ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XXIII

1986

*

P-124

IAŞI

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA"

Sw. 7464

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte),
ION AGRIGOROAIEI, CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU, I. CAPROȘU,
C. CIHODARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN,
ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, LEON ȘIMANSCHI, DAN TEODOR,
D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

LEON ȘIMANSCHI (redactor responsabil)

**ION AGRIGOROAIEI, L. BOICU, GH. BUZATU,
ȘTEFAN LEMNY, D. ȘANDRU**

ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:

Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
Bd. Karl Marx nr. 15
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA
DE ŞTIINŢE SOCIALE
ŞI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ŞI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tom XXIII, 1986

1464

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. intr. 1396

*

SUMAR

D. CIUREA, L'occidente europeo nella cronaca di Richer (secolo X) 1
GH. PLATON, Die Revolutionen des 19. Jahrhunderts in den Rumänischen Ländern — Ausdruck des sozialen und nationalen Befreiungskampfes 5
MILAN KRAJCOVIC (Bratislava), Die Stellung von Rumänien und Serbien zu dem nationalen Befreiungskampf in der Habsburger Monarchie in dem 19. Jahrhundert 13
CONSTANTIN IORDAN, Aux origines du Pacte Balcanique de 1934 : le projet Rentis (1925) 29

*

ION AGRIGOROAIEI, Arguments pour un acte historique nécessaire : l'union de la Transylvanie à la Roumanie 45
A. SIMION, The Horthyist Regime of Occupation in North-Western Romania. The Policy vis-à-vis the Non-Magyar Populations 55

IMAGINEA ROMÂNILOR ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ

EUGEN DENIZE, Românii în cultura medievală spaniolă 75
DUMITRU VITCU, Românii în presa americană 1859—1918 83
GH. BUZATU, Evoluţia Românîei în epoca celui de-al doilea război mondial în viziune americană 99

*

CONST. A. STOIDE, A doua domnie a lui Vlad Ţepeş. Luptele pentru ocuparea tronului şi consolidarea în domnie (1456—1458) 111
VENIAMIN CIOBANU, Vasalitate-suzeranitate în raporturile româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI : interpretare juridică şi practică politică (II) 131
ŞTEFAN ANDREESCU, Moştenirea politică a lui Mihai Viteazul la mijlocul veacului XVII (II) 143
GABRIEL BĂDĂRĂU, Raporturile politice româno-austriece între 1683 şi 1718 (II) 161
ADRIAN MACOVEI, Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 şi 1862 (V) 179
D. ŞANDRU, A. KAREŢCHI, I. SAIZU, Dificultăţi în „colaborarea" româno-germană (1940—1944) 201
MIHAI C. DORIN, Universitatea ieşeană şi societatea românească în epoca contemporană (II) 231

*

N. A. URSU, Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea 239

*

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Cota P - 126

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARINA ILEANA SABADOS, Un document cu portretul voievodului Miron Barnovschi şi cîteva observaţii privind arta miniaturii în actele emise de cancelaria moldovenească în prima jumătate a secolului XVII . . . 255
LEONID BOICU, Coordonate politice europene în secolul XVIII. Interferenţe româneşti 263
VIRGIL APOSTOLESCU, Din trecutul instituţional agricol: Comisia de agronomie şi economie rurală din Moldova 271
TUDOR MATEESCU, Însemnări despre burghezia şi moşierimea română din Dobrogea otomană 277
DUMITRU P. IONESCU, Construirea liniei ferate Iaşi—Ungheni 283
GH. SIBECHI, Facultatea de Medicină din Iaşi în anii 1916—1918 293
EUGEN BANTEA, Un episod semnificativ al operaţiei române de acoperire (septembrie 1944) 303

PAGINI DE ISTORIE LOCALĂ

C. ISTRATI, Vechi sate din ţinutul Fălciului . . . 309

DOCUMENTE

GERNOT NUSSBÄCHER, Un document privind comerţul Braşovului cu Moldova la sfîrşitul secolul XV (III) 325
CONSTANTIN BOTORAN, I. G. Duca la conferinţa de la Lausanne (Pagini din „Jurnal") (I) 343
ŞTEFAN S. GOROVEI, LUCIAN NASTASĂ, PETRE ŢURLEA, „Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare (II) 355

DISCUŢII

DORINEL ICHIM, Pe marginea unei recenzii 397
OCTAVIAN ILIESCU, Despre „talerul de aur" al marelui vornic Nicoară: opinii şi... opinii 401
PAUL MIHAIL, ZAMFIRA MIHAIL, Necropola de la Vornicenii Mari, jud. Suceava (sec. XI—XII): o ipoteză 405

STUDII DOCUMENTARE

VIOREL PANAITE, Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina *djihad*-ului (II) 409
C. CIHODARU, Acte false în colecţia „Documente privind istoria României", seria A (Moldova) (I) 419

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

VICTOR SPINEI, MIHAIL GUBOGLU, Pe marginea unei istorii a relaţiilor româno-tătare 435

MISCELLANEA

ŞTEFAN S. GOROVEI, Miscellanea genealogica (II) 443

ADDENDA ET CORRIGENDA

MIRCEA CIUBOTARU, Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi 453

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XXIII, 1986

*

SOMMAIRE

D. CIUREA, L'occidente europeo nella cronaca di Richer (secolo X) 1
GH. PLATON, Die Revolutionen des 19. Jahrhunderts in den Rumänischen Ländern — Ausdruck des sozialen und nationalen Befreiungskampfes . . . 5
MILAN KRAJČOVIČ (Bratislava), Die Stellung von Rumänien und Serbien zu dem nationalen Befreiungskampf in der Habsburger Monarcih ien dem 19. Jahrhundert 13
CONSTANTIN IORDAN, Aux origines du Pacte Balcanique de 1934 : le projet Rentis (1925) 29

*

ION AGRIGOROAIEI, Arguments pour un acte historique nécessaire : l'union de la Transylvanie à la Roumanie 45
A. SIMION, The Horthyist Regime of Occupation in North-Western Romania. The Policy vis-à-vis the Non-Magyar Populations 55

L'IMAGE DES ROUMAINS DANS L'HISTOIRE UNIVERSELLE

EUGEN DENIZE, Les Roumains dans la culture médiévale espagnole . . . 75
DUMITRU VITCU, Les Roumains dans la presse américaine 1859—1918 . . . 83
GH. BUZATU, L'évolution de la Roumanie à l'époque de la deuxième guerre mondiale en vision américaine 99

*

CONST. A. STOIDE, Le second règne de Vlad l'Empaleur. Les combats pour le trône et le renforcement du règne (1456—1458) 111
VENIAMIN CIOBANU, Vassalité-suzeraineté dans les rapports roumano-polonais de la seconde moitié du XVI-e siècle : interprétation juridique et pratique politique (II) 131
ŞTEFAN ANDREESCU, L'héritage politique de Michel le Brave au milieu du XVII-e siècle (II) 143
GABRIEL BĂDĂRĂU, Les rapports politiques roumano-autrichiens 1683—1718 (II) 161
ADRIAN MACOVEI, L'organisation administrative-territoriale de la Moldavie en 1832—1862 (V) 179
D. ŞANDRU, A. KARETCHI, I. SAIZU, Difficultés de la „collaboration" roumano-allemande (1940—1944) 201
MIHAI C. DORIN, L'Université de Jassy et la société roumaine à l'époque contemporaine (II) 231

*

N. A. URSU, Un écrivain roumain inconnu du XVIII-e siècle . . . 239

*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARINA ILEANA SABADOS, Un document avec le portrait du prince Miron Barnovski et quelques remarques concernant l'art de la miniature dans les documents de la chancellerie moldave (première moitié du XVII-e siècle) 255
LEONID BOICU, Coordonnées politiques européennes au XVIII-e siècle. Interférences roumaines 263
VIRGIL APOSTOLESCU, Pages du passé des institutions agricoles: la Commission d'agronomie et d'économie rurale de Moldavie 271
TUDOR MATEESCU, Notes sur la bourgeoisie et la classe des propriétaires fonciers roumains dans la Dobroudgea ottomane 277
DUMITRU P. IONESCU, La construction du chemin de fer Jassy-Ungheni . . . 283
GH. SIBECHI, La Faculté de Médecine de Jassy en 1916—1918 293
EUGEN BANTEA, Un épisode significatif de l'opération roumaine de septembre 1944 305

PAGES D'HISTOIRE LOCALE

C. ISTRATI, Vieux villages de l'ancien département de Fălciu - 309

DOCUMENTS

GERNOT NUSSBÄCHER, Un document concernant le commerce de la ville de Braşov avec la Moldavie à la fin du XV-e siècle (III) 325
CONSTANTIN BOTORAN, I. G. Duca à la Conférence de Laussanne (Pages du „Journal") (I) 343
ŞTEFAN S. GOROVEI, LUCIAN NASTASĂ, PETRE ŢURLEA, „La nouvelle école" d'histoire. Témoignages documentaires (II) 355

DISCUSSIONS

DORINEL ICHIM, En marge d'un compte-rendu 397
OCTAVIAN ILIESCU, Sur le „thaler d'or" du grand *vornic* Nicoară: opinions et... opinions 401
PAUL MIHAIL, ZAMFIRA MIHAIL, La nécropole de Vornicenii Mari, dép. de Suceava (XI-e—XII-e siècles): une hypothèse 405

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

VIOREL PANAITE, De l'histoire du droit islamique des peuples: la doctrine du *djihad* (II) 409
C. CIHODARU, Documents faux dans la collection „Documente privind istoria României", série A (Moldavie) (I) 419

DÉBATS HISTORIOGRAPHIQUES

VICTOR SPINEI, MIHAIL GUBOGLU, En marge d'une histoire des relations roumano-tatares 435

MISCELLANEA

ŞTEFAN S. GOROVEI, Miscellanea genealogica (II) 443

ADDENDA ET CORRIGENDA

MIRCEA CIUBOTARU, Le répertoire archéologique du département de Jassy . . 453

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'OCCIDENTE EUROPEO NELLA CRONACA DI RICHER (SECOLO X)

DI

D. CIUREA

La scoperta di questa cronaca nel 1833, nella biblioteca pubblica di Bamberg (Franconia), dall'editore di testi medioevali G.-H. Pertz, sotto la forma di manoscritto autografo, su pergamena, inedito del X secolo, ha fornito un supplemento d'informazioni di una freschezza e lucidità sorprendenti, che, come sottolineava l'editore di 1845, il francese I. Guadet, metteva in dubbio le asserzioni di Guizot (Notizia su Flodoardo) [1].

Benchè scritta verso la fine del X secolo, la cronaca di Richer non ci riferisce nulla su „la terreur de l'an mil", una vera ossessione per il mondo occidentale dominato di misticismo. Questa „inadvertenza" del Richer potrebbe essere spiegata dal suo orizzonte culturale e scientifico : benchè monaco, egli non intuiva per l'umanità una fine cosi funesta, imminente ed inevitabile.

Benchè la cronaca di Richer contiene, in abbondanza, informazioni concernenti „bella civilia", lotte ed assedii, atti di tradimento dalla parte dei feodali, atti di crudeltà, invasioni e devastazioni e benchè l'autore, profondemente convinto dalla volontà di Dio („Divinitas res mundanas determinans"), si riferisce ai „signi praesagientes" [2], egli intuisce fisiologicamente la fine dell'esistenza degli uomini, dei personaggi ai quali rintraccia la scheda medica, come una cosa naturale („deficiens naturae concessit", „naturae debitum solvit", „debitum humanitatis exsolvit"), attraverso la sua istruzione di medico. Richer accorda una posizione centrale al fenomeno culturale dovuto al contatto stretto con le opere dell'antichità classica.

Richer, che si considerava come un continuatore degli „annali" di Hincmar e si riferisce all'opera di Flodoardo, rivolge il suo „opuscolo" al „prudens lector", con la scusa, già nota da Gregorio di Tours, di non aver cunosciuto sufficientemente „l'antichità".

Nella sua introduzione geografica („exordium narrationis"), Richer si riferisce sommariamente, secondo i „cosmografi", alla divisione della terra („orbis divisione") in tre continenti. L'Asia è separata dall'Europa per il Tanais (Don), i mari Azov e Mediterraneo. Più tardi, dopo Villani, questi limiti sono stati cambiati.

---

[1] Cfr. Richer, *Histoire de son temps (Richeri Historiarum libri quatuor)*, ed. I. Guadet, Paris, 1845, con una *Notice critique sur Richer et sur son histoire*. Cfr. anche A. Fliche, *L'Europe occidentale de 888 à 1125*, collez. „Histoire générale", *Histoire du Moyen Age*, t II, PUF, Paris, 1941, p. 644—645.

[2] Cfr. *Richeri Historiarum libri quatuor*, ed. Guadet, p. 100, 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Richer vuole insistere sulla Gallia („ejus populorum mores et actus describere propositum sit"), ma, infatti, nella sua opera si rispecchia fedelmente tutto l'occidente europeo per un secolo, dalla fine del IX (da Carlo il Calvo, „Germanorum atque Gallorum imperator") a quella del X^mo.

Si può sottolineare che Richer, il quale utilizza anche terminologia toponimica antiqua e medioevale, presenta come chiuso un processo di fusione etnica nell'Occidente europeo, il cui inizio apparisce nell'opera di Gregorio Turonense [3], e considera ora „barbari", in un mondo assanato etnicamente, i Normanni („pyratae Nortmanni"), che potranno essere assimilati solo dopo aver accettato il Cristianesimo („ad salutaria sacramenta deducti"), benchè abbiano già una „terra pyratarum", ma non possono essene considerati come uguali.

Nel suo orizzonte storico, Richer comprende la Gallia („Francia", „regnum Francorum"), alla quale attribuisce un'attenzione massima ed importanza nel processo storico generale europeo, Britania (con „Angli populus transmarinus"), Spagna, Italia e Germania. Sola ricorda un re dei „Sarmati" („Bulizlaus, Sarmatarum rex"), in lotta con Ottone [4]. I Magiari sono ricordati come una calamità per il mondo occidentale („Hungarorum per Gallia repentina persecutio"), a causa delle loro spedizioni di saccheggio dinanzi ad un re fantoccia, abbandonato dai suoi vassali („a suis desertus").

L'atteggiamento politico di Richer può essere riassunto cosi : l'Occidente europeo costituisce una communità etnica, economica e politica sotto la preeminenza della Chiesa romana („caput orbis Roma"), senza parlarsi di una „Respublica Christiana" (ricordata anche dal Buonaccorsi verso la fine del XV secolo), con in fronte ai suoi destini i monarchi ed i capi della chiesa, arcivescovi e vescovi („episcopi Galliae omnes") ed abbati, duci e conti („principes Galliarum"). Le risoluzioni più importanti sono presse nei sinodi nella presenza del re.

Il ricordo di un gran numero di assedi di città („municipia" ed „oppida") sottolinea indirettamente il ruolo crescente dei cittadini („cives", „cives urbani", „oppidani") i quali al riparo dei muri prendono un atteggiamento pieno di baldanza (a Poitiers, Reims, Laon) contro la morachia ed i capi della Chisa che gli premono. Si può dire cosi che si profila nettamente nella cronaca un movimento di proporzioni („communale") a carattere antifeodale.

La contadinanza è appena ricordata ed indirettamente („tuguria", „villae", „rura", „agri"), in rapporto allo spopolamento, alla fame ed epidemie, che facevano strage nelle sue file.

---

[3] L'importante opera di Gregorio Turonense (VI secolo) è stata ampiamente studiata à cominciare con I. W. Loebell (1839), continuato de W. Giesebrecht (1851), W. Arndt — Br. Krusch (1884), M. Bonnet (1890), S. Dill (1926), L. Halphen (1950), R. Büchner (1956), P. Tombeur (1966), F. Thürlemann (1974), L. Thorpe (1974). Gregorio di Tous si considerava ancora come vero romano difronte ai *Franchi* che dominavano in Gallia e presentava di una maniera sfavorevole alcuni dei loro re, paragonati con Nerone. Egli era per una „*Francia*" unitaria o „*regnum Francorum*" in Gallia. Conosceva Sallusto e Vergilio, ma seguiva Eusebio e Gieronimo. Si proponeva di presentare „cunctam annorum congeriem" („conpotare") „usque ad nostrum tempus".

[4] Cfr. anche A. Gieysztor, *La Pologne et l'Europe au Moyen Age*, Warszawa, 1962. Thietmaro di Merseburgo si occupa della situazione della Germania nel XI secolo.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Richer riconosce solo una preeminenza onorifica al re Ottone di Germania ed Italia („Otto rex Germaniae et Italiae") e imperatore („Caesar Augustus"), dinanzi al re di Francia.

Sttolinea già la separazione netta tra „Francia" e „Germania", marcata dal Reno e dalla lingua, per l'episodio dell'incontro di alcuni giovani francesi e tedeschi, della comitiva dei due re, che si sono lacerati come veri stranieri („Juvenes linguarum idiomate offensi... cum multa animositate maledictis sesse lacessire coeperunt... gladios... loetaliter sauciant...").

L'incontro di Ottone e Lodovico (cognati per Gerberga) ad „Aquisgranum", nel giorno di Pasqua, è considerato come un avvenimento straordinario, con la significazione del ritorno all'unità franco-tedesca realizzata da Carlomagno.

Richer usa ed abusa dalle sue conoscenze di medicina ed anatomia, ottenute a Chartres (dove è andato „nummis vacuus") sotto la direzione di Heribrando („in aphorismis Yppocratis vigilanter studui apud domnum Herbrandum, magnae liberalitatis atque scientiae virum"), quando presenta le lotte e cessazioni di vita di re ed alti chierici.

L'egemonia della cultura („rerum scientia") apparteneva già al clero e la presenta con ostentazione. Alcuni dei re sono considerati colti solo per l'educazione ricevuta da preti.

Deroldo („litterarum artibus eruditus"), vescovo di Amiens, sconfigge in discussioni su argomenti di medicina un Salernitano („quidam Salernitanus medicus") „nulla litterarum scientia praeditus", ma con esperienza („ex ingenio naturae").

La figura centrale della cronaca di Richer è però l'aquitano („aquitanus genere") Gerbert, „magni ingenii vir", il faro pieno di luce del mondo cattolico occidentale della fine de X secolo. „Ab ipsa divinitate directus", Gerberto, che Richer eloggia a colmo, ha creato una „scuola", che ha dato nuovi discipoli nelle arti liberali, la retorica, l'astronomia e la musica. La fama intelettuale di Gerberto („nomen tanti doctoris"), che la construito una „sphera mundi ex ligno", è illustrata anche per lo scontro col tedesco Otricus di Sassonia, nella presenza di re Ottone I ed un gran numero di studiosi („numerus scolasticorum non parvus confluxerat"), sull'argomento delle categorie filosofiche razionale — mortale, scontro nel quale ha sconfitto il nemico pieno di temerità.

In questa occasione, Richer si riferisce alle opere classische in circolazione e tra queste fuori i letterati (Cicero, Vergilio, Terenzio, Juvenale, Horazio etc.), anche Aristotile („liber cathegoriarum Aristotelis"), il quale, quindi, non è stato „ritrasmesso" al occidente europeo soltanto dagli Arabi, come si è creduto e sostenuto sino ad oggi.

La lingua dell'opera di Richer è un latino che sorprende per la correzione ed eleganza, con frasi corte e chiari, con espressioni tipiche di opere classiche (l'abblativo assoluto etc.). La cronologia è raramente utilizzata dal Richer: l'anno dell'incarnazione ed anche il calendario romano. Richer presenta etimologie discutibili per Gallia („a candore") e Germania („a germinando nomen accepit, multarum gentium ferax"). Per Gallia (Galliae, Francia) utilizza divisioni tali come Celtica, Neustria, Aquitania (Gallia Aquitanica), Provintia („quae Rhodano et Alpibus marique ac Gothorum finibus circumquaque ambitur"), Belgica („partes Belgicae"), Burgundia, Septimania. I Franci sono

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anche Galli. Italia è ricordata solo genericamente. La Germania („regnum Germaniae") comprende prima di tutto la Sassonia, che a volte la equipara. Il Reno è un limite etnico per i Tedeschi („Germani qui Rheni litora incolunt", „Transrhenenses").

L'abbuso di allocuzioni e discorsi fatto da Richer, come Tito Livio e Gregorio di Tours, per l'invigorimento, diluisce, insomma, l'esposizione ed gl'indebolisce la veracità. Il termino „beneficio" è ancora utilizzato per la possessione temporaria della terra. Col termine „tiranni", sono presentati i grandi feodali ribelli verso il potere regio. „Vir consularis" è il nobile adatto per alte cariche. I termini „legiones" e „cohortes" sono utilizzati correntemente. Presenta machine d'assedio („bellicae machinae", „aries muris frangandis") e sottolinea l'importanza di alcune città con tradizioni, come Laon („ubi ex antiquo regia esse sedes dinoscitur"), Soissons („urbs regia") etc. Una menzione d'importanza è quella dell'esistenza degli archivi („privilegium scriptum in archivo servandum").

L'opera del Richer, in rapporto alle altre cronache, si distinguisce e per l'abbondanza di notizie e per particolari vedute e riflessioni che lo fanno un vero maestro del genere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE REVOLUTIONEN DES 19. JAHRHUNDERTS IN DEN RUMÄNISCHEN LÄNDERN — AUSDRUCK DES SOZIALEN UND NATIONALEN BEFREIUNGSKAMPFES

VON
GH. PLATON

„...eher möge sich dieses Land in einen Riesenfriedhof verwandeln, wenn es nur das Land der Rumänen bleib" [1].

N. Bălcescu

Im Nationalitäten-Jahrhundert wurde die Geschichte der Rumänen wiederholt von Revolutionen bestimmt, die als nationale Willensäusserung die Erneuerung innerer Strukturen und durch die Vereinigung der beiden rumänischen Fürstentümer die politische Einheit, des weiteren die Erringung der Unabhängigkeit und die Grosse Vereinigung vom 1. Dezember 1918 bedingten. Diese Revolutionen in ihren Äussrungsformen unterschiedlich und in ihren Forderungen und Zielen umfassend — waren für die Verwirklichung des sozialen und national-politischen Fortschritts notwendig, zumal sich die fremden Mächte den rumänischen Wünschen und Forderungen widersetzten.

Dieses für die rumänische Geschichte des 19. Jahrhunderts spezifische Phänomen setzte eine Richtung fort, die der allgemeinen geschichtlichen Entwicklung entsprach und Ausdruck des Volkwillens und des Wunsches nach Freiheit, gesellschaftlichem Fortschritt und nationaler Einheit und Unabhängigkeit war.

Im folgenden sollen die Entwicklung dieser Freiheitsund Unabhängigkeitsbestrebungen und einführend die Ursachen aufgezeigt werden — sie haben ihren Ursprung in der Geschichte des 18. Jahrhunderts —, welche die Revolution als Notwendigkeit für die Verwirklichung des geschichtlichen Fortschritts ausweisen.

Wir wollen hier nicht näher auf die geschichtlichen Ereignisse im Zeitalter der Aufklärung und der nationalen Bewegungen eingehen, die ja — von komplexen wirtschaftlichen, politischen und geistigen Wechselwirkungen bedingt — mehr oder weniger synchron verliefen. Es genügt, darauf hinzuweisen, dass die tiefgreifenden Veränderungen in der Struktur und Überstruktur, die von den Historikern als Teil einer „atlantischen Revolution" verstanden und durch die Revolutionen von 1848 fortgesehzt werden, auch in der geschichtlichen Entwicklung der rumänischen Gesellschaft im 18. Jahrhundert

[1] N. Bălcescu, *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, in: *Opere*, II, *Scrieri istorice, politice şi economice 1848—1852*, herausgegeben und adnotiert von G. und E. Zanne, Bucureşti, 1982, S. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

und in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts[2] zu erkennen sind. Die rumänischen Länder, vor allem die Fürstentümer, waren im Kontext des europäischen Wirtschafts — und Geisteslebens — auch durch die Orientfrage in die politische Struktur und Strategie des Kontinents integriert.

Im Kontext dieser geschichtlichen Umwälzungen erfuhren die alten traditionellen Beziehungen zwischen den Gebieten, die, von Rumänen bewohnt, politisch getrennt waren, eine Umwertung. Zu diesem Zeitpunkt wurde sich die rumänische Nation ihrer selbst bewusst, jetzt bildete sich ein Nationalbewusstsein heraus und es verstärkte sich das Gefühl der Zusammengehörigkeit; die nationalen Ziele wurden abgesteckt und die Strategie auf politischer Ebene festgelegt.

Die nationale Frage wurde zum Hauptanliegen und wirkte sich auf Denken und Handeln aus[3]. Die Veränderungen im europäischen Kräfteverhältnis im 18. Jahrhundert wirkten sich auch auf die rumänischen Länder aus, da sie geographisch in einem Bereich lagen, in dem sich wichtige ökonomische, strategische und politische Interessen überschnitten. Die Expansion des Zarenreiches und des Habsburgischen Vielvölkerstaates, die sich um das Erbe des kranken Mannes von Bosphorus stritten, führten dazu, dass die rumänischen Länder in der Orientfrage ins Zentrum der Auseinandersetzungen zwischen den europäischen Grossmächten gerieten. Das Gebiet an der unteren Donau wurde — nach Talleyrands Worten — zum „Gravitationszentrum"[4] der Welt.

In den zahlreichen militärischen Auseinandersetzungen zwischen den drei angrenzenden Reichen im 18. Jahrhundert und zu Beginn des 19. Jahrhunderts waren die rumänischen Ländern ein wichtiger Kriegsschauplatz und des öfteren militärischen Besetzungen ausgesetzt, während ihre Bewohner für den Unterhalt sowohl der Kriegsführenden Truppen als auch der Besatzungstruppen[5] aufkommen mussten. Nach den Worten eines Diplomaten waren die

---

[2] Cf. Jacques Godechot, *Les révolution de 1848*, in: *Le Mémorial des siècles*, établie par Gérard Walter, Paris, 1971, S. 34—36. Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iaşi, 1980.

[3] N. Manoilescu bezieht sich darauf und meint, dass, „die Nation den höchsten Zweck aller unwesentlichen und bedeutenden Unternehmungen der rumänischen Gemeinschaft darstellte". N. Manoilescu, *Rostul şi destinul burgheziei româneşti*, Bucureşti, 1942, S. 119. Eugen Lovinescu ist ebenfalls der Ansicht, dass sich die rumänische Zivilisation im Kontext nationaler Ideen entwickelte, E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, Bucureşti, 1972, S. 466.

[4] *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, Bd. VII, S. 251.

[5] Zwischen 1769 und 1829 führten die Österreicher, Russen und Türken fünf Kriege auf dem Territorium der rumänischen Fürstentümer. Im Verlauf diesen 60 Jahre mussten sich die Rumänen 19 Jahre lang mit dem Kriegszustand und militärischen Besetzungen abfinden. Der belgische Konsul in Bukarest, J. Poumay vermerkte in bezug auf die strategische Lage der beiden Fürstentümer, daß „deren politisches Schicksal die Beziehungen und den Handel Europas weitgehend beeinflussen wird", in einem diplomatischen Bericht aus den Jahren der Vereinigung: „...Grenier d'abondance de troupes Impériales, trop heureuses de trouver, a vil prix, dans cette terre promise du Czar, le pain, le sel pour les hommes et le fourrage pour le nombreuse cavalerie Russe. Terre fertile et inépuisable, la Valachie et la Moldovie sont depuis Catherine II le quartier général de toutes les invasions Russe contre la Turquie, le secret et la but de toutes les aggressions" (Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, Correspondance politique, Légations, Roumanie, 1er vol., doc. 172, Depesche vom 27. August 1855. Bereits 1835 hatte der französische Diplomat Bois le Comte eine ähnliche Bemerkung gemacht. Seiner Ansicht nach „avant et après 1828, la Russie a considére les Principautés, en temps de paix comme un moyen d'intervention

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rumänischen Länder „non seulement la proie, mais la monnaie d'échange des vainqueurs" [6]. Teile ihres Territoriums wurden annektiert (1699 Siebenbürgen, 1775 die Nordmoldau—Bukowina vom Habsburger Reich, 1812 die Ostmoldau—Bessarabien vom Zarenreich). Die politischen Machenschaften des Osmanischen Reiches und der Habsburger verletzten die Autonomie und die Souveranität der rumänischen Territorien, die Sitten und Bräuche des rumänischen Volkes, das jetzt als Nation auftrat, seine lebenswichtigen Interessen. In den Fürstentümern wurde die Fanariotenherrschaft eingeführt ; die Herrscher, meist Fremde, wurden von der Hohen Pforte eingesetzt. Die den Fürstentümern in den sogenannten Kapitulationen (Verträge zwischen Fürsten und Pforte) garantierte Autonomie wurde fortwährend missachtet, und es wurden willkürliche Steuerregelungen erlassen. Die grosse Anzahl von Ausländern in den beiden Fürstentümern überstieg bei weitem ihr Assimilationsvermögen, dank dessen die Rumänen bisher fremden Einflussen zu widerstehen vermocht hatten. In Siebenbürgen suchte das Haus Habsburg zudem die Rumänen für die Römische Kirche zu gewinnen. Dieser Versuch wurde zwar von den Führungskräften aus politischen Gründen akzeptiert, doch vom Volke als eine Missachtung ihrer in der orthodoxen Religione verankerten Volkstraditionen und des Volksgeistes betrachtet, d.h. als eine Verletzung des ureigensten Gesetzes der Rumänen.

Die brutale Verletzung der Souveranität und Autonomie, die Missachtung ihrer Urrechte verursachte eine heftige Reaktion seitens der Rumänen und beschleunigte sowohl auf ethnischer als auch auf gesellschaftlicher Ebene die Bildung eines nationalen Solidaritätsgefühls, verstärkte die Widerstandkraft des Volkes. Die Gefahr einer äusseren Intervention beschleunigte trotz politisch willkürlich gezogenen Grenzen den Entstehungsprozes der rumänischen Nation und ihres nationalen Bewusstseins.

Dieser Entwicklung konnte nicht mit Hilfe der Waffen Nachdruk verliehen werden, unter den gegebenen Bedingungen verfügten die veiden Fürstentümer nicht über eigene militärische Verbände. Auch stellte ein bewaffneter Widerstand gegen die drei Grossmächte keine ideale Lösung dar ; sie konnte nur politisch herbeigeführt werden. Unter diesen Umständen bemühte sich die nationale Befreiungsbewegung in Siebenbürgen und in den Fürstentümern auf kultureller und politischer Ebene in diesem Sinne zu wirken.

In Siebenbürgen, wo der Übertritt mancher Rumänen zur Römischen Kirche und die von Joseph II betriebene aufklärerische Politik neune Spannungen herbeigeführt hatte, wurde der politische Kampf für die Rechte der rumänischen Nation von I. Micu eröffnet. Mit dem „Supplex Libellus Valachorum" (1791) schliesst diese historische Entwicklungsphase ab. Die „Şcoala ardeleană" trat das politische und kulturelle Erbe des 17. Jahrhunderts an, gab der Idee der Latinität, der Einheit und Kontinuität des rumänischen Volkes eine geschichtliche Grundlage und begründete damit die moderne nationale Ideologie unseres Volkes.

Im Laufe dieser nationalorientierten politischen und kulturellen Aktionen erfolgte die Annäherung und Verschmelzung der beiden Komponenten der

et d'extension de son influence sur les territoires étant sous la domination de la Porte et en temps de guerre comme un grenier pour ses armées". (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, S. 384).

[6] Hurmuzaki, *Documente*, XVII, S. 519 (Billecocq an Thiers, 24. Okt. 1840).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rumänischen Befreiungsbewegung : die intellektuelle, reformatorischen, *von oben* und die revolutionäre, volksnahe, *von unten*. Die besondere Lage der Rumänen in Siebenbürgen, in der Mehrheit arme, vom Adel ausgebeutete und religiös unterdrückte Baueren, ohne politische Rechte, verstärkte — zusammen mit dem anachronistischen „Unio trium nationum" — die etnischen Unterschiede und Antagonismen. Der Aufstand von 1784 setzte für die nationale Befreiungsbewegung der Rumänen aus Siebenbürgen neue Masstäbe und offenbarte ihre besondere Situation, die durch die fehlende Abgrenzung zwischen sozialem und nationalen Bereich und den nationalen Charakter jedwelcher rumänischen Befreiungsbewegung gekennzeichnet war. Der Bauernaufstand unter der Führung Horeas ging in das Bewusstsein des rumänischen Volkes und Europas als eine Erhebung der Rumänen für soziale und nationale Rechte ein und warf die Frage der rumänischen Nation in ihrer Gesamtheit auf.

In den Fürstentümern konzentrierten die Rumänen ihren politischen Kampf — im Kontext der Orientfrage, in der sich Russland als Verteidiger christlicher Völker gegenüber der Pforte aufspielte — auf die Anerkennung der Autonomie der Moldau und der Walachei durch die Grossmächte. Die zwischen rumänischen Fürsten und der Pforte abgeschlossenen Kapitulationen garantierten zwar die Autonomie, doch wurde sie durch die Einführung der Fanariotenherrschaft verletzt ; die rumänischen Provinzen wurden letzten Endes als Teile des Osmanischen Reiches betrachtet. Die wiederholten Hinweise auf die Kapitulationen [7] führten dazu, dass diese in die zwischen Russland und der Türkei abgeschlossenen Verträge aufgenommen und dadurch im europäischen Recht verankert wurden. Die Unabhängigkeitsfrage der rumänischen Fürstentümer wurde zu einer internationalen Frage.

Beide Ebenen des politischen Kampfes ergänzten einander und verdeutlichten, dass es nur eine rumänische Gesamtfrage gab. Das fand in der europäischen Öffentlichkeit, in den politischen und diplomatischen Beziehungen der Zeit seinen Ausdruck durch den Hinweis auf Dazien, der gemeinsamen Heimat aller Rumänen. Doch in ihren offiziellen Stellungnahmen durften die Rumänen leider noch nicht auf eine Vereinigung aller Landteile dringen. Sie konnten sich aber im Kontext der Orientfrage über die Vereinigung der beiden Fürstentümer äussern und in diplomatischen Kreisen mögliche politische Lösungen vorschlagen.

Die Revolutionen des 19. Jahrhunderts in den rumänischen Ländern können im Rahmen der anderen europäischen Bewegungen nur unter Berücksichtigung der obenerwähnten sozialen und politischen Entwicklung im 18. Jahrhundert verstanden werden. Diese Revolutionen zeigten die Notwendigkeit interner Veränderungen auf, die mit dem Freiheitsstreben des rumänischen Volkes eng verbunden waren. In einem bestimmten geschichtlichen Kontext orientierte sich ihre Strategie an den Gegebenheiten und suchte mögliche Ziele

[7] Auf die Frage nach der Existenz solcher Verträge wollen wir hier nicht näher eingehen. Selbst diejenigen, die die Echtheit dieser Dokumente bezweifeln, geben zu, dass diese Texte wirksame Waffen im Emanzipationskampf der Rumänen darstellten ; „wenn man so lange und überzeugt an ihre Authentizität geglaubt hat, ist das darauf zurückzuführen, dass es die zu beweisende Autonomie, in der Erinnerung bewahrt, auch wirklich gegeben hatte". Vgl. Constantin Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană, Studiu istoric*, București, 1908, S. 65 und Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, S. 103—119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zu erreichen. Doch übertrafen die Folgen, wie bei allen grossen Bewegungen in einem von tiefgreifenden sozialen, politischen und nationalen Umwälzungen erfassten Europa, vorsichtige Schätzungen und ursprüngliche Beweggründe bei weitem.

Zu Beginn des 19. Jahrhunderts beschränkte sich das nationale Territorium der Rumänen folglich auf die beiden Fürstentümer. Diese bewahrten trotz Fanariotenherrschaft und türkischer Oberhoheit ihre Autonomie und den Staat. Diese Tatsache bot den nationalen Kräfte eine Grundlage und eine gewisse Bewegungsfreiheit für ihr politisches Vorgehen.

In einem politisch und geistig von der Heiligen Allianz beherrschten Europa konnten die rumänischen Fürstentümer — von drei ihren Freiheitsbestrebungen feindlich gesinnten Reichen umgeben, unter der Oberhoheit der Pforte und der (inoffiziellen) Protektion Russland stehend und von Österreich überwacht, das sich mit der rumänischen Frage in Siebenbürgen konfrontiert sah — nur auf die Verwirklichung begrenzter Ziele hoffen. Ein Jahrhundert politischer Erfahrungen hatte das Risiko solcher Zielsetzungen erkennen lassen.

Die Revolution von 1821 — die erste in einer Reihe grosser sozialer, politischer und nationaler Bewegungen des 19. Jahrhunderts war dadurch dar Recht der Rumänen auf Autonomie gerechtfertigt. Das Fanariotensystem, das die Rumänen „nackter als die Toten in Grabe“ [8] liess, musste beseitigt werden. Im Rahmen der Hetärie, die auch die anderen Balkanvölker (Bulgaren, Serben) einbeziehen sollte, war Tudor Vladimirescu für die rumänischen Aktionen verantwortlich. Wäre die von den Griechen geplante, allgemeine Revolution ohne rumänische Beteiligung erfolgt, so wäre ihr Territorium vermutlich erneut zum Kriegschauplatz geworden und die Folgen wären unabsehbar gewesen. Die politischen Kräfte waren davon überzeugt, dass eine allgemeine Bewegung eine Intervention der europäischen Grossmächte und dadurch die Internationalisierung der rumänischen Frage bewirken musste. Unabhängig von derartigen Überlegungen mussten sich die Rumänen im Interesse ihrer eigenen Sicherheit an einer solchen Bewegung beteiligen. Von Anfang an waren sich die Führer der Revolution des eingegangenen Risikos vollauf bewusst und versuchten die Befreiungsbewegung aufgrund des in den Kapitulationen zugestandenen Rechtes auf Autonomie zu legalisieren.

Ohne die wahren Absichten der Hetärie und die geheimen Ziele der russischen Politik zu kennen und in der Absicht, die rumänischen Interessen zu wahren, bzw. die „Rechte des Landes“ zu erlangen, nahm Tudor Vladimirescu diplomatische Kontakte zu den drei Höfen auf, um der Befreiungsbewegung der zum Kamp für ihre Rechte entschlossenen Rumänen eine legale Ausgangsbasis zu schaffen.

Das Primat nationaler Interessen und die Bemühungen, eine militärische Intervention von aussen zu verhindern, erforderten eine Kontrolle der Volksbewegung. Eine Trennung von Türken und Fanarioten erwies sich als undurchführbar, die Pforte glaubte Tudors Versicherungen nicht und betrachtete ihn als Aufrührer. Im Kampf für territoriale Autonomie und das Recht des Volkes auf Freiheit und Selbstbestimmung wurde Tudor das Opfer einer Sachlage, die sich aus der Anwesenheit der Hetäristen in den Fürstentümern

[8] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, I, 1959, S. 209 (Der Ausdruck kommt in den Zeitdokumenten vor.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

und der türkischen Intervention ergab, die ihrerseits von der Ablehnung beider Bewegungen — der griechischen sowie der rumänischen durch das zaristische Russland begünstigt wurde. Die Revolution von 1821, eine Fortführung jener von 1784, trug wesentlich zur Entwicklung eines nationalen Bewusstseins, eines nationalen Zusammengehörigkeitsgefühls bei.

Trotz äusserer Intervention und des Todes ihres Führers wurde die Revolution auf ideologischer, politischer und kultureller Ebene fortgesetzt. Die Einsetzung rumänischer Fürsten (1822) und die sich daraus ergebenden Veränderungen begünstigten den ideologischen und politischen Fortschritt, der sich in der Revolution von 1848 offenbarte, die, wie N. Bălcescu vermerkte, praktisch eine „progressive Entwicklung" der Revolution von 1821 darstellte. Zwar verhinderte das offiziell im Vertrag von Adrianopel stipulierte Protektorat Russlands über die rumänischen Fürstentümer im Inneren eine Modernisierung veralteter Strukturen, doch erfolgte der Fortschritt auf nationaler Ebene durch die Ausbreitung ethnischer und geistiger Werte. Die rumänische Nation war jetzt in der Lage, ihre Wünsche unmissverständlich zu äussern.

Die Revolution von 1848 bestätigte die Existenz der rumänischen Nation unter den anderen europäischen Nationen. Doch konnten die wesentlichen sozialen und nationalen Fragen: Modernisierung der gesellschaftlichen Verhältnisse, Landzuteilung und Befreiung der Bauern, nationale Einheit und Unabhängigkeit — wiederum nur unter Berücksichtigung der Interessen der drei Grossmächte (Oberhoheit der Türkei, Protektorat Russlands, Herrschaft Österreichs über Siebenbürgen) gestellt werden. Die Gefahr einer russischen Intervention, die Absicht der ungarischen Revolutionsregierung, Siebenbürgen zu annektieren und die zweideutige Haltung der Türkei veranlassten die Rumänen, Vorsicht walten zu lassen. Sie fundierten ihre Aktionen ausschliesslich mit jenen Autonomieansprüchen[9], aufgrund deren sie seit jeher ihre inneren Angelegenheiten regeln konnten und die im bestehenden politischen Kontext durchführbar waren. Obwohl der sozialen Frage (vor allem der Agrarfrage) besondere Beachtung geschenkt wurde, überwog trotzdem vor allem in der Revolution in der Walachei der nationale Faktor. Im Verlauf der Rumänischen Revolutionen wurde der Einheitsgedanke zum Hauptfaktor der Bewegung, denn die „Freiheit im Inneren lässt sich nur durch die Freiheit *von aussen*", *durch die Beseitigung der Fremdherrschaft* erringen.

Das konservative Europa triumphierte erneut. Das zaristische Russland wurde bevollmächtigt, Legalität und Ordnung wiederherzustellen. Den inneren Widerstand hatte die Revolution in der Walachei zwar überwinden können, doch einer gemeinsamen militärischen Intervention Russlands und der Türkei vermochte sie nicht standzuhalten. Das gleiche Schicksal erlitt die Revolution der Rumänen in Siebenbürgen.

Die Ideen der Revolution von 1848 hielten aber dem Ansturm der Reaktion stand. Die neuere Geschichte Rumäniens steht im Zeichen des Wirklichkeit gewordenen Programs dieses „Völkerfrühlings". Aus der Revolution ging die rumänische Nation gestärkter hervor. Selbst der Sieg der konservativen Kräfte vermochte sie nicht mehr in ursprünglichen Zustand zurückzuversetzen.

---

[9] N. Bălcescu a.a.O. und *Opere* IV, *Corespondența*, Kritische Ausgabe G. Zane, București, 1964, S. 282—283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aufgrund der durch die Revolution von 1848 gewonnenen Erkenntnisse definierte N. Bălcescu die später von der geschlschaftlichen Entwicklung bestätigten Ziele einer künftigen Revolution. Während die Revolution von 1821 nach Ansicht des Historikers den rumänischen Staat und die von 1848 die soziale Revolution — Freiheit und Gleichheit gefordert hatte, konnte sich eine künftige Revolution „nicht nur auf die Forderung einer inneren Freiheit beschränken, da diese ohne äussere Freiheit, ohne die Beseitigung der Fremdherrschaft nicht zu erlangen ist, sondern die nationale Einheit und Freiheit beanspruchen muss" [10]. N. Bălcescu sah voraus, dass den Rumänen zwei weitere Revolutionen bevorstanden: „eine Revolution der nationalen Einheit und später eine Revolution der nationalen Unabhängigkeit" [11].

Der Nationalstaat, der 1859 durch die Vereinigung der Moldau mit der Walachei unter den vom Krimkrieg und einem neuen europäischen Kräfteverhältnis geschaffenen Bedingungen entstand, war durch die Art und Weise seiner Entstehung, durch die vielfältigen Bezüge und Folgen das Ergebnis einer wahren Revolution, die wieder ihre Begründung im Recht der Rumänen auf Autonomie fand, die, wie M. Kogălniceanu richtiggehend bemerkte, „das Palladium unserer Nationalität — Hauptbedingung und Grundlage der alten, mit der Hohen Pforte geschlossenen Verträge ist" [12].

Die Bresche, die durch die militärische Niederlage des zaristischen Russlands, die politische Isolation Österreichs und die Schwäche der Türkei in die Allianz der konservativen, reaktionären Kräfte geschlagen worden war, begünstigte die Fortführung des nationalen Freiheitskampfes. Hätten die Rumänen aber ihrem Einheitsstreben nicht überzeugend Ausdruck verliehen, welcher die Machenschaften der feindlich gesinnten Grossmächte zunichte machte, hätten sie nicht ihre hohe politische Reife unter Beweis gestellt, so hätte die nationale Einheit nich verwirklicht werden können. M. Kogălniceanu betonte, dass sie „das Werk der gesamten rumänischen Nation" darstellt.

Bei der Verwirklichung der Einheit und der Ausarbeitung der für den geschichtlichen Fortschritt erforderlichen Gesetze mussten die Rumänen erneut den Widerstand des „Europäischen Konzerts" überwinden. Sie waren gezwungen, der Reihe nach die Bestimmungen der Pariser Konvention — Ausdruck eines von den Pariser Verträgen von 1856 eingeführten Regimes kollektiver Garantien — zu übertreten, die einen politischen Status und Organisationsnormen festlegten, die den wahren Notwendigkeiten des nationalen Fortschritts zuwiderliefen.

Die Doppelwahl Al. I. Cuzas, welche die Vereinigung einleitete (1859), ihre Vollendung (1862), die Säkularisation (1863) und der Staatsstreich (1864) (ermöglichten, die beiden für den Fortschritt notwendigen Gesetze (Wahl- und Agrargesetz) zu erlassen, waren Äusserungen einer Politik vollzogener Tatsachen. Es waren beispielhafte, in ihrem Wesen revolutionäre Mutproben angesichts einer Zwangsherrschaft, die den Fortschritt zu verhindern suchte, Stufen der Revolution für Unabhängigkeit, die fremde Einflüsse beseitigen sollte. Cuzas Gesetzgebung vertiefte den Prozess struktureller und überstruktureller Umgestaltungen in der rumänischen Gesellschaft und bereitete die letzte Re-

[10] Ders. *Mersul revoluției în istoria românilor*, a.a.O, S. 112.
[11] Ebenda, *Opere*, IV, S. 277.
[12] „Steaua Dunării", II, 1856, Nr. 14, S. 54, 9. Februar, zit. von. Al. Zub. *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, S. 52 S. 520—521.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

volution vor, die von den Ereignissen des Februars 1866 — Thronbesteigung eines ausländischen Prinzen und Verkündung der Verfassung eingeleitet wurde.

Diese beiden Ereignisse — ebenfalls Ausdruck einer Politik vollzogener Tatsachen — annulierte praktisch die Pariser Konvention, Schöpfung eines „europäischen Konzerts", die bereits bei ihrer Entstehung eine Fiktion war. Die Zeit bis zur Erringung der Unabhängigkeit im Krieg von 1877—78 an der Seite des zaristischen Russlands gegen die Türkei stand ebenfalls im Zeichen ständiger Konflicte zwischen den Rumänen, die ihre Autonomie und Unabhängigkeit erstrebten [13], und den Grossmächten. Im Schutze eines Regimes kollektiver Garantien sicherten sich die Grossmächte bedeutende wirtschaftliche und strategische Vorteile, die mit den wahren Bedürfnissen des rumänischen Staates unvereinbar waren. Die Teilnahme Rumäniens am Befreiungskrieg gegen die Türken war wiederum ein Willensakt, der infolge der obstinaten Weigerung der Grossmächte, die Unabhängigkeit des rumänischen Staates anzuerkennen, notwendig war und einer „unklaren und erniedrigenden" [14] Situation ein Ende setzte.

Vom Berliner Kongress (1878) *de jure* bestätigt, eröffnete die Unabhängigkeit ein neues Kapitel in der Geschichte Rumäniens und beschleunigt seinen geschichtlichen Entwicklungsprozess.

Aus dieser kurzen Rückschau ist ersichtlich, dass die neuere rumänische Geschichte von einer Reihe von Revolutionen gekennzeichnet wurde. Die Revolutionen in der Struktur und Überstruktur der Gesellschaft — die demographische, landwirtschaftliche, industrielle und ideologische [15], in deren Verlauf sich die Nation und das Nationalbewusstsein herausbildete und den Integrationsprozess unter die europäischen Nationen vollendete, bedingten einander und überlagerten sich mit den sozialen und nationalen Revolutionen : mit der Revolution von 1821, die den rumänischen Staat wiederherstellte, mit der von 1848, die mit ihrem Programm das moderne Rumänien begründete und es nach J. Michelets Worten „in den Weltkalender" eingetragen wurde, und schliesslich mit der nationalen Revolution, die den Rumänen die Einheit und Unabhängigkeit brachte. Die Rumänen hatten in ihrem Kampf die äussere Opposition und den Widerstand der Grossmächte zu überwinden. Mit der Oberhoheit, dem Protektorat oder den kollektiven Garantien begründet und *vom Gesetz des Stärkeren aufgezwungenen* wirkte sich die äussere Einmischung auf den sozialen und nationalen Fortschritt schädlich aus, den die Rumänen aufgrund des ihnen zugestandenen Rechtes auf Autonomie und innere Unabhängigkeit letzten Endes doch herbeiführen konnte.

Die rumänischen Revolutionen, die gegen Ende der modernen Epoche die Vollendung der Einheit in den Grenzen der Heimat ihrer Vorfahren — Daziens — bewirkten und unter spezifischen Bedingungen stattfanden, waren zugleich Mutproben, die den Rumänen den Platz unter den anderen europäischen Nationen sicherten.

---

[13] Mihai Eminescu notierte im Hinblick auf das Recht der Rumänen auf Unabhängigkeit : „Die Unabhängigkeit, wie wir sie heute nennen, ist nicht ein heimatloser Findling, sondern ein Prinz, der im Schlaf Zepter und Krone neben sich hat", in : *Scrieri politice*, Bucureşti, 1910, S. 49—50.

[14] M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Bucureşti, 1967, S. 313—315.

[15] Gh. Platon, a.a.O.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE STELLUNG VON RUMÄNIEN UND SERBIEN ZU DEM NATIONALEN BEFREIUNGSKAMPF IN DER HABSBURGER MONARCHIE IN DEM 19. JAHRHUNDERT

VON

MILAN KRAJČOVIČ (Bratislava)

Es folgt aus der historischen Bedingtheit der nationalen Entwicklung der unterdrückten Völker, dass auch der Kampf für die nationale Emanzipation der Slowaken und Tschechen ein Bestandteil des untereinander eng verbundenen Systems von nationalen Befreiungsbewegungen in dem historischen Prozess in diesem Teil Europas ist. Also auch die Existenz von Nationalstaaten auf dem Balkan als eine Unterstützung für die einzelnen Nationalitäten in der Monarchie, für die Rumänen und Jugoslawen, bedeutete auch für unsere Völker vor allem eine moralische Unterstützung. In den Stellungen der genannten Nationalstaaten müssen wir die offizielle aussenpolitische Linie der Regierungspolitik unterscheiden, die in den verschiedenen historischen Phasen gegenüber der Monarchie überwiegen loyal war, auch wenn in konkreten historischen Situationen die Vermutungen von einer Doppellinie in der Aussenpolitik der einzelnen Regierungen dieser Staaten in Beziehung zu den Befreiungsbewegungen in der Habsburgischen Monarchie begründet sind. Die patriotische demokratische Öffentlichkeit dieser Staaten stand in einer unmittelbaren und subjektiven Beziehung zu den Befreiungsbewegungen. Die proletarische sozialistische Bewegung formulierte seit dem Ende 19. Jahrhundert stufenweise ihre alternativen Konzeptionen der Befreiung in Mittel- und Südosteuropa.

In dem Spiel der Grossmachtpolitik in Mitteleuropa und auf dem Balkan waren die Positionen von Serbien und Rumänien verschiden, was auch ihre Beziehungen zu den Befreiungsbewegungen wesentlich determinierte. Die österreichische Diplomatie schrieb Serbien die Rolle von Piemont [1] zu und sah in ihm das Haupthindernis für ihre expansiven Pläne auf dem Balkan.

Die hegemonistischen politischen Kreise und die herrschenden Klassen in Europa konnten den nationalen Befreiungskampf des rumänischen Volkes als eines nicht slawischen Ethnikums nicht in dem Selben Masse als ein Werkzeug der zaristischen panslawistischen Propaganda in der internationalen Öffentlichkeit anprangern. Bei alle dem ist bekannt, dass schon bei der Entstehung des rumänischen Staates Österreich diesen Prozess mit Misstrauen verfolgte und es Projekte für die Okkupation der Fürstentümer gab.

Die grosse nationale Erwachung der Balkanvölker, die in den Jahren 1804—1812 und 1815 in dem ersten und zweiten serbischen Bauernaufstand

[1] Országos levéltár Budapest, Miniszterelnök [=OL ME], No. 2495, 16. 8.1880.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zum Ausdruck kam, stellte einen Bruch in der Entwicklung der nationalen Befreiungsbewegungen dar. Der Befreiungsaufstand in den rumänischen Fürstentümern im Jahre 1821 gegen die Porta bedeutete auch einen Meilenstein in der Bewegung für die nationale Einigung des rumänischen Volkes. In Belgrad sah man schon in der bürgerlichen Revolution und nach ihr das Haupthindernis für der Prozess der nationalen Einigung neben der Porta auch in Wien und in seiner aggressiven aussenpolitischen Konzeption gegenüber dem Balkan mit dem Streben nach der Dominierung über Serbien und sie suchten deswegen eine Unterstützung auch in den politischen Kreisen in Pest. In dem Kontext der Entwicklung der Bewegung für die nationale Einigung der Rumänen bemühte man sich eher die Verschiedenheiten und Uneinigkeiten zwischen den beiden Zentren der Macht der Monarchie und in der Politik der nationalen Assimilation in Pest und Wien auszunutzen.

Nach der Niederlage der Revolution in den 50-er Jahren trat Österreich eine aggresive Aussenpolitik in der Lösung der jugoslawischen Frage auf dem Balkan und auch im Inneren des Staates an, da Russland durch den Konflikt auf der Krim gebunden war. Die Grossmächte sanktionierten mit dem Pariser Frieden im Jahre 1856 die Bildung des serbischen Staates und die Einigung der rumänischen Fürstentümer der Moldau und der Wallachei.

Es muss gesagt werden, dass eine bedeutende Zeit des Synchronismus der nationalen Befreiungsbewegungen mit Serbien und Rumänien während des französisch-italienischen Befreiungskrieges gegen Österreich stattfand. Auf Grunde des Projekts, das L. Kossuth nach der Niederlage der Revolution ausarbeitete, des Projektes eines Bundes von gleichberechtigten kleinen Staaten unter dem Namen „Donaukonföderation", versuchten die Befreiungsbewegungen ihre Aktivitäten gegen Österreich zu einigen. Der Plan der Konföderation aktualisierte sich vor allem in der Emigration in der genannten günstigen Situation. Am 29. 3. 1859 unterschrieb General Klapka in Kossuths Namen ein Abkommen [2] mit dem Vereiniger der Fürstentümer Al. I. Cuza über eine gemeinsame militärische Aktion im Krieg, beziehungsweise über die Vorbereitung eines Aufstandes in der Monarchie. Nach dieser Vereinbarung wollte Klapka auch den Fürsten Miloš Obrenović mit Hilfe seines ungarophilen Sohnes Michael für ein ähnliches Abkommen gewinnen. Nach dem Gespräch mit Napoleon III., der ihm riet den Kampf der Ungarn zu unterstützen, traf sich Michael in London mit Kossuth und er erklärte sich mit der Konzeption der Konföderation und mit dem Transport der Waffen aus Serbien nach Ungarn einverstanden. Ein unerwarteter Schlag für diese revolutionären Pläne war selbstverständlich der Waffenstillstand zwischen Frankreich und Österreich. Nach der Niederlage des polnischen Aufstandes im Jahre 1863 fanden die polnischen Revolutionäre in den Donaufürstentümern Zuflucht. Österreich verlangte ihre militärische Besetzung durch die Türkei und zusammen mit Russland zogen sie ihre Militäreinheiten bis zur Grenze, aber Napoleon III. war damals eine genügende Unterstützung für Cuza. Nach dem Jahre 1858 war die neue Herrscherdynastie von Serbien, die Obrenovićs, nach der

[2] *Dnevnik Benjamina Kalaja 1868—1875*, Ed. A. Radenić, Beograd—Novi Sad, 1976, VIII; *Magyarország története 1848—1890*, Budapest, 1979, 642, 711; J. Ristić, *Spoljašni odnošaji Srbije novijega vremena*, II. *1860—1868*, Beograd, 1887, 309, 328. N. Ciachir, *Rumynija i balkanskie narody v period pravlenia Cuzy*, in *RREI*, VI, 1, Bucureşti, 1972, 139—167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bekannten Konzeption der Einigung Serbiens, Garašanins „Načertanije", der Politik der Befreiung der Südslawen auch mit Hilfe von Geheimorganisationen zugeneigt, sie unterstützte ihre Tätigkeit, was auch zu dem Aufschwung des nationalen Befreiungskampfes auf dem Balkan beitrung. Die österreichische Diplomatie begrüsste den Sturz von Cuza und den Staatsstreich am 11.2.1866 in den Donaufürstentümern. Sie bewertete es als eine für die Monarchie günstige Erscheinung in der Zeit „wenn ihr im Rücken der bosnisch-serbische Aufstand steht" [3]. In der Stellung der österreichischen Politik betrachten wir den persönlichen Brief des Botschafters Prokesch aus Konstantinopel vom 2.3. 1866 [4] als charakteristich für die reaktionäre Haltung Wiens in Beziehung zu den nationalen Befreiungsbewegungen. In dem Brief wurde der Standpunkt zum Ausdruck gebracht, dass es für Österreich lebenswichtig war die Union der rumänischen Fürsten zu zerschlagen, weil damit „der nationale Schwindel in Serbien und in allen benachbarten Provinzen, türkischen sowie auch unseren, einen Schlag auf den Kopf bekommt. Wird aber die Union durch die Grossmächte wieder bestätigt, bekräftigt sich der nationale Schwindel noch mehr und es bleibt das an der unteren Donau geschaffene Piemont". Im Zusammenhang mit der krisenhaften Situation in Europa erschienen in den diplomatischen Quellen oft Berichte über Reisen von preussischen, italienischen, ungarischen und polnischen Emissären aus Serbien und Rumänien. Trotz der preussischen und sardinischen Unterstützung war General I. Türr, der Emissär der ungarischen Emigration in Belgrad, nicht im Stande eine bewaffnete Aktion von Serbien gegen Österreich zu erreichen, betont neuestens H. Haselsteiner [5]. Nach verschiedenen Quellen kann man feststellen, dass auf das Zeichen aus Belgrad hin der Aufstand auf dem Balkan im März 1866 ausbrechen sollte. „Alles ist in der Militärgrenze sowie in Kroatien und Dalmatien vorbereitet" [6], schrieb J. Tombor aus Sriem (Syrmien) in die Slowakei. Seine Berichte an die slowakischen Politiker beweisen, dass man hier mit ziemlich maximalistischen Endzielen rechnete. „Die unter der ungarischen Krone lebenden Rumänen werden nach Bukarest gehen und genauso entscheiden sich die Slowenen, Kroaten und Dalmatiner mit Krajina und die österreichischen Serben schön unter Belgrad auch mit Bosnien zu fliehen. Das ist jetzt unsere Idee".

In der Erwartung des preussich-österreichischen Krieges aktivierte sich die ungarische Emigration in den Donaufürstentümern. Der Bericht des österreichischen Diplomaten vom 6.6. 1866 zeugt davon, dass sich in den Fürstentümern eine ungarische Legion formierte und die Proklamationen von General Törr zum Aufstand in Ungarn vorbereitet wurden. In dieser Situation sendete der österreichische Aussenminister eine politische Instruktion [7] an den diplomatischen Agenten in Belgrad, in der er betonte, dass in der „prekären Situation im Orient", um jeden Preis die Neutralisation Serbiens erhalten bleiben soll. Dabei wird Michals Zurückhaltung gepriesen und es wird betont,

---

[3] Arhiva istorică centrală Bucureşti [= AIC], Casa regală, Dosar 1, 18—65, Dep. II, nr. 1195, 917.

[4] AIC, Casa regală, Dosar 3, 1866.

[5] H. Haselsteiner, *Die Serben und des Ausgleich*, Wien/Köln/Graz, 1976, 92.

[6] Literárny archív Matice slovenskej Martin [= LAMS], A 1575; W. Felczak, *Tajna polityka chorwacka w 1867*, in „Studii historyczne", 2—3, Kraków, 1968.

[7] AIC, Casa regală, Dosar 14, 1866, Wien, 6.6.1866.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dass die „Integrität der Türkei das bedeutendste Prinzip der österreichischen Politik ist". Im Verlauf des preussisch-österreichischen Krieges gab es alarmierende Nachrichten der Diplomaten, dass die Rumänen von Siebenbürgen viel mit der Regierung in Bukarest korrespondieren und ihre Vertreter in den Fürstentümern offen erklären, dass sie für die Armee 40 000 Männer stellen. Nach dem diplomatischen Bericht aus Belgrad vom 30.7. waren angeblich auch Kossuth und Türr (22.7.) aus Serbien angekommen in der Angelegenheit der Organisation einer Armee von Freiwilligen, die in einer geeigneten Situation in Österreich einfallen und einen Aufstand hervorrufen sollte. Es wurde das Versprechen von Preussen an Serbien betont, dass es sich im Verlauf der Friedensverhandlungen für seine Sache einsetzen wurde. Es wurde behauptet, dass in Bukarest auch das griechische Revolutionskomitee eine bedeutende Aktivität entwickelthatte. Nach dem Bericht des Polizeidirektors in Košice [9] wurde auch in der oberen Slowakei ein geheimes Revolutionskomitee entdeckt und der Einfluss von Agenten der polnischen Emigration festgestellt.

Auch nach dem Prager Frieden zwischen Preussen und Österreich im August 1866 verloren die revolutionären Pläne der nationalen Befreiungsbewegungen nichts von ihrer Aktualität. Während der anhaltenden internationalen Krise und der innenpolitischen Labilität der Monarchie, sowie während der beginnenden Krise des Dualismus (1867—1871) wurde die Aktivität und die Vorbereitung der revolutionären Aktionen weiter fortgesetzt. Es stand im Zusammenhang auch mit der Aktualisierung der Ostfrage und mit dem Aufstand in Dalmatien in 1869 (Boka Kotorska). Dazei war es bezeichnend, dass die Aufmerksamkeit der rumänischen Diplomatie [10] auch durch den Plan der österreichischen militärischen Kreise für die Okkupation Rumäniens durch Österreich in dem vorausgesetzten, von J. Andrássy forsierten Krieg mit Russland, erweckt wurde.

Am 20.1. 1868 [11] kam es zu einem geheimen Pakt zwischen Serbien und Rumänien und zum Abschluß des ersten balkanischen Abkommens. In den geheimen Plänen der „Omladina" und der antiosmanischen und antihabsburgischen Kräfte war es eine weitere Stufe der Vorbereitungen zum gleichzeitigen Auftreten gegen die Porta und die habsburger. Wie wir schon angeführt haben, rechneten die revolutionäre Emigration und die Politiker in Belgrad bei den Rumänen, in Italien (der Plan Cavour) [12], dass sich in der Zeit der militärischen Konflagration in Mitteleuropa (der preussisch-italienisch-österreihische Krieg begann am 15. Juni 1866) die Situation für eine bewaffnete militärische Variante der Zerschlagung der österreichischen Monarchie anbiete

---

[8] AIC, Casa regală, Dosar 24, 1867.

[9] AIC, Casa regală, Dosar 24, 1867, 4821.

[10] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București [= AMAE], Austro-Ungaria, volumul 174, Wien 7/19.7.1870; N. Ciachir, *România în sud-estul Europei, 1848—1886*, București, 1968; Tr. Ionescu-Nișcov, *La politique des alliances en tant qu'expression de la lutte des peuples balkaniques pour l'indépendance et la formation des états nationaux durant la septième décennie du XIX-e siècle*, in *Association internationale d'études du sud-est européen*, IV, Sofia, 1969, 428—432.

[11] Ibidem; AIC, Casa regală, Dosar 33/1866, 42/1868.

[12] *Magyarország története, 1848—1890*, 601; A. Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Torino, 1958; L. Alexić-Pejković, *Politika Italije prema Srbiji*; M. Krajčovič, *Nacionalno pitanje u Ugarskoj, Slovačkoj i Hrvatskoj u 50—im—60—im i 70—im godinama XIX. st. s obzirom na Vojnu Krajinu*, in *Vojna Krajina Zbornik radova*, Zagreb, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

wurde. Serbien rüstete mit Hilfe von Russland und Frankreich. Nach den letzten Forschungen fertigten der Premier Garasanin und Strossmayer im Namen des Königtums der Kroaten auch einen Plan des gemeinsamen Vorgehens von Serbien und „Trojjedinica" aus, „damit ein, von Österreich und der Türkei unabhängiger, jugoslawischer Staat entsteht" [13]. Auch das vertrauliche Schreichische Krieg begann am 15. Juni 1866) die Situation für eine bewaffnete mi-Serbien einen gemeinsamen Weg geht" [14]. Vor allem im Juni—Juli 1866 aktualisierte sich die Frage des Einfalls der Freiwilligen aus Rumänien nach Siebenbürgen und Bukowina, es bereitete sich ein Desant der Garribaldis in Dalmatien zur Hilfe des geplanten Aufstandes vor. In dieser komplizierten Situation waren anscheinend viele polizeiliche und diplomatische Berichte unklar, widerspruchsvoll und übertrieben. Es ist auch klar, dass die Realisation der revolutionären Pläne nach dem Prager Frieden zwischen Preussen und Österreich am 30.8. 1866 sich aufzulösen begann. Bismarck nutzte die nationalen Befreiungsbewegungen für seine hegemonistische Grossmachtpolitik aus. Von diesem Standpunkt aus betrachten wir deswegen auch die zahlreichen Berichte der Archivdokumente nicht nur über die Agenten, die aus Serbien zum Aufruf des Aufstandes in der Militärgrenze kamen, sondern auch über die preussischen Emissäre in der Slowakei, in Böhmen, sowie auch die Agenten der polnischen Emigration aus Paris. Die österreichische Polizei stellte z.B. fest, dass im Herbst des Jahres 1866 der polnische Agent W. Przibilsky in Prag [15] mit dem Redakteur K. Sladkovsky verhandelte, dann mit einem Empfehlungsbrief an Garasanin nach Belgrad fuhr und in Pest „sich vor allem für die russische Agitation unter den Slowaken und Russinen interessierte". Die Polizei interessierte sich auch für die Aktivität des Kroaten I. Tkalac und des Tschechen J. V. Frič in der Emigration mit ihren Verbindungen [16] zu der ungarischen Emigration.

Die neuesten Ergebnisse der marxistischen Historiographie haben gezeigt, dass die revolutionären Pläne der Emigration und der Befreiungsbewegungen für die Zerschlagung der Monarchie, wie es die Klassiker des Marxismus-Leninismus zeigten, wegen der Täuschung in dem offiziellen Italien scheiterten und die neueste Forschung beweist, dass auch der Geheimpakt, des Fürsten Michal mit Andrássy in Ivanka prin Dunaji (bei Bratislava) vom August 1867 [17] dazu beitrug. Es muss auch festgelegt werden, dass die revolutionärdemokratische Befreiungsvariante der Zerschlagung der Monarchie in der gegebenen Zeit vor allem auf dem Einfluss der äusseren internationalen Faktoren beruhte. In der Grundlage der nationalen Befreiungsbewegungen der einzelnen unterdrückten Völker hatte sich bis dahin noch keine entsprechende sozialökonomischen Voraussetzungen für den massenhaften Befreiungskampf gebildet. Die russische Diplomatie wusste über die revolutionären Projekte bescheid,

---

[13] J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860—1914*, Zagreb, 1968, 16.

[14] AIC, Casa regală, Dosar 43/1867, Wien, 17. 5. 1867.

[15] AIC, Casa regală, Dosar 50/1866, Wien, 19. X. 1866.

[16] AIC, Casa regală, Dosar 63/1866, 18. X. 1866, 25. XI. 1866.

[17] N. I. Chitrova, *Černogorija v nacional'no-osvoboditel'nom dviženii na Balkanach i russko-černogorskie otnošenija v 50—70-ch godach XIX veka*, Moskva, 160, 269 ; *Dnevnik Benjamina Kalaja*, XV ; M. S. Piročanac, *Knez Michailo i zajednička radnja balkanskich naroda*, Beograd, 1895, 75 ; M. S. Piročanac, *Naša završna reč*, Beograd, 1896, 4, 6 ; G. Jakšić, V. J. Vučković, *Spolna politika Srbije za vlade kneza Mihaila*, Beograd, 1963.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aber sie lavierte ähnlich wie Napoleon III. Auch die Politik des Lavierens des offiziellen Serbiens gegenüber den revolutionären Plänen der gesamtserbischen Befreiungsorganisation „Zjednotena omladina Srbska" (Vereinigte Jugend Serbiens), mit der auch die Befreiungsbewegung in der Slowakei in Verbindung stand [18] (J. Podhradsky, J. T. Langhoffer nahmen an ihren Tagungen teil), wurde nach der Toptschidarer Ermordung des Fürsten Michal Obrenović am 29.5. 1868 während der Regentschaftsregierung vertieft. So wirkte sich die proungarische, in Michaels Pakt mit Andrássy in Ivanka ausgearbeitete Konzeption der Politik von Serbien negativ auch auf den Kampf der unterdrückten Völker in Österreich-Ungarn aus. Ähnlich negativ wirkte auch die Stabilisierung der deutschen Dynastie in Bukarest auf die Unterstützung der nationalen Befreiungsbewegungen durch Rumänien. Der Einfluss der proungarischen Politik Serbiens widerspiegelte sich negativ bei den Verhandlungen über einen kroatisch-ungarischen Ausgleich und in der Annahme der nicht gleichberechtigten „Nagodba" durch die Magyaronen im Jahre 1868. Ähnlich kann man auch den Einfluss auf die formelle Annahme des Nationalitätengesetzes in Ungarn bewerten. In der Literatur ist es bekannt, dass die Regenten in Belgrad dann auch die geheimen Pläne und Dokumente der Befreiungsbewegungen über die Vorbereitung des Aufstandes an Pest verrieten [19], unde so eine Zusammenarbeit Belgrads mit der Persekution der Befreiungsbewegungen begann. Es spiegelte sich in Repressalien in der wojwodina und indirekt auch in einer Verstärkung der repressiven Assimilationsunterdrückung in der Slowakei wider, die, wie bekannt, am Anfang der 70-er Jahre, am Vorabew der Orientkrise, in der Liquidation der nationalen Kultur- und Schulinstituten den Höhepunkt erreichte.

Die sogenannte geheime jugoslawische Politik in den 60-er Jahren und am Anfang der 70-er Jahre und die Aufstände (in 1868 Unruhen in der Militärgrenze, der Aufstand in Dalmatien in 1869, die Rakovicer Meuterei in 1871) beeinflussten auch den Emanzipationskampf in Böhmen un in der Slowakei. V. Vuckovic [20] betonte die Bedeutung der Broschüre „Granicari i carski reskrit", die im Jahre 1871 in Belgrad herausgegeben wurde, und die das Programm der nationalen Befreiungsaktion war. Die Publikation rief die Grenzer auf sich zu erheben und das Programm der Schaffung eines „autonomen jugoslawischen Staates" zu stellen, damit der Landtag in Agram nach dem Sieg der „Narodniaks" die „Nagodoa" auflöst und das Bündnis mit Ungarn zerschlägt. Für uns ist es wichtig, dass das revolutionäre Programm hier auch die Lösung der slowakischen Frage integrierte: „Die Serben und Slowaken in Ungarn müssen ihre Rechte verlangen. In dieser Weise würden sich alle Slawen abtrennen...". Auf der anderen Seite beeinflussten diese revolutionären Pläne und ihre Realisation in den Aufständen auch negativ den Krach der föderalistischen Pläne der offiziellen slawischen Politik in Österreich nach dem Jahre 1871. Die slowakische nationalpolitische Führung rechnete im Geiste der rus-

[18] M. Krajčovič, *Slovaci i Ujedinjena omladina srpska*, in *Ujedinjena omladina srpska*, Zbornik radova, Matica srpska, Novi Sad, 1968, 415—442.

[19] N. I. Chitrova, *op. cit.*, 293; K. Milutinović, *Strosmajer i jugoslovensko pitanje*, Novi Sad, 1976, 89, 258.

[20] V. Vučković, *Nacionalno-revolucionarna akcija Srbije u Vojnoj granici*, in *Zbornik Matice srpske*, Novi Sad, 1954, 20; M. Krajčovič, *Nacionalno pitanje u Ugarskoj, Slovačkoj i Hrvatskoj...*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sophilen aussenpolitischen Konzeption ständig mit dem Beginn der sog. Lösung der Orientfrage, was sich auch in der Formulierung des Programmes der Slowakei — Die orientalische Frage auf slowakisch — äusserte. Die slowakische Repräsentation mit J. M. Hurban an der Spitze kam im November 1866 nach Agram, wo sie auch in die geheime jugoslawische Politik eingeweiht wurde. Die slowakische nationalpolitische Führung hegte bestimmte übertriebene Hoffnungen über Michaels Politik und übersah das Lavieren der offiziellen Politik von Belgrad. In dieser Richtung entwickelte sie auch manche Initiativen und suchten sie auch in Belgrad eine Unterstützung für die Emanzipationsbemühungen in der Slowakei. J. M. Hurban reiste am Vorabend der Ostkrise im Jahre 1875 inkognito aus Stara Pazova nach Belgrad [21]. In Belgrad sicherte Janko Šafárik seine Reise und er kam mit Persönlichkeiten des Hofes und mit dem Militäradjutanten des Königs, F. Zach in Verbindung. In Zusammenhang mit dieter Aktion stand auch die weitere Initiative von S. Štefanovič, der sich auch während der Orientkrise aktivierte und an die Regierung von Serbien von J. Ristic am 24.10. 1878 einen Brief [22] schickte und, sich auf die Verbindung mit General Zach berufend, um Belgrads Hilfe und um Vermittlung von Kontakten mit Russland ersuchte. Der Vertreter der neuen Schule J. Viktorin schuf sich eine direkte Beziehung zu Michael, er schrieb lobende Artikel über die Obrenovičs, er korrespondierte mit Strossmayer, Šafárik und Michael und im Jahre 1867 gedachte er sogar um eine zweite Audienz [23] bei Michael zu ersuchen, in der Hoffnung eine Stelle auf seinem Besitz zu erhalten. Über die geheime Politikaus dem Gebiet der Militärgrenze lieferten vor allem J. Tombor, J. T. Langhofer u.a. Informationen in die Slowakei. Der Einfluss dieser Konzeption mündete aber nach der Beendigung der Orientrise in der Slowakei in ein messianistisches Russophilentum.

In der Zeit nach dem Frankfurter Frieden hatte jede der Westmächte im Rahmen ihrer beutegierigen Ziele Interesse an dem Frieden. Nach dem Muster der Geheimorganisationen des jungen Italiens bereitete die serbische „Omladina" einen Aufstand auf dem Balkan vor, aber infolge der ungünstigen machtpolitischen Situation und des Lavierens von Serbien brach der schon am Ende der 60-er und am Anfang der 70-er Jahre vorbereitete Aufstand erst im Frühlings des Jahres 1875 mit dem Nevesinjer Bauernaufstand spontan aus. Die balkanischen Aufstände und Befreiungskrige in den Jahren 1875—78 stellten einen Epilog der revolutionären Welle der nationalen Befreiungsbewegungen im 19. Jahrhundert dar und es kam in ihnen eine enge Beziehung [24] zwischen den Befreiungsbewegungen in Österreich und der Befreiungsbewegung der Balkanvölker, einschliesslich der aktiven Rolle Rumäniens und Serbiens, zum Ausdruck.

Der Prozess der Befreiung und der völligen Niederlage der Porta wurde durch die Westmächte unmöglich gemacht. Trotz der Niederlage der revolutionär-demokratischen Befreiungskonzeption brachte diese Etappe der bür-

[21] M. Krajčovič, *Slovenské národné hnutie, Stará Pazova a Juhoslovania*, in *Stará Pazova, 1770—1970*, Nový Sad, 1972, 110.

[22] LAMS, 67 A 19.

[23] Arhiv biskupskog ordinarijata, Đakovo, Ostavština J. J. Strossmayer, Fsc. XXXIV. LAMS 25 A 14, 25 E 50, 25 C 50. Lipa III, 1864, 155—172, Obrenović Michal M. III.

[24] M. Krajčovič, *Slovaci i srpsko-hrvatski odnosi za vrijeme Velike istočne krize 1875—1878*, in *Prilozi instituta za istoriju u Sarajevu*, Sarajevo, 1982, 105—123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gerlichen Revolution auf dem Balkan eine territoriale Vergrösserung von Serbien, Montenegro (Zutritt zum Meer), sowie auch von Rumänien (die nördliche Dobrudsha) und die Entstehung des Fürstentums Bulgarien mit sich. Dadurch hatten die neuen Nationalstaaten auf dem Balkan ihre internationalpolitische und Machtposition gefestigt und wurden in den folgenden Jahrzehnten zu einer Unterstützung für die nationalen Befreiungsbewegungen. Der Berliner Kongress, der am 17.7.1878 endete und bremste für lange die nationalen Befreiungsbewegungen der Völker Mittel- und Südosteuropas an. Bosnien und Herzegowina fielen der Habsburgischen Monarchie zu. So fand nach der grossen Orientkrise unter dem bekannten Polizeiregime von K. Tisza für mehr als ein Jahrzehnt eine Dämpfung der Emanzipationsbewegungen in Ungarn statt. Erst in den 80-er Jahren hatte auch die Stimme der Unterstützung der patriotischen Öffentlichkeit Rumäniens und Serbiens allmählich eine positive Wirkung auf die innere Wiedergeburt der Emanzipationsbewegungen in Österreich-Ungarn. Dies zeigte sich vor allem in der sich zuspitzenden Nationalitätenfrage in Ungarn und in der Aktivierung der nationalen Bewegung der Rumänen in Siebenbürgen.

Trotz der anhaltenden Abhängigkeit der offiziellen Politik Belgrads und Bukarests von der österreichischen Aussenpolitik in den 80-er Jahren, richtete sich die Aufmerksamkeit der patriotischen Öffentlichkeit in Serbien und Rumänien mehr auf die schwere Situation der Landsleute in der Habsburgischen Monarchie. Der Botschafter von Rumänien in Belgrad meldete im November 1875 [25] in einem schiffrierten Telegramm nach Bukarest, dass Italien in Belgrad einen gegen Österreich gerichteten Plan der Balkanischen Liga vorgelegt, und dass man auch mit Rumänien rechnete. Der polizeiliche Apparat der Monarchie konzentrierte sich schon in den 80-er Jahren mehr auf diese wachsende Gefahr für die Einheit der Monarchie, die sich aus der Existenz der Nationalstaaten ergab. Ein Anlass dazu war auch der Aufstand in Herzegowina 1882 und die Entstehung von sog. irredentistischen kultur-politischen Vereinen in Rumänien und in Serbien für die Unterstützung des Emanzipationskampfes und des Strebens nach Einigung. In den Archiven der Regierungen der österreichischen Diplomatie spiegelte sich, die grosse die Aufmerksamkeit war die die dualistischen Machtzentren der ersten solchen Organisation der Emigration aus Transsilvanien in Bukarest unter dem Namen *Societatea Carpaţi* widmeten wider die bald, nach dem Bericht eines Konfidenten der österreichischen Diplomatie in Rumänien vom 13.7.1882 [26], ungefähr 6 200 Mitglieder in den Filialen im ganzen Land zählte. Eine noch grössere Beunruhigung rief der nächste Verein in Rumänien unter dem Namen Iredenta hervor. Er erregte Aufsehen in der Mitte der 80-er Jahre durch die Verbreitung „von revolutionären Proklamationen in Siebenbürgen" [27]. Wegen dieser Zusammenhänge zog auch in den diplomatischen Kreisen die Publikation der Militärstudie unter dem Titel *Die Verteidigung von Siebenbürgen* gegen das mit Russland verbündete in der Zeitung „Gazeta Transilvaniei" die Aufmerksamkeit auf sich. Dabei müssen wir uns bewusst sein, dass das Hauptinteresse der nationalen Einigungspolitik von Serbien auf dem Balkan und in

[25] AMAE, Austro-Ungaria, volumul 175.
[26] OL ME 1882, 2345 ; M. Krajčovič, *Národné hnutia na Balkáne koncom 19. storočia*, in „Studia balcanica Bohemo-Slovaca", Brno, 1970, 138.
[27] AMAE, Austro-Ungaria, vol. 183, Wien, 10. 9. 1885.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dem antiosmanischen Kampf lag, trotz des vorübergehenden Einfrierens der Orientfrage. Rumänien, wie es auch in den Projekten der balkanischen Revolutionäre betont wurde, hatte am anderen Ufer der Donau keine nationaleinigende Ziele mehr. Trotzdem bemühten sich die germanophilen Kreise in Bukarest die Aufmerksamkeit der Öffentlichkeit auf die Enklaven sog. Cincaren—Kutzowlachen auf dem Balkan zu lenken. Das zeigte sich auch in den entstehenden Organisationen und Vereinen der nationalen Einigung in Serbien, die sich nur teilweise sauf die Unterstützung der Emanzipationsbewegungen in der Habsburger Monarchie orientierten. Aufsehen in der österreichischen Diplomatie und die Fahndung der Polizei verursachte der „Verein des heiligen Sava" (Drusstvo Sv. Savu) [28], der am Anfang des Dezenniums enstand, mit einer antiosmanischen und antiösterreichischen Orientierung. Deswegen erregte auch der Aufstand in Krivosije und Herzegowina eine grosse Besorgnis in den Regierungskreisen der Monarchie im Jahre 1882 und die Regierungsquellen beweisen Verbindungen zu Belgrad. Für uns its es interessant, das in dem Konvolut von Schriften des Premiers Kol. Tisza über den Aufstand [29] auch die Dokumentation über die geheimen Petitionsaktionen der slowakischen Nationalbewegung an die slawischen Komitees nach Russland aus den Komitaten Liptov, Orava, Turiec und Novohrad enthalten sind. Es ist klar, dass die Regierung durch die sog. panslawistische Agitation im Norden des Landes beunruhigt war und sie stellte sie in eine synchrone Verbindung mit dem „panslawistischen" Aufstand im Süden.

In der Mitte der 80-er Jahre kam es aber zu einer Krise in den Beziehungen zwischen Rumänien und der Habsburgischen Monarchie in der Form eines Zollkrieges, der Rumänien ökonomisch schadete und den gemeisamen nationalen Markt mit Siebenbürgen zerstörte. Für die Bewertung der Position der slowakischen Nationalbewegung is diesen Verbindungen zwischen den Befreiungsbewegungen ist est wichtig, dass in dieser Zeit in Rumänien schon der Repräsentant der slowakischen nationalen Politik G. Augustini zu wirken begann. In der Zeitung Národné noviny formulierte er schon in qualifizierten Kommentaren die Stellungen der slowakischen Politik zum Zollkrieg mit Rumänien zugunsten der rumänischen Einigungsbemühungen.

Eine aktivere Aufmerksamkeit der rumänischen Politiker und der demokratischen öffentlichen Meinung in Rumänien wurde auch durch die Äusserung der gewaltsamen Assimilation des Regimes des Lügeliberalismus erregt, beziehungsweise sie beeinflusste rückwirkend die Aktivierung der Emanzipationsbewegung der Rumänen in der Monarchie. Die Grundlage der Aktivierung war das Programm der rumänischen Nationalpartei aus dem Jahre 1881, die Gründung der Zeitung Tribuna durch die junge Generation. Nach der vertraulichen Nachricht vom Dezember 1882 aus Kroatien bemühte sich die Opposition um eine Annäherung mit der Bewegung der Rumänen. Nach dem Ban ist es beachtenswert, denn bis dahin wurde hier keine Aufmerksamkeit diesem nicht slawischen Stamm gewidmet, aber die „beträchtliche und ständige Verfolgung der öffentlichen, und seit der Ensttehung des Königtums von Rumänien, auch geheimen Bewegung unter den Rumänen von dieser und der anderen Seite der Grenze, machte die Führer der slawischen Nationalitäten aufmerksam

[28] M. Krakčovič, *op. cit.*
[29] CL MF. 1882, No. 540 ad 837, Wien 11. 3. 1882; „Historický časopis", 1982, 3, 496.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

darauf, dass sie sich alle genseitig gegen die Ungarisierung unterstützen müssen" [30].

Diese Konzeption der nationalen Emanzipationspolitik der unterdrückten Völker in Ungarn, die am Ende der 80-er Jahre stark durch die wachsende Bewegung der Rumänen von beiden Seiten der Grenze belebt wurde, wurde auch in der Slowakei, sowie auch der demokratischen Öffentlichkeit in Serbien und in Böhmen, vor allem in dem Auftreten der fortschrittlichen Jugend am Ende der 80-er Jahre und am Anfang der 90-er Jahre auf den Kongressen und Konferenzen in Prag, Wien, Turn Severin und Pest, bewusst. Das markanteste Ergebnis der Aktivität der Jugend war am Anfang der 90-er Jahre in Bukarest die Gründung der bedeutendsten Organisation für die nationale Einigung Liga culturala, die sich grosse Verdienste um die Propagierung der Emanzipationsbewegung vor allem der Rumänen, aber auch der anderen unterdrückten Völker in Ungarn erwarb. In Belgrad entstand im Jahre 1880 der Bund der fortschrittlichen jungen Intelligenz „Probratimstvo", der der Premier Tisza in einem vertraulichen Schreiben vom 11.12.1889 [31] als die Erbin der Traditionen der „Omladina" bezeichnete und er ordnete an, nach den Filialkomitees in Südungarn zu fahnden. Die fortschrittliche Studentenbewegung von Rumänien und Serbien trat auf dem Kongress in Turn Severin im Mai 1891 [32] direkt mit dem Programmaufruf zur Schaffung einer Organisation für die gemeinsame Verteidigung der unterdrückten Völker gegen die gewaltsame Nationalitätenpolitik der grossungarischen staatlichen Idee auf. Die genannten Tatsachen zusammen mit der Bewegung der fortschrittlichen slawischen Studenten waren die wesentlichen äusseren Impulse und eine Hilfe für die demokratische Öffentlichkeit Rumäniens, Serbiens und Böhmens bei der Entstehung und Entwicklung der Allianzbewegung der Rumänen, Slowaken und Serben in Ungarn in den 90-er Jahren die im Jahre 1895 in dem Nationalitätenkongress ihren Höhepunkt erreichte. Selbstverständlich, die Hauptbedingungen für den Antritt der Aktivierung mussten in der inneren Wiedergeburt der gesellschaftlichen Kräfte der unterdrückten Völker und in der Verstärkung der ökonomischen Basis der Kleinbourgeoisie und der nationalen Intelligenz in der Periode der Kulmination der industriellen Revolution in Ungarn liegen. Die rumänische Diplomatie informierte die Regierung in Bukarest vertraulich über *die krisenhafte innenpolitische Situation, über den „Kulturkampf" in Ungarn* und darüber, dass „ein neues, schweres Problem für die Regierung entstand, und dieses Problem die *Konsolidierung der nationalen Bewegungen der Rumänen und Slowaken ist*" (vom Minister unterstrichen) [33].

Eine Charakteristik dieser Periode der beginnenden Krise des Dualismus war der Aufschwung der sozialen und der sozialdemokratischen Bewegungen auch auf der innenpolitischen Szene der Habsburger Monarchie. In der Entwicklung dieser progressivsten gesellschaftlichen Strömung in dem historischen Prozess können wir auch die Stimme der Unterstützung des Kampfes der unterdrückten Nationen in Ungarn verzeichnen. Auf dem dritten Kongress der II. Internationale in Zürich am 25. — 31.7.1893 erhob die Delegation der

[30] OL MF. 1882, XV, 4100, Agram 9.12.1982.
[31] M. Krajčovič, *Národné hnutia na Balkáne*, 139.
[32] M. Krajčovič, *Československo-rumunské vzťahy v národnooslobodzovacom zápase*, in „Slovanské štúdie", XV, Bratislava, 1973, 69.
[33] AMAE, Austro-Ungaria, vol. 181, No. 1375.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Rumäniens einen nachdrücklichen Protest gegen die Politik der nationalen Unterdrückung der herrschenden Klassen der Monarchie und wies darauf hin, dass die rumänische und die slawischen Nationalitäten in Ungarn keine politischen Rechte und keine Vertretung im Parlament haben [34].

Unter der beginnenden Krise des Dualismus wurde auch die Aufmerksamkeit und die Unterstützung von seiten Rumäniens und Serbiens systematischer. Ein öffentlicher Ausdruck dessen waren mehrere wichtige Ereignisse mit einem internationalen Anklang: es war vor allem die Debatte im Parlament Rumäniens im Dezember 1890 über die Nationalitätenfrage in Ungarn. Die europäische Presse befasste sich bei dieser Gelegenheit zum ersten Mal seit den 70-er Jahren eingehender auch mit der slowakischen Frage. Die Aufmerksamkeit der internationalen Öffentlichkeit wurde weiter durch das Memorandum der Studenten Rumäniens und die Bewegung der Vorbereitung der Replik der siebenbürgischen Studenten zusammen mit der slowakischen Jugend, mit P. Blaho an der Spitze, auf Grunde der finanziellen Dotationen der Liga in Bukarest in den Jahren 1891—1892, sowie auch durch die, sich mehrenden politischen Verhandlungen der siebenbürgischen Vertreter in Rumänien erregt. Einen demonstrativen Charakter bekam vor allem die Reise des Vorsitzenden der Rumänischen Nationalpartei Dr. I. Raţiu nach Bukarest im Jahre 1893 [35], wo er der weltbekannten Agentur Reuter ein Interview über die Entstehung der Allianzbewegung gab. Es kann erwähnt werden, dass vorher der stellvertretende Vorsitzende der Partei E. Brote nach Bukarest reiste und dann, im Herbst 1892 auch die Reise zur Besprechung mit den Verbündeten in der Slowakei, Wojwodina und Kroatien antrat. Auf Initiative des Vorsitzenden der Liga, G. Bratianu kam der slowakische Journalist G. Augustini am Anfang des Jahres 1893 aus Bukarest nach Sibiu in die Redaktion der Tribuna als ein Vertreter der slowakischen politischen Interessen. Ein nicht kleineres Aufsehen erregte in Rumänien und Serbien die Gründungskonferenz der Allianz im Januar 1893 in Wien. Die neue Forschung beweist, dass auch die unoffiziellen Reisen der Repräsentanten der Slowakei, S. H. Vajansky und K. Stodola, im Jahre 1892 nach Rumänien eine Gelegenheit zur Verhandlungen mit den Vertretern der Rumänen in Bukarest und Braşov [36] waren. In den polizeilichen Materialien wurden auch die Reisen der serbischen Vertreter der Wojwodina und Kroatiens zu politischen Besprechungen nach Belgrad festgestellt. Es stiegte die Zahl der Titel von Drucken und Zeitschriften, deren Einfuhr aus Serbien und Rumänien nach Ungarn verboten war [37].

Die sowietische Historiographie [38] erinnert auf die Existenz des permanenten Prinzips „des Spieles auf zwei Tischen" in der Aussenpolitik Rumäniens, der offiziellen, lovalen Politik, die in den Händen der deutschen Dynastie lag, und der geheimen, die Idee der nationalen Einigung verfolgenden

---

[34] „Magazin istoric", XII, Nr. 11, Bucureşti, 1978, 50.

[35] M. Kraičovič, *Slovenská politika v strednej Európe 1890—1901*, Bratislava, 1971; AIC, Casa regală, Dosar 22/1893.

[36] Muzeul judeţean Braşov, Arhiva Mureşenilor, Dosar 587, No. 2644, 2645; Liptovský Mikuláš, 1.5., 7.6.1892; V. Căliman, *Scrisori braşovene inedite, mărturii ale colaborării româno-slovace în monarhia austro-ungară*, în „Cumidava", V, 1971, 151—164.

[37] Národnie noviny, Martin, 41, 10.4.1890; Z. Păcliseanu, *Der Ausrottungskampf Ungarn gegen seine nationale Minderheiten.*

[38] S. A. Madievskij, *Političeskaja sistema Rumynii*, Moskva, 1980, 246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Politik, die unter dem Druck der öffentlichen Meinung Carol passiv akzeptierte, damit er sich auf dem rumänischen Thron halten konnte. Die Regierung von Rumänien war von Anfang an über die Entstehung der Allianz der Rumänen, Slowaken und Serben in Ungarn auf dem diplomatischen Weg, sowie auch auf direkten Verhandlungen mit ihren Vertreten vertraulich informiert und sie erwies dieser Bewegung ihre Gunst.

Die Ansichten über eine ähnliche Doppellinie erscheinen auch in der damaligen Orientierung der Politik des prooösterreichischen Serbiens. Im Jahre 1890 äusserte die rumänische Diplomatie bei der Gelegenheit der Annäherung von Serbien und Montenegro die Ansicht über die Existenz einer „geheimen, unoffiziellen Politik, die national panslawistisch genannt wird" [39] und für diese Zwecke diente der sog. Dispositionsfond der Regierung. In den Intentionen der serbischen Einigungsidee entstanden in Serbien auch weitere Einigungsbände. Nach Nachricht des österreichischen Botschafters vom Mai 1892 [40] wurde die Organisation „Velika Srbija" vrewiegend zur Unterstützung der Serben in der Monarchie gegründet. Die österreichische Diplomatie verfolgte mit Beunruhigung die Tendenzen der rumänischen Liga im Jahre 1892, die sich in ihrem Aufruf an die serbischen Organisationen der nationalen Einigung (Velika Srbija, Pobratimstvo, Sv. Sava, Trgovacka Omladina, Bosansko-hercegovacko udruzenije usw.) zur Gründung einer balkanischen Liga, die „nicht nur die Unabhängigkeit und Einigung der balkanischen Vöolker, sondern auch die Unterstützung ihrer Brüder in Ungarn zum Ziel hätte", äusserten. Die Allianzbewegung der unterdrückten Völker in Ungarn enlangte schon in dem ersten Drittel der 90-er Jahre eine bedeutende Aufmerksamkeit in Europa, vor allem dank der propagierenden und finanziellen Einsetzung der Bukarester Liga und ihrer Filialen in Westeuropa. Vajanskys Prozess im Dezember 1892 in Bratislava und die Teilnahme der slowakischen Repräsentanten an der Gründungskonferenz der Allianz in Wien im Januar 1893, die slowakischen Delegation auf der rumänischen Konferenz in Sibiu im Juli 1893 usw., und vorher auch die slowakische Memorandumsaktion und weitere Äusserungen der Aktivierung der slowakischen Politik (die Meetingbewegung für die Demokratisierung in der Slowakei) dank der Bukarester Liga erhoben neben der rumänischen auch die ungelöste slowakische Frage in der europäischen Öffentlichkeit. Im Dezember 1893 fand die Debatte im Senat von Rumänien über die Nationalitätenfrage in der Monarchie statt, was wieder einen beträchtlichen internationalen Ankland fand.

Der Memorandumsprozess im Mai 1894 in Cluj mit der rumänischen politischen Führung unter der aktiven Teilnahme der slowakischen Vertreter war vor dem Nationalitätenkongress der Höhepunkt des internationalen Anklanges der Aktivität der Allianzbewegung. Es ist notwendig zu betonen, dass die rumänische Diplomatie dieses Bündnis der Slowaken und Rumänen festschen Emigration zwecks der Vorbereitung des Kongresses und der Annahme Artikel in der Zeitung Národné noviny über den Prozess in Übersetzung nach Bukarest sandte [41]. Verdienste um die Lenkung der Aufmerksamkeit der Weltöffentlichkeit auf die Nationalitätenfrage in der Monarchie hatte die

[39] AMAE, Fond 21, volumul 114, Wien 9/15. II. 1890.
[40] M. Krajčovič, *Národné hnutia na Balkáne*, 137, 140.
[41] AMAE, Fond 21, volumul 185, Budapest 23.4/5.5., 1894.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

massive Unterstützung der Bewegung der siebenbürgischen Rumänen in der ersten Hälfte der 90-er Jahre durch die liberale Partei in Rumänien mit D. Sturdza an der Spitze, der diese Frage für seine Ziele in dem innenpolitischen Kampf nutzte. Die Liga und ihre Studentenrepräsentationen im Ausland hatten radikalere Ansichten in der Befreiungsbewegung, als es in den Zeitungen der Allianzführungen in der Monarchie gedruckt weden konnte. In der Zeit der Memorandumsbewegung schrieb der Vertreter der Liga aus Paris an den Vorsitzenden der Sektion der Liga in Belgien, dass „der Weg der Emanzipation der Rumänen nicht über die Habsburger und über Wien führt" [42].

Die Unterstützung der nationalen Emanzipationsbewegungen in der Monarchie, und darin konkret auch der Slowaken, aus Rumänien war in den 90-er Jahren von der moralisch publizistischen, sowie auch finanziellen Seite wirklich präzedenslos. Die slowakischen Repräsentanten reisten in den 90-er Jahren mehrmals nach Bukarest (1892—1894) [43], aus dem Fond der Liga wurde die Reise der slowakischen Repräsentation im März 1895 nach Bukarest zu des Konferenz mit den Bukarester Vertretern und der siebenbürgischen Emigration kwecks der Vorbereitung des Kongresses und der Annahme des Aktionsprogrammes der Allianz finanziert. Die Liga finanzierte auch einen Teil der Ausgaben der Slowaken bei der Realisierung des Nationalitätenkongresses im August 1895, sowie auch die Reisen der slowakischen Vertreter und Anwälte zu verschiedenen politischen Prozessen und Demonstrationen der Solidarität wie der Memorandumsprozess im Jahre 1894, der Kongress der Rumänischen Nationalpartei im Jahre 1893 u.a. Es gibt Anzeichen dafür, dass auch nach der Überwindung der Krise in der Liga am Anfang des 20. Jahrhunderts die slowakische Nationalbewegung wiederholt finanzielle Unterstützung aus Rumänien erhielt.

Ein Höhepunkt der Allianzaktivität und der Unterstützung der patriotischen Kräfte aus Rumänien, Serbien und Böhmen war der Nationalitätenkongress von ungefähr 1 000 Vertretern der Rumänen, Slowaken und Serben in Pest, was sich auch in dem Anklang, den der Kongress und sein Demokratisierungsprogramm für die Gleichberechtigung aller Völker in der ganzen Welt fand, äusserte. Die burgeoise Literatur hielt dieses Ereignis für einen Meilenstein, der zur Zerschlagung der Monarchie führte, für einen Meilenstein, der zusammen mit dem Manifest der Verwahrung gegen das Millenium der Allianz der europäischen Öffentlichkeit im Jahre 1896 in das Bewußtsein der Weltöffentlichkeit drang und mit seinem Inhalt und Konzeption auch die Friedensverhandlungen nach dem I. Weltkrieg beeinflusste. Der Vertreter des Konsulats von Rumänien in Pest nahm an dem Kongress zusammen mit dem Vorsitzenden der Liga, Prof. Urechia teil und die unmittelbaren Nachrichten in der Presse Rumäniens, Serbiens und Böhmens und eine Anzahl von Telegrammen aus diesen Ländern zeugten davon, dass sich die Nationalstaaten auf der Plattform der Allianzbewegung der unterdrückten Völker in Ungarn, so wie nie vorher dieser fortschrittlichen Bewegung des Kampfes der Völker für die soziale und nationale Gleichberechtigung anschlossen. In dem folgenden

[42] *Corespondența lui George Moroianu (1891—1920)*, ed. S. Polverejan, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, 46.

[43] M. Krajčovič, *Cesty slovenskych politikov k Rumunom*, in „Slovanské štúdie", XII, Bratislava, 1971, 159—177; M. Krajčovič, *Slovenská politika v strednej Európe*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Jahr festigte der Kampf der Allianz gegen den chauvinistischen Charakter der Millenniumsfeier in Ungarn, die die Autochthonie der anderen Völker in Ungarn abstritt, diese Solidarität der Emanzipationsbewegungen und der Öffentlichkeit der Nationalstaaten noch mehr. Die Aktionen gegen das Millennium trafen auch den diplomatischen Bereich und spiegelten die Sympathien Rumäniens und Serbiens gegenüber diesem Kampf der unterdrückten Völker in der Monarchie wider. In den Städten Rumäniens fanden Meetings gegen das Millennium statt z.B. in Bukarest und Ploieşti [44]. Einen bedeutenden Standpunkt nahm bei dieser Gelegenheit auch das Organ der sozialdemokratischen Arbeiterpartei Rumäniens „Lumea nouă" am 19. 4. 1896 in dem Leitartikel vor I. Nădejde *Mileniul unguresc* ein, in dem das Millennium antschiden als eine Feier des Prinzips der Unterdrückung der Völker verurteilt wird. Diese Solidaritätsbewegung äusserte sich auch in der Verbrennung der ungarischen Fahne in Belgrad, in Protestmeetings in Prag, Wien und Sofia und vorher in Oxford. Am bedeutendsten war das Meeting der fortschrittlichen Jugend im Juli 1896 in Paris und über diesen Kampf wurden auch zwei französische Broschüren herausgegeben.

Die herrschenden Kreise in der dualistischen Monarchie entwickelten eine grosse Anstrengung, um diese Zuspitzung der Nationalitätenfrage in Ungarn zu pazifizieren. Sie versuchten es auch auf dem diplomatischen Weg und unter dem Druck aus Berlin auch direkt auf das offizielle Bukarest, vor allem auf König Carol. Mittles der Regierung D. A. Sturdzas, einer allmählichen Korruption und Differenzierung der siebenbürgisch — rumänischen Vertreter, sowie auch durch eine absichtliche Unterstützung der Widersprüche in der Serbischen bourgeoisen Politik in der Wojwodina gelang es den herrschenden Kreisen in der zweiten Hälfte der 90 ger Jahre diese Pläne durchzusetzen. Das zeigte sich auch nach dem Kongress in der Begnadigung der Memorandisten auf Wunsch Bukarests, in dem Übergang des Zusammenrufers des Kongresses V. Mangra in Siebenbürgen in die magyarischen politischen Kreise usw. Am Ende des Dezenniums erschien in Pest eine Broschüre über die Nationalitätenpolitik der ehemaligen Regierung von D. Bánffy, die diese Politik hinter den Kulissen gegen die Nationalitätenaktion teilweise enthüllte, sie behauptete, dass Sturdza dank Bánffy in Rumänien unter der Bedingung, dass er die siebenbürgische Karte fallen lässt und die nationale Agitation der Liga auf den Balkan orientiert, zur Macht kam [45].

In der zweiten Hälfte der 90-er Jahre aktualisierte sich wieder die Orientfrage durch den kretischen Konflikt. Die Entwicklung führte hier zu dem bekannten, in Mürzstzeg (1903) [46] angenommenen Programm der Reformen

---

[44] „Lumea nouă", Bucureşti, 25. 4. 1896 ; M. Krajčovič, *Apariţia şi dezvoltarea colaborării românilor, slovacilor, sîrbilor şi croaţilor între 1890—1900*, în *AIIAC*, XXIV, 1981, 281—300.

[45] AMAE, Fond 21, 1878—1913, Budapesta, Rapoarte politice, volumul 27, Budapesta 12/24. 3. 1899 ; Fond 21, vol. 115, Wien, 27.3/8.4., 1898.

[46] M. Krajčovič, *Narodite na chabzburškata monarchija i makedonskoto vostanie od 1903*, in *Ilinden 1903*, Skopje, 1970, 451—471.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

der Porta und bedeutete, dass sich die Aufmerksamkeit der Öffentlichkeit von Serbien und Rumänien schon in dieser Zeit hauptsächlich auf die nationale Befreiungsbewegung auf dem Balkan konzentrierte.

Zum Schluss kann man zusammenfassen, dass die Lösung der sogenannten Orientfrage, also die Befreiung der Balkanvölker und das Nationalitätenproblem in Mitteleuropa verbundene Gefässe waren. Die nationale Einigung der Balkanvölker wurde von der Porta, sowie auch von Österreich verhindert und die nationale Selbstbestimmung der mitteleuropäischen Völker durch eine volle bürgerlich-demokratische Revolution, durch die Schaffung von Nationalstaaten konnte nicht ohne Absturz der reaktionären Konzeption des Status quo, ohne den Absturz der multinationalen, halbfeudalen Monarchien der Osmanen auf dem Balkan, dar Habsburger in Mitteleuropa und der Romanows in Osteuropa erreicht werden.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AUX ORIGINES DU PACTE BALCANIQUE DE 1934 : LE PROJET RENTIS (1925)

PAR

CONSTANTIN IORDAN

Le 19 juillet 1925, le ministre des Affaires étrangères de la Grèce, Konstantinos Rentis, déclarait à la presse athénienne que l'adoption du principe de l'arbitrage obligatoire pour la solution des différends interbalkaniques serait l'une des nécessités de la nouvelle diplomatie de l'après-guerre ; l'acception de ce principe — avancé déjà par les grandes puissances — permettrait la conclusion d'un pacte de garanties, voire d'une alliance balkanique, au début entre la Grèce, la Yougoslavie et la Roumanie, incluant ultérieurement aussi les anciens États ennemis. Les conventions d'arbitrage obligatoire se concluraient, sur la base des traités de paix existants, du respect de l'intégrité territoriale et de la souveraineté nationale de tous les États de la zone [1].

Quels furent les origines, les objectifs et les résultats pratiques de cette idée ? Quelle place occupe la proposition du chef de la diplomatie hellénique dans la préhistoire du Pacte d'Athènes de février 1934 ? L'analyse de ce problème mérite de s'y arrêter au moins pour deux motifs. Ce fut le premier appel public et officiel de rapprochement concret entre les États du Sud-Est européen — après ce qu'ont signifié les traités de la Petite Entente — même si cet appel ne concernait pas, dès le début, l'ensemble de la zone ; ce fut la première manifestation constructive de l'idée de sécurité dans la région pendant la période même où se définissait „l'esprit locarnien" — les négociations pour le pacte rhénan étaient en plein cours —, partageant le continent dans des États avec des frontières garanties et dépourvus de garanties. Les historiens des relations internationales aux Balkans des années '20 paraissent ignorer ces aspects, probablement à cause de la vie éphémère du projet [2]. Nous croyons que

---

[1] Archives du Ministère des Affaires Étrangères de la R. S. de Roumanie — Fonds Entente Balkanique (cité par la suite AMAE — EB), vol. 1, f. 15—16 : rapport (confidentiel), Langa-Răşcanu—Duca, s.n./22 juillet 1925. Le ministre de Roumanie à Athènes était revenu au pays ; cf. f. 20—23 : r. Athènes, no. 1366/24 juillet 1925. Brabeţianu.

[2] Pour l'idée du pacte balkanique dans les années 1925—1926, voir : Christina Daneva-Michova, Vasil Vasiliev, *Le système de sécurité de Locarno et les Balkans (1925—1926)*, dans „Études balkaniques", Sofia, X, 1974, 2—3, p. 99—116, où sont reprises des recherches plus anciennes ; Živko Avramovski, Проект Балканского гарантийного пакта *(1925—1926)*, dans les „Actes du Premier Congrès International des Études balkaniques et sud-est européennes", Sofia, V, 1969, p. 167—171 ; Cristian Popişteanu, *România şi Antanta balcanică. Momente şi semnificaţii de istorie diplomatică*, Bucarest, 1968, p. 70—76 ; Eliza Campus, *Înţelegerea balcanică*, Bucarest, 1972, p. 23 et auiv. ; Constantin Svolopoulos, *Le problème de la sécurité dans le Sud-Est européen de l'entre-deux guerres. À la recherche des origines du Pacte balkanique*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le déchiffrement des circonstances de la naissance et des causes de l'échec de cette idée permette la compréhension des ouvertures et des limites du rapprochement balkanique dans cette période, puisque les efforts ont continué aussi dans les années suivantes dans des modalités variées et avec des moyens différents, jusqu'à la conclusion de l'Entente balkanique.

*

Rentis a explicitement envisagé la signature, dans une première étape, des traités d'arbitrage obligatoire entre les gouvernements d'Athènes, de Belgrade et de Bucarest et ensuite d'un pacte balkanique de garanties. Qu'est-ce qui a déterminé le chef de la diplomatie hellénique de s'orienter initialement vers l'arbitrage obligatoire et de limiter formellement la proposition seulement à la Yougoslavie et à la Roumanie ? Le problème est complexe. On peut trouver des explications dans l'évolution des relations internationales de la Grèce en général, et des rapports avec les États balkaniques, particulièrement dans les dernières années, évolution marquée par le succès illusoire obtenu à Sèvres (10 août 1920) [3] — traité devenu caduc à bref délai après la signature —, par l'aventure tragique de la guerre menée en Anatolie avec les forces kémalistes (1920—1922) [4], par le traité de Laussane (24 juillet 1923), consacrant la faillite de la „Grande Idée" [5], et pas en dernier lieu par l'isolement réel dans lequel elle se trouvait après 1923 sur le plan international [6]. Des litiges divers et des conflits latents la séparaient des États voisins et de certaines grandes puissances — spécialement l'Italie, grâce à des adversités plus anciennes — les disputes à la Conférence de paix [7], ou plus récentes — l'affaire de Corfou [8] et la possession du Dodécanèse. De graves problèmes intérieurs — économiques, financiers, sociaux, politiques et moraux avaient troublé la société hellénique après le triomphe éphémère de Sèvres : la chute de Élefthérios Vénisélos — le grand artisan de la victoire, aux élections de novembre 1920, le retour du roi Constantin au thrône en décembre de la même année, aggravant le „schisme national" déclenché en 1916, et ayant comme conséquence la perte de l'appui allié dans la campagne d'Asie Mineure, le

de 1934, dans *BS*, Thessalonique, vol. 14, 1973, 2, p. 247—292 ; Constantin Iordan, *La Turquie kémaliste et l'idée du Pacte balkanique dans les années 1925—1926*, dans *RESEE*, XIX, 1981, 2, p. 311—323.

[3] Voir : A. E. Montogomery, *The Making of the Treaty of Sèvres of 10 August 1920*, dans "The Historical Journal", XV, 1972, 4, p. 775—787.

[4] Pour la campagne de l'Asie Mineure, voir : Llewellyn Smith, *Ionian Vision. Greece in Asia Minor 1919—1922*, London, 1973, 401 p.

[5] Voir Harry J. Psomiades, *The Eastern Question : the last phase. A Study in Greek-Turkish diplomacy*, Thessalonique, 1968, passim.

[6] Voir : Theodore A. Couloumbis, John A. Petropoulos, Harry J. Psomiades, *Foreign Interference in Greek Politics. An Historical Perspective*, New York, 1976, p. 77 et suiv. ; Konstantinou D. Svolopoulou, Ἡ ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική μετά τήν Συνθήκην τῆς Λωζάννης. Ἡ κρίσιμος καμπή (Ἰούλιος — Δεκέμβριος 1928) (La politique étrangère grecque après le traité de Lausanne. Le tournant décisif : juillet-décembre 1928), Thessalonique, 1977, p. 9 et suiv.

[7] Voir : N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Salonique, 1977, p. 62 passim.

[8] Voir : James Barros, *Mussolini's First Aggression : The Corfu Ultimatum*, dans *BS*, vol. 2, 1961, p. 257—286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

coup militaire de septembre 1922 et l'abdication du roi à la suite de la catastrophe militaire, l'ascendant du courant républicain et la proclamation du nouveau régime (25 mars 1924), les faiblesses des partis républicains permettant l'instauration de la dictature militaire du général Théodoros Pangalos. Toutes ces secousses politiques avaient passé sur le fond du chaos économique et social provoqué par l'état de guerre qui durait depuis une décennie, et non moins par l'immense effort et les longs sacrifices réclamés par l'établissement de plus de 1,2 million de réfugiés de l'Asie Mineure [9]. La profonde crise intérieure et l'infériorité visible dans les relations extérieures imposaient d'une manière pressante des solutions, quioque les voies et les moyens d'action fussent suffisamment limités. Le plan régional paraissait prioritaire dans la politique étrangère : la normalisation des rapports avec les États voisins était une condition indispensable à la sortie de l'isolement. Le principal point d'appui du gouvernement grec dans cette direction était, du point du vue pratique, l'attitude bienveillante de la Roumanie, et théoriquemment aussi celle de la Yougoslavie à laquelle elle a été formellement liée par un traité d'alliance jusqu'en novembre 1924.

Mais pourquoi la Roumanie ? Premièrement, parce que entre les deux États n'existaient pas de disputes majeurs, et le gouvernement de Bucarest avait déjà montré de la modération et de l'équilibre dans sa politique balkanique pendant les crises récentes [10]. Deuxièmement, parce que la Roumanie, particulièrement par son ancien ministre des Affaires étrangères Take Ionescu, avait milité en 1920 pour la réalisation de la Petite Entente de la Mer Baltique à la Mer Égée, donc y compris la Grèce [11]. Le projet avait failli à cause de l'échec de Vénisélos aux élections du 14 novembre 1920 et des graves complications internationales engendrées par l'offensive des troupes grecques à l'intérieur de l'Anatolie [12], conséquence de la politique belliqueuse du roi Constantin. Troisièmement, parce que pendant les pourparlers de Lausanne, la diplomatie roumaine avait joué un rôle pondérateur dans la discussion de difficiles problèmes auxquels a été confrontée la délégation hellénique pour la précision des clauses de la paix avec la Turquie. Ce n'est pas fortuitement que le ministre des Affaires étrangères de la Grèce, Apostolos Alexandris arrivait à Bucarest au début du mois de juin 1923 pour remercier la gouvernement roumain de son appui accordé à Lausanne, le même but ayant aussi sa visite à Belgrade. D'autre part, l'intention de l'émissaire grec était d'établir — sans conclure un accord — avec les deux États, la Roumanie et la You-

---

[9] Pour les problèmes intérieures de la société grecque, voir : Grigoriou Dafni, Ἡ Ἑλλας μεταξύ σύο πόλεμων, *1923—1940* (La Grèce entre-les-deux-guerres, 1923—1940), vol. I, Ikaros, 1955, 398 p. ; Demetrios Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, The Hague, 1962, passim ; Douglas Dakin, *The Unification of Greece, 1770—1923*, London, 1972, p. 201 et suiv. ; Ἱστόριας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Νέοτερος ἑλλμυισμός ἀπο τό 1913 ὡς τό *1941* (L'Histoire de la nation hellénique. L'hellénisme contemporain de 1913 à 1941), Athènes, 1978, p. 15 et suiv.

[10] Voir : Michel Lhéritier, *L'évolution des rapports gréco-roumains depuis un siècle (1821—1931)*, dans „Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga", Paris, 1933, p. 587 et suiv.

[11] Voir : Constantin Iordan, *La création de la Petite Entente dans la conception de la Roumanie : projet et réalisation* dans *RESEE*, XIV, 1976, 4, p. 665—678.

[12] Idem, *La Grèce à la fin de l'année 1920. Autour d'une mission roumaine à Athènes*, dans *RESEE*, XVII, 1979, 2, p. 283—296.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

goslavie, „les bases d'une entente étroite pour le maintien de la paix dans les Balkans" [13].

La conférence de la Petite Entente de Sinaïa (juillet 1923) abordait aussi le problème de l'avenir des rapports interbalkaniques. Le gouvernement de Bucarest envisageait, pour le moment en principe, la réalisation d'une nouvelle alliance balkanique incluant la Turquie, la Grèce, la Yougoslavie et la Roumanie. C'est ce que avouait le chef de la diplomatie roumaine. I. Gh. Duca au ministre de France Manneville, en soulignant que son homologue yougoslave Momčilo Ninčić pensait dans le même esprit [14]. Il y avait naturellement des difficultés — la ratification du traité de Lausanne, la reconnaissance du nouveau roi de Grèce, George II, par la France, mais une fois ces obstacles dépassés, Duca déclarait au diplomate français à la fin d'août 1923 que „peut être, est-il-arrivé le moment où les idées émises à Sinaïa allaient se préciser et des accords allaient se conclure" [15].

Les difficultés se sont toutefois avérées beaucoup trop grandes, quoique la Roumanie entretînt des rapports amicaux avec les trois autres États de la zone envisagés par le projet. À la Yougoslavie était aussi liée par la convention d'alliance défensive de juin 1921, un chaînon du système des traités de la Petite Entente [16].

La situation intérieure de la Grèce est devenue fort confuse après l'affaire de Corfou, la première manifestation concrète du révisionnisme fasciste (septembre 1923). La victoire du parti véniséliste aux élections et l'exile volontaire du roi George (décembre 1923), le retour au pays de Vénisélos pour un bref délai (janvier-février 1924), la proclamation de la République en mars de la même année ont été autant d'événements qui ont profondément compliqué l'échiquier politique hellénique [17]. Ce n'était pas évidemment une période propice pour des options importantes dans la politique étrangère. Malgré tout, les gouvernements républicains Alexandros Papanastassiou, Thémistoclès Sophoulis, Andréas Michalacopoulos (mars 1924 — juin 1925) ont essayé la normalisation des rapports avec les États voisins.

Les litiges gréco-bulgares concernaient es essence deux questions. La première découlait du contenu de l'article 48 du traité de Neuilly par lequel les grandes puissances alliées et associées avaient garanti à la Bulgarie un débouché économique à la Mer Égée, la modalité de sa réalisation devant être décidée par des négociations bilatérales gréco-bulgares. Les pourparlers dérou-

---

[13] Archives d'État de Bucarest. Archives Historiques Centrales. Microfilms (cité par la suite : AEB — AHC — M), France, role 183, cadres 469—470 : télégramme Bucarest, nos 45—46/5 juin 1923, Manneville.

[14] Ibidem, c. 490—492 ; r. Bucarest, no. 196/1 août 1923, Manneville ; pour l'attitude de la Roumanie à l'égard de la Turquie kémaliste, voir aussi Constantin Iordan, *Un diplomate roumain sur la victoire de la révolution kémaliste à Istanbul*, dans *RESEE*, XVIII, 1980, 3, p. 425—435.

[15] *Ibidem*, c. 499—500 ; r. Bucarest, no. 218/31 août 1923, Manneville.

[16] Voir : Eliza Campus, *Mica Înțelegere* (La Petite Entente), Bucarest, 1968, p. 62—65 ; Dr. Milan Vanku, *Mala Antanta, 1920—1938*, Titovo Uzice, 1969, p. 15—16.

[17] Voir Constantin Iordan, Ὁ Βενιζέλος καί τό πρόβλημα τῆς ἐγκαθίδρυσους ἀβασιλευτης Δημοκρατίας στήν Ἑλλαδα *(1923—1924)* (Venisélos et le problème de l'instauration de la République en Grèce, 1923—1924), dans „Μελετήματα γύρω ἀπο τόν Βενιζέλο καί τήν ἐποχη του" (Contributions concernant Vénisélos et son époque), Athènes, 1980, p. 505—518.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lés dans ce sens n'ont pas résolu le problème. Certaines exigences bulgares étaient considérées à Athènes comme des préjudices à la souveraineté nationale. Les cercles de Sofia ont apprécié comme insatisfaisant le débouché par le petit port Dédéagatch (Alexandropoulis), visant Kavalla ou Salonique [18]. La méfiance de la Grèce face aux intentions de la Bulgarie, alimentée aussi par les actions terroristes de l'Organisation Révolutionnaire Intérieure Macédonienne à la frontière [19], déterminait le premier Michalacopoulos à déclarer en juin 1925 que pendant les années 1922—1923 le gouvernement grec avait fait „des propositions sincères et sérieuses à la Bulgarie pour réaliser cet accès économique naturellement dans le cadre du traité de paix, mais avec toutes les garanties possibles concernant son fonctionnement du point de vue juridique et reglémentaire, le gouvernement d'alors avait rejeté les propositions. Et pourtant, la Grèce est pleinement disposé aussi dans le moment actuel d'aboutir à une entente avec la Bulgarie pour la création de son accès économique à la Mer Égée" [20].

La deuxième question se rapportait à la convention concernant l'émigration réciproque et le statut des minorités respectives des deux pays, annexée au traité de Neuilly. L'application de cette convention se trouvait sous le contrôle d'une commission mixte sous le patronage de la Société des Nations. Pendant les années 1921—1925, la compétence de la commission a fait l'objet de nombre de divergences, de sorte que les minorités respectives ont été privées de protection, et les réfugiés d'un statut acceptable. Les frictions survenues ont bénéficié d'une première réglementation par la signature du protocole Kalfov—Politis (Genève, septembre 1924), mais ratifié par la *Sobranié* bulgare, celui ci n'a pas été sanctionné par le parlement grec (février 1925) [21]. L'échec de cette entente, auquel ont aussi contribué les critiques de la diplomatie yougoslave à l'adresse de la Grèce, a maintenu un état de tension dans les relations des deux pays.

En dépit de la guerre récemment terminée et de nombreux problèmes restés en suspens entre la Grèce et la Turquie kémaliste, les rapports bilatéraux ont enregistré au milieu de l'année 1925 deux événements positifs : l'accord d'Ankara (juin) concernant la réglementation du régime des propriétés des réfugiés, et la solution d'épineux problème du Patriarcat oecouménique ; la 13 juillet, le Saint Synode de Constantinople élisait dans une atmosphère calme le nouveau patriarche Basile III, l'ancien métropolite de Nicée [22]. Le début d'une collaboration plus étroite entre la Grèce et la Turquie se dessinait donc.

D'une manière bien différente ont cependant évolué des rapports de la Grèce avec la Yougoslavie, États liés encore par le traité d'alliance de 1913. Par suite de la situation extérieure difficile du gouvernement grec, ayant,

---

[18] Voir les deux thèses : *La question du débouché bulgare à la Mer Égée* Athènes, 1928, 22 p ; Stantcho Djoumalieff, *L'accès de la Bulgarie é la Mer Égée*, Paris, 1936, 202 p.

[19] : Voir : Marin Pundeff, *Bulgarian Nationalism*, in : Peter F. Sugan, Ivo G. Lederer eds., *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle and London, 1968, p. 143—145.

[20] Archives Historiques Centrales d'État (cité par la suite AHCE) — Sofia, fonds 176, inv. 5, no. 269, f. 53 : r. (secret) Athènes, no. 800/3 juin 1925, Dančev.

[21] Dimitrios Pentzopoulos, *op. cit.*, p. 161.

[22] Harry J. Psomiades, *The Ecumenical Patriarchate under the Turkish Republic*, dans *BS*, vol. 2, 1961, p. 67 ; Theodore A. Couloumbis, John A. Petropoulos, Harry J. Psomiades, *op. cit.*, p. 86—87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'autre part, assurée provisoirement l'amitié de l'Italie fasciste à la suite de la signature du traité de Rome (janvier 1924) — et ainsi que l'alliance de la Roumanie, la Yougoslavie a essayé, en 1924—1925, d'obtenir certaines concessions de la part de la Grèce dans une série de problèmes étant en suspens entre les deux États. Il paraissait que la signature de l'acord Kalfov—Politis de septembre 1924 a irrité certains cercles politiques et une partie de l'opinion publique de Belgrade ; on avait créé un précédent dans la question des minorités et la Yougoslavie se considerait justifiée, à son tour, à réclamer à la Grèce des droits pour la communauté „slavophone" de Macédoine. Dans ces circonstances et pour obtenir les concessions voulues, le gouvernement de Belgrade a employé, comme moyen de pression, la dénonciation du traité d'alliance, le 14 novembre 1924. Les milieux gouvernamentaux helléniques étaient profondément intéressés à renouveller l'alliance politique avec la Yougoslavie, mais à Belgrade on la conditionait de la solution préalable de quelques questions pendantes : l'étendue et le statut administratif et juridique de la zone franche yougoslave dans le port de Salonique, le régime du traffic sur le chemin Guévguélija—Salonique, le statut des minorités ethniques respectives des deux États, les privilèges et les domaines du monastère Hilendar du Mont Athos [24].

Pendant les négociations pour la solution de ces litiges, le problème du pacte balkanique gréco-yougoslave-roumain est revenu en discussion, soit dans la formule à trois, soit par des traités bilatéraux, dans ce dernier cas la première étape devant être l'alliance gréco-yougoslave.

Au début de l'année 1925, la situation était compliquée. L'accord gréco-yougoslave de 29 septembre 1923 sur la zone franche de Salonique était devenue inopérant [25], puisque le gouvernement de Belgrade réclamait un contrôle exclusif sur l'exploitation du chemin de fer Guévguélija—Salonique, exigence que les autorités grecques ne voulaient pas satisfaire, la considérant comme une atteinte à la souveraineté nationale. Les nouveaux pourparlers tardaient à commencer. La Roumanie n'état pas indifférente à la réalisation, dans des conditions réciproquement acceptables, de certains accords gréco-yougoslaves sur des questions comme le traffic et la zone franche, songeant à l'éventuelle perspective de fermenture des Détroits — comme pendant la dernière guerre —, et, par conséquent, d'avoir assurrée le transit par la Yougoslavie — via Niš — vers le grand port égéen. C'est pourquoi le gouvernement de Bucarest exhortait celui de Belgrade (janvier 1925) à reprendre les négociations et l'éventuel examen de l'alliance gréco-yougoslave-roumaine. Ninčić ne cachait pas l'intention de commencer les pourparlers avec la Grèce et déclarait que „la renonciation (de novembre 1924 — NdA) a été un peu hâtive", que l'alliance à trois est une de ses anciennes idées, mais qu'il „la comprend comme une annexe de la Petite Entente" [26]. Le chef de la diplomatie yougoslave sollicitait le soutien de la Roumanie à Athènes dans l'action d'appaisement des divergences yougoslavo-grecques.

---

[23] Voir : Luigi Salvatorelli, Giovanni Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, vol. I, Milan, 1972, p. 299.

[24] Charles Vellay, *Grèce et Yougoslavie. De l'alliance d'hier à celle de demain*, dans „L'Europe Nouvelle", Paris, 7e année, no. 354, 29 novembre 1924, p. 1391—1192.

[25] Voir l'histoire du problème à Panagiotis B. Dertilis, *La zone franche de Salonique et les accords gréco-yougoslaves*, Paris, 1928, 90 p.

[26] AMAE-FB, vol. 1, f. 4—5 : r. (confidentiel), Belgrade, no. 17/3 janvier 1925, Emandi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

En mars 1925, I. Gh. Duca s'intéressait de nouveau si Ninčić avait toujours en vue l'idée de Sinaïa — l'alliance yougoslavo-gréco-roumaine — et opinait que dans une telle situation, „il faudrait prendre les mesures en conséquence" [27]. Dans le même mois, Dimitrios Caclamanos — influent diplomate grec, ministre à Londres — avouait confidentiellement au représentant de l'Angleterre à Athènes que le gouvernement de Bucarest a plaidé auprès des milieux helléniques pour une entente entre la Roumanie, la Yougoslavie et la Grèce [28]. Qu'est-ce qui préoccupait la Roumanie particulièrement dans cette période ? Le début des négociations pour la conclusion des accords de Locarno avait provoqué de l'inquiétude à Bucarest. Duca ne cachait pas cet état d'esprit: „Le Pacte projeté va croître l'insécurité de l'Europe, la partageant en deux, dans les pays avec les frontières garanties et ceux laissés à la merci de leurs propres moyens" [29]. La positiond e Ninčić avait toutefois souffert un changement. En mars, il était „confus dans cette question", et le ministre yougoslave à Bucarest, Čolak—Antić déclarait à Duca (18 mars) que l'alliance „ne doit pas être accomplie à trois, mais par des alliances séparées de chacun (État — NdA) avec la Grèce" [30]. Le même jour, dans une conversation avec le ministre de France, Robert de Billy, Duca ommettait de parler d'une participation roumaine au projet d'alliance gréco-yougoslave [31]. Les récentes réticences de la Yougoslavie n'empêchaient pas la Roumanie à sonder les milieux d'Athènes sur la réalisation d'une entente gréco-roumaine pour le maintien du statu quo balkanique, ouverture que le premier Michalacopoulos a saluée avec satisfaction [32]. Informé sur cet avance, Ninčić déclarait à Caclamatos, le délégué grec aux négociations en train de commencer à Belgrade en avril, que le problème de la signature d'un traité gréco-roumain devra être résolu après le renouvellement de l'alliance de la Yougoslavie avec la Grèce [33]. En essayant d'expliquer l'attitude du gouvernement de Belgrade, le ministre de Roumanie Théodore Emandi émettait l'idée que la Yougoslavie „désire d'abord s'assurer toutes les concessions de la Grèce" [34]. Les difficultés rencontrées pendant les négociations gréco-yougoslaves de Belgrade paraissaient donc explicables. Après plus d'un mois de pourparlers on n'avait enregistré aucun progrès, les exigences accrues du gouvernement yougoslave se heurtant à l'opposition de la délégation grecque.

---

[27] *Ibidem*, f. 6 : tél. Bucarest—Belgrade, no. 13.704/11 mars 1925, Duca ; cf. AEB-AHC-M, France, r. 183, c. 710 : tél. Bucarest, no. 20[illegible]16 mars 1925, Robert de Billy. Le ministre français informe sur la conversation avec le ministre yougoslave Čolak—Antić.

[28] AEB-AHC-M, Angleterre, r. 440, c. 842 : r. (confidentiel), Bucarest, no. 95/6 mars 1926, H. Dering ; il s'agit du Rapport annuel pour 1925, le chapitre concernant la Grèce.

[29] AMAE.F.71. Dossiers spéciaux, 61. L'Allemagne. La Conférence de Locarno, 1925—1929, vol. 112, f. 7 : tél. Bucarest—Paris, Londres, Bruxelles, no. 13.693/11 mars 1925, Duca ; cf. *I Documenti diplomatici italiani* (cité par la suite DDI), settima serie : 1922—1935, vol. III (23 febbraio 1924 — 14 maggio 1921), Rome, 1959, no. 781, p. 508 : Aloisi—Mussolini, Bucarest, 31 mars 1925. Duca avait déclaré au ministre italien que les pourparlers pour la conclusion du pacte rhénane laissait „une moitié de l'Europe découverte".

[30] AMAE-EB, f. 7 : tél. Bulgrade, no. 583/17 mars 1925, Emandi, et aussi la note marginale de Duca du 18 mars.

[31] AEB-AHC-M, France, r. 183, c. 711—712 : r. Bucarest, no. 59/19 mars 1925, Billy.

[32] *Ibidem*, c. 713 : tél. Athènes, no. 40/2 avril 1925, Chambrun.

[33] AMAE-EB, vol. 1, f. 10 : r. (confidentiel), Belgrade, no. 652/21 mars 1925, Emandi.

[34] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quelles furent les raisons du changement de l'attitude du gouvernement de Belgrade, à l'égard de l'alliance à trois, en général, et de l'intransigeance envers la Grèce, particulièrement ? Au moins deux facteurs ont contribué à des degrés différents à la modification de la position yougoslave. D'une parte, l'attitude négative de la Tchécoslovaquie, l'alliée de la Yougoslavie, mais aussi de la Roumanie, vis-à-vis du projet d'alliance à trois, la Petite Entente des Balkans — comme justement Ninčić, l'a nommée ; Beneš était l'adversaire de cette idée appréciée comme „une erreur", puisqu'elle „balkaniserait l'activité de la Petite Entente, en la distrayant de la grande politique de l'Europe Centrale". En même temps, le ministre tchécoslovaque des Affaires étrangères opinait que „la Roumanie ferait un pas contre ses propres intérêts, indisposant la Turquie" [35]. D'autre part, les objectifs stratégiques de la diplomatie italienne poursuivaient le démembrement de la Petite Entente, dans cette phase par l'éloignement de la Yougoslavie, pour l'encercler, frapper dans le système français d'alliances et assurer la préemption fasciste dans la politique de l'Europe Centrale et du Sud-Est [36]. En conséquence Mussolini s'opposait à l'élargissement de la Petite Entente par l'inclusion de la Grèce et se proposait de faire probablement obstruction au renouvellement de l'alliance gréco-yougoslave. Dans ces circonstances, le gouvernement italien assurait celui de Belgrade de son concours pour qu'il obtienne les concessions voulues de la part de la Grèce. C'est ainsi qu'au début du mois d'avril, le roi Alexandre exprimait le désir de conclure un pacte plus étroit avec l'Italie que celui en vigueur, concernant particulièrement les Balkans [37]. „Il Duce" se dépêchait à donner des instructions à ses ministres de Belgrade et d'Athènes dans la direction précise de boycotter les efforts de renouvellement de l'alliance gréco-yougoslave [38]. Cette politique d'enveloppement pratiquée par Mussolini envisageait également d'obtenir certaines concessions de la part de la Yougoslavie dans plusieurs questions concernant le statut des communautés italiennes de Dalmatie. C'était le début d'une politique d'encerclement de la Yougoslavie que le gouvernement de Belgrade a saisi plus tard.

L'évolution des négociations gréco-yougoslaves e engendré un état accru de nervosité dans les milieux politiques grecs, ainsi que l'agitation de l'opposition et les sypmtômes d'un mouvement des officiers actifs de l'armée, mécontents des exigences de la Yougoslavie. Cette situation imposait au ministre roumain à Athènes, Constantin Langa-Răşcanu, de donner des conseils de modération au chargé d'Affaires yougoslave, son impression personnelle — communiquée à Duca — étant que „Belgrade cherche à créér des difficultés au régime républicain de Grèce" [39]. D'ailleurs, même Ninčić déclarait le 17 mai — après

[35] *Ibidem*, f. 8—9.

[36] Voir : Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925—1928)*, Bari, 1969, passim ; Salvatorelli-Mira, *op. cit.*, vol. II, p. 116 et suiv. ; Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, Penguin Book, 1917, p. 15 et suiv. ; cf. Constantin Iordan, *La Roumanie et les relations franco-italiennes dans les années 1926—1927. Une page de l'histoire de la diplomatie roumaine*, dans *RRH*, XIV, 1975, 2, p. 327—340.

[37] DDI, 7, III, no. 795, p. 515 : Bodrero—Mussolini, Belgrade, 11 avril 1925 ; cf. la note 1, p. 515.

[38] *Ibidem*, no. 821, p. 535 : Mussolini—Durazzo, no. 822, p. 535 ; Mussolini—Bodrero, tous les deux de Rome, 27 avril 1925.

[39] AEB-AHC, fonds Maison Royale Ferdinand, D. 26/1925, f. 134 : r. (strictement conf.), Athènes, s.n./17 mai 1925, Langa Răşcanu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la conférence de la Petite Entente de Bucarest — que les pourparlers avec la Grèce, nécessaires pour „régler diverses questions délicates, réclament naturellement du temps ; ainsi il est possible qu'ils se prolongent" [40].

Les circonstances déterminaient certaines personnalités de la vie politique hellénique d'exprimer de plus en plus fréquement le désir de la conclusion d'une alliance gréco-roumaine et de solliciter le soutien de Bucarest à Belgrade. C'est ainsi que l'ancien premier Alexandros Papanastassiou, le leader de l'Union Républicaine, ne cachait pas l'idée en vertu de laquelle si la Roumanie avait pris part aux pourparlers de Belgrade „les difficultés auxquelles se heurtent nos négociateurs n'auraient pas surgi : la Roumanie, sage et équilibrée, aurait évité par ses conseils les embarras intervenus aujourd'hui dans la capitale yougoslave, et l'alliance se serait conclue en un bref délai et en pleine harmonie et confiance" [41]. Le chef républicain exprimait à Langa-Răşcanu l'espoir que Duca „ait donné certains conseils à Ninčić — et que ces conseils seront entendus à Belgrade" [42]. À son tour, le général Pangalos, le futur dictateur, attirait l'attention que „l'armée poursuit de près les questions politiques", c'est-à-dire les négociations de Belgrade, et si „jusque maintenant un mouvement sérieux de la part de l'armée n'a pas éclaté, ceci ne signifie pas que l'armée ne se révolte pas après un certain temps, si la tactique actuelle du gouvernement continue" [43]. D'autre part, le ministre de France à Athènes, le comte de Chambrun, exprimait son inquiétude à l'égard de l'évolution des pourparlers, en considérant que les sympathies du gouvernement français se dirigeaient en général davantage vers la Yougoslavie que vers la Grèce, et que „les dirigeants serbes ne se rendent pas compte de l'émotion profonde produite dans toute l'opinion publique grecque à l'égard de leurs demandes". Le diplomate français observait la nécessité impérieuse que l'alliance yougoslavo-grecque une fois signée, „elle soit raffermie par une entente roumano-hellénique" [44].

Les événements déterminaient le gouvernement roumain à exprimer sa solidarité avec la Grèce et son attitude envers l'idée d'une alliance roumano-grecque. Les milieux politiques grecs ont reçu avec une vive satisfaction la déclaration que Duca avait faite au ministre hellène à Bucarest. „Si un échange de vues (officiel — NdA) pour une alliance gréco-roumaine n'a pas eu lieu jusque maintenant, ceci est du seulement au fait que la Roumanie doit évidemment attendre préalablement la fin des pourparlers gréco-yougoslaves, pour que la nouvelle alliance vienne consolider davantage le *statu quo* balkanique constitué par les traités" [45].

L'impasse est devenue insurmontable au début du mois de juin et les négociations gréco-yougoslaves de Belgrade ont été interrompues. La suspension des pourparlers a provoqué à Athènes „de la peine et de l'amertume ; personne ne s'attendait que l'intransigeance serbe aille si loin", d'après la con-

[40] AMAE, fonds Petite Entente, vol. 6, f. 110 : tél. Belgrade, no. 1102/20 mai 1925, Emandi.

[41] AEB-AHC, Maison Royale Ferdinand, D. 28/1925, f. 9—10 : r. Athènes, no. 922/22 mai 1925, Langa Răşcanu.

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem*, f. 218 : r. Athènes, no. 923/23 mai 1925, Langa Răşcanu.

[44] *Ibidem*, f. 23—24 : r. Athènes, no. 963/29 mai 1925, Langa Răşcanu.

[45] Ibidem, D. 27/1925, f. 69 : r. (très conf.) Athènes, no. 980/31 mai 1925, Langa Răşcanu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statation de Langa-Răşcanu [46]. Certains cercles politiques considéraient qu'à l'arrière de la position yougoslave se trouvaient les manoeuvres de la diplomatie italienne, le premier Michalacopoulos déclarant au ministre roumain que „le gouvernement grec a fait le maximum de concessions et qu'il ne fera aucune démarche pour reprendre les négociations" [47].

Les milieux politiques et la presse de Belgrade considéraient les pourparlers seulement ajournés, non pas rompus [48]. Toutefois, la mentalité qui avait dominé la partie yougoslave dans les négociations était avancée presque sans ambages par le Sous-sécretaire d'État Marković, arrivé à Athènes dix jours après l'interruption, qui déclarait à Langa Răşcanu : „Le gouvernement hellénique a peur de nous, il croit qu'à l'ombre de nos exigences économiques il y aurait des buts politiques (...) ; il se trompe ; nous n'avons aucune pensée cachée ; si toutefois cette conviction est profondément ancrée en lui, dans ce cas il devrait — par contre — faire tout pour nous avoir alliés que pour écarter notre amitié" [49].

La Roumanie avait des raisons pour s'inquiéter de l'attitude du gouvernement yougoslave dans les négociations avec la Grèce, vu qu'aussi ses intérêts concernant le transit par Niš vers Salonique étaient lésés. Et ceci malgré le fait que la Grèce, pour éviter les éventuels arguments de Ninčić à l'appui de la revendication de l'exploitation exclusive du chemin de fer Guévguélija—Salonique, a remis au Ministère des Affaires étrangères yougoslave, dès le début des pourparlers, en avril, la note suivante : „Le gouvernement hellénique tient à déclarer que la Grèce, procédant au renouvellement de son traité d'alliance avec la Serbie, est fermement disposée à assurer tout à celle-ci qu'à la Roumanie, qui — comme elle espère — sera bientôt, de même, son alliée, le libre transit de tout matériel de guerre et munitions, qu'ils (ces États — NdA) les importeraient par Salonique ; dans la situation où le «casus foederis» n'entrerait pas en jeu conformément aux traités, la Grèce conservait une attitude bienveillante vis-à-vis de ses alliés" [50].

L'esprit dont fut animée la diplomatie roumaine pendant les négociations de Belgrade incitait Michalacopoulos à déclarer à la presse que „les relations avec la Roumanie sont très cordiales ; bien qu'il n'y ait pas aujourd'hui un traité officiel entre la Grèce et la Roumanie, nos rapports sont plus forts qu'une alliance" [51].

A la fin du mois de juin 1925, un coup militaire apportait à la tête du gouvernement le général Pangalos, la Grèce connaissant une période de dictature jusqu'en août 1926 [52]. Le nouveau ministre des Affaires étrangères Rentis avouait à la presse étrangère au sujet des relations gréco-yougoslaves que „même si le traité ne sera pas renouvellé, les intérêts des deux pays sont

---

[46] Ibidem, f. 155 ; r. Athènes, no. 1020/5 juin 1925, Langa Răşcanu.

[47] *Ibidem* ; cf. aussi D. 28/1925, f. 46—49 : r. (strictement conf.), Athènes, no. 1021/6 juin 1925, Langa Răşcanu.

[48] *Ibidem*, f. 37 : r. Athènes, no. 1034/7 juin 1925, Langa Răşcanu.

[49] *Ibidem*, f. 110—111 : r. (conf.) Athènes, no. 1061/13 juin 1925, Langa Răşcanu.

[50] *Ibidem*, f. 84 : r. (conf.), Athènes, no. 1066/13 juin 1925, Langa Răşcanu.

[51] AMAE, F. 71. Grèce, Relations avec la Roumanie, vol. 84, f. 84 : r. Athènes, no. 1092/18 juin 1925, Langa Răşcanu.

[52] Voir : John Campbell, Phillip Sherrard, *Modern Greece*, London, 1968, p. 134—145 ; Thanos Veremis, Οσε ἐπεμβάσις τοῦ στρατοῦ στήν ἑλληνική πολιτική, *1916—1936* (L'intervention de l'armée dans la politique grecque, 1916—1936), Athènes, 1977, p. 151 et suiv.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

à ce point identiques qu'il est sûr d'une collaboration amicale" [53]. Le général Pangalos avait la même attitude sur ce problème dans ses déclarations publiques à Salonique, le 10 juillet, sans toucher à la question d'une reprise des pourparlers [54]. On poursuivait probablement la création d'une atmosphère favorable à l'idée de Rentis du 19 juillet 1925 concernant l'arbitrage obligatoire comme un moyen de solution des litiges interbalkaniques.

On a affirmé que le choix de la voie des traités d'arbitrage serait né pendant le Congrès des Associations pour la Société des Nations déroulé à Varsovie au début de juillet 1925, à l'occasion des discussions entre les délégués de la France et de la Grèce. La suggestion aurait été française, elle aurait bénéficié de l'accord du délégué grec et de l'appui du représentant de la Roumanie, Mircea Djuvara [55]. L'assertion est juste, mais incomplète. N'oublions pas que le problème de la trilogie : arbitrage, désarmement, sécurité a été soulevé à la Ve Assemblée de la S.D.N. et le résultat fut l'adoption du Protocole de Genève (2 octobre 1924) pour la solution pacifique des litiges internationaux. Le succès initial de l'idée de l'arbitrage est dû aux insistences du président du Conseil des Ministres de la France, Édouard Herriot, présent aux travaux, ainsi qu'au premier britannique Ramsay Mac Donald. D'ailleurs la France l'a signé tout de suite, tandis que le nouveau gouvernement conservateur anglais issu des élections de novembre 1924 a rejeté la ratification (mars 1925) entraînant la faillite de l'idée. Un grand rôle dans l'élaboration du projet de protocole l'a joué le Comité juridique institué dans ce but, dont l'activité a été dirigé par le réputé expert grec Nikolaos Politis [56]. À Varsovie, on a donc repris l'idée de l'arbitrage, la France étant préoccupée particulièrement par la solution des litiges grèco-yougoslaves. Il faut ajouter qu'en cette occurence, Mircea Djuvara et le délégué grec Léon Maccas ont établi des contacts en vue de la conclusion d'un pact d'arbitrage gréco-roumain [57].

Le 17 juillet, en s'adressant au gérant de la légation yougoslave à Athènes, Vukmirović, Rentis a officiellement proposé au gouvernement de Belgrade que les problèmes bilatéraux en litige soient soumis à l'examen de la Cour internationale de justice de la Haye. Le ministre grec des Affaires étrangères voyait dans cette proposition d'arbitrage obligatoire le moyen unique de solution des différends pour aboutir à „une entente sincère et un rapprochement étroit" entre la Grèce et la Yougoslavie, dans ce système étant ultérieurement incluse la Roumanie. De cette manière — opinait le chef de la diplomatie grecque — on pourrait mettre les bases de l'entente balkanique, unissant ces États des

---

[53] AMAE. F. 71, Grèce, 1924—1928, f. 55 : r. Athènes, no. 1211/3 juin 1925, Langa Răşcanu

[54] Ibidem, f. 56 : r. Athènes, no. 1255/10 juillet 1925, Langa Răşcanu.

[55] Voir Eliza Campus, *Înţelegerea Balcanică*, p. 19. L'auteur reproduit les informations de l'article „L'arbitrage obligatoire dans les Balkans. L'histoire de la proposition grecque" publié dans „Le Messager d'Athènes".

[56] Voir : Arnold Wolfers, *Britain and France between Two Wars. Conflicting strategies of peace from Versailles to World War II*, New York, 1966, p. 344 ; Ozer Carmi, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Haïfa, 1972, p. 81—84 ; Pierre Gerbet, Victo-Yves Ghebali, Marie-Renée Mouton, *Société des Nations et Organisation des Nations Unies*, Paris, 1973, p. 76—77.

[57] AMAE-FB, vol. 1, f. 15—16 : r. (conf.), Langa Răşcanu—Duca, Bucarest, s.no./29 juillet 1925.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Balkans et enuite les anciens adversaires. Vukmirović avouait au ministre bulgare Dančev que son gouvernement n'acceptera pas la proposition [58].

Le 19 juillet, Rentis annonçait publiquement son projet : il demandait immédiatement à son chargé d'Affaires à Bucarest de communiquer à Duca sa proposition. Quelles furent les réactions du monde extérieur à cet appel du chef de la diplomatie hellénique concernant l'arbitrage obligatoire ?

La ministre des Affaires étrangères de la Roumanie se montrait „en principe, favorable à l'idée" [59] mais attendait l'éclaircissement de la position yougoslave. Quoiqu'il n'ait pas parlé publiquement de la Turquie, bientôt après l'annonce de la proposition, Rentis a sollicité au ministre turc à Athènes, Djevad bey „de sonder son gouvernement s'il est d'accord de prendre l'initiative de convoquer à Istanbul une conférence des ministre des Affaires étrangères des États balkaniques pour un échange d'opinion". Le gouvernement d'Ankara „à été flatté par l'attention du gouvernement grec et a accepté l'idée en principe" [60]. L'attitude des milieux politiques de Sofia a été formellement évasive. Le ministre des Affaires étrangères Hristo Kalfov déclarait le 27 juillet que la Bulgarie a été l'un des rares pays qui ont signé le Protocole pour l'arbitrage obligatoire au cas des éventuels différends internationaux", donc „nous regarderons avec joie les engagements pris par d'autres pays balkaniques" [61]. En fait, la presse dans son ensemble était mécontente de l'exclusion de la Bulgarie de cette proposition, voyant dans le projet Rentis „une course diplomatique" [62].

La réaction du gouvernement de Belgrade, le premier visé par l'idée, tardait. Il semble que Ninčić ait été mécontent de ne pas avoir reçu une proposition officielle, en considérant les déclarations de Rentis à Vukmirović du 17 juillet seulement une communication officieuse, donc, formellement, sans l'obligation d'une réponse. À la fin du mois, le Sous-sécrétaire d'État Lazare Marković declarait au journal athénien „Élephtéros typos": „Le Gouvernement de la Yougoslavie ne connait les propositions grecques que de la presse. Lorsqu'il les connaîtra officiellement, il va les examiner. Toutefois, la Yougoslavie considère la Grèce encore alliée, et entre les alliés l'arbitrage est inutile". Dans l'interview accordée au même journal, Ninčić ne faisait aucune allusion aux propositions de Rentis [63]. D'ailleurs, quelques jours plus tard (8 août), le ministre yougoslave des Affaires étrangères était plus explicite devant Th. Emandi, en lui déclarant qu'il n'avait pas reçu la proposition de Rentis, et

---

[58] AHCE-Sofia, F. 176, inv. 5, no. 269, f. 149—151 : r. (secret), Athènes, no. 1061/20 juillet, Dančev.

[59] AMAE-EB, vol. I, f. 19 : note marginale de Duca au tél. de Prague, no. 1586/23 juillet 1925, Cruţescu.

[60] AHCE-Sofia, F. 176, inv. 5, no. 527, f. 8 : r. (strictement conf.), Athènes, no. 757/29 mars 1928, Dančev. Le diplomate bulgare relate une très longue conversation eue avec I. Kaftangioglu, l'ancien sécrétaire général du Ministère des Affaires Étrangères de la Grèce dans les années 1925—1926.

[61] AMAE, F. 71. Bulgarie. Relations avec la Roumanie, vol. 70, f. 180 : r. Sofia, no. 1765/27 juillet 1925, Bîlciurescu.

[62] Voir l'éditorial : *La conception grecque de l'arbitrage obligatoire*, dans „La Bulgarie" (l'officieux du MAÉ), Sofia, III, no. 618/28 juillet 1925 ; cf. AMAE, F. 71, Bulgarie, 1920—1930, vol. 1, f. 255—257 : r. Sofia, no. 1773/28 juillet 1925, Bîlciurescu.

[63] AMAE-EB, vol. 1, f. 33—34 : r. Athènes, no. 1399/1 août 1925, Brabeţianu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

que même dans une telle éventualité, „il ne pourra pas aborder sa discussion jusqu'à la solution des questions importantes pendantes entre les deux États" [64].

Parmi les grandes puissances, la France se montrait favorable au dépassement des différends des rapports gréco-yougoslaves. Comme l'une des questions épineuses était le régime de l'exploitation du chemin de fer Guévguélija—Salonique, la France a travaillé à Athènes et à Belgrade pour trouver une solution ; dans ce but, le gouvernement de Paris a proposé la fondation d'une compagne internationale — en fait française — à laquelle „on donnerait la concession de l'axploitation de la ligne sur la base d'un cahier de charges, et qu'elle constituerait la garantie des avantages économiques qu'on accorderait à la Yougoslavie" [65].

L'Italie fasciste était attentive à l'action de la France. Comme une nouvelle de Bucarest arrivée à Rome le 4 juillet 1925 confirmait l'intérêt du gouvernement français pour la reprise des négociations gréco-yougoslaves et pour aboutir à un accord même dans les circonstances nouvelles de l'accession par force au pouvoir du général Pangalos, Dino Grandi sollicitait à son ministre à Athènes, Giuseppe Brambilla, un souci accru pour contrecarrer „les presions françaises" [66]. Dautre part, l'un des objectifs de l'action diplomatique fasciste à Belgrade — la réglementation du statut juridique et économique de la minorité italienne de Dalmatie et des rapports entre Zara et son hinterland — a été achevé par la signature des 32 accords de Nettuno (20—21 juillet 1925). Ce fut un net succès italien, mais apprécié de même aussi à Belgrade [67]. Que dans l'adoption d'une attitude négative à l'égard du projet Rentis la Yougoslavie ait aussi subi l'influence italienne, le fait paraît indubitable.

À son tour, la Grande Bretagne, bien qu'intéressée dans la réalisation de certaines consultations avec la France et l'Italie sur les problèmes plus généraux de l'évolution de la situation au Eud-Est de l'Europe, le Sécrétaire d'État au Foreign Office, Austen Chamberlain reconnaissait ouvertement que „l'Italie a une compétence spéciale dans les questions balkaniques" [68].

Il est évident donc que le refus de la Yougoslavie de prendre en considération la proposition Rentis et l'action de l'Italie ont déterminé l'échec du projet [69]. Pouvait — il devenir une réalité dans les conditions internationales de l'été de l'année 1925 ? La perspective du temps nous permet une réponse negative. Cependant l'opinion du chargé d'Affaires de Roumanie à Athènes est interessante ; en analysant la substance des litiges gréco-yougoslaves et les positions des deux parties, Brabeţianu observait „qu'aucun des deux problèmes essentiels (le régime d'exploitation du chemin de fer Guévguélija—Salonique

---

[64] *Ibidem*, f. 37 : teél. Belgrade, no. 1778/8 août 1925, Emandi.

[65] *Ibidem*, f. 23 : r. Athènes, no. 1366/24 juillet 1925, Brabetianu.

[66] DDI, 7, IV (15 maggio 1925 — 6 febbraio 1927), Rome, 1962, no. 56, p. 45 : Grandi—Brambilla, Rome, 7 juillet 1925 ; cf. la note 1, p. 45.

[67] *Ibidem*, no. 76, p. 59 : Bodrero—Mussolini, Belgrade, 30 juillet 1925.

[68] *Ibidem*, no. 91, p. 70 : Della Torretta—Mussolini, Londres, 11 août 1925.

[69] Voir : AEB-AHC, Maison Royale Ferdinand, D. 26/1925, f. 159—164 : r. (strictement conf.), Belgrade, no. 2067/21 septembre 1925, Brosu ; AMAE-EB, vol. 1, f. 45 : note marginale de Duca au tél. Paris, no. 6855/23 août 1925, Diamandy. Le ministre roumain des Affaires Étrangères écrivait : „La proposition Rentis est tombée. Les Serbes n'ont voulu ni l'entendre. Nous avons dit qu'en principe, nous nous n'opposons pas". Voir aussi Constantin Iordan, *La Roumanie et la Yougoslavie face à l'Italie fasciste (1926—1928) : une solidarité défaillante ?* dans *RESEE*, XXII, 1984, 2, p. 159—170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

et le statut des minorités — NdA) ne pourra faire l'objet d'une décision arbitrale obligatoire", et il était convaincu que „la Yougoslavie n'admettra jamais à procéder pour la satisfaction de ses prétentions dans la voie de l'arbitrage obligatoire" [70]. Sur l'avenir des rapports entre Athènes et Belgrade, le diplomate roumain appréciait pourtant que „l'accord gréco-yougoslave n'est pas une impossibilité ; ceci suppose toutefois une renonciation de la partie yougoslave à toutes les clauses avec un caractère politique (...) ; le gouvernement hellénique accorderait de grandes facilités au commerce serbe et donnerait une satisfaction complète aux intérêts économiques de la Yougoslavie" [71].

Au milieu d'août, le gouvernement roumain était donc convaincu de l'échec de l'idée. D'ailleurs, Duca se demandait devant le ministre de Belgique, Schneidauer, „si Rentis avait été bien inspiré en soulevant cette question justement dans ce moment" et soulignait que „le projet ne semble être préparé pour sa réalisation ; la Serbie a clairement montré qu'elle ne négociera pas jusqu'à la solution des différends avec la Grèce" [72]. Toutefois, l'impact de certains problèmes impliqués par le projet s'est encore ressenti ultérieurement. Nous pensons, par exemple, à la proposition française concernant l'exploitation du chemin de fer. Belgrade a refusé la solution qui véhiculait au début l'idée de la création d'une société gréco-yougoslave avec participation égale, et puis d'une compagnie gréco-yougoslavo-française dont la proportion des capitaux investis soit de 40%, 40%, et, respectivement, 20%. Le gouvernement d'Athènes a rejeté la suggestion, en appréciant que dans ce cas la voie ferrée resterait „hypothéquée à Belgrade" et le régime pourrait être la cause de certaines frictions dangereuses pour l'avenir des relations bilatérales. Dans le même ordre d'idées, la situation difficile de la Grèce déterminait la diplomatie hellénique d'entamer une politique de rapprochement de l'Italie, essayant à cointéresser le gouvernement de Rome dans l'administration du chemin de fer Guévguélija—Salonique et, généralement, du commerce par l'important port égéen [73]. Par conséquent, l'assemblée générale de la S.D.N. de septembre 1925 a offert l'occasion des entrevues Dino Grandi—Rentis où les deux diplomates ont mis les fondements d'un rapprochement gréco-italien [74]. Présent au forum génevois, Duca précisait dans son discours du 16 septembre la position de principe de la Roumanie à l'égard de l'idée de l'arbitrage obligatoire : „Nous ne pouvons rester inactifs jusqu'au moment où le Protocole (de Genève — NdA) pourra être accepté. (...). En premier lieu nous croyons qu'il faut réaliser les accords régionaux (...). D'ailleurs, l'idée de l'arbitrage obligatoire s'impose de plus en plus à l'humanité. (...) Nous offrons à tous les États voisins de la Roumanie, sans exception, de conclure avec eux des pactes permanentes de non-agression" [75]. La réunion de Genève, où se débattait aussi le problème de

---

[70] AMAE-EB, vol. 1, f. 21 : r. Athènes, no. 1366/24 juillet 1925, Brabeţianu.

[71] *Ibidem*, f. 22.

[72] AEB-AHC-M, Belgique, r. 31, c. 464 : r. Bucarest, no. 740/328, 25 août 1925, Schneidauer.

[73] DDI, 7, IV, no. 105, p. 79—80 : De Facendis—Mussolini, Athènes, 22 août 1925.

[74] *Ibidem*, no. 123, p. 93 : Grandi—Mussolini, Genève, 17 sept. 1925.

[75] Voir les commentaires du ministre belge à Bucarest dans : AEB-AHC-M, Belgique, r. 31, c. 472—473 : r. Bucarest, no. 817/358, 22 sept. 1925, Schneidauer. Le diplomate observait que certains passage du discours a provoqué d'irritation dans la presse de Belgrade ; cf. aussi les opinions du ministre américain, dans *loc. cit.*, États-Unis d'Amérique, c. 659, c. 76—78 : r. Bucarest, no. 4/18 sept. 1925, Culbertson.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mossoul[76], permettait au ministre grec des conversations avec son homologue turc, Tevfik Rüstü, sur le thème de son idée de juillet. Revenu à Athènes, Rentis avouait au ministre bulgare que sa proposition „n'est pas morte, et continue à progresser", et que Tevfik Rüstü „lui a déclaré sans équivoque que la Turquie partage pleinement l'idée de l'arbitrage obligatoire" [77].

L'optimisme de Rentis a été dénoué de réalisme. Le chef de la diplomatie grecque comptait naturellement sur l'appui de la Roumanie et de la Turquie, il espérait de plus dans le concours de l'Italie pour tempérer la Yougoslavie, le principal obstacle dans la réalisation de son projet. L'espoir a été toutefois illusoire. Palazzo Chigi avait bien d'autres intentions : „La Romania e la Grecia mirano con una politica attiva a realizzare l'allargamento dei legami fra gli Stati vincitori della Penisola Balcanica per mantenimento dello statu quo. La Grecia vorrebe probabilmente consequire risultati anche maggiori mediante un patto balcanico capace di metterla in qualque modo al coperto anche da un'aggressione jugoslava.

Il nostro evidente interesse è di mantenere per quanto possibile la situazione attuale per la quale tanto il Regno S.C.S., formalemente legato alla nostra politica, quanto la Grecia, recentemente orientatase verso una politica di amicizia con l'Italia, gravitino *separatamente* e indipendentemente l'una dall'altra verso il nostro Paese.

Il patto balcanico costituisce il pericolo di una coalizione serbo-greca che, a cominciare dell'Albania, ed estendendosi a partire dall'Adriatico a tutta la nostra influenza orientale marittima e terrestre minaccerebbe gravemente i nostri interessi, e non mancherebbe di gravitare fatalmente verso la Francia e l'Ingliterra, come notevole fattore di contraposizione all'Italia nel Mediterraneo" [78].

Pour atteindre ce but, le gouvernement de Rome s'est montré intéressé dans la participation à l'administration internationale du chemin de fer Guévguélija—Salonique avec un capital de 20% à la place du capital français [79]. Les difficultés n'ont pas pu être surmontées. Dans les conditions de l'année 1925, le projet Rentis s'est avéré utopique.

*

L'évolution des relations internationales a permis certaines éclaircissements, mais a également engendré d'autres complications. En octobre 1925, Rentis démissionait à cause de certains désaccords avec Pangalos sur des questions de politique intérieure. Le soutien italien déterminait le dictateur de la Grèce d'initier une politique déraisonnable à l'égard de la Bulgarie et de la

[76] Voir Constantin Iordan, *Pétrole et diplomatie : la Turquie kémaliste, l'Angleterre impériale et le problème de Mossoul*, dans *RESEE*, XX, 1982.

[77] AHCE-Sofia, F. 176, inv. 5, no. 269, f. 232—233 : r. Athènes, no. 1433/25 sept. 1925, Dančev.

[78] DDI, 7, IV, no. 122, p. 91 : *Promemoria*, 17 sept. 1925.

[79] *Ibidem*, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Turquie [80]. L'offensive de la diplomatie fasciste en Albanie, le rapprochement de l'Italie à la Bulgarie et à la Hongrie ont convaincu la Yougoslavie des dangers de la politique de Mussolini aux Balkans. Les conditions historiques ont imposé la redécouverte, même si seulement partielle, des idées de Rentis et leur adaptation aux circonstances nouvelles. En mars 1928, la Roumanie signait un traité d'arbitrage avec la Grèce [81]. On octobre de la même année et en mars 1929 la Grèce et la Yougoslavie résolurent leurs principaux litiges bilatéraux et conclurent un traité d'amitié et de conciliation [82]. C'est ainsi que s'ouvrait la possibilité d'approfondir la collaboration interbalkanique et de convoquer les conférences des années 1930—1933 qui ont créé l'atmosphère favorable à la réalisation de l'Entente Balkanique.

[80] Voir : Harry J. Psomiades, *The Diplomacy of Theodoros Pangalos, 1925—1926*, dans *BS*, vol. 13, 1972, 1, p. 1—16 ; Constantin Iordan, *La diplomatie roumaine dans le Sud-Est européen : le conflit gréco-bulgare d'octobre 1925*, dans *AIESEE. Bulletin*, XIII—XIV, 1975—1976, p. 57—71.

[81] Konstantinou D. Svolopoulou, *op. cit.*, p. 105 et suiv. ; idem, Τό ἑλληνορουμανικόν Σύμφωνον τῆς 21 Μαρτιοῦ *1928* (L'accord gréco-roumain du 21 mars 1928), dans *Makedonika*, Thessalonique, X, 1974, p. 151—161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ARGUMENTS POUR UN ACTE HISTORIQUE NÉCESSAIRE : L'UNION DE LA TRANSYLVANIE À LA ROUMANIE

PAR

ION AGRIGOROAIEI

Le territoire roumain représente une unité distincte caractérisée par un équilibre des différentes formes de son relief : montagnes, collines et plateaux, plaines. Cet espace carpato-danubiano-pontique, varié et harmonieux à la fois, constitua le foyer de formation et de persistance ininterrompue du peuple roumain et en marqua toute l'évolution. Aux yeux du grand patriote révolutionnaire Nicolae Bălcescu, le territoire roumain apparaissait telle une gigantesque citadelle naturelle, où la Transylvanie, qui en était le „coeur", se trouvait flanquée des „murailles" des Carpates, des „contreforts" des collines sous-carpatiques et de larges plaines que veillaient, à leur tour, de grands cours d'eaux, pareils aux fossés des forteresses médiévales. Sa position centrale dans l'ensemble architectonique du territoire fit perdre son acception primaire à la dénomination ancienne de la Transylvanie (à laquelle s'était ajoutée, par la suite, celle d'Ardeal) ; cette première appellation se généralisa, en recouvrant toutes les provinces historiques roumaines de l'intérieur de l'arc carpatique, à savoir le Banat, la Crişana, le Maramureş et la Transylvanie proprement-dite [1].

Comme le remarquait le géographe G. Vâlsan, les Carpates ne représentèrent jamais une frontière ethnique ; le peuple roumain s'est rassemblé tout autour. Une analyse attentive des réalités géographiques — on vient justement de le préciser [2] — nous révèle que les Carpates ne séparent nullement le territoire en deux zones distinctes l'une de l'autre. On ne saurait parler de l'orientation vers deux zones distinctes au point de vue physico-géographique (et non seulement physico-géographique, ajoutons-nous) : l'Europe occidentale et l'Europe orientale. Quel que soit l'angle sous lequel on l'envisage, la Transylvanie apparaît comme une partie constitutive du territoire de notre patrie. Elle y occupe une position centrale ; il en est de même de l'unité et continuité de langue, de culture, de foi, de coutumes, d'aspirations du peuple roumain. La Transylvanie est restée le coeur du territoire roumain dont le pouls a infusé des énergies vitales à l'organisme tout entier [3].

---

[1] Tiberiu Morariu, *Locul Transilvaniei în cadrul unitar al teritoriului României*, in *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1968, p. 9.

[2] *Ibidem*, p. 13—14.

[3] D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană, baza dezvoltării istorice ulterioare*, in *Unitate şi continuitate...*, p. 31 ; Gh. Platon, *Transilvania în istoria poporului român, Repere geografice şi social-politice*, in *Transilvania în istoria şi conştiinţa românilor*, Iaşi, 1985, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le peuple roumain a toujours eu (au-delà des barrières politiques spécifiquement féodales ou imposées de l'extérieur) la conscience de son unité, enrichie graduellement et portée à un niveau supérieur lors de la constitution de la nation.

Dès leur naissance, les pays roumains furent souvent confrontés à de nombreuses tendances expansionnistes de certains royaumes et empires. Ce n'est que par sa ferme résistance, manifestée sous diverses formes (militaire, religieuse, politique, diplomatique, etc.), que le peuple roumain put assurer, le long des siècles, sa continuité d'Etat, ce qui lui permit de maintenir sa propre individualité dans cette zone de l'Europe. La Valachie et la Moldavie, constituées en tant qu'Etats féodaux indépendants au XIVe siècle, durent affronter de bonne heure les tendances d'expansion de l'Empire ottoman. Quand le maintien de l'indépendance s'avéra impossible, elles conservèrent une autonomie, plus ou moins large (eu égard à l'évolution des relations internationales, des rapports entre les grandes puissances), et en même temps leur existence d'Etat.

Le processus historique de constitution, par étapes, de l'Etat féodal roumain engloba simultanément tout l'espace carpato-danubiano-pontique ; cependant, en Transylvanie il fut entravé par les tendances expansionnistes du Royaume hongrois. Ces dernières se heurtèrent à la résistance acharnée de la population roumaine, organisée par formations politiques propres. Il en témoigne également la longue période dont eut besoin la dynastie arpadienne pour soumettre la Transylvanie : fin du XIe siècle — début du XIIIe siècle. La royauté magyare dut aussi reconnaître une forme d'organisation ancienne, roumaine, celle du voïvodat. Le voïvodat de la Transylvanie jouissait donc, au sein du Royaume hongrois, d'une organisation spécifique et d'une certaine autonomie qui allait se maintenir jusqu'au milieu du XVIe siècle. Vaincu, le Royaume hongrois cessa d'exister. La partie centrale en devint pachalik, les parties du nord et d'ouest furent occupées par les Habsbourg ; quant à la Transylvanie, elle devint une principauté autonome vis-à-vis de l'Empire ottoman. Le statut de la principauté était similaire à celui de la Valachie et de la Moldavie. Tout cela ne fit que resserrer les rapports entre les provinces roumaines.

À la fin du XVIIe siècle et au début du siècle suivant, la Transylvanie, tout en étant intégrée dans l'Empire des Habsbourg, sut maintenir sa propre organisation, principauté ou grande principauté. À partir de 1867, à la suite de la création du dualisme autrichien-hongrois, la Transylvanie fut incluse dans la Hongrie. Il s'ensuivit la perte de son autonomie et l'oppression, toujours plus violente, des Roumains. En affirmant de plus en plus fermement leurs droits sur une terre qu'ils avaient depuis toujours habitée, en majorité, les Roumains de Transylvanie intensifièrent leur lutte pour l'émancipation nationale, pour l'union avec les autres provinces historiques roumaines[4].

Le long de l'époque moderne, la lutte du peuple roumain pour réaliser son unité nationale et conquérir son indépendance furent des desiderata fondamentaux indissolublement liés. L'Union de 1859 et la création de la Roumanie moderne, la conquête de l'indépendance et l'union de la Dobroudja

[4] Voir Ilie Ceaușescu, *Transilvania, străvechi pămînt românesc*, București, 1984, p. 55 et sq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favorisèrent l'essor rapide de la vie matérielle et spirituelle, rapprochèrent le moment où la nation roumaine allait prendre une „possession complète de ses droits naturels", idéal dont avait rêvé le grand patriote et révolutionnaire, Nicolae Bălcescu.

L'Union des principautés et la réalisation de l'indépendance s'inscrivent dans la série des événements d'une haute signification historique qui, parallèlement au processus de renouveau à l'intérieur, firent affirmer, de manière toujours plus vigoureuse, la nation roumaine dans le contexte international. Cet aspect ayant été démontré avec compétence par les spécialistes, nous ne nous proposons pas d'y insister. Nous nous permettons seulement de faire quelques remarques à propos d'un document extrêmement significatif, tant en ce qui concerne la nouvelle étape de développement de l'Etat roumain après l'Union de 1859 et la conquête de l'indépendance, que l'intensification du mouvement de libération nationale des Roumains. Et cela d'autant plus qu'il s'agit bien d'une source autrichienne : un mémoire (postérieur à 1881, date à laquelle la Roumanie devint royaume) du ministre de la Maison royale et ministre des Affaires Etrangères de l'Autriche-Hongrie, le comté Kálnoky Gusztáv, sur le problème des nationalités, les Roumains y compris, de l'Empire[5]. On y précise „qu'une partie de l'élément roumain a pu s'unir en un seul Etat", Etat qui „a su obtenir premièrement la reconnaissance de son indépendance, puis, petit à petit, un rang et une position internationale. On ne saurait contester au peuple roumain sa capacité de développement culturel, dans l'acception des idées d'Etat moderne. La mise en marche de son esprit national conduisit à la constitution et, selon toutes les appréciations, à une constitution durable d'un Etat, évidemment non pas irréprochable, mais absolument débordant de vie et d'efficience". On montre, par la suite, „qu'il aurait été très difficile d'empêcher le ricochet de ces faits sur les sujets roumains de la Couronne d'Etienne", dans les conditions où l'oppression nationale s'intensifiait : „Leur représentation dans la Diète hongroise était minime. Aucun Roumain ne se trouve et ne s'est jamais trouvé dans un poste public proéminent. Aucun talent roumain, auquel on avait facilité le chemin pour Bucarest, ne s'est vu ouvrir la voie vers les fonctions d'Etat de la capitale hongroise". On revient là-dessus, en soulignant „qu'inévitablement les regards des Roumains de Hongrie s'étaient souvent dirigés vers l'Etat apparenté qui [...] s'est affirmé tel un membre de la famille des peuples européens, à droits égaux sur le plan international, qui accroît ses forces, agrandit sa capacité militaire, au début sous-estimée, et qui visiblement a obtenu à l'extérieur puissance et prestige. Il a offert volontiers à tous les éléments mécontents un asile pour le présent et un espoir pour l'avenir. La population de la Roumanie a uni avec ardeur sa voix aux plaintes concernant la dénationalisation et les abus". Et on allait même jusqu'à reconnaître ceci : „Au point de vue purement ethnographique, nous devons admettre que l'Autriche-Hongrie est exclusivement entourée d'Etats dont l'intérêt national est de voir la monarchie se décomposer en plusieurs morceaux [...] afin que les Etats limitrophes s'en trouvent consolidés, Etats qui se fondent sur l'existence d'une population homogène".

[5] *1918 la români. Desăvîrşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Documente externe*, Bucureşti, 1983, p. 150—159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La crise de l'Empire autrichien-hongrois s'aggrava rapidement durant les années de la première guerre mondiale ; son démembrement fut inévitable. La réalisation de l'unité d'Etat de la Roumanie au cours de l'année 1918 participait d'un ample processus nécessaire de constitution ou de parachèvement d'Etats nationaux de l'Europe centrale, d'est et du sud-est : la Tchékoslovaquie, la Hongrie, la Pologne, l'Autriche, le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, etc. Par certaines clauses, les traités de paix de l'après-guerre *consignaient* l'effondrement des grandes monarchies multinationales et *reconnaissaient* le droit à l'autodétermination nationale et à la constitution d'Etats unitaires indépendants et souverains, processus qui signifiait le parachèvement de la révolution bourgeoise-démocratique sur une vaste aire de l'Europe [6].

La Grande Union de 1918 représente par conséquent le résultat d'un processus historique nécessaire et la victoire éclatante du mouvement des Roumains des deux versants des Carpates, du Danube et de la Mer Noire. „Pour certains — écrivait l'illustre historien, le grand combattant pour l'unité nationale, N. Iorga — c'est un rêve fou qui devient réalité. Pour nous c'est une nécessité historique qui reçoit sa consécration, une souffrance apaisée, un labeur qui trouve sa récompense. Ainsi avons-nous le droit de considérer ce fait comme définitif et éternel" [7].

L'idéal national se réalisait — et cela ne fut pas sans conséquences — par voie démocratique dans de larges assemblées à caractère plébiscitaire. „Grâce aux droits d'autodétermination, principe reconnu par le socialisme international entier — remarquait à juste titre la *Déclaration* du 13 février 1919 du Comité Exécutif du Parti Socialiste et de la Commission Générale des syndicats de Roumanie — les Roumains des territoires subjugués manifestèrent, par leurs décisions nationales, la volonté de s'unir à la Roumanie, sur la base des résolutions votées. En tant que socialistes roumains internationalistes, nous saluons avec satisfaction l'affranchissement national du peuple roumain des provinces subjuguées jusqu'à présent et respectons les engagements d'union qui viennent d'être pris" [8].

Les documents de l'Union exprimèrent la position démocratique de la nation roumaine tout entière. Dans le *Manifeste* adressé aux peuples du monde par le Grand Conseil National Roumain de Transylvanie, le 18 novembre 1918, *on exprimait la décision inébranlable* d'union, avec l'assurance de l'égalité en droits de tous les habitants de ces territoires : „La nation roumaine de Hongrie et de Transylvanie ne souhaite pas subjuguer d'autres peuples [...]. Sur son territoire ancestral la nation roumaine est prête à assurer à chaque peuple une entière liberté nationale et son organisation en un Etat libre et indépendant sera faite à partir de principes démocratiques, qui vont garantir

---

[6] *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei (1821—1923)*, București, 1979 ; Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de pace de la Paris (1918—1920). Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, 1983 ; Viorica Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918—1940*, in *Probleme de politică externă a României*, București, 1979, p. 31 ; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 657 et sq.

[7] „Neamul românesc", 25 novembre 1918.

[8] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, 1966, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

à tous les citoyens qui habitent son territoire des conditions de vie égales, l'unique moyen d'accéder à la perfection humaine [...]. En faisant connaître aux peuples du monde sa volonté et sa décision (d'union — *n.n.*) la nation roumaine de Hongrie et de Transylvanie en appelle au concours du monde civilisé et au génie de la liberté humaine, en déclarant solennellement qu'à partir de ce moment-ci quoi qu'en décident les puissances du monde, elle est résolue de périr plutôt que de continuer à subir l'esclavage et la dépendance" [9].

Tout en consignant l'Union, la *Résolution* que la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia adopta, le 1 décembre 1918, avec un enthousiasme indicible, précisait également le sens du développement démocratique de la société roumaine et formulait des idées fondamentales concernant la vie en commun du peuple roumain et des nationalités cohabitantes [10]. La *Résolution* prévoyait „le parachèvement d'un régime vraiment démocratique", le vote universel, la réforme agraire radicale, la complète égalité des citoyens indifféremment de leur nationalité, etc. [11]. Les actions d'union furent exemptes de tout chauvinisme, car le peuple roumain prouva une remarquable maturité politique, en réalisant cet acte fondamental avec sagesse et sens moral.

Dans le *Rapport* qui accompagnait le *Décret-loi relatif à l'octroi des droits civils*, élaboré fin décembre 1918, on commençait par préciser: „Compte tenu de l'esprit de justice dont le peuple roumain a toujours été animé et des grandes transformations de l'époque, notre opinion est que tous les habitants du royaume qui n'appartiennent pas à d'autres Etats doivent nécessairement jouir d'un complet et égal usage de leurs droits civils" [12]. La Constitution de mars 1923, en consignant les transformations démocratiques de la société roumaine et, avant tout, la création de l'Etat „national unitaire et indivisible", précisait que „tous les Roumains, indifféremment de leur langue ou de leur religion, sont égaux devant la loi".

Malgré certaines limites de classe, en dépit de quelques oscillations et inconséquences, le régime politique revêtit, dans la période 1918—1938, un caractère bourgeois-démocratique, enregistrant un progrès considérable par rapport à la période précédente [13]. Il y eut d'énergiques actions révolutionnaires de la classe ouvrière ; on organisa un large mouvement démocratique qui allait barrer l'accession au pouvoir des groupements de droite, profascistes. Le mouvement fasciste accéda au pouvoir plus tard, en 1940, dans les conditions de l'isolement total de la Roumanie, à l'extérieur, et comme suite de l'appui direct de l'Allemagne hitlérienne. Cette situation vaut la peine

---

[9] *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918. Acte și documente*, București, 1943, p. 43.

[10] *Desăvîrșirea unificării statului român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 458. Le caractère national unitaire de l'Etat roumain ressort également, d'une manière évidente, de l'analyse concernant la structure ethnique de la population. Conformément au recensement de 1930, sur l'ensemble de la population, les Roumains représentaient 71,9%, les Magyars — 7,9%, les Allemands — 4,1%, les Juifs — 4%, etc. Dans la Transylvanie tout entière, les Roumains représentaient 57,3%, les Magyars — 24,5%, les Allemands — 9,8%, etc. (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 50 et sq.).

[11] *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918...*, p. 109—110.

[12] *Decret-lege nr. 3902 relativ la acordarea drepturilor cetățenești*, in „Monitorul oficial", nr. 223, 30 décembre 1918.

[13] *Istoria României între anii 1918—1981*. Manual universitar, Editura didactică și pedagogică, București, 1981, p. 46 ; *Probleme fundamentale ale istoriei României*, București, 1983, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'être relevée d'autant plus que dans une série de pays européens, la Hongrie, l'Italie, la Bulgarie, le Portugal, etc., on assista, peu de temps après la première guerre mondiale, à l'avènement de régimes à caractère dictatorial, fasciste ou profasciste. Les libertés et les droits démocratiques des peuples en question s'y trouvèrent sensiblement limités sinon liquidés [40].

Le vote universel, accordé en 1918, rendit possible l'accès à la vie politique roumaine de larges masses. De nouveaux partis et groupements politiques furent créés, dont également ceux des citoyens d'une autre nationalité, qui eurent ainsi la possibilité de participer à la vie politique, d'envoyer leurs représentants au Parlement [15]. Certaines organisations politiques magyares prirent part aux élections parlementaires de novembre 1919 (les premières élections de la Roumanie réunie et les premières élections organisées conformément au principe du vote universel), en obtenant 8 mandats. Le Parti Magyar obtint dans l'Assemblée des Députés, en 1922, 3 mandats, en 1926 — 15, en 1927 — 8, etc. [16].

Par la réforme agraire de l'après-guerre, l'une des plus larges d'Europe, on expropria 66% sur la superficie que détenaient les grands propriétaires fonciers, en réduisant de la sorte considérablement la grande propriété de tout le territoire de la Roumanie réunie [17]. La réforme répondait à des nécessités plus anciennes, comme suite de l'existence, dans toutes les provinces roumaines, de l'inégale répartition de la propriété foncière. Aucune discrimination concernant la nationalité ne fut faite ni à l'occasion de l'expropriation ni à celle de la distribution des terres aux paysans. Parmi ceux qui en bénéficièrent, se trouvaient également environ 200 000 paysans appartenant aux nationalités cohabitantes. La réforme agraire eut des effets positifs qui rejaillirent sur toute la population rurale, indifféremment de sa nationalité [8].

Il revint à l'illustre diplomate roumain, Nicolae Titulescu, qui s'était prononcé en 1915 pour l'entrée immédiate en guerre, en vue de libérer nos frères d'au-delà des Carpates, il lui revint donc la noble tâche de défendre — et il les a défendus avec compétence et éclat — les intérêts de l'Etat roumain, sa souveraineté nationale devant les grands propriétaires terriens de Transylvanie qui avaient opté, à la fin de la première guerre mondiale, pour la citoyenneté hongroise. Dans différentes organisations internationales, Nicolae Titulescu repoussa point par point la tentative des ressortissants hongrois de nier la légitimité de la réforme agraire en Transylvanie et de solliciter un régime préférentiel quant aux dédommagements. Tout en défendant les intérêts des paysans, il défendait le cher territoire de la Transylvanie et s'opposait à toute manifestation de révisionnisme. Dans la réunion du 5 juillet 1923 du Conseil de la Société des Nations, il déclarait, en s'adres-

[14] Aron Petric, Gh. I. Ioniță, *Istoria contemporană a României, a mișcării muncitorești și revoluționare, a P.C.R. (1918—1980)*, București, 1980, p. 32—33.

[15] Les organisations politiques des nationalités cohabitantes connurent une évolution agitée, résultat des contradictions entre différentes orientations politico-nationales, les unes de droite, réactionnaires, d'autres, démocratiques, convaincues de la nécessité d'une collaboration dans le cadre de l'Etat national unitaire roumain. Voir, pour des détails, Ioan Scurtu, *Viața politică din România 1918—1944*, București, 1982.

[16] *Ibidem*, p. 65—66.

[17] Voir, pour des détails, D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975.

[18] Mircea Mușat, Florian Tănăsescu, *Naționalitățile conlocuitoare în statul român întregit în 1918*, in „Anale", nr. 5, 1982, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sant au représentant des ressortissants hongrois, le comte Apponyi : „Au moment où nous avons procédé à l'expropriation, ce ne furent pas les intérêts des propriétaires, mais bien ceux du paysan que nous avions en vue. Nous n'avons pas fait une oeuvre de colonisation nationale, mais bien une oeuvre de consolidation sociale. Nous avons voulu intéresser davantage le paysan roumain à la défense de sa terre nationale, bien avant de nous être occupés de ce que vous appelez «les territoires détachés de la Hongrie», et que nous, nous appelons «la terre roumaine de la Transylvanie»".

Les citoyens roumains d'une autre nationalité eurent la possibilité de prendre part à la vie culturelle. Une série de publications dans les langues de ces nationalités vit le jour. Avant l'Union, il y avait en Transylvanie 15 quotidiens en magyar, alors qu'en 1936 ils montèrent à 53. De 1919 à 1933, parurent en Transylvanie environ 5 000 écrits scientifiques et littéraires en magyar, beaucoup plus nombreux que ceux qui avaient été publiés dans les 50 ans qui avaient précédé [19]. Rappelons aussi l'activité de quelques sociétés, telle que *Erdelyi Helicon*, ou la parution en 1926 de la revue démocratique „Korunk", qui se sont déclarées pour une collaboration entre Roumains et Magyars [20].

Sous cet aspect également, certaines appréciations concernant les conséquences du grand acte national sur la littérature, sur la vie culturelle en général, acquièrent une signification particulière. „En déchaînant les énergies, l'Union de 1918 a essayé — parfois dans des conditions bien difficiles, ce qui n'a pas été sans engendrer d'échecs — de rendre solidaires les générations, les provinces, les finalités. Peut-être la particularité la plus frappante de l'époque réside-t-elle dans l'affirmation des nationalités cohabitantes, dans le même espace de culture et de création, aux côtés des Roumains et, plus d'une fois, grâce à une affinité stylistique qui jaillissait de l'expression d'une seule et même réalité (avec ses lumières et ses ombres). La scène de certaines confrontations et affirmations générées par le brûlant Décembre révèle dans une perspective historique sa profonde signification" [21].

Avant l'Union, la Transylvanie avait connu un certain développement, mais on l'avait maintenue à l'état d'annexe à même de fournir des matières premières et de servir de débouché aux produits industriels provenant des régions plus développées de l'Empire [22]. Les barrières artificielles freinèrent, jusqu'en 1918, l'essor économique tant de la vieille Roumanie que de la Transylvanie, surtout. La *Déclaration* du mouvement socialiste de février 1919,

[19] Gh. Zaharia, L. Vajda et al., *Rezistența antifascistă din partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944)*, Cluj-Napoca, 1974, p. 16—17.

[20] L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971, p. 158.

[21] Mircea Zaciu, *Retrospectivă istorică*, in „România literară", 23 novembre 1978.

[22] En 1919, le Ministère de la Guerre institua une commission qu'il chargea d'étudier l'état de l'industrie métallurgique de Transylvanie, au lendemain de la guerre, et de se prononcer sur les mesures à prendre en vue de redresser et de développer cette branche, compte tenu également des nécessités de la défense nationale. En novembre 1919, cette commission visita les entreprises et les installations minières, métallurgiques, etc., de Hunedoara, Calan, Cugir, Brașov, Petroșani, Turda et rédigea, en décembre 1919, une *Etude synthétique de l'industrie métallurgique de Transylvanie* (Archives de l'Etat, Bucarest, fonds Maison Royale, dossier 25/1919, F. 1—23). On y avait noté, entre autres : „Notre impression est que l'industrie métallurgique de Transylvanie n'a été développée que dans la mesure où elle devait satisfaire aux demandes des grandes usines de l'intérieur de la Hongrie. On extorquait de la Transylvanie tout ce qui était possible pour combler les nécessités des usines d'au-delà de la Tisza" (*Ibidem*, p. 17).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

que nous venons de mentionner, soulignait le caractère plurivalent de la libération des provinces, subjuguées jusqu'à ce moment-là : „Habitées, pour la plupart, par une population roumaine, qui s'est trouvée des siècles durant, sous le joug d'une domination étrangère, retardées de la sorte dans leur développement économique, politique et culturel, ces provinces se sont émancipées de sous ces dominations en devenant libres". Simion Mehedinți observait, à son tour, un peu plus tard : „La renaissance économique de la Transylvanie, après qu'elle eut reconquis son rôle historique dans l'ensemble de l'Etat roumain, représente la preuve la plus évidente que la province située au coeur du pays constitue une unité organique avec le reste de l'Etat roumain" [23].

L'industrie de Transylvanie connut ainsi un essor rapide, n'ayant plus à subir la concurrence de certaines régions de l'ancien Empire autrichien-hongrois ; les produits trouveront un débouché plus large dans la Roumanie réunie. On a relevé que de province périphérique de l'Empire, „dans l'économie duquel elle jouait un rôle secondaire, la Transylvanie parvint à occuper une position dominante grâce à la capacité créatrice de sa population, à ses richesses naturelles et à son encadrement politique normal : bastion industriel central de l'Etat roumain" [24]. En synthétisant les facteurs qui ont contribué à développer l'industrie de la Transylvanie, pendant l'entre-deux-guerres, le même auteur écrivait : „Dans aucun autre domaine on n'a vérifié davantage le caractère d'affranchissement économique de l'Union de la Transylvanie que dans l'industrie et dans le commerce. La libération de la Transylvanie des entraves des douanes qui veillaient les anciennes frontières politiques, la réorientation de l'industrie de cette province dans l'espace économique et politique du territoire roumain, le pouvoir de consommation et la valorisation toujours plus croissante [...] tels furent les facteurs qui déterminèrent l'étonnant progrès de l'industrie de Transylvanie durant les deux décennies de symbiose économique roumaine" [25].

Précisons que ce développement eut lieu à la suite d'une guerre qui avait entraîné de terribles dégâts et la désorganisation de l'économie de la Transylvanie. L'intégration complète de la Transylvanie dans la nouvelle économie unitaire impliquait également la solution de questions d'ordre objectif tant que subjectif. Malgré ces obstacles, l'industrie de Transylvanie se développa sensiblement, comme nous le révèlent les quelques données que nous présentons ici même. Si en 1919 il y avait en Transylvanie 1 101 entreprises (avec plus de 5 HP ou 20 ouvriers qualifiés), en 1927 leur nombre s'élevait à 1 727 (soit un accroissement de plus de 600 entreprises). La valeur de la production des entreprises mentionnées augmenta de 24,7 millions dollars en 1919 à 121 millions dollars en 1927 [26], ce qui est bien significatif pour cette époque-là.

On peut dégager des conclusions analogues encore de l'analyse de l'ancienneté des entreprises industrielles, de crédit et commerciales de Transylvanie. Si l'on note par 100 le nombre de ces entreprises existant jusqu'en 1930, alors 38,4 représentait le pourcentage de celles qu'on avait créées jusqu'en 1918 et 54,3 — le pourcentage des unités créées de 1919 à 1930 (7,3% n'ayant pas

[23] Simion Mehedinți, *Opere complete*, vol. I, București, 1943, p. 223.

[24] Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. II, Brașov, 1945, p. 386.

[25] *Ibidem* ; voir, également, Cezar Popescu, *Evoluția industriei din Ardeal după Unire*, in *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928*, vol. I, București, 1929.

[26] Cezar Popescu, *op. cit.*, p. 493.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

été déclarées) [27]. Par conséquent, plus de la moitié du nombre des entreprises industrielles, de crédit, de commerce existant en Transylvanie, en 1930, avaient été créées après la Grande Union.

Durant les années '20 on fit refaire et développer les usines de Hunedoara, on fit fonctionner la Fabrique de fil de fer de Cîmpia Turzii, on créa le trust métallurgique „Titan—Nădrag—Calan", on fonda dans la Vallée de Jiu la Société minière „Lupeni", on constitua „La société nationale de méthane", on créa l'Entreprise Copşa-Mică, l'Entreprise aéronautique roumaine de Braşov, on fit construire à Reşiţa les premières locomotives roumaines, on organisa „Le cartel des exportateurs de bois de Roumanie" dont faisaient partie également des sociétés de Transylvanie [28].

Conformément à une statistique qui vise tout l'entre-deux-guerres, sur le total des sociétés anonymes industrielles qui se trouvaient en Transylvanie en 1939, environ 3/4 furent créées après 1918 ; elles détenaient 2/3 sur le capital social des sociétés mentionnées [29].

Comme on l'a montré, durant l'entre-deux-guerres on obtint, *par rapport aux années précédant l'Union,* des résultats notables dans le développement de l'industrie, de l'urbanisme, de l'enseignement et de la culture, des fruits duquel bénéficièrent en égale mesure la population roumaine et les nationalités cohabitantes. Ces dernières se virent assurer des conditions égales de participation dans tous les secteurs de l'économie. La garantie de la participation en toute liberté des nationalités cohabitantes à la vie politique allait de pair avec la promotion des mêmes conditions de travail et de réalisation sociale [30].

La réaction magyare, les milieux des grands propriétaires fonciers et les bourgeois refusèrent la situation créée en 1918 et qui avait été reconnue sur le plan international par le Traité de Trianon (1920), en organisant immédiatement une intense campagne révisionniste. En usant des moyens caractéristiques de l'espionnage et en inoculant le chauvinisme parmi les Hongrois et les Szeklers de Transylvanie, les organes et les organisations horthystes poursuivaient le même but : dégrader les relations entre les Roumains et les nationalités cohabitantes, proliférer des faux historiques destinés à induire en erreur, à instiguer la population magyare à des actions révisionnistes et à se soustraire aux obligations légales vis-à-vis de l'Etat roumain, etc. [31].

La Roumanie réunie s'est préoccupée, de manière soutenue, de la défense de l'indépendance et de la souveraineté nationales, de l'intégrité de son territoire, réalisées au prix de nombreux sacrifices, en 1918. La diplomatie roumaine a continuellement agi dans le sens du maintien du statu quo territorial, reconnu par les traités conclus après la première guerre mondiale, pour le rapprochement entre Etats et peuples, pour l'édification de la paix européenne.

---

[27] Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie,* in *La Transylvanie,* Bucureşti, 1938, p. 483. Conformément à la même statistique, il y avait en Transylvanie, en 1930, 96 611 entreprises industrielles, de crédit et de commerce dont le personnel montait à 362 125. Parmi celles-ci, 59 041 avaient un caractère industriel et un personnel de 269 724 (*Ibidem,* p. 842).

[28] Voir *Progresul economic în România,* Bucureşti, 1977, *passim.*

[29] Victor Jinga, *op. cit.,* p. 433.

[30] Gh. Zaharia, L. Vajda et al., *op. cit.,* p. 16 ; M. Muşat, Fl. Tănăsescu, *op. cit.,* p. 61 et sq.

[31] Ilie Ceauşescu, *op. cit.,* p. 82 et sq. ; C. Neagu, D. Marinescu, *Fapte din umbră,* vol. IV, Bucureşti, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comme on l'a précisé, tout en évoluant à l'intérieur dans le cadre de la démocratie parlementaire bourgeoise, dans le domaine des relations internationales, la Roumanie partageait le point de vue suivant lequel les Etats petits et moyens peuvent contribuer de manière plus considérable à l'oeuvre de paix et de sécurité [32].

Peu à peu, durant la IVe décennie, la situation internationale évolua en défaveur de la Roumanie et d'autres Etats petits et moyens. Isolée à l'extérieur [33], elle fut obligée d'accepter la sentence de Vienne (le 30 août 1940) [34], un diktat des puissances fascistes, un diktat contre la marche de l'histoire, par lequel la partie nord-ouest de la Transylvanie, dont la superficie mesurait 42 243 km² et dont la population dépassait 2,6 millions habitants (Roumains pour la plupart), était attribuée à la Hongrie horthyste. Sur le territoire occupé, la population roumaine fut sujette à des épreuves dures et douloureuses [35]. Tous les Roumains y protestèrent de manière véhémente, en exprimant leur espoir que cette situation ne pouvait continuer [36].

Dans une autre situation internationale et à la suite de grands et de nouveaux efforts — politiques, militaires et diplomatiques — le peuple roumain parvint à rentrer en possession de certains droits naturels. Le 25 octobre 1945, le dernier lopin du territoire de la Transylvanie fut affranchi de sous la domination fasciste-horthyste ; la Roumanie obtint, à la Conférence de la Paix de Paris (1946) et par le traité signé en février 1947, la consécration internationale de l'annulation du Diktat de Vienne [37].

Pour la société roumaine, l'Union de 1918 marqua le début d'une nouvelle étape de son évolution. Le nouveau cadre national, ainsi que les réformes adoptées déterminèrent d'importantes transformations économiques, sociales et politiques, culturelles au niveau du pays tout entier. Libérées, les provinces réunies à la vieille Roumanie enregistrèrent un rythme beaucoup plus rapide de développement, par rapport à la période antérieure.

Nos appréciations représentent un fort argument qui démontre — une fois de plus — le caractère nécessaire et progressiste de l'union de la Transylvanie à la Roumanie. La Transylvanie a pris une part active aux réalisations de l'époque tout en bénéficiant de leurs effets. Dans une évolution complexe du pays entier, non exempte de vicissitudes et de limites, la Transylvanie s'est manifestée — à cette occasion encore — comme un territoire roumain, bastion central de notre nation.

[32] Gh. Zaharia, C. Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic (1919—1939)*, București, 1981, p. 59.

[33] Les événements internationaux de la veille du déclenchement de la seconde guerre mondiale „avaient pratiquement mis fin au processus de l'isolement de la Roumanie à l'extérieur, avaient réduit à l'extrême les possibilités des milieux dirigeants roumains de trouver une solution quelconque à même d'épargner au pays des sacrifices et la guerre" (Gh. Zaharia, *Dezvoltarea României în anii 1919—1944*, in „Anale", nr. 3, 1982, p. 61).

[34] A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Editura Dacia, Cluj, 1972.

[35] Ion Ardeleanu, Gheorghe Bodea, Mihai Fătu, Oliver Lustig, Mircea Muşat, Ludovic Vajda et al., *Teroarea hortysto-fascistă în nord-vestul României. Septembrie 1940 — octombrie 1944*, București, 1985, p. 45 et sq.

[36] Titu Georgescu, *Intelectuali antifascişti în publicistica românească*, București, 1967, p. 210—213 ; Traian Bunescu, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, București, 1971.

[37] Şt. Lache, Gh. Ţuţui, *România şi Conferinţa de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, 1978, p. 233 et sq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE HORTHYST REGIME OF OCCUPATION IN NORTH-WESTERN ROMANIA. THE POLICY VIS-À-VIS THE NON-MAGHYAR POPULATIONS

BY

A. SIMION

From the very advent of Nazism to power, Horthyist Hungary truthfully followed Hitler's Germany and fascist Italy in their aggressive policy, helping the invasion of Czechoslovakia and Yugoslavia and the territorial maiming of Romania. Vast teritories taken from these states were given as a reward to the Horthyists. Ancient Romanian territories in nord-western Romania, covering some 43,000 sq km, with a population of over 2.6 million, mostly Romanians, were surrendered to Horthy's Hungary [1] under the Vienna diktat of August 30, 1940 imposed on the Romanian people by the big fascist powers of Germany and Italy.

Starting on September 5—16, 1940, in step with the withdrawal of the Romanian army and administration according to schedulled stages, the Horthyist occupation of these territories extended into October 25, 1944 when the whole Romanian territory was liberated thanks to the Romanian and Soviet soldiers' joint struggle.

I. With the occupation of north-western Romania showed the firm determination of Horthy's government to promote both socially and politically a regime meant to secure the preponderance of the Hungarian element in relation to the other nationalities. On the very first days of occupation, the Horthyist government established a *military administration* in the respective region, surrounding the territory with large troops of the armed force, police and gendarmerie as well as with important bodies of the "patriotic" and paramilitary organizations — "Rongyos Gárda" (The Shabby Guard), "Nemzetorség" (The National Guard), "Tüzharcosok" (The Combatants of the Fire Lines), "Levente" (The Premilitary) — all of them brought up to hate the nationalities, Romanians and Jews in particular. That administration had the role to carry out a first round of destruction and intimidation of the Romanian population that made the majority in the region. We should mention that although "the military imbued with fascist theories" [2] were not offered even the slightest resistance on entering Transylvania, they however committed massacres and individual murders, rapes, torture and manhandling, expulsion, dispossession and confiscation, dismissal and an

[1] *Comunicări statistice*, No. 1, January 15, 1945, Printing Office of Statistical Institute, 1945, p. 14—15 ; *Ibidem*, No. 5—6, April 15, 1945, p. 2, 17.

[2] Cf. Szenczei László, *Magyar-román Kérdés*, Budapest, 1946, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

endless chain of other abuses. History was still ignorant of the massacres at Lidice and Oradour-sur-Glâne whose remembrance still horrifies the world, when Horthyist invaders committed in Romania similar murders in the communes of Ip and Trăznea : 159 people, including 34 children younger than 16, were butchered in the middle of the night at Ip and 81 people at Trăznea. One of the survivors of the massacre at Trăznea would recount that the Horthyists aimed the cannons at the village burning it and then they "went down in the village where they set on fire the remains of the houses that had escaped the fire. While the children returned with the cattle from hayfields mourning their parents, the Hungarians caught all Romanian children throwing them alive in the flames where they were burning in excruciating pain and their cries resounded with awful pain throughout the village" [5].

The massacres at Ip and Trăznea were no "accidents" ; they were part of a large campaign of crimes organized by Horthyists againt helpless Romanian villagers [4].

As early as the first days of the occupation, a large number of Romanians were apprehended and put in the concentration camps set up according to the German model, where they were kept in inhuman conditions and manhandled. In September 1940, less than one month after the advent of the Horthyist occupation, the camp at Püspökladány alone had 1,315 Romanian inmates, by 315 more than its normal capacity. New concentration camps were arranged at Someşeni and Floreşti on September 23, 1940 (294 Romanians were taken to Someşeni on September 24, and 365 on September 28, 1940) [5]. The resons for the Romanians' apprehension and sentencing were as diverse as they were unjustified : "offences inflicted on the nation", "instigation against the Magyar national idea", "instigation against war", "spreading of alarming rumours", "relations with relatives in Romania", etc.

At the same time, the military Hungarian administration expelled beyond the temporary delimitation line numerous Romanians and Jews, either masses or invididuals, always using the most brutal and inhuman methods : now the Hungarian army forced them out of their homes in a few hours' time, allowing them to take only such belongines as they could carry by hand — unless those too, were confiscated together with the money and other valuables —, and then armed gangs of fascist organizations mentioned above rushed on Romanian and Jewish inhabitants, chasing them away from their homes, abusing them and forcing them to run for their lives and take refuge in Romania. All Romanian inhabitants of the localities of Roşiori, Sălard, Lucăceni, Ianculeşti, Horia, Marna Nouă, Scărişoara, Poiana Sărată, Valea Mare and most of those from Diosig, Salonta, Sălacea Mare, Ghenci, Tirean, Piscolt, Lazuri, Peleşul Mare, Geluşi, Baba Novac, that is, more than 10,000 people [6] were expelled in September-October 1940. As many as 750 Romanian intellectuals from the Bihor, Sălaj and Someş counties were gathered

[3] Cf. Ilie Ceauşescu, *Transilvania străvechi pământ românesc*, Bucharest, 1984, p. 95.
[4] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [= Arh. M.A.E.], fond Conferinţa Păcii (Ministry of External Affairs Archives, Peace Conference stock, vol. 108, f. 184—185.
[5] *Rezistenţa antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944)*, (Co-ordinated by dg. Gh. Zaharia, dg. I. Vajda), Cluj-Napoca, 1974, p. 76—77.
[6] Arh. M.A.E., fond Conferinţa Păcii, vol. 148, f. 180—182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

at short notice, three hours only, on October 4—6, 1940, forced into freight cars with lead seals and expelled to Romania [7]. By the end of 1940, 86,000 Romanians were forced across the separation line to Romania [8].

The Horthyists treated the Jews in the same way, in Ciuc county, where the military command ordered the expulsion beyond the new frontier, to Romania, of every Jew except for those in Gheorghieni district ; the Jewes who returned to the county because the Romanian authorities did not admit them, were apprehended by the Horthyists and later on sent to Nazi-occupied Galicia where they were exterminated [9].

The pretext put up by the Horthyists in order to justify the mass expulsion of the Romanians from the occupied territories was that the Romanian authorities were in turn guilty of expelling some 60,000 Hungarians from south of the delimitation line. A German-Italian investigation panel (the Altenburg-Rogeri Commission) who arrived in the region insistently called by the Romanian government on October 17—29, 1940, concluded their works with the following findings : "The Hungarian claim that this figure was rounded off exclusively through steps taken by the Romanian government does not comply with the commission's findings. It is more likely that when the news broken about the arbitrary sentence in Vienna, the flame of patriotism was kindled again with the Hungarians that were to remain in Romania, which made especially the Hungarian workers, wait ers, servants, etc., desert their places in a hurry, often against their employers' will. Maybe this was also induced by the thought that one could make a better living in the Hungarian homeland and, since difficulties recently emerged with employment in Hungary, a way out of these difficulties was repetedly sought by blaming them on the Romanians' misbehaviour" [10].

As the military administration was considered to have completed by the end of November 1940 most of the work of "clearing the territory", the civil Horthyist administration was established in the occupied Romanian territories ; the administration went ahead with the same policy pursuing to change the demographic ratio in the respective territories. Thsee ways were to be followed for the attainment of that target : 1. *Reducing the number of Romanians,* so that the Magyar population may boast majority and the respective territory may be shown as naturally belonging to the largest ethnical body ; 2. *Pauperizing the Romanians*, so that, once economically weaker they may be more easily assimilated ; 3. *Checking the Romanians' spiritual development,* so as to facilitate the drive for forced Magyarization or to turn the Romanian population into mere manpower for the "Hungarian lords".

With the Jews, the Horthyists promoted a policy pursuing, to begin with, the limitation or elimination of their positions in the economic and social life and their replacement by local Hungarians or those brught from Trianon Hungary, while in 1944 they started deporting and exterminating the Jews in Nazi camps.

The Horthyist civil authorities proceeded to systematic destruction of the biological Romanian element through : murder, violence and manhandling,

[7] *Ibidem*, fond 71 Transilvania (Stock 71 Transylvania), vol. 123, f. 31—32.
[8] *Ibidem*, fond Conferința Păcii, vol. 108, f. 182.
[9] *Ibidem*, vol. 85, f. 294.
[10] *Ibidem*, fond 71 Transilvania, vol. 123, f. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apprehension and putting in camps, conscription for forced labour and deporting to Germany, expelling, etc. A manifesto posted in Cluj, in the summer of 1942, urged the population : "Strike the Walachian and if he can't take it, he may leave" [11].

As many as 991 people were killed without trial by Horthyists for the only guilt of being Romanians in two years' time, from September 1940 to September 1942 [12]. Other 6, 813 were manhadled and tortured, the figure showing only the drastic cases that could be recorded [13]. There were all forms of abuses, from beating, attacks organized by armed military or civil gangs, to rape, girls' cut breasts and blinding [14].

In keeping with a decision of the Ministry of National Defence of Hungary, the military with large families were entitled to leave or release from service. However, the Order No. 5, 372 of December 28, 1942 of the same Ministry [15] stipulated that "those of Romanian ethnic origin shall not be given certificates of family situation, whatever the number of their family members, nor shall they benefit from the above allowances. Considering the primordial interests of national defence, it is important that the growth in the number their children should be prevented by all means" [6].

At the time when north-western Romania was occupied, there was a Law in force in Hungary on checking the Jews' participation in the public and economic life, passed on May 4, 1939. The Law confined to 6 per cent the number of commerce licences Jews could hold and stipulated the complete annulment, in five years' time, of the licences for the sale of State monopoly products by them. Public contracts received by Jew entrepreneurs could not exceed 20 per cent of the total, while they had to be cut down to six per cent after 1943. The Law also stipulated the expropriation of Jewish real estate, a percentage of six for the Jews' practising free lance and for students, of 12 for office workers in commercial and industrial enterprises and banning them completely from public services and from running press and entertainment establishments. The Jews naturalized after July 1, 1914 were to lose their citizenship [17].

In August 1941, after Hungary started war on the Soviet Union a *Law* was passed on *race protection*, which banned the marriage and extramarital relations between "Jews" and "non-Jews". In fact, the Horthyists passed with that from the stage of "official restrictions" to that of "complete racial distinction" in their policy vis-à-vis the Jews.

That law's definition of a "Jew" was excedingly far-reaching, even more than that of the Nürnberg laws. For instance, a half-Jew citizen in Germany, who did not belong to the Mosaic faith and was married to a quarter-Jew was not considered a Jew, while in Hungary he was. The effects of this law can be easier grasped if looking into statistics : in 1941

[11] *Ibidem*, fond 71 Transilvania, vol. 125, f. 136.
[12] *Ibidem*, fond Conferința Păcii, vol. 108, f. 187.
[13] *Ibidem*, f. 188.
[14] *Ibidem*, f. 187.
[15] *Ibidem*, f. 191—192.
[16] *Ibidem*, f. 193.
[17] Bernard Weynryb, *Jewish Emancipation under Attack, The American-Jewish Committe*, New York, 1942, p. 70—80 ; Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Harper Torchbooks, New York, 1961, p. 515.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

there were some 725,000 persons in Hungary belonging to he Mosaic faith, while the law considered 787,000 citizens to be Jews (43,000 catholics, 12,000 Calvinists, 3,000 Lutherans and 3,000 belonging to other Christian denominations) [18].

The Jews in the annexed part of Romania first had to cope with the Horthyists' anti-Semitic policy in the very autumn of the year 1940, when the Horthyist military administration took to the brutal enforcement of the 1939 law, without the stipulated phasing-out. The law was even excelled in some parts, as without any legal procedure they confiscated assets, closed down Jewish shops and workshops, expelled Jews deleting their private rights, etc. "The troops of occupation, the gendarmerie, the police, administration, etc., brought from Hungary, which were only later on and slowly extended with local cadres, brought with them a violent anti-Semitic spirit that was manifest on every contact with a Jew, both in the essence of the cause to be settled and in form", showed the Federation of the Former Jew same spirit, stated to be sterling Magyar, was afterwards swiftly espoused by the overwhelming majority of the local Magyars in northern Transylvania, so that the Jews in that territory, who used to live peacefully with the Magyars there between 1918 and 1940, as two national minorities, saw themselves morally and spiritually confined to their homes almost completely, except for the cases when their occupations required that they show themselves in public in the respective street. That new and violent intolerance afflicted even the Jews who between 1918 and 1940 paraded their pro-Magyar or even markedly Magyar feelings" [19].

This form of the Horthyists' anti-Semitism was the least painful. For, others, by far more dramatic, followed.

The Hungarian state had founded a service to check on foreigners (Külföldieket Ellenörzö Országos Központi Hatóság — KEOKH), directly subordinated to the Minister of the Interior, Francisc Keresztes-Fischer, whose mission was to clear Hungary of the "unwanted foreigners". The Jews who were unable to justify their "Hungarian citizenship", and there were quite a lot of them, since the 1939 Law denied the right naturatization to those who were unable to demonstrate that their forefathers had lived there before 1867, were first gathered and detained in camps (the best known of them : Kistarcza and Garany), and after the war on the Soviet Union started, they were "pushed" to Galicia in the way of the reputed German death battalions, obviously in order to have them killed by those battalions [20]. As many as 11,000 Jews "pushed" by the Horthyists across the frontier were reported on August 25, 1941 near Kamenetsk Podolki. Senior SS and German Police chiefs hoped that "the liquidation of these Jews will be completed around September 1, 1941" [21].

After the anti-Soviet war started, labour companies began being formed, made up mainly of Jews or Romanians, who were put at the disposal of the military and civil authorities for work in mines, wood felling, railway buil-

[18] Raul Hilberg, *Op. cit.*, p. 513—514.
[19] Arh. M.A.E., fond Conferința Păcii, vol. 85, f. 295.
[20] *Ibidem*, f. 295—296.
[21] Raul Hilberg, *Op. cit.*, p. 520.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ding, engineering, mine clearing or even for clearing the streets of Budapest. Every detachment was made up of four platoons with 50 men each, commanded and guarded by 1—2 Hungarian officers and 15 privates. As a matter of fact, the labour companies were a means to compel the Romanians and Jews to do forced labour without sentencing them. Referring to the situation in the labour companies, the period documents record that their members were "kept concentrated, without respect for any deadline, with their own, shabby clothes. They slept in huts, cabins, stables with no fire to keep them warm, with no bedcloths, in fact with no beds at all, on straws, in undescribable filth, pestered by bugs, ill fed, overworked and with a token medicare although the most severe diseases are likely to befall them because of the cool, filth and bugs and, finally, sworn at, beaten and offended for being Romanians, that is, they are exploied as workers and abused as humans" [22]. In the same sequence of ideas, the Unions of Former Deported Jews of Northern Transylvania showed : "From the very inception of the labour detachments one could see the tendency : to make of the Jewish population the outcasts of the country ; to humiliate them (by imposing on the detachment members the Medieval yellow patch round the arm) ; to impose on them material burden, as the detachment members did not receive clothes from the army, having instead to wear their own clothes in tough physical work ; to isolate the Jews, surrounding them with military who were in fact their guards and prevented them from getting into touch with the world and keeping in concentration inordinately large numbers, much above necessities, in order to thus force them out of the country's public, economic and social life. Besides, the comanders and cadres were given full power as to the life of the detachment members. More than once they were even guided and trained to perpetrate every kind of cruelty and savage acts on the detachment members, from offence to murder" [23].

According to Jewish sources, the number of those used on forced labour in those detachments amounted to 13,000, some 30,000—40,000 of whom died, either killed by the Germans as they withdrew from the Don in the winter of 1942/1943, or manhandled by their Hungarian guards [24].

The number of Romanians concentrated in such labour companies was of over 70,000 [25], many of whom died because of the inhuman treatment inflicted by the Horthyist guards.

Numerous Romanians, males primarily, were requisitioned for various hand work or for operations in harness in forest regions of Transylvania or for farming in Trianon Hungary, then, in the spring of 1944 the last able-bodied men aged between 17 and 65 (more than 20,000) were gathered from villages and sent to work in Germany [26].

Another means of persecution of Romanians and Jews was their firing. For instance, the Workshops of the Railways in Cluj, where 1,680 Romanian

[22] Arh. statului Cluj, fond Prefectura județului Cluj. Acte confidențiale-prezidențiale 1943 (State Archives, Cluj, Cluj country's Prefecture stock. Confidential-presidential Acts 1943), pachet no. 1239, dosar no. 24, f. 131 ; Cf. *Rezistența antifascistă...*, p. 80.

[23] Arh. M.A.E., fond Conferința Păcii, vol. 85, f. 296.

[24] Raul Hilberg, *Op. cit.*, p. 517.

[25] Arh. M.A.E., fond Conferința Păcii, vol. 108, f. 194.

[26] *Ibidem*, f. 197—198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

workers were employed in 1940, kept in job only 100 of them after one year ; at the Cluj Tobacco Manufacture the number of Romanian employees dropped in the same period from 500 to 25, and at the "Dermata" footwear factory, from 700 to 72 [27]. As many as 1,326 Romanian workers were fired by 1942 in the industrial zone of Baia Mare, while 365 Hungarian workers were hired. All technical personnel of lower position and Romanian origin had been fired [28]. Fitting in the same line were the decisions of the Horthyist authorities to fire the office workers of the former Romanian administration, Romanians, Jews and other nationals, non-Magyar and non-German, the Romanian teachers and school masters, and to restrict the activities of the lawyers and other free-lancers [29].

According to decrees issued by the Horthyist government, the authorities of occupation started revising all licences of the handicraft workshops and of commerce and on that occasion withdrew the licences of numerous Romanian and Jew craftsmen and merchants [30].

Every expropriation and assignment of land made by the Romanian state under the Land Reform, from landed estates that had belonged to the Hungarian state, communes, churches, foundations, etc., before October 24, 1918, were completely annulled under the ministerial decisions Nos 1440/1941 M.E. and 1470/1941 M.E. The decisions did not affect only the first persons who had been assigned or bought property, but all those who had purchased such property subsequently, no matter their papers. The same decisions stipulated that the Hungarian state was to take possession of all assets that had belonged to the Romanian state as well as to private societies (industrial, commercial, banking, cooperative and other enterprises) where the Romanian state had had participations, concessions or bonds. At the same time, the Order No 189/1941 redeemed to all Hungarian big landlords their share of estate that had been expropriated by the Romanian estate for communal pastures [31]. The end of that action was clearly presented by count Bethlen István, who stated : "the social classes who made the backbone of this nation should be redeemed [...]. The class of Hungarian proprietors should be restored and made viable" [32]. By mid 1941, the Horthyists managed to revise in court the expropriation of 77,160 cadastral "iugars" (one cadastral "jugar" = 0.56 hectares), 42,236 of which were given back to the Hungarian big landlords [33].

Under ordinance 9,100, the Ministry of Agriculture ordered in 1942 that every owner of homesteed land received under the Land Reform be summoned to complete the building works, or else their land were considered as deserted and expropriated for the state's benefit. That measure was chiefly aimed against the right to property of the refugees and of the expelled people, but it also afflicted other inhabitants who, wanting money, were unable to finish the works started. In order to illustrate the scope of that action, we

---

[27] *Ibidem.*

[28] Arh. statului Cluj, fond Prefectura județului Cluj, 1943, pachet no. 1239, dosar no. 24, f. 114—115.

[29] Cf. *Rezistența antifascistă...*, p. 67—68.

[30] Tilkovszky Lóránt, *Revizió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938—1941)*, Budapest, 1967, p. 289.

[31] Arh. M.A.E., fond Conferința Păcii, vol. 108, f. 154.

[32] Cf. Tilkovszky Lóránt, *Op. cit.*, p. 298.

[33] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mention that in Cluj alone ex oficio revision actions started against 1,325 Romanians who possessed land for homesteads [34].

The decree No 970/1943 M.E. was issued in February 1943, pursuing the annulment of the exropriation of the 316,438 iugars of forest zone, of the forest estate and their redemption to the Hungarian landlords. Since concomitantly with the above-mentioned measures the Horthyist government unfolded steady propaganda in favour of colonization, the impression was created that those properties were to be used for that purpose. Actually, except for a few chance cases when military drill grounds were arranged on expropriated land, the right of property was passed on to the former landowners — counts and barrons — including the wife of Horthy Miklós' son [35].

As part of the policy of "Arianization" of the economic life in Hungary, under the Law of 1939, the Horthyist authorities took from Jews by 1942 as many as 213,000 acres of woods and 299,000 acres of arable land (of the total 373,000 acres of woods and 914,000 acres of arable land possessed by Jews) ; the seizure of other 276,000 acres of arable land was planned in October 1942, of which 90,000 acres were to become the possession of the big Hungarian landlords [36].

The vexing economic measures enforced by the Horthyists did not shun the Romanian and Jewish upper bourgeoisie either. After banning first the operation of the branches of Romanian's National Bank in the occupied territories of Transylvania, the Horthyists ordered in 1943 that the whole property of the National Bank of Romania be transferred to the administration of Hungary's National Bank. Fitting in the same line are also the efforts bade by the invaders for seizing the Romanians' bonds with the "Iris" earthenware factory in Cluj, the Chemical Works in Baia Mare and other enterprises [37]. As for the Jews, by May 1942 they were completely eliminated from the trade in cattle, potato and fruit import, the wholesale trade in sugar, gasoline, fodder, coal, leather and milk, and, by January 1943, also from the trade in fats and pigs, restaurants, cement, the export of hay and straws [38].

The Horthyist regime of occupation resumed the policy pursued by the Austro-Hungarian authorities for the denationalizattion of the Romanians and the other nationalities, amplifying andextending it by fascist methods. Secular higher learning with tuition in Romanian was banned by the Horthyists. Likewise, they banned most of the grammar and secondary schools with tuition in Romanian and reduced correspondingly the number of pupils attending them [39]. One had to cipe with unspeakable difficulties in order to bring out Romanian books and press. We should quote as telling in this respect the fact that in a population of over 1,300,000 Romanians the Horthyists approved of the editing of only one Romanian-language daily, "Tribuna

[34] Cf. *Rezistența antifascistă...*, p. 61—62.
[35] Cf. Csatári Dániel, *Forgoszélben. Magyar-Román Viszony. 1940—1945*, Academy Publishing House, 1969, p. 244—245.
[36] Cf. Raul Hilberg, *Op. cit.*, p. 517.
[37] Csatári Dániel, *Op. cit.*, p. 140, 244.
[38] Cf. Raul Hilberg, *Op. cit.*, p. 516.
[39] Cf. *Rezistența antifascistă...*, p. 73—75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ardealului". Powerful pressure was put on the Romanian churches in order to prevent them from functioning. By putting church property under distraint, by destroying churches and torturing and killing priests and their families the Horthyists tried to break the Romanians' resistance to Magyarization [40].

"Spiritual purification" enforced by the Horthyists powerfully afflicted the Jewish population. The Jewish newspapers, including "Uj kelet" that was being issued in Cluj, were banned, just like the Jewish clubs and associations. Jew pupils were forced out of the Hungarian schools, which made the chiefs of the community found secondary schools in Cluj and Oradea. The admission of Jew students to universities was rather a token one. (Only ten Jew students whose parents had special relations with the authorities were admitted to the University in Cluj in the 1940/1941 academic years) [41].

The Romanian population and other non-Magyar and non-German nationalities were banned from political life. They were denied the right to send representatives to the Parliament in Budapest. Councillors in the administrative units were appointed primarily from among Magyars and Germans, in disregard of the proportion of the population. The county council established on April 26, 1941 in the Bistrița-Năsăud county, for instance, where the population was made up of 113,326 Romanians, 20,827 Germans and 7,816 Magyars, comprised 90 Magyars, 35 Romanians and 23 Germans [42]; of the 120 councillors of the Cluj county council, whose population too, was mostly Romanian, only 27 were Romanians [43].

The activity of the Romanian and Jewish bourgeois political parties was banned in the territory occupied by the Horthyists *, while the fascist Hungarian parties (the "Crossed Arrows" Party, the Party of Hungarian Ressurection and others) intensified their activities, trying to win over partisans from among the local people of Magyar nationality. At the same time, the Magyar Transylvanian Party was founded on December 14, 1940, at the suggestion of Hungary's Prime Minister, Teleki Pàl, through the reorganisation of the Magyar Party that had existed in Romania in the interwar period. A political organization of the Magyar aristocracy and upper bourgeoisie, having a conservative leadership with count Teleki Béla as Chairman, the Magyar Transylvania Party considered its supreme duty to back the Horthyist regime and counteract the resistance movement organized by communists and the other left-wing parties and organizations. It is woth mentioning in this respect that in a letter addressed to Hungary's Minister of the Interior on June 10, 1943 Teleki Béla requested both the apprehension of the leaders of the left-wing parties or their concentration in labour detach-

[40] Arhivele Statului Cluj, fond Prefectura județului Cluj. Acte Confidențiale-prezidențiale, 1942, dosar no. 4 ; see also : Tilkovszky Lóránt, *Op. cit.*, p. 301—302.

[41] Randolph L. Braham, *Genocide and Retribution. Judgment of the People's Tribunal*, Kluwer, Nijhoff Publishing House, Boston, Haga, Dordrecht, Lancaster, 1983.

[42] „Săptămîna", May 11, 1941 ; see also Silviu Dragomir, *Transilvania înainte și după arbitrajul de la Viena*, Sibiu, 1943, p. 42.

[43] „Tribuna Ardealului", April 1, 1941.

* The Horthyists tolerated, however embarrassing them a lot, the activity of the *Romanians' National Community* (led by Emil Hațieganu) since there was a similar body in southern Transylvania, rallying the Magyars in that part of Romania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ments and "the abolition of the left-wing organizations and the occupation of their headquarters" [44].

Officially, the Horthyist laws allowed the legal activity of the Social-Democratic Party that had in its membership workers of all nationalities. In fact, the authorities of occupation resorted to various measures of intimidation in order to prexent the social-democrats from organizing themselves. Consequently, the organization in Cluj of the Social-Democratic Party was able to establish a provisional leadership only in January 1941 and the first general meeting of its members was held only on June 17, 1941. In other centres, the organizations of the Social-Democratic Party could not be established earlier than 1943 : at Baia Mare in April, at Oradea in August and at Satu Mare in December. After the Nazi occupied Hungary in March 1944 the activity of the Social-Democratic Party was banned.

The occupation authorities most violenty unleashed terror against the organizations of the communist party. After the Hungarian government stated war on the Soviet Union on June 27, 1941, the Horthyists started apprehending and putting in camps all known communists in the occupied territory of Transylvania, many of them Jews. In the autumn of 1943, the Horthyists managed to apprehend the leader of the north-Transylvanian communists, Józsa Béla, torturing and murdering him in the jail at Someşani [45].

During the four years of Horthyist occupation 217,942 Romanians had to desert their property and flee to Romania. The exodus, the murders and deportation lessened by 16.6 per cent the Romanian population in the territories occupied by the Horthyists [46].

II. The Nazi requested repeatedly in 1942—1943, either directly in talks with Horthy Miklós, or through the mediation of Ambassador Sztojay, Hungary's "cooperation" in the radical settlement of the Jewish issue. On April 17, 1943, during the talks conducted by Hitler and Ribbentrop with Horthy at Klessheim, the German Foreign Minister stated that the Jews had either to be exterminated or sent to concentration camps, as there was no other way with them. A few days later, in a long interview with Sztojay, von Ribbentrop touched again the "Jewish issue", using such words as the Minister of Hungary insisted in his account to Budapest that the "question" should be settled quickly, so that there be no need of other interventions from the Germans [47].

Horthy Miklós promised to fill the Nazi requests. In a letter sent to Hitler on May 7, 1943, he recalled his having been "the first to raise the voice against the Jews' destructives behaviour", pointing out that by the measures endorsed in Hungary the Jews had been "deprived of the possibility ever to exert their harmful influence on public life" and he ended by promising that "as soon as conditions will be provided for their deportation it will become effective" [48]. In turn, Prime Minister Kallay made a declaration

---

[44] Cf. *Rezistența antifascistă...*, p. 69—70.

[45] I. Micu, A. Simion, *Józsa Béla*, Evocation Collection, Bucharest, 1971.

[46] Arh. M.A.E., fond Conferința Păcii, vol. 108, fila 182.

[47] *Horthy Miklós titkos iratai*, Kossuth Publishing House, Budapest, 1962, doc. no. 75 ; Raul Hilberg, *Op. cit.*, p. 520—521.

[48] *Horthy Miklós titkos iratai*, doc. no. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

showing : "More Jews live in Hungary than throughout western Europe... it goes without saying that we have to try and settle this issue ; hence the need for temporary measures and an adequate settlement. owever, the final solution cannot be other than the Jews' total transplantation. But I cannot make up my mind to moot this issue until the fundamental prerequisite of the solution, that is, the answer to where the Jews should be transplanted, will not be given" [49].

The Nazi attentively watched the evolution of the behaviour of the ruling quarters in Budapest ; they realized that the hesitancy of Regent Horthy and Prime Minister Kallay in the enforcement of the "ultimate" solution with the Jews in Hungary was caused by the wish not to burn the bridges for negotiations with the western powers for disjoining the country from war rather than by humanitarian reasons. On the other hand, the Jews, considered as the most assimilated of all minorities, contributed an important number to the statistics about the Magyar population [50]. We should mention in this respect that at the census taken in 1941 the Central Bureau of the Jewish Community urged the community members (the Circular Letter No. 700 of January 27, 1941) to declare themselves as Hungarians [51]. According to the census data, only 45,593 of the 151,125 Jews declared the Yiddish as their mother-tongue.

Berlin decided in March 1944 to interfere in Hungary in order to end any attempt of the Hungarian government to withdraw from the war through diplomatic negotiations with the Allies and in order finish the important concentration of Jews in that country. Summoned by Hitler at the Klessheim castle, Horthy was told to choose between Hungary's military occupation and the installation of a government approved by the Germans. He went for the second solution. But on his arrival in Budapest there was a surprise in store for him, namely his country was occupied and he found that a special carriage had been linked to the train carrying him home, a carriage bringing Edmund Veesenmayer, the "plenipotentiary representative" of the Reich to Hungary [52].

The Sztőjay government that started activity on March 22 was formed with Vessenmayer's approval and it had to account to him for every step taken. An army of advisers were all over Hungary. Among them, a special detachment, led by Adolf Eichmann. His pre-since mode Berlin's intention clear from the very beginning : the Jews were to have in Hungary too, the fate Jews met in the other occupied states : deportation and death. At the Crown Council on March 19 Horthy made a point of reporting that one of the accusations articulated by Hitler had been that "Hungary does nothing about the Jews' issue and is not ready to *liquidate* the large number of Jews in Hungary" [53].

Horthy's private leniency was not for the "ultimate solution" applied by the Nazi. But he considered that problem to be the least worth a conflict

[49] Raul Hilberg, *Op. cit.*, p. 525—526.
[50] *Eichmann in Ungarn. Dokumente*, Herausgegeben von Jenö Lévai, Pannonia Publishing House, Budapest, 1961, p. 161.
[51] *Un an de stăpînire maghiară în Transilvania de nord*, Official Gazette and State Printing Office, Bucharest, 1942, p. 118.
[52] Randolph Braham, *Genocide and retribution. Judgment of the People's Tribunal.*
[53] *Horthy Miklós titkos iratai*, doc. no. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

with Berlin [54]. After Sztójay's government was established, in March 1944, Horthy commissioned the government to solve "the Jewish issue" by orders and dispositions, thus avoiding personal involvement in this matter. The account on the March 29 meeting of the Hungarian Council of Ministers records that Prime Minister Sztójay informed the attendance that "In connection with the dispositions referring to the Jews, His Exalted Highness, the Regent gave the Government free power and does not want to be influential in this respect" [55].

Minister of the Interior Jaross Andor presented a draft decree (relying on the Law of 1939 regarding the country's defence) whereby all Jews aged more than six, irrespective of sex, were obligated to wear a yellow star with six points, very conspicuous, on their left arm, starting April 5, 1944. The Council of Ministers stated their agreement with that proposal of marking the Jews which meant a decisive step toward the application of the "ultimate" solution and commissioned Jaross Andor and the two undersecretaries of state with the Ministry of the Interior, Baky Laszló and Endre Laszló, to meet half-way the measures requested by the Germans in the Jewish question. In the same, long meeting of the government, that except for one break lasted from eleven in the morning till ten at night, other draft ordinances too, were endorsed for excluding the last Jews from socio-political and economic life" [56].

With the publication of these first anti-Jew ordinances, late in March, undersecretary of state Endre released a declaration stressing that the Sztójay government was resolved to accomplish the drive for "solving the Jewish issue" based on a coherent plan. "The time of tests and half-solution is gone", he mentioned. "The Jewish issue in Hungary is not as young as the new regime (government, our note). The Hungarian anti-Semitism is not political fashion or imitation of present-day tendencies and political ideas. Hungarian public opinion has been requesting a radical solution for almost a quarter of a century. From the viewpoint of the Magyar race, the Jew population is not desirable either morally or spiritually and physically. It will be fully excluded from the Magyars' life" [57]. Those anti-Jew measaures were praised by Veesenmayer who, on March 30, 1944 informed von Ribbentrop : "With the dispositions endorsed on the Jewish issue, the new government prove they are serious about the settlement of this issue in harmony with our conception" [58].

By mid-April, the Sztójay government decided on the *Jews' assets declaration and lock-up* [59]. According to the respective ordinance, all Jews had to declare their belongings that were in excess of 10,000 pengö, as well as all luxury items. The shares, the bonds with fixed interest rate, the mine shares and their bonds had to be immediately deposited by the Jews with certain banking establishments, just like all jewlery, precious stones, platinum and gold as well money in excess of 3,000 pengö. Bank lockers as well as current

[54] Ránky György, *1944. Március 19 (Magyarország német megszállása)*, Kossuth Publishing House, Budapest, 1968, p. 158—159.

[55] *Horthy Miklós titkos iratai*, doc. no. 85.

[56] *Eichmann in Ungarn*, p. 75 ; vezi şi Arh. M.A.E., fond 71 Ungaria (stock 71 Uungary), vol. 65, f. 36—37.

[57] Arh. M.A.E., fond 71 Ungaria, vol. 65, f. 43.

[58] Cf. Ránky György, *Op. cit.*, p. 161.

[59] Arh. M.A.E., fond 71 Ungaria, vol. 65, f. 98—99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

account were blocked as from that date on, and the banks were allowed to pay off from them at least 1,000 pengö a month to Jews. The same ordinance also settled the obligation to declare the Jewish commercial and industrial enterprises and commissioned the Ministers of Trade and Industry to appoint with the respective enterprises a Christian executive at the Jew owner's expense. On April 21 the Government ordered all Jewish shops to be closed down [60]. On that day too, an ordinance was issued which ordered that all radio sets belonging to Jews, that had been previously blocked, be surrendered to the Authorities [61]. Another ordinance, issued by the Ministry of Supply, stipulated the cutting down of the food supplies to Jews as of May 1 [62].

Early in April 1944 a meeting took place at the Ministry of the Interior with the participation of representatives of the gendarmerie, police and army of Hungary, as well as of the Eichmann group, an opportunity for making clear the modality of concentrating the Jews in Ghettos.

The same day the order No 6163/1944 of the Ministry of the Interior was issued, regarding the establishment of the Jews' residence, which mentioned: "The Hungarian Royal Government will clear the country of Jews soon. The clearing is ordered to be made by zones. All along this drive, the Jews, irrespective of sex and age, shall be gathered in the established concentration camps. Subsequently, a part of them shall be led to the Jewish houses established by the Police, that is, to Gettos, in the major towns and communes. Excepted are those who work in enterprises that produce for war requirements, in mines, in major enterprises and in agriculture, whose removal would disrupt the production of the enterprise [...]. The Jews' concentration shall be carried through by the territorial Police and the Hungarian royal gendarmerie. As a consultative body shall be used the German safety police which will be present in various places and these bodies' unrestricted collaboration shall be greatly heeded. The local authorities shall arrange right away, contingent upon the Jews' number and in proper places, a sufficient number of concentration camps (Gettos) and the State Secretary for public Security shall be told about the respective sites [...]. The Jews who are to be deported are allowed only the clothes they wear, possibly two changes of underwear and food for two weeks, a parcel weighing no more than 50 kg" [63].

Even much earlier than April 7, when Baky signed the above-mentioned dispositions, after Eichmann's accord had been obtained, the Ministry of the Interior had ordered the Gendarmerie to write down a record of all Jews, and in early April even a "Hungarian Command for de-Jewification" had been appointed [64]. On April 7, the Hungarian government banned all trips of Jews that had not official permits issued by the town police or the village gendarmerie. One locality after another established traffic restrictions for Jews at certain hours. Concomitantly, the post office started confiscating every telephone possessed by Jews. Such initiatives of the Hungarian fascists prepared "technically" the operation of ghettoization carried through very quickly, followed by immediate deportation in the following sequence [65]:

[60] *Ibidem*, f. 100.
[61] *Ibidem*, f. 101.
[62] *Ibidem*.
[63] *Eichmann in Ungarn*, p. 82—83.
[64] *Ibidem*, p. 84—85.
[65] Raul Hilberg, *Op. cit.*, p. 535.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zone	Region	Beginning of concentration	Conclusion of deportation
Zone I	Carphatian *	April 16	June 7
Zone II	Transylvania	May 4	June 7
Zone III	North of Budapest from Kosice to the frontier with Germany	June 7	June 17
Zone IV	East of the Danube except for Budapest	June 17	June 30
Zone V	West of the Danube except for Budapest	June 29	July 9
	Budapest	early July	end of July

Paul Hilberg showed in the work *Destruction of European Jews* that the sequence of priorities was established according to several considerations: a) the Soviet armies' drawing near the sub-Carpathian zone and Transylvania; b) the Nazi's belief that they yould more easily obtain Hungarian cooperation in deporting the Jews from the occupied territories in 1938—1941; c) the German tactics pursued to "divide" the Jews: while the Jews from sub-Carpathian Ucraine and Transylvania were being deported, those in old Hungary would be assured that the radical measures were aimed only against the "non-Magyar" elements of the Jewish population and that nothing wrong would happen to them. And this in order to induce the chiefs of the Jews to abstain from organizing resistance to deportation and especially in order not to aggravate the international public opinion.

Looking into period documents one will find not only a great "cooperativeness" of the rulers in Budapest in the elimination with priority of the Jews from the annexed territories (as shown by Hilberg), but also Hungarian initiatives. We recall in this connection: the pushing of the 11,000 Jews from subCarpathian Ucraine in 1941 to the zone of operation of the German battalions of death in the Soviet territory obviously to the end of having them killed by those battalions; the killing by Horthy's troops of thousands of Jews at Novi Sad; the proposal articulated in October 1942 by the secretary of the Hungarian Prime Minister Kallay to the SS councillor of the German Legation in Bratislava (Hauptsturmführer Wisliceny) that Hungary should deport, to begin with, all Jews from the Carpathian zone and from Transylvania, then the Jews from the other parts of Hungary and, in the end, those from Budapest. That is, precisely the plan applied in 1944.

The details regarding the methods of putting into gettos the Jews from the occupied Romanian territories were discussed at two secret conferences presided by undersecretary of state Endre, attended by the chiefs and representatives of public services, the Gendarmerie and the Police. The first was

* The Zone I Carpathian comprised also important Romanian territories including Maramureș

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

held on April 26, in Satu Mare and it dealt with the operation of elimination of the Jews from the counties of Bihor, Satu Mare, Sălaj, Cluj, Solnok-Dăbîca and Bistrița-Năsăud (within the radius of the Gendarmerie District IX) and the second was held on April 28 at Tîrgu Mureș and dealt with the Jews from the counties of Mureș-Turda, Ciuc, Odorhei and Trei Scaune (Gendarmerie District X). The final plans, drawn up under the direct guidance of Endre, stipulated the organization of eleven ghettos at Cluj, Gherla, Dej, Șimleul Silvaniei, Satu Mare, Baia Mare, Bistrița, Reghin, Tîrgu Mureș, Sf. Gheorghe and Oradea.

For Maramureș which, in point of Gendarmerie was considered to belong to sub-Carpathian Ucraine, the plans for the Jews' concentration were established during the conference at Munkachevo, on April 12. They stipulated the organization of four gettos : at Sighetul Marmației, Ocna Slatina, Vișeu and Ökörmezö [66].

The Jews in north-western Romania were concentrated in ghettos in the second half of April and the first half of May.

Forced under previous ordinances to stay at home except for certain hours (usually two hors a day, at noon), the Jews were expecting the arrival of the commissions that would take and send them to the ghetto. In Oradea, for instance, the commission had two members each : a Police agent and a townhall functionary. They had the mission to investigate every house. "In the Jews' houses they shall order those obligated to wear the yellow star to take with them the fastest the following : besides the clothes they wear also two changes of underwear for every person, 50 kg of luggage that may contain bedsheet, cushion, counterpane, blanket, matress. Food for at least 14 days... The Jews found in dwellings shall be ordered to hand out right away the valuables, namely : the money to be found in the house, the gold, silver, precious stones, watches of precious metals and any kind of jewelry of precious metals, even the wedding rings... After that, the commissions shall order the Jews to bring also the other valuable objects they have in the house : carpets, valuable paintings, camaeras, typewriters, etc... The commissions shall deliver the Jews to the police officers in the street to be sent to gettos. The Jews will carry their belongings by themselves, with no aid" [67].

On arrival at the ghetto the Jews were searched again and even tortured in order give out money or jewelry that they might have possibly hidden. The document "The Jewish populace in North Transylvania under Magyar occupation. 1940—1944" records "The Gendarmerie had an investigation office assigned to every ghetto, with torture rooms, etc., meant to force the Jews to confess about valuables thought to be hidden or confined for safety to non-Jews and about the hiding place of missing Jews. The beating, manhadling and torture were conceived and performed with utmost sophistication, sometimes even electricity was used. There too, with a great sadism, the agents in charge rushed at the women, striping them naked, searching their vagina and even introducing rubber clubs and electric vibratiors into their

[66] Arh. M.A.E., fond 71 Ungaria, vol. 61, f. 315.
[67] Randolph Braham, *Op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vagina. In many ghettos the women were led to the guards who abused them" [68].

On May 4, 1944, Edmund Veesenmayer reported to the Foreign Ministry of the Reich: "The putting into gettos in the Carpathian area (Zone I) ends these days. 200,000 Jews are inmates of ten camps and gettos. In Transylvania (Zone) the concentration started today of the 110,000 Jews living in this region. The transportation of the 310,000 Jews from Zones I and II to Germany is due to start in midMay; four daily dispatches of 3,000 Jews each are planned" [69]. In less than one month since the above news was broken, on June 13, the same Veesenmayer came up with another cable mentioning: "The transportation of the Jews from the Carpathian zone and Transylvania (Zones I and II) to the terminal localities ended on June 7, with the deportation of 289,357 Jews in 92 trains of 45 carriages each. The fact that the innitial figure of some 310,000 was not attained is explained by the Hungarian party's having in the meanwhile mobilized numerous Jews for forced labour" [70]. The work *Eichmann in Ungars* records that the total number of the Jews deported in order to be killed during the Hitlerite occupation in Hungary in 1944—1945 amounted to 618,007 [71]. Of them, 109,000 were taken from the occupied territory of Romania [72].

A document issued by the Study Commission — Section Romania of the World Jewish Congress, signed by Kiva Ornstein, shows that of the 151,125 Jews recorded by the Horthyist authorities in 1941 in the occupied Romanian territory, 13,636 remained unmoved, most of them in the auxiliary services of the Horthyist army, and 137,486 people were deported. By September 1, 1945 as many as 15,769 peoples returned from Nazi camps, which means that the number of victims was 121,717 [73].

Another document, drawn up by Romanian authorities in May 1946, mentions 127,377 deported people, of whom 19,764 had returned by that time, the other 107,613 being considered dead. (The Romanian authorities considered also the possibility that other north-Transylvanians too, be still alive, which yould have diminshed the number of the killed ones) [74]. Randolph Brahama mentions the figure of 131,641 people in his work *Genocide and Retribution. Judgement of the People's Tribunal*, using the data recorded by the Hungarian Military Command at Kosice, the last station in the Hungarian territory of the itinerary followed by the deported Jews.

The success of Eichmann's activity in Hungary was first due the perfect cooperativeness of the Sztojay government and of the Horthyist state apparatus. True, the executioners were not the Horthyists but the Nazi. However, the Horthyist carried through the technical operations, surrendering to the executioners the defenceless victims. Adding to this was the attitude

---

[68] Arh. M.A.E., fond 71 Ungaria, vol. 65, f. 104. Documentul: Instrucţiuni pentru comisia de internare a evreilor în ghetto-uri, semnat de ajutorul de primar din Oradea, Gyapay László (The Document: Instructions for the Commission of the Internation of the Jews in Ghettos, sdjoint mayor of Oradea).

[69] *Ibidem*, fond Conferinţa Păcii, vol. 85, f. 300.

[70] *Eichmann in Ungarn*, p. 102.

[71] *Ibidem*, p. 124.

[72] *Ibidem*, p. 303.

[73] *Ibidem*, p. 131.

[74] Arh. M.A.E., fond Conferinţa Păcii, vol. 128, p. 212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of public opinion which, instead of curbing the measures taken by the state apparatus cooperated with it against the Jews. The Union of Former Jew Deportees shows in the document quoted earlier in this survey : "The work of 'purification' as the Magyar authorities of the time called it, could be so perfect only because Hungary's public opinion, especially the middle classes, got solid in amazingly large numbers with the action taken and even people who were driven by no immediate interest, by no personal enemity, just for the sake of the idea of getting rid of the Jews, excelled in giving away to authorities the Jews that managed or tried to hide. Characteristic of this is the example of Cluj where, after the town was liberated by the Red Army and the Romanian Army, some 40,000 information letters about Jew or Jewish valuables secreting were found at the police station" [75].

It is a sad example of what fascism can make of people especially when exalting racial hatred. We are pleased to note that the Romanian population, and oppressed population itself, had a quite different behaviour, helping the Jews with its poor means. The same document records : "There were chance cases when some persons, especially peasants, workers, etc., made gestures or deeds of opposition to the terror unleashed, when they took the chance to hide some Jew. Such a tendency was manifest more with the Romanian population in northern Transylvania, at head with Unitarian Bishop of Cluj and other distinguished personalities".

Likewise, some personalities of the Hungarian public life expressed their disagreement with the measures taken against the Jews Baron Jósika, Prefect of Sălaj country, resigned when he was informed that the Jews were to be searched for ; other members of the administration "fell ill" all of a sudden and were replaced in office. We mention also in this connection that Marton Aron, the Catholic Bishop of Alba Iulia, went to Cluj on May 18 and preached at the St. Michael Cathedral brandishing the Jews' concentration in ghettos and urging the Hungarians "no to let them be prey of destruction". Such attitudes were however rather scarce, failing to turn into a current of opinion apt to influence the attitude of the government and of the Horthyist authorities [76].

III. The Romanian people never got reconciled with the idea of losing the territories in the north-western part of the country. The mass of people believed in the necessity of fight for the remaking of the homeland's maimed frontiers and for freeing the brothers abandoned to the Horthyist terror. Noticing that cast of mind, the German Legation in Bucharest reported to Berlin : "No Romanian is willing to believe that through the arbitration in Vienna the Transylvanian issue was settled once and for all... it is a dogma to the Romanians that the arbitration in Vienna does not mean the end" [77].

In turn, the Horthyist authorities too, had to admit that, despite every kind of repression put up against the Romanians in the occupied territories, the latter had permanent links with their fellow countrymen south of the

---

[75] *Ibidem*, vol. 129, f. 276.

[76] *Ibidem*, f. 301.

[77] Randolph Braham, *Op. cit.* ; See also Arh. M.A.E., fond Conferința Păcii, vol. 85, f 301.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

line of delimitation ("the Romanians' to-and-fro going across the frontier is so frequent that the frontier is almost an illusion"), were listening to the Bucharest radio station and never lost the hope to see the day of liberation come sooner or later. Of the numerous documents of this kind we mention : *The year 1941 :* "A regular fever with the Romanians. They become ever more self-assured... All this would be inconsequential from a Magyar national viewpoint, were it not for the fact that the Magyars living in the middle of the *Romanian sea are* increasingly losing their own self-assurance, worse, they are not the guards of the local Magyar interests..." *The year 1942 :* "The Romanians... preserve their faith, do not want to forget their language, very hopeful in Romania's remaking". *The year 1943 :* „From a Magyar national viewpoint, the Romanians' attitude is not what it ought to be, it cannot be termed as loyal... To this day they cannot comply with the Magyar life, do not attend Magyar national manifestations, do not support any Magyar action". *The year 1944 :* "Most of the Romanian population lives with the secret wish for union with the Romanians in southern Transylvania... The Romanians' secret striving is obvious".

"The Romanians' absolute majority", noted another report, "is fuelled by the hope that the end of the war will bring a radical change in their favour". On *August 18, 1944*, a few days only before the beginning of the Romanian people's revolution of social and national liberation, which had among its fundamental goals the freeing of the territories seized by the Horthyists and their redemption to the homeland, a report of the Magyar authorities recorded that the Romanians "Secretly speak that northern Transylvania will be Romanian land again... they are body and soul together with their connationals across the frontier and are only waiting for the moment when the Romanian dream will come true" [78].

The anti-Horthyist cast of mind extant since the very beginning with the Romanian population contaminated in time also the Hungarians and the other nationalities, as the illusions created by the Horthyist propaganda were withering away and the people got in touch with the realities of a regime of fierce police oppression. The trials for "offending the nation" or "offending Regent Horthy" staged not only for Romanians but also for Hungariann, were ever more frequent. And so were the actions of Hungarian workers, peasants and intellectuals' getting solidary with the Romanians. The representatives of the Cluj organization of the Social-Democratic Party protested in the meeting of the leadership of the Social-Democratic Party of Hungary, held in Budapest, in December 1940, against the persecution of the Romanian workers, presenting a list of hundreds of workers and office workers that had been fired [79]. We mention in this connection that in February 1941 the Roman-Catholic Bishop of Cluj, visiting on job Tîrgu Mureş and learning about the atrocities committed against the Romanians, got in touch with Vitez Vidam, leader of the Magyars of Tîrgu Mureş, in order to protest. As he received no pleasing answer, the Bishop preached the next

[78] Arh. I.S.I.S.P. (Institute of Historical and Social-political Studies Archives), fond XIII, dosar 1736, the document „România şi arbitrajul de la Viena" (Romania and the Vienna Arbitration).

[79] Cf. *Rezistenţa antifascistă...*, p. 128, 156, 160, 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sunday at the church in Tîrgu Jiu, urging the faithfuls to treat the Romanians well, "do not plunder them, do not manhandle them and do not abuse them since we all have the same God. Think of how they treated us under Romanian rule. I do not know what times are ahead, but at any rate they won't be good, and if Transylvania would happen to fall under Romanian rule, think of what would happen then to you. What you have done to the Romanians that have remained with us, only the barbarians could have done" [80].

The beginning of the Romanian people's revolution of social and national liberation really caused the invaders to panic and they started apprehending and putting to jail all Romanian suspects. Conseqently, hundreds of persons were put to camps. At the same time, hundreds of Romanians, Jews and other nationals were killed in the occupied Romanian territories in September-October 1944.

Despite these reprisals, numerous citizens offered intelligence about the enemy to the Romanian and Soviet liberating intelligence about the enemy to the Romanian and Soviet liberating military, offered themselves to be guides in incursions, carried ammunition under the bombing of the enemy's airforce, gave shelter, nursed and fed the wounded and sometimes they participated directly in fighting, resolved to help chasing away the invaders and the liberation of the occupied Romanian territories one hour sooner. As the invaders were withdrawing, a part of the Romanian refugees were returning to their native places where they most offen found their homesteads destroyed, diminished or even occupied by other families, brought from Trianon Hungary. Likewise, Jew survivors from the labour detachments returned home to face the sorrow of not finding their families that had been deported by the Horthyists to Auschwitz. These and others were grave, very complex problems, for which the new, democratic Romanian authorities had to find solutions as the country was intensifying the efforts to fight the war on the Allies' side until the final victory.

[80] *Ibidem*, p. 110.

[81] Arh. Ministerului de Interne, fond documentar (Ministry of Internal Affairs Archives, documentary stock), vol. 546, vol. 123, f. 834—835.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMÂNII ÎN CULTURA MEDIEVALĂ SPANIOLĂ

DE

EUGEN DENIZE

În Peninsula Iberică, dezagregarea stăpînirii romane a fost urmată, destul de curînd, de constituirea unei noi forme statale și anume regatul feudal timpuriu al vizigoților, care va prelua și menține într-o măsură destul de importantă cunoștințele și tradițiile culturale ale perioadei romane. Această evoluție va face ca știrile și cunoștințele despre teritoriul țării noastre să apară destul de timpuriu în Spania medievală, sub forma unor mențiuni scrise și a unor reprezentări cartografice referitoare la Dacia.

Primele informații medievale spaniole cu privire la teritoriul țării noastre sînt furnizate de Isidor din Sevilla (570—636). Acesta, fiu al unui guvernator din Spania, ajunge pînă la înalta demnitate eclesiastică de episcop al Sevillei și este autorul unei mari enciclopedii medievale intitulată *Etymologiae*, în care sînt expuse sub formă de explicații de cuvinte toate cunoștințele științifice înregistrate pînă la el. Cu privire la Dacia, Isidor a rezumat tot ceea ce se cunoștea despre ea în vremea sa: „Prima Europae regio Scythia Inferior, quae a Maeotidis paludibus incipiens inter Danubium et Oceanum septentrionalem usque ad Germaniam porrigitur; quae terra generaliter propter barbaras gentes, quibus inhabitatur, Barbarica dicitur. Huius pars prima Alania est quae ad Maeotidis paludes pertingit; *post hanc Dacia, ubi et Gothia*" [1] (subl. n.). Elementul original al operei sale constă în recunoașterea apartenenței Daciei la întinsa zonă a „Barbariei" cuprinsă între Dunăre și „Oceanus" (M. Baltică). Nu apare nici un element despre o Dacie sud-dunăreană [2].

Tot Isidor din Sevilla a fost autorul, sau cel puțin posesorul, unui mapamond care-i poartă numele, păstrat în Biblioteca Vaticanului și realizat după modelele lui Orosius și Honorius [3]. Pe mapamond, lumea cunoscută de autor este reprezentată într-o formă ovală înconjurată de „Oceanus". În interior, se află cele trei continente, cîteva mări, golfuri, insule, rîuri, Dunărea, înfățișată ca o diagonală ce străbate Europa spre Răsărit, care pornește de la „Fons Danubii" din munții de la nordul Italiei și se varsă în „Pontus Euxinus" prin șapte guri. În sudul Dunării, găsim menționate Panonia, Dania și Dalmația, iar la nord Germania Inferior, Scithia, Gothia, *Dacia*, Alania, Scithia Inferior [4].

În mod neîndoielnic, Isidor din Sevilla a folosit ca principal izvor referitor la Dacia opera marelui învățat spaniol al antichității tîrzii, Paulus Orosius, *Historiarum adversum paganos libri VII*, în care acesta plasează Dacia în nordul Dunării și arată că după distrugătoarele invazii germanice ea a rămas cu aceeași populație ca și înainte [5].

După aceste prime mențiuni referitoare la teritoriul țării noastre și la locuitorii lui, urmează o perioadă destul de îndelungată de tăcere a izvoarelor spaniole, perioadă care durează pînă la sfîrșitul secolului XII, cînd firul cunoștințelor despre noi este reluat, de data aceasta cu știri despre vlahii sud și nord-dunăreni.

Pe la 1160, evreul spaniol Benjamin din Tudela (Tudela fiind o localitate din nordul Spaniei, în Navarra), începe o lungă călătorie cu scopuri religioase și comerciale, care se va

---

[1] Isidor, *Etymologiae*, XIV, 4, 3, ed. Lindsay, Oxford, 1966.

[2] Adolf Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia". Incercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gîndirea politică*, în „Studii", XXII, nr. 3, 1969, p. 428.

[3] Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. I, București, 1938, p. 61.

[4] *Ibidem*, p. 62—63, vol. II, H. 19; idem, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate pînă în pragul veacului nostru*, București, 1978, p. 104.

[5] Paulus Orosius, *Historiarum adversum paganos libri VII*, Vindobonae, MDCCCLXXXII (1882), I, 2, 51—53 și VII, 7, 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încheia în 1173 și în timpul căreia el va străbate Peninsula Balcanică, Persia, Turkestan, Palestina, Egipt, Sicilia etc. Avea de gînd să scrie o operă mai întinsă, dar, reîntors în Spania, moartea l-a surprins mai înainte de a-și putea realiza această intenție, astfel că de pe urma călătoriei sale nu au rămas decît unele sumare impresii schițate sub formă de itinerar, localitate cu localitate, cuprinzînd uneori și foarte interesante date etnografice. În Peninsula Balcanică, semnalînd localitățile pe unde trăiau evreii și descriind totodată și alte neamuri din sudul Dunării, Benjamin din Tudela face referiri și la vlahii din Tesalia [6], iar puțin mai tîrziu întîlnim o mențiune în legătură cu teritoriile românești de la nordul Dunării. Este vorba de pasajul în care, descriind Constantinopolul, Benjamin arată că în acel oraș veneau negustori din toată lumea: din Babilonia, Media, Persia, Egipt, Rusia, Ungaria, *Patzinakia*, Kazaria, Lombardia și Spania [7]. Prin *Patzinakia* se înțeleg, evident, țările din nordul Dunării, care fuseseră ocupate ceva mai înainte de către pecenegi.

În secolul XIII, românii menționați în opera lui Rodrigo Jiménez de Rada (1180—1247) intitulată *Chronica Hispaniae ab origine prima* și scrisă în 1243 la îndemnul regelui Ferdinand III al Castiliei (1217—1252). Jiménez de Rada compune prima listă medievală a popoarelor și limbilor europene contemporane în care apar și românii ca realitate etnică și lingvistică bine conturată în Europa răsăriteană. Toate limbile romanice din Occident sînt incluse în marea familie a limbii latine. Dintre ele, singură limba română apare separat, împreună cu bulgara, ceea ce se explică prin întrebuințarea limbii slavone în biserică. Îndată, însă, ce Jiménez de Rada enumeră popoarele sud-est europene, românii, *Blaci*, apar independent de celelalte popoare din acest spațiu [8].

Începînd cu secolul XIV, știrile despre români devin tot mai frecvente în Spania. Astfel, catalanul Ramón Lull (1235—1315), scolastic și ermit, întemeietorul mănăstirii cu colegiu Miramara din insula Mallorca, în lucrarea scrisă în 1303 la Montpellier, *Disputatio fidei et intellectus contra Saracenos*, atribuie Rațiunii personificate următoarele cuvinte: „...chiar acum sînt creștini schismatici, ca grecii, iacobiții, nestorienii, *vlahii (Blanqui)* și rușii, care cred fiecare că legea lor e cea adevărată, nu a latinilor, și pe care credința nu poate în nici un fel să-i convertească tot prin credință fără ajutorul intelectului cunoscător al adevărului, fără de care catolicismul nu poate să se întindă și peste acești pseudo-creștini trăitori în neștiință..." [9] (subl. ns.). Mențiunea se referă la vlahii nord-dunăreni, aflați în acea perioadă sub dominația tătarilor și arată dorința predicatorului catalan pentru realizarea unei misiuni catolice de convertire a schismaticilor vlahi. Prin această referință se vede cît de importantă era poziția vlahilor și ce rol ar fi putut juca ei în propaganda catolică [10].

Începutul secolului XIV este marcat de o viguroasă acțiune a mercenarilor catalani și aragonezi, așa-numiții „almogavari", în Asia Mică și Peninsula Balcanică, la început în alianță cu bizantinii împotriva turcilor, iar apoi pe cont propriu împotriva bizantinilor. Foarte curînd, această expediție, începută ca o aventură a unui grup de mercenari rămași fără ocupație, s-a transformat într-o acțiune puternic susținută de regalitatea catalano-aragoneză, acțiune care exprima tendințele expansioniste, comerciale și politico-militare, ale catalanilor în Mediterana orientală și care se va încheia cu formarea a două state catalane, ducatele Atenei și Neopatrei, ce vor supraviețui pînă la sfîrșitul secolului XIV.

Expediția mercenarilor catalani și aragonezi în Peninsula Balcanică a fost un prilej de contact direct între aceștia și vlahii din Tesalia, la început în condiții de confruntare deschisă, iar mai tîrziu în condiții de conviețuire pașnică și, probabil, de schimburi comerciale. În același timp, ea a fost un prilej pentru o mai bună cunoaștere a românilor sud-dunăreni, dar și a celor de la nord de Dunăre în Spania secolului XIV și a celor următoare.

Peripețiile ibericilor în Balcani au fost pe larg relatate de cronicarul catalan Ramón Muntaner (1265—1336) în lucrarea sa de mari proporții *Chrónica o descripció dels fets, e hazanyes del inclyt Rey Dom Jaume Primer, d'Aragó, de Mallorques e de Valencia, compre de Barcelona e de Muntpeller e de molts de ses descendents*, scrisă pe la 1325 și tipărită

---

[6] *The Travels of Rabbi Benjamin of Tudela*, în *Contemporaries of Marco Polo*, ed. Manuel Komroff, London, 1928, p. 263. [7] *Ibidem*, p. 264.

[8] Arno Borst, *Der Turmbau von Babel, Geschichte der Meinungen über Ursprüng und Vielfalt der Sprachen und Völker*, vol. II, 2, Stuttgart, 1959, p. 762—764, cu rectificarea din vol. IV, p. 2091; A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972, p. 36.

[9] A. Sacerdoțeanu, *Vlahii din 1303 în opera lui Ramón Lull*, în *RI*, XVII, 1931, p. 71—72.

[10] *Ibidem*, p. 72—73; idem, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, București, 1936, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru prima dată la Valencia în 1558. Înşirînd provinciile Imperiului bizantin, Muntaner menţionează în cronica sa „...regatul Artei şi acela al Vlahiei..." [11], iar apoi, descriind drumul catalanilor din Casandria spre Moreea, arată marile greutăţi îndurate de ei la trecerea prin Vlahia „...care este cea mai aspră ţară din lume" [12].

Amintirea isprăvilor catalane în Balcani va dispărea, însă, cu mult limitele secolului XIV, fiind reluată în discuţie de Jerónimo Zurita y Castro (1512—1580) în *Anales de la Corona de Aragón*, apărută la Zaragoza în 1562 [13], iar apoi de Francisco de Moncada în lucrarea *Expedición de los Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griegos...*, apărută în 1623 la Barcelona [14], Moncada fiind primul erudit care a arătat că aceia care au opus rezistenţă catalanilor, în trecerea lor prin „Vlahia", au fost chiar locuitorii vlahi ai munţilor tesalieni şi consideră că una din cele mai mari isprăvi săvîrşite în această expediţie a fost „...deschiderea unui drum prin această ţară plină de oameni iscusiţi şi viteji" [15].

Întorcîndu-ne la secolul XIV, fenomenul care ne reţine atenţia îl constituie apariţia cartografiei catalane, care are la bază şcoala cartografică genoveză, dar care răspunde, în acelaşi timp, necesităţilor tot mai acute generate de expansiunea mediteraneană a regatului catalano-aragonez. Spre deosebire de hărţile genoveze, cele catalane sînt mai puţin precise în ce priveşte zona Orientului Mijlociu, iar pentru Marea Neagră ele se limitează, de cele mai multe ori, la copierea unor reprezentări cartografice mai vechi, ceea ce se explică prin condiţiile politice care au împiedicat accesul direct al catalanilor pe ţărmurile ei.

Pentru noi, cartografia catalană este importantă deoarece majoritatea producţiilor ei menţionează localităţile de pe ţărmul românesc al Mării Negre, unele dintre ele avînd şi referiri cu privire la interiorul teritoriului ţării noastre. Astfel, portulanul lui Angelino Dulcert, considerat ca fiind iniţiatorul cartografiei catalane, menţionează următoarele localităţi la ţărmul românesc al Mării Negre: *Catrici* (Balcic), *Gavarna* (Cavarna), *Caiacra* (Caliacra), *Lasilucico* (Capul Şabla), *Pangala* (Mangalia), *Constanza* (Constanţa), *Zinanarda* (Cernavodă), *Grosea* (Hîrşova ?), *St(ra)uico* (?) *Lasp(er)a* (?), *San Zorzo* (Sf. Gheorghe), *Salina* (Sulina), *Vecina* (Vicina), *Lichostoma* (Chilia), *Farconayre* (Vîlcov ?), *Mau(r)o Castro* (Cetatea Albă) [16]. Acelaşi portulan are o mică legendă şi pentru Transilvania, însemnată prin şapte castele: „Regio Septem Castra. Hec est p(ar)s Tra(n)silvana, q(uae) a Theotonicis dicit(ur) Septe(m) Cast(r)a, Ungari v(er)o voca(n)t Ergiul" [17].

Pe baza portulanului lui Dulcert, un călugăr franciscan spaniol, rămas anonim, a scris pe la mijlocul secolului XIV o curioasă carte de călătorie intitulată *Libro del conoscimiento de todos los reinos y tierras y señorios que son por el mundo y de las señales y armas que han cada tierra y señorio por si y de los reyes y señores que los poseen escrito por un franciscano español a mediados del siglo XIV* şi care nu reprezintă altceva decît transpunerea geografiei statice a portulanului menţionat în geografie dinamică [18].

Pentru teritoriul ţării noastre, cartea aminteşte de Vicina şi de Transilvania. Despre prima, autorul ne spune următoarele: „În această Vecina se unesc nouă rîuri care toate intră în Marea cea Mare. Primul se numeşte Turbo, al doilea Danubio, al treilea Dacia, al patrulea Drinago, al cincilea Pinga, al şaselea Raba, al şaptelea Rabesa, al optulea Ur, al nouălea Vecina. Aceste nouă rîuri fac înaintea acestui oraş Vecina nişte mlaştini foarte mari. Acest oraş Vecina este capitala regatului şi are ca emblemă un steag alb cu semne roşii" [19]. Pasajul demonstrează o mare confuzie geografică în legătură cu reţeaua hidrografică a Dunării, amestecîndu-se afluenţi îndepărtaţi cu nume fanteziste de rîuri, dar scoate în evidenţă importanţa Vicinei, considerată ca un fel de capitală a regiunilor de la gurile Dunării.

---

[11] R. Muntaner, *Chrónica e descripció dels fets e hazanyes...*, Valencia, 1558, cap. 29, apud V. Papahagi, *Catalani şi vlahi în Europa sud-orientală a secolului al XIV-lea*, în *RI*, XXXII, 1946, p. 60.

[12] Idem, *L'Expedició dels catalans a Orient (Extrect de la „Chrónica")*, Barcelona, 1926, p. 178.

[13] Léonce de Lavergne, *Historiens espagnols. Mendoza, Moncada Melo*, în „Revue des Deux Mondes", Paris, 1842, t. XXXII, nr. 4, p. 303.

[14] Francisco de Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griegos*, Barcelona, 1623, cap. 62, apud V. Papahagi, *art. cit.*, p. 75—76.

[15] *Ibidem*, apud *ibidem*, p. 77.

[16] M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. I, p. 76—77.

[17] Niculae Grămadă, *Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea oraşului*, în „Codrul Cosminului", I, 1924, p. 448.

[18] G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 66.

[19] *Libro del conoscimiento...*, Colección Telémaco, vol. VI, Madrid, f.a., p. 116—117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Franciscanul spaniol, pentru epoca în care scrie, plasează greşit şi Transilvania, atît din punct de vedere geografic — la nord de Marea Neagră, între Nistru şi Nipru — cît şi din punct de vedere politic, sub dominaţia hanului tătar: „... am intrat apoi în regatul Silvano care se numeşte Septem Castra, iar grecii îi spun Horjimi, care este în întregime înconjurat de două rîuri foarte mari ce se numesc unul rîul Turbo [Nistru — *n.n.*] şi celălalt rîul Lusim [Nipru — *n.n.*]. În acest regat se află un mare oraş numit Sarax [Sarai — *n.n.*]. Regele de aici are ca emblemă un steag verde cu un iatagan roşu" [20].

În ciuda acestor evidente confuzii, *Libro del conoscimiento* a contribuit, prin răspîndirea pe care a avut-o, la cunoaşterea parţială, în Spania a teritoriului locuit de români.

În a doua jumătate a secolului XIV şi la începutul secolului XV sînt realizate, tot pe baza portulanului lui Dulcert, mai multe hărţi catalane: atlasul lui Abraham Cresques (1375), mapamondul anonim catalan (cca. 1400), harta lui Mecia Viladestes (1413), care reiau toate, cu privire la ţara noastră, informaţiile modelului de care s-au folosit, cu unele modificări nesemnificative [21]. Tot din această perioadă datează şi harta maiorchezului Guglielmo Soleri (1385) care, deşi nu face parte din rîndul hărţilor ce au urmat modelului Dulcert, ne oferă totuşi date foarte asemănătoare [22].

Cartografia catalană şi cea spaniolă, în ansamblu, au cunoscut, în continuare, o puternică dezvoltare cauzată de marile descoperiri geografice la care navigatorii spanioli au participat din plin, dar, cu toate acestea, cunoştinţele privitoare la Mediterana orientală şi la ţărmurile Mării Negre, rămîn, cu foarte mici excepţii, la nivelul celor din faza iniţială. Astfel, harta lui Juan de la Cosa (1500), unul din cei mai mari cartografi spanioli din perioada marilor descoperiri geografice, redă aşezările româneşti de la Marea Neagră în felul următor: *Carbona, Taiasca, Laxiloxio, Pangala, Costance, Lestravixo, Lesprezo, Giorde, Licostoma, Solina, Falconaira, Mo(n)castro* [23]; peste mai bine de o jumătate de secol, o altă hartă, realizată de Juan Martines (1568), reia aceste informaţii cu modificări puţin importante [24], iar un portulan spaniol anonim din acelaşi secol, reprezentînd Mediterana orientală, plasează Transilvania la sud de Ţara Românească, în dreptul Munţilor Balcani! [25].

În ciuda caracterului limitat al informaţiilor pe care le dau şi, uneori, a unor evidente confuzii geografice, hărţile spaniole, prin numărul lor destul de mare [26] şi prin circulaţia pe care au avut-o, au contribuit într-o măsură considerabilă la îmbogăţirea cunoştinţelor despre Ţările Române în Peninsula Iberică.

Ceea ce trebuie remarcat în legătură cu imaginea Ţărilor Române în Spania pînă la sfîrşitul secolului XV este faptul că majoritatea ştirilor şi informaţiilor despre români provin din regatul catalano-aragonez, regat care, prin poziţia sa geografică şi prin orientarea sa politică şi comercială, avea posibilităţi şi interese mai mari de a cunoaşte realităţile Orientului Mijlociu şi ale Europei de Sud-Est. Pentru Castilia, celălalt mare regat spaniol, situaţia era cu totul alta. Poziţia sa geografică, în centrul Peninsulei Iberice, condiţiile politice care impuneau continuarea luptelor cu ultimul stat musulman din Peninsulă şi alianţa tradiţională cu Franţa, rivala Aragonului, au închis, practic, Castiliei accesul la Mediterană şi au făcut ca numărul ştirilor despre români să fie foarte scăzute aici.

Situaţia aceasta se schimbă radical odată cu realizarea unităţii politico-statale a Spaniei sub Regii Catolici, atunci cînd Spania încetează de a mai fi o simplă expresie geografică, devenind şi o puternică realitate politică. Politica foarte abilă a Regilor Catolici, în care un rol deosebit a revenit *alianţelor matrimoniale*, a transformat *Spania într-o mare* putere europeană şi mondială.

---

[20] *Ibidem*, p. 128—129.

[21] N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carte nautiche del Medio evo (Contribuzione alla topografia storica della Dobrogea)*, în „Ephemeris Dacoromana", IV, 1930, p. 222.

[22] Idem, *Vicina. Izvoare cartografice...*, p. 452; Silvia Baraschi, *Izvoare scrise privind aşezările dobrogene...*, în *RdI*, XXXIV, nr. 2, 1981, p. 334, 340, 342.

[23] N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carte nautiche...*, p. 225—226.

[24] Victor Eskenasy, *Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observaţii pe marginea unei lucrări recente*, în *RdI*, XXXIII, nr. 4, 1980, p. 765.

[25] Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, vol. I, Paris, 1966, ilustraţia nr. 5.

[26] Repertoriul hărţilor nautice medievale, pînă în sec. XVII, care conţin ţărmurile M. Negre, printre care se află şi cele catalane şi spaniole, a fost realizat de N. Grămadă în *La Scizia minore nelle carte nautiche del Medio evo...*, p. 248—256. Alte hărţi iberice care cuprind date despre teritoriul românesc sînt cea a lui Vaesequa din 1439 (M. Popescu-Spineni, *România în izvoare cartografice pînă la 1600*, vol. I, p. 78) şi cea a lui Diego de Ribera apărută la Sevilla în 1529 (V. Eskenasy, *art. cit.*, p. 762).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În aceste noi împrejurări, informaţiile spaniole despre Ţările Române cunosc un adevărat salt calitativ şi cantitativ. Pe lîngă cele din corespondenţa diplomatică, limitate doar la anumite cercuri politice, apar o serie întreagă de avize *(avisos)*, care se bucură de o largă răspîndire în rîndurile cititorilor spanioli, apar lucrări geografice şi istorice, opere literare (unele tipărite, altele rămase în manuscris) care aduc date importante despre cadrul geografic, istoria, bogăţiile ţării noastre şi, în fine, apar primii călători spanioli în Ţările Române care lasă relatări scrise despre ceea ce au văzut la noi.

Ne vom opri doar asupra cîtorva dintre cele mai reprezentative lucrări ce demonstrează nivelul atins de informaţiile despre români pătrunse în cultura şi conştiinţa spaniolă în secolul XVI şi la începutul celui următor.

La mijlocul secolului XVI, interesante ştiri despre istoria românilor apar în opera istoricului Vicente Rocca, tipărită la Valencia în 1556 şi intitulată *Hystoria en la qual se trata de la origen y guerras que han tenido los Turcos, desde su comienço hasta nuestros tiempos* [27]. Lucrarea, în care adevărul istoric se îmbină destul de mult cu fantezia autorului, ne oferă date interesante despre expediţia lui Baiazid I, din 1397, împotriva Ţării Româneşti, despre personalitatea lui Iancu de Hunedoara, poziţia geografică, bogăţiile şi populaţia Transilvaniei, precum şi despre lupta antiotomană a lui Vlad Ţepeş [28]. Unul din principalele merite ale istoricului spaniol este acela că nu a căzut în capcana zvonurilor care căutau să-l înfăţişeze pe bravul domn al Ţării Româneşti ca pe un tiran sîngeros, în permanentă căutare de victime nevinovate, ci dimpotrivă, l-a prezentat ca pe un om curajos şi hotărît, care ştie să-şi apere patria aflată în pericol.

A doua jumătate a secolului XVI este marcată de apariţia şi a altor lucrări care conţin referiri interesante despre români şi istoria lor. Astfel, în 1572 apărea la Sevilla lucrarea lui Fernando de Herrera intitulată *Relación de la guerra de Cipre, y successo de la batalla naval de Lepanto*, în care se aduc laude luptei pline de eroism a domnitorilor români împotriva turcilor [29], informaţii asemănătoare putînd fi întîlnite şi în opera lui Fajardo y Acebedo, *Historia del Imperio Otomano*, rămasă din păcate în maunscris (ms. I, 199 de la Biblioteca Naţională din Madrid) [30].

O lucrare deosebit de interesantă este cea scrisă de teologul spaniol Alfonso Chacón (Ciaconius, Ciaconus) (1540—1599), apărută la Roma în 1576 şi purtînd titlul *Historia utriusque belli dacici a Traiano Caesare gesti ex simulachris quae in Columna eiusdem Romae visuntur collecta.* Lucrarea este dedicată regelui Spaniei, Filip II, comparat de autor cu împăratul Traian, şi cuprinde 130 de planşe, realizate de F. Villamena, înfăţişînd imaginile de pe Columna traiană însoţite de un text cu numeroase referiri la vechea Dacie [31].

În textul care însoţeşte imaginile de pe Columnă apar interesante referiri la poziţia geografică a Daciei şi la locuitorii ei: „Dacia a fost odinioară un regat cu o aşezare foarte întărită, situat dincolo de Dunăre şi străbătut prin mijloc de rîul Tibisco [Timiş — *n.n.*]; provinciile care se cuprind în ea se numesc astăzi Transilvania, Valahia şi Moldova. Faţă de ea, partea sarmată, care pentru noi este Rusia şi Podolia, este despărţită de fluviul Tyras [Nistru — *n.n.*], după cum scriu vechii geografi. Pe de altă parte, faţă de Moesia Inferioară, care astăzi este Serbia şi Bosnia, este despărţită în întregime de Istro [Dunărea — *n. n.*]. Înconjurul ei se întindea, după autorii Dion, Ammianus Marcellinus şi Sextus Ruffus, pe un milion de paşi..." [32].

---

[27] Carol Göllner, *Turcica. Die Europäischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts*, vol. II, Bucureşti, Baden-Baden, 1968, p. 53.

[28] Vicente Rocca, *Hystoria en la qual se trata de la origen y guerras que han tenido los Turcos, desde su comienço hasta nuestros tiempos*, Valencia, 1556, Libro Primero, cap. XVII, p. 35, 39, 55, apud V. A. Urechia, care publică fragmente în „Informaţiunile politice, literare şi comerciale, Bucureşti—Galaţi", III, nr. 286, 5 decembrie 1871, p. 2—3.

[29] Josefina López Sanmartin, *Spania şi România (De la Unirea Principatelor — 1859 — pînă la stabilirea de relaţii diplomatice hispano-române — 1881)*, în „Studii", XXIII, nr. 6, 1970, p. 1136. Cf. C. Göllner, *op. cit.*, p. 301.

[30] Claudio Isopescu, *Lingua, letteratura e storia romena in Ispagna*, în *Saggi romeno-italo-ispanici*, Roma, 1943, p. 158.

[31] D. Macrea, *Un disegno inedito del Rinascimento relativo alla Colonna Traiana*, în „Ephemeris Dacoromana", VII, 1937, p. 100 şi urm.; A. Armbruster, *Romanitatea românilor...*, p. 115; Ion Miclea, Radu Florescu, *Decebal şi Traian*, în *Strămoşii românilor. Vestigii milenare de cultură şi artă*, Bucureşti, 1980, p. 11.

[32] Alfonso Chacón, *Historia utriusque belli dacici a Traiano Caesar gesti ex simulachris quae in Columna eiusdem Romae visuntur collecta...* Romae, Apud Franciscum Zanettum et Bartholomeus Tosium socios, Anno Domini MDLXXVI (1576), p. 7—8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Despre daci, Chacón afirmă categoric că ei formau unul şi acelaşi popor cu geţii : „Daci unus populus eodemque gens cum Getis fuere..." [33].

În continuare sînt făcute interesante aprecieri despre crîncenele războaie daco-romane, despre dîrzenia dacilor, despre modul lor de a lupta, armament, îmbrăcăminte, obiceiuri şi multe alte aspecte, care, toate la un loc, dau o mare valoare lucrării şi ne demonstrează nivelul înalt la care ajung cunoştinţele despre români în Spania secolului XVI. Reeditarea lucrării în 1585 şi 1616 [34] este o dovadă evidentă a calităţii ei şi a interesului pe care l-a provocat în rîndul cititorilor.

Menţiuni referitoare la români, de data aceasta cu caracter lingvistic, întîlnim şi în lucrarea umanistului spaniol Andrés de Poça, *De la antigua lengua, poblaciones y comarcas de las Españas en que de paso se tocan algunas cosas de la Cantabria*, apărută la Bilbao în 1587. Referindu-se la limba şi la populaţia bască, Poça include în marea familie a limbilor romanice şi limba română, spunînd că „...din limba latină au rezultat cele care se folosesc astăzi în Italia, Spania, Franţa şi Valahia" [35].

Sfîrşitul secolului XVI şi începutul celui următor au reprezentat un moment de vîrf în ceea ce priveşte informaţiile despre români ajunse în Spania. Acest lucru s-a datorat, în primul rînd, marii personalităţi a lui Mihai Viteazul, domnitorul care a dat puternice lovituri dominaţiei otomane în Europa şi a realizat prima unire a tuturor românilor, fapte cu un puternic ecou în întreaga lume creştină. Spania, interesată de orice acţiune menită să micşoreze puterea otomană, a primit cu entuziasm ştirile transmise despre marile victorii ale lui Mihai Viteazul, victorii care au reuşit să spargă ecranul propagandistic pe care Sigismund Báthory încercase să-l pună între domnul român şi marile puteri creştine.

Sursele spaniole care ne dau informaţii despre Mihai Viteazul sînt foarte numeroase şi variate, de la simple avize *(avisos)* [36], care reprezintă traduceri ale unor scrisori sau informaţii venite prin Italia şi Germania, relatări de călătorie [37], opere literare [38], cronici, pînă

---

[33] *Ibidem*, p. 8.

[34] Jean Graesse, *Trésor des livres rares et précieux...*, Dresde, 1859, tome II, p. 155.

[35] Andrés de Poça, *De la antigua lengua, poblaciones y comarcas de las Espanas en que de paso se tocan algunas cosas de la Cantabria*, Bilbao, 1587, fol. 13, apud A. Armbruster, *Romanitatea românilor...*, p. 123—124. Cf. Werner Bahner, *Forme, idei, evoluţii în literaturile popoarelor romanice*, Bucureşti, 1982, p. 111. Eugenio Coseriu, *Andrés de Poza y las lenguas de Europa*, în *Studia hispanica in honorem R. Lapesa*, III, Madrid, 1975, p. 201.

[36] Este vorba de avizele publicate la Sevilla de Rodrigo Cabrera, unul la sfîrşitul lui 1598 sau începutul lui 1599 (Dinu A. Dumitrescu, *Contribution à une bibliographie de Turcica Espagnols (XVIe—XVII-e siècles)*, în *RESEE*, II, nr. 1—2, 1964, p. 232) şi celălalt la 19 mai 1599 (Cornelia Bodea, *O tipăritură spaniolă din 1599 despre campaniile lui Mihai Viteazul la sudul Dunării*, în culegerea de studii *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1975, p. 187—189 ; cf. Hurmuzaki, *Documente*, XII, doc. DCXXII, p. 411—412) care descriu campania antiotomană a lui Mihai Viteazul din 1598, şi de avizul publicat în 1599 la Zaragoza de către Juan Pérez de Valdivielso (Nerva Hodoş, *Vitejiile lui Mihai Vodă apreciate în Apus (1595—1599)*, Bucureşti, 1913, p. 9—10. Cf. D. A. Dumitrescu, *art. cit.*, p. 237—238).

[37] Primii călători spanioli în ţările române, care au lăsat relatări scrise despre cele văzute la noi, au fost Alfonso Carrillo şi Diego Galán. Primul, membru al ordinului iezuit, a stat în Transilvania, cu întreruperi, între 1591 şi 1599, fiind confesorul şi unul din principalii sfetnici ai principelui Sigismund Báthory. Corespondenţa lui a fost publicată în întregime de A. Veress, *Carrilo Alfons Jeszuita-atya levelezése és iratai (1591—1618)*, Budapest, 1906, în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, vol. XXXII, 739 p., fragmentele cele mai semnificative, însoţite de o substanţială biografie, fiind traduse şi în limba română în colecţia *Călători străini despre ţările române*, vol. III, Bucureşti, 1971, p. 303—330. Pentru activitatea lui Carrilo în Transilvania, vezi şi lucrarea lui Laszlo Szilas, *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591—1599*, Roma, 1966, 175 p. Cel de-al doilea a ajuns în Ţara Românească în 1595 ca sclav în armata otomană şi, după ce a revenit în patrie, şi-a aşternut amintirile pe hîrtie, amintiri care vor vedea lumina tiparului mult mai tîrziu cu titlul *Cautiverio y trabajos de Diego Galán, natural de Consuegra y vecino de Toledo, 1589—1600*, Madrid, 1913, XCV+448 p. Fragmentele care privesc luptele din 1595 au fost traduse în franceză de Al. Ciorănescu, *Un témoin espagnol de la campagne roumaine de 1595*, în *RER*, IX—X, 1965, p. 77—96 şi în limba română în *Călători...*, vol. III, p. 521—537).

[38] Lupta antiotomană a românilor de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi-a găsit reflectarea în drama lui Lope de Vega, *El Prodigioso Principe Transilvano*, scrisă în 1595, dar publicată la începutul secolului al XVII-lea (Lope de Vega, *Obras*, tomo I, Madrid, 1916,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la numeroasele referiri care apar în corespondența și rapoartele diplomatice spaniole [39]. În rîndurile ce urmează, datorită spațiului limitat pe care-l avem la dispoziție, ne vom opri atenția doar asupra cronicii lui Juan Lotichio, izvorul narativ spaniol cel mai documentat asupra epocii lui Mihai Viteazul.

Cronica lui Lotichio se intitulează *Historia de Transilvania y de otras partes de Europa del ano 1620* și se află în manuscris la Biblioteca Națională din Madrid (secțiunea manuscrise, de la pagina 5, vol. H. 53 pînă la pagina 102, vol. H. 54). Autorul se pare că a fost caporal în armata lui Basta și martor ocular al evenimentelor [40].

O copie parțială după manuscrisul de la Madrid, foarte puțin cunoscută în istoriografia noastră [41], se află la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R.S.R., la cota *ms. spaniol 1*, fiind transcrisă de Ricardo Rodríguez pe spezele lui V. A. Urechia în timpul călătoriei de studii efectuată de acesta în Spania în anul 1862. Copia conține cărțile 5, 6 și 7 ale manuscrisului original care cuprind perioada de la abdicarea lui Sigismund Báthory în favoarea vărului său Andrei și pînă după asasinarea lui Mihai Viteazul.

În primele file ale manuscrisului, sînt înfățișate detalii interesante despre așezarea și bogățiile Transilvaniei: „Transilvania, care în vechime s-a numit Dacia, și-a luat acest nume de la multele păduri care se văd în ea", iar istoria ei „a fost un subiect demn pentru penele cele mai bune și mai renumite ale vechilor scriitori". Ea se învecinează „cu Valahia la sud, într-o parte cu Ungaria Superioară, iar în alta cu marele regat al Poloniei [...]. Aproape în întregime este formată dintr-un șes foarte plăcut și fertil, și produce în abundență grînele cele mai necesare [...], în partea dinspre miazăzi se obține o mare recoltă de vin foarte bun și în păduri cresc multe feluri de animale, a căror vînătoare în diferite feluri dă naștere la o plăcută distracție. În munții înalți există bogate mine de aur, de argint și de alte metale mai puțin prețioase..." [42].

Poziția autorului față de evenimentele pe care le descrie în continuare este vădit părtinitoare. Lotichio vede totul prin prisma intereselor lui Basta și ale imperialilor și, de aceea, tot ceea ce vine în contradicție cu aceste interese este criticat și etichetat cu epitetele cele mai dure. Pentru el Mihai Viteazul ese un tiran sîngeros, un trădător periculos, viclean, lipsit de modestie și mînat numai de dorința de a cuceri teritorii care nu-i aparțin: „avea o nemăsurată lăcomie pentru averile și statele altora, însoțită de acea viclenie care este mama tiraniei" [43] — sînt cuvinte ce se repetă adesea la adresa marelui principe. Domnitorului român îi sînt, pe nedrept, atribuite tocmai acele intenții și ambiții expansioniste care caracterizau pe dușmanii săi, în fața cărora el nu a acceptat niciodată să abdice de la drepturile sale și ale poporului său. Acuzația capitală care i se aduce lui Mihai Viteazul, așa cum reiese din scrisoarea trimisă de Basta boierilor munteni după asasinarea mișelească a voievodului, este aceea că „fusese omul care prin acțiunile sale rele răvășise lumea" [44].

În ciuda limbajului violent folosit la adresa lui Mihai Viteazul, Lotichio este obligat, totuși, să recunoască în multe împrejurări calitățile domnitorului, dintre care vitejia l-a impresionat cel mai mult. Astfel, descriind campania din Moldova el spune că Mihai „a ajuns aici pe neașteptate și cu multă vitejie pe mai multe drumuri, trecînd prin locuri dificile și

---

p. 369—421; Al. Popescu-Telega, *Două drame de Lope de Vega interesînd istoria și literatura românilor*, extras din „Ramuri", Craiova, 1936, 39 p.). Eroul principal al dramei este Sigismund Báthory dar, spre sfîrșit, marele învins de la Călugăreni, Sinan Pașa, face o măgulitoare descriere și adevăratului său învingător, Mihai Viteazul (Lope de Vega, *op. cit.*, p. 419). Miguel de Cervantes, referindu-se la bătălia de la Călugăreni, spunea că aceasta: ...ar fi cea mai glorioasă întîmplare pe care au văzut-o prezentul sau trecutul sau pe care o va vedea viitorul" (C. Göllner, *Michael der Tapfere im Lichte des Abendlandes*, Sibiu, 1943, p. 21).

[39] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din Arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 98—203, doc. CCX—CDXI.

[40] V. A. Urechia, *Manuscriptu despre Mihai Viteazul*, în „Informațiunile politice, literare și comerciale, București—Galați", III, nr. 281, 18 noiembrie 1871, p. 2.

[41] În afară de menționarea cronicii, însoțită de un mic fragment publicat de V. A. Urechia în „Informațiunile" din 18 noiembrie 1871, am întîlnit doar simple referiri la ea făcute de Ramiro Ortiz, *Per la storia dei contatti Ispano-Rumeni (1710—1732)*, în „Archivum Romanicum", XVIII, 1934, nr. 4, p. 608; C. Isopescu, *op. cit.*, p. 139 și în volumul coordonat de Domnița Dumitrescu Sîrbu, *Din istoria relațiilor culturale hispano-române (1960—1980). Bibliografie selectivă*, București, 1981, p. 7.

[42] Bibl. Acad. R.S.R., ms. spaniol 1, f. 2 v.

[43] Ibidem, f. 36.

[44] Ibidem, f. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inaccesibile şi peste munţi foarte aspri, lucru aproape incredibil"[45], iar atunci cînd se referă la lupta de la Guruslău arată că: „Valahul şi Rhotalt s-au dovedit atît de viteji şi plini de avînt, încît nu le-a fost greu să pună în derută restul armatei duşmane, ucigîndu-i mulţi oameni şi punîndu-i pe fugă..."[46].

Uneori întîlnim la Lotichio chiar sentimente de compasiune în faţa nenorocirilor marelui domn, cum se întîmplă atunci cînd descrie înfrîngerea suferită din partea polonilor la Bucov: „Dar soarta cea atotputernică, care ia parte mai mult la lucrurile potrivnice decît la fericirea oamenilor, nu-l aruncase încă pe Mihai în străfundul nenorocirilor sale [...]. Prin urmare, el a fost obligat în această situaţie ca, fiind mai slab, după ce luptase foarte bine, să se retragă şi, împreună cu Baba Novac şi puţini dintre ai săi, să fugă în munţii cei mai înalţi şi în pădurile cele mai dese, pentru a-şi salva acolo viaţa"[47].

Deosebit de interesantă este ultima parte a cărţii a şaptea, unde sînt explicate cauzele care i-au determinat pe imperiali să-l suprime pe Mihai Viteazul. Ei se temeau că acesta „va reuşi fără multă dificultate să-şi realizeze intenţiile datorită înţelegerii pe care o are cu mulţi transilvăneni şi datorită sprijinului pe care-l are din partea anumitor unguri"[48], iar după ce va cuceri Transilvania „îi va zdrobi pe turci şi va trece (pînă aici năzuia) la cucerirea Macedoniei, Serbiei, Bosniei, Albaniei şi altor ţări din Grecia, unde avea foarte mulţi sprijinitori care îl numeau cu toţii steaua lor de la răsărit"[49]. De aceea, după asasinarea lui, Basta se credea îndreptăţit a primi laude tocmai pentru că „stinsese acea scînteie de revoltă, care putea la prima adiere mai puternică dinspre Valahia să dea foc întregii Transilvanii"[50].

Deşi rămasă în manuscris, lucrarea lui Lotichio a contribuit într-o măsură destul de importantă, mai ales sub aspectul faptelor concrete, la cunoaşterea în Spania a marii epopei româneşti de sub conducerea lui Mihai Viteazul. Ea este, după cunoştinţa noastră, cel mai complet izvor narativ spaniol referitor la aceste evenimente şi credem că ar merita cu prisosinţă un studiu care să o introducă cu adevărat în circuitul istoriografiei româneşti.

Se poate observa, din cele expuse, că informaţiile despre teritoriul ţării noastre şi locuitorii lui apar în Spania foarte devreme, încă din perioada feudalismului timpuriu. Din secolul XII ele devin permanente iar odată cu secolul XV, care anunţă zorile epocii moderne, numărul lor cunoaşte o permanentă creştere şi diversificare. În ciuda faptului că unele dintre ele conţin erori evidente sau interpretări deformate, luate în ansamblu, sursele spaniole cu referiri la spaţiul locuit de români au permis conturarea unei imagini veridice, geografice, economice şi istorico-politice, a Ţărilor Române pe îndepărtatul pămînt al Spaniei.

LES ROUMAINS DANS LA CULTURE MÉDIÉVALE ESPAGNOLE

RÉSUMÉ

L'auteur poursuit la manière dont est apparue et s'est formée l'image des pays roumains dans la culture et la spiritualité espagnoles le long du Moyen Age tout entier, depuis les premières mentions du VIIe siècle jusqu'à celles du commencement du XVIIe siècle.

L'investigation des sources montre que les informations sur les Roumains apparaissent tôt en Espagne, elles deviennent presque permanentes depuis le XIIe siècle et avec le XVe siècle elles connaisaient une ampleur et une diversité toujours plus marquées. Le grand nombre et le caractère divers des informations sur les Roumains entrées dans la culture médiévale espagnole, l'une des cultures les plus représentatives de l'Europe occidentale, démontrent l'importance que le territoire Karpatho-ponto-danubien et ses habitants ont eu au Moyen Age et l'intérêt qu'ils ont suscité jusqu'aux régions les plus éloignés de notre continent.

[45] Ibidem, f. 33 v.
[46] Ibidem, f. 109 v.
[47] Ibidem, f. 73 v.
[48] Ibidem, f. 121.
[49] Ibidem, f. 125 v
[50] Ibidem, f. 126 v

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMÂNII ÎN PRESA AMERICANĂ 1859—1918 *

DE

DUMITRU VITCU

În pofida uriașelor distanțe ce le separă, a dimensiunilor geofizice diferite, a structurilor social-politice și, nu în ultimul rînd, a destinelor istorice diferite, societățile americană și română s-au contactat de timpuriu ; sporadic și unilateral la început, cu o progresivă consistență odată cu declanșarea procesului de formare a națiunilor și a statelor naționale.

Împrejurările generale, ca și modalitățile receptării primelor știri dintr-o lume, într-alta, ori a statornicirii relațiilor diplomatice oficiale între S.U.A. și România, sînt binecunoscute [1]. Studiul de față are ca obiectiv relevarea cîtorva observații preliminare desprinse din cercetarea presei americane ca mijloc de proiecție și de difuzare a unor informații despre români peste Ocean într-o epocă istorică dominată pe plan general de formarea statelor naționale, de crearea sistemelor de alianțe și de cea dintîi conflagrație mondială. Acest unghi de vedere asigură cunoașterea opiniilor exprimate în mediul politic și public american asupra societății românești între două momente de referință : 1859, anul înfăptuirii Unirii Principatelor și 1918, anul desăvîrșirii unității național-statale românești. Pe un alt plan, asemenea retrospectivă implică răspuns întrebării : poate fi acordat suficient credit informațiilor de presă ca element de referință în construcția istorică ? Altfel spus, constituie presa o sursă primară de informare pentru istoric ?

Întrebarea poate părea superfluă judecînd după vechimea ei [2], însă multitudinea și varietatea răspunsurilor oferite între timp, însoțite de argumentația corespunzătoare, incită mereu pe analist la evaluări și reevaluări, la nuanțări sau reconsiderări din perspective și prin mijloace pe care le consideră cele mai convenabile slujirii adevărului istoric.

Formularea observațiilor de mai jos se întemeiază pe cercetarea sistematică a cîtorva dintre cele mai importante și mai cunoscute ziare americane de epocă : "The New York Times", "The New York Daily Tribune" și "The Washington Post", care au oferit cu generozitate spații largi, impresionante uneori, problematicii de ansamblu politico-naționale românești, încadrată desigur spațiului geopolitic balcanic și sud-est european.

O rectificare se impune din start : informații răzlețe în presa americană privind spațiul geopolitic românesc depășesc cu mult limita cronologică inferioară cunoscută în istoriografia noastră pînă azi (adică primele decenii ale veacului trecut). Vechimea lor trebuie plasată cu aproximativ un secol mai devreme, atunci cînd dominația britanică asupra coloniilor nord-americane își avea corespondent în regimurile turco-fanariot și habsburgic în țările române. Fără a detalia acum și aici o chestiune asupra căreia vom reveni într-un studiu special, notăm spre dovadă săptămînalul "The Virginia Gazette" din Williamsburg, unul dintre cele

---

* Materialul documentar din studiul de față a fost adunat în timpul stagiului petrecut de autor în S.U.A. (1983—1984), în cadrul programului de colaborare științifică dintre M.E.I. — București și C.I.E.S. din Washington, D.C., sub egida Fundației Fullbright.

[1] Dintre istoricii români cu preocupări mai recente în acest domeniu, citățm pe : Paul Cernovodeanu, I. Stanciu, S. Columbeanu, Cornelia Bodea și Stelian Popescu, iar dintre istoricii străini, pe Demetrius Dvoichenko-Markov, S. Fischer-Galați, Paul D. Quinlan ș.a.

[2] În 1908 sesiunea anuală a Asociației istoricilor americani a fost consacrată în întregime dezbaterii rolului și locului presei ca sursă de informare istorică. Pentru detalii, vezi și James Ford Rhodes, *Newspapers as Historical Sources*, în "Atlantic Monthly", May, 1909 p. 103, 650—657.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai vechi periodice americane, care nu o dată a adăpostit în coloanele sale, preluînd din surse intermediare europene (engleze, austriece, turcești și rusești) știri despre români în contextul confruntărilor politico-militare austro-ruso-turce din prima jumătate a secolului XVIII [3].

Neîndoielnic însă, de o frecvență și consistență sporite a informațiilor despre români, ilustrînd interesul mediilor americane pentru români, se poate vorbi mult mai tîrziu, abia din deceniul VII al secolului trecut, pe fondul strădaniilor desfășurate, în manieră și prin mijloace specifice, de fiecare societate în parte, pentru progres social și național. Este epoca reformelor lui Cuza, căreia-i corespund în cealaltă emisferă anii dramatici ai războiului de secesiune (1861—1865), cînd societatea americană, călăuzită de liberalism, manifesta o evidentă și justificată deschidere spre cunoașterea mai nuanțată a mediului european, în ipostaze și dimensiuni ce devansau tradiționalul. Prezența tot mai activă a diplomaților americani în principalele capitale ale vechiului continent, prezența emisarilor politici, a trimișilor speciali ori a corespondenților de presă în preajma sau interiorul zonelor sale fierbinți și, ca un reflex firesc, frecvența sporită în marile cotidiene americane a știrilor și comentariilor, a corespondențelor, notelor și telegramelor de presă, ori a reportajelor transoceanice, răspundea unui dublu scop: informativ, pentru cercurile politice guvernamentale în direcționarea conduitei externe, și instructiv-formativ, în folosul opiniei publice americane.

Impresiile despre români adunate și publicate cu cîțiva ani mai înainte de fostul corespondent american de presă pe frontul crimeean, James O. Noyes [4], adăugîndu-se altor cîtorva referiri incidentale la spațiul românesc [5], se vor înmulți din deceniul VII și vor afla în presă un mijloc mai lesnicios și mai rapid de exprimare. Și dacă elementele de cadru extern — cu vădită preferință pentru confruntările politico-diplomatice și militare din zonă — „sufocau" altădată vagile referiri la români, deodată parcă optica prospectorilor se modifică, pe primul plan trecînd societatea românească cu problematica ei politico-națională, cu împlinirile și neîmplinirile ei, cu trecutul, prezentul și perspectivele, cu personalitățile și instituțiile și, nu în ultimul rînd, cu implicațiile internaționale ale faptelor și fenomenelor interne românești. Maniera diacronică de abordare a lor cîștigă teren pe măsura extinderii și aprofundării demersurilor și — consecință logică — a îmbogățirii informațiilor despre români, începînd, nu întîmplător, cu fructuoasa epocă pe planul reformelor social-politice a domnitoriului Unirii.

Personalității și epocii lui Cuza i-au fost consacrate patru substanțiale comentarii de presă, inserate prestigiosului "The New York Times" sub titluri oarecum sugestive: *Poarta și principele Cuza* [6], *Principele Cuza și Parlamentul său* [7], *Chestiunea orientală* [8] și *Principele Cuza patriot* [9]. Fără a intra aici în detalii legate de conținutul fiecărui material în parte, importante deopotrivă pentru nuanțarea imaginii reformatorului și a mediului politic în care activa, se cuvin subliniate două elemente: pe de o parte, exactitatea informației, provenită după cîte se pare pe canale diplomatice și, pe de alta, tonul circumspect evoluînd spre aprobativ, admirativ chiar, folosit de comentatori în conturarea personalității lui Cuza și în relevarea semnificației cîtorva dintre actele sale politice. Între acestea, au reținut prioritar atenția: întărirea capacității de apărare a Principatelor Unite, vizînd — după expresia comentatorului — „emanciparea deplină de sub jugul otoman atunci cînd se va ivi momentul propice aplicării loviturii de grație"; secularizarea averilor mănăstirești și lichidarea spiritelor agitate la Constantinopol prin oportuna și „triumfanta" vizită a lui Cuza în capitala Imperiului otoman; *lovitura de stat* și *reforma agrară*, care, *asociate celorlalte măsuri reformatoare*, erau menite, în aceeași viziune, a-i consolida și lărgi baza puterii în perspectiva înfăptuirii obiectivului său suprem, desprinderea totală și definitivă de Poartă.

Nepierzînd din vedere cadrul juridic general statuat prin Convenția de la Paris din 1858, invocat ori de cîte ori clauzele sale stimulau ori barau calea inițiativelor românești, nici patronajul uneori îngroșat al lui Napoleon III asupra Principatelor Unite, comentatorii

---

[3] "The Virginia Gazette". Williamsburg, 11 noiembrie 1737, p. 2, col. I; 11 august 1738, p. 2, col. II; 25 august 1733, p. 3, col. I, ș.a.

[4] James O. Noyes, *Rumania. The Border Land of the Christians and the Turks*, New York, 1857.

[5] J. L. Stephens, *Incidents of Travel in Greece, Turkey, Russia and Poland*, New York, 1838; Valentine Mott, *Travels in Europe and the East*, New York, 1852.

[6] *The Porte and Prince Couza*, în "The New York Times" (în continuare se va cita NYT), 27 martie 1864, p. 4, col. V.

[7] *Prince Couza and his Parliament*, NYT, 12 iunie 1864, p. 4, vol. IV.

[8] *The Eastern Question*, NYT, 24 iulie 1864, p. 4, vol. IV—V.

[9] *Prince Couza as a patriot*, NYT, 25 septembrie 1864, p. 4, col. IV—V.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

americani, cu o singură excepție [10], au formulat aprecieri pozitive, chiar elogioase, la adresa domnitorului Cuza și a reformelor patronate de el.

Înfruntînd dificultăți ce păreau uneori insurmontabile, primul domnitor al statului român modern și-a cîștigat, în contemporaneitatea sa, pe lîngă binemeritata prețuire a compatrioților, lauda și admirația unor influenți gazetari americani, care au relevat nu o dată însușirile-i de „patriot și eliberator", de „apărător al celor asupriți" ori de „părinte și binefăcător", asemuindu-l chiar cu multireformatorul rege Alfred al Angliei din secolul IX. Desigur, în judecarea acestor aprecieri nu trebuie uitat faptul că exact în vremea formulării și difuzării lor, societatea americană, cu particularitățile ei, era ferm angajată în înlăturarea obstacolelor ce-i barau calea progresului social și național.

În anii următori înlăturării lui Cuza, românii și problemele lor politico-naționale aveau să revină în atenția comentatorilor și corespondenților de presă americani, chiar dacă unghiul de privire și de analiză se modifică în chip firesc; relațiile internaționale se deteriorează, raporturile de forță pe plan european se schimbă, iar americanii, pacificați acasă, nu rămîn indiferenți de ceea ce se petrece pe vechiul continent [11] și, la adăpostul unui pretins dar limitat izolaționism politic [12], își intensifică eforturile în vederea extinderii relațiilor lor pe planuri complementare.

Poziția strategică a României, invidiată uneori, compătimită cel mai adesea, îndeamnă pe gazetarii americani să se apropie mai mult decît pînă atunci, din curiozitate ori din interes, de problematica românească integrată contextului politic sud-est european și dimensionată în raport direct proporțional cu ponderea pe care eterna „chestiune orientală" o deținea în cadrul mai larg al relațiilor internaționale. Demn de reținut ni se pare faptul că informațiile despre români nu constituie simple clișee decupate din realitățile social-economice, culturale și politice cotidiene, ci sînt puse tot mai stăruitor — chiar dacă uneori cu aproximație — în relație directă cu trecutul nostru istoric. Aceasta presupune și un efort sporit în direcția informării, a documentării, tributară pînă atunci surselor intermediare. Articole ca *Principatele Dunărene* [13], ori *Domnitorul României,* [14] prilejuite de evenimentele politice din anul 1866, ori ampla corespondență din Berlin datorată trimisului special al ziarului "The New York Times" din august 1871 și consacrată aproape în exclusivitate chestiunii Strousberg [15], asociază în proporții mereu crescînde prezentul cu trecutul românesc, integrate deopotrivă învolburatului context internațional.

Din Pesta și din spațiul transilvan supus noilor canoane politico-administrative ale Imperiului bicefal, un corespondent, semnat doar prin inițialele C.L.B., transmitea prestigiosului cotidian newyorkez, în toamna anului 1872, considerațiile sale desprinse dintr-o voită anchetă asupra stării naționalităților în Ungaria, insistînd pe condiția socio-politică și morală a românilor. Pe temeiul explicațiilor oficiale ce i-au fost oferite cu prilejul participării sale la ședința inaugurală a Parlamentului ungar [16], a discuțiilor particulare purtate, în special, cu a lui călăuză în răstimp [17] și, firește, pe baza propriilor observații adunate de-a lungul itinerariilor străbătute, reporterul introducea pe cititorul american în problematica complexă a monarhiei, din care desprindea — pentru acuitatea și implicațiile deosebite — statutul politic al naționalităților, chestiunea școlilor și a educației, ca și cea a impozitelor, acestea două

---

[10] Comentînd evenimentele politice interne circumscrise alegerilor parlamentare din anul 1888 cîștigate de conservatori, ca și misterioasa dispariție în context a pretinsului pretendent la tronul României, Dimitrie Cuza, fiul natural al fostului domnitor, corespondentul din Viena al ziarului american "The New York Daily Tribune" prezenta retrospectiv o imagine deformată a lui Al. I. Cuza, ca fiind „unul dintre cei mai lipsiți de scrupule și mai desfrînați oameni ai vremii [...], ruinătorul clasei boierești, căreia-i datorase dobîndirea tronului [...], spoliatorul averilor bisericești" cf. *Rumania's Pretender*, în "The New York Daily Tribune" (în continuare se va cita NYDT), 2 decembrie 1888, p. 17, col. I—III.

[11] Max Silberschmidt, *The United States and Europe*, London, 1972, p. 22 și urm.

[12] Richard Hofstadter, *The American Political Tradition*, New York, 1974, p. 211 și urm.; Charles S. Campbell, *The Transformation of American Foreign Relations, 1865—1900*, New York & London, 1976; Alan Dowty, *The Limits of American Isolation: The United States and the Crimean War*, New York, 1971.

[13] *The Danubian Principalities*, NYT, 22 iulie 1866, p. 4, col. IV—V.

[14] *The Hospodar of Roumania*, NYT, 1 decembrie 1866, p. 4, col. V.

[15] *Empire of Germany*, NYT, 5 septembrie 1871, p. 2, col. I—III.

[16] *Hungary. Meeting of Parliament*, NYT, 19 septembrie 1872, p. 2, col. V—VI.

[17] *Scenes in Hungary. A reasonable Conservative*, NYT, 7 noiembrie 1872, p. 5, col. I—II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din urmă fiind subordonate celei dintîi. Lipsiți de drepturi politice sub pretext că nu știau carte, românii transilvăneni — asemuiți, după înfățișare și ținută vestimentară, de reporter dacilor de pe columna lui Traian — revin în centrul atenției sale ori de cîte ori viața politică în cuprinsul monarhiei se constituia în subiect de discuție. Sugestiv i se părea răspunsul oferit de gazda și interlocutorul lui, aparținînd prin stare elitei aristocrate maghiare, la întrebarea vizînd soluționarea spinoasei probleme a naționalităților: „cinstit vorbind — venea replica gazdei — dacă noi am acționa în acord cu principiile moderne ale progresului și dreptății, am fi obligați să dăm fiecărei rase aceleași privilegii ca și ale noastre; dar noi nu putem face aceasta și nu trăim ca o națiune. Gîndiți-vă la valahii pe care i-ați văzut. Nici 3% dintre ei nu pot citi ori scrie. Dacă le-am da sufragiul universal, am fi înăbușiți de o populație ignorantă. Dacă am cere ca *dialectul* (subl. ns.) lor, ca și cel al sîrbilor și saxonilor să fie utilizat în tribunale și în Parlament, noi am avea o Adunare poliglotă și n-am putea realiza nimic. Ar fi doar confuzie [...]. Le îngăduim, într-o țară românească puternică, să aibă protocoalele lor legislative și propria lor limbă. Dar în cadrul lucrărilor de aici și ale Parlamentului trebuie să fii maghiar! Dacă n-am avea o (singură) limbă națională, ne-am duce la fund. Înțelegem să fim cinstiți și drepți, dar ungurii trebuie să guverneze Ungaria, așa cum voi, americanii-englezi trebuie să aveți o limbă națională și să conduceți toate rasele din America" [18]. Răspunsurile, în aceeași manieră, la întrebările suplimentare circumscrise subiectului, îl îndemna pe reporter să-și exprime, în finalul notațiilor sale, satisfacția de a fi întîlnit în rîndul aristocrației transilvane „un om atît de candid", grație căruia mentalitatea și conduita cercurilor guvernante maghiare vis-a-vis de români se recomandau de la sine.

Anii imediat premergători redeschiderii crizei orientale ridică cota de interes, în mediile de informare americane, pentru zona Balcanilor — „laboratorul istoriei", cum o numea cîndva W. M. Sloane [19] — și pentru polivalența conflictelor generate în această parte a lumii de lupta de eliberare a popoarelor aflate în stare de dependență sau semidependență față de imperiile din preajmă. În consecință, România, aflată încă sub regimul garanției colective a puterilor europene și, deci, la adăpost față de orice protecție sau intervenție externă exclusivă, s-a bucurat de atenția particulară a comentatorilor politici. Tot mai adesea evenimentele de ultimă oră consumate și prezentate sub genericul „chestiunii orientale" scoteau în evidență locul și rolul României în variatele ipoteze ale soluționării crizei, fiind însoțite nu o dată de consistente informații de natură istorică, binevenite desigur nu numai pentru cititorul neavizat. „România — arăta un gazetar — este cel mai îndepărtat vestigiu al unei provincii imperiale romane care și-a conservat o organizare politică distinctă. Ea a fost colonizată prin legiuni, ca un bastion împotriva incursiunilor barbare, iar populația și-a păstrat cu sfințenie prin veacuri numele roman și limba deformată a romanilor" [20]. Statutul ei juridic internațional consfințit prin Tratatul și Convenția de la Paris, precum și prin acțiunile politico-diplomatice inițiate de Cuza și continuate de Carol, evoluția raporturilor sale cu fiecare dintre puterile garante, implicarea tot mai insistentă a Germaniei în problema orientală [21], reacția Rusiei și Austriei, îndeosebi după războaiele austro-prusac și franco-prusac, ca și atitudinea Angliei ori Franței în mult disputata chestiune a moștenirii „omului bolnav" al Europei au prilejuit interesante comentarii și aprecieri, încheiate, de regulă, prin relevarea semnificațiilor și implicațiilor fiecărui act politic ori diplomatic în perspectivă.

Astfel, de exemplu, negocierile ruso-austriece din 1874 vizînd, între altele, și recunoașterea independenței României l-a îndemnat pe unul dintre comentatorii americani să refacă sumar, pentru uzul cititorilor de rînd, itinerariul istoric parcurs de „descendenții legiunilor romane" din cuprinsul „vechii Tracii", pînă în vremea ultimelor convulsii interne și internaționale, conchizînd: „un lucru este clar, diplomația a îmbrățișat iarăși unul dintre subiectele politicii europene care va conduce probabil la complicații periculoase" [22].

Aceeași viziune, chiar mai alarmistă, însoțea comentarea notei otomane de protest împotriva intențiilor exprimate și materializate ulterior de Austria, Rusia și Germania de a încheia tratate și convenții cu România, ignorînd raporturile acesteia cu Poarta: „Cu anevoie va dispărea Turcia de pe harta Europei fără ca să declanșeze, cel puțin, un mare război. Progresul firesc — aprecia comentatorul — și corupția care a cuprins pînă și inima Impe-

[18] *Ibidem.*
[19] William Milligan Sloane, *The Balkans. A Laboratory of History*, New York, 1914.
[20] *The Sick Man's Inheritance*, NYT, 28 noiembrie 1874, p. 4, col. III.
[21] *Roumania and Serbia*, NYT, 14 iunie 1874, p. 6, col. V.
[22] *Roumania*, NYT, 20 iulie 1874, p. 4, col. III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riului turcesc vor aduce cîndva soluția naturală a chestiunii orientale. A insista în redeschiderea ei acum, ar fi o serioasă amenințare la adresa păcii în lume" [23].

Într-o măsură, previziunile acestea s-au adeverit. Fără a declanșa un război la scară mondială, chestiunea orientală în noua sa fază a generat, pe lîngă înfruntările militare din zona balcanică, pe cele politico-diplomatice europene, care aveau să imprime un nou curs raporturilor internaționale după Congresul de la Berlin [24].

Izbucnirea ostilităților prin ridicarea succesivă la luptă împotriva dominației otomane a Bosniei și Herțegovinei, a Serbiei și Muntenegrului, apoi a Bulgariei, prefațînd intervenția Rusiei și României, au situat firesc sud-estul european în centrul politicii continentale și, implicit, în focarul atenției mediilor de informare. Interesul crescînd al cercurilor politice și al opiniei publice americane pentru spațiul geopolitic și istoric românesc este probat, pe de o parte, prin apariția la Boston, în anul 1877, a unei lucrări de popularizare consacrate României și Serbiei [25] și, pe de alta, prin prezența unor corespondenți speciali trimiși de marile cotidiene americane pe frontul balcanic sau în preajma acestuia, care, depășindu-și condiția de „corespondent de război", au furnizat cititorilor de peste Ocean, cu o ritmicitate fără precedent, pe lîngă informațiile de rutină asupra evoluției și desfășurării conflictului, ample reportaje pe teme exclusiv românești. Unul dintre ei, poate și cel mai avizat, a fost Carroll Tevis, fin analist al evenimentelor politico-diplomatice contemporane lui și, în același timp, pasionat iscoditor și interpret al trecutului nostru istoric.

Prin mijlocirea corespondențelor și impresiilor sale, reproduse în coloanele celui mai răspîndit ziar american [26], publicul cititor își va fi format o imagine, fie și aproximativă, asupra oamenilor și locurilor din spațiul carpato-dunărean, asupra simțămintelor și aspirațiilor, a obiceiurilor și capacității creatoare a unui popor, ce-i dezvăluise semnatarului în premieră puritatea sufletească a țăranului, exponentul „adevăratelor trăsături de caracter și obiceiuri ale acestei națiii", gustul, bogăția și rafinamentul artistic al vechilor biserici și mănăstiri, frumusețea baladelor și legendelor istorice românești, (Miorița, Meșterul Manole, Aprodul Purice), cultul pentru istorie probat, atît prin ocrotirea vestigiilor sale materiale (tezaurul de la Pietroasa), cît și prin venerarea faptelor de arme și a spiritului de jertfă al înaintașilor, toate acestea contribuind netăgăduit la deslușirea rosturilor și motivațiilor, din perspectivă externă, a eforturilor, dificultăților și împliniriilor românești pe drumul construcției national-statale.

Imagini desprinse din epopeea românească a independenței au transmis, de pe cîmpul de luptă ori din spatele frontului, pe întreaga durată a războiului, și alți corespondenți americani de presă, precum: J. A. MacGahan (pentru "The Daily News" din Londra și pentru "The New York Herald"), Edward King (pentru "The Boston Morning Journal") ș.a. [27]. Pe drept cuvînt s-a apreciat că istoria războiului din anii 1877—1878 poate fi lesne scrisă apelînd numai la presa americană de largă circulație [28], care a găzduit atunci în coloanele sale tot ceea ce putea capta interesul cititorului de rînd, dar și al factorului politic de decizie.

După cucerirea independenței de stat și, mai ales, după stabilirea relațiilor diplomatice oficiale între România și S.U.A. (1880), interesul cercurilor politice și de afaceri americane pentru spațiul românesc a evoluat corespunzător obiectivelor urmărite de părți. În condițiile în care, îndeosebi după Congresul de la Berlin (1878), Balcanii încetaseră de a mai fi

---

[23] *The Sick Man's Inheritance*, NYT, 28 noiembrie 1874, p. 4, col. III.

[24] René Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna*, New York, 1973, p. 173, 177; vezi și W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and after: a Diplomatic History of the Near East Settlement, 1878—1880*, London, 1938, p. 364.

[25] George M. Towle, *The Principalities of the Danube: Servia and Roumania*, Boston, 1877.

[26] *Roumania and its History*, NYT, 15 iulie 1877, p. 5, col. I—III; *The Principality of Roumania*, NYT, 3 iunie 1877, p. 1, col. II—V; *Vanished Glories of Jassy*, NYT, 21 iulie 1877, p. 2, col. I—II; *An Eastern Centennial*, NYT, 6 noiembrie 1877, p. 2, col. III—IV.

[27] James E. Clarke, *Some Americans Observers of the Russo-Turkish War*, în vol. *Romania between East and West*, ed. by S. Fischer-Galați, Radu R. Florescu and George Ursul, Boulder, Columbia University Press, New York, 1982, p. 245—258.

[28] Cf. Cornelia Bodea, *"The New York Times" about Romania's Struggle for Independence*, în *RESEE*, XV, nr. 3, 1977, p. 414; idem, *Unitatea națională și independența României reflectate în presa și memorialistica americană*, în *RdI*, nr. 5/1977; Radu R. Florescu, *La Presse americaine et la guerre d'Independence Roumaine*, în *RHMC*, janvier, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o zonă de dominație ori de influență exclusivă, turcă, rusă ori austriacă, în aritmetica politicii orientale a marilor puteri România reprezenta un însemnat factor strategic. Iar în procesul devenirii proprii ca mare putere, S.U.A. n-au neglijat, dimpotrivă, au dezvoltat și adîncit raporturile directe cu statele balcanice, în general, cu România independentă în special [29].

O contribuție substanțială în această direcție, se știe, a avut primul agent diplomatic american acreditat în România, Eugene Schuyler [30]. Funcția oficială, asociată formației sale intelectuale, au făcut ca rapoartele diplomatice transmise din București la Washington, ori corespondențele și comentariile destinate redacției "The New York Times"-ului să constituie tot atîtea porți deschise spre cunoașterea peste Ocean a României. Mai mare interes pentru corespondenții americani în zonă și, implicit, mai largă audiență în rîndul cititorilor, au avut ulterior marile evenimente politice, judecate în dinamica proceselor istorice. Or, cum bine se știe, războiul pentru independența României a însemnat doar o etapă, distinctă, în procesul afirmării națiunii române și al înfăptuirii aspirațiilor sale. Următoarea etapă, după cum logica dezvoltării politice o contura, într-o epocă tot mai tulburată de soarta naționalităților mici, avea să fie desăvîrșirea unității național-statale românești prin cuprinderea, în același corp politic, a tuturor teritoriilor românești aflate încă sub stăpîniri străine. A fi înțeles deplin această cale a evoluției românești, în sensul ei național, constituie unul din meritele indiscutabile ale corespondenților de presă și comentatorilor politici americani.

Relevînd cu obiectivitate și destulă precizie implicațiile internaționale ale independenței României, aceștia n-au omis să evidențieze semnificația momentului și pe planul construcției naționale românești. Pentru că, mai important poate decît recunoașterea condiționată a independenței României de către forumul diplomatic de la Berlin fusese cîștigarea acesteia prin luptă și afirmarea puternică a spiritului național în toate provinciile locuite de români. Nu întîmplător, în corespondențele sau comentariile apărute în presa americană, evenimentele politice ulterioare războiului erau prezentate în strînsă conexiune cu acest moment, descifrîndu-li-se perspectiva.

De pildă, proclamarea României ca regat (1881), a prilejuit unuia dintre comentatorii politici de la "The New York Times" două ample materiale [31], în cuprinsul cărora momentul încoronării se constituia doar ca pretext pentru o veritabilă retrospectivă istorică românească, adusă în pragul perspectivei îndreptățită de logica evoluției firești: „Este foarte posibil — conchidea comentatorul pe marginea evenimentului în discuție — ca România de azi să fie doar nucleul unui mai larg și mai puternic regat". Simțul său anticipativ, ale cărui previziuni le vom întîlni formulate aproximativ identic și în alte reportaje de mai tîrziu, se întemeia pe o stare de spirit generală, verificată la fața locului; meritul lui consta în a o fi înțeles și transmis întocmai celor interesați.

Inscriind momentul încoronării lui Carol într-un cadru politic mai larg, comentatorul lui "The New York Daily Tribune" îi releva consecințele, deopotrivă, pe planul larg al relațiilor internaționale, ca și pe cel al evoluției statelor balcanice: „Memoria trecutului nu prea îndepărtat deschide calea supozițiilor pentru viitor. România, Serbia, Bulgaria, Muntenegru și Grecia pot fi considerate substanțiale cîștiguri pentru Europa, pentru civilizația nicicînd îndepărtată de evoluția spiritului național. Cîștigul va fi și mai mare cînd acestea nu vor mai admite influența sau protecția Austriei, Rusiei sau Angliei. Este în interesul întregii lumi ca statele ce se ridică pe ruinele Imperiului otoman să fie puternice și respectate, încheind alianțe între ele, preferabile celor cu mai vechile și mai marile puteri" [32].

Observația finală, asociată obiectivului înfăptuit în deceniul IX, al expansionismului economic american în Europa, denotă lipsa de indiferență peste Ocean pentru statutul și viitorul politic al statelor balcanice, chiar dacă pentru moment, Statele Unite urmăreau prioritar

---

[29] Ion Stanciu, *John Kasson, diplomația americană și independența României (1877—1880)*, în *RdI*, 5/1977, p. 1036 și urm.; Beatrice Marinescu, S. Rădulescu-Zoner, *American Consular Reports about Romania's Struggle to win Independence (1877)*, în "East European Quarterly", Boulder, New York, XII, 3/1978, p. 349—358.

[30] Frank G. Siscoe, *Eugene Schuyler — First Americaan Diplomat in Romania*, în *RRH*, 2/1972.

[31] Ambele sînt reproduse în *Anexele* la studiul nostru anterior *„Latinii de la Dunăre". Presa americană despre români la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 61—63.

[32] *The Spirit of Nationality*, în NYDT, 29 martie 1881, p. 4, col. III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dominația într-o zonă geografică vecină, în America Centrală și bazinul Caraibelor [33]. Iar atitudinea comentatorului avea ca suport, plecînd de la exemplul României, perspectiva ridicării și afirmării de-sine-stătătoare a statelor balcanice, motivată „nu prin titlurile și grațiile regești, ci prin afirmarea maturității naționale, a celor mai frumoase trăsături ale caracterului național".

Peisajul politic balcanic, așa cum se înfățișa acesta în viziunea gazetarilor americani după 1880, lăsa încă suficient loc disputelor de mai largă ori mai restrînsă amplitudine, cu România în prim plan. Reportaje ori texte memorialistice ce-și propuneau să ilustreze itinerarii turistice din zonă, obiceiuri, trăsături de caracter, nivel de cultură și civilizație etc., erau presărate adesea cu informații ori considerații personale desprinse din problematica politică internă și internațională [34].

Poziția geografică a noului regat situat între două imperii rivale, austro-ungar și țarist, preocupate deopotrivă să și-l facă aliat și bază strategică, deși ambele stăpîneau teritorii românești, a exercitat o particulară putere de seducție asupra jurnaliștilor și comentatorilor americani. „România pare să fie craterul vulcanului format de chestiunea orientală — se afirma într-un amplu articol apărut în "The New York Times" [35], avînd ca pretext revoltele țărănești din anul 1888. Căutînd explicația fenomenului social în realitățile politice interne dominate de disputa liberal-conservatoare, comentatorul stăruia asupra acestora din urmă, judecînd raportul dintre opțiunile cercurilor guvernante și obiectivele naționale în contextul mai larg al relațiilor internaționale. Atenția era centrată, pe de o parte, pe evoluția de ultimă oră a relațiilor româno-austro-ungare, cu implicațiile firești asupra situației Transilvaniei și, pe de altă parte, de raporturile româno-ruse, din perspectiva situației Basarabiei.

O minuțioasă analiză în același context, făcută însă de pe poziție evident conservatoare, aparține unui „corespondent ocazional" din Viena al lui "The New York Daily Tribune" [36]. Cu mici deosebiri de nuanță, concluziile generale erau aceleași: tulburările sociale din primăvara acelui an avuseseră și cauze de ordin politic, nu numai economic; iar politica externă românească, cită vreme țara avea un rege de origine prusacă, contravenea intereselor naționale. Se avea în vedere, în primul rînd, situația grea a românilor transilvăneni aflați sub continua ofensivă a Dietei din Pesta în direcția desnaționalizării lor, fapt ce amintea de situația similară a irlandezilor la începutul aceluiași secol, mai cunoscută desigur publicului american.

Două erori puteau fi imputate gazetarului, altminteri bine informat: prima, explicînd opțiunea Bucureștiului pentru apropierea de Austro-Ungaria, în 1883, prin apartenența de casă (Hohenzollern) și interesele germane reprezentate de Carol I în România; or, se știe, nu originea prusacă a regelui, ci politica expansionistă a Rusiei țariste, asociată indiferenței puterilor semnatare a Tratatului de la Berlin, a împins România alături de Tripla Alianță. Că opțiunea preferată a fost dictată de împrejurări de moment, avea să se vadă la începutul secolului XX și, îndeosebi, în preajma primului război mondial, cînd România, sub aceeași dinastie, a ales apropierea de Antanta. De altfel, presa americană din acei ani avea să acorde spații largi acestui subiect, abordat însă cu mai multă obiectivitate și precizie.

O a doua greșeală, generată fie de necunoaștere, fie de neînțelegere, constă în exagerarea similitudinilor de caracter româno-ruse și a sentimentelor filo-ruse manifestate de români, pentru a scoate în evidență izolarea politică a cercurilor guvernante în orientarea lor prohabsburgică. Or, așa-numitul filorurism putea să se manifeste doar ca o soluție politică conjuncturală și, desigur, la nivelul cercurilor guvernante, în perspectiva recuperării Transilvaniei, după cum filogermanismul multor politicieni români era motivat, între altele, de soarta Basarabiei.

Pe măsura înaintării în timp și a intensificării luptei de eliberare națională în teritoriile aflate sub stăpîniri străine, presa americană manifesta interes sporit și simpatie pentru acțiunile iredentiste europene, inclusiv cele românești.

Un moment important în dezvoltarea acestor acțiuni, care, judecate într-o mai largă perspectivă, vizau modificarea hărții politice a Europei Centrale și de Răsărit în conformitate

---

[33] Charles S. Campbell, *op. cit.*, p. 86; vezi și W. A. Williams and W LaFeber, *The New Empire. An Interpretation of American Expansion, 1860—1898*, Ithaca, 1963.

[34] *Across Romanian Plains*, NYT, 19 septembrie 1884, p. 12, col. V—VI; Edward King, *Descriptive Portraiture of Europe in Storm and Calm. Twenty years Experiences and Reminiscences of an American Journalist*, Springfield, Mass., 1885.

[35] *Roumania's unquiet Time*, NYT, 27 aprilie 1888, p. 2, col. I.

[36] *Rumania's Pretender*, NYDT, 2 decembrie 1888, p. 17, col. I—III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu principiul naţionalităţilor, l-a constituit mişcarea Memorandumului românesc din 1892. Reamintind cititorilor americani fazele anterioare ale iredentismului manifestat în cadrul imperiului multinaţional habsburgic (Kossuth în Ungaria, Mazzini în Italia), corespondentul din Paris al lui "The New York Daily Tribune" afirma, în cuprinsul articolului intitulat *Răscoala transilvană*, că venise rîndul românilor să-şi reclame şi să-şi cîştige drepturile politico-naţionale [37]. Ideile cuprinse în Memorandumul pe care românii din Transilvania şi Ungaria îl înaintaseră împăratului Franz Joseph (iunie 1892) şi consecinţele acelui act nu erau doar enunţate, ci comentate de către corespondent, cu deplină înţelegere şi simpatie pentru cauza românească.

Potrivit statisticilor oficiale — spunea el — în Transilvania trăiau la acea dată 1 184 883 români, 630 477 maghiari şi 211 748 germani. Colonii compacte româneşti existau şi în Ungaria, unde formau majoritatea absolută în trei districte şi o minoritate considerabilă în alte cinci. Dar, continua corespondentul, „dacă s-ar lua în consideraţie teritoriul populat de români şi nu împărţirea lor arbitrară în districte, s-ar vedea că ei ocupă o zonă compactă, cu puţin sau fără amestec din partea altor rase, excepţînd enclavele saxone şi ungare învecinate. Acest teritoriu este limitrof, pe de o parte, cu Bucovina, unde românii, în număr de cîteva sute de mii, predomină şi, pe de alta, cu regatul omogen şi independent al României. Desigur, este vorba de constituirea unei naţionalităţi unită nu doar prin legături de sînge, ci prin legături mult mai puternice de limbă, tradiţii, obiceiuri şi religie păstrate în comun".

Variate aspecte ale discriminării politico-naţionale româneşti, îndeosebi după adoptarea legii naţionalităţilor (1868), cu mărturii preluate chiar din presa maghiară (este citat ziarul „Allan" din 22 iulie 1891), îl îndemna pe comentator să concluzioneze că „acestea sînt suficient de grăitoare pentru a arăta mintilor luminate de nepărtinire şi experienţă în viaţa politică contemporană că o încleştare stă gata să izbucnească în Europa centrală, care nu se poate să nu sfîrşească printr-o nouă soluţionare a conflictului". Iar în această luptă, românii transilvăneni nu se aflau singuri; pe de o parte, îi aveau pe conaţionalii de peste munţi: „Dincolo de linia imaginară a graniţei politice se află o naţiune independentă şi prosperă, de aceeaşi rasă şi limbă, care le dă deja sprijin moral şi, neîndoielnic, este gata să le ofere confortul material cînd va sosi timpul"; pe de altă parte, alături de români se aflau naţionalităţile slave oprimate, cehii, slovacii, sîrbo-croaţii, polonezii şi rutenii: „oricît de mult se pot considera românii de sorginte latină şi, astfel, deosebiţi de lumea slavă ce-i înconjoară, cauza lor este una şi aceeaşi cu a acestora din urmă în Austro-Ungaria". Acest fapt, conjugat cu politica ţaristă de atragere a raselor slave din imperiul vecin, punea în imediată perspectivă orientarea românilor către Rusia. De altfel, corespondentul nota în final cuvintele rostite, zice-se, de mulţi români transilvăneni: „mai bine cu ruşii decît cu ungurii".

Cunoaşterea altor detalii de ordin istoric, înlesnită în mediul intelectual american de apariţia la Paris a sintezei de istorie a românilor semnată de A. D. Xenopol (1896), răspîndită şi în S.U.A., a îngăduit comentatorilor de presă afirmaţii ce păreau în epocă rod al fanteziei, dar pe care timpul avea să le confirme deplin. În cuprinsul unui substanţial articol — reprodus de noi cu alt prilej [38] — menit să atragă atenţia şi să ofere cititorilor argumente istorice asupra obîrşiei latine a poporului român, se insista chiar pe îndreptăţita posibilitate a unităţii naţionale depline prin adunarea la aceeaşi matcă a tuturor teritoriilor româneşti *risipite sub dominaţii străine. Relevînd poziţia şi prestigiul de care se bucura regatul României* în viaţa politică continentală, comentatorul aprecia — pe temeiul dovezilor oferite de veacurile de încercări — că românii se îndreptau către „un mare viitor", sau că, pregătindu-şi propria renaştere politică, „vor fi gata să se ridice la sunetul goarnei ce va deştepta naţiunile din letargia ce le mai stăpîneşte încă în acest secol".

Goarna deşteptării naţionale avea să sune pentru români, şi nu numai pentru ei, peste aproape două decenii de la rostirea cuvintelor de mai sus. Pînă atunci însă, societatea românească în ansamblul ei, ori numai viaţa politică, avea să ofere gazetarilor americani cîteva noi subiecte de mai larg ecou. Unul dintre acestea, de pildă, dezvolta implicaţiile pe care le avea apropierea României de Turcia, atît pentru raporturile inter-balcanice (în special raporturile celor două ţări cu Bulgaria), cît mai ales în cadrul lărgit al chestiunii orientale şi al intereselor Rusiei, pe de o parte, al Austro-Ungariei, pe de alta [39]. Apreciind gestul României ca o piedică nouă în calea vechiului proiect ţarist de transformare a Mării Negre într-un „lac rusesc", comentatorul american îl explica prin învăţămintele trase din colaborarea politico-militară româno-rusă din anii 1877—1878. Masarea trupelor ruseşti în Basarabia şi

[37] *Transylvanian Unrest*, NYDT, 8 octombrie 1893, p. 16, col. III—IV.
[38] D. Vitcu, *op. cit.*, p. 66—67.
[39] *Rumania to the Fore*, NYDT, 23 iulie 1897, p. 6, col. III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pretenţiile Bulgariei (stimulată de Rusia) asupra Dobrogei nu făceau decît să confirme tendinţele expansioniste ale Rusiei spre Balcani şi să împingă România alături de Turcia şi de Austro-Ungaria.

Ecoul evenimentelor din 1877—1878 şi noile raporturi ruso-bulgare erau prezentate într-un alt comentariu, inserat aceluiaşi ziar [40], consacrat festivităţilor organizate (în 1902) de autorităţile bulgare în pasul Şipka, pe locul fostelor bătălii, unde ridicaseră o biserică comemorativă. La festivităţi participaseră cele mai înalte oficialităţi bulgare, avînd ca invitaţi de onoare doar o delegaţie rusească în frunte cu marele duce Nicolae. România, apreciată ca „adevăratul erou al campaniilor Şipka—Plevna" şi care „salvase pe ruşi de la dezastru făcînd astfel posibil ca Bulgaria liberă să ridice biserica creştină de la paşul Şipka", n-a fost invitată, deliberat. Motivele acestei „deplorabile" atitudini erau: pe de o parte, supărarea Rusiei pentru orientarea României spre Austro-Ungaria (fiind astfel o barieră în drumul ei spre Balcani) şi, pe de alta, supărarea Bulgariei pentru insistenţa cu care România cerea pedepsirea membrilor „comitetului macedonean" pentru crimele comise de aceştia împotriva cetăţenilor ei. Astfel, spunea comentatorul în încheiere, „ceea ce trebuia să fie o comemorare internaţională a sfîrşit prin manifestarea unei meschine animozităţi [...], spectacol ce va atrage simpatii din întreaga lume pentru România, în pofida tratamentului reprobabil aplicat în prezent evreilor din această ţară".

Această ultimă precizare, relativă la regimul evreilor în România, era desprinsă dintr-o adevărată suită de materiale (corespondenţe, comentarii politice, note diplomatice) publicate în principalele organe de presă americane în primul deceniu al secolului XX. Atenţia opiniei publice şi a cercurilor politice americane a fost atrasă atunci de „chestiunea evreiască" în România pentru că aceasta afecta, într-o măsură, şi S.U.A. Mari grupuri de evrei, nemulţumiţi de statutul lor şi acuzînd discriminarea politică şi confesională din partea guvernului român, părăseau ţara şi se îndreptau spre S.U.A., trezind, prin condiţia lor socială precară, îngrijorarea autorităţilor americane de la oficiul de imigrări din New York, ulterior şi a Departamentului de Stat.

În vara anului 1902, ca urmare a unei adevărate campanii de presă pe tema pretinsului antisemitism al guvernului de la Bucureşti, campanie tutelată de „Alianţa Israelită Universală" prin organismele ei subordonate din Europa şi America, Secretarul de Stat al S.U.A., John Hay, a lansat un *Apel* [41] puterilor europene semnatare ale Tratatului de la Berlin, chemîndu-le să acţioneze concertat pentru a obliga România să respecte art. 44 al tratatului ce-i condiţionase recunoaşterea independenţei de stat. Iniţiativa diplomatică, motivată formal de consecinţele discriminării politico-confesionale a evreilor în România, pauperizarea lor, a fost întîmpinată cu reacţii diferite în capitalele europene. La Bucureşti, unde începuseră deja negocierile diplomatice româno-americane pentru încheierea unei convenţii de naturalizare, „Apelul" lui Hay a fost socotit ca „amestec străin în treburile interne româneşti" [42]. Dintre foştii semnatari ai tratatului, doar Anglia s-a alăturat de îndată acelui „Apel", încercînd, pe cale diplomatică ori prin mijlocirea unor organe de presă, să activizeze celelalte cabinete europene împotriva României, pe linia măsurilor coercitive preconizate de Secretarul de Stat [43].

La Berlin şi chiar la Viena, corespondenţii de presă notau că, deşi protestul împotriva politicii discriminatorii româneşti fusese în general acceptat, nu puteau fi trecute cu vederea *interesele particulare americane*, atît în chestiunea evreiască, cît şi în ansamblul politicii europene. De altfel, multe dintre comentariile de presă pe marginea notei diplomatice a lui Hay lăsau deliberat pe plan secundar pretinsul ei mesaj umanistic [44], ocupîndu-se predilect de obiectivele politice nedeclarate dar subînţelese.

Dată fiind diversitatea intereselor politice ale puterilor europene, angajate deja ori în curs de angajare în cadrul alianţelor pregătitoare primului război mondial, era foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de realizat o unitate de acţiune a fostelor semnatare ale Tratatului din 1878 (situate acum în tabere opuse) împotriva României, pentru neobidienţa ei la clauzele ce i-au fost impuse. Mult mai importantă pentru puterile europene era în acel moment opţiunea României pentru unul sau altul dintre sistemele de alianţă existente sau în formare, decît amestecul lor într-o chestiune — apreciată nu numai la Bucureşti — de politică internă, cum era atunci problema egalităţii politice a tuturor confesiunilor. Drept dovadă, urmărindu-le

---

[40] *Hamlet left out at Shipka*, NYDT, 30 septembrie 1902, p. 8, col. II—III.
[41] *Appeals to the Powers*, NYDT, 18 septembrie 1902, p. 1—3, col. I—IV.
[42] *Rumania's Answer*, NYDT, 27 septembrie 1902, p. 8, col. II.
[43] *Ibidem*.
[44] Despre adevăratul mobil al *Apelului*, vezi Paul D. Quinlan, *Early American Relations with Romania. 1858—1914*, în "Canadian Slavonic Papers", XXII, 2/1980, p. 200—201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reacția, presa americană consemna că Germania promova o politică prietenoasă față de România, care era privită ca „un fel de satelit al Triplei Alianțe", că Franța n-avea să sprijine propunerile lui Hay, că Rusia și Austria rămîneau în expectativă și că, potrivit unor surse oficiale, mai multe guverne europene intenționau „să găsească soluția ea mai potrivită pentru a convinge guvernul american că se amestecă într-o chestiune care nu-l privește" [45].

Oricum, inițiativa diplomatică a lui John Hay demonstra că politica externă americană nu mai era subsumată rigid principiilor de bază ale doctrinei Monroe, iar ființarea ei (înlesnită de jocul intereselor politico-strategice) constituia o dovadă că Europa voia să țină America departe încă de competiția pregătitoare pentru supremație. În anii imediat următori, presa americană a revenit numai sporadic asupra chestiunii evreiești din România, prezentînd-o — cum și era, de altfel — doar ca un instrument de diversiune politică internă la îndemîna partidului de opoziție.

Abia în anul 1907, cînd a izbucnit răscoala în nordul Moldovei pe întinsele domenii administrate de frații Fischer, conflictul social a îmbrăcat automat haina antisemită, îngroșată deopotrivă în interior, de factorii politici responsabili și, în exterior, de comentatorii mai puțin avizați, ori de cei interesați în falsificarea cauzelor și caracterului acestei mari „Jacquerii românești" [46].

"The New York Times", "The New York Daily Tribune", "The Washington Post" ș.a. s-au ocupat atunci pe larg de evenimentele din România, prezentîndu-le publicului cititor în manieră diferită, în funcție de sursele de informare utilizate, de poziția corespondenților, ori de interesele implicate. Plecînd, în general, de la aceleași elemente de ordin factologic circumscrise răscoalei, corespondenții, comentatorii ori colaboratorii diverselor agenții și ziare au formulat opinii mult diferențiate inițial, cu accente predilecte pe antisemitismul românesc, invocînd justețea măsurilor coercitive preconizate în 1902 de fostul Secretar de Stat. Ulterior însă, pe măsură ce răscoala s-a extins în întreaga țară, afectînd nu numai proprietățile ori domeniile administrate de evrei, a cîștigat tot mai mult teren convingerea că, atît cauzele cît și caracterul răscoalei fuseseră generate de realitățile social-economice din satele românești, nicidecum de antisemitismul țărănesc [47].

Un comentator de presă de la "The Washington Post", de pildă, vedea în haosul și violențele ce aprinseseră România în 1907 un pericol pentru pacea Europei [48]. Asemuită, prin cruzimea încleștărilor de forțe, cu cunoscuta Jacquerie franceză (1358), răscoala — afirma el — risca să redeschidă o rană abia cicatrizată numită „chestiunea orientală", cu atît mai mult cu cît și alte state din jur erau minate în interior de o criză întrucîtva asemănătoare. Pericolul se menținea cîtă vreme erau menținute și vechile raporturi de proprietate, agravate de sistemul arendășiei și al subarendășiei.

O imagine de ansamblu, sugestivă asupra fenomenului arendășiei în societatea românească, cu implicațiile de ordin economic, social și politic, este cuprinsă într-un amplu comentariu din "The New York Times" [49]. Informațiile statistice luate în calcul, pe alocuri aproximative, îi îngăduia comentatorului să pună în lumină cauzele reale ale răscoalei, pentru a încheia cu sublinierea că represiunea armată putea înăbuși răscoala, dar nu era capabilă să asigure liniștea în perspectivă. Problema agrară în România — după opinia sa și în perfect acord cu adevărul istoric și cu dezvoltarea ulterioară a evenimentelor — reclama atunci o grabnică soluționare din partea guvernului și a Parlamentului, printr-o restructurare legislativă a vechilor raporturi de proprietate.

Alte interesante corespondențe, note și comentarii, corelate sau nu problematicii agrare în epocă, aveau ca subiect viața politică în România. Cu numai un an înaintea marii răscoale țărănești, avuseseră loc două jubilee: 25 de ani de la transformarea României în regat și 40 de ani de domnie a lui Carol I. Momentele aniversare au prilejuit aprecieri diverse, cele mai multe pozitive, privind evoluția politică de ansamblu a României, atît pe plan intern, cît și în cadrul relațiilor internaționale. În același context, presa americană a subliniat meritele regelui Carol I în consolidarea, pe multiple planuri, a statului român, devenit la începutul secolului XX „cea mai importantă și mai respectată putere de mîna a doua în Europa",

---

[45] *Mr. Hay's protest in Europe*, NYT, 22 septembrie 1902, p. 3, col. I.

[46] D. Vitcu, *Marea răscoală țărănească din anul 1907 oglindită în coloanele ziarului american "The New York Times"*, în vol. *Prof. C. Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași Univ. „Al. I. Cuza", 1983, p. 152—165.

[47] Idem, *Ecouri americane ale Jacqueriei românești din anul 1907* (ms.).

[48] *Rumanian Royality and its Troubles*, "The Washington Post", s. II, 21 aprilie 1907, p. 10, col. I.

[49] *Roumanian Revolt*, NYT, 29 aprilie 1907, p. 8, col. II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ori „pămîntul fericit al Balcanilor", în sfîrşit, „unul dintre factorii importanţi ai politicii Vechii Lumi" [50].

Interesul pentru cunoaşterea aspectelor politice ale problemei dinastice în România s-a menţinut şi în anii imediat următori, pe fondul preocupărilor pentru succesiune datorate îmbolnăvirii lui Carol I, al tulburărilor sociale şi al disputelor dintre diferitele partide şi grupări pentru ascensiune politică. Radiografia societăţii româneşti în coloanele presei americane a reţinut, de asemenea, şi cîteva evenimente de ordin cultural, cu preferinţe aproape exclusive pentru evidenţierea creaţiei poetice a reginei Elisabeta, sub pseudonimul cunoscut în epocă de Carmen Sylva.

Odată cu agravarea raporturilor internaţionale şi cu apariţia primelor focare de război în Europa, în chip firesc interesele politice şi publice americane au fost centrate spre mai buna informare şi cunoaştere a zonelor fierbinţi, ca şi spre direcţionarea propriei conduite. În consecinţă, Balcanii, supranumit „butoiul de pulbere al Europei", au devenit o sursă predilectă de subiecte pentru reportaje, corespondenţe, note şi comentarii ilustrînd confruntările diplomatice, premergătoare celor militare, şi calculele politice angajate în regiune. „România se alătură poate Triplei Alianţe" [51], se zvonea în vara anului 1909, fără a se exclude posibilitatea unei direcţionări de atitudine comună cu Italia, la expirarea tratatului de alianţă existent între aceasta din urmă şi Puterile Centrale (în 1910). Comentarii variate au fost prilejuite de stricta neutralitate a României — socotită ca „membru proeminent al proiectatei confederaţii balcanice visată de Serbia" — în cursul evenimentelor ce au condus la proclamarea independenţei Bulgariei şi la anexarea Bosniei şi Herţegovinei de către Austro-Ungaria. „Dacă România se lasă acum atrasă în cercul de influenţă austro-german, de partea Turciei, ar fi destul de neplăcut pentru republica franceză" [52] şi, bineînţeles, pentru aliaţii acesteia. Trebuie spus că, aproape în totalitate, comentatorii politici, formulînd ipoteze asupra conduitei internaţionale de perspectivă a României, aveau în vedere faptul că regele Carol era un Hohenzollern.

Războaiele balcanice din anii 1912—1913 au întărit poziţia României în zonă şi au intensificat competiţia pentru atragerea ei de partea Puterilor Centrale sau de cea a Antantei. Poziţia ei în conflictul interbalcanic a prilejuit presei americane, nu numai informări de rutină în coloanele rezervate situaţiei internaţionale, dar şi comentarii politice cu sugestive detalii oferite de proprii corespondenţi aflaţi în zonă, ori în marile capitale europene. „România aşteaptă să fie recompensată pentru neutralitatea ei păstrată în vremea războiului", se arăta într-un asemenea comentariu făcut în preajma negocierilor de pace de la Londra şi, „dacă Bulgaria nu este dispusă să o facă, toate partidele politice din România sînt de acord că ţara trebuie să obţină prin forţa armelor unele avantaje pe seama pierderilor teritoriale ale Turciei" [53].

Se ştie că pretenţiile româneşti vizau extinderea teritorială în sudul Dobrogei, populată majoritar de români, obiectiv care — după opinia unui comentator [54] — ar fi fost realizat în 1878, dacă nu interveneau puterile europene. Prima parte a anului 1913 a fost dominată de agravarea raporturilor interbalcanice, datorită eşuării negocierilor bilaterale româno-bulgare, încheiate cu intervenţia armată a României în sudul Dunării. Dar, în spatele acestui conflict zonal, comentatorii apreciau că „elementul cu adevărat îngrijorător rezidă în posibilitatea ca interesele, politica sau ambiţiile unora dintre marile puteri să le determine a interveni". Concluzia desprinsă, *în privinţa perspectivelor, pe temeiul cunoaşterii raportului de forţă* existent în acel moment, a primit sancţiunea timpului: „esenţial rămîne faptul că împăratul Germaniei nu doreşte încă război şi fără asentimentul lui războiul nu poate izbucni" [55]. Într-adevăr, extinderea conflictului la scară europeană avea să se producă, prin voinţa Germaniei, în vara anului următor. Pînă atunci, informaţii de tot felul — multe preluate din presa europeană — au completat mereu imaginea spaţiului balcanic, inclusiv românesc.

Bilanţul confruntărilor abia încheiate se constituia într-o generoasă sursă de comentarii pentru analişti, diplomaţi sau istorici. Unul dintre cei mai avizaţi comentatori americani ai evenimentelor din Orientul european a fost Albert Bushnell Hart, profesor de istorie şi geografie la Universitatea Harvard. Voiajul lui prin fiecare din ţările beligerante a fost urmărit

---

[50] *Rumania's Steel crowned King now at the Close of his Career*, NYDT, V, 25 martie 1906, p. 1, col. I—VI.

[51] *Roumania may join Triple Alliance*, NYT, 13 iunie 1909, III, p. 2, col. V.

[52] *French Anxieties*, NYT, 2 octombrie 1910, p. 12, col. IV.

[53] *Rumania wants Payment*, NYT, 3 decembrie 1912, p. 1, col. VII.

[54] *The Voice of Rumania*, NYT, 10 decembrie 1912, p. 14, col. II.

[55] *Rumania*, NYT, 11 ianuarie 1913, p. 10, col. I—II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu interes peste Ocean, unde "The New York Times" i-a publicat un ciclu de reportaje, însoțite de fotografii și ilustrații adecvate, referitoare la trecutul, prezentul și viitorul acestor state, în perspectiva intereselor politice și economice americane. Observațiile adunate la fața locului, asupra cărora ne propunem să revenim într-un studiu special, avea să le dezvolte apoi în cunoscuta-i lucrare *The War in Europe, its Causes and Results*, publicată în anul următor, 1914.

Asupra rezultatelor, un alt martor (parțial) al evenimentelor, senatorul american Lafayette Young, afirma că cele două războaie balcanice provocaseră pierderi disproporționat de mari față de cîștiguri tuturor beligeranților [56]. Aceste pierderi, potrivit calculelor făcute de editorul ziarului „Le correspondence d'Orient", se ridicau la suma de 500 milioane dolari, la care România contribuise cu aproximativ 70 milioane dolari. În cazul României, care nu suferise pierderi umane, efortul economic îi provocase răni adînci, accentuîndu-i condiția de „țară debitoare" [57] și făcînd-o vulnerabilă în apropiată perspectivă.

Politic și, mai ales, strategic, România se afla la începutul anului 1914 în atenția marilor puteri, „fiind insistent curtată atît de Tripla Alianță, cît și de Antanta. Fiecare dintre aceste tabere este nerăbdătoare să dobîndească de partea sa simpatia guvernului român. Aceasta plasează firesc România într-o poziție politică demnă de invidiat, consolidîndu-i independența în fața presiunilor externe de orice fel" [58].

Între cei care au prevăzut cu exactitate cursul evenimentelor pentru români, s-a situat și fostul ministru american la București în anii 1907—1908, Horace G. Knowless. După opinia sa, România constituia unul dintre cei trei factori de care Germania și Austro-Ungaria trebuia să țină seama în dezvoltarea evenimentelor. Ceilalți doi factori erau Japonia și Italia. Impresionat de forța și curajul ostașilor români instruiți de ofițeri germani, el afirma că România avea marea șansă de a dobîndi cele trei provincii înstrăinate: Basarabia, Bucovina și Transilvania, ultimele două fiind — zicea el — precum Alsacia și Lorena pentru Franța. În privința opțiunii românești, nu avea nici un dubiu că România urma să se alăture Antantei. Ca argumente, invoca, nu numai împlinirile teritoriale urmărite și posibile, ci și puternicul curent de opinie favorabil aliaților, realismul politic al partidului de guvernămînt (liberal), descendența britanică a principesei Maria, legăturile de rudenie cu țarul, în sfîrșit, educația franceză a românilor. Același pas, adică aceeași opțiune, era pusă fără echivoc și în seama Italiei, ceea ce, se știe, s-a adeverit. Previziunea [59] fusese făcută la începutul lui septembrie 1914.

Din rațiuni cunoscute, la începutul războiului, România a optat pentru soluția neutralității armate, desfășurînd o intensă activitate diplomatică cu ambele tabere aflate în conflict [60]. Dar neutralitatea, în condițiile în care teritoriul ei separa beligeranții „în cea mai provocatoare manieră cu putință, stînjenind deopotrivă și în același timp pe ruși, germani și bulgari" [61], a însemnat doar amînarea intervenției, nicidecum renunțarea la luptă, al cărei obiectiv fundamental era binecunoscut: eliberarea provinciilor românești aflate sub dominații străine.

Apreciată uneori ca fiind dramatică, alteori fascinantă, situația României a atras cu regularitate — după declanșarea ostilităților — atenția corespondenților și comentatorilor de presă americani preocupați de evoluția evenimentelor politice și militare în Europa.

La sfîrșitul aanului 1914, o delegație română de oameni de afaceri a plecat în S.U.A. pentru negocierea unui împrumut în valoare de 12 milioane dolari, necesari întăririi capacității militare a țării. Cu acel prilej, aveau să fie discutate posibilitățile generale de lărgire a exportului american în România la produse care, de regulă, aceasta le primea de la Germania. Gestul n-a trecut neobservat în presa americană, care i-a relevat deopotrivă conținutul economic, ca și semnificația politică [62]. Cîteva luni mai tîrziu, ziarul "The New York Times" reproducea declarația maiorului E. Borcea, negociatorul guvernului român cu firma Endicott-Johnson Co. pentru furnituri militare, potrivit căreia România sta gata să intre

---

[56] *Lafayette Young about the Balkan Wars*, NYT, 29 iulie 1913, III, p. 4, col. III.

[57] *Rumania's plight*, NYT, 20 iulie 1913, s. IV, p. 4, col. I.

[58] *The Great Powers courting Rumania*, NYT, 13 ianuarie 1914, p. 4, col. II.

[59] *Rumania on the Side of the Allies*, NYT, 10 septembrie 1914, p. 4, col. VI.

[60] Glenn E. Torrey, *Rumania and the Beligerants, 1914—1916*, în "Journal of contemporary History", vol. I (1966); C. Nuțu, *România în anii neutralității (1914—1916)*, București, 1972.

[61] NYT, 23 octombrie 1915, p. 10, col. II.

[62] *Rumania to buy here*, NYT, 19 noiembrie 1914, p. 4, col. III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în război de partea aliaților și că, chiar dacă Italia se alătura coaliției, războiul nu se putea încheia în doi ani [62], ceea ce s-a și întîmplat.

În tot cursul anului 1915 și în prima parte a anului următor, acțiunile politice oficiale românești, ca și starea de spirit generală în opinia publică, au fost urmărite cu atenție peste Ocean, unde erau reproduse constant informațiile furnizate de diferitele agenții europene de presă, ca și de proprii corespondenți în Balcani. Aproape în totalitate, acestea relevau faptul că politica României era complet subordonată obiectivului ei național și că deosebirile de opinie vizau doar soluția atingerii acelui obiectiv. „Într-o astfel de cauză sfîntă, ca cea a unei Românii întregite, animozitățile politice locale dispar" — remarca, pe bună dreptate, Martin H. Donahue, corespondentul ziarului "Daily Chronicle" în ianuarie 1915. În pofida promisiunilor făcute de cele două tabere, decizia finală a României avea să vină tîrziu. Și cu toate că sensul opțiunii devenise evident cu mult înainte de materializarea acesteia, compensațiile teritoriale urmărite de România nu aveau un caracter selectiv.

Comentînd declarația făcută de șeful partidului conservator (de opoziție), N. Filipescu, cu privire la iminența unei înțelegeri cu puterile Antantei, corespondentul din Sofia pentru „Giornale d'Italia", citat de "The New York Times", afirma că România spera, în cazul victoriei Aliaților, în recuperarea Transilvaniei și Bucovinei de la Austro-Ungaria și a Basarabiei de la Rusia [64]. Același cotidian american reproducea din București știrea că „Liga pentru eliberarea Basarabiei" declanșase o vie activitate pe întreg teritoriul României, avînd ca țel stimularea instinctului de conservare națională [65].

Prelungirea stării de neutralitate a României, după intrarea Italiei în război, a fost privită și apreciată diferit de cercurile politice internaționale. Amînarea deciziei finale — pentru care guvernul Brătianu obținuse, se spunea, consimțămîntul tuturor românilor [66] — crease multora iluzia că neutralitatea urma a fi extinsă pe toată durata războiului. Desigur, soluția convenea mai mult Puterilor Centrale, care s-au și grăbit să-i reavanseze vechile promisiuni, ori să-i facă altele noi care să-i răsplătească neamestecul. Conduita guvernului român, dictată nu numai de rațiuni politico-strategice, dar și economice (în perspectiva războiului de lungă durată), a inspirat totodată corespondeților și comentatorilor de presă felurite judecăți și supoziții, multe în acord cu desfășurarea ulterioară a evenimentelor, altele nu.

Astfel, cu numai o săptămînă înaintea intrării României în război de partea Antantei, "The New York Times" reproducea considerațiile lui A. N. Polyzoides relative la situația și rolul Greciei în conflict, considerații extinse comparativ și asupra României. Amintind de faptul că influența germană fusese dominantă în ultimele cinci decenii în România, că raporturile cu Rusia erau serios afectate de problema Basarabiei, în sfîrșit, că „poziția ei geografică este de așa natură încît orice mișcare ar face, de o parte sau alta a taberelor aflate în conflict, ar fi extrem de dificilă și de riscantă totodată", concludea că „este dar firesc pentru români să prefere pacea și să continue neutralitatea de vreme ce printr-o asemenea conduită pare să dobîndească frumoase beneficii materiale pe întreaga durată a războiului" [67]. Nu se uscase bine cerneala pe rîndurile comentatorului grec cînd România a părăsit expectativa neutralității, asumîndu-și riscurile generate, nu de forța armată a adversarilor, ci de nerespectarea angajamentelor făcute de aliați.

Sub titluri ca *România dă semnalul* [68], ori *România un nou factor în război* [69], ziarul "The New York Times" a comentat pe larg ecoul internațional și implicațiile unei decizii pregătită cu mult înainte de a fi anunțată. O telegramă din Washington a agenției "Associated Press" arăta că „intrarea României în război a fost salutată cu expresii de satisfacție la ambasadele Aliaților din capitala federală, unde agenții oficiali au pronosticat însemnate schimbări în Balcani în următoarele șase săptămîni". Acele săptămîni, în viziunea comentatorului, puteau fi hotărîtoare pentru soarta războiului, motiv pentru care el încheia astfel: „ziua intrării României în război a fost unul din marile evenimente istorice". Aceeași idee, a intervenției oportune românești cînd aliații erau amenințați cu un nou dezastru în Salonic (după cel din Serbia), era subliniată și de un expert militar, L. Hrebelianovich. Mai moderat în termeni, inspirat poate și de optimismul nejustificat ce însoțise intervenția Italiei în război,

---

[63] NYT, 24 mai 1915, p. 3, col. VII.

[64] *Rumania agrees with Allies to join the War*, NYT, 15 iunie 1915, p. 1. col. VI.

[65] NYT, 12 septembrie 1915, p. 4, col. VI.

[66] *Romanians for Delay*, NYT, 8 decembrie 1915, p. 2, col. VIII.

[67] NYT, 21 august 1916, p. 2, col. V.

[68] *Rumaania gives the signal*, NYT, 29 august 1916, p. 8, col. I—II.

[69] *Rumania a new factor in War*, NYT, 3 septembrie 1916, s. V, p. 1, col. I—IV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el afirma că, prin intrarea României, „renasc iarăși speranțele celor de părere că războiul se apropie de sfîrșit" [70].

După opinia profesorului american Louis G. Michael, de la Iowa State College, aflat timp de șase ani (1910—1916) ca expert în serviciul guvernului țarist, „rolul pe care România începe să-l joace în acest mare război este foarte pozitiv și practic totodată" [71]. Pozitiv, prin obiectivele urmărite, practic, prin înlesnirile făcute Aliaților, în special Rusiei în marșul acesteia spre Constantinopol.

Presa americană și, îndeosebi, "The New York Times" a informat cu regularitate cititorii despre desfășurarea ostilităților pe frontul din răsăritul Europei, ca și despre situația dramatică a României după primele luni de cobeligerantă [72]. În noiembrie 1916, de exemplu, un comentariu politic special era consacrat circumstanțelor și implicațiilor eșecului armatei române în Transilvania, caracterizat ca „una dintre cele mai amare ironii din istoria războiului" [73]. Curînd după aceea, ample reportaje însoțite de hărți ale experților militari ilustrau pînă la detalii efortul armatelor româno-ruse pentru stăvilirea ofensivei germane condusă de generalii Makensen și Falkenhayn. Erau inserate și păreri personale sau oficiale privind insuficiența cooperării aliaților în răsărit, îndeosebi nerespectarea promisiunilor avansate de către Rusia României [74].

De asemenea, s-a scris mult despre ecoul favorabil și speranțele românești fortificate în urma deciziei S.U.A. de a se alătura Antantei. Acea decizie — potrivit telegramei transmisă de diplomatul William W. Andrews din București către Departamentul de Stat — „a fost întîmpinată cu cea mai mare bucurie în țară. Întreaga presă românească cuprinde entuziaste aprecieri" [75]. Iar "The New York Times", sub titlul *România, aliatul nostru*, reproducea textul comentat al telegramei premierului Brătianu către guvernul S.U.A.: „România este fericită și mîndră să fie de partea Statelor Unite în lupta împotriva celor care și-au imaginat că pot viola și năzui că puterea și interesele egoiste pot dicta asupra evoluției normale și democratice a marii comunități umane" [76].

Care a fost politica oficială a S.U.A. față de intrarea României în război și cum s-a manifestat pe durata ostilităților, se știe [77]. Sînt cunoscute, de asemenea, acțiunile de propagandă întreprinse de români pe plan extern în vederea dobîndirii sprijinului diplomatic și militar necesar pentru atingerea obiectivului național. Între acestea, s-au înscris prezența și activitatea fructuoasă în S.U.A. a „Misiunii Naționale Românești" condusă de dr. Vasile Lucaciu, strădaniile primului agent diplomatic român la Washington, dr. Constantin Angelescu, ca și eforturile generoase depuse în consens de cetățenii americani de origine română în anii 1917—1918 [78].

Buna cunoaștere a realităților și obiectivelor românești în opinia publică, cunoaștere înlesnită și prin atitudinea favorabilă a doamnei Ira B. Bennet, director al ziarului "The Washington Post", ori a lui Louis Willey, director al "The New York Times"-ului, a fost deopotrivă servită, fie prin articolele publicate de criticul și istoricul militar american Frank Simmond în "Review of Reviews" (New York), în "Congressional Records" și în revista britanică "The National Review", fie prin articolele lui A. Gibbons din "The Century".

---

[70] NYT, 3 septembrie 1916, s. V, p. 1, col. I—IV.

[71] NYT, 3 septembrie 1916, s. III, p. 1, col. I—IV.

[72] Ion Stanciu, *Stanley Washburn, An American War Correspondent on the Romanian Front, September-November 1916*, în *RRH*, XV, 2, 1976, p. 293—304.

[73] NYT, 28 noiembrie 1916, p. 12, col. III.

[74] NYT, 3 decembrie 1916, s. II, p. 1, col. I—VII.

[75] NYT, 1 mai 1917, p. 24, col. IV.

[76] *Our Ally, Rumania*, NYT, 30 iunie 1917, p. 10, col. II.

[77] Victor S. Mamatey, *The US and the East Central Europe, 1914—1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, New York — London, 2nd edition, 1972; Keith Hitchins, *W. Wilson and the Union of Transilvania with Romania, 1917—1918*, în *RRH*, nr. 4/1979; A. Thomas Devasia, *The US and the Formation of Greater Romania, 1914—1918. A Study of Diplomacy and Propaganda*, Ph. D. Dissertation, Boston College, 1971; Glen Torrey, *Some recent Literature on Romania's Role in the First World War*, în "East European Quarterly", XIV, 2/1980, p. 189—206.

[78] Gerald Bobango, Ion Stanciu, *Romanian-Americans and the Union of 1918*, în vol. *Romania between East and West*, p. 337—357; Val. Dobrinescu, Sorin Pârvu, *The Romanian National Mision in the United States of America (1917—1918). Some Contributions*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 141—151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evenimentele dramatice din primăvara anului 1918, cînd România a fost constrînsă de împrejurări să încheie pace separată cu Puterile Centrale, au avut un competent interpret în persoana senatorului român Gogu Negulescu. Acesta a publicat în coloanele lui "The New York Times" cîteva materiale cu titluri sugestive : *Lupta României împotriva dușmanului și aliatului* [79], *România înșelată* [80], *Condițiile păcii pentru România* [81], desprinse dintr-o lucrare de propagandă națională, care n-a trecut neobservată în opinia publică și politică americană [82].

Condițiile și consecințele păcii separate impuse României au fost prezentate și comentate în coloanele aceluiași ziar și de H. Charles Woods : „Pentru România, este dezastruos întrucît, pe de o parte, ea pierde o importantă parte a teritoriului ei și, pe de alta, nu obține nici Transilvania, nici Basarabia, pe care le rîvnea de multă vreme". Iar într-o perspectivă mai largă, încheia comentatorul : „asta semnifică începutul unei noi epoci în care planul Berlin—Bagdad a fost înlocuit cu mai vastul program Berlin—Odesa—Teheran—Kabul—Calcuta ; o eră în care Aliații și îndeosebi S.U.A. și Marea Britanie vor fi obligați să-și dubleze eforturile pentru a preveni o situație ce ar fi deopotrivă dezastruoasă amîndurora" [83]. Din fericire, perspectivele sumbre schițate de comentator în finalul articolului nu s-au adeverit, iar obiectivele naționale românești aveau să fie înfăptuite integral pînă la sfîrșitul aceluiași an.

În sfîrșit, trebuie subliniată poziția prietenoasă manifestată constant de fostul ambasador american la București, Charles Vopicka [84], ca și interesul arătat de unii oficiali de la Washington (precum ministrul de război, Newton Baker, ministrul de interne, F. Lane, șeful Diviziunii Orientul Apropiat din cadrul Departamentului de Stat, Alfred Putney, senatorul Gilbert Mitschock, președinte al Comitetului pentru afaceri externe ș.a.) pentru problemele românești, spre a avea imaginea de ansamblu a factorilor ce au exercitat o influență pozitivă în adoptarea poziției oficiale a S.U.A. față de România, exprimată prin declarația guvernului american de la 6 noiembrie 1918. Prin această declarație de principiu, făcută în spiritul cunoscutului program de pace wilsonian, erau recunoscute aspirațiile naționale ale românilor, asigurîndu-li-se în principal sprijinul diplomatic pentru impunerea și respectarea „drepturilor lor politice și teritoriale". Foarte curînd, Conferința de pace de la Paris, ca și tratatele bilaterale adiacente aveau să consacre acele drepturi istorice și politice prin recunoașterea noilor hotare ale României întregite.

Se încheia aici o nouă etapă dintr-un drum lung și anevoios străbătut de societatea românească în epoca modernă. Noua etapă, ca și cele anterioare, era încununată cu o mare victorie, care necesitase însă efort și răbdare, luptă și suferință. Toate aceste ipostaze, cu diferențieri ori similitudini existente și în evoluția altor popoare și societăți, au avut un larg ecou internațional, cu puternice reverberații dincolo de hotarele vechiului continent. În propagarea lor, ca de altfel în procesul general al informării, presa americană în frunte cu cel mai mare și mai important ziar al vremii, "The New York Times" a jucat un rol esențial.

Ca mijloc de informare și de popularizare a cunoștințelor în domenii de interes general ori special, ca modalitate mai lesnicioasă de pătrundere în semnificația unor procese și evenimente istorice, în sfîrșit, ca instrument în formularea și răspîndirea opiniilor (personale sau de grup) politice sau publice, presa, în ansamblu, se călăuzește după principii ce-i sînt specifice, dar care nu fac abstracție de spiritul dominant într-o societate. O demonstrează cu prisosință și presa americană, pătrunsă de liberalismul și spiritul justițiar pe care s-a clădit „Lumea Nouă", presă ale cărei referiri la spațiul românesc în epoca modernă — menite a servi nevoia generală de cunoaștere în perioadă — sînt demne și astăzi de interesul istoricului

Luminile proiectate de aceasta în timp, cu o frecvență sporită și explicabilă odată cu începutul secolului, îngăduie conturarea unei imagini — retușabilă pe alocuri — aparținînd unei societăți românești degajată de mai vechile obstacole, confruntată cu altele încă, și angajată ferm în procesul desăvîrșirii construcției național statale.

---

[79] NYT, 9 februarie 1918, p. 14, col. VII—VIII.
[80] NYT, 24 februarie 1918, p. 2, col. VII—VIII.
[81] NYT, 15 martie 1918, p. 12, col. VI—VII.
[82] Gogu Negulescu, *Rumanian's Sacrifice*, translated by Mrs. C. de S. Wainwright, New York, 1918 ; NYT, "Review of Books", 27 octombrie 1918, p. 462—463.
[83] "New York Times Magazine", 17 martie, 1918, p. 1—3, col. I—IV.
[84] Glenn E. Torrey, *The Diplomatic Career of Charles J. Vopicka in Romania, 1913—1920*, în vol. *Romania between East and West*, p. 319—335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE AMERICAN PRESS ON THE ROMANIANS 1859—1918

SUMMARY

The object of this paper is the study of the major US newspapers' reporting and analysis of events in Romania since 1859 up to 1918, and its significance as a primary source for the study of Romanian history. That period was a historical one, rich in events and processes of an ample engagement and resonance in the all world, a period in which the Romanian society — liberated from the vestiges of a long political dependence on the Ottoman Empire — developed its modern structures, occasioning not only brief references or conjunctural appreciations, but also actual debates in the economic, political and diplomatic domains, taking aim its integration with one or other of the forming systems of alliance, with one or other of the spheres of influence. The crucial events of the period: the Union of the Romanian Principalities (Moldavia and Wallachia) the War of 1877—1878, Romania's declaration of independence, the proclamation of the kingdom in 1881, the Romanians' struggle in Transylvania to secure recognition of their nationality (the Memorandum of 1892), the peasant revolt of 1907 and others gave the US commentators an occasion to expand on their significance and often led to reflections concerning the likelihood and importance of a Greater Romanian state encompassing the unredeemed provinces of Transylvania, Bessarabia and Bukovina. Understanding was expressed for the delicacy of Romania's geographic position, sandwiched between the Austro-Hungarian and Russian Empires.

Though the output of American newspapers writing about Romania increased as the century wore on, there were some errors of interpretation; for instance, the commentators failed to understand that Romania's rapprochement with the Central Powers (1883) was due less to the German origin of its first monarch than to Russia's annexation of southern Bessarabia in 1878; or that the so-called pro-Russian stance of a segment of politicians was linked to Austro-Hungarian policy toward Transylvania. Also, when news of the peasant uprising of 1907 in Moldavia first hit U.S. headlines, many of the journalists viewed the explosion as an instance of Romanian antisemitism since many of the administrators on absentee laandowners estates happened to be Jews. As the revolt spread throughout the country, more and more sophisticated commentators began to understand the deep seated social and economic causes and implications of peasant jacquerie, in some way presenting a paralell to the agrarian problem in Ireland, which could only be resolved by reform and new legislation regulating the relationship between Boyar and peasant.

The international tensions leading to the outbreak of the two Balkan wars diverted the attention of newsmen to more serious preoccupations. The effectiveness diplayed by the Romanian army during 1912—1913 wars and pro-entente current of opinion on the eve of World War I spurred new interest in the justice of Romania's national objectives. The output of newspaper material increased in quality and expertise during the first World War, and helped pave the way for an offensive involving newspapermen, American diplomatic experts, scholars and politicians, and Romanian propagandistis too, ment to inform American public opinion on the realities of Romania's case.

The careful analysis of each comment or observation concerning Romanians allows certain valid conclusions regarding the increasing interest constantly recorded at the level of the political factors for decisions and at the level of the American public opinion for the Romanian historical realities as well as for the legitimacy of the political and national aspirations of the Romanian people in the period previous to the full achievement of its national-statal unity.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EVOLUȚIA ROMÂNIEI ÎN EPOCA CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ÎN VIZIUNE AMERICANĂ

DE

GH. BUZATU

Politica Statelor Unite ale Americii față de țările Europei est-centrale și de zona respectivă în ansamblu în epoca celui de-al doilea război mondial a preocupat și continuă să se afle în atenția specialiștilor, cărora le datorăm o seamă de sinteze, monografii și studii temeinice [1]. Nu trebuie neglijate, de asemenea, volumele memorialistice ale unora dintre foștii diplomați americani implicați în anii ultimei conflagrații mondiale, în virtutea pozițiilor ocupate, în dezbaterea ori în reglementarea unor probleme europene est-centrale [2]. De cel mai mare interes sînt, se înțelege, lucrările consacrate politicii S.U.A. față de zona geografică în discuție [3], context în care întîlnim studii speciale

---

[1] Herbert Feis, *Churchill—Roosevelt—Stalin. The War They Waged and the Peace They Thought*, Princeton, Princenton University Press, 1957 ; Thomas A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, 8th Edition, New York, Appleton—Century Crofts, 1970 ; Alexander De Conde, *A History of American Foreign Policy*, Second Edition, New York, Charles Scribner's Sons, 1971 ; F. R. Dules, *America's Rise to World Power, 1898—1954*, New York, Harper and Aow, 1955 ; David Horowitz, *From Yalta to Potsdam. American Foreign Policy in the Cold War*, Harmondsworth-Ringwood, Penguin Books, 1967 ; George F. Kennan, *American Diplomacy, 1900—1050*, Chicago, The University of Chicago Press, 1951 ; William H. McNeil, *America, Britain, and Russia. Their Cooperation and Conflict. 1941—1946*, London-New York-Toronto, Oxford University Press, 1963 ; Gaddis Smith, *American Diplomacy during the Second World War. 1941—1945*, New York, J. Wiley and Sons, 1965 ; Jean-Baptiste Duroselle, *De Wilson à Roosevelt. Politique extérieure dés Etats-Unis. 1913—1945*, Paris, Colin, 1960 ; James Mac Gregor Burns, *Roosevelt : the Soldier of Freedom 1940—1945*, *London*, Weidenfeld and Nicolson, 1971 ; Robert Dallek, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy. 1932—1945*, Oxford-New York-Toronto-Melbourne, Oxford University Press, 1981.

[2] Vezi îndeosebi : Cordell Hull, *The Memoirs of...*, 2 vols., New York, Macmillan, 1948 ; Edward Stettinius, Jr., *The Diaries of... 1943—1946*, New York, New Viewpoints, 1975 ; idem, *Roosevelt and the Russians. The Yalta Conference*, Garden City, Doubleday, 1949 ; James F. Byrnes, *Cartes sur tables (Speaking Frankly)*, Paris-Londres-New York, Morgan, 1948 ; W. Averell Harriman and Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946*, New York, Random House, 1975 ; Harry S. Truman, *Memoirs by...*, I, *1945 — Year of Decisions*, New York, Doubleday, 1955 ; George Kennan, *Memoirs 1925—1950*, Boston-Toronto, Little, Brown and Co., 1967 ; Robert E. Sherwood, *Le Memorial de Roosevelt, d'après les papières de Harry Hopkins*, 2 vols., Paris, Plon, 1950 ; Charles E. Bohlen, *Witness to History 1929—1969*, New York, W. W. Norton and Co., 1973 ; G. Barbul, *Mémorial Antonesco. Le III-e homme de l'Axe*, I, Paris, Editions de la Couronne, 1950 ; Alexander Cretzianu, *The Lost Opportunity*, London, J. Cape, 1957.

[3] Vezi, mai ales, John A. Lukacs, *The Great Powers and Eastern Europe*, New York, American Books Co., 1953 ; Benett Kovrig, *The Myth of Liberation. East-Central Europe in U.S. Diplomacy and Politics since 1941*, Baltimore-London, The John Hopkins University Press, 1973 ; Wojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War. Diplomacy, Warfare and the Politics of Communism. 1941—1945*, Columbia University Press, 1979 ; A. Polonsky (ed.), *The Great Powers and the Polish Question 1941—45. A Documentary Study in Cold War Origins*, London, Orbis, 1976 ; C. A. Macartney and A. W. Palmer, *Independent Eastern*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

referitoare la România [4]. Concluziile investigațiilor pînă în prezent concordă în a evidenția faptul că în prima fază a războiului, practic tot atîta timp cît Statele Unite au rămas în afara ostilităților, atitudinea Washingtonului a fost prin excelență una de „observare" a bulversărilor politico-diplomatice și militare din Europa est-centrală, inclusiv România. John C. Campbell, de exemplu, relevă că politica Casei Albe s-a concretizat abia cu începere din 1941 [5], dată după care — confirmă atît John Gaddis [6], cît și Benett Kovrig [7] — Europa est-centrală a avut o pondere însemnată în raporturile dintre marile puteri ale Națiunilor Unite. Mai mult decît atît, Kovrig crede chiar că ea a jucat „un rol catalitic" ori că a fost „o sursă de discordie" între Marii Aliați după 1941 [8]. Situația s-a agravat pe măsură ce ostilitățile în Europa se apropiau de deznodămîntul cunoscut [9]. Situația la care s-a ajuns în ultima etapă a războiului, în împrejurările știute, la stabilirea unor „zone de influență" este combătută de majoritatea specialiștilor, ca fiind în contradicție flagrantă atît cu interesele și drepturile popoarelor, cît și cu normele dreptului internațional [10]. Pe de altă parte, se atestă că acordurile politico-diplomatice interaliate din 1944—1945 reflectau îndeaproape realitățile militare ale momentului [11].

Pentru precizarea politicii est-europene a Departamentului de Stat și, în acest cadru, a raporturilor ori diferendelor americano-române studierea documentelor diplomatice este de cea mai mare importanță. Alături de documentele incluse mai ales în cunoscuta colecție privind evoluția politicii externe a S.U.A. [12], arhivele americane și române adăpostesc

---

Europe : A History, New York, St. Martin's Press, 1962 ; John L. Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War. 1941—1949*, New York-London, Columbia University Press, 1972 ; John C. Campbell, *American Diplomacy and the German Drive to Southeastern Europe (1939—1941)*, în „Actes du Premier Congrès International des Études Balkanniques et du Sud-Est Européenes", V, Histoire, Sofia, 1970, pp. 233—255.

[4] Paul D. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies towards Romania. 1938—1947*, Los Angeles, 1977 ; Stephen Fischer-Galați, *Twentieth Century Romania*, New York-London, Columbia University Press, 1970. Dintre lucrările tipărite de istoricii români, menționăm : Viorica Moisuc (ed.), *Probleme de politică externă a României. 1918—1940*, vol. 2, București, 1977 ; Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei (martie 1938 — martie 1940)*, București, 1980 ; Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913—1947*, București, 1980 ; A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, 1972 ; idem, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976 ; idem, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944*, Cluj-Napoca, 1979 ; Ștefan Lache, Gheorghe Țuțui, *România și conferința de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, 1978 ; Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, București, 1979 ; Dumitru Tutu, *Tratative și contacte ale guvernului și burgheziei române pentru ieșirea din războiul dus alături de Germania hitleristă*, în *AMN*, XV, Cluj-Napoca, 1978 ; Valeriu Florin Dobrinescu, *Aprecieri internaționale privind cobeligeranța României*, în *AMM*, II, Vaslui, 1980.

[5] John C. Campbell, *op. cit.*, p. 254—255.

[6] John L. Gaddis, *op. cit.*, *passim*.

[7] Benett Kovrig, *op. cit.*, *passim*.

[8] *Ibidem*, pp. IX, 9.

[9] Averell Harriman and Elie Abel, *op. cit.*, p. 424 și urm. ; Charles E. Bohlen, *op. cit.*, p. 160 și urm. Pentru politica Angliei în regiune, vezi : Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, III, London, HMSO, 1971, *passim* ; Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London-Basingstoke, Macmillan, 1976, p. 126.

[10] Cf. Benett Kovrig, *op. cit.*, p. 23—26.

[11] Elisabeth Barker, *op. cit.*, p. 144—147.

[12] Din colecția editată de U.S.A., Department of State, *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers* (Washington, Government Printing Office, apariții în ani diverși), vezi *anii* și *volumele : 1939*, 1—2 ; *1940*, 1—3 ; *1941*, 1—2 ; *1942*, 1—3 ; *1943*, 1—3 ; *1944*, 1—4 ; *1945*, 1—5 (în continuare, se va cita : *FRUS*). Cf., de asemenea, idem, *FRUS. The Conferences at Cairo and Tehran. 1943*, Washington, 1961 ; idem, *FRUS. The Conferences at Malta and Yalta. 1945*, Washington, 1955 ; idem, *FRUS. The Conference of Berlin. (The Potsdam Conference). 1945*, 2 vols., Washington, 1960 ; idem, *Making the Peace Treaties. 1941—1947*, Washington, 1947 ; idem, *Paris Peace Conference. 1946 : Selected Documents*, Washington, 1946 ; idem, *FRUS. 1946*, vols. 1—6 ; idem, *FRUS. 1947*, vols. 1—3 ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numeroase materiale inedite referitoare la aspectele în discuție. Astfel, în ajunul și la începutul marii conflagrații, Departamentul de Stat a beneficiat de informații corecte și detaliate cu privire la situația internă și internațională a României. Încă din martie 1939, în condițiile presiunilor Reichului nazist în cursul negocierilor economice româno-germane de la București și ale demersurilor lui V. V. Tilea la Londra în legătură cu prezentarea unui ultimatum hitlerist, Departamentul de Stat a urmărit cu atenție poziția României, în primul rînd prin reprezentanții săi la Londra, Paris și București, respectiv, ambasadorii Joseph Kennedy și William Bullitt și ministrul Franklin Mott Gunther [13]. Cu toții au constatat că nu se prezentase un ultimatum german României [14], ceea ce — considera Kennedy — nu putea conduce la neglijarea pericolului hitlerist pentru sud-estul Europei, la ignorarea faptului că intervenția lui Tilea „galvanizase" Londra și Parisul, obligînd cele două capitale să nu mai amîne examinarea posibilității de combatere a amenințării germane asupra întregului continent [15]. A făcut o bună impresie hotărîrea României de a se opune unei eventuale agresiuni a Wehrmachtului [16]. În iunie 1939, după ce inspectase misiunile S.U.A. din Balcani, ministrul american la București, Gunther, transmitea personal președintelui Roosevelt că admirase „mobilizarea spontană" contra pericolului german, că „mai presus de orice, România dorește să trăiască" [17]. Totodată, diplomatul american admitea că țările Înțelegerii Balcanice, bine echipate, puteau lupta contra „dominației politice germane"; în schimb, se dovedea neîncrezător în succesul negocierilor dintre Anglia, Franța și U.R.S.S. ce nu mai dădeau speranțe de renaștere a vechii „balanțe a puterilor și a securității colective" [18]. Cu puțin timp înainte de izbucnirea războiului, Legația S.U.A. — prezentînd Departamentului de Stat un raport pe marginea evoluției României în cele 18 luni după instalarea dictaturii regelui Carol al II-lea — sesiza, o dată mai mult, însemnătatea deosebită a grînelor și petrolului românesc pentru Reichul nazist, exprimînd regretul că Anglia și Franța nu reușiseră, pe plan economic, să preîntîmpine extinderea influenței germane [19]. În zilele următoare, Gunther prevestea deja că, în cazul unui război germano-polon, situația generală avea să impună României observarea regulilor neutralității [20]. La 23 august 1939, raportul atașatului militar american la București, evaluînd consecințele transformărilor survenite în acea zi pe arena mondială, reținea că ele provocaseră „consternare" la București, că se aștepta „un război imediat" și chiar „ocuparea României" [21].

După invadarea Poloniei de către Germania, Washingtonul a căpătat temeiuri în plus pentru a supraveghea evenimentele din România. A făcut-o pe căi diferite, dispunînd cu prioritate de detalile furnizate de reprezentanții oficiali acreditați la București, apoi la Londra, Paris, Moscova, Berlin, Belgrad, Sofia, Budapesta, Ankara, Atena și Riga [22]. La București, Paris și Londra, trimișii Departamentului de Stat s-au preocupat, după 17 septembrie 1939, de regimul aplicat în România refugiaților polonezi, mai cu seamă ofi-

---

idem, *A Decade of American Foreign Policy. Basic Documents 1941—49*, Washington, 1950; idem, *Postwar Foreign Policy Preparation. 1939—1945*, Washington, 1949.

[13] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, pp. 39—47; *FRUS. 1939*, vol. 1, *passim*; Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iași, 1978, pp. 11—43.

[14] Vezi United States of America, National Archives and Record Services, Washington, D. C., Record Group 59, Records of the Department of State, Box No. 6964, 871.00/679 (telegrama nr. 530 a lui Bullitt către Hull, Paris, 21.3.1939) (în continuare, se va cita: *USA, NAW*); *FRUS. 1939*, vol. 7, p. 74, 79, 90—92.

[15] *Ibidem*, pp. 90—92 (telegrama nr. 388 a lui Kennedy către Hull, London, 22.3. 1939).

[16] *USA. NAW*, Box No. 6964, 871/683 (telegrama nr. 29 a lui Gunther către Hull, București, 18.3.1939); idem, 871.00/679 (telegrama nr. 530 a lui Bullitt către Hull).

[17] F. D. Roosevelt Library, Hyde Park, Nek York, P.S.F. Departmental, State Department, Box No. 88 (raportul nr. 10 din 4.6.1939).

[18] *Ibidem.*

[19] *USA. NAW*, Box No. 6964,871.00/698 (raportul nr. 1 026 al lui Hibbard către Hull, București, 10.8.1939).

[20] Idem, Box No. 4209, 740.00/2052 (telegrama nr. 139 a lui Gunther către Hull, București, 14.8.1939).

[21] Idem, Box No. 6964, 871.00/699 (raportul nr. 2514 al lui J. P. Rataу).

[22] Idem, Boxes Nos. 4210, 4211, *passim.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cialităţilor [23]. Primindu-l la 23 septembrie 1939 la Ministerul Afacerilor Străine din Bucureşti pe Gunther, Alexandru Cretzianu i-a precizat comportamentul guvernului român în problema respectivă: „Dacă nu înţelegem să violăm legile neutralităţii, nu vom viola nici pe cele ale ospitalităţii" [24]. Cît timp la conducerea guvernului român se afla Armand Călinescu, cunoscut pentru patriotismul său şi redutabil adversar al hitlerismului, aceasta reprezenta — conchidea, la un moment dat, Gunther — o „garanţie" faţă de ameninţările la adresa independenţei şi integrităţii României. De altfel, premierul declarase, cu clarviziune, diplomatului american că, singure, Marea Britanie şi Franţa nu puteau stăvili expansiunea fascistă, impunîndu-se asistenţa Statelor Unite, care urmau să aibă un „rol decisiv" în desfăşurarea războiului mondial [25]. Este lesne de bănuit reacţia lui Gunther peste numai două zile, la aflarea ştirii despre asasinarea lui Armand Călinescu: consternare, indignare şi cel mai profund respect; Statele Unite pierduseră în persoana marelui om politic nu numai un „mare admirator", ci şi, asigura Gunther pe secretarul de stat, „un bun prieten" [26].

În 1939—1940, în repetate rînduri, oameni politici şi diplomaţi români au sugerat implicarea S.U.A. în politica europeană, solicitînd, precum Grigore Gafencu, ca Washingtonul să preia iniţiativa reîntronării păcii înainte de a se ajunge la nimicirea Europei şi la transformarea României într-un „vasal" al Germaniei [27]. La începutul anului 1940 s-au pus speranţe în rezultatele turneului lui Sumner Welles, subsecretarul de stat al S.U.A., în unele capitale europene [28]. Faţă de ameninţările ce planau din toate părţile în 1940 [29], Departamentului de Stat nu i-au rămas indiferente asigurările premierului Gh. Tătărescu şi ale lui Grigore Gafencu în sensul că România îşi va apăra cu forţa armelor independenţa şi integritatea teritorială [30]. Fiind primit de Welles la 5 aprilie 1940, Radu Irimescu, ministrul român la Washington, a declarat subsecretarului de stat că pacea în sud-estul Europei era grav periclitată [31]. Gafencu nu va întîrzia să ceară şi sprijinul diplomatic al S.U.A., avertizînd că, dacă „noua ordine" a învingătorilor de moment va cuprinde şi Europa est-centrală, atunci Germania va profita pentru a „alinia o sută la sută" România blocului Axei [32]. România era cu atît mai mult vizată de cel de-al III-lea Reich cu cît resursele sale petrolifere îi erau indispensabile pentru continuarea războiului [33]. În atare împrejurări, problema planului britanic de sabotare a transportului german

---

[23] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 52 şi urm.; F. D. Roosevelt Library, PSF Diplomatic, Box No 67 (telegrama nr. 283 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 29.9.1939).

[24] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R. S. România, Bucureşti, Fond 71/SUA, vol. 38, f. 69—70 (în continuare, se va cita: Arh. M.A.E.).

[25] *FRUS, 1939*, vol. 1, p. 441—442 (telegrama nr. 221 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 19.9.1939).

[26] *USA. NAW*, Box No. 6964, 871.00/701 (telegrama nr. 241 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 21.9.1939).

[27] *FRUS. 1939*, vol. 1, p. 499—500 (telegrama nr. 296 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 2.10.1939).

[28] Arh. M.A.E., Fond 71, SPA General, vol. 5, f. 287 (telegrama nr. 10 856/Washington, 10.2.1940, Teodorescu către M.A.S. din Bucureşti), *ibidem*, f. 292 (raportul nr. 1503 al lui Radu Irimescu către M.A.S., Washington, 9.4.1940).

[29] Vezi USA, NAW, Box No. 2115 A, 740.0011/3275 (telegrama nr. 226 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 23.5.1940); idem Box No. 2115 (telegrama nr. 45 a lui Earle către Hull, Sofia, 13.5.1940); idem, Box No. 2116, 740.0011/3344 (telegrama nr. 237 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 27.5.1940); idem, 740.0011/3307 (telegrama nr. 231 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 25.5.1940); idem, Box No. 2113, 740.0011/2026 (telegrama nr. 72 a lui Montgomery către Hull, Budapesta, 9.4.1940); idem, 740.0011/1935 (telegrama nr. 337 a lui Thurston către Hull, Moscova, 29.3.1940); idem, Box No. 2116, 740.0011/3349 (telegrama nr. 1544 a lui Heath către Hull, Berlin, 25.5.1940).

[30] Idem, Box No. 2113, 740.0011/2295 (telegrama nr. 133 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 17.4.1940); idem, 740.0011/1974 (telegrama nr. 28 a Legaţiei din Sofia către Hull, 5.3.1940).

[31] Idem, 740.0011/1939.

[32] Idem. Box No. 2116, 740.0011/3344 (telegrama nr. 237 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 27.5.1940).

[33] Idem, Box No. 2112, 740.0011/1707 (telegrama nr. 40 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 21.2.1940).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe Dunăre [34], în aprilie 1940, a stăruit în atenţia diplomaţilor americani din unele capitale europene [35], îndeosebi a lui Franklin Mott Gunther, care — în afara ştirilor curente — a expediat un raport la Washington [36].

Departamentul de Stat a înregistrat cu maximă promptitudine indiciile semnalînd agravarea izolării internaţionale a României în 1940, situaţie ce a culminat în vara anului respectiv prin presiunile sistematice exercitate asupra Bucureştilor şi prin grelele cedări teritoriale ce i-au fost impuse. Evenimentele, cu preludiile şi desfăşurarea lor, au ocupat un loc important în bogata corespondenţă recepţionată atunci de Washington de la ambasadele şi legaţiile de pe vechiul continent [37]. Neobosit în continuare, Gunther a „supravegheat" declanşarea procesului [38], după aceea consemnînd conduita imprimată de noul premier I. Gigurtu de „orientare" a Bucureştilor spre Berlin [39]. În ceea ce priveşte schimbările teritoriale provocate de război ori în timpul războiului, S.U.A. şi-au precizat neîntîrziat, prin glasul autorizat al secretarului de stat Cordell Hull, hotărîrea de a nu recunoaşte nici una dintre ele [40]. Se ştie că, la 5 septembrie 1940, ministrul de externe britanic a declarat de asemenea în Parlament că Londra respingea dictatul vienez în problema nordului Transilvaniei, dictat ce fusese „impus României de puterile Axei" [41].

După instalarea dictaturii legionaro-antonesciene în septembrie 1940, raporturile americano-române, fără a înregistra grave probleme, s-au deteriorat treptat pînă la declararea ostilităţilor între Bucureşti şi Washington, în decembrie 1941 şi iunie 1942. Politica dictaturii legionaro-antonesciene în problema evreiască şi chemarea unei misiuni militare germane în România au neliniştit cel mai mult guvernul american, care, de îndată după sosirea primelor trupe hitleriste, mai precis cu începere de la 10 octombrie 1940, a dispus blocarea tuturor bunurilor româneşti din S.U.A. [42]. România a fost trecută, evident, în categoria ţărilor ocupate. Faptul în sine constituia o nouă dovadă că America, treptat dar sigur, făcea eforturi pe calea angajării în război de partea statelor ce se opuneau Axei fasciste. La 28 octombrie 1940, însrăcinatul cu afaceri al României transmitea din Washington că S.U.A. „nu mai sînt neutre nici faţă de războiul din Europa, nici faţă de războiul din Extremul Orient [43]. Convingerea diplomatului român în această privinţă avea să se întărească ulterior, în special după adoptarea de către Congresul american, în martie 1941, a legii Lend Leas-ului [44], ceea ce echivala — în viziunea sa — cu o intervenţie „practică" a S.U.A. în război, pentru „înfrîngerea Axei" şi „distrugerea regimurilor totalitare" [45].

Înainte şi după intrarea la 22 iunie 1941 a României în conflagraţia mondială, Franklin Mott Gunther nu a slăbit contactele sale la Bucureşti cu unii politicieni şi oficialităţi [46], mai ales că din februarie 1941 reprezenta şi interesele britanice în România. În acea perioadă, Gunther a fost primit în repetate rînduri atît de Ion Antonescu, cît

---

[34] Cf. detalii la Horia Brestoiu, *Acţiuni secrete în România. În preajma şi la începutul celui de-al doilea război mondial*, Bucureşti, 1973, *passim*.

[35] USA, NAW, Boxes Nos. 2113, 2114, 2115 A, *passim*.

[36] Idem, Box No. 2115, 740.0011/2979 (raportul din 22.4.1940).

[37] Idem, Boxes Nos. 2117—2120, *passim*.

[38] Idem, Box No. 2119, *passim*.

[39] Idem, 740.0011 E. W./4348 (telegrama nr. 326 a lui Gunther către Hull, Bucureşti, 2.7.1940).

[40] Cordell Hull, *op. cit.*, vol. 2, p. 1168.

[41] Cf. Paul D. Quinlan, *op. cit.*, *p.* 65.

[42] F. D. Roosevelt Library, O. F. 428, Rumania, memorandumul lui Morgenthau pentru preşedintele Roosevelt (Washington, 10.10.1940); *ibidem* (memorandumul Casei Albe din 10.10.1940); Biblioteca Centrală de Stat a R. S. România, Bucureşti, Fond. Al. Saint Georges, pachetul LV/7 (nota verbală prezentată de Mihai Antonescu lui F. M. Gunther, Bucureşti, 30.10.1941) (în continuare, se va cita: *BCS*).

[43] Arh. M.A.E., Fond 71 SUA General, vol. 5, f. 323 (raportul confidenţial nr. 3721 al lui Brutus Coste către M. Sturdza, ministru al Afacerilor Străine).

[44] Un exemplar al legii a fost anexat raportului nr. 875 din 14 martie 1941 adresat de Brutus Coste lui I. Antonescu, preşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru al Afacerilor Străine al României *(ibidem*, f. 358 şi urm.).

[45] *Ibidem*, f. 403 (raportul nr. 1407 al lui Brutus Coste către I. Antonescu, Washington, 11.4.1941).

[46] F. D. Roosevelt, PSF Diplomatic, Box No. 67, *passim*; *FRUS. 1941*, vol. 1, pp. 319—321

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi, mai cu seamă, de noul ministru de externe, Mihai Antonescu, cu care a dezbătut problemele globale ale războiului sau numai pe cele interesînd România şi raporturile româno-americane [47]. În asemenea ocazii, s-a examinat comportarea presei române şi americane şi s-au reafirmat respingerea de către guvernul de la Bucureşti a dictatului vienez [48] ori „interesul" S.U.A. pentru acţiunile României [49]. Într-un rînd, Gunther a promis să prezinte periodic lui Mihai Antonescu „punctul de vedere american" referitor la aspectele legate de poziţia României în conflictul mondial [50].

Războiul a căpătat noi dimensiuni după 7 decembrie 1941, o dată cu participarea S.U.A., ca urmare a raidului japonez asupra bazei flotei americane a Pacificului de la Pearl Harbor. Germania şi Italia s-au grăbit să declare război Statelor Unite şi, mai mult decît atît, reprezentanţii lor la Bucureşti, Manfred von Killinger şi R. Bova Scoppa, s-au prezentat la Mihai Antonescu, pretinzîndu-i ca România să procedeze, imediat, identic [51]. România, ca şi ceilalţi sateliţi — Ungaria şi Bulgaria — nu a rezistat presiunii puterilor Axei. În aceeaşi zi, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine a făcut cunoscut însărcinatului cu afaceri american la Bucureşti, Benton, că România se punea în stare de război cu S.U.A.; nu s-a prezentat însă, cu acel prilej, o declaraţie oficială de război [52]. Decizia gravă a guvernului I. Antonescu, care în consecinţă înrola cu totul ţara la remorca Axei Berlin — Roma — Tokio, intervenea la numai cîteva zile după ce Marea Britanie făcuse cunoscut oficial că se afla în război cu România [53]. S.U.A. nu au ripostat imediat acţiunii cabinetului antonescian, ci abia în iunie 1942, la solicitările exprese ale guvernului sovietic [54].

În anii 1942—1944, după cum confirmă cele mai recente studii ale istoricilor americani şi britanici [55], atitudinile Washingtonului şi Londrei faţă de România au fost dictate de considerente militare şi politice, care, după convingerea noastră, au predominat deopotrivă, dar nu şi concomitent. Astfel, în 1942—1943, preponderenţa a aparţinut factorului militar, iar după eşecurile tot mai numeroase şi proporţii ale Axei, în 1943—1944, celui politic. În funcţie de considerentele ce au stat la temeiul poziţiei adoptate, S.U.A. au privit mai întîi România pur şi simplu ca un stat inamic, planificînd şi executînd împotrivă-i importante operaţiuni aeriene în privinţa cărora literatura de specialitate [56] şi arhivele americane [57] oferă bogate informaţii. Bombardamentele aeriene au constituit în 1942—1944 manifestarea cea mai importantă, dacă nu cumva singura, a impactului militar dintre România şi S.U.A. În afara sa însă contactele româno-americane nu au conţinut, îmbrăcînd forme diferite şi desfăşurîndu-se pe canale deosebite (semioficiale, particulare şi chiar oficiale). Studiile mai recente şi documentele aflate în arhivele române şi americane ne furnizează detalii din cele mai interesante, toate atestînd că, în politica Naţiunilor Unite, a S.U.A. în cazul în speţă, România a avut un loc bine determinat.

---

[47] Vezi notele dictate de Mihai Antonescu asupra convorbirilor sale cu F. G. Gunther din: 18 iulie, 21 august, 3 şi 11 septembrie, 2 şi 30 octombrie 1941 (BCS, Fond Al. Saint-Georges, pachetul LV/7); vezi şi Arhivele Statului Bucureşti, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 344/1941, *passim*.

[48] *Ibidem* (nota întrevederii din 11 septembrie 1941).

[49] *Ibidem*.

[50] *Ibidem*, f. 82—83 (nota întrevederii din 21 august 1941). Vezi şi „Studii. Revistă de istorie", anul XI, nr. 6/1958, pp. 77—98 (cu numeroase inexactităţi documentare şi de interpretare).

[51] Arhivele Statului Bucureşti, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 344/1941, f. 374.

[52] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 75.

[53] *Ibidem*, p. 72—73.

[54] F. D. Roosevelt Library, O.F. 428 Rumania (nota secretarului prezidenţial Stephen Early din 2.6.1942).

[55] Vezi Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 79 şi urm.; Elisabeth Barker, *op. cit.*, p. 111 şi urm.

[56] Vezi USA, Air Force, Office of Air Force History, *The Army Air Forces in World War, II*, vol. II—III, Chicago, The University of Chicago Press, 1949—1951; Leon Wolff, *Low Level Mission*, New York, Arno Press, 1972; James Dugan and Caroll Stewart, *Ploieşti: the Great Ground Air Battle of 1 August 1943*, New York, Random House, 1962.

[57] F. D. Roosevelt Library, Map Room File, M. R. 501—530 (1), Box No. 136; idem, Container No. 217/USA Navy, *The O.N.I. Weekly*, vol. II, No. 27/July, 7, 1943, p. 1 915 şi urm.; idem, Container No. 227, *J. I. C. Weekly Summary, 1943, passim*; idem, Container No. 231, *J. I. C. Weekly Summary, 1944, passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În această privință o multitudine de documente inedite dovedesc că interesul Washingtonului pentru România ținea de domeniul însuși al strategiei sale globale : cîștigarea cît mai repede a războiului în Europa, pentru finalizarea, apoi, a operațiunilor din Pacific. În acest context, eșecul Germaniei căpăta evident o importanță primordială, iar acest deznodămînt — se aprecia, nu fără realism, la Casa Albă — apărea mai apropiat și mai lesne pentru Națiunile Unite în cazul defecțiunii sateliților celui de-al III-lea Reich, al României îndeosebi. Să reținem că, în 1943—1944, mai multe studii elaborate de OSS reaminteau că, după cum în 1918 eșecul Puterilor Centrale a fost grăbit de capitularea Bulgariei, la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial situația se putea repeta printr-un gest similar al României. Pentru cine a studiat documentele americane este foarte clar că acțiunea României de desprindere din Axa fascistă a fost — lucru mai puțin sesizat de literatura de specialitate, mai veche ori mai nouă — ajutată să se producă de către Washington, care și-a informat corect și la timp partenerii majori din Marea Alianță, Londra și Moscova, ce, la rîndul lor, au avut propriile demersuri. Pe un asemenea teren se produce, în 1943—1944, interferarea acțiunilor aliate (americane, în cazul nostru) și ale opoziției democratice din România, dornică, aceasta din urmă, să-și salveze țara de la iminentul dezastru prin continuarea războiului alături de Reichul nazist[58]. Să mai amintim că, datorită condițiilor specifice în care s-au derulat evenimentele, „actorii" scenei politice românești au luat măsuri deosebite pentru păstrarea secretului preparativelor lor, dar că, totuși, detaliile nu au scăpat organismelor specializate aliate (americane, mai ales) și, în consecință, azi putem reconstitui faptele anterioare actului istoric de la 23 August 1944 grație documentelor descoperite în arhivele din S.U.A.

Evitînd amănuntele, vom specifica cîteva dintre formele și nivelele la care, între 1942 și 1944, s-au desfășurat contactele româno-americane :

1) Activitatea românilor în S.U.A., mai ales a fostului ministru al României la Washington, Carol Davila, vizînd crearea unui comitet național (în fond, un guvern în exil, după modelul celor polonez, danez, cehoslovac de la Londra, unde, de asemenea, în 1940—1942 mai ales, s-a dezbătut intens problema constituirii unei echipe similare conduse de V. V. Tilea, ș.a.) ;

2) Negocierile de pace separată angajate de emisarii guvernului antonescian cu reprezentanții S.U.A. la Lisabona, Madrid, Ankara, Berna și, mai cu seamă, Stockholm și Cairo. Studiile publicate nu demult de către Elisabeth Barker și Paul Quinlan dovedesc că pentru investigarea „dosarului Cairo" documentele păstrate în arhivele britanice și americane sînt fundamentale, fapt, pe care, în 1980, l-am constatat și noi înșine, atunci cînd, la Washington, DC, ori la Hyde Park, am aflat minutele convorbirilor lui Barbu Știrbey cu delegații aliați în capitala Egiptului, ca și o bogată corespondență anexă. Pentru „dosarul Stockholm", unde — simultan și fără o legătură aparentă — purtau negocieri reprezentanții lui Antonescu și cei ai opoziției democratice din România, tot documentele din arhivele engleze și americane, coroborate cu cele de la Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din București, sînt în măsură deocamdată să aducă clarificări. Mai mult decît atît, în arhiva Institutului Hoover se poate consulta *Jurnalul* lui Georges I. Duca[59], cel care, în 1943—1944, avînd mandatul opoziției

---

[58] Vezi A. Simion, *Preliminarii...*, pp. 380—414 ; Eugen Preda, *„Săritura de pisică"*, București, 1976, *passim* ; Benett Kovrig, *op. cit.*, p. 27 ; Dumitru Tuțu, *op. cit.*, pp. 604—609 ; Maxime Mourin, *Les tentatives de paix dans la Seconde Guerre mondiale (1939—1945)*, Paris, Payot, 1949, *passim* ; Paul D. Quinlan, *op. cit.*, pp. 90—100 ; Alexandre Cretzianu, *op. cit.*, p. 123 și urm. ; idem, *The Rumanian Armistice Negotiations : Cairo, 1944*, în „Journal of Central European Affairs", vol. XI, No. 3/October 1951, pp. 243—258 ; F. C. Nano, *The First Soviet Double Cross. A Chapter in the Secret History of World War II*, în „Journal of Central European Affairs", vol. XII, No. 3/October 1952, pp. 236—258 ; G. Cioranesco ș.a., *Aspects des relations russo-roumains*, I, Paris, Minard, 1967, p. 174 și urm. ; *FRUS. 1944*, vol. 4, pp. 133—190 ; F. D. Roosevelt Library, Map Room, Box No. 73/OSS Numbered Bulletins, M. R. 203 (12), January 1944 — April 1945, *passim* ; idem, PSF, Safe File, Box No. 6, *passim* ; USA, NAW, Box No. 381, *passim* ; idem, 740.00119 E.W./8—2400 (memorandum prezentat de Lincoln MacVeagh, secretarului de stat al S.U.A., inclusiv anexele : minuta întrevederii de la Cairo cu Barbu Știrbey din 17.3.1944 și un „compte-rendu" semnat de trimisul român) ; idem, 740.00119 E.W./8—2644 (memorandum prezentat la 26.8.1944, președintelui Roosevelt și însoțit de o schiță cronologică privind eforturile României în perioada noiembrie 1943—iulie 1944 pentru încheierea păcii separate cu reprezentanții Națiunilor Unite).

[59] Vezi Hoover Institution on War, Revolution and Peace (Stanford University, Palo Alto, California, S.U.A.), Hoover Institution Archives, *G. I. Duca Papers*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și al regelui Mihai I personal, a tratat direct cu americanii și sovieticii pentru scoaterea României din război cu mult înainte de ceasul al 12-lea. Rostul misiunii sale în Suedia, unde venise cu un mesaj al lui Iuliu Maniu destinat anglo-americanilor, a fost descifrat în cunoscuta telegramă nr. 2539/13 august 1943 trimisă de ambasadorul S.U.A., Johnson, secretarului de stat, Cordell Hull [60].

Emisarii români, precum Constantin Vișoianu de exemplu, au constatat că „solidaritatea reprezentanților aliați este perfectă" în negocierile secrete cu România, că nu România „poate schimba strategia generală a Aliaților" [61]. Tocmai de aceea se impunea ca ieșirea României din războiul hitlerist să se facă „fără întîrziere", mai ales că „nu întreaga lume (aliată — n. ns.) vrea ca noi să încheiem un armistițiu".

3) Importanța acordată de Washington „detașării" României de Axa fascistă s-a concretizat și într-o intensă activitate a serviciilor de spionaj americane în sud-estul Europei, inclusiv România. Investigațiile noastre au condus la identificarea, pînă în prezent, a numeroase documente provenind de la principalele organisme de informații ale S.U.A. din anii războiului, și anume :

— 91 note informative, rapoarte, studii ale *OSS*-ului pentru anii 1942—1945 (dar mai ales 1943—1944) ;

— 21 rapoarte ale lui Burton Berry, consulul general al S.U.A. la Istanbul, privind situația internă a României în anii 1943—1944 în baza chestionării unor „surse" cu „antene" la București ;

— 5 rapoarte ale *OWI* ;

— 8 rapoarte întocmite de biroul de spionaj al guvernului polonez în exil pentru autoritățile americane (1943—1944) ;

— 46 note informative și rapoarte provenind de la Serviciul de spionaj al armatei terestre a S.U.A. (anii 1942—1944).

Între documentele menționate se află și raportul încheiat la 25 iulie 1943 între reprezentanții *OSS*-ului și ai *SOE*-ului britanic referitor la extinderea activității biroului lui William Donovan în sud-estul Europei, îndeosebi în România. Pe acest temei, la 20 august 1943 Donovan a solicitat *JCS*-ului o aprobare, pe care a obținut-o în urma dezbaterilor din 23 și 31 august 1943. Atunci s-a recomandat *OSS*-ului să exercite „o presiune subversivă" asupra României, Bulgariei și Ungariei (în ordine), pentru a le „ghida" să „se retragă din război" [62].

Activitatea desfășurată în continuare de către *OSS* permise Washingtonului să cunoască, dacă nu totul, aproape totul despre situația României în preajma actului de la 23 August 1944. „Studiile din sinteză" elaborate de colaboratorii lui Donovan o dovedesc pe deplin și, dintre ele, reținem pe cele intitulate [63] :

— „Contribuția României la economia germană de război", din 18 noiembrie 1943 ;

— „România : situația actuală", din 17 decembrie 1943 ;

— „Industria română de petrol — obiectiv al ostilităților politice [interaliate — *n. ns.*]", din 12 ianuarie 1944 ;

— „România și problema Transilvaniei", din 21 august 1943 ;

— „Activități comuniste în România", din 18 decembrie 1943 ;

— „Scena politică actuală din România", din 7 aprilie 1944 ;

— „Politica românească", din 11 august 1944 ;

— „Efecte suplimentare ale capitulării (României — n. ns.)", din 26 august 1944 ;

La capitolul „recorduri" ale serviciilor secrete americane reținem doar cîteva de această dată :

— Serviciul de spionaj militar l-a contactat pe agentul britanic House, ajuns în februarie 1944, după peripeții de necrezut prelungite vreme de trei ani, la Istanbul. Acesta avusese, la începutul lui 1944, o întrevedere de o oră și 35 minute cu însuși regele Mihai I. Regele i-a declarat că orice „compromis" al opoziției democratice cu I. Antonescu era exclus

---

[60] USA, NAW, Record Group 59 (871.00/978).

[61] Arhivele Statului București, fond *Microfilme S.U.A.*, rola 662, cadrele 960—965 (C. Vișoianu către Al. Cretzianu, Cairo, 3.6.1944).

[62] USA, NAW, Record Group 165 (ABC — 091.411/Notes on JCS 111-th and 112-th Meetings).

[63] Vezi Arhivele Statului București, fond *Microfilme S.U.A.*, rola 634, cadrele 1262—1265, 1201—1222, 1069—1075 ; USA, NAW, Record Group 226 (OSS — 43510 ; OSS — 57320 ; OSS — 69332 ; OSS — 86754 ; OSS — L 42849).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi că doborîrea regimului dictatorial fusese proiectată, Maniu fiind desemnat ca lider al viitorului guvern [64];

— Procurarea de către *OSS* a unor documente ultrasecrete (nota întrevederii I. Antonescu — von Killlinger din 3 iunie 1943; nota convorbirii G. Barbul — von Killinger din 14 noiembrie 1942 ş.a.);

— „Capturarea" majorităţii documentelor fundamentale ale opoziţiei antihitleriste interne din România. (Reţinem aici că la 1 septembrie 1942 Hull îi mulţumea lui Donovan pentru „interesantele documente" transmise — un lot de materiale aparţinînd lui Iuliu Maniu).

Recapitulînd, distingem că, între 1939 şi 1944, raporturile româno-americane au cunoscut, în condiţii total deosebite de la o etapă la alta, un drum sinuos: de la relaţii diplomatice pline de încredere şi bunăvoinţă reciprocă, în 1939—1940, la dificultăţile anilor 1941—1942, care au prevestit ori precedat anii conflictului declarat; starea de ostilitate nu a coincis, cum s-a constatat, cu lipsa oricăror contacte, oficiale sau neoficiale; dimpotrivă, pe măsura agravării situaţiei militare şi politico-diplomatice a Reichului hitlerist, aceste contacte s-au intensificat, fiind evidentă voinţa părţilor de-a ajunge în vreun fel la încetarea ostilităţilor. Se cunoaşte prea bine că, în vara anului 1944, Casa Albă (preşedintele Roosevelt personal) s-a raliat politicii anglo-sovietice de împărţire a Europei est-centrale în „sfere de influenţe", ceea ce n-a împiedicat Washingtonul să urmărească cu interes desfăşurarea insurecţiei din August 1944 — „actul energic" al naţiunii române —, cu efecte considerabile asupra ultimei faze a celui de-al doilea război mondial.

*

Întrezărind evoluţia evenimentelor, Gh. Davidescu, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine de la Bucureşti, îi mărturisea în decembrie 1941 lui Benton că „separarea" României de S.U.A. şi Naţiunile Unite nu putea fi decît momentană, că nu era exclus ca, în cele din urmă, cele două ţări să se afle în situaţia firească „să lupte împreună" în război [65]. În adevăr, izbucnirea insurecţiei în August 1944 a constituit corolarul înrolării României în tabăra Naţiunilor Unite în război contra Germaniei naziste şi a ultimilor ei aliaţi. Pînă la sfîrşitul ostilităţilor în Europa, în mai 1945, România s-a impus în lupta generală a popoarelor prin eroism şi jertfe, ca fiind, sub raportul forţelor angajate pe frontul antifascist, pe locul al IV-lea între aliaţi, după U.R.S.S., S.U.A. şi Marea Britanie. Declanşarea insurecţiei române a surprins în cel mai înalt grad Axa fascistă şi, într-o măsură, Naţiunile Unite [66]. Pentru acestea din urmă, decizia României a echivalat cu unul dintre momentele hotărîtoare ale conflictului mondial. Exprimînd acest punct de vedere, faimosul cotidian „The New York Times", apreciind consecinţele militare şi politice ale „dezertării" României din Axă, o califica „un triumf major pentru Aliaţi" [67]. Cu alt prilej, acelaşi ziar conchidea: „Istoria poate foarte bine să consemneze defecţiunea României (din tabăra germană — n. ns.) ca unul dintre evenimentele decisive ale întregului război" [68]. De asemenea, la 24 august 1944, orele 24,00, postul de radio nord-american din Europa includea gestul României între „actele senzaţionale", cu „efecte imediate şi de mare amploare" asupra conflagraţiei secolului [69].

Din documentele de care dispunem, rezultă că, în 1944, Casa Albă — prin sursele sale cele mai competente — a fost permanent la curent cu faptele din România de după 23 August şi a apreciat în mod veridic semnificaţia lor particulară şi generală. În acest sens stau mărturie unele rapoarte ale *OSS*-ului [70], serviciul de informaţii numărul unu al S.U.A. din anii războiului, ca şi corespondenţa diplomatică intensă pe canalul Cairo—Washington (Departamentul de Stat) [71]. Din primele ceasuri ale insurecţiei, americanii erau deja în posesia unor informaţii în sensul că forţele patriotice stăpîneau ferm poziţiile în Bucureşti şi că, în întreaga ţară, sentimentul popular era „puternic în favoarea unei acţiuni imediate con-

---

[64] Arhivele Statului Bucureşti, fond *Microfilme S.U.A.*, rola 687, cadrele 41—44.
[65] G. Barbul, *op. cit.*, p. 140—141.
[66] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 102.
[67] "The New York Times", vol. XCIII, no. 31 624 din 24. 8. 1944, p. 11.
[68] Idem, no. 31 625 din 25. 8. 1944, p. 12.
[69] Vezi Arhivele Statului Bucureşti, Fond Ministerul Propagandei Naţionale, buletine radio-informative, dosar 245/1944, f. 237.
[70] F. D. Roosevelt Library, Safe File, Boxes Nos. 6, 167.
[71] USA, NAW, Box. no. 381, *passim.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tra naziștilor" [72]. Știri similare au parvenit președintelui Roosevelt și colaboratorilor săi și din partea altor organe speciale de la Washington. Așa, de pildă, de o mare precizie și promptitudine au fost sintezele întocmite și prezentate de Joint Intelligence Committee (J.I.C.). Sinteza prezentată șefului executivului american a doua zi după izbucnirea insurecției la București debuta cu aceste precizări ce fixau locul evenimentelor din România în contextul general: „În această săptămînă, Germania a suferit o serie de răsturnări militare și politice descumpănitoare. Armatele germane în nordul Franței au luptat cu disperare să scape de încercuire și nimicire de către forțele aliate [...] În final, România a pus în pericol poziția germană din Balcani [...]" Insistîndu-se asupra situației militare din estul Europei, se dădeau detalii asupra ofensivei fronturilor 2 și 3 ucrainene în zona Iași—Chișinău, apreciindu-se că, în general, în acel sector, înainte de cotitura României, operațiunile nu depășiseră stadiul „relativ static" [73].

Un capitol al sintezei din 24 august 1944 era consacrat integral României. Se reținea, înainte de toate, că gestul României, conjugat cu decizia manifestă a Bulgariei de-a încheia armistițiul cu Aliații, a „deteriorat rapid" poziția Germaniei în Balcani. România era prima țară satelită ce „dezerta" din Axă și care-și făcuse cunoscută intenția, tradusă în acel moment în viață, de-a sprijini Națiunile Unite în războiul antihitlerist. Numirea guvernului condus de generalul Constantin Sănătescu exprima coeziunea forțelor patriotice interne, în cabinet fiind reprezentate toate partidele politice importante, prin Lucrețiu Pătrășcanu, C. Titel-Petrescu, C. I. C. Brătianu și Iuliu Maniu [74].

Sinteza următoare a *J.I.C.*-ului, cea din 31 august 1944, cuprindea sublinieri și mai revelatoare despre importanța internațională a acțiunii României, căreia îi erau consacrate unele capitole speciale și referințe și mai multe în alte paragrafe: *Europa de răsărit, Evoluții românești, Cabinetul maghiar, Pierderea de către Germania a aprovizionărilor cu petrol românesc* [75]. Prezentarea generală a faptelor era în deplină concordanță cu realitățile militare și politice: „Ajutată de cotitura României (Rumania's *volteface*), Armata Roșie, în decurs de o săptămînă, a cuprins Basarabia, Moldova și cea mai mare parte a Dobrogei, a pătruns prin poarta Galați și a atins Ploiești. Forțele române controlează aria Bucureștilor și se raportează că ele dețin, de asemenea, Brașovul". O atare evoluție rapidă a operațiunilor militare făcea să se prevadă „prăbușirea" pozițiilor Reichului în Balcani.

Capitolul *Evoluții românești* evidenția că ieșirea României din tabăra germană amenința cu „dezintegrarea completă" a pozițiilor hitleriste în sud-estul Europei. Nu lipseau unele amănunte despre pregătirea și declanșarea insurecției și care corespundeau cu știrile provenind din alte surse, și anume că, la 20 august 1944, Aliații primiseră un mesaj semnat de Iuliu Maniu ce anunța că „acțiunea" va surveni la 26 august, dată pentru care se solicita sprijinul aerian anglo-american; deși prevăzută pentru 26 august 1944, declanșarea insurecției fusese totuși devansată, întrucît reprezentanții forțelor patriotice aflaseră „o ocazie neașteptată" de a-i aresta pe Antonești și membrii guvernului lui; regele și delegații forțelor patriotice interne ar fi întrevăzut o asemenea soluție încă din februarie 1944; guvernul sovietic nu confirmase încă acceptarea semnării armistițiului cu România; reacția germanilor a fost tipică și neîntîrziată, ei procedînd între altele la bombardarea Bucureștilor și la formarea unui guvern marionetă în interiorul Reichului [76].

Dacă anterior se insistase asupra consecințelor gestului României asupra Bulgariei, la 31 august 1944 se vorbea pentru prima dată de „influența" și asupra Ungariei [77].

Un capitol al sintezei examinate avea în vedere aspectele economice, sesizîndu-se că germanii primiseră o mare lovitură prin pierderea regiunii petrolifere Valea Prahovei, care, anterior, asigurase în proporție de cel puțin 28% consumul de combustibil lichid al Axei în Europa. Așadar, se concludea, Reichul pierdea, o dată cu cele aproximativ 30 de divizii române puse la dispoziție de Antonescu, și sursa sa petrolieră „cea mai serioasă" [78].

---

[72] Idem, 740.00119/8—2744 (telegrama nr. 217 a lui Murphy către Hull, Caserta, 27. 8. 1944).

[73] F. D. Roosevelt Library, Map Room Papers, Container No. 233, *J.I.C. Weekly Summary*, no. 85/24. 8. 1944.

[74] *Ibidem*, p. 7—8.

[75] Idem, *J.I.C. Weekly Summary*, no. 86/31. 8. 1944, *passim*.

[76] *Ibidem*, p. 6—8.

[77] *Ibidem*, p. 8.

[78] *Ibidem*, p. 18—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cînd „distanța" între evenimentele din România și redactarea sintezelor deveni mai „confortabilă", consecințele multiple ale insurecției române s-au impus de la sine. La 7 septembrie 1944, de exemplu, J.I.C.-ul cunoștea că: diviziile române erau deja angajate în lupta contra Germaniei și Ungariei, în Transilvania; după decizia României, Armata Roșie avansase fulgerător spre granițele cu Bulgaria și Iugoslavia, fiind la Porțile de Fier, iar Wehrmachtul începuse retragerea forțelor sale din Grecia; Finlanda solicitase, la rîndu-i, încheierea armistițiului [79]. Peste alte șapte zile, J.I.C.-ul stăruia asupra evenimentelor militare din nordul Transilvaniei [80], pentru ca la 21 septembrie 1944 să anunțe prăbușirea „întregii poziții germane în Balcani" [81]. În sfîrșit, numărul din 28 septembrie 1944 al sintezei vorbea deja despre eșecul Germaniei în al doilea război mondial [82].

J.I.C.-ul își întemeia analizele pe informațiile transmise de toate serviciile secrete ale S.U.A., între care s-a impus, sub raportul eficacității, nu și al dimensiunilor, biroul de spionaj naval — Office of Naval Intelligence (O.N.I.). Sintezele acestui serviciu, de asemenea săptămînale, ajungeau și ele pe biroul președintelui Roosevelt: 49 în anul 1942, cîte 52 și 1943 și 1944 și 15 între 3 ianuarie și 11 aprilie 1945 [83]. Nu mai puțin sugestive decît sintezele J.I.C.-ului, acelea ale O.N.I.-ului au completat imaginea asupra faptelor din România. Una dintre sinteze era datată chiar 23 august 1944 și, dată fiind diferența de fuse orare dintre București și Washington, a putut reține comentarii pe marginea insurecției, cu care și începea: „România a acceptat condițiile de pace ale Aliaților. Decizia — re relata — a fost anunțată la 23 august într-o emisiune radiodifuzată din București de către regele Mihai, care și-a chemat concetățenii să se ralieze noului cabinet democratic și să ia armele împotriva Germaniei. După defecțiunea Italiei în urmă cu aproape un an, România, în virtutea poziției ei strategice și a resurselor economice, devenise cel mai important dintre sateliții Germaniei. Modificarea bruscă de către ea a taberei este o gravă înfrîngere pentru Germania" [84]. „Acțiunea României — se aprecia, în continuare — deschide o largă breșă în frontul balcanic al lui Hitler. Ea poate grăbi deliberările guvernului bulgar [...] Ea pune în pericol poziția garnizoanelor germane din insulele egeene, Grecia și Iugoslavia. Pentru poporul german însuși, care-și amintește cum capitularea Bulgariei a constituit începutul sfîrșitului în anul 1918, știrile de la București vor fi la fel de amenințătoare ca și celelalte aflate în această tragică vară" [85].

Specialiștii O.N.I.-ului au întrevăzut că Germania va pierde grabnic zona Ploiești [86]. Capitolul *Frontul răsăritean* din sinteza de la 23 august 1944 amintea că, după decizia României, aici se mutase, după mai multe luni de inactivitate, interesul pentru desfășurarea operațiunilor [87].

La 30 august 1944, O.N.I. a revenit asupra „avantajelor" obținute de Armata Roșie în sud-estul Europei în urma cotiturii României [88]. Wehrmachtul se confrunta cu noi și mari „dificultăți", acestea rezultînd din luptele angajate în ultimele zile de armata română, care eliberase singură București; nemții se băteau „neobișnuit de feroce" în regiunea petroliferă Ploiești, unde, totuși, succesele românilor erau previzibile [89]. Serviciul informațiilor din cadrul Marinei S.U.A. descoperea și el că faptele românilor se repercutaseră deopotrivă asupra deciziilor Sofiei și Budapestei, iar din Grecia și Iugoslavia Hitler se văzuse silit să-și retragă în grabă forțele, pentru a nu le pierde definitiv după contactul Armatei Roșii cu armata mareșalului Tito [90]. Descriindu-se operațiunile de pe teatrul de est, se recunoștea fără reticențe

---

[79] Idem, *J.I.C. Weekly Summary*, nr. 87/7. 9. 1944, p. 6—7.
[80] Idem, *J.I.C. Weekly Summary*, nr. 88/14. 9. 1944, pp. 6, 28.
[81] Idem, *J.I.C. Weekly Summary*, no. 89/21. 9. 1944, p. 15.
[82] Idem, *J.I.C. Weekly Summary*, no. 90/28. 9. 1944, p. 26.
[83] Idem, Containers, Nos. 221—224.
[84] Idem, Container no. 221, *The O.N.I. Weekly*, vol. III, no. 34/23. 8. 1944, p. 2611.
[85] *Ibidem*.
[86] *Ibidem*, p. 2613.
[87] *Ibidem*, p. 2628.
[88] Idem, *The O.N.I. Weekly*, no. 35/30. 8. 1944, p. 2685.
[89] *Ibidem*, p. 2686.
[90] *Ibidem*, pp. 2687—2704.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că ofensiva armatelor sovietice în zona Iași — Chișinău, în condițiile victoriei insurecției române, permitea U.R.S.S. să repurteze un succes „de proporțiile Stalingradului" pe plan militar și cu mari consecințe politice și teritoriale [91]. În același context, fapta României era cu atît mai mult apreciată cu cît era comparată cu succesul aliat în Vest în aceeași săptămînă — eliberarea Parisului [92]. Pentru Germania perspectivele continuării războiului deveniseră „sumbre" : pierderea „aproape sigură" a petrolului românesc reprezenta o altă „serioasă lovitură fizică și morală" [93]. Importanța „enormă" a petrolului românesc pentru Axă în acel moment a făcut să sporească — citim într-o altă sinteză a O.N.I.-ului — prețul cotiturii României în cel de-al doilea război mondial [94].

În perioada ce a succedat declanșării revoluției din August 1944, restabilirea raporturilor româno-americane a presupus și timp și eforturi [95]. S-a adeverit încă odată valabilitatea cunoscutului dicton potrivit căruia cîștigarea păcii poate fi mult mai dificilă decît obținerea victoriei în luptă.

THE EVOLUTION OF ROMANIA DURING THE SECOND WORLD WAR II AND AN AMERICAN IMAGE

SUMMARY

This study is based on a rich bibliography as on some new materials gathering by the author during last years in Romanian, American and British Archives. The author, a specialist in the history of World War II, investigates the general evolution of Romania between 1939 and 1944 and the attitude of some US officials towards the political, diplomatic, economic and military events in Romania, towards the rôle and place of Romania in the development of hostilities in East-Central Europe. In this context there are described the activity of F. M. Gunther in Bucharest, the special contacts between the USA and Romania after 1941/1942 as the "investigation" of Antonescu's Romania by the secret services from Washington, DC in 1942—1944. The author insists upon the place of the insurrection of 23rd od August 1944 in shortening the Second World War in Europe and presents the opinions of the American agencies of espionage (OSS, ONI and JIC) about the consequences of Romania's *volte-face* for the both camps in conflict. Examinating the political and diplomatic relations between Romania and the USA at the end of World War II and after 1945, the author concludes that it was easier for these countries to obtain the victory against the Fascist Powers than to restore the peace between them.

[91] *Ibidem*, p. 2705.
[92] *Ibidem*, p. 2711.
[93] *Ibidem*, p. 2715.
[94] Idem, *The O.N.I. Weekly*, no. 36/6. 9. 1944, p. 2785.
[95] Vezi Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 105 și urm. ; Ion Enescu, *op. cit.*, *passim.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A DOUA DOMNIE A LUI VLAD ȚEPEȘ. LUPTELE PENTRU OCUPAREA TRONULUI ȘI CONSOLIDAREA ÎN DOMNIE (1456—1458)

DE

CONST. A. STOIDE

Împrejurările în care s-au desfășurat, în 1456, luptele dintre Vladislav II și Vlad vodă Țepeș pentru domnia Țării Românești sînt cunoscute în mod cu totul sumar. Precaritatea de informație a dat naștere la o serie de ipoteze, atît cu privire la sprijinul pe care l-a putut avea Vlad Țepeș pentru înscăunare și de asemeni la data luptei decisive dintre cei doi rivali.

Parte dintre istoricii preocupați de studiul epocii au socotit ca hotărîtoare pentru lămurirea deplină a problemei indicațiile relative la îndelunga serie de conflicte dintre Vladislav vodă și puternicul „Gubernator" al Ungariei, amintite încă de prin 1452 [1], și de asemenea acelea de după părăsirea de către Hunyadi a înaltei dregătorii din cadrul statului maghiar, atestate în 1455 [2], cu repercusiuni și pentru începutul anului următor [3]. O mărturie în sensul amintit ar constitui-o pentru unii dintre cercetători și punctul II din *Narațiunile germane asupra lui Vlad Țepeș* [4].

Istoricii noștri începînd cu Ioan Bogdan [5] și pînă cu totul recent [6], plecînd de la situația amintită dintre Vladislav și Ioan de Hunyadi au ajuns la concluzia că Vlad Țepeș a

---

[1] Pentru conflictul dintre Hunyadi și Vladislav în jurul acestei date, a se vedea și I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV și XVI*, vol. I, 1413—1508, București, 1905, p. 85—87, doc. nr. LXIII; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 38, doc. nr. LXV, din 24 septembrie 1452 — scrisoarea lui Vladislav Voevod din Tîrgoviște către brașoveni prin care le cerea să observe pacea — și Iorga — Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 39, doc. nr. LXVII. Scrisoarea din Lipova, din 24 septembrie 1453; Ioan de Hunyadi către brașoveni, despre pacea cu Țara Românească; vezi și lucrarea noastră *Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447 și 1450*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 177—178.

[2] Despre „pacea" lui Hunyadi cu Vladislav, din 1455, vezi scrisoarea din 15 noiembrie, același an, adresată brașovenilor (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 41, doc. nr. LXXII).

[3] Actul regelui Ladislau din Buda, 5 aprilie 1456, prin care anunța pe sașii din Transilvania că intervenind unele neînțelegeri între Ioan de Hunyadi, comitele de Bistrița și Vladislav vodă al Țării Românești, acesta din urmă a atacat posesiunile fostului „gubernator" și de asemenea unele așezări săsești. De aceea Hunyadi a cerut regelui arbitraj în privința litigiului dintre el și Vladislav; sibienii să urmărească dacă acesta din urmă se abține de la atacuri pînă la judecarea procesului. În caz contrar să-i atace posesiunile (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 42—43, doc. nr. LXXIV).

[4] I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și ruseștí*, București, 1896, p. 90; vezi și concluzia lui I. Bogdan, *op. cit.*, p. 9: „Cele două versiuni ale narațiunii germane lasă amîndouă să se înțeleagă că întronarea lui Țepeș s-a făcut cu voia lui Hunyadi"... vezi și N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 36.

[5] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 7.

[6] Cu excepția celor cuprinse în capitolul despre *Lupta condusă de Vlad Țepeș pentru consolidarea rezistenței Țării Românești împotriva primejdiei otomane (1456—1462)* din *Istoria României*, II, p. 465, unde se arată: ridicarea lui Vlad Vodă la domnie fără ajutor din afară, numai la adăpostul evenimentelor în curs. Capitolul acesta din *Istoria României* a fost redactat de Barbu Cîmpina și Ștefan Ștefănescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putut lua domnia numai cu ajutorul fostului guvernator al Ungariei[7]. Mai mult încă şi data la care ar fi ajuns Vlad vodă domn era fixată în legătură cu un act al aceluiaşi Hunyadi, adresat din Kuvin braşovenilor la 3 iulie 1456[8]; deci, ridicarea lui ca domn ar fi avut loc anterior acestei date[9]. Pentru deplina credibilitate a punctului de vedere expus s-a căutat să se argumenteze, cu mai multă sau mai puţină stăruinţă, falsitatea concluziilor mai vechi, care dădeau altă soluţie problemei[10].

Nu s-a observat însă că toate conflictele mai vechi dintre Vladislav şi Ioan de Hunyadi fuseseră, pînă la urmă, aplanate, ceea ce ar fi putut da de gîndit ca şi acesta din 1455—1456 putea avea acelaşi rezultat[11]. Apoi trebuie observat că după februarie 1453, odată cu desărcinarea lui Ioan de Hunyadi din „gubernatorie", situaţia acestuia se schimbase radical. El nu mai avea posibilitatea de a produce schimbări în cele două ţări româneşti, şi recursul la arbitrajul regelui în conflictul cu Vladislav atestă acest lucru. În împrejurările anterioare Hunyadi ar fi intervenit singur pentru a reprima atacurile voievodului din Ţara Românească; şi, e de gîndit că nici Vladislav nu i-ar fi atacat „posesiunile" mulţumindu-se cu altă serie de jeremiade analoage acelora adresate de el braşovenilor cu ocazia nedreptăţilor suferite în 1452[12].

Cît despre ştirea din actul cu data de 23 decembrie 1455 prin care, din Bistriţa Ioan de Hunyadi scria braşovenilor despre călcarea păcii încheiate cu Vladislav vodă de către „quidam Kakecz Radwul de partibus Transalpinis"[13], se poate vedea din însuşi cuprinsul actului că are o altă semnificaţie. Aici ne găsim în faţa unui atac turcesc contra Transilvaniei[14]. Era una din obişnuitele incursiuni turceşti de mai mare sau mai mică însemnătate, făcută prin acest teritoriu vasal Porţii. La astfel de incursiuni erau chemaţi să participe şi domnii — în mod obligatoriu cînd acestea erau de mai mare importanţă, sau numai prin oamenii lor cînd erau de mai mică. Cu mare greutate, prin daruri şi abilitate deosebită ei puteau întoarce pe acei porniţi la astfel de aventuri, şi în cazul că aceştia erau numai begi din cetăţile dunărene. În cazul de faţă, după cît s-ar părea, Vladislav nu a crezut de cuviinţă să încerce, sau n-a putut împiedica, o astfel de incursiune. În împrejurările amintite deşi Ţara Românească în timpul domniei lui Vladislav a fost un condominium politic turco-ungar[15], un refuz al lui de-a ajuta pe turci în astfel de incursiuni putea fi socotit ca un act de „hainire". Radu Kakecz, călăuza turcilor în Transilvania, amintit în actul cu data de 23 decembrie 1455, nu e cunoscut altfel. În anii din urmă, epoca de la mijlocul secolului XV din istoria Ţării Româneşti a făcut obiectul unor studii mai aprofundate: au fost puse la îndemîna cercetătorilor o serie de materiale noi, necunoscute în trecut şi s-au formulat şi concluzii noi în legătură cu problemele în discuţie. Cercetătorii au privit ceva mai nuanţat unele evenimente, ceea ce le-a permis să se distanţeze considerabil faţă de concluziile la care se opriseră înaintaşii lor în aceleaşi chestiuni. Cu toate acestea au rămas încă probleme ale

---

[7] A se vedea în această chestiune N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1937, p. 109—110.

[8] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 44, doc. nr. LXXVII.

[9] Hurmuzaki—Iorga, *loc. cit.*, p. 44, nota 1, unde se afirmă: „pînă la 26 iunie Vladislav fusese înlocuit cu Vlad Ţepeş".

[10] *I. Bogdan, Vlad Ţepeş*, p. 8—11; *Barbu Cîmpina, Conflictul boierilor şi „răscoala" din Ţara Românească din iulie—noiembrie 1462*, în „Studii şi referate privind istoria României", partea I, 1954, p. 603, nota 4: „vom încerca să arătăm cu alt prilej cît este de mare greşala istoricilor care au admis că Ţepeş a fost înscăunat de turci".

[11] În acest sens şi concluziile noastre cuprinse în studiul *Contribuţii*, *loc. cit.*, p. 15—16 şi notele 92—93 şi 94.

[12] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 86—87.

[13] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 42, doc. nr. LXXIII; G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Funfter Band, 1975, p. 513—514, nr. 2998; am adoptat lectura Gündisch; Iorga a citit „Kafrwcz Radu".

[14] „Nunc tamen quidam Kakecz Radwl de partibus transsalpinis Turcos huius regni inimicos, ad regnum istud, una cum nonnullis Wolahijs de regno Transsalpinarum, importavit, civitatemque domini nostri regis Saan vocatam et certas partes regni huius per ipsos Wolahos et Turcos spoliare facit, ipsique Wolahij omnia spolya illarum parcium ad Wolahyam asportarunt..." (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 513).

[15] Tratatul de pace între turci şi regatul unguresc încheiat la 13 aprilie 1452 la Adrianopol, în Iorga, *Acte şi fragmente*, III, Bucureşti, 1897, p. 23—27; discuţia asupra lui la N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1937, p. 106—107; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 42, doc. nr. 74; G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 519—520, doc. nr. 304.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

căror soluții n-au căpătat, după noi, o eficientă deslegare. Am numi printre acestea problema raporturilor dintre Ioan de Hunyadi și Vlad Țepeș, pe care vechia istoriografie îl socotea sprijinitorul lui la ocuparea tronului; și istoricii mai noi în quasiunanimitate resping posibilitatea atestată de unele mărturii, ca tînărul voievod să-și fi ocupat domnia cu ajutorul turcilor și, nu numai independent de Hunyadi, dar chiar contrar voinței acestuia.

După observațiile noastre o atentă examinare suscită și raporturile dintre tînărul voievod al Țării Românești și Mihail Szilágyi, ban de Machovia și căpitan de Belgrad, reprezentantul în epocă, al facțiunii huniadești și de asemenea ocrotirea de către acesta a unor boieri, foști dregători în aparatul de stat a lui Vladislav II; credem că și felul în care, la ocazie, Vlad vodă se exprimă despre antecesorul său în domnie, prezintă interes pentru soluționarea unora dintre problemele în discuție.

Dacă informația păstrată atestă neînțelegeri între Vladislav vodă și Ioan de Hunyadi și pentru începuturile anului 1456, trebuie apoi să se observe că în legătură cu ultimul conflict, pe care la 6 aprilie, acel an, căuta să-l aplaneze regele Ladislau Postumul, informația încetează cu data indicată. Nici un act nu mai atestă direct care au fost legăturile dintre domnul Țării Românești și Ioan de Hunyadi. De altfel și actele din cancelaria lui Vladislav vodă, și așa destul de puține, își încetează apariția cu data de 15 aprilie. Acum Hunyadi, în ajunul luptelor contra puterii turcești, care necesitau o concentrare de forțe puțin obișnuită, nu se mai putea gîndi să trimită trupe, care ar fi trebuit să cuprindă un număr important de combatanți și materiale de război, pentru a scoate din domnie pe Vladislav. De altă parte un atac al lui Hunyadi contra domnului Țării Românești, care nu putea fi socotit aliatul turcilor, nu ar fi avut nici o justificare. Este adevărat că din urmărirea informației indirecte se impune concluzia că, de data aceasta și pentru începutul lui iulie același an, buna înțelegere dintre Vladislav și Ioan de Hunyadi nu-și făcuse loc. Acum Hunyadi ținea la sine pe același pretendent căruia în anul următor Țepeș îi spune „Sacerdos Wolahorum", dar care pentru dînsul era, posibil încă cu mulți ani înainte, „Vlad vodă"; adică-l recunoscuse oficial ca pretentend și posibil în cazul unei victorii asupra turcilor, se gîndea să-l sprijine în vre un fel la ocuparea domniei. In condițiile acestea e de presupus că în momentul marei confruntări de la Belgrad, cînd atenția factorilor politici din Ungaria era îndreptată în această direcție, Vlad Vodă ajutat de turcii din garnizoana dunăreană și de parte din boierii din Țara Românească, a putut înfrînge și răsturna din domnie pe Vladislav.

Asupra luptelor propriu-zise, care au avut loc în cursul anului 1456 între Vlad și Vladislav, nu s-au păstrat știri detaliate. De fapt nu se cunoaște nici data luptei decisive dintre cei doi protagoniști, și, cum se va vedea mai departe, nici rezultatul ei pentru Vladislav vodă. Data morții acestuia — 6963, august 20 — de pe piatra tombală, pusă, sau înnoită, cam la șase decenii după consumarea faptelor s-a dovedit a fi greșită; probabil a fost greșit cetită de pe inscripția originară de către lapicidu din epoca lui Neagoe Basarab [16].

Istoriografia noastră, orientîndu-se după știri cuprinse în diverse mărturii mai puțin clare, a ajuns la concluzia că sfîrșitul luptei din 1456, dintre cei doi rivali, a însemnat și ieșirea din viață a învinsului. În ce privește data confruntării, după tatonări diverse și în ultima cercetare sintetică a istoriografiei noastre, capitol datorat istoricului Barbu Cîmpina s-a ajuns la concluzia că ea ar fi de considerat că coincide cu data de lună și zi a inscripției de pe piatra de înmormîntare [17]. Era o deducție logică a observației că partea aceasta, din inscripție, a putut fi transmisă corect, cît timp mileniul putea fi alterat, fiind vorba de o simplă cifră-literă. In privința rezultatului confruntării, autorul capitolului respectiv din *Istoria României* socotea că înfrîngerea lui Vladislav a dus cu sine și moartea acestuia [18].

Incontestabil data de „august" singura unanim considerată ca valabilă din inscripția de pe piatra tombală a lui Vladislav II [19], reprezintă data de lună a morții voievodului. Ea însă nu putea fi socotită și aceea a ocupării tronului Țării Românești de către Vlad Țepeș [20]. Puncte de vedere deosebite de cele exprimate de vechea istoriografie ca și de Barbu Cîmpina în ce privește data la care ar fi avut loc înscăunarea lui Vlad Țepeș se întîlnesc la cercetătorii, autori ai studiilor monografice asupra lui Vlad Țepeș: Ștefan Andreescu și N. Stoi-

[16] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, fasc I, București, 1905, p. 100.
[17] *Istoria României*, II, p. 465.
[18] *Ibidem*.
[19] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, p. 100.
[20] *Istoria României*, II, p. 465: „La 22 august profitînd de împrejurările existente și ajutat de o parte a boierimii, Vlad înlătură pe Vladislav Dan și se înscăunează domn" (capitol semnat de Barbu Cîmpina și Ștefan Ștefănescu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cescu. Nu putem fi însă de acord cu punctul de vedere exprimat de Ştefan Andreescu, în cartea d-sale, că adică data înscăunării acestui voievod s-ar fi situat între 15 aprilie şi 3 iulie 1456[21], ultimul document ieşi din cancelaria lui Vladislav şi data la care Ioan de Hunyadi anunţa pe braşoveni că a dat însărcinare lui „Vlad Voevod" să-i apere[22]. Independent dacă se admite că acest „Vlad voevod" era Ţepeş, cum cred istoricii în discuţie, sau dacă acesta era, cum l-am identificat noi, viitorul Vlad vodă Călugărul[23], din cuprinsul scrisorii reiese că acesta nu era domnul din scaun al Ţării Româneşti, ci numai un pretendent acceptat de Hunyadi, pretendent care se găsea la acea dată pe teritoriul statului maghiar[24].

N. Stoicescu, în cartea amintită, după o succintă expunere a diverselor păreri exprimate de istoricii de mai înainte asupra datei la care ar fi avut loc înscăunarea lui Vlad Ţepeş cu a doua domnie exprimînd şi d-sa părerea că la 3 iulie 1456 „Vlad voievod" nu domnea efectiv în Ţara Românească[25], admite însă că în urma victoriei de la 21—22 iulie 1456, repurtată de Iancu de Hunyadi la Belgrad, poziţia lui Vladislav ar fi fost slăbită şi Ţepeş, omul de încredere al lui a putut să profite de această situaţie şi să ocupe tronul[26]; „considerăm, spune N. Stoicescu, că domnia lui Vlad Ţepeş, a început în iulie sau august 1456" înainte de 20 august cînd rivalul său era mort"[27]. Deci admite că data morţii lui Vladislav ar coincide cu aceea a ocupării tronului de către Vlad vodă.

Sîntem şi noi de acord cu aceia dintre istoricii care văd în urcarea pe tron a lui Vlad Ţepeş, cu o a doua domnie, o consecinţă a evenimentelor din primăvara şi vara anului 1456. În conturarea împrejurărilor în care s-a produs acest act, în lipsa unor mărturii precise, am fi de părere că se cuvine să se ţină seama de informaţia păstrată relativ la întreaga problemă: ştirea din actul lui Basarab cel Tînăr despre boierii pro otomani din Ţara Românească, care au adus pe „Vlad voievod" contra lui Vladislav voievod şi l-au tăiat"[28] şi nu mai puţin de izvoarele bizantine[29] şi turceşti[30] care vorbesc despre ridicarea pe tron a acestuia de către sultanul Mahomed II ca şi de informaţia unanimă care arată, pentru anii 1451—1456, raporturi încordate între Ioan de Hunyadi şi tînărul voievod pribeag[31].

Campania pentru cucerirea Belgradului avea în intenţia lui Mahomed II o importanţă deosebită, deşi, dacă trebuie să se dea crezare unor istorici, o considera numai ca un joc faţă de ceea a Constantinopolului[32]. Sultanul a dispus organizarea expediţiei cu deosebită atenţie; forţe puternice de apă şi de uscat au fost concentrate; piese mari de artilerie de asediu au fost turnate la Krusevaţ[33]. Pentru a-şi asigura flancurile în contra unor eventuale atacuri ale armatelor maghiare conduse de „căpitanul general" care era Ioan de Hunyadi, sultanul a dispus ca concomitent cu forţele principale, conduse de el, care de la Adrianopol, pe drumul oştilor, trecînd prin Sofia, se îndreptau spre Belgrad, să fie organizat, de beilerbegul Mohamed al Rumeliei şi un corp de trupe, care aveau ca obiectiv să-l asigure contra unui atac din

---

[21] Ştefan Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula) — Între legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti, 1976, p. 58.

[22] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 44, doc. nr. LXXVII, cu data de „31 iulie"; G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 537, doc. nr. 3031, cu data rectificată de „3 iulie" 1456.

[23] Constantin A. Stoide, *Contribuţii*, loc cit., p. 6, nota 31

[24] *Ibidem.*

[25] N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 36.

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem.*

[28] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 149—151, doc. nr. CXXI.

[29] L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 283: „Lui Vlad împăratul i-a încredinţat domnia Daciei şi cu ajutorul împăratului Vlad, feciorul lui Dracula a năvălit şi a luat domnia"; informaţia se găseşte şi la Critobul: lui Mohamd „i s-a vestit că Vlad (domnul Valahiei) umblă cu gînduri de răzvrătire în contra lui, după ce el l-a pus în domenie" (Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mohamed al II-lea*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1963, p. 290 şi urm.).

[30] Tursun Bei, în *Cronici turceşti privind ţările române*, I, p. 67—68: „Fiind că fusese pus în domnie de către Înalta Poartă"; Kemal paşa Zadé (*Ibidem*, p. 198): „Murind tatăl său Dracula, padişahul cel dătător de coroane îi acordase vilaetul Ţării Româneşti" (vezi şi Şt. Andreescu, *Vlad Ţepeş*, p. 62 şi nota 61).

[31] Const. A. Stoide, *Din nou despre istoria Ţării Româneşti*, *loc. cit.*, p. 13—16.

[32] I. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman traduit de l'allemand*, par J. J. Hellert, Tom troisième, Paris, MDCCCXXXVI, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partea Valahiei Mari (Bosnia)[34]. Din planul expediției lui Mahomed nu puteau lipsi măsurile de asigurare și a liniei Dunării. Încă de pe cînd se găsea în drum spre Sofia, în fruntea armatei, sultanul a trimis un avertisment voievodului Moldovei Petru Aron să i se închine și să plătească un tribut de 2 000 de galbeni[35]. Petru vodă, cu întregul sfat al țării, prin adunarea de la Vaslui, a împuternicit pe logofătul Mihul să meargă la Sultan pentru a face actul de închinare[36]. În octombrie același an, la întoarcerea din campania Belgradului, Sultanul Mahomed a dat actul de acceptare a condițiilor supunerii Moldovei[37].

Concomitent cu oastea de uscat care se îndrepta prin Sofia, spre Belgrad, a pornit din Galipoli și o flotă; aceasta pătrunde pe Dunăre și în iunie se găsea, de asemenea, înaintea cetății asediate, unde a avut loc o luptă de apă, în care forțele turcești, parte au fost distruse, parte s-au retras[38]. O a treia expediție de uscat a fost organizată, cu obiectiv asigurarea frontului Dunării de Jos[39], prin înlăturarea din domnie a lui Vladislav. Acest episod din expediție pus sub conducerea unor căpetenii din cetățile limitrofe — căpteni al căror nume pînă în momentul de față nu ne sînt cunoscute. La 13 iunie 1456, forța principală a armatei turcești se găsea în fața Belgradului[40]. Cam în același timp, probabil, corpul de oaste turcesc destinat să opereze în Țara Românească, împreună cu trupele recrutate de Vlad vodă, a trecut fluviul înaintînd spre capitala Tîrgoviște. Măsurile amintite ale sultanului Mahomed II constituiau desigur un plan bine chibzuit al acestuia de-a avea flancurile asigurate în lupta pentru cucerirea Belgradului și de asemenea, pentru consolidarea și exploatarea, mai tîrziu, a acestei cuceriri.

Raporturile încordate, încă din cursul anului 1455, dintre Vladislav II și autoritățile transilvano-ungare, ca și, de asemenea, necesitatea în care se găsea statul maghiar de a face față atacului marei cetăți de la Dunăre, cheia dominației maghiare în acea regiune[41], au găsit pe voievodul Țării Românești izolat, și în neputință de a se împotrivi incursiunilor din sud; în plus confruntat cu o revoltă a boierilor pro otomani.

Cunoașterea țelurilor care au călăuzit din totdeauna politica lui Ioan de Hunyadi, ne determină să admitem că dacă el, în acea perioadă avea toate motivele să nu se împace cu domnia lui Vladislav vodă în Țara Românească, și posibil nutrea gîndul ca la momentul potrivit să-l înlocuiască, nici într-un caz nu putea fi de acord ca acel care avea să-i ia locul să fie, dacă nu o creatură a turcilor, dar totuși un domn care sprijinit de turci, avea să-i contracareze planurile. Dacă Ioan de Hunyadi n-a putut, din motivele arătate, sprijini pe Vladislav nici într-un caz el nu putea admite ridicarea în domnia Țării Românești a lui Vlad Țepeș.

Luptele dintre Vlad Țepeș și Vladislav II pentru domnia Țării Românești, cum a observat istoricul N. Iorga, vor fi durat timp mai îndelungat[42]. Posibil ca ele să fi început, cum s-a arătat, încă din prima jumătate a lunii iunie, concomitent cu prezența trupelor turcești în fața Belgradului. E de crezut că spre sfîrșitul lunii iulie Vladislav va fi fost silit să părăsească Țara deoarece pierduse bătălia.

---

[34] „...pașa Rumeliei... „hic actis temporibus magno conatu se ad occupandum Vlachiam instruxisse" (J. Gelcich, L. Thalloczy, *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, Budapesta, 1887, p. 359, act din 12 martie 1456 (N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 32, nota 29). De observat că istoricul N. Iorga a identificat „Vlachiam" din acest act cu „Vlachia Mare" (Bosnia). Citîm din memorie, fișa cu identificarea din Iorga am rătăcit-o.

[35] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 800, doc. nr. 233.

[36] *Ibidem.*

[37] *Ibidem.*

[38] I. I. Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, III, p. 32—33.

[39] „La 15 aprilie se transmitea lui Iancu știrea privitoare la Ragusa din partea bailului venețian la Constantinopol, Bartolomeo Marcellus „Qui magnos per Turcos belli paratus instrui predicabat et eorum mentes ad expugnanda Danubii loca diriguntur" (J. Gelcich, L. Thalloczy, *Diplomatarium*, p. 592), la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 32, nota 29). Credem însă că știrea se referă la atacul asupra Belgradului; nu e indicat nici un atac asupra Transilvaniei prin Țara Românească, în alianță cu Vladislav, cum e dispus să admită N. Stoicescu.

[40] I. Hammer, *Histoire*, p. 50.

[42] Aurel Decei, *Istoria imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1978, p. 110: „Orașul-cheie al Ungariei Belgradul".

[43] N. Iorga, *Inscripții*, p. 100: „cei doi domni se vor fi frămîntat cîteva luni de zile"; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 110; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După retragerea oștilor turcești care rataseră țelul urmărit, sub impresia de moment, era de așteptat ca Vlad vodă, acum domn al Țării Românești, să fi făcut unele demersuri față de autoritățile ungurești pentru ca acestea să se împace cu starea de lucruri creată; regele Vladislav a răspuns pozitiv la cererile lui Vlad vodă și din aceasta a rezultat încheierea tratatului din 6 septembrie 1456[43]. Se pare însă, că soluția dată problemei nu fusese acceptată și de Ladislau de Hunyadi, care, după moartea tatălui său și după evenimentele din noiembrie același an încheiate cu moartea contelui de Cylli și compromisul acceptat de regele[44], credea a fi moștenit odată cu situația în stat a părintelui și aversiunea pentru tînărul fiu a lui Vlad Dracul.

În ce privește rezultatul luptelor din 1456 dintre Vladislav și Vlad, cum s-a arătat sînt indicii care pledează pentru alte concluzii decît acelea trase de cercetările de mai înainte. Dacă rămîne de necontestat faptul că Vlad vodă a fost biruitor nu tot atît de sigur e și acela care deduce că Vladislav ar fi căzut în luptă. Mărturii documentare dimpotrivă duc la concluzia că rezultatul luptei, totuși dezastruos pentru cel din urmă, acesta și-a putut salva viața. În adevăr la cîtva timp după luptă se întîlnesc ca pribegi boieri cunoscuți pentru legăturile cu domnia lui și care au făcut parte din sfatul său. Pe unul dintre aceștia, aflat sub ocrotirea lui Mihail Szilágyi, acesta îl numește „logofăt al voievodului"[45]. Dar pentru ca Szilágyi să se exprime despre Mihail logofătul în felul acesta, însemna că voievodul amintit se afla în viață și logofătul era în momentul emiterii scrisorii în slujba lui. Szilágyi recomandîndu-l pentru ajutor sașilor și altor autorități ardelene, de fapt pleda pentru interesele acestui domn care, vom vedea mai departe, își urmărea din nou pretențiile la tronul Țării Românești. Nu s-ar putea deduce că e posibil ca acum Mihail logofătul să fi trecut de partea lui Dan. Despre alt pretendent nu putea fi vorba. Apoi de relevat un lucru tot atît de neobișnuit pentru concluzia trasă de către istoricii noștri asupra desfășurării luptei din 1456 dintre Vladislav și Vlad Țepeș. Dacă în adevăr Vladislav ar fi murit în luptele din cursul acelui an e neîndoios că vorbindu-se despre dînsul, în actele oficiale ale epocii i s-ar fi spus „quondam", cu sensul de răposatul. Lucru straniu, pentru aceste concluzii; în scrisoarea din 14 martie 1457, adresată de Vlad vodă conducerii orașului Sibiu, el îi amintește că au voit să-l prindă și să-l piardă „ob amorem spectabilis domini Vladislav harum parcium voivoda facere voluistis"[46]. Chiar dacă ne găsim, după cîte se pare în fața ironicei reproduceri a unui text din corespondența dintre Vladislav și bunii lui prieteni sibieni („ob amorem"), s-ar fi cuvenit cum s-a observat mai sus, vorbindu-se despre fostul voievod, dacă el era în adevăr răposat, să-i fi însoțit numele de acel de neînlăturat „quondam", sau de un peiorativ de nuanța „nefandum". Deci și această expresie din actul citat constituie pentru noi un argument în legătură cu rezultatul luptei dintre Vladislav II și Vlad Țepeș: *în luptele din 1456 Vladislav a pierdut domnia dar și-a putut salva viața.* Evident, la aceste argumente în sprijinul concluziilor formulate de noi se poate adăuga și acela al datei de pe piatra tombală. Dacă, *după toată* informația păstrată, anul 1455 nu se poate admite ca dată a morții lui Vladislav, ținîndu-se seama și de cele observate mai sus asupra rezultatelor luptelor din 1456, reiese că decesul voievodului s-a petrecut mai tîrziu și, probabil, în urma altor lupte. Aceasta însă o vom vedea mai departe, cu care ocazie ne vom ocupa și de data de lună și zi a evenimentului.

---

[43] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 316, doc. nr. CCLVII; Hurmuzaki-Iorga — *Documente*, XV, 1, p. 45, doc. nr. 79; G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 540—541, doc. nr. 3038.

[44] G. Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri, II*, București, 1886, p. 43: „anul 1457. Craiul Ladislau VI, în luna lui noiembrie din anul trecut supt jurămînt făgăduise Elisavetei, văduva lui Iancu Huniadi, că va ierta pe Ladislau, fiul ei pentru uciderea unchiului său Ulrich de Țiliei, drept aceia Ladislau cu fratele său Matiw, fără de frică au petrecut pe craiul pînă la Buda, unde ajungînd craiul și-au uitat făgăduința și prindînd pe amîndoi Corvinii, i-au pus la închisoare și lui Ladislau i-au tăiat capul după trei zile".

[45] G. Gündisch, *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456—1458*, în „Studii", 3/XVI, 1963, p. 692, doc. din 28 martie 1458.

[46] „Recordamini de hiis, dum vagus fui et in medio vestrorum ambulavimus, non permisisstis, vestris in consiliis disposueratis per egredios dominos Johannem Gereb de (Wyngarth) et Nicolaum de Wizaccona nos *captivare in Gyod et perdere ob amorem spectabilis domini Vladislav harum parcium wayvoda facere voluistis*". (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 318—319, doc. nr. CCLIX, „Datum in Tergoviscia, feria secunda proxima post festum beati Gregorii pape anno etc. LVII" (1457, martie 14); Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 566—567), nr. 2070).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cercetările noastre trebuie să se deducă și alte concluzii în legătură cu lupta pentru tronul Țării Românești, dintre cei doi rivali; și anume că Vladislav vodă salvat din dezastrul din 1456 și, în condițiile de atunci din Transilvania și Ungaria în care partida care totuși îl susținea, se găsea în situația precară, a trebuit să treacă *în Moldova* cu familia și sprijinitorii. Anumite împrejurări făcuse să existe legături strînse între domnul de atunci al Moldovei, Petru Aron și Vladislav, domnul pribeag al Țării Românești; ambii fuseseră ridicați în domnie de Hunyadi și formau pentru acesta și partida sa un cuplu pe care-l opunea cuplului alcătuit din Bogdan și Vlad Dracul, cum, de altfel sînt cunoscute și legăturile dintre Vlad vodă (1447—1450) și Ștefan, fiul lui Bogdan (jertfit în octombrie 1451) și, la care voievodul, nou înscăunat în 1456, petrecuse cîtva timp între 1450—1451 [47].

La numai puțin timp de la ocuparea tronului, Vlad vodă găsea că e în interesul său să încheie un tratat de pace cu Țara Ungurească. Deși avusese din trecut bune legături cu partida legitimistă, prin forța lucrurilor, ne exista între el și Țara Ungurească un tratat în care să fie inclus și Brașovul. La 6 septembrie 1456, domnul primește în Tîrgoviște solia brașoveană care reprezenta pe regele Ladislau. Actul, care consemnează încheierea tratatului, se deschidea printr-o „intitulatio", în care acesta își notifică titulatura, pentru părțile de peste munți, s-ar părea, neconstituind în acea epocă decît teritorii de recuperare: „parcium Transalpinarum Wayvoda et dominus terrarum de Fogaras et Amlas". Urmează un preambul de considerații, ce înseamnă și o „profesie de credință" de veche tradiție pro creștină: „luînd în seamă serviciile atîtora dintre voievozii din neamul lui Mircea, a părintelui și fraților săi, pe care cu credință întotdeauna și pretutindeni le-au arătat regilor Ungariei și sacrosantei lor coroane, arătîndu-se cu plăcere adepți întru apărarea credinței drepte catolice" și dorind și el să meargă pe urmele lor și să urmeze faptele lor, de îndată ce a luat această domnie a Țării Românești, pentru mărirea prea înaltului principe și pentru a-i arăta în tinerețea sa credință și a fi următori dorințelor sale își înclină capelele la sinul său, el și toți ai săi" [48]. Solia brașoveană era formată din George, fost jude al Brașovului, Gașpar aurarul și alt Gaspar cel mare, „carnificem", și Thes, judele de Rîșnov; cu aceștia încheia tratatul în condițiile următoare: ori cînd și de cîte ori în scurgerea vremii din teama de turci sau din cauza izgonirii de dușmanii răi se va întîmpla să se retragă în Ungaria, în părțile acestora, să fie bine primiți, apărați și ajutați domnul și ai săi. La rîndul său Vlad vodă se obliga să lupte cu toate forțele împotriva turcilor și a oștilor altor dușmani ai brașovenilor; se îndatora la scutiri de vamă pentru acei care ar veni în țară „în chip îndreptățit" de dincolo: în diversele litigii cei drepți să nu fie urmăriți pentru cei nedrepți" [49]. Era un legămînt solemn pe care, spune domnul „ad fidem et fidelitatem observandum dicto domino nostro regi ac ipsius civibus de Brassovia et senioribus de Burchia sponte asumpsimus, et promictimus in fidem Deo debitam et humanitatem, usque mortem nostram inviolabiliter, firmiter tenere" [50]. După indicațiile cuprinse în actul cu data de 14 martie 1457, reiese că un tratat asemănător încheiase Vlad vodă și cu orașul Sibiu [51].

---

[47] Vezi și Const. A. Stoide, *Contribuții*, *loc. cit.*, p. 179, nota 100. De rectificat la rîndul 22 de jos în sus: „partizanii lui Vladislav după moartea acestuia" cu „partizanii lui Vladislav după *căderea* acestuia".

[48] „Considerentes nonnullorum de generacione Merche Wayvodarum, patris et fratrum nostrorum, servicia que ipsi semper et ubique regibus Hungarie et sacrosancte eorum Corone fideliter exhibuerunt et se in deffensione ortodoxe fidei catolice gratos et acceptos reddiderunt; nos, eorum vestigia et actus immitari volentes in adepcione prima huius Valachie dominacionis pro maiori experiencia Serenissimo principi... sua in iuventute nostram fidelitatem ostendere et facere volentes, caput quoque nostrum et nostrorum omnium in sinum et protecciones Sue Serenitatis inclinates..." (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 316, doc. nr. CCLVII; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 45, doc. nr. LXXIX; *DRH*, D, I, p. 456—458.

[49] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 316, doc. nr. CCLVII; Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, XV, 1, p. 45, doc. nr. LXXIX; *DRH*, D, cit.

[50] *Ibidem.*

[51] Tîrgoviște în 14 martie 1457, Vlad Vodă către Sibieni: „.... Ideo praesentibus petimus vos et quemlibet vestrum pure propter deum et fidelitatem catholicae fidei etiam fraternitatis et amicitiae, quos inter nos habemus, quatenus visis praesentibus nobis rescribates aut renuncietis, si in eodem statu fidei et dispositione ut in literis vestris et nostris permanere vultis continentur..." (G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 566—567, nr. 3070; vezi și Pavel Binder, *Itinerarul transilvănean al lui Vlad Țepeș*, în *Rd I*, 10/27, 1974, p. 1539.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cîteva zile după încheierea actului din 6 septembrie, voievodul scria braşovenilor despre unele supărări din partea turcilor, nu însă în privinţa lui şi a Ţării Româneşti ci faţă de Braşov şi Ţara Ungurească [52]. Pentru sine uşor putea să facă pace şi înţelegere cu turcii, dar pentru ei nu putea s-o facă atît de uşor [53], căci îi cer să le deschidă drum să meargă la dînşii prin ţara lui [54]. După ce face unele consideraţii „filozofice" asupra puterii şi a abuzului de putere [55], le cere să-i trimită în grabă, ca o demonstraţie de forţe braşovene, două sute sau numai o sută sau chiar numai cincizeci de oameni aleşi căci, afirma el, cînd vor vedea turcii puterea ungurilor se vor arăta mai aplecaţi spre pace [56]. Vlad vodă încheia scrisoarea exprimîndu-şi convingerea că „tunc facta nostra debita ordine disponere possumus quousque de domino nostro rege mandatum habuerimus" [57].

Bunele raporturi dintre Vlad vodă şi cercurile transilvano-ungare nu aveau să dureze mult. Încă de la 17 decembrie acelaşi an sîntem informaţi despre ruptura care a avut loc între dînşii. La data aceasta Ladislau de Hunyadi, comitele Bistriţei, scria din Kechkemeth braşovenilor în acest sens. Narînd împrejurările din trecut, cînd tatăl voievodului actual, acel „infidelem Drakwlam Wayvodam", ar fi săvîrşit „quanta incomoda dampnaque et molestie regno et parti transsilwano", reamintea şi despre faptul că actualul „Wlad Wayvoda parcium transsalpinarum" pe cînd „extra regnum suum esset, mediante fide sua", lor adică huniadiştilor „et domini nostri regi multa promiserit". Totuşi, după ce „regnum suum adeptus est", cum sigur a înţeles, ar fi făcut în părţile acelea (ale Transilvaniei) multe incomodităţi şi rele şi e de temut ca pînă la urmă să nu încerce să săvîrşească vre un act de necredinţă faţă de rege şi de el. Regele, nedorind ca în acele părţi astfel de lucruri să se continuie, a trimis acolo pe Dan voievod contra numitului Vlad, ca să-l alunge şi să ocupe el domnia, deoarece a promis ca să i se arate credincios. Le cerea, cu stăruinţă, ca pe zisul Dan voievod să-l ajute cît le va sta în putinţă şi cu ostaşi [58].

Din cele cuprinse în actul amintit se poate deduce, pe de o parte că anterior datei de 17 decembrie 1456, avuseseră loc ciocniri între Vlad vodă şi unele autorităţi transilvănene [59], desigur în legătură tot cu pribegii ocrotiţi de aceştia, iar pe de altă existau temeri că s-ar putea ca Vlad vodă să recurgă la ajutorul turcilor, pentru a-l sprijini [60]. Din cauza aceasta el, Ladislau de Hunyadi, avînd şi aprobarea regelui, crezuse că e necesar să trimită la ei pe Dan voievod ca să-l alunge; cerea braşovenilor să-i dea tot sprijinul în această acţiune [61].

---

[52] Act din Tîrgovişte, 10 septembrie 1456, în I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 317—318, doc. nr. CCLVIII.

[53] „sed propter vos et vestros pacem cum ipsis Turcis facere non possimus", *(Ibidem)*; *RDH*, D, cit., p. 458—460.

[54] *Ibidem.*

[55] *Ibidem.*

[56] „sine mora nobis subsidia dirigatis, ducentos aut centum vel quinquaginta homines electos, usque diem dominicam proxime venturam; dum viderint ipsi Turci potenciam de Hungaris, *molliores erunt et dicemus quod plures venient*" (I. Bogdan, *op. cit.*; *DRH*, D, *cit.*, p. 458—459.

[57] *Ibidem.*

[58] Kecskemet, 1456, decembrie 17 („Feria sexta proxima ante festum Beati Thome Apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto" — Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 46—47, doc. nr. LXXXI; G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 355, doc. nr. 3056); unele mici corecturi în text s-au făcut după ediţia G. Gündisch, care a folosit originalul actului.

[59] „sicuti a certo intelleximus, in partibus illis plura incomoda et dampna intullit" (Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*; G. Gündisch, *op. cit.*).

[60] „et imposterum inferre timetur, nec aliquam fidelitatum domino nostro regi et nobis, sicut promisserat, servare intendit..." *(Ibidem)*.

[61] „Et quod dominus noster rex volens partes illas illaesas preservare, misit hunc Daan Waywodam contra prefatum Wlad Waywodam, ut ipsum de suo regno eicere et in regno eodem ipse Wayvoda fieri debeat qui domino nostro regi omnimodam fidelitatem tenere promisit, et huic regno ideo Vestras Amicicias presentibus rogamus multum diligenter, quantenus prefato Daan Waywoda, propter nostrum favorem, cum omni auxilio et subsidio quibus poteritis, fieri velitis, et *adesse, et gentes quas poteritis*, penes ipsum dare velitis. Et aliud, petimus non faciatis" (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 46—47,doc. nr. LXXXI; G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 555, doc. nr. 3056).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă ruptura cu Brașovul avea să vină pentru Vlad prin intervenția lui Ladislau de Hunyadi, în schimb aceea cu Sibiul se datora propriului impuls al acestora. Sibienii țineau la dinșii și ocroteau, se pare încă din epoca în care Ioan de Hunyadi era „gubernator" al Țării Ungurești [62], pe acel „sancerdos Wolahorum" [63], care a fost identificat cu viitorul Vlad vodă Călugărul și căruia i se dăduse ca reședință Almașul [64]. S-a văzut cum în momentul plecării sale, contra turcilor, la Belgrad, Hunyadi recomanda și brașovenilor să se pună sub protecția acelui pretendent [65]. Situația va dura și, după cît se vede, conducerea orașului Sibiu continua să acorde un sprijin pretendentului.

Prin actul dat din Tîrgoviște la 14 martie 1457, deci numai la cîteva luni după intervenția lui Ladislau de Hunyadi către brașoveni în sprijinul pretendentului Dan, Vlad vodă scria către conducerea orașului Sibiu, „nobiles providi et circumspecti viri, domini, patres, fratres, amici et vicini" ai săi, reproșîndu-le că tolerează în stăpînirea Almașului, pe care o socotea a sa, „veram hereditatem" pe acest „sacerdos Wolahorum qui se nominat filium Wayvode", și-l ajută să se înstăpînească acolo. Pe de altă parte are cunoștință despre concileabulele pe care le-au avut în prezența lor, concetățenii lor Petro Gereb de Weresmarth și Peterman, fiul răsposatului Peterman și că acesta le-a făgăduit — după ce va ocupa domnia — vămile de la Rucăr și de la Brăila, bine înțeles în schimbul ajutorului. Le reamintește, de asemenea, comportarea pe care ei, sibienii, au avut-o față de dînsul pe cînd pribegea prin Ardeal, cînd au încercat să-l prindă și să-l piardă la Geoagiu („Gyod"), după sfatul lui Iohan Gereb (de Wintgarth) și a lui Nicolau de Vizacconna, „ob amorem Spectabilis domini Wladislay, harum parcium Wayvode"; în numele prieteniei și a „credinței" încheiate le cere să-i răspundă dacă sînt dispuși să țină sau nu legămîntul mai vechi care exista între dînșii. Dacă nu, să-i dea de știre ca să știe și el cum să se poarte [65].

Deci criza cu ambele cetăți săsești fusese provocată de ungaro-transilvani; trebuie să credem oare că la baza acesteia se găseau acte, sau cel puțin suspiciuni de necredință față de tratatele încheiate săvîrșite de Vlad vodă, și de aici ridicarea pretendentului Dan de către brașoveni la ordinul lui Ladislau Hunyadi, sau sprijinul lui Vlad Călugărul de către sibieni? Se pare că lucrurile au altă explicație. Actul prin care Ladislau de Hunyadi notifica brașovenilor necredința lui Vlad Țepeș față de rege și de el, și pentru care regele l-ar fi autorizat să intervină pentru înlocuirea în domnie a acestuia, poartă data de 17 decembrie 1456. Ori la această dată avuseseră loc evenimente ce exclud o astfel de înțelegere între rege și Ladislau. Să rememorăm cele petrecute; după retragerea precipitată a sultanului Mahomed și decesul, la 11 august, a apărătorului Belgradului, conducerea oștirii ungare trecuse asupra fiului mai mare al Eroului. La 9 noiembrie, sosea la Belgrad și regele Ladislau însoțit de unchiul său, contele Ulrich de Cylli, șeful partidei rivale hunyadiștilor. Între cele două facțiuni exista o tensiune, pe cale în orice moment a se dezlănțui. Unele dispoziții luate de Ladislau Hunyadi privitor la desfășurarea cortegiului regal la intrarea în cetate a dat loc la o altercație aprinsă, între reprezentanții facțiunilor rivale; s-au tras săbiile și contele de Cylli a fost omorît. Regele Ladislau, care se găsea virtual prizonierul partidei adverse, s-a văzut nevoit să simuleze o închinare în fața situației create [67].

---

[62] Scrisoarea lui Vladislav vodă către sașii din Brașov, cu încriminările adresate lui „Ianăș voievod" care trimite să-i răspească și țărișoara lui „Făgărașul și Amlașul" (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 85—87, doc. nr. LXIII și Const. A. Stoide, *Contribuții, loc. cit.*, p. 168, nr. 31).

[63] Documentul din 14 martie 1457; Vlad vodă către conducerea orașului Sibiu, în I. Bogdan, *Relațiile*, p. 318—319, doc. nr. CCLIX; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 47—48, doc. nr. LXXXI; G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 566—567, doc. nr. 3070.

[64] *Ibidem.*

[65] Act din Kuvin, 3 iulie 1456, în Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 44, doc. nr. LXXVI; vezi și interpretarea la Const. A. Stoide, *Contribuții, loc. cit.*, p. 6 și nota 31.

[66] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 318—319, doc. nr. CCLV; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 47—48, doc. nr. LXXXII. De amintit, pentru cunoașterea mai deplină a evenimentelor, că familia Gereb de Wyngarth din care făcea parte sprijinitorul de la acea dată a „preotului valah", era înrudită de aproape cu familia soției lui Ioan de Hunyadi, iar Nicolai de Vizaccona (Nicolae de Ocna Sibiului) celălalt sprijinitor al pretendentului, făcea și el parte dintre „familiarii fostului gubernator" (vezi C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. II, București, 1968, p. 69—70) vezi și P. Binder, *Itinerariul, loc. cit.*, p. 1539—1540.

[67] Constantin Jirececk, *Geschichte der Serben*, II, B., erste Hefte (1371—1537), Gotha, 1918, p. 207

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Războiul cu turcii fiind încheiat, regele s-a întors la Buda și Ladislau Hunyadi, comite de Bistrița și căpitan general al Ungariei, rămîne în părțile sud-vestice ale statului. O *întîlnire între ei n-a avut loc în iarna anului 1456—1457*. La zece zile după rixul în care fusese implicat, Ladislau de Hunyadi se găsea la Kuvin [68] și la 17 decembrie cerea din Kecskemet brașovenilor să sprijine ridicarea pe tronul Țării Românești a lui Dan [69]. La 16 martie 1457, Ladislau, care se întorsese la Buda, a fost decapitat și Matias, fratele mai mic dat ca ostatec.

Împrejurările aveau să favorizeze pe Vlad vodă; el, nu numai că-și consolidează domnia, dar poate, de asemenea, să sprijine pe Ștefan, fiul lui Bogdan Vodă, ca în aprilie a aceluiași an, să ocupe tronul Moldovei. Istoricii din trecut, în lipsa unei informații mai clare asupra împrejurărilor în care Vlad Țepeș a ajutat înscăunarea, în 1457, a lui Ștefan cel Mare, au idealizat evenimentul. S-a văzut în aceasta numai un act gratuit, datorat legăturilor de înrudire, care ar fi existat între tinerii fii de domn și, de asemeni, împrejurării că Vlad petrecuse în trecut la curtea lui Bogdan. În acceptarea acestei ipoteze nu s-a ținut seama de riscurile pe care le ridica proaspetei domnii o astfel de acțiune; evident, nu se cunoștea nici partea cealaltă a problemei: adăpostirea lui Vladislav, după pierderea domniei, în Moldova lui Petru Aron, creîndu-se astfel pentru Vlad Țepeș un nou focar de agitații și nesiguranță. Posibil încă înaintea încheierii anului 1456 să fi avut loc atacuri de graniță și incursiuni de pribegi din această parte. Aceasta va fi determinat pe domn să dea prioritate unei acțiuni în Moldova, față de problemele ridicate de intrigile celor de la Sibiu. Cert este că în aprilie 1457, Vlad Țepeș va sprijini, cu un corp de trupe muntene, acțiunea lui Ștefan cel Mare de ocuparea tronului. La expediția din Moldova, Vlad n-a luat parte, dar a trebuit s-o urmărească cu toată atenția, ceea ce l-a determinat să amîne confruntarea cu Sibiul. Atacul în această direcție s-a produs în vara anului 1457. Date asupra acestei acțiuni se găsesc consemnate, cu evidente exagerări și chiar denaturări, în *Narațiunile germane asupra lui Vlad Țepeș* [71], dar care, în lipsa și a altor mărturii, nu se pot fixa în timp [72].

La mijlocul anului 1457 cele două facțiuni politice din Ungaria, de forțe aproape egale, au ajuns la un compromis. În adevăr, dacă regele era puternic prin forța tradiției dinastice și pentru el constituia un atu și împrejurarea de a fi deținut ca ostatec pe tînărul Matias, fiul fostului guvernator, familia Hunyadi poseda încă o reală putere în stat. Abilitatea politică a Elisabetei Szilágyi, mama celui jertfit și de asemeni calitățile de organizator ale fratelui ei Mihail Szilágyi, au determinat pe acei dintre partizanii regelui care își dădeau seama că se găsesc în inferioritate de forțe și care scontau, poate încă de pe atunci, un eventual deces prematur al regelui, bolnăvicios, să-i determine la o înțelegere; această înțelegere a și fost parafată printr-un act solemn, din iunie-iulie anul 1457 [73]. Prin acest act „Domina Gubernatorix" se îndatora să predea în mîinile oamenilor regelui toate castelele pe care Ioan de Hunyadi, sub diferite forme, le acaparase; erau lăsate „familiei" numai posesiunile pe care i

---

[68] G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 551, doc. nr. 3052.

[69] *Ibidem*, p. 555, doc. nr. 3056.

[70] N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 63—64.

[71] I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane asupra lui*, București, 1896, p. 91.

[72] Noi am datat această expediție ca „din vara anului 1457", socotind că trebuie să se țină seama și de perioada în care Vlad vodă a fost ocupat cu pregătirea expediției din Moldova, făcută și cu trupe ale sale, care, probabil, s-a extins și ceva din luna mai. În iunie încă Vlad vodă era preocupat de treburi administrative; la 12 iunie 1457 (6965), din Tîrgoviște domnul întărea danii „mănăstirii Rusciorul din Cipru" (T. Cipariu, *Archivum pentru filologie și istorie*, p. 198); pentru alte donații ale lui Vlad Țepeș la mănăstirile din Athos, între care și aceea dintr-un act cu aceeași dată, pentru o donație de 4 000 de aspri anual, făcută de domn mănăstirii" (Philotheon), însă socotit ca „datat" astfel „printr-o confuzie" (vezi Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVII*, București, 1983, p. 156, nota 63). Această activitate nu putea fi decît anterioară campaniei contra Sibiului. Cercetătorul Șt. Andreescu e însă de părere că „această acțiune poate fi datată după sărbătorile Paștelui, pe la sfîrșitul lunii aprilie sau mai 1457" *(Vlad Țepeș*, p. 66). O descriere atentă a campaniei lui Țepeș peste munți, în vara anului 1457, a dat cercetătorul Paul Binder în lucrarea citată (cf. *supra*, n. 51).

[73] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II, 2, p. 89, doc. nr. LXXVII; actul transmis de Feyer, nu poartă indicația datei de lună și zi; cercetările recente s-au oprit la data de „iunie-iulie5 1457 a încheierii înțelegerii (G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 571, regest. nr. 3076).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le dăruise regele Albert. Pînă la deplina lor restituire Matias era păstrat ca ostatec în mîinile lui Dionisie, arhiepiscopul de Strigoniu și a lui Nicolae de Uylac, voievodul Transilvaniei [74].

O serie de acte, de după data la care avusese loc înțelegerea între regele Ladislau și „familia" Hunyadi, arată pe Mihail Szilágyi căutînd să cîștige aderenți în lupta cu feudalii și orașele săsești, partizani ai regelui [75]. Acțiunea aceasta pare a fi avut loc odată cu trecerea lui Matias în custodia „gubernatorului Boemiei", George Podiebrad. Regele n-a întîrziat să considere manifestările de acest fel ale lui Szilágyi drept acte de rebeliune și comitele secuilor, Osvald de Rozgon, a fost însărcinat cu reprimarea lor. Forțele de care dispunea comitele de Rozgon, s-ar părea inferioare acelora ale „rebelului" a determinat pe rege să intervină, la 21 octombrie, către sfatul Brașovului, cerîndu-i să-l ajute în lupta pe care o ducea și, dacă va fi nevoie, să-l adăpostească în cetate [76].

Se vede însă că Szilágyi, dîndu-și seama că nu putea în același timp duce lupta contra orașelor săsești și urma în continuare politica „familiei" Hunyadi de dușmănia față de Vlad vodă, a găsit necesar, probabil odată cu reluarea luptei contra aderenților regelui, să caute o bună înțelegere cu domnul din Țara Românească. La rîndul său Vlad Țepeș, izolat de rege și găsindu-se în fața acelorași dușmani pe care-i avea și Szilágyi — de o parte Sibiul, susținător al acelui „sacerdos Wolahorum" și de alta Brașovul, care, după cît reiese din datele păstrate, menținuse legăturile cu fostul voievod Dan, recomandat în decembrie 1456 de acum răposatul, Ladislau de Hunyadi, dar fără îndoială, cu puternice legături locale, s-a văzut silit să accepte o înțelegere cu acesta.

Menționatele oscilații de atitudine atît din partea lui Szilágyi și Vlad vodă ca și din partea orașelor săsești nu trebuie să ne mire. Erau caracteristice epocii aceleia și, poate, nu numai aceleia. De altfel, cum se va vedea mai departe, legăturile dintre aceștia din urmă, nu vor fi de lungă durată. În ce privește politica ziselor cetăți săsești, destul de nuanțată în „amănunte" — constantă rămînea numai atitudinea față de dinastia germană — era și în funcție de situația de moment de la „conducere": judele titular — a cărui alegere era anuală — își avea preferințele și, de asemenea, diverșii pretendenți la înalta magistratură a cetății. Astfel se explică împrejurarea, în cazul lui Vlad Țepeș că urmărit, de unii potentați ai Sibiului și chiar de autoritățile statale, id est Ioan de Hunyadi, a putut supraviețui.

Mărturii de la finele lunii noiembrie 1457 atestă astfel de legături între Mihail Szilágyi și domnul Țării Românești. De altfel, încă din vară se consumase lupta dintre Vlad vodă și cei din Sibiu, luptă care culminase cu atacul domnului Țării Românești asupra Amlașului și altor pertinențe ale cetății. Ea avusese de rezultat îndepărtarea, cel puțin temporară, dintre zidurile Amlașului a pretendentului.

Printr-un act emis din Sighișoara la 23 noiembrie 1457 Szilágyi notifica încheierea unui armistițiu, cu regele Ladislau, prin intermediul lui Albert preposit de Alba, pentru perioada 13 noiembrie 1457, și 2 februarie anul următor. Armistițiul avea să fie urmat de o pace generală. Prin actul amintit Banul de Machovia arăta că a mijlocit această înțelegere și între aderenții săi și ai regelui și anume între Vlad vodă din Țara Românească și orașul Brașov. Din partea lui Vlad vodă luase parte la încheierea înțelegerii boierii Stoica, Stan și Dan [76 bis] și din partea Brașovului Ioan plebanul. În virtutea înțelegerii, brașovenii aveau să elimine din mijlocul lor pe „un oarecare Dan", ce se dădea drept voievod al Țării Românești. Pentru observarea condițiilor înțelegerii, Szilágyi se oferea ca garant; oricare din părți ar fi călcat înțelegerea, el se lega să o determine la respectarea ei [77]. În decembrie același an, din Rucăr, Vlad vodă scria și el „bunilor prieteni" pîrgarilor din Brașov și tuturor bîrsanilor că „de toate cîte i-a poruncit" stăpînul și fratele său mai mare, Mihail Szilágyi, vrea să se țină. Ia pe sufletul și pe credința sa să țină pace și bună vecinătate cu ei; să fie slobode toate drumurile și să umble oamenii brașovenilor să cumpere fără de nici o grijă și pagubă ca și „cum ar umbla prin țara

---

[74] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II, 2, p. 89, doc. nr. LXXVII.

[75] „Vor Hermannstadt", 1457, octombrie 9. Mihail Szilágyi de Horogzeg, ban de Machovia și căpitan de Belgrad, către Nicola de Erdely, recomandîndu-i ca „statim visis praesentibus universes illos posessiones seu portiones possessionares Nicola de Vyzakna maioris, maioris tam quam nostri aemuli... occupare et conservare debestis" (G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 577, doc. nr. 3087). Pentru alte acțiuni de același fel ale lui Szilágyi a se vedea G. Șincai, *Chronica românilor*, ed. cit., vol. cit., p. 44.

[76] G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 577, doc. nr. 3088.

[76 bis] G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 579—580, doc. nr. 3091.

[77] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor". Cerea ca de asemenea și oamenii săi să poată merge slobozi la ei fără de nici o pagubă. Însă la aceasta se învoiește numai dacă va ține pace și Szilágyi [78].

Ceva mai tîrziu, la 3 martie 1458, din Buda era adresată o scrisoare în același sens și în numele regelui Matiaș: „Commissio propria domini regis", și sibienilor. Scrisoarea are însă un caracter cominatoriu. Se arată în ea că regele a aflat că sibienii s-au dedat la acte de provocare și înjurii față de voievodul credincios regelui: „Illustri principi Vlad Wayvoda parcium nostrarum transalpinarum". Din această cauză au suferit din partea acestuia „plurima mala et damna". Acum a scris voievodului să le acorde pace și liniște. Le recomandă categoric să se împace cu dînsul și de acum înainte de ambele părți să fie bună înțelegere [79].

A urmat o scurtă perioadă de liniște și de bună vecinătate între cetățile săsești și Vlad vodă. Cîteva acte păstrate atestă această stare de lucruri. Se pare că din perioada aceasta de bună înțelegere între Vlad vodă și brașoveni e și scrisoarea prin care-i anunța că le-a trimis „în cinste" niște vite, boi și vaci, ca să le împartă. Bănuitor că slujitorii domnești sau trimișii brașovenilor, ar fi putut să-și însușească o parte din daruri le cerea „și cîți vor fi, dumneavoastră să-mi scrieți carte către domnia mea, ca să știu cîți v-au adus ca să fie spre credința oamenilor ce i-au mînat la domnia voastră" [80]. În fine, o corespondență din 1458, probabil de pe la începutul anului, menționează negustori ardeleni la Tîrgoviște [81].

Din informația păstrată se poate deduce că buna înțelegere între Vlad vodă și regele Matiaș, inclusiv autoritățile ungaro-transilvane, se găsea din nou în criză spre a doua jumătate a anului 1458, situație care cerea o clarificare. În acest scop, probabil, a avut loc, din partea regelui misiunea lui Benedict de Boithor, la 10 septembrie 1458, la Vlad vodă: „in certis factis nostris et magni importacione rebus", spune actul regal [82].

Se pare că misiunea nu și-a ajuns țelul urmărit, pentru că, cum se va vedea mai departe, relațiile dintre domn și regele Matias, respectiv, orașele săsești din Transilvania, din nou sînt încordate. Ce determinase noua stare de lucruri și ce împrejurări o aducea?

La mai puțin de un an de la consumarea evenimentelor amintite, intervenția lui Szilágyi și a regelui, „pacea" dintre orașele săsești din Transilvania și Vlad vodă, pare a fi tulburată din nou. Schimbarea a fost provocată și de data aceasta de autoritățile ungaro-transilvane. Se va fi descoperit sau numai presupus o înțelegere între Vlad vodă și turci în dauna statului ungar? Se cunoșteau doar aceste raporturi și jocul pe care era silit să-l facă acest voievod, față de puternicul vecin și suzeran. Ca un ecou al schimbărilor de atitudine care se petrec la granița de nord a Țării Românești, informația ajunsă pînă la noi semnalează reclamații ale lui Vlad în sprijinul unora dintre credincioșii săi cei mai apropiați. E vorba de șicane mărunte la care erau supuși oamenii domnești, fie că aveau de rezolvat afaceri proprii, fie că era vorba despre treburi ale stăpînului lor; astfel într-o scrisoare adresată brașovenilor în epoca aceasta, domnul arăta că sluga sa Stoica, armaș are niște „marfă la un Chever Paul care, după cum se vede, i-o ține pe nedrept. Îi

---

[78] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 93, doc. nr. LXXI, scrisoarea din 1 decembrie (1458) și este, fără îndoială provocată de o scrisoare cu conținut similar pe care i-o va fi adresat Szilágyi.

[79] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 48—49, doc. nr. LXXXIV; G. Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nusshächer und Konrad G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen im Siebenbürgen*, VI, București, 1981, p. 7, nr. 3108. „Intelleximus quomodo vos pluribus iam incitacionibus causam movendi iniuriam contra vos fideli nostro sincere dilecto, Illustri principi Wlad Waywodae partium nostrarum Transalpinarum dedissetis, unde vobis plurium mala et damna evenissent, de quibus vobis non mediocriter imputamus. Sed, quia nos et ipsi Wayvodae per alias literas nostras superinde scripsimus ut ipse vos quiete et pace permittat, ideo et Fidelitatibus Vestris harum serie firmiter committimus et mandamus quatenus, si quae iniuriae et nocumenti hominibus aut subditis suis intulistis, reformare et eum reconciliare, ac deinceps cum eoden Wayvode et ad eum pertinentibus pace et bonna tranquillitate uti et frui debeatis. Quoniam sciatis quod, si quid novitatis contra eum atentaveritis, vos non iuvabimus et nec eius rei redacioni et vestrae in hac parte tutacioni partes nostras interponemus".

[80] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 92, doc. nr. LXIX.

[81] Szabo, *Szekeli okleveltar*, III, p. 69, apud N. Iorga, în „Convorbiri literare", 1 ianuarie 1902, XXXVI, p. 95.

[82] G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 28—29, doc. nr. 3141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

roagă să-i facă dreptate [83]. Dintr-o altă scrisoare, aceasta cu data de 8 decembrie (1458), se vede că un alt om al său, un anume Dumitru, a cumpărat niște oțel„ în bună pace". Conducerea orașului n-a vrut să-l lase să-și aducă oțelul și i l-a luat. Îi roagă cel să-i dea oțelul sau să-i întoarcă „ducații": „una din două să-i întoarcă, fiindcă în pagubă nu-l poate lăsa" [84].

Ori și care ar fi pretextele invocate din partea cercurilor conducătoare ale statului maghiar privitor la schimbarea de atitudine față de Țara Românească a voievodului Vlad și de data aceasta ne găsim în fața unei noi politici a conducerii acestui stat în legătură cu vecinii de la sud. Ca și în trecut și de data aceasta schimbarea survenită se face simțită printr-o lansare de pribegi în obișnuinta campanie de atîțări și atacuri de graniță.

Cercetătorul G. Gündisch, într-o lucrare mai recentă în legătură cu raporturile dintre Vlad Țepeș și orașele săsești, crede ca și alți cercetători de după 1944, a fi găsit la baza acestor schimbări măsurile „protecționiste" pe care le-ar fi luat domnul Țării Românești „în cursul iernii 1458—1459", prin instituirea dreptului de depozit în favoarea negoțului intern al orașului Tîrgoviște, cu care ocazie ar fi întrebuințat „îndeosebi împotriva brașovenilor acele metode drastice pomenite în scrisorile pretendentului Dan din 2 aprilie 1459" [85]. Determinat de aceasta „Matei Corvin a început din nou manevra cu pretendentul Dan" [86].

Nu ni se pare a exista vreo legătură între instituirea dreptului de depozit de către Vlad vodă și măsurile „drastice" luate în contra negustorilor brașoveni. Dacă vre unul dintre aceștia ar fi călcat această orînduire de negoț, i s-ar fi confiscat marfa în mod individual, dar nu i s-ar fi aplicat o pedeapsă capitală, nici lui singur, necum tuturor negustorilor în bloc. Admiterea unei astfel de măsuri de-a dreptul absurde, a lui Vlad vodă, ar fi avut drept consecință întreruperea negoțului dintre Țara Românească și Transilvania, respectiv Brașovul. De altfel nu avem nici un indiciu că Vlad Țepeș a constituit dreptul de depozit, „jus stapulae", în folosul orașului Tîrgoviște sau a vreunui alt oraș din țară. Ipoteza susținută de G. Gündisch nu ni se pare că rezistă informației existente. E adevărat că nu s-au păstrat alte privilegii vamale date de Vlad vodă în cea de a doua domnie; totuși despre felul în care s-au desfășurat legăturile de negoț dintre Brașov și Țara Românească și în această epocă, avem o informare detaliată în privilegiul pe care l-a acordat acest domn cetății săsești în ajunul celei de a treia înscăunare a sa, în octombrie 1476 [87].

Măsurile luate contra unor negustori brașoveni, despre care vorbesc actele, inclusiv scrisoarea din 1459 a pretendentului Dan, care de altfel cuprinde exagerări, s-au produs ca represalii în urma confiscării de către autoritățile orașului, în înțelegere cu acest pretendent, de mărfuri și bunuri ale negustorilor din Țara Românească, aflate acolo [88]. E neîndoios că conflictul din 1458 a fost determinat de rațiuni de stat al căror secret îl

---

[83] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 94, doc. nr. LXX, și o scrisoare prin care-i amintea că a trimis pe același Stoica armașul, în legătură cu pribegii care se găseau acolo, și spune domnul „ce vă va vorbi către domnia voastră să-l credeți căci sînt cuvintele adevărate ale domniei mele" (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 91, doc. nr. LXVIII).

[84] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 94, doc. nr. LXXII.

[85] G. Gündisch, *Cu privire la relațiile*, *loc. cit.*, p. 692.

[86] *Ibidem.*

[87] I. Bogdan. *Relațiile*, p. 95—97, doc. nr. LXXIV. Problema a fost dezbătută pe larg de istoricul Șerban Papacostea, în recenta sa lucrare despre *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV—XVI); Drum și Stat*, în *SMIM*, X. Pentru punctul de vedere exprimat de Șerban Papacostea asupra acestei chestiuni, ca și despre geneza teoriei amintite datorate lui Barbu Cîmpina și adoptarea ei de cercetătorii următori, a se vedea pasajul de la pp. 27—31 din lucrarea amintită; d-sa observă că: „Relațiile lui Vlad Țepeș cu Brașovul și Sibiul, sensul conflictului său cu cele două orașe, de altminteri întreaga sa personalitate și activitate, sînt deformate oglindite în istoriografie, în parte din pricina unora dintre izvoarele care i-au înregistrat faptele, povestirile în limba slavă și germană, împletire de realitate și legendă, în parte din pricina unui demers istoriografic care a situat teza înaintea izvorului și a cercetării .." și conchide: „Înfruntarea aprigă dintre Vlad Țepeș și orașele Brașov și Sibiu a fosta așadar nu un război comercial cu manifestări politice, ci un conflict politic cu excrescențe comerciale".

[88] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 324—325, doc. nr. CCLXVIII, act de Feldioara, 2 aprilie 1459, Dan vodă către brașoveni; G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 50—51, doc. nr. 3176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoştea numai regele Matias şi apropiaţii săi, şi care aveau drept scop înlocuirea lui Vlad vodă, socotit ca incomod pentru politica regatului.

Privite mai de aproape evenimentele, cineva poate ajunge la concluzia că autorităţile ungaro-transilvane au socotit din toate timpurile că e necesară menţinerea mai aproape sau mai departe de graniţele Ţării Româneşti, după împrejurări, şi folosirea, ca elemente de diversiune, a unor pribegi, pentru a putea păstra pe voievodul de pe tron într-o mai strînsă legătură, iar asmuţirea pribegilor în contra domnului din scaun era numai un semn al unei schimbări a raporturilor dintre autorităţile dintr-o parte şi alta a munţilor. În acest scop au existat în oraşele săseşti, sau în apropierea graniţelor Ardealului în „Ungaria de Sus", întotdeauna o bună rezervă de pribegi în frunte cu un pretendent. Ori cum ar fi şi la rădăcina acestor noi raporturi de duşmănie se găseşte vechea poveste a ocrotirii pribegilor de către cele două cetăţi săseşti vecine cu Ţara Românească. De data aceasta ordinul de a-i ocroti, adăposti şi ajuta pleacă din partea „fratelui" Mihail Szilágyi.

Este de înţeles că lipsa de informaţie ca şi folosirea ipotetică a informaţiei existente pot duce la concluzii pe care alte ştiri şi chiar numai o privire mai critică a documentelor păstrate, le poate infirma. În sensul acesta s-au petrecut lucrurile cu presupusele legături de înrudire dintre Mihail Szilágyi şi Vlad Ţepeş. Din împrejurarea că în corespondenţa păstrată, Vlad Ţepeş numeşte pe Szilágyi „stăpîn şi frate mai mare"[89], unul din istoricii noştri, de altfel un foarte bun cunoscător al istoriei româno-ungare din epocă, ajunsese la concluzia că înrudirea dintre Vlad Ţepeş şi regele Matias, atestată de unele izvoare[90], ar fi venit de fapt prin unchiul acestuia Mihail Szilágyi[91], că adică Vlad vodă ar fi fost ginerele lui Szilágyi. Poate cercetătorul amintit proceda în felul acesta şi pentru a reda ceva mai verosimilă indicaţia unei noi înrudiri dintre un domn al uneia dintre ţările româneşti şi familia fostului guvernator. Prea multe fete nemăritate ar fi avut această familie, pe care marele om de arme le-ar fi căsătorit cu pretendenţi din sudul şi estul Carpaţilor.

Decît însă, la puţin timp după relatarea unor atît de bune legături între Mihail Szilágyi, ban de Machov şi căpitan de Belgrad şi voievodul, presupus ginere, raporturile dintre aceştia aveau să se strice. Szilágyi, evident, fără ştirea şi în dauna acestuia, recomanda încă din luna martie a anului 1458 braşovenilor să primească la dînşii pribegii care veneau din Ţara Rom.âneacă şi Moldova; „nobilul Mihail şi logofătul voievodului", împreună cu soţiile, copii şi servitorii lor; să-i ocrotească şi să-i ajute după puteri"[92]. Sîntem la mai puţin de un an de la ocuparea tronului Moldovei de către Ştefan cel Mare, cu ajutorul şi din partea lui Vlad vodă. Dacă raportăm acum evenimentele din aprilie 1457 la situaţia din Moldova, unde se găsea pribeag, pe lîngă Petru Aron şi fostul domn al Ţării Româneşti, Vladislav, ne explicăm şi mai bine ajutorul substanţial pe care acesta i l-a dat cu oastea[93]. Vlad vodă ajutînd pe Ştefan să ocupe tronul Moldovei, reteza în acelaşi timp şi cuibul de intrigi şi tulburări care, desigur, se instalase acolo după alungarea lui Vladislav din ţară. În aprilie 1457, în Transilvania şi Ungaria partida huniazilor se

---

[89] Act din Rucăr cu data de 1 decembrie 1457 al lui Vlad vodă către braşoveni, în I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 93—94, doc. nr. LXXI. Data actului citat nu poate fi decît „decembrie 1457", deoarece, cum se va vedea mai departe, în anul următor, încă din primăvară, raporturile dintre Szilágyi şi Vlad Ţepeş se stricaseră.

[90] Scrisoarea lui Petru de Thomasis din 4 martie 1462: „ha tolto una sua parente per moglie" (I. Bianu, *Documente din arhivele de stat de la Milan*, în „Columna lui Traian", 1—2, 1883, p. 34.

[91] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 107. „Menţin şi aici părerea de altă dată că soţia lui Vlad Ţepeş era din familia Szilágyi, înrudită cu corvineştii (vezi I. Minea, *Din trecutul stăpînirii româneşti asupra Ardealului*, p. 45 şi urm., nota 69)". Că Vlad Ţepeş ar fi ţinut în căsătorie pe o rudă a regelui Matias Corvin afirmase şi I. Bogdan (Vlad Ţepeş, p. 78).

[92] G. Gündisch, *Cu privire la relaţiile*, *loc. cit.*, p. 694—695.

[93] În legătură cu ocuparea tronului de către Ştefan cel Mare în aprilie 1457, a se vedea N. Iorga, *Ştefan cel Mare*, p. 62—66; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, p. 1—20, nota. 3.

[94] Însă la 9 decembrie 1457, Osvald de Rozgon, comitele secuilor, scria regelui Ladislau (acesta însă mort încă de la 23 noiembrie, ceea ce desigur comitele nu ştia), despre ajutorul pe care i l-a dat conducerea oraşului Braşov: „in obsidione castri Dyod et Bistricensi, quam et in presenti exercituali congregacione facta contra Michaelem Szilágyi de Horogzeg, de-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsea încă slăbită [94]. Acest lucru ar explica și împrejurarea că Petru Aron nu numai că nu a fost ajutat în luptele pe care a trebuit să le ducă cu Ștefan și muntenii, ba mai mult, după înfrîngere ei nu s-au putut retrage în Ardeal cum era de așteptat — ambii domni pribegi fiind oamenii lui Szilágyi și ai fraților Hunyadi — și au trebuit să treacă în Polonia. S-a văzut cum pe la începutul anului 1457, Szilgyi, într-o situație dificilă [95] a crezut că trebuie să intre în legături cu Vlad vodă, devenit acum un fel de arbitru în problemele Ardealului; prieten cu begii de la Dunăre și patron al domnului Moldovei, pe lîngă aceasta ținînd în șah și orașele săsești prin forța armelor.

Evenimentele însă vor evolua. Moartea neașteptată a regelui Ladislau [96] și în locul lui alegerea lui Matias Corvin, a întărit situația partizanilor acestuia din urmă și a făcut, pentru cîtva timp, din Mihail Szilágyi, chiar un guvernator al Ungariei [97]. Această nouă situație a determinat și unele schimbări în politica celor doi domni ai țărilor române. Dacă Vlad vodă, asigurat la sud prin linia de graniță turcească favorabilă lui, a putut să ducă cu succes lupta în contra cetății săsești Sibiu, unde, se pare, se mai găsea încă pretendentul Vlad Călugărul [98], Ștefan cel Mare strîns de data aceasta ca într-un clește de dușmanii din vest și nord-est, a trebuit să încerce unele demersuri pentru a ieși din această situație. Probabil, încă din cursul anului 1458 a început el tratative care aveau drept scop stabilirea unor relații normale cu puternicul stat vecin, Polonia. În această direcție l-a favorizat, de altfel, și raporturile încordate dintre poloni și noul rege al Ungariei [99]. Demersurile amintite au avut ca rezultat încheierea tratatului zis de la Overcheleuți, din 1459, care pentru Ștefan era destul de nefavorabil, deoarece admitea o enclavă polonă în cuprinsul Moldovei; stăpînirea de către acest stat asupra cetății Hotin, dar totuși dispunea ca Petru Aron și partizanii care-l înconjurau, adăpostiți la acea epocă în Hotin să fie îndepărtați de granițele Moldovei, ficsîndu-li-se punctul cel mai apropiat, dincolo de localitatea Smotricz [100].

Cît privește grupul de pribegi din jurul lui Vladislav, dintre care cunoaștem numai cîțiva după nume, între aceștia pe Mihail logofătul și Pardoi [101], ei fiind încunoștințați

---

vastatorem et depredatorem fidelium vestre serenitates" (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 46—47).

[95] Actul cu data de 23 noiembrie 1457, în Gündisch, *Cu privire la relațiile*, p. 693—694; deși la această dată lucrurile între rege și Szilágyi, respectiv, văduva lui Hunyadi, se împăcaseră de unde și afirmația din această scrisoare: „notum fascimus... quod cum nos cum serenissimo principe et domino domino Ladislav... rege... super quibusdam differenciis inter maiestatem suam et nos exortis, per medium venerabilis viri domini Alberti praepositi Agriensis vice cancelarii regii ad treugas pacis perpetue preambulo esse consuererunt, a presenti festo sancti Clementis pape usque ad festum purificacionis sanctae Marie Virginis serenissemiis etc..., totuși Osvald de Rozgon le amintea brașovenilor situația, poate încă nesigură, de ce va aduce viitorul.

[96] Regele Ladislau moare la 23 noiembrie 1457.

[97] Szilágyi trece ca guvernator al Ungariei în 1458, odată cu alegerea ca rege a lui Matias, și deține această dregătorie pînă în preajma datei de 8 octombrie 1458, cînd este arestat de rege „din bună și dreaptă pricină". Belgrad 8 octombrie 1458 — regele Matias către sașii din șapte și două scaune: ...nos propter certas rationabiles causas, quas tempore suo fidelitati vestrae manifestabimus, spectabilem et magnificum Michaelem Zylagy, comitem Bistriciensem fratrem nostrum, captivitati mancipaverimus, fidelitas vestra bono et iusta ex causa omnia facta fuisse agnoscat"... (Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 31, doc. nr. 3145; vezi și G. Șincai, *Cronica*, ed. cit., p. 51.

[98] Cea din urmă informație în legătură cu existența lui Vlad Călugărul în Transilvania, în Amlaș, e din 14 martie 1457, act cu această dată adresat de Vlad Țepeș sibienilor (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 318—319, doc. nr. CCLIX). Au urmat represaliile lui Vlad vodă în același an asupra Amlașului și altor pertinente ale Sibiului, care au avut ca rezultat să determine pe Vlad Călugărul să părăsească, cel puțin pentru o anume perioadă de timp, Transilvania.

[99] N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, Buc., 1937, p. 127.

[100] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, Buc., 1913, p. 266—269, doc. nr. CXXVI: „Lagărul de la Nistru, 4 martie 1459: „Et interea vel his stantibus Petrum Woiwoda non debeat in Cuthino moravi, nec illuc equitare seu visitare persona propria, nec proprius terras Moldaviae morari quam in Smotricz"; vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 127—128.

[101] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 90—91 și nota. Scrisoarea a dat loc la discuții. Socotită de G. Gündisch ca emisă „post 28 martie 1458", data intervenției lui Szilágyi către autoritățile din Transilvania în folosul lui Mihail logofătul (Gündisch, *Cu privire la relațiile*, p. 693)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de schimbările produse la conducerea statului maghiar și despre noile legături pe cale de a se înfiripa între Ștefan și poloni și, desigur, și la invitația lui Mihail Szilágyi, regizorul pentru o anume perioadă al politicii interne și externe a Ungariei lui Matias, vor veni în Transilvania. Cum s-a văzut, prin misiva cu data de 28 martie 1458, Mihail Szilágyi, guvernatorul Ungariei, recomanda conducerii sașilor, secuilor și nobililor care rezidau în Sibiu, Brașov și pertinentelor lor, ca și în alte locuri din Transilvania, să primească bine în mijlocul lor pe „nobilul Mihail logofăt al voievodului" și de asemenei pe alți valahi, care veneau, cu soțiile, oamenii și bunurile lor, în acele părți, cu îngăduința sa, din Moldova și Valahia [102].

Din descifrarea informației păstrate reiese că, alături de acești partizani ai lui Vladislav, se găsea la acea dată și vornicul Stancea, pe care un document contemporan îl numește „al lui Albul" [103] și despre care credem că se vorbește în actul dat la lumină la aproape un secol după consumarea faptelor. El trebuie să fie acel „Albul cel Mare" ; el a ridicat (și nu „s-a ridicat) domn" peste capul lui Vlad Țepeș" [104]. Stanciu vornicul (alias „Albul cel Mare") va fi căzut de asemeni, în luptele din 1458. De partea lui Vladislav se pare a fi trecut, la cîtva timp după 16 aprilie 1457 [105], și Codrea fostul vornic al domniei lui Vlad Țepeș, despre care aflăm că a fost omorît de domn dar, după concluziile trase de noi, tot în luptele care au avut loc în vara anului 1458 ; așa credem că trebuie să se deducă din scrisoarea adresată de regele Matias Corvin, sfatului din Brașov la 23 aprilie 1459 [106].

Sub aceste auspicii boierii pribegi, împreună cu ai lor, vor fi trecut la Brașov, unde se găsea și Vladislav, și probabil, secondat și de alți aderenți, între care și Pardoi. Recrutîndu-și o forță armată convenabilă, în care intrau și elemente transilvane dintre sași, români

---

și la fel de Șt. Andreescu *(Vlad Țepeș*, p. 79—80), cercetătorii de mai sus, pentru alte considerente decît noi ; actul a fost datat de N. Stoicescu ca emanat din epoca „de bune relații" ale lui Vlad cu orașul Brașov, deci din 1456, înainte de 17 decembrie — pe considerentul că : „a) Țepeș nu putea cere brașovenilor să calce un ordin primit de la guvernatorul Ungariei și b) ca fost logofăt al lui Vladislav al II-lea (1450—1456) este mult mai probabil că Mihai a fugit din țară încă din anul 1456" etc. (N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 68, nota 6). Noi am socotit scrisoarea din 28 martie 1458 un act de dușmănie a lui Szilágyi față de Țepeș și de asemeni de inițiere a unei campanii de răsturnare a acestuia în folosul lui Vladislav II. Ca un gest de „anumită lipsă de sinceritate a lui Szilágyi, în relațiile cu Vlad Țepeș", de altfel privește actul amintit și N. Stoicescu *(Vlad Țepeș*, p. 73).

[102] G. Gündisch, *Cu privire la relațiile*, anexa II, *loc. cit.*, p. 694—695 ; G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, 10, doc. nr. 3116.

[103] Tîrgoviște, 2 ianuarie 1450. Vladislav v. întărește daniile făcute mănăstirii Cozia de boierii Cazan logofătul și fratele său Radul. Sfatul : Manea Udriște, Papa vornic, Tudor și *Stancea a lui Albu*, Stan al lui Negrea, Mihail logofăt, etc. *(DIR*, B, veac XIII, XIV, XV, p. 117, doc., nr. 107). Cu începere din iulie 1451 și pînă la încheierea domnii lui Vladislav vodă, Stancea apare ca vornic al domnii acestuia. El nu trebuie confundat cu Stanciu spătar — vezi doc. nr. 109, 110, 111 etc. din anii 1451—1456 *(Ibidem*, p. 118 și urm.).

[104] *DIR*, B, veacul XVI, vol. III, p. 3—5, doc. nr. 3 din 1 aprilie 1551. Mircea vodă, pentru mănăstirea Govora. Documentul acesta își scotea datele, după cît se pare, dintr-un act emanat în apropiera datei la care avuseseră loc evenimentele. E de presupus că actul păstrat în condiții nesatisfăcătoare a dat loc la textul eronat transmis pînă la noi. O discuție amplă asupra lui „Albul cel Mare" și asupra incidentului la care acesta a dat loc, la Pavel Chihaia în *Ctitorii ale voievozilor Drăculești*, în volumul *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 69—74 și notele aferente ; autorul studiului amintit respinge identificările făcute anterior ale acestuia cu Albul, boierul din domnia lui Alexandru Aldea și de asemeni cu „vistierul Albul", arătat în 1460 ca partizan al lui Dan III. După concluziile la care a ajuns P. Chihaia, au existat doi boieri, frați Albu și distincția dintre dînșii se face în legătură cu vîrsta ; primul „cel Mare" ucis de Vlad Țepeș înainte de 1459 și al doilea „cel Mic", vistierul lui Dan III. Deasemenea, P. Chihaia exprimă părerea că cei doi erau fii lui Albu Toxabă, boierul lui Aldea.

[105] Doc. din 16 aprilie 1457. Tîrgoviște. Vlad vodă, pentru mănăstirea Cozia. Sfatul : Manea Udriște și Codrea vornic și Dragomir Țacal etc. *(DIR*, B, *veacul XIII, XIV, XV*, p. 128—129, doc. nr. 120). În doc. cu data de 5 martie 1458 nu mai apar boierii Manea Udriște și Codrea vornic *(Ibidem*, p. 129—130, nr. 121), de altfel ca și alții. Pentru schimbările din sfatul lui Vlad Țepeș, în cea de a doua domnie, a se vedea N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 44—45 și nota 15.

[106] G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 53—54, doc. nr. 3179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și secui [107], Vladislav a început să facă pregătirile unei campanii de reocupare a Țării Românești. După indicațiile păstrate Vlad Țepeș a luat cunoștință despre aceste pregătiri pe la începutul lunii iunie 1458. În legătură cu uneltirile acestea credem că se cuvine să fie pusă solia pe care Vlad vodă o adresa, la 13 iunie 1458, Magistrului din Brașov, dată la care din Cetatea Dîmboviței, în partea de nord a Țării, în apropierea graniței Ardealului, domnul trimitea acolo pe al său „egregium Petrum Sor" cu recomandarea ca spusele acestuia să le creadă ca pe ale sale proprii [108]. Din aceeași epocă, probabil la scurt timp după 13 iunie, e și solia, trimisă de Țepeș la Brașov, cu Ioan Polivar, prin care cerea conducerii orașului să îndepărteze de acolo pe dușmanii săi, Mihail logofătul și Pardoi, despre ale căror uneltiri se vede că luase cunoștință [109].

Avut-au vreo influență asupra conducerii din Brașov soliile cominatorii ale lui Vlad Țepeș? Descifrarea unor mărturii din epocă arată că acestea n-au rămas fără ecou. Din scrisoarea regelui Matias Corvin cu data de 23 aprilie 1459 se poate înțelege că atacul lui Vladislav vodă asupra Țării Românești nu s-a produs de acolo. E în aceasta o indicație că judele și sfatul orașului, sub influența soliilor de avertisment ale lui Vlad vodă, de la 13 iulie, n-au îngăduit să se continue pe mai departe, pregătirea agresiunii de pe teritoriul lor. Concentrareade forțe în vederea luptei pentru înlocuirea în domnie a lui Vlad vodă, care și din aceasta se poate deduce că nu era străină de intențiile conducerii de stat maghiare, se deplasează mai spre răsărit, undeva în comitatul secuilor; de acolo se va produce și atacul din august 1458 [110].

Data și locul luptei n-au putut fi depistate cu deplină siguranță pe baza mărturiilor existente. În ce privește data, parte dintre cercetătorii pe care i-a preocupat problema sînt dispuși s-o fixeze pentru „iarna 1458—1459"; [111] Primăvara anului 1459" [112], sau „în anul 1459" [112 bis]. Cum s-a observat, însă, mărturiile documentare pledează pentru a doua jumătate a anului 1458. Acest lucru, după observațiile noastre, reiese atît din datele care atestă pierderea vieții boierilor: Mihail logofătul și Codrea vornicul cît și din data luptei în care a căzut Albul cel Mare (Stancea vornicul) [113]. Astfel după cele cuprinse în scrisoarea adresată de regele Matias conducerii orașului Brașov care se vede a fi fost emisă la 12 septembrie (sau poate încă de la 18 august) 1458 [114], Mihail logofătul murise în luptele care avuseseră

[107] Aceasta ar fi explicația uciderii prin foc de către Vlad Țepeș, după datele păstrate (scrisoarea din 2 aprilie 1459, a lui Dan) a celor „tercentos vel plures", „masculos et euvenes" (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 324—325, nr. CCLXVIII și G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 50—51, doc. nr. 3176); că brașovenii, ca și alți locuitori din Transilvania, obicinuiau să se înroleze în gloatele pretendenților care atacau Țara Românească nu e numai o deducție logică; acest lucru e atestat și de mărturii contemporane; în decembrie 1456, Ladislau de Hunyadi cerea brașovenilor ca în afară de alte ajutoare „et gentes quas poteritis penes ipsum dare velitis" lui Dan al III-lea. (G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 555), doc. nr. 3056). Cei trei sute și mai bine de bărbați și tineri sacrificați de Vlad vodă (cifra poate fi exagerată) veniseră în Țara Românească, între gloatele lui Vladislav, atrași de posibilitățile de pradă, pe care le oferea victoria scontată și nici decum [„pro jdeomate adepiscendo", G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 51, doc. nr. 3176, scrisoarea lui Dan din 2 aprilie 1459] să afle știri despre starea de lucruri de acolo.

[108] G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 18, doc. nr. 3127.

[109] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 90, doc. nr. LXVIII.

[110] Prin actul mai sus amintit, regele Matias arată în privința însușirii de bani și bunuri de către brașoveni de pe urma celor căzuți „dum... guerra et turbationes per Waywodam Transalpinam suscitatae fuissent"... deoarece acești bani și bunuri „neminem alium nisi nostram maiestatem ac dictos comes Siculorum nostrarum concernerent, cum iam idem waiwoda Transalpinus guerram et turbationesc contra partes nostras Transiluanas suscitaverit" (G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 53—54, doc. nr. 3179).

[111] „Bănuim că momentul acestei răscoale (după Șt. Andreescu, organizată de Albul cel Mare), poate fi legat de reizbucnirea crizei cu Brașovul, în iarna 1458—1459 și reapariția lui Dan la hotar" (Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 82).

[112] „puțină vreme înainte de 23 aprilie 1459" (Pavel Chihaia, *Ctitorii ale voievozilor Drăculești, loc. cit.*, p. 72—73).

[112 bis] N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 44.

[113] Cercetătorii amintiți în notele precedente sînt unanimi în a admite că boierii în discuție au pierit în aceeași epocă, însă după concluziile pe care le-au tras, din alte cauze decît cele arătate de noi.

[114] Studiile anterioare au fixat data emiterii documentului, care atestă moartea lui Mihail logofătul, la 12 septembrie 1458. Istoricul G. Gündisch observă însă că, începînd cu 1 sep-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

loc cu puțin înainte de această dată. Moartea lui Codrea vornicul e atestată prin scrisoarea adresată de regele Matias conducerii orașului Brașov la data de 23 aprilie 1459 [115]; ea avusese loc, desigur concomitent cu aceea a lui Mihail logofătul. În ce privește căderea lui „Albul cel Mare" [116], vornicul „Stancea al lui Albul", și după observațiile noastre se petrecuse la aceeași dată cu a celorlalți boieri, după noi, în august 1458, însă cum s-a arătat, în alte împrejurări decît au admis cercetătorii amintiți. Ținîndu-se seama de rolul pe care actul din 1551 îl atribuie lui Albul cel Mare și de împrejurarea că fusese vornic, boierul cel mai înalt în rang dintre aderenții lui Vladislav, ar reeși că el a condus oastea fostului domnitor în luptă, și deci lui i se adresa, pe drept, acuza de a fi „ridicat domn peste capul lui Vlad Țepeș". Cît despre lupta definitivă, dacă e să luăm în considerație o mărturie mai mult venită prin tradiție, aceasta ar fi avut loc la Tîrșor sau în apropierea centrului amintit [117], care servea de reședință domnească și în care Vlad vodă va zidi mai tîrziu o biserică, poate în amintirea acestei biruințe [118]. Localitatea e așezată pe Prahova. Se poate deduce că deoarece Vlad vodă se găsea în acea epocă cu oastea la cetatea Dîmbovița, la capătul drumului, spre Ardeal, de pe valea rîului cu același nume, cetele lui Vladislav să se fi infiltrat prin pasurile mai din spre răsărit, ceva mai mult de zece kilometri, pătrunzînd în țară de la Bran pe drumul de negoț al Prahovei și coborînd pînă la Tîrșor, unde vor fi fost întîmpinate de oștile lui Vlad vodă.

Cum era de așteptat și cum a înțeles și regele Matias, Vlad Țepeș pregătea o acțiune de pedepsire a celor care ajutase agresiunea. La 10 septembrie, deci scurt timp după consumarea faptelor, Matias Corvin trimetea din Seghedin, domnului Țării Românești o solie, condusă de Benedict de Boythor [119], prin care-i cerea să renunțe la ori ce act războinic asupra teritoriului Transilvaniei. După cît se poate înțelege din desfășurarea ulterioară a evenimentelor, acesta nu s-a lăsat intimidat; acțiunea a avut loc în aceeași lună sau în cea următoare și, după indicațiile cuprinse în scrisoarea regală din 23 aprilie 1459, pe teritoriul Comitatului — de unde pornise și atacul pribegilor — cu mari pierderi pentru acesta.

---

tembrie 1458 și pînă prin februarie anul următor, regele Matias nu se găsea la Buda, de unde fusese emis actul. Ca atare d-sa opinează pentru altă dată a emisiunii actului și anume, 4 iunie (vezi G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 18—19, doc. nr. 3128 și nota 4, p. 19). După observațiile noastre, deoarece textul scrisorii cuprinde indicația cancelariei: „Commissio propria domini regis", s-ar putea ca emiterea scrisorii să fi fost ordonată de rege, înainte de 24 august, dată la care se mai găsea la Buda și redactată și expediată ulterior, adică la 12 septembrie 1458, sau încă de la 18 august în cazul că fusese emisă: „feria tercia post festum (assomcionis) beate Mariae virginis", încă din timpul în care regele se mai găsea la Buda.

[115] Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 53—54, doc. nr. 3179.

[116] După cele arătate de cercetătorul P. Chihaia evenimentul avusese loc după aprilie 1457, sau chiar după 5 martie și înainte de aprilie 1459 (P. Chihaia, *Ctitorii ale voievozilor Drăculești, loc. cit.*, p. 72—73).

[117] Știrea păstrată de *Letopisețul cantacuzinesc*, cuprinde următorul text: „Vladislav voievod Bătrînul a venit domn cînd au fost cursul anilor de la Adam 6935. Acesta a făcut biserica domnească din Tîrșor. Și au pierit de sabie la mijlocul Tîrșorului. Și au domnit ani 18" (*Istoriile Țării Românești de cînd au descălecat Pravoslavnicii creștini în Cronicarii Munteni*, I, București, 1961, p. 85, ed. de Mihail Gregorian). De observat însă că anii de domnie 1427—1445 s-ar potrivi mai curînd (cu aproximație) acelora ai lui Vlad Dracul. Din această cauză parte dintre istorici au socotit atestarea cronicarului ca privindu-l pe acesta din urmă (N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 89—90.). Istoricii mai noi au opinat însă că relatarea se referă la Vladislav II (C. C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1976, p. 121; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 58). În adevăr numele voievodului mort ca și localitatea sînt elementele cele mai puțin confundabile. Cronologia greșită s-ar datora unei erori de transcriere sau de transmisiune a datei de pe piatra de mormînt de la Dealul. Cronicarul și-a scris opera pe la mijlocul sec. XVII; a cetit sau i s-a comunicat greșit data morții voievodului — 6963 — din care a scăzut cei 18 ani de domnie, pe care-i cunoștea din tradiție sau din vre-o însemnare — ceea ce-i da 6945, anul urcării pe tron, păstrat pentru noi prin 6935.

[118] Data tîmosirii bisericii de la Tîrșor, 24 iunie 1461, la C. C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Tîrșor, în BCMI*, an. XVII, 1924, fasc. 40, p. 74.

[119] Seghedin 10 septembrie 1458. Regele Matias către judele și sfatul Brașovului cu recomandarea de a da lui Benedict de Boithor, care merge în solie la Vlad voievodul Țării Românești, suma de 48 de guldeni din censul sfîntului Martin, datorat de posesiunea Hărman (G. Gündisch, *Urkundenbuch*, VI, p. 28—29, doc. nr. 3141).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Expediția lui Vladislav, făcut sub patronajul lui Mihail Szilágyi dar și cu știrea regelui Matias, necesitase și substanțiale subsidii bănești și de altă natură, din partea statului maghiar ; la aceste subsidii se adăogase și pierderile suferite de comitat în urma acțiunii de represalii a lui Vlad vodă. Ca atare regele a crezut că despăgubirile pentru aceste cheltuieli și pierderi de bunuri se cuvin coroanei ungare și respectiv comitatului secuiesc — de aici și intervențiile către conducerea Brașovului pentru restituirea de bani și bunuri rămase acolo de pe urma celor căzuți în luptă — bunuri pe care brașovenii fie că și le rezervase în exclusivitate, fie că intenționau să le restituie în parte familiilor celor căzuți.

Moartea lui Vladislav vodă a avut loc în august 1458, posibil la 20 a lunii dacă în adevăr scrisoarea regelui Matiaș discutată mai sus [120], a fost expediată la 12 septembrie acel an — sau la o dată anterioară — în cazul că scrisoarea a fost emisă la 18 august. Data de lună, august, de pe piatra de mormînt, pare a fi în adevăr aceea a morții voievodului — cifrele și în privința zilei lunii, s-ar putea să nu fie exacte. După cum și anul morții sale n-a fost 1456 — evident și nici 1455, cum s-a păstrat greșit în această inscripție — ci 6966, adică 1458. Data din urmă, *cea adevărată* — fie că nu au putut-o cunoaște boierii Buzești, care au pus piatra tombală șase decenii mai tîrziu, fie că a suferit unele alterări aduse de timpul scurs... — nu a apărut pe mormîntul de la mănăstirea Dealul.

LE SECOND RÈGNE DE VLAD L'EMPALEUR. LES COMBATS POUR LE TRONE ET LE RENFORCEMENT DU RÈGNE (1456—1458)

RÉSUMÉ

L'auteur poursuit les circonstances dans lesquelles eu lieu en 1456 l'avènement au trône de Valachie de Vlad l'Empaleur et les difficultés des premières années de son second règne.

L'examen attentif des matériaux documentaires a mené à la conclusion que l'avènement au règne du jeune prince Vlad s'est accompli non seulement sans l'aide de Jean de Hunedoara, capitaine général de Hongrie, mais contre la volonté de celui-ci. Le remplacement du prince Vladislav prédecesseur de Vlad, s'est produit comme conséquence des luttes où Vlad l'Empaleur, en dehors de ses propres troupes, a eu l'appui des begs turcs de frontière et de certains boyards valaques d'orientation pro-ottomane. L'attaque contre Vladislav a eu lieu en juin 1456 approximativement, coïncidant avec l'attaque de Mehmed II sur Belgrade. Les combats se sont terminés vers la fin du mois de juillet avec l'éloignement de l'ancien prince, mais pas avec la mort de celui-ci : Vladislav et ses partisans se sont refugiés dans la Moldavie de Pierre III Aron.

En septembre 1456, Vlad l'Empaleur, sous l'impression de l'échec turc de Belgrade, a conclu-également avec l'approbation, du roi Ladislas le Posthume de Hongrie — des traités d'amitié avec Brașov et Sibiu ; mais ces traités n'étaient pas au goût de Ladislas Hunyadi, fils et héritier de Ioan dans la fonction de capitaine général de Hongrie. Quelques mois plus tard, en décembre, Ladislas Hunyadi, sous prétexte que le règne du prince Vlad serait incertain pour l'état hongrois, et en invoquant aussi une fictive approbation royale, a envoyé à Brașov l'ex-prince Dan, demandant aux magistrats de la ville de l'aider à occuper le trône de la Valachie. L'intervention n'a pas eu les résultats escomptés : en mars 1457, Ladislas fut exécuté sur l'ordre du roi pour l'assassinat du comte de Cilli et son frère Matias a été pris comme otage. L'oncle de Matias, Mihail Szilágyi, a pris la direction des intérêts de la „famille". Les circonstances avantageaient le prince Vlad ; en profitant de la nouvelle situation créée en Transylvanie, il a réussi à anihiler les intrigues de Vladislav, installé dans la Moldavie de Pierre III Aron, en aidant avec des troupes de la Valachie le jeune fils de Bogdan II — le futur Etienne III le Grand — pour occuper le trône ; d'autre part, il a réussi à imposer, à la suite d'une attaque armée contre les possessions de Sibiu, l'éloignement du duché d'Amlas d'un autre intrigant, que les sources appelent „Sacerdos Walahorum". Ces actions, ainsi que le fait que maintenant ils étaient confrontés avec les mêmes adversaires, ont déterminé Mihail Szilágyi à changer l'attitude vis-à-vis du prince Vlad et à chercher des rapports amicaux avec lui. En vertu de cet acte, conclu à une date encore inconnue, Vlad a obtenu l'éloignement de Dan des possessions de la ville de Brașov.

[120] Vezi mai sus nota 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La mort du roi Ladislas (le 23 novembre 1457) et l'élection de Matias Corvin (janvier 1458) comme roi de Hongrie ont détermité la nomination de Mihail Szilágyi comme gouverneur du royaume. Ses rapports avec le prince Vlad connaissent un changement. Szilágyi recommandait, le 28 mars 1458, aux dirigeants des villes saxones et à la noblesse de Transylvanie d'y bien accueillir et d'aider le chancelier Mihail et d'autres dignitoires du conseil du prince déchu Vladislav qui venaient de la Moldavie et de la Valachie. Mihail Szilágyi était revenu à la politique de la „famille" Hunyadi, d'adversité vis-à-vis de Vlad l'Empaleur, en soutenant l'ancien prince Vladislav.

Les préparatifs pour imposer ce dernier au règne de la Valachie commencés à Braşov sont interrompus comme conséquence de l'intervention „diplomatique" du prince Vlad (mission adressée aux autorités de là-bas), de sorte que Vladislav et ses adhérents ont été obligés à se retirer du comitat des Szeklers, d'où a lieu l'agression.

Descendant de Bran sur le chemin de la Prahova, les troupes de Vladislav ont été accueillies par l'armée du pays à Tîrşor ; la lutte s'est terminée avec le désastre des troupes de Vladislav. D'après toutes les indications des sources, ce combat a eu lieu en août 1458.

Peu de temps après l'achèvement des combats avec Vladislav, le prince Vlad a préparé une intervention de punition contre ceux qui avaient soutenu l'invasion. Elle s'est produit sur le territoire du comitat des Szeklers, d'où avait commencé aussi l'attaque sur la Valachie. Une série d'actes (septembre 1458, avril 1459) témoignent de la confiscation par Matias Corvin, en faveur de l'état hongrois et du comitat des Szklers, de biens restés des boyards morts durant les combats d'août 1458, prix des dépenses pour la préparation de l'invasion d'août et dédommagements pour les pertes et les destructions subies à la suite de l'action de réprésailles des troupes du prince Vlad chez les Szklers.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASALITATE-SUZERANITATE ÎN RAPORTURILE ROMÂNO-POLONE DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVI : INTERPRETARE JURIDICĂ ŞI PRACTICĂ POLITICĂ (II) *

DE

VENIAMIN CIOBANU

Reînnoirea, la 1 iunie 1562, pentru o perioadă de opt ani a tratatului de pace otomano-habsburgic din anul 1547 a constituit o puternică lovitură dată poziţiei internaţionale a lui Iacob Heraclid Despot [98]. Căci, succesul înregistrat de diplomaţia habsburgică, care de multă vreme urmărea neutralizarea Porţii în conflictul cu Zápolyenii pentru stăpînirea Ungariei [99], a fost plătit, între altele, şi cu sacrificarea fostului lor protejat din Moldova, în care, oricum, nu mai aveau prea mare încredere, datorită faptului că ceruse confirmarea sultanului. Generalul Francisk Zay, comandantul imperial din Ungaria Superioară, l-a „sfătuit" pe Despot să se abţină de la orice act de agresiune împotriva lui Ioan Sigismund şi a regatului polon [100]. Îndemnul celui care îi furnizase, e drept, cu aprobarea lui Ferdinand I, ajutoare militare cu sprijinul cărora l-a înlocuit pe Alexandru Lăpuşneanu, tocmai cu scopul de a înlesni supunerea de către imperiali a Transilvaniei [101], venea însă într-un moment cînd raporturile dintre domnul Moldovei şi principele transilvănean erau deosebit de încordate. Instalarea lui Despot în Moldova cu sprijinul imperialilor a fost considerată încă de la început de Ioan Sigismund ca o ameninţare directă la adresa Principatului. De aceea, nici nu a acordat credit asigurărilor sale de bună vecinătate şi a solicitat, la 1 ianuarie 1562, intermedierea regelui polon în vederea încheierii unui armistiţiu de cel puţin doi ani cu împăratul [102]. Ostilitatea principelui transilvănean a sporit însă şi mai mult cînd Despot i-a cerut retrocedarea Ciceului, Cetăţii de Baltă şi a Rodnei, reluate de principe cu prilejul înlăturării din domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu, şi chiar averile acestuia din urmă depuse la saşii din Mediaş [103]. În replică, Ioan Sigismund a declanşat o campanie de denigrare a domnului moldovean la Poartă, susţinută şi de diplomaţia polonă [104]. Tensiunea a fost, apoi, agravată de izbucnirea, în primăvara anului 1562, a răscoalei secuilor, de care Despot se pare că nu a fost străin. În orice caz, el a încercat să profite de această tulburare pentru a pune stăpînire pe Transilvania în vederea reconstituirii vechii Dacii [105].

În acest context, trecerea forţată prin Maramureş a mercenarilor unguri trimişi de Francisk Zay pentru garda personală a domnului a fost considerată de Despot drept „un triumf asupra lui Ioan Sigismund, asupra regelui Poloniei şi a palatinului Rusiei" care nu o putuseră împiedica [106]. Prelungirea păcii habsburgo-otomană însemna însă, cum am mai menţionat, abandonarea lui de către imperiali, fără sprijinul cărora nu era de conceput nici o acţiune ostilă împotriva Transilvaniei şi, implicit, a Poloniei şi chiar a Imperiului otoman. El nu i-a mai putut cointeresa în realizarea planurilor sale, cu toate că s-a străduit să le menţină iluzia posibilităţii redobîndirii, cu sprijinul său, a Transilvaniei şi chiar pe cea a adjudecării, tot prin

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în Tomul XXII/2, 1985, al *Anuarului* ; numerotarea notelor urmează în continuare.

98 Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 152.

99 *Călători străini*, II, p. 203.

100 *Ibidem.*, p. 207.

101 Alexandru Randa, *op. cit.*, p. 40—41.

102 Andrei Veress, *op. cit.*, p. 205—206 (regest) ; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 106—107

103 *Călători străini*, II, p. 186 ; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 214.

105 Andrei Veress, *op. cit.*, p. 223 ; Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 157—159.

106 *Călători străini*, II, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

același mijloc, a tronului polon pe seama unuia din membrii Casei de Habsburg [107]. În schimb, denunțurile repetate ale lui Ioan Sigismund [108] puteau provoca efectul scontat. Căci, măsurile fiscale determinate de nevoia de bani pentru plata datoriilor angajate față de Poartă, ca și cele de natură religioasă în favoarea protestanților, la care se adăuga și sporirea numărului mercenarilor unguri și germani provocaseră suficiente motive de nemulțumire și în interiorul țării [109].

Într-o atare conjunctură, atît de nefavorabilă nu numai grandioaselor sale proiecte dacice, dar chiar și propriei sale domnii moldovene, Iacob Heraclid Despot s-a văzut în situația de a fi fost obligat să ia în considerare necesitatea reevaluării vechilor sale opțiuni politice. Or, aceasta nu putea fi întreprinsă decît în două direcții, și anume pe plan intern, prin reconcilierea cu biserica ortodoxă și potolirea nemulțumirilor provocate de întreținerea gărzilor de mercenari care constituiau o grea povară pentru vistieria domnească, prin înlocuirea lor treptată cu slujbași autohtoni [110], și pe plan extern. În cel din urmă caz, trebuia cîștigată o încredere mult mai mare din partea sultanului. Pentru a înlătura bănuiala Porții că era în colaborare cu imperialii, l-a sacrificat pe emisarul protestant Wolfgang Schreiber pe care l-a trimis la Istanbul sub acuzația că uneltea, din însărcinarea habsburgilor, constituirea unei coaliții antiotomane [111] și a ocupat, prin surprindere, cetatea Hotin. După victoria împotriva lui Alexandru Lăpușneanu, el i-o zălogise lui Albert Laski, împreună cu teritoriul înconjurător, spre marea nemulțumire a Porții, incitată și de denunțurile lui Ioan Sigismund [112]. Procedînd astfel, Despot și-a făcut un nou și ireconciliabil dușman. Aliindu-se cu Dimitrie Wiśniowiecki, Albert Laski intenționa chiar să-l înlăture din domnie pe Despot, în favoarea noului pretendent ridicat de boierii moldoveni, și anume Ștefan Tomșa, pînă ce situația i-ar fi permis să preia el însuși scaunul domnesc al Moldovei. Nu a mai reușit să-și pună în aplicare intenția, deoarece a intrat în conflict cu Dimitrie Wiśniowiecki, întrucît acesta din urmă căuta să profite el însuși de împrejurări pentru a prelua domnia sau pentru a fi singurul beneficiar al restabilirii domniei lui Iacob Heraclid Despot [113].

Conflictul cu Laski a făcut însă și mai presantă necesitatea normalizării raporturilor cu Coroana polonă. Or, ele nu puteau fi reglementate decît în spiritul timpului, adică al renunțării *de jure* la pretențiile sale de independență și al acceptării *și a suzeranității polone*. În acest scop, cît și în cel al reconcilierii cu Albert Laski, în primăvara anului 1563 a făcut noi demersuri pe lîngă rege și magnații poloni din tabăra protestantă [114]. De data aceasta, demersurile sale au fost întîmpinate cu mai multă bunăvoință de Curtea regală, deoarece reînnoirea păcii otomano-habsburgice ridica noi probleme de securitate pentru însuși statul polonez. Căci, pe de o parte imperialii, pe de alta otomanii puteau fie direct, fie indirect, *prin intermediul lui Despot*, să întreprindă acțiuni militare sau de altă natură contrare intereselor Coroanei. Ca urmare, *neutralizarea* ambițiosului Despot, printr-un act de vasalitate, era o măsură necesară. De aceea, în scrisoarea de răspuns din 2 aprilie 1563, la plîngerile domnului împotriva actelor de ostilitate ale unora dintre supușii polonezi, Sigismund August îl asigura că era direct interesat în menținerea celor mai bune raporturi de vecinătate și prietenie. Și, pentru ca asigurarea să fie credibilă, invoca drept motiv al amintitelor strădanii faptul că și unul și altul erau „*de aceeași religie*" (s.ns.) [115], adică creștini. Tendința de a-l apropia pe Despot de Polonia, apare, deci, evidentă.

Atitudinea încurajatoare a regelui, care nu l-a putut, totuși, împiedica pe Dimitrie Wiśniowiecki să provoace tulburări în Moldova [116], l-a determinat pe Despot să trimită la Dieta de la Piotrków o solie compusă din Ioan Moțoc, mare sfetnic, Barnovschi, portarul de Su-

---

[107] *Călători străini*, II, p. 188—189, 250.

[108] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 226, 227—228, 229—230, 231, 232—233, 237—238.

[109] *Călători străini*, II, p. 208—209 ; Boleslaw Kudelka, *op. cit.*, p. 32 ; Maria Kasterska-Sergescu, *op. cit.*, p. 267—268.

[110] *Călători străini*, II, p. 221—227.

[111] *Ibidem*, p. 224, 225, 227—228, 230—233, 234—238.

[112] *Călători străini*, II, p. 214—215, 221 ; Maria Kasterska-Sergescu, *op. cit.*, p. 226.

[113] Hurmuzaki, II$_1$, p. 467 ; *Călători străini*, II, p. 215—216, 249 ; N. Iorga, *Iarăși știri nouă*, p. 131 ; idem, *Legăturile românilor cu rușii apuseni și cu teritoriul zis „ucrainean"*, în *ARMSI*, s.II, t.XXXVIII, 1915—1916, p. 754—755 ; Bolestaw Kudelka, *op. cit.*, p. 44—45 ; Maria Kasterska-Sergescu, *op. cit.*, p. 268—269 ; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 26.

[114] *Călători străini*, II, p. 216 ; Boleslaw Kudelka, *op. cit.*, p. 44—46 ; Hans Petri, *op. cit.*, p. 53.

[115] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 204 (regest).

[116] *Ibidem*, p. 209 ; Boleslaw Kudelka, *op. cit.*, p. 48—49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceava, şi Avram din Bănila, pîrcălabul de Hotin, cu cererea ca regele „*să binevoiască să întărească tratatul obişnuit de demult, păzit şi întărit cu înaintaşii noştri, între Coroană şi ţara Moldovei*" (s.ns.) [117]. Starea de nesiguranţă din Moldova, creată de atacurile militare întreprinse de Dimitrie Wiśniowiecki, nu a îngăduit însă delegaţilor regali să se deplaseze la Suceava pentru a primi, în numele regelui, jurămîntul de vasalitate al domnului. Cum orice întîrziere a reglementării raporturilor cu Polonia, în urma căreia să poată spera ajutor atît împotriva duşmanilor săi din regat, cît şi din propria lui ţară şi chiar a otomanilor, îi putea fi fatală, Despot a mai trimis un sol la rege pentru a urgenta procedura. Răspunsul dat acelui sol, în numele regelui, după data de 3 iunie 1563, sugerează însă dilema în care se aflau cercurile conducătoare poloneze. Restabilirea vechilor raporturi cu Moldova, care, potrivit afirmaţiei interlocutorului polonez al solului domnesc, era „*din vechime o ţară aliată a M.S. regelui şi a Coroanei polone*" (s.ns.) [118], necesară, înainte de toate, asigurării păcii din această parte [119], nu trebuia însă, în nici un caz, să trezească noi suspiciuni sultanului, deoarece el şi aşa bănuia că regele nu fusese străin de instalarea lui Despot în Moldova [120]. Cum amestecul flagrant în situaţia din Moldova a lui Dimitrie Wiśniowiecki putea fi pusă de Poartă tot pe seama asentimentului tacit al monarhului polon, cu scopul de a-şi consolida poziţia, în detrimentul celei a Porţii, Sigismund August a găsit atunci prilejul să declare din nou şi răspicat că toate acestea se petreceau împotriva voinţei şi chiar a interdicţiilor sale celor mai drastice. Şi, pentru a fi şi mai convingător, el i-a reamintit lui Despot că el însuşi fusese beneficiarul spiritului de insubordonare al magnaţilor poloni, fără de care Despot nu ar fi putut trece, cu trupe înarmate, prin teritoriul regatului pentru a se instala pe scaunul domnesc al Moldovei [121]. Această precizare putea fi, deci, o măsură de precauţie, în eventualitatea în care Despot, spre a cîştiga încrederea sultanului, deci un *sprijin efectiv* pentru a ieşi din situaţia critică în care se afla, i-ar fi denunţat tratativele sale cu Polonia. Totuşi, nu trebuia pierdută nici ocazia reafirmării atitudinii negative a regelui faţă de pretenţiile Porţii de *suzeranitate restrictivă* asupra Moldovei [122], care ar fi provocat tulburarea echilibrului dorit de Polonia în raporturile sale cu Imperiul otoman în această zonă. De aceea, răspunsul se încheia cu asigurarea că regele „se va strădui şi-l va pedepsi (pe Dimitrie Wiśniowiecki — n.n.), ca pe un supus al măriei sale, *potrivit tratatului dintre Coroana polonă şi ţara Moldovei*" (s.ns.) [123]; era reafirmată, astfel, în mod oficial, existenţa Moldovei ca *stat separat* în cadrul sistemului politic otoman.

Poziţia lui Iacob Heraclid Despot a fost însă definitiv subminată de declanşarea şi desfăşurarea, în lunile iulie-august 1563, a unei puternice răscoale, condusă de fostul pîrcălab de Ciubărciu, Ştefan Tomşa, care a şi fost proclamat domn de marea majoritate a moldovenilor [124]. Ca urmare, salvarea îi putea veni, atunci, din partea regelui, dar sprijinul acestuia nu i-ar fi fost de un folos real, dacă nu era aprobat de cel care decidea, în ultimă instanţă, şi soarta domniilor româneşti, adică de padişah. Noi dovezi de loialitate faţă de acesta din urmă erau, prin urmare, absolut necesare. Aşa s-ar putea explica, credem, arborarea de către Despot a stindardului sultanului în foişorul cetăţii Suceava [125] unde se afla asediat de răsculaţi.

La 24 septembrie 1563, delegaţii regali nu sosiseră încă pentru luarea omagiului de vasalitate, din cauza noilor tulburări provocate de răscoală [126]. În schimb, Sigismund August, deşi luase măsuri de întărire a capacităţii de apărare a graniţei statului său cu Moldova, mai credea încă în posibilitatea de victorie a lui Despot Vodă [127].

Actul omagial — fie că a fost sau nu depus *formal* de Iacob Heraclid Despot — are o importanţă aparte, întrucît permite surprinderea poziţiei internaţionale a Moldovei din timpul domniei sale. Situaţia cu totul specială în care se găsea domnul Moldovei, în comparaţie cu cea în care se aflase, cu zece ani mai înainte, Alexandru Lăpuşneanu, este reflectată încă

---

[117] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 216.

[118] *Ibidem*, p. 209.

[119] „*Căci în privinţa păcii, înţelegerii şi dragostei m.s. regele vede că fiecare stat este interesat mult în apărarea sa împotriva duşmanilor, precum şi în stabilirea cîrmuirii interne şi în respectarea libertăţii şi drepturilor publice*" (s.ns.) (cf. *ibidem*).

[120] Hurmuzaki, *Documente*, II$_1$, p. 393—394, 395.

[121] Cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 209—210.

[122] *Ibidem*, p. 200—201.

[123] *Ibidem*, p. 210.

[124] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 25.

[125] Pentru această informaţie, vezi *ibidem*.

[126] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 210 (regest)); N. Iorga, *Iarăşi ştiri nouă*, p. 132.

[127] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 210; N. Iorga, *Iarăşi ştiri nouă*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de preambul. În primul rînd, Despot fusese constrîns să recunoască, implicit, eroarea politică pe care o comisese. Căci, atunci cînd se aventurase să tulbure ordinea politică existentă în Moldova, a făcut-o împotriva intereselor şi voinţei celei care concurase la instaurarea ei, adică a Poloniei, şi în scopul de a modifica echilibrul de forţe din spaţiul carpato-danubian. Or, toate acestea le întreprinsese bazîndu-se pe o alianţă care nu putea fi şi a regatului polon, adică pe cea cu imperialii [128].

Odată precizate responsabilităţile din acest punct de vedere, omagiul formulat de Despot trebuia să slujească şi obiectivului major al politicii poloneze în sud-estul Europei, şi anume menţinerea păcii cu Imperiul otoman, ca singura garanţie a asigurării echilibrului de forţe din această zonă, atît de necesar regatului pentru rezolvarea unei deosebit de acute probleme de politică internă şi externă [129]. De aceea, Iacob Heraclid Despot a fost nevoit să se angajeze solemn că nu avea să provoace nici un conflict armat, fără aprobarea suzeranului său, *dar mai ales cu tătarii, turcii şi, chiar, se subînţelege din text, cu imperialii* [130], deoarece ar fi putut fi antrenaţi şi otomanii, spre paguba intereselor regatului. Celelalte clauze sînt însă identice din punctul de vedere al conţinutului, iar uneori şi ca formulare, cu cele din omagiul lui Alexandru Lăpuşneanu [131].

Este însă cert că circumstanţele politice în care a fost el elaborat nu au permis să intre în vigoare nici măcar în măsura celui al precursorului său. Teama de a nu perturba raporturile cu Poarta otomană şi, mai ales, de a nu-i da prilejul să afecteze echilibrul de forţe din spaţiul carpato-danubian, prin modificarea statutului politico-juridic internaţional al Moldovei, l-a determinat pe Sigismund August să interzică cu desăvîrşire orice gest de sprijinire a virtualului său „vasal", cînd a înţeles că soarta sa era pecetluită [132]. Acelaşi motiv, la care se adăuga şi nemulţumirea că pentru a doua oară, în decurs de numai doi ani, o nouă mutaţie politică avea loc în Moldova, fără asentimentul şi împotriva intereselor celui care din punct de vedere juridic avea drept de suzeranitate asupra ţării, adică ale sultanului, au făcut ca Sigismund August să adopte o atitudine foarte rezervată faţă de Ştefan Tomşa [133].

Pînă la limpezirea situaţiei, Ştefan Tomşa trebuia însă stimulat să menţină raporturi paşnice cu Polonia, tocmai în virtutea obligaţiilor contractuale angajate de Moldova cu Coroana. Ca urmare, în sprijinul cererii de eliberare a unui salv-conduct pentru solul său, Gheorghe Jazłowiecki, trimis la Poartă, adresată lui Ştefan Tomşa la 18 septembrie 1563, Sigismund August invoca *„legăturile care, după vechile tratate, există între Coroana noastră şi voievozii Moldovei, predecesorii Graţiei Voastre"* (s.n.) [134]. Mai mult chiar, regele i-a sugerat să procedeze şi el aşa cum au procedat predecesorii săi, şi să reînnoiască „pacea şi prietenia cu Coroana" [135].

Aceleaşi tratate, dar dublate de cele pe care le avea Coroana cu Poarta otomană, au fost invocate însă şi de Ştefan Tomşa, ca argument menit să-l determine pe rege să-l constrîngă pe Albert Laski să retrocedeze Moldovei cetatea Hotin, pe care o reluase de la Despot, şi să se abţină de la orice violenţă împotriva ţării sale. Ştefan Tomşa era însă, se pare, conştient că actele la care se referea nu aveau nici o valoare practică într-un stat ca Polonia, unde liberul arbitru al marilor magnaţi le putea face oricînd inoperante. De aceea, a recurs la o ameninţare ce i se părea a fi fost mult mai eficace, şi anume cea a *implicării directe* a sultanului în rezolvarea litigiilor în discuţie [136].

---

[128] Cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 216.

[129] Este vorba de pregătirea înfăptuirii Uniunii de la Lublin.

[130] Cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 217.

[131] Pentru comparaţie, textele ambelor acte la *ibidem*, p. 172—177 şi, respectiv, p. 216—220.

[132] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 226; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 223; N. Iorga, *Relations entre Roumains et Polonais*, p. 120; pentru sfîrşitul lui Despot, vezi şi Bolesław Kudelka, *op. cit.*, p. 50—51; Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova, Despot Vodă*, Bucureşti, 1980, p. 123—125.

[133] N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 123—125.

[134] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II$_1$, p. 227.

[135] *„Dacă, ocupînd acest tron* [al Moldovei — n.n.] *Graţia Voastră doreşte prietenia noastră, noi vom păstra aceeaşi conduită ca şi faţă de predecesorii Graţiei Voastre care ne-au fost favorabili şi cu care am menţinut constant pacea şi prietenia şi sîntem dispuşi a le menţine şi faţă de Graţia Voastră"* (s. ns.) (cf. *loc. cit.*).

[136] Reclamînd abuzurile lui Albert Laski, îl informa regele pe Nicolae Sieniawski, hatman de cîmp şi voievod al Rusiei, la 30 octombrie 1563, Ştefan Tomşa i-a amintit „de pactele şi de tratatul ce-l avem cu împăratul turcesc şi cu ţara Moldovei *şi voind să lase*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi, într-adevăr, efectul asupra regelui a fost cel scontat. Înţelegînd *„ce primejdie se poate naşte de aici pentru noi şi pentru statele noastre"* [137], l-a somat pe Nicolae Sieniawski să-l împiedice pe Albert Laski să-şi pună în aplicare planurile sale, devenite de-a dreptul periculoase pentru interesele Coroanei [138]. Totodată, s-a străduit să-l convingă pe Ştefan Tomşa că nu avea nimic comuun nici cu actele agresive ale lui Wiśnioviecki şi nici cu cele similare ale lui Laski, tot aşa cum fusese străin şi de împrejurările în care preluase domnia Despot Vodă. După convingerea sa, cauza a tot ceea ce se petrecea *„nu este alta, decît discordia care roade atit alte state, cit şi republica"* (s.ns.) [139] nobiliară polonă, adică statul polono-lituanian. Această recunoaştere oficială a unei dureroase realităţi politice poloneze, care submina şi vigoarea internă şi statutul politico-juridic internaţional al Moldovei, era însă, înainte de toate, expresia îngrijorării profunde pe care o provoca cercurilor conducătoare poloneze criza ce ameninţa să afecteze din nou raporturile polono-otomane. Căci, ea putea fi declanşată tocmai datorită posibilei „distrugeri" [140] a Moldovei, adică a încorporării ei *efective* între stăpînirile sultanului, ca urmare a „instabilităţii" [141] moldovenilor care nu se puteau decide să-şi aleagă şi să sprijine unul şi acelaşi domn. Regelui i-a scăpat însă din vedere faptul că o adeziune unanimă a moldovenilor, ca acea care se realizase în juurul lui Ştefan Tomşa, nu putea fi tolerată de Poarta otomană, deoarece îşi vedea, astfel, ameninţată propria sa poziţie în spaţiul carpato-danubian. Este şi motivul pentru care a declarat domnia lui Tomşa ca ilegală şi l-a înlăturat prin forţa armelor, reinstalîndu-l pe Alexandru Lăpuşneanu [142]. Dar, nici însuşi Sigismund August nu ţinuse cont de sprijinul quasiunanim dat de moldoveni lui Ştefan Tomşa, împotriva căruia îl susţinea la Poartă, împreună cu Ioan Sigismund, pe Alexandru Lăpuşuneanu, din considerentele enunţate deja în paginile anterioare. Iar atunci cînd s-a refugiat pe teritoriul polon, a ordonat să fie executat. Era preţul pe care înţelegea Polonia să-l plătească, în acele împrejurări, pentru menţinerea păcii cu Imperiul otoman [143]. Noua concesie a regelui polon i-a netezit, ce-i drept, calea către o nouă confirmare a tratatului de pace [144], dar a contribuit, în timp, la legitimarea pretenţiilor de *suzeranitate restrictivă* ale Porţii şi asupra Moldovei.

Cea de a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu începea, aşadar, în condiţii cu totul deosebite faţă de cele în care preluase, pentru prima oară, tronul Moldovei ; ele aveau să influenţeze direct şi natura raporturilor politice moldo-polone.

Deşi Sigismund August avusese o anumită parte de contribuţie la readucerea lui Alexandru Lăpuşneanu, ea semnifica, totuşi, decizia Porţii de a renunţa la sistemul *suzeranităţii colective* otomano-polonă asupra Moldovei care nu mai era justificat de situaţia internă şi internaţională a Imperiuluui otoman. La rîndul său, Alexandru Lăpuşneanu nu putea ignora faptul că, de data aceasta, cei care îl aduseseră în scaunul ţării nu mai erau oştenii regelui, ci ai padişahului, în umbra căruia *trebuia*, deci, să domnească şi ale cărui interese *trebuia* să le promoveze atît în raporturile cu regatul polon, cît şi în cele cu Imperiul habsburgic.

---

toate cîte i s-ar întîmpla lui şi ţării Moldovei din partea statelor noastre în seama împăratului turcesc" (s.ns.) (cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 225).

[137] *Ibidem*, p. 226.

[138] *Ibidem.*

[139] Cf. scrisoarea lui Sigismund August către Ştefan Tomşa din 13 octombrie 1563, în Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II_1, p. 230 ; ea fusese precedată de alta din 12 octombrie 1563 (cf. *loc. cit.*, p. 238).

[140] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II_1, p. 228.

[141] *Ibidem.*

[142] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 230 ; Ştefan Andreescu observa că înlăturarea lui Tomşa „avea semnificaţia refuzului confirmării alegerii anterioare, făcute de către boierii moldoveni a lui Ştefan Tomşa" (cf. idem, *op. cit.*, p. 133).

[143] Cf. N. Iorga, *Relations entre Roumains et Polonais*, p. 120 ; Maria Kasterska-Sergescu, *op. cit.*, p. 269—270.

[144] Această mutaţie calitativă în poziţia Moldovei în raporturile dintre cele două state a fost surprinsă şi de diplomaţia papală. Pornind de la punctul de vedere al cercurilor conducătoare poloneze, nunţiul apostolic din Polonia, Giulio Ruggiero, raporta papei Pius V, în anul 1568, că, deşi voievozii Moldovei „obişnuiau odinioară să plătească tribut regelui Poloniei", totuşi „e multă vreme de cînd s-au lăsat de această obligaţie". Ea fusese transferată în favoarea sultanului, iar Alexandru Lăpuşneanu, fiind adus în a doua domnie de către acesta, „se înţelege că a ajuns tributar al împărăţiei turceşti" (cf. *Călători străini*, II, p. 631).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar, faptul că era „în mîna împăratului turcesc" [145] constituia, poate, un motiv în plus de a încerca să reia raporturile cu regatul polon în cadrul stabilit de actul din anul 1553. În *cadrul* şi nu în *spiritul* acestuia, căci, dacă aşa ceva nu se putuse realiza în timpul primei domnii, cu atît mai puţin se putea lua în considerare în noile împrejurări în care revenise la cîrma Moldovei [146]. Din aceleaşi motive, a renunţat şi la tentativa de a-l implica direct pe Sigismund August în eforturile sale de a-şi consolida domnia, prin participarea la achitarea obligaţiilor tributare faţă de Poartă, aşa cum încercase în prima domnie [147]. În schimb, nu a ezitat să-l avertizeze că, în cazul în care regele nu ar fi fost capabil să-l constrîngă pe Albert Laski să-i retrocedeze cetatea Hotin, atunci avea să fie constrîns să facă apel la sprijinul sultanului. Acest avertisment, deşi era atenuat, oarecum, de precizarea că dorea să evite o astfel de situaţie [148], contura, încă de la început, limitele în care aveau să se desfăşoare raporturile bilaterale dintre cele două ţări. Totodată, el îngăduie să se afirme că apelativele de *„domnul şi binefăcătorul nostru mare şi vecinul nostru apropiat"* [149] sau *„fiul şi fratele măriei voastre"* [150] etc. atribuite regelui erau simple formule protocolare. Aceeaşi valoare au avut-o şi asigurările de recunoştinţă veşnică pentru sprijinul acordat pe lîngă sultan, ca şi invocarea celui oferit cu prilejul preluării scaunului domnesc în toamna anului 1552 [151].

În ceea ce-l priveşte, Sigismund August, deşi se străduia să combată *pretenţiile exclusiviste* ale sultanului asupra Moldovei, nu putea ignora rolul acestuia în *fixarea atitudinii viitoare* a domnului faţă de Polonia. Şi, cum în timpul primei domnii, Alexandru Lăpuşneanu beneficiase de o autonomie relativ largă în acest domeniu, ceea ce i-a îngăduit ca, în ultimii ani, mai ales, *„să se poarte nu tocmai bine"* [152] faţă de regat, a solicitat sultanului *„să i se dea stăruitor şi aspru"* [153] (s. ns.) poruncă să păstreze cu stricteţe pacea cu Polonia. Cercurile conducătoare poloneze nu s-au mulţumit însă numai cu atît, deoarece ar fi însemnat să lase securitatea graniţei sudice a regatului la discreţia capriciilor şi intereselor sultanului. Trebuia creat, deci, un *cadru juridico-politic internaţional*, capabil să garanteze asigurarea intereselor Coroanei nu numai în raporturile cu Poarta, dar şi cu Moldova. Ca urmare, Gheorghe Jazłowiecki, trimis în solie la sultan, pentru reconfirmarea păcii, a fost însărcinat să-i propună concedarea către regele Poloniei a dreptului de a-i desemna pe viitorii domni ai Moldovei, sub rezerva confirmării lor de padişah [154]. Această propunere, ce ilustrează tendinţa restaurării sistemului *suzeranităţii colective* asupra Moldovei [155], dar într-o formă mult mai precisă şi, prin urmare, cu efecte reale, permite să se afirme însă şi că cercurile conducătoare poloneze considerau, ele însele, că actul omagial al lui Lăpuşneanu îşi pierduse valabilitatea nu numai datorită împrejurărilor în care revenise în scaunul domnesc, şi a faptului că nu mai fusese reînnoit, ci, în egală măsură, şi pentru că, din motivele analizate deja, nu fusese niciodată respectat.

În acelaşi timp, curtea regală poloneză nu a neglijat nici importanţa pe care o avea pentru securitatea Poloniei asigurarea stabilităţii politice din Moldova, chiar sub domnia lui Alexandru Lăpuşneanu. De aceea, Nicolae Brzeski, trimis în solie la sultan, trebuia să-i recomande, cu prilejul trecerii prin capitala moldavă, să renunţe la represaliile sale dezlănţuite

---

[145] Cf. instrucţiunile solilor Crăciun şi Mihai, datate, Iaşi, 23 aprilie 1564, trimişi în Polonia, la Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 237.

[146] Vezi şi referirile la obligaţiile contractate anterior, din care se degajă însă, datorită manierei de formulare, caracterul lor preponderent de *acord bilateral*, cu rolul principal de a asigura *apărarea reciprocă împotriva duşmanilor*, la Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 235, 239—240, 263, 268.

[147] Deşi expunea marile dificultăţi financiare cu care era confruntat, Lăpuşneanu nu făcea nici o aluzie, în instrucţiunile date solilor săi trimişi la rege, din 23 aprilie 1563, la sprijinul acestuia (cf. *ibidem*, p. 237—238).

[148] *„Iar dacă nu-mi va da-o, eu mă leg că voi ruga pe cinstitul împărat ca să mă scape de acest duşman, precum m-a mîntuit şi de alţii, dar aş fi tare bucuros dacă s-ar face totul bine de mîna măriei voastre, după cum măria voastră mi-a făcut şi mai mult bine"* (s.ns.) (cf. *ibidem*, p. 238).

[149] *Ibidem*, p. 234 ; vezi şi p. 239.

[150] *Ibidem*, p. 237, 263, 267.

[151] *Ibidem*, p. 234—237, 239.

[152] *Ibidem*, p. 245.

[153] *Ibidem.*

[154] *Ibidem*, p. 251 : instrucţiunile datate, Bielsk, 23 iunie 1564.

[155] Cf. pentru detalii, cap. I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împotriva boierilor, ale căror urmări îi puteau fi de-a dreptul fatale, nu numai lui, ci și țării Moldovei. Căci, preciza regele, soarta acestei țări prezenta un interes deosebit atît pentru Polonia, *cît și pentru întreaga creștinătate* [156]. Precizarea nu avea însă nimic protocolar, ci era expresia unei realități politice bine definite, de vreme ce o nouă tulburare în Moldova, cauzată de măsurile represive ale domnului, ar fi oferit sultanului pretextul, *dacă nu chiar și motivul* unei tentative de modificare *reală și nu numai pretinsă* a statutului politico-juridic internațional al Moldovei, în scopul consolidării pozițiilor Porții în spațiul carpato-danubian. Or, aceasta ar fi antrenat o gravă perturbare a întregii configurații a hărții politice, îndeosebi din estul și sud-estul Europei.

Apelul la moderație al regelui putea contribui, în cazul în care ar fi fost receptat, și la rezolvarea unei situații destul de incomode pentru însuși regele polon. Este vorba de neajunsurile pricinuite de numeroșii pretendenți la scaunul domnesc care fie că se refugiau în Polonia, fie că erau sprijiniți de pe teritoriul polonez de supuși ai regelui sau de pribegi moldoveni. Pentru a evita complicațiile cu Poarta și cu Alexandru Lăpușneanu, Sigismund August se străduia să ia măsuri împotriva lor și a sprijinitorilor lor. Spiritul de insubordonare, generat de interese particulare, al magnaților și majorității dregătorilor de graniță făcea însă inoperante demersurile monarhului și prilejuia expediții de represalii din partea domnului ca cea împotriva familiei de magnați podolieni, Dymidecki [157]. Mai incomod era însă faptul că, dorind să pună capăt acelei stări de lucruri, Alexandru Lăpușneanu făcea apel la autoritatea sultanului căruia pretindea el însuși că îi aparține Moldova. Această afirmație, făcută din motivele amintite, era însă în flagrantă contradicție cu obiectivele diplomatice poloneze și golea de conținut, o dată în plus, omagiul de vasalitate din anul 1553, prin care domnul își legitima toate intervențiile pe lîngă rege [158].

Alexandru Lăpușneanu nu se limitase numai la afirmații. Prevalîndu-se de atitudinea binevoitoare a sultanului față de el, care îl considera un «bun vasal» [159], el obținuse intervenția acestuia pe lîngă regele polon, în urma căreia Laski îi retrocedase Hotinul, și, tot la îndemnurile domnului, Poarta cerea cu insistență averile confiscate de polonezi de la Ștefan Tomșa [160]. Ca urmare, nici oficialitățile poloneze nu i-au arătat mai multă bunăvoință. În vara anului 1565, hatmanul de cîmp și castelan al Cameniței, Gheorghe Jazłowiecki, și starostele de Bar, Martin Herburg, l-au acuzat că i-a incitat și sprijinit pe tătari să prade Podolia [161]. Dezvinovățirile domnului nu au fost luate în considerare, ci, din contra, regele, l-a reclamat Porții [162]. Demersul acestuia nu a avut însă rezultatul scontat, deoarece noul sultan, Selim II, nu a găsit întemeiată acuzația. Mai mult chiar, sultanul considera că responsabilitatea pentru starea de încordare din raporturile moldo-polone aparține regelui care acorda azil pribegilor moldoveni, silindu-l, astfel, pe Alexandru Lăpușneanu să se afle într-o perpetuă stare de alarmă, „cu mare pagubă pentru el" [163].

Afirmația lui Selim II nu era însă întrutotul părtinitoare. Căci, nemulțumiți de orientarea prea vădit prootomană a celui pe care îl sprijiniseră să reia domnia, probabil tocmai în speranța că avea să le răsplătească serviciul, cel puțin prin menținerea unui echilibru, regele și colaboratorii săi întreținеau „speranțele de domnie" ale lui Albert Laski [164]. Alexandru Lăpușneanu era însă cu atît mai îngrijorat, cu cît bănuia că adversarul său beneficia nu numai de acordul tacit al regelui, ci, mai ales, de sprijinul concret al împăratului Maximilian II [165]. Semne rău prevestitoare apăruseră încă de la începutul anului 1566, cînd domnul a solicitat ajutor, în caz de nevoie, din partea sultanului [166]. Un atac s-a produs, într-adevăr,

---

[156] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 260.

[157] *Ibidem*, p. 263—264 ; N. Iorga, *Iarăși știri nouă*, p. 134—135.

[158] Cf. scrisoarea lui Alexandru Lăpușneanu din 25 mai 1565, la Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 263—264.

[159] Cf. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 29.

[160] Cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 124.

[161] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 267—268 ; cu cîteva luni mai înainte, un emisar al domnului, trimis în Polonia să culeagă informații referitoare la natura raporturilor polono-moscovite, a fost constrîns să plătească anumite taxe (cf. Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 41).

[162] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 284—285, 287 (regest), 290—291.

[163] *Ibidem*, p. 291.

[164] Cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 124 ; vezi și p. 125—126 ; Maria Kasterska-Sergescu, *op. cit.*, p. 274.

[165] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 269.

[166] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în luna iunie 1566, dar nu din partea lui Laski, ci a altui pretendent, sprijinit de imperiali [167]. Cu toate acestea, la începutul lunii septembrie 1565, Alexandru Lăpușneanu l-a reținut la Iași pe Nicolae Brzeski, solul regelui polon trimis la sultan, cu scopul de a-l constrînge pe rege să-și revizuiască atitudinea față de planurile lui Laski și ale sprijinitorilor săi, pribegi moldoveni aflați în Polonia [168].

Gestul domnului, considerat nu numai ca o dovadă de rea voință și lipsă de recunoștință, ci și o violare flagrantă a actului omagial din anul 1553 și chiar a dreptului public internațional [169], a fost urmat de proteste vehemente, dezmințiri categorice și amenințări din partea lui Sigismund August [170]. În această din urmă categorie, o importanță aparte o are felul în care a fost formulat avertismentul că, în caz de refuz, *regele intenționa să se plîngă sultanului*, deoarece el trădează consecvența cu care cercurile conducătoare poloneze urmăreau să submineze și *de jure*, nu numai *de facto* pretențiile Porții că Moldova făcea parte integrantă din Imperiul otoman [171]. Toate au rămas însă fără rezultat, deoarece Alexandru Lăpușneanu nu numai că nu l-a eliberat pe Nicolae Brzeski, dar, beneficiind și de îngăduința Porții, se pregătea să riposteze prin forța armelor oricărei agresiuni a lui Albert Laski, fie că avea sau nu aprobarea regelui [172]. Și este de presupus că marile festivități organizate de Alexandru Lăpușneanu în Iași, în luna octombrie 1563, cu prilejul victoriei turcilor asupra austriecilor și urcarea pe tron a lui Selim II, la care a asistat și solul polon [173], nu au fost puse la cale doar pentru a-i convinge pe stăpînii de la Istanbul de devotamentul său și al țării. Mai curînd ele aveau rostul să-l convingă pe Sigismund August că poziția sa era destul de solidă, pentru a fi putut fi zdruncinată de o intervenție armată ca cea plănuită de Albert Laski, chiar dacă ar fi fost sprijinită de rege, împărat sau de ambii în același timp.

Atitudinea intransigentă a domnului a dat rezultatele scontate, căci Sigismund August a constatat că era „cuminte și lăudabil" [174], cum se exprima Brzeski, să-l oprească pe Laski să atace Moldova și să-i expulzeze, totodată, și pe pribegii moldoveni care îl incitau. Astfel, el a preîntîmpinat un atac de amploare moldo-tătar ce era pe punctul de a fi declanșat la sugestia noului sultan, cum pretindea să știe același Brzeski [175].

Cu aceasta *nu s-a realizat însă și un reviriment în raporturile moldo-polone*. Se pare că Alexandru Lăpușneanu avea motive să creadă că pericolul unui atac dinspre Polonia nu dispăruse, ci doar concretizarea lui fusese amînată pentru împrejurări mai favorabile. Înlăturarea completă și definitivă a amenințării devenise una din preocupările majore ale domnului care considera că nu trebuia să aibă scrupule în ceea ce privește mijloacele folosite în acel scop. La aceasta se mai adăuga și nemulțumirea provocată de refuzul polonezilor, pe care îi acuza că „au pustiit și au luat tezaurele întregii țări a Moldovei" [176], de a-i restitui averile confiscate de la Tomșa [177]. Ca urmare, nu numai că trimitea plîngeri repetate la Istanbul, susținute de hanul Crimeei, Devlet Ghirai, și sangeacbeiul de atunci al Cetății Albe, ca o încercare de a produce o ruptură politică între Poartă și Polonia, ceea ce i-ar fi slujit unui scop imediat, adică să-și recupereze daunele reclamate, chiar prin forța armelor. Or, nimic nu era mai alarmant pentru Poartă, decît insinuarea că regele polon urmărea să substi-

---

[167] Cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 119—120.

[168] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 269.

[169] „...căci domnul voievod face aceasta *nu numai împotriva jurămîntului său*, prin care s-a îndatorat puternic să păzească tratatul, prietenia și buna vecinătate cu m.s. regele și cu țara măriei sale, *ci și împotriva dreptului și obiceiului public al tuturor popoarelor creștine și păgîne*, care nu obișnuiesc să interzică nici unei solii străine să treacă prin țara lor" (s.ns.) (cf. *ibidem*, p. 274).

[170] *Ibidem*, p. 271—272, 274—275.

[171] Il avertiza că intenționa să se plîngă sultanului „de o asemenea rea voință și rea purtare a domnului voievod al Moldovei față de el și față de statele sale, pe care măria sa o întîmpina din partea domnului voievod, *împotriva tratatului ce binevoiește să-l aibă cu măria sa împăratul turcesc și cu țara sa a Moldovei în parte*" (s.ns.) (cf. *ibidem*, p. 275).

[172] *Ibidem*, p. 277.

[173] *Ibidem*, p. 279—280.

[174] *Ibidem*, p. 283.

[175] *Ibidem*, p. 282—283 ; vezi în acest sens și Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 43—44.

[176] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 283.

[177] Un inventar al lor făcut de domn la *ibidem*, p. 241 ; domnul era informat că tezaurul confiscat de la Ștefan Tomșa se afla depus în vistieria din Lwów (cf. *ibidem*, p. 287, regest).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuie suzeranitatea sa asupra Moldovei celei a sultanului, şi încă cu sprijinul german [178]. Şi, pentru a compromite cît mai grav autoritatea regelui la Poartă, Alexandru Lăpuşneanu l-a convins pe marele vizir că Sigismund August era „rege numai cu numele" [179]. El urmărea, astfel, să capete mînă liberă împotriva magnaţilor ruteni şi a lui Laski [180] care, cu toate interdicţiile formale ale regelui, nu renunţau la acţiunile lor ostile împotriva Moldovei şi a cetăţilor turceşti de la graniţă.

Domnul avea însă şi alte motive, la fel de temeinice, pentru a-şi justifica caracterizarea făcută monarhului polon. Între acestea se număra atacarea de către unii magnaţi a solilor pe care-i trimisese la rege [181]. Deşi actul constituia un abuz cu serioase implicaţii politice şi diplomatice, Sigismund August i-a atras atenţia că nu înţelegea să procedeze faţă de vinovaţi, altfel decît îi permiteau legile ţării sale [182]. Avertismentul ilustra însă nu numai natura raporturilor dintre puterea centrală şi magnaţi, ci şi limitele foarte restrînse ale consideraţiei regelui faţă de domnul moldav.

Firește, într-o astfel de atmosferă nu putea funcţiona normal nici unul din compartimentele raporturilor bilaterale dintre cele două ţări, fiecare dintre părţi aruncînd responsabilitatea pe seama celeilalte [183]. Ca urmare, actul de vasalitate nu a mai jucat nici un rol real în stabilirea naturii raporturilor dintre „vasal" şi „suzeran". El nu a mai putut fi repus în vigoare, deşi a fost invocat de nenumărate ori. Alexandru Lăpuşneanu considera că cel care îl anulase şi *de jure* era regele, deoarece, în pofida obligaţiilor ce-i reveneau, permisese lui Despot să treacă prin Polonia şi să-l înlăture din domnie [184]. Sigismund August era însă de părere că tocmai atitudinea ostilă adoptată de domn, concretizată, între altele, de acuzaţiile ce i le aducea la Poartă, îl dezlega de datoria de a-l apăra împotriva duşmanilor săi, inclusiv a celor din cercurile conducătoare de la Istanbul [185].

Atitudinea prootomană a lui Alexandru Lăpuşneanu, atît de vădit conturată, îndeosebi în timpul celei de a doua domnii, nu s-a datorat numai factorilor amintiţi sau numai faptului că domnul avusese prilejul să constate, din proprie experienţă, că nu regele polon, chiar dacă îşi asuma cele mai categorice obligaţii, ci sultanul era cel care avea ultimul cuvînt de spus în succesiunea la tronul Moldovei. Lor li s-a adăugat un altul care a putut fi, în ultimă instanţă, decisiv. Este vorba de „programul politic" dacă se poate numi aşa, al marii majorităţi a boierimii moldovene din a doua jumătate a secolului XVI care, cîntărind avantajele şi dezavantajele pentru statul românesc, decurgînd din conjunctura politică internaţională din această zonă, a constatat că menţinerea raporturilor de vasalitate cu Poarta era soluţia optimă [186]. Nu este însă mai puţin adevărat că Alexandru Lăpuşneanu a dorit să cultive legăturile cu magnaţii polonezi, în special cu cei ce îşi aveau stăpînirile la graniţa cu Moldova, deci aveau un rol important în asigurarea stabilităţii politice din această ţară, în cadrul unor alianţe matrimoniale. Ele trebuiau însă intermediate de rege [187], deci de puterea centrală, care urma să constituie garanţia menţinerii unui echilibru cît mai stabil şi avantajos cu putinţă pentru Moldova între interesele politice contradictorii care se ciocneau în spaţiul

---

[178] N. Brzeski, care, în cele cîteva luni petrecute în capitala Moldovei, deşi în stare de semicaptivitate, va fi avut, totuşi, prilejul să intre în contact şi cu cercuri apropiate domnului, deci să fie relativ bine informat, îi comunica regelui polon, la începutul anului 1567, că Lăpuşneanu i-a scris sultanului „cum că măria voastră ar fi binevoit să trimită la el (adică la Lăpuşneanu — n.n.), *aducîndu-l la aceasta, ca să dea măriei voastre acel tribut ce-l dă din ţara sa împăratului şi că măria voastră i-aţi fi făgăduit să-l apăraţi de împăratul turcesc. Cărnia i-a mai dat de ştire cum că măria voastră s-ar fi unit şi s-ar fi înţeles împotriva împăratului cu m.s. împăratul creştin...*" (s. ns.) (cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 286)

[179] *Ibidem*, p. 309.

[180] *Ibidem.*

[181] Solii fuseseră atacaţi şi răniţi în Sandomir — cf. Th. Holban, *Noi documente româneşti din arhive polone şi franceze* (II), în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 596.

[182] Cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 296; vezi şi Maria Kasterska-Sergescu, *op. cit.*, p. 274.

[183] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 284—285, 287 (regest), p. 296—298.

[184] *Ibidem*, p. 287 (regest).

[185] *Ibidem*, p. 297—298.

[186] Cf. Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 44—48, 66—67, 130, 184—185.

[187] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 136 (regest), 284—285; N. Iorga, *Pretendenţi domneşti*, p. 200—201, ilustrativ, mai ales, pentru întîietatea acordată Porţii în fixarea succesiunii la domnie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românesc. Nu a mai reuşit însă să-şi realizeze acel obiectiv, deoarece a decedat la începutul anului 1568. Faptul că majoritatea boierimii moldovene a reuşit să asigure succesiunea domniei în cadrul familiei Lăpuşneanu, alegîndu-l pe minorul său fiu, Bogdan, constituie, credem, un argument în plus în sprijinul ideii că a prevalat atunci acea orientare politică ce tindea către menţinerea echilibrului amintit. Dar, Bogdan Lăpuşneanu, care trebuia să simbolizeze continuitatea acelei orientări, în loc să o asigure, a tulburat-o.

Totuşi Bogdan Lăpuşneanu şi-a început domnia sub semnul evidentei încordări în raporturile dintre Moldova şi Polonia moştenite de la tatăl său. Petru Zborowski primise şi misiunea de a împiedica numirea lui în domnie de către sultan, pînă ce regele nu ar fi obţinut dreptul de a-i „recomanda" el, în prealabil, pe viitorii domni. Solul nu a mai putut face nimic, deoarece, cînd a sosit la Istanbul, la 1 mai 1568, Bogdan Lăpuşneanu primise deja steagul de domnie. La aceasta contribuiseră însă nu numai substanţialele sume de bani plătite marelui vizir Sokollu Mehmed paşa, ci şi dezordinile provocate la graniţa cu Moldova şi în posesiunile otomane de Laski şi asociaţii săi [188].

Aşadar, demersurile lui Alexandru Lăpuşneanu îşi dezvăluiau efectele, contribuind la întărirea convingerii cercurilor conducătoare otomane asupra inutilităţii, din motivele menţionate în rîndurile anterioare, prelungirii unei situaţii devenite anacronice, ce putea fi însă şi periculoasă. Căci, dezordinile amintite confirmau o dată în plus că autoritatea regală era ca şi inexistentă în unele domenii ale vieţii de stat şi pe unele spaţii geografice ale regatului, îndeosebi în cele din sud. Deci, nu putea constitui o garanţie că „recomandarea" viitorilor domni de către rege nu ar fi fost făcută în urma presiunilor unor magnaţi ce slujeau, de fapt, pe adversarii intereselor otomane şi chiar polone în spaţiul carpato-danubian. Totuşi, diplomaţia polonă nu se putea resemna cu pierderea unei ocazii ce i se părea atît de favorabilă promovării obiectivelor urmărite în raporturile cu Moldova şi, implicit, cu Poarta otomană. De aceea, Petru Zborowski s-a gîndit să profite de recomandarea făcută de marele vizir solilor noului domn aflaţi la Istanbul, pentru obţinerea confirmării, de a i se prezenta, în vederea discutării posibilităţilor de restabilire a raporturilor normale dintre cele două ţări. Pentru a-i convinge că „fără îndurarea" regelui „Bogdan cu greu se va menţine în siguranţă în domnie" [189], diplomatul polon a exagerat în mod intenţionat influenţa de care se bucura stăpînul său la Poartă [190]. De altfel, era conştient el însuşi de puţinul temei al afirmaţiilor sale. Aşa că, deşi solii moldoveni „s-au fost hotărît să stăruie ca să obţină îndurarea măriei tale" (a lui Sigismund August-n.ns.) [191], el se temea că toate eforturile sale ar fi putut fi zădărnicite, între altele şi de „aurul Moldovei" [192], revărsat în mult prea încăpătoarele pungi ale marelui vizir.

În aşteptarea unor circumstanţe mai favorabile obiectivelor politicii poloneze, Petru Zborowski a considerat că era necesar ca boierii moldoveni să fie convinşi de inutilitatea plîngerilor lor împotriva regelui polon [193]. Cum uneltirile lui Laski, patronate de imperiali, ameninţau să destabilizeze situaţia politică din Moldova, cercurile boiereşti din jurul lui Bogdan au găsit că era oportun ca, pe lîngă sprijinul sultanului împotriva acestuia [194], să cîştige şi bunăvoinţa regelui. Dar, deşi restabilirea raporturilor de bună vecinătate cu Moldova era o necesitate politică acută, cercurile conducătoare poloneze au hotărît să se folosească de împrejurarea că însăşi Poarta le recomandase reconcilierea cu Moldova şi să reactualizeze pretenţiile de suzeranitate ale Coroanei. Acestea sînt trădate de spiritul în care au fost redactate instrucţiunile pentru Ioan Sienienski de Sienno, castelan de Zarnów, datate Lublin, 13 iunie 1569, desemnat sol la domnul Moldovei. Căci, spre deosebire de cele întocmite pen-

---

[188] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 308.

[189] *Ibidem*, p. 309.

[190] „Căci, cu toate că din ţara măriei tale nu i se va întîmpla nimic rău, *totuşi, cînd măria ta ar binevoi să privească numai printre degete, din altă parte i s-ar putea întîmpla mult rău, ceea ce s-ar putea opri prin îndurarea măriei tale*" (s.ns.) (cf. *ibidem)*; insinuarea putea sugera, în acelaşi timp, şi o posibilă colaborare cu imperialii împotriva lui.

[191] *Ibidem.*

[192] *Ibidem.*

[193] El susţinea că boierii îşi făceau „rău tot lor cu atîtea pîri la Poartă, căci sultanul nu poate pedepsi, doar, pe rege şi numai lor le tot ia bani vizirul" (cf. N. Iorga, *Iarăşi ştiri nouă*, p. 135).

[194] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 52; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 311—331; N. Iorga, *Iarăşi ştiri nouă*, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru uzul celor trimiși la Alexandru Lăpușneanu în anul 1553 [195] și la Despot Vodă, zece ani mai tîrziu [196], de acea dată se specifica că jurămîntul de vasalitate pe care trebuia să-l ia solul în numele regelui era „*datorat*" atît de domn, cît și de „*sfetnicii întregii sale țări*" [197]. Poziția politică de preeminență a regelui față de domnul Moldovei era însă subliniată și de faptul că Bogdan Lăpușneanu era pur și simplu *somat* să facă dreptate, în prezența solului, unor supuși poloni, păgubiți în interesele lor de unii moldoveni [198].

Actul a fost săvîrșit, într-adevăr, cîteva luni mai tîrziu, adică la 2 octombrie 1569. În esență, textul omagiului depus de Bogdan Lăpușneanu era identic cu actul tatălui său și al lui Despot Vodă, unele deosebiri putînd fi sesizate dar în formă [199]. În schimb, dacă în celelalte două cazuri garanția boierilor era inclusă în actele omagiale [200], de data aceasta ea a fost inserată într-un document separat ce specifica obligația acestora de a-l împiedica, prin orice mijloace, pe domnul de atunci ca și pe succesorii săi să anuleze, de fapt sau de drept, raporturile de vasalitate față de Coroana polonă [201].

Așadar, experiența acumulată de Sigismund August în domeniul raporturilor de natură suzerano-vasalică cu Moldova reclama imperios revenirea la o veche formulă ce viza instituționalizarea unei forme mai eficace a suzeranității. Se urmărea, astfel, ca dependența vasalică a Moldovei, chiar și în limitele foarte restrînse în care putea fi ea concepută în epocă, să nu mai depindă, în viitor, într-o măsură atît de mare de persoana domnilor a căror perindare la cîrma țării nu putea fi controlată de cercurile conducătoare poloneze. Cu alte cuvinte, aceasta constituia și o tentativă de a diminua efectele negative asupra poziției poloneze în Moldova ale refuzului categoric al Porții de a-i conceda dreptul de desemnare a domnilor țării. Dacă cei din urmă trebuiau să fie instalați, în ultimă instanță, de sultan, în schimb, regele ar fi putut să le îngrădească posibilitățile de a prejudicia interesele Coroanei fie pe planul raporturilor bilaterale, fie pe cel al relațiilor polono-româno-otomane, prin atragerea și menținerea în sfera ei de influență a factorului politic statornic, adică boierimea. Odată consolidată, pe această cale, influența în Moldova, se putea spera atragerea mai lesnicioasă în orbita politicii poloneze și a Țării Românești. Căci, deși nu erau vecini direct cu Polonia, domnii acestei țări nu puteau ignora, în totalitate, atitudinea pe care regele avea posibilitatea să o adopte față de ei. Aceasta, în primul rînd, datorită intereselor poloneze din Transilvania, vecina nemijlocită a Munteniei [202] dar și *naturii* raporturilor polono-otomane. De altfel, încercarea domnului muntean Alexandru II Mircea, de a-l instala în Moldova pe fratele său Petru, în locul lui Bogdan Lăpușneanu [203], poate fi considerată și ca o expresie a preocupării sale de a se pune la adăpost de surprizele neplăcute ce-i puteau fi rezervate de regatul polon, în colaborare cu un domn moldav ce i-ar fi fost prea devotat regelui de la Varșovia.

În această postură se plasase deja Bogdan Lăpușneanu nu numai prin actul omagial de vasalitate, ci și prin aliațele matrimoniale contractate în Polonia, în urma căsătoriilor surorilor sale și chiar a lui însuși, aflată în perspectivă, și îndeosebi, prin „polonizarea", ostentativă a Curții sale. El a provocat însă astfel nu numai neliniștea Porții otomane [204], ci și a unei importante părți a boierimii moldovene. Este vorba de acea facțiune se considera că *menținerea echilibrului politic* între Polonia și Imperiul otoman era soluția cea mai avan-

---

[195] Cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 165.

[196] *Ibidem*, p. 209.

[197] Solul era trimis „pentru a întări vechile pacte, făcute atît pe vremea primilor voievozi cu țara Moldovei, cît și pe timpul tatălui actualului domn voievod, *și pentru a primi jurămîntul datorat m.s. regelui și regatului polon de domnul voievod al Moldovei și de sfetnicii întregii sale țări*" (s. ns.) (cf. *ibidem*, p. 313).

[198] *Ibidem*, p. 313—314.

[199] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II$_1$, p. 265—266.

[200] Cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 177, 220.

[201] „Dacă, cîndva, un voievod nu va voi să respecte aceste tratate, noi, sfetnicii și dregătorii săi, *aceștia boieri și întreaga țară a Moldovei* să nu ajutăm în aceasta în nici un fel domnului moldav, *ci să fim credincioși Majestății Sale și Coroanei polone*" (s.ns.) (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II, p. 591).

[202] Th. Holban, *Henri de Valois en Pologne et les Roumains*, în *BSHAR*, t. XXXII, 1942, p. 70—78.

[203] *Ibidem*, p. 70.

[204] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 290—295, 304; Th. Holban, *Ioan Vodă Armeanul*, Chișinău, 1939 (extras din revista „Luminătorul"), p. 3; Dinu C. Giurescu, *Ioan Vodă cel Viteaz*, București, 1966, p. 34—39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tajoasă pentru Moldova în conjunctura internațională de atunci. Desolidarizarea ei de politica promovată de cealaltă facțiune boierească ce-l sprijinea pe Bogdan Lăpușneanu [205] a constituit una din cauzele ineficienței demersurilor diplomatice oficiale, conjugate cu unele acțiuni militare, dar neoficiale, întreprinse de Sigismund August în vederea reinstalării lui Bogdan Lăpușneanul care-și pierduse tronul în împrejurările cunoscute [206]; Ioan Vodă a intrat în Moldova fără a întîmpina opoziție, chiar salutat de unii dintre marii dregători ai lui Bogdan Lăpușneanu [207]. La rîndul lor, Sigismund August și cercurile nobiliare pe care se sprijinea au trebuit să accepte situația de fapt și să-l abandoneze în cele din urmă. Dar, dacă au considerat că în felul acesta interesele poloneze nu aveau să fie periclitate, de vreme ce menținerea raporturilor de suzeranitate-vasalitate cu Moldova fusese asigurată de angajamentul separat al boierimii [208], s-au înșelat. Căci, împrejurările interne și internaționale în care au evoluat Polonia și Moldova în următoarele două decenii nu au mai îngăduit refacerea cadrului juridic de manifestare a tendințelor de suzeranitate, rămase o constantă a politicii poloneze față de Moldova, prin reînnoirea omagiilor de vasalitate, *în litera și spiritul* celor din primele două decade ale celei de a doua jumătăți a secolului XVI. Sub acest aspect, odată cu încheierea domniei lui Bogdan Lăpușneanu, se încheia și o primă etapă în istoria raporturilor politice româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI.

Așadar, nereușind să fie *suzerană restrictivă* a Moldovei, Polonia s-a limitat, în perioada analizată, să fie *protectoare* a ei în raporturile acestei țări cu Poarta otomană. Era singurul beneficiu *real și de durată* pe care îl putea avea de pe urma raporturilor de suzeranitate — vasalitate cu Moldova, restabilite în anul 1552. Căci, *protejînd* Moldova de pericolul *transformării* ei în provincie otomană sau, cel puțin, al unei *subordonări* de așa natură încît să fi amenințat grav și *poziția internațională* a Poloniei, în general, în raporturile ei cu Poarta, în special, ea își apăra propriile sale interese. Valoarea deosebită pe care o avea statutul politico-juridic internațional al spațiului carpato-danubian pentru Polonia din acest punct de vedere este demonstrată și de faptul că, deși în următoarele două decenii ale secolului nu a mai dispus de posibilități pentru a reface cadrul juridic al raporturilor cu Moldova, așa cum fuseseră ele restabilite în anul 1552, ea a apărat prin toate mijloacele care i-au stat în putință ideea *identității statale* a Țărilor Române, cu deosebire a Moldovei, datorită poziției geo-strategice a acesteia, în cadrul sistemului politic otoman.

---

[205] Th. Holban, *Ioan Vodă Armeanul*, p. 3; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 36—37.

[206] Pentru detalii, vezi Th. Holban, *Ioan Vodă Armeanu*, p. 5—6; N. Iorga, *Relations entre Roumains et Polonais*, p. 121; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 38 și urm.

[207] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 40.

[208] Cf. Veniamin Ciobanu, *Contribuții românești la cercetarea raporturilor româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 396.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MOȘTENIREA POLITICĂ A LUI MIHAI VITEAZUL LA MIJLOCUL VEACULUI XVII (II) *

DE

ȘTEFAN ANDREESCU

Prezența lui Mihai Pătrașcu în vecinătatea Țărilor Române, precum și proiectul de cruciadă în contextul căruia el a fost menit să purceadă la luarea în stăpînire a Daciei, refăcută odinioară de sabia lui Mihai Viteazul, dar apoi iarăși destrămată, s-au repercutat asupra unor împrejurări de istorie românească rămase pînă astăzi, după părerea noastră, prea puțin sau de-a dreptul greșit explicate. Mai întîi, ne gîndim la binecunoscutul tratat al lui Gheorghe vodă Ștefan cu țarul Alexei Mihailovici, încheiat în 1656, act diplomatic ale cărui origini sînt insuficient limpezite [99].

În actul de răspuns la închinarea domnului moldovean, cu data de 29 iunie 1656, țarul Rusiei nu a omis să sublinieze că a acceptat-o „uitînd de jignirile voastre vechi și de adunările cu dușmanii noștri leși" [100]. Iar diaconul Paul de Alep, aflat la Moscova în suita patriarhului Macarie al Antiohiei cînd acolo a sosit delegația moldoveană, compusă din mitropolitul Ghedeon și din logofătul Grigorie Neaniul, a consemnat și el că: „În vremea aceea țarul era tare mîniat împotriva lui <Gheorghe> Ștefan pentru că acesta trimisese de mai multe ori ajutor polonilor împotriva cazacilor" [101]. Dacă ne luăm ostenceala să comparăm aceste mărturii cu termenii somației rusești din februarie 1654, prin care li se comunica domnilor români că hatmanul Bogdan Hmelnițki a intrat „în supușenie veșnică" față de țar „de răul prigonirii credinței pravoslavnice creștine și al asupririlor" și li se cerea — în temeiul faptului că „sînteți cu noi de aceeași credință pravoslavnică creștină de lege grecească" — să colaboreze cu proaspăta coaliție ruso-cazacă împotriva regelui polon, care vroia „să risipească dreptcredincioasele biserici creștine și să nimicească credința creștină" (ortodoxă!) [102], constatăm că, de fapt, Gheorghe vodă Ștefan s-a lăsat prea puțin impresionat de ideea unității lumii ortodoxe astfel propusă spre concretizare. Atunci, ce l-a determinat la cotitura din 16 martie 1656, cînd a formulat cele zece puncte ale tratatului său cu țarul Moscovei?

Tot la 29 iunie 1656, țarul Alexei Mihailovici scria și hatmanului Bogdan Hmelnițki, anunțîndu-l despre primirea închinării domnului Moldovei, dar cu precizarea deosebit de interesantă că pentru Gheorghe Ștefan au intervenit și stăruit pe lîngă el nu mai puțin de doi înalți ierarhi ai Orientului ortodox: „Și tot despre el, Ștefan voievod, ne-a scris nouă, marelui domn, patriarhul Ierusalimului Paisie, iar în Moscova ne-a rugat pe noi, mare domn, patriarhul Antiohiei Macarie, ca noi, mare domn, să-l miluim să îndeplinim rugămintea lui, a lui Ștefan voievod" [103]. Reține numaidecît atenția numele lui Paisie al Ierusalimului, deoarece am văzut că Gheorghe vodă Ștefan era perfect la curent cu participarea acestuia la proiectul

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în tomul XXII/2 (1985) al acestui *Anuar*; notele sînt numerotate în continuare.

[99] Vezi, în primul rînd, studiul lui Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656 (Contribuții la cunoașterea legăturilor noastre politice cu Rusia)*, în *RIR*, III, 1933, p. 234—247. După știința noastră, singura încercare serioasă de a interpreta amînarea timp de doi ani a semnării acestui tratat de către Gheorghe Ștefan a fost făcută de Mihail P. Dan, în *AIINC*, X, 1945, p. 470—473.

[100] *Relațiile istorice...*, II, nr. 93, p. 288.

[101] *Călători străini*, VI, p. 305.

[102] *Relațiile istorice...*, II, nr. 78, p. 242—243.

[103] *Ibidem*, nr. 95, p. 293.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de cruciadă ortodoxă şi de ridicare la luptă a neamurilor creştine din Balcani. Scrisorile lui Paisie al Ierusalimului către ţarul Alexei Mihailovici în favoarea lui Gheorghe Ştefan, fiindcă a fost vorba nu de una, ci de două scrisori, s-au păstrat şi este de maximă însemnătate faptul că ele sînt datate *la începutul lunii august 1655*, adică atunci cînd Mihai Pătraşcu mai trăia, iar domnul de la Iaşi trecea prin momente de grea cumpănă, în aşteptarea unui atac de la răsărit. În prima dintre scrisori, patriarhul Paisie îl ruga pe ţar să aibă încredere în domnul Moldovei Gheorghe Ştefan şi să-i accepte supunerea; în cealaltă, din 8 august, patriarhul Ierusalimului îi scria lui Alexei Mihailovici că i-a ajuns la cunoştinţă că „împărăţia ta a binevoit să lupte pentru pămîntul Moldovei şi să o cuprindă", dar el îi cere să nu îngăduie vărsarea „sîngelui dreptcredincios creştin" şi să se bizuie pe actualul voievod al Moldovei [104]. Este limpede că Gheorghe vodă Ştefan s-a adresat lui Paisie al Ierusalimului în calitatea aceştuia de principal făuritor al proiectului de cruciadă greco-moscovit, pentru a obţine o garanţie serioasă a sentimentelor sale pro-creştine şi a contracara astfel planul de eliminare a lui de la cîrma Moldovei de către Mihai Pătraşcu în colaborare cu cazacii lui Hmelniţki [105]. Aşa se explică prevederea, clauza antiotomană, din tratatul din 1656: „Şi cînd va binevoi împărăţia ta să trimită asupra păgînilor, şi noi datori sîntem a fi gata să mergem cu ostaşii tăi împărăteşti asupra păgînilor" [106]. La originea faimosului tratat al lui Gheorghe Ştefan s-a aflat, aşadar, o viziune politică absolut pragmatică, el a izvorît din interese strict personale, pe măsura celor care au dirijat manevrele dibace ale unui Bogdan Hmelniţki între Poartă şi Moscova! Evident, menţinerea hotărîrii domnului moldovean de a încheia, totuşi, tratatul şi după dispariţia lui Mihai Pătraşcu necesită explicaţii suplimentare. O obsesie permanentă a lui Gheorghe Ştefan a fost ostilitatea cercurilor greceşti de la Constantinopol, pe care, nu fără temei, le vedea uneltind pentru o reîntoarcere în Moldova a lui Vasile Lupu, cel în ochii căruia el a rămas pînă la capăt un uzurpator [107]. Mai trebuie, de asemenea, să ţinem seamă de faptul că, după o perioadă de ezitare, la începutul anului 1656 principele Gheorghe Rákóczy II, optînd pînă la urmă pentru alianţa cu Suedia contra Poloniei, şi-a reînnoit propunerile de colaborare cu cazacii, întîmpinate bineînţeles cu cea mai mare bunăvoinţă de Bogdan Hmelniţki [108]. Este sigur că sensul acestor tratative transilvano-cazace nu a scăpat domnului de la Iaşi, el fiind nevoit să se pregătească din timp a se alinia noii grupări de forţe. Acesta îl putem socoti motivul imediat al tratatului lui cu Rusia, dar el a intervenit pe un teren deja preparat, aşa cum ne-am străduit să arătăm ceva mai sus.

Cea mai de seamă consecinţă a reconstituirii proiectului de cruciadă patronat de patriarhul Paisie al Ierusalimului este, însă, aceea că ne îngăduie să interpretăm în chip cu adevărat coerent şi plauzibil faptele din surprinzătoarea domnie în Ţara Românească a lui Mihnea III Radu. Acesta, cum se ştie, a fost desemnat de Poartă pentru scaunul domnesc al Ţării Româneşti în ianuarie 1658, în cadrul efortului pe care marele vizir Mehmed Köprülü îl iniţiase în scopul reinstaurării controlului otoman asupra spaţiului carpato-danubian. De mai bine de un sfert de secol, din 1632, cînd Matei aga din Brîncoveni, cu arma în mînă, apucase frînele puterii, Poarta nu mai izbutise să încalce unul din drepturile fundamentale ale statului

---

[104] *Ibidem*, p. 395, n. 204; vezi şi Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 1093. Intervenţia pe lîngă ţar a lui Paisie al Ierusalimului este menţionată şi de Paul de Alep: „El a uneltit să se prezinte ţarului o scrisoare de la Patriarhul Ierusalimului, ca mărturie că el <Gheorghe Ştefan> i se închină <făcînd act de supunere> din tot sufletul şi cu deplină sinceritate" (*Călători străini*, VI, p. 305).

[105] S-a păstrat la Ierusalim un aghiazmatar de argint şi aur, dăruit în 1656 de Gheorghe vodă Ştefan (reproduceri foto la Virgil Cândea şi Constantin Simionescu, *Prezenţe culturale româneşti (Istanbul, Ierusalim, Paros, Patmos, Sinai, Alep)*, Bucureşti, 1982).

[106] *Relaţiile istorice...*, II, p. 278.

[107] Vezi Const. A. Stoide, *Date noi cu privire la relaţiile de după 1653 dintre Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 171—176. Chemat la Poartă în 1657, Gheorghe Ştefan s-a temut să meargă deoarece avea acolo „atîţê pîrîşi greci, cărora să luase tot ce avea la începutul domniei lui şi mulţi au şi perit, că au fostu la începutul domniei acéştiia mare jacuri a oameni streini, ales a greci, de oamenii lui" (Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 180).

[108] E. Pavlescо, *op. cit.*, p. 75—76; vezi şi *Relaţiile istorice...*, II. nr. 91, p. 281—283 (scrisoarea din 10 aprilie 1656 a lui Bogdan Hmelniţki trimisă lui Kemény J.). Este de observat, în plus, că la 22 sau 23 noiembrie 1655 fusese încheiat, lîngă Ozima, un nou acord între Hmelniţki şi hanul tătarilor din Crimeea, la care hatmanul se referea într-o scrisoare din 5 februarie 1656 către regele polon [A. B. Pernal, *Six Unpublished Letters of Bohdan Khmel'nyts'kyi (1656—1657)*, în „Harvard Ukrainian Studies", vol. VI, 2/1982, p. 223].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românesc de la miazăzi — semn caracteristic al autonomiei politice! —, alegerea liberă a domnilor. Într-adevăr, atît Matei Basarab, cît și succesorul său imediat, Constantin Șerban, au fost aleși din interior, de adunări ale Stărilor din Țara Românească, abia ulterior făcîndu-se apel la încuviințarea sultanului [109]. Evenimentele din 1653, mai cu seamă bătălia de la Finta, au atras odată mai mult atenția autorităților otomane asupra potențialului militar refăcut nu numai al Țării Românești, ci și al Moldovei, grație lungilor domnii ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Așezarea definitivă a lui Gheorghe Ștefan de către oștile transilvano-muntene — cu sprijin polon —, pe tronul lui Vasile Lupu, în vara și toamna anului 1653, a fost efectuată împotriva ordinului expres al Porții de a nu năvăli în Moldova [110]. Turcii l-au recunoscut totuși pe noul domn, dar, așa cum ne spune un izvor contemporan, aceasta a fost socotită doar o măsură provizorie, în așteptarea momentului prielnic în care să poată fi înlăturat și înlocuit „cu vreun succesor luat dintre supușii greci ai sultanului" [111]. Avem aici, lucru neobservat pînă astăzi, prima mărturie asupra originii schimbărilor politice pe care Poarta va încerca să le opereze în Țările Române abia cîțiva ani mai tîrziu, în 1658, sub energica ocîrmuire a celui dintîi vizir din familia Köprülü.

Cît privește pe *Civân bey* (= adolescent, om tînăr) — viitorul Mihnea III Radu —, numele lui a fost rostit la Poartă în calitate de pretendent la tronul Țării Românești încă din 1655 [112]. Dositei al Ierusalimului este cel care ne dezvăluie că, după mazilirea lui Constantin vodă Șerban, marele vizir Mehmed Köprülü a optat pentru el deoarece alegerea noului domn dintre boierii munteni nu era în interesul Porții, întrucît „unii ca aceștia se ridicau adesea contra împărăției" [113]. Indiferent de chestiunea originii lui — grec sadea sau fiu al lui Radu vodă Mihnea [114] —, e sigur că noul domn, care „mai mult de 20 de ani primise o creștere aleasă printre pajii lui Koca Ken'an pașa" [115], reprezenta în concepția Porții ceea ce vor fi Fanarioții peste numai jumătate de secol. Avem de-a face, cu alte cuvinte, cu cea dintîi încercare a Imperiului otoman de a introduce o modificare majoră în raporturile cu statele autonome de la Dunărea de Jos, menită a-i asigura un control mult mai strîns asupra lor.

Ținînd seamă, pe de altă parte, de condițiile în care și-a făcut intrarea în Țara Românească Mihnea III Radu, pe urmele turcilor și tătarilor, care o pustiiseră teribil, înțelegem ușor perplexitatea istoricilor față de metamorfoza ulterioară, dar într-un interval extrem de scurt, a favoritului Porții. Este meritul lui Al. Ciorănescu, care i-a studiat biografia și personalitatea pe o bază documentară masiv înnoită [116], de a-i fi conturat un portret politic în care logica acțiunilor sale nu mai pare atît de stranie, mai ales dacă se ia în considerare faptul că și-a manifestat intenția secretă de a se răzvrăti contra turcilor mult mai de timpuriu decît se credea, încă din toamna anului 1655 [117]. Totuși, nici Al. Ciorănescu nu și-a putut stăpîni mirarea față de chipul fidel în care Mihnea III Radu, după mai bine de jumătate de secol de la dispariția lui Mihai Viteazul, a încercat să-i imite faptele [118]. Istoricului i-au lipsit în mod evident reperele pentru a stabili o relație cu un demers ideologic și politic mult mai apropiat cronologic de momentul analizat de el. Or, după părerea noastră, domnia lui Mihnea III Radu, încununată de războiul său împotriva Porții din toamna anului 1659, nu constituie altceva decît, folosind o expresie devenită loc comun, „vîrful unui *iceberg*". Ea este consecința vizibilă a proiectului de cruciadă făurit în ultimii ani ai domniei lui Matei Basarab de Paisie al Ierusalimului, în care un loc de seamă ar fi trebuit să-l joace

---

[109] Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea Stărilor în principatele române*, Évry, 1977. p. 122—125 și 130—131.

[110] E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 257. Vezi și T. Codrescu, *Uricariul*, vol. III, Iași, 1853, nr. XXI, p. 95—96.

[111] E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, loc. cit.

[112] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 211, n. 350.

[113] Ioan V. Dură, *op. cit.*, p. 126.

[114] Vezi discuția la Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658—1659*, București, 1936, p. 40—45 (extras din *BCIR*, XIV, 1935).

[115] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 760.

[116] Vezi Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658—1659), culese mai cu seamă din arhivele Veneției*, București, 1934 (extras din *BCIR*, XIII, 1934).

[117] Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III...*, p. 46—47.

[118] Și pentru Ciorănescu episodul Mihnea III Radu rămîne o „curioasă domnie" (*Ibidem*, p. 64). Modelul lui Mihai Viteazul i-ar fi fost oferit, după același autor, „de poemele grecești ce-i fuseseră închinate", precum și de înșiși turcii, care „încă îl vor mai fi pomenit cîteodată" (*Ibidem*, p. 63).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însuși nepotul lui Mihai Viteazul. Din această perspectivă vom reaminti acum doar cîteva din elementele caracteristice ale efortului de reînviere a „modelului" Mihai Viteazul sub Mihnea III Radu, pentru ca apoi să încercăm să oferim și o probă materială în sprijinul tezei propuse de noi.

Cel dintîi gest semnificativ, în ordinea care ne interesează, a avut loc cu prilejul încoronării, la 30 mai/9 iunie 1658, celebrată cu fast imperial bizantin de patriarhul Macarie al Antiohiei la București. Cu această ocazie, ne spune Paul de Alep, domnul l-a rugat pe patriarh „să-i schimbe numele Mihnea în Mihai" [119]. Iar cîteva zile mai tîrziu, la 5 iunie, el trimitea în prima sa solie în Occident, la Viena, Veneția și Roma, pe franciscanul Gabriel Thomassy, cu misiunea de a anunța că este gata să treacă Dunărea cu 30 000 de oșteni, și, cu ajutorul neamurilor creștine de acolo, pe care le știa pregătite de răscoală, nu numai să pustiască ținuturile otomane, ci să meargă „pînă la zidurile Constantinopolului" [120]. Demn de relevat este că, în paralel, în această perioadă a domniei lui, cînd marele său credit politic la Poartă era aproape neștirbit, „noul" Mihai a încercat, așa cum amintește Galeazzo Gualdo Priorato, să obțină de la sultan „che[...] à lui solo concedesse tutte trè le Provincie <adică, pe lîngă Țara Românească, și Transilvania și Moldova>, promettendo di pagare prontamente il tributo annuale" [121]. Există, într-adevăr, cel puțin două mărturii documentare, datate 21 aprilie și, respectiv, 5 septembrie 1659, conform cărora Mihnea III Radu a căutat să obțină încuviințarea Porții pentru a-și extinde autoritatea fie asupra Moldovei și Transilvaniei, fie măcar asupra celei din urmă [122]. Firește, putem lesne recunoaște în aceste demersuri ideea

---

[119] *Călători străini...*, VI, p. 263—264. Pentru semnificația ceremoniei, vezi N. Iorga, *Două contribuții de istorie bisericească a românilor, II. Sinodul din Tîrgoviște în 1659*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVIII (1915—1916), București. 1916, p. 468—469; Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III...*, p. 59—62 (în special p. 60, unde se ocupă de schimbarea numelui domnului).

[120] Al. Ciorănescu, *Documente...*, nr. I, p. 10; nr. XII, p. 19 și nr. XIX, p. 28. P. P. Panaitescu (*Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 191) a semnalat în treacăt un nou izvor, care are meritul de a surprinde gradul în care mișcarea propusă de domnul Țării Românești a corespuns unui alt vast proiect venețian de nimicire a Imperiului otoman. Este vorba de un fragment din memoriile generalului R. Montecuccoli (1609—1680), care în răstimpul 1663—1664 a condus operațiile militare habsburgice contra turcilor în Ungaria și, deci, a fost cît se poate de precis informat asupra evoluțiilor politice din epocă în legătură cu această zonă geografică. Iată textul: „I.es Venitiens en firent un nouveau <proiect> sur la fin de l'an 1658. Comme on sçait que les combats de mer sont la partie foible du Turc, il devoit y avoir dans la Méditerranée une flotte de vaisseaux corsaire frettés par mois, et fournis gratuitement par les Princes qui en ont dans leurs ports. Dès que la flotte des Turcs auroit fait voile vers Candie, celle-ci soutenue de l'armée navale des Venitiens devoit passer entre les Dardanelles, aller droit à Constantinople, fermer l'entrée du Canal, et empêcher qu'on ne portât ni secours, ni vivres à la Ville, la battre avec du canon, des bombes, et des feux d'artifices, pour brûler les maisons qui ne sont que de bois: les Cosaques étoient convenus d'en faire autant du côté de la mer noire, de se fortifier sur certaines rochers qui ne sont pas éloignés de la Ville, et de tâcher d'y exciter quelque soulevement, par la famine, par les embrâsemens, et par la terreur. Dans le même tems Ragotzi avec les Transylvains, Constantin et Etienne avec les Walaques et les Moldaves devoient attaquer par terre le Turc, qui étoit alors en Asie fort embarassé par la révolte d'Hassan Baccha: mais la mort du Bacha et de Ragotzi étant arrivée sur ces entrefaites, tout le projet s'en alla en fumée" (*Memoires de Montecuculi, generalissime des troupes de l'Empereur*, Paris, 1751, p. 330—331). Este verificată astfel intuiția lui Al. Ciorănescu despre legătura dintre răscoala din Țara Românească și evenimentele din Asia Mică, chiar dacă între ele a existat un decalaj (*Domnia lui Mihnea III...*, p. 68).

[121] Galeazzo Gualdo Priorato, *Historia di Leopoldo Cesare, continente le cose più memorabili successe in Europa, dal 1656 sino al 1670*, t. I, Viena. 1670, p. 452; izvor semnalat de N. Iorga, *Două comunicații la Academia Română: I. Mihnea (cel Rău) și uciderea boierilor munteni*, în *RI*, V, 1919, p. 168—169.

[122] Dora d'Istria, *Gli Albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika nei secoli XVII, XVIII e XIX*, Firenze, 1873, p. 25, nota 2 (= E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III. p. 308—309; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 211, nota 353 a încercat, fără temei, să modifice în „1658" anul din data acestui raport al lui S. Reniger și, în plus, l-a atribuit greșit bailului venețian din Constantinopol). Al doilea act a fost publicat de Al. Ciorănescu, *Documente...*, nr. CLXXVI, p. 120—121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Daciei reconstituite a lui Mihai Viteazul [123], care avea a-și pune ulterior resursele în slujba vechiului țel al eliberării de sub dominația Imperiului otoman a sud-estului european și chiar al restaurării împărăției bizantine [124].

A doua solie a lui Mihnea III Radu la curțile apusene a pornit la drum în toiul evenimentelor dramatice care au inaugurat ostilitățile dintre Țara Românească și Imperiul otoman. Solul, de astă dată Grigore de la Chiprovaț, tot un călugăr franciscan, era în măsură să descrie la Viena chipul în care, la 4/14 septembrie 1659, după un „scenariu" evocînd hotărît vremea lui Mihai Viteazul — domnul a invitat la un banchet, la curtea domnească din Tîrgoviște, pe comandantul gărzii turcești și pe principalii săi colaboratori, care au fost apoi atacați prin surprindere și uciși! —, au fost suprimați cei 2 000 de oșteni turci aflători atunci în orașul de reședință [125]. Concomitent, era complet distrus și un corp de oaste otoman, în frunte cu pașa de Silistra, care înainta spre Tîrgoviște cu intenția — la timp comunicată de iscoadele lui Mihnea III Radu — de a opera schimbarea domnului, care, după cît se pare, sfîrșite prin a pierde iremediabil încrederea Porții. Detașamente ale oastei muntene au atacat apoi raialele Giurgiu și Brăila [126], în vreme ce o delegație a domnului și a tuturor Stărilor din Țara Românească se îndrepta spre Transilvania, unde, la Tîrgul Mureș, dieta reunită de proaspăt restauratul principe Gheorghe Rákóczy II, consimțea în primele zile ale lui octombrie să încheie un tratat de alianță oficial [127]. Următorul pas l-a constituit trimiterea în Moldova, cu un consistent ajutor militar, a fostului domn muntean Constantin Șerban, care,

---

Așa cum a stabilit fără putință de tăgadă N. Iorga *(Două contribuții...*, p. 470, 471 și 477), titlul de „arhiduce" pe care și l-a asumat Mihnea III Radu corespundea pretențiilor asupra fostelor posesiuni de peste munți ale Țării Românești, Făgărașul și Amlașul. Este locul să ne întrebăm dacă nu cumva insistența domnului de a stăpîni Transilvania sau măcar o parte a acesteia — „plaiurile" munților — trebuie interpretată în lumina unei preziceri, înregistrate în august 1658 la Veneția, conform căreia „ruina și anihilarea" turcilor ar fi urmat să vină din partea unui „principe ieșit din munții Transilvaniei"! (Al. Ciorănescu, *Documente...*, nr. XIX, p. 29).

[123] Și Mihai Viteazul, așa cum atestă un act otoman din 1598/1599, nu demult publicat în rezumat (T. Gökbilgin, *Documents on Otoman-Wallachian Relations during the Reign of Michael the Brave*, în „East European Quarterly", VII, 3. Fall 1973, nr. VII, p. 333), chiar după încheierea primei faze a luptelor sale cu turcii, a reluat contactele cu Poarta și a încercat să se auto-prezinte drept un vasal credincios și ascultător; în realitate, însă, așa cum au conchis autoritățile otomane, el era „un om șiret, necinstit și un autentic ipocrit" și, ca atare, nu se puteau bizui pe demonstrațiile lui. Este vrednic de remarcat că aceeași atitudine o va avea Mihai vodă și după ce se va înstăpîni, pe rînd, peste Transilvania și Moldova, pentru a căpăta, fie și numai din partea Porții, o primă recunoaștere internațională a noului stat pe care îl întemeiase (Valerian Popovici, *Mihai Vodă Viteazul și Turcii în anii 1600—1601*, în *CI*, X—XII (1934—1936), Iași, 1936, nr. 1, p. 156—176 și nr. 2, p. 3—25). Documentul sus-amintit explică de ce orice demers diplomatic din această fază culminantă a acțiunii politice a lui Mihai Viteazul era considerat aprioric suspect la Poartă. Turcii pătrunseseră de timpuriu ostilitatea ireductibilă față de ei a domnului român.

[124] Cf. Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 59; în legătură cu „ambițiile așa zicînd imperiale" ale lui Mihnea III Radu — „cu totul nepotrivite cu realitățile de fapt" — a fost pusă și de către Al. Elian convocarea sinodului de la Tîrgoviște, din ianuarie 1659 *(Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte biserici ortodoxe (De la întemeiere pînă la 1800)*, în *BOR*, an. LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 922—923). Pentru obiectivul final al alianței din 1659 între Mihnea, Rákóczy și Constantin Șerban — trecerea Dunării, în Imperiul otoman, unde „ar începe lucruri mai mari împotriva turcilor" —, vezi Liviu Borcea, *Unitatea de acțiune antiotomană a Țărilor Române în anii 1658—1660 oglindită în cronica transilvăneanului Ioan Szalardi*, în culegerea *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național (cercetare și valorificare)*, I, Rîmnicu-Vîlcea, 1980, p. 364.

[125] F. Pribram, *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)*, II Abth., I Bd., Wien, 1901, p. 319. Pentru datarea episodului, vezi *RIR*, XIV, 1944, p. 510 și vol. XVI, fasc. II, 1946, p. 187—188. Asupra asemănării cu „scena din 1594", vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 233.

[126] Vezi și Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III...*, p. 129 și 134—136 (au mai fost asediate și arse cetățile Orșova, Nicopole și Rusciuc; atacul asupra Hîrșovei a fost, însă, un insucces).

[127] *Ibidem*, p. 142—143, 153—154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-adevăr, în pragul lunii noiembrie a izbutit să ocupe tronul de la Iași [128]. Menirea acestuia din urmă era nu numai de a introduce Moldova în confederația antiotomană, ci și de a deschide drumul pentru un eventual sprijin din răsărit, de la cazaci [129].

Eșecul drastic și, în plus, deosebit de rapid al acestei noi „uniuni dacice" a confirmat, în chip exemplar, valabilitatea principiului care a guvernat întreaga politică externă a lui Matei Basarab — pentru o ridicare cu șanse de succes contra Porții nu erau suficiente doar forțele locale, chiar dacă Imperiul otoman era angajat și pe un alt front, cum era cazul acum cu războiul de uzură cu Veneția. Or, în afara alianței cu Gheorghe Rákóczy II, mișcarea pornită în toamna anului 1659 din Țara Românească nu a beneficiat, cu excepția unor mai mult sau mai puțin vagi promisiuni, de nici un concurs din partea vreunei puteri creștine continentale majore [130]. Deosebit de semnificativă ni se pare, în acest context, desolidarizarea unui larg grup de mari boieri ai Țării Românești, printre care și postelnicul Constantin Cantacuzino, de politica lui Mihnea III Radu, pe care inițial au socotit-o probabil o provocare a unui instrument docil al Porții, iar mai apoi au criticat-o ca fiind cu totul nechibzuită [131].

Cînd analizăm cauzele eșecului încercării lui Mihnea III Radu trebuie, însă, să ținem seamă și de profilul spiritual al personajului. Evlia Celebi ne spune că, înainte de domnie, „îi mersese vestea de cunoscător al limbilor persană și elină, de caligraf, poet, de om distins și instruit" [132]. Iar Mustafa Naima afirmă că „citea și scria cărți în arabă, persană și turcă" [133]. Dar cel mai sugestiv portret rămîne, netăgăduit, cel schițat de Miron Costin, care are meritul de a ne vădi la ce fel de „produs" a dus amestecul dintre cultură și politică, în cazul specific al lui Mihnea III Radu: „...om fără de nice o frică spre Dumnedzău, fără nice un teméiu, tiran direptu fantastic, adecă buiguitoriu în gînduri, au pus gîndu să să hăinească pre turci" [134]. Or, acest „buiguitoriu în gînduri" a fost neîndoielnic sensibil la prezicerile cu care se îndeletnicea un alt mare învățat, pe care-l regăsim în preajma lui: Paisie Ligaridis, mitropolitul de Gaza [135]. El ocupa acum, din nou, la curtea domnească a Țării Românești o

---

[128] *Ibidem*, p. 143—144, 154—155 și 158—159.

[129] Al. Ciorănescu, *Documente...*, nr. CLXXXVIII, p. 127. La 29 noiembrie 1659 sosea la Moscova o solie moldoveană, care purta scrisori atît de la noul domn, Constantin Șerban, cît și de la principele transilvănean Gheorghe Rákóczy II (Idem, *Domnia lui Mihnea III...*, p. 159, n. 4). Mesajul acestuia din urmă, prin care solicita ajutor de la țar contra turcilor pentru proaspăta confederație moldo-munteano-transilvană, poartă data 1 noiembrie 1659 și a fost editat în *Relațiile istorice...*, II, nr. 103, p. 313—314. Pentru istoria ideii unității țărilor române este interesant de notat că, după scurta lui domnie în Moldova, fostul domn al Țării Românești, Constantin Șerban, se putea intitula în 1660, pribeag fiind, „...domn și voievod al țării Moldovei și al Munteniei" (*Ibidem*, nr. 105, p. 318 și 320). Cu privire la a doua lui tentativă de a ocupa scaunul de la Iași, cu sprijin de la cazaci, din ianuarie-februarie 1661, vezi C. I. Andreescu și C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659—1661)*, București, 1938, p. 57—64; D. Constantinescu, *„Cînd s-a ridicat Constantin Șerban Voievod"...*, în *MMS*, an. XLIV (1968), nr. 1—2, p. 85—87.

[130] Veneția, în schimb, a trimis o flotă la intrarea Dardanelelor încă de la sfîrșitul primăverii anului 1659 și a obținut acolo alte două victorii în dauna flotei otomane (Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III...*, p. 146).

[131] N. Iorga, *Două comunicații la Academia Română: I. Mihnea (cel Rău) și uciderea boierilor munteni...*, p. 162—170; Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III...*, p. 55—56 (motivul suplimentar al animozității dintre domn și boieri ar fi fost îngăduința dată satelor de rumâni ale boierilor „hicleni" — judecați și condamnați — de a se răscumpăra direct de la domn). Vezi și răspunsul „boierilor de taină", din 1658, consemnat de cronica țării, în legătură cu ideea răscoalei contra Porții: „...noi sîntem o țară mică și fără de oameni, neputincioasă și fără de ajutor de nici o parte. Iar turcii sînt putérnici, mari și biruiesc toată lumea, de la Răsărit pîn la Apus" (*Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 133).

[132] *Călători străini...*, VI, p. 467.

[133] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 760. Paul de Alep adaugă că el „vorbea cu solii poloni și maghiari în limba lor, fără ajutorul nici unui tălmaci"; confirmă că știa turca și persana, dar și greaca, pe lîngă „limba română, limba lui de baștină" (*Călători străini...*, VI, p. 265).

[134] Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 186.

[135] În *Hresmologhion*, Paisie Ligaridis se vădea sigur că eliberarea Constantinopolului va avea loc printr-un efort combinat al puterilor creștine (Harry T. Hionides, *op. cit.*, p. 140). Prevestirile cu privire la sfîrșitul apropiat al Imperiului otoman erau „monedă curentă" în epocă. Iată, de pildă, o mărturie despre această stare de spirit comună în răsăritul euro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poziție de vază — era nici mai mult, nici mai puțin decît „duhovnicul, predicatorul și teologul" lui Mihnea III Radu [136]. Cum vedem, o poziție similară celei deținute cu un deceniu mai devreme, la curtea lui Matei Basarab, care i-a consimțit de timpuriu să fie un inițiat în tainele politicii domnești a Țării Românești. În persoana lui Paisie Ligaridis sîntem îndemnați să identificăm pe autorul „din umbră" al tentativei neizbutite din anul 1659 [137]. Și aceasta cu atît mai mult cu cît, ceva mai tîrziu, în cursul celebrului său conflict cu patriarhul Nicon al Moscovei, acesta din urmă l-a acuzat formal că a fost autorul tulburărilor din „Moldova" (sic!) [138]. Credem că aici avem de-a face cu o confuzie, pe care o întîlnim, uneori, și în alte documente rusești din epocă, între „Țara Moldovei" și „Țara Munteniei" [139]. Este deci de presupus, după părerea noastră, că mitropolitul de Gaza a fost cel ce a comunicat lui Mihnea III Radu datele despre istoria proiectului de cruciadă, inclusiv asupra rolului ce ar fi trebuit să-l joace nepotul lui Mihai Viteazul în punerea în aplicare a acestuia.

Nu ne putem opri să observăm, în încheiere, că, exact în momentul în care Mihnea III Radu înălța sabia, năzuind să se asemuiască gloriosului domn, al cărui ultim descendent bărbătesc dispăruse de curînd, la Poartă era reafirmat cu hotărîre, prin vocea marelui vizir Mehmed Köprülü, un principiu politic tradițional, care țintea să împiedice orice formă de apropiere a statelor românești de la Dunărea de Jos. În locul lui Mihnea III Radu, răzvrătit acum, fusese desemnat ca succesor Gheorghe Ghica, domnul din Moldova. În schimb, rămînea deschisă problema noului domn ce trebuia pus la Iași. Tocmai această chestiune este discutată într-o scrisoare a lui Mehmed Köprülü către hanul din Crimeea, Mehmed Ghirai IV, alțătuită foarte probabil în noiembrie 1659. Marele vizir arăta că Gheorghe Ghica „are un fiu" (Grigore Ghica), care ar fi putut fi numit în scaunul moldovenesc, „însă" — adăuga el numaidecît — „nu este ascuns înțelepciunii hănești cît este de nefolositor Imperiului cînd două țări sînt sub un singur om". De aceea, pînă la urmă sorții au căzut asupra lui Ștefan, fiul lui Vasile Lupu, pomenit și el de altminteri în aceeași scrisoare drept un al doilea candidat posibil [140]. Așadar, nici măcar unirea dinastică a țărilor românești extracarpatice în beneficiul unei familii socotite credincioase Porții nu mai era tolerabilă, în condițiile în care, la capătul lungilor domnii ale lui Matei Basarb și Vasile Lupu — cu „conti-

---

pean, culeasă dintr-o scrisoare redactată în Polonia, la 25 iunie 1659: „On écrit de Constantinople, qu'un neveu d'Assan bassa poursuit l'oeuvre de son oncle, et qu'il a déjà des nombreux partisans. Il semble que l'empire ottoman soit arrivé à sa période. A propos de quoi je vous prie de me dire si vous n'avez jamais vu un petit livre italien intitulé *Catastrofe del mondo*, qui parle de la fin de cet empire selon les règles de l'astrologie. J'en ai deux, et je vous en enverrai un" (*Lettres de Pierre des Noyers...*, nr. CCXIV, p. 526).

[136] *Monumenta Ucrainae Historica*, t. III, Roma, 1966, nr. 168, p. 299; Émile Legrand, *op. cit.*, p. 60.

[137] Se poate chiar stabili o instructivă paralelă între oportunismul confesional al lui Ligaridis și „deschiderile" către Roma ale stăpînului său. Știm astăzi, în plus, că, în 1658, la curtea lui Mihnea III Radu se discuta, în prezența principelui, despre chestiunea primatului papal, cu rezultate favorabile pentru propaganda catolică (Francisc Pall, *Noi mărturii inedite despre călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei în țările române*, în *BOR*, an XCIV (1976), nr. 3—4, p. 344 și 346). Ligaridis însuși, în anul următor, anunța Congregația De Propaganda Fide că: „...in un sinodo fatto da quel prencipe <= sinodul de la Tîrgoviște din ian. 1659> si era adoprato assai fruttuosamente per introdurre boni costumi nella chiesa loro, benchè non si fusse parlato dell'unione della Chiesa Romana, perchè le circostanze non lo permettevano senza cagionar confusione e disordine" (*Mon. Ucrainae Historica*, III, loc. cit.). Așadar, „umbra" mitropolitului de Gaza se profilează și în spatele opțiunii secrete, pe plan religios, a domnului muntean.

[138] Harry T. Hionides, *op. cit.*, p. 69 (acuzație din 1663).

[139] Vezi, de pildă, actul rusesc din 11 ian. 1649, în care Vasile Lupu este indicat drept domn al „Munteniei"! (Воссоединение..., II, p. 124). Alte exemple de confuzii similare, la I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 295, n. 1.

[140] Text publicat în traducere de Andrei Antalffy, în *BCIR*, XIII, București, 1934, p. 12. Din perioada cînd Mihnea III Radu nu ieșise pe față de sub ascultarea Porții, anume din 18 noiembrie 1658, ni s-a păstrat tratatul încheiat de el cu Gheorghe Ghica al Moldovei, act de „excepțională însemnătate" (N. Iorga), deoarece ne vădește pentru prima oară pe ce baze erau stabilite relațiile politice dintre Țara Românească și Moldova la mijlocul veacului XVII (Actul, redactat în limba română, a fost publicat mai întîi în „Magazin Istoric pentru Dacia", t. II, București, 1846, p. 181—186; retipărit de N. Iorga, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, București, 1913, p. 537—540).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nuările" reprezentate de domniile urmaşilor lor imediaţi —, dar şi a celor doi Rákóczy în Transilvania, spaţiul carpato-danubian scăpase, practic, aproape complet de sub controlul politic al Imperiului otoman. Repetatele expediţii otomano-tătare îndreptate timp de cîţiva ani, începînd din 1658, împotriva Ţării Româneşti, Moldovei şi Transilvanici oferă dovada palpabilă asupra acestei evoluţii, extrem de periculoase pentru interesele Porţii nu numai la miazănoapte de Dunăre, ci şi în Balcani.

O informaţie culeasă dintr-un raport asupra misiunii iezuite din Moldova în anii 1652—1653 are darul să ne introducă în atmosfera frămîntărilor ideologice din sînul lumii ortodoxe, care, în fond, au stat mereu la baza orientărilor politice. Aflăm, astfel, din acest document că, în 1652, pentru o pagubă suferită la viile sale de la Cotnari, marele vornic al Ţării de Jos, Toma Cantacuzino, l-a bănuit şi a pus „să-l lege" pe parohul iezuit de acolo. Toma Cantacuzino, ni se spune în treacăt, era „un boier grec dintre cei mai de seamă din ţară, *duşmanul cel mai înverşunat al bisericii noastre şi cu osebire al Societăţii noastre*" (s. ns.) [141]. Intîlnim aici exprimată, de fapt, opţiunea multora dintre elementele grecităţii post-bizantine care, la jumătatea veacului XVII, deţineau pîrghiile puterii sau jucau un anume rol în viaţa societăţii din statele româneşti extracarpatice. Pentru toate aceste elemente, ca şi — deopotrivă — pentru mulţi dintre ierarhii ortodocşi de sub stăpînirea turcească, aşa cum observa Hélène Ahrweiler, „dacă [...] un proiect unificator al lumii ortodoxe trebuia să apară, acesta nu putea să privească decît Constantinopolul, a cărui moştenire devine iute patrimoniul lumii ortodoxe, fără legătură cu Roma" [142]. În mentalitatea unei bune părţi a grecităţii post-bizantine a rămas în chip evident adînc înrădăcinat clişeul *Constantinopolis — Antirômè* şi de aceea ideea eliberării de sub dominaţia otomană cu preţul reconcilierii cu catolicismul era hotărît şi permanent respinsă. În aceeaşi optică, desigur că Moscova nu putea fi în nici un caz o „a Treia Romă", ci cel mult şi doar temporar un „nou Constantinopol", al cărui rost nu putea fi decît să ajute la restaurarea lui *Constantinopolis Aeterna* [143]. Cînd studiem problema unităţii Ţărilor Române la mijlocul secolului XVII, trebuie neapărat să folosim şi perspectiva pe care ne-o oferă evoluţiile în legătură cu „Marea Idee", de care ea a fost nu rareori strîns dependentă.

Confruntarea ideologică dintre cercurile eclesiastice greceşti şi cele ruseşti în privinţa rolului de îndrumătoare ale Ortodoxiei pe care doreau să şi-l asume fiecare este perfect pusă în lumină de controversele teologice susţinute de Arsenie Suhanov în 1650, la Tîrgovişte. Pe drumul dintre Iaşi şi Tîrgovişte, la 30 martie 1650, Suhanov a făcut un popas la o mănăstire din Vaslui, metoh al mănăstirii Zografu de la Muntele Athos [144]. Acolo, de la stareţ, a aflat despre un incident petrecut nu demult la mănăstirea Hilandar, care s-a soldat cu arderea cărţilor tipărite la Moscova, condamnate ca eretice de soborul egumenilor de la Athos, în covîrşitoare majoritate greci. Motivul, sau mai bine zis pretextul, l-a constituit faptul că aceste cărţi erau sfinţite prin semnul crucii de tip moscovit [145]. Poziţia degetelor la închinare a fost, de altfel, subiectul celei dintîi controverse teologice de la Tîrgovişte, care a avut loc „în trapeza patriarhului Paisie" (al Ierusalimului), la 24 aprilie 1650 (st. v.). Ne interesează aici mai mult cele întîmplate după încheierea polemicii propriu-zise, cînd, în absenţa patriarhului Paisie, discuţia a deviat, grecii din suita lui întrebîndu-l pe Arsenie: „De unde au primit ruşii credinţa? Au nu doar de la greci?" Şi, din nou, mai precis: „Au primit sau nu ruşii botezul de la greci?" Nu vom insista asupra replicii lui Suhanov. De ajuns să spunem că, în final, el a susţinut că ruşii şi grecii au primit botezul „în acelaşi timp", de la apostolul Andrei [146]. Cu alte cuvinte, el a refuzat grecilor orice întîietate, pe

[141] *Călători străini despre ţările române*, V, p. 504.

[142] Hélène Ahrweiler, *Constantinople Seconde Rome: le tournant de 1204*, în culegerea de studii *Roma, Costantinopoli, Mosca*, Napoli, 1983, p. 314 (vol. I din seria „Da Roma alla Terza Roma (Documenti e studi)").

[143] *Ibidem*, p. 313—315.

[144] Probabil este vorba de mănăstirea cu hramul Sf. Gheorghe, numită chiar mănăstirea Zografu, de lîngă Vaslui, înălţată în 1630—1631 (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 902). Trebuie spus, însă, că şi în oraşul Vaslui era, începînd din 1628, un alt metoh al mănăstirii Zografu de la Athos, anume mănăstirea Precista *(ibidem*, p. 901).

[145] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 201—203. Arsenie Suhanov a sosit la Tîrgovişte în ziua de 9 aprilie 1650 (st. v.).

[146] *Ibidem*, p. 214—215. La această primă controversă a asistat, printre alţii, şi Meletie al Proilavului (Brăilei). Pentru el erau cunoscute pînă acum doar două menţiuni, din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

temeiul acestui argument, care va reapare de altminteri și la capătul celei de a doua controverse, dedicată în fapt diferențelor de cronologie dintre cărțile grecești și cele rusești (9 mai 1650 st. v). De astă dată, Arsenie Suhanov va afirma răspicat, în confruntare directă cu patriarhul Paisie: „Voi, grecii, nu sînteți deloc izvor de credință pentru noi toți, ci izvorul și dătătorul credinței e însuși Hristos Dumnezeu". Iar, ceva mai tîrziu, va adăuga următoarea remarcă sarcastică: „Împăratul turc este mai aproape de voi decît noi rușii, și voi nu puteți să-l adăpați cu izvorul vostru și să-l aduceți la credință" [147]. Este locul să ne amintim aici de reflecția lui Matei al Mirelor, cărturarul grec care, cu mai bine de trei decenii mai devreme, descriind una din cele dintîi mișcări antigrecești, declanșate în Țara Românească de instituirea „regimului prefanariot", îi îndemna pe români „...să nu mai disprețuiască pe greci, ci să-i respecte și să-i iubească ca pre un neam sfînt, binecuvîntat, binecredincios și de toți onorat; căci grecii dădură lumii filosofia, literele, artele și teologia; credința creștinească ei o primiră și o răspîndiră între toate popoarele; ei v-au botezat în legea ortodoxă, și acuma să-i ucideți, nu e păcat de Dumnezeu?" [148]. Iată, deci, formulată limpede și exact în același mod justificarea ideologică a preponderenței pe plan local, în Țara Românească, dobîndite pas cu pas de greci nu numai în viața bisericească, ci și sub raport economic și politic, pînă la urcarea în scaunul domnesc a lui Matei Basarab...

În timpul ședерii lui la Tîrgoviște, Arsenie Suhanov va primi o confirmare și noi amănunte asupra incidentului de la Athos, amintit mai sus. La 11 mai 1650 (st. v), „didascalul" Grigore „Rusin" (ucrainean), care „locuia" la mitropolitul Ștefan al Țării Românești (1648—1653; c. 1656—1668), i-a relatat o discuție ce avusese loc între mitropolit și Daniil, arhiepiscopul Ohridei. Venind vorba despre polemica lui Suhanov cu grecii, Daniil a observat că atunci cînd va călca pe pămînt turcesc, călugărului rus „i se vor rupe acele coarne", întocmai după cum, la Muntele Athos, un stareț a fost obligat să se dezică de atitudinea lui față de chestiunea poziției degetelor la semnul crucii; a adăugat apoi că a fost el însuși cel ce l-a judecat și condamnat pe starețul Damaschin, poruncind totodată arderea cărților moscovite [149]. Evenimentul de la Athos va reprezenta astfel tema centrală a celei de-a treia controverse despre credință, purtate de Arsenie Suhanov la Tîrgoviște în 3 iunie 1650 (st. v.). O zi mai devreme, patriarhul Paisie, chemîndu-l după utrenie pe Suhanov, l-a întrebat despre amănuntele pe care le cunoștea în legătură cu cele întîmplate la Athos. În cursul acestei discuții prealabile, el și-a vădit dezacordul cu gestul arderii cărților tipărite la Moscova — „nu i-a lăudat pe cei de la Athos pentru fapta lor" — și a susținut conciliator că dacă în vreuna din acele cărți s-ar fi strecurat o erezie era suficient să se șteargă locul cu pricina și nu trebuia să se ardă toată cartea. Este vădit că Paisie al Ierusalimului încerca astfel să evite interpretarea acțiunii de la Athos ca un afront global față de centrul ortodox de la Moscova. Oricum, patriarhul Paisie l-a pus apoi pe egumenul Amfilohie, care se vede că a fost martor ocular, să descrie în amănunt chipul în care s-a desfășurat soborul egumenilor athoniți, care l-a judecat pe starețul Damaschin. Acesta nu numai că a fost nevoit să pună pe foc el însuși cărțile, dar după aceea a fost și dat pe mîna turcilor, care l-au ținut „în fiare", pînă a putut să se răscumpere. După Amfilohie, cauza reală a evenimentului a fost „mîndria grecilor și ura lor față de slavi": fiindcă starețul Damaschin era sîrb și nu grec! În toiul aprinsei „ședințe" din ziua următoare, Arsenie Suhanov a ajuns pînă la a-i acuza pe greci de influențe catolice și s-a slujit în acest scop de o tipăritură luată de la „didascalul" Malahie, din suita patriarhului Paisie, în care simbolul de credință avea adaosul „filioque". În consecință, el a exclamat: „Voi spuneți că ale voastre cărți grecești sînt tipărite pentru voi de către grecii voștri ortodocși din Veneția și din Anglia. Iată o carte tipărită la Veneția; în ea apare principala erezie romană. Aceste cărți trebuia să le ardeți și nu cărțile moscovite" [150]. Merită să mai reținem că incidentul de la Athos se petrecuse recent, deoarece în contextul aceleiași dezbateri a fost evocată o scrisoare de la Muntele Athos cu privire la el, trimisă mitropolitului Ștefan al Țării Românești, care și-a în-

---

1644 și 1653 [D. Russo, *Lista mitropoliților Proilavului*, în *Studii istorice greco-române (Opere postume)*, t. I, București, 1939, p. 258)].

[147] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 219—220.

[148] Vezi Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, t. I, București, 1862, p. 335. Comentarii pe marginea aceluiași izvor, la Ștefan Andreescu, *Un episod al relațiilor moldo-muntene în timpul lui Matei Basarab*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 341.

[149] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 220. Asupra călătoriei lui Suhanov la Muntele Athos, în cursul anului 1654, vezi: Michel Lascaris, *Arsène Suchanov et les manuscrits de l'Athos. Un nouveau document (10 juin 1654)*, în „Byzantion", t. XXVIII (1958), p. 544—545.

[150] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 220—222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceput păstoria în mai 1648 [151]. Scrisoarea a fost chiar adusă de la mitropolit patriarhului Paisie, care l-a pus pe Pantelimon Ligaridis s-o traducă în „limba greacească simplă", din care apoi a fost tălmăcită și în rusește [152]. De altfel, încă în 1649, de sub teascurile tipografiei de la Tîrgoviște ieșea o carte slavonească, un *Triod—Penticostar*, dedicată de Doamna Elena, soția lui Matei Basarab, sub patronajul căreia a apărut, tocmai „părintelui Damaschin, prea alesului mărturisitor al întregului munte Athos cel cu nume sfînt și tuturor celor ce sînt din sfințitul sobor sîrbesc" [153]. Avem așadar dovada legăturii directe dintre starețul de la Hilandar, căpetenia comunității spirituale sîrbești de la Athos, și curtea domnească de la Tîrgoviște. Este sigur că tipărirea acestei cărți deloc banală, o antologie imnografică de peste 900 de pagini, conținînd „alături de creațiile lui Iosif din Studion cîteva dintre cele mai valoroase compuneri ale imnografilor bizantini" [154], s-a făcut la cererea expresă a starețului Damaschin, pe care Amfilohie îl caracteriza drept „un bărbat plin de duh și de învățătură" [155]. Inițiativa imprimării *Triodului—Penticostar* slavonesc din 1649 s-a înscris în chip evident, pe de altă parte, în programul oficial al curții lui Matei Basarab, aplicat ferm începînd din 1635, de revigorare spirituală a lumii ortodoxe de limbă slavă [156].

Nu vom mai insista asupra altor aspecte atinse în cursul controversei din 3 iunie, cum ar fi de pildă deosebirile în privința oficierii botezului (la greci, cei botezați erau stropiți cu apă sfințită, în vreme ce la ruși erau cufundați în apă) [157]. Vom spune doar că încă de pe acum Arsenie Suhanov, plasîndu-se într-un unghi de vedere strict pragmatic, s-a străduit să sublinieze decăderea accentuată a ortodoxiei grecești prin comparație cu starea înfloritoare a ortodoxiei rusești. Astfel, atrăgînd atenția asupra existenței în Rusia a unei întregi ierarhii — patriarh, mitropoliți, episcopi —, care păstorea eparhii pline de biserici și mănăstiri, el punea în paralel această situație cu cea a patriarhilor greci de sub stăpînirea turcească, care nu mai aveau la dispoziție decît cîte o singură biserică și nici un suport ierarhic [158]. Asemenea comparații vor deveni mai frecvente în timpul celei de-a patra și ultime controverse de la Tîrgoviște, din 6 iunie 1650 (st.v.). Atunci, disprețuitor, Suhanov va azvîrli grecilor și următoarea frază: „...pentru învățătura elină nici tipar nu aveți, și vi se tipărește cărțile în Veneția și Anglia, și scriere elină vă duceți să învățați la Roma și Veneția" [159]. A susținut, în plus, că rușii se pot lipsi de patriarhii greci, așa cum odinioară „grecii au dat la o parte pe papă", fiindcă acum „unicul împărat prea cucernic" se află la Moscova, iar el, în loc de papă l-a așezat pe patriarh, și în loc de patru patriarhi orientali

[151] Niculae Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în *BOR*, an. LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 775—776; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii ortodoxe române*, extras din *BOR*, XCIII (1975), p. 7.

[152] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 222.

[153] O nouă tălmăcire din slavonă în română a acestui text, precum și a întregii predoslovii, atribuite lui Udriște Năsturel, la Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 71 ș. u.

[154] *Ibidem*, p. 56 (Virgil Cândea, care s-a preocupat intens de semnificația eruditei predoslovii a acestei cărți, nu a putut afla nici o dată despre personalitatea lui Damaschin, căruia îi era dedicată!).

[155] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 221. Chiar din felul cum începe predoslovia reiese că a fost vorba de o solicitare din partea lui Damaschin: „Și încă se vede că se cer lucruri îndrăznețe, de către un bărbat care făgăduiește nu puțină jertfire, și avînd putere pe care o deține nu fără vrerea lui Dumnezeu...".

[156] Vezi Dan Simonescu și Damian P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, extras din *BOR*, an. 56 (1938), nr. 11—12, p. 15; Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I (1508—1647), București, 1938, p. 72. Asupra originilor acestei opțiuni culturale, vezi, mai nou, Ștefan Andreescu, *Un episod...*, p. 427—431; Idem, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645—1647*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 164—165.

[157] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 223 și 225. S-a atins și problema rebotezării la Moscova a celor ce fuseseră botezați în alte arii ale ortodoxiei, mai exact a ortodocșilor din Polonia, tratați la fel precum „romanii" (catolicii). Pentru rădăcinile medievale ale controversei dintre catolicism și ortodoxie în privința săvîrșirii tainei botezului și situația din spațiul românesc, vezi Șerban Papacostea, *Întregiri la cunoașterea vieții bisericești a românilor în evul mediu (secolul XIV)*, în *BOR*, an XCIX (1981), nr. 1—2, p. 113—114. Asupra disputelor din lumea ortodoxă, de la mijlocul veacului XVII, vezi „Echos d'Orient", 1929, p. 427.

[158] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 224.

[159] *Ibidem*, p. 226.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a rînduit patru mitropoliți. Poziția lui Suhanov reiese și mai limpede cînd rostește cuvintele: „...acum la noi este capul Ortodoxiei și este țarul prea cucernic" [160]. După părerea lui, grecii au ajuns supușii păgînilor din pricina orgoliului lor nemăsurat [161].

În fond, ceea ce ilustrează din plin controversele de la Tîrgoviște este fenomenul destrămării iremediabile a conceptului de „națiune ortodoxă", aplicabil lumii medievale est-europene [162]. Conflictul de la Athos nu este decît în aparență unul de natură teologică. În realitate se confruntă două comunități etnice din cadrul aceleiași confesiuni, cea sîrbă și cea greacă. Dar, în aceste condiții, este legitim să ne întrebăm în ce punct ajunseseră românii, la mijlocul veacului XVII, pe drumul de la conștiința de „națiune ortodoxă" la cea de „națiune română". Or, în momentul în care la Tîrgoviște se desfășurau polemicile mai sus evocate, mitropolitul Ștefan al Țării Românești, care s-a ținut departe de ele, fără a le ignora bineînțeles conținutul, alegea să purceadă la introducerea limbii române chiar în *cultul* ortodox. Astfel, la 3 iunie 1651 apărea la Tîrgoviște, sub îngrijirea lui, cartea *Mystirio sau Sacrament*, care cuprindea primele două taine ale Bisericii — botezul și mirungerea — din cele șapte [163], cu rugăciunile în slavonește, dar, pe lîngă rînduielile tipiconale, și cu exorcismele botezului tălmăcite în românește [164]. Față de ireductibila rivalitate dintre lumea ortodoxă greacă și cea slavă, el găsea doar suficient să precizeze în predoslovie că textele „adunate într-acestî Cărțulie" sînt „dă pre molitvenicul Grecesc și Slovenesc amîndoaî înfățișate". La fel, cu ocazia imprimării cărții *Pogribania preoților*, încheiată la 25 noiembrie 1650, tot la Tîrgoviște și tot „cu voia și blagosloveniia" mitropolitului Ștefan, însă cu „cheltuiala" ierodiaconului Mihail, în predoslovia în limba română întîlnim precizarea edificatoare: „...m-am nevoit de-am alăturat izvodul slovenesc lîngă cel grecesc, și cu oameni cărturari buni și înțelepți am tocmit" [165]. De menționat că și în această carte textul rugăciunilor este în slavonește, în schimb explicația slujbelor de înmormîntare a preoților mireni și diaconilor este tipărită în românește. Dilema mitropolitului Ștefan și rezolvarea ei finală — echidistanța față de cele două limbi „sfinte" al Ortodoxiei, slavona și greaca, prin alegerea și încurajarea limbii române — se întrevăd în chip surprinzător, dar nu mai puțin elocvent, la propria lui ctitorie din 1664—1665, biserica de lemn din Pietreni. Acolo, două dintre inscripții, socotite a avea un caracter deosebit de solemn, anume pisania și inscripția portretului ctitoricesc, sînt în slavonă. Dar, pe icoana hramului, zugrăvită împreună cu celelalte trei mari icoane de la tîmplă în anul imediat următor, inscripția este în românește, vădind că: „Aceaste sf<i>nte icoane dimpreună și biserica făcutu-le-au mitropolitul chir Ștefan, 7174 <1665—1666>". Și, în sfîrșit, pe aceeași icoană figurează și sfîntul melod Cosma, însă... cu inscripție grecească [166]. Toate acestea par șovăieli, dar trebuie privite ca șovăieli inerente încheierii unui lung proces, cel al devenirii unei *națiuni*, în sensul modern al cuvîntului. Or, punctul final al procesului — și cel mai greu de atins! — a fost tocmai introducerea completă și definitivă a limbii române în serviciul religios, moment care se conturează începînd cu mijlocul veacului XVII [167].

---

[160] *Ibidem*, p. 225—226.

[161] *Ibidem*, p. 227. „Trufia" grecilor, ca motiv al căderii lor sub turci, este un „clișeu" pe care-l întîlnim și în relatarea lui Ivan Peresvetov, de pildă, care-l pune în gura lui Petru vodă Rareș *(Călători străini...*, I, București, 1968, p. 457, 460, 461).

[162] Vezi Constantin I. Andreescu, *Despre o naționalitate ortodoxă*, în *BOR*, an. LII (1934), nr. 9—10, p. 588—623, în special p. 608: „Naționalitatea religioasă formată probabil pentru cruciată și pentru eliberarea de sub musulmani sau de sub catolici...". În ce ne privește folosim acest concept în chip oarecum diferit, extinzîndu-l și la perioada cînd Bizanțul mai exista, dar unitatea lumii ortodoxe nu mai era asigurată decît prin Biserică și pentru Biserică.

[163] I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche* [=*BRV*], t. I, București, 1903, nr. 59, p. 178—183, în special p. 182.

[164] Vezi Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă...*, p. 64—65.

[165] *BRV*, I, nr. 57, p. 177.

[166] Radu Crețeanu, *Un egumen al Tismanei: Mitropolitul Ștefan I al Ungrovlahiei*, în *MO*, an. XXIX (1977), nr. 1—3, p. 131 și 134. Vezi și Virgil Drăghiceanu, *Un epitaf al mitropolitului Ștefan din anul 1652* (sic! — 1662), în *BCMI*, an. XXII (1929), p. 33 (inscripție în românește).

[167] Cf. opinia lui P. P. Panaitescu, *Începuturile literaturii în limba română*, în volumul său *Interpretări românești (Studii de istorie economică și socială)*, [București], 1947, p. 236—239, care plasează ceva mai tîrziu, la sfîrșitul aceluiași veac, începutul fenomenului. Totuși, același autor a remarcat că „cea mai veche dovadă" despre faptul că liturghia se cînta în românește aparține vremii lui Vasile Lupu *(Ibidem*, p. 237). Anume, Paul de Alep,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lui Alphonse Dupront îi aparţine fericita expresie „cruciada de după cruciade", folosită pentru a caracteriza o atitudine mentală de „lungă durată" a lumii creştine europene, care s-a prelungit pînă foarte tîrziu, în pragul lumii contemporane [168]. În strînsă legătură cu acest concept al cruciadei tîrzii, tot el a făcut pătrunzătoarea remarcă, după care „Otomanul, într-o mare măsură, a făcut Europa" ! In această perspectivă, respingerea păgînului „se afirmă ca formă psihică a unei conştiinţe europene" [169]. Extrapolînd, credem că putem spune şi noi că impactul otoman la Dunărea de Jos a grăbit făurirea unei conştiinţe naţionale româneşti, în pofida menţinerii hotarelor statelor medievale. O primă probă o întîlnim în pictura exterioară a bisericilor moldoveneşti din vremea lui Petru Rareş, anume în scena *Judecăţii de Apoi*. Cum se ştie, în pictura bizantină grupurile de păcătoşi reprezentate în această scenă erau invariabil fariseii şi evreii, adică, „prin extensie, toată umanitatea păcătoasă sau popoarele necredincioase" [170]. In schimb, în Moldova, începînd cu biserica de la Probota, zugrăvită în 1532 [171], în aceeaşi scenă, pe lîngă evrei figurează turci, tătari, armeni, arabi etc., situaţie ce se repetă în pictura de la Humor (1535) [172]. Ulterior, la Moldoviţa (1537), imaginea este îmbogăţită prin introducerea unui grup de regi şi de prinţese în costume de aparat, precum şi a unui grup de „latini" (catolici). În sfîrşit, la Voroneţ (1547), unde dispar „latinii", îi regăsim, întocmai ca la Probota, pe „arabi", prin care trebuie să-i înţelegem pe „negri", deoarece au chipurile şi mîinile zugrăvite în maron închis [173]. Niciodată în grupurile de păcătoşi nu sînt reprezentaţi moldovenii, ceea ce, prin comparaţie cu iconografia rusească, dar şi cu cea sud-dunăreană contemporană — unde se continuă tradiţia bizantină —, a dus la concluzia că *Judecăţile de Apoi* moldoveneşti constituie o inovaţie şi „îmbracă de la început un caracter de act politic, naţiunile reprezentate nefiind altele decît cele care se aflau în luptă deschisă sau latentă cu moldovenii din epocă" [174]. După noi, ideea că la religii diferite corespund neamuri diferite a adus o însemnată modificare de mentalitate, care a pregătit în chip substanţial marele pas spre conştiinţa naţională modernă a românilor. Un al doilea pas pe acelaşi drum l-a format diferenţierea în sînul aceleiaşi confesiuni. Chiar în pictura din nordul Moldovei îi vedem pe armeni, consideraţi ca „disidenţi" ai Ortodoxiei, puşi în rîndul păcătoşilor. altfel spus cu acelaşi titlu de inamici ai moldovenilor precum musulmanii şi catolicii [175]. Iar ceva mai tîrziu, la începutul secolului XVII, tensiunea creată de pe-

---

în anul 1653, a notat că, în timpul liturghiei slujite la mănăstirea Galata de patriarhul Macarie al Antiohiei, în prezenţa domnului, copiii de casă de la curte, care stăteau în picioare în cele două abside, „de o parte cîntau în greceşte, de cealaltă cîntau în româneşte" *(Călători străini...*, VI, p. 63).

[168] Titlul postfeţei la ediţia lucrării lui Paul Alphandéry, *La Chrétienté et l'idée de croisade*, vol. II, Paris, 1959, p. 273—289 ; vezi şi Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p. 52.

[169] A. Dupront, *Unité des chretiens et unité de l'Europe dans la période moderne*, Moscou, 1970, p. 6—7 (raport la al XIII-lea Congres internaţional de Ştiinţe Istorice, Moscova 16—23 august 1970).

[170] Vezi Miltos Garidis, *La représentation des „nations" dans la peinture post-byzantine*, în „Byzantion", t. XXXIX (1969), Bruxelles, 1970, p. 90.

[171] Sorin Ulea, *Portretul funerar al lui Ion — un fiu necunoscut al lui Petru Rareş — şi datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în *SCIA*, t. 6 (1959), nr. 1, p. 69.

[172] Cu excepţia arabilor, care aici nu mai sînt figuraţi.

[173] Miltos Garidis, *op. cit.*, p. 92. Pentru o interpretare de ansamblu a semnificaţiei *Judecăţilor de Apoi* din Moldova secolului XVI, în care „marea problemă este Credinţa", vezi Paul Henry, *Monumentele din Moldova de Nord (De la origini pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1984, p. 224.

[174] Miltos Garidis, *op. cit.*, p. 98—99. Cf. A. Grabar, *La représentation des „peuples" dans les images du Jugement Dernier, en Europe Orientale*, în „Byzantion", t. I. (1980), 1, Bruxelles, 1980, p. 190—191. Este deosebit de sugestivă o confruntare a acestor reprezentări picturale cu un crîmpei dintr-un hrisov din 13 martie 1533, dăruit de Petru Rareş mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos : „Iar dacă va binevoi Domnul Dumnezeu... şi va face milă cu noi, *ca să ne mîntuiască din mîinile neamurilor străine*, nu numai aceste mai sus scrise vom da, ci şi mai multe" *(DIR*, A, 1/XVI, nr. 323, p. 357). Acest text strict contemporan confirmă, credem, interpretarea lui Miltos Garidis asupra semnificaţiei grupurilor de păcătoşi din *Judecăţile de Apoi* moldoveneşti.

[175] Pentru prigoana religioasă dezlănţuită în Moldova sub Ştefan Rareş şi continuată în întîia domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu, care i-a lovit nu numai pe armeni, ci şi pe protestanţi şi catolici, şi care a fost urmarea trecerii la islamism a lui Iliaş Rareş (1551),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

netrația elementelor grecești în viața statelor românești extracarpatice va contribui și ea din plin la cristalizarea identității naționale românești, căci astfel era demitizată însăși imaginea purtătorilor direcți ai tradiției dispărutului Bizanț [176].

Marele istoric al artei bizantine André Grabar, care a analizat la rîndul lui scena *Judecății de Apoi* din pictura post-bizantină, în fața frescelor moldovenești, în care toți străinii sînt înfățișați realist, atît în privința fizicului, cît și a costumelor, coafurilor și gesturilor tipice, nu s-a putut abține să observe că prin aceasta dispunem de „un semn al apropierii timpurilor moderne". După căderea Constantinopolului în 1453, „...toate neamurile din Europa răsăriteană au fost constrînse să intre în relații directe cu popoare pe care ele nu le cunoșteau înainte decît prin intermediul Bizanțului, și așa au putut să-și dea seama de diversitatea acestor popoare, care le atingeau" [177]. Implicit, am adăuga noi, zguduirea profundă produsă de dispariția împărăției bizantine și presiunea extraordinară la hotarele de miazăzi a Islamului au amorsat la români procesul luării de cunoștință asupra individualității proprii, odată cu destrămarea imaginii convenționale asupra lumii exterioare Ortodoxiei. Lăsate moștenire de Bizanț.

Ideea de cruciadă, la care românii au aderat de timpuriu, a avut necontenit de înfruntat rezistențe pe plan religios, în măsura în care, în diverse împrejurări, s-a avut în vedere colaborarea cu puteri catolice. Astfel, nu întîmplător, în 1519, cînd își trimitea la Roma solul, spre a oferi papei Leon X și bisericii romane alianța sa perpetuă în lupta contra turcilor, Neagoe Basarab al Țării Românești găsea potrivit ca, în paralel, să solicite, lui Manuil din Corint, marele retor al Patriarhiei din Constantinopol, lămuriri asupra diferențelor dintre catolici și ortodocși [178]. Iar, peste mai bine de un secol, proiectul de cruciadă catolică al regelui Vladislav IV al Poloniei a fost susținut, în lumea ortodoxă, de mișcarea teologică promovată de Petru Movilă, care țintea neutralizarea punctelor de discordie ce-i despărțeau pe ortodocși de catolici [179]. Este, însă, important de subliniat că, de fiecare dată cînd s-a preconizat apropierea religioasă de Roma a lumii românești, menită să atragă după sine sprijinul statelor catolice în vederea eliberării de sub dominația otomană, a ieșit la iveală și chiar a fost speculată ideea ascendenței romane a românilor, ea însăși de fapt expresie a conștiinței permanente, păstrate la nivel popular, asupra acestei origini [180].

Cît de strîns era legată chestiunea religioasă de cea etnică, în cazul special al românilor, se poate vedea limpede într-un text de ev mediu, cum este așa-numita *Cronică moldo-rusă*, databilă la începutul secolului XVI [181]. Pentru autorul acestei cronici, românii provin din „romanii vechi", adică din cei ce au refuzat să se rupă de ortodoxie și au continuat să trăiască „în credința grecească în Roma veche". În schimb, catolicii sînt „romanii noi", ei au trecut de la ortodoxie „la legea latină" — de aceea în cronică li se spune și „latinii", la fel ca pe frescele din vremea lui vodă Rareș —, urmîndu-l pe papa Formosus,

---

vezi Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii", XI (1958), nr. 4, p. 66, 68 și 70. Motivația acestei prigoane este perfect oglindită într-o reflecție a ambasadorului venețian Giovanni Michiel în legătură cu problema sfîșierii religioase din Franța contemporană: „...este lucru știut, confirmat de atîtea exemple, că schimbările de religie aduc întotdeauna schimbări politice" (C. Antoniade, *Les Ambassadeurs de Venise au XVI-e siècle*, Madrid, 1984, p. 173).

[176] Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 617—618: „reacțiunea în contra influenței grecești... a dat o mai mare putere ideei de naționalitate, bazate pe etnicitate".

[177] A. Grabar, *op. cit.*, p. 187—188. Vezi și Idem, *Un graffite slave sur la façade d'une église de Bucovine*, în *RES*, t. XXIII (1947), p. 93—94 și 100.

[178] Petre Ș. Năsturel, *Manuil din Corint către Neagoe Basarab*, în „România Literară", an. II (1969), nr. 51, p. 13 (datează consultația cerută de Neagoe Basarab între 1517—1519).

[179] Ștefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645—1647...*, p. 162—167.

[180] Chiar cu ocazia conciliului de la Lateran, convocat și pentru inițierea unei noi cruciade contra otomanilor, pentru care își va oferi colaborarea Neagoe Basarab (v. mai sus n. 178), episcopul Jan Laski va evoca, la 5 aprilie 1514, tradiția despre originea romană a românilor: „Căci spun că sînt ostași de cîndva ai romanilor, trimiși contra sciților, ca să apere Panonia, și de aceea în cea mai mare parte au limba italiană, dar ritul le e rutean" (N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originei românilor*, în *ARMSI*, s. III, t. XVII, 1935/1936, p. 261—262).

[181] Vezi analiza lui P. P. Panaitescu, *Contribution à l'histoire de la littérature de chancellerie dans le Sud-Est de l'Europe*, în *RESEE*, t. V (1967), nr. 1—2, p. 33—37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi au „întemeiat o cetate nouă şi au numit-o Roma Nouă". Chemaţi în ajutor de „Vladislav craiul", care „după orînduiala crăiască era latin", dar „în taină" era ortodox, „romanii noi şi romanii vechi s-au adunat împreună şi au venit în Ungaria", unde „i-au bătut pe tătari". Între timp, Roma veche a fost dărîmată, iar femeile şi copiii de acolo au fost siliţi să treacă la legea latină. Romanii vechi, deci, „s-au închinat craiului Vladislav rugîndu-l să nu-i împingă la legea latină şi să le dea pămînt pentru trai. Iar craiul Vladislav i-a primit cu bună voie şi le-a dat pămînt în Maramureş între rîurile Mureş şi Tisa, locul numit Criş şi aici s-au aşezat şi s-au adunat romanii". Apoi, din Maramureş a plecat la vînătoare, „peste munţii înalţi", pe urma unui bour, Dragoş „cu drujina lui", ajungînd astfel „la marginea ţinuturilor în care rătăceau tătarii" şi unde va întemeia Moldova [182]. Avem de-a face neîndoielnic cu o încercare naivă, tipică mentalităţii cărturăreşti medievale, de a explica, pe temeiul tradiţiei populare despre originea romană a românilor, cum de românii sînt ortodocşi şi nu împărtăşesc credinţa „latină", precum cei ce locuiau atunci în Roma, avîndu-l în frunte pe papă.

Pe un asemenea teren, în care originea romană a românilor se constituia ca o punte dinainte pregătită, este firesc să întîlnim mereu emisari catolici care, în secolele XVI—XVII, după stagii mai lungi sau mai scurte la curţile domneşti din ţările române, se vădeau convinşi, în rapoartele şi memoriile lor, de iminenta unire a românilor ortodocşi cu Roma [183]. Erau desigur doar iluzii, cauzate de o slabă percepţie a realităţilor locului, mult mai complexe decît la prima vedere. Totuşi, nu se poate nega o anume predispoziţie a unor centre politice româneşti de a favoriza împăcarea religioasă cu Roma, în momentele în care ele îmbrăţişau hotărît ideea cruciadei. Aceasta pare să fi fost tocmai atmosfera de la curtea lui Matei Basarab şi de aceea nu trebuie deloc să ne mire că acolo, în 1650, Arsenie Suhanov îi putea întîlni pe „didascalul" Pantelimon Ligaridis şi pe Gavril Vlasie, mitropolit de Naupacta, oameni „de o înaltă ştiinţă", dar cu care el a refuzat să polemizeze, deoarece erau educaţi în lumea catolică [184]. Faţă de intransigenţa ortodoxă a boierului Toma Cantacuzino sau a cutărui prelat grec din preajma lui Bogdan Hmelniţki, pentru care catolicismul trebuia mai întîi îngenunchiat, ca să vină rîndul apoi şi Imperiului otoman [185], un Pantelimon Ligaridis reprezenta concepţia a ceea ce putem numi aripa „moderată" a grecităţii post-bizantine, adeptă înainte de toate a refacerii unităţii confesionale dintre ortodocşi şi catolici. Este de presupus că în anumite puncte, dată fiind poziţia de vază pe care a ocupat-o la curtea domnească a Ţării Româneşti, gîndirea şi aspiraţiile lui Ligaridis coincideau cu cele ale vîrfurilor politice locale. Spunem aceasta pornind chiar de la prudenţa manifestată de Ligaridis în raport cu aprinsa confruntare dintre conaţionalii săi, grecii din jurul patriarhului Paisie, şi rusul ortodox care era Arsenie Suhanov. Astfel, de pildă, chemat de Paisie al Ierusalimului şi rugat să caute în scrierile sfinţilor dovezi despre dreptatea grecilor în chestiunea semnului crucii, el a refuzat sec, cu cuvintele: „nu se poate găsi astfel de dovadă" [186]! Bineînţeles, aici era vorba de o abţinere de la amestecul în certurile din sînul aceleiaşi confesiuni, dintre un partizan fervent al ideii celei de „a treia Rome" (Moscova) şi grupul celor care respingeau cu încăpăţînare o asemenea posibilitate, pledînd pentru valoarea neştirbită de simbol al ortodoxiei a Constantinopolului, „a doua Romă".

Dispunem, însă, de un text de altă natură al lui Ligaridis, care credem că oferă o mărturie demnă de toată luarea aminte asupra perspectivei lui de gîndire în legătură cu raporturile dintre catolicism şi ortodoxie. La oracolul 24 din scrierea lui de căpetenie, *Hresmol-*

---

[182] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 158—160. Se poate stabili o instructivă paralelă între tradiţia consemnată de Ioan Laski (vezi nota 180) şi cea conţinută de *Cronica moldo-rusă*: în ambele cazuri în esenţă ni se spune acelaşi lucru, anume că românii sînt descendenţi ai ostaşilor romani, trimişi să apere Ungaria (=Panonia) de tătari (=sciţi). Confruntarea dintre cele două izvoare îngăduie, credem, să se determine ce constituia în realitate tradiţia despre originea romană în Moldova de la răscrucea secolelor XV—XVI.

[183] Vezi, recent, Cesare Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1981, p. 153—155, 272—315 (cu observaţiile din recenzia lui Andrei Pippidi, în *RRH*, t. XXIV (1985), nr. 1—2, p. 167—168).

[184] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 218.

[185] Pierre Chevalier, *Histoire de la guerre des Cosaques...*, ed. cit., p. 157: după lupta de la Beresteczko, polonii au găsit în tabăra cazacilor obiectele unui prelat grec ucis, „...qui se disoit l'Archeuesque de Corinthe, et residoit pres de Kmielniski de la part du Patriarche; c'estoit un de ceux que entretenoit le plus le feu de la reuolte parmy les Cosaques et les Russes, et qui s'estoit le plus opposé à l'accommodement" (cu polonii).

[186] Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 215—216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ghion-ul, el purcede la o instructivă comparație între Roma și Constantinopol, cu bogate referiri la afirmațiile altor autori despre semnificația existenței unei Rome „vechi" și a unei Rome „noi". Spicuim cele ce urmează: „...De aici, vulturul cu două capete a devenit simbolul pentru una și cealaltă Romă unite într-un imperiu. De aceea nu sînt alături de Codinus cînd spune că stăpînirea vechii Rome a încetat cînd Noua Romă a fost înălțată, pentru că ele nu sînt deosebite ci una și aceeași, așa precum o maică și fiica nu sînt străine, ci sînt la fel de înrudite mereu între ele. Și dacă Sozomen crede că Noua Romă este mai frumoasă decît cea veche, dimpotrivă Suidas susține că vechea Romă este mai frumoasă decît cea nouă. Însă ele se întrec una cu cealaltă, atît în frumusețe, cît și în cinstire" [187]. Nu ne îndoim că pilduitorul semn de egalitate pe care cărturarul grec se străduiește să-l pună între Constantinopol și Roma oglindește însăși concepția irenică a altor cărturari, de astă dată români, precum un Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab. Să nu uităm nici o clipă că Ligaridis și-a redactat *Hresmologhion*-ul la capătul mai multor ani de ședere în Țara Românească, unde a fost direct implicat în viața culturală și politică din ultimii ani de domnie ai lui vodă Matei [188]. Drept urmare, sîntem îndrituiți să tragem încheierea că ideile i-au fost înrîurite și modelate prin participarea la dialogul spiritual promovat de curtea din Tîrgoviște [189].

Adoptînd perspectiva sugerată de comparația de mai sus putem înțelege mai ușor cum politica secretă de cruciadă a Țării Românești la mijlocul secolului XVII a fost prea puțin înrîurită — sau deloc! — de fanatismele religioase. Obiectivul prioritar a rămas mereu unul și același, scuturarea stăpînirii turcești, și așa se explică de ce, după eșuarea proiectului de cruciadă catolic, venețiano-polon, din anii 1645—1647, curtea lui Matei Basarab a aderat cu aceeași iuțeală la proiectul făurit de Paisie al Ierusalimului, care se bizuia pe forța Rusiei ortodoxe și a Ucrainei. Dar studierea acestor proiecte, mai cu seamă a ultimului, ne mai arată un lucru. La vechea tradiție a politicii de cruciadă s-a adăugat o alta, recentă, care i-a fost subsumată, aceea a Daciei reconstituite, după chipul cum acționase Mihai Viteazul. Că acest concept stă pus sub semnul vremurilor noi, al epocii moderne, ne-o dovedește iarăși atenuarea sensibilă a obstacolului reuigios, poate cel mai caracteristic simptom al depășirii mentalității medievale. Ne gîndim acum la un pasaj din cronica lui Miron Costin. Anume, el afirmă, din auzite, că în anul 1657, cînd, contra voinței Porții, principele Gheorghe Rákóczy II inițiase campania contra Poloniei, „...pusése gîndu Chiuprioliul <marele vizir Mehmed Köprülü> să aducă pre Vasilie vodă <Lupu> den Edicula, de unde era închis, să-l puie crai la Ardeal în locul lui Racoție". Și, în continuare, urmează reflecția cronicarului: „...care lucru nu știu cum ar hi putut fi pentru lége, iară putérea ce nu lucreadză?" [190]. Ne interesează aici numai ultima frază. Pe Miron Costin nu-l miră de fapt ideea numirii lui Vasile Lupu la cîrma Transilvaniei, nu i se pare deloc absurdă sau imposibil de realizat. Însă, cu un reflex întîrziat de om medieval, se îndoiește cumva de succesul final al întreprinderii: Vasile Lupu era un principe ortodox, iar clasa conducătoare din Transilvania

---

[187] Harry T. Hionides, *Paisius Ligarides...*, p. 137. Pentru discuțiile și literatura în jurul confruntării de prestigiu între Roma și Constantinopol, vezi, de pildă, studiile lui Johannes Irmscher, *„Nuova Roma" o „Seconda Roma". Renovatio o translatio?*, în vol. *Roma, Costantinopoli, Mosca*, cit., p. 233—240 și Gilbert Dagron, *Representations de l'ancienne et de la nouvelle Rome dans les sources byzantines des VII-e—XII-e siècles*, în același volum, p. 295—306.

[188] „Cartea Profeților" exista în mod sigur în 1656, devreme ce, în răstimpul ședерii patriarhului Macarie al Antiohiei în Țara Românească s-au putut efectua după ea două copii manuscrise (Paul de Alep menționează faptul în cadrul descrierii celui de-al doilea popas al patriarhului în Țara Românească, din anii 1656—1658: *Călători străini...*, VI, p. 186). Cuprinsul cărții, Ligaridis „l-a adunat din toate țările și de la mai mulți autori" *(Ibidem*, loc. cit.), dar e foarte probabil că redactarea ei a fost realizată în Țara Românească, unde el a avut răgazul s-o facă. Pentru datarea scrierii, „terminată în 1656" (Al. Elian), vezi și Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, ed. cit., p. 254.

[189] Este cunoscută colaborarea lui Ligaridis la pregătirea *Îndreptării Legii*, a cărei imprimare s-a încheiat în 20 martie 1652, alături de Ignatie Petriți, „dascali desăvîrșit amîndoi de la Hio" *(Îndreptarea Legii. 1652*, Editura Academiei, [București, 1962], p. 34). Or, cei doi făceau parte din cercul de cărturari din preajma lui Udriște Năsturel, cumnatul și primul sfetnic al lui vodă Matei. Suhanov, de pildă, în însemnările lui, pomenește de un dialog între Ligaridis și Teodor „Rusin", un „student" al lui Udriște (Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 216).

[190] Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aparţinea altor religii. Totuşi, numaidecît, tot el, de astă dată în spirit curat modern, se corectează: *„iară puterea ce nu lucrează?"* [191]. Programul politic al lui Mihai Pătraşcu, care prevedea explicit refacerea Daciei în cadrul unui masiv efort de cruciadă, datează tocmai din anii la care se referă Miron Costin. El încheie un secol de transformări în spaţiul carpato-danubian, răstimp în care, în primul rînd, de la ideea medievală a colaborării pe temei de cruciadă a forţelor din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, se ajunge, în mediul politic românesc, la ideea unirii înseşi a celor trei state, în virtutea precedentului creat de Mihai Viteazul şi cu acelaşi scop — eliberarea de sub dominaţia Porţii. Ea, această din urmă idee, aparţine însă mentalităţii moderne şi corespunde încheierii procesului cristalizării ideii de naţiune română, distinctă de celelalte naţiuni din lumea ortodoxă est şi sud-est europeană [192].

ADDENDA

O mărturie din arhivele polone, publicată în tălmăcire românească de regretatul Ilie Corfus, ne îngăduie să întregim datele despre poziţia lui Vasile Lupu faţă de coaliţia tătaro-cazacă înainte de încheierea păcii de la Zborov. La 10 iulie 1649, din tabăra lituaniană pleca la regele polon fostul hatman Costin, care era în măsură să transmită acest mesaj: „...dacă măria sa regele ar ajunge mai curînd cu oastea aici, la Cameniţa, atunci amîndoi domnii (adică şi cel al Moldovei şi cel al Ţării Româneşti) şi-ar uni oştile cu măria sa şi i-ar ajuta în mod sincer nu numai împotriva acestor trădători răsculaţi (cazacii) ci şi împotriva tătarilor, apoi şi în contra turcilor. Căci doamne fereşte de o nereuşită a noastră, ei rămîn în cea mai mare teamă şi primejdie" *(Noutăţi despre tatăl lui Miron Costin*, în *RdI*, 4 32, 1979, p. 727—728). Se confirmă astfel teama nutrită de Vasile Lupu în raport cu gruparea de forţe proaspăt constituită la răsărit, teamă prin care am explicat şi adeziunea lui ulterioară la proiectul lui Paisie al Ierusalimului (vezi mai sus nota 45).

Un alt izvor care trebuie adăugat, de astă dată la discuţia despre legăturile dintre Habsburgi şi cazaci, precum şi asupra rolului lui Mihai Pătraşcu, este scrisoarea lui Gheorghe Ştefan către Ioan Kemény din 6 februarie 1654. Citîm: „...A sosit omul nostru, care a fost la Hmil şi mi-a spus cu siguranţă că au venit la Hmil oamenii Împăratului nemţesc, pe care

---

[191] Tocmai aceste cuvinte au fost omise de P. P. Panaitescu, în exegeza pe care a încercat-o asupra pasajului, cu scopul de a demonstra cît mai convingător că pînă tîrziu, în veacul XVIII, la noi a predominat un separatism, care excludea ideea politică a unui stat unitar românesc *(De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?*, în volumul său *Interpretări româneşti...*, p. 144).

[192] Încercarea noastră de a desluşi procesul de formare a naţiunii române prin prisma evoluţiei ideii de cruciadă şi a confruntărilor în jurul acestei idei din lumea ortodoxă se înscrie într-o problematică istoriografică mereu actuală. Astfel, de curînd, istoricul polon Jerzy Topolski a propus cinci tipuri de procese pentru evoluţia realităţilor naţionale europene, de la sfîrşitul evului mediu pînă în plină epocă modernă. Potrivit acestei clasificări, care are meritul că nu mai absolutizează dogmatic factorul economic, românii s-ar înscrie în „modelul" III, care apare cînd o naţiune în formare „nu are (sau nu are pentru un anume răstimp) propriul său stat şi este situată între frontierele altui stat", dar dispune de clasele sale conducătoare şi de cultura sa de elite (sînt amintiţi, alături de români, cu titlu de exemplu, şi portughezii, ungurii şi bulgarii). În ce ne priveşte, însă, credem că pentru situaţia românilor este mai adecvat „modelul" II conceput de J. Topolski, anume cel în care o naţiune în curs de formare nu este unificată într-un singur stat şi, cel puţin în majoritate, nu este oprimată (Moldova şi Ţara Românească au existat necontenit ca state autonome, doar românii transilvăneni fiind de fapt supuşi persecuţiilor naţionale). În aceste cazuri, factorul principal în procesul de formare a naţiunii este socotit a fi „lupta politică pentru unitate naţională" şi, în parte, de asemenea, „lupta pentru eliberarea de sub dominaţia străină". Dezvoltarea economică a luat parte la acest proces în măsura în care a contribuit la închegarea unităţii economice a întregii naţiuni (tezele lui J. Topolski sînt rezumate şi adoptate de Andrzej F. Grabski, *Nation et conscience nationale. Observations sur la structure des processus de la formation des nations modernes en Europe Centrale*, în vol. *Developpement de la conscience nationale en Europe Centrale*, Poznan, 1982, p. 10—11). O linie de gîndire similară a văzut la noi, într-o formă incipientă, Mihai Berza *(Pentru o istorie a vechii culturi româneşti*, Bucureşti, 1985, p. 52)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

i-a văzut și el, și a auzit sfaturile ce aveau ei acolo. El zice că Împăratul nemțesc așa vrea cu această solie, ca, împreună cu tătarii, cazacii să se ridice asupra ungurilor și să năvălească în țara leșească. Și, dacă Ardealul va da ajutor leșilor, să se ridice nemții și să năvălească în țara Măriei Sale Craiului (Gheorghe Rákóczy II). Dar nu știm pe unde au putut trece oamenii aceia la Hmil" (trad. lui N. Iorga, *Două scrisori românești ale lui Gheorghe Ștefan*, în *CL*, 10 XXXIV, 1900, p. 927—928; text latin, Idem, *Studii și documente...*, IV, nr. LXXVI, p. 241—242). În realitate, acesta este cel dintîi ecou, în spațiul românesc, al prezenței lui Mihai Pătrașcu alături de hatmanul Bogdan Hmelnițki (Cf. notele 63 și 71 ale studiului nostru).

Pentru identificarea emisarului lui Hmelnițki la curtea domnească a Țării Românești, din vara anului 1655, în persoana arhimandritului Daniil pledează și o scrisoare din 20 aprilie 1656, din care rezultă că hatmanul cazacilor l-a folosit într-adevăr pentru contactele cu regele Suediei (*Lettres de Pierre des Noyers...*, nr. XLIX, p. 149). Contrar presupunerii noastre, potrivit acestui document, el era un „Grec de nation" (cf. partea I-a a studiului, p. 437—438).

În sfîrșit, în bibliografia studiului de față este de inclus contribuția lui N. C. Bejenaru, *Constantin Vodă Șerban față de imperiali și Cazaci* (în *RA*, 3/II, 1926, p. 400—404). Nu împărtășim, însă, punctul de vedere al lui Bejenaru asupra existenței unei discontinuități între linia politică a lui Matei Basarab, care în ultimii ani de viață ar fi manifestat „o deosebită aplecare" către turci, și cea a lui Constantin Șerban. De asemenea, nu „partidul boieresc muntean, care ținea cu creștinii" a susținut alegerea pe tron a lui Constantin Șerban, ci, după cît se pare, mai ales corpurile de oaste ale dorobanților și călărașilor, adică Stările inferioare din Țara Românească (vezi precizările lui Radu Crețeanu, în *MO*, 11—12 XXI, 1969, p. 941—942).

L'HÉRITAGE POLITIQUE DE MICHEL LE BRAVE AU MILIEU DU XVII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

En 1648 et puis à nouveau en 1650, le prétendant Michel Pătrașco, petit-fils de Michel le Brave qui se trouvait à Vienne, au service et sous la protection de la cour impériale des Habsbourg, écrivait au tsar Alexis Mikhaïlovitch, lui demandant de bien vouloir l'accepter dans son entourage et lui accorder la main de sa soeur. La seconde lettre fut accompagnée également d'un message oral selon lequel Michel Pătrașco desirait passer au service du tsar pour qu'il puisse obtenir avec l'appui de ce dernier son héritage, à savoir le trône de Valachie, de Moldavie et de Transylvanie. Si l'on tient compte du fait que Michel Pătrașco avait été désigné comme successeur, en secret — par crainte des Turcs — par le prince même de Valachie à l'époque, Matei Basarab (1632—1654), cela signifie qu'au milieu du XVII-e siècle le programme de la reconstitution de la „Dacie", qu'avait réalisée pour un court laps de temps, en 1599—1600, le grand-père du prétendant, était implicitement réactualisé dans le monde roumain.

L'auteur met en corrélation ces démarches tant avec le refus de l'empereur Ferdinand III de Habsbourg de s'engager dans un conflit direct avec la Porte ottomane, même après la conclusion de la paix Westphalique — en dépit des pressions diplomatiques de Venise, qui employait toutes ses ressources dans la guerre de la Méditéranie orientale pour l'île de Crète (Candie) —, qu'avec le projet de croisade gréco-moscovite du patriarche Païssios de Jérusalem qui, lors de son voyage en Ukraine et en Russie, des années 1648—1649, a plaidé instamment en faveur de leur unité d'action, dans la perspective de l'effort visant à la libération de tout le sud -est européen et de Constantinople du joug ottoman. L'arrivée de Michel Pătrașco en Ukraine, auprès du hetman Bogdan Hmelnitzki, au début de l'année 1654, doit être donc comprise en égale mesure comme une manifestation de la présence politique des Habsbourg en Europe orientale et comme un épisode de la mise en application du projet sus-mentionné, qui devait conduire d'abord à l'affranchissement de la Valachie, de la Moldavie et de la Transylvanie de la dépendance envers la Porte ottomane. Le dernier acte des évolutions se rattachant à ce projet de croisade fut constitué par la révolte anti-ottomane de Mihnea III Radu de Valachie (automne 1659), révolte qui fut rapidement étouffée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dans la seconde partie de l'étude, on examine le rôle de l'idée de croisade dans la formation de la nation roumaine moderne. D'abord, sur la base de l'analyse des controverses théologiques qui ont eu lieu à Tîrgovişte en 1650, entre l'émissaire moscovite Arsène Suchanov et les prélats grecs de la suite du patriarche Païsios de Jérusalem, qui se trouvait alors à la Cour princière de Valachie, on saisit la rivalité aïgue qui sévissait au sein de l'Orthodoxie entre les Grecs et les Slaves. On présente ensuite la position d'équidistance de l'Eglise orthodoxe roumaine face à cette âpre lutte idéologique, laquelle ressort de l'initiative du commencement — vers le milieu du XVIIe siècle — de l'introduction de la langue roumaine précisément dans le culte. Cette même attitude équilibrée explique fort bien, d'ailleurs, pourquoi dans les milieux politiques roumains, chaque fois où l'on a préconisé en secret la collaboration avec les puissances occidentales dans le but de l'affranchissement de la domination ottomane, l'on a pris en considération également la possibilité de la conciliation religieuse entre Rome et Constantinople. A l'avis de l'auteur, la participation constante des Roumains à l'effort de croisade dans la zone du Bas-Danube a développé et hâté le processus de renforcement de leur conscience concernant leur propre identité du point de vue ethnique. Ce qui plus est, dans le cadre du même effort s'est constitué également la tradition touchant l'unité politique de la Valachie, de la Moldavie et de la Transylvanie, en vertu du précédent créé par l'action de Michel le Brave. Mais, en soi, cette dernière idée reflète déjà une nouvelle mentalité, à savoir celle moderne.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RAPORTURILE POLITICE ROMÂNO-AUSTRIECE ÎNTRE 1683 ŞI 1718 (II) *

DE

GABRIEL BĂDĂRĂU

3. *Relaţiile româno-austriece în contextul tratativelor preliminare şi tratatelor de pace de la Karlowitz (1691—1699).*

Tratativele de pace (la început bi- şi apoi multilaterale) fuseseră iniţiate, am văzut, încă din 1687 continuînd, cu multe întreruperi şi sinuozităţi, peste un deceniu. Ele erau reluate, iar termenii, condiţiile şi clauzele reformulate în funcţie de mersul campaniilor de pe diferitele fronturi: ruso-turc, polono-turc şi austriaco-otoman. Iniţiativa era împărţită, dar aparţinea, de cele mai multe ori, Porţii, silită la aceasta de repetatele înfrîngeri, mai ales de pe fronturile din Ungaria, de la Dunăre şi din Serbia. În afară de aceasta, atitudinea guvernului turc mai era influenţată şi de mersul politicii franceze în zonă. Aflat în război cu imperialii, pînă la pacea de la Ryswick (20 septembrie 1697), Ludovic XIV, „marele prieten al turcilor", constituia o continuă speranţă de ajutor pentru aceştia (exista şi un tratat în acest sens), contribuind, prin promisiunile şi actele sale, la amînarea hotărîrii de a încheia pacea. Însă apropierea dintre Franţa şi Imperiul otoman periclita interesele Angliei în zonă, ceea ce motiva luarea unor iniţiative menite să restabilească poziţia privilegiată a Marii Britanii la Constantinopol. Mai ales că aceasta avea un dublu interes: pe de o parte, să elibereze Imperiul habsburgic de dificultăţile luptei pe două fronturi, pentru ca Austria să-şi concentreze forţele exclusiv împotriva Franţei (Anglia se alăturase, la 9 septembrie 1689, puterilor reunite în Liga de la Augsburg) iar pe de altă parte, să împiedice sacrificarea şi dezmembrarea Imperiului otoman. De aceea, Wilhelm III de Orania socotise ca oportun să intervină în conflictul ce opunea Liga sfîntă turcilor şi să medieze o pace, cu minimum posibil de sacrificii pentru beligeranţi. În această iniţiativă, Anglia şi-a găsit colaboratoare pe Olanda, membră, de asemenea, în Liga de la Augsburg şi avînd, la rîndu-i, interese similare în Levant. Iniţiativa anglo-olandeză va deveni efectivă în primăvara anului 1691, cînd ambasadorii englezi la Constantinopol şi Viena, Sir William Hussey şi lordul William Paget, ca şi cei ai Olandei, Conrad van Heamskerck şi Jacob Colyer, duc tratative în capitalele celor două imperii şi la Belgrad.

Toţi aceşti factori înrîureau şi raporturile româno-austriece, fără a se produce, însă, o apropiere între cele două părţi, conformă tratatelor din ianuarie 1689 şi februarie 1690. În vara lui 1691, după ce scăpă de prezenţa lui Tököly şi cetelor sale (retraşi la Vidin, de frica imperialilor) — observatori „înaintaţi" ai sultanului — Constantin Brâncoveanu reluă tratativele cu generalul Veterani. Ele ajung să fie cunoscute la Constantinopol. Despre ele are cunoştinţă şi ambasadorul francez, de Castagnères, care, continuînd să sprijine pe Tököly, scria regelui Franţei, printre altele: „[...] Eu sînt convins că ar fi un mare bine dacă Poarta l-ar destitui [pe Brâncoveanu — *n. ns.*]. Am şi pus eu ceva temei în această privinţă şi-mi permit a mă mîndri cu speranţa aceea că, dacă domnul Valahiei împinge mai departe negociaţiunile [cu austriecii — *n. ns.*], el însuşi nu puţin va contribui la propria sa pierdere" [1]. În acelaşi an, avînd nevoie de trupe în apus, pe Rin şi, deci, de pace cu turcii, Leopold I trimite la Constantinopol, pentru tratative directe, pe contele de Marsigli. La acea dată, imperialii erau dispuşi să părăsească Transilvania şi să înceteze sprijinul dat veneţienilor, dacă

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în tomul XXII/2 (1985) al *Anuarului*.

[1] La Ionescu-Gion, *Ludovic al XIV-lea şi Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1884, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sultanul semna pacea. Turcii resping propunerile, dat fiind recentele reveniri de pe frontul antiaustriac și datorită intervenției ambasadorului francez. În anul următor, prin medierea Angliei, Olandei și internunțiului, se încearcă, fără rezultat, încheierea păcii austro-turce. Negocierile vor continua de-a lungul anilor următori.

În drum spre Constantinopol, trecînd prin Țara Românească, contele Marsigli găsește aici cea mai bună primire, încredințîndu-se că are de a face, la Curtea lui Brâncoveanu, cu un om sincer, care ajută oștirile împărătești, mijlocește corespondența și se oferă a fi pentru împărat „bulevardul Ardealului" [2]. Continuînd relațiile amicale cu generalul Veterani, domnul muntean îi scria, în toamna aceluiași an, rugîndu-l să intervină la Curtea de la Viena, în favoarea sa și a țării sale. La rîndu-i, Veterani informa pe contele Kinsky despre corespondența sa cu Brâncoveanu, despre cererile și bunele sentimente ale acestuia față de imperiali. Generalul de la Sibiu primea cu un conținut asemănător și de la Iași, la începutul anului următor. Brâncoveanu a urmărit să folosească în profitul țării sale și prietenia cu contele Marsigli, prin intermediul căruia trimitea o nouă scrisoare lui Leopold I, în consens cu cele anterioare. Contele Marsigli nu uita, la rîndu-i, să laude bunele oficii ale domnului muntean, constatate în atîtea rînduri [3]. Probabil, Constantin Brâncoveanu făcuse și alte acte de notorietate, care să dovedească sentimente „proaustriece" (sau care au putut fi cunoscute de informatorii diplomaților străini acreditați la Constantinopol), de vreme ce, în repetate rînduri, ambasadorul francez amintit scria regelui său că: „[...] beiul Valahiei este absolut de partea Curții de la Viena" [4] (de reținut însă și atitudinea neprietenoasă a reprezentanților diplomatici francezi, cunoscută, față de domnul muntean). În același sens, un an mai tîrziu, marele vizir era informat de contele Sandor, trimisul lui Tököly, că Brâncoveanu este „întrutotul devotat împăratului [Leopold I — *n. ns.*], că a înființat la frontierele turcești trei magazii cu 30 000 zile de grîu, în legătură cu intenția imperialilor de a anexa teritoriile de la Dunăre, de a trece prin Țara Românească pentru a-i lovi pe turci din spate și nu pe la Belgrad [5]. O bună parte din aceste acuzații erau neadevărate sau exagerate, puse chiar de către vizir pe seama neînțelegerilor particulare între domn și Tököly. Cert însă este că negocierile româno-austriece continuau cu obiectivele anterioare și se desfășurau sub aceleași caracteristici. La 30 ianuarie 1695, Brâncoveanu primea, în sfîrșit, diploma de „principe al Imperiului austriac" (reconfirmată ulterior). Aceeași politică era continuată și de domnul Moldovei, care se dovedise parcă și mai reținut decît cel de la București (de fapt, la Iași schimbările de domni se succedau atît de frecvent față de Țara Românească, ceea ce era, desigur, de natură să nu asigure o continuitate a inițiativelor și acțiunii). Același de Castagnères era informat, la 15 ianuarie 1693, de către Alexandru Mavrocordat, că domnul Moldovei avusese „conferințe secrete" cu generalul Heissler, iar mai tîrziu, într-o scrisoare către Ludovic XIV, îi raporta acestuia despre un „jurămînt" de credință al domnului moldovean către „împăratul romanilor" și despre promisiunea de a-l ajuta „din toate puterile" în campania antiotomană [6]. În răstimp, negocierile cu turcii continuau, dar fără rezultate notabile pînă după 1697.

În deceniul 1687—1697, de fapt, Austria a fost silită să ducă un război istovitor pe două fronturi. În timp ce campania împotriva turcilor continua, Leopold a trebuit să se asocieze Ligii de la Augsburg, Olandei și apoi Angliei și Spaniei, pentru a-l sili pe Ludovic XIV să renunțe la Palatinatul Rinului. În aceste condiții, în 1695 și 1696, armatele otomane luaseră Lipova și Lugojul. La 22 septembrie 1695, generalul Veterani fusese ucis în luptă. În consecință, turcii aveau motive să se situeze pe poziții rigide în tratativele de pace. Vor fi siliți însă să se întoarcă la masa tratativelor, cu noi propuneri și cu pretenții diminuate, de evenimentele ce se vor succeda, începînd cu 1697.

La 17 iunie 1697, regele Poloniei Jan Sobieski, competitorul lui Leopold I pentru stăpînirea Moldovei și Țării Românești, muri și în locul lui a fost ales principele August de Saxonia, care era general pe frontul de luptă din Banat. Aici fu adus Eugeniu de Savoia, „cel mai strălucit comandant de oști din secolul al XVII-lea". Sub comanda acestuia, pe de o parte, și a generalilor lui Petru I, pe de alta, succesele vremelnice ale oștirilor otomane au fost oprite. Trupele imperiale, sub comanda principelui Eugeniu de Savoia obțin, la 11

---

[2] C. Giurescu și V. Dobrescu, *Documente și regestre privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 58; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 413; Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 392.

[3] Ca de exemplu, în scrisoarea din 23 iulie 1691, la Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 297—298; p. 299—300.

[4] *Ibidem*, p. 298.

[5] *Ibidem*, p. 304 și 323.

[6] Hurmuzaki, *Documente*, V_1, p. 414—415; 425—429; Supliment I_1, p. 299.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

septembrie 1697, hotărîtoarea victorie de la Zenta, biruință care opri definitiv ofensiva otomană spre centrul Europei. Nouă zile mai tîrziu, Leopold semnă „pacea onorabilă" de la Ryswick cu Ludovic XIV, lipsindu-i astfel pe turci și de sprijinul francez, pe care contaseră atît de mult. Guvernul turc nu-și va ascunde nemulțumirea față de decizia Curții franceze de a încheia această pace. În cursul tratativelor de la Karlowitz, noul mare vizir, Husein Küprülü îi reproșa ambasadorului francez că: „regele Franței și-a călcat cuvîntul, a negociat fără să ne anunțe, a făcut pace violînd tratatul care exista între Franța și Turcia" [7]. Toate acestea i-au reașezat pe otomani la masa tratativelor. Descoperiți în Europa centrală, turcii vor sfîrși prin a accepta multe din condițiile de pace puse de celelalte părți. Neînțelegerile dintre membrii Ligii sfinte în ceea ce privește întinderea pretențiilor lor teritoriale în dauna Imperiului turc, suspiciunea reciprocă au dat posibilitate diplomaților otomani ca, în schimbul concesiilor făcute, să diminueze, pe cît posibil, pierderile teritoriale în Europa.

La 10 ianuarie 1698, a fost convocat Divanul otoman într-o ședință extraordinară, reunind principalele personalități implicate în actul conducerii politico-militare a Imperiului, spre a delibera asupra condițiilor în care Poarta înțelegea să ducă tratative cu puterile din Liga sfîntă, prin intermediul mediatorilor. S-a stabilit, totodată, ca marele vizir să ceară oficial regelui Angliei să prezinte o propunere de mediere, urmînd ca apoi să primească și răspunsul imperialilor și al aliaților lor. La 12 martie 1698, Wilhelm III înștiința pe împăratul Leopold că sultanul acceptă să negocieze și insista pentru începerea cît mai grabnică a tratativelor, iar la 31 martie, la solicitarea oficială a monarhului britanic, s-au asociat și Statele Generale ale Olandei, oferindu-și bunele oficii. Prin mediația comună a Angliei (reprezentată de William Paget) și Olandei (reprezentată de ambasadorul Colyer), în anul 1698 tratativele de pace au intrat într-o fază hotărîtoare. Cei doi diplomați mijloceau, în primul rînd, în numele Ligii sfinte, căutînd o armonizare a punctelor de vedere ale membrilor ei. În vara aceluiași an, ambasadorii reprezentanți ai părților interesate (Turcia, Austria, Rusia, Polonia, Veneția, Olanda și Anglia) „se puseră să cheltuiască pe întrecute procopseală multă, știință de limbi îndestulă și minte subțire" [8], în vederea convenirii asupra conținuturilor tratatelor.

Principiul de bază al negocierilor de la Karlowitz era cel sintetizat în formula *„uti possidetis — ita possidete"* — prin care se recunoșteau posesiunile teritoriale (de fapt, „stăpînirea" nu „posesia", în care se va intra tocmai prin aplicarea principiului consfințit în clauzele tratatelor) din acel moment ale beligeranților. Extinderea aplicării lui în tratativele cu toți membrii Ligii sfinte nu a fost, însă, în măsură să mulțumească toate părțile interesate. Formula determina, pe de o parte, puterile creștine să ocupe cît mai mult, să cucerească cît mai mult, să „posede" cît mai multe teritorii în momentul încheierii păcii, iar pe de altă parte, Imperiul otoman să limiteze, pe cît posibil, pierderile teritoriale pînă la debutul tratativelor finale.

Principiul era, de fapt, cel mai convenabil Austriei în condițiile momentului, care cucerise întinse teritorii de sub dominația sau stăpînirea otomană. Rusia, prin ambasadorul Procopiu Bogdanovici Voznițîn cerea continuarea războiului cu turcii, cel puțin un an sau doi, pînă ce-și va realiza cuceririle [9]. Propunerea rusă de continuare a războiului nu va fi însușită de imperiali, din motive ușor de realizat. La fel și cu privire la Polonia, care-și va vedea mereu „reajustate" proiectele sale de stăpînire la pace. În consecință, Rusia va trebui să vină la tratative în situația politico-militară din 1698, amînîdu-și cuceririle. În iulie, după o vizită la Viena, țarul Petru cel Mare făcea cunoscut acordul său la acțiunea de mediere. Totodată, încă la 4 aprilie 1698, ambasadorul venețian la Viena, cavalerul Carlo Ruzzini, înștiința pe cei doi mediatori, prin consilierul imperial Kinsky, că Serenisima republică acceptă începerea tratativelor.

Aplicarea principiului era respinsă, la început, și de polonezi, care nu vor întîrzia să-și arate nemulțumirea plenipotențiarilor mijlocitori [10]. Polonia nu-și realizase (nici în timpul lui Sobieski, nici în timpul urmașului său, regele August II de Saxa) nici unul din planurile sale de expansiune — mai ales în Principatele Române, iar Camenița, „cheia regatului polon", era încă în mîna turcilor. Deși, cum se va vedea, pretențiile Poloniei vor fi reduse treptat, nici aliații lor austriecii, nici turcii nu vor recunoaște revendicările lor asupra Principatelor, nici măcar asupra Moldovei. Astfel, în cursul tratativelor preliminare, Polonia nu

---

[7] Iennache Văcărescu, *Istorie a prea puternicilor împerați othomani*, la A. Papiu-Ilarian, *Tesaurn de monumente istorice pentru România*, tom. II, București, 1863, p. 269.

[8] Hurmuzaki, *Fragmente de istoria românilor*, III, p. 408.

[9] Hurmuzaki, *Documente*, V_1, p. 510; precum și XVI, p. 503, 506, 510—511.

[10] Hurmuzaki, *Fragmente...*, II, p. 430—431.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încetase pregătirile amenințătoare privind ocuparea Principatelor. La Viena însă, față de zvonurile care circulau despre intenția regelui de a pătrunde din nou în Moldova, în Consiliul imperial din 3 septembrie 1698 se luă hotărîrea de a împiedica, la nevoie și cu armele, pe polonezi de a-și întinde stăpînirea asupra Principatelor Române, ținînd în acest scop armată pregătită în Ardeal și Silezia, urmînd să avizeze despre pericolul polonez și pe Brâncoveanu [11]. Această poziție comună (pînă la un punct) austro-turcă antipolonezâ va îndepărta definitiv pe aceștia de realizarea obiectivului de anexare a celor două țări române. În fundamentarea refuzului lor, cu privire la angajarea viitorului celor două țări românești, turcii aduceau și argumentul de drept public internațional privind drepturile lor limitate asupra Principatelor și caracterul contractual, condiționat al „închinării" românilor, care nu permitea „cedarea" sau „translația" de stăpînire cerută. Sau, cum se exprima plastic cronicarul, scriind că „leșii încă cereau tare Țara Moldovei, dar turcii au răspuns pentru Țara Moldovei zicînd că Țara Moldovei nu poate să o dea să le fie lor podană, că este volnică, că turcilor este închinată, nu este luată cu sabia" [12]. Nu atît principiile, cît situația de mai sus au făcut ca Principatele (în special Moldova) să poată evita o nouă stăpînire, cu consecințe dintre cele mai grave.

În ianuarie 1698, după cum am arătat, guvernul turc acceptase propunerile lui Paget și Colyer, dar excepta de la aplicarea principiului „uti possidetis" teritoriul Transilvaniei, pe care o voia evacuată de oștile austriece și reașezată, ca principat autonom, sub suzeranitatea Porții. La 4 aprilie, guvernul de la Viena recunoscu depline puteri lordului englez mediator, pe baza principiului „posesiunii actuale", cu condiția ca principiul să se aplice fără restricții și la negocieri să participe și Rusia [13]. În urma refuzului lui Leopold de a continua războiul antiotoman, Petru I, așa cum arăta, a trebuit să-și trimită ambasadorii la tratative și, la 7 mai 1698, Alexandru Mavrocordat anunța pe ambasadorul englez că în negocierile de pace a intrat și Rusia [14].

Înainte de începerea tratativelor de la Karlowitz, imperialii trimit o nouă solie la Constantin Brâncoveanu, în frunte cu călugărul Elias Mattejanic. El aducea noi scrisori pentru domn și stolnicul Constantin Cantacuzino din partea contelui Marsigli. Condițiile supunerii erau aceleași din tratatul din ianuarie 1689. Și de această dată, Brâncoveanu a condiționat orice angajament efectiv de prezența trupelor imperiale pe teritoriul țării și înfrîngerea hotărîtoare a turcilor. În același timp, la Curtea de la Viena se afla, tot pentru negocieri, Iacob Pylarino, medicul personal al domnului muntean. În această perioadă, August II, regele Poloniei, urmărind vechea politică a Curții sale, i-a propus lui Brâncoveanu, închinarea țării. În acest scop, vine în Țara Românească o solie condusă de Wackerbart (octombrie 1698), cerînd cazarea trupelor poloneze pe timpul iernii. Domnul muntean i-a răspuns că țara sa ar putea trata cu polonezii numai cînd armata lor ar ocupa Camenița, cetățile de pe Nistru, ar ajunge pe Prut și ar stăpîni Bugeacul. Într-o asemenea situație, s-ar ridica și Brâncoveanu, cu o oaste de 50 000 și ar ocupa toată linia Dunării. Iar dacă ar fi recunoscute „vechile drepturi, legi, privilegii și libertăți ale țării", atunci domnul ar jura supunere regelui Poloniei [15]. Atitudinea lui Brâncoveanu era justificată și de realitatea momentului. Conform principiului „uti possidetis", Principatele Române urmau să-și conserve același statut ca cel anterior, deoarece nu erau ocupate de nici una dintre puterile creștine beligerante.

La începerea tratativelor, împăratul Leopold „după ce s-a consultat cu delegații celorlalte puteri confederate", a propus turcilor următoarele condiții de pace: a) Regatul Ungariei, Slavonia, Croația, Serbia, Bosnia, Bulgaria și Transilvania să fie cedate Imperiului habsburgic; b) Moldova și Țara Românească să fie declarate libere; c) exercițiul liber al religiei catolice în întreg Imperiul otoman; d) extrădarea lui Tököly ș.a. În același moment, cererile poloneze vizau: reconstituirea regatului în granițele vechi; cedarea Crimeei, Moldovei și Țării Românești de către Poartă în stăpînirea viitorului Regat polonez reconstituit; creștinii de sub stăpînirea otomană să fie scutiți de tribut ș.a. În opoziție, delegații turci, veniseră la Karlowitz, de fapt, cu două proiecte: 1) un armistițiu scurt, în care toată Ungaria să rămînă în stăpînirea imperialilor, iar Transilvania să fie stăpînită în comun (de către habsburgi și turci). Camenița, după dărîmarea zidurilor, să fie restituită Poloniei, iar Belgradul

[11] I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, în *AIINC*, VI, 1931—1935, p. 390.

[12] I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. a II-a, tom. II, București, 1872, p. 262.

[13] Hurmuzaki, *Documente*, V_1, p. 485.

[14] N. Iorga (publ. de) *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. XVI—XIX.

[15] Cf. Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brâncoveanu*, București, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să fie retrocedat turcilor ; 2) o pace durabilă, în care Belgradul şi o parte a Ungariei să fie restituite Imperiului otoman [16].

În cursul tratativelor, cererile, de o parte sau de alta, au mai fost modificate, pretenţiile reduse. Cel mai drastic au fost reajustate cererile polonezilor. Desigur, guvernul de la Varşovia se aştepta la această rezistenţă împotriva pretenţiilor sale, dat fiind atît de numeroasele antecedente în acest sens. De aceea, ambasadorul polonez la congresul de pace de la Karlowitz, Matachowski, avea misiunea să susţină gradat cererile sale, pe etape, cu renunţările impuse de atitudinea părţilor şi mersului tratativelor. Astfel, într-o primă etapă, trebuiau susţinute pretenţiile „maximale" făcute cunoscute încă de la începutul negocierilor : Moldova, Bugeacul, Ţara Românească, Cameniţa (nedărîmată), Crimeea să fie cedată familiei regale poloneze. Dacă nu exista nici o perspectivă de succes, ele urmau să fie reduse la Moldova în întregime, cu Bugeacul golit de tătari, plus Cameniţa şi, în cel din urmă caz, să se pretindă „doar" ţinuturile Cernăuţi şi Suceava, cetăţile Hotin şi Soroca (cu teritoriile ce le aparţineau) şi, bineînţeles, Cameniţa [17]. Dar, cum se ştie, Polonia nu va primi satisfacţie nici în aceste din urmă cereri.

Mai activ decît domnul Moldovei (de fapt, şi cu alte posibilităţi de „manevră" şi în continuarea tratativelor îndelungate anterioare), conştient de importanţa discuţiilor de la Karlowitz şi cunoscînd pretenţiile competitive asupra Ţării Româneşti, Constantin Brâncoveanu ceru voie la Constantinopol să-şi trimită propriul său agent la faţa locului. Această cerere, justificată convingător de domn, fu aprobată şi agentul român desfăşură o activitate în conformitate cu indicaţiile Bucureştiului, apreciată de lordul Paget, cum rezultă dintr-o scrisoare a ambasadorului francez, de Castagnères, către regele Ludovic XIV [18]. Odată cu agentul său, Brâncoveanu trimise, la 17 octombrie 1698, o scrisoare contelui Kinsky (acum, unul din reprezentanţii lui Leopold I la tratativele de pace), în care, după ce reîntărea promisiunile de supunere şi bunele sentimente faţă de austrieci, îl ruga să stăruie ca în tratatul de pace să nu se facă menţiune specială în legătură cu Ţara Românească, pentru a menaja susceptibilitatea Porţii şi a evita mari pericole pentru ţară [19]. Deşi ceilalţi doi reprezentanţi ai împăratului habsburg primiseră, iniţial, instrucţiuni ca să pretindă domnului Ţării Româneşti să presteze jurămînt de credinţă, atît împăratului de la Viena cît şi celui de la Istanbul, iar succesorii lui să fie întăriţi în domnie din partea ambilor suzerani, prin intervenţia contelui Kinsky acest pericol, ce putea crea o stare de ambiguitate politică cu grave consecinţe pentru ţară, a fost evitat. La 27 octombrie 1698, Kinsy recomanda împăratului să ţină seama de intervenţia lui Brâncoveanu şi a avizat delegaţii austrieci la congresul de pace să omită aliniatul respectiv din instrucţiuni (28 octombrie 1698). Avizul acesta îl primiseră plenipotenţiarii imperiali în ultima clipă, totuşi la timp spre a putea lăsa la o parte menţionata pretenţie. „Astfel a rămas Ţara Românească neamintită în tratatul de pace de la Karlowitz" [20]. *Ceea ce putem considera ca fiind un neîndoielnic succes al diplomaţiei româneşti de la sfîrşitul secolului XVII.* În consecinţă, după încheierea sistemului de tratate de pace de la Karlowitz, ţările române, cu excepţia Transilvaniei, şi-au salvat statutul lor politico-juridic internaţional, păstrîndu-şi individualitatea politico-statală şi larga autonomie internă, de care au beneficiat şi anterior, şi toate acestea într-o conjunctură din care izvorau multe primejdii pentru ele.

După îndelungate tratative (de la poziţia în jurul mesei a participanţilor, pînă la întinderea valabilităţii hotărîrilor convenite) la 16/26 ianuarie 1699, plenipotenţiarii beligeranţilor şi mediatorii îşi dădură „osculum pacis" — sărutarea păcii — după depunerea semnăturilor pe tratatele de pace ce puneau, pentru scurt timp, capăt unei perioade de 17 ani de continuu război.

Imperiul habsburgic încheia cu Poarta otomană, de fapt, un armistiţiu de 20 de ani. Prin tratatul de pace, stăpînirea habsburgică era recunoscută, printre altele în Transilvania, în graniţele în timpul lui Mihai Apaffi (de la frontierele cu Podolia, Moldova, Ţara Românească pînă la Mureş). Teritoriul dintre Mureş, Tisa şi Dunăre, cu Timişoara, rămînea în

---

[16] D. Cantemir, *Istoria Imperiului ottomanu. Creşterea şi scăderea lui* (trad. I. Hodoşiu), partea a II-a, Bucureşti, 1878, p. 598—599.

[17] I. Moga, *op. cit.*, p. 392 ; Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 514, 518—520.

[18] La Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 302—303.

[19] Hurmuzaki, *Documente*, V_1, p. 511. O astfel de scrisoare este trimisă şi lordului Paget, tot la 17 octombrie.

[20] Hurmuzaki, *Documente*, V_1, p. 512—514 ; Cf. şi Otto Bruner, *Österreich und die Walachei während des Türkenkriegs von 1683 bis 1699*, în „Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung", Bd. XLIV, 1930, Heft 2 u. 3, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stăpînirea Imperiului otoman. Un număr de cetăți din jurul Timișoarei trebuiau dărîmate pentru a nu se crea pericolul de a fi blocată sau să i se răpească posibilitățile de aprovizionare. Navigația pe Tisa și Mureș rămînea liberă „sudiților" din ambele imperii [21].

Imperiul lui Petru I încheia un armistițiu de numai 2 ani, cu condiția ca fiecare parte să-și stăpînească teritoriile ocupate la acea dată. Astfel, se recunoștea Rusiei drepturile asupra Azovului. Tătarilor li se acorda independența politică, ținînd de sultan numai din punct de vedere religios.

La rîndu-le, plenipotențiarii poloni semnaseră cu cei turci un armistițiu de 20 de ani. Prin tratatul convenit se restituiau, în granițele anterioare primei invazii a sultanului Mahomed în Polonia, Camenița, Podolia, Ucraina. În același timp, Regatul polon „retroceda" ținuturile Neamțului, Sucevei și Sorocăi, ocupate în cursul incursiunilor anterioare în nordul Moldovei [22].

Însumînd și cedările teritoriale în profitul Veneției (căreia îi recunoaște stăpînirea asupra Moreei și aproape întreaga Dalmație), se poate concluziona că prin sistemul tratatelor de pace de la Karlowitz, Imperiul otoman era silit să facă primele mari concesii teritoriale, reîncepînd un drum invers celui parcurs în timpul lui Soliman Magnificul. Pentru puterile europene aliate în Liga sfîntă, tratatele încheiate cu Poarta în ianuarie 1699 erau „acte gloriase". Expansiunea otomană în Europa era oprită definitiv. Harta părții de sud-est a continentului căpăta contururi noi. În timp ce Imperiul otoman intra într-o îndelungată defensivă, cei rus și cei habsburgic se ridicau ca potențiali succesori în stăpînirile lui europene, pe care și le vor disputa accerb și în numeroase războaie ce vor însîngera întreg secolul următor. Recunoașterea legală a pierderii unor părți integrale din Imperiu a marcat începutul real al retragerii otomane din Europa. Rusia și Austria au ajuns într-o poziție din care puteau interveni în afacerile otomane în propriul lor avantaj. Sistemul tratatelor de la Karlowitz a fost primul din multele înțelegeri ce vor urma dintre otomani și coaliții puterilor europene, aliate împotriva lor și a reprezentat, totodată, „trecerea otomanilor de la ofensivă la defensivă" [23].

Pentru Principate, cei aproape 20 de ani de necontenite războaie în care au fost angrenate, într-o formă sau alta, au însemnat o explicabilă și exigentă activizare a relațiilor diplomatico-politice, avînd ca „terminale" Viena, Petersburgul sau Varșovia și nu numai; ele, la rîndu-le intrînd tot mai mult în cercul de preocupări al diplomației din aceste capitale. „Eficiența" și realismul acțiunilor de politică externă românească din acest interval s-au concretizat în salvarea statutului politico-juridic internațional al Principatelor, în evitarea unei translații de suzeranitate sau noi stăpîniri, cu urmări dintre cele mai grave pentru viitorul lor. În același timp, tratatele de la Karlowitz consfințeau stabilirea în vecinătatea nemijlocită a stăpînirii unei mari puteri, a unui imperiu cu vădite tendințe expansioniste. Toate acestea erau în măsură, ca pe de o parte, să alimenteze speranțele românilor într-un ajutor în lupta lor pentru independență, iar pe de altă parte, au creat noi pericole majore pentru individualitatea etnico-politică, cultural-spirituală a Principatelor. Exemplul încorporării Transilvaniei în Imperiul austriac a fost înțeles în toate consecințele sale de către toți românii. Poziționarea în imediata vecinătate a Imperiului habsburgic a determinat, firesc, continuarea derulării unor raporturi intense româno-austriece, în care cele politice se vor înscrie în caracteristicile de pînă acum.

4. *Continuitate și discontinuitate în evoluția raporturilor româno-austriece, 1700—1718. Traslația inițiativelor de domni la boierime.*

Angrenate, mai ales fără voia lor, în desfășurarea evenimentelor politico-militare din zonă, privite, de cele mai multe ori, ca părți ale Imperiului sultanilor, ca bunuri din masa succesorală otomană sau de compensație, Principatele vor avea, totuși, în continuare, inițiative proprii în orientările lor de politică externă. Cele mai multe dintre aceste inițiative se vor înscrie pe linia celor anterioare — aceea a evitării angajamentelor ferme, fără perspectivă sigură de realizare, care să deschidă orizonturi mai libere pentru țară și care să o pună la

[21] Textul tratatului austriaco-otoman la Hurmuzaki, *Documente*, V_2, p. 329—335; vezi și D. Cantemir, *Istoria...*, p. 737.

[22] Tratatul polono-turc la Hurmuzaki, *Documente*, V_2, p. 524—528.

[23] Stanford Jay Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I, *Empire of the Gazis. Rise and Deline of the Ottoman Empire, 1280—1808*, Cambridge, London, 1977, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adăpost de eventuala ripostă violentă a imperiului suzeran sau să aducă consolidarea privilegiilor de clasă ale „protagoniștilor".

Încadrîndu-se în caracteristicile subliniate mai sus, raporturile politice româno-austriece de la începutul secolului XVIII au fost continuate cu aceeași perspectivă, încă sub conducerea domnilor pămînteni. Izvoarele sînt mai bogate în a dovedi o astfel de realitate în ceea ce-i privește pe domnii Țării Românești — Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino — dar nu lipsesc în a confirma o concluzie asemănătoare privitoare și la cei din Moldova.

Deși slăbit din toate punctele de vedere după Karlowitz și nevoit să lupte „pe mai multe fronturi în același timp : împotriva habsburgilor în Ungaria, Bosnia și Serbia, împotriva Poloniei în Ucraina, împotriva Veneției în Dalmația, Albania și Moreea și, în final, împotriva rușilor în Crimeea și Principate" [24], Imperiul otoman a încercat în acest secol să-și păstreze ascendentul în Principate, recurgînd, printre altele, și la o măsură administrativă la fel de eficientă ca și un șir de victorii militare (dar mai puțin costisitoare, evident), introducerea noului sistem de numire a domnilor așa-numiți „fanarioți". Prin aceasta, lipsa de autoritate și inițiativă externă a Principatelor (a domnilor) este dramatic accentuată, „aproape totală". Cum vom dovedi, sperăm, continuarea legăturilor cu imperialii de către domnii amintiți mai sus s-a adăugat la cauzele depunerii și sfîrșitului lor tragic. *Continuatorii au fost o parte a marii boierimi, a clerului înalt, cu colaborarea, uneori, a unora dintre domnii fanarioți. Evident, primii nu reprezentau statul, oficial ; urmăreau, în primul rînd, interese de clasă, dar și binele obștesc, în măsura în care libertățile țării se cereau recunoscute și consolidate iar obligațiile financiare reduse. Se constituie, mai ales în Țara Românească, „partide" boierești probahsburgice, care vor avea intense contacte cu austriecii, în numele lor și al țării, fără să aibe, desigur, „plenipotența oficială" (ca în cazul delegațiilor trimise de Șerban Cantacuzino la Viena sau Constantin Cantemir la Sibiu, de exemplu). Dar, în bună parte, ei exprimau un sentiment colectiv, o orientare firească a populației românești spre un monarh creștin care să-i sprijine în lupta de emancipare de sub turbanul otoman.* Această orientare se va complica odată cu ridicarea țarilor ruși într-o poziție care să alimenteze speranțe asemănătoare, fortificate și de unitatea de religie ; orientare ce va prevala, mai ales după cunoașterea „experienței" Transilvaniei și cea olteană de sub stăpînirea austriacă, însoțită și de o politică de prozelitism catolic (mai ales în Transilvania). Sau, cum subliniază și cronicarul, cînd arăta că : „nesuferit și neplăcut lucru era acesta domnilor și nemeșilor acei țări a rămîne sub stăpînirea neamțului, care nu sub stăpînire ci în robie li se părea a fi. Că fiind de cîțiva ani legați cu bir și cu tocmele sub împărăția turcului, în mare belșug și sburdăciune petreceau în țara lor, cînd ei pre turci în țara lor nu-i vedeau, ce și biroul ce era legat de împărăția turcului ei singuri îl duceau la vremea birului, de nimeni nici o asupreală avînd. Și adevărat cuvînt a zis oarecine : volniciile cele mari deprind a se întoarce în robii. Precum și lăcuitorii țării ungurești, înplînd nemții cetățile lor cu oșteni, multe asupreле și nevoi le făceau boierilor, nemeșilor și tuturor. Pentru ce mai bucuroși erau ungurii să se vadă sub turci decît sub stăpînirea neamțului [...]" [25] — ceea ce poate fi considerată o rezumată punere la punct.

Autoritățile austriece, inclusiv împăratul, au tratat — de pe poziția de mare putere creștină, generoasă, care „oferă", „promite" multe din libertățile, ajutoarele, privilegiile, înlesnirile cerute de români, dar în schimbul unor prestații ce le întreceau pe cele datorate „necredincioșilor" — cu domnii sau delegațiile marii boierimi (cu Ioan Mavrocordat, de exemplu) deși sprijineau pe alți pretendenți la tron etc., dar nu se vor mai încheia tratate, ca mai înainte, nici chiar sub formă de proiect neratificat. Imperialii vor urmări în relațiile lor directe cu românii atingerea unor scopuri proprii imediate — instalarea în noi teritorii, obținerea de provizii sau venituri bănești, înlăturarea sprijinului acordat „curuților" rákoczieni, facilitarea trecerii corespondenței diplomatice etc. — problemele capitale privind soarta acestora și a țărilor lor vor fi rezolvate, în cele din urmă, pe calea înțelegerilor bi sau multilaterale peste capul românilor și în disprețul intereselor lor, cu Imperiul otoman sau cu cel țarist, în consecința evoluției evenimentelor în campaniile antiotomane și a prevederilor tratatelor încheiate la sfîrșitul lor. În aceste momente, de regulă, Principatele Române erau tratate drept „teritorii ale sultanului", iar cererile, angajamentele, ofertele anterioare, promisiunile din tratativele directe româno-austriece deveneau uitate. De aceea, conținutul, dinamica

[24] *Ibidem*, p. 217.

[25] Nicolae Muste (atribuit lui...), *Letopisețul Țării Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele...*, ed. a II-a, tom. III, București, 1874, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

raporturilor româno-austriece au fost strîns configurate şi de desfăşurarea acestor evenimente, precum şi de conţinutul actelor internaţionale semnate de părţi la încheierea lor.

După Karlowitz, anii de pînă la 1737 au fost cei mai favorabili pentru austrieci, atît prin extinderea graniţelor spre sud-est cît şi prin expansiunea economică începută în această direcţie. Este firească deci şi pe deplin explicabilă influenţa sporită în viaţa politică a Principatelor, agresiunile repetate în dauna lor, deschiderea mai pronunţată spre o colaborare cu forţele politice interne româneşti favorabile, pe de o parte şi menţinerea încă dinamică a unor iniţiative şi orientări prohabsburgice boiereşti din ţară, fără să se concretizeze însă într-un plan comun de acţiune sau alte convenţii.

Problemele organizării teritoriilor încorporate în urma tratatului de la Karlowitz şi războiul de succesiune spaniol au reţinut Austria între 1700 şi 1714. În acest interval, domnii Moldovei şi Ţării Româneşti păstrează şi continuă mai discret legăturile cu imperialii. Odată cu izbucnirea mişcării naţionale ungureşti, condusă de Francisc Rákoczy II, în raporturile româno-habsburgice intervin reprezentanţii „curuţilor" şi ambasadorii Franţei la Constantinopol, în sensul împiedicării unei apropieri între Ţara Românească, Moldova şi Austria. Pe linia continuării raporturilor anterioare cu habsburgii, chiar după izbucnirea răscoalei lui Francisc Rákoczy, Constantin Brâncoveanu, primeşte în ţară refugiaţi ardeleni, rămaşi credincioşi imperialilor, ca o nouă dovadă de prietenie, pentru care va primi, mai tîrziu, mulţumirile regelui Iosif [26]. Atitudinea domnului muntean favorabilă austriecilor era constatată şi de căpitanul Dufresnel, primit de două ori, în primăvara anului 1703, de către Brâncoveanu [27]. Toate aceste dovezi, precum şi altele, îi aduc domnului Ţării Româneşti reconfirmarea titlului de principe al Imperiului habsburgic şi a dreptului de depozit şi azil în Transilvania, ceea ce a fost de natură să alimenteze bănuielile turcilor şi reclamarea lui la Poartă de către agenţii lui Rákoczy — Papay şi Horvat [28]. Urmărind realizarea planurilor antihabsburgice ale regelui Franţei, prin sprijinirea „curuţilor" lui Rákoczy, ambasadorul francez în capitala otomană, Férriol, îl acuza pe Brâncoveanu, într-o corespondenţă diplomatică, că, la asediul Seghedinului, acesta ar fi dat generalului austriac Rabutin 24 de care cu exploziv (pulbere). Acuzaţia nu se confirmă la Istanbul, ceea ce nu a împiedicat pe acelaşi diplomat francez să-l pîrască din nou pe domnul muntean că trimite provizii trupelor imperiale din Transilvania, care operau împotriva răsculaţilor unguri [29]. Ceea ce era, de fapt, adevărat. Se pare că insistenţele repetate ale ambasadorului francez au provocat, în cele din urmă, la începutul anului 1706, ordinul Porţii către Brâncoveanu de a interzice furnizarea de alimente austriecilor, ceea ce atrage satisfacţia şi mulţumirile recunoscătoare a lui Francisc Rákoczy (4 martie 1706), care spera că domnul Ţării Româneşti va respecta întocmai dispoziţiile puterii suverane, creînd, astfel, „dificultăţi imperialilor în asigurarea subzistenţei" [30]. Însă prin rudele sale cantacuzine, prin agentul său la Belgrad, Brâncoveanu nu se va depărta de această politică discretă, de prietenie, făcînd şi alte servicii austriecilor. Nu mai tîrziu, decît peste două luni, în aprilie 1706, el trimitea ştiri despre faptul că Rákoczy urma să primească ajutor de la tătari, promiţînd că se va opune la trecerea lor prin ţară. În acelaşi an, este deosebit de activă corespondenţa dintre domn, stolnicul Cantacuzino şi ambasadorul austriac la Poartă, de la care primeşte în dar o caretă cu şase cai. Domnul îi mulţumeşte într-o scrisoare autografă, trimisă din Potlogi [31]. „Plata" au fost, probabil, ştirile despre mişcările „curuţilor" din Transilvania şi amintitele furnituri pentru imperiali. Astfel, este explicabil că raporturile amicale ale lui Brâncoveanu cu habsburgii ajung, totuşi, de notorietate în cercurile diplomatice. Dovadă este şi faptul că, în conferinţa cu marele vizir din 17 septembrie 1706, ambasadorul Férriol întreba cum de Poarta, care ţine aşa de „scrupulos la neutralitate", permite domnului Ţării Româneşti să „asiste pe germani cu alimente, cai, tot ce le trebuie [...]". Răspunsul marelui vizir amintea necesitatea de a se continua relaţiile de negoţ [32]. Şi într-adevăr, furnizarea de produse româneşti către imperiali a continuat. Afirmaţia este susţinută şi de repetatele reveniri ale ambasadorului francez şi ale reprezentanţilor lui Francisc Rákoczy asupra problemei. Mai mult, Férriol, numindu-l pe Brâncoveanu „prieten al germanilor" [austriecilor — *n. ns.*], insista pe lîngă rege pentru depunerea lui, invocînd în sprijinul acuzaţiilor sale şi titlul de prinţ al Imperiului habsburgic, acordat domnului muntean (reînnoit, iarăşi, în 1706 de Iosif I),

[26] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 28.
[27] N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, în *ARMSI*, s. II, t. XXI, p. 144.
[28] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 33. Un raport al acestora către Fr. Rákoczy, cu valorile depuse la Braşov, *ibidem*, p. 134—139.
[29] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 358, 360.
[30] Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 30. [31] *Ibidem*, p. 36—37.
[32] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 50—51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precum și faptul că și-a depus o parte din averi la Brașov, Sibiu și Viena[33]. Deși interpretarea atitudinii și actelor lui Brâncoveanu față de imperiali nu putea fi aceasta, faptele insistau ca atare și, la o primă vedere, o sprijineau.

În ce o privea, Curtea habsburgică era firesc interesată în continuarea unor relații amicale cu domnii din Principate, avînd doar de cîștigat de pe urma acestora. În această perspectivă, la 9 noiembrie 1706, din Viena, i se cerea noului reprezentant austriac la Poartă să păstreze bune relații cu domnii Țării Românești și Moldovei, continuîndu-se corespondența secretă cu ei[34]. După informațiile avute de cronicar, se pare că înlocuirea lui Antioh Cantemir din domnia Moldovei (în septembrie 1700) cu Constantin Duca (a doua domnie în această țară) s-a produs și în urma intervenției ambasadorului austriac la Istanbul: „[...] se întîmplase la acea vreme de ținea gazdă solul nemțesc în casele lui Constantin Duca vodă (mazil, atunci, la Constantinopol — *n. ns.*) și i se rugă acel sol, ținînd gazdă la dînsul, de au grăit solul vezirului să-l facă domn pe Constantin Duca vodă. Și atunci, vizirul îl ținea la mare cinste pe acel sol [firesc — era după semnarea tratatului de pace de la Karlowitz! — *n. ns.*] și numai ce au căutat a-i face voiea [...]"[35]. Oricum, solul rus, care se întorcea de la Istanbul pe uscat, prin Iași, îi confirmă lui Antioh Cantemir știrea că este mazil, pe care o aflase „de la solul nemțesc"[36]. Intervenția favorabilă a ambasadorului imperial se confirmă și prin faptul că noul domn, Constantin Duca (susținut, ca ginere, și de Brâncoveanu, „prietenul germanilor") va facilita mult circuitul corespondenței austriece prin țară, fiind chiar învinuit de sprijin nepermis de larg în favoarea imperialilor[37].

De fapt, în Moldova este greu de vorbit de raporturi susținute, continui, cu imperialii la începutul secolului XVIII, datorită și faptului că la tronul țării domniile sînt de scurtă durată, ceea ce nu a fost în măsură să permită consolidarea unor inițiative sau începerea altora (mai ales că ocuparea tronului nu era sigură și reacția Porții trebuia menajată). Astfel, după 1700, pînă la sfîrșitul tragic al domnului Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, în Moldova se produc nu mai puțin de nouă schimbări de domnie și nu toți domnii — ca de exemplu, Mihail Racoviță și Nicolae Mavrocordat — au avut curajul să încerce o politică de colaborare cu austriecii. Dimpotrivă.

În schimb, Constantin Brâncoveanu va continua pe linia acelei colaborări limitate, prudente, cu imperialii, care să nu-i creeze primejdii mari pentru el sau țară, dar nici să nu-i îndepărteze. În repetate rînduri, în corespondența cu diplomații austrieci, cu autoritățile imperiale sau în contacte directe cu reprezentanții acestora, domnul face repetate declarații de prietenie și dă asigurări de colaborare, de păstrarea bunelor sale sentimente. Astfel, într-o scrisoare din 19 iulie 1707, către ambasadorul Quarient, Brâncoveanu se arăta dispus să trateze și să facă noi servicii imperialilor. Deși împrejurările nu erau favorabile, are curajul să ceară desemnarea unei persoane prin intermediul căreia să întrețină legăturile cu Viena. Cu toate că era după „istorica" sa chemare la Adrianopol, în urma căreia tributul țării a fost mult mărit, datorită lăcomiei celor de la conducerea Imperiului otoman, „care cu pretențiile lor nesăturate au secătuit această țară necăjită", domnul Țării Românești anunță că va trimite persoanei desemnate pentru tratative și o parte din suma promisă. În legătură cu furnizarea proviziilor, atrage atenția asupra dificultăților de transport și dușmanilor care puteau să denunțe toate acestea. Cere să se trimită la el un comisar (ar putea fi brașoveanul Ignazio *Haan*) pentru „contratare". Insistă — semnificativ — asupra secretului ce trebuie păstrat în legătură cu aceste tratative. Interesat de starea politică înconjurătoare, cerea relații cu privire la raporturile dintre habsburgi, francezi, ruși și suedezi; care vor fi mediatorii în conflictul existent; dă unele informații[38]. Spre deosebire de domn, stolnicul Constantin Cantacuzino era în corespondență și cu fruntași ai mișcării rákocziene, cum erau Laurențiu Pekri și Mihail Mikeș, pomenind și de trecute dovezi de prietenie, de servicii reciproce și afaceri comune[39]. Nu pare să fi fost, însă, o „disjuncție" în orientarea politică externă între Brâncoveanu și Cantacuzini, deoarece — deși în iulie același an (1709), domnul primește și-l asigură pe interpretul imperial Wolde, în trecere spre Sibiu, că păstrează aceleași sentimente

---

[33] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 364—365.

[34] C. Giurescu, V. Dobrescu, *op. cit.*, p. 146.

[35] I. Neculce, *op. cit.*, p. 267. [36] *Ibidem*, p. 268.

[37] N. Iorga, *Francisc Rákoczy al II-lea, învietorul conștiinței naționale ungurești și românii*, în *ARMSI*, s. II, tom. XXXIII, București, 1911, p. 10.

[38] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 60—61.

[39] C. Giurescu, V. Dobrescu, *op. cit.*, p. 164—165; p. 173; Hurmuzaki, *Ducumente*, X_1, p. 434—435 și 438—439.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de prietenie pentru austrieci [40] — va colabora, în cele din urmă, cu unele căpetenii „curute" (comitele Alexandru Károly, Pápay ş.a.) şi va interveni chiar direct la Viena pentru eliberarea lui Nicolae Bethlen (care făcuse un schimb de moşii cu Mihai Cantacuzino) şi iertarea lui Mihai Mikeş (aflat în Moldova, în acel moment) [41]. Desigur, revenirea lui Brâncoveanu ar fi putut fi o concesie sub presiunea turcilor, care îi sprijineau, cum se ştie, pe rákoczieni (conducătorul lor fiind recunoscut drept „craiu"), neputînd să meargă pe o linie proprie potrivnică. Orientarea lui Brâncoveanu către imperiali este dată în vileag şi de vărul său primar, Toma Cantacuzino, spătar în Ţara Românească, fugit la 1711 la Petru I, aflat la Iaşi. Şi nu se putea ca fostul înalt dregător muntean să nu cunoască bine o parte din secretele politicii rudei sale, domnul ţării. Toma Cantacuzino îl sfătuia pe ţar să nu se încreadă în domnul muntean (căruia acesta îi trimisese 300 de pungi pentru procurarea de „zaherea", cerîndu-i să iasă înainte la Fălciu), că „umblă cu vicleşug, că nici oaste face, nici pîine nu cumpără, nici el nu va să vie înaintea oştirei la Fălciu. Ce sfatul lui era: de a vedea că bat moscalii pre turci, el să se închine cu toată ţara la nemţi". Şi, mai adaugă cronicarul, că Toma „văzind acel sfat al Brâncoveanului vodă că este aşa, s-au vorovit cu unchiul său, cu Constantin Cantacuzino stolnicul şi cu Mihai Cantacuzino spătarul şi cu alţi boieri de seamă, să vie el înainte să dea ştire împărăţiei tale [lui Petru I — *n. ns.*] [...] şi 18 000 de sîrbi ce sînt în capul ţării muntenești vra să vie la împărăţia ta şi i-au proptit Brâncoveanul vodă şi nu lasă pe sîrbi, de cei ce slujesc la nemţi, să vie" [42] — dar cronicarul nu pătrunsese exact mobilurile şi semnificaţiile atitudinii marelui domn, care se ferea să angajeze ţara, fără să fie convins că nu-i periclita situaţia. Preocupat şi de viitorul său şi al familiei, Constantin Brâncoveanu, conştient de serviciile făcute imperialilor, va cere de mai multe ori să i se reconfirme titlul de principe al Imperiului şi dreptul de depozit şi azil în Transilvania. În februarie 1711, prin unul din secretarii săi de la Viena, cerea împăratului Iosif I să i se acorde două protecţionale cu acelaşi cuprins, unul adresat generalului comandant al Transilvaniei, iar celălalt generalului de la Braşov, ordine ce i se dau la 12 martie acelaşi an [43] (deşi antedatate, pentru a nu trezi noi suspiciuni din partea Porţii). Un an mai tîrziu Brâncoveanu primeşte o a treia confirmare a titlului nobiliar austriac şi a acestor ordine, din partea noului împărat, Carol al VI-lea [44].

Prin intermediul domnilor români, austriecii aveau posibilitatea să obţină numeroase şi utile ştiri politice din lumea otomană. Se ştie că, în acest sens, Constantin Brâncoveanu primea săptămînal rapoarte de la reprezentanţii săi de la Constantinopol, aşa încît era în măsură să cunoască şi să ofere informaţii de strictă actualitate şi certă utilitate, pe care imperialii şi le doreau şi, desigur, le solicitau. În măsura în care „regula discreţiei" era respectată, domnul de la Bucureşti le-a făcut cunoscut imperialilor, poate mai ales în nădejdea că vor sluji unor noi planuri de campanie antiotomană. Astfel, între multe alte momente asemănătoare, la 6 iunie 1712, Constantin Brâncoveanu comunica contelui de Herbestein informaţii despre intenţiile turcilor de a deplasa pe regele Suediei, Carol XII, de la Bender, în urma insistenţelor ruşilor, iar la 25 august 1713, acelaşi trimitea contelui Steinville (comandantul Transilvaniei) ştiri despre concentrarea de „trupe păgîne în Moldova, pe rîul Prut", aşteptînd ordine de la Poartă pentru acţiunile viitoare [45].

Privitor la Moldova, ştirile de acest fel sînt încă sărace, deocamdată. „Pe vremea tulburărilor" trecute, austriecii ocupaseră o zonă din nordul ţării, unde-şi fortificaseră unele garnizoane — „palănci". Domnul Nicolae Mavrocordat intervine, în 1712, la comandantul Maramureşului „să trimită să strice palanca pe care o făcuseră nemţii la Dorna". Deoarece acesta găsea pretext că hotărîrea depinde de comandantul întregii Transilvanii, „Nicolae vodă a scris generalului Sibiului", aducîndu-i la conştinţă că dacă nu va trimite să strice palanca şi „să ridice pe nemţi de acolo, va înştiinţa împărăţia [Poarta otomană — *n. ns.*] de această palancă şi o va strica el. Auzind dar aceasta, generalul Sibiului a trimis de a stricat-o şi a ridicat pe nemţi de acolo" [46]. Toate aceste momente accidentale asemănătoare nici nu ar putea fi integrate, practic, în desfăşurarea unor raporturi politice moldo-austriece, ca în timpul lui Constantin Cantemir, de exemplu. Domnii din Moldova „predaseră" responsabilitatea ini-

[40] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 69.
[41] C. Giurescu, V. Dobrescu, *op. cit.*, p. 197.
[42] I. Neculce, *op. cit.*, p. 318.
[43] N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902, p. 264.
[44] C. Giurescu, V. Dobrescu, *op. cit.*, p. 34.
[45] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 128, 134.
[46] *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, ed. Nestor Camariano şi Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, 1965, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţierii unor contacte cu imperialii boiemirii, înaintea celor din Ţara Românească (explicabilă şi prin numirea mai tîrzie aici a domnilor „fanarioţi"). Dar nici în rîndul boierimii moldovene nu se formează un „partid" prohabsburgic puternic, ca în Muntenia şi atît de dinamic. Unele iniţiative de colaborare cu austriecii vor porni de la cîţiva reprezentanţi ai boierimii moldovene din ţinuturile dintre Siret şi Munţi, în timpul războiului din 1716—1718, în domnia autoritară (a treia în această ţară) a lui Mihail Racoviţă.

În Ţara Românească, după martirizarea lui Constantin Brâncoveanu, noul domn, Ştefan Cantacuzino, continuă relaţiile amicale cu imperialii: „asemenea cu sfatul tată-său [stolnicul Constantin — *n. ns.*] a urmat corespondenţa cu împăratul [Carol VI, de această dată — *n. ns.*] ca unchiul său Şerban voievod şi ca vărul său, Constantin voievod Brâncoveanu [...]" [47] — continuînd, deci, tradiţia politică a înaintaşilor săi la tronul ţării. Ca şi domnescul său văr, Ştefan Cantacuzino înştiinţa, de exemplu, în februarie 1716, pe austrieci (prin generalul Steinville) despre pregătirile de război ale turcilor [48], informaţii deosebit de preţioase în contextul apropiatei campanii otomane împotriva habsburgilor. Atitudinea favorabilă, serviciile şi corespondenţa domnului muntean cu imperialii sînt confirmate şi de baronul de Tige, într-o scrisoare a acestuia către generalul comandant al Transilvaniei, din 14 februarie 1716 [49] (prin intermediul lui Apostol Manu, din Braşov, fost om de încredere a lui Constantin Brâncoveanu). La sfîrşitul anului 1715, domnul Moldovei, Nicolae Mavrocordat, şi o parte din boierii Ţării Româneşti îl pîrăsc pe Ştefan Cantacuzino la marele vizir, printre altele, şi pentru că „şi el urmează corespondenţa cu împăratul şi că este hain" [50]. Această acuzaţie, dovedită, va fi printre cauzele principale ale mazilirii domnului şi uciderii lui şi a tatălui, stolnicul.

Aflat mazil la Constantinopol (din ianuarie 1716) Ştefan Cantacuzino şi Constantin stolnicul scriu imperialilor „ca să trimită oaste să-i ia din mîna capigibaşii". Scrisoarea de răspuns a generalului Steinville este interceptată de oamenii lui Nicolae Mavrocordat (numit domn în Ţara Românească, încă de la 25 decembrie 1716) şi este trimisă marelui vizir în tabăra de la Adrianopol. Acesta o face cunoscută sultanului, care ordonă sugrumarea şi decapitarea fiului domn şi a tatălui, la 7 iunie 1716 [51]. Chiar dacă alte informaţii nu confirmă (încă) direct faptele, toate antecedentele şi împrejurările vin să le susţină. Turcii se aflau în plină pregătire a campaniei antihabsburgice şi, desigur, orice ştire despre colaborarea, sprijinirea viitorilor inamici era în măsură să atragă — în acel climat războinic — represiunile cele mai drastice, mai ales că legăturile nepermis de apropiate ale domnilor munteni cu imperialii erau cunoscute de demult la Poartă.

Sfîrşitul tragic al stolnicului şi fiului, domnul, însemna înlăturarea Cantacuzinilor de la conducerea politică a ţării. În anii ce urmează, mai ales în timpul noului război austro-turc, aceştia şi rudele lor vor fi fruntaşii şi dinamizatorii acţiunilor în favoarea habsburgilor, opoziţie ce se generalizează în urma măsurilor antiboiereşti ale lui Nicolae Mavrocordat.

Semnarea păcii dintre Imperiul otoman şi cel ţarist, la 5 iunie 1713, în condiţii avantajoase pentru primul, a însemnat, la Istanbul, un nou triumf al cercurilor favorabile unui război cu Veneţia. Presiunea internă asupra sultanului — susţinută de noul mare vizir, Damat Ali Paşa — de a încerca să redobîndească Morea, era alimentată şi de cererile de ajutor ale locuitorilor ortodocşi împotriva dominaţiei catolice exercitată sub conducerea Veneţiei. Războiul a fost declarat în decembrie 1714, cînd Veneţa stîrnea o răscoală pe scară largă împotriva otomanilor în Muntenegru şi trimitea vasele sale să jefuiască corăbiile negustorilor otomani şi ale pelerinilor ce navigau între Egipt şi Istanbul, violînd, prin toate acestea obligaţiile asumate prin tratatul de la Karlowitz [52]. Deocamdată, problemele vestice, mai ales cele spaniole, impuneau habsburgilor păstrarea păcii cu otomanii. Dar, în 1716, împrejurările devin mai favorabile pentru imperiali: Franţa, abia ieşită din războiul de succesiune, era slăbită; o acţiune ostilă a Spaniei în posesiunile italiene era depăşită prin intervenţia papei Clement IX şi, în felul acesta, Austria îşi eliberase importante forţe pe care să le îndrepte spre Dunăre. Pe de altă parte, întreprinsă în condiţii de superioritate zdrobitoare, campania otomană împotriva veneţienilor şi-a atins în scurt timp ţelul: în interval de cîteva luni, din primăvara pînă în toamna anului 1715, trupele turceşti au reuşit să pună capăt stăpînirii veneţiene în Peloponez, Creta şi-n unele din insulele Arhipelagului, ameninţînd şi Imperiul habsburgic în Dalmaţia şi Croaţia. Toate acestea au determinat, în final, pe austrieci

[47] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902, p. 315.
[48] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 147—148.
[49] *Ibidem*, p. 149.
[50] N. Iorga, *Genealogia...*, p. 316.
[51] *Ibidem*, p. 317.
[52] Stanford J. Show, *op. cit.*, p. 231—232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să reînnoiască alianța cu Veneția (13 aprilie 1716) și să ceară retragerea totală a turcilor din ultimile lor cuceriri. Un număr de miniștri otomani, amintindu-și înfrîngerile anterioare suferite din partea lui Eugeniu de Savoia, îndrumau la prudență, dar marele vizir l-a convins pe sultan că otomanii sînt acum destul de puternici ca să recîștige Transilvania, Ungaria și să înainteze chiar spre centrul Europei. La 15 aprilie 1716, războiul turco-austriac fu declarat, dar avea să aducă mari pierderi pentru otomani, care vor fi siliți să mai facă un pas înapoi din stăpînirile lor europene.

În vederea începerii campaniei antihabsburgice, turcii au luat primele măsuri care au implicat și Principatele: furnituri sporite, schimbarea domnilor ș.a. „Și dacă s-au întors de acolo [din Moreea, trupele otomane victorioase, în vara lui 1715, împotriva veneților, sub conducerea marelui vizir — *n. ns.*] la Țarigrad cu izbîndă de biruință, strigat-au război asupra nemților la anul viitor și au socotit să întărească Țara Muntenească cu domn credincios împărăției, să mute pe Nicolae vodă în Țara Muntenească și să mazilească pe Ștefan Vodă Cantacuzino, ce era atunci domnul Țării Muntenești. Și au dat domnia Țării Muntenești lui Nicolae Vodă, la anul după venirea din Moreea, iar domnia Moldovei au dat-o lui Mihai vodă Racoviță [...]" [53]. Domnul, adus din Moldova, trebuia să facă față cererilor sporite, de aceea impune boierimii muntene grele sacrificii financiar materiale, atingînd-o grav în privilegiile sale. Măsurile domnului determinară o opoziție extinsă împotriva acestuia, în care se va integra chiar și mitropolitul țării, Antim Ivireanu. În aceste condiții, orientarea spre austrieci (rușii erau încă departe și fuseseră înfrînți în 1711) a fost o „reacție elementară", firească, alimentată și de cunoscutele antecedente, exacerbată de „noua formulă de guvernare" a lui Nicolae Mavrocordat [54]. Deși un raport din 7 mai 1716 (Fleischman către Consiliul de război) arată că domnul muntean a trimis un agent prin care dă asigurări de alianță și bune intenții față de imperiali [55], chiar din primele săptămîni ale începerii războiului, boierimea din Principate a stabilit legături cu austriecii, tot mai susținute odată cu victoriile imperialilor.

În vara anului 1716, evenimentele hotărîtoare ale războiului austro-turc s-au desfășurat în Serbia, Banat și Ungaria, Principatele rămînînd, la început, în afara zonei de operații. Prima incursiune a austriecilor, din acest război, în Țara Românească are loc în Oltenia, unde 300 de „cătane" pun pe fugă 3 000 „de ai noștri", cu colaborarea comandantului lor, Petru Obedeanu. Cu sprijinul unor boieri olteni — serdarul Barbu Brăiloiu, căpitanul Bengescu ș.a. — Oltenia ajunge în scurt timp sub controlul imperialilor, unitățile turcești de aici fiind silite să se refugieze peste Dunăre [56].

Partida boierească prohabsburgică din Țara Românească se adresează, de la bun început, lui Eugeniu de Savoia și, prin acesta, împăratului Carol VI, cerînd, în esență, îndepărtarea lui Nicolae Mavrocordat și luarea țării sub ascultarea imperială: „[...] Ditionem speravimus, cique unanimiter et fideliter dedicavimus animos nostros et ut haec nos liberaret a Turcarum [...] servitute". La sugestia a doi deputați ai boierilor, în august 1716, generalul Steinville trimite cîteva unități militare de la Craiova la București, pentru a-l aresta pe domnul ce-i convocase cu scopul de a le smulge noi sume de bani [57]. Boierii, urmărind să scape de domn, îl informează eronat, exagerînd numărul trupelor austriece, vorbind de o adevărată invazie a țării. În această situație, Nicolae Mavrocordat este silit să se retragă la Giurgiu și, apoi, peste Dunăre. Aflînd inexactitatea știrilor despre invazia austriacă, se reîntoarce la București cu oști otomane, chemîndu-i, totodată, și pe tătari. Urmează represaliile domnului împotriva celor care l-au informat greșit, a boierilor și negustorilor care nu l-au urmat la Giurgiu. Găsit principal vinovat, boierul Pătrașcu Brezoianu este decapitat de beșli aga, înainte de intrarea în București, la „fîntîna Radului vodă" (semnificativ, slujitorii și dregătorii din țară au refuzat să execute ordinul domnului, care a apelat atunci la ofițerul turc); grele amenzi sînt impuse negustorilor și boierilor care au refuzat să-l însoțească în fuga sa, iar mitropolitul este depus și i se cere caterisirea, pentru aceeași vină [58]. Politica de impuneri și represalii împotriva boierimii continuă și ia chiar proporții, dar efectele vor fi contrare celor

[53] Al. Amiras, *Cronica anonimă a Țării Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicile...*, ed. a II-a, tom. III, București, 1874, p. 123.

[54] Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, 1971, p. 16.

[55] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 150.

[56] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești (1290—1728)*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 223—224; Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 17.

[57] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, vol. I (1716—1725), 1913, p. 2; Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 198.

[58] *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 195; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmărite de domn — opoziția împotriva luminatului fanariot se generalizează, iar apelurile boierimii către imperiali sînt tot mai des formulate. Într-un raport al valetului nobilului transilvănean P. Micloș, care a fost reținut la București ca suspect și a cunoscut direct evenimentele, se arăta că, după revenirea lui Nicolae Mavrocordat, 40 de mari boieri au „dezertat" la germani, care, în cazul unei noi incursiuni pînă la București, vor găsi larg sprijin. Este sugerat, totodată, un traseu de intervenție care urmat trebuia să asigure surpriza [59]. Boierimea, cu sprijinul imperialilor, va reuși în planul ei de înlăturare a lui Nicolae Mavrocordat. Inițial, pentru a izbîndi și pregăti surpriza, „s-a hotărît ca boierii să se prefacă că-i sînt credincioși domnului și să zică că nu este oaste cătănească în țara lor, pentru ca, amăgind astfel pe domn, să vină peste cîteva zile, pe neașteptate, să-l prindă. Deci boierii au încredințat pe domn că nu mai este nici o teamă, că dușmanii au plecat, să nu mai țină pe lîngă el oastea turcească, că suferă țara. Domnul, încrezîndu-se în vorbele lor, a slobozit oastea și ședea fără grijă [...]" [60] așa încît, în interior, reușita planului era asigurată. După cucerirea Timișoarei și Banatului (12 octombrie 1716), în urma repetatelor cereri ale boierilor munteni și promisiunilor lor de supunere, imperialii iau hotărîrea de înlăturare a domnului care nu se arăta dispus să colaboreze cu ei și nici să dea curs cererilor de aprovizionare adresate de generalii austrieci.

Încă în septembrie 1716, odată cu începerea asediului Timișoarei, trupe austriece intră în Țara Românească, unde „fuseră bine primite de locuitorii creștini", dînd speranțe că se vor „menține cu toții cu plăcere sub dominația împăratului dacă vor fi susținuți". Cînd, după o rezistență de aproape două luni, „pașa de Timișoara a arborat pavilionul alb", Eugeniu de Savoia trimite noi trupe în Țara Românească, „pentru a anunța prințul sau domnul acestor provicii" să plătească contribuții de bună voie, fără a fi nevoit să folosească forța. Imperialii intenționau să intre în cantonamente de iarnă în Muntenia, „în partea [...] care este contiguă cu Transilvania", deși trupele otomane nu se retrăseseră în totalitate [61]. Evident, Nicolae Mavrocodat nu putea face nimic din toate acestea.

La 8 noiembrie 1716, generalul Steinville, comandantul Transilvaniei, publică, la Deva, un manifest în care denunța, exagerînd, atitudinea și actele dușmănoase ale lui Nicolae Mavrocodat și face cunoscute desele plîngeri ale țării prin delegațiile boierești. Și, în consecință, imperialii își asumau misiunea de „a-i mîntui de la pieirea desăvîrșită pe locuitorii care suspină sub jugul tiranului lor stăpîn" [62]. Fiind informat despre aceasta, domnul trimite oștile aflate la București, sub comanda lui Radu Popescu, în Oltenia, dar serdarul Barbu Brăiloiu anunță pe austrieci, care le vor respinge cu ușurință. La scurt timp, la chemarea și cu colaborarea boierilor din țară, la 14 noiembrie 1716, unități austriece (de fapt, sîrbești și românești), sub conducerea căpitanului Ștefan Dettine (Pivoda), ajung la București prin surprindere, înfrîng puținele unități turcești și tătărești rămase, iar Nicolae Mavrocodat, surprins, este luat prizonier și dus în Trasilvania (unde va fi reținut pînă la sfîrșitul războiului, la Sibiu și, apoi, Alba Iulia). În aceeași noapte, o parte a boierimii muntene, în frunte cu: vornicul Șerban Bujoreanu, vistiernicul Ilie Știrbei, Grigore Băleanu, Radu Golescu, stolnicul Șerban Greceanu, vistiernicul Matei Crețulescu, căpitanul de lefegii Ion Băcăceanu și „toți alții" scriu, din București, lui Gheorghe Cantacuzino (fiul fostului domn, Șerban Cantacuzino, aflat de mult timp în Transilvania, la Brașov) despre reușita acțiune, care tocmai se consumase și la pregătirea căreia participaseră, comunicîndu-i că-l așteaptă ca domn [63]. Boierimea colaboratoare credea că situația creată va fi consolidată prin rămînerea oștilor imperiale în capitală dar, din dispoziția lui Eugeniu de Savoia, unitățile austriece părăsesc Bucureștiul. O parte a populației și aproape 800 de boieri, cu familiile lor, se retrag în zona de munte și în Transilvania, de frica represaliilor turcilor și tătarilor [64]. „Prinderea lui Nicolae Mavrocodat — comentează N. Iorga — de către nemți, pe care-i chemase și condusese o partidă de boieri, mai ales de olteni, introdusese *o direcție nouă în politica boierimii muntene față de creștinii din vecinătate*. Pentru întîia oară, se văd acum în mijlocul lor oameni hotărîți să sufere oricît și să primească orice nouă stare de lucru numai *să treacă de la un împărat de lege dușmană la împăratul închinător lui Hristos*. Pînă atunci, iubitorii de nemți sau de ruși nu voiau altceva, decît o îmbunătățire, ca ordine și siguranță a țării, prin această alipire la biruitorii turcilor: înainte și după 1711, Constantin și Mihai Cantacuzino, care răpuseră apoi pe Brâncoveanu prin pîri de hainie, stătură în legăturile celo mai strînse cu țarul

[59] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 160—161.
[60] *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 195.
[61] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 395, 298—299, 401.
[62] C. Giurescu, *Material...*, vol. I, p. 50—52. [63] *Ibidem*, p. 53—54.
[64] Cf. Raportul lui Dettine, către Steinville, *ibidem*, p. 58—59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și cancelaria moscovicească; iar cînd Ștefan vodă, fiul stolnicului luă locul unchiului său se urmă înainte cu ștafetele, felicitările și asigurările de credință din partea voievodului Țării Românești. Dar de cîte ori, de la 1686 la 1716, prilejul ocupației se înfățișă, de atîtea ori fruntașii Principatului, boierii și domnul, se înțeleseseră pentru a zăbovi hotărîrea cu urmări așa de grele. Pe cînd, de data aceasta, după îndrăzneața expediție de la București și retragerea peste hotare a celor ce luaseră parte, direct sau indirect la dînsa, se va vedea întîiu o tabără de fanatici ai anexării [...]" [65]. Dar prin prinderea și reținerea domnului muntean, imperialii urmăreau și scopuri proprii, „mai înalte", decît să dea curs cererilor boierimii românești, a căror finalitate și semnificație nu au scăpat diplomaților și persoanelor introduse în politica cabinetelor vremii. Imediat după depunerea lui Nicolae Mavrocodat în Transilvania, se credea că, dat fiind bogăția domnului, fiul fostului mare dragoman otoman, împăratul ar fi putut obține „cîte mii de scuzi" pentru răscumpărarea sa, dar se impune, mai ales, încheierea că împăratului i-ar place mai mult să-l rețină pentru a-l împiedica să continue acțiunile în folosul Porții și pentru „a-i deturna pe locuitorii Țării Românești de la religia lor și a se supune dominației Majestății Sale imperiale" invocîndu-se ca argument, printre altele, și exemplul suferințelor ungurilor sub dominația otomană, care au luat sfîrșit odată cu integrarea lor în Imperiul habsburgic. O astfel de finalitate a fost alăturată și faptului de a permite stabilirea în Transilvania a văduvei și copiilor fostului domn decapitat de turci (Ștefan Cantacuzino) pentru a-și anima „părinții și prietenii să contribuie ca locuitorii acestei provincii [Țara Românească — *n. ns.*] să se supună de bună voie împăratului" și, ca rezultat, mulți locuitori au urmat „de bunăvoie" de imperiali. Cu alt prilej, se face constatarea lămuritoare, exactă că „prinderea lui Mavrocodat și a familiei sale este privită ca un eveniment foarte fericit și care ajută scopul împăratului de a supune întreaga Țară Românească" [66], ceea ce poate să țină loc de concluzie cu privire la scopul acțiunii imperialilor din 14 noiembrie 1716 și finalitatea politicii lor cu privire la această țară românească. Aceluiași țel i-a fost subsumată și preocuparea, abil calculată, a imperialilor de a folosi în expedițiile lor — din întreaga perioadă retrospectivată aici — în Principate și contigente de români ortodocși din Ungaria și Transilvania, pentru a influența pe locuitorii din Moldova și Țara Românească.

După ce domnul țării a fost luat în captivitate, prin stratagema inteligentă a lui Ștefan Dettine, „mare căpitan de husari", boierii țării — „tota Valachiae nobilitas" — se întrunesc la Tîrgoviște, la 28 noiembrie 1716, în „consilia", unde iau hotărîrea de a așeza țara sub suzeranitatea împăratului" [67]. Hotărîrea „consiliului" boieresc este făcută cunoscută, prin scrisoarea din 29 noiembrie, generalului Steinville și prin acesta împăratului. În document se evidențiază special hotărîrea comună a boierilor munteni — „ca una a tuturor boierilor și a întregii țări" — că vor trimite doi boieri de frunte, cu plenipotența necesară, pentru a depune, în numele țării, „omagiu de supunere și fidelitate" și pentru a discuta aspectele cele mai urgente cerute de noua situație. Scrisoarea este semnată de: noul mitropolit Mitrofan, marele ban Radu Hrizea, marele vornic Șerban Bujoreanu, marele logofăt Grigore Băleanu, marele spătar Radu Golescu, marele vistiernic Ilie Știrbei, marele medelnicer Șerban Năsturel, marele serdar Șerban Greceanu, marele serdar Drăghici Strîmbeanu, marele șetrar Mogoșescu, marele spătar Matei Crețulescu, marele agă Grigore Strîmbeanu, căpitanul Vintilă Bucșanu, postelnicul Constantin Strîmbeanu, căpitanul Constantin Bucșan, Constantin Buzoianu și „Bercus Cosescu" [68]. Și pentru a consolida această hotărîre, în același loc, la 3 decembrie 1716, boierii și negustorii țării fac „jurămînt de unire" în care recunosc calitățile și „meritele", dreptul ereditar la tron a lui Gheorghe Cantacuzino și se angajau, cu blestem, să rămînă solidari în jurul acestuia, ca o hotărîre comună, benefică pentru întreaga patrie. Printre semnatarii „legămîntului" apar și boieri de treapta a doua și negustori, ca Ioanid, de exemplu [69]. Dar, pentru ca planul boierilor să fie dus la îndeplinire, austriecii trebuiau să treacă de la promisiuni la fapte, să asigure cu forțe proprii luarea sub protecția împăratului, așa cum cereau, în repetate rînduri, delegațiile boierești. Gîndindu-se la implicațiile internaționale ale unora asemenea acte de forță, austriecii au refuzat susținut să se angajeze cu trupe în Muntenia, pentru a ocupa și controla țara, cu excepția Olteniei. Și chiar, la începutul lui decembrie 1716, se instituie, cu acordul comandamentului austriac, o cătămămie de patru boieri, cu misiunea de a conduce țara în așteptarea unei soluții definitive [70].

---

[65] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. CXLVI—CXLVII.

[66] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 401—402.

[67] Scrisoarea — raport a lui Nicola de Porta, către Steinville, la C. Giurescu, *Material...*, vol. I, p. 59—60.

[68] *Ibidem*, p. 62—63. [69] *Ibidem*, p. 66—69. [70] *Ibidem*, p. 71—72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a evita o opoziție totală și generalizată antiotomană, turcii nu trec la represalii împotriva boierilor și a țării și chiar dezavuează politica internă a fostului domn, iar în decembrie 1716 este numit domn Ioan Mavrocordat (fratele lui Nicolae), care intră în București în ianuarie 1717, însoțit de unități turcești și tătărești. Imediat după venirea în țară, noul domn inițiază contacte cu comandamentul imperial din Transilvania, în scopul de a obține retragerea unităților austriece așezate în centrele fortificate de la Mărgineni și Cîmpulung. Discuțiile vor dura aproape două luni și se vor concretiza în *convenția încheiată la 24 februarie 1717, la Sibiu*. În conformitate cu cele hotărîte aici, unitățile austriece aflate în țară urmau să fie evacuate peste Olt și, respectiv, în Transilvania ; autoritatea lui Ioan Mavrocordat era recunoscută numai asupra celor 12 județe ale Munteniei, iar a imperialilor în Oltenia ; domnul mai promitea să ofere anumite informații austriecilor în schimbul menținerii în domnie și, în termen de două luni, trebuia să trimită la Sibiu 100 de pungi din suma cerută, în repetate rînduri, de noii stăpîni ai Transilvaniei [71]. Se făcuse, astfel, cum s-a mai subliniat deja, primul pas în direcția despărțirii Olteniei de Muntenia. Convenția din februarie 1717 va fi invocată de austrieci, pentru păstrarea noii achiziții teritoriale, în cadrul tratativelor de pace de la Passarowitz. Cel puțin, în felul acesta, unele din propunerile făcute, în primul rînd de boierimea olteană, erau înfăptuite, deși regimul stăpînirii austriece în Oltenia nu se va dovedi cel sperat de fruntașii acestei nobilimi. Nici încrederea imperialilor în sinceritatea atîtor dovezi de supunere nu era unanimă. Astfel, cînd, în februarie 1717, o delegație românească, formată din 4 mari boieri și un episcop, se găsea la Viena, aici nu se credea totuși că au venit pentru a face o „demonstrație" de „închinare a lor sinceră Majestății Sale imperiale" și, se afirma că, mai degrabă, „doresc sincer dominația țarului de aceeași credință", care, se știa, făurea mari planuri cu privire la Principate, la Moldova, în primul rînd, cu colaborarea unor reprezentanți ai boierimii [72]. Așa că austriecii vor continua să asculte și să trateze și cu delegațiile boierești, dar vor fi receptivi și la inițiativele noului domn fanariot, alegînd în cele din urmă soluția cea mai profitabilă lor și permisă de desfășurările războiului și tratativele de pace, mai ales că, așa cum afirma Eugeniu de Savoia într-o scrisoare, împăratul considera Moldova și Țara Românească ca vechi țări, aparținînd Coroanei habsburgice [73]. Ioan Mavrocordat, care va nemulțumi și el, la rîndu-i, boierimea din partida prohabsburgică, va fi nevoit să facă un „joc dublu" : să se preocupe de realizarea unora dintre însărcinările și obiectivele otomane cu privire la imperiali, fiind și intermediar între aceștia, dar avînd și inițiative proprii, secrete, urmărind salvarea țării și a intereselor sale în raporturile cu austriecii. Astfel, de la bun început, domnul muntean poartă corespondență cu Eugeniu de Savoia și generalul Steinville, insistînd asupra ocrotirii și neocupării țării sale, atrăgînd atenția asupra pericolului intervențiilor pustiitoare turco-tătărăști și le comunică, în repetate rînduri, planurile otomane cu privire la viitoarele acțiuni — ca, de exemplu, la 21 mai 1717, cînd informa pe generalul comandant al Transilvaniei că a primit ordin de la sultan (chiar trimite copia ordinului) ca, împreună cu Mihail Racoviță, domnul Moldovei, să participe la expediția inițiată împotriva Transilvaniei [74]. În iacest punct, acțiunea domnului se întîlnește cu cea a boierimii favorabilă colaborării cu imperialii — aceeași știre, cu detaliile pregătirii intervenției în Transilvania pentru a-l întrona pe Rákoczy — este transmisă generalului Steinville și de boierul Nicolae Rosetti [75] — pe cînd, toate celelalte îi situau pe poziții divergente. Astfel, chiar în aceeași lună (mai 1717), delegația boierească care se afla la Viena (vornicul Șerban Bujoreanu, serdarul Drăghici Strîmbeanu, serdarul Matei Crețulescu, șătrarul Grigore, sub conducerea episcopului de Rîmnic, chir Damaschin, avînd pe Nicola de Porta secretar) insista cu declarații de supunere la Carol VI, cerîndu-l domn pe Gheorghe Cantacuzino. Din partea împăratului, răspunde Senatul imperial, care, arătînd „mulțumire foarte" pentru orientarea boierilor și clericilor și că a primit cererile și dorințele exprimate de delegați, promite „toate", sub rezerva victoriei depline împotriva turcilor : „să se aștepte puțintică vreme pînă se va face acea desăvîrșită eleftorie de sub jugul otomanicesc, ca să capete o deplină și desăvîrșită ocrotire la ale lor desăvîrșite cereri [...]". Iar în ceea ce privește condițiile puse de boieri și cererile lor concrete, Senatul împărătesc dă următoarele răspunsuri : 1. îndată după „eliberarea" țării, va fi „împodobit cu vrednicia de voievod și principe pe cel de mare cuviință, Gheorghe Cantacuzino" ; 2. după luarea țării sub

---

[71] Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 21 ; Ștefana Simionescu, *Moldova și Țara Românească în politica habsburgică între anii 1716—1774*, în *RdI*, 9/31, 1978, p. 1611.

[72] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 403.

[73] Günter Frhr. W. Probst, *Feldmarschall Graf Steinville und die Walachei*, în *SoF*, XXVI, 1967, p. 348.

[74] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 190, 175—177, 180, 181. [75] *Ibidem*, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ascultarea Majestăţii Sale imperiale, se vor respecta şi întări privilegiile boierimii ; 3. se promite garantarea libertăţii cultului ortodox ; 4. la fel, libera circulaţie a monedelor şi neîngrădirea comerţului ; 5. pentru organizarea ţării şi activităţii economice, a pazei etc. va fi numit un general, „către care vor năvăli, atît pentru acea obştească folosinţă, cît şi pentru principele şi interesele cele deosebite, care îi va ajuta pe dînşii cu toate puterea şi stăpînirea şi va purta de grijă cu silinţă, atît pentru cea dinăuntru odihnă şi norocire, cît încă va păzi pămîntul vitejeşte de cele de afară primejdii ; 6. în boierii şi dregătorii — o veche dorinţă a boierimii autohtone — nu vor fi numiţi decît „pămîntenii" [76]. Desigur, toate acestea nu aveau, deocamdată, decît valoarea unor promisiuni, care vor rămîne ca atare, în timp ce boierimea munteană, deşi spera că îşi va realiza un „program minimal", se va convinge de „clemenţa şi binefacerile" stăpînirii creştinilor în scurt timp. Însă, în vara şi toamna anului 1717, contactele dintre austrieci şi Ioan Mavrocordat pe de o parte şi activitatea boierimii proaustriece, pe de alta sînt deosebit de susţinute.

Acelaşi Nicolae Rosetti revine, în repetate rînduri, cu rapoarte, ştiri despre pregătirile de intervenţie în Transilvania, dînd informaţii despre efectivele şi preparativele turcilor — trebuiau să participe şi paşa de Rumelia, paşa de Albania, multă artilerie, 6 000 spahii etc. — despre atitudinea lui Ioan Mavrocordat, despre domnul Moldovei şi tătari (la 12 şi 16 iunie 1717). La fel, informează căpitanul Bengescu (17 iunie 1717) şi serdarul Barbu Brăiloiu (18 iunie 1717), dînd detalii despre cantitatea de zaherea strînsă în ţară ş.a. [77], aducînd reale servicii imperialilor. Asediul Belgradului şi profilarea victoriei habsburgilor au fost în măsură să dinamizeze acţiunile boierimii austrofile şi să le alimenteze speranţele ieşirii de sub jugul otoman cu ajutorul creştinilor catolici. Repetate delegaţii boiereşti se îndreaptă spre Viena, Sibiu sau taberele prinţului Eugeniu de Savoia. La 3 septembrie 1717, acesta primeşte o nouă scrisoare din partea boierilor munteni, care îi cer să „elibereze şi Ţara Românească", promiţînd supunere. Mai mult, pentru a convinge semnatarii altei scrisori din 14 septembrie, boieri din ţară şi dintre cei refugiaţi în Transilvania se plîng de aspra domnie fiscal administrativă a lui Ioan Mavrocordat, „gravissimus et extraordinaris" (sic) şi cer lui Eugeniu de Savoia să intervină pe lîngă împărat pentru a da curs propunerilor lor şi să numească patru boieri guvernatori ai ţării, în locul domnului reclamat. Carol VI a acceptat, în principiu, numirea unui nou domn în Ţara Românească, în persoana lui Gheorghe Cantacuzino şi recunoaşterea drepturilor boierilor ţării. Scrisorile de mai sus purtau semnăturile unor cunoscuţi fruntaşi ai „partidei" austrofile : banul Radu Popescu, vornicul Şerban Bujoreanu, spătarul Radu Golescu, logofătul Grigore Băleanu, vistiernicul Ilie Ştirbei, paharnicul State Leordeanu, stolnicul Petru Obedeanu, Constantin Brăiloiu, Vintilă Bucşan, stolnicul Barbu Grăceanu, Drăghici Bălăceanu, serdarul Matei Creţulescu [78]. O nouă delegaţie a acestor boieri era trimisă, la 23 septembrie 1717, la Eugeniu de Savoia, aflat în tabăra de la Belgrad. În numele celor reprezentaţii se cerea „clemenţa imperială", ajutor pentru alungarea turcilor dincolo de Dunăre şi de Brăila, numirea unui „principe din partea creştinilor", promiţînd, în schimb, colaborarea cu trupele imperiale, asigurarea de subsidii şi provizii etc. Sînt amintite, pentru a „sensibiliza", suferinţele populaţiei sub turci [79]. Ca răspuns la aceste repetate scrisori şi rapoarte, aduse de deputaţiuni ale boierilor din ţară sau refugiaţi în Transilvania, Eugeniu de Savoia le transmite — din tabăra de la Semlin, unde se afla la 29 septembrie — „diplomatic", fără angajamente ferme, poziţia stăpînilor săi, încredinţîndu-i de clemenţa împăratului şi protecţia oştilor sale, dar cînd împrejurările războiului cu turcii o vor permite. Şi — edificatoriu pentru felul de a proceda al imperialilor, ce amintea de cunoscutul principiu „dividae et impera" — în aceeaşi zi, prinţul austriac scria şi domnului Ţării Româneşti, Ioan Mavrocordat („reclamat" de boieri în intervenţiile lor), amintind de dorinţa de pace a austriecilor şi preocuparea sa de a nu expune ţara unor situaţii primejdioase. Mai făcea sesizarea că Poarta a violat pacea de la Karlowitz, încheiată pe 25 de ani, şi că, cu toate acestea, „pietatea austriacă vrea să încheie injustul război", înştiinţîndu-l că mareşalul Steinville are mandatul necesar să înceapă tratativele de pace [80] (în care era implicat şi domnul muntean). Deşi avea împuterniciri din partea turcilor de a face propuneri de pace austriecilor, în condiţiile sugerate de ei [81], domnul muntean avea şi un plan propriu, discret, urmărind obiective particulare în

[76] N. Iorga, *Genealogia...*, p. 273—274, 277, 278.
[77] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 182—183, 185—186. [78] *Ibidem*, p. 191—193.
[79] *Ibidem*, p. 197—198 (printre semnatari mai apar : paharnicul Ştefan Braşoveanu şi Antonache Florescu).
[80] *Ibidem*, p. 201, 202—203.
[81] *Ibidem*, p. 177—178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

negocierile cu imperialii. Astfel, el continuă să joace „partida dublă" : adună bani din țară (200 de pungi) pentru a-i face pe turci să nu cedeze Țara Românească, iar în tratativele directe cu austriecii (în cele pe care le dorea secrete) promite să treacă de partea acestora, angajîndu-se să continue politica de ştiri secrete a înaintaşilor săi la tronul țării, cerînd ca, în caz de nevoie, să se poată retrage în teritoriile „chezaro-crăieşti", undeva „lîngă Viena, la Dunăre", cu titlul de prinț şi un venit viager [82]. Neîncrezătoare, Curtea imperială austriacă, nu admitea, inițial, să se poarte discuții secrete cu Ioan Mavrocordat, însă, aşa cum s-a arătat, îl va împuternici, ulterior, pe generalul comandant al Transilvaniei să intre în tratative cu acesta, deşi plenipotențiarii austrieci îl vor suspecta de nesinceritate în tot cursul negocierilor.

Dintr-o corespondență a lui Eugeniu de Savoia cu împăratul Carol al VI-lea, din 1 octombrie 1717, rezulta că : „[...] deoarece propunerile făcute de domnul Valachiei de colaborare, adresate Majestății voastre, nu sînt sigure, generalul Steinville a fost însărcinat cu continuarea acestui dialog pînă se va putea constata, din desfăşurarea ulterioară a evenimentelor, seriozitatea acestor propuneri" [83], dar această „seriozitate" va continua să fie căutată încă mult timp de ambele părți.

Din octombrie 1717 (după pierderea Belgradului), sultanul se arată înclinat spre a face pace şi un paşă trimis de marele vizir la Eugeniu de Savoia cere fixarea unui loc de tratative între Niş şi Vidin. Implicat, deja, în negocierile preliminare, fără a avea încă plenipotența oficială, Ioan Mavrocordat propunea ca tratativele să aibă loc la Craiova, Tîrgovişte, Cerneți, Filipeşti sau chiar Bucureşti [84], dar cum se ştie, va fi preferată o mică localitate din Serbia între principalele centre fortificate şi de concentrare a trupelor, Passarowitz. De la bun început, în instrucțiunile trimise de Carol al VI-lea lui Eugeniu de Savoia („plenipotențiarul nostru") în vederea începerii tratativelor de pace se cerea să se aplice principiul „uti possideotis", în virtutea căruia cele cinci județe de dincolo de Olt şi ținuturile ocupate vremelnic în Moldova trebuiau să rămînă în stăpînirea austriecilor. Se mai arăta, totodată, că s-a tratat cu Ioan Mavrocordat în acest sens [85] (se făcea referire, desigur, la convenția din 24 februarie 1717), ceea ce va uşura mult sarcina negociatorilor austrieci în a pretinde recunoaşterea stăpînirii lor în vestul Țării Româneşti. Într-adevăr, în tratativele de pace, începute greu şi continuate cu multe întreruperi prin mediația ambasadorilor Angliei şi Olandei (ca la Karlowitz), în martie 1718, se ajunge la stabilirea ca bază a păcii a principiului sintetizat în formula *„uti possident partes belligerantes, ita possideant"* [86], care dădea o perspectivă mai clară, de acum, hotărîrilor ce se vor impune în tratatul de pace şi, în raport cu acestea, boierimea română îşi va configura şi nuanța cererilor sale față de austrieci în noua etapă.

După demararea tratativelor de pace, Ioan Mavrocordat va fi numit, printr-un ordin al sultanului, ca al treilea „plenipotențiar şi mediator", alături de „alți doi autorizați ai națiunii noastre", la Conferința de pace „dintre imperiul nostru şi cel al germanilor". Pe durata absenței acestuia din Țara Românească, este numit caimacam Mustafa Paşa, de la Brăila şi — ca dovadă a neîncrederii Porții în boierimea pămînteană — „nu un boier român" [87]. Dar această boierime, din țară sau exil, va folosi prilejul începerii şi desfăşurării tratativelor de pace pentru o nouă „campanie" de acțiuni în vederea apropierii sprijinului imperial pentru realizarea programului lor politic, sintetizat de N. Iorga în instaurarea unei „monarhii cantacuzineşti, în ramura lui Şerban, a unei oligarhii boiereşti sau a unei simple patrii sprijinită pe clasa lor, viitorul țării" [88], cu unele modificări față de cel urmărit în 1716.

În noile evoluții din cadrul tratativelor de pace, cînd era clar că, în perspectiva aplicării principiului unanim acceptat ca bază a negocierilor, încorporarea întregii Țări Româneşti şi Moldovei în Imperiul habsburgic nu mai era posibilă, aceiaşi fruntaşi ai boierimii „austrofile" nu mai puteau cere *„luarea țării sub ascultarea împăratului", ci vor solicita sprijinul acestuia pentru înscrierea în tratatul de pace a unor prevederi favorabile intereselor lor şi țării : înlăturarea domnilor fanarioți, a abuzurilor otomane, micşorarea tributului şi a celorlalte prestații față de Poartă, conservarea privilegiilor de clasă, iertarea celor care au colaborat cu imperialii ş.a.*

---

[82] N. Iorga, *Istoria românilor*, VII, *Reformatorii*, București, 1938, p. 38 ; Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 227—229.
[83] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 204.
[84] C. Giurescu, *Material...*, I, p. 272 ; Hurmuzaki, *vol. cit.*, p. 191.
[85] Hurmuzaki, *vol. cit.*, p. 204—205.
[86] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 426.
[87] *Ibidem*, p. 258.
[88] N. Iorga, *Istoria românilor*, VII, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1832 ŞI 1862 (V) *

DE

ADRIAN MACOVEI

ANEXA

TABLA OBŞTIMELOR SĂTEŞTI A PRINŢIPATULUI MOLDAVIEI ALCĂTUITĂ DUPĂ OBSERVAŢIA COMISIILOR ŢĂNUTALE. 1835 **

I. ŢINUTUL DOROHOI

1. *Ocolul Herţa*

1. Mamorniţa
2. Lucaviţa de Sus
3. Lucaviţa de Jos
4. Slobozia Străşcăi
5. Novosăliţa
6. Buda de Sus
7. Buda de Jos
8. Slobozia Răptii
9. Mogoşăşti
10. Mihoreni
11. Culiceni
12. Fundoaia
13. Slobozia Miclescului
14. Beceşti
15. Probotești
16. Tîrnauca
17. Ţînteni
18. Godineşti
19. Sănihău
20. Cătunul Sănihăului
21. Hreaţca
22. Streanga
23. Molniţa
24. Ieşiţii din Molniţa
25. Pilipăuţi
26. Fundul Herţii
27. Orofteana de Sus
28. Orofteana de Jos
29. Movila şi cotul Baronca

2. *Ocolul Prutului de Sus*

1. Pomîrla hatmanului Başotă
2. Pomîrla serdarului Rali
3. Ibăneşti
4. Cristineşti
5. Dămilenii Cristei
6. Dămilenii Buznei
7. Dămilenii lui Murguleţ
8. Livenii spătarului Roset
9. Livenii lui Vîrnav
10. Livenii Giunsăscului
11. Popenii hatmanului Başotă
12. Popenii lui Cracali
13. Popenii stolnicului Mavrodin
14. Popenii lui Vîrgolici
15. Dumeni
16. Cordărenii mănăstirii Doljeşti
17. Cordărenii Cafencului
18. Şipoteni
19. Lişna
20. Şfărcăuţi
21. Suharău
22. Cotul Suharău
23. Comăneşti
24. Mlenăuţi
25. Hudeştii Mari
26. Conceşti
27. Havîrna
28. Odaia Gîrbeni
29. Odaia Ghitcăuţi

---

* Vezi *AIIAI*, XIX (1982); XX (1983); XXI (1984); XXII/2 (1985).

** După cum am mai precizat, arondarea teritoriului Moldovei a avut loc conform acestei „table" aflată în stadiul de proiect. Vom indica modificările care au intervenit la scurt timp prin transferul unor localităţi în cadrul aceluiaşi ţinut, de la un ocol la altul (situaţie întîlnită mai ales la ţinutul Botoşani), constatate în urma comparaţiei cu lucrările catagrafiei din 1838.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. *Ocolul Prutului de Jos*

1. Odaia Balinţi
2. Tătărăşani
3. Mileanca
4. Dărăbani
5. Bagiura hatmanului Balş
6. Bagiura Ghicăi
7. Teioasa
8. Cornesti
9. Odaia Ciorbeni
10. Păltinişul cu odaia
11. Ivăncăuţi
12. Cuzlău
13. Horodiştea hatmanului Başotă
14. Horodiştea doftorului
15. Crăiniceni
16. Rădăuţi cu odaia
17. Işnovăţ
18. Bivolul hatmanului Balş
19. Bivolul lui Palade
20. Bivolul Peioaiei
21. Coţuşca
22. Hudeştii Mici
23. Crasnaleuca cu odaia
24. Odaia Micolinţii
25. Odaia Ghirenii pităresii
26. Ghirenii Curtoaiei
27. Mitoc
28. Odaia Ichimenii Pisoscheştilor
29. Ichimenii pitarului Ciolacul
30. Hotcăuţii Dimitriului
31. Hotcăuţii Panaitoaiei

4. *Ocolul Başăului*

1. Vorniceni
2. Odaia Tăuteşti
3. Odaia Borzăşti
4. Odaia Plopeni
5. Plopeni
6. Odaia Durnetsii Mitropoliei
7. Vicolenii lui Pirău
8. Hăneşti
9. Joldeşti
10. Borole
11. Zahoreni
12. Sîrbi
13. Vlăsineşti
14. Săveni
15. Odaia Ştiubieni
16. Avrămeni
17. Adăşăni
18. Odaia Livenii Mitropoliei
19. Odaia Şărpiniţa
20. Teşcureni
21. Domoşănii lui Crupenschi
22. Domoşănii lui Flondor
23. Domoşănii Manolesii
24. Volovăţul lui Lupaşcu
25. Volovăţul lui Boldişor
26. Drăguşăni
27. Nichiteni

5. *Ocolul Coşulei*

1. Vlădeni
2. Matienii Cogălniceanului
3. Matienii Ganii
4. Matienii Manoleştilor
5. Căcăceni
6. Carasa
7. Miclăuşăni
8. Broscăuţi
9. Trestiana cu Stracova
10. Hilişăul lui Virnav sau Liveni
11. Hilişăul Gafenculuí
12. Hilişăul Curteştilor
13. Buhaiul
14. Şăndricenii de Sus
15. Şăndricenii de Jos
16. Şăndricenii banului Gherghel
17. Ieşiţii lui Bosie
18. Cobîla
19. Horlăceni
20. Prilipca Gheţăscului cu a Telimănesii
21. Sauciniţa
22. Văculeşti
23. Schitu Gorovei
24. Brăeştii Emandioaiei
25. Brăeştii Cazacului
26. Popenii lui Virnav
27. Prăsteşti

6. *Ocolul Berhometele*

1. Tureatca
2. Stăneşti
3. Sănăuţi
4. Vlădeni
5. Pîrăul Negru
6. Derţca
7. Lozna
8. Cîndeşti
9. Călineşti
10. Slobozia lui Talpă
11. Dobronăuţi
12. Ionăşănii Bogzăştilor
13. Ionăşănii lui Sinjorj
14. Hănţăştii din Vale
15. Hănţăştii din Deal
16. Bereşti
17. Şărbăneşti
18. Slobozia Şărbăneşti
19. Adîncata
20. Mitoc
21. Poiana Pustie
22. Zvorîştea
23. Zamostea
24. Ruşii lui Ciomîrtan
25. Botoşaniţa
26. Bălineşti
27. Grămeşti
28. Rudeşti
29. Verpole

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adunarea ocoalelor

Nr. Sate

1. 29 Ocolul Herța
2. 29 Ocolul Prutului de Sus
3. 31 Ocolul Prutului de Jos
4. 27 Ocolul Basăului
5. 27 Ocolul Coșulei
6. 29 Ocolul Berhometele

172 adică una sută șaptezi și două sate.

Tîrgurile

Nr.

1. Mihăileşti reşedinţa ţinutului [1]
2. Herța
3. Dorohoi
4. Săveni

II. ŢINUTUL BOTOŞANI

1. *Ocolul Tîrgului*

1. Cucorăni
2. Ipoteşti
3. Cătămăreşti
4. Hrişcani [2]
5. Stinceşti
6. Schitul Agafton
7. Mănăstirea Doamnei
8. Curteşti
9. Liuzii ot Curteşti
10. Băiceni
11. Iţcanii comisului Mavromati
12. Orăşenii serdarului Urechi
13. Orăşenii comisului Mavromati
14. Coştenii mănăstirii Coşula şi a stolnicului Coşteanul
15. Zăiceşti
16. Bătrineşti
17. Teascul
18. Cişmeaua
19. Popăuţi
20. Botoşanca Manoleştilor
21. Botoşanca vornicului Calimah
22. Teişorii din Vale
23. Odaia Cotîrgaci
24. Cătunul Nieşănilor
25. Nieşăni
26. Odaia Călugăreni
27. Costeşti
28. Răchiţile
29. Stăuceni
30. Orţeni
31. Mănăstireni
32. Uriceni [3]
33. Gorbăneşti [3]

2. *Ocolul Siretului*

1. Burdujeni
2. Plopeni
3. Salcea
4. Dumbrăvenii cu cătunurile
5. Grigoreşti
6. Săminicea
7. Bucecea
8. Călineşti
9. Găureanca [4]
10. Pituluşeni [4]
11. Levărda Cozmeştilor [4]
12. Levărda Stavreştilor [4]
13. Costineşti [4]
14. Dragomăneşti [4]
15. Cervicești [4]
16. Mîndreşti
17. Vlădeni
18. Brehueşti
19. Corni
20. Bursuceni
21. Corocăeşti
22. Băloşăni
23. Băneşti şi Hancea
24. Fîntînelile şi Roşcani
25. Sarafineşti
26. Icuşăni
27. Poiana Lungă
28. Schitul Voronii
29. Chiscovata Voronii
30. Vorona lui Musteaţă
31. Vorona lui Lupaşcu
32. Vorona Cantii
33. Ioldeşti cu Protopopenii mănăstirii Probota
34. Tudora

3. *Ocolul Jijiei*

1. Tomeştii spătarului Roset
2. Tomeştii Vîrnăvoaiei } [3]
3. Tomeştii hatmanului Leon }
4. Tomeştii spătarului Fote
5. Odaia Bătrîneşti [3]

[1] În 1850 reşedinţa ţinutului a fost transferată la Dorohoi.
[2] În 1838, la ocolul Siret.
[3] În 1838, la ocolul Miletinului.
[4] În 1838, la ocolul Tîrgului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. Starosăliţa [3]
7. Socrujăni [3]
8. Iacobenii Coşteanului
9. Iacobenii Coşulei
10. Odaia Strahotinul
11. Dîngeşti
12. Bunenii Florii
13. Bunenii lui Stihi
14. Epureni
15. Vicolenii Sălceaanului
16. Ungurenii Cuciureanului
17. Ungurenii lui Roman
18. Dolniceni [5]
19. Brăteni [5]
20. Mihălăşeni [5]
21. Odaia Bivolariul [5]
22. Cişmăneşti [5]
23. Dobîrceni [5]
24. Buhăceni
25. Guranda [5]
26. Bîrsăneşti [5]
27. Sălişcanii lui Macistan [5]
28. Sălişcanii Coşteanului [5]
29. Sălişcanii lui Nastasă [5]
30. Sălişcanii lui Păun [5]
31. Odaia Rişca [5]
32. Lehneşti [5]
33. Odaia Lehneşti [5]
34. Movila Ruptă [5]
35. Odaia Şerbăniţa

4. *Ocolul Ştefăneşti*

1. Băbicenii Heresculuí
2. Băbicenii lui Gherghel
3. Broştenii Lăzoaiei
4. Cucutenii lui Păun
5. Cucutenii lui Giosan
6. Bobuleşti
7. Durneşti
8. Odaia Ciornoholu
9. Odaia Mihăilesii
10. Rănghileşti
11. Dămieni
12. Băscăcenii lui Morţun
13. Băscăcenii Ghidileanului
14. Ostupcenii Mişoglu
15. Ostupcenii răzăşi
16. Bădiuţi
17. Stînca hatmanului Paladi
18. Stînca lui Balş
19. Petreşti [6]
20. Hlipiceni [6]
21. Cobiceni [6]
22. Răuseni [6]
23. Pogoreşti [6]
24. Comăndăreşti [6]
25. Rădiurile [6]
26. Dorneşti
27. Odaia Perişcani
28. Găureana Doncioaici

5. *Ocolul Miletinului*

1. Viforăni
2. Şoldăneşti
3. Sălişcani
4. Tîlhăreşti
5. Blîndeştii pităresii
6. Blîndeştii Crîstii
7. Blîndeştii lui Chirilovici
8. Blîndeştii Velişcului
9. Cerchejenii lui Rosăt
10. Cerchejenii lui Gherghel
11. Odaia Rogojăni
12. Ionăşăni
13. Măşcăteni [6]
14. Truşăşti [6]
15. Albeşti [6]
16. Băimăceni [6]
17. Costiujeni
18. Stăneşti
19. Zlătunoaia
20. Şetrăreni [6]
21. Crăciuneni [6]
22. Jumătăţăni [6]
23. Todireni
24. Gribeşti *
25. Iureşti
26. Cerneşti
27. Buznoasa

6. *Ocolul Coşulii*

1. Maxut
2. Deleni
3. Feredieni
4. Unsa
5. Rădeni
6. Storeşti
7. Vlădeni
8. Prisăcani
9. Chiţoveni
10. Piciorogani
11. Lătăi
12. Prăjăni
13. Nemîndra
14. Nelepeşti
15. Odaia Novaci
16. Stroieşti [3]
17. Dracşani [3]
18. Draxăni [3]
19. Flămînzi
20. Copălău
21. Coşula
22. Băloşeni [4]

[5] În 1838, la ocolul Ştefăneşti.
[6] În 1838, la ocolul Jijiei.

* În loc de Gîrbeşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

23. Slobozia Săcătura
24. Cristeşti
25. Schitul Oneaga
26. Schitul Orăşeni
27. Coşuleni [4]
28. Odăile Tochileni şi Perilipca [4]
29. Buzeni

Adunarea ocoalelor

Nr. sate

1. 33 Ocolul Tîrgului
2. 34 Ocolul Siretului
3. 37 Ocolul Jijiei
4. 28 Ocolul Ştefăneşti
5. 27 Ocolul Miletinului
6. 29 Ocolul Coşulii

188 adică una sută optzăci şi opt sate

Tîrguri

Nr.

1. Botoşani — reşedinţa ţinutului
2. Ştefăneşti
3. Sulița
4. Frumușica
5. Hîrlău
6. Bucecea
7. Burdujeni

III. ŢINUTUL SUCEAVA

1. *Ocolul Siretului*

1. Dolhasca i Buda
2. Gulia
3. Brăteni
4. Siretel
5. Stolniceni
6. Criveştii Ciurii
7. Criveştii pităresii
8. Todireşti
9. Laiul sau Stroieşti
10. Văscani
11. Petrişul de Sus
12. Petrişul de Jos
13. Costeşti
14. Ruginoasa
15. Hîrmăneşti
16. Boldeşti
17. Hîrtoapile
18. Probota
19. Heciul
20. Conţăşti
21. Paşcani cu cătunurile
22. Lipovenii ot Brăteşti
23. Stolnicenii Prăjăscului
24. Cozmeşti
25. Ciuhorăni
26. Purceleşti
27. Vereşeni
28. Miteşti
29. Soci
30. Miroslăveşti
31. Boureni
32. Cristeşti
33. Lipovenii ot Homiţa

2. *Ocolul Şomuzului*

1. Horodniceni cu cătunurile
2. Rotopăneşti cu cătunele
3. Lămăşăni
4. Lămăşănii Ciurii
5. Rădăşăni
6. Buciumeni
7. Oprişăni
8. Fălticeni
9. Buneşti
10. Petia
11. Onceşti
12. Hreatca
13. Pleşăştii Sineascăi
14. Pleşăştii Ganii
15. Liuzii Tăbărţoai
16. Pleşăştii Hermeziului
17. Mereşti
18. Vultureşti
19. Giurgeşti
20. Valea Glodului
21. Săliştea
22. Ştirbăţul
23. Liteni i Rotunda şi Cornişori
24. Cornii Bălşoai
25. Poiana Răhtivanului
26. Dolheşti
27. Arghire
28. Basarabi
29. Preuteştii lui Adam
30. Preuteştii Brăiescului
31. Hîrtopu
32. Huşi
33. Soldăneşti
34. Timpeşti
35. Spătăreşti

3. *Ocolul Moldovei*

1. Sasca
2. Baia i Bogata
3. Cotul Băii
4. Blăgeşti şi Fîntîna Mare
5. Jăhalc
6. Slătioara
7. Cotul Rîşcăi
8. Bogdăneşti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

9. Bărăşti
10. Boroaia
11. Moişa
12. Tîrzia Rîşcăi
13. Tîrzia Neamţului
14. Poiana Prisăcii
15. Orţăşti
16. Brusturi
17. Giuleşti
18. Drăgăneşti
19. Şoimăreşti
20. Săveşti
21. Drăguşăni
22. Cătunul Stroieşti
23. Leţcani
24. Bărgăieni
25. Căbujăi
26. Săcuieni
27. Tătăruşi
28. Ţoleşti
29. Lipovenii ot Manole
30. Forăşti
31. Oniceni
32. Nigoteşti
33. Ioneasa

Adunarea ocoalelor

Nr. sate

1. 33 Ocolul Siretului
2. 35 Ocolul Şomuzului
3. 41 Ocolul Moldovei
4. 14 Ocolul Muntelui

123 adică una sută douăzeci şi trei sate

34. Roşiori
35. Filipeşti
36. Ciumuleşti
37. Movileni
38. Cămîrzana şi Măstecănari
39. Leucuşăşti
40. Dumbrăviţa de Jos
41. Dumbrăviţa de Sus

4. *Ocolul Muntelui*

1. Suha i Mălini
2. Drăceni
3. Găineşti
4. Crucea şi Chirilu
5. Dorna, Şarul şi Păltinişul
6. Brosteni i Holda
7. Cotîrgaşi
8. Pîrîul Cîrjii şi Mădei
9. Borca şi Soci
10. Săbasa
11. Stejarul
12. Pîrăul Pîntii
13. Fărcaşa
14. Crăpăturile

Tîrgurile

Nr.

1. Fălticeni — reşedinţa ţinutului
2. Lespezi

IV. ŢINUTUL NEAMŢ

1. *Ocolul Muntelui*

1. Galu
2. Pipirig
3. Bistricioara
4. Schitul Hangului
5. Hangul
6. Buhalniţa
7. Cîrnul
8. Bicazul i Pipirig
9. Tarcău
10. Oanţul
11. Stejar
12. Pîngăraţi
13. Pîngărăcior
14. Vadurile

2. *Ocolul Pietrei*

1. Bistriţa i Plopuşoru
2. Sărata Bistriţei
3. Gura Doamnei
4. Mărăţăi peste Vale
5. Mărăţăii Tătăraşi
6. Tătăraşii Bistriţei
7. Vînătorii Pietrei
8. Mitocul Izvoarele
9. Boţăşti
10. Mitocul Dăneşti
11. Mitocul Troiţa
12. Jădeşti
13. Girov
14. Conţăşti
15. Şărbeştii Cantii cu cătunul Ungurăşul
16. Ghigoieşti
17. Cîrligi
18. Duşăşti
19. Soci
20. Strîmba i Corni
21. Verşăşti
22. Căuciuleşti
23. Gura Văii
24. Tortoreşti
25. Dărmăneşti
26. Gărcina
27. Cuiejdi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

28. Almaşu
29. Sărata Pingăraţi
30. Negreşti
31. Dobreni
32. Bodeştii Precistii
33. Dumbrăvile
34. Oşlobeni
35. Cracăuani
36. Cracăul Negru

3. *Ocolul Bistriţei*

1. Mitocul Ivăneşti
2. Roznovul cu cătunele
3. Calu
4. Iapa
5. Neguleşti
6. Mesteacănul
7. Balanul
8. Borleşti
9. Mănăstirea Tazlău
10. Polobocul
11. Rediul
12. Beţăşti
13. Soci
14. Frumoasa a mănăstirii Tazlău
15. Cîndeşti
16. Bălcani
17. Bodeştii Buhuşoaii
18. Runcu
19. Hărliceşti
20. Români
21. Sălişte
22. Goşmani
23. Bîrcul
24. Zbereştii lui Boian
25. Podoleni
26. Faurii de Jos
27. Faurii de Sus

4. *Ocolul de Sus*

1. Bălţăteşti
2. Ghindăoani
3. Grumăzăşti
4. Ceahlăeşti
5. Văratecul
6. Filioara
7. Agapia
8. Nemţişor
9. Vînătorii Neamţului
10. Humuleşti
11. Curicheşti
12. Ţolicea mănăstirii Neamţului
13. Ţolicea mănăstirii Văratec
14. Tîrpeşti
15. Petrecani
16. Tîrgul Nou
17. Ingăreşti
18. Graşi
19. Sîrbi
20. Rădeni
21. Urecheni
22. Capul Dealului
23. Păstrăveni
24. Speieşti
25. Davideni
26. Timişăşti
27. Preuteşti
28. Răuceşti
29. Oglinzi
30. Boiştea
31. Blebea
32. Măneşti
33. Ocea
34. Topoliţa

5. *Ocolul Mijlocului*

1. Ţibucani
2. Războieni
3. Uscaţi
4. Parte din Uscaţi
5. Borşăşti
6. Totoieşti i Negoieşti
7. Sărbeştii lui Talpă
8. Homiceni
9. Bozieni
10. Budeştii Ghicăi
11. Cuibarul
12. Micşuneşti
13. Vîrlanul
14. Hărţăşti
15. Hoisăşti
16. Tatomireşti
17. Mărgineni
18. Itrineşti
19. Băloşeşti
20. Hîrtopul
21. Bălăneşti
22. Vlădiceni
23. Bîrgăoani
24. Certeieni
25. Mastacănul
26. Dragomireşti
27. Unghiul
28. Tîmpeşti
29. Hlăpeşti

Adunarea ocoalelor

Nr.	*sate*	
1.	14	Ocolul Neamţului
2.	36	Ocolul Piatra
3.	27	Ocolul Bistriţa
4.	34	Ocolul de Sus
5.	29	Ocolul Mijlocului

140 adică una sută patru zeci sate

Tîrgurile

Nr.

1. Piatra — reşedinţa ţinutului
2. Neamţ
3. Buhuşoaia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. ŢINUTUL ROMAN

1. *Ocolul Moldovei*

1. Şheia sau Davidul
2. Văleni şi Moreni
3. Cîrligul şi Breţcani
4. Tupilaţi
5. Nisiporeştii de Sus
6. Nisiporeştii de Jos
7. Muncelul
8. Boteşti
9. Gherăieşti
10. Cozmeşti sau Iuganii din Deal
11. Teţcani
12. Săbăoani
13. Pildeşti
14. Sămioneşti
15. Cordunul
16. Stărpul
17. Luţca
18. Tămăşăni
19. Agiudeni
20. Iuganii din Vale
21. Răchiteni
22. Mirceşti
23. Hălăuceşti
24. Şcheuleţul
25. Mogoşăşti

2. *Ocolul Siretului de Jos*

1. Dulceşti
2. Roşiori
3. Brănişteni
4. Trifeşti
5. Cotul Vameşului
6. Bogzăşti
7. Giuleşti
8. Buznăreşti
9. Prăjăşti i Bîrjoveni
10. Onceşti
11. Cuciulaţi
12. Porceşti
13. Hociungi
14. Sofrăceşti
15. Săcuieni
16. Mirceşti
17. Hîrleşti
18. Lunca Onişcanilor
19. Corneşti
20. Broşteni şi Ţuţcani
21. Bahna şi Urzici
22. Arămeşti
23. Hărmăneşti
24. Ruptura şi Cîrligi
25. Cîrligi
26. Galbini

3. *Ocolul Siretului de Sus*

1. Brăteşti cu Izvorul
2. Avereşti
3. Gîdinţi
4. Poienari
5. Săcăleni
6. Pîncesti
7. Vovrieşti
8. Dagiţa
9. Hulpăşăşti
10. Sagna
11. Rediul cu cătunele
12. Negreşti
13. Bîra
14. Poienile Oancei
15. Stăniţa
16. Tălpălăi
17. Boghicea
18. Otăleni
19. Doljăşti
20. Miclăuşăni
21. Scheia
22. Brătuleşti
23. Hăbăşăşti
24. Fideleşeni
25. Fărcăşăni
26. Vorintireşti
27. Oborocenii de Sus
28. Oborocenii de Jos
29. Movileni
30. Criveşti
31. Heleşteni

4. *Ocolul Fundului*

1. Cotul lui Bălan
2. Recea
3. Iucşăştii de Sus
4. Iucşăştii lui Naiman
5. Iucşăştii de Mijloc
6. Iucşăştii de Jos
7. Băloşăştii răzăşeşti
8. Bozieni
9. Cuci
10. Oniceni
11. Băceşti
12. Crăieşti
13. Băbuşa
14. Mărmureni
15. Băloşăşti
16. Arşiţa şi Giurgeni
17. Muncelul, Fundul Şiştariului
18. Muncelul
19. Chiliile
20. Glodeni
21. Buciumi
22. Pădureni
23. Poienile
24. Ruşii
25. Misăhăneşti
26. Ciutureşti
27. Căutişăni
28. Negusăni

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

29. Poiana lui Iurașcu
30. Bătrînești de Sus
31. Bătrînești de Jos
32. Rogna
33. Dămienești
34. Schitul Bradului
35. Mîgla sau Călinești

Adunarea ocoalelor		*Tîrgurile*
Nr.	*sate*	Nr,
1.	25 Ocolul Moldovei	1. Roman — reședința ținutului
2.	26 Ocolul Siretului de Jos	
3.	31 Ocolul Siretului de Sus	
4.	35 Ocolul Fundului	

117 adică una sută șaptesprezece sate

VI. ȚINUTUL BACĂU

1. *Ocolul Bistriței de Sus*

1. Blăgești
2. Fintinelele
3. Luncani
4. Mărginenii Unguri
5. Mărginenii Munteni
6. Bărățăi
7. Sohodol
8. Călugăra Mare
9. Osăbiții Călugării
10. Liuzii Călugării
11. Dealul Nou
12. Șărbănești
13. Hălăsăni
14. Săucești
15. Schineni
16. Cățălești
17. Peletiuci
18. Itești
19. Ciumași
20. Letcani
21. Berești
22. Climești
23. Șărbeștii lui Istrati
24. Prăjăști
25. Bogdănești
26. Hăltioana
27. Fundeni
28. Bărbiceni
29. Chiticeni
30. Odobești
31. Silvestru
32. Cîmpeni
33. Mărăștii cu cătunele[7] Băimacu și Obîrșia
34. Glodurile banului Botez[7]

2. *Ocolul Bistriței de Jos*

1. Letea
2. Cineni
3. Radomireștii de Sus
4. Radomireștii de Jos
5. Rușii Ciutei
6. Fundul
7. Valea Seacă
8. Valea Mare
9. Faraoanei
10. Cleja de Sus
11. Cleja de Jos
12. Valea Rea
13. Ciocani
14. Liuzii Chiriței
15. Gîșteni
16. Ghețăni
17. Răcăciuni
18. Giosăni
19. Chetrișul
20. Tămășăi
21. Buhociu
22. Viforeni
23. Zlătari
24. Bibirești
25. Milești
26. Văleni
27. Părincea
28. Nănești
29. Petrești
30. Pîncești
31. Găleșăști
32. Răcătău
33. Otești

3. *Ocolul Tazlăului de Sus*

1. Schitul Frumoasa
2. Băsăști
3. Cîmpeni
4. Băhnășeni
5. Cucuieți
6. Leonteneștí
7. Stănești
8. Solonț
9. Tazlău

[7] Aceste localități au fost trecute ulterior la acest ținut „de la Tecuci".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10. Măgireşti
11. Şăsurile
12. Cornitul
13. Bucşăşti
14. Prohozăşti
15. Cernul
16. Podurile
17. Prăjăşti
18. Lucăceşti
19. Urminiş
20. Leorda
21. Văsieşti
22. Comăneşti
23. Slobozia Vermeşti
24. Plopul
25. Dărmăneşti
26. Doftiana

4. *Ocolul Tazlăului de Jos*

1. Pustiana
2. Grigoreni
3. Scorţeni
4. Tărîţa
5. Hemeieni
6. Ardioani
7. Ilişeşti
8. Teţcani
9. Năsoieşti
10. Nadişa
11. Boşoteni
12. Vidraşcu
13. Stroieşti
14. Bereşti
15. Verşăşti
16. Orăşa lui Avram
17. Orăşa Mare
18. Berzunţi
19. Albile
20. Poiana
21. Bălăneasa
22. Drăguţeşti
23. Deleni
24. Brătila de Sus
25. Brătila de Jos
26. Caraclău
27. Birsăneşti
28. Brăteşti

5. *Ocolul Trotuşului*

1. Hîrja
2. Grozăşti
3. Bahna
4. Tisăşti
5. Bogdăneşti
6. Filipeşti
7. Mănăstirea Caşin
8. Caşin
9. Buciumi
10. Răcăuţi
11. Oneşti
12. Slobozia Milului
13. Ripile
14. Gropile
15. Pătrăşcani
16. Borzăşti
17. Rădiana
18. Bogdana
19. Negoieşti
20. Jăvreni
21. Helteu
22. Boiştea
23. Popeni

Adunarea ocoalelor

Nr. sate

1. 34 [8] Ocolul Bistriţei de Sus
2. 33 Ocolul Bistriţei de Jos
3. 26 Ocolul Tazlăului de Sus
4. 28 Ocolul Tazlăului de Jos
5. 23 Ocolul Trotuşului

144 [8] adică una sută patruzeci şi patru sate [9]

Tîrgurile

Nr.

1. Bacău — reşedinţa ţinutului
2. Tîrgu Ocna
3. Moineşti
4. Căiuţul

VII. ŢINUTUL PUTNA

1. *Ocolul Răcăciuni*

1. Parava
2. Drăgăşăni
3. Orbeni
4. Scurta
5. Cucova
6. Valea Seacă
7. Mîndrişca
8. Pîncesti
9. Sascut
10. Conţăşti
11. Bereşti
12. Şişcanii de Sus

[8] Corectat.

[9] Se face următoarea menţiune: „cu adăugire de doauă sate de la Tecuci".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13. Şîşcanii de Jos
14. Adjudul Vechi
15. Boşcani
16. Burcioaia
17. Slobozia Copăceşti
18. Uricheştii de Sus
19. Uricheştii de Jos
20. Bîlca
21. Coţofăneşti
22. Cornăţel
23. Lunca Dochiei
24. Copăceşti
25. Ruginești
26. Anghelești
27. Domneşti
28. Bejănari
29. Călimăneşti
30. Slobozia Huipeşti
31. Pădureni

2. *Ocolul Zăbrăuţi*

1. Soveja
2. Rotileşti
3. Mărăşti
4. Ciuruc
5. Cîmpurile
6. Răcoasa
7. Varniţa
8. Răpidea
9. Muncelul
10. Străoanii de Sus
11. Străoanii de Jos
12. Fitioneşti
13. Ciolăneşti
14. Slobozia Boului
15. Păuneşti
16. Mănăstioara
17. Moviliţa
18. Spărieţi
19. Diocheţi
20. Crucea de Sus
21. Crucea de Jos
22. Ursoiul
23. Satul Nou
24. Vizantia răzăşească
25. Vizantia mănăstirească

3. *Ocolul Vrancea*

1. Găurile
2. Purceni
3. Săcătura Părosul
4. Călimanul
5. Voloşcani
6. Vidra
7. Tichiriş
8. Colacul
9. Valea Sării
10. Podurile
11. Poiana
12. Bîrsăşti
13. Negrileşti
14. Tulnici
15. Coza
16. Păuleşti
17. Hăulişca
18. Spineşti
19. Săcătura Vîsîiul
20. Herestău
21. Nistoreşti
22. Neruja
23. Prahuda
24. Paltinul
25. Nerejul

4. *Ocolul Gîrlele*

1. Ireştii de Sus
2. Şărbeşti
3. Cucuieţii de Sus
4. Clipiceşti
5. Vităneştii de Sus
6. Codrul Sîrbilor
7. Ţifeşti
8. Oleşăşti
9. Morile Cozmei
10. Bătineşti
11. Igeşti
12. Slobozia lui Pătrăşcanu
13. Ireştii de sub Măgură
14. Vitcăuţii de sub Măgură
15. Vităneştii de sub Măgură
16. Găgeşti
17. Bălotești
18. Purceleşti
19. Căpoteşti
20. Ivăncetşi
21. Şăndilarii de Sus
22. Şăndilarii de Jos
23. Miera
24. Căpătanul de Sus
25. Căpătanul de Jos
26. Pădureni
27. Jariştea
28. Sat Odobeşti
29. Grozăşti
30. Vineşăşti
31. Păţăşti
32. Boteşti
33. Slobozia lui Vidraşcu
34. Călimăneşti
35. Pînticeşti
36. Floreşti
37. Gugeşti
38. Orbeni

5. *Ocolul Bilieşti*

1. Bahnile
2. Mîndreşti
3. Jorăşti
4. Vadul Turcului
5. Slobozia Precistei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. Făurei
7. Slobozia Modruzăşti [10]
8. Mărăşăşti
9. Bizăgheşti
10. Pomii Străjăscului
11. Ciuşlea
12. Paraipani
13. Mirceşti
14. Rădulești
15. Sasul
16. Bilieşti
17. Slobozia Dimacii
18. Dimaciul
19. Suraia
20. Cracul
21. Răstoaca
22. Morile lui Conachi
23. Vulturul
24. Călieni
25. Năneşti
26. Malurile
27. Belciugul
28. Costieni
29. Slobozia lui Ciucă
30. Slobozia Clucerului
31. Nămoloasa
32. Blehani

Adunarea ocoalelor			*Tîrgurile*
Nr.	*sate*		*Nr.*
1.	31	Ocolul Răcăciuni	1. Focşani — reşedinţa ţinutului
2.	25	Ocolul Zăbrăuţi	2. Odobeşti
3.	25	Ocolul Vrancei	3. Panciu
4.	38	Ocolul Gîrlile	4. Adjud
5.	32	Ocolul Bilieşti	5. Nămoloasa
	151	adică una sută cincizeci şi unu sate	

VIII. ŢINUTUL TECUCI

1. *Ocolul Birladului*

1. Privalul
2. Fundeni
3. Lungociul
4. Şerbăneşti
4. Lieşti
6. Buceşti
7. Vultureni
8. Brehoaia
9. Blăjări
10. Torceşti
11. Umbrăreşti
12. Slobozia Umbrăreşti
13. Condrea
14. Podoleni
15. Barcea
16. Drăgăneşti
17. Puţăni
18. Mîndreşti
19. Corodul
20. Blînzi
21. Brătuleşti
22. Matca
23. Ochişăşti
24. Ţigăneştii Noi
25. Slobozia Ungureni
26. Ţîgăneştii Vechi
27. Blăneasa
28. Slobozia Blăneasa
29. Negrileşti
30. Slobozia Corni
31. Tîlpiţi

2. *Ocolul Nicoreşti*

1. Odaia
2. Malurile
3. Focşa
4. Perii
5. Buda [11]
6. Cernicari
7. Cucorăşti
8. Braniştea
9. Nămoloasa
10. Poşta Tecuci
11. Movileni
12. Slobozia Movileni
13. Furcenii cu Poşta
14. Cozmeşti
15. Ionăşăşti
16. Dobrineşti
17. Coasta Lupii
18. Piscul Corbului
19. Nicoreştii de Sus
20. Slobozia Mîndrei
21. Sîrbi i Braniştea
22. Hînţăşti
23. Vizureşti

[10] În 1838, la ocolul Răcăciuni.
[11] În 1838, la ocolul Zeletin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

24. Ţăpul de Sus
25. Ţăpul de Jos
26. Tecucel
27. Buciumeni
28. Poiana
29. Slobozia Argioaici
30. Ploscuţăni
31. Poienari
32. Lespezi

3. *Ocolul Berheciului*

1. Mărăştii cu cătunele Buimacu şi Obîrşia [12]
2. Glodurile logofătului Conachi [12]
3. Glodurile banului Botez [12]
4. Oţăleşti
5. Filipeni
6. Fruntești
7. Tarniţa
8. Oncești
9. Medelenii cu cătunurile Godineşti şi Poienile
10. Lichitişăni cu cătunele Ţigăneşti şi Itu
11. Ghilăveşti
12. Huţul
13. Găiceana
14. Tăvădăreşti
15. Vultureni cu cătunul Bălăneşti
16. Meleşcani
17. Grădeşti
18. Căuia
19. Răspochi
20. Neguleşti cu cătunele Blaga şi Căpoteşti
21. Măldăreşti
22. Lărgăşăni
23. Slobozia Gîrleşti
24. Şăndreşti cu cătunele Şarba şi Huruieşti
25. Ungureni
26. Tătărăşti
27. Corni
28. Giurgeni
29. Drăgeşti
30. Răgoazile
31. Gherdana
32. Floreşti
33. Ocheni
34. Slobozia lui Condrachi
35. Scărişoara cu cătunul Orbasca

4. *Ocolul Zeletin*

1. Colonești cu cătunele Buda şi Putinile
2. Răchitoasa
3. Oprişăşti cu cătunul Burdusaci
4. Crăieşti
5. Bălotești cu cătunul Bineşti
6. Stănişăşti cu slobozia
7. Motoşăni cu cătunele Ursa şi Burlugu
8. Muncelu
9. Frumuşălu
10. Glăvăneşti
11. Dămăcuşa
12. Podul Turcului
13. Dînceni
14. Sîrbi
15. Bălăneşti
16. Giurgioana cu cătunul Răcuşana
17. Bogheşti cu cătunele Bicheşti şi Perjoaia
18. Valea Rea
19. Călimăneasa
20. Ciuhurul
21. Galbeni
22. Vladnicul
23. Cosiţăni
24. Nărteşti
25. Ireasca
26. Poşta Berheciului
27. Brăhăşăşti
28. Cotul Toflei
29. Buda cu cătunul Corbiţa
30. Şărbăneşti
31. Rădăcineşti cu cătunul Lehan

Adunarea ocoalelor	*Nr. sate*	*Tîrgurile*	*Nr.*
1. Ocolul Bîrlad	31	*1. Tecuci — reşedinţa ţinutului*	
2. Ocolul Nicoreşti	32	*2. Nicoreşti*	
3. Ocolul Berheci [13]	33	*3. Podul Turcului*	
4. Ocolul Zeletin	31		
	127 adică una sută douăzeci şi şapte sate [14]		

IX. IX. ŢINUTUL COVURLUI

1. *Ocolul Siretului*

1. Satul Costii
2. Satul Slobozia Costii
3. Cîşla Cişmelilor [15]
4. Feleşti
5. Odaia Movilei
6. Bărboşi

[12] Menţiune : „Ia Bacău".
[13] Menţiune : „Bez 2 ce s-au dat la Bacău".
[14] Precizare : „Bez acele doauî dati la Bacău"
[15] În 1838, la ocolul Prutului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7. Şăndreni
8. Cotul Poştei
9. Braniştea
10. Lozova
11. Maxăneni
12. Braina
13. Peneu
14. Piscu
15. Slobozia logofătului Conachi
16. Pechia
17. Minjina
18. Cudalbi
19. Măcişăni
20. Gorneşti
21. Corni
22. Zmulţi
23. Slobozia Mileşti
24. Slobozia Bălţaţi
25. Urleşti
26. Băleni
27. Oasăle
28. Slobozia Venturii
29. Cuca
30. Slobozia Cotrosul

2. Ocolul Prutului

1. Vadul Ungurului
2. Odaia lui Manolachi
3. Slobozia Movilei
4. Tulucești
5. Tătarca mănăstirii
6. Tătarca Manului
7. Şăviţa
8. Slobozia Izdileni
9. Scinteieşti
10. Frumuşiţa
11. Tămăoani
12. Stoicani
13. Fîntînelele
14. Folteşti
15. Măstăcani
16. Chiraftei
17. Firţăneşti
18. Puţichioaia

Adunarea ocoalelor

Nr.	*sate*	
1.	30	Ocolul Siretului
2.	31	Ocolul Prutului
3.	29	Ocolul Horincei
	90	adică nouăzeci sate

19. Slobozia Dămienii
20. Umbrăreşti
21. Golăşăi
22. Vîrlezi
23. Slobozia Moscul
24. Roşcani
25. Vădeni
26. Rogojăni
27. Chirileşti
28. Oancea
29. Paşcani
30. Slobozia Bosiiasa
31. Brăneşti

3. Ocolul Horincei

1. Grăpeni
2. Cavadineşti
3. Găneşti
4. Comăneşti
5. Sîpeni
6. Ţuţcani
7. Măluşteni
8. Schitul Ghireasca
9. Lupeşti
10. Şîpotele
11. Schitul Pănăşăşti
12. Bereşti
13. Slivna
14. Slobozia Onciul
15. Balinteşti
16. Ghibărţăni
17. Pochiţcani
18. Cotul Filimonul
19. Jorăşti
20. Slobozia Tălpăloaiei
21. Schitul Zimbru
22. Bursucani
23. Slobozia Ghinghești
24. Diocheţi
25. Drăguşăni
26. Crăieşti
27. Cişla Toplăi
28. Slobozia Băneasa
29. Băneasa

Tîrgurile

Nr.	
1.	Galaţi — reşedinţa ţinutului
2.	Drăguşani

X. ŢINUTUL TUTOVA

1. Ocolul Similei

1. Gura Sămilei
2. Drujăşti
3. Băcani
4. Susăni
5. Puţul Olarului
6. Ibăneşti
7. Minzaţii vornicului Palade
8. Minzaţii răzăşeşti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

9. Vulpășăni
10. Cotul Podului
11. Ghicani
12. Pătrășcani
13. Buda
14. Bogdana
15. Suceveni
16. Bogdăniţa
17. Tunsăşti
18. Coroieşti
19. Cernaţi
20. Borăşti
21. Onţăşti
22. Corlăteştii de Jos
23. Corlăteştii de Sus
24. Vlădeşti
25. Limboieşti
26. Orgoieşti
27. Bogdăneşti
28. Folteşti
29. Rediul Ulii
30. Costeşti
31. Pîrveşti
32. Chiţcani
33. Poşta Strîmtura
34. Slobozia Gura Băncii

2. *Ocolul Tutovei*

1. Perieni
2. Coţmăneşti
3. Boţeşti
4. Tomeşti
5. Poliţăni
6. Hălăreşti
7. Gura Iezerului
8. Gîlţăşti
9. Bălităşti
10. Lunca
11. Puieşti
12. Cătunul Bilohului pi Puieşti
13. Strîmba
14. Cristeştii de Jos
15. Sălişlea
16. Călimăneşti
17. Fintînelile şi Glodeni
18. Ruşii lui Pavalaşcu
19. Stîncăşăni
20. Miceşti
21. Gherghesti
22. Corodeşti
23. Draxăni
24. Voineşti
25. Bulbuceni
26. Mărăşăşti
27. Avrămesti
28. Crîşteştii din Deal
29. Popeşti
30. Rădeni
31. Dragomireşti
32. Poiana Pietrii
33. Slobozia lui Sion
34. Slobozia Bungeni
35. Rusăni
36. Iţcani
37. Budeşti
38. Plopana

3. *Ocolul Pereschivului*

1. Priponeşti
2. Lieşti
3. Ciorăşti
4. Poşta Pereschivului
5. Iugani
6. Pleşăşti
7. Polocinul de Jos
8. Polocinul de Sus
9. Pogăneşti
10. Mărgiucani sau Iveşti
11. Tăbăceşti
12. Prisăcani
13. Căbeşti
14. Fichiteşti
15. Putredeni
16. Coroieştii de Jos
17. Coroieştii de Sus
18. Ciocani
19. Movileni
20. Chilieni
21. Chetreni
22. Praja
23. Fătăciuni
24. Şăndreşti
25. Cîrjăoani
26. Măscureni

4. *Ocolul Corodului*

1. Ciortolomul
2. Criveşti
3. Ghidigeni
4. Cîrlomăneşti
5. Pochii Dinei
6. Borodeşti
7. Sălceni
8. Vizureni
9. Certăşti
10. Cărăpceşti
11. Tăplăoani
12. Răcea
13. Căuieşti
14. Cotoroaia
15. Ciureşti
16. Bălăşăşti
17. Pupezăni
18. Mănăstirea lui Adam
19. Fundeanu
20. Slobozia Oanca
21. Rădeşti
22. Igeşti
23. Blăgeşti
24. Creţana

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. *Ocolul Tîrgului*

1. Zorleni
2. Banca
3. Ghermăneşti
4. Fedeşti
5. Golia
6. Horga
7. Epureni
8. Murgeni
9. Hliza Mare
10. Rînzăşti
11. Cîrja
12. Hrăniceni
13. Hănăşăni
14. Lăţăştii răzăşi
15. Lăţăştii Lăţăsculuí
16. Schineni
17. Sărăţăni
18. Ciomaga
19. Bîrlăleşti
20. Bursuci
21. Popeni
22. Dealul Mare
23. Fruntişăni
24. Grăjdeni
25. Brădeşti
26. Vinderei
27. Valea Lungă
28. Obîrşăni
29. Pleşa
30. Docăneasa
31. Lungeşti
32. Docani
33. Cruceanu
34. Miroasa
35. Bălăbăneşti
36. Odaia Bursucanului

Adunarea ocoalelor

Nr. sate

1. 34 Ocolul Similei
2. 38 Ocolul Tutovei
3. 26 Ocolul Pereschivului
4. 24 Ocolul Corodului
5. 36 Ocolul Tîrgului

158 adică una sută cincizeci şi opt

Tîrgurile

Nr.

1. Bîrlad — reşedinţa ţinutului

XI. ŢINUTUL VASLUI

1. *Ocolul Crasnei*

1. Babară
2. Minjăşti
3. Băhnari
4. Muntenii de Jos
5. Moara Grecilor
6. Muntenii de Sus
7. Tănacu
8. Purceleşti
9. Beneşti
10. Boişori
11. Valea Sălistii
12. Bălţaţi
13. Tăoşti
14. Ştiuborăni
15. Soleşti
16. Dobrovăţ
17. Dumasca lipoveni
18. Dumasca moldoveni
19. Poiana Cîrnului
20. Pocreaca i Trestiana
21. Dumitreşti
22. Schitul Ducăi

2. *Ocolul Mijlocului*

1. Moara Domnească
2. Valea Rea
3. Fereşti
4. Odaia Olăneşti
5. Portari
6. Tătărăni
7. Dăneşti
8. Ciorîţa
9. Şărboteşti
10. Gherghelu
11. Codăieşti
12. Rădiul
13. Şuruneştii de Jos
14. Şuruneştii de Sus
15. Mirceşti
16. Focşasca
17. Mumboteşti *
18. Potropeştii Ducăi
19. Potropeştii Glodencii
20. Potropeştii lui Cujbă
21. Borosăşti
22. Scînteia
23. Bodeşti
24. Tufeştii de Sus
25. Tufeştii de Jos
26. Dămăcuşăni
27. Petreşti
28. Draxăni
29. Cîrleşti
30. Răşcani
31. Bereasa

* In loc de Bumboteşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

32. Boţoaia
33. Butucăria
34. Telejna
35. Ciofeni
36. Zăpodeni

3. *Ocolul Fundurilor*

1. Negreşti
2. Nucul
3. Todireştii răzăşeşti
4. Todireştii Roiului
5. Drăgeşti
6. Şofrăneşti
7. Coticu
8. Dumeşti
9. Răngoaia
10. Armăşăni
11. Ţibăneştii Buhlii
12. Tansa i Boatca
13. Suhuleţu
14. Găureni i Braşoveniţa
15. Jigoreni
16. Glodenii Gindului
17. Ţibăneşti
18. Roşcani
19. Poiana de Sus i Palanca
20. Cătunul Moara lui Ciornei
21. Căscoieşti
22. Marginea
23. Grieşti
24. Răcea
25. Borăşti
26. Slobozia Mogoşăşti
27. Ipatile
28. Şăndreni
29. Frînciuţi
30. Drăguşăni
31. Scheia
32. Căuieşti
33. Găunoasa
34. Grajdiurile
35. Valea Satului
36. Ciocîrleşti
37. Pojorăşti
38. Tatomireşti
39. Crăciuneştii de Sus
40. Crăciuneştii de Jos
41. Căzăneşti
42. Glodenii Cuzii
43. Parpaniţa

4. *Ocolul Stemnicului*

1. Brodoc
2. Bălteni
3. Chetreşti
4. Răduieşti
5. Albeşti
6. Deleşti
7. Băleşti
8. Fistîci
9. Cozmeşti
10. Hordileşti
11. Ruginoasa
12. Oşăşti
13. Rafaila
14. Rădiul Mogîldeşti
15. Băloşăştii Voinescului
16. Băloşăştii Păpăuţului
17. Vultureşti
18. Măcreşti
19. Onceşti
20. Buhăieştii de Sus
21. Buhăieştii de Jos
22. Munteneşti
23. Bîrzăşti
24. Dobroslăveşti
25. Cănţălăreşti
26. Tăcmăneşti
27. Călugăreni
28. Mărăşăni

5. *Ocolul Racovei*

1. Deleni
2. Zăzinca
3. Lipovăţ
4. Rădiul cu cătunul Puşcaşi [16]
5. Laza
6. Poiana Rîşniţii
7. Hirşova
8. Golăşăi
9. Poieneştii mănăstirii
10. Poieneştii răzăşeşti
11. Poieneştii Străjăscului
12. Floreştii cu mănăstirea
13. Broşteni sau Pîrăul Boului
14. Ivăneşti
15. Schitul Golgota
16. Valea Cinepii
17. Obîrşăni
18. Coşăşti
19. Valea Oanii
20. Toporăşti
21. Armăşoaia
22. Cursăşti
23. Dumbrăveni
24. Gărceni
25. Trohanu
26. Stîngaci
27. Pungeşti
28. Doaga
29. Lipova mănăstirii
30. Lipova răzăşească
31. Fundul Racovei

[16] În 1838, la ocolul Stemnicului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adunarea ocoalelor		*Tîrgurile*
Nr.	*sate*	*Nr.*
1.	22 Ocolul Crasnei	1. Vaslui — reşedinţa ţinutului
2.	36 Ocolul Mijlocului	
3.	43 Ocolul Fundurilor	
4.	28 Ocolul Stemnicului	
5.	31 Ocolul Racovei	
	160 adică una sută şaizeci sate	

XII. ŢINUTUL FĂLCIU

1. *Ocolul Podoleni*

1. Hiliţa
2. Covasna
3. Cozia
4. Bazga
5. Chetrosul sau Răducani
6. Bohotinul
7. Isaia
8. Gura Bohotinului
9. Moşna
10. Cozmeşti
11. Podoleni
12. Ghermăneşti
13. Hliza Odobeşti
14. Rîpile
15. Ghidişăni
16. Cotul Arsurii
17. Pîhneşti
18. Duda
19. Novaci
20. Petremăneşti
21. Rîşăşti
22. Scoposăni
23. Zberoaia
24. Grozăşti
25. Sălăgeni
26. Colţul Cornii
27. Măcăreşti [17]
14. Stroieşti
15. Tătărăni
16. Crăsnăşăni
17. Leoşti
18. Ivineţăşti
19. Cordeni
20. Creţăşti
21. Budeşti
22. Curteni
23. Olteneşti
24. Tîrzia
25. Gura Pîhnei
26. Pîhna
27. Corni şi Albeşti
28. Docolina
29. Gura Idriciului
30. Roşieci
31. Dolheni
32. Tîlhăreşti
33. Rădiul
34. Idriciul
35. Odaia lui Ioniţă Popa
36. Popeşti [18]
37. Micleşti
38. Chirceşti
39. Sărbeşti
40. Ciorteşti
41. Pribeşti
42. Coropceni

2. *Ocolul Crasnei*

1. Dolheşti
2. Brădiceşti
3. Buneşti
4. Porcişăni
5. Boţăşti
6. Gugeşti
7. Armăşăni
8. Roşiori
9. Avereşti
10. Plochi
11. Giurgeşti
12. Tăbălăieşti
13. Valea lui Bosie

3. *Ocolul Mijlocului*

1. Şuletea
2. Stoişăşti
3. Văleni
4. Micleşti
5. Răşcani
6. Ţîful
7. Iăgălia
8. Grozăşti
9. Giurcani
10. Peicani
11. Găgeşti
12. Popeni

[17] La ţinutul Iaşi, ocolul Braniştei.
[18] Transferate la ţinutul Vaslui, ocolul Crasnei, în 1838

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13. Tupilaţi
14. Hliza Sîrbii
15. Băsăşti
16. Vîltoteşti
17. Tămăşăni
18. Vutcani
19. Mălăieşti
20. Bărboşi
21. Piţăvoieşti *
22. Cîşla
23. Deleni
24. Otăleni
25. Tălaba
26. Hliza Ghibanii
27. Hliza Ţipenii
28. Şişcani
29. Hoceni
30. Guşăţăi
31. Hurdugi
32. Gromezoaia
33. Urlaţi
34. Şchiopeni
35. Plotuneşti

Adunarea ocoalelor

Nr. sate

1. 27 Ocolul Podoleni
2. 42 Ocolul Crasnei
3. 35 Ocolul Mijlocului
4. 23 Ocolul Prutului

127 adică una sută douăzeci şi şapte sate

4. *Ocolul Prutului*

1. Epureni
2. Cornii Unguri
3. Broşteni
4. Volosăni
5. Hruţca
6. Cîrligaţi
7. Căpoteşti
8. Davideşti
9. Ivăneşti
10. Stănileşti
11. Lunca
12. Bumbăta
13. Săminesti
14. Berezăni
15. Vicoleni
16. Troienaşi
17. Rîncenii i Spîrcoceni
18. Rîncenii
19. Stuhuleţ
20. Muşata
21. Bozia
22. Bogdăneşti
23. Raiul

Tîrgurile

Nr.

1. Huşi — reşedinţa ţinutului
2. Fălciu

XIII. ŢINUTUL IAŞI

1. *Ocolul Bahluiului*

1. Sticlăria
2. Zagavia
3. Cîrjoaia
4. Horodiştea
5. Zbereni
6. Băiceni
7. Cucuteni
8. Balosineşti
9. Dădeşti
10. Scobîlţeni şi Bădeni
11. Cepleniţa
12. Cotnari
13. Moara Prefectorului
14. Iosipeşti
15. Hodora
16. Belceşti
17. Odaia Huco sau Via Ghica
18. Odaia Spinoasa
19. Ulmi
20 Poleni
21. Odaia Treisteni
22 Oneşti
23 Odaia Cioara
24. Şipotele
25. Hălceni
26. Vlădeni
27. Iacobeni
28. Civlicii răzeşi
29 Topala
30. Şoldana cu răzeşii Migheţi
31. Drăgăneşti
32. Iurghiceni
33. Bîrleşti
34. Totoieşti

2. *Ocolul Turiei*

1. Bădărăi
2. Tabăra
3. Buruieneşti
4. Cornul Negru i Bivolari
5. Soloneţul
6. Zabolotenii Fotii
7. Zabolotenii Scorţascăi
8. Zabolotenii lui beizade
9. Trifeştii lui Păun

* In loc de Cluţivoieşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10. Trifeştii Vechi
11. Vladomira lui Savin
12. Vladomira lui Ciornei
13. Bălteni
14. Cărnicenii spătarului Beldiman
15. Cărnicenii căminarului Iacovachi
16. Cîrnicenii răzeşi
17. Cîrnicenii lui Vîrgolici
18. Blîndeşti
19. Căminăreşti
20. Borşa
21. Găurenii Gheucăi
22. Găurenii lui Beldiman
23. Broştenii răzeşi
24. Glodenii răzeşi ci să poreclesc şi Epurenii
25. Schineni
26. Andrieşăni
27. Stolniceni
28. Roşcanii căminarului Stroiescu
29. Roşcanii Stroieştilor
30. Căuieşti
31. Păuleni
32. Rădeni
33. Perieni
34. Cîndeşti
35. Sătrăreni
36. Stîngăcenii Mitropoliei
37. Stîngăcenii Hrisovergoaiei

3. *Ocolul Copoului*

1. Popricani
2. Rediul Mitropoliei
3. Tipileşti
4. Epurenii mănăstirii
5. Izvoarăle
6. Zahorna răzăşească
7. Zahorna comisului Gane
8. Larga
9. Movileni
10. Potingeni
11. Misăşti
12. Mălăieştii lui Feştilă
13. Mălăieştii răzeşi
14. Gropniţa i Forăşti
15. Gropniţa răzăşească
16. Bulbucani
17. Sîngerii şi Munteni
18. Româneşti
19. Leţcanii Noi i Căcărăzăni
20. Leţcanii Vechi
21. Tăuteşti
22. Mîrzăşti
23. Rediul lui Tatar
24. Muntenii ot Copou
25. Moimeştii lui Cazimir
26. Cîrligul
27. Şorogari
28. Aron Vodă
29. Rădiul Aldei

4. *Ocolul Braniştei*

1. Stînca Cîrpiţi
2. Lucenii vistiernicului Roset
3. Băcăloaia
4. Lucenii Sturzei
5. Icuşăni
6. Chişărăi
7. Cotul lui Ivan
8. Golăieşti
9. Lăzăreni
10. Coada Stîncii
11. Cristeşti
12. Rusăni
13. Moara Dracului
14. Holboca
15. Chipireşti
16. Osoi
17. Comarna de Sus
18. Comarna de Jos
19. Costulenii Rotari
20. Costulenii Gălăţăni
21. Prisăcani
22. Moreni
23. Oprişăni
24. Oprişănii de Sus
25. Cotul Ţutorii
26. Ţutora
27. Ungheni
28. Bereşti
29. Mînzăteştii Filfiieşti
30. Mînzăteştii Vechi
31. Petresti
32. Medeleni
33. Odaia Bran
34. Frăsuleni
35. Şăndreni

5. *Ocolul Codrului*

1. Poiana cu Cetate
2. Bordea unde este poşta
3. Slobozia Dobrovăţ
4. Răţunda
5. Perjul
6. Poienile
7. Goruni
8. Tomeşti
9. Vlădiceni
10. Cozmoaia
11. Buciumi
12. Socola
13. Vişanul
14. Lunca Cetăţuiei
15. Lunca Bîrnovei
16. Cătunul Ciurului
17. Piciorul Lupului
18. Curăturile
19. Todirelul
20. Bîrnova
21. Pietrăria şi Miţălea
22. Cercul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

23. Zania lui Aron Vodă
24. Zania Braşovanului
25. Miroslava Gălăţii
26. Valea Adîncă
27. Iezăreni
28. Cătunul Horpaz

6. Ocolul Stavniculuí

1. Cărbunari
2. Spărieţi
3. Mironeasa
4. Hadîmbul
5. Mogoşăşti
6. Budeşti
7. Mînjăşti
8. Voineşti
9 Chilia
10. Nidieni
11. Văcoteşti
12. Corneşti
13. Prosălnici
14. Dîrjăni
16. Bogdăneşti
16. Lunganii de Jos
17. Stavnicul
18. Horleşti
19. Cătunul Horleşti
20. Scoposăni
21. Cucuteni
22. Drăgoieşti
23. Gogeasca Veche
24. Gogeasca Nouă
25. Hăsnăşăni
26. Voroveşti
27. Brătuleni
28. Uricani
29. Găurenii Socolei
30. Miroslava spătarului Beldiman
31. Balciul
32. Ciorbeşti

7. Ocolul Cîrligăturii

1. Muntenii Jorei
2. Bujăla
3. Găneşti
4. Doaga
5. Prigoreni
6. Buznea
7. Cristeşti
8. Brăieşti
9. Scorţăşti
10. Albeşti
11. Lunganii de Sus
12. Mădîrjăşti
13. Odaia Mădîrjasca
14. Odaia Făcuţii
15. Gugea
16. Goeşti
17. Sineşti cu cătunul Mladinul
18. Stornesti
19. Obrijăni
20. Mădirjacul a casii hatmanului Palade
21. Popeşti
23. Gura Sîrcăi
23. Cosiţăni
24. Doroşcani
25. Scobîlţăni
26. Hărpăşăşti
27. Holmul
28. Hoisăşti
29. Păuşăşti
30. Dumeşti
31. Liuzii Căcărăzăni

Adunarea ocoalelor

Nr.	*sate*	
1.	34	Ocolul Bahluiului
2.	37	Ocolul Turiei
3.	30	Ocolul Copoului
4.	35	Ocolul Braniştei
5.	28	Ocolul Codrului
6.	32	Ocolul Stavniculuí
7.	31	Ocolul Cîrligăturii

227 adică două sute douăzeci şi şapte sate

Tîrgurile

Nr.	
1.	Oraşul Iaşi — reşedinţa ţinutului şi capitala Prinţipatului
2.	Podul Leloai
3.	Tîrgul Frumos
4.	Sculeni
5.	Tîrguşorul de piste apa Nicolina

După lucrările adunate de prin ţinuturi. Şăf secţiei al 3-lea, Dimitrie Drăghici serdar.

Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 311, vol. 1, f. 95—114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIFICULTĂȚI ÎN „COLABORAREA" ROMÂNO-GERMANĂ (1940—1944)

DE

D. ȘANDRU, A. KAREȚCHI, I. SAIZU

După 3 septembrie 1939, Reich-ul, angajat în războiul cu marile puteri, era interesat în realizarea unei apropieri politice și, mai ales, economice cu România, pentru a-și asigura, în principal, petrolul și cerealele ei [1]. În plus, Germania urmărea realizarea unei alianțe politice, avînd în vedere atragerea statului român în război de partea Axei. Pînă la aducerea lui Antonescu la guvern, diplomația Reichu-lui întîmpinase o serioasă opoziție din partea unor cercuri politice românești influente [2]. Cu noul cabinet, antrenarea României în planurile Germaniei, care, parțial, se conturase și sub guvernele precedente [3], capătă valoare practică.

Încă înainte de a forma guvernul, I. Antonescu, aflat în închisoare la Bistrița, s-a pronunțat, prin intermediul lui M. Antonescu, asupra programului și a principiilor de bază ale viitorului stat în domeniile politic și economic [4]. O dată ajuns șef al cabinetului. Antonescu n-a făcut decît să aplice un program. Cu ocazia călătoriilor întreprinse la Berlin și Roma, după instaurarea sa, generalul a continuat tratativele începute de predecesori privitoare la aderarea României la Pactul tripartit [5], iar la 23 noiembrie, guvernul, dîndu-și aderiunea, recunoștea „noua ordine" stabilită în Europa [6]. Pînă la sfîrșitul anului 1940, Antonescu a reușit, prin aranjamente semnate cu Reich-ul, să angreneze România în planurile Germaniei. La 17 septembrie a fost încheiată o convenție pe baza căreia trupelor hitleriste li se permitea să pătrundă în România [7]; două luni mai tîrziu s-a semnat protocolul prin care statul român se angaja să se integreze în propaganda puterilor Axei etc.

Politica dictaturii de încorporare a țării în proiectele Germaniei rezultă din numeroasele declarații făcute de premierul român. În ședința din 18 septembrie 1940 a Consiliului de Miniștri, I. Antonescu preciza în acest sens: „Noi ne-am așezat pe Axa Roma—Berlin. Mergem sută la sută și cu cea mai mare cinste în această direcție. Am pornit așa, nu ne mai uităm la dreapta sau la stînga" [8]. De asemenea, în cuvîntarea ținută la 10 ianuarie 1941, cu ocazia dejunului oferit la plecarea ministrului Germaniei, Fabricius, I. Antonescu, după ce a scos în evidență că în timpul șederii diplomatului hitlerit la București relațiile dintre cele două țări au cunoscut „epoca cea mai fertilă", sublinia că: „Azi, România este legată prin pactul de la Berlin de Germania și-și întemeiază liniștea, securitatea și independența politică, în afară de propria ei forță, și pe această ordine nouă (național-socialistă germană — n. ns.)" [9]. La numai cîteva zile după înăbușirea rebeliunii legionare, la 27 ianuarie

---

[1] Arh. St. București, (în continuare A.S.B.), fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1046/1943, f. 134.

[2] Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, 1970, p. 279 și urm.

[3] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosarele 1046/1943; 1075/1943; 1077/1943.

[4] *Procesul marii trădări naționale*, București, 1946, p. 235.

[5] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1046/1943, f. 134.

[6] *Procesul marii trădări naționale*, p. 15.

[7] D. Șandru, I. Saizu, *Unele aspecte privind consecințele economice ale prezenței trupelor germane în România (1940—1944)*, în AIIAI. IV, 1976, p. 117 și urm.

[8] *Procesul marii trădări naționale*, p. 238; Vezi pe larg *Actul de la 23 August 1944 în context internațional* (coordonator dr. Gh. Buzatu), București, 1984, p. 210 și urm.

[9] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 318/1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1941, cu ocazia constituirii noului cabinet, generalul ţinea să precizeze, în calitatea sa de preşedinte al Consiliului de Miniştri, că nu are pe plan extern o altă orientare: „În ce priveşte politica externă a actualului cabinet, în care păstrez personal Ministerul Afacerilor Străine, este aproape nefolositor să adaug că România merge fără nici o şovăire alături de Axă, Marele Führer şi Mussolini. Fidelitatea acestor angajamente nu este o atitudine politică, ci o stare de conştiinţă pe care nu o vom părăsi niciodată. Între România şi puterile Axei trebuie organizată o comunitate spirituală cît mai strînsă, a cărei realizare constituie una din principalele mele preocupări" [10].

Deşi prin declaraţiile făcute în diverse împrejurări se scoate în relief larga şi sincera colaborare dintre cele două state pe tărîm economic, politic şi militar, aceasta a generat, în realitate, încă de la începuturile sale, contradicţii, care s-au multiplicat şi agravat în anii războiului. Ele îşi au explicaţia într-un ansamblu de factori ce au făcut ca multilaterala conlucrare cu Reich-ul să nu cunoască niciodată sinceritatea şi comunitatea spirituală în forma oficială anunţată de guvernul român. Trebuie precizat că dictatura antonesciană, urmărind unele scopuri care coincideau în parte cu cele ale Reichu-lui, a încercat să dea relaţiilor cu Berlinul un caracter de largă colaborare. Ea a angrenat România în politica externă antisovietică a Germaniei, a admis, pe calea acordurilor, să pună la dispoziţia Reich-ului bogăţiile ţării, necesare întreţinerii maşinii de război hitleriste.

Dictatura a refuzat, însă, să se angajeze în război alături de Germania în acţiunea iniţiată în Balcani. Atunci cînd führerul a propus guvernului român să participe la operaţiunea militară din sudul Dunării, Antonescu a răspuns lui Hitler că România nu poate lupta decît în răsărit [11]. Amestecul Reich-ului în afacerile interne ale statului, atitudinea guvernului de la Berlin faţă de relaţiile româno-maghiare, încălcarea grosolană a prevederilor angajamentelor economice cu România şi altele au constituit factori pe care s-au grefat contradicţiile româno-germane. Reacţia faţă de politica Berlinului s-a manifestat permanent în sînul guvernului, prin cereri adresate Reich-ului de a-şi respecta angajamentele şi, nu rareori, ea a luat caracterul unor acţiuni hotărîte. Totdeauna cînd apăreau divergenţe în relaţiile cu România, guvernul hitlerist a recurs fie la reconciliere, fie la exercitarea unor presiuni pentru a înfrînge opoziţia sau rezistenţa cabinetului român. Unul din mijloacele prin intermediul căruia Reich-ul a exercitat presiuni asupra dictaturii antonesciene l-a constituit Garda de fier. După rebeliunea din ianuarie 1941, Germania a încercat, fără succes însă, prin noul ministru al Reich-ului la Bucureşti, Manfred von Killinger, o reconciliere cu legionarii [12]. Partidul nazist german, dîndu-şi seama de imposibilitatea colaborării guvernului Antonescu cu Garda de fier după rebeliune, a căutat să se folosească de prezenţa conducătorului mişcării legionare, Horia Sima, în Germania şi să şantajeze cabinetul de la Bucureşti ori de cîte ori acesta manifesta o opoziţie faţă de pretenţiile Reich-ului. Guvernul român era conştient de faptul că *presiunea legionară* constituia un mijloc de şantaj pentru hitlerişti [13]. Fostul director general al Serviciului de poliţie secretă în timpul guvernului Antonescu, Eugen Cristescu, explica la procesul intentat în 1946 criminalilor de război modul cum hitleriştii căutau să şantajeze Bucureştii, în 1941, la negocierile economice ce aveau loc, faţă de care partea română a ridicat serioase obiecţiuni. „Germanii cereau foarte mult. Fenomenul care se petrecea atunci era următorul: ne pomeneam cu o avalanşă de zvonuri în care se spunea: acum, germanii aranjează un nou guvern cu *Horia Sima*, care va veni într-o zi, va debarca cu avionul la aeroport, şi va fi instalat la putere. Această versiune circula cu o extraordinară profunzime. Eu însumi — comenta Cristescu —, pentru că aveam o experienţă mai îndelungată în această materie, am făcut o serie întreagă de verificări şi am stabilit concluzia pe care am comunicat-o atunci d-lui Mihai Antonescu: Aceasta este o presiune care se face în spatele nostru ca să cedăm în chestiunile economice: Ori cedaţi, ori vine Horia Sima" [14].

În primii ani ai participării României la război, contradicţiile de ordin politic dintre cele două state nu au fost, totuşi, de natură să producă divergenţe îngrijorătoare. Guvernul Reich-ului dispunea atunci de suficiente mijloace de supraveghere ca să împiedice orice opoziţie a factorilor oficiali faţă de porticiparea României la înfăptuirea planurilor Axei. Pe de altă parte, succesele militare de la începutul conflagraţiei păreau să constituie o garanţie pentru dictatura antonesciană în legătură cu cîştigul ce urma să-l obţină România la

[10] *Ibidem.*
[11] Idem, dosar 1075/1943.
[12] *Procesul marii trădări naţionale*, p. 61 şi 68.
[13] *Ibidem*, p. 182.
[14] *Ibidem*, p. 171

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Conferința Păcii : reîntregirea teritorială a României, așa cum a rezultat prin actul de la 1 Decembrie 1918.

Dintre toate contradicțiile, caracterul cel mai acut l-a avut aceea izvorîtă din Dictatul de la Viena. I. Antonescu, deși și-a dat acordul la politica externă a lui Hitler, a manifestat de la început dezaprobare față de arbitrajul din 30 august 1940, atrăgînd atenția Germaniei prin memorandumurile din noiembrie 1940 și ianuarie 1941 asupra ilegalității actului de la Viena. Mai mult, prin memorandumul adresat guvernelor Italiei și Germaniei la 23 aprilie 1941 și prin cel din 15 septembrie 1941, mai ales, trimis Berlinului, România revendica revizuirea lui [15]. La 2 octombrie 1941, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, în instrucțiunile date ministrului român la Berlin, Bossy, îi cerea să sondeze în capitala Germaniei poziția diferitelor personalități politice în legătură cu actul de la Viena [16], iar în noiembrie 1941, cu ocazia vizitei efectuate la Berlin, M. Antonescu a prezentat guvernului german un nou memorandum, în care erau inserate date legate de situația românilor din teritoriul Transilvaniei ocupat de Ungaria [17].

Deși, după Dictatul de la Viena, relațiile româno-maghiare continuau să rămînă încordate, puterile Axei, în mod special Germania, au încercat să realizeze, prin toate mijloacele posibile, o „unitate deplină" a statelor „aliate". Pe această linie se înscriu măsurile coordonate de guvernul Reich-ului pentru „pacificarea" româno-maghiară, în care un rol important trebuia să îl joace armistițiul de presă impus de Germania. Reich-ul a intervenit, prin reprezentanții săi, ori de cîte ori relațiile dintre Ungaria și România amenințau că zdruncină unitatea puterilor angrenate în război alături de Axă. Astfel, cînd ziarul „Ardealul" a publicat un articol cu ocazia împlinirii unui an de la răpirea Nord-Vestului Transilvaniei, calificînd „apolitic și nedrept arbitrajul de la Viena", von Killinger a trimis lui M. Antonescu, prin consilierul Steltzer, o notă prin care acuza guvernul român, în termeni drastici, de nerespectarea armistițiului de presă, subliniind că acest act era de natură a tulbura relațiile româno-germane [18].

Încercările de „pacificare" inițiate de Reich nu au putut crea atmosfera de încredere reciprocă în relațiile dintre cele două state. Neliniștea cercurilor politice de la București era cu atît mai mare, cu cît își creaseră convingerea că guvernul maghiar, sub oblăduirea binevoitoare a unor factori politici din Germania, sustrăgea de pe front trupe pentru a le pregăti de luptă împotriva României. În sprijinul acestei convingeri veneau declarațiile publice făcute de unele din oficialitățile Budapestei [19]. Declarațiile lor au avut darul să creeze o adîncă stare de îngrijorare în sînul guvernului român, care, drept urmare, a cerut Reich-ului, prin memorandumul din 11 februarie 1942, remis lui Hitler, să-și clarifice poziția față de Ungaria. Justificînd teama de o eventuală agresiune maghiară, guvernul român atrăgea atenția celui de la Berlin că această clarificare era cu atît mai necesară, cu cît România își epuiza forțele materiale și umane în război. Pe lîngă contribuția ei în produse, care era împinsă pînă la epuizarea rezervelor interne, guvernul angajase în luptă 587 000 de oameni, cu 22 000 ofițeri și 18 000 subofițeri, din care pierduse, pînă la 1 ianuarie 1942, aproape un sfert, morți și dispăruți. „Avem nădejdea că această mare contribuție românească — se arăta în memorandum — va avea înțelegerea sa dreaptă și că niciodată nu se va mai vorbi despre nesatisfacerea sau «atingerea intereselor germane» atunci cînd poporul român și-a atins *grav interesele sale proprii și rezervele economice, pentru ca să ajute Germania*" [20]. În baza acestor contribuții, mareșalul Antonescu solicita Berlinului să ia poziție față de Ungaria, întrucît slăbirea potențialului de război al României o punea într-o situație de inferioritate

---

[15] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1075/1943.

[16] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet XXVII, dosar 1.

[17] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1075/1943.

[18] *Ibidem.*

[19] Astfel, în ședința din 12 noiembrie 1941 a Camerei Maghiare, deputatul Bajacsy Zsillonsky Endre arăta că Ungaria „trebuie să dispună de o armată desăvîrșit înarmată și instruită de un milion cinci sute mii oameni. Cred că sîntem de acord — declara el — că acestei forțe militare nu-i este îngăduit să se macine înainte de vreme". La 20 decembrie 1941, șeful M. St. M. al armatei ungare cerea, în același sens, ca unitățile militare maghiare și bulgare să fie conservate pentru a constitui o forță primordială decisivă în desfășurarea ulterioară a evenimentelor. De asemenea, unii oameni politici și însuși președintele Consiliului de Miniștri al Ungariei au declarat că era necesar să se păstreze forța intactă, sănătoasă și independentă pentru ca împrejurările din 1918 să nu se mai repete *(Ibidem,* f. 49).

[20] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LXXVII, dosar. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din punct de vedere militar în raport de vecini. Totodată, I. Antonescu cerea lui Hitler să informeze guvernul român asupra contribuţiei de război a Ungariei şi Bulgariei şi a poziţiei Germaniei în legătură cu raporturile româno-maghiare. Precizarea poziţiei era apreciată cu atît mai necesară, cu cît întărirea legăturilor culturale româno-croate fusese întîmpinată cu rezerve la Berlin şi Roma, în timp ce apropierea bulgaro-maghiară a fost susţinută chiar de vizite oficiale încurajatoare. Ca urmare, guvernul cerea Berlinului ca aceste stări de spirit să înceteze public şi definitiv, iar România să primească garanţii, să se solicite celor două ţări să contribuie la o luptă comună, să se creeze un echilibru în efective şi în materiale, astfel ca Ungaria să nu o pună în stare de gravă inferioritate în sud-estul Europei, căci „pentru a nu ocoli nimic, nu avem încredere în Ungaria şi nu ne putem exprima riscurile faţă de ea" [21].

La începutul anului 1942, relaţiile româno-maghiare au fost înveninate de represaliile iniţiate de guvernul de la Budapesta împotriva românilor din Ungaria şi, apoi, în replică, de cel din Bucureşti contra ungurilor din România. Faţă de amploarea represaliilor, cabinetele german şi italian au hotărît a trimite o comisie mixtă spre a cerceta situaţia pe teren şi a pacifica spiritele. Ca răspuns la protestele celor două guverne, cabinetul Antonescu a înaintat la Roma şi Berlin o notă, subliniind, prin exemple, supliciile la care administraţia horthystă supunea pe românii din Transilvania de Nord-Vest. Urmare, în vara şi în toamna anului 1942, comisia mixtă, cunoscută sub numele de comisia Henke — Rogeri, a cercetat în Transilvania starea de fapt, căutînd că amelioreze tensiunea [22]. În preajma sosirii în capitala României a celor doi delegaţi, 4 noiembrie 1942, s-au produs noi incidente de graniţă, ceea ce a determinat pe Henke şi Rogeri să ceară lui M. Antonescu să le curme şi să respecte „frontierele juste", termen prin care reprezentanţii celor două puteri înţelegeau graniţele stabilite prin Dictatul de la Viena. Faptul a atras după sine protestul energic al vicepreşedintelui guvernului român: „Dar, actualmente, Dvs. — preciza el — aveţi o misiune tehnică şi înţelegeţi că în momentul cînd soldatul român moare, în momentul cînd noi ducem un război care depăşeşte posibilităţile normale ale unei naţiuni, care nu şi-a îndeplinit mai întîi misiunea sa, în momentul acesta a face preciziuni pentru aceste frontiere ar însemna să se întoarcă completamente poziţia guvernului, să se ucidă încrederea poporului în scopurile acestui război şi, în loc de a servi idealul de pacificare a două naţiuni vecine, să se provoace imediat o reacţiune, să se ajungă la rezultate exact contrarii. Dacă această formulă ar fi destinată să fie pusă în practică, atunci declar deschis că m-am înşelat asupra spiritului de justiţie al Führerului şi Ducelui" [23].

Comisia de anchetă nu a putut influenţa ameliorarea raporturilor româno-maghiare. Din contra, ele au devenit mai încordate, iar declaraţiile tot mai agresive ale oamenilor politici maghiari au continuat să fie tolerate de Reich [24]. În aceste împrejurări, la 10 ianuarie 1943, M. Antonescu a remis un nou memorandum lui Hitler, prin care amintea că, după 11 februarie 1942, situaţia din Transilvania de Nord-Vest nu făcuse „decît să se agraveze" [25]. Memorandumul evidenţia, cu detalii, eforturile de război ale României, cerînd să se ia măsuri ca „echivocul ungar" să înceteze cu ameninţările la adresa României, întrucît Budapesta îşi conserva forţele pentru „lovitura de şoc", iar, în cazul dat, cînd România lupta în răsărit, ii rămînea descoperit spatele frontului [26].

Trei luni mai tîrziu, la 11 aprilie 1943, M. Antonescu a adresat un nou memorandum lui Hitler, acuzînd direct Reich-ul pentru arbitrajul de la Viena. În 1940 — se arăta în memorandum — Germania avea nevoie de petrolul românesc, în care scop a luat naştere Dictatul de la 30 august 1940, care, prin „coridorul secuiesc", îi asigura apropierea de zăcămintele de ţiţei. Astfel, arbitrajul apărea ca un act de război, nu ca unul de pace. Guvernul de la Bucureşti era nemulţumit de faptul că ministrului României la Berlin i se

---

[21] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosarele 1046/1943, f. 37 şi urm.; 1075/1943.

[22] Idem, dosar 1075/1943.

[23] *Ibidem.*

[24] La numai trei zile de la întoarcerea celor doi ambasadori, la 7 noiembrie 1942, amiralul Horthy declara că datoria Ungariei era de a fi pregătită pentru noi „încercări": „Avem nevoie — spunea el — de armată cu putere de şoc... pentru a termina lupta cu victoria dreptăţii maghiare" *(Ibidem,* f. 48). După trei săptămîni de la declaraţia lui Horthy, la 27 noiembrie, deputatul Bajacsy Zsillonsky Endre afirma categoric că „Puterea armată ungară are datoria să termine odată cu România Mare" *(Ibidem,* f. 50).

[25] *Ibidem,* f. 51.

[26] *Ibidem,* f. 44—46, 52—53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comunicase că „fundamentul ce stă la încheierea actului de la Viena rămîne neschimbat pentru Reich" [27]. Or, englezii, adversarii României în război — se arăta în continuare — n-au recunoscut actul de la Viena, deci Anglia admitea dreptul României asupra Transilvaniei [28].

La 22 decembrie 1943, M. Antonescu a intervenit pe lîngă Killinger cu rugămintea de a comunica lui Ribbentrop că România era îngrijorată de faptul că maghiarii efectuau pregătiri militare cu intenția de a da o lovitură în Transilvania. Pe acest temei, se cerea ca România să fie înzestrată cu tot atîtea care blindate cîte dăduse Ungariei [29]. Urmarea intervenției, la sfîrșitul lunii, Neubacher, în trecere spre Balcani, s-a oprit la Budapesta, unde a avut convorbiri cu guvernul maghiar. Scopul vizitei sale ar fi fost, între altele, de a încerca o ameliorare a raporturilor maghiaro-române. S-a afirmat chiar că Neubacher ar fi predat Budapestei un proiect prin care i se recomandaseră măsuri necesare înfăptuirii unei colaborări reale. Un loc important îl ocupa promisiunea dată de guvernul maghiar de a renunța la represaliile împotriva românilor, ca o cale practică pentru crearea unei atmosfere de destindere [30].

O altă cauză a disensiunilor româno-germane din anii dictaturii au reprezentat-o problemele evreilor și a germanilor de pe teritoriul României. Cu privire la primul grup etnic, recensămîntul Centralei evreilor stabilea, în septembrie 1940, existența în hotarele de atunci ale țării, a 325 783 semiți [31]. Instaurarea dictaturii militaro-gardiste a avut ca urmare inițierea unor măsuri discriminatorii împotriva evreilor, generate, cu precădere, de presiunea elementelor legionare din guvern, care urmăreau soluționarea problemei în spiritul preconizat de național-socialiștii germani. Deși au căutat să introducă o serie de legi cu caracter antisemit, legionarii nu au reușit din pricina opoziției întîmpinate în chiar sînul cabinetului. Dar, prin faptul că ei controlau Ministerul de Interne și administrația locală, au putut acționa, în largă măsură, în pofida lipsei unei legislații antisemite atotcuprinzătoare, împotriva populației evreiești. După înăbușirea rebeliunii din ianuarie 1941 și înlăturarea legionarilor de la guvern, rigorile regimului s-au tradus printr-o serie de măsuri, care vizau cu precădere limitarea cadrului de acțiune a evreilor în domeniul economic, îngăduind sau chiar favorizînd emigrarea lor. O asemenea politică venea în contradicție cu postulatele dogmei naziste care declara pe evreu „dușmanul său de moarte" și cu interesele *Wehrmacht*-ului ce nu dorea să aibă în apropierea zonelor de acțiune militară o populație considerată ostilă [32].

Legislația antisemită, avînd drept scop îndepărtarea evreilor de ocupațiile lor, urmărea a-i aduce într-o atare situație economică încît să îi oblige să emigreze, emigrarea fiind pentru guvern pîrghia de bază în rezolvarea problemei evreiești. În 1944, M. Antonescu arăta în acest sens că, în martie 1941, comunicase unor delegați speciali ai Reich-ului că era „împotriva oricărei soluții fizice sau măsuri de constrîngere individuală grave, poporul român fiind tolerant și neadmițînd crima ca instituție și metodă politică" și că el opta „numai pentru soluții economice" [33]. Mai mult, în răspunsul dat în martie 1943 ministrului von Killinger, M. Antonescu a reafirmat că „guvernul român nu omoară evreii și nu rezolvă problema evreiască prin suprimare; este pentru migrațiuni" [34]. Partea germană știa că I. Antonescu nu era dispus, nici chiar în 1944, să accepte ideea exterminării. În acest sens, Ministerul de Externe al Reich-ului îl informa pe Eichmann, la 17 februarie 1944, că „Mareșalul vrea să scape de cît mai mulți evrei din România, dar ar prefera să renunțe la măsuri radicale din cauza influenței propagandistice nefavorabile pe care ar avea-o asupra statelor inamice, datorită propriei lui convingeri, și din cauza cercurilor românești hotărîtoare, care sînt în parte înrudite cu evreii" [35].

În condițiile date, emigrarea din România era singura formulă de salvare. Emigrarea va căpăta un caracter pur *politic*, deși, indiscutabil, la bază au stat și cauze de natură economică. Principalul obstacol în realizarea unei emigrări masive îl constituia Germania. Numeroase documente scot în relief nemulțumirile Reich-ului față de această soluție. Von

---

[27] Idem, dosar 1104/1943, f. 96—97.
[28] *Ibidem*, f. 98.
[29] Idem, dosar 1077/1943.
[30] Idem, dosar 82/1944, f. 63.
[31] Arh. M.A.E., fond Conferința de Pace de la Paris, 1946, vol. 85, f. 193.
[32] A. Kareţki, M. Covaci, *Zile însîngerate la Iași (28—30 iunie 1941)*, București, 1978, p. 43.
[33] Arh. M.A.E., fond România—Turcia, vol. I, f. 108—110.
[34] *Ibidem*.
[35] A. S. Iași, Colecția de documente, Seria Xeros, Pachet 1087, doc. 77 și 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Killinger informa Berlinul, la 12 decembrie, că mareşalul ar fi indicat Centralei evreilor să organizeze şi să efectueze emigrarea în Siria şi în Palestina a circa 80 000 de evrei, în schimbul sumei de 200 000 lei de fiecare persoană, concluzînd că Antonescu „vrea să doboare două muşte dintr-o lovitură : pe de o parte, vrea să scoată pentru sine 16 miliarde lei care-i sînt necesari, iar, pe de alta, o mare parte din evreii care făceau greutăţi în politica internă ar deveni liberi pe o cale foarte comodă. *Refuză o rezolvare radicală a problemei în cazul evreilor care nu sînt de certă orientare bolşevică*" [36].

În cursul anului 1942, guvernul de la Bucureşti s-a aflat sub puternica presiune a Reich-ului, care îi cerea să treacă neîntîrziat la rezolvarea totală a problemei. Planul sugerat autorităţilor româneşti prevedea deportarea populaţiei evreieşti, care trebuia să se efectueze în etape succesive, astfel ca într-un timp cît mai scurt ea să se afle în afara graniţelor ţării. În România, de înfăptuirea acestui plan se ocupau nemijlocit ministrul Reich-ului la Bucureşti, von Killinger, şi împuternicitul pentru problemele evreilor de pe lîngă legaţie, Hauptsturmführer S.S., Gustav Richter. În vederea executării lui, comisarul guvernului român pentru problemele evreieşti, Radu Lecca, împreună cu Richter, au fost chemaţi la Berlin, unde, la 19 august 1942, s-au desfăşurat tratativele preliminare pentru deportarea lor [37]. După opt zile, Killinger, interesat în rezolvarea cît mai rapidă a chestiunii, a adresat ministrului de externe român o notă prin care solicita acţiuni imediate din partea guvernului, legaţia considerînd tratativele preliminare ca încheiate şi solicitînd poziţia cabinetului în toate problemele importante, spre a fi prezentate Reich-ului [38]. Dar guvernul român nu s-a grăbit să dea răspuns notei din 27 august şi nici să stabilească data începerii deportărilor. Mai mult, cînd la 26 septembrie 1942 a început la Berlin o nouă conferinţă, unde s-au concretizat detaliile transportării lor, România nu a trimis delegaţi, „din motive de serviciu", solicitînd, chiar în ziua deschiderii conferinţei, amînarea ei [39].

Nemulţumiţi de tergiversări, reprezentanţii Legaţiei germane au devenit tot mai insistenţi. La 9 octombrie 1942 s-a prezentat în audienţă la M. Antonescu consilierul Steltzer. Întrebat asupra stadiului răspunsului la nota din 27 august, M. Antonescu a precizat că nu a uitat de obligaţia sa şi că îşi va respecta promisiunea [40]. Guvernul român îşi manifesta astfel intenţia de a nu pune în aplicare hotărîrile luate la Berlin la 19 august. I. Antonescu a hotărît studierea transmigrării evreilor din Transilvania şi amînarea realizării ei pînă la „momentul oportun" [41]. La 13 octombrie 1942 Consiliul de Miniştri a decis suspendarea deportărilor pînă la crearea unui organ special care să se ocupe de această problemă [42]. În faţa noii situaţii, la 22 octombrie, Steltzer s-a prezentat în audienţă la M. Antonescu cu scop de a aborda chestiunea transmigrării. Vicepreşedintele român „a încercat să găsească o soluţie abilă", declarînd că este de acord cu măsurile Reich-ului, dar că a intervenit pe lîngă Legaţia germană pentru a opri deportarea peste Bug. M. Antonescu — observa consilierul — a introdus în discuţie un element nou pe care l-a prezentat drept o contradicţie ce nu permitea aplicarea imediată a planului iniţial. Steltzer comunica Berlinului că a „rămas cu impresia că contradicţia în discuţie ar fi doar un pretext sub care mareşalul Antonescu a amînat emigrarea evreilor" şi că M. Antonescu, „ca un bun servitor al mareşalului, a căutat pretexte temeinice" [43].

Opunîndu-se deportării evreilor, guvernul de la Bucureşti a încurajat şi sprijinit, contrar politicii Reich-ului, emigrarea lor spre Palestina şi Siria. Din această cauză, autorităţile de la Berlin au cerut lui Killinger „să pună în vedere guvernului român să împiedice transportul evreilor din România" [44]. În împrejurările în care Reich-ul aplica politica de exterminare a evreilor şi cînd populaţia semită din România nu cunoştea ororile nazismului, o parte relativ numeroasă dintre cei ce locuiau în ţările ocupate sau satelite ale Germaniei au imigrat în ţara noastră. Imigrarea a avut un caracter *politic*, întrucît România era singurul stat din blocul Germaniei naziste în care viaţa lor nu era primejduită, erau primiţi ca *refugiaţi politici* [45], li se acorda asistenţă, iar unora li s-au creat condiţii pentru a emigra.

---

[36] *Ibidem*, doc. 106.
[37] *Ibidem*, doc. 97.
[38] *Ibidem*, doc. 85.
[39] M. Carp, *Cartea neagră, Fapte şi documente*, vol. III, Bucureşti, 1947, p. 252.
[40] A. S. Iaşi, Colecţia de documente, Seria Xeros, Pachet 1087, doc. 139.
[41] *Ibidem*.
[42] „Timpul", 16 octombrie 1942.
[43] A. S. Iaşi, Colecţia de documente, Seria Xerox, Pachet 1087, doc. 139.
[44] *Ibidem*, doc. 102.
[45] *Ibidem*, doc. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Procesul de imigrare era consecința repetatelor și insistentelor intervenții ale statului român în favoarea evreilor cetățeni români ce se aflau în interiorul frontierelor controlate de Reich. Încă în septembrie 1941, guvernul de la București a dat dispoziții legației sale de la Berlin să intervină ori de cîte ori era necesar pentru protecția cetățenilor români ce se găseau în Germania și în statele ocupate, fără a face deosebire de rasă sau de origine etnică: „Noi — se spunea în Instrucțiunile Ministerului Afacerilor Externe — sîntem obligați prin legile și principiile de drept și umanitate să acordăm protecție tuturor posesorilor de pașapoarte românești sau cetățenilor români în general" [46]. Față de atitudinea Germaniei, guvernul de la București s-a văzut obligat, la sfîrșitul anului 1943, să ceară repatrierea evreilor cetățeni români din țările aflate sub hegemonia Reich-ului. În acest sens, la 17 decembrie, Ministerul de Externe a dat instrucțiuni corespunzătoare legațiilor și consulatelor, iar Ministerul de Interne a fost avizat să aprobe repatrierea evreilor români din Grecia, Franța, Italia și alte state europene pentru a evita deportarea lor în Germania [47]. Grație măsurilor luate, mulți evrei s-au repatriat, mai ales în prima jumătate a anului 1944, cînd au intrat în țară 51 537 evrei [48], număr impresionant dacă ținem seama de faptul că imixtiunile germane în problema evreiască au căpătat dimensiuni noi, cu tendința de încorporare a României în „soluția finală". În acest timp, România a devenit, pentru evreii din Ungaria și Polonia, o țară de tranzit, cu posibilitatea de a pleca spre Turcia și Palestina, fie direct din porturile românești, fie folosind un nou tranzit, prin Bulgaria.

Poziția guvernului în problema evreilor din România și atitudinea umanitară a populației față de ei au fost apreciate la valoarea reală de către înșiși reprezentanții acestei comunități [49]. Astfel, M. Hirschman, delegatul Statelor Unite ale Americii pentru refugiații evrei, preciza ministrului României la Ankara: „Noi știm că în România evreii sînt în siguranță" [50]. La 31 octombrie 1944, rabinul Comunității mozaice din România, dr. Al. Safran, arăta, în mesajul adresat evreilor din lumea întreagă, prin intermediul reprezentanților presei străine din București, că „au supraviețuit ca o mică oază de colectivitate evreiască în imensul deșert european" [51].

Cît privește cea de-a doua minoritate care a generat divergențe între București și Berlin — Grupul etnic german — trebuie menționat că el s-a bucurat de privilegii, pe care și le-a sporit în mod abuziv, transformîndu-se într-o agentură a nazismului în România. Legea nr. 830 pentru constituirea Grupului etnic german, din 21 noiembrie 1940, [52] îl declara persoană juridică de drept public (art. 1), ca parte componentă ce lucra în cadrul statului național-legionar român. Legea considera ca reprezentant al voinței naționale al grupului Partidului Muncitoresc Național German (art. 3) și îi acorda, în același timp, libertatea de a acționa pentru menținerea și consolidarea vieții naționale, de a lua măsuri cu caracter de obligativitate pentru membrii lui.

Bucurîndu-se de un regim de favoare și de sprijinul nemijlocit al Berlinului, germanii din România s-au transformat într-o organizație ce și-a depășit atribuțiile oficiale, stînjenind în multe privințe însăși politica dictaturii. Astfel, ei au fost organizați pe principii militare, purtau uniforme, dispuneau ilegal de arme, depozite de armament și poligoane de tir [53]. Pe lîngă faptul că organizația lor servea ca agenție de informații pentru Reich, ea trebuia să constituie și un instrument de intervenție în cazul cînd România și-ar fi schimbat linia politică. Drept reacție, mareșalul Antonescu a intervenit în repetate rînduri pe lîngă Killinger și Andreas Schmidt, cerîndu-le ca Grupul etnic german să înceteze a mai purta uniforme. Atunci cînd s-a descoperit un depozit militar al grupului și I. Antonescu a protestat, Misiunea militară germană l-a luat „oficial" în stăpînire [54].

Începînd din a doua jumătate a anului 1943, mai ales după lovitura mareșalului Badoglio în Italia, activitatea acestei organizații sporește în intensitate. Comentînd acțiunile Grupului etnic german din perioada anterioară, Buletinul Ministerului de Interne nr. 314 din 10 noiembrie 1943 sublinia, pe baza informațiilor primite de la Inspectoratul regional de poliție Alba Iulia, că organizația „Hitler Jugend" din Transilvania primise ordin să în-

[46] Arh. M.A.E., fond Conferința de Pace de la Paris, 1946, vol. 85, f. 193.
[47] *Ibidem*, f. 206.
[48] *Ibidem*, f. 207.
[49] *Ibidem*.
[50] *Ibidem*; vezi și A. Kareţki, M. Covaci, *op. cit.*, p. 113—120.
[51] Arh. M.A.E., fond Conferința de Pace de la Paris, 1946, vol. 85, f. 217.
[52] „Monitorul oficial", nr. 275 din 21.11.1940.
[53] *Procesul marii trădări naționale*, p. 168—169.
[54] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiinţeze pe lîngă grupele S.S. şi cîte o echipă de informaţii, din cauză că populaţia şi armata română erau, pe zi ce trece, tot mai ostile Reich-ului. În vederea ducerii la îndeplinire a acestei misiuni, organizaţia tineretului din cadrul Grupului etnic german a fost înzestrată de către Misiunea militară germană din România cu motociclete, organizîndu-se în acelaşi timp şi şcoală de conducători auto. Echipele de informaţii urmau să-şi înceapă imediat activitatea, iar membrii lor, deghizaţi în turişti, să transmită ştirile obţinute şefului S.S. din Braşov. Măsura era justificată de zvonul ce circula în legătură cu pregătirea în România a unei lovituri similare cu cea organizată de Badoglio. Or, cercetarea oraşelor şi satelor se înscria tocmai pe linia sesizării stării de spirit din armată şi din rîndul populaţiei civile. Din informaţiile Chesturii de poliţie Sibiu rezulta că la cercetarea stării de spirit din ţară trebuiau antrenate toate formaţiunile paramilitare [55]. I. Antonescu arăta în rezoluţia din 23 noiembrie 1943 a notei informative că, dacă ştirea este exactă, „este mijlocul cel mai sigur de a provoca şi în România ceea ce au provocat peste tot, datorită suspiciunii, brutalităţii, lipsei de tact şi de psihologie politică. Este momentul să se strîngă rîndurile cu noi, nu să se înceapă să sape la prăpastia dintre noi. Aşa se face jocul duşmanilor" [56].

În faza a doua a războiului, cînd victoria militară a Reich-ului a devenit îndoielnică şi cînd în însăşi coaliţia hitleristă au intervenit defecţiuni, contradicţiile dintre Germania şi România se amplifică. Se constată o sporire reciprocă a neîncrederii între cele două guverne şi, mai ales, intervenţia din ce în ce mai hotărîtă a Reich-ului cu scop de a nu permite repetarea „defecţiunii" italiene şi în România. Berlinul începe să dea dispoziţii redactate sub forma unor rugăminţi amicale, dar presiunile exercitate prin intermediul legaţiei sale la Bucureşti le imprima caracter de ordin. Evidentă a apărut în acest sens politica Reich-ului faţă de România după lovitura mareşalului Badoglio. În iulie 1943, presa germană, în mod special „Völkischer Beobachter" începe să publice ştiri tot mai tendenţioase cu privire la ţara noastră [57]. Berlinul şi-a permis să acţioneze împotriva supuşilor italieni şi a bunurilor acestora din România, indicînd totodată şi lui I. Antonescu măsurile ce trebuia să le întreprindă [58]. Guvernul român a fost primul, după Germania, care a recunoscut, în septembrie 1943, cabinetul Mussolini, ca urmare a *cererii oficiale* făcută de Hitler prin Killinger [59]. În ciuda acestui fapt, Antonescu a menţinut legăturile şi cu cabinetul Badoglio. La 27 septembrie 1943, el a comunicat ministrului Italiei la Bucureşti, Bova Scoppa, că România a recunoscut guvernul Mussolini în urma cererii lui Hitler şi von Killinger, dar că prin această măsură nu înseamnă că rupe relaţiile cu mareşalul Badoglio. Deşi anterior I. Antonescu dăduse asigurări lui Bova Scoppa, în prezenţa lui M. Antonescu, cum că nu va întreprinde nici o măsură împotriva cabinetului Badoglio atît timp cît nu va interveni o stare de război între Germania şi Italia, el a fost, totuşi, nevoit să comunice ministrului Italiei la Bucureşti că în eventualitatea că s-ar vedea în imposibilitatea de a-şi păstra această atitudine faţă de Badoglio, Bova Scoppa va fi considerat reprezentantul unui guvern cu care România a rupt relaţiile diplomatice şi tratat la fel cu ceilalţi ambasadori care au părăsit ţara din motive similare [60].

Înfrîngerile de ordin militar suferite de armatele coaliţiei hitleriste pe frontul de est în iarna lui 1943 şi în primăvara anului următor au accentuat antagonismele dintre Reich şi dictatură. Sporeşte neîncrederea Berlinului faţă de „loialitatea" administraţiei antonesciene. În martie 1944, în cercurile străine din Istanbul se discuta că Germania ar fi pretins lui I. Antonescu să revoce imediat numeroşi diplomaţi ce reprezentau România în ţări neutre, pe motiv că loialitatea acestora era îndoielnică. Se afirma că von Killinger i-ar fi indicat

---

[55] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1325/1943, f. 3.

[56] *Ibidem.*

[57] Idem, dosar 1177/1943.

[58] În noaptea de 9/10 septembrie 1943, agenţi hitlerişti au acaparat şlepurile Firenze, Genova, Neapole şi Palermo, aparţinînd Societăţii Sinda Italiana, ce erau ancorate în portul Giurgiu şi le-au înlocuit pavilionul italian cu cel german (Idem, dosar 1119/1943, f. 36). În ziua de 10 septembrie 1943, Legaţia germană din Bucureşti solicita guvernului român de a nu mai permite supuşilor italieni nici o viză sau document care le-ar fi făcut posibilă plecarea din ţară şi, totodată, să ia serioase măsuri pentru ca ei să nu poată părăsi România pe calea aerului *(Ibidem,* f. 28).

[59] De altfel, în nota din 26 septembrie 1943, I. Antonescu comunica *expres* lui Mussolini că însuşi Hitler îl rugase să îi recunoască guvernul *(Ibidem,* f. 23 ; vezi şi *Procesul marii trădări naţionale,* p. 89).

[60] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1119/1943, f. 27—28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui M. Antonescu numele persoanelor pe care Reich-ul dorea să le vadă numite în loc [61]. Berlinul a pregătit chiar aplicarea unor măsuri menite să reprime eventuala sustragere a României de la obligațiile față de Reich. În aceeași lună, deputatul turc Falih Atay scria într-un articol din ziarul „Ulus" că din București se anunța că generalul von Manstein a dat un ordin prin care toți germanii stabiliți în România erau puși la dispoziția comandamentului hitlerist, interzicîndu-li-se a părăsi țara fără autorizația statului lui major. Germanii chemați sub arme urmau a servi la formarea de detașamente militarizate în localitățile unde domiciliau, spre a fi folosiți „în caz de nevoie" [62].

În condițiile din primăvara anului 1944, cînd trupele sovietice se apropiaseră de granița de stat a României și cînd Națiunile Unite sugerau tot mai insistent ieșirea țării din război [63], contradicțiile dintre Berlin și București se accentuează. Faptul că dictatura și-a dat asentimentul la tratativele de armistițiu inițiate de conducătorii partidelor politice era un indiciu că guvernul Antonescu încerca să găsească o cale de salvare de ultimă oră [64]. *Mareșalul nu a avut voința fermă și țăria să desprindă soarta României de aceea a Germaniei*, temîndu-se de consecințele ocupării țării de către armatele hitleriste. „Vă previn că retragerea trupelor de pe front în condițiile politice internaționale și militare actuale ar putea fi funestă pentru neamul nostru — arăta el în răspunsul dat liderilor partidelor politice. Germania are nevoie de petrolul și de grîul nostru. Astăzi vin d-l. Clodius și d-l. Neubacher, negociază cu noi și primesc condițiile noastre. Mîine ne va lua și petrolul și grîul cum le-a luat peste tot, cu pumnul. Tot ce producem pe ogoare și în industrii va fi pentru ei. Aurul va fi ridicat, petrolul, bogățiile, armamentul, tineretul de asemenea; Ardealul de sud dat ungurilor și, poate, Dobrogea bulgarilor. Iată perspectiva" [65]. Pe de altă parte, mareșalul păstra convingerea că „ordinea germană" reprezenta singura soluție pentru „salvarea civilizației europene", convingere exprimată cu claritate în ședința Consiliului de Miniștri din 21 iulie 1944, cînd și-a expus punctul de vedere în legătură cu atentatul de la Berlin din ziua precedentă: „Pentru noi, chestiunea are un aspect destul de grav, pentru că credința mea este că singura forță în Europa, care era și este capabilă să mai țină ordine în acest continent, este tot forța germană. În ziua în care forțele germane se vor prăbuși și vor antrena în această prăbușire întreaga prăbușire socială și militară a Germaniei, atunci toată Europa va cădea în anarhie... Nu văd posibilitate din partea americanilor și, în special, a englezilor ca să mențină și să salveze Europa de la anarhie, de aceea... interesul nostru politic și militar este ca Germania să nu se prăbușească" [66].

* * *

Dificultățile colaborării româno-germane aveau să se manifeste cu mai multă complexitate pe tărîm economic. Se știe că, spre sfîrșitul deceniului al patrulea al secolului nostru, în fața presiunilor economice și diplomatice ale Reich-ului și în condițiile politicii de conciliere promovate de *Quai d'Orsay* și *Foreign Office* în raporturile cu Berlinul, cercurile guvernante din România, în frunte cu monarhia, deși erau legate de blocul franco-englez, care deținea poziții importante în economia țării, au fost nevoite să cedeze. În acest fel, devenea posibilă reapariția, după un sfert de veac, a pericolului imperialismului german, pentru poporul român [67]. După declanșarea celui de-al doilea război mondial, mărfurile românești, mai ales petrolul și cerealele, au fost din ce în ce mai căutate la export. Pentru a-și asigura aprovizionarea cu asemenea produse, în ianuarie 1940, hitleriștii au creat pe lîngă legația de la București un birou economic special, condus de fostul primar al Vienei, Hermann von Neubacher [68]. În mai același an, a intervenit un acord special de schimbare a petrolului pe armament — Oel Pakt. În temeiul lui, România livra Germaniei mari cantități de carburanți la prețul mediu de 3 800 lei tona față de 7 000 lei cît era atunci pe piața mondială, acoperind o bună parte din necesitățile de combustibil ale mașinii de război hitleriste. Con-

---

[61] Idem, dosar 52/1944, f. 353.
[62] *Ibidem*, f. 346.
[63] *Ibidem*, f. 29, 78 și 96.
[64] Vezi *Procesul marii trădări naționale*, p. 69, 79, 88, 165 și 184.
[65] Apud A. Simion, *Preliminarii...*, p. 318.
[66] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 31/1944, f. 105—106.
[67] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LXXVII, dosar 5.
[68] E. Cimponeriu, *Din lupta maselor împotriva fascismului și a înfeudării țării de către Germania hitleristă*, în „Studii", XVII, 1964, 4, p. 752.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venţia a rămas în vigoare pînă la sfîrşitul lunii septembrie 1940, cînd Reich-ul a achitat aproape în întregime costul petrolului prin livrări de armament [69].

In iulie 1940, după intrarea Italiei în conflagraţie, relaţiile economice ale României s-au restrîns, prin blocarea mărilor, la schimburi cu citeva state: Germania, Italia, Suedia, Elveţia, Grecia, Iugoslavia şi Bulgaria. Economia naţională avea să sufere, deoarece, pe de o parte, Germania şi Italia, care îşi orientaseră producţia spre scopurile războiului, nu dispuneau de rezerve pentru export, iar, pe de alta, unele ţări, avînd economii similare cu a României, nu puteau asigura schimburi diversificate pe măsura dorinţelor ei.

Guvernul de la Berlin, speculînd atît izolarea internaţională a ţării noastre, cît şi dorinţa unor grupuri influente româneşti de a se apropia de Rich, a reuşit să-şi extindă colaborarea economică. În consecinţă, la 8 august 1940, Germania a încheiat un protocol cu România, în baza căruia disponibilul de produse agricole vegetale şi animale urma a fi furnizat Reich-ului. Clauza cea mai defavorabilă era aceea potrivit căreia România se angaja să livreze întregul excedent al producţiei agricole la preţuri ce nu depăşeau 50% din valoarea înregistrată pe piaţa mondială, în condiţiile în care Reich-ul nu oferea nici o compensaţie [70]. „Şi această vînzare este făcută, desigur, tot din motive politice — se arăta în raportul din martie 1941 al Direcţiei Reglementării Exportului, care analiza efectele înţelegerilor comerciale româno-germane de după 1939 — căci nu ni se dă nici o contravaloare, iar preţurile oferite pentru aceste produse pe pieţele cu devize depăşeau la unele dublul acestei valori" [71]. Recolta slabă din 1940 a făcut imposibilă îndeplinirea clauzei privitoare la predarea excedentului de cereale, în pofida presiunilor exercitate de Reich [72].

Instaurarea dictaturii militaro-gardiste a avut drept consecinţă imediată crearea unui teren mai favorabil lărgirii schimburilor economice. La numai o lună, la 5 octombrie, guvernul a încheiat un prim protocol cu Germania prin care se obliga să-i vîndă petrol rafinat, prin intermediul cliringului, cu un preţ ce reprezenta 50% din cel de pe piaţa mondială. Exportul petrolului nu mai era condiţionat, ca în protocolul din mai 1940, de livrarea de armamente de către Reich. Prin aplicarea noii convenţii, statul român pierdea anual, datorită suprimării taxelor de export şi a preţului scăzut cu care vindea petrolul, o sumă de aproximativ 6—7 miliarde lei, în cazul în care nu se depăşea nivelul lunar de pînă în martie 1941 [73]. „Acest acord — se arăta în raportul mai sus citat — nu poate să fi avut decît o latură politică, căci, economic, nu se poate admite să exportăm produse ce în majoritate nu sînt materiale prime şi care s-au scumpit depăşind de multe ori 100%" [74].

Reich-ul nu era însă satisfăcut de volumul schimburilor de pînă atunci. Drept urmare, în octombrie 1940 s-au intensificat tratativele, care au condus, la 4 decembrie, la semnarea *Protocolului asupra colaborării româno-germane la realizarea unui plan de 10 ani pentru refacerea economiei româneşti*, în care erau stipulate şi condiţiile schimburilor comerciale. Prin acord, baza balanţei de plăţi rămînea corespondenţa dintre importul de armament şi exportul de petrol; schimburile erau însă extinse şi asupra altor produse [75].

Pornind de la aprecierea că acordurile puneau fundamentul „noii" orientări în activitatea comercială a României şi că erau rezultatul schimbărilor produse la 6 septembrie 1940 în politica externă a ţării, I. Antonescu aprecia, la 10 ianuarie 1941, cu ocazia dejunului oferit în cinstea plecării lui Fabricius din Bucureşti, că înţelegerea din decembrie deschidea „o adevărată epocă în istoria raporturilor româno-germane şi în propăşirea noastră viitoare" [76]. Spre deosebire de punctele de vedere exprimate de oficialităţi, unii reprezentanţi

---

[69] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1270/1943.
[70] *Ibidem.*
[71] *Ibidem.*
[72] *Ibidem.*
[73] *Ibidem.*
[74] *Ibidem.*
[75] Idem, dosar 1079/1943; „Cuvîntul", 14.12.1940; I. Scurtu, *Viaţa politică din România, 1918—1944*, Bucureşti, 1982, p. 267. Înţelegerile cu caracter financiar erau grupate în trei categorii: a) făcute cu scopul de a contribui la dotarea economiei româneşti; b) menite să uşureze sau să stingă obligaţii ale României faţă de Germania; c) destinate să sprijine situaţia noastră monetară.
[76] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 318/1940. Oficialităţile dictaturii au căutat să demonstreze că Germania tindea, practic, să ofere sprijinul tehnic şi financiar în realizarea unui plan decenal de dezvoltare şi de înnobilare a produselor agricole, de îndiguiri, de asanări şi irigaţii, de orientare a căilor de comunicaţie potrivit debuşeurilor „firesti" ale economiei româneşti, de electrificare, de aducere a gazelor naturale pentru cerinţele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ai vieții economice și politice au intuit cu claritate consecințele ce le puteau determina asupra României aceste acorduri. Astfel, la 18 decembrie 1940, C. I. C. Brătianu evidenția într-un memoriu adresat lui I. Antonescu efectele politicii economice a Reich-ului față de țările ce intrau în orbita intereselor lui. Comerțul european — se arăta în memoriu — devenea monopolul Germaniei. În același timp, apărea pericolul cumpărării de către finanța de la Berlin a unor întreprinderi cu capital autohton. Reich-ul începea această „operă" prin lichidarea averilor evreiești, apoi a celor naționale, în măsura în care le putea înlocui. „Se pune întrebarea: la ce rol sînt reduse celelalte țări? Răspund — declara Brătianu — rolul de colonii ale Germaniei. Este acest schimb avantajos țărilor bogate în Axă? Orice materie primă exportată și reimportată ca articol fabricat constituie o pagubă a economiei naționale. Interesul unei țări este de a transforma ea însăși materiile sale prime, dîndu-le maximum de valoare prin munca ce a băgat în ele, fie prin consumația internă, fie pentru export. O țară echilibrată economicește, trebuie să aibă și agricultură, dar și industrie în proporție" [77] O atitudine similară a manifestat-o și liderul Partidului Național Țărănesc, Iuliu Maniu, care aprecia colaborarea „drept capitulare" [78].

Actul de la 4 decembrie 1940 a avut puternice repercusiuni asupra situației economice a României. Conducînd la subordonarea față de Germania, acordul, ca și protocoalele ulterioare care i-au detaliat prevederile, au constituit, în condițiile nerespectării lor de către Reich, surse care, alături de alți factori, au generat și alimentat divergențe între dictatura antonesciană și Berlin, în ciuda planurilor lor comune în domeniul militar. La numai o lună după semnarea acordului, cînd I. Antonescu făcuse lui Fabricius declarația amintită, urmările înțelegerii de la 4 decembrie erau așa de evidente încît guvernul solicita, prin intermediul lui Neubacher, concursul expertului Consiliului Superior German, Keyser, pentru ridicarea producției industriale [79].

Dezechilibrul dintre prețurile produselor indigene și cele din Germania sau avînd la bază articole din import a contribuit la o simțitoare scădere a venitului național, într-o vreme cînd un procent important din acesta era destinat scopurilor neproductive și cînd sarcinile bugetare fuseseră sporite în condițiile speciale prin care trecea țara. Pe de alta, renunțînd la însemnate venituri din taxele de export pentru produsele livrate în Germania, fără a avea cel puțin posibilitatea recuperării lor prin alte avantaje din schimburile comerciale cu Reich-ul, guvernul Antonescu a intensificat politica fiscală. „Colaborarea" economică cu Berlinul a avut consecințe asupra activității industriale însăși, puternic concurată de mărfurile germane [80] Direcția Reglementării Exporturilor, sintetizînd efectele aplicării acordurilor de schimb româno-germane pînă în martie 1941, preciza că majoritatea produselor noastre de export, deși constituiau materii prime care, în noua conjunctură impusă de război, ar fi trebuit să beneficieze de un regim valoric mai bun, se exportau la prețuri ce rămîneau, practic, la un nivel relativ constant. Situația viza în special articolele petroliere [81], care căpătaseră o importanță de prim rang. În loc de a profita de o asemenea conjunctură, România a fost obligată să furnizeze fără taxe de export petrol Germaniei [82]. Din pricina aceluiași regim de „colaborare", România se vedea silită, pe de o parte, să importe din Reich mărfuri la prețurile stabilite de Berlin, iar pe de alta, să-și restrîngă cumpărăturile din alte state. „Dar, fiecare lună ce trece, înrăutățește situația, diminuînd posibilitățile noastre de import de produse absolut necesare. Se prea poate deci — continua raportul amintit — ca, în curînd, să ne vedem în situația de a schimba în mod dezavantajos produsele noastre (ce-au cîștigat în valoare din cauza războiului) contra produse ce nu vor putea folosi decît în prea mică măsură necesităților noastre, adică a face acțiune antieconomică: a vinde ieftin și mult și a cumpăra scump și puțin" [83]. Explicînd paradoxul, aceeași direcție recunoștea, în raportul din 15 aprilie 1941, că „multe din clauzele acestor acorduri au, teoretic, aparența unor angajamente ireproșabile,

---

menajere și industriale, de creștere a numărului depozitelor frigorifice etc. (Idem, dosar 209/1941, f. 58). Mai mult, unii s-au și grăbit să arate că noile acorduri, în special cel de credit, reprezentau „un act de colaborare economică și financiară în condiții optime, pe care nu le obținuse niciodată România mai înainte" *(Ibidem)*.

[77] Idem, fond Casa regală Mihai I, dosar 3/1940, f. 1.

[78] Apud A. Simion, *op. cit.*, p. 211.

[79] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 138/1941, f. 109, 152—153.

[80] Idem, dosar 1270/1943.

[81] *Ibidem.*

[82] *Ibidem.*

[83] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă situaţia de fapt arată că cele mai importante din clauzele acestor acorduri se întorc în contra intereselor economice româneşti" [84].

Este de precizat că, în pofida unei stări de tensiune ce a apărut şi s-a dezvoltat chiar de la început în raporturile comerciale bilaterale, determinată de nerespectarea de către Reich a condiţiilor înţelegerilor, guvernul român a fost constrîns de conjunctura internaţională să accepte noi tratative pentru extinderea cadrului „colaborării" economice. Cu fiecare prilej, M. Antonescu, care a reprezentat România la cele mai multe din aceste tratative [85], a căutat să scoată în relief lipsa de loialitate a Germaniei, încălcarea prevederilor acordurilor, amestecul în treburile interne, impunerea de către armatele hitleriste a unui regim de jaf şi dezordine, abuzuri şi ilegalităţi. La nouă luni de la intrarea în vigoare a acordurilor din 4 decembrie 1940, M. Antonescu îşi exprima, în convorbirea avută la 2 septembrie 1941 cu ministrul Neubacher, nemulţumirea faţă de raporturile economice cu Germania, arătînd că pentru curmarea neregulilor, care reprezentau „ameninţări la securitatea şi stabilitatea noastră", se impunea fixarea în mod definitiv şi precis a modalităţilor de colaborare printr-un plan economico-financiar [86]. El atrăgea atenţia că moneda pierdea puternic şi rapid în valoare, că numai aplicarea măsurilor economice avea capacitatea de a da siguranţă preţurilor şi de a evita agravarea crizei, că guvernul român „nu va mai putea să facă nici jertfele de ordin financiar pe care le-a făcut solicitînd Băncii Naţionale o emisiune acoperită cu mărci şi nici contribuţia economică pe care a dat-o, dacă guvernul Reich-ului nu asigură două condiţii esenţiale... garantarea conturilor cliringului financiar prin mărfuri... (şi un) export efectiv şi sporit de armament şi materii prime în România, pe lîngă majorarea exportului german" [87]. M. Antonescu a propus în acest scop să se fixeze „odată pentru totdeauna" nevoile financiare germane în România, să se precizeze guvernului un buget al cheltuielilor efectivelor militare, să se stabilească principiul ca nici o plată a cumpărăturilor făcute de Germania să nu se efectueze decît prin decontarea operată de B.N.R. în conturile de cliring, fără emitere de lei efectivi. În aceeaşi convorbire, el a sugerat cîteva măsuri apreciate ca putînd stăvili emisiunile pe care B.N.R. era obligată să le facă pentru a satisface cererile germane şi a le limita la strictul necesar spre a se evita inflaţia cu toate consecinţele ei grave. Situaţia avea să se înrăutăţească prin aceea că, în timp ce Banca Naţională efectua emisiuni noi de acoperire a nevoilor armatelor hitleriste din ţară şi de finanţare a exportului în Germania, importul din Reich stagna, fiind la un pas de paralizie. Guvernul român era nemulţumit că Berlinul nu-şi respecta angajamentele asumate prin acordurile din 4 decembrie 1940 pentru majorarea exportului de maşini şi unelte agricole în România, pentru trimiterea de materii prime, fără de care industria metalurgică era condamnată să-şi închidă porţile şi să agraveze problema socială.

Pe baza raportului asupra convorbirilor dintre M. Antonescu şi Neubacher din 2 septembrie 1941, I. Antonescu a cerut, pe de o parte, să se fixeze amănunţit obligaţiile României decurgînd din acordurile economice, spre a se evita abuzurile armatei şi ale agenţilor hitleriştii, iar pe de alta, să nu se mai dea nimic direct efectivelor germane [88]. Poziţia guvernului faţă de ilegalităţi, ca şi dorinţa de a se reglementa detaliat obligaţiile şi respectarea lor a reieşit la iveală peste o săptămînă la întrevederea dintre aceiaşi reprezentanţi. Cînd Neubacher a cerut aprobarea a trei miliarde lei pentru finanţarea trupelor germane şi reducerea tarifelor pe calea ferată, M. Antonescu a răspuns că nu mai tratează nici o problemă economică şi financiară cu Germania în mod separat, că Reich-ul trebuia, în prealabil, să reformuleze concret cererile financiare excesive pentru unităţile germane şi cele privind tariful, în ideea de a le comprima [89]. În aceeaşi zi, M. Antonescu a cerut lui von Killinger ca Germania „să

[84] *Ibidem.*

[85] P. E. Schramm observa, în *Die Südöstliche Krieg von 1.4—31.12.1944*, că I. Antonescu era străin de problemele economice, fiind total avizat în legătură cu acestea de vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, apreciat de germani ca un jurist priceput (A.S.B., fond *Microfilme S.U.A.*, rola 51, c. 5 507 746), iar Schmidt nota că guvernul generalului era dispus la concesii numai în problema petrolului. (Andreas Hillgruber, *Les entretiens secrèts de Hitler*, p. 677). La rîndul său, I. Antonescu recunoştea la procesul intentat criminalilor de război, că M. Antonescu era purtătorul de cuvînt al guvernului român în lupta continuă ce s-a dat „între noi şi germani..., căci germanii căutau să ne păcălească, să le dăm noi şi ei să nu ne dea nimic" *(Procesul marii trădări naţionale*, p. 71).

[86] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LV, dosar 7, f. 63.

[87] *Ibidem*, f. 64—65.

[88] *Ibidem*, f. 65—66.

[89] *Ibidem*, f. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne facă un export important de materii prime, cocs și semifabricate necesare industriei noastre metalurgice amenințată azi cu stagnarea și să se satisfacă cererile de armament și muniții formulate de noi, un asemenea export destinat României putînd ușura simțitor și conturile cliringului, destul de activ pentru România și de coborît pentru Germania" [90].

Situația nu avea să rămînă fără urmări, cel puțin sub raportul continuării tratativelor. Dovadă, la 22 septembrie 1941, secretarul de stat german, Körner, în trecere prin România, s-a întîlnit la București cu M. Antonescu pentru a discuta, de față fiind și Neubacher, modul de soluționare a unor probleme în schimburile comerciale. Partea română a repus în dezbatere doleanțele formulate la 2 septembrie [91]. „Am atras atenția d-lui ministru Körner — arăta M. Antonescu — că statul român a făcut toate jertfele și mareșalul Antonescu a dus pe cîmpul de luptă armatele noastre într-o loială colaborare militară, dar că materialul nostru de război a fost uzat și unitățile noastre trebuie să fie supuse refacerii" [92], că, pe de altă parte, exportul german în România urma, inevitabil, să cuprindă materii prime, cocs și semifabricate pentru industria metalurgică, reprezentînd un capitol tot atît de important pentru esențialele probleme ale armatei. În sfîrșit, exportul trebuia să includă mașini agricole, tractoare și unelte, pentru motivul că, cu cît producția românească era mai mare pe o piață internațională limitată, cu atît Germania avea mai mult de profitat [93]. Așadar, guvernul de la București concepea planul economic ca un act menit a stabili scadențele pentru nevoile germane în România spre a nu se împovăra problemele financiare, scadențe ce trebuiau sincronizate cu importul în vederea ușurării balanței cliringului și a posibilităților de absorbire a leilor de pe piață. Răspunzînd, Körner a dat asigurări că va comunica la Berlin toate dezideratele României, că va interveni pentru armament și muniții, ca și pentru materia primă necesară industriei de apărare națională și a sfătuit-o să colaboreze într-un plan economic de mai lungă durată, astfel ca agricultura să beneficieze de o sporire a exportului german. Tot atunci, Neubacher a făgăduit că va convoca imediat specialiștii spre a stabili bazele tehnice ale acordului economic și financiar, promițînd României trei mii de tractoare, nu o mie cum se angajase Reich-ul mai înainte [94].

Acceptarea doleanțelor a fost însă formală. Respectarea unilaterală a documentelor a determinat sporirea divergențelor dintre cele două state. Drept urmare, la 30 septembrie 1941, M. Antonescu, în convorbirea avută cu generalii Haufer și Speidel, cu amiralul Fleischer, cu colonelul Schumacher și cu consilierul de legație Klugkist, a atras atenția asupra riscurilor pe plan economic determinate de continuarea emiterii de lei pentru acoperirea nevoilor financiare germane în condițiile netrimiterii de furnituri care să permită absorbirea monedei pe piață și stabilirea echilibrului [95]. În aceeași zi, M. Antonescu cerea insistent lui Killinger să intervină pentru a da cererilor de furnituri o imediată executare și aceasta cu atît mai mult cu cît, pe de o parte, România avea la Berlin un sold creditor de 15 miliarde lei ce urma să fie considerabil mărit în următoarele șase luni, care, numai pentru petrol și cereale, trebuia să crească cu circa 14 miliarde, iar, pe de alta, o emisiune de 60 miliarde lei pentru acoperirea acelor nevoi, în afară de emisiunea ordinară destinată trebuințelor interne, emisiuni ce puteau favoriza o catastrofă financiară și economică, inflația, răsturnarea bugetului și „toate consecințele sociale care pot duce la o adevărată anarhie în țara noastră" [96].

Considerînd că România a ajuns la limita maximă a contribuției ei, M. Antonescu a cerut, *în aceeași zi, lui Killinger să decidă ca armatele hitleriste să reducă volumul cererilor* lor, să se întocmească imediat, pentru o perioadă de timp, planul colaborării româno-germane, sincronizînd nevoile ambelor părți, spre a se evita aglomerarea emisiunii B.N.R., să se asigure furnizarea de mașini agricole, tractoare și altele, furnizare care era „tot atît de necesară și de logică nu numai pentru că Germania are nevoie să beneficieze de excedentul producției românești din acest an, dar este nevoie de dezvoltarea agriculturii noastre" [97]. Spre a-l liniști, Killinger i-a declarat că Reich-ul a hotărît să facă toate sforțările pentru a ajuta înarmarea României și echilibrul ei economic și financiar [98].

---

[90] *Ibidem*, f. 77.
[91] *Ibidem*, f. 96.
[92] *Ibidem*.
[93] *Ibidem*, f. 97.
[94] *Ibidem*.
[95] *Ibidem*, f. 108—109.
[96] *Ibidem*, f. 24
[97] *Ibidem*.
[98] *Ibidem*, f. 113. La 2 octombrie 1941, M. Antonescu cerea lui Blessing, colaboratorul lui Schacht, și lui Neubacher ca Germania să acorde produse României, întrucît volumul ex-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 2 octombrie, M. Antonescu a dat instrucţiuni ministrului de la Berlin, Bossy, comunicîndu-i că guvernul pregătea un memorandum economic din care să rezulte jertfele şi contribuţia României, în ideea ca, prin el, să ajungă în posesia celor mai importante persoane din *Auswärtiges Amt*. Bossy era însărcinat, totodată, ca prin mijloacele ce le va crede de cuviinţă să facă să parvină concluziile lui şi la cunoştinţa factorilor esenţiali ai Reich-ului, precum miniştrii Goebbels şi Funck. Revendicarea principală a memorandumului privea punerea raporturilor economice şi financiare „pe baze noi, printr-un acord care trebuie neapărat încheiat în această privinţă. Acest acord trebuie să organizeze exporturile şi importurile, nu numai în scopuri economice şi comerciale, dar şi politico-militare" [99]. Principiile acordului dorit erau întocmai ca acelea pe care M. Antonescu le adusese la cunoştinţa lui von Killinger : a) să se ceară ca Misiunea militară germană să reducă volumul nevoilor sale conform indicaţiilor date de Hitler şi mareşalul Keitel, care au declarat că nu trebuie să se solicite jertfe prea mari guvernului român ; b) să se redacteze imediat acordul economic şi financiar şi să se stabilească pe o perioadă de timp planul colaborării ; c) să se includă în plan majoritatea categorică şi esenţială a exportului german în România ; d) să se livreze urgent de către Germania maşinile agricole şi tractoarele necesare [100].

În faţa avertismentelor vicepreşedintelui Consiliului de Miniştri, von Killinger l-a trimis la 10 octombrie 1941 pe Neubacher la M. Antonescu pentru a găsi o soluţie care să nu zădărnicească satisfacerea necesităţilor armatei hitleriste din România şi condiţiile de colaborare dintre cele două state. M. Antonescu a explicat şi atunci că depăşirea emisiunii periclita echilibrul economic al ţării, că „este multă vreme de cînd ni s-a făgăduit că importul de maşini agricole, unelte şi tractoare să fie sporit şi că nu se poate cere numai României să facă jertfe economice, atunci cînd nu primeşte în schimb nimic" [101]. Răspunsurile date de Neubacher n-au fost de natură să satisfacă guvernul român. În consecinţă, după numai cinci zile, M. Antonescu a telegrafiat lui Bossy, la Berlin, cerîndu-i să insiste pe lîngă *Auswärtiges Amt* pentru reglementarea schimburilor şi ameliorarea condiţiilor de colaborare economică şi financiară : „Dorind să dăm Germaniei tot excedentul producţiei noastre şi ţinînd ferm această obligaţiune cu serioasa loialitate de pînă azi, înţelegem ca Germania să reglementeze cheltuielile financiare cu România ajutînd balansarea contului de cliring" [102].

Pentru a grăbi reglementarea raporturilor de schimb, a doua zi, la 16 octombrie, M. Antonescu a avut o convorbire cu von Killinger, arătîndu-i, pe de o parte, că, în pofida angajamentului şi a regimului preţului, diverse autorităţi şi persoane germane procurau mărfuri de pe piaţa internă, provocînd lipsa produselor de primă necesitate, iar, pe de alta, că, în scopul prevenirii ieşirii ilegale din ţară a mari cantităţi de produse, guvernul a închis graniţele şi a supus controlului vagoanele C.F.R. şi toate vehiculele care ieşeau din ţară, deoarece „am văzut că nu se respectă convenţiile" [103]. Dezordinea economică provocată de cumpărătorii germani, imposibilitatea de a tolera această situaţie, ca şi faptul că exportul şi consumul de mărfuri necesare armatei hitleriste trebuiau efectuate numai în cadrul contingentării, fuseseră relevate lui von Killinger şi de către I. Antonescu, care adăuga convingerea că multe din mărfurile exportate de România ajungeau pe piaţa internaţională, unde erau vîndute de

---

portului ei rămînea staţionar. Am cerut cu insistenţă — arăta M. Antonescu — să se mărească exportul la maşini agricole şi unelte, în special pentru masa ţărănească, „ca să dăm satisfacţie acestei categorii sociale. De asemenea, am insistat pentru exportul de materii prime, pentru ca industria noastră metalurgică să poată lucra şi lucrînd să poată satisface nu numai mîna de lucru românească, dar şi mări, prin vînzare, posibilităţile de absorbţie monetară. I-am atras atenţia d-lui Blessing că situaţia este staţionară în ce priveşte exportul german în România, în timp ce vom risca a fi condamnaţi să ne mărim volumul emisiei noastre într-un mod nemăsurat" *(Ibidem)*.

[99] Idem, Pachet LXXVII, dosar 1.

[100] *Ibidem*.

[101] *Ibidem* ; idem, Pachet I.V, dosar 7, f. 135. Neubacher a promis din nou cele 3 000 de tractoare şi sforţări pentru aducerea de materii prime, pretinzînd că H.G.W. era interesat în industria metalurgică a României.

[102] Idem, Pachet LXXVII, dosar 1

[103] Idem, Pachet I.V, dosar 7, f. 145. La 17 octombrie 1941, M. Antonescu arăta lui Clodius plîngerile guvernului român în privinţa dezordinelor create pe piaţa internă de mulţi cumpărători germani, inclusiv trupe, care nu aveau respect pentru convenţie *(Ibidem*, f. 153). Ca urmare, el şi-a exprimat hotărîrea de a nu mai admite expedierea de către trupele germane a pachetelor de alimente, care secătuiau ţara şi conduceau „la criză socială" (Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8207, f. 3 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

firme sau persoane particulare germane cu prețuri mari [104]. Ca urmare, la 17 octombrie 1941, I. Antonescu l-a chemat pe Killinger pentru a-i vorbi „în mod foarte grav" despre o asemenea situație: „Noi ne-am angajat într-un război comun și avem tot interesul să-l cîștigăm — a declarat el. Din acest motiv trebuie făcute toate eforturile pentru diminuarea dificultăților și pentru a realiza chiar o disciplină mai severă a relațiilor economice cu Reich-ul" [105].

Cum reprezentanții Berlinului tergiversau fixarea obligațiilor germane în schimburile comerciale cu România, limitîndu-se la promisiuni repetate în legătură cu furnizarea produselor necesare [106], guvernul Antonescu a suspendat orice fel de plăți față de armatele hitleriste pînă la elaborarea planului economico-financiar anunțat de Berlin [107]. De aici și graba Germaniei de a acționa pentru încheierea acordului. La 2 noiembrie 1941, ministrul de finanțe al Reich-ului, Schwerin von Krosigk, aflat în trecere spre Bulgaria, a cerut să discute cu M. Antonescu despre tratativele economice. Ministrul român i-a declarat că era „esențial ca la negocierile economice și financiare ce vor avea loc la Berlin să se stabilească precis mijloacele tehnice pentru a evita o prăbușire economică și financiară a României care ar atinge grav regimul mareșalului Antonescu și însăși interesele Germaniei în această regiune destul de tulburată... Aceste jertfe trebuie să aibă anumite limite, peste care trecînd, răspunderea noastră politică este grav angajată față de istorie și față de țară" [108]. Urmare, Krosigk a promis că la negocierile de la Berlin va sprijini România [109].

Relațiile aveau să se precipite și să determine o succesiune rapidă a întrevederilor. La 6 noiembrie 1941, von Killinger a venit la M. Antonescu, arătîndu-i că vor fi luate măsuri pentru ca în cursul negocierilor de la Berlin să se găsească *unele* soluții pentru furniturile de armament, de materii prime și de mașini agricole cerute de România, că, atunci, însăși situația Germaniei era destul de grea, motiv pentru care trebuia așteptat pînă să se primească o satisfacție completă [110]. Două zile mai tîrziu, I. Antonescu, îngrijorat de situația extrem de critică a devizelor, ca urmare a finanțării trupelor hitleriste din România, a cerut feldmareșalului Keitel evacuarea acestora din țară [111]. După alte două zile, M. Antonescu l-a chemat pe Killinger la o discuție pe probleme economice, declarîndu-i că situația de atunci trebuia considerată drept un moment „de adevărată încercare", că România nu putea păși înainte „fără soluționarea problemelor economice sau a obținerii unor garanții sau compensații politice, fiindcă aceasta ar însemna că guvernul lucrează descoperit" [112]. O asemenea „datorie" era întrecută de îngrijorarea provocată de starea de spirit internă și de riscurile economice, stări pe care însuși von Killinger a mărturisit că le împărtășește. Mai mult, el și-a exprimat convingerea că era în interesul Germaniei ca aceste lucruri să fie lămurite cît mai devreme și a promis că va atrage atenția spre a se găsi o soluție [113].

Repetatele cereri ale guvernului român de a se da o nouă reglementare raporturilor economice cu Germania au determinat începerea, la 12 noiembrie 1941, la Berlin, a discuțiilor comisiilor guvernamentale, conduse de N. Răzmeriță și Carl Clodius, care s-au încheiat la 17 ianuarie 1942, prin semnarea unui protocol confidențial și a unui acord de credit [114]. Spre

---

[104] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LV, dosar 7, f. 146.

[105] Apud A. Simion, *op. cit.*, p. 153.

[106] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LV, dosar 7, f. 155—156 și 172.

[107] *Ibidem*, f. 172.

[108] *Ibidem*, f. 227. Poporului român i se redusese rația de pîine la 250 grame pe zi, în scopul ducerii războiului — arăta M. Antonescu într-o notă adresată Berlinului și Romei la începutul anului 1942 (A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1075/1943).

[109] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LV, dosar 7, f. 227.

[110] *Ibidem*, f. 231.

[111] A. Simion, op. *cit.*, p. 155..

[112] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LV, dosar 7, f. 236.

[113] *Ibidem*, f. 236—237.

[114] Art. 1 al protocolului prevedea că România și *Reichul* porneau de la necesitatea ca „toate posibilitățile de livrare existente și ce urmează a fi create, ale uneia dintre țări sau cealaltă, să fie utilizate în întregime pentru ca să obțină maximum de folos posibil pentru condițiunile economice pretinse de război ale ambelor țări". Art. 2 sublinia că limita de 300 milioane R.M., convenită ca valoare pentru petrolul livrat în Germania trebuia să fie considerată numai ca bază în stabilirea unui plan de plăți și nu ca o mărginire cantitativă. „Guvernul român — se arăta în același articol — va face totul, în viitor ca și în trecut, pentru a spori pînă la maximum livrările de petrol în interesul ducerii războiului". În acest spirit, el se obliga, cum promisese lui Clodius, încă din decembrie 1941, să asigure lunar pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a cîştiga încrederea părţii române, Clodius a trimis lui Răzmeriţă o notă secretă în care arăta că Berlinul era gata să acorde Bucureştilor o compensaţie corespunzătoare pentru paguba economică rezultată din exploatarea intensivă a resurselor de petrol în interesul ducerii în comun a războiului [115]. Printr-o altă notă din aceeaşi zi, Clodius adăuga că, în năzuinţa de a acorda guvernului român sprijin pe teren valutar, convins că va face tot ceea ce era necesar pentru realizarea unor livrări cît mai mari posibile de cereale şi petrol, cabinetul german era gata să-i pună la dispoziţie, în vederea acoperirii circulaţiei de bancnote, 14 340 kg aur fin, în lingouri uzuale în comerţ [116]. Dar ambele promisiuni s-au dovedit a fi formale.

Dat fiind faptul că România deţinea în permanenţă un sold creditor în schimburile comerciale cu Reich-ul, în condiţiile în care raportul marcă—leu a fost modificat continuu de Berlin în favoarea monedei germane, ministrul român de finanţe a solicitat Consiliului de Miniştri impunerea la taxe a produselor exportate în Germania, ca o soluţie pentru sporirea veniturilor bugetare. Acordul Wohlthat-Bujoiu, din martie 1939, pusese ca principiu de bază echilibrul schimburilor economice între cele două state. Ulterior, izbucnind războiul, înţelegerea privitoare la cursul fix marcă—leu a căzut. Pe baza regimului liberei negocieri, în ianuarie 1940 s-a ajuns la fixarea cursului de 50 lei pentru o marcă [117]. La cele mai multe din negocierile comisiilor guvernamentale, partea germană a pus problema eventualităţii unor noi ajustări în cursul leului. „E de relevat — se arăta în şedinţa din 20 noiembrie 1941 a Secţiei române pentru Mitteleuropäischen Wirtschaftstag, la care au luat parte mai mulţi membri ai guvernului Antonescu — că ori de cîte ori s-au întrunit aceste comisiuni, negocierile lor periodice au pus în discuţie şi modificarea cursului mărcii, lucru cu totul neprielnic unei stabilităţi a preţurilor" [118]. Faţă de asemenea tendinţe, I. Antonescu şi-a manifestat hotărîrea de a se opune, afirmînd în şedinţa din 16 octombrie 1940 a Consiliului de Miniştri: „Nu admit urcarea mărcii. Mă duc de la conducere, dar nu admit". Urcîndu-se marca, „nu mai putem domina viaţa economică a statului român" [119]. Cu toate acestea, în faţa presiunii Reich-ului, guvernul a fost silit să accepte, în aprilie 1941, modificarea raportului la 60 lei pentru o marcă, rămînînd în vigoare doar vechiul curs la plata exportului nostru de petrol ce servea la achitarea armamentului importat de România [120].

Adîncirea dezechilibrului dintre marcă şi leu şi faptul că România exporta produsele sale fără taxe vamale a determinat intervenţia Ministerului de Finanţe, a cărei conducere a revendicat, în nota din 21 martie 1942, înlăturarea regimului neechivalent în schimburile economice, îndeosebi la petrol, ca măsuri de remediere. „Oel Paktul pentru vînzarea petrolului în Germania la preţul antebelic, preţ sporit ulterior cu 8% şi 15%, în decembrie 1940 şi octombrie 1941, şi pe baza căruia Ministerul Finanţelor a renunţat la cea mai mare parte a taxelor de export la produsele petroliere — se arăta în notă — s-a încheiat în ideea că, tot astfel precum România se găsea într-o situaţie monopolistă în materie de petrol, şi Germania avea o situaţie similară, fiind aproape singura în măsură să ne vîndă armament şi deci nu era util ca cele două părţi să intre într-o cursă de preţuri. În al doilea rînd, vînzarea petrolului de către România la preţurile antebelice a fost folosită ca unul din argumentele temeinice cu care să se refuze cererile Germaniei de a se ridica cursul mărcii faţă de leu" [121]. Pentru a diminua sacrificiile făcute de România, ministerul cerea majorarea pre-

export 50 000 tone ţiţei brut, 30 000 tone petrol rafinat şi 40 000 tone păcură, în afară de economiile ce urma să le facă prin folosirea cărbunelui şi a gazelor naturale în locul petrolului. Prin art. 3, Reich-ul asigura partea română de sprijin în aplicarea măsurilor luate pentru restrîngerea consumului intern, îndeosebi la petrol, trimiţînd în schimb cărbuni şi alte materiale. Protocolul a fost extins şi la alte produse. El se referea şi la schimbul făcut de Reich cu alte ţări, ca şi la modul de plată în cadrul acordului de cliring. Conform Anexei A a protocolului, Bucureştii se angajau să livreze Berlinului, pînă la 30 septembrie 1942, petrol şi produse petroliere în valoare de 300 milioane R. M. (Idem, Pachet LXXVII, dosar 1; vezi şi A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 248/1942, f. 2, şi urm.).

[115] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 248/1942, f. 93.

[116] *Ibidem*, f. 94; vezi şi B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LXX, dosar 1.

[117] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 426/1941, f. 3.

[118] *Ibidem*, f. 4.

[119] Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8207, f. 3 şi urm.; Gh. Zaharia, A. Simion, *Politica de alianţe a Partidului Comunist Român în pregătirea şi înfăptuirea insurecţiei din august 1944*, în *Partidul Comunist Român în viaţa social-politică a României, 1921—1944*, Bucureşti, 1971, p. 371—372.

[120] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 426/1941, f. 4.

[121] Idem, dosar 218/1942, f. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țurilor de export la produsele petroliere și angajmentul Germaniei de a ne vinde materiale de război pe vechile prețuri, ținîndu-se seama că armamentul era furnizat pentru ducerea unui război comun. Ministerul atrăgea atenția că, în condițiile date ale războiului și ale potențialului financiar redus al țării, România suporta cu greu lipsa miliardelor pe care le-ar fi putut obține din taxele vamale la exportul de petrol, în timp ce pentru potențialul Germaniei continuarea vînzării armamentului la prețuri antebelice nu reprezenta un efort care să fi avut o semnificație sensibilă [122]. Încercîndu-se o soluție în acest spirit, România a stabilit, prin decret-lege din 7 august 1942, taxe de export și pentru produsele livrate Reich-ului.

Pe de altă parte, guvernul Antonescu, care dăduse preferință firmelor germane în comercializarea prin export a cerealelor noastre, nemulțumit de maniera în care acestea acționau, a încercat să le îngrădească privilegiile, acordînd, prin decretul-lege din 31 ianuarie 1942, Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării Armatei și Populației Civile monopolul colectării cerealelor, care, la 12 februarie 1942, a decis întreprinderea acestei operații cu ajutorul firmelor comerciale mixte. În aceeași zi, Ribbentrop și-a manifestat dezacordul față de măsura luată. I. Antonescu a replicat că, întrucît societățile cerealiere germane nu respectaseră prescripțiile, făcînd să crească în mod exorbitant prețurile, precum și datorită faptului că ele scoseseră din țară mari cantități de cereale, fără să se cunoască destinația lor, fusese nevoit să interzică orice achiziție ale acestora și să introducă monopolul de stat asupra comerțului național de cereale [123]. Măsurile ulterioare adoptate în scopul îngrădirii libertății de acțiune a intereselor germane în domeniul valorificării produselor agricole românești au provocat noi reacții din partea Berlinului. Ca urmare, reprezentantul Reich-ului a avertizat cabinetul Antonescu că o limitare a statutului juridic al firmelor mixte, care se ocupau cu comerțul produselor agricole, ar fi fost considerată drept o „prejudiciere serioasă a intereselor germane". Totodată, el solicita să se facă abstracție de perceperea taxelor la exportul în Germania, considerînd măsura „în contrazicere cu străduințele totdeauna accentuate de către ambele guverne de a menține stabil nivelul prețurilor ambelor țări" [124].

Protocolul confidențial încheiat la 12 iunie 1942, în urma sesiunii a XII-a (8 mai — 12 iunie) a comisiilor guvernamentale, prevedea noi sarcini pentru România [125]. Drept efect, în 1942, cea mai mare parte din exportul României a fost canalizat spre Germania. Dovadă că, din cele 1 527 autorizații de export acordate în decembrie 1942, 70% priveau schimbul cu Reich-ul, 20—23% cu Italia și numai 7—10% cu Grecia, Elveția, Slovacia și alte state [126]. În asemenea condiții, guvernul român a încercat prin numeroase negocieri purtate de M. Antonescu cu reprezentanții Reich-ului să obțină, pe de o parte, plata în aur pentru mărfurile livrate, iar, pe de alta, credite în virtutea promisiunii Germaniei de a înlocui cu mijloace financiare armamentul pierdut în luptă [127].

Insuccesele militare ale Germaniei pe frontul de est de la sfîrșitul anului 1942 au încordat și mai mult relațiile economice între Berlin și București. În condițiile în care acestea „intraseră într-o criză gravă", calificată de membrii legației germane din capitala României „război economic" [128], Hitler, care avea nevoie de cantități sporite de carburanți pentru cam-

[122] *Ibidem*, f. 23—24.

[123] Prin art. 17 al decretului-lege din 18 decembrie 1941 se desființau toate societățile anonime și în comandită pe acțiuni care aveau ca obiect principal sau secundar comerțul cu cereale și derivatele lor. Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării Armatei și Populației Civile a decis, la 12 februarie 1942, în conformitate cu art. 79 din decretul-lege din 31 ianuarie 1942, ca această operație să fie întreprinsă de societățile mixte Argomex, Danugran, Agrex, Müller Cereal Export, Dunarex, Cereale Comerț din Brăila, Sarex, Südostropa, S.M.C., și Rizeria Română din Brăila („Monitorul oficial", nr. 300 bis din 18.12.1941 ; Arh. St. Constanța, fond Banca Românească, dosar 267/1942, f. 204 ; A. Simion, *op. cit.*, p. 177).

[124] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1114/1943, f. 14 și 17.

[125] Art. 70 fixa datoria Comisiei guvernamentale române de a continua să acționeze pentru modificarea sistemului de ardere la locomotivele C.F.R., în vederea întrebuințării cărbunelui adus îndeosebi din Silezia, restrîngînd consumul de păcură în folosul scopurilor comune de război. Art. 71 incorpora cererea insistentă a comisiei noastre guvernamentale ca, pentru realizarea înțelegerii franco-române din 30 septembrie 1941 cu privire la schimbul de materiale de război contra benzină, comisia germană să permită a parveni Franței lunar cîte 11 000 tone benzină, în măsura în care cantitățile erau livrate de România (Idem, dosar 117/1942, f. 22 și urm. ; dosar 1263/1943, f. 208).

[126] Idem, dosar 1124/1943.

[127] Idem, dosar 1077/1943.

[128] G. Barbul, *Mémorial Antonesco. Le III-e homme de l'Axe*, Paris, 1950, p. 172 ; Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, 2, Cambridge, 1983, p. 252.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paniile militare din anul următor, l-a invitat pe I. Antonescu la Restenburg în ideea de a căuta modalităţile de atenuare a contradicţiilor izvorîte din raporturile comerciale [129]. La 10 ianuarie 1943, I. Antonescu, însoţit de M. Antonescu, de generalii Ilie Şteflea şi Gh. Dobre şi de alţi colaboratori, a ajuns la Marele Cartier General al Führerului. Prin memorandumul ce i l-a adresat atunci M. Antonescu s-au repetat cererile făcute la 11 februarie 1942 referitoare la necesitatea livrării de armament. România pleca de la adevărul că comerţul ei exterior era aproape exclusiv al Axei şi în majoritate al Germaniei, că statul îşi respectase angajamentele privitoare la export, că contul de cliring acuza un sold creditor de peste 500 milioane R.M. (peste 30 miliarde lei), că era ameninţată cu epuizarea rezervelor de petrol, că, continuînd să intensifice producţia de petrol şi să o vîndă numai în interesul Germaniei şi al războiului la un preţ redus, să finanţeze nevoile militare, fără a primi altceva decît armament, foarte puţine mărfuri, o cantitate redusă de aur, devize şi participaţiuni, care nu puteau să îi înlesnească absorbirea de pe piaţă, mergea sigur „la o gravă criză economică a producţiei", că inflaţia în care intrase, datorită finanţării nevoilor germane, ameninţa cu dezechilibrul „întregul aparat al statului şi ordinea socială" [130]. În acelaşi timp, reprezentanţii României au condiţionat încheierea de noi acorduri economice de livrarea de către Reich a restanţelor sale de export. Germanii voiau să încheie mai întîi convenţia şi apoi să execute livrările. Ca să forţeze mîna părţii române, ei ameninţau a nu mai permite tranzitul mărfurilor româneşti spre Elveţia şi Suedia, ţări care constituiau un izvor de devize pentru Banca Naţională a României [131].

Ca urmare a faptului că în convorbirile de la începutul anului 1943 dintre M. Antonescu şi Ribbentrop se ajunsese la un impas în problema schimburilor economice, Hitler s-a văzut nevoit să-şi dea acordul de a pune la dispoziţia României aur în valoare de 84 milioane mărci, prevederea fiind inclusă în convenţia din 11 ianuarie 1943, încheiată la Berlin între B.N.R. şi Banca Reichu-lui [132], fără a se întreprinde însă vreo acţiune practică pentru furnizarea lui. Protocolul confidenţial semnat la 26 ianuarie 1943 la Berlin a pus în discuţie problema disponibilului B.N.R. şi contractele de livrări. În scopul îmbunătăţirii situaţiei monetare a României prin lichidarea disponibilului respectiv, între cele două părţi s-a ajuns la o înţelegere care prevedea ca guvernul german să intervină pentru ca unităţile sale industriale furnizoare să încheie cu firmele româneşti contracte particulare pentru predări de mărfuri, care să fie executate cît mai curînd posibil, însă cel mai tîrziu după terminarea războiului ; ca tranzacţiile de cumpărare să fie încheiate la preţurile de la data semnării protocolului ; ca livrările făcute în cadrul acestui protocol să se desfăşoare în afară şi peste contingentele anuale stabilite prin acorduri ; ca Reich-ul să dea garanţii pentru executarea, potrivit contractului, a afacerilor aprobate de el ; în fine, ca B.N.R. să vîndă mărci în contul său de mărci de la Deutsche Verreichnungskasse autorităţilor sau firmelor româneşti care aveau în plan să încheie asemenea contracte pînă la suma de 450 milioane R. M. [133]. Cu acelaşi prilej s-au stabilit măsurile necesare pentru obţinerea a 4 000 000 tone petrol. Aşa cum rezultă dintr-o scrisoare adresată lui Göring de către unul din participanţii germani la negocieri, s-a văzut că „guvernul român porneşte numai în silă la luarea măsurilor pentru îndeplinirea promisiunilor date Führeru-lui de către Antonescu" [134].

O sursă de creştere a divergenţelor dintre dictatura antonesciană şi Reich a constituit-o obligarea României de a încheia şi executa convenţii cu alte state prin intermediul Berlinului. Reich-ul, căutînd să-şi impună rolul de coordonator al comerţului nostru exterior, a obţinut înscrierea în protocoalele economice a clauzei potrivit căreia Berlinul se angaja, pe de o parte, să faciliteze schimburile comerciale şi tranzitul cu produse dintre România şi partenerele ei, iar, pe de alta, să vegheze ca guvernul Antonescu să nu încerce să eludeze prevederile acordurilor cu Germania, exportînd în alte state produsele specificate în tratatele bilaterale. Regimul de control, valabil atît în tranzacţiile cu ţările ocupate sau aliate cu Germania, cît şi cu cele neutre, era favorizat într-o însemnată măsură de conjunctura internaţională dată. Tutela germană asupra economiei româneşti a mers pînă acolo încît guvernului român i s-a precizat, prin Killinger, că „în ce priveşte programul de export de produse petroliere în

[129] Vezi A. Simion, *op. cit.*, p. 237—238.
[130] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1046/1943, f. 47—48.
[131] G. Barbul, *op. cit.*, p. 172.
[132] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1152/1943 ; A. Simion, *op. cit.*, p. 248—249.
[133] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1114/1943, f. 2—4 ; dosar 1152/1943.
[134] A. Simion, *op. cit.*, p. 253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

executarea protocolului din 11 ianuarie 1943, livrările către alte state nu se pot efectua decît numai după satisfacerea necondiționată a obligațiunilor față de Germania" [135]. În asemenea cazuri, guvernul era nevoit să ceară aprobări Berlinului. Astfel, la 9 noiembrie 1943, Clodius a încuviințat ca România, peste cantitatea de 2 000 tone articole prevăzute a se exporta lunar în Suedia, să poată expedia alte 2 000 tone [136]. În același sens, la 25 noiembrie 1943, legația germană din București *a admis* României „dreptul" de a furniza o serie de mărfuri în țările ocupate de Germania și în Finlanda, după ce s-ar fi livrat produsele necesare susținerii războiului [137].

La începutul anului 1943, guvernul de la Berlin a obținut acordul părții române pentru sporirea cantităților de petrol. Protocolul confidențial asupra rezultatelor sesiunii a XIII-a (Berlin, 22 septembrie 1942 — 2 februarie 1943) a comisiilor guvernamentale ale celor două state sublinia, ca și mai înainte, că plafonul valoric de 450 milioane R.M. la exportul de petrol în Germania trebuia considerat „numai ca o bază pentru stabilirea unui plan de plăți și nu ca o limitare cantitativă" [138]. Clodius ținuse să precizeze în nota din ziua semnării de către M. Antonescu și Ribbentrop a noului protocol că livrarea către puterile Axei a 4 milioane tone produse petroliere convenită pentru anul 1943 la Cartierul General al lui Hitler „nu poate fi realizată în situația prezentă a producției petroliere românești decît numai în cazul cînd producția de țiței va fi sporită în acest an, iar consumul intern de produse petroliere va fi comprimat" [139]. În condițiile creșterii pretențiilor Reich-ului, fără a admite noi modalități de compensație, „Asociația Industriașilor de Petrol din România" a intervenit, la 22 februarie 1943, printr-un memoriu la I. Antonescu, rugîndu-l să dea ordin organelor de resort să studieze problema plății contravalorii exportului spre Germania în livrarea produselor petroliere și, în același timp, să caute soluții pentru a se face plata importului din Germania la sosirea documentelor de expediere a mărfii [140].

În protocol s-a prevăzut, pentru C.F.R., un contingent de 80 000 tone șine și material livrabil pînă la 30 septembrie 1943, dar Reich-ul s-a sustras în mare măsură de la această obligație. Așa se face că pînă la 31 august, el a predat numai 46 000 tone. La fel s-a întîmplat și cu alte comenzi ale C.F.R., îndeosebi cu podurile metalice, din care pînă la 23 septembrie 1943 a furnizat abia 2% din cantitatea de 10 000 tone [141]. De reținut că după încheierea actului din 11 ianuarie 1943, Germania, arătînd că întîmpină greutăți, a cerut modificarea protocolului în sensul ca România sau să finanțeze direct importul său, sau să exporte alte produse în loc [142]. Reich-ul încerca astfel să pună în sarcina ei noi poveri, ceea ce a provocat reacția firească a Bucureștilor. În consecință, la 10 aprilie 1943, în memorandumul lui M. Antonescu adresat legației germane din București se arăta că efortul românesc, îndeosebi în producția de petrol și în finanțarea exporturilor către Reich erau realități sigure, amenințînd cu epuizarea a numeroase rezerve de petrol, că pentru finanțarea cerințelor germane în România, B.N.R. a făcut o emisiune cu caracter inflaționist care a avut drept urmare „răsturnarea prețurilor și dezechilibrul bugetar", că guvernul român regretă că Oel Paktul n-a fost respectat și că livrările de armament s-au făcut la prețuri mai ridicate decît cele prevăzute. Sintetizînd consecințele, România suferea o întreită pierdere : prin neechilibrarea volumului și a valorii exportului de petrol cu importul de armament ; prin majorarea prețurilor la armament, în timp ce pentru petrol au fost menținute cele antebelice ; prin creșterea considerabilă a prețurilor petrolului pe plan mondial [143]. În asemenea condiții, M. Antonescu a cerut revizuirea tarifelor pentru reajustarea suplimentelor costului la livrările de armament la nivelul antebelic convenit. Același memorandum cerea reexaminarea deciziei de la sfîrșitul lunii martie 1943 a Ministerului Economiei Naționale a Reich-ului prin care a hotărît să majoreze prețurile la toate produsele ce se exportau în România, cu excepția materialului de război. Luînd în seamă că 83% din exportul românesc îl forma petrolul pe

[135] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1104/1943, f. 33 ; dosar 1119/1943, f. 18.

[136] Idem, dosar 1114/1943, f. 23.

[137] Idem, dosar 1119/1943, f. 18. Detalii în legătură cu mijlocirea de către Reich a schimburilor cu Belgia, Franța, Croația și alte state, în idem, dosarele 1067/1943 ; 1077/1943 ; 1084/1943 ; 1114/1943.

[138] Idem, dosar 1114/1943, f. 39.

[139] *Ibidem*, f. 75.

[140] Idem, dosar 1250/1943.

[141] Idem, dosar 1054/1943 ; 1077/1943.

[142] Idem, dosar 1274/1943.

[143] Idem, dosar 1104/1943, f. 59—60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care îl destina Germaniei în cantităţi neobişnuite, care îi paraliza tranzacţiile cu alte ţări şi consumul intern, M. Antonescu a arătat că majorarea preţurilor articolelor de fier, maşini agricole, cocs şi zinc, care ocupau un mare volum, determina situarea României „într-o poziţie comercială cu totul neechilibrată", ea „continuînd să-şi dea produsele sale, petrol, pe preţuri antebelice şi primind în schimb materiale şi mărfuri pe preţuri excesive. Continuarea acestui efort, în acelaşi timp, epuizează resursele României şi îi dezechilibrează piaţa" [144].

Pe lîngă faptul că nu şi-a respectat obligaţiile, Reich-ul a intervenit pentru sporirea contingentelor de mărfuri româneşti peste prevederile protocolului. Astfel, la 11 septembrie 1943, von Killinger cerea în scris lui I. Antonescu, în numele lui von Ribbentrop, ca, în interesul ducerii războiului, România să pună la dispoziţia Germaniei toţi carburanţii „de prisos", fără a mai face rezerve, şi tot surplusul de cereale. Cu scopul de a obţine aprobarea, Killinger a asigurat că va insista pe lîngă Hitler şi Keitel să-i livreze armamentul [145], atît de insistent solicitat de guvern.

Întrucît la 30 septembrie 1943 expirau acordurile româno-germane, negocierile pentru reînnoirea lor, purtate la Bucureşti, au devenit extrem de dificile datorită faptului că mareşalul, care acţiona de comun acord cu B.N.R., pretindea ca Reich-ul să achite în aur sau în valută convertibilă mărfurile achiziţionate şi să livreze produsele necesare economiei româneşti. La 22 octombrie, delegatul Germaniei la tratative, Clodius, s-a întors la Berlin, comunicînd lui von Ribbentrop hotărîrea fermă a guvernatorului Băncii Naţionale de a respinge pretenţiile germane şi sprijinul total al lui I. Antonescu faţă de revendicările acelei instituţii [146]: *„Încercările mele repetate de a îndemna guvernul român să-şi schimbe atitudinea n-au dus la nici un rezultat... Guvernatorul Băncii Naţionale a rămas pe poziţia sa de respingere şi a declarat, solidar cu întreaga conducere a Băncii, că el va trebui să demisioneze dacă s-ar rezolva chiar numai în parte cererile germane"* [147], iar Neubacher informa, la 29 noiembrie 1943, în acelaşi sens Berlinul, în urma unei convorbiri avută cu I. Antonescu, că „dificultăţile de politică comercială crescînde în ultimele luni în relaţiile cu România sînt pe toată linia politic condiţionate" [148].

La negocierile din 14 decembrie 1943 pentru reînnoirea acordurilor, la care au participat, din partea germană, Clodius, Reinhardt, Klugkist, iar din partea română, generalul Ilie Şteflea, ministrul finanţelor, Al. Neagu, şi M. Antonescu, cel dintîi a prezentat programul Reich-ului pe 1944, potrivit căruia urma să livreze României mărfuri de 300 500 000 000, contra prestaţiilor de 120 000 000 000 lei. Delegaţia română a replicat că dacă trebuia să plătească atît de mult Germaniei, aceasta se datora faptului că Berlinul mărise preţurile la produsele ce le livra [149]. Adăugînd obligaţia României de a suporta plata trupelor hitleriste, ca şi transportul acestora pe teritoriul naţional, într-o vreme cînd 30% din traficul pe C.F.R. era destinat Reich-ului [150], se ajungea la sumele colosale ce i se cereau. Sarcinile sporite se reflectau şi în faptul că guvernul plătea familiilor soldaţilor români aflaţi pe front sume între 700 şi 1 500 lei lunar, în timp ce germanii din România revendicau 7 500 lei. Conform angajamentelor luate, el a trebuit să acorde germanilor din România înscrişi în armata Reich-ului ajutoare care s-au cifrat la 4 miliarde lei lunar. Problema s-a pus într-o manieră asemănătoare şi pentru pensionarii germani. Or, M. Antonescu arătase în acest sens că guvernul a plătit din 1941 pînă în septembrie 1943 pentru toţi mobilizaţii, care n-au fost niciodată mai puţini de 700 000 soldaţi, suma de 11 742 milioane lei. „Acest război — continua el — ne costă deja mai mult de 300 miliarde: de la începutul războiului am cheltuit mai mult de 230 miliarde, iar d-l ministru de finanţe vorbea alaltăieri de situaţia financiară care este grea în ultima vreme, iar, pe de altă parte, Banca Naţională a ajuns la emisiunea de 202 miliarde" [151]. Programul pentru finanţarea armatei germane din România, care prin protocolul din 11 ianuarie 1943 era de 525 milioane lei lunar, a crescut în iulie la 650 milioane, pentru ca în decembrie 1943 aproape să se dubleze [152]. Cum la începutul anului 1943,

[144] *Ibidem*, f. 60—62.
[145] Idem, dosar 1274/1943.
[146] A. Simion, *op. cit.*, p. 327.
[147] Apud Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 376.
[148] A. Simion, *op. cit.*, p. 331—332.
[149] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1077/1943.
[150] *Ibidem.*
[151] *Ibidem.*
[152] *Ibidem.* Între argumente, delegaţia a arătat că România livrase produse petroliere la tarife scăzute, timp în care Germania renunţase unilateral la protocolul încheiat, punînd noi sume în sarcina ei prin mărirea preţurilor la armamentele furnizate. Aşa cum rezultă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

datorită faptului că discuțiile pe tema raporturilor de schimb româno-germane intraseră în criză prin solicitarea de către dictatură a noi garanții, mărfuri și alte acoperiri pentru export, României i se promisese la întrevederea din 6 februarie 1943 dintre M. Antonescu și von Ribbentrop și Funck, plata în aur a livrărilor [153]. Întrucît metalul prețios nu sosise, M. Antonescu a declarat la tratativele din 14 decembrie 1943 că a discutat în repetate rînduri cu miniștrii Goering și Funck despre plata în aur a exportului, dar că, tot de atîtea ori, a primit refuzuri oficiale categorice. Apoi, a cerut lui Hitler același lucru, însă dictatorul a ripostat: „Avem nevoie de carburanți pentru armatele noastre și, în loc să primim carburanți, primim cererea d-lui Mihai Antonescu de a se da aur. Ce vrea să facă cu aurul dacă rușii ajung în România?... Cerem hrană pentru soldații noștri și, în loc de hrană, d-l Mihai Antonescu cere aur. Ce vrea să facă cu hrana în depozite dacă rușii ajung în România și vor găsi depozitele cu alimente?" [154].

În condițiile de la sfîrșitul anului 1943 și începutul celui următor, noua majorare de prețuri era cu atît mai împovărătoare cu cît 80% din exportul României de petrol mergea în Germania, cu vechile tarife. Se știe că prin acordul din 4 decembrie 1940 s-a prevăzut un sistem de creditare a exportului, care, în formula preconizată în decembrie 1943 de Germania, determina România să nu mai poată să-i furnizeze țiței [155]. Lucrurile se complicau prin aceea că Hitler a solicitat o cotă de 4 milioane tone pentru anul următor, pe cînd România s-a angajat, cu mare greutate, să-i furnizeze 3 650 000 tone [156]. Prin scrisoarea din 15 decembrie 1943, dictatorul german cerea, în termeni fermi lui I. Antonescu, să sprijine eforturile Axei pentru victorie. Mareșalul nu și-a schimbat poziția, iar atitudinea lui potrivnică față de proiectul de acord propus de Reich a fost îmbrățișată și de unii membri ai cabinetului, fapt ce a dus la prelungirea tratativelor [157]. Dealtfel, von Killinger avea să recunoască într-o convorbire cu secretarul de cabinet al lui I. Antonescu, G. Barbul, că era greu „de lucrat cu mareșalul", că colaborarea „model" pe care nemții au dorit-o, „nu ne aducea nici o satisfacție" și că „Noi am eșuat în încercarea noastră de a ne face iubiți. Ar fi trebuit să ne impunem prin frică, ca în alte părți" [158].

La 9 februarie 1944 au fost semnate noile acorduri de schimb, prevăzîndu-se sporirea contingentelor la exportul de cereale și de petrol, concomitent cu majorarea prețurilor de livrare. În același timp, prin art. 62 s-a stipulat obligația guvernului român de a plăti lunar cîte 180 milioane lei familiilor voluntarilor germani S.S. din România plecați pe front [159]. Aplicarea acordurilor a determinat, după o scurtă înviorare a pieții interne de cereale, favorizată de noile prețuri de achiziții [160], anacronisme și mai puternice în schimburile comerciale. România a predat cantități de cereale tot mai însemnate Reich-ului, care și-a permis să revîndă o parte din ele în țările ocupate, în ciuda faptului că în decembrie 1943 se convenise cu Clodius să se aplice clauza potrivit căreia Reich-ul nu putea recurge la asemenea practici, nici pentru petrol, nici pentru cereale [161]. Totodată, Berlinul a continuat să se sustragă de la obligațiile asumate [162].

---

din statisticile Subsecretariatului de Stat al Industriei, Comerțului și Minelor, la 1 iulie 1943, față de 1939, luat ca bază, indicele general al prețurilor produselor exportate de România era de 297, pe cînd cel al articolelor importate din Germania se ridica la 382. În același interval, indicele prețurilor produselor petroliere exportate era de 190, la animale de 442, la cereale de 451, iar la lemn de 240; concomitent, indicele mărfurilor importate din Germania fusese de 316 la materii prime pentru metalurgie și siderurgie, de 420 la articolele de fierărie, de 500 la textile, de 461 la medicamente etc., dar în calcule nu erau cuprinse și furniturile de armament, unde sporurile fuseseră mult mai mari (Idem, dosar 108/1944, f. 12—13).

153 *Procesul marii trădări naționale*, p. 75.

154 A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1077/1943.

155 *Ibidem*.

156 *Ibidem*.

157 Vezi A. Simion, op. cit., p. 333—337.

158 G. Barbul, *op. cit.*, p. 174.

159 A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1041/1943.

160 Idem, dosar 110/1944, f. 82.

161 Idem, dosar 1077/1943.

162 Astfel, pînă la 1 mai 1944, el nu a livrat nimic României din cotele de minereu de fier prevăzute prin acordul din 9 februarie 1944. La fieroaliaje se înregistrau restanțe chiar din anul 1941. De asemenea, nu au fost livrate 3 600 autocamione, existînd concomitent mari restanțe la sulf și la produse textile. Germania nu și-a respectat nici angajamentele privind furniturile militare, nici sarcinile ce și le-a asumat prin acord în legătură cu înlocuirea va-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În conjunctura de pe teatrul de operaţiuni militare din primăvara anului 1944, Germania a cerut sporirea contribuţiei României la 100 miliarde lei, datorită contingentelor mari de trupe din ţară, adaptarea convenţiei comerciale din 9 februarie 1944 la noua situaţie, pe considerentul că încă din aprilie Reich-ul se dovedise incapabil de a onora livrările prevăzute. I. Antonescu — sublinia P. F. Schramm, în *Die Südöstliche Krieg von 1.4 — 31.12.1944* — „şi-a dedus refuzul său, obiectiv întemeiat, de a îndeplini noile cereri germane" [163]. În vederea soluţionării celor două probleme existau — în concepţia germană — tot atîtea căi: a) creditarea reciprocă a tuturor prestaţiilor şi a livrărilor în interesul ducerii în comun a războiului, soluţie considerată de români ca impracticabilă; b) ocuparea totală sau parţială şi administrarea spaţiului român, soluţie care nu se împăca cu voinţa politică a lui Hitler, care dorea ataşamentul şi folosirea integrală a potenţialului material şi uman, fără a exercita presiuni asupra României [164].

La 11 iunie, I. Antonescu a respins creditarea reciprocă, fapt ce a silit pe Clodius, în convorbiri de lungă durată, să obţină pas cu pas cel puţin satisfacerea unei părţi din cerinţele urgente. Punctul de vedere juridic al românilor — remarca acelaşi Schramm — anume că ei n-ar fi obligaţi să îndeplinească livrările lor cîtă vreme Reich-ul nu-şi onora propriile datorii, nu putea fi contestat. Cu alte cuvinte, Antonescu cerea pentru fiecare prestaţie o contraprestaţie germană [165]. O asemenea poziţie era dictată şi de reacţia Ministerului de Finanţe faţă de inconvenientele ce decurgeau pentru veniturile statului din „colaborare". Într-un memoriu din vara lui 1944 al departamentului de resort asupra bugetului pe acel an, adresat lui I. Antonescu, se releva că Germania efectua plata pentru produsele importate din România cu credit indirect obţinut de la B.N.R. în dauna emisiunii şi cu consecinţe pentru preţurile interne. Ministerul constata că România se afla atunci într-o situaţie paradoxală, întrucît, pe de o parte, contractanţii săi germani îi reproşau o neîncetată sporire a preţurilor, de natură să justifice fie o ridicare a cursului R.M., fie o sporire nemotivată a cursului mărfurilor germane de import, iar, pe de alta, aceiaşi parteneri erau cauzatorii perturbaţiilor de preţuri din interior şi ai emisiunilor neîntemeiate ale B.N.R. [166]. Antonescu a consemnat pe raportul ministrului că semnalase acest fenomen lui Hitler, Funck, von Ribbentrop, Clodius şi altor factori de răspundere ai Reich-ului. „Atît timp cît germanii vor avea monopolul comerţului în Europa — nota mareşalul — sîntem total la discreţia lor. Am făcut eforturi supraomeneşti pentru a rezista tendinţei de aservire economică la care sîntem zilnic supuşi, cît şi pentru a evita inflaţia. La prăbuşirea politicii de stabilizarea preţurilor şi a monedei a contribuit şi trecerea continuă a numeroase trupe germane către teatrele de operaţie. Ele cumpără orice şi plătesc oricît" [167]. La cererea ministrului de finanţe de a se aplica şi la acordurile cu Germania sistemul preţurilor fixe, I. Antonescu a precizat că România încercase aceasta, fără a reuşi vreodată: „*Germania* — spunea el — *îşi apără economia pe spinarea tuturor* (subl. ns.)" [168].

Prin convenţia din 9 februarie 1944 se prevăzuse pentru refacerea instalaţiilor petrolifere în urma bombardamentului din 1 august 1943 ca participarea germană să fie de 1/3 pînă la plafonul total de 4,5 miliarde lei şi de 1/2 pentru tot ceea ce va depăşi acest plafon. Guvernul român a încercat, fără succes, să obţină majorarea cotei de participare a Berlinului [169]. La 20 mai 1944 a avut loc la Bucureşti o conferinţă privitoare la apărarea antiaeriană a teritoriului românesc cu participarea lui M. Antonescu, a generalului german Gerstenberg şi a altor demnitari, în timpul căreia vicepreşedintele Consiliului de Miniştri a căutat să lege problema de siguranţa rafinăriilor. „Eu însumi, în septembrie 1942 — declara M. Antonescu — am avut cu Führerul Adolf Hitler la Vinita, o lungă convorbire, în care am expus situaţia noastră din punct de vedere aviatic şi al apărării pasive şi am cerut să se dea multe mijloace de detecţie şi de organizare... Am propus să ni se dea instalaţii şi rafinării, pe care să le dispersăm pe teritoriul ţării — altele noi, ca să nu întrerupem producţia — fiindcă Germania vrea cu orice preţ să nu scădem cantităţile de export" [170]. El

goanelor pierdute în timpul efectuării transporturilor în contul Reich-ului (Idem, dosarele 362/1942; 40/1944; 110/1944, f. 54 şi 82).

[163] Idem, fond Microfilme S.U.A., rola 51, c. 5 507 744.

[164] *Ibidem*.

[165] *Ibidem*, c. 5 507 745.

[166] Idem, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 28/1944, f. 11—16.

[167] *Ibidem*, f. 19.

[168] *Ibidem*, f. 20.

[169] Idem, dosar 6/1944, f. 73.

[170] *Ibidem*, f. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acuza, de asemenea, tendința Berlinului de a nu mai considera fundamentale rafinăriile românești, cerînd să se exporte petrolul brut spre a fi rafinat în Germania. De aici și interesul redus față de faptul că rafinăriile țării erau distruse [171]. Îngrijorarea lui M. Antonescu venea din convingerea că România „nu se poate lipsi de industria de petrol fără ca să paralizeze însăși viața economică a statului" [172].

La 7 iulie 1944, în convorbirea cu ministrul Clodius și ministrul subsecretar de stat al industriei, comerțului și minelor, dr. Fischer, reprezentantul român, relevînd că, în chiar situația gravă în care se afla industria de petrol în urma deselor bombardamente, cea mai mare parte a exportului era destinată Reich-ului, că statul și contribuabilul român nu puteau suporta continuu sarcinile refacerii instalațiilor, a cerut ca Reich-ul să le ia asupra sa [173]. În fapt, se repetau ideile formulate la 1 iulie 1944 la același nivel. I s-a răspuns că, în principiu, Berlinul „ar fi de acord să examineze chestiunea suportării acestor pagube după terminarea războiului, însă momentan este în imposibilitate să dea ajutorul material..., fără contracompensații românc, din cauza enormelor greutăți pe care Reich-ul însuși le are" [174]. Atitudinea, neputînd satisface, a determinat pe I. Antonescu să pună pe documentul respectiv rezoluția: „Față de această poziție netă, trebuie să o reexaminăm pe a noastră" [175].

În cursul anului 1944, datorită înrăutățirii situației economice și financiare a României în urma sporirii sumelor și a bunurilor materiale pe care guvernul Antonescu a trebuit să le pună la dispoziția trupelor hitleriste de pe teritoriul țării, contradicțiile cu Reich-ul s-au adîncit. De la intrarea Misiunii militare germane în România, în octombrie 1940, pînă la implicarea statului în război, 22 iunie 1941, guvernul i-a livrat oficial 955 vagoane cu subzistență, 3 523 vagoane cu combustibil, 139 cu furaje, 23 cu materiale de întreținere și 13 vagoane cu produse diverse [176]. Pretențiile trupelor germane au sporit continuu, mai ales în partea a doua a războiului, obligînd cabinetul de la București să accepte, nu fără rezistență, majorări repetate în cuantumul lor [177]. În intervalul 22 iunie 1941 — 1 august 1944 s-au dat oficial trupelor germane 2 637 vagoane cereale și derivate, 600 000 rații de pîine, 516 vagoane coloniale, 32 vagoane carne și grăsimi, 491 760 rații conserve carne, 307 vagoane zarzavaturi, 3 039 vagoane furaje, 230 vagoane lemne de foc, 90 vagoane băuturi, 116 vagoane săpun, 34 vagoane de tutun și alte produse [178].

În aprilie 1944, reprezentanții Wehrmacht führungstab-ului (W.F.St.) au revendicat cantități suplimentare de bunuri, considerînd că prin schimbarea rapidă a situației de pe front au rezultat noi dificultăți, întrucît într-un timp mai scurt decît se aștepta, trupele germane, în retragere, și-au sporit numărul, făcînd ca asigurarea dată lui I. Antonescu, că pentru bugetul român nu va rezulta o împovărare mai mare, să nu se mențină [179]. De asemenea, în consfătuirea care a avut loc la 12 aprilie 1944 cu reprezentanții O.K.W./W.Stb. și cu șefii secțiilor încartiruirii, Gen. StdH a emis ideea că ducerea războiului în România nu mai era posibilă în baza înțelegerilor economice de pînă atunci, îndeosebi în privința mijloacelor de plată și de întreținere, atît din cauza inflației, cît și a sporirii la un milion a efectivelor hitleriste din România. S-a constatat atunci că suma de 12 miliarde lei, reprezentînd solda milionului de soldați, însemna pentru România obligații lunare, în vreme ce livrările germane nu atingeau decît o jumătate din valoarea de mai sus [180]. Schramm evidențiază că marea și principala greutate în relațiile româno-germane consta în aceea că acoperirea teritoriului României cu trupe ale Reich-ului era legată de problema monetară. Cererea de majorare a sumelor în lei „încălca puternic politica valutară a conducerii statului român, care se opunea oricărei sporiri a trupelor germane spre a împiedica o împovărare și mai mare a

---

[171] *Ibidem*, f. 33.

[172] *Ibidem*, f. 34. Față de cerințele insistente ale României de a obține concursul Reich-ului la apărarea zonei petrolifere, la 2 iunie 1944, Germania a propus să plaseze în regiunea respectivă așa-numitele *Schutzmannschaften*, adică trupe de poliție, prizonieri de război și voluntari „mai puțin sensibili", măsură la care I. Antonescu s-a opus, de teama provocărilor (Idem, fond Microfilme S.U.A., rola 51, c. 5 507 738).

[173] Idem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 36/1944, f. 144.

[174] Idem, fond Ministerul Petrolului, dosar 1/1942, f. 11.

[175] *Ibidem*, f. 10.

[176] Idem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1192/1943.

[177] Idem, dosarele 1250/1943; 1267/1943.

[178] Idem, dosar 1192/1943.

[179] Idem, fond Microfilme S.U.A., rola 51, c. 5 507 720.

[180] *Ibidem*, c. 5 507 721—5 507 722.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bugetului" [181]. Din această pricină, I. Antonescu a încercat, fără succes, ca toate deplasările de unităţi germane în România să fie aprobate de el [182]. Guvernul considera convorbirile în legătură cu sporirea efectivelor militare şi acoperirea cheltuielilor de întreţinere „drept planuri stabilite şi de aici rezulta o mare neliniştе şi nervozitate în rîndul autorităţilor române" [183]. Într-o discuţie avută cu Clodius pe tema creşterii mijloacelor de întreţinere a trupelor germane, I. Antonescu i-a ripostat: „În războiul celălalt am avut un milion de ruşi în ţară, cărora nu le-am dat nici un leu soldă şi nici aprovizionări. *De unde sistemul acesta ca marile puteri să ducă război pe spatele ţărilor mici?* (subl. ns.)" [184].

Pînă la 6 iulie 1944, România a efectuat, potrivit protocolului din 9 februarie, plăţi armatei germane în valoare de 11 137 milioane lei, faţă de 10 161 milioane lei, cît se prevăzuse, deci un surplus de 976 milioane lei, la care se adăuga suma de 624 milioane lei cuvenită autorităţilor şi instituţiilor publice pentru serviciile prestate aceloraşi trupe, fără un echivalent corespunzător [185]. Cu toate acestea, reprezentanţii Reich-ului şi-au manifestat continuu nemulţumirea. Astfel, în raportul din 20 mai 1944 către W.F.St., colonelul Krull constata că nu se observa la cabinetul Antonescu „o dispoziţie deschisă de a contribui cu partea care-i revine în poverile războiului în lupta contra bolşevismului şi pentru existenţa ţării sale, în afară de contribuţia la luptă a trupelor române de pe front" [186], că guvernul urma metoda „rezistenţei prin tărăgănare", găsindu-şi sprijinul cel mai puternic în politica valutară a B.N.R. [187].

Aplicarea prevederilor acelui protocol, într-o perioadă cînd operaţiunile militare s-au mutat pe o parte a teritoriului ţării, a dat naştere la numeroase ilegalităţi, însoţite de ridicări forţate de obiecte şi chiar de jafuri [188]. Sintetizînd o asemenea situaţie, un referat al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri din 9 mai 1944 includea constatarea că armata germană a preluat materiale din România prin bonuri speciale de aprovizionare, bonuri de rechiziţie tip românesc, bonuri de mînă, achiziţionări plătite cu R. M. şi prin forţă. Cantitatea şi valoarea mărfurilor şi a serviciilor dobîndite de armata germană pe aceste căi nu se cunoşteau exact [189]. Din atare cauză, guvernul a hotărît ca „pentru înlăturarea preluărilor cu forţa, germanii să fie obligaţi a înfiinţa imediat depozite militare din care să se aprovizioneze" [190]. Dar, decizia a rămas fără efecte. Ca urmare, la începutul lunii iunie 1944 a avut loc o şedinţă a Consiliului de Miniştri la care problema jafurilor germane a fost rediscutată. După informaţiile lui M. Antonescu, numai într-un judeţ din Bucovina fuseseră luate 5 000 de vite, reprezentînd 150 000 000 lei, iar după cunoştinţa lui Mircea Vulcănescu din fiecare judeţ al Moldovei se ridicaseră bunuri în valoare de 180 200 000 lei. Singura situaţie exactă aflată în posesia Preşedinţiei Consiliului de Miniştri privea judeţele Ilfov şi Vîlcea, unde însuşirea de bunuri se ridicase la 1 152 532 871 lei. M. Antonescu a mărturisit că a văzut la Bucureşti o „infinitate" de proprietari complet deposedaţi. La rîndul său, generalul Socrate Mardare a subliniat caracterul abuziv al acţiunilor trupelor hitleriste, arătînd că „germanii ridică fără nici o noimă finul, nu dau nici un ban, caii mănîncă din holdele oamenilor" [191]. Generalul I. Arbore aprecia că problema jafurilor îmbrăca un caracter foarte acut în Moldova, provincie aflată în pragul de a-şi pierde toate vitele. În situaţia dată, nu mai era nimeni care să ţină seama de ceea ce s-a luat. În consecinţă, s-a decis ca bonurile emise de germani să fie desfiinţate, deoarece — potrivit constatării lui M. Antonescu — „cuprindeau obrăznicii". Vicepreşedintele Consiliului de Miniştri adăuga la argumentele sale că nu era vorba numai de contestaţiile cu privire la ceea ce ridicaseră germanii, ci „de faptul că nu putem să tratăm... pe o bază precisă... Dînşii calculează la milimetru, fac calcule la centimă pentru ultima carabină şi ultima baionetă, pe care ni le calculează cu sporul de 200%, iar noi spunem că nu avem ce face", că se cerea imperativ pusă întrebarea: care

[181] *Ibidem*, c. 5 507 755.
[182] *Ibidem*.
[183] *Ibidem*, c. 5 507 656.
[184] Idem, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1041/1943.
[185] Idem, dosar 362/1942; 6/1944, f. 68—69.
[186] Idem, fond Microfilme S.U.A., rola 51, c. 5 507 749.
[187] *Ibidem*.
[188] Idem, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 49/1944, f. 367 şi urm.
[189] Idem, dosar 12/1944, f. 180—181.
[190] *Ibidem*, f. 191.
[191] Idem, dosar 1041/1943. Vezi detalii la N. N. Constantinescu, *Exploatarea şi jefuirea economiei româneşti de către Germania hitleristă în perioada 1939—august 1944*, în „Anale", IX, 1963, 6 p. 85 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era organul menit să discute chestiunea plăților — intendența militară sau legația ? [192]. Abuzurile hitleriștilor s-au amplificat prin aceea că generalul Schröner a declarat că trupele germane din România nu datorau nici un leu. „*Nimic nu mă doare mai mult* — conchidea M. Antonescu — *decît că noi dăm tot ce putem și nici măcar ordinea nu este respectată. Ni se iau diferențe mari de prețuri și ni se spune că tot noi sîntem datori. Nu este potrivit* (subl. ns.)" [193].

Reacția guvernului față de asemenea abuzuri și faptul că în condițiile din vara anului 1944 statul nu a mai putut livra decît parțial mărfuri Germaniei au determinat noi intervenții din partea autorităților Reich-ului. În vara aceluiași an, comandantul Grupului de armate Ucraina de Sud, generalul Schröner, a adresat un memoriu lui M. Antonescu prin care solicita să urgenteze rezolvarea imediată a chestiunilor neapărat necesare, „în interesul comun al ducerii războiului și în special pentru asigurarea nevoilor armatei germane din România" [194]. Revendicările erau ridicate aproximativ în momentul în care, la 16 mai 1944, guvernul român se angajase să permită Germaniei să cumpere cereale contra devize, fără însă a fi aprobat și contractele dintre Institutul Național al Cooperației și Reichsgetreidestelle pentru cantitățile de grîu, orz și mazăre. Cum creditul promis la 9 iunie 1944 pentru finanțarea aprovizionării trupelor germane din România nu a fost pus la dispoziție, iar, pe de altă parte, Consiliul de administrație al B.N.R. s-a opus finanțării cererilor tot mai mari ale Reich-ului, reducînd, fără consimțămîntul Berlinului, suma de 180 milioane lei prevăzută complet independent de plățile pentru armată în folosul trupelor S.S., Schröner a promis în contul produselor, a prestațiilor și a fondurilor suplimentare, armament din Germania ce urma să fie livrat pînă la 30 septembrie, pentru suma de 20 miliarde lei [195].

Precipitarea evenimentelor în vara anului 1944, neputința cercurilor guvernante de a mai domina situația și satisfacerea doar parțială a cererilor Reich-ului au determinat sporirea suspiciunilor Berlinului față de București. Generalul I. Gheorghe, ministrul României la Berlin, sintetiza o asemenea poziție în telegrama strict confidențială din 12 august 1944, trimisă lui M. Antonescu : „Vă semnalez că, după vizita d-lui mareșal la Marele Cartier General German se înregistrează aici, în cercurile în măsură a primi sugestiile conducerii, o oarecare răceală față de noi. Îmi întăresc convingerea mai ales în urma unor recente informații căpătate aici că vizita d-lui mareșal a avut loc într-o atmosferă favorabilă pregătită în special de către organele germane de la noi". Știrile lor puneau în circulație cîteva acte de opoziție oficială, dintre care mai alarmante pentru Reich erau : 1) B.N.R. sabota finanțarea întreținerii forțelor germane ; 2) guvernul român nu sesiza sau era incapabil de a face ordine în această chestiune ; 3) se oprea expedierea legumelor pentru frontul din Germania, în timp ce în România erau aruncate la gunoi ; 4) România nu aștepta decît primul prilej pentru a trece de partea adversarilor ; 5) guvernul Antonescu ținea consilii cu diferite persoane, discutînd modalitățile ieșirii din război ; 6) inamicii comuni erau ținuți la curent cu informații chiar militare ; 7) asimilarea evreilor cu românii se ținea lanț și se făcea ostentativ [196]. I. Gheorghe raporta, de asemenea, că deținea informații certe că în birourile organelor oficiale germane din România se discuta aprins asupra măsurilor ce trebuiau luate pentru schimbarea cabinetului Antonescu, sugerîndu-se chiar soluții, între care colaborarea elementelor cuziste, legionare moderate și grupul Dănulescu. Organele extremiste au mers cu recomandările pînă la a preconiza punerea României sub administrație germană. Atmosfera provocată de asemenea știri a făcut, după cît se pare, ca unele discuții purtate la Marele Cartier General German, menite să arate dreptatea punctului de vedere românesc să obțină o mai bună înțelegere a problemelor, în special în sectorul economic, să fie interpretate de cercurile conducătoare ale Reich-ului drept o confirmare a informațiilor venite din București. Reprosul esențial ce se făcea României consta în faptul că, în momentul critic al războiului, în loc de a face totul pentru a ajuta efortul german, ea deschidea și întreținea procese, mai ales de ordin economic, care, după cum se credea la Berlin, erau „cu totul lipsite de orice folos practic, dacă nu se pune în cumpănă totul pentru ca războiul să fie cîștigat" [197].

* * *

[192] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1041/1943.
[193] *Ibidem.*
[194] Idem, dosar 6/1944, f. 98.
[195] *Ibidem*, f. 99—102.
[196] Idem, dosar 60/1944, f. 53—54.
[197] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă sursă a divergențelor dictaturii cu Reich-ul a fost determinată de modul în care capitalul german a încercat să-și subordoneze economia românească. Încă înainte de 6 septembrie 1940, marile firme germane au reușit să-și asigure participații la o serie de întreprinderi industriale, comerciale, bancare și de transport [198]. După instaurarea dictaturii, capitalul german a încercat să-și extindă penetrația în toate sectoarele economiei românești, în special în ramurile metalurgică și petrolieră, sub pretextul modernizării lor [199], dar cu obiectivul real al subordonării producției, circulației și schimburilor scopurilor Reich-ului.

În fața numeroaselor cereri de participare a firmelor germane la capitalul întreprinderilor românești, guvernul Antonescu a căutat, chiar de la început, să stabilească un cadru juridic care să nu afecteze independența statului sub raport economic. I. Antonescu și-a precizat punctul de vedere în ședința Consiliului de Miniștri din 10 octombrie 1940: „În primul rînd, generalul Antonescu nu va consimți și nu consimte să altereze fondul bogățiilor românești. Deci, orice angajament economic, de orice natură ar fi, oricum s-ar numi el — convenție, tratat, protocol — trebuie să respecte principiul de bază că generalul Antonescu prin aceasta nu trage nici o poliță asupra viitorului. În această privință este un principiu net și categoric pe care l-am pus în scrisorile din Bistrița și pe care germanii l-au admis. Al doilea punct, tot principiu, a fost că neamul românesc, oricare ar fi regimul lui politic, înțelege să-și rezerve dirijarea economiei sale naționale. Deci, oricare ar fi limita de pătrundere în domeniul industrial, în domeniul agricol sau în cel capitalist, România înțelege în toate aceste domenii, oricare ar fi pătrunderea germană sau italiană la noi, înțelege să păstreze dirijarea economiei sale naționale... Al treilea principiu pe care l-am pus a fost ca germanii să nu pătrundă în economia noastră națională decît în înțelegere deplină cu noi și numai în limita pe care o fixăm noi" [200].

Tratativele începute de către o serie de firme germane cu reprezentanții guvernului român și rapiditatea cu care unele din ele au fost finalizate au produs nemulțumiri în rîndul anumitor cercuri economice și politice autohtone. La 18 decembrie 1940, C. I. C. Brătianu evidențiia în memoriul adresat generalului Antonescu că mulți comercianți și industriași, pentru a-și pune averea la adăpost, se vedeau siliți să o vîndă pe sume mici la minoritari, ce erau subvenționați din afară, sau direct unor organizații străine. În acest fel se ajungea la o deznaționalizare foarte periculoasă. În consecință, capitalul german pătrunsese în aproape toate băncile mari, în întreprinderile industriale (Banca de Credit Comercială, Banca Chrissoveloni, Creditul Agricol Ipotecar, Petrol Block, I.R.D.P., Columbia, Concordia, la fabricile de hîrtie de la Piatra Neamț și Petrești, la firmele comerciale Schlessinger, Lustgarten, Sora, Galeries Lafayette). Starea de nesiguranță a creat și o scădere a valorilor, care făcea cu putință înstrăinarea bunurilor, fără ca mijloacele financiare autohtone să poată concura [201].

Din cauza atitudinii de opoziție a unor cercuri economice românești față de penetrația germană în întreprinderile naționale, I. Antonescu a făcut noi precizări politice prin comunicatul Președinției Consiliului de Miniștri din 8 martie 1941 în legătură cu atitudinea guvernului în această problemă: „Acordurile economice și industriale care se stabilesc sau se vor stabili pentru dezvoltarea producției noastre industriale și agricole se fac cu respectarea următoarelor principii de bază: a) să nu se înstrăineze fondul avuției naționale; b) pătrunderea în economia națională, fie în locul capitalului străin și evreiesc, fie în investiții noi, care interesează independența noastră economică, nu se poate face decît cu știința și consimțămîntul guvernului și numai pînă la limita plafonului care să dea statului putința controlului și dirijării economiei sale de bază" [202].

Cea mai largă participare a obținut-o capitalul german în industria metalurgică. Dat fiind faptul că statul român era lipsit de posibilități de a asigura materiile prime și semifabricatele necesare acestei ramuri, guvernul a cedat presiunilor firmelor germane, sub promisiunea făcută de împuterniciții Berlinului că va obține minereurile de care metalurgia și siderurgia românească aveau absolută nevoie. „*Eram la discreția totală a germanilor* — declara I. Antonescu — fiindcă nu mai puteam importa nimic fără ei. Noi aveam nevoie de importuri de cocs, minereuri, lagăre pentru industria mijlocie și alte materii prime și toate acestea trebuia să le luăm din Germania" [203]. La 13 februarie 1941, între statul român și „Reichwercke

---

[198] Vezi „Finanțe și industrie", VIII, 1940, 38, p. 966—967; 46, p. 1087—1088.

[199] Vezi B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LXXVII, dosar 3, f. 6—8.

[200] *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, București, 1942, p. 118.

[201] A.S.B., fond Casa regală Mihai I, dosar 3/1940, f. 2.

[202] Idem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 456/1940, f. 32.

[203] *Procesul marii trădări naționale*, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hermann Goering" (H.G.W.), reprezentat prin Guido Schmidt, s-au încheiat două convenții privitoare la colaborarea în dezvoltarea industriei noastre metalurgice. Tot în acest scop au fost semnate și convențiile asupra fondării și conducerii unei societăți de exploatare a uzinelor Malaxa [204] și a conducerii societăților Reșița, Astra și Șantierele Navale Galați [205]. După ce, la 18 februarie 1941, s-a dispus prin decret-lege, trecerea în patrimoniul statului român a 50% din acțiunile societății Malaxa, a fost încheiată convenția cu H.G.W., pe baza contractului din 13 februarie 1941 pentru fondarea societății Rogiffer, cu participații egale germană și română, hotărîndu-se ca noua firmă să organizeze în așa mod întreprinderea încît să poată îndeplini, cu ajutorul industriei germane, scopurile prevăzute în acordurile din 4 decembrie 1940 [206]. M. Antonescu, explicînd în ședința Consiliului de Miniștri din 28 martie 1941 principiile acceptării participării finanței germane în industria națională, preciza, referitor la ramura grea, că ea era dictată, în principal, de obținerea materiilor prime, a cocsului și a semifabricatelor, fără de care întreprinderile metalurgice românești își închideau porțile [207].

Dar Reich-ul întîrzia să furnizeze materiile prime, fapt ce a determinat guvernul Antonescu să tergiverseze, la rîndul său, acordarea autorizației de constituire a societății Rogiffer, care a luat ființă abia la 11 septembrie 1941 [208], fără a da curs cererilor de reorganizare a altor întreprinderi metalurgice. Încercînd să împiedice trecerea uzinelor sub controlul Reich-ului, guvernul a sporit participațiile statului la cele mai mari dintre ele, dar, în condițiile schimburilor comerciale de atunci, industria națională continua să rămînă nemijlocit legată de materiile prime de proveniență germană [209]. La 23 septembrie, Guido Schmidt a luat din nou contact cu reprezentanții guvernului român cu scopul de a-i determina să pună în vigoare cît mai repede convențiile privitoare la reorganizare. M. Antonescu a arătat atunci că România nu a trecut în practică hotărîrile convențiilor, așteptînd în acest scop un import german, ca dovadă a începerii colaborării, că „față de experiența lungilor solicitări, fără prea mari urmări, sînt azi silit să procedez la o revizuire a convențiilor pentru un îndoit motiv: 1) pentru a satisface dorința exprimată de guvernul român și Consiliului Economic asupra primelor convorbiri, proiecte negociate de mine; 2) pentru a fi sigur că colaborarea germano-română în materia industriei metalurgice nu va însemna noi servituții inutile, ci o contribuție utilă în materie primă și semifabricate necesare producției noastre" [210].

Refuzul reprezentanților firmelor germane de a furniza materii prime și de a admite fixarea a noi modalități de arbitraj în aplicarea convențiilor încheiate de guvernul român cu H.G.W. a determinat pe M. Antonescu să declare peste două zile directorului general al concernului că „este inutil să continuăm convorbirile, întrucît pe această bază nu înțeleg să semnez convențiile, furnizările de materie primă fiind necesare pentru producția noastră și constituind adevărata cauză juridică a convenției" [211]. Cererea de garanție a fost dictată de faptul că Germania nu livrase pînă la acea dată pe cît se angajase. Schmidt a plecat de la masa tratativelor cu convingerea imposibilității încheierii unui acord, menționînd că nu va putea trimite materii prime dacă nu se organiza o colaborare industrială nemijlocită. M. Antonescu a încercat să condiționeze această colaborare, ca și acordarea unor participații la întreprinderile metalurgice, de furnizarea materiilor prime. Față de atitudinea lui M. Antonescu, printr-o scrisoare anexă a contractului de arendare, din 26 septembrie 1941, H.G.W. s-a obligat să pună la dispoziția industriei metalurgice românești minereurile necesare [212]. A doua zi, Schmidt a venit din nou să discute ameliorarea convențiilor, precizarea textelor și obligația de a furniza materiile prime, consimțind, de această dată, la mare parte din cererile guvernului român și la doleanțele expuse în Consiliul Economic din 22 mai 1941 [213].

---

[204] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1152/1943; 70/1944, f. 1—3.
[205] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LXXVII, dosar 3, f. 46.
[206] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1152/1943; 70/1944, f. 1—3.
[207] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LXXVII, dosar 3, f. 1—2.
[208] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 70/1944, f. 4.
[209] A. Simion, *op. cit.* p. 150—151.
[210] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LV, dosar 7, f. 98.
[211] *Ibidem*, f. 106.
[212] A.S.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 70/1944, f. 5—6.
[213] B.C.S., fond St. Georges, Arh. M. Antonescu, Pachet LV, dosar 7, f. 107. După alte două zile, la 29 septembrie, M. Antonescu l-a chemat pe consilierul legației, Steltzer, atrăgîndu-i atenția că era „neapărată nevoie" de a se realiza planul economic bilateral, fără de care România nu putea satisface noi cereri germane (*Ibidem*, f. 108).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 3 octombrie 1941, M. Antonescu a arătat lui Schmidt că materiile prime şi semifabricatele la care se angajase Reich-ul încă din 1940 nu sosiseră, că, atunci cînd încheiase convenţiile, România se bazase pe rezervorul german de materii prime, că, în caz de nelivrare, colaborarea cu sectorul industrial era lipsită de sens [214]. Promisiunile ferme făcute de Schmidt au condus la încheierea, la 7 octombrie 1941, între Malaxa şi Rogiffer, a contractului de arendare a uzinelor, pe termen de zece ani [215].

Pe lîngă faptul că livrările de materii prime nu s-au efectuat, în 1942, guvernul german, considerînd că firma Rogiffer nu dăduse rezultatele „scontate", a renunţat la colaborare. H.G.W. a vîndut statului român, la 31 decembrie 1942, acţiunile societăţii Rogiffer, cu preţul de 114 101 211 lei, iar Malaxa a reintrat în vechile drepturi [216]. Dictatura a căutat, de asemenea, să răscumpere şi acţiunile de la Reşiţa, apreciind că, în convenţiile cu care B.N.R. se angaja să finanţeze în continuare nevoile germane din România, Reich-ul, lipsit de aur, va ceda pentru acoperirea participaţiilor sale din această ţară [217].

Ca şi în metalurgie, în industria prelucrătoare a petrolului colaborarea cu Germania a provocat divergenţe dintre cele mai serioase. Aceasta datorită faptului că Reich-ul s-a angajat, în schimbul sporirii exportului, la modernizarea instalaţiilor de extracţie şi de rafinare, fără a livra ulterior utilajele respective [218]. Mai mult, în vara anului 1944, în condiţiile dezorganizării căilor ferate şi a distrugerii unor rafinării în urma bombardamentelor operate de aviaţia anglo-americană pe teritoriul României, Reich-ul, refuzînd să sprijine refacerea lor, s-a oferit, prin feldmareşalul Keitel, să construiască o conductă de petrol de la Ploieşti spre Cluj, pentru a facilita transportul ţiţeiului în Germania, cu scopul de a-l rafina în propriile instalaţii [219].

Concomitent, dificultăţile colaborării s-au manifestat şi în domeniul comunicaţiilor, prin neplata transporturilor efectuate de C.F.R., a convorbirilor telefonice, a serviciilor telegrafice etc. La începutul războiului antisovietic, societatea germană de navigaţie D.D.S.G. a cerut Subsecretariatului de Stat al Marinei să-i pună la dispoziţie, sub formă de închiriere, 90 vase fluviale, proprii de a naviga pe mare, proprietatea C. N. R. şi particulare. Guvernul român a dat curs cererii, cu clauza ca, în caz de pierdere, acestea să fie înlocuite în termen de 30 de zile [220]. În acelaşi timp, I. Antonescu a dispus ca Reich-ul să plătească folosinţa pentru orice bun românesc şi despăgubiri în caz de nevoie, conform principiilor stabilite la intrarea României în război [221]. Prin contractul din 1941, Misiunea Navală Germană primea în folosinţă, între altele, vasele Ardealul, Suceava, Sulina, Danubius, Carpaţi; pentru nava Danubius s-a prevăzut obligaţia statului german de a suporta numai cheltuielile de regie, nu şi preţul folosinţei. Or, la 19 mai 1943, Statul Major German răspundea că „nu este de acord să plătească chirie... acesta fiind afectat scopurilor de război fără plata cheltuielilor" [222]. Nava fusese scufundată cu ocazia evacuării Crimeii. Cum Reich-ul nu a admis a plăti nici chirie, nici despăgubiri, I. Antonescu a transmis lui Clodius că măsura constituia „un act de piraterie" şi că „acest procedeu este inadmisibil, care nu poate contribui la strîngerea raporturilor de prietenie şi de încredere între cele două ţări" [223]. Pînă la sfîrşitul lunii iulie 1944 au fost pierdute 24 din cele 90 de vase închiriate. În ciuda tuturor intervenţiilor făcute către Reich, acesta nu şi-a respectat angajamentul, iar vasele nu au fost restituite [224].

---

[214] Ideile au fost reluate şi extinse exact peste o lună la convorbirea dintre aceiaşi demnitari. Cînd, la 3 noiembrie, la M. Antonescu a sosit Guido Schmidt, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri i-a arătat că dacă Germania nu lua măsuri imediate de livrare a materiilor prime, risca la o denunţare sigură a convenţiei. Antonescu declara că nu putea prelungi la infinit termenul de acceptare a materiilor prime şi că se vedea silit să ajungă în faţa tribunalelor spre a cere daune cominatorii pentru întîrzieri *(Ibidem*, f. 229).

[215] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 70/1944, f. 5—6.

[216] *Ibidem*, f. 9—10.

[217] Idem, dosar 1152/1943.

[218] Idem, dosar 382/1940, f. 89; A. Simion, *op. cit.*, p. 140—141.

[219] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 31/1944, f. 110—112; D. Şandru, I. Saizu, *Cu privire la acapararea petrolului românesc de către Germania hitleristă (1940—1944)*, în AIIAI, II, 1965, p. 5 şi urm.

[220] A.S.B., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 202/1940—1944, f. 672.

[221] Idem, dosar 36/1944, f. 623 bis.

[222] *Ibidem*, f. 624.

[223] *Ibidem*, f. 623; idem, dosar 1218/1943.

[224] Idem, dosar 202/1940—1944, f. 672 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concluzie, dictatura antonesciană, prin însăși faptul că și-a dat acordul la angrenarea țării în planurile Axei, a fost implicată, chiar de la început, în divergențe, unele foarte serioase, cu Reich-ul, determinate, în primul rînd, de poziția lui față de raporturile româno-maghiare. De îndată ce colaborarea dintre București și Berlin s-a extins pe toate planurile, divergențele s-au multiplicat, ca urmare a modalităților în care Reich-ul s-a sustras constant de la îndeplinirea obligațiilor asumate. Lipsa de loialitate a partenerului a produs permanente nemulțumiri și, adeseori, reacții dintre cele mai energice, care au condus la slăbirea unității de acțiune a Axei. Începînd cu faza a doua a războiului, cînd insuccesele de ordin militar luau proporții, divergențele dintre Berlin și București au îmbrăcat forme agravante. Cu toate acestea, guvernul Antonescu nu s-a putut desprinde de Reich, fapt ce a avut ca urmare rezultate din ce în ce mai păgubitoare pentru statul român. În ansamblul lor, aceste contradicții au alcătuit o premisă obiectivă în succesiunea evenimentelor care au condus la înfăptuirea actului de la 23 August 1944.

DIFFICULTÉS DE LA COLLABORATION ROUMANO-ALLEMANDE (1940—1944)

RÉSUMÉ

Quoique par les déclarations officielles faites par le gouvernement Antonescu en diverses circonstances on mette en relief la large et sincère collaboration entre la Roumanie et l'Allemagne dans le domaine politique, économique et militaire, celle-ci a généré en réalité, dès le début, des contradictions multiples, qui se sont aggravées dans les années de la guerre. Celle-ci trouvent leur explication dans un ensemble de facteurs qui ont fait que la multilatérale collaboration avec le Reich ne connaisse jamais la sincérité et la communauté spirituelle dans la forme officielle annoncée par le gouvernement roumain.

Dans les premières années de la participation de la Roumanie à la seconde conflagration mondiale du siècle, les contradictions entre les deux états n'ont pas été de nature à produire des divergences inquiétantes. Le Reich disposait dans cette période de moyens suffisants de surveillance pour réussir à empêcher toute opposition des facteurs officiels vis-à-vis de la participation de la Roumanie à l'accomplissement des plans de l'Axe. De toutes les contradictions roumano-allemandes, le caractère le plus aigu l'ont eu celles issue du Diktat de Vienne et des échanges économiques — financiers.

Dans la deuxième période de la guerre, quand la victoire militaire du Reich est devenue douteuse et quand dans la coalition hitlérienne même sont intervenues des défections, les contradictions roumano-allemandes se sont amplifiées. On constate une augmentation réciproque de la méfiance et, surtout, l'intervention de plus en plus ferme du Reich avec le but de ne pas permettre la répétition de la „défection" italienne en Roumanie aussi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNIVERSITATEA IEŞEANĂ ŞI SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN EPOCA CONTEMPORANĂ (II) *

DE

MIHAI C. DORIN

În condiţiile nou create în ţară după revoluţia de eliberare naţională şi socială, antifascistă şi antiimperialistă de la 23 August 1944, Universitatea din Iaşi s-a angajat nu fără dificultăţi, inerente şi, adesea, inevitabile, într-o perioadă de ample şi rapide transformări, în efortul de reconstrucţie şi construcţie naţională. Într-o societate care-şi reînnoia fundamental structurile sociale, economice, politice şi culturale, universitatea nu se putea sustrage decît cu riscul discreditării. După actul istoric de la 23 August 1944, act ce a permis revenirea României pe linia mare a evoluţiei universale, una din primele poziţii ale slujitorilor universităţii a fost de a asigura acesteia gîndirea liberă nu ca act de propagandă, ci ca ferment „generator de ştiinţă şi cultură" [58]. Responsabile atitudini privind menirea universităţii în noile condiţii istorice le găsim exprimate de numeroşi intelectuali democraţi români.

Problema revizuirii universitare pusă atît din interiorul cît şi din afara sa cu argumente nu întotdeauna plauzibile, a găsit în oamenii universităţii apărători denmi ai libertăţii, specificului şi tradiţiilor proprii care se reclamau chiar de la trecutul recent cînd universitatea românească reuşise să-şi apere poziţia democratică şi să se opună „principiului ştiinţei dirijate" [59]. Întronarea spiritului democratic în cultură angaja direct şi universitatea. La Bucureşti, spre exemplu, în anul 1945, s-a hotărît întemeierea unei Universităţi libere democratice de largă accesibilitate publică, urmărind educaţia democratică a diverselor pături sociale, înlăturarea spiritului intolerant instaurat în unele sectoare ale culturii în anii dictaturii, mai mult chiar „formarea unei mentalităţi democratice în ţara noastră" [60].

Dificultăţile adaptării la noile condiţii nu sînt în primul rînd ale universităţii căreia trebuie să-i recunoaştem dreptul de a-şi clarifica şi cristaliza poziţiile cu un plus de prudenţă, cît ale societăţii însăşi care se restructurează într-un ritm atît de rapid încît diverse categorii sociale nu au avut răgazul de a integra noul propriului lor sistem de referinţe şi convingeri. Perioada anilor imediat postbelici din istoria sa, precum şi maniera în care universitatea şi-a înţeles misiunea socială, trebuie abordată în primul rînd din perspectiva specificului său intern, a mecanismului propriu de funcţionare, a tradiţiilor sale constant democratice şi, în al doilea rînd, din cea a revoluţiei generale. Aceasta cu atît mai mult cu cît analiza obiectivă a perioadei, cu deosebire în ultimii ani, a condus la concluzia recunoaşterii unor greşeli de orientare, ce au afectat, printre altele, şi instituţiile de cultură tradiţionale.

În anii plini de jertfe şi sacrificii, de lupte social-politice, de căutări care au urmat actului de la 23 August, s-au produs, în focul evenimentelor şi erori. Unele dintre acestea privesc atitudinea faţă de rolul unor discipline ştiinţifice în societate şi a cadrelor care le slujeau. O înţelegere greşită, de sorginte stîngistă, o preluare necritică a unor teze şi principii teoretice, o asimilare forţată a tradiţiilor ştiinţifice cu regimul în care ele au apărut,

---

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în tomul XXII/1 (1985) al *Anuarului*; numerotarea notelor urmează în continuare.

[58] Bazil Munteanu, *Universitate şi libertate*, în „România liberă", an. II, nr. 25 din 9 sept. 1944.

[59] I. Zamfirescu, *Răspunderea Universităţii*, în „Secolul", an. VI, nr. 742, din 26 sept. 1944.

[60] I. Biberi, *Universitatea liberă democratică*, în „Secolul", an. VIII, nr. 889, din 27 martie 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a condus la dezinstituționalizarea a numeroase discipline științifice, situație în care distinși reprezentanți ai științei nu și-au mai putut continua activitatea. Universitatea din Iași a fost privată prin acest gen de măsuri de numeroși profesori și cercetători, îndepărtată temporar de valoroasele sale tradiții. „Criza de creștere" prin care trecea societatea românească, atitudinile de ostilitate neprincipială față de trecut, erorile și confuziile apărute în abordarea relației național-universal, au perturbat și activitatea didactică, științifică, precum și structura organizatorică a Universității ieșene. Nivelul cercetărilor și al școlilor științifice nu a putut să nu se resimtă ca urmare a acestor măsuri care au luat amploare cu deosebire după reforma învățământului din 1948. Puterea de creație, marile tradiții științifice, culturale și democratice au făcut ca Universitatea din Iași să depășească aceste dificultăți și, ulterior, să-și reia activitatea normală.

După refugiul forțat în Transilvania, prin acțiunea solidară a profesorilor, studenților și a guvernului democrat dr. Petru Groza, Universitatea își redeschide porțile în mai 1945 cu toate cele patru facultăți (Litere și filosofie, Științe, Medicină, Drept) și cu un număr de 2 580 studenți provenind din toate colțurile țării [61]. Structura organizatorică și programul de studii au rămas aceleași până în anul 1948. S-a accentuat democrația externă prin sistemul burselor de stat ce au avut menirea să încurajeze studenții provenind din mediile muncitorești și țărănești (în anul universitar 1947/1948, din cei 3 300 de studenți ai Universității, 860 erau bursieri de stat [62]), dar și caracterul național prin atragerea studenților din întreaga țară.

Decretul nr. 17 din 13 august 1948 pentru reforma învățământului așeza învățământul românesc pe baze structural înnoite, socialiste. Învățământul superior devine subordonat Ministerului Învățământului Public și planificat de Consiliul de Miniștri „după criteriile cerute de necesitate" [63]. Legea a permis Facultății de Medicină să se constituie în institut de-sine-stătător, iar Universitatea s-a organizat în opt facultăți cu 16 secții de specializare și 40 de catedre.

În intervalul 1948—1955 Universitatea a fost reorganizată în conformitate cu noua lege a învățământului. Nevoile societății românești angajată într-o importantă operă constructivă în toate planurile a vizat direct învățământul care devine veriga principală a revoluției culturale ca parte componentă a revoluției socialiste [64]. În consecință, noile organe ale puterii de partid și stat ținînd seama de importanța funcției sale sociale, au acordat învățământului o permanentă atenție. Laicizat și etatizat, organizat pe principii materialist-dialectice, planificat în funcție de necesitățile sociale, învățământul superior a fost integrat cu sarcini precise revoluției socialiste. Învățământul devine o importantă problemă de stat, pus în slujba aspirațiilor și intereselor poporului. Ampla dezvoltare economică a țării în conformitate cu hotărîrile Conferinței Naționale a P.C.R. din octombrie 1945 și ulterior, a planurilor economice unitare, a făcut ca sarcinile învățământului de toate gradele să sporească nemijlocit. Statul a urmărit prin politica sa școlară punerea de acord a sistemului de învățământ cu sistemul social. Ritmul și conținutul schimbărilor sociale a produs, în mod inevitabil inovații la nivelul subsistemului educațional al societății. Noul învățământ avea sarcina să creeze valori noi, chiar dacă, o perioadă, cele vechi au fost în mod nedrept uitate, să traseze direcții de organizare a culturii în raport cu cerințele sociale. Una din primele sarcini ale învățământului superior românesc în cele două decenii ce au urmat reformei din 1948 a fost aceea de a realiza o nouă democrație, cu deosebire în relația sa externă. Universitățile au extins într-o proporție nerealizată pînă atunci accesul la cultură. Democratizarea învățământului s-a putut realiza printr-o politică de educație orientată către egalitate paralel cu dezvoltarea globală a condițiilor sociale. Într-o țară în care majoritatea absolută a populației era muncitoresc-țărănească, într-o societate în care se puneau bazele unei democrații de tip nou, era firesc și necesar ca universitatea să se reorganizeze în conformitate cu evoluția societății. La Universitatea ieșeană numărul studenților a crescut constant după 1949, iar structura lor socială s-a modificat fundamental în raport cu situația antebelică. Față de cei 3 300 studenți din anul 1947/1948 Universitatea are în anul 1958/1959 un număr de 2 500 studenți la cursurile de zi și 1 200 la cursurile fără frecvență (evoluția a fost mult mai rapidă decît se pare la prima vedere deoarece Facultatea de Medicină s-a

[61] În „Anuarul Universității din Iași", (în continuare, *AUI*), 1939/1959, București, 1960, p. 7.

[62] Aceste informații ne-au fost puse cu amabilitate la dispoziție de dr. Ioan Roman, dintr-o lucrare în manuscris, fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale.

[63] Decretul nr. 175 din 3 august 1948 pentru reforma învățământului, în Colecțiunea de legi, decrete și deciziuni, tom. XXVI, 1948, 1—31 august, art. XVII, p. 1679, București, 1948.

[64] *Momente ale revoluției culturale în România*, București, f.a., p. 9—42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organizat în anul 1948 în Institut autonom); în anul 1960/1961, 3 254 studenți la cursurile de zi (din care 2 001 bursieri) și 988 la cursurile fără frecvență; pentru ca în anul 1970/1971 să fie 7 235 la cursurile de zi (din care 3 950 bursieri) și 6 131 la cursurile fără frevență [65]. Concomitent a crescut numărul personalului didactic și al secțiilor de specializare [66].

Necesități sociale de conținut democratic au făcut ca în anul 1950 să se pună la Universitate bazele unei facultăți muncitorești [67] pentru fruntașii în producție, precum și a învățământului seral și fără frecvență [68]. Compoziția socială a studenților a fost radical modificată prin sistemul burselor de stat instituționalizat prin legea din 1948, precum și al burselor acordate, începînd din anul 1957, de către întreprinderi și consilii populare.

Un moment de amplă deschidere în perspectiva studiului științelor umanistice și sociale l-a reprezentat adoptarea Declarației Plenarei lărgite a C.C. al P.M.R. cu privire la poziția partidului în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale, din aprilie 1964. În spiritul acestui document, studiul istoriei și filosofiei, al limbii și literaturii române, al limbilor străine în universitate a fost reorganizat. A început, concomitent, ampla acțiune de reconsiderare a tradițiilor culturale și istorice. Documentele din anii următori și, cu deosebire Directivele C.C. al P.C.R. privind dezvoltarea învățămîntului din 22—25 aprilie 1968, precum și Legea 11/1968 privind învățămîntul în R.S.R. au adus precizări noi și importante relative la rolul universităților. Printre altele, legea a stabilit cadrul general al legării învățămîntului de activitatea de producție, a hotărît înființarea unor centre de cercetare pe lîngă catedre. Noua optică asupra învățămîntului era reclamată de însăși esența transformărilor revoluționare prin care trecea societatea românească, de politica de dezvoltare armonioasă a țării. Legea reașeza învățămîntul românesc pe temelia tradițiilor sale, omise în legea din 1948, pe experiența pedagogiei românești și universale. În expunerea de motive a legii, se arată că învățămîntul superior își diversifică profilele și creează premizele unei mai strînse legături cu cerințele economice și culturale țării [69]. Pe baza acestui act normativ, în deceniul VIII, în activitatea Universității ieșene a fost reluată pregătirea pe baze culturale și științifice mai largi a studenților și s-a revenit la o cifră de școlarizare mai rezonabilă. A fost o perioadă de sinteze și generalizări, de unificare a unor discipline științifice cu un caracter prea special, de emulație constructivă care a consolidat prestigiul și autoritatea Universității, a deschis cîmp larg de cercetare în domenii științifice noi, de diversificare a legăturilor cu universitățile europene. O evaluare mai corectă în acest deceniu a necesarului de cadre precum și reducerea perioadei de școlarizare la patru ani au făcut ca numărul studenților să cunoască o ușoară descreștere. Astfel, în anul 1978/1979 Universitatea avea 4 100 studenți la cursurile de zi (din care 2 605 bursieri), 431 la cursurile serale și 3 737 la cursurile fără frecvență [70].

Rapida dezvoltare economică și socială a României în deceniul VIII, adoptarea unor strategii de dezvoltare noi, programul de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate, a presupus adecvarea instituțiilor la ritmul dezvoltării. Strategia dezvoltării economico-sociale a atras o nouă strategie în domeniul sistemului cultural.

Plenara C.C. al P.C.R. din 18—19 iunie 1974 a elaborat un nou concept asupra învățămîntului, cel al integrării sale cu cercetarea și producția, concept care a dobîndit cadrul juridic prin Legea educației și învățămîntului nr. 28 din 1978. Legea adoptă principiul integrării și politehnizării întregului învățămînt creînd, în același timp, structuri deschise acestuia, fapt ce demonstrează o politică suplă și democratică, privind relația dintre unitatea și diversitatea structurilor școlare [71]. Legea a urmărit să realizeze o nouă punere de acord a sistemului de învățămînt cu sistemul social.

---

[65] Date extrase din Anuarul Universității „Al. I. Cuza" pe anii 1939/1959, 1960/1961 și 1970/1971.

[66] *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860—1960*, vol. I, București, 1960, p. 301.

[67] *AUI*, 1939/1959, p. 8.

[68] În toate țările cu regim de democrație populară, măsurile vizînd democratizarea învățămîntului s-au realizat prin metode diverse. În Polonia, spre exemplu, țară cu o structură socială apropiată de cea a României, s-a introdus un sistem de puncte preferențial pentru candidații cu origine muncitorească și țărănească. Cf. Janusz Gorski, *La democratisation de l'enseignement supérieur dans les pays à sistème économique centelement planifié. Exemple polonais*, în *Enseignement supérieur en Europe*, oct-dec. 1980, vol. V, nr. 4, p. 19, Bucarest,

[69] Legea nr. 11 privind învățămîntul în R.S.R. în „Colecția de legi, decrete, hotărîri și alte acte normative", 1968, 1 mai — 30 iunie, București, 1968, p. 86.

[70] *AUI*, 1976/1980, Iași, 1981 (lucrare dactilografiată în vederea tipăririi, aflată la Rectoratul Universității).

[71] A. Bondrea, *Sociologia culturii*, București, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Funcția socială a Universității ieșene a dobîndit valențe noi în anii construcției socialismului. În esență, ea a continuat să fie o „universitas" adică un centru viu de dezvoltare a științelor, a culturii și spiritualității. Misiunea și-a îndeplinit-o prin activitatea științifică și cea de formare a cadrelor. Activitatea științifică nu s-a desfășurat în mod egal la toate facultățile și în toate domeniile. La nivelul global însă, cercetarea a făcut numeroși pași înainte. O trăsătură a cercetării științifice universitare în noua perioadă este legarea sa de rezolvarea problemelor economico-sociale specifice diferitor etape ale construcției socialiste. După o perioadă de întrerupere (în anii deceniului al VI-lea), legăturile cu tradiția școlilor științifice s-au reluat avansîndu-se pe un front întins al cunoașterii. Cercetarea științifică în domeniul științelor naturii, spre exemplu, a reușit să răspundă comenzii sociale de rentabilizare prin aplicarea directă a rezultatelor sale.

Facultățile Universității au fost dotate cu institute și centre de cercetare a căror activitate s-a făcut cunoscută pe plan național și internațional. Fără a ne propune o istorie a cercetării științifice la Universitatea ieșeană ci doar să reținem semnificația sa socială, notăm, spre exemplu, că numai într-un singun an universitar, 1969/1970, planul de cercetare științifică a rezolvat 465 de teme din planul intern, 62 în planul departamental și una în planul de stat. De asemenea, Universitatea a încheiat contracte și convenții de colaborare cu Fabrica de rulmenți birlad, Grupul chimic Borzești, Fabrica de antibiotice Iași [72], iar în anul 1970/1971 cu Uzinele Săvinești, Combinatul chimic Ploiești, Ministerul Industriei Chimice, I.C.C.E. București, I.M.F. Iași, I.F.A. București, I.C.E.N. București [73].

Tematica și conținutul cercetării științifice universitare s-a diversificat substanțial în ultimul deceniu [74]. În egală măsură studiile și lucrările de interes științific și didactic elaborate de cadrele didactice ale Universității abordează o largă problematică științifică fundamentală și aplicativă, educativă, culturală. Prin școlile științifice, prin personalitățile formate aici, prin rezultatele sale, Universitatea și-a dobîndit un loc specific în știința românească. un profil inconfundabil. Cîteva exemple sînt, credem, concludente. Școala de matematică și-a păstrat înaltul prestigiu științific dobîndit anterior. În domeniul biologiei, cercetările s-au orientat spre rezolvarea unor probleme teoretice precum și aprofundarea unor fenomene și procese a căror cunoaștere conduce la valorificări aplicative [75]. Fizicienii au abordat, în afara domeniilor tradiționale și altele noi, precum : spectroscopia, fizica teoretică, structura materiei [76]. Școala filologică a continuat vechile tradiții de cercetare a limbii și literaturii române, a creației populare. Studiile filologice ieșene au adus reale contribuții în recvaluarea patrimoniului cultural național, aprofundarea și popularizarea lui peste granițe [77]. Cunoașterea trecutului național a luat o amploare deosebită în activitatea catedrelor de istorie îndeosebi după anul 1965. Valoroase contribuții au adus istoricii ieșeni în cercetarea preistoriei, a etnogenezei românilor, a societății medievale, moderne și contemporane [78].

Cercetările realizate la Universitatea din Iași au adus reale servicii științei și culturii românești pe plan internațional. Prin studiile și lucrările publicate în străinătate, traducerea unora în diverse țări ale lumii, participarea la manifestări științifice internaționale, schimburi prin intermediul publicațiilor, invitații adresate profesorilor de a conferența ori susține cursuri la universități străine, legături de colaborare cu universități precum cele din Gand, Jena, Debrecen etc., Universitatea și-a consolidat un binemeritat prestigiu.

Activitatea de pregătire a specialiștilor în domeniile învățămîntului, culturii, activității politice și de stat reprezintă pentru Universitataea ieșeană împlinirea principalei funcții sociale, cea formativă. Zeci de mii de licențiați ai Universității în anii socialismului, prin activitatea lor din învățămînt, cercetare, industrie, administrație, cultură etc., au contribuit la progresul social-economic al țării. Practic nu există județ în care să nu activeze absolvenți ai

---

[72] In *AUI*, 1969/1970, p. 4.

[73] *Ibidem*, 1970/1971, p. 11 și urm.

[74] Spre exemplu, în perioada 1976—1980, la Facultatea de Fizică s-au realizat 40 de contracte cu diferiți beneficiari, în valoare de 5 500 000 lei ; la Facultatea de Matematică, contracte în valoare de 2 500 000 lei ; la Laboratorul de Informatică o producție marfă în valoare de 4 000 000 lei, iar la tînărul Centru de Calcul, înființat în 1975, colective mixte de cadre didactice, analiști-programatori și studenți au elaborat pe bază de contracte proiecte de aplicații pentru unitățile economice, planificarea și urmărirea realizării investițiilor (cf. *AUI*, 1976/1980, p. 4—6).

[75] A. Loghin, M. Platon, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 120—123.

[76] *Ibidem*, p. 123—124.

[77] *Ibidem*, p. 131—134.

[78] *Ibidem*, p. 134—136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Universității din Iași. Numai în anul de învățământ 1971/1972 Universitatea din Iași a dat țării 2 000 de absolvenți și alți 500 prin Institutul pedagogic de trei ani preluat de ea în anul 1966/1967.

O importantă relevanță socială o are contribuția Universității din Iași la organizarea și funcționarea noilor centre universitare ale Moldovei: Galați, Bacău, Suceava precum și a celorlalte instituții de învățământ superior din Iași: Institutul agronomic, Institutul pedagogic de trei ani, Institutul politehnic. De asemenea, numeroși profesori ai Universității, personalități de seamă ale culturii noastre și-au oferit serviciile și au aureolat prin activitatea lor învățământului superior bucureștean: G. Călinescu, M. Ralea, I. Iordan, A. Oțetea, Traian Ionașcu, D. Tudor, C. Mihăiescu, Al. Dima etc.

Sprijinul direct dat Universității populare ori contribuția adusă la opera de culturalizare a maselor în anii revoluției democrat populare și a celei culturale, reprezintă alte direcții de acțiune prin care Universitatea ieșeană a fost prezentă în tumultul înnoirilor sociale.

O clară înțelegere a misiunii sociale a probat-o studențimea din Iași, în procesul prefacerilor revoluționare din anii postbelici. În anii revoluției democrat populare o bună parte a studențimii s-a raliat acțiunii de profundă înnoire revoluționară condusă de P.C.R., precum și în cea de reconstrucție a țării. Una din primele manifestări de înaltă răspundere a fost sprijinul dat armatelor eliberatoare române și sovietice în Transilvania, acolo unde se afla refugiată Universitatea din Iași [79]. De asemenea, studenții ieșeni au sprijinit întoarcerea în Iași a Universității. Prin cereri și memorii, prin contribuții directe, profesorii și studenții ieșeni au făcut să eșueze unele propuneri privind mutarea definitivă sau parțială a Universității ieșene în alte localități [80]. În luna mai 1945 Universitatea își relua activitatea la Iași. Subliniind importanța misiunii sale sociale, prim-ministrul dr. Petru Groza arăta în mesajul trimis cu acest prilej: „Universitatea care a creat atîtea generații de oameni ai științei și progresului este menită să ocupe primul loc printre înaltele focare de cultură ale țării și să lupte pe linia înaintată a culturii și a ridicării poporului. Armatele culturii a căror mobilizare începe azi în cetatea de scaun a Moldovei ne vor aduce înfrățirea" [81].

Greutățile financiare și materiale, seceta din anii 1946—1947 au perturbat și viața universitară ieșeană. Prin angajamentul, efortul comun al profesorilor și studenților, Universitatea, pornind de la convingerea că „succesul democrației va fi și al nostru" [82], și-a adus o reală contribuție în opera de reconstrucție a țării.

Prin intermediul Comitetului mișcării tineretului progresist constituit la Iași în 1945, numeroși studenți ieșeni s-au angajat în acțiunea de refacere economică într-o regiune — Moldova — în care aceasta era mai stringentă decît oriunde în țară. De asemenea, în cadrul programului organizației Tineretului progresist, studenții din Iași s-au constituit în echipe pentru combaterea unor boli, pentru lichidarea analfabetismului [83]. Urmînd exemplul marilor tradiții democratice, numeroși studenți au susținut acțiunile guvernului dr. Petru Groza de reorganizare pe baze noi a mișcării de tineret. Cu sprijinul direct al organizațiilor din Iași ale P.C.R., studenții democrați au constituit în 1946 organizația locală a Frontului Democrat Universitar [84]. În cadrul F.D.U. — forma organizatorică și politică prin care studențimea a fost antrenată în lupta pentru rezolvarea propriilor probleme, precum și pentru transformarea revoluționară a țării — studenții ieșeni s-au evidențiat prin numeroase inițiative și acțiuni cu profundă rezonanță socială și politică [85]. Spre exemplu, o inițiativă studențească ieșeană, aceea de a crea cercuri de ajutorare a populației avea să fie extinsă de către Consiliul F.D.U. la întreaga țară [86].

În anii socialismului studenții ieșeni s-au angajat în efortul general al țării de dezvoltare economico-socială. Pe șantiere ale muncii patriotice din construcții, industrie și agricultură, studenții Universității și-au manifestat cu maturitate responsabilitatea socială. Democratizarea vieții interne universitare a sporit contribuția studenților în conducerea Universității, a oferit posibilități noi de angajare militantă în rezolvarea problemelor învăță-

---

[79] V. Fl. Dobrinescu, *Tineretul studențesc din Iași în procesul prefacerilor revoluționare postbelice*, în *AIIAI*, XIII (1976), p. 150.

[80] În „Moldova liberă" din 25 octombrie 1944.

[81] În „Lupta Moldovei" din 18 mai 1945.

[82] *Ibidem*.

[83] V. Fl. Dobrinescu, *art. cit.*, p. 155.

[84] În „Lupta Moldovei" din 12 martie 1946.

[85] Matei Marieta, *Înființarea și rolul Frontului Democratic Universitar (1946—1947)*. în „Studii", nr. 3/1965; V. Fl. Dobrinescu, *art. cit.*

[86] *Învățăm, muncim, reconstruim*, p. 39, București, 1948.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mîntului. În noul învățămînt românesc a cărui virtuți sociale și formative sînt unanim recunoscute, studenții Universității s-au încadrat amplei acțiuni de integrare cu activitatea de cercetare și producție. La Universitate, pornindu-se de la diversitatea profilelor în care sînt pregătiți studenții, integrarea s-a organizat diferențiat pe trei grupe de specialități: 1. științele naturii în care integrarea se face prin cercetare și producție în laboratoare proprii, laboratoare uzinale, atelier-școală, șantiere, întreprinderi; 2. la matematică, informatică și științe economice prin activități la centrul de calcul, oficii de calcul ale întreprinderilor, activitate bancară, servicii de evidență și plan din întreprinderi; 3. la științele social-umane în cadrul unor activități politice, social-culturale, juridico-administrative, biblioteci, redacții, șantiere de cercetări arheologice etc.

Organizați în Asociația Studenților Comuniști, studenții Universității și-au făcut recunoscută prezența prin acțiuni științifice și cultural-artistice locale și naționale. Numărul cercurilor științifice studențești a ajuns în anul 1978 la 72 iar cel al membrilor la 1 500. Numeroase lucrări originale au primit premii și distincții cu prilejul conferințelor naționale ale cercurilor științifice românești. De asemenea, A.S.C. din Universitate a organizat manifestări devenite deja tradiționale: Colocviul național de informatică, Colocviul „M. Eminescu", patrulaterul facultăților de Drept etc.

În orice societate, educația a reprezentat un element fundamental de conservare, formare și deschidere spre noutate, cu pondere, istoricește determinată, asupra uneia sau alteia din aceste direcții. Dacă prin intermediul culturii se fixează modelele prin care societatea urmărește să dezvolte membrilor săi însușirile necesare adoptării sociale, învățămîntul este menit să constituie instrumentul specializat în sensul socializării și formării omului. Fiind un „subsistem instituțional al sistemului social... care verifică trăsăturile sistemelor dinamice și deschise" [87], învățămîntul are deci posibilitatea de a testa capacitatea unei societăți de încadrare în ritmul progresului. Factor al progresului social, învățămîntul își găsește depline posibilități de afirmare numai într-o societate democratică întrucît „doar acordînd atenție dezvoltării plenare a tuturor indivizilor care o compun poate societatea să-și fie fidelă sieși" [88]. Relația dintre societate și învățămînt este atît de intimă încît natura societății însăși depinde de orientarea dată membrilor săi prin intermediul școlii. În procesul de autoformare și autodirecționare al unei societăți, școala are funcția vitală a formatorului care, după expresia pedagogului Horace Mann „face cît o mie de reformatori" [89].

În Europa, cu deosebire de la Renaștere încoace, școlile și universitățile au devenit principalele instituții ale învățămîntului, creînd adeseori, este adevărat, „o barieră artificială între educație și societate, între instituția școlară și viață" [90]. Pentru a depăși acest impas al comunicării societățile modeerne au căutat diverse soluții în funcție de propriile lor structuri ce și-au pus pecetea asupra posibilităților, a căilor, precum și a mentalității.

În structura societății românești a secolului nostru, universitatea și-a găsit un cîmp larg de activitate. Societatea a urmărit adaptarea universității la exigențele sale, iar aceasta, la rîndul său, s-a angajat pe traiectoria progresului social și național. Universitatea a avut conștiința vocației imperative de a întemeia cu trăinicie cultură, de a-i răspîndi luminile. Universitatea din Iași este, prin toate realizările sale, un element de continuitate în cultura românească. Tranziția de la cultură modernă incipientă, de la căutările inerente începutului de drum la noua cultură românească capabilă să participe cu drepturi egale la dialogul culturilor, să producă la nivelul exigențelor lumii moderne s-a făcut direct și prin contribuția primei universități naționale. Ea a demonstrat în a doua jumătate a secolului XIX posibilitatea culturii înalte pentru ca, mai apoi, deschizîndu-i și conturîndu-i drumul, determinîndu-i ritmul, să-i potențeze capacitatea de a crea cu originalitate și profunzime. Cultivînd specificitatea națională deopotrivă cu universalismul științelor, Universitatea din Iași și-a dobîndit un rol inconfundabil în cultura românească din toate etapele traversate. În fața variabilelor în timp, Universitatea din Iași, prin creația și atitudinea sa, reprezintă un element de stabilitate ponderatoare, de valorizare rațională, temeinică. Universitatea ieșeană a fost, de asemenea, înalta instituție de cultură care a oferit țării o pleiadă de mari creatori în aproape toate domeniile cunoașterii, iar prin probitatea slujitorilor săi, o lecție de civism și demnitate.

---

[87] A. Cazacu, în vol. *Dinamica socială a învățămîntului universitar*, Craiova, 1973, p. 63.
[88] J. Dewey, în vol. *Trei scrieri despre educație*, București, 1977, p. 87.
[89] Apud, J. Dewey, *op. cit.*, p. 88.
[90] Jean Thomas, *Marile probleme ale educației în lume*, București, 1977, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Implicațiile sociale ale universității manifestîndu-se constant și multilateral, prezența sa în viața societății moderne și contemporane românești fiind cu dreptate apreciată, capacitatea sa de adaptare și restructurare în funcție de ritmul istoric al evoluției fiind dovedită de cei 125 de ani de istorie, se pune întrebarea: care va fi rolul Universității ieșene în viitor, ce disponibilități are să sesizeze noul și să-i descifreze sensurile? Întrebarea este îndreptățită și se integrează amplei mișcări pedagogice, sociologice și de politică școlară pe plan mondial, din ultimul deceniu în mod deosebit, de regîndire a rolului și misiunii universității în relațiile sale multiple cu societatea. Universitatea nu poate ignora noul curent de idei, îndreptățit contestatar adesea cu privire la statutul social și modalitățile proprii de integrare.

Rolul și sarcinile universității în progresul social, în dezvoltarea economică și socială, în acțiunea de educație permanentă, de democratizare a structurilor soccietății, de prognoză a viitorului pune mai mult decît oricînd în dezbatere problema statutului social al universității. Intr-o societate cu evoluție rapidă cum este și cea românească, această chestiune dobîndește o acuitate pregnantă. Dacă investiția în școală „este una din cele mai fructuoase eforturi în direcția viitorului" [91], cunoștințele și deprinderile create de ea, deși mai greu de contabilizat decît în alte acțiuni productive fiind hotărîtoare pentru avuția națională a țării, investiția societății în universitate este cu atît mai importantă cu cît, prin poziția pe care o ocupă, ea poate sesiza cu un plus de maturitate orizonturile largi ale devenirii.

Instituționalizînd sarcinile sociale ale universității, prin politica sa culturală, P.C.R. a determinat orientarea sa științifică deschizîndu-i perspective noi în domeniul cunoașterii științifice, a concepției pedagogice creative, a dezvoltării aptitudinilor creatoare prin școala superioară, a puterii de opțiune și decizie. Iar pentru ca învățămîntul superior să-și exercite rolul în procesul de dezvoltare el trebuie să-și remodeleze structurile astfel încît în școală să se predea „cele mai noi cuceriri ale științei și culturii contemporane, legarea tot mai strînsă a întregului învățămînt de producție" [92]. Este, aceasta, o bună pregătire în direcția viitorului.

Preluarea, prelucrarea și transmiterea rapidă a cunoștințelor științifice, investigarea domeniilor de cercetare actuale, deschiderea spre cercetarea aplicativă, crearea unor structuri și forme de învățămînt flexibile devin tot mai mult direcții prioritare în dezvoltarea universității. Adunînd și conservînd ceea ce a moștenit gîndirea universală, universitatea trebuie să mențină vie această moștenire în mijlocul transformărilor societății. Contingențele istorice, la rîndul lor nu trebuie să-și propună modificarea permanentă a structurilor universității ori să-i pună sub semnul întrebării misiunea sa, în totalitate sau numai unele dintre disciplinele științifice pe care le cultivă, riscîndu-se prin aceasta o instabilitate precară, întrucît universitatea se află în raporturi directe și complexe cu funcțiile vitale, deci perene ale culturii. Experiența deceniului al VI-lea este, în această ordine de idei, cît se poate de concludentă, prin exemplele sale negative, asupra faptului că raporturile universității cu societatea trebuie să se întemeieze pe premiza vitalității culturii, a perspectivelor sale și nu a fluctuațiilor care-i pot minimaliza și compromite funcționalitatea și misiunea. Se înțelege, nu abordăm misiunea universității „sub speciae alternitatis" dar nu o putem situa nici la celălalt pol în relațiile sale cu societatea, adică al rezistenței minime față de contingent. Universitatea aparține palierului cultural al societății și trebuie analizată din perspectiva logicii intime și argumentelor culturii, luînd în considerație specificul, formația și tradiția sa. Motivația extraculturală este vastă și diversă în funcție de context dar universitatea și cultura suferă, adesea ireparabil, dacă această direcție se substituie celei interne, proprii funcționării sale normale. Și dacă societatea nu este doar un sistem de scheme informaționale ci și o comunitate care-și cercetează propriul destin, universitatea ca instituție socială creativă va trebui să-și amplifice mijloacele sale de acțiune.

O importantă funcție socială a universității este cea de inovare. Universitatea este în acest sens nu numai „un reflex al schimbărilor economico-sociale și culturale deja produse" dar și un cadru pregătitor „al unor schimbări sociale, economice și culturale ce sînt planificate să se producă în viitor" [93]. Universitatea contemporană traversează o perioadă de profunde mutații asemănătoare prin implicații cu cele produse în momentul trecerii de la universitatea medievală la cea modernă. Și întocmai cum, atunci, vechile obiceiuri și concepții despre educație s-au modificat, o nouă energie a fost insuflată dezbaterii marilor probleme

---

[91] Mircea Maliță, *Perspectivă clară și deschisă în fața României socialiste*, în „Forum", nr. 7/1972, p. 5.

[92] *Programul P.C.R. de construire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 93.

[93] Fred Mahler, în *Caiete de pedagogie modernă*, nr. 10, p. 54, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale cunoașterii, în conformitate cu idealurile Renașterii [94], astăzi, în raport cu imperativele sarcinii de perspectivă, universitatea a intrat în focarul opiniei publice, a factorilor de decizie, a societății în genere, reformîndu-și idealul în funcție de exigențele prezentului și ale viitorului, un viitor ai cărui cetățeni are misiunea să-i pregătească nu doar învățîndu-i așa cum a făcut-o în mod tradițional, ci „învățîndu-i să fie", „învățîndu-i să învețe", să schimbe. Una din metode va fi poate „învățarea inovatoare" așa cum preconizează un proiect inițiat de Clubul de la Roma. „Învățarea inovatoare — afirmă autorii proiectului — este un mijloc necesar de a pregăti atît indivizii cît și societățile să acționeze concertat în situații noi, mai cu seamă în situații care au fost și continuă să fie create de oameni înșiși" [95]. Universitatea va deveni în conformitate cu acest important proiect un laborator care „să analizeze trecutul, să testeze prezentul și să pregătească alternativele pentru viitor". Atragerea universității în mecanismul prefacerilor societății prin contracte de cercetare și proiecte de dezvoltare va restabili însăși echilibrul său, „echilibrul dintre acțiune și reflecție" [96].

În procesul de diversificare a învățămîntului, proces care după Alvin Toffler va mări „șansele de supraviețuire ale societăților" întocmai cum diversitatea genetică „favorizează supraviețuirea speciilor" [97], universitatea însăși se va diversifica în funcție de problemele globale și cele particulare ale societății. Spre a putea concura și rezista, universitatea va trebui să insiste asupra dezvoltării unor activități de cercetare de înaltă calitate, va trebui să-și creeze noi centre care să corespundă nevoilor societății [98].

În această amplă mișcare de idei și acțiuni vizînd regîndirea locului, structurilor și metodelor universității, de reprogramare a sarcinilor sale, Universitatea din Iași vine cu o tradiție și o moștenire vie, o experiență specifică care a funcționat și funcționează constructiv, un prestigiu, autoritate științifică și didactică ce o fac disponibilă evoluției conștiente. La rîndul său, societatea românească democratică și mereu perfectibilă și-a îndreptat atenția asupra Universității ieșene susținîndu-i efortul de dezvoltare și angajare. Iar dezvoltarea reprezintă punctul comun al evoluției universității și societății, scopul lor solidar.

L'UNIVERSITÉ DE JASSY ET LA SOCIÉTÉ ROUMAINE À L'ÉPOQUE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

Réclamé par d'impérieuses nécessités sociales, la fondation de l'Université roumaine après la création de l'état national représente l'une des plus grandes réalisations historiques de la Roumanie moderne. L'Université de Jassy, fondée en 1860, est devenue, à la longue, l'une des plus prestigieuses institutions culturelles du pays. Après la formation de l'état national, les tâches de l'Université de Jassy se sont accrues, vu les nouvelles aspirations de la nation reintégrée.

L'étude examine les voies par lesquelles l'Université de Jassy a exercé son influence sociale : la création scientifique universitaire, l'activité d'extension culturelle, l'assurance du cadre de formation et d'affirmation de la jeunesse studieuse, l'attitude envers les problèmes économiques, sociaux et politiques majeurs du pays. La relation inverse a retenu l'attention par l'élargissement de l'accessibilité sociale pour les études supérieures comme conséquence des réformes démocratiques, la subvention financière, le système de bourses d'enseignement etc.

Après la deuxième guerre mondiale, le cadre juridique d'organisation de l'Université s'est modifié et le facteur politique est devenu décisif. Malheureusement, certaines décisions visant cette nouvelle organisation n'ont pas tenu compte du spécifique et de la tradition universitaire. Seulement à partir de 1968, on a modifié la législation de l'enseignement supérieur, en assurant des possibilités multiples d'affirmation de l'Université. Quant à elle, l'Université de Jassy a profité d'un nouveau cadre, qui s'est imposé en vertu de ses traditions et des nécéssités d'une société de plus en plus dynamique, en multipliant ses directions d'influence sociale.

---

[94] Vezi Marshall McLuhan, *Galaxia Guttenberg*, București, 1975, p. 399 și urm.

[95] James Botkin, Mahdi Elmandjra, Mircea Malița, *Orizontul fără limite al învățării*, București, 1981, p. 30.

[96] *Ibidem*, p. 138.

[97] Alvin Toffler, *Șocul viitorului*, București, 1973, p. 399.

[98] Roger Gaudy, *Rationaliser l'enseignement supérieur*, Association Internationale des Universités, Bulletin, vol. XXX, 1982, nr. 4, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN SCRIITOR ROMÂN NECUNOSCUT DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

DE

N. A. URSU

I. Un grup de texte literare cu paternitate controversată.

În prima fasciculă a revistei „Arhiva românească", din anul 1841, M. Kogălniceanu a publicat textul intitulat *Cuvînt de îngropare vechiului Ştefan voievod, domnul Moldaviei, ce s-au numit Mare pentru marele vrednicii şi vetejii ale sale* (p. 37—71), precedat de nota intitulată *Necrolog a lui Ştefan cel Mare* (p. 34—36), care începe cu următoarea apreciere a textului editat: „Noi sîntem mai mult decît norociţi că putem da cetitorilor noştri o scriere care, afară de numele ce poartă, este în ea însuşi un cap d'operă de elocuenţie şi singurul cuvînt din limba noastră care să poată fi comparat cu compunerile lui Bossuet". În continuare, Kogălniceanu arată că a primit textul de la C. Hurmuzachi din Bucovina şi reproduce dintr-o scrisoare a acestuia o serie de observaţii privitoare la importanţa şi provenienţa scrierii respective. „Cum că cuvîntul acest nu este product a unui scriitor nou — afirmă Hurmuzachi —, nu poate tăgădui nime. Dar a crede că se trage tocma din vremea slăvitului voievod, sau s-ar fi rostit chiar la îngroparea lui, nu mă pot îndupleca nicidecum, mai ales că manuscriptul în care se află cuvîntul acesta este scris de o singură mînă şi cuprinde mai multe lucruri nouă[1] [...] Ce să atinge de locul naşterii manuscriptului acestuie, nu este îndoială că se trage din Moldova şi, după cum am aflat, din Mitropolie. Eu însă l-am găsit la d. cavalerul Costachi Stamati" (p. 35—36). Nota introductivă a lui Kogălniceanu se încheie cu această elegantă invitaţie: „lăsăm cetitorilor noştri facultatea de a preţui după cuviinţă acest monument a elocuenţiei, iar filologilor noştri nobila sarcină de a afla numele necunoscutului nostru Bossuet".

Kogălniceanu continuă publicarea textelor aflate în manuscrisul descoperit de Hurmuzachi în fasciculele următoare ale „Arhivei româneşti" din anul 1841. Într-o nouă notă, intitulată *Despre necrologul lui Ştefan cel Mare şi despre manuscriptul în care s-au aflat* (p. 133—139), el se referă la faptul că necrologul a produs „o mare senzaţie între românii ce se mai îndeletnicesc cu istoria şi cu adevărata literatură naţională" şi publică în întregime o scrisoare primită de la spătarul Antohi Sion, „care va da oareşcare lumină asupra manuscriptului ce cuprinde Necrologul lui Ştefan cel Mare, fără însă a rădica vălul ce acopere numele necunoscutului nostru Bossuet". În scrisoarea adresată lui Kogălniceanu, Antohi Sion aduce următoarele lămuriri privitoare la un manuscris mai vechi din care a copiat el în tinereţe necrologul lui Ştefan cel Mare şi celelalte texte trimise redactorului „Arhivei româneşti" de către C. Hurmuzachi: „Cătră sfîrşitul scrisorii d. Hurmuzachi din 5 april 1840 atingătoare de locul naşterii manuscriptului trimis de d-lui şi publicat prin *Arhiva românească*, fila 36, d-lui zice cu îndoială că ar fi aflat că acel manuscript se trage din Mitropolia Moldaviei. Aceasta este fără îndoială, pentru că la anul 1806, fiind vel visternic răposatul Alecu Balş, m-au însărcinat de l-am prescris acasă la răposatul cluceriul Iordachi Ilschi, supt a sa privighere, aflîndu-mă eu scriitor în Visterie, de pe o codică veche scrisă cu mîna vechiului logofăt a mitropoliei Moldaviei, Grigoraş. Într-acel manuscript, afară de documenturile însemnate de dumneata în notă, era trecute şi toate corespondenţiile divanurilor Moldaviei şi Valahiei cu curtea Rosiei şi cu ocîrmuitorii armiilor, începătoare de la 1768 păn la închierea

[1] Aici este pusă de către Kogălniceanu următoarea notă: „Adecă: 1. *Cuvînt a unui ţăran cătră boieri*, 2. *Cuvînt pentru răbdare*, 3. *Corespondenţie între doi străini asupra obiceiurilor româneşti*, şi alte documente ce vin până la 1770".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păcii [...] O dată cu săvîrşirea însărcinării pusă mie, am prescris şi pentru mine o copie de pe acel manuscript, pe care l-am avut până la anul 1831, cînd, după cunoscutele de atunce împregiurări, rădicîndu-se toate hîrtiile din casa mea[2], între care era şi acesta, s-au perdut împreună şi cu alte interesante documenturi vechi şi nouă" (p. 135—137).

În legătură cu informaţiile noi şi deosebit de preţioase date de A. Sion, Kogălniceanu crede că autorul necrologului lui Ştefan nu poate fi fostul logofăt al mitropoliei, Grigoraş: „Necrologul ne pare de o dată mult mai înapoietă şi, judecînd de pe celelalte compuneri a aceluiaşi scriitor, trebuie să fie de pe la anul 1740. Logofătul Grigoraş au fost fără îndoială numai copistul manuscriptului [...]. Numele acestui mare autor ne rămîne încă necunoscut" (p. 137—138). După ce anunţă că va continua să publice în revistă documentele primite de la C. Hurmuzachi, „urmînd rînduiala păzită în manuscriptul pomenit", Kogălniceanu încheie: „Numai *Cuvîntul unui ţăran către boieri* şi *Corespondenţia între doi străini* nu se vor publica pentru astă dată, din pricina unor stavili cam grele ce se împrotivesc la tipărirea lor". Ca atare, el mai publică doar *Cuvînt pentru răbdare* (p. 140—151) şi *Epistolie către Evagoras pentru cinste* (p. 152—171), iar sub titlul *Corespondenţii cu Rosia* (p. 171—334), toate documentele istorice aflate în manuscrisul trimis de Hurmuzachi.

În „Ateneul român", I, 1861, p. 202, B. P. Hasdeu este de părere că *Necrologul lui Ştefan cel Mare* a fost scris de logofătul Grigoraş de la mitropolia din Iaşi, despre care Andreas Wolf relatează că era un om învăţat.

Cuvîntul de îngropare vechiului Ştefan voievod a fost retipărit de Aron Pumnul, în vol. al III-lea al *Lepturariului rumânesc*, Viena, 1862, p. 253—271, unde alineatele îi sînt numerotate de la 1 la 29. În nota care precedă textul, Pumnul atrage atenţia asupra a două pasaje din care se vede că „acest cuvînt este făcut cu mulţi ani mai tîrziu după moartea lui Ştefan vodă cel Mare".

Firește, acest adevărat poem în proză închinat memoriei lui Ştefan cel Mare nu putea să scape atenţiei lui Mihai Eminescu şi a celorlalţi organizatori ai serbării de la Putna, din 15 şi 16 august 1871. După cum ne informează reportajul intitulat *Serbarea de la Putna întru memoria lui Ştefan cel Mare*, apărut în „Curierul de Iaşi", nr. 92 şi 93, de duminică 22 şi miercuri 25 august 1871, p. 1, 2 şi 3, articol nesemnat, dar scris, după toate probabilităţile, de Eminescu[3], *Cuvîntul de îngropare* a fost citit în întregime, de către starețul mănăstirii, în dimineaţa celei de a doua zi a festivităţilor, lectura lui fiind „unul din momentele cele mai însemnate ale serbării". Considerîndu-l „aproape de un model de elocinţă română", care „şi pînă şi azi el te pătrunde pînă în adîncul sufletului şi te farmecă prin stilul său plăcut şi energic", autorul articolului citează, spre exemplu, trei pasaje mai întinse din text.

Cuvîntul unui ţăran către boieri a fost publicat prima dată în foiletonul numărului 20 al gazetei „Popolul suveran", din 20 august 1848, p. 77—79, cu menţiunea, în notă: „Acest cuvînt s-a găsit în Moldova, de sînt vro cîţiva ani. Se presupune că ar fi fost scris de răposatul Tăutul". Fără să ştie că fusese publicat la 1848, C. Erbiceanu publică acest text în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", IV, 1893, nr. 5 şi 6, p. 327—332, iar într-o notă de la sfîrşit afirmă următoarele: „Acest cuvînt să află în o condică, proprietatea mea, scrisă între anii 1770—1775, care cuprinde între altele şi vestitul necrolog al lui Ştefan cel Mare. Stilul curat, fraza clară şi limpede, apoi concepţiunea ideilor, îmi dovedesc că autorul nu este un ţăran ordinar, necărturar, ci un boieri, luînd apărarea ţăranilor, văzînd *situaţia lor tristă şi decăzută din cauza întîmplărilor provenite prin grelele dabile impuse* asupra ţăranilor pe timpul domniei fanarioţilor. Totodată, această cuvîntare descrie cu colori foarte vii starea societăţii înalte, la cîtă înjosire ajunsese pe timpul fanarioţilor şi cît pierduse boierul român din caracterul său eroic şi naţional, uitîndu-şi rolul său străvechi şi trăind numai pentru satisfacerea dorinţilor sale individuale. Rar am întîlnit asemenea putere şi vigoare în stil, şi atîta energie; de aceea am şi dat-o publicităţii, ca model de scriere românească. Scriitorul acestui cuvînt este un anonim moldovan".

În nr. 7 şi 8 ale „Arhivei", din acelaşi an, p. 437—445, Erbiceanu publică şi textul intitulat *Corespondenţă între doi străini asupra obiceiurilor Moldovei şi Ţărei Munteneşti*, la sfîrşitul căruia face următoarele observaţii: „Această corespondenţă să vede că e tradusă din limba germană, mai ales din cîteva germanisme strecurate în traducere, precum *părerile de sine*, Selbstschätzung, *socotind pentru sine* etc. Atît limba, stilul, cît şi istoria asupra căreia

[2] Implicat într-o acţiune de protest împotriva unor abuzuri ale marii boierimi şi ale administraţiei, A. Sion a fost atunci anchetat şi arestat.

[3] Vezi N. Barbu, *Un articol necunoscut al lui Eminescu despre serbarea de la Putna*, în „Convorbiri literare", nr. 11 (95), noiembrie 1977, p. 3—4, şi nr. 1 (97), ianuarie 1978, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reflectă corespondența arată invederat că ea datează din veacul trecut și, după cum credem, din a doua lui jumătate. Ea a fost aflată în aceeași condică și scrisă de aceeași mînă cu necrologul lui Ștefan cel Mare și cu cuvîntul unui țăran reprodus în numărul precedent". Manuscrisul după care a editat Erbiceanu aceste două texte, pe care nu le putuse publica Kogălniceanu în 1841, a fost dăruit de el, în anul 1902, Bibliotecii Academiei Române, unde se află și acum, sub cota ms. rom. *1667*.

Primul istoric literar care a studiat mai îndeaproape cele cinci texte anonime cu caracter beletristic publicate de Kogălniceanu și de Erbiceanu este N. Iorga. În *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, Iorga le apreciază, cu drept cuvînt, în acești termeni superlativi: „Toate sînt de o rară frumusețe și energie de formă; cele ce privesc poporul nostru sînt de o uimitoare îndrăzneală și de o falnică înălțare de suflet. Cine a putut să scrie, în asemenea timpuri, cuvinte de o astfel de putere, într-o formă atît de măiestrită? E o întrebare care s-a pus mai rareori de cum ar fi meritat importanța lucrului. Cine a scris aceste minunate rînduri, cine a spus acele mari adevăruri și a readus în mintea contemporanilor săi acel mare trecut trebuie să fi fost un cărturar în toată puterea cuvîntului. Un cărturar bisericesc mai curînd decît un laic, căci e de mirare ce curată e limba de grecisme și turcisme, — poate cea mai curată limbă din vreun monument literar al secolului al XVIII-lea. Perioada largă, bine proporționată, ni arată și ea pe un om care cunoștea mari modele literare" (p. 540). În continuare, Iorga subliniază valoarea istorică și literară a fiecărui text, în următoarele fraze pline de adevăr și frumusețe: „Două din cuvinte sînt traduceri sau imitații: *Cuvîntul pentru răbdare* și *Epistolia către Evagoras*. Ele n-au altă însemnătate decît aceea a formei; ele ni mai arată încă în scriitor un om învățat, care alege exemple din antichitatea clasică și din Scriptură pentru a justifica soluții morale vechi ca lumea. Mai rămîn trei: întîi *Panegiricul*. Acesta are, pe lîngă meritul de a fi foarte bine scris, de a așterne pe lamentații fără originalitate un veșmînt minunat de fraze bogate, și unul tot așa de mare. E bine pentru onoarea literaturei românești că s-a putut scrie astfel într-o perioadă care n-a fost strălucitoare și care a fost puțin prețuită. Dar e și mai onorabil că în timpuri de o astfel de umilință mai era cine să se uite în trecutul cel mare, să cadă în genunchi, nu înaintea unui mare boier, pentru a-i cere un *mansup*, ci înaintea unei mari figuri a trecutului, pentru a-i aduce ofranda mulțămirilor [...] O însemnătate istorică mai mare o are însă *Cuvîntul unui țăran către boieri*, singura protestare scrisă, făcută în numele țărănimii împilate. Țăranul scriitorului nostru vorbește în adevăr țărănește, cu patosul rezervat, cu înțelepciunea răbdătoare, cu scurtimea profundă a țăranului, care ține minte fără să o spuie și urăște fără să-și strige ura pe toate cărările, care adună și așteptă răzbunarea ce vine de la Dumnezeu [...] Și corespondența celor doi străini are un merit mare istoric și literar: acel de a fi cea mai puternică înfierare, venită din partea unui român, a întregii clase dominante greco-române din secolul al XVIII-lea și acel de a fi cea mai bine scrisă din puținele opere curat satirice ce ni s-au păstrat din această vreme" (p. 542—548). Supralicitînd însă cultura și meritele literare ale cunoscutului arhimandrit putnean Vartolomei Mazereanu (cca 1720—cca 1780), ale cărui traduceri și scrieri originale tocmai se descopereau în acea perioadă, marele nostru istoric a crezut că numai el putea fi autorul anonim al textelor respective (p. 541—542). Atribuirea făcută de N. Iorga nu este (și nici nu poate fi) întemeiată, în mod firesc, pe comunitatea particularităților lingvistice și stilistice ale acestor texte anonime și ale scrierilor cunoscute ale lui Mazereanu. Părerea că panegiricul lui Ștefan cel Mare este opera lui Vartolomei Mazereanu a fost susținută de Iorga și în *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 298—302. Cu prilejul împlinirii a patru sute de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, *Cuvîntul de îngropare* a fost reeditat, probabil de către I. Bianu, în broșura intitulată *Cuvînt de pomenire vechiului Ștefan voievod cel Mare, domnul Moldovei, făcut pre la 1762 de Vartolomei Măzăreanu, egumenul mănăstirii Putna*, București, 1904.

Pe baza unei sumare analize a limbii acestui text și a descoperirii sursei lui în opera lui Fléchier, Ovid Densusianu, în articolul intitulat *O falsificare literară: «Panegiricul lui Ștefan cel Mare»*, din „Viața nouă", V, 1909, nr. 13—14, p. 278—285, crede că *Cuvîntul de îngropare* a fost produs în secolul al XIX-lea. „E de mirat — afirmă Densusianu — că cei care l-au cetit n-au observat că limba în care e scris nu poate fi veche, nici măcar din secolul al XVIII-lea [...] Un text vechi care ne vorbește de «teatru a ticăloșiilor», care întrebuințează cuvinte și expresii ca *idee*, *insufla* și *departe de aice*, nu-i așa că pare de tot ciudat? Numai cineva din secolul al XIX-lea putea să scrie astfel; expresiunea *departe de aice* trădează un franțuzism și cuvîntul *insufla* e nou, a fost introdus de scriitorii moderni pentru a reda înțelesul fr. *inspirer*. Și încă ceva: la pag. 60 se vorbește de Cesar «fulgerul războaielor», care nu poate fi decît traducerea fr. «foudre de guerre»; la pag. 59, 67 se întrebuințează cuvîntul *împila* cu înțelesul de «a asupri», înțeles care nu se găsește însă la scriitorii vechi. Ce să mai zicem și de acel «auzitori», care apare de mai multe ori și care e desigur o tra-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ducere a fr. *auditeurs?* Ar fi destul atîta ca să nu mai stăm la îndoială. Dar iată încă o probă — și aceasta decisivă. Discursul întreg e inspirat din «oraisons funèbres» ale lui Fléchier. Pentru că Fléchier împarte discursurile lui în trei părți, tot așa a făcut și falsificatorul nostru. Putem chiar preciza mai mult. Ca model a fost aleasă din Fléchier *Oraison funèbre de M. Turenne;* oratorul francez înfățișează pe Turenne ca viteaz, ca om drept și bun creștin; tot așa face și falsificatorul cu Ștefan cel Mare [...] În afară de discursul amintit, după care și-a făcut planul, falsificatorul a cules și din alte părți ale operei lui Fléchier frazele care-i trebuiau" (p. 279—281). Densusianu își întemeiază afirmațiile pe fraze din *Cuvînt de îngropare* citate paralel cu fraze din oratia funebră pentru Turenne și din *Oraison de M. Le Tellier* și *Oraison de Marie-Anne de Bavière.* „În unele locuri — mai observă Densusianu — falsificatorul pare a fi fost influențat și de Bossuet; sînt fraze care prezintă oarecare asemănare cu discursurile acestuia. Probabil că falsificatorul l-a citit, dar în cele din urmă și-a ales ca model pe Fléchier" (p. 282).

Cu privire la această parte a demonstrației lui Densusianu este necesară de pe acum o precizare. Deși a descoperit faptul deosebit de important că autorul anonim al *Cuvîntului de îngropare* s-a inspirat din cîteva discursuri ale lui Fléchier, el exagerează atunci cînd conchide că laudele pentru valoarea literară remarcabilă a *Cuvîntului* „nu mai pot rămînea însă decît pentru... Fléchier" (p. 282). Frazele puse paralel de către Densusianu, care nu sînt chiar identice, dovedesc nu un plagiat, ci numai modelul, sursa de inspirație pentru autorul român, care slăvește în opera sa, cu datele istoriei și ale tradiției, virtuțile și faptele lui Ștefan cel Mare. De asemenea, limba și stilul său retoric și elevat sînt comune, cum au observat Kogălniceanu, Erbiceanu și Iorga, și celorlalte patru texte ale aceluiași autor, menționate mai sus, care nu mai au corespondente în opera lui Fléchier sau a lui Bossuet. Noi am constatat că unele idei și comentarii din *Cuvîntul de îngropare vechiului Ștefan voievod* se întîlnesc, în formulări similare, și în *Oraison funèbre de Louis-le-Grand, roi de France,* a lui Massillon. După cum vom vedea, autorul *Cuvîntului de îngropare* și al celorlalte patru texte menționate era un om cultivat, al cărui talent a fost doar fecundat de contactul cu literaturile franceză, greacă și latină.

Referindu-se în continuare la împrejurările în care a fost descoperit și publicat de către Kogălniceanu textul *Cuvîntului de îngropare,* Ovid Densusianu crede că „intervenirea lui Sion dă de bănuit. De remarcat mai întîi precauțiunile pe care le ia ca să nu se nască nici o îndoială asupra autenticității textului; spune anume că copia a fost făcută sub «privegherea» clucerului Ilski. Pe urmă, explicațiunea pe care o dă asupra dispariției «originalului» nu e mai puțin suspectă. Ce rămîne din toate aceste lămuriri este că nu poate fi vorba de un original vechi al manuscrisului; nu ni s-a păstrat, pentru că... nici n-a existat" (p. 282—283). Aceeași părere o are Densusianu și despre *Cuvîntul unui țăran către boieri,* aflat în același manuscris și publicat de C. Erbiceanu în „Arhiva" din 1893: „Mărturisesc că nu cred în autenticitatea acestei bucăți literare, mult lăudată și ea; face impresia de a fi ieșită din aceeaș oficină" (p. 283). Ca atare, Densusianu conchide că „Kogălniceanu a fost victima unei mistificări și, nedîndu-și sama de condițiunile suspecte în care i se trimisese manuscrisul, l-a primit ca bun. Dar gîndul ne duce și mai departe. Se știe că Sion a fost amestecat în falsificarea izvodului lui Clănău. Parcă toate împrejurările vin să-l facă vinovat și de această ispravă literară, care a indus în eroare pe istoricii noștri" (p. 283—284).

În mod surprinzător, lui Ovid Densusianu i-a scăpat din vedere faptul că anumite pasaje din *Cuvîntul de îngropare,* semnalate încă de Aron Pumnul, arată că acest text a fost scris la cîteva veacuri după moartea lui Ștefan cel Mare, cum observaseră, de altfel, toți cercetătorii care l-au studiat, începînd cu însuși descoperitorul lui, C. Hurmuzachi. Prin urmare, fiind o scriere autentică, pur literară, de evocare a unei figuri luminoase din trecutul neamului nostru, acest *Cuvînt* nu poate fi asimilat cu falsul cunoscut și cu ușurință demonstrat al izvodului lui Clănău, a cărui producere a avut cu totul alt scop. Autorul *Cuvîntului de îngropare* este un scriitor adevărat, nu un falsificator, cum îl califică Densusianu în încheierea articolului său, cu o uimitoare neînțelegere a finalității literare a acestui text: „Nimeni nu se mai poate îndoi acum că discursul la moartea lui Ștefan cel Mare e o plăsmuire din întîia jumătate a veacului trecut, făcută cu intenția de a o furișa în literatura noastră veche, pentru ca să se arate că încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare se ajunsese să se scrie așa de frumos la noi. E o plăsmuire mai iscusită decît a izvodului lui Clănău, cu toate că unele întorsături de frază trădează și aici pe cel care se căznea să-i dea o înfățișare arhaică. S-a lăudat de multe ori frumusețea literară a acestui discurs; sînt incontestabil pasagii care farmecă sau, mai curînd, care fermecau, pînă nu li se știa izvorul, dar tocmai stilul lor arată și el că vreun mînuitor mai dibaci al condeiului, de acum vreo șaptezeci de ani, și-a pus priceperea în serviciul unei înșelătorii literare. Unele cuvinte și fraze ne aduc aminte de Russo și Bălcescu; nu voiesc să afirm că vreunul din ei ar fi amestecat în această falsificare,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ci să relevez numai că sînt oarecari asemănări între textul falsificat și felul de a scrie, cu toată sforțarea de arhaizare, al generațiunei de pe la 1840. Iată ce rămîne din «panegiricul» atît de mult slăvit și căruia d. Iorga a crezut chiar că i-a găsit autorul" (p. 284—285). Considerînd astfel soluționată problema autenticității *Cuvîntului de îngropare*, Densusianu persiflează atribuirea de către Iorga a acestui text lui Vartolomei Mazereanu.

Concluziile lui Ovid Densusianu au fost acceptate și întărite cu noi dovezi de către Sextil Pușcariu, în *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ediția a doua, revăzută și întregită, Sibiu, 1930, p. 241—242: „De fapt, O. Densusianu a dovedit — afirmă Pușcariu — că în *Necrolog* se găsesc o seamă de cuvinte și neologisme care nu pot aparține secolului al XVIII-lea, că multe părți ale lui sînt traduse sau alcătuite după oratorul francez *E. Fléchier* (1632—1710) și că autorul cunoștea și pe Bossuet. Intervenirea lui Antohi Sion, cu afirmațiile sale pozitive, e suspectă, dat fiind că el a fost amestecat și în faimoasa falsificare a Isvodului lui Clănău. O cetire atentă a acestor cinci lucrări arată că ele sînt scrise de același autor («scrise de aceeași mînă», afirmă Erbiceanu, p. 445). Același spirit moralizator le stăpînește. Într-adevăr, în *Necrolog* e prea puțin vorba despre Ștefan; cele trei capitole ale lui cuprind preamărirea unor virtuți omenești, și adecă a smereniei, a dreptății și a credinței adevărate, precum în *Cuvînt* și în *Epistolie* se laudă răbdarea și cinstea. Aceleași idei avansate, care nu pot fi ale unui scriitor din veacul al XVIII-lea, revin în toate cinci și uneori aceleași epizoade [...] și aceleași expresii figurate [...] Autorul e, precum dovedește limba, un moldovean [...], familiarizat cu literatura franceză și germană (cf. Erbiceanu, p. 445). Neologismele, dar mai ales cuvintele românești, adesea cu colorit arhaic, prin care autorul încearcă să le înlocuiască (cf. *viața din parte*=viața privată, *curgere de voroavă*=elocvență, *greșală văzută*=evidentă, *fecioare sărace de părinți*=orfane, în Necrolog, p. 27, 35, 42, 45; *învățat la voroavă*=elocvent, *pricină*=pretext, în Epistolie, p. 165, 168; *zăbavă*=petrecere, în Corespondență, p. 438, etc.) sînt aceleași ca ale scriitorilor grupați în jurul *Arhivei române*, cu ale căror vederi se potrivesc și ideile generale exprimate în aceste scrieri [...] Astfel de idei mai ușor se puteau strecura în niște scrieri atribuite veacurilor trecute, decît în niște articole iscălite, pe care cenzura îndată le-ar fi oprit. De fapt vedem că din cauza cenzurei, Kogălniceanu nu a apucat să le publice pe toate. De altfel, obiceiul de a atribui astfel de scrieri unor autori misterioși din vremi străvechi e cunoscut tocmai la generația care a dat și Cîntarea României, cu care Necrologul are uneori asemănări mari stilistice [...]".

Demonstrația lui Ovid Densusianu din anul 1909 l-a determinat pe N. Iorga să renunțe treptat la opiniile exprimate în 1901, cu toate că, după cum vom vedea, părerea lui că textele respective *datează din secolul al XVIII-lea*, așa cum afirmaseră C. Hurmuzachi, M. Kogălniceanu, Antohi Sion, B. P. Hasdeu și C. Erbiceanu, era cea justă. Referindu-se la *Cuvîntul unui țăran către boieri* și la *Corespondența între doi străini*, publicate de Erbiceanu în anul 1893, Iorga afirmă, în *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, Văleni de Munte, 1909, p. 165, nota 2: „Dar acestea ar putea să fie și ale boierului Ionică Tăutu din 1821, supt numele căruia a și fost tipărită una din ele într-unul din ziarele muntene de la 1848". În *Istoria literaturii românești*. II. *De la 1688 la 1780*, ediția a II-a, revăzută și larg întregită, București, 1928, Iorga afirmă totuși, cu privire la aceleași texte: „Iar dovada hotărîtoare că măcar satirele sociale, cum cred că s-a sugerat, sînt datorite lui Ionică Tăutul, mort la Constantinopol, — totuși un cunoscut reprezintant al curentului de prefacere în sens apusean —, nu s-a adus încă" (p. 604). Puțin mai tîrziu, în conferința intitulată *Un „jacobin moldave" au XIX-e siècle*, Paris, 1936, N. Iorga, oarecum iritat, dar convins acum de demonstrația lui Densusianu (și, probabil, de cea suplimentară a lui Pușcariu), renunță complet la atribuirea făcută în 1901 și, tot fără a se asigura de adevăr prin rezultatele unei avizate comparații lingvistice și stilistice a textelor, atribuie de data aceasta *Cuvîntul de îngropare, Cuvîntul unui țăran către boieri* și *Corespondența între doi străini* lui Ionică Tăutu (p. 13—17). Ocupîndu-se în continuare de conținutul celor două pamflete cu caracter politic, despre *Cuvîntul de îngropare* el afirmă doar că: „Tăutu a donc écrit d'abord le panégyrique d'Étienne-le-Grand, sur lequel je n'insiste pas pour plusieurs raisons dont l'une est décisive: c'est que l'originalité du panégyrique est plus que discutable" (p. 13). Unii istorici literari s-au îndoit, pe drept cuvînt, de temeinicia acestei noi atribuiri a lui Iorga, alții însă au acceptat-o. Astfel, Emil Vîrtosu, editînd în „Viața românească" din 1939 două texte inedite ale lui Ionică Tăutu, își exprimă dezacordul cu recenta atribuire făcută de Iorga: „Menționăm cu acest prilej că lucrările care îi sînt atribuite de N. Iorga, *Un „jacobin moldave" au XIX-e siècle* (Paris, 1936), nu aparțin cîtuși de puțin comisului Ionică Tăutul"[4]. Al Piru

[4] Vezi Emil Vîrtosu, *Din scrierile inedite ale comisului Ionică Tăutul, 1795—1830*, extras din „Viața românească", București, 1939, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă, în *Literatura română veche*, Bucureşti, 1961, vorbind despre Vartolomei Mazereanu, afirmă : „I s-a mai atribuit un *Panegiric al lui Ştefan cel Mare, bănuit apocrif*, şi *Cuvîntul unui ţăran către boieri* de Ionică Tăutu" (p. 524), iar în *Literatura română premodernă*, Bucureşti, 1964, vorbind despre Ionică Tăutu, consideră *Cuvîntul unui ţăran* drept operă sigură a acestuia (p. 230—232).

În *Antoologia gîndirii româneşti*, partea I, Bucureşti, 1967, p. 197—199, este reeditată, după „Arhiva" din 1893, partea a doua a *Cuvîntului unui ţăran către boieri*, datat [1830], sub numele lui Ioniţă (sic !) Tăutu.

Problema paternităţii *Cuvîntului unui ţăran către boieri* a fost discutată şi de Dan Mănucă, în revista „Cronica", V, 1970, nr. 32, din 8 august, p. 7, articol reluat întocmai în volumul său intitulat *Argumente de istorie literară*, Iaşi, 1978, unde autorul şi-a propus să argumenteze că „1. Nu Ionică Tăutu este cel care a scris acest pamflet ; 2. Adevăratul lui autor trebuie căutat — după noi — printre membrii cercurilor politice progresiste moldoveneşti dintre 1840—1848" (p. 53). Cu privire la valoarea literară a *Cuvîntului*, D. Mănucă conchide că textul reprezintă un „moment însemnat în dezvoltarea pamfletului românesc" şi că autorul lui, „o dată descoperit, poate figura alături de Tăutu, Kogălniceanu şi alţii în galeria pamfletarilor de frunte ai literaturii române" (p. 56). Aceleaşi opinii le-a exprimat D. Mănucă şi în articolul consacrat *Cuvîntului unui ţăran către boieri* din *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 256. Am constatat însă cu surprindere şi regret că în dicţionar nu i s-a consacrat articolul pe deplin meritat şi *Cuvîntului de îngropare vechiului Ştefan voievod*, atît de mult discutat şi apreciat în istoria noastră literară.

II. Veridicitatea mărturiei lui Antohi Sion.

Rezumînd mai sus discuţiile purtate în jurul celor cinci texte anonime care au reţinut atenţia mai multor generaţii de istorici literari, am reprodus în citate mai largi diversele opinii privitoare la valoarea literară, sursele, autenticitatea şi paternitatea lor, atît pentru faptul că revistele sau cărţile în care au fost exprimate opiniile respective nu pot fi la îndemîna cititorilor studiului de faţă, cît mai ales pentru a putea fi urmărită direct şi, pe cît posibil, în întregime argumentarea fiecărui punct de vedere.

Tuturor aprecierilor citate le este comună constatarea că limba, stilul şi anumite elemente de conţinut ale celor cinci texte dovedesc că ele aparţin, fără îndoială, unui singur autor, care avea o cultură mai aleasă şi un talent literar remarcabil. Deosebirile de păreri privesc numai timpul cînd au fost scrise textele respective şi identitatea autorului lor. Aparţin aceste interesante scrieri secolului al XVIII-lea, aşa cum s-a afirmat ? Răspunsurile date pînă acum la această întrebare sînt, după cum am văzut, insuficiente şi, pe drept cuvînt, controversate. În ordinea firească a lucrurilor, primul pas necesar spre elucidarea problemei este stabilirea veridicităţii mărturiei din 1841 a lui Antohi Sion, potrivit căreia el a copiat textele în anul 1806, după un manuscris din secolul al XVIII-lea. Se poate dovedi însă faptul că afirmaţiile lui Sion sînt adevărate ? Noi răspundem afirmativ, iar în continuare ne propunem să dovedim acest lucru.

Manuscrisul după care a editat C. Erbiceanu, în 1893, *Cuvîntul unui ţăran către boieri* şi *Corespondenţia între doi străini*, donat în anul 1902 Bibliotecii Academiei Române, unde se află şi în prezent, sub cota ms. rom. *1667*, este *autograful lui Antohi Sion*. Autenticitatea grafiei lui Antohi Sion din acest manuscris poate fi dovedită cu copia cronicii lui Neculce făcută de acelaşi Sion în anul 1804, aflată în ms. *114* de la Biblioteca Academiei R. S. România (vezi îndeosebi foile 226—228, care cuprind însemnări, un epilog şi versuri originale ale copistului), precum şi cu însemnările autografe ale lui Antohi Sion din anii 1798—1821 aflate în ms. *298* (f. 1—3 şi 184—189) de la Biblioteca Academiei, care conţine o copie a *Letopiseţului cantacuzinesc* făcută în anul 1777 de Iordachi Sion.

Manuscrisul *1667* de la BAR, care cuprinde 66 de foi in-folio, are conţinutul identic cu cel descris şi editat de Kogălniceanu. La începutul lui se află textele literare în discuţie : *Cuvînt de îngropare, ce să zice grecește epitafion, vechiului Ştefan Vodă al 5-le, domnul ţării Moldovii, cel ce s-au numit Mare, pentru marile vredniciı şi veteţii ale sale* (f. 1—9r), *Cuvînt a unui ţăran către boieri* (f. 9v—11), *Cuvînt pentru răbdare* (f. 12—14), *Epistolie către Evagóras pentru cinste* (f. 15—19), *Corespondenţie între doi streini asupra obiceiurilor Moldovii şi a Ţării Munteneşti* (f. 20—23r), iar în continuare (f. 24—66) documentele privitoare la evenimentele anilor 1769—1771 publicate de Kogălniceanu[5]. Examenul grafologic al acestui

[5] Vezi şi Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti. B.A.R., 1601—3100*, Bucureşti, 1983, p. 30—31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

manuscris arată că este o copie. Apar în el unele greşeli tipice de copist, iar particularităţile grafice ale manuscrisului sînt cele ale textelor moldoveneşti scrise în jurul anului 1800. Aceste elemente de ordin grafic constituie un prim indiciu că ms. *1667* poate fi una din cele două copii pe care Antohi Sion afirmă că le-a făcut în anul 1806, după un manuscris mai vechi, din secolul al XVIII-lea, scris de mîna logofătului Grigoraş de la mitropolia din Iaşi. Particularităţile lingvistice şi stilistice ale însemnărilor şi ale celorlalte texte originale autografe ale lui Antohi Sion din manuscrisele *114* şi *298*, menţionate mai sus, sînt, în mod evident, deosebite de cele ale textelor literare în discuţie aflate în ms. *1667*, fapt care probează că Sion este numai copistul, nu şi autorul acestor texte.

Faptul că cele cinci texte cu caracter literar aflate la începutul ms. *1667* sînt într-adevăr din secolul al XVIII-lea, ca şi documentele referitoare la evenimentele anilor 1769—1771, copiate în a doua parte a acestui manuscris, poate fi dovedit prin comparaţia limbii şi a stilului lor cu limba şi stilul textelor aflate în două manuscrise anonime din secolul al XVIII-lea, şi anume: ms. *47* de la Biblioteca Academiei R. S. România şi însemnările de pe cartea aflată la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, cota CR *VI-227* (vol. 1).

Manuscrisul *47* de la BAR, care a mai stat în atenţia cercetătorilor[6], cuprinde următoarele texte: o traducere, probabil, cu titlul *Dissertation sur [la] consommation du siècle* (f. 1—4), o scriere de educaţie politică a conducătorilor de popoare, intitulată *Palatul crailor leşăşti* (f. 4—9), un dialog despre circulaţia apei în univers, intitulat *Pentru ape* (f. 9v—13), un fragment cu descifrarea unei ieroglife (f. 13v—14), ciorna unei predici despre rugăciune (f. 14v—36), un pasaj dintr-o scriere a lui La Bruyère, în original (f. 37), începutul altei predici (f. 37v—38), un eseu intitulat *Pentru Moisei* (f. 39v—46), ciorna unei scrisori privitoare la nemurirea sufletului, în latineşte (f. 47v—54), şi un mic dialog intitulat *Pliroforios—Amfivolios* (f. 55), la sfîrşitul căruia se află însemnarea: „Aicea s-au scris, la 1797, octv. 5, de Vartolomei Putneanul"[7]. Vom vedea mai departe cine este acest Vartolomei. Cu excepţia textului aflat pe ambele pagini ale foii 55, scris de Vartolomei Putneanul, întregul ms. *47* este scris de o singură persoană, deocamdată necunoscută, care, după toate probabilităţile, a fost cleric.

Grafia textelor de pe foile 1—54 ale ms. *47* este identică cu cea a adnotărilor marginale şi a textului scris pe foile albe de la început şi de la sfîrşitul primului volum al culegerii de comentarii la *Vechiul Testament* alcătuită de Nikifor Teotokis şi publicată la Leipzig, în 1772, carte aflată la BCU Iaşi, cota CR *VI-227*. Comentariul de pe foile liminare şi adnotările respective, dintre care una este redactată în latineşte, au fost editate nu demult, cu unele erori de transcriere, de M. Bodinger[8]. Ele conţin mai multe observaţii critice ale cititorului privitoare la anumite afirmaţii contradictorii sau neverosimile din *Geneză*, precum şi un comentariu mai întins despre paternitatea *Pentateuhului* şi identitatea lui Moise, care îşi au originea în comentariile similare ale unor filozofi sau teologi raţionalişti ca Hobbes, Spinoza şi alţii. Din faptul că textul acestor adnotări nu poate fi decît *autograful* persoanei necunoscute (evident, un cleric) care a studiat cartea aflată acum în biblioteca ieşeană rezultă că şi textele de pe foile 1—54 ale ms. *47*, a căror grafie este identică cu cea a adnotărilor menţionate, reprezintă *autograful aceleiaşi persoane*. Acestei identităţi a grafiei celor două manuscrise îi corespunde identitatea limbii şi a stilului lor, fapt care arată că textele aflate în ms. *47* (f. 1—54) nu sînt copii, ci traduceri sau scrieri originale ale persoanei care le-a scris în acest caiet. Unele dintre ele sînt ciorne.

Studiul limbii textelor româneşti aflate în ms. 47 (f. 1—46) şi a adnotărilor şi comentariului din cartea menţionată de la biblioteca ieşeană, în raport cu limba altor texte româneşti din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi din primele decenii ale secolului al XIX-lea, între care şi *Cuvînt de îngropare vechiului Ştefan voievod*, *Cuvînt a unui ţăran către boieri* şi celelalte trei texte cu caracter literar aflate la începutul ms. *1667* şi publicate de către Kogălniceanu şi Erbiceanu, ne-a dus la concluzia că toate aceste cinci texte de care ne ocupăm, despre care Antohi Sion a afirmat că le-a copiat, în anul 1806, după un manuscris mai vechi, sînt opera aceluiaşi scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea care a

---

[6] Vezi Alexandru Duţu, *Cărţile de înţelepciune în cultura română*, Bucureşti, 1972, p. 92—93.

[7] Vezi şi descrierile acestui manuscris făcute de Ioan Bianu, în *Catalogul manuscriptelor româneşti*, tom. I, Bucureşti, 1907, p. 108, şi de Gabriel Ştrempel, în *Catalogul manuscriselor româneşti. B.A.R., 1—1600*, Bucureşti, 1978, p. 22.

[8] Vezi M. Bodinger, *Un voltairian moldovean de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea? Text inedit*, în „Revista de filozofie", XXIII, 1976, nr. 3, p. 317—329, unde sînt publicate şi fotocopiile a trei pagini cu adnotările respective.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tradus ori a alcătuit textele din ms. *47*, menționate mai sus, și care a scris comentariile marginale privitoare la *Pentateuh* și la Moise din cartea aflată acum la biblioteca din Iași.

Textele care prezintă cele mai multe particularitățile lingvistice și stilistice comune sînt, în mod firesc, *Cuvîntul de îngropare vechiului Ștefan voievod*, care este în fond o predică (inspirată, după cum a observat Ovid Densusianu, de cîteva oraţii funebre ale lui Fléchier, precum și, credem noi, de oraţia funebră a lui Massillon pentru Ludovic al XIV-lea), și predica despre rugăciune din ms. *47*, pentru care autorul a putut avea ca model atît diversele predici ale aceluiași Fléchier cît mai ales cele două predici ale lui Massillon despre rugăciune, din ciclul *Sermons pour le Carême*. Ca și aceste două predici ale lui Massillon, predica din ms. *47* are obișnuitul exordiu și două părți, separate și numite ca atare: *Partea 1* și *Partea 2*. Exordiu și două sau trei părți, numite ca atare, au și predicile lui Fléchier. *Cuvîntul de îngropare vechiului Ștefan voievod* are, de asemenea, exordiu și trei părți, separate și numite ca atare.

În predica despre rugăciune din ms. *47*, ca și în *Cuvînt de îngropare*, în *Cuvînt a unui țăran către boieri* și în celelalte texte literare aflate în ms. *1667* și editate de Kogălniceanu și Erbiceanu, se întîlnesc frecvent aceleași procedee stilistice, ca apostrofa, interogația, exclamația, repetiția și altele, în fraze similare, bogat și elegant construite. De exemplu[9], în *MTG*: „Ce-ţ trebuie altă dovadă mai mare, o, creștinule, că singur Dumnezău îţ spune ce trebuie să faci la rugăciune ta! Dar va să zică cineva: Dar dacă n-am pîne să mănînc eu, cum să dau altuie! Eu n-am strai ca să acopăr golăciune me, dar altuie de unde voi da! Eu sînt un ticălos pre care, ca pre o buruiană slabă, toate vînturile mă polegnesc, și cum să rădic pe alţii! Și de vreme ce aceste nu pot să le fac, în zădar să-m fie toată ruga me? Ba, creștinule! Că Dumnezău giudecă voie, iar nu fapta" (23r—23v), „Ascultaţ, auzitorilor, cele ce un Dumnezeu grăiești! Ascultaţ! Și să să scrie în inimele voastre sfintele lui cuvinte!" (23r), „În zădar, în zădar este rugăciune ta! Nu este glas, și nu este ascultare!" (24v), „Și aceste îţ răspund la ruga ta, care te lauzi că o faci fără de folos. Dar oare cînd te voi cerceta și eu: te-ai rugat vrodată cum să cade? Ai plinit datoriile rugii? Adică, ai cunoscut vina ta și te-ai smerit, ai cunoscut dreptate lui Dumnezău și ai îmblînzit-o, ai nădăjduit și ai răbdat? O, ce sărăcie voi afla! O, ce lipsă, ce ticăloșie!" (30r), „Fi, creștinule, creștinule! Tu poţi acum să te rogi, și nu vei! Dar poate vei vre odată, și nu vei putè!" (31r), „Faceţi rugă la Dumnezăul vostru, cîndai să va milostivi și nu vom peri de săte! Îndată ostașii acei (o, vremi! o, rugăciune!) cad pe genunchele lor..." (34v); în *GA*: „O, cîtă de mică este stăpînire omului! Pre om îl putem numi un tiran. Cîtă vărsare de sînge face, pentru ca să satureze pre nesăţiosul lui pîntece! Cîtă goană asupra fiarălor, pentru ca să să îmbrace! De ar fi stăpîn, ar păzi pe supușii lui! De i-ar fi dobitoacele supuse, l-ar asculta! Dar cîţi oameni sînt mîncaţi de fiară? Și care om, numai cu agiutoriul firii, poate să stăpînească pre vro fiară? De n-ar fi omul la însoţire, de n-ar ave agiutoriul armelor, el ar fi nebăgat în samă și hrană altor fiară" (51/321); în *CI*: „Întru aceste cuvinte ce am zis nu aţi cunoscut chipul veteazului ce plîngem? Cine ca dînsul toată isprava lucrărilor lui Dumnezeu o da? Cine mai mult asuda ca să nu lase nemic dentr-acele ce omeneasca sîlință ar putea face? Era trebuinţă de sfat bun? Gata era a tuturor să le asculte! Folosea graba? Somnul nu-l ţinea, odihna nu-l încîlcea, zbura ca pasărea! Era îndrăzneală de ajutor? Viaţa nu cruţa, cu sabia în mînă pre însăși moartea înfrunta!" (3r/45), „O, fraţi! O, maice! O, părinţi ticăiţi! Cîte dureri și lăcărmi pentru voi să gătesc! Să apropie vremea cînd pre voi o amară jale va să vă cuprindă" (3v/47), „O, împăraţi! O, crai! O, domni! O, stăpînitorii noroadelor! Ţineţi urechile voastre deschise și Scripturile ascultaţi,

[9] Pentru *Cuvîntul de îngropare* și celelalte scrieri literare în discuție folosim în demonstrație copia aflată în ms. *1667*, pentru că atît Kogălniceanu cît și Erbiceanu au modernizat puțin limba textelor respective în edițiile lor. Utilizăm următoarele sigle: *CI* = *Cuvînt de îngropare vechiului Ștefan voievod* (cifra de după bară trimite la pagina din „Arhiva românească", 1841); *CR*=*Cuvînt pentru răbdare* (cifra de după bară trimite la „Arhiva românească", 1841), *CS*=*Corespondenție între doi străini* (cifra de după bară trimite la „Arhiva", 1893); *CT*=*Cuvînt a unui țăran către boieri* (cifra de după bară trimite la „Arhiva", 1893); *E*=*Epistolie a lui Evagoras pentru cinste* (cifra de după bară trimite la „Arhiva românească", 1841); *GA*=Adontările din cartea de la BCU Iași, cota CR VI-227. Prin cifre arabe am indicat numerotarea originală a coloanelor cărții, iar cu cifre romane am numerotat paginile manuscrise de la început (I—IV) și de la sfîrșit (V—VII). Cifra arabă de după bară trimite la pagina din „Revista de filozofie", 1976; *MTG*=Manuscrisul *47* de la BAR (cifra indică paginația mecanică a manuscrisului, făcută de bibliotecă). Tot paginația mecanică a manuscrisului este indicată și la citatele din ms. *1667*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cînd strigă : Iubiţi dreptatea, cei ce judecaţi pămîntul ! Auziţi (zic), şi de o faceţi, vă bucuraţi ! Dar cutremuraţi-vă, cînd nu o faceţi, şi să nu aşteptaţi altă fără numai cumplitele munci ale vecinicului iad !" (6r—6v/58), „Cei vechi că dreptatea dintre oameni au fugit băsnuea ; iar la noi că stăpînea putem dovedi. O, viaţă fericită ! O, obiceiuri de aur ! O, dulce stăpînire întru care strămoşii noştri au petrecut ! Oare mai veniţi vreodată ? Oare ne vom mai învrednici şi noi a vă avea ? Ori aţi fost numai şi aţi trecut, lăsîndu-ne nouă numai o amară pomenire de voi ! Atîta-i de dulce dreptatea la o stăpînire, şi atîta-i strîmbătatea de amară. Noi după atîte veacuri pre un domn drept plîngem, atuncea cînd pre cei strîmbi sau îi uităm, sau nu ne aducem aminte de ei fără numai să-i hulim" (6v/59—60), „Aşa este, că toate lucrurile lumii sînt deşarte, o umbră, un vis, o apă care curge şi nu să poate opri, nici a să întoarce. Şi toate putrejunii supuse. Unde-i Chiros, groaza lumii ? Unde-i Alexandru, carele au răsturnat Persia ? Unde Schipion, tunetul Rîmului ? Unde Chesar, fulgerul războaielor ? Unde sînt puterile, avuţia, slava şi vîlfa lor ? Ce s-au făcut ? Au nu să par că au fost un vis şi o nălucire ? Păn au trăit acei vestiţi biruitori, răsuna lumea de războaiele lor. Au murit, s-au îngropat, abia numile lor le auzim. O, moarte, moarte, cît eşti de lacomă ! Pre atîţia nenumăraţi ai înghiţit, şi înghiţi, şi nu te mai saturi ! Şi iarăşi, o, moarte amară ! O, moarte groaznecă ! O, moarte înfricoşată ! Însă pentru cei necredincioşi..." (7r/60—61) ; în *CT :* „Aduceţi-vă aminte de moşii domniilor voastre şi vedeţi fericiţii aciia bătrîni cum să purta. Oare şădea să petreacă viaţa lor într-o ocărîtă lene ? Oare să zăbovea după porturi muiereşti ? Şi după întreceri de a-şi face case mari ? Ba ! Una pregeta, una făcea, către aceea întorcea şi gîndurile, şi sfaturile lor, către folosul, zic, a pămîntului şi a ţării" (10r/329), „O, vremi scumpe ! O, obiceiuri nepreţuite ! Unde sînteţi ?" (10v/329), „Unde sînt acelea a bătrînilor voştri cuvinte, de care veneticii aceştia să sfiia ? Unde aceea îndrăzneală, unde acele sfaturi chibzuite ? La voi nu sînt..." (10v/330), „Aceste să nu fie nemic, boieri ? Dumnezeu să nu răsplătească faptele, mîndria să nu o urască ? Dar oare cumpătul vostru cel rău nu vi-i frică că vă va da de mal, că vă va prăpădi ? Au nici aceasta nu o credeţi ? Fie aşa, macar că eu ştiu..." (11v/331).

Semnalăm în continuare o serie de particularităţi lingvistice semnificative, comune celor cinci texte în discuţie, textelor din ms. *47* şi adnotărilor din cartea de la Iaşi, care, împreună cu particularităţile stilistice menţionate, arată că toate aceste texte au fost redactate în româneşte de aceeaşi persoană. Ne vom referi în primul rînd la prezenţa în textele respective a neologismelor *idee*, *însufla* şi *auzitor* „auditor", pe care Ovid Densusianu le-a considerat drept principale dovezi că *Panegiricul lui Ştefan cel Mare* a fost scris în secolul al XIX-lea.

În anul 1909, cînd Densusianu făcea observaţiile citate mai sus, limba română literară din secolul al XVIII-lea era prea puţin cunoscută, iar volumul cu literele *F—I* din *Dicţionarul limbii române* al Academiei [10], care oferă o informaţie mai bogată privitoare la istoria cuvintelor *idee* şi *însufla*, a apărut abia în anul 1934. Ca atare, atît Densusianu cît şi Puşcariu, pe care l-au convins argumentele lingvistului bucureştean, nu au ştiut că intelectualii români din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea foloseau în mod curent aceste neologisme, care au în limba română proveniență multiplă, nu numai franceză. În numeroasele traduceri româneşti din limbile neogreacă, franceză sau italiană, făcute atunci în Moldova de către unii cărturari care ştiau şi latina, neologismul *idee* a provenit (sau a putut proveni) din ngr. ἰδέα , fr. *idée*, it. *idea* şi lat. *idea*, iar *însufla* a fost (sau a putut fi) creat după ngr. ἐμπνέω , fr. *inspirer*, it. *inspirare* şi lat. *inspirare* [11]. Unele sen-

[10] Folosim în continuare sigla *DLR* pentru *Dicţionarul limbii române* al Academiei, atît seria veche, publicată de Sextil Puşcariu, cît şi seria nouă, în curs de publicare.

[11] Citîm, spre exemplu, cîteva traduceri moldoveneşti din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în care apar aceste neologisme. *Învăţătura Ecaterinei a II-a*, traducere din neogreacă (Iaşi, 1773) : *însufla* (p. 142) ; Ambrosius Marlianus, *Teatron politicon*, traducere din neogreacă (ms. *1569* de la BAR, copie din 1787) : *însufla* (f. 68v, 233v, 243v, 257r) ; *Cugetările* lui Oxenstiern, traducere din limba franceză (vol. I, ms. *2773* de la BAR, copie din 1779) : *idee* (41v, 60r, 71v, 84v), *însufla* (8v, 25v, 41r) ; *Haractirurile lui Epictit*, traducere din franceză (ms. *124* de la Arhivele Statului Iaşi, copie din 1779) : *idee* (30r, 31r, 39r, 40r, 43v, 53r, 68v, 69r), *însufla* (47r, 50v, 67r) ; *Taina francmasonilor*, traducere din franceză (ms. *451* de la BAR, copie din 1787) : *idee* (9v, 15r, 38v, 155v), *însufla* (35v, 161r) ; *Gramatica fizicii*, traducere din limba italiană, probabil de pe la 1790 (ms. *1627* de la BAR) : *idee* (59v, 131r, 276r) ; Voltaire, *Istoria craiului Sfeziei Carol 12*, traducere din franceză (ms. *IV-5* de la BCU Iaşi, datat 1792) : *idee* (12v, 21r, 39v 116r, 222r), *însufla* (8r, 100r, 153v, 241r).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suri ale verbului *însufla* (inclusiv forma cuvîntului) sînt și după ngr. ἐμφυσῶ, fr. *insuffler*, it. *insufflare*, lat. *insufflare*.

Neologismele *idee* și *însufla*, a căror prezență în *CI* a fost semnalată de Ovid Densusianu: „însă acea *idee* care din spunere să face ne umple de cutremur" (5r/52), „cu atîta credința îi *însuflase* voire ca să facă bine" (8r/66), apar și în *MTG*: „ave o *idea* mai curată a dumnezăirii" (44v), „a avut ce mai curată *idea* a dumnezăirii" (45r), „Moisei au fost *însuflat*, au n-au fost? De au fost *însuflat* și [...] Dar care ne este dovada că Moisei au fost *însuflat?*" (40r), și în *GA*: „jidovii ave o *idea* trupească și mică pentru dumnezăire" (18/319), „era cu cale sfinții părinți să ne fi dat o *idea* mai curată a ceriului și a luminii" (22/320), „*idea* unui dumnezău nematerielnic n-au avut acest scriitor" (39/320), „cum dar era de duhul *însuflată?*" (30/320), „n-au fost deci Moisei *însuflat*" (I/322).

Substantivul masculin *auzitor* „ascultător", care provine fie din adjectivul *auzitor*, frecvent în limba veche (vezi *DLR*), fie din fr. *auditeur* (în predicile lui Massillon, de exemplu, se întîlnește des apostrofa „mon cher Auditeur") sau din lat. *auditor*, adaptate la verbul românesc *auzi*, apare de mai multe ori în *CI*, mai ales în apostrofe: „au doară socotiți, o, *auzitorilor*, că..." (1v/39), „aduceți-vă aminte, *auzitorilor*, de acele vremi..." (2v/42), „o, cît este de greu, *auzitorilor*, în..." (4r/49), „văd, *auzitorilor*, că... (4v/51), „aceasta, iubiții mei *auzitori*, trebuie..." (8v/68); cf. și 1v/38, 3r/44, 4r/48, 5v/55, 6r/56, 6v/58, 60, 7v/63. Acest cuvînt se întîlnește și în predica din *MTG*: „Ascultați, *auzitorilor*, cele ce..." (26r), „*Auzitorilor*, deși sînt..." (27r), „aice văd că să posomorăsc fețele *auzitorilor* mei" (26r). În ambele texte, cuvîntul apare și într-o formulare identică: „Așa, *auzitorilor!* Și mila..." (*CI*, 4r/49), „Așa, *auzitorilor!* Un stăpînitori...." (*CI*, 6r/57), „Așe, *auzitorilor!* Smerenie trebuie..." (*MTG*, 19r).

Substantivul *auzitor* nu mai apare în textele din jurul anului 1800. Singura atestare pe care o citează *DLR* este din *Cuvîntul de îngropare*, editat în „Arhiva românească". Folosirea lui, în contexte similare sau identice, atît în *Cuvînt de îngropare* cît și în predica din ms. *47* (scrisă înainte de anul 1797), constituie deci o dovadă peremptorie că aceste două texte aparțin aceluiași autor. Mai tîrziu, substantivul *auzitor* se întîlnește la cîțiva scriitori de orientare puristă, ca variantă „românizată" a neologismului *auditor*: „a filosófiei *auzitor* al 2-lea an" [12], „au mărit interesul *auzitorilor* [la curs]" [13], „ca *auzitor* în mai mulți ani al cursului de drept civil" [14].

Semnificativ ca element de legătură este și faptul că, atît în *CI* (în partea a 3-a) cît și în predica din *MTG*, *auzitor* alternează, în apostrofe, cu *creștin* (în *CI*, și *credincios*): „Pare-mi-să, *creștinilor*, că..." (*CI*, 7v/64), „Dar pentru că știm, *credincioșilor*, că..." (*CI*, 8r/66), „Ce-ț trebuie altă dovadă mai mare, o, *creștinule*, că..." (*MTG*, 23r), „Așe, *creștine*, de nu vei..." (*MTG*, 24v), „Ei, *creștinule*, *creștinule!* Tu poți acum..." (*MTG*, 31r).

Verbul *împila* „a asupri", a cărui prezență în *CI* a semnalat-o Ovid Densusianu: „înșălăciunea izgonită, strîmbătatea de istov *împilată*" (6v/59), „Și de cîte ori pre vrăjmași i-au *împilat*, de atîtea ori..." (8v/67), cu observația că acest înțeles al cuvîntului „nu se găsește la scriitorii vechi", apare de asemenea în predica din *MTG*: „pe fratele tău am ucis, sau pre fiul tău am *împilat*, dar tu iartă-mă" (17v), „dă îmbrăcămînt celui gol și rădică pre cel *împilat*" (23r) [15].

Adjectivul *văzut* „evident", prezent în *CI*: „Oare aice, auzitorilor, n-am făcut noi o greșală *văzută?*" (7v/63), pe care Pușcariu l-a considerat mai nou în limbă, apare și în *MTG*: „Putere lui Dumnezău atît este de *văzută*, cît nu este nărod care să n-o fi cunoscut" (42r).

Substantivul *fel* „neam", în sintagma *străin de fel* (după ngr. ἀλλόφυλος), care apare sporadic în limba veche (vezi și *DLR*), se întîlnește atît în *CI*: „pre cei *streini de feli* i-au răsipit" (4r/49), cît și în *GA*: „ca să-ș despartă femeia, fiind *streină de fel*" (III/323).

Locuțiunea conjuncțională opozițională *în loc că* „în timp ce", care este fie o variantă a locuțiunii mai vechi *în loc ce* (ca și *în vreme că*, față de *în vreme ce*), fie mai curînd un calc după fr. *au lieu que* (vezi *DLR*, s.v. *loc*), apare atît în *CI*: „Dar *în loc că* neamul cel luminat ațiță trufia altora, acesta cu cît s-au văzut mai de neam, cu atîta mai vrednic

---

[12] I. H. Campe, *Teofron sau iscusitul sfătuitori pentru neiscusita tinerime*, traducere de Ioan Teodorovici, Buda, 1833, p. 268.

[13] „România", București, 1838, nr. 55, p. 217.

[14] Ioan Bărbătescu, *Cursul dreptului civil român*, București, 1849, p. 6.

[15] Pentru alte atestări din jurul anului 1800, vezi *DLR*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să să facă au silit" (2r/41), „pre acei puternici veteji mai supt tăcere îi lasă, *în loc că* pe împăraţii cei bine credincioşi cu toată desfătarea voroavei ni-i arată" (7r/62), cît şi în *MTG*: „dar fiind zgrăbunţate, să prind părţile acele mici, *în loc că* năsîpul, nefiidu-i părţile nici atît de rătunde, nici atît de mici, nu să poate aceasta" (11r), „după ce s-au răzvrătit toată lume şi minte omenească s-au rătăcit, *în loc că* mai lesne era a păzi cunoştinţa..." (42r), sau în *GA*: „au pus o slovă în locul altie, *în loc că* în alfavita textului samaritenilor aceasta nu este" (IV/323). Această locuţiune conjuncţională nu se întîlneşte în limba română veche, iar la sfîrşitul secolului al XVIII-lea mai apare numai în traducerile din limba franceză ale arhimandritului Gherasim de la mitropolia din Iaşi [16], căruia nu-i pot fi însă atribuite scrierile de care ne ocupăm. Mai tîrziu, locuţiunea *în loc că* este folosită de M. Kogălniceanu [17] şi, probabil, de alţi intelectuali români de formaţie culturală franceză.

Locuţiunea conjuncţională consecutivă şi copulativă *ce dar* „deci, prin urmare", care se întîlneşte rar în textele epocii, sub forma *ci dar* (vezi *DLR*, s.v. *ci*), apare atît în *CI*: „*Ci dar* pre acei ce sînt..." (1v/38) şi în *CR*: „*Ce dar* toţi oamenii..." (12v/142), cît şi în *MTG*: „*Ce dar*, o, Polimadie..." (9v), „*Ce dar*, creştine, tu faci..." (27v), „*Ce dar*, va să zică cineva..." (36v), şi în *GA*: „*Ce dar* să vede că..." (18/319).

Comună textelor comparate le este şi folosirea adjectivelor şi adverbelor *adevărat*, *amar*, *greu* în locuţiuni adverbiale construite cu prepoziţia *cu*: „*Cu adevărat*, auzitorilor, nu trebuie..." (*CI*, 6r/57), „Ce dar toţi oamenii ticăloşi sînt? Ticăloşi, *cu adevărat*" (*CR*, 12v/143), „faptele lui, purcese *cu adevărat* dintr-o mărime de inimă..." (*CR*, 14r/149), „*Cu adevărat*, iubiţilor, ruga este..." (*MTG*, 15r), „Tu osteneşti *cu adevărat*, dar..." (*MTG*, 38r), „*Cu adevărat* că, socotind cineva..." (*GA*, I/322), „să cade a-i plînge, încă şi *cu amar* a-i tîngui" (*CI*, 1v/38), „viaţă amăgitoare, care ne îndulceşti toate simţirele, ca mai *cu amar* să te pierdem" (*CI*, 9r/71), „veţi petrece în desfătare, din care a cădea [...] *cu greu* este şi *cu amar*" (*CT*, 9v/327), „şi întorcîndu-se, au plîns *cu amar*" (*MTG*, 33r), „*Cu greu* este (zic)..." (*CI*, 4r/50), „*Cu greu* este, o, auzitorilor..." (*CI*, 6r/56), „macar că *cu greu* este..." (*CI*, 7v/64), „*cu greu* este a-i deosăbi..." (*CS*, 21r/440).

Un calificativ des folosit în textele pe care le comparăm este *amar*: „o *amară* jale" (*CI*, 3v[47), „durere *amară*" (*CI*, 4r/48), „o *amară* pomenire" (*CI*, 6v/60), „atîta-i strîmbătatea de *amară*" (*CI*, 6v]60), „moarte *amară*" (*CI*, 7r/61), „o deznădăjduire *amară*" (*CT*, 9v/328), „întîmplările [...] atît de *amară*" (*CR*, 12r/140), „acea zare de fericire [...] mai *amară* o fac" (*CR*, 12v/143), „ţ-ar păre *amară* slava" (*MTG*, 29r), „nenărocire [...] *amară*" (*MTG*, 38r).

Folosirea verbului *şti*, în forma negativă a pers. 1 a indicativului prezent, în construcţie cu adverdul *cum*, pentru a exprima imposibilitatea de a preciza, de a explica (vezi şi *DLR*, s.v. *şti*), este de asemenea o particularitate a limbii textelor pe care le comparăm: „*nu ştiu cum*, atuncea cînd cu gura înălţăm dreptatea pănă la ceriuri, cu inima la strîmbătăţi ne plecăm" (*CI*, 5r/54), „*Nu ştiu cum*, că sfintele scripturi [...] pre acei puternici şi veteji mai supt tăcere îi lasă" (*CI*, 7r/62), „Dar *nu ştiu* acum *cum* s-au prefăcut lucrurile, *nu ştiu* obiceiurile *cum s-au* stricat, că nici unele care..." (*CT*, 10r/329), „s-au închis *nu ştiu cum* de vrăjmaşii lui în nişte locuri..." (*MTG*, 33v), „*Nu ştiu cum*, fireşte este la om a lăuda vremile trecute" (*GA*, 59/321).

Scrierile pe care le comparăm conţin o serie de cuvinte şi forme vechi sau populare comune, care, alături de faptele menţionate mai sus, arată de asemenea că textele respective aparţin aceluiaşi autor şi că acest autor nu „se căznea să-i dea o înfăţişare arhaică" *Cuvîntului de îngropare vechiului Ştefan voievod*, cum a crezut Ovid Densusianu, ci a scris acest „cuvînt", ca şi pe celelalte lucrări ale sale, în limba română literară a epocii lui, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd erau încă în uz numeroase cuvinte vechi sau sensuri vechi ale unor cuvinte. De exemplu: *benchet* (*CI*, 2v/44, *CT*, 11v/331, *E*, 17v/163), *clipală* „clipă" (*CI*, 7v/63, *MTG*, 18r, *GA*, 55/321), *ispită* „experienţă" (*CR*, 12r/141, *MTG*, 27r, *GA*, 17—18/319), *ispiti* „a experimenta" (*CR*, 12v/142, *CS*, 21v/441, *MTG*, 12r, *GA*, 18/319), *isprăvi* „a înfăptui" (*CI*, 3r/45, *CS*, 22v/444, *MTG*, 14v, 28r), *lege* „religie, credinţă" (*CI*, 4v/51, 7v/64, 8r/65, 8v/68, 9r/71, *CR*, 13v/146, *MTG*, 24v, 25r), *nemernic*

[16] Vezi *Taina francmasonilor*, traducere din anul 1787 (ms. *451* de la BAR, f. 151v), *Istoria craiului Sfeziei Carol 12*, traducere din anul 1792 (ms. *IV-5* de la BCU Iaşi, f. 139v). Cf. şi *Pentru ştiinţa stihiilor*, text de pe la 1780 (ms. *194* de la BAR, f. 59r), şi *Critil şi Andronius* (Iaşi, 1794, p. 63), traduceri anonime care, după toate probabilităţile, aparţin aceluiaşi arhimandrit Gherasim.

[17] Vezi Mioara Avram, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti, 1960, p. 214—215, 232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„venit din altă parte, pribeag" (*CI*, 5v/54, *CT*, 10v/330, *CR*, 14v/150, *MTG*, 23r), *oţărire* „spaimă, îngrozire" (*CI*, 5r/52), *oţărit* „mînios, furios" (*CI*, 1r/37, *MTG*, 37v), *pomenire* „amintire; tradiţie" (*CI*, 6r/58, 6v/60,)r/62, *CT*, 10v/328, *GA*, II/322, IV/323, 324, V/324), *prost* „simplu" (*CI*, 4v/51, 5r/53, 7v/64, *CS*, 21r/440), *prostie* „simplitate" (*CT*, 10v/329, *CS*, 21r/440), *prostime* „simplitate" (*GA*, I/322), *singur* „însuşi" (*CI*, 2v/43, *E*, 16r/156, 19r/168, *CS*, 21r/440, *MTG*, 18r, 21v, 23r, 28v, *GA*, III/323), *socoteală* „judecată, apreciere" (*CR*, 12/142, *CS*, 20r/438, *MTG*, 9v, 11v, 12r, *GA*, 19/320, 55/321, 71/321, I/322), *socoti* „a judeca, a aprecia" (*CI*, 1v/39, 2v/43, *CT*, 9v/328, 10r/329, *MTG*, 13r, 17r, 45v, *Ga*, 3/318), *ticălos* „vrednic de milă, jalnic" (*CT*, 9v/327, 328, 11r/330, *CR*, 12v/143, 13v/147, 14v/150, *MTG*, 22r, 23r, 31r, *GA*, 51/321), *ticăloşie* „stare de mizerie, de decădere" (*CI*, 1r/37, 6v/59, *CT*, 9v/328, *CR*, 12v/142, *MTG*, 30r), *ţărnă* (*CI*, 9r/71, *MTG*, 20v), *urîciune* „urîre, ură" (*CI*, 6r/58, *CS*, 20v/439, *MTG*, 16v, 18v, 20r, 22v), *voroavă* „vorbă" (*CI*, 2r/40, 5r/52, 5v/56, *CT*, 10v/330, *MTG*, 10v) şi altele.

Firește, enumerarea particularităţilor lingvistice şi stilistice comune celor cinci texte literare aflate în ms. *1667* şi editate de Kogălniceanu şi Erbiceanu, textelor din ms. *47* şi adnotărilor din cartea menţionată de la BCU Iaşi ar putea continua. Noi am citat doar cîteva dintre cele mai semnificative. Identitatea limbii şi a stilului textelor respective poate fi însă mai bine observată prin lectura lor paralelă, pe porţiuni mai întinse. Considerăm deci suficiente dovezile aduse mai sus pentru a conchide că toate aceste texte aparţin unui singur autor şi au fost scrise în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fapt care confirmă afirmaţia lui Antohi Sion. *Cuvîntul de îngropare*, *Cuvînt a unui ţăran către boieri*, *Corespondenţia între doi străini* şi celelalte două texte literare aflate la începutul manuscrisului *1667* de la BAR, autograful lui Antohi Sion, despre care el a declarat că l-a scris în anul 1806, sînt, într-adevăr, mai vechi. *Cuvîntul de îngropare* este geamăn cu predica despre rugăciune aflată în ms. *47* de la BAR, care a fost redactată în mod sigur înainte de anul „1797, octv. 5".

Faptul că *Cuvîntul de îngropare* şi celelalte texte literare aflate în ms. *1667* nu au putut fi redactate în preajma anului 1841, cînd au fost publicate, aşa cum au crezut Ovid Densusianu, Puşcariu şi alţii, se confirmă şi prin prezenţa în două dintre ele a unor referinţe politice care nu mai aveau sens după anul 1822. Astfel, *Cuvînt a unui ţăran către boieri* şi *Corespondenţie între doi streini* conţin elemente de pamflet vehement la adresa regimului fanariot, văzut nu ca un rău trecut, ci ca o calamitate politică prezentă. Mustrînd decăderea morală şi politică a boierilor contemporani cu pildele de moralitate, de spirit de dreptate şi patriotism ale moşilor lor, „ţăranul" exclamă: „De ar veni acum unul din bătrînii aciia boieri şi să vază podoabele voastre, casele şi mesele, cred că deodată ar socoti că sînteţi cei mai fericiţi. Iar cînd ar căuta mai de aproape şi să vază, aceea a voastră slăbiciune, şi cum nişte *venetici* vă supun, şi cu cîtă ocară vă linguşiţi şi vă cuciurați pe lîngă dînşii, ca să agonisiţi un nume deşărt, şi cum vă stăpînesc, şi noi, săracii, cum ne pedepsim, ştiu bine că, suspinînd, ar zice: Bine era murind noi, şi sămînţia noastră să nu fi rămas, decît într-atîta nevrednicie să petreacă. Ei să să veselească într-o *ocărîtă robie*, şi săracii să plîngă şi să se necăjască. Nime să nu-i apere, nimi pentru dînşii să nu gîndească! [...] Unde sînt acelea a bătrînilor voştri cuvinte, de care *veneticii* aceştia să sfia?" (*CT*, 10v/329—330; sublinierile noastre). Mai directă şi mult mai violentă este atitudinea antifanariotă a autorului în *Corespondenţie între doi streini*. După ce descrie caracterul josnic şi comportarea revoltătoare a grecilor fanarioţi, „străinul" ajuns în Moldova relatează „amicului" său ajuns în Ţara Românească: „Îi gîndi poate cu mirare cum nişte oameni ca aceştia stăpînesc pe moldoveni, dar cînd vei şti pricina, mirarea ta a fi mai mică. Aicea stăpînirea este domnie cumpărată de la turci şi să schimbă atîta de des, cu cît să găsesc mai mulţi cumpărători şi adaog la preţ. Soma cumpărării fiind mare, să însoţesc mulţi greci şi dau bani de scot pe unul dintre dînşii la domnie, cu carele viind împreună aice, nu fac altă fără numai sug singele săracilor. Acum îi putea socoti cît îi de statornică domnia lor. Iar cînd cauţi cum să poartă, vezi un tiran a unui neam blăstămat. Strîmbătăţile, răutăţile, prăzile ce fac nu-ţi poci scrie. Atîta numai, să-i socoteşti ca pre Dionisie şi Pisistrat tiranii, sau ca pre nişte Neroni şi Dometiani iproci. Vin aice cu domnia arătînd faţă de fiară sălbatecă, de care a să apropia cineva i-i frică. Învăluiesc pe bieţii moldoveni, îi sucesc, îi batjocoresc cum li-i voia. Atîta numai mi-i ciudă, că moldovenii au slăbiciune de a li să supune, nu ca nişte slugi, ci ca nişte robi, şi nu numai domnilor, ce şi acestor lepădături de oameni, şi li să fac nişte măgulitori becisnici, măgulindu-i toată zioa pentru ca să cîştige dragostea lor, şi apoi îşi socotesc de mare cinste prieteşugul lor" (*CS*, 22v—23r/444).

Pasajele citate, ca şi ameninţarea cu răscoala, de la sfîrşitul *Cuvîntului unui ţăran către boieri* („Pînă n-am cruntat topoarăle noastre în sîngele lor, nu ne-am pus la cale!"), arată totodată că afirmaţia lui Antohi Sion că a copiat textele respective acasă la Iordachi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ilschi, „supt a sa privighere", nu este o precauție luată de el „ca să nu se nască nici o îndoială asupra autenticității textului [*Cuvintului de îngropare*]", cum a crezut Ovid Densusianu, ci un fapt verosimil și explicabil prin caracterul politic incendiar pentru acea vreme al unora dintre acele scrieri.

„Vechiul logofăt Grigoraș" de la mitropolia din Iași, după al cărui manuscris declară Sion că a copiat miscelaneul respectiv, este o persoană relativ bine cunoscută astăzi, atît din relațiile date despre el de către Andreas Wolf cît mai ales din unele documente descoperite recent. A murit, probabil, în jurul anului 1790 [18].

III. Identitatea autorului. Alte scrieri necunoscute ale sale.

Așa cum s-a observat încă de la descoperirea lor, în 1840, și cum rezultă din cele arătate mai sus, *Cuvîntul de îngropare vechiului Ștefan voievod*, *Cuvînt a unui țăran către boieri* și celelalte trei texte aflate în primele 23 de foi ale ms. *1667* de la BAR și editate de Kogălniceanu și Erbiceanu sînt rodul activității literare a unui cleric învățat și cu deosebit talent de scriitor. Sursele determinate pînă acum ale unora dintre aceste scrieri dovedesc contactul autorului cu literatura franceză. Limba și stilul lor dezvăluie însă familiarizarea lui și cu culturile greacă și latină. Același orizont cultural larg al acestui scriitor îl atestă atît adnotările din cartea grecească de la BCU Iași cît și textele aflate în ms. *47* de la BAR. După cum am văzut, Iorga îl considera „un cărturar în toată puterea cuvîntului", iar Pușcariu i-a subliniat calitatea de moralist. Cine este și cărui cerc cultural și politic putea să-i aparțină acest cărturar patriot, în mod neîndoielnic un cleric, care glorifică, în plin regim fanariot, domnia luminoasă și pilduitoare a lui Ștefan cel Mare, care înfierează, prin gura unui țăran, decăderea morală și politică a boierimii pămîntene, amenințînd-o cu răscoala țăranilor, care face, prin intermediul unui imaginat schimb de scrisori între doi turiști străini, un aspru rechizitoriu moravurilor clasei dominante și corupției întregului regim fanariot? Calitatea de cleric a autorului și aspectele acestea sociale și politice ale scrierilor menționate, comune în mare măsură celor ale cercului cultural și politic al episcopului Leon Gheuca de la Roman, ne-au determinat să-l căutăm pe anonimul autor printre apropiații lui Leon Gheuca, fost episcop de Roman între anii 1768—1786 și mitropolit al Moldovei între anii 1786—1789.

Am văzut mai sus că textul aflat pe ultima foaie a ms. *47* de la BAR, cu grafie diferită de cea a restului manuscrisului respectiv, are la sfîrșit însemnarea: „Aicea s-au scris, la 1797, octv. 5, de Vartolomei Putneanul". Din informațiile oferite de Dimitrie Dan, în 1914 [19], și de Epifanie Cozărescu, în 1962 [20], rezultă că acest Vartolomei, egumen al mănăstirii Precista din Roman între anii 1797—1804, a fost ucenicul ierodiaconului Gherasim Putneanul, care l-a precedat la egumenia Precistei. Cît timp a fost frate de mănăstire, cu numele Vasile, apoi ierodiacon la episcopia Romanului, cu numele Vartolomei, el a copiat mai multe texte, dintre care unele au ajuns între timp la BAR [21], iar altele, păstrate în biblioteca bisericii Precista din Roman pînă în anul 1953, se află acum la Arhivele Statului din Iași. Vasile copie, la 7 ianuarie 1777, traducerea din grecește a *Întîmplărilor lui Telemah*, iar pe foia de titlu a manuscrisului respectiv scrie mai tîrziu următoarea însemnare: „În anul 1778, sept. 14, am întrat la slujbă la sfț. părintele Gherasim, proin dicheu sfintei episcopii Romanului, fiind episcop preosf. chiriu chir Leon. Vartolomei ierodiacon" [22]. Pentru starețul său Gherasim, același Vasile copie în anul 1780 traducerea din grecește a tratatului de geografie intitulat *Gheografie nouă*, la sfîrșitul căreia face însemnarea: „Și s-au scris de mine, Vasile, sf. părintelui Gherasim, dicheu Rom., la anul 1780, ap. 27" [23]. Între timp Vasile se călugărește, căci traducerea *Zăbavei fandasiei*, copiată de el în anul 1782, este semnată „Vartolomei ierodiacon" [24].

---

[18] Mulțumim colegului Ștefan S. Gorovei, care a descoperit deosebit de interesantul testament al acestui logofăt Grigoraș, pentru informațiile oferite cu privire la persoana lui. V. și *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 806.

[19] Vezi Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu. Schiță biografică și bibliografică, cu mai multe anexe*, București, 1914, p. 7—10.

[20] Vezi Epifanie Cozărescu, *Arhimandritul Vartolomei Putneanu. Contribuție la elucidarea unei vechi confuzii*, în *MMS*, XXXVIII, 1962, nr. 3—4, p. 193—202.

[21] Vezi ms. *4838* (f. 137v) și *4839*, copie nedatată a traducerii *Teatron politicon*-ului lui Ambrosius Marlianus, semnată Vasile.

[22] Vezi ms. *125* de la Arhivele Statului din Iași, f. 1r și 152r.

[23] Vezi ms. *121* de la Arhivele Statului din Iași, f. 322r.

[24] Vezi ms. *126* de la Arhivele Statului din Iași, f. 84r.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ierodiaconul Gherasim Putneanul, care l-a avut ucenic pe acest Vartolomei, a fost, după cum am văzut, în jurul anului 1780 dichiu (=administrator) al episcopiei Romanului, iar între anii 1785—1797 egumen al mănăstirii Precista din Roman, în care calitate a rezidit, în anul 1787, biserica Precista şi a contribuit la înfiinţarea spitalului din localitate[25]. A murit bătrîn, la 21 iunie (sau iulie) 1797, şi este înmormîntat la Roman, lîngă zidul bisericii Precista, în partea de nord a altarului[26]. Cu puţin timp înainte de a muri, a dictat (sau a scris în ciornă) un frumos testament, datat 15 iunie 1797, prin care îl desemnează ca executor testamentar pe acelaşi ucenic al său Vartolomei. Acest testament, descoperit în arhiva Epitropiei Sf. Spiridon din Iaşi, a fost publicat în 1914 de către Dimitrie Dan[27]. Faptul că Vartolomei Putneanul face însemnarea citată de pe f. 55 a ms. *47* de la BAR la numai două sau trei luni după moartea stareţului său Gherasim Putneanul ne determină să presupunem că actualul ms. *47*, care este un autograf, se afla printre manuscrisele şi cărţile rămase în chilia lui Gherasim, la dispoziţia ucenicului său Vartolomei.

Comparînd grafia chirilică a adnotărilor din cartea de la BCU Iaşi şi din ms. *47* (f. 1—46) cu grafia semnăturii *Gherasim* de pe o serie de icoane praznicale de la biserica Precista din Roman, sfinţite la 7 septembrie 1793 şi la 23 iunie 1794, am remarcat unele caractere semnificative comune[23]. Semnătura *Gherasim* de pe icoanele respective este a egumenului de atunci al Precistei, Gherasim Putneanul, care certifica astfel sfinţirea lor. Lipsindu-ne deocamdată un text mai mare cu scrisul declarat al acestui Gherasim Putneanul, avem totuşi în semnătura lui un preţios semn că adnotările din cartea de la BCU Iaşi şi ms. *47* de la BAR ar putea fi *autografele lui Gherasim Putneanul*, deci ale autorului necunoscut pe care îl căutăm.

Identificarea autorului căutat în persoana lui Gherasim Putneanul de la Roman poate fi întemeiată şi pe faptul că unele particularităţi lingvistice şi stilistice ale testamentului său se întîlnesc şi în ms. *47*, în adnotările din cartea de la BCU Iaşi şi în cele cinci texte literare aflate în ms. *1667*, editate de Kogălniceanu şi Erbiceanu. Prevederile şi motivările testamentului, care trădează un om cult şi cu multă demnitate, sînt formulate în acelaşi stil clar şi energic al scrierilor discutate mai sus.

Ipoteza noastră că autorul necunoscut al tuturor scrierilor comentate mai sus este ierodiaconul Gherasim Putneanul de la Roman poate fi confirmată numai prin descoperirea unui text mai mare scris şi semnat de acest Gherasim. Dacă scrisul acelui text va fi identic cu cel al adnotărilor din cartea de la BCU Iaşi şi cu cel al ms. *47*, atunci Gherasim Putneanul este, în mod indubitabil, autorul anonim al *Cuvîntului de îngropare vechiului Ştefan voievod*, al *Cuvîntului unui ţăran către boieri* şi al celorlalte scrieri literare copiate de Antohi Sion în actualul ms. *1667* de la BAR, pentru că limba acestor scrieri este aceeaşi cu limba textelor aflate în ms. *47* şi cu cea a adnotărilor din cartea de la BCU Iaşi. Aşadar, deşi încă necunoscut ca persoană, autorul textelor literare copiate de Sion în ms. *1667* este în mod sigur acelaşi om învăţat care a făcut adnotările din cartea menţionată de la BCU Iaşi şi care a alcătuit ori a tradus textele aflate în ms. *47*.

Considerînd posibilă identificarea acestui remarcabil scriitor în persoana lui Gherasim Putneanul de la Roman, semnalăm în continuare cîteva legături posibile între activitatea lui literară şi preocupările cultural-politice ale episcopului Leon Gheuca, căruia Gherasim i-a fost colaborator apropiat.

Nu ştim din ce categorie socială provenea acest Gherasim. Probabil că erau fiu de ţărani liberi sau, mai curînd, de boiernaşi din nordul Moldovei, călugărit eventual la Putna, de vreme ce îşi spunea (sau i s-a spus) *Putneanul*. De asemenea, nu ştim unde şi-a făcut studiile şi nici în ce perioadă a ajuns el la episcopia din Roman, în preajma lui Leon Gheuca, despre care se ştie că a fost tot călugăr putnean şi un om cult. Este posibil ca limba franceză să o fi învăţat la Roman, împreună cu episcopul Leon Gheuca şi cu un alt Gherasim, mai tînăr, care, în calitate de arhidiacon, l-a însoţit pe Leon la mitropolia din Iaşi, unde, ajuns

---

[25] Vezi Epifanie Cozărescu, *Biserica Precista — Mare din Roman*, în *MMS*, XLV, 1969, nr. 3—4, p. 224—231.

[26] Idem, *art. cit.* la nota 20, p. 201. În acelaşi mormînt a fost înhumat, în anul 1804, şi fostul său ucenic, Vartolomei.

[27] Vezi Dimitrie Dan, *art. cit.* la nota 19, p. 80—81. Nu am găsit textul original al testamentului în arhiva Epitropiei Sf. Spiridon, care se află acum la Arhivele Statului din Iaşi.

[23] Fotocopia acestei semnături este publicată de Epifanie Cozărescu, în *art. cit.* la nota 25, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

între timp arhimandrit, a făcut, în anii 1787—1795, o serie de traduceri din limba franceză [29].

În timp ce învăța limba franceză, probabil prin jurul anului 1770, Gherasim Putneanul a tradus primele nouă cărți (din cele 24) ale romanului lui Fénelon, *Les aventures de Télémaque*, sub titlul *Întîmplările lui Telemahos, fiiului lui Ulises*. Ileana Vîrotosu a atribuit această traducere, anonimă și nedatată, episcopului Leon Gheuca [30]. Rezultatele unei atente comparații a particularităților lingvistice și stilistice ale traducerii respective cu cele ale scrierilor de care ne ocupăm în studiul de față ne-au dus la concluzia că el este traducătorul necunoscut al *Întîmplărilor lui Telemahos* din ms. *1576* de la BAR, nu Leon Gheuca. Aceasta este, probabil, o lucrare a lui de început, cu unele stîngăcii de traducere și cu o limbă mai puțin evoluată.

Stabilirea faptului că *Cuvîntul de îngropare vechiului Ștefan voievod*, *Cuvîntul unui țăran către boieri* și *Corespondența între doi streini asupra obiceiurilor Moldovii și a Țării Munțenești* au fost scrise prin anii 1770—1780 de către un membru al cercului cultural și politic de la episcopia Romanului ne-a înlesnit determinarea mai exactă a finalității politice a acestor scrieri. Ele sînt expresia literară originală a ideologiei politice a unui grup de patrioți care opuneau o dîrză rezistență regimului fanariot, militînd pentru restatornicia domniilor pămîntene, a unor domnii luminate, și pentru instaurarea spiritului de echitate în relațiile sociale. Așa cum le-a văzut N. Iorga în 1901, ele sînt de fapt manifestele unui înalt patriotism, un apel energic la trezirea conștiinței naționale, la emanciparea românilor de sub împilarea „veneticilor" fanarioți. În același timp, ca modalitate literară de exprimare a acestor sentimente, ele sînt primele manifeste ale romantismului românesc. Atestarea în aceste texte literare din secolul al XVIII-lea a unei ideologii politice atît de avansate, care i-a determinat pe mulți cercetători să le considere scrieri de pe la 1840, le conferă, așa cum a observat N. Iorga, o deosebită importanță istorică.

Scopul *Cuvîntului de îngropare* era, cum arată autorul în exordiu, ca „nu numai lauda unui mort, ce și pildă de îndreptare celor vii să fie" (2r/40), idee pe care el o reia în încheierea discursului: „Veniți, zice, fiii miei, veniți, și să vă zic vouă: În calea lui Dumnezeu umblați, pre supușii voștri apărați, dreptatea păziți, pre cei slabi ajutați! O, învățături, care nu numai cu slove de aur să să scrie prin toate orașele să cade, ce și pre lespidea inemii sale fiește-care domn să o tipărească! Vedeți mărimea inemii acestui domn! Vedeți a lui cugete sfinte! Vedeți a lui cuviosie creștinească! Deșteptați-vă, stăpînitorii noroadelor! Ascultați, îndemnați-vă, urmați!" (9r/70). Partea a doua a acestui discurs este un înălțător elogiu adus dreptății, înfăptuită în mod ideal de domnia lui Ștefan cel Mare, la care autorul raportează discret decăderea morală și politică a țării sub domniile fanariote. *Cuvîntul de îngropare* se înscrie astfel în literatura de educație politică a domnilor, în genul „Fürstenspiegel", pentru care Leon Gheuca și apropiații lui au manifestat un deosebit interes [31] După cum se știe, prin grija lui Leon Gheuca se traduc atunci *Întîmplările lui Telemah* și *Teatron politicon*-ul lui Ambrosius Marlianus, traduceri pe care el intenționa să le și tipărească. Micul text cu aceeași tematică, intitulat *Palatul crailor leșăști*, din ms. *47*, a fost tradus (sau poate alcătuit!) de Gherasim Putneanul, care tradusese în tinerețe și o parte din *Întîmplările lui Telemah*.

După toate probabilitățile, lui Gherasim Putneanul îi aparține și textul intitulat *Leon episcop Romanskii către Constantin Dimitriu voievod, cînd s-au mazilit, 1782, iuniu 4*, pe care Ileana Vîrtosu îl consideră drept o scrisoare autentică a episcopului Leon către fostul domnitor [32], dar care este de fapt tot o creație literară a lui Gherasim Putneanul, un elogiu adus de el episcopului Leon Gheuca pentru faptul că „laudă pe domni învățînd și învață lăudînd pentru buna ocîrmuire". Astfel, după ce îl prezintă pe episcop adresîndu-i fostului domnitor tot felul de laude, în stilul retoric folosit și în *Cuvîntul de îngropare*, autorul îi apreciază „scrisoarea" în același stil: „O, izvodire! O, înaltă alcătuire! O, ephirîmata! O, apódixis! O, fără asemănare dulce armonie! Așe aieve însuflețite pre pămînt sirine, cine atît de pecetluit la urechi sau orb și fără simțire cît, auzînd și văzînd, să nu-l cuprindă o

[29] Vezi textele menționate la nota 16.

[30] Vezi Ileana Vîrtosu, *Un manuscris românesc al* Întîmplărilor lui Telemac *de Fénelon: filieră, localizare, datare, paternitate*, în LR, XXV, 1976, nr. 1, p. 33—36.

[31] Vezi Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821)*, București, 1968, p. 215—257, și *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972, p. 65—103.

[32] Vezi Ileana Vîrtosu, *art. cit.*, p. 35—36. Acest text se află la Arhivele Statului din București, fond Documente istorice, CXCIII/108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărime de tamvos păr să rămîie cu totul la extasis ? Cine printr-aceste (de este cuvîntul cel mai adevărat al omului haracter) să nu cunoască, întocma pe cît să cuvine, mai mult pe însuș acela ce le-au scris, decît pentru carele le-au însemnat ? Nici o îndoială nu mai rămîne că toți, cu un glas mare, mă vor întovărăși a zice : Acesta este marele Leon, arhiereul acela carele, unind cuvîntul cu fapta, cîte binevoiește noroadelor, toate le scrie domnilor, ca toți, vrînd acea adevărată a lor fericire, pe el să asculte și lui să urmeze !" (f. 1r—1v). Particularitățile lingvistice ale acestui text sînt cele ale scrierilor discutate mai sus, pe care le atribuim lui Gherasim Putneanul.

Economia acestui studiu nu ne permite să insistăm asupra semnificațiilor și a valorii literare deosebite a tuturor scrierilor pe care le-am considerat opera lui Gherasim Putneanul. Scopul nostru a fost doar să demonstrăm că ele datează din secolul al XVIII-lea și să încercăm să le identificăm autorul. Sperăm că am reușit astfel să restituim istoriei literaturii române un scriitor remarcabil, aproape pierdut în anonimat.

UN ÉCRIVAIN ROUMAIN INCONNU DU XVIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

En 1841, M. Kogălniceanu a publié, d'après un manuscrit plus ancien découvert par C. Hurmuzachi, trois textes littéraires anonymes, dont *Le discours d'enterrement du vieil Etienne voïvode, prince de Moldavie* (Cuvîntul de îngropare vechiului Ștefan voievod, domnul Moldaviei), qu'il considère comme un chef-d'oeuvre, comparé, à juste titre, aux célèbres oraisons funèbres de Bossuet. Dans ce manusdrit se trouvaient aussi deux écrits anonymes, les pamphlets intitulés *Discours d'un paysan aux boyards* (Cuvînt a unui țăran către boieri) et *Correspondance entre deux étrangers sur les moeurs de Moldavie et de Valachie* (Corespondență între doi streini asupra obiceiurilor Moldovii și a Țării Muntenești), très importants du point de vue littéraire et politique et que M. Kogălniceanu, empêché par la censure, n'a pas pu publier. C'est C. Erbiceanu qui les a édités en 1893, d'après un vieux manuscrit qu'il a donné en 1902 à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine. À propos de certaines affirmations de C. Hurmuzachi concernant le manuscrit découvert, Antohi Sion déclare, dans une lettre adressée à M. Kogălniceanu, avoir copié les lettres deux fois en 1806, d'après un manuscrit du XVIII-e siècle, écrit par Grigoraș, le logothète de la Métropole de Iassy, et qui était identique à celui découvert par C. Hurmuzachi.

Ayant étudié en détail les cinq écrits anonymes publiés par M. Kogălniceanu et C. Erbiceanu, N. Iorga se rend compte qu'ils sont l'oeuvre d'un seul auteur et les attribue, en 1901, à l'archimandrite Vartolomei Mazereanu (1720 environ — 1780 environ). L'attribution faite par N. Iorga, qui n'est pas et ne peut pas être argumentée, n'a pas été acceptée par les chercheurs. S'appuyant sur une analyse sommaire de la langue du *Discours d'enterrement...* et sur la découverte de sa source dans quelques oraisons funèbres de Fléchier, Ovid Densusianu a conclu, en 1909, que ce texte est une mystification produite au XIX-e siècle par un écrivain anonyme de la génération des années 1840. L'opinion de Densusianu est accrédité par Sextil Pușcariu en 1930. Après 1909, N. Iorga a abandonné son opinion antérieure et a affirmé à plusieurs reproises, mais toujours sans preuves philologiques ou documentaires, que l'auteur des cinq textes est Ionică Tăutu (1795—1830). Ne pouvant être argumentée, cette nouvelle attribution faite par N. Iorga est aussi rejetée par les chercheurs.

L'auteur de l'étude ci présente rouvre le dossier de cette question et, à la lumière des données obtenues par l'analyse de la langue et du style de ces textes — d'après la copie trouvée dans le manuscrit *1667* de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, offert par C. Erbiceanu en 1902 et dont on a constaté qu'il est l'autographe d'Antohi Sion, donc l'une des deux copies qu'il a effectuées en 1806 —, et de la langue et du style des textes autographes d'un anonyme, avant 1797, trouvés dans le manuscrit *47* de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine et dans les annotations d'un livre de la Bibliothèque Centrale Universitaire de Jassy (cote CR *VI—227*), il conclut que les textes discutés datent, sans doute, du XVIII-e siècle, et leur auteur, un érudit aux; vues politiques avancées, pourrait être le diacre Gherasim Putneanul de l'évêché de Roman (mort en 1797), ancien collaborateur intime de l'évêque Léon Gheuca.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN DOCUMENT CU PORTRETUL VOIEVODULUI MIRON BARNOVSCHI ŞI CÎTEVA OBSERVAŢII PRIVIND ARTA MINIATURII ÎN ACTELE EMISE DE CANCELARIA MOLDOVENEASCĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XVII *

DE

MARINA ILEANA SABADOS

Cercetările din ultimele decenii au restituit epocii în care a domnit în Moldova Miron Barnovschi Moghilă (1626—1629; 1633) adevăratele sale merite, în stare să o situeze printre cele mai fecunde din istoria ţării [1].

Scurta domnie a lui Miron vodă Barnovschi a scos în evidenţă calităţile sale de om politic şi patriot, într-o perioadă în care Moldova era frămîntată de luptele interne pentru tron şi ameninţată din ce în ce mai mult, pe plan extern, de pretenţiile Imperiului Otoman. Dar poate că mai impresionantă, în raport cu scurta durată a domniei sale, este calitatea de ctitor a lui Miron Barnovschi. Activitatea artistică patronată de voievod, reunind deopotrivă tradiţia culturală consacrată în secolele anterioare (XV şi XVI), cît şi aspiraţia spre cultura Renaşterii polone, manifestată de Miron Vodă [2], se constituie ca o punte de legătură între cele două perioade distincte în istoria artei moldoveneşti: epoca Movileştilor — „cîntecul de lebădă" al secolului XVI — şi epoca lui Vasile Lupu care exprimă în sinteză spiritul artistic al secolului XVII.

Nu este scopul acestui articol de a releva aportul lui Miron Barnovschi — ctitorul, în domeniul artei construcţiilor sau în cel al artelor decorative, ci reprezentarea însăşi, a domnitorului, ca document autentic al vremii sale.

O istorie a picturii medievale româneşti, privită din unghi de vedere iconologic, va trebui să acorde un spaţiu bine definit problematicii imaginii, ca martor al istoriei politice şi sociale. Într-o epocă în care reprezentarea vizuală era prescrisă şi autorizată de dogma creştin-ortodoxă — conservatoare şi rigidă în ceea ce privea virtuţile imaginii, situaţie ce a anchilozat evoluţia picturii în spaţiul de la sud şi est de Carpaţi pînă în pragul sec. al XIX-lea — în acest context deci, reprezentarea unor personaje reale cu implicaţii în viaţa politică, oferă interesante concluzii de istorie socială a artei. Ne referim desigur, la portretele votive, drept rezervat la început domnitorilor, prelaţilor şi boierilor, iar mai tîrziu, în secolele XVIII şi XIX, şi negustorilor, meşterilor constructori sau ţăranilor ctitori. Conceput ca o elocventă ilustrare a actului devoţiunii şi în acelaşi timp, implorare a protecţiei divine, tabloul votiv dezvăluie în substrat şi un alt aspect, cel al elogierii actului de donaţie şi implicit, a donatorului, cu nuanţate diferenţieri în Ţara Românească şi în Moldova, aspect ce va căpăta bogate semnificaţii în secolele XVI şi, mai ales, XVII, în acea epocă a „oamenilor noi" [3].

Deşi, cum spune cronicarul Miron Costin, Barnovschi a clădit în trei ani cît au realizat alţi domnitori în 20 sau 40 de ani [4], şi, aşa cum menţionează izvoare contemporane sau ulte-

---

* Mulţumim şi pe această cale lui Ştefan S. Gorovei pentru amabilitatea de a ne fi semnalat existenţa portretului lui Miron Barnovschi în documentul din 1627.

[1] Epoca istorică desemnată de domnia voievodului Miron Barnovschi este amplu reflectată de istoricul Aurel H. Golimas, *Un domnitor — O epocă*, Bucureşti, 1980; epoca artistică Miron Barnovschi a fost studiată de istoricul de artă Vasile Drăguţ, *O epocă artistică uitată: epoca Miron Barnovschi*, în *BMI*, nr. 1, 1973, p. 15—24.

[2] Cf. Aurel H. Golimas, *op. cit.*, p. 118.

[3] Categorie definită în literatura de specialitate din ţara noastră de către istoricul de artă Răzvan Theodorescu. (Vezi Răzvan Theodorescu, *Itinerarii medievale*, Bucureşti, 1979, capitolul „Cîţiva oameni noi, ctitori medievali", p. 37—94).

[4] Vezi Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1979, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rioare, portretul i-a fost „scris" în unele dintre aceste ctitorii [5], totuşi, nici o imagine a generosului voievod nu s-a păstrat pînă în zilele noastre.

Ceea ce n-au reuşit să ne restituie peste veacuri masivele zidiri, a împlinit un document emis de cancelaria din Iaşi a lui Miron Barnovschi la 9 decembrie 1627, împodobit, pe lîngă alte somptuoase decoraţii, cu portretul voievodului * (Fig. 1). Documentul, un hrisov solemn, se referă la înzestrarea mănăstirii „Uspenia" din tîrgul Iaşi (mănăstirea Barnovschi) cu satul Toporăuţi din ţinutul Cernăuţi şi apoi, închinarea acestei mănăstiri la biserica „Învierea Domnului" din Ierusalim [6].

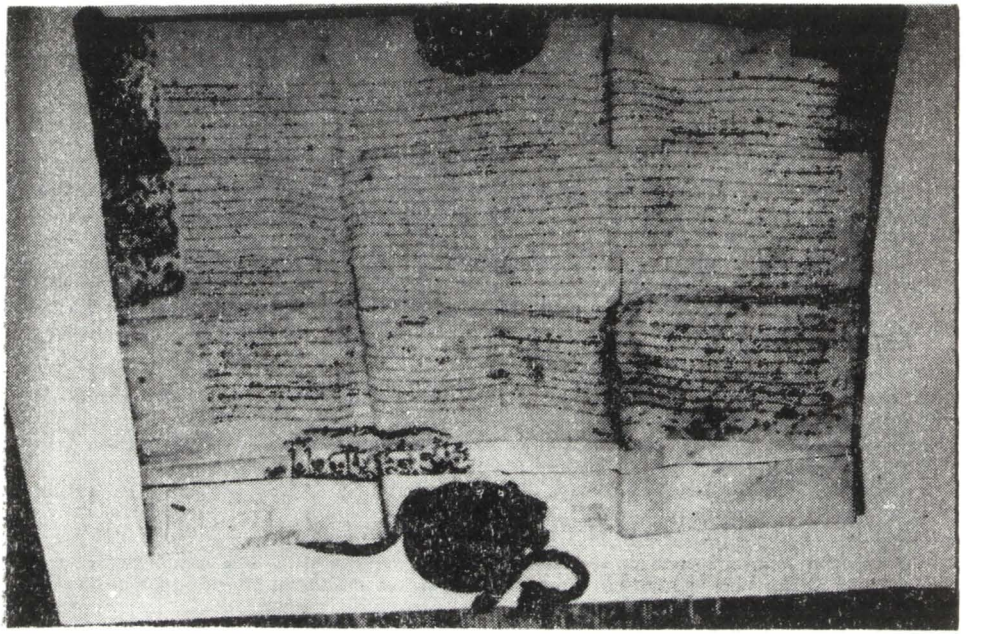

Figura 1

Actul de donaţie, ilustrat printr-un document fastuos, trebuia să exprime generozitatea prinţului român care nu precupeţea nici un efort material sau spiritual întru propăşirea credinţei, dar şi a faimei sale. De altfel, modelul documentului somptuos împodobit, nici nu era

[5] Existenţa portretului votiv al lui Miron Barnovschi la biserica Barnovschi din Iaşi, este atestat documentar de Paul de Alep (1653) şi de Melchisedec (1885), (cf. Aurel H. Golimas, *op. cit.*, p. 88); în aceeaşi lucrare este reprodusă o pictură din sec. al XIX-lea care, se pare, ar interpreta tabloul votiv din biserica mănăstirii Barnovschi. Un alt portret s-ar fi pictat, după spusele cronicarului Miron Costin, în biserica Stavropighiei din Lvov: „...şi au istovitu şi besérica acea mare în Liov în tîrgu, unde este şi chipul lui scris" (cf. Miron Costin, *op. cit.*, p. 79). În fine, în recentul album prezentat de Virgil Cândea şi Constantin Simionescu, *Mont Athos. Présences roumaines*, Bucureşti, 1979, p. 14, se afirmă că la mănăstirea Zografu unde şi Miron Barnovschi a făcut numeroase danii, ca mulţi alţi voievozi români, portretul domnitorului apare alături de cel al lui Vasile Lupu şi Antioh Cantemir, aici fiind vorba despre o reprezentare postmortem a lui Barnovschi.

* Exprimăm şi cu această ocazie întreaga noastră gratitudine profesorului Damian P. Bogdan pentru amabilitatea de a fi parcurs acest material, aducîndu-i preţioase observaţii.

[6] Documentul, aflat în patrimoniul Muzeului judeţean Suceava, este scris pe pergament, cu cerneală neagră, ocru şi cu chinovar, are dimensiunile de 63/73 cm şi prezintă pecete atîrnată. Este publicat integral în slavonă şi în traducere în *DRH*, A, XIX (Bucureşti, 1969), fără a se face nici o menţiune cu privire la portretul votiv ori la celelalte decoraţii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndepărtat în timp : predecesorul lui Miron Vodă, Radu Mihnea Basarab care domnise alternativ în Țara Românească și în Moldova, săvîrșindu-se chiar pe scaunul Moldovei în 1626, era cunoscut pentru înclinația sa spre lux, afișînd o „curte de alură împărătească" [7] din care făcuse parte și boierul Miron Barnovschi. Documentele emise de acest domnitor în Țara Românească purtau prețioase ornamente strălucind de abundența aurului folosit. Mai mult încă, voievodul se înfățișează pe sine, pe doamna sa și pe coconul domnesc, purtînd toți trei cu fală, coroanele cu fleuroni și pietre prețioase [8].

Întreaga decorație ornamentală a documentului emis de Miron Barnovschi la 9 decembrie 1627 prezintă patru fragmente : ornamentul inițialei din invocația verbală, semimedalion central cu Iisus-arhiereu, portretul votiv și subscrierea neautografă [9]. Miniatura este realizată

Figura 2

[7] Cf. Aurel Golimas, *op. cit.*, p. 29.

[8] Act emis de Radu Mihnea Voievod la 10 iulie 1614. Vezi Traian Ionescu-Nișcov, Maria Soveja, *Acte de cancelarie domnească*, București, 1974, ilustrația III.

[9] Deși descrierea detaliată a decorației miniate a documentului de la 9 decembrie 1627 a făcut obiectul unui articol anterior (v. Marina Ileana Sabados, *Un document cu portret*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în tempera, gama cromatică fiind destul de variată : alb, roşu-vermillon, roşu-garanţă, albastru-cobalt, verde diluat şi saturat, negru. Se foloseşte din abundenţă soluţie aurie.

Fără a fi însoţită de invocaţia simbolică [10], iniţiala B (de la Вь имѣ = în numele), este dispusă pe marginea stîngă a documentului, în jumătatea superioară (Fig. 2) şi prezintă, împreună cu întreaga ornamentaţie, o înălţime de 28,4 cm şi o lăţime de 7,3 cm. Compoziţia ornamentală este aproape indescifrabilă din cauza stării rele de conservare a acestui fragment de pictură (lacune ale stratului pictural, exfolieri). Se pare că fondul decoraţiei îl constituia soluţia aurie peste care au fost pictate motivele decorative, în culorile menţionate mai sus şi care nu s-au păstrat decît în mică parte, probabil din cauza ineficienţei adezivului faţă de soluţia aurie folosită.

La bază este reprezentată o mînă ţinînd un vrej ce se ramifică, dezvoltînd motive florale cordiforrme, flori de măceş, boboci de lalea. În jumătatea superioară a iniţialei ornamentate, se observă două fragmente de bandă striată longitudinal şi ştrangulată la un capăt, a căror relaţie în compoziţie este dificil de determinat ; integrate unui circuit continuu, ele ar putea să constituie conturul buclei superioare a literei „В".

Oricît de dificilă ar fi descifrarea iniţialei din invocaţia verbală, se poate afirma originalitatea motivului mîinii ţinînd vrejul ramificat. Este ştiut faptul că evoluţia decoraţiei documentelor moldoveneşti este mult mai lentă şi mai puţin inventivă decît cea a decoraţiei documentelor munteneşti. Timp de două secole (XV şi XVI), invocaţia simbolică şi iniţiala erau singurele elemente care primeau o sumară ornamentaţie formată din motive geometrice, semipalmete şi vrejuri subţiri. In Moldova, decorul din documente începe să se emancipeze abia la începutul secolului XVII, sub influenţa cancelariei munteneşti, şi datorită voievozilor Radu Mihnea, Simion Movilă şi Alexandru Iliaş care au domnit alternativ în Ţara Românească şi în Moldova. Dar şi acum acest decor este compus — în cazul invocaţiei simbolice şi al iniţialei — din vrejuri terminale, prezentînd în zona inferioară forma unui „lujer care cade şerpuind în jos ca o rădăcină adînc înfiptă în pămînt" [11]. Probabil că sursa de inspiraţie a ornamentului iniţialei din invocaţia verbală a documentului lui Barnovschi trebuie căutată în manuscrisele religioase a căror decoraţie a influenţat dintru început, ornamentul din documente.

In ceea ce priveşte abundenţa în folosirea soluţiei aurii, ca de altfel, amploarea pe care o ia ornamentul iniţialei invocaţiei verbale în documentul lui Miron Barnovschi, aceasta se datorează în mod cert influenţei directe a predecesorului său, Radu Mihnea [12]. Fiind vorba de un hrisov solemn, şi cu atît mai mult, referitor la o donaţie, voievodul dorea ca ansamblul, cît şi detaliul, să sugereze fastul, generozitatea şi puterea sa.

Semimedalionul reprezentînd pe Iisus-arhiereu este dispus pe mijlocul laturii orizontale superioare a documentului (Fig. 3) şi are un diametru de 12 cm. Iisus, înveşmîntat cu stihar şi felon aurii, apare în poziţie de orant, binecuvîntînd. Semicercul este mărginit la exterior de un vrej sinuos cu motive florale : boboci de lalea, flori cu corola în formă de cupă şi frunze lanceolate. Fondul albastru pe care se conturează silueta lui Iisus este presărat cu motive florale aurii.

Semimedalionul cu Iisus nu este independent din punct de vedere iconografic, ci este direct legat de reprezentarea portretului votiv aflat în dreapta documentului. Prezenţa lui în context se explică în legătură cu hramul bisericii din Ierusalim căreia i se face donaţia — „Învierea Domnului" — şi era firesc, aşadar, ca donatorul să invoce pe Iisus Hristos ca protector al său şi al casei domnitoare.

Portretul votiv al domnitorului Miron Barnovschi se desfăşoară pe marginile orizontală şi verticală din colţul drept al documentului (Fig. 4) ; are înălţimea maximă de 9,1 cm, cea minimă de 3 cm, lăţimea maximă de 7,5 cm şi cea minimă de 3 cm.

La stînga imaginii, din dreptul unui sfert de cerc, apare un înger binecuvîntînd chivotul bisericii închinate de voievod la Ierusalim. La dreapta, pe verticală, Barnovschi este repre-

---

votiv de la voievodul Miron Barnovschi, în *SCIA*, Seria artă plastică, Bucureşti, t. 29, 1982, p. 55—57), vom relua această descriere pentru a facilita urmărirea analizelor şi comparaţiilor operate în ansamblul materialului.

[10] Lipsa crucii este un fenomen care se mai întîlneşte în unele acte din Moldova în secolele XV, XVI, XVII (cf. Damian P. Bogdan, în *DIR*, *Introducere*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 76, nota 5).

[11] V. Traian Ionescu-Nişcov, Maria Soveja, *op. cit.*, p. 20.

[12] Idem, p. 20—21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

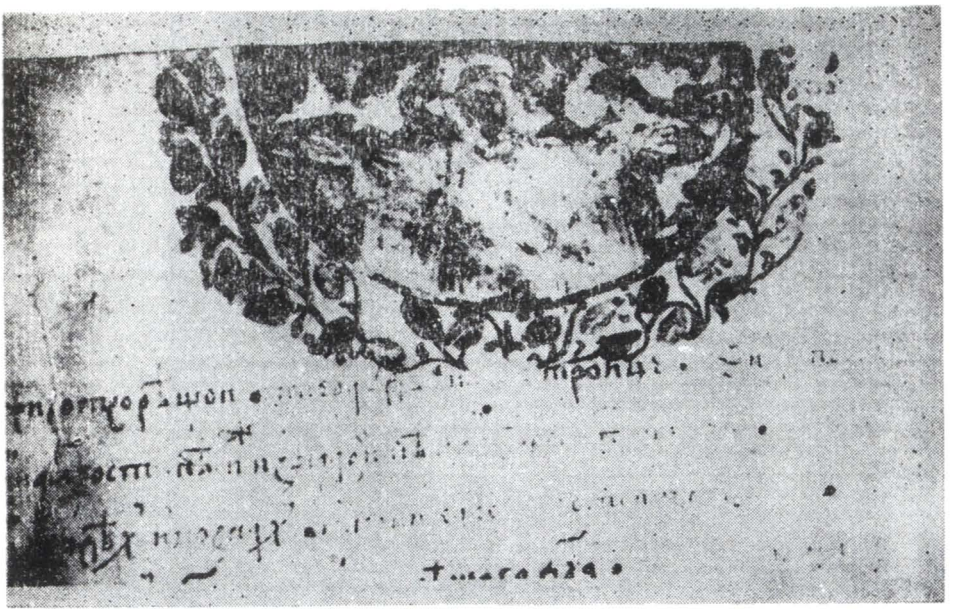

Figura 3

zentat în picioare, semiprofil, ţinînd în mîna dreaptă chivotul [13]. În redarea portretului voievodului, miniaturistul a surprins unele trăsături care, este posibil, individualizează portretul, în ciuda schematismului desenului. Astfel, figura apare energică, robustă, cu barbă şi mustăţi negre, ilustrînd descrierea pe care i-o făcea cronicarul Miron Costin : „Era la hirea sa Barnovschii-vodă foarte trufaş şi la portul hainelor mîndru, iară la inimă foarte direptu şi nelacom şi blîndu" [14]. Desenul clar conturat al sprîncenelor arcuite conferă figurii o expresie spiritualizată care ne reaminteşte că avem de-a face cu o personalitate de elevată cultură. Mîndru la portul hainelor — cum specifica cronicarul, cu un fin simţ al observaţiei — apare Barnovschi şi în acest portret : peste anteriul lung, strîns în mijloc, de culoare cenuşie, încheiat cu brandemburguri de la gît pînă la brîu, voievodul poartă caftan auriu — simbol al bogăţiei şi puterii sale politice — împodobit cu guler larg, din blană de samur. Domnitorul poartă coroană de aur cu fleuroni şi rubine, ceea ce, pentru vremea aceea în care puterea otomană devenea din ce în ce mai dominatoare, este un act de curaj şi o demonstraţie a spiritului de independenţă ce aminteşte de epoca de aur a secolelor trecute, cu atît mai mult cu cît portretul astfel reprezentat, se înfăţişa pe un hrisov solemn, deci în cadrul unor relaţii externe şi nu pe un manuscris cu circulaţie restrînsă (religios). Miron Barnovschi este printre ultimii domni moldoveni care afişează pompa de curte bizantină într-o vreme de grave ameninţări din partea turcilor. În acelaşi timp, el posedă principalele trăsături care să-l încadreze categoriei de „homines novi" : susţinător al patronajului artistic şi protector al ortodoxiei, dovada cea mai apropiată fiind chiar biserica Barnovschi, de curînd construită şi acum închinată bisericii „Învierii" de la Ierusalim ; iubitor de fast, calitate pe care şi-a cultivat-o încă înainte de a fi ales voievod, la curtea luxoasă a lui Radu Mihnea Basarab.

În ceea ce priveşte chivotul bisericii „Adormirea Maicii Domnului" din Iaşi, avem de-a face, desigur, cu o reprezentare convenţională. Astfel, dacă în realitate, biserica mănăstirii

---

[13] La stînga imaginii, la baza îngerului, apare o inscripţie în slavonă, scrisă pe două rînduri, cu alb :"Іѡ Мироu в/.../Могила воивода" (Io Miron (?) Moghila Voievod). Se remarcă scrierea lui "и" în ligatură cu „М" şi „Р" în cazul "мирон» şi, de asemenea, "и" în ligatură cu "г" în numele "могила". Nu este descifrabilă particula „BI...".

[14] Vezi Miron Costin, *op. cit.*, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

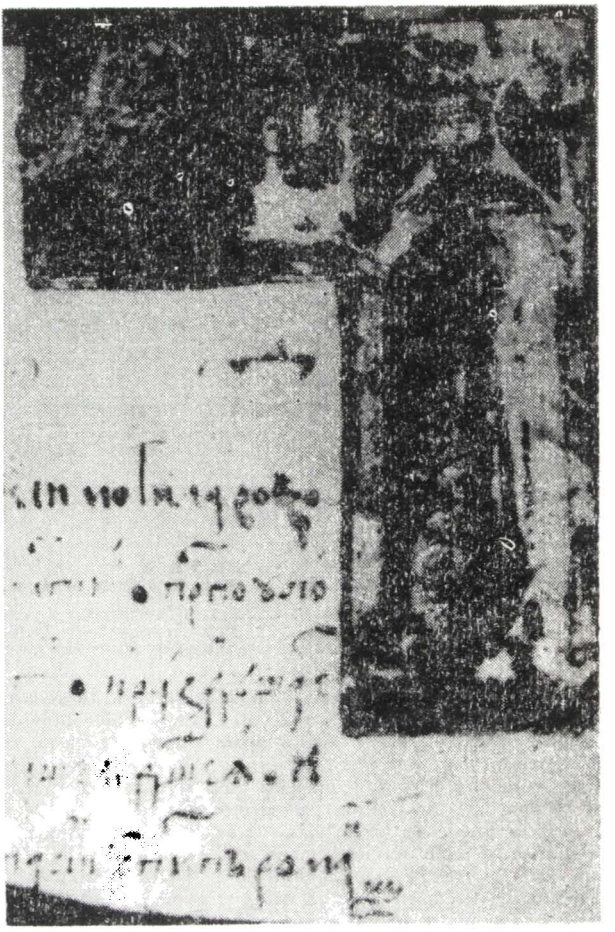

Figura 4

Barnovschi are o masivă turlă octogonală pe naos și turnul de apărare pătrat, deasupra pridvorului, în miniatură apar trei turle subțiri dintre care, cea din stînga ar corespunde altarului, situație neconformă cu realitatea, căci pe altar nu se construiau turle. Menționăm totuși, prezența turlei de deasupra naosului, precum și acoperișul segmentat, ceea ce dovedește că miniaturistul era mai curînd familiarizat cu caracteristicile arhitecturii moldovenești din secolele XV—XVI, decît cu inovațiile aduse de epoca lui Barnovschi, în prima jumătate a secolului XVII [15].

Armonios pusă în pagină, miniatura cu portretul votiv este relaționată semnificativ cu medalionul reprezentînd pe Iisus-arhiereu, dispus în centrul marginii superioare a documentului. Comparînd portretul votiv, în formula sa dezvoltată, din documentul lui Barnovschi, cu tablouri votive din documente muntenești care îl preced [16] sau îi urmează [17], se

[15] În special, referitor la sistemul defensiv al arhitecturii religioase din această perioadă.

[16] Vezi Traian Ionescu-Nișcov, Maria Soveja, *op. cit.*, ilustrația III (Act emis de Radu Mihnea Voievod la 10 iulie 1614).

[17] Idem, ilustrațiile : IX (Act emis de Matei Basarab Voievod la 9 aprilie 1646) ; X (Act emis de Matei Basarab Voievod la 21 mai 1651).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constată diferențele de paginare a compozițiilor : în timp ce în documentele din Țara Românească portretul votiv alcătuiește o compoziție concentrată, încadrată, cu voievodul și doamna sa de o parte și de alta a imaginii unui sfînt protector care îi surmontează, în cazul la care ne referim compoziția este desfășurată, alcătuindu-se din fragmente aparent izolate, amintind, prin ordinea dispunerii personajelor — Iisus, înger intercesor, voievod — chiar dacă inversată, formula iconografică clasică a tablourilor votive întîlnite în pictura murală moldovenească din veacul anterior.

Ultimul element decorativ al documentului din 9 decembrie 1627 este subscrierea neautografă (Fig. 5). Încă o dată, influența cancelariei muntenești a lui Radu Mihnea își are

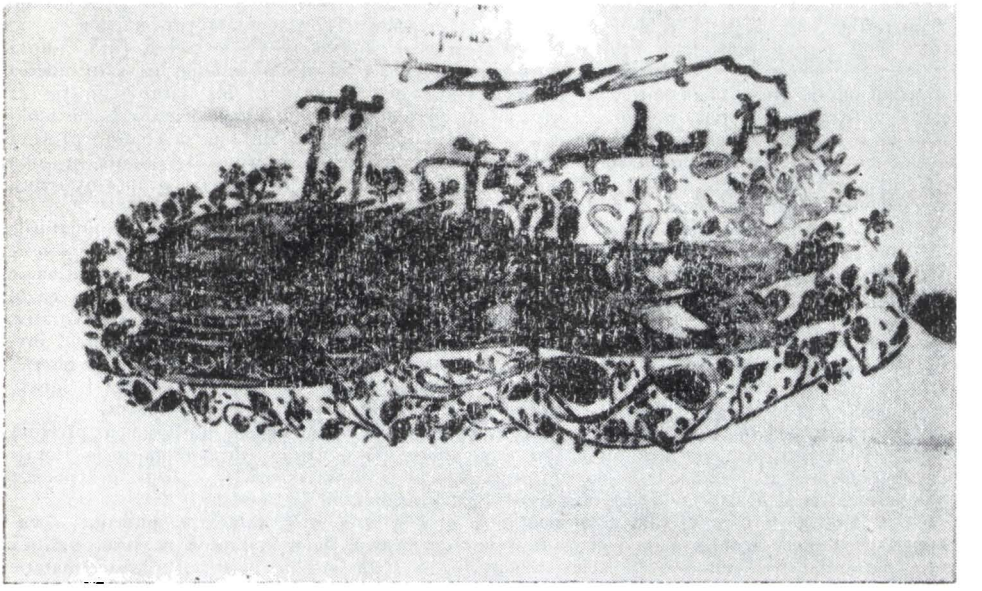

Figura 5

rolul său determinant, căci în timpul acestui voievod, semnătura neautografă, bogat decorată și strălucind de aur, tinde să se statornicească [18].

În documentul lui Barnovschi, semnătura neautografă, situată la baza textului, înspre stînga, avînd o înălțime de 12 cm și o lățime de 27,5 cm, este un pseudomonocondil de formă amplă și decorativă. Ornamentația mixtă a semnăturii este formată din motive vegetale, zoomorfe, antropomorfe și teratologice : rozete, vrejuri albe cu flori roșii în formă de cupă aplatizată, șerpi, pești, cap de înger, dragoni și alte motive al căror model este mai greu descifrabil. Subscrierea este înconjurată de vrejuri scurte cu boboci de lalea și flori în formă de cupă, iar deasupra apar litere etajate. Fondul ornamentului este albastru cobalt iar contururile și motivele din interior sînt aurii.

De la semnăturile simple, neîmpodobite, din documentele moldovenești ale secolelor anterioare și pînă la semnătura neautografă a lui Barnovschi, un singur moment prefigurează această bogăție decorativă : este vorba despre remarcabilii monocondili la subscriere, din timpul lui Ștefan Tomșa II [19]. Însă frumoasa semnătură neautografă din documentul lui Barnovschi nu-și găsește asemănare, prin bogăția și varietatea motivelor decorative, cît și prin eleganța formelor, nici măcar la sursa sa de inspirație — cancelaria Țării Românești.

*

Se cuvine ca, în urma prezentării documentului emis de Miron Barnovschi la 9 decembrie 1627, să sintetizăm cîteva concluzii.

[18] Idem, p. 23.

[19] Cf. Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, I, București, 1978, p. 319—320.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cea mai importantă, desigur, se referă la portretul votiv, unic din două puncte de vedere: întîi, ca singura reprezentare autentică a voievodului Miron Barnovschi, apoi ca unicul portret reprezentat într-un document moldovenesc.

Singura menţiune referitoare la portretul votiv din documentul lui Barnovschi a făcut-o istoricul N. Grigoraş[20] care propune ipoteza realizării miniaturii de către „Anastasie Crimca sau vreunul din cei mai buni ucenici miniaturişti ai săi, din mănăstirea Dragomirna". Ipoteza apare firească, ţinînd seama de faptul că mitropolitul Anastasie Crimca s-a aflat în apropierea domnitorului Miron Barnovschi, ca sfătuitor al acestuia în momentele de decizie, cum a fost acela al promulgării „Regulamentului" din 20 septembrie 1626, referitor la viaţa monahală.

Am operat cîteva comparaţii sumare a miniaturilor din document, cu cîteva miniaturi din manuscrisele realizate de Anastasie Crimca şi ucenicii săi, în mănăstirea Dragomirna. Comparaţiile s-au axat în primul rînd asupra reprezentării fizionomiilor personajelor, în al doilea rînd asupra elementelor arhitecturale cu caracter autohton şi în al treilea rînd, asupra repertoriului decorativ[21]. În primul caz, s-a remarcat acelaşi desen sintetic, în surprinderea principalelor trăsături fizionomice, fie că este vorba despre portretul lui Barnovschi, fie de cel al lui Anastasie Crimca[22], sau al oricărui alt personaj din miniaturile manuscriselor şcolii de la Dragomirna: astfel, linia subţire a unei dintre sprîncene, se continuă desemnînd profilul nasului (în cazul portretului lui Barnovschi, în ciuda deteriorării peliculei de culoare în zona feţei, se poate observa că linia sprîncenei din stînga se continuă în jos), iar ochii sînt reduşi la două puncte negre cu o scurtă prelungire arcuită.

În ceea ce priveşte decorul arhitectural cu caracter autohton, reprezentat în miniaturile lui Crimca, se poate afirma ca o certitudine existenţa lui, concretizată în acele turle zvelte cu acoperişuri conice înalte, presărate ca un leit-motiv printre celelalte arhitecturi convenţionale din fundalurile scenelor, fie că au sau nu, legătură cu aceste din urmă elemente; în cazul chivotului bisericii donate de Barnovschi apar trei turle, avînd acelaşi caracter decorativ, lipsit de o funcţionalitate strictă. Mai mult, în miniatura „Moise şi Aron" din *Psaltirea*, inv. 6/1934[23] de la Dragomirna, Chivotul Legii este reprezentat sub forma miniaturii unei biserici moldoveneşti cu turlă pe bază pătrată deasupra naosului şi acoperiş segmentat, căreia îi lipsesc doar turlele marginale pentru a nu se identifica cu chivotul bisericii din document.

În sfîrşit, se poate constata că scenele miniate din manuscrisele lui Crimca prezintă deseori vrejuri cu flori, încadrîndu-le sau flancîndu-le pe o latură. Printre motivele florale mai des repetate apar cele cu corola în formă de cupă, florile de măceş (rozeta), ori frunzele lanceolate pe care le întîlnim şi în miniaturile documentului lui Barnovschi.

Un alt aspect care se cere a fi menţionat în concluzie este calitatea, abundenţa şi varietatea decoraţiei care face ca documentul să-şi depăşească funcţionalitatea sa strict politică şi să pătrundă, prin intermediul artei miniaturii, în sfera artelor plastice. Această mutaţie valorică se petrece ca urmare a voinţei domnitorului de a-şi demonstra prin faţă şi fast, puterea sa politică din ce în ce mai ameninţată, atît din exterior cît şi din interior.

Dacă în documentele din secolele XV şi XVI (ca să nu mai vorbim de modestia ornamentului în cele din secolul XIV), decoraţia este cu totul auxiliară, împodobind cu timiditate invocaţia simbolică şi iniţiala invocaţiei verbale, mai rar subscrierea, în această perioadă, singura calitate artistică a documentului fiind determinată de măiestria caligrafului, în secolul XVII ornamentul din documente capătă o importanţă tot mai mare. Fenomenul se desfăşoară *cu precădere în Ţara Românească, în timp ce cancelaria moldovenească îi acordă o mai mică* importanţă. În acest context, documentul lui Miron Barnovschi, prin amploarea pe care o ia ornamentul, se situează pe un loc de excepţie.

Pe de altă parte, trebuie să remarcăm varietatea repertoriului decorativ care foloseşte cu dezinvoltură, în compoziţii complexe (aşa numitul decor mixt), motive vegetale, zoomorfe, antropomorfe şi chiar teratologice. Nu putem să nu amintim, pentru a opera cele mai simple comparaţii, de repertoriul decorativ restrîns al ornamentaţiei documentului din secolele anterioare, format din motivul palmetei ori cel al frunzei de acant, în cîteva formule stilizate. Mai bogat este repertoriul decoraţiei din documentele lui Radu Mihnea, în care apar motive florale şi zoomorfe.

Purtător al unicei reprezentări de epocă a voievodului patriot Miron Barnovschi şi în acelaşi timp, operă de artă de autentică valoare, mărturie a continuităţii şcolii de miniatură medievală românească, documentul din 9 decembrie 1627 îşi justifică cu prisosinţă dreptul de a fi recunoscut în bogatul patrimoniu al artei româneşti.

---

[20] N. Grigoraş, *Mitropolitul Anastasie Crimca (1600—1629)*, în *MMS*, an XXXIV, nr. 3—4, 1958, p. 307.

[21] Cf. G. Popescu-Vîlcea, *Anastasie Crimca*, Bucureşti, 1972 (ilustraţii).

[22] *Ibidem*, ilustraţia I.

[23] *Ibidem*, ilustraţia XXXVII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COORDONATE POLITICE EUROPENE ÎN SECOLUL XVIII. INTERFERENȚE ROMÂNEȘTI

DE

LEONID BOICU

În istoria raporturilor politice internaționale, secolul XVIII reprezintă o perioadă probant distinctă. Afirmația este valabilă pentru întregul continent și, cu deosebire, după cum vom vedea, pentru zonele sale centrală, estică și de sud-est. Locul pe care l-au ocupat Principatele Române [1] în evenimentele politice ale timpului continuă să formeze un obiect de studiu de netăgăduit interes, ceea ce explică abundența — fie ea și relativă — a literaturii istorice care i-a fost consacrată și reușita unor încercări de sinteză în materie, dintre care unele de dată recentă [2].

Marile transformări care s-au petrecut în economie, ideologie și politică în secolul XVIII dau contur ideii de lume unitară, implicațiile și urmările războaielor maritime și ale luptelor anticoloniale propulsînd în conștiința publică politică America și Asia. Încă de la începutul secolului Rusia dobîndește atribute de putere continentală, iar declanșarea, apoi agravarea chestiunii orientale și lupta popoarelor pentru emancipare înalță sud-estul continentului pe o treaptă superioară a însușirii conceptului de Europa. Am cădea însă într-o gravă eroare dacă am detașa această viziune de relațiile socio-politice, spirituale în general, foarte inegale, secolul XVIII fiind interstițiul tuturor contradicțiilor imaginabile. La cumpăna secolelor XVII și XVIII, sud-estul european nu depășea în secțiune structurală feudalitatea-i particulară, iar în viața spirituală ceea ce s-a numit preiluminism. Apoi, iluminismul „clasic" în extensiune universală a rămas cantonat multă vreme în cetatea filosofilor, rupt de acțiunea practică [3] și, uneori, deviat de la realitatea istorică elementară, încît faptul că Voltaire excludea [4] „Tracia" din Europa secolului XVIII, iar Ecaterina II făcea confuzii în privința individualității etnice a românilor, nu constituie note de senzație. Pe de altă parte, William Penn a lansat în 1693 un proiect de parlament sau stat european cu delegați ai statelor, între care *Rusia* și *Imperiul otoman* [5], dar dialogul intelectual între sud-estul și restul continentului nu este încă înfiripat, cererea academiei berlineze către Dimitrie Cantemir de a prezenta detalii despre această lume necunoscută rămîne un caz de excepție [6]. Iată însă că interesele economico-politice și confruntările militare au devansat, în acest subiect, „purtătorii de idei", oferind oamenilor politici o mai mare deschidere pentru definirea Europei, numai că, trebuie să recunoaștem, a unei *Europe politice*. De altfel, termenul se întîlnește frecvent în acordurile internaționale în accepțiunea sa geografică corectă.

La începutul secolului XVIII, Europa politică, inclusiv estul și sud-estul ei, era însă mult mai aproape de sensul modern al termenului decît am fi înclinați să credem dacă ne

---

[1] Denumirea Principatele Române se referă numai la Moldova și Muntenia, iar cea de țările române desemnează toate provinciile românești.

[2] Vezi, de pildă, Ven. Ciobanu, capitolul *1699—1815*, în *România în relațiile internaționale, 1699—1939*, Iași, 1980.

[3] Alexandru Duțu și Pompiliu Teodor, *Iluminismul în centrul și sud-estul Europei și implicațiile sale socio-politice*, în *RdI*, 2/1980, p. 2245—2246. (Studiul este forma amplificată a raportului prezentat de autori la cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice, București, august 1980).

[4] *Ibidem*, p. 2246.

[5] J. B. Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 122.

[6] Alexandru Duțu, *Comunication intelectuelle et image de l'Europe*, în *RESEE*, 2/XXI, 1983, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lăsăm seduşi de „înaltele spirite nepractice". Este momentul cînd Principatele Române intră ferm şi ireversibil în sistemul (dacă se poate spune, şi se poate spune dacă ne referim la desăvîrşirea procesului) politic continental, pentru ca apoi curente ale culturii şi ideologiei occidentale să nu fie pur şi simplu preluate aici, ci prelucrate şi adaptate specificului naţional sau regional, fie şi cu o tentă anacronică. Invocînd moravurile, nu puţini au fost cei care au socotit mai nimerit să plaseze, sub acest raport, sud-estul continentului în Asia. Ce-i drept, turpitudinile asiatico-levantine dădeau o anume „faţă" maculată zonei, dar în spatele ei societatea era drenată de efluvii de idei şi tentative concrete firav modernizatoare, timide şi confuze. Bibliotecile Cantacuzinilor şi Mavrocordaţilor, de pildă, reforme ale acestora din urmă, ca şi ale altora care i-au succedat, poartă pecetea unei gîndiri cu antenele orientate spre receptarea noului. Dar traducerea lui în viaţă întîrzie sau se face deformat din pricina „lestului" feudal covîrşitor, şi încă al unui feudalism contaminat de iradieri asiatice.

Este adevărat că aceste minţi mai mult sau mai puţin luminate, investite cu rangul şi puterea deciziei politice, sînt opace faţă de suferinţele semenilor „de jos", că „jefuie barbar". Dar care nobil sau prinţ din apusul continentului nu-şi spoliază supuşii ? În frunte plasîndu-se însuşi regele absolut, fie el soare sau nu. Acesta din urmă îşi stoarce aservitii pentru confecţionarea şi întreţinerea propriei străluciri, în vreme ce domnitorii fanarioţi o fac cu mai mult zel nu numai pentru că supuşii sînt un popor străin lor ca etnie, ci şi pentru că le-o cere condiţia precară a demnităţii şi poruncile puterii suzerane cu vistieria mereu goală. Diferă foarte puţin mijloacele. Mentalitatea este, în esenţă, aceeaşi, deşi imanentă unei „geografii a mentalităţilor" [6a], adică varietăţii.

În pofida disponibilităţilor modernizatoare, oamenii de stat, căci despre ei este vorba, rămîn puternic marcaţi de concepte şi habitudini feudale. Pentru ei, ca şi pentru Ludovic XVI, naţiunea o formează categoriile sociale privilegiate, poporul ataşîndu-i-se doar ca factor şi sursă indispensabile existenţei celor dintîi şi a statului întruchipat de monarh. În acest sens, poporul este obiect al filantropiei şi îngrijirii „prinţului luminat". Se înţelege de la sine că ideea autodeterminării *naţionale a popoarelor le era cu totul străină*. Aceşti împăraţi, regi şi prinţi ai secolului XVIII erau, prin concepţie, mai mult apropiaţi de Carol I Stuart, răposat pe eşafodul revoluţiei engleze, care afirmase convingerea că „supusul şi suveranul sînt două lucruri cu desăvîrşire deosebite", decît de principiile anului 1789 cu care, în timp, erau contemporani. Iată de ce se cuvine ca, atunci cînd studiem raporturile politice interstatale în secolul XVIII, să ne ferim de exagerarea înrîuririi pe care au avut-o oamenii, ideile şi curentele înnoitoare, moderne asupra autorităţii politice de „drept divin". Politica externă este un apanaj exclusiv al prinţului, marcat, cum am spus, de concepte şi habitudini feudale, care continuă, de regulă, cu aceleaşi instrumente, vechi direcţii în relaţiile internaţionale, direcţii pretins naturale, inexorabile, încît influenţa noului orizont ideatic al epocii rămîne, în fond, o podoabă a spiritului cultivată în saloane sau în exerciţiul epistolar, timid tradus în viaţă pe plan intern şi ignorat de *practica* raporturilor internaţionale, în ciuda recunoaşterii etniilor „antice" sub influenţa umanismului şi iluminismului („Dacia romană" în cazul românilor).

Oamenii de stat ignorau popoarele nu numai ca entităţi naţionale, ci adesori şi etniile, zămislind proiecte de împărţire a lor graţie unor impulsuri izvorîte din calcule ale puterii tipic feudale. Pentru cîrmuitorii Rusiei, ca şi pentru indiferent care alţii, nu exista în secolul *XVIII, de pildă, o „problemă română" în sensul emancipării naţionale*, conceptul având o semnificaţie diferită de cea modernă. Pentru Rusia feudală se năştea o problemă a Moldovei şi Munteniei care nu îmbrăca forma unui obiectiv politic naţional, ci al unuia, este adevărat individualizat sub aspectul strategic şi al statutului lor juridico-politic particular, topit într-o largă viziune antiotomană, de avans în sud-estul continentului în numele „slobozeniei" şi al ortodoxismului. Constatările privitoare la Rusia pot fi extinse şi asupra Austriei, animată de idei anexioniste de esenţă feudală. Termenii preferaţi erau cei de naţiune greacă pentru popoarele ortodoxe din Imperiul otoman şi de naţiune iliră pentru ortodocşii din Imperiul habsburgic. S-a spus [7] că prin pacea de la Utrecht (1713) englezii au impus modificarea dreptului public internaţional prin ordonarea succesiunii la tronul Spaniei : succesiunile monarhice şi princiare vor fi reglementate nu potrivit dreptului de ereditate al suveranului, ci în conformitate cu interesele şi voinţa popoarelor ; suveranul nu mai este un proprietar al regatului, ci un uzufructier ; este doctrina care a triumfat în Anglia în 1688. Trebuie să facem însă

[6a] Este expresia fericită reluată de Sorin Antohi pentru a defini una din coordonatele operei lui Al. Duţu (vezi „Cronica", Iaşi, nr. 46 (1033) din 15. XI. 1985, p. 4).

[7] Emile Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, t. I, Paris, 1925, p. 239—240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precizarea că principiul aplicării voinței și intereselor poporului a fost declarat și practicat — atît cît a fost — în Anglia la 1688, apoi reafirmat la pacea de la Utrecht, dar nu și aplicat (nu poporul spaniol și-a ales suveranul, ci Puterile interesate printr-o tranzacție), atunci ca și mai tîrziu, și aceasta în pofida „intrusiunii" teoretice (efect al „vremurilor noi").

În această ordine de idei, simptomatic este planul din 1737 al lui d'Argençon (secretar de stat al Afacerilor străine ale Franței între 1744 și 1747) care propunea împărțirea Turciei prin crearea în Orient a atîtor state, cîte familii suverane existau în Europa, fiecare dintre ele urmînd să ia în stăpînire cîte un stat [8]. Ce-i drept, calculul nu venea în contradicție cu esența iluminsmului politic (al „prințului bun și luminat" păstorind popoarele), dar contravenea manierei în care era receptat iluminismul în societatea „luminată" luată ca întreg, adică diminua pînă la eliminare cel de al doilea termen al ecuației sociale : „supușii".

Oricum, redescoperirea de umaniști a entităților etnice și atribuirea vechilor nume (Dacia în cazul românilor) dezvoltase un curs ireversibil al ideilor și cu implicații politice (de pildă, ideea de „reconstituire a Daciei" în secolul XVIII). Sasul Johann Filstich, începînd în 1728 să scrie o istorie a Munteniei își motiva astfel încercarea : „să văd de nu cumva s-ar putea întocmi în același timp ca și pentru celelalte neamuri întîlnite în Europa, *acum cînd pretutindeni aproape toate stirpile neamurilor după măsura putinței sînt scoase la iveală din izvoarele ce s-au mai păstrat după atîtea schimbări ale sorții...*" [9] (subl. ns.).

Procesul de individualizare a entităților etnice, apoi naționale, era însă jugulat în planul practicii politicii internaționale de mentalitățile feudale ce stăpîneau mințile oamenilor de stat de decizie servind interesele marilor Puteri și de însuși sistemul relațiilor interstatale în secolul XVIII, adică de sistemul echilibrului de forțe ca fundament al dreptului ginților care conduce la împărțirea teritoriilor pentru o „justă" balanță a forțelor menită să asigure pacea și liniștea lumii [10].

Firește, acest echilibru n-a fost static, ci în continuă mișcare, un echilibru frecvent dezechilibrat și refăcut în articulații mai mult sau mai puțin modificate. În această complexă procesualitate s-au petrecut schimbări de forțe în care popoarele subjugate au jucat un anume rol grație poziției lor geo-politice și a străduințelor către emancipare. Ceea ce a dominat însă în politica internațională au fost interesele de stat, care se confundau, pînă la un punct, cu interesele păturilor sociale conducătoare, în primul rînd cu suveranul. În această privință, istoricul nu poate decît să subscrie la considerațiile lui Albert Sorel [11] : mai presus de toate se află statul, iar monarhul era însuși statul ; totul este rațiunea de stat : „cine nu cîștigă nimic, pierde" scria Ecaterina II ; „războiul este marele instrument al domniei, argumentul suprem al rațiunii de stat". Războaiele secolului XVIII au cauzat pierderea a peste 5 milioane de vieți (față de 3 milioane în secolul XVII), din care 900 000 (600 000 din pricina bolilor) sînt datorate războaielor cu Imperiul otoman [12].

Există — continuă Albert Sorel — o limită a cuceririlor, Europa neavînd teritorii ale nimănui, încît cineva nu se poate îmbogăți decît în paguba altuia ; toate Puterile sînt însă de acord să nu permită niciuneia dintre ele să se ridice mai presus de altele ; cine pretinde partea leului își vede rivalii aliniați contra sa ; în felul acesta se formează între marile state un fel de asociație cu participare ; ele înțeleg să conserve ceea ce posedă, să cîștige proporțional cu mizele lor și să interzică fiecăruia dintre asociați să facă lege altora ; este ceea ce se cheamă balanța forțelor sau echilibrul european ; așadar, „echilibrul nu este deci nici un principiu de ordine, nici o garanție a dreptului", deși fiecare stat conservă în arhivele sale acte pe care le folosește pentru a revendica teritorii cînd o poate face, de unde și tratatele de împărțiri (cazul Poloniei, cel al Bucovinei în 1775 etc.) ; domină însă rațiunea de stat, invocarea „drepturilor" căzînd în rangul subsidiar, chiar al pretextelor insidioase.

Depozitarul rațiunii de stat este suveranul — un principiu care nu este contestat nici în vestul nici în estul continentului. Au apelat la el și domnitorii fanarioți, numai că imperativul

---

[8] Albert Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV. La mission du marquis de Villeneuve. 1728—1741*, Paris, 1887, p. 311 ; T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281—1913)*, Paris, 1914, p. 273—277.

[9] Johann Filstich, *Încercare de istorie românească*. Studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster. Traducerea Radu Constantinescu, București, 1979, p. 23.

[10] Albert Sorel, *La question d'Orient au XVIII-e siècle*, Deuxième édition, Paris, 1889, p. 17.

[11] Idem, *L'Europe et la révolution française*, vol. I, Paris, 1908, p. 1, 19, 27, 33, 34. 36—38, 43.

[12] B. Z. Urbanis, *Bilanz der Kriege. Die Menschenverluste Europas vom 17 Jahrhundert zur Gegenwart*, Berlin, 1965, p. 303—306, 308.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor a fost subminat din exterior pentru că nu erau suverani, ci vasali, și din interior pentru că erau nelegitimi, fanarioți, deci străini, chiar dacă se înrudeau cu pămîntenii. S-a afirmat — și pe bună dreptate — că această concepție a balanței sau echilibrului de forțe duce la o modernizare a gîndirii politice, plasînd în plan secundar concepția dreptului divin sau dinastic și propagă preeminența rațiunii de stat în raporturile internaționale [13]. Numai că, am adăuga noi, rațiunea de stat nu depășește în teorie și practică limitele gîndirii și practicii feudale.

Această din urmă precizare nu trebuie redusă la esența ei elementară. Rațiunea de stat înseamnă mai mult decît apelul la zeul Marte, căruia i se alătură acum cu o tot mai mare frecvență și greutate Mercur. Referindu-se la 17 august 1756 la restabilirea comerțului între Rusia și Franța, Vergennes observa că „oricît de mare ar fi distanța între un stat și altul, comerțul singur poate să le apropie" [14]. Suveranul care întruchipează statul și rațiunea de stat nu se poate sprijini pe o deviză decît în măsura în care în spatele ei se află forțe sociale interesate și slujite, soarta țarului Pavel I fiind edificatoare în acest sens, și înaintea sa cea a lui Ludovic XVI. De altfel, monarhii simt și înțeleg propria lor condiție și nu-și îngăduie decît prin amnezie extravaganțe și aventuri care să dăuneze rațiunii de stat, chiar în Rusia secolului XVIII cînd favoritismul la Curte nu era — cum spunea cineva — un scandal, ci o instituție.

Firește, acești monarhi uzează de o putere aproape discreționară (deși, cum am spus, oarecum limitată), iar politica externă este apanajul lor personal, încît „secretul regelui" (Le secret du Roi) nu funcționează numai la Paris, ci și la Viena, Berlin și Petersburg, cu excepția Constantinopolului unde secretul nu era posibil, totul fiind de cumpărat și vîndut. Există, desigur, și o anume etică politică, dar foarte labilă, precisă doar în formele de reprezentare și protocol. Chetardie, ambasadorul Franței în Rusia, scria în iunie 1741 : „eu cred că, dacă ambasadorii sînt considerați ca spioni în serviciul stăpînului lor, ei nu trebuie să exercite această materie pentru alții" [15], ceea ce rareori se întîmplă și tocmai de aceea ambasadorul mai mult disculpa decît încrimina.

În estul continentului, ochii și urechile oamenilor de stat europeni sînt îndreptate asupra celor două Puteri în decădere, Polonia și Imperiul otoman, și nu există cabinet sau om de stat care să nu aibă un proiect de împărțire a acestui din urmă imperiu ținut în rezervă pentru momentul oportun [16]. S-a ajuns chiar, dacă se poate spune așa, la o tehnică a elaborării și negocierii planurilor de rapturi și divizări teritoriale în virtutea echilibrului de forțe.

Marile Puteri uzează și de arma ideologică într-o gamă relativ restrînsă, pe primul loc situîndu-se în zona ortodoxiei balcanice religia pentru că dușmanul este unic, „păgîn" și neconvertibil. Aceasta a fost, ce-i drept, o puternică armă ideologică, nu însă hotărîtoare, de vreme ce în spatele ei se ascundeau țeluri pămîntene ușor detectabile. Ludovic XIV, de pildă, persecuta protestanții din Franța, dar sprijinea pe cei din Ungaria (Rákóczi) în contra Austriei catolice, încît Friedrich II n-a exagerat prea mult cînd a afirmat că un papă care ar vrea să predice cruciade în secolul XVIII „n-ar aduna 20 de strengari" [17] voluntari. Majoritatea covîrșitoare a populației din sud-estul Europei este atașată însă bisericii și-și așteaptă izbăvirea din partea Puterilor creștine, dar tot mai mulți sînt cei care descoperă în prezumptivii eliberatori niște acaparatori care folosesc „cuvîntul domnului" pentru propriile lor interese egoiste.

Un loc cu totul particular l-a jucat în politica Rusiei lozinca eliberării popoarelor creștine din Imperiul otoman, tocmai datorită comunității religioase între ruși și popoarele oprimate, a relațiilor spirituale, în general. Referindu-se la secolul XVIII, N. Iorga observa că rușii fac cuceriri, dar în pămînt rusesc (Azovul, Crimeea etc.), și că, „în acest timp, funcțiune de ofensivă imperialistă face Austria, și numai Austria. *Cît e liberă la Rin*, din partea Franței, și din Italia, ea anexează în Balcani" [18]. Ni se pare evident că N. Iorga a greșit în

---

[13] Köpeczi Bela, *La formation des grandes Puissances au XVII-e et au XVIII-e siècle*, în *XV Congrès internationale des sciences historiques, Bucarest. 10—17 Août 1980. Raports II. Chronologie*, Bucarest, 1980, p. 450.

[14] Jean C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France (1728—1810)*, Bucarest, 1915, p. 192.

[15] *La Cour de la Russie il y a cent ans. 1725—1783. Extraits des dépêches des ambassadeurs Anglais et Français*, Berlin, 1858, p. 85.

[16] Albert Vandal, *Napoleon et Alexandre*, t. I, Paris, 1896, p. 5.

[17] *Mémoires de Frédéric II*, t. I, Paris, 1866, p. 54.

[18] N. Iorga, *Imperiul austriac și cel rus în dezvoltare paralelă*, București, 1914, p. 21 (extras din *ARMSI*, S. II, t. XXXVII, 1914).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privința Rusiei fie și pentru faptul că a dat uitării politica ei militară „de peste spațiul etnic". Referindu-se la politica țaristă în problema orientală (și unul din aspectele ei fundamentale a constituit-o soarta popoarelor sud-est europene), nu putem să nu convenim cu istoricii sovietici [19] că ea a fost agresivă și expansionistă, dar că, în mod obiectiv, a contribuit la eliberarea popoarelor „din sclavia turcească". Pentru o corectă înțelegere a rolului eliberator al Rusiei, el trebuie însă limitat la subminarea și slăbirea dominației sau stăpînirii otomane și, în acest sens, la eliberarea creștinilor *numai* de sub jugul Porții, dar în interesul, cu întinsă durată istorică, al țarismului. Or, tocmai comunitatea de religie cu popoarele creștine din Imperiul otoman a oferit politicii țariste avantaje de care Austria a fost văduvită cu deosebire din momentul în care prozelitismul ei catolic a devenit în estul continentului o politică practică de stat, dură și perseverentă. În 1702, Ferriol, ambasadorul Franței la Poartă, îi scria regelui său, cu o tentă simplificatoare, că „pe români nimic nu i-a ținut pînă acum atașați Porții, decît ura pe care au avut-o întotdeauna pentru biserica catolică" [20].

Revenind, pentru a încheia, la locul pe care l-a ocupat confesiunea religioasă în politica sud-estului european, ne alăturăm considerațiilor [21] potrivit cărora structurile sociale în această regiune nu s-au modificat sensibil față de secolul anterior și de aceea sînt tot mai puțin capabile să dea răspuns realităților în tot mai marcată schimbare pe continent; atașamentul decis al puterii imperiale față de islamism provoacă o polarizare a reacției sociale și politice în jurul bisericii ortodoxe care, cum a spus-o Hans Georg Beck, devenise după prăbușirea Imperiului bizantin „o biserică a oprimaților". Acesta a fost un element de foarte mare importanță pentru politica externă a Rusiei în sud-estul european, și ea a știut să-l exploateze. Dar, repetăm, bazele, mobilurile și direcțiile raporturilor politice internaționale în această zonă și în acea epocă nu se aflau în considerente atîrnînd de altarul pravoslavnic sacrosant, excluzînd, se înțelege de la sine, cîteva (deci nu toate) sanctități ale Senatului petersburghez.

Socotințile noastre, atît de lapidare, se cer continuate cu altele relative la Principatele Române în măsură să înlesnească o comprehensiune anticipativă. Mai întîi, prin anexarea la Imperiul habsburgic, Transilvania pierde statutul de principat autonom și încetează să mai joace vreun rol, fie el și redus (cum a fost cel în limitele autonomiei) în raporturile internaționale, încît Moldova și Valahia rămîn statele românești cu o reprezentare diminuată pe arena internațională, singurele care continuă firul existenței de stat și viitorului politic *statuat* al românilor. Spunem diminuată nu numai pentru că ele erau văduvite de independență, dar și pentru că autonomia le-a fost grav alterată în secolul XVIII.

Perioada care face obiectul considerațiilor noastre coincide și cu transformarea Moldovei și Munteniei în principalul teatru de confruntări militare între Imperiile țarist, habsburgic și otoman, cu întreg cortegiul de implicații și consecințe pe plan economic, social, politic și diplomatic. Zguduitoare sînt, îndeosebi, devastările la care au fost supuse populația și teritoriul românesc, de unde bejenirile și secătuirea economică cu efecte avînd o durată istorică.

Statutul domniei era precar. Instabilitatea cronică. Între 1685 și 1707 în Moldova au avut loc opt schimbări de domnie, fenomenul extinzîndu-se apoi după 1714 și în Muntenia. Domnitorul fanariot a devenit o „slugă" a Porții față de care el se comporta ca atare, de vreme ce el dobîndește și își menține situația excepțională de prinț domnitor grație Porții și este lipsit de o bază de susținere internă. Totuși, fidelitatea sa este pusă la grea încercare pentru că rămîne perfect conștient că se află în serviciul unei Puteri pornită pe panta decăderii, ceea ce explică trădările, „hainirile", relațiile nemărturisite și „vinovate" cu marile Puteri creștine, al căror cuvînt cîntărește greu la Constantinopol. Dată fiind această poziție a domnitorului, istoricul ce-și propune s-o fixeze riscă să nu descopere cu exactitate linia ce desparte abilitatea de poltronie.

Domnitorul fanariot era, deși nesincer, umil servitor al sultanului, dar în interior făcea figură de despot investit cu toate atributele pendinte, al căror uzaj era îngrădit numai de teama unor grave tulburări ale supușilor de natură să lezeze interesele suzeranului cu reacții imprevizibile. Oameni ai secolului, cei mai mulți dintre domnitori pretindeau să întruchipeze ideea absolutismului luminat și, în orice caz, pe cea a victoriei puterii centrale asupra oligarhiei boierești turbulente, și dăunătoare „Înaltului devlet". În instrucțiunile lui Nicolae Mavro-

[19] Vezi unul din relativ recentele studii: N. A. Mohov, *Druĭba kovalasi vekami (Moldavsko-russko-ukrainskie sveazi s drevneĭsih vremen do naciale XIX v.)*, Kișinev, 1980, p. 193.
[20] Hurmuzaki, *Documente*, I$_1$, p. 356.
[21] Alexandru Duțu, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 2249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cordat către fiul său Constantin (anul 1727) stă scris: „guvernarea mai multor nu este un lucru bun, nu trebuie decît un singur suveran" [22].

Instituţiile sînt şi ele în decădere. Armata a fost lichidată, şcoala grecizată, iar în privinţa bisericii, deşi este primul aşezămînt care înlocuieşte slavona cu româna, concluzia lui A. D. Xenopol ni se pare corectă dacă o raportăm la implicaţiile politice internaţionale şi o *mărginim la capii ei* în secolul XVIII: „e adevărat că biserica ortodoxă a apărat totdeauna pe românii din părţile apusene care erau ameninţaţi de catolicism şi desnaţionalizare. În ţările române [Moldova şi Valahia] biserica ortodoxă n-a apărat însă niciodată naţionalitatea românească contra copleşirii din partea elementelor de aceeaşi credinţă. Biserica noastră ortodoxă a înlesnit grecilor înstrăinarea mănăstirilor şi a averilor ţărilor române. Tot ea s-a arătat pururi foarte supusă către ruşi şi plecată" [23]. Pentru o mai dreaptă judecată, trebuie să precizăm însă că, în mare parte, aristocraţia ecleziastică în epocă fusese şi ea fanariotă sau grecească.

Dat fiind statutul juridico-politic al Principatelor Române se pune întrebarea dacă se poate vorbi de o politică externă a lor şi, deci, de o diplomaţie românească. Ce-i drept, o politică externă şi instrumentul ei, diplomaţia, sînt atribute ale statului suveran, ceea ce nu erau Principatele. Dar, chiar statele autonome, lipsite de independenţă, pot dezvolta o politică externă limitată, mai precis, *oficioasă* şi nu oficială, adeseori secretă, tăinuită, dar care rămîne, nu mai puţin, o politică externă, deşi debilitată. După opinia noastră, constatarea este valabilă pentru Principate nu numai în timpul domniilor lui Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu. Domnitorii au şi instrumente ale diplomaţiei: servicii speciale, şi chiar un departament al „pricinilor străine" către sfîrşitul secolului, agenţi, emisari, etc, deşi nerecunoscuţi oficial, ci oficios şi cu titlu personal.

Privită din marile capitale europene, politica externă a domnitorilor din Principate părea derizorie, comandată de Poartă sau ataşată manevrelor de culise. Viziunea este alta de la Iaşi şi Bucureşti (chiar şi pentru unii fanarioţi mai puţin „vanitoşi" ajunşi în scaunul domniei), de unde orice acţiune în plan extern, fie ea şi subterană, se confunda cu exercitarea unui drept interzis abuziv de Poartă. Cine urmăreşte cu atenţie relaţiile externe ale Principatelor Române (oficiale prin ordine ale Porţii, oficioase sau secrete) descoperă un păienjeniş de linii şi puncte de contact mai mult sau mai puţin reprezentative, mai mult sau mai puţin obscure, mai mult sau mai puţin „leale", dar luate în întregul lor, uimesc prin constanţa ţelului: menţinerea „ţării", ameliorarea poziţiei domnitorilor (conta funcţia) şi, prin aceasta, salvagardarea fiinţei de stat a Principatelor. Oracolul Pithiei din Delfi ascunde deci un fir roşu călăuzitor. Aşadar, „la prima vedere" asistăm nu la un spectacol de idei, ele rămîn persistente, ci la unul „manierist" în care arlechinii se integrează manierei într-un chip care o contrazice. În esenţă, acel fir roşu este detectabil şi poate fi definit ca dramatic.

Relaţiile politice internaţionale reduse la marile Puteri dau un tablou schematic şi, în cele din urmă, incorect, convulsiunilor generalizate, pentru că micile state, chiar cele lipsite de independenţă, adeseori victime ale celor dintîi, nu sînt lipsite de reacţie, ci dimpotrivă. În felul lor sînt părtaşe la „facerea" istoriei. Se cuvine să urmărim deci ce loc ocupă Principatele Române, situate între mari imperii, în raporturile politice internaţionale ale secolului XVIII. Firește, ele nu pot promova o „mare politică" şi nici măcar una proprie deschisă, oficial recunoscută ca atare în acel veac. Dar problema pe care ne-o punem şi-o poate asuma şi istoricul al cărui obiect de studiu este redus fie şi la un district aflat în litigiul vecinilor pentru că se individualizează în, şi prin desfăşurările politice. Istoriografia nu s-a mulţumit niciodată să ancoreze numai în spaţii politice supreme şi limpezi, în epoci de măreţie ale unor popoare, ci a coborît şi în cele sumbre, de diminuare a forţei lor. Nu puţini sînt oamenii politici din Principate (i-am plasa în frunte pe C. Brîncoveanu şi Stolnicul Cantacuzino) care au procedat, *avant la lettre*, după spusele lui Michelet: „rămîneţi în întinsa mare a lumii, dar capul vostru să fie întotdeauna de-asupra valurilor ca să puteţi vedea ce se petrece în jurul vostru". În Principatele secolului XVIII, capetele ridicate prea sus puteau fi retezate, cum s-a şi întîmplat cu Brîncovenii.

---

[22] C. Dapontés, *Ephémérides Daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, t. II, Paris, 1881, p. XXIV. Pentru trăsăturile specifice epocii fanariote, pentru raporturile domnitorilor fanarioţi cu ţara, asimilarea lor etc., vezi precizări la Dan Berindei, *Phanariotische Herrscher und rumänische Bojaren in den rumänischen Fürstentumern (1711—1821)*, în *RRH*, t. XXIII, 1984, nr. 4, p. 313—326.

[23] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. II, ed. a III-a, Bucureşti, 1927, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Generalul austriac Veterani observa că Principatele Române „au o politică *activă*, proprie, disimulată, modestă, dar hotărîtă, abilă, consecventă" ; el „își dădea seama că fără prietenia Munteniei nu se poate păstra Transilvania, că primejdia tătărească poate fi înlăturată numai prin bunăvoința domnilor Munteniei și Moldovei" [24]. Veterani se referea la epoca brîncovenească, dar observațiile sale nu și-au pierdut cu totul valabilitatea după 1714, anul decapitării Brîncovenilor.

În secolele care preced pe cel de al XVIII-lea, axa principală a ofensivei otomane viza centrul continentului, Principatele plasîndu-se periferic, în flanc, ceea ce explică, *între altele*, deosebirile de statut politic între ele și Serbia, de exemplu. În secolul XVIII, situația se schimbă în sensul că Principatele se află în calea pe care avansa primejdia cea mai mare pentru Poartă, și anume Rusia. Ca urmare, statutul juridico-politic al Principatelor a fost adînc știrbit. Pe de altă parte, locul lor, fără vrere, a sporit considerabil în confruntările politice și militare, de unde și eforturile de a-și asigura existența ca state și de a se folosi de noua conjunctură în scopul emancipării lor naționale.

Acest din urmă țel a dobîndit noi dimensiuni grație prefacerilor sociale, politice și în ideologie, care au apropiat gîndirea unor oameni de stat de curentele înnoitoare și au dat un nou impuls luptei pentru emancipare. Dimitrie Cantemir invoca deja „rațiunea de stat" ca principiu de conducere politică. În memoriul intitulat *Mijloace pentru ajutorarea poporului nostru ajuns în nenorocire*, trimis de Dimitrie Cantemir țarului Petru I în anul 1718, fostul domnitor afirma : „în chestiuni care privesc statul și Majestatea sînt trei principii care se pot discuta : statornicia cuvîntului dat, onoarea Majestății și *interesul de stat*" [25] (subl. ns.). Constantin Brîncoveanu s-a condus și el după aceleași principii.

Armata pămînteană fusese, cum am spus, lichidată, dar în războaiele secolului XVIII voluntarii români se numărau cu miile, alcătuind detașamente speciale. S-a observat cu îndreptățire că, în acel secol, „afirmarea dinamică a conștiinței naționale este însoțită de o puternică resurecție a spiritului militar sau, cu alte cuvinte, la intensificarea curentului către oaste [N. Iorga]. Totodată, constatăm încercări — uneori, pentru scurt timp, izbutite — de reconstituire a unei oști pămîntene" [26]. Totuși, oamenii politici din Principate în secolul XVIII, spre deosebire de „epocile eroice", nu sfidau primejdia, ci o evitau fie prin înduplecarea inamicului, fie prin trecerea de partea „eliberatorilor" după dobîndirea unor minime garanții pentru ei și ființa de stat pe care o întruchipau. Abilitatea se confundă cu un *genius loci* politic.

Cronicarii de la sfîrșitul secolului XVII și începutul celui următor sînt adînc și pasional ancorați în viața politică. Ei fac apel la vechile libertăți și la independența patriei, ei chestionează evenimentele externe, stabilesc interdependența între ele și cele interne, au cunoștințe despre ceea ce înseamnă echilibrul de forțe și rațiunea de stat („folosul țării"). Ca urmare a ofensivei catolice și a „uniei" (unirea bisericii ortodoxe române transilvane cu Roma), a anexiunilor habsburgice, «mișcarea culturală din Principate își extinde aria de influență și cuprindere, mai mult decît în perioada anterioară, asupra Transilvaniei și Banatului într-un efort semnificativ de solidaritate ortodoxă, cu o vădită tentă etnică, în spiritul unității de neam, lingvistice și religioase „cultivate relevant" în climatul cultural din țările române încă din secolul al XVII-lea» [27]. Pătura intelectuală românească din Transilvania se *definește hotărît, reprezentanții ei formînd bazele teoretice ale demonstrației unității* naționale ale românilor. Frumos și adevărat spus : sufla un vînt nou în viața spirituală [28].

Încercări de reformă, de codificare juridică, premisele filosofiei, limbii literare, istoriografiei noi — poartă amprenta efortului de modernizare. Ele nu sînt ușor decelabile în conduita politică internațională a conducătorilor fanarioți ai Principatelor, dar nu puteau să nu lase urme, ca să nu mai vorbim de opoziția antifanariotă care se confunda, pînă la un punct,

---

[24] V. Zaborovski, *Colecția de documente externe a d-ului Basarab Brîncoveanu*, în *RI*, XVII, 1931, p. 115.

[25] Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1925, p. 135.

[26] Mihail E. Ionescu, Ioan Talpeș, *Forțele militare și participarea lor la lupta de eliberare, la formarea conștiinței naționale a poporului român în secolul al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *File de istorie militară a poporului român*, vol. 10, București, 1982, p. 193.

[27] Nicolae Bocșan, *Istorie și istorism în cultura românească din Banat în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *SUBB*, 2/XXVI, 1982, nr. 2, p. 27.

[28] Vezi, pe larg, *Enlightenment and Romanian Society*, Edited by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu o partidă națională. Or, politica unui stat este un atribut al celor ce dețin puterea (fie ea și contestată sau exercitată cu mandat al Curții suzerane). În cazul Principatelor, domnitorii fanarioți erau însă verigi slabe într-un angrenaj uriaș care funcționa de regulă în virtutea unor mobiluri vechi, tradiționale, o desprindere nu era nici dorită, nici posibilă pentru cei dintîi decît cu puține excepții, care s-au produs arareori ca urmare a presiunilor exercitate de impulsurile înnoitoare în măsura în care ele coincideau cu interesele personale ale acelor mici despoți slugarnici față de cei mari și cruzi față de supuși. Pentru domnitorul fanariot, conservarea ființei de stat a Principatelor se confunda cu însăși prelungirea statutului lor de prinți domnitori, sursa prodigioasă de natură să-i scoată din pauperitate, ceea ce explică și „curajul" lor în a risca supliciul Porții.

*

Viața politică internațională a Principatelor Române în secolul XVIII n-a fost asemenea unei ape învolburate la suprafață, bîntuite de furtuni, dar liniștită în adîncuri, ci asemenea unui cazan în fierbere în care curenții ascendenți tind să se elibereze prin deversare, ceea ce explică frămîntările socio-politice, spirituale în general, care plasează intriga și malversațiile politice între fenomenele adjuvante. Probele ne stau la îndemînă: mișcarea „din adîncuri" a pus capăt la 1821 unui regim confecționat de sus, de „Înaltul devlet".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN TRECUTUL INSTITUȚIONAL AGRICOL: COMISIA DE AGRONOMIE ȘI ECONOMIE RURALĂ DIN MOLDOVA *

DE

VIRGIL APOSTOLESCU

Se știe că odată cu încheierea tratatului de pace de la Adrianopol, din 1829, în urma războiului ruso-turc, monopolul turcesc asupra Principatelor a fost desființat, lăsîndu-se astfel liberă posibilitatea de a se plasa mărfurile românești pe piața externă. În mod logic, această situație a produs și o reangajare a agriculturii în sensul de a spori producția cerealelor, ceea ce trebuia să aducă serioase beneficii proprietarilor și arendașilor de moșii. Evident, s-a produs un decalaj între situația creată și modul învechit de practicare a agriculturii, fără cunoștințe sistematice, ci doar empirice și fără nivel tehnic, din lipsă de utilaj agricol. Cei interesați au încercat, atunci, să extindă suprafețele cultivabile prin defrișări, prin reducerea locului de fînaț și de pășune și prin amplificarea exploatării lucrătorilor de pămînt. Aceste procedee au rămas ineficace, provocînd tulburări în rîndurile țărănimii. Asistăm la o tentativă de îmbunătățire a practicii agricole, prin creșterea nivelului tehnic, prin utilizarea mașinilor agricole și găsirea unor procedee avansate atît pentru cultivarea cerealelor, cît și pentru creșterea raselor de animale [1].

În general, pe plan european, s-a resimțit necesitatea aplicării unor metode tehnice avansate și eficiente. De aici și oportunitatea instituirii unor organizații de specialitate, care să urmărească felul cum sînt puse în aplicare respectivele metode. Atît în presa din Moldova cît și în cea din Țara Românească se găsesc informații cu privire la unele societăți agricole ce activau în diferite state europene. Astfel, este menționată societatea „Triptolomea din Bavaria" [2]. Mai exista, apoi, o societate din sudul Rusiei [3], precum și o altă societate de economie rurală la Odesa [4]. În 1844, guvernul rus a oferit medalii de aur și argint unor agronomi și unor membri din asociația de economia rurală [5]. Tot din acest an ne-a rămas relatarea lui Ion Ionescu de la Brad, privind concursul agricol de la Southampton a „Societății de agricultură", din Anglia [6]. În 1845, se dau detalii despre o serbare agricolă în Piemont [7].

De asemenea, ni s-au păstrat o serie de informații privind existența și activitatea unor societăți agricole din Țara Românească și Transilvania. Astfel, prima știre de acest gen se referă la existența unei societăți ardelene de agricultură, care a activat în perioada 1769—1772 [8]. Se cunoaște un proiect din 1830 pentru o societate de agricultură din Țara Românească, în care se specificau următoarele: „Acest așezămînt agricol întocmit în preajma Bucureștilor va sluji de pildă la lucrarea pămîntului" [9]. În 1834, tot aici se înființează „Societatea de agricultură" avînd drept scop aplicarea metodelor avansate în agricultură după modelul

---

* Un scurt rezumat, vezi în *Al VIII-lea simpozion național de istorie și retrologie agrară a României, Craiova, 14—16 iunie 1984*, p. 166—167.

[1] Ecaterina Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864*, București, 1963, p. 9.

[2] *Albina Românească*, an. I (1829), p. 166.

[3] *Ibidem*, an. IV (1832), p. 72.

[4] *Ibidem*, p. 28.

[5] *Curierul românesc*, an. XVI (1844), p. 149—150.

[6] *Povățuitorul sănătății și a economiei*, Iași, an. I (1844), p. 230—235.

[7] *Ibidem*, an. II (1845), p. 300—302.

[8] A. Csetri, C. Engel, *Societatea ardeleană de agricultură (1769—1772)*, în *SUBB*, Historia, 1983, p. 24—31.

[9] *Curierul românesc*, an. II (1830), p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apusean [10]. La 13 ianuarie 1835 constatăm o altă societate agronomică [11]. În anii 1836—1837, Al. Ghica, domnul Țării Românești, a dăruit societății de agricultură mai multe mașini agricole [12].

Pentru Transilvania, ni s-au păstrat unele informații din anul 1845. Astfel, ni se relatează întîia adunare a asociației „Însoțire transilvano-săsească pentru înaintarea agronomiei" [13]. Tot în acest an, a mai activat și o altă societate denumită „Însoțirea pentru înaintarea agriculturii și a prăsirii vitelor" [14].

În Moldova, nu se pot semnala, pînă în 1840, astfel de societăți. În 1834, a văzut lumina tiparului manualul postelnicului Manolachi Drăghici, intitulat *Iconomia rurală*, de fapt o traducere prelucrată [15].

În privința stării înapoiate a agriculturii moldovene s-au ridicat voci care prin presă au tras un semnal de alarmă: „timpul au sosit ca să eșim și noi din această neîngrijire și să tragem folos din avuturile pre care natura și poziția ni le dă..." [16]. Din această perioadă înregistrăm preocupări particulare de ridicare a nivelului practicii agricole, nestatuate de guvern. Printre altele, cum vom vedea mai departe, se preconiza o popularizare în masă a unor materiale teoretice, ce cuprindeau îndrumări agricole. În 1833 se înființează la Iași „Societatea de medici și naturaliști". Membrii acestei societăți, oameni luminați ai timpului ca Gh. Asachi, Zotta, Cihac au căutat ca preocupările agronomice să nu ocupe un interes periferic. Deja în biblioteca acelei societăți se aflau unele cărți de economie rurală [17]. În 1834, Societatea activa cu o secție agronomică [18]. Ea va avea drept scop „propagarea cunoștințelor înaintate ale culturii pămîntului, cum și a industriei agricole" [19]. La 20 noiembrie 1836 cîțiva membri ai societății și anume Gh. Asachi, Cihac și A. V. Vincler cer domnului aprobare pentru scoaterea foii „Oziris", care va cuprinde materiale privitoare la economia cîmpului, a casei și la tehnologia rurală [20]. Cu toată aprobarea domnului, foaia n-a mai apărut.

În epoca regulamentară, agricultura intră în atenția ocîrmuirii Moldovei [21]. Se urmărește acum extinderea suprafețelor arabile, îmbunătățirea tehnicii agricole, după experiența unor state avansate în acest domeniu [22]. Ponderea mare se punea acum pentru ridicarea nivelului tehnic agricol, lucru sesizat de economistul N. Șuțu încă din 1837. De aceea, în 1841 statul a încurajat înființarea unei fabrici de unelte agricole de către Jules Sachetti, acordîndu-i-se o subvenție de 1 500 ducați [23]. Fabrica avea 40 de acționari și a funcționat în mahalaua Păcurari [24], însă în scurt timp a dat faliment [25].

---

[10] Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. I (curs universitar), Iași, 1982, p. 109.

[11] *Buletin Gazeta administrativă*, București, an. IV (1835), p. 7.

[12] *Muzeul Național. Gazetă literară și industrială*, București, an. I (1836—1837), p. 61—62, 79—80.

[13] *Gazeta de Transilvania*, an. VIII (1845), p. 303.

[14] *Ibidem*, p. 242.

[15] D. Ciurea, *Civilizația în Moldova în perioada 1834—1849*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 35.

[16] *Spectatorul moldo-român*, aprilie-iunie, Iași, *1841*, *p. 111.*

[17] *Albina Românească*, an. IX (1837), p. 233.

[18] N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă din Iași*, Iași, 1919, p. 23—24; Gr. T. Popa, *Desvoltarea spiritului științific în Moldova și contribuția Academiei Mihăilene la această desvoltare*, în volumul *De la Academia Mihăileană la Liceul Național*, Iași, 1936, p. 464.

[19] Jean Livescu, *Rolul societăților științifice din Moldova în desvoltarea științei din țara noastră*, în *SCȘI*, vol. I, fasc. 1/1950, p. 431.

[20] Arh. St. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar 370, f. 71; vezi și Rodica Anghel, *Foaia „Oziris"*, în „Prima sesiune științifică de bibliografie și documentare", București, 1957, p. 310—312.

[21] I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic*, București, 1915, p. 587; D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturza*, Iași, 1947, p. 120—121.

[22] Alexandru Andronic, *Preocupări ale ocîrmuirii Moldovei în domeniul agriculturii în perioada regulamentară*, în „Carpica", VI, 1973—1974, p. 115.

[23] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 137.

[24] Leonid Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864*, București, 1963, p. 255.

[25] Gh. Georgescu-Buzău, *Aspecte ale dezvoltării manufacturilor în Țara Românească și Moldova în perioada premergătoare unirii celor două țări*, în *Studii privind Unirea Prin-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În stadiul ei empiric, agricultura nu putea progresa. Era nevoie și de un bagaj de cunoștințe teoretice la un nivel științific corespunzător epocii. De aici, măsura luată de ocîrmuire de a trimite tineri la studii în străinătate, pentru a-și însuși elementele de bază ale agriculturii, sub aspect teoretic, dar mai ales practic. Pînă la formarea unui corp de specialiști autohtoni, s-a preconizat aducerea în țară a unor specialiști agronomi și medici veterinari.

Toate aceste măsuri ale statului moldovean exprimau concepția fiziocrată, care privea agricultura ca principală sursă a bogăției și implicit a puterii economice. Se simțea nevoia imperioasă de instituire a unui for competent care să aplice cele mai moderne metode în agricultură și zootehnie și totodată să urmărească zi de zi felul cum sînt aplicate în teren acestea. În aceste condiții, ia ființă în Moldova comisia centrală de agronomie și economie rurală. Noțiunea de „economie rurală" înseamnă pentru acea vreme, după concepția lui Ion Ionescu de la Brad, căutarea condițiilor „cele mai favorabile pentru producerea plantelor și înmulțirea vitelor să aducă cît se poate de mult folos cu cheltuiala cea mai mică. Aici se studiază pămîntul, capitalul, însușirile cultivatorului, organizarea moșiei, alegerea sistemelor de cultură, administrația moșiei și în fine contabilitatea, în care se înseamnă toate lucrările, spre a se constata cîștigul și paguba ce aduce fiecare ramură în parte și toate la un loc aceluia ce se ocupă cu agricultura" [26].

Propunerea înființării acestei comisii s-a făcut de către Lupu Balș, ministrul Trebilor Dinlăuntru, care punea accent și pe îmbunătățirea raselor de vite. Raportul acestuia oglindește și el concepția fiziocrată despre care am vorbit mai sus, atunci cînd scrie: „Negoțul producturilor pămîntului și acel al vitelor au fost din învechime izvorul înavuțirii Moldovei..." [27].

Aceste comisii s-au înființat la 16 ianuarie 1841 în patru orașe Iași, Botoșani, Bacău și Bîrlad, cea din Iași fiind considerată centrală. Comisia centrală va fi formată din doi proprietari, cei mai vechi deputați ai capitalei, din doi profesori ai Academiei cu cunoștințe de agronomie și din președintele Eforiei Iași. Se vor angaja patru veterinari din străinătate. Comisiile din celelalte orașe vor fi formate din deputatul ținutului, din doi boieri proprietari, din doi boieri mici proprietari, din cîte un privighetor de fiecare ocol și din veterinari. Comisia va executa măsurile preconizate de către Departamentul Dinlăuntru privind îmbunătățirea stării agriculturii și a raselor de vite. Odată pe an la iarmarocul ținutului respectiv, comisia va acorda premii la cel mai bun exemplar dintre armăsari, buhai, vaci și berbeci. De asemenea, se vor ține anual trei întreceri la Iași, Fălticeni și Galați. Se preconiza și o expoziție de produse agricole, care urma să aibă loc toamna, în curtea Academiei, acordîndu-se zece premii. Se vor redacta și instrucțiuni urmărind cele două activități: agricultura și creșterea vitelor [28].

Din comisia centrală de agronomie și economie rurală făceau parte personalități marcante ca aga Gh. Asachi, Mihalic de Hodocin, vornicii Constantin Sturza și Constantin Catargiu (tînărul) și spătarul Costachi Negruzzi [29]. Această comisie a și întocmit primele directive, care au fost transmise prin Departamentul Dinlăuntru la toate isprăvniciile. Se recomandă ca paiele să se taie mărunt, să se amestece cu fin sau strujeni peste care se va turna apă sărată, acest amestec fiind gustos și nutritiv pentru hrana vitelor. Locuitorii sînt îndemnați să cultive cartofi, o hrană bună pentru oameni, dar și pentru vite. Acolo unde lipsește fînul, sătenii sînt îndemnați să culeagă frunzele de pe copaci (fag, stejar, ulm, frasin, paltin, arin). Se va lua măsura ca orice sătean ce dorește să se căsătorească, să fie obligat în prealabil să sădească 20 pomi roditori și anume nuci, meri, peri și aguzi, pentru creșterea viermilor de mătase [30].

---

cipatelor, 1960, p. 118—119; Adrian Macovei, *Prima întreprindere din Moldova pentru fabricarea uneltelor și mașinilor agricole* (Iași, 1841), în *CI* (s. n.), IV, 1973, p. 207—222.

[26] V. Malinschi, *Ion Ionescu de la Brad, economist agrar*, în volumul *In memoriam Ion Ionescu de la Brad*, 1971, p. 26.

[27] Arh. St. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar 750, f. 1—2.

[28] Ibidem, f. 4—6; *Buletin, foaie oficială*, an. IX (1841), p. 49—52; *Foaie Sătească*, an. III (1841), p. 33—36; *Spicuitorul moldo român*, aprilie-iunie 1841, p. 111—116; *Gazeta de Transilvania*, nr. 17 din 27 aprilie 1841, p. 65—67; *Manualul administrativ*, t. I, p. 441—444.

[29] Al. Andronic și Th. Ville, *Ion Ionescu de la Brad și unele probleme de ridicare a nivelului tehnic al agriculturii*, în *Omagiu lui Ion Ionescu de la Brad*, Iași, 1957, p. 79.

[30] Arh. St. Iași, *Isprăvnicia ținutului Iași*, dosar 3 701, f. 34—35; *Foae Sătească*, an. III (1841), p. 299—300.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 27 mai 1842, Secretariatul de Stat face cunoscut Departamentului Dinlăuntru că în comisia centrală de agronomie au mai fost numiți vistiernicul Iorgu Ghica și vornicul Vasile Beldiman [31]. Această comisie își fixează și un program de lucru și anume ședințele se vor ține săptămînal, sîmbăta la orele 17 [32].

Așa cum se hotărîse mai înainte, comisia centrală a început demersurile, prin Agenția Austriei, în vederea angajării unor medici veterinari din această țară. În urma studierii atestatelor, comisia s-a oprit asupra numirii lui Avram Poper și Ioan Stepanec, urmînd a fi retribuiți cu 4 000 lei lunar. S-a intervenit apoi la Departamentul Dinlăuntru în vederea angajării a încă doi medici veterinari [33]. Tot acum se fixează și atribuțiile personalului veterinar. Medicul veterinar este obligat să domicilieze în orașul de reședință a ținutului respectiv. El va lua parte la toate ședințele comisiei respective, raportînd măsurile ce le consideră necesare a se lua pentru prevenirea epizootiilor și furnizarea medicamentelor în cazuri de apariția unor boli. Pentru deplasările în ținut, i se va pune la dispoziție toate mijloacele de transport și va avea și o „spițerie" ambulantă. Veterinarul va avea un asistent moldovean, în vederea însușirii cunoștințelor de specialitate spre a se forma un corp veterinar autohton. Se interzice vînzarea cărnii la căsăpii fără avizul în prealabil al medicului veterinar [34].

Leon Filipescu, care făcuse studii de agricultură în străinătate, dorind să vină în sprijinul comisiei centrale de agronomie îi dedică manualul său *Dascălul agronomiei* sau *Minoconducătorul practic în toate ramurile economiei prelucrat din limba germană cu adaosuri pentru Principate* [35]. Tot acesta se adresase, încă de la 10 ianuarie 1843, Epitropiei Învățăturilor Publice, cerînd aprobarea pentru tipărirea lucrării sale *Manualul popular de economie rurală*. Cu analizarea manuscrisului a fost însărcinat Mihalic de Hodocin. De fapt, lucrarea era o traducere. Hodocin o găsește publicabilă, cu observația ca autorul să introducă și un capitol despre oi [36].

Dintr-un raport al comisiei de agronomie din 21 ianuarie 1843 către Departamentul Dinlăuntru, se vede clar că activitatea acesteia stagnase. Se arată că „după o îndelungată întrerupere a lucrărilor comisiei, urmată din așteptarea dizlegării asupra propunerilor sale, în care diastimă nu s-au produs nici un rezultat în priința economiei rurale..." [37]. Comisia ajunsese la concluzia că simplele îndemnuri și sfaturi în scris nu pot aduce îmbunătățiri în practica agriculturii, ci este nevoie de un învățămînt agricol, care să îmbine armonios lecțiile teoretice cu aplicări practice. În concluzie, se propunea înființarea unui institut agronomic, așa cum prevedea de altfel și Regulamentul Organic. Se sugerează ca acest institut să ia ființă pe una din moșiile seminarului, cursurile urmînd să dureze doi ani. Se subliniază că înființarea institutului este „singurul mijloc de a putea răspunde cu folos înființării acestor comisii" [38].

La 18 februarie 1843, Mihalic de Hodocin înaintează comisiei centrale de agronomie un proiect pentru înființarea unei fabrici de potasă din cenușă, avînd în vedere că cenușa este o materie primă care se găsește la fiecare gospodărie. Din veniturile rezultate se poate forma un capital, cu care se poate înființa o bancă națională, iar din dobînzile încasate se poate subvenționa această comisie [39].

Din jurnalul încheiat de comisia centrală de agronomie din 19 iunie 1843, se vede că cei doi veterinari — Avram Poper și Ioan Stepanec — au fost angajați de guvernul Moldovei, primul urmînd a se stabili la Botoșani, iar cel de al doilea la Bîrlad [40].

S-a constatat că din pricina ieftinirii pînzei de America s-a micșorat simțitor cultura inului și a cînepei. În jurnalul încheiat de aceeași comisie, la 20 iunie 1843, se propune să

---

[31] Idem, *Secretariatul de Stat*, dosar 1036, f. 9.
[32] Idem, *Ministerul de Interne*, tr. 1772, op. 2020, dosar 43 768, f. 8.
[33] Ibidem, dosar 43 978, f. 3.
[34] *Ibidem*, f. 4.
[35] *Ibidem*, f. 24.
[36] Al. Andronic și Gh. Ungureanu, *Învățămîntul agricol în Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *SCȘI*, istorie, anul IX (1958), fasc. 1—2, p. 115.
[37] Arh. St. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar 1036, f. 38.
[38] *Ibidem*, Al. Andronic și Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 99—122.
[39] *Uricarul*, V, p. 215—218 ; C. Turcu, *Activitatea tehnico-economică desfășurată de Carol Mihalic de Hodocin în Moldova*, în *SAI*, III, 1961, p. 194—195.
[40] Arh. St. Iași, *Ministerul de Interne*, tr. 1777, op. 2020, dosar 43 768, f. 18 ; idem, *Secretariatul de Stat*, dosar 750, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se mărească cultura inului şi a cînepei pentru a se reduce importarea pînzei de America, putîndu-se chiar exporta aceste produse [41].

Primăvara anului 1843 a fost secetoasă, punîndu-se astfel serioase probleme în special pentru hrana vitelor. În vederea asigurării totuşi a unui minimum de hrană, comisia centrală recomandă ca sătenii să semene lucernă [42].

De la înfiinţarea ei, comisia centrală de agronomie a avut ca secretar onorific pe serdarul Gheorghe Caliman, care lucra şi în cadrul Epitropiei Învăţăturilor Publice. Sfatul Administrativ îl întăreşte, la 17 iulie 1843, în funcţia de secretar al comisiei respective pe acelaşi Caliman, cu atît mai mult, cu cît acesta nu pretindea leafă [43].

Ispravnicii din ţinut îşi manifestă nemulţumirea faţă de veterinarii angajaţi din Austria. Astfel, la 10 august 1843, Departamentul Dinlăuntru face cunoscut comisiei centrale de agronomie că Isprăvnicia ţinutului Tutova s-a plîns de inactivitatea veterinarului Ioan Stepanec, afară că nu ştia româneşte. Se cere trimiterea a doi tineri, elevi ai Institutului vasilian, cunoscători ai limbii germane, ce vor servi şi ca translatori [44]. Epitropia face această alegere în persoana tinerilor Teodor Teodoriu şi Iancu Abagiu [45]. Vistieria nu se arăta dispusă de a suporta cheltuielile cu transportul şi subzistenţa acestora, avînd în vedere că şi „comisiile de la ţinuturi nu au dus nici un fel de muncă" [46].

În componenţa comisiei centrale de agronomie are loc o schimbare. Mihalic de Hodocin nemaifiind director la Şcoala de arte şi meserii, nu mai putea activa în această comisie, astfel că la 4 decembrie 1843 a fost înlocuit cu agronomul Ion Ionescu de la Brad [47]. Dar de abia intrat ca membru al comisiei, Ion Ionescu publică în „Propăşirea" un articol amplu, în care printre altele, face o critică aspră comisiei centrale de agronomie. Autorul văzuse în străinătate destule instituţii agricole de acest gen şi le studiase cu ochiul profesionistului. De aceea el subliniază în acel articol că „soţietăţile şi comiteturile de agricultură sînt asemine nişte puternice mijloace. Scopul acestor soţietăţi este acelaşi ca şi al Soţietăţilor, politice...". Acest gen de societăţi au avut rezultate frumoase în Anglia, în schimb, „asta de la noi eacă trei ani de cînd s-au început şi mai că nici se cunoaşte forma trupului ei. Cît doriam să am în albumul meu înregistrat ceva cunoştinţe folositoare, dar aceasta-i cu neputinţă, căci lucrările ei sînt secrete şi închise în dulapul delilor — dacă vor mai fi avînd şi de aceste..." [48].

Cum era de aşteptat, acest atac în presă a stîrnit un energic protest din partea comisiei centrale de agronomie, care s-a adresat Sfatului Administrativ, la 28 martie 1844, cerînd pedepsirea lui Ion Ionescu, precum şi îndepărtarea lui din sînul comisiei. Comisia mai cerea ca îndrăzneţul autor să-şi ceară scuze în presă, în caz contrar, membrii comisiei centrale îşi vor prezenta demisiile [49]. Secretariatul de Stat face cunoscut tot prin presă că a intervenit la Epitropia Şcoalelor ca să sancţioneze pe îndrăzneţul atacator [50].

La 5 octombrie 1844 la ţinutul Bacău e numit ca medic veterinar Iosif Sendelco [51]. Aici comisia de economie rurală era ca şi inexistentă, după cum declară un membru al ei, serdarul Antohi Bîrzu. Aceasta arată că ceilalţi membri ai comisiei nu locuiesc în tîrgul Bacău şi astfel „nici au venit odată măcar spre a ne conglăsui întrucît de puţin despre măsurile ce ar trebui luate întru căutarea trebilor, toată lucrarea stă încă neîncepută şi nici este nădejde că fără întrunirea mădulărilor să poată veni la scoposul care cîrmuirea ţînteşte [52].

Din raportul medicului veterinar din Ţara de Jos înaintat comisiei centrale de agronomie, la 13 noiembrie 1844, se vede că boala dalacului în vite s-a răspîndit în forme îngrijorătoare în ţinuturile Bacău, Tecuci, Tutova şi Fălciu [53].

---

[41] Idem, *Ministerul de Interne*, tr. 1772, op. 2020, dosar 93 768, f. 20; idem, *Secretariatul de Stat*, dosar 3 348, f. 1.
[42] Idem, *Ministerul de Interne*, tr. 1772, op. 2020, dosar 43 978, f. 69.
[43] Idem, *Secretariatul de Stat*, dosar 1036, f. 41.
[44] Idem, *Ministerul de Interne*, tr. 1772, op. 2020, dosar 43 978, f. 38.
[45] *Ibidem*, f. 49.
[46] *Ibidem*, f. 56.
[47] *Ibidem*, dosar 44 004, f. 49.
[48] *Foae ştiinţifică şi literară (Propăşirea)*, Iaşi, nr. 11 din 18 martie 1844, p. 81—85.
[49] Arh. St. Iaşi, *Secretariatul de Stat*, dosar 1355, f. 182.
[50] *Buletin, foae oficială*, an. XII (1844), p. 117.
[51] Arh. St. Iaşi, *Secretariatul de Stat*, dosar 750, f. 14.
[52] Idem, *Ministerul de Interne*, tr. 1772, op. 2020, dosar 4808, f. 65—66.
[53] *Ibidem*, f. 84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ne-a parvenit şi un extract întocmit în acest an de către Căliman, secretarul comisiei centrale de agronomie. De aici se desprind mai puţine lucruri realizate, ci mai mult propuneri, din care reţine doară două :

1. Să se canalizeze Bahluiul din oraşul Iaşi, să se seace mlaştinile, iar aici să fie colonizaţi locuitori străini care să se ocupe de grădinărit.

2. Să se cultive plante oleaginoase şi textile [54].

Dar existenţa comisiei centrale de agronomie se apropia de sfîrşit. În raportul pe care l-a adresat la 15 martie 1845 forului ei tutelar, arată că a „întîmpinat greutăţi, care au împiedecat-o de a produce rezultatul cerut de instrucţiile sale". Tot aici se subliniază că deşi această comisie a propus înfiinţarea unui institut agronomic — prevăzut de altfel şi de Regulamentul Organic — ocîrmuirea n-a luat nici o măsură. Aşa stînd lucrurile, membrii comisiei şi anume vistiernicul Iorgu Ghica, vornicul Vasile Beldiman şi postelnicul Gh. Asachi şi-au prezentat demisiile, predîndu-şi lucrările întocmite pînă acum [55].

Se recunoaşte şi de către Departamentul Dinlăuntru ineficacitatea comisiei centrale de agronomie. Se propune formarea altor comisii, deci nu se renunţă la ele. Comisia centrală va fi formată din preşedintele Eforiei oraşului Iaşi, din ispravnicul ţinutului, din referendarul şcolilor publice, din directorul şcolii de arte şi meşteşuguri, iar secretarul Comitetului Sănătăţii va fi secretarul comisiei. Comisia centrală va avea în subordinea sa trei comisii, instituite în Bacău, Botoşani şi Bîrlad. Fiecare va fi formată din ispravnicul ţinutului, din preşedintele judecătoriei, din veterinar şi din preşedintele Eforiei tîrgului respectiv [56]. Nu am găsit documente care să ilustreze activitatea noilor comisii, posibil ca totul să fi rămas în stadiul de proiect.

În concluzie se poate sublinia intenţia ocîrmuirii Moldovei de a încerca să aplice o agricultură şi zootehnie dirijată, însă scopul scontat nu a fost atins, astfel că Ion Ionescu de la Brad a avut perfectă dreptate în critica pe care o făcuse comisiei centrale de agricultură. Notabilă a fost şi a rămas doar intenţia.

[54] Idem, *Secretariatul de Stat*, dosar 1355, f. 183.

[55] Idem, Ministerul de Interne, tr. 1772, op. 2020, dosar 4 808, f. 121 ; idem, *Secretariatul de Stat*, dosar 750, f. 28—29.

[56] Idem, *Secretariatul de Stat*, loc. cit., f. 28—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎNSEMNĂRI DESPRE BURGHEZIA ŞI MOŞIERIMEA ROMÂNĂ DIN DOBROGEA OTOMANĂ

DE

TUDOR MATEESCU

Angrenată în dezvoltarea generală a Europei de sud-est, Dobrogea cunoaşte, începînd de la sfîrşitul secolului XVIII, dar mai ales după 1800, însemnate progrese în toate ramurile vieţii economice. Se dezvoltă îndeosebi creşterea animalelor de tot felul, care constituiau atunci principala bogăţie a locuitorilor provinciei, dar şi cultivarea cerealelor şi a altor plante, pescuitul, meşteşugurile şi comerţul. Un rol deosebit în acest sens l-au jucat *ciflicurile*, noi exploatări agricole complexe, similare fermelor moderne, care apar în Dobrogea pe la sfîrşitul secolului XVIII şi care cunosc o mare răspîndire spre mijlocul veacului următor [1]. O contribuţie au avut apoi şi bîlciurile dobrogene, mai important fiind cel de la Carasu (Medgidia de mai tîrziu), înfiinţat la 1752 [2], precum şi crearea unor noi căi de comunicaţie.

Nivelul atins era neîndoios inferior dezvoltării teritoriilor româneşti de la stînga Dunării, atît datorită stării generale de înapoiere a Imperiului otoman, cît mai ales distrugerilor pricinuite de războaiele ruso-turce care au bîntuit pămîntul Dobrogei, în repetate rînduri, începînd din a doua jumătate a secolului XVIII. Progresele sînt însă incontestabile, ele avînd urmări şi pe plan social, vizibile mai cu seamă prin începutul formării unei burghezii şi moşierimi locale, purtătoare ale noilor relaţii de producţie [3].

În această dezvoltare, un rol de prim ordin a revenit populaţiei româneşti a Dobrogei, care constituia elementul etnic autohton şi cel mai numeros al provinciei. Românii dobrogeni, aflaţi sub o multiseculară stăpînire străină, au avut ca principală armă de rezistenţă munca lor de fiecare zi. La 1850, reputatul agronom şi revoluţionar Ion Ionescu de la Brod îi caracteriza ca fiind cei mai harnici dintre toţi locuitorii Dobrogei [4]. Aceeaşi apreciere o făcea, peste cinci ani, şi medicul francez Camille Allard [5]. Acest fapt făcea ca, în condiţii favorabile, unii dintre ei să acumuleze bunuri şi capital, care-i făcea să se ridice, din punct de vedere social, deasupra celorlalţi semeni ai lor, contribuind totodată la dezvoltarea generală a provinciei. Fenomenul a fost cunoscut desigur şi de celelalte grupuri etnice ale Dobrogei, dar nu de amploarea pe care a înregistrat-o în rîndurile populaţiei româneşti, elementul cel mai stabil şi mai organic legat de solul provinciei, cel mai numeros şi, în acelaşi timp, cel mai harnic.

Primele documente sigure care vorbesc de acumularea de bunuri materiale la românii din Dobrogea sînt legate de refugierea acestora în timpul şi în anii imediat următori războiului ruso-turc din 1828—1829. Atunci, datorită masacrelor săvîrşite de autorităţile otomane, mulţi creştini de la sudul Dunării au fost nevoiţi să fugă peste fluviu, găsindu-şi scăparea în Ţara Românească şi Moldova [6]. Printre aceştia se aflau şi numeroşi români dobrogeni, pentru

---

[1] Tudor Mateescu, *Ciflicurile din Dobrogea în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea*, în „Peuce", IV, Tulcea, 1973—1975, p. 249—271.

[2] M. D. Ionescu [Dobrogeanu], *Dobrogia în pragul veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1904, p. 454, 903.

[3] Vezi şi Gheorghe Dumitraşcu, *Dezvoltarea economică a Dobrogei pînă la 1878 şi problema apariţiei proletariatului*, în *RdI*, XXXI (1978), nr. 6, p. 1009—1022.

[4] Victor Slăvescu, *Corespondenţa între Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica, 1846—1874, publicată de...*, Bucureşti, 1943, p. 71, 106, 112, 122.

[5] Camille Allard, *Souvenirs d'Orient. La Dobroutcha*, Paris, 1859, p. 17.

[6] Constantin N. Velichi, *Emigrări la nord şi la sud de Dunăre în perioada 1828—1834*, în *Rsl*, XI, 1965, p. 71 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care fuga la stînga Dunării în timpul războaielor ruso-turce devenise de acum un obicei impus de vitregia vremurilor.

Cei mai mulți dintre acești români pribegi erau oameni săraci, posedînd doar cîteva vite, absolut necesare pentru hrana lor și a familiilor sau poate nici pe acestea măcar [7]. Erau însă și unii care și-au adus cu ei un număr mare de vite de tot felul, precum și alte bunuri, reprezentînd valori însemnate. Astfel, printre românii turtucăieni refugiați la Olteniţa care, în iulie 1830, făceau cerere să li se permită întoarcerea la vechile așezări, se afla unul care poseda următoarele bunuri: 400 ocale porumb, 300 ocale grîu, 50 ocale făină, 400 ocale mei, 150 ocale orz, doi boi, o vacă, doi bivoli, doi cai, 200 de oi, 100 capre și 45 de stupi [8]. Era ceea ce urma să-și treacă înapoi la Turtucaia, nefiind incluse așadar aici bunurile consumate sau vîndute pe tot timpul ședерii în Țara Românească.

În septembrie 1830 s-a refugiat la stînga Dunării, pe la Brăila, un mare număr de români din Dobrogea. În majoritate erau oameni sărmani, dar se aflau printre ei și cîțiva înstăriți, măsura bogăției lor constituind-o vitele și caii. Așa erau Alecse Melentie din Babadag (27 cai, opt bovine), Costandache Turtă, din aceeași localitate (32 cai, opt bovine), Ștefan Caraciobanu, tot din Babadag (27 cai, 17 bovine), Ion Răileanu (13 cai, 34 bovine) și Dumitru Coman (2 cai, patru bovine, 300 oi și capre), tot de acolo și aceștia, ca și Ion Scurge-Os din Isaccea (6 bovine, 110 oi și capre) [9]. Un caz aparte îl constituie Daniil Răileanu din Babadag care-și trecea atunci la stînga Dunării 50 de cai, 100 de bovine și 294 de oi și capre [10]. Cu aceste vite, de care îngrijeau șase slugi, el s-a stabilit un timp în județul Rîmnicu-Sărat, pentru ca, în mai 1832, să ceară permisiunea de a se înapoia în Dobrogea. La data aceea el mai deținea încă 135 de boi și vaci, 35 de cai și 296 de oi [11].

Remarcabil este și gestul ciorbagiului român Ene de la Isaccea care, la 1833, a donat pentru construirea Mănăstirii Cocoșu un teren lîngă satul Niculițel, pe care-l cumpărase cu suma de 300 sau 350 de lei turcești [12]. Tot cam atunci, așa cum avea prilejul să afle călugărul rus Partenie la 1839, un negustor român din Măcin, căruia, din păcate, nu-i cunoaștem numele, o vrut să acopere, pe cheltuiala lui, biserica din acest oraș, ceea ce l-a costat viața, deoarece a fost spînzurat de turci [13].

Știri despre averile acumulate de către unii români dobrogeni ne-au rămas și de la Ion Ionescu de la Brad, cu prilejul cercetărilor pe care le-a întreprins în provincia dintre Dunăre și Marea Neagră la 1850. El era surprins de starea materială înfloritoare a multora dintre ei, constatînd mai ales bogăția în animale domestice de tot felul [14]. Unii, cum erau cei din satul Calica, posedau vite în valoare de peste 15.000 de galbeni. Dintre aceștia, cîțiva își putuseră chiar permite luxul de a merge în pelerinaj la locurile sfinte [15]. Reputatul agronom menționa de asemenea cazul lui Petru Melcu, ciorbagiul satului Turcoaia, care poseda o herghelie de peste 90 de cai de rasă și care era „putred de bogat" [16]. El adăuga de altfel că toți românii „fruntași" aveau herghelii [17], calul fiind un animal de preț pe vremea aceea [18].

După 1850 apar mai multe informații despre comerțul negustorilor români din Dobrogea cu diferite localități din Țara Românească, atestînd amploarea pe care o luaseră în acea vreme legăturile economice dintre cele două teritorii. În aprilie 1851, doi români turtucăieni, Vlad Iordache și Hristea Alexandru, adresau carantinei Olteniţa cererea de a trece spre vînzare pentru București, „o cătățime piei de bivol netăbăcite, ținute în saramură" [19]. Pe

[7] La 20 iulie 1830, Isprăvnicatul străinilor din Țara Românească arată că unii dintre turtucănenii refugiați în Olteniţa „săraci fiind, n-au vite, iar mai cu deosebire văduvile". (Arh. St. Buc., colecția Administrative vechi, dosar 271/1830, f. 5).

[8] Ibidem, f. 18.

[9] Ibidem, fond Vistieria Țării Românești, dosar 162 B/1830, f. 824—826.

[10] Ibidem, f. 824—825.

[11] Ibidem, dosar 3201 A/1831, f. 577.

[12] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 102; Roman Sorescu, *Monastirile dobrogene*, București, 1914, p. 18.

[13] *Din călătoriile ieromonahului rus Partenie prin Moldova în jumătatea întîia a veacului XIX*, traducere din rusește de V. Puiu, Vălenii de Munte, 1910, p. 39.

[14] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 71, 100, 106.

[15] *Ibidem*, p. 106.

[16] *Ibidem*, p. 98.

[17] *Ibidem*, p. 100.

[18] Tudor Mateescu, *Creșterea cailor în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Peuce", VI, Tulcea, 1977, p. 293, 295.

[19] Idem, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, volum întocmit de..., București, 1975, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceşti doi negustători îi întîlnim apoi şi în anii 1855—1859, peroadă pentru care s-au păstrat dubletele dovezilor de plata taxelor vamale la punctele de trecere a Dunării. Astfel, Hristea Alexandru apare de două ori în 1855 [20], în timp ce Vlad Iordache figurează în mod frecvent în fiecare an: de 18 ori în 1855 [21], tot de 18 ori în 1856 [22], de şapte ori în 1857 [23], de cinci ori în 1858 [24] şi de şase ori în 1859 [25]. Cu o frecvenţă mai redusă, dar cu mărfuri de valoare mai mare apare negustătorul Iorga Enciu logofătul: de două ori în 1855 [26], de cinci ori în 1856 [27], de trei ori în 1857 [28], de patru ori în 1858 [29] şi de două ori în 1859 [30]. Tot cu mărfuri în valoarea ridicată este întîlnit turtucăianul Dumitru Tănase: de două ori în 1856 [31], de patru ori în 1857 [32], tot de patru ori în 1858 [33] şi la fel în 1859 [34]. Figurează de asemenea Radu Boiangiu: de patru ori în 1855 [35], tot de patru ori în 1856 [36], de două ori în 1857 [37], de patru ori în 1858 [38] şi de trei ori în 1859 [39]; Stoian Călimoceanu: o dată în 1857 [40], de două ori în 1858 [41], şi de patru ori în 1859 [42], precum şi alţi negustători români din Turtucaia.

Din Dobrogea se treceau la stînga Dunării îndeosebi piei de animale, peşte proaspăt şi sărat, scrumbie şi alte mărfuri locale, aducîndu-se în schimb produse manufacturiere de tot felul, sfoară, rachiu, legume proaspete şi uscate şi nu rareori cărţi religioase şi şcolare. Din amploarea acestor legături comerciale rezultă că unii dintre aceşti negustători posedau sume însemnate, folosite drept capital. Puteau practica astfel un comerţ pe scară mai largă, comparabil cu cel din oraşele de la stînga Dunării. Pe de altă parte, este neîndoios că acest negoţ constituia un puternic stimulent pentru dezvoltarea producţiei agricole, pescăreşti şi meşteşugăreşti în Dobrogea.

În aceşti ani, sînt prezenţi, în mod frecvent, în comerţul cu Ţara Românească şi români din alte localităţi dobrogene. Aşa este Gheorghe Chiriţă din Ostrov (cazaua Silistra), menţionat de patru ori în 1857 [43], de două ori în 1858 [44] şi o dată în 1859 [45], precum şi trei negustători din Groapa Ciobanului (cazaua Hîrşova), înregistraţi la vama de la Gura Ialomiţei: Vasile Miron — de 13 ori în 1855 [46] şi o dată în 1856 [47], Neagu Trabicea — de opt ori în 1855 [48], de patru ori în 1856 [49], de patru ori în 1857 [50], tot de patru ori în 1858 [51]

[20] Arh. St. Buc., fond Vistieria Ţării Româneşti, dosar 70/1855, f. 607, 692.
[21] Ibidem, f. 6, 20, 39. 58, 72, 81, 112, 155, 190, 209, 212, 286, 304, 345, 474, 568, 600, 601.
[22] Ibidem, dosar 39/1856, f. 53, 117, 150, 227, 234, 258, 270, 540, 558, 562, 564, 566, 578, 590, 617, 644, 645.
[23] Ibidem, dosar 11/1857, f. 86, 141, 179, 289, 480, 566, 571.
[24] Ibidem, dosar 1/1858, f. 10, 39, 373, 435.
[25] Ibidem, dosar 10/1859, f. 178, 218, 399, 466, 468, 515.
[26] Ibidem, dosar 70/1855, f. 44, 525.
[27] Ibidem, dosar 39/1856, f. 262, 263, 498, 541, 643.
[28] Ibidem, dosar 11/1857, f. 99, 420, 500.
[29] Ibidem, dosar 1/1858, f. 57, 64, 75, 208.
[30] Ibidem, dosar 10/1859, f. 123, 409.
[31] Ibidem, dosar 39/1856, f. 387, 621.
[32] Ibidem, dosar 11/1857, f. 390, 393, 564, 575.
[33] Ibidem, dosar 1/1858, f. 40, 212, 391, 433.
[34] Ibidem, dosar 10/1859, f. 227, 539, 543, 544.
[35] Ibidem, dosar 70/1855, f. 4, 39, 79, 298.
[36] Ibidem, dosar 39/1856, f. 249, 343, 389, 489.
[37] Ibidem, dosar 11/1857, f. 4, 204.
[38] Ibidem, dosar 1/1858, f. 9, 119, 310, 388.
[39] Ibidem, dosar 10/1859, f. 22, 114, 392.
[40] Ibidem, dosar 11/1857, f. 6.
[41] Ibidem. dosar 1/1858, f. 210, 303.
[42] Ibidem, dosar 10/1859, f. 6, 124, 207.
[43] Ibidem, dosar 11/1957, f. 178, 213, 318, 562.
[44] Ibidem, dosar 1/1858, f. 78. 196.
[45] Ibidem, dosar 10/1859, f. 32.
[46] Ibidem, dosar 58/1855, f. 13, 15, 25, 30, 57, 63, 74, 105, 117, 123, 129, 131, 147.
[47] Ibidem, dosar 48/1956, f. 116.
[48] Ibidem, dosar 58/1855, f. 9, 12, 70, 81, 87, 155, 164, 171.
[49] Ibidem, dosar 48/1856, f. 542, 211, 272.
[50] Ibidem, dosar 12/1857, f. 22, 65, 69, 121.
[51] Ibidem, dosar 16/1858, f. 20, 21, 58, 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și de nouă ori în 1859 [52] și Călin Rizu (sau Rizea) — de cinci ori în 1855 [53], de nouă ori în 1856 [54], de trei ori în 1857 [55], o dată în 1858 [56] și o dată în 1859 [57]. Ultimul făcea negoț și la Brăila, unde îl găsim în documentele vamale, în mai multe rînduri, în anii 1855—1859 [58].

O mențione aparte merită negustorul Vasile Vîlcan, șezător la Măcin sau în vreunul din satele învecinate, pe care-l întîlnim de mai multe ori în acești ani făcînd comerț la Brăila [59]. El stăpînea, în același timp, și terenuri în mai multe locuri din părțile acelea. La 1872 cînd s-a pus problema înființării unui schit românesc în cazaua Măcin, acesta urma să fie ridicat „în locul numit Valea Jijilei, care a fost pînă acum moșia d-lui Vasile Valcanu" [60], ceea ce presupune o donație sau o vînzare din partea fostului proprietar. În documentele privind proprietatea funciară în Dobrogea din primii ani după reintegrarea acestui teritoriu la România, el nu mai era în viață, dar se arată că fusese „comerciant", fiind numit „Hagi Vasile Vîlcan" [61]. Averea de care dispunea îi permisese așadar să meargă în pelerinaj la locurile sfinte. Totodată se arată că el stăpînise pămînturi de cultură în satele Rachelu și Azaclău, trecute acum unor moștenitori ai săi [62].

Negustori români bogați se aflau și în alte localități ale Dobrogei. Ne este cunoscut Tudor Sidor din Tulcea, de fel din satul Congaz, care, în anul 1867, dăruiește Mănăstirii Cocoșu 500 de oi, 30 de cai și 20 de vaci, „cu condiția ca aceste animale și produsul realizat de pe urma lor să fie exclusiv folosit pentru îmbunătățirea condițiilor de trai ale călugărilor" [63]. Tot dintre negustorii români din Tulcea este menționat, la 1866, și unul numit Boambă, care făcea comerț la Galați [64].

Dezvoltarea pescuitului a făcut de asemenea posibilă acumularea de averi de către unii români dobrogeni. La 1 septembrie 1855, Gheorghe Șerban din Seimeni aducea în Dobrogea, pe la vama Gura Ialomiței, „un năvod mare" și 8 roți de sfoară, cumpărate de la București, în valoare totală de 2245 de lei [65], sumă însemnată pentru vremea aceea. La 16 noiembrie 1856, dobrogeanul Ion Pontălan importa la fel un năvod de la stînga Dunării, tot pe la Gura Ialomiței [66]. Este foarte interesantă în acest sens constatarea pe care o făcea, la 1870, transilvăneanul Nifon Bălășescu: „Între românii din Dobrogea sînt mulți și negustători de tot felul, lipscani, băcani, speculanți de grîu, de vinuri și rachiuri; alții pescari, avînd unul 80, 90, 100 servitori pescari prin ghiolurile (lacurile) cele mari de cîte 2—3 mîluri de lungi și 1 și jumătate de late, ieșite unele din Dunăre, altele din mare, făcîndu-se, mai ales la Tulcea, negoț mare cu pește" [67]. Chiar dacă nu toți acești lucrători erau angajați permanent, existența relațiilor capitaliste în acest domeniu de activitate este evidentă.

Cei mai mulți români dobrogeni erau însă legați nemijlocit de viața agrară, respectiv de cultivarea pămîntului și creșterea animalelor. Spre sfîrșitul stăpînirii otomane, unii dintre ei, în număr nu prea mare desigur, stăpîneau terenuri mai întinse, situația lor fiind similară celei a moșierilor mici și mijlocii din celelalte teritorii românești [68]. Pentru unele cazuri se

[52] Ibidem, dosar 13/1859, f. 28, 48, 59, 64, 86, 87, 97, 124, 174.
[53] Ibidem, dosar 58/1855, f. 72, 73, 135, 148, 165.
[54] Ibidem, dosar 48/1856, f. 10, 18, 23, 79, 152, 163, 241, 264, 300.
[55] Ibidem, dosar 12/1857, f. 36, 85, 131.
[56] Ibidem, dosar 16/1858, f. 56.
[57] Ibidem, dosar 13/1859, f. 99.
[58] Ibidem, dosar 61 I/1855, f. 300; dosar 49 I/1856, f. 433; dosar 7 IV 1857, f. 384; dosar 13 I/1858, f. 537; dosar 13 II 1858, f 438; dosar 11 I/1859, f. 792.
[59] Ibidem, dosar 61 II/1855, f. 216, 219, 325; dosar 49 II/1856, f. 75; dosar 13 I/1858, f. 10; dosar 11 I/1859, f. 208.
[60] Ibidem, colecția Microfilme Bulgaria (Arhiva regională Ruse, fond 43) rola 5 c. 28. Vezi și Tudor Mateescu, *Proiectul înființării unui schit românesc în Dobrogea la 1872*, în *GB*, XXXII (1974), nr. 3—4, p. 317.
[61] Arh. St. Buc., fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Serviciul domenial pentru Dobrogea, nr. 39, f. 2—3, 42—44; nr. 26, f. 4.
[62] Ibidem.
[63] Ioan Dragomir, *Citeva documente turcești necunoscute privitoare la Mănăstirea Cocoș*, în *BOR*, LXXXII (1964) nr. 11—12, p. 1117.
[64] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 264.
[65] Arh. St. Buc., fond Vistieria Țării Românești, dosar 58/1855, f. 158.
[66] Ibidem, dosar 48/1856, f. 274.
[67] Nifon Bălășescu, *Românii din Turcia*, în „Biserica și școala", I, Arad, 1877, p. 370.
[68] La aceasta a contribuit, fără îndoială și înlesnirile privind stăpînirea pămîntului cuprinse în Codul funciar otoman din 1858.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contura chiar tendința de a se ajunge la marea proprietate moșierească. Astfel, românul macedonean Vel-Iani Constantin, stabilit, după războiul Crimeii, în Dobrogea, unde s-a căsătorit cu o diciancă din Rasova, și-a cumpărat o moșie la Enigea (azi Deleni, jud. Constanța)[69]. Fiul său, Vasilache Constantin a ajuns, după 1877, prin achiziționarea de noi terenuri, unul dintre marii moșieri ai Dobrogei[70].

După revenirea la România a provinciei dintre Dunăre și mare, cu prilejul revizuirii vechilor acte otomane de stăpînire a pămîntului, se înregistrau români care posedau terenuri întinse. Așa era Iacob E. Andrei din Ispapunar, cu 90 ha[71], Constantin Nicolae din Palazu Mare, cu 55,0599 ha[72] sau Trandafir Iorga din Luncavița, cu 51,3263 ha teren arabil, 3,1630 ha vie, plus o „moară pe apă" cu 5,0200 ha în jurul ei[73]. Loturi mijlocii de 30 sau 40 de hectare, se aflau în posesia unui număr relativ ridicat de români dobrogeni.

Printre românii transilvăneni stabiliți definitiv în Dobrogea începînd din prima jumătate a secolului XIX[74] au existat de asemenea unii care au acumulat averi însemnate, constînd mai cu seamă din vite[75]. La 1850, Ion Ionescu de la Brad întîlnea în Dobrogea mai mulți mocani bogați[76], cum era, de pildă, Radu Ilălea, care, deși își păstra cetățenia austriacă, locuia de 15 ani fără întrerupere în această provincie. El era posesorul unei turme de peste 5000 de oi și al unei herghelii de peste 300 de cai[77]. La 1856, săceleanul Nicolae Țircă s-a stabilit lîngă Hîrșova, aducîndu-și și averea, care cuprindea mari turme, cirezi și herghelii și la care se aflau pentru pază numeroși argați cu simbrie[78]. Alți transilvăneni așezați în Dobrogea se îndeletniceau cu comerțul, așa cum a fost bogatul și influentul negustor Mihalache Petrescu din Tulcea[79]. Curînd el a ajuns și posesorul unui teren lîngă satul Ciucurova, unde avea și un conac[80]. Pe la 1853, mocanul Nicolae Hagi Ghiță Poenaru s-a stabilit la Mănăstirea Cocoșu, unde s-a călugărit, dăruind acestui așezămînt 15000 de galbeni, 500 de oi și 15 cai[81]. Această mănăstire devine, la rîndul ei, posesoarea unor întinse terenuri de cultură, vii, păduri, mori și vite de tot felul[82].

Acumularea de averi în sînul unor pături ale populației românești a Dobrogei a avut consecințe asupra întregii dezvoltări a provinciei. Ea a contribuit însă, în mod deosebit, la întărirea elementului românesc și aceasta nu numai pe plan social-economic, ci și pe plan politic și cultural. Acest fenomen a avut, fără îndoială, influențe pozitive și în ceea ce privește trezirea conștiinței naționale o românilor dobrogeni și înfăptuirea luptei lor de eliberare, care capătă astfel o bază materială mai puternică. Se cuvine de aceea ca cercetările viitoare să aibă mai mult în vedere acest aspect important al istoriei Dobrogei în ultimele decenii ale stăpînirii otomane.

---

[69] Ion Dinu, *Un „boier": Vasilache Constantin*, în „Dobrogea jună", Constanța, 22 noiembrie 1940, p. 1.

[70] *Ibidem*. Vezi și Arh. St. Buc., fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Serviciul domenial pentru Dobrogea, nr. 215, f. 2—3, La 1904 el cumpără în satul Ispapunar de lîngă Enige un teren în suprafață de 100 ha.

[71] Arh. St. Buc., fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Serviciul domenial pentru Dobrogea, nr. 215, f. 2—3.

[72] Ibidem, nr. 91, f. 2.

[73] Ibidem, nr. 40, f. 15, 27, 31. 99.

[74] Despre acest fenomen vezi indeosebi D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 38, 41.

[75] Despre bogăția în vite a unor mocani veniți în Dobrogea, vezi G. Vîlsan, *Mocanii în Dobrogea la 1845*, în „Graiul românesc", II (1928), nr. 3, f. 41—46.

[76] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 126.

[77] *Ibidem*, p. 67.

[78] Ioan Georgescu, *Din trecutul românesc al Dobrogei*, în „Analele Dobrogei", XIII—XIV (1932—1933), p. 39; Tudor Mateescu, *Săceleanul Nicolae Țircă și Dobrogea*, în „Cumidava", VIII, Brașov, 1974—1975, p. 146—147.

[79] D. Șandru, *op. cit.*, p. 78.

[80] Brutus Cotovu, *Cerchezii. Un neam dispărut din Dobrogea*, în „Analele Dobrogei", II (1921), nr. 3, p. 409.

[81] M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 388; Roman Sorescu, *op. cit.*, p. 20.

[82] Tudor Mateescu, *Un așezămînt monahal transilvănean în Dobrogea. (Contribuții la istoria Mănăstirii Cocoșu pînă la 1877)*, în *MA*, XXI (1976), nr. 1, p. 121—122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTRUIREA LINIEI FERATE IAȘI—UNGHENI

DE

DUMITRU P. IONESCU

Izbucnirea războiului franco-prusian în 1870 a încurajat guvernul rus să înceapă pregătirile pentru a da lovitura de grație Imperiului Otoman ; la 3 noiembrie 1870 [1], „Jurnalul Oficial din St. Petersburg" a publicat circulara către statele semnatare ale Tratatului de la Paris, declarînd nulă clauza relativă la Marea Neagră. Prin Protocolul de la Londra din 1 martie 1871 [2], Marile Puteri au acceptat această dezlegare unilaterală și Rusia a intrat în faza pregătirilor pentru un conflict cu Poarta.

Cum frontul din Asia era secundar, iar flota rusă era inferioară celei otomane, Rusia nu putea folosi porturile Mării Negre pentru îmbarcarea trupelor sale. Prin urmare, nu avea decît o singură direcție de atac spre teatrul de operațiuni cu Turcia, adică prin România în Peninsula Balcanică.

Războiul franco-prusian demonstrase utilitatea căilor ferate pentru ducerea unui război modern, iar armata rusă nu putea folosi decît linia Odesa—Rasdelnaia—Chișinău. Din această cauză, guvernul rus a proiectat calea ferată Chișinău—Ungheni și joncțiunea ei cu liniile românești. Cu acest scop, Rusia a făcut presiuni diplomatice asupra României pentru construirea liniei Iași—Ungheni, declarînd că dorește să atragă traficul Europei centrale spre Marea Neagră, în direcția Ungheni—Chișinău—Odesa.

Drept urmare, guvernul conservator condus de Lascăr Catargiu a prezentat Adunării Deputaților, la 10 iunie 1871 [3], „Proiectul de lege pentru prelungirea căii ferate de la Iași la Prut", oferind costul kilometric de 200 000 lei și dobînda de 5%. Trimis spre dezbaterea secțiunilor, proiectul a revenit la Cameră, în ședința din 10 februarie 1872 [4], cînd B. Boerescu a prezentat raportul comitetului de delegați. Subliniind că „joncțiunile drumurilor de fier între statele limitrofe se impun ca o necesitate" și că „drumurile ferate nu sînt făcute spre a fi mărginite într-un cerc limitat, ele nu cunosc altă barieră decît aceea pe care însăși natura a impus-o și pe care omul nu o poate sfărîma" [5], raportul propunea deputaților să se grăbească a realiza această joncțiune care va impulsiona comerțul orașului Iași, despăgubindu-l parțial de pierderile suferite de pe urma Unirii celor două țări surori. Raportul justifica graba prin importanța liniei în tranzitul european, temîndu-se ca, în cazul unui refuz, Rusia să nu realizeze joncțiunea cu Austro-Ungaria printr-o cale ferată pe la Cernăuți și astfel comerțul internațional ar ocoli Moldova.

Cu excepția deputatului C. Aninoșianu, delegatul secțiunii a VII-a, care a propus amînarea construcției, comitetul delegaților a admis proiectul guvernului cu următoarele modificări :

1. A introdus licitația, ca diferite companii constructoare să facă oferte și guvernul să aleagă pe acela care prezenta avantaje realizabile.

2. A căzut prețul kilometric de la 200 000 la 133 000 lei și a mărit dobînda de la 5% la 7%.

3. A cerut ca linia să se construiască cu ecartamentul larg, ca transbordarea mărfurilor să se facă la Iași și nu la Prut.

---

[1] C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*. Ediția a II-a, București, 1937, vol. I, p. 141.

[2] *Ibidem*.

[3] „Monitorul Oficial al României", nr. 129, marți 15 iunie 1871, p. 694, col. 4.

[4] *Ibidem*, nr. 38, vineri 18 februarie 1872, p. 218, col. 3.

[5] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. A propus ca guvernul român să încheie cu Rusia o convenţie de joncţiune care să reglementeze construirea unui pod peste Prut, taxele vamale şi poliţia la frontieră.

Guvernul şi-a însuşit aceste modificări, astfel că s-a trecut la dezbaterea proiectului de lege. Primul orator a fost C. Aninoşianu care, justificîndu-şi propunerea de amînare a construcţiei, a declarat că preţul de 133 000 lei/km este foarte mare deoarece cuprinde numai linia, fără materialul rulant. Aninoşianu s-a declarat împotriva adoptării ecartamentului larg, motivînd că el ar îngreuna transportul.

A răspuns ministrul lucrărilor publice, Nicolae Kretzulescu [6], declarînd că Rusia a elaborat traseul unei linii pînă la Prut, iar proiectul căii ferate Iaşi—Ungheni şi studiile pe teren au fost făcute de inginerii români. Guvernul a acceptat mărirea dobînzii în speranţa că se vor oferi antreprenori pentru această linie scurtă care impune lucrări de artă foarte mari, din cauza terenului băltos. Nicolae Kretzulescu a recunoscut că preţul kilometric de 133 000 lei şi dobînda de 7% fixate de comitetul de delegaţi ai secţiunilor sînt mari, dar ele ar putea să scadă datorită concurenţei dintre concesionarii ce se vor oferi.

A urcat la tribună M. C. Epureanu [7] care a felicitat pe B. Boerescu pentru precizia raportului prezentat şi a elogiat guvernul pentru intenţia de a realiza joncţiuni feroviare cu statele vecine, declarînd că linia Iaşi—Ungheni a devenit o necesitate imperioasă nu numai pentru interesele economice ale oraşului Iaşi, ci şi pentru prosperitatea României. Criticînd pe cei ce se împotriveau la realizarea liniei Iaşi—Ungheni sub pretextul că ea ar satisface interesele Rusiei, Epureanu a declarat că deşi această cale ferată este mică, numai 22 km, importanţa ei economică şi politică este aşa de mare încît ea trebuie construită cu orice sacrificiu.

Reprezentantul Colegiului III Bîrlad, I. Codrescu [8], a apreciat proiectul de lege ca inoportun şi a propus construirea unei linii ferate spre Marea Neagră, unde să se ridice un port al ţării.

Împotriva acestei propuneri s-a ridicat deputatul de Galaţi, Gr. Ventura [9]. Exprimîndu-şi îndoiala că linia Iaşi—Ungheni ar aduce vreun folos ţării, G. Vernescu [10] a cerut ca guvernul întîi să încheie convenţia cu Rusia şi apoi să concesioneze linia. Vernescu a mai propus ca preţul şi garanţia să nu fie mari, oferindu-se astfel capitaliştilor români posibilitatea de a concura la licitaţia ce va avea loc.

Tuturor adversarilor liniei le-a răspuns preşedintele Consiliului de Miniştri, Lascăr Catargiu [11], declarînd că guvernul a dus tratativele necesare cu Rusia. În favoarea proiectului de lege a vorbit şi N. Ionescu [12], reliefîndu-i caracterul politic. În schimb, A. Moscuna a propus o amînare „pînă cînd se va presinta înaintea Camerei proiectul tutulor joncţiunilor ţărei" [13]. Adunarea Deputaţilor a respins această propunere şi a hotărît luarea în consideraţiune a proiectului de lege cu 59 voturi pentru şi 23 voturi contra [14].

Adunarea a trecut la votarea proiectului de lege pe articole în şedinţa din 11 februarie, cînd au luat cuvîntul deputaţii: G. Brătianu, Al. Ştirbei, N. C. Aslan, B. Boerescu, I. Eraclide, Al. Lahovari, M. C. Epureanu, N. Ionescu şi miniştrii de război şi de lucrări publice, analizîndu-se aspectele economice, tehnice şi politice ale construcţiei. Camera a admis legea cu 65 voturi pentru şi 19 voturi contra [15]. A doua zi, 12 februarie, printr-o telegramă, primarul oraşului Iaşi, Dimitrie Gusti [16], a mulţumit Adunării Deputaţilor pentru votul dat [17].

Senatul a primit proiectul de lege la 14 februarie [18] şi l-a trimis la secţiuni. Dezbaterea a avut loc în şedinţa din 19 februarie cînd N. Drosu a prezentat raportul comitetului de delegaţi. Criticat de Ioan Deşliu şi N. Bîscoveanu, dar susţinut de G. Manu, proiectul de lege

---

[6] *Ibidem*, nr. 39, sîmbătă 19 februarie 1872, p. 224, col. 1.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*, col. 4.
[9] *Ibidem*, p. 225, col. 2.
[10] *Ibidem*, nr. 40, duminică 20 februarie 1872, p. 229, col. 5.
[11] *Ibidem*, p. 230, col. 2.
[12] *Ibidem*, col. 3.
[13] *Ibidem*, p. 231, col. 1.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*, nr. 41. marţi 22 februarie 1872, p. 237, col. 4.
[16] Dimitrie Gusti (1818—1887), profesor şi autor de manuale, scriitor şi om politic. A fost primar al oraşului Iaşi: 23 august 1865—5 decembrie 1866, 18 iulie 1869—18 aprilie 1870, 12 decembrie 1871—7 mai 1872 şi ministru al cultelor 19 august 1867—15 noiembrie 1868.
[17] „Monitorul...", nr. 42 miercuri 23 februarie 1872, p. 242, col. 1.
[18] *Ibidem*, nr. 37. joi 17 februarie 1872, p. 211, col. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost adoptat cu o majoritate de 28 voturi, contra șapte [19]. La 20 februarie, primarul orașului Iași a mulțumit și Senatului [20].

Linia Iași—Ungheni urma să se execute după proiectul și caietul de sarcini elaborate de Ministerul Lucrărilor Publice, care se aflau depuse la agențiile diplomatice românești din Viena, Berlin și Paris [21], având ecartamentul de 1,524 m. Construcția care cuprindea linia, podurile, stațiile și toate dependințele lor, exproprierile, materialul rulant și jumătatea podului de peste Prut costa 4 120 454 lei sau 200 000 lei/km. Terenul necesar se cerea ca pentru cale dublă, însă terasamentul nu se făcea decît pentru o singură linie. Pilele și culeele (picioarele) podurilor se vor construi pentru două căi. Terenul se cumpăra de antreprenor conform legii de expropriere, iar cel de pe Domeniile Statului se va da gratuit. Suma totală ce va rezulta la licitație se va plăti prin anuități calculate pe bazele de 8% interese și 4% amortisment. Concurenții puteau fi români sau străini; aceștia din urmă nu puteau să se prevaleze de protecția statului lor în litigiile cu guvernul român. Ofertele se primeau la Ministerul Lucrărilor Publice, pînă în ziua de 30 mai 1872 cînd se deschideau în prezența Consiliului de Miniștri. Fiecare ofertă trebuia să fie însoțită de o garanție provizorie în efecte ale statului român în valoare de 41 204 franci.

Adjudecația se va face asupra ofertei celei mai scăzute și după ea nu se va primi nici o supraofertă. In termen de trei zile din ziua adjudecării, guvernul hotăra dacă aprobă sau nu concurența. După semnarea contractului, concesionarul completa garanția provizorie pînă la cifra de 5% din valoarea adjudecată, spre a se forma garanția necesară pentru asigurarea executării liniei. Această garanție se va restitui după terminarea lucrărilor și recepționarea liniei de către guvern. Termenul executării era 1 noiembrie 1873, cînd se făcea recepția provizorie a liniei. De la această dată, începea termenul de garanție care era de patru luni pentru materialul rulant și de doi ani pentru terasament, calea metalică, poduri și clădiri. În termenele de garanție, toate stricăciunile priveau antreprenorul, cu excepția celor provocate de inundații sau de un eventual război. De la data subscrierii contractului începea plata anuităților care se făcea semestrial. În timpul construcției plata anuităților se făcea numai dacă antreprenorul prezenta dovezi că a adus materiale și a executat lucrări care valorau cel puțin o dată și jumătate cît anuitatea.

La 5 mai 1872 [22], guvernul român a autorizat ministrul de externe, George Costaforu, de a încheia cu Rusia o convenție pentru joncțiunea căii ferate. Această convenție a încheiat-o la București, a doua zi, 6 mai [23], împreună cu consulul general al Rusiei în România, Ioan Zinoview, și cuprindea 18 articole:

Art. 1. — Rusia se obliga să acorde unei societăți de acționari construirea și exploatarea căii ferate Chișinău—Prut, iar România se îndatora să realizeze linia Iași—Prut.

Art. 2. — Joncțiunea celor două căi ferate se va face conform protocolului încheiat la Ungheni, în ziua de 10 aprilie 1872 [24] de către delegația română (Alexandru Stamatopolu, inginer-șef al circumscripției a XI-a și locotenent-colonel Grigore Cantili, comandantul Regimentului 3 Infanterie) și delegația rusă (Sergiu Karsakoff, inspector al liniei ferate Odesa—Chișinău, și prințul Mihail Cantacuzin, locotenent-colonel de stat major).

Art. 3. — Ambele linii, dependințele lor și materialul rulant vor fi construite și organizate ca să asigure exploatarea lor.

Art. 4. — Ecartamentul celor două linii va fi de 1,524 m.

Art. 5. — Cumpărările de teren și lucrările de artă se vor efectua pentru două căi, dar terasamentul pentru a doua cale va depinde de decizia fiecărui guvern.

---

[19] *Ibidem*, nr. 43, joi 24 februarie 1872, p. 247, col. 4.

[20] *Ibidem*, nr. 44, vineri 25 februarie 1872, p. 253, col. 2.

[21] *Ibidem*, nr. 90, sîmbătă, 22 aprilie 1872, p. 556, col. 4.

[22] *Ibidem*, nr. 104, miercuri 10 mai 1872, p. 621, col. 1.

[23] T. G. Djuvara, *Tractate, convențiuni și învoiri internaționale ale României actualmente în vigoare, publicate din ordinul D-lui ministru al afacerilor străine de pe texturile originale, cu note explicative și indexuri, urmate de tarifurile vamale, general și convențional, și de notițe statistice asupra comerciului exterior, precedate de o introducere la studiul dreptului convențional al României*. Traités, conventions et arrangements internationaux de la Roumanie actuellement en vigueeur publiés d'ordre de M. le ministre des affaires étrangères d'apres les textes originaux, avec notes explicatives et index, suivis des tarifs douaniers, général et conventionnel, et de notices statistiques sur le commerce extérieur, précédés d'une introduction à l'étude du droit conventionnel de la Roumanie. București, Al. Degenmann, editor — Paris, Arthur Rousseau éditeur, 1888, p. 33—40.

[24] *Ibidem*, p. 41—42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Art. 6. — Cele două căi ferate vor fi date în exploatare la un termen cît mai apropiat.

Art. 7. — Podul peste Prut va fi construit pentru trecerea trenurilor, trăsurilor şi pedeştrilor. Realizarea şi întreţinerea lui se vor face cu cheltuieli egale de către ambele state.

Art. 8. — Circulaţia va fi conformă normelor feroviare din Europa.

Art. 9. — Părţile contractante se obligau să ia măsurile necesare ca, în staţiile de frontieră, să se piardă cît mai puţin timp pentru viza paşapoartelor şi controlul bagajelor călătorilor.

Art. 10. — Pentru staţiile de frontieră se va întocmi un regulament unitar cu privire la semnalele şi detaliile serviciului de exploatare.

Art. 11. — Guvernele rus şi român vor aviza mijloacele de a reglementa serviciul convoaielor, cît mai convenabil.

Art. 12. — Tariful pentru transportul persoanelor şi mărfurilor va fi fixat de fiecare stat pe teritoriul său, dar comunicat celeilalte administraţii.

Art. 13. — Nu se va face nici o deosebire între turiştii din ambele state în ceea ce priveşte costul transportului, orele de expediere şi formalităţile vamale.

Art. 14. — Cele două guverne se obligau să respecte convenţia.

Art. 15. — Toate măsurile de poliţie şi de vamă erau rezervate fiecărui guvern.

Art. 16. — Calea ferată Chişinău—Iaşi va servi şi la transportul poştei şi la stabilirea liniilor telegrafice.

Art. 17. — Divergenţele ce vor apărea vor fi rezolvate prin tratative pentru a se asigura continuitatea serviciului feroviar între statele semnatare şi prosperitatea comerţului de tranzit.

Art. 18. — Convenţia se va ratifica înainte de 1 ianuarie 1873, iar ratificările ei se vor schimba la Bucureşti.

Protocolul avea două clauze :

1. Căile ferate se vor uni în mijlocul Prutului, între satele Ungheni, situate pe ambele maluri, astfel ca prelungirea axului podului, trasă perpendicular pe Prut, să treacă printr-un punct situat pe malul drept la o distanţă de 117,75 m, la sud de trunchiul arborelui care se găsea la spatele pichetului de grăniceri români nr. 124.

2. Înălţimea nivelului superior al railurilor, în punctul de întrunire susmenţionat, va fi de 4,97 metri de-asupra punctului fix marcat la rădăcina arborelui precizat.

La licitaţie s-au prezentat trei antreprenori — un străin şi doi români : Tetorian şi Grigore Eliad. Concesiunea a fost acordată lui Grigore Eliad, domiciliat în Bucureşti, str. Batiştei nr. 9 [25], liberal-radical, proprietarul ziarului „Sentinela română" (1865—1869).

Biografia lui Grigore Eliad (1833—5 mai 1901), zis şi Cîrciumărescu, a fost prezentată sumar de Constantin Bacalbaşa : «Viaţa acestui om a fost foarte agitată şi foarte aventuroasă. Lipsit de avere şi cu totul incult, dar inteligent, şi, mai presus de toate, foarte energic, în tinereţe a fost corector la ziarul „Românul" al lui C. A. Rosetti... Urmînd norocul Partidului Liberal a ajuns ca să fie antreprenorul cheiului portului Brăila de unde s-a ales cu un lung proces care a durat nenumăraţi ani, dar de pe urma căria i-a rămas o avere destul de bună. Cînd a murit era proprietarul lui English-Hotel din Piaţa Teatrului (astăzi Calea Victoriei, în pasajul cu nr. 52 actual) şi a unei case în faţa Băilor Eforiei... avea o mare admiraţie pentru tot ce era englezesc, de aceea : îmbrăcăminte, încălţăminte, mobile, tot aducea din Anglia. De aceea şi hotelului său i-a dat numele „English Hotel". A fost, în adevăr, un tip al Bucureştilor» [26].

La 12 iunie 1872, guvernul conservator a încheiat contractul cu Eliad care se obliga să construiască linia Iaşi—Ungheni = 21,419 km, fără material rulant, la preţul de 3 770 215 lei, adică 176 022 lei/km, plătibil în 14 ani de către Societatea Financiară a României [27]. Preţul era forfetar, pe kilometrul de linie, plata se făcea pe măsura executării lucrărilor.

Costul de 176 022 lei/km a fost mare dacă avem în vedere că nu cuprindea valoarea materialului rulant, a instalaţiilor, a utilajului etc., precum şi faptul că guvernul i-a asigurat, la preţuri modeste, aprovizionarea cu balast şi cu lemne luate din pădurile statului din zona Iaşi—Dobrovăţ—Bîrnova—Vaslui.

---

[25] „Monitorul...", nr. 139, vineri 23 iunie 1872, p. 836, col. 3.

[26] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altă dată*. Bucureşti, 1930, vol. III, p. 7—8.

[27] Cu sprijinul capitalului belgian, majoritatea caselor de bancă private din Bucureşti s-au contopit în 1871, formînd Societatea Financiară a României, cu un capital de 10 000 000 lei. S-a străduit să domine piaţa financiară a Capitalei, dar a fost lovită de criza din anul 1875 şi neputînd să facă faţă plăţilor, în decembrie 1876, s-a desfiinţat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin inginerii săi, Ministerul Lucrărilor Publice a elaborat caietul de sarcini, a stabilit traseul și a întocmit proiectul. Imediat, Eliad a anunțat în Monitorul Oficial (23, 28, 29 iunie și 2, 6, 7 iulie 1872) că dă în antrepriză mai multe lucrări de artă: culeele a nouă poduri, dintre care cel mai important era cel de peste Bahlui, 13 cantoane și trei stații (Iași, Cristești, Ungheni) ce se vor construi după modelul celor de pe linia Roman—Suceava.

Proiectul de lege, convenția și protocolul au venit în dezbaterea Adunării Deputaților în ziua de 8 decembrie [28], cînd C. Aninoșianu a prezentat raportul comitetului de delegați (colonel G. Manu, Al. Sturdza, V. Pogor, N. Ionescu, M. Kogălniceanu, C. Aninoșianu) care era favorabil. Nimeni nu a luat cuvîntul, astfel că articolul unic al proiectului de lege, convenția și protocolul au fost adoptate cu 86 voturi pentru și șapte voturi contra [29].

Senatul a cunoscut cele trei acte în ședința din 13 decembrie [30], dar dezbaterea a avut loc în ședința din 15 decembrie, cînd dr. Constantin Prodan a prezentat raportul comitetului de delegați. Susținute de senatorii N. Drosu, N. Bîscoveanu și I. Deșliu, cele trei documente au fost aprobate în unanimitate cu 48 voturi [31]. A doua zi, 16 decembrie [32], a și apărut legea care deschidea pe seama Ministerului de Finanțe un credit extraordinar de 248 834,24 lei pentru acoperirea plăților cuvenite lui Grigore Eliad ca anuitate pe 1872.

Lucrările au avansat și la 8 iunie 1873 [33], prințul Carol și guvernul au inspectat linia Iași—Ungheni, au apreciat-o drept un model de construcție și au felicitat pe antreprenor. Cu această ocazie, în prezența celor 400 lucrători și a unui public numeros, s-a pus piatra fundamentală a casei de vamă Iași în care s-au depus exemplare din toate monedele naționale.

La 2 martie 1874 [34], ministrul lucrărilor publice, George Gr. Cantacuzino, a prezentat Adunării Deputaților proiectul de lege cu privire la deschiderea unui credit extraordinar de 275 540,28 lei pentru completarea și exploatarea liniei Iași—Ungheni, inclusiv construirea podului peste Prut. La art. 3, proiectul de lege autoriza pe ministrul lucrărilor publice să studieze și să execute, în colaborare cu guvernul rus, un proiect de pod internațional peste Prut. Costul podului va fi de 900 000 lei, din care jumătate privea guvernul român (art. 4). Materialele necesare pentru construirea acestui pod vor fi scutite de taxe vamale (art. 7). Proprietate a statului, linia va fi exploatată în regie printr-o administrație specială cu reședința în orașul Iași și va lucra sub controlul Ministerului Lucrărilor Publice (art. 9). Pentru exploatarea liniei, pe ultimele șase luni ale anului 1874, s-a deschis Ministerului Lucrărilor Publice un credit de 63 970 lei (art. 10). Ultimul articol prevedea un regulament pentru administrarea și exploatarea liniei (art. 11) [35].

Trimis la secțiuni, proiectul de lege a revenit în Adunarea Deputaților la 29 mai [36] și, cu toată rugămintea președintelui Consiliului de Miniștri, el a fost analizat a doua zi, 30 mai [37], cînd s-au prezentat de fapt trei proiecte de lege: unul privind exploatarea în regie a căii ferate Iași—Ungheni, altul privind un credit de 250 000 lei pentru lucrările din gara Iași și altul relativ la un credit de 200 000 lei pentru executarea podului de peste Prut. Ministrul lucrărilor publice, George Gr. Cantacuzino, a rugat pe deputați să treacă în secțiuni și să elaboreze un raport pentru cele trei proiecte. G. Brătianu a propus ca Adunarea Deputaților să se ocupe întîi de lucrările care au trecut pe la secțiuni și apoi de cele trei proiecte. Această propunere a fost combătută de Mihail Kogălniceanu care a arătat că s-au ivit noi posibilități de fonduri, fiindcă Moldova are o recoltă extraordinară și a cerut „să trecem cu toți în secțiuni și cu inima de români să discutăm aceste legi care au să ne dea un milion vistieriei" [38]. Camera a aprobat și deputații au trecut în secțiuni, au ales comitetul de delegați (M. Kogălniceanu, G. Manu, C. Văleanu, Gr. Ventura, I. Ganea, Șt. Fălcoianu și N. Ceaur-Aslan) [39] care a alcătuit un singur raport prezentat de N. Ceaur-Aslan. În unanimitate, comitetul a admis cele trei proiecte, punct de vedere însușit și de Cameră, astfel că s-a trecut la dezbaterea pe articole. Primul care a luat cuvîntul a fost G. Manu care, deși a

[28] „Monitorul...", nr. 279, duminică 27 decembrie 1872, p. 1511, col. 4.
[29] *Ibidem*, p. 1512, col. 2.
[30] *Ibidem*, nr. 280, marți 19 decembrie 1872, p. 1516, col. 3.
[31] *Ibidem*, nr. 281, miercuri 20 decembrie 1872, p. 1524, col. 5.
[32] *Ibidem*, nr. 283, vineri 22 decembrie 1872, p. 1537, col. 1.
[33] N. A. Bogdan, *Regele Carol și a doua sa capitală*. București, 1916, p. 189.
[34] „Monitorul...", nr. 100, marți 7 mai 1874, p. 635, col. 4.
[35] *Ibidem*, nr. 132, marți 18 iunie 1874, p. 841, col. 2.
[36] *Ibidem*, nr. 143, miercuri 3 iulie 1874. p. 910, col. 4.
[37] *Ibidem*, nr. 144, joi 4 iulie 1874, p. 918, col. 1.
[38] *Ibidem*.
[39] *Ibidem*, nr. 145, vineri 5 iulie 1874, p. 924, col. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcut parte din comitetul de delegaţi, a cerut explicaţii asupra resurselor necesare pentru acoperirea creditului, deoarece în bugetul pe anul 1874, căile ferate erau prevăzute numai cu 2 000 000 lei pentru plata anuităţilor [40].

După explicaţiile ministrului lucrărilor publice, art. 1 — 8 ale proiectului de lege (cele trei proiecte au format un singur proiect) au fost votate fără vreo modificare. La art. 9, Gr. Ventura, şi el membru al comitetului de delegaţi, a propus un amendament care permitea guvernului să concesioneze exploatarea liniei unei companii [41]. Combătut de N. Ceaur-Aslan şi G. Manu, amendamentul Ventura a fost susţinut de M. Kogălniceanu, dar mai ales de ministrul lucrărilor publice care a declarat că guvernul a primit propunerea concesionarului ce cerea un scăzămînt de 16 000 lei. Din nou a luat cuvîntul N. Ceaur-Aslan şi a arătat că amendamentul a fost propus şi comitetului de delegaţi, dar a fost respins. Exprimîndu-şi convingerea că antreprenorul poate exploata linia mai ieftin şi fără întîrziere fiindcă dispune de personalul necesar, Aslan a susţinut ca statul să exploateze linia, deoarece se poate realiza un profit mai mare de 16 000 lei. În final, el a propus ca linia să fie exploatată în regie, măcar pînă la 1 ianuarie 1875. Amendamentul Ventura a fost respins de Cameră care, după ce a votat art. 9 şi 10, a admis proiectul de lege cu 57 voturi şi patru voturi contra [42].

La 8 iulie 1874 [43], guvernul Lascăr Catargiu a recepţionat provizoriu calea ferată Iaşi—Ungheni, la 24 iulie [44] a aprobat regulamentul de exploatare, iar la 26 iulie [45] a numit personalul de serviciu condus de inginerul Nicolae Suţu [46].

La 1 august 1874 [47], s-a deschis calea ferată Iaşi—Ungheni care avea o direcţie autonomă, contabilitate şi servicii de exploatare proprii. A fost construită „à forfait", cu ea statul român inaugurînd un nou sistem în lucrările feroviare. Linia ducea spre frontieră, în direcţia de la vest la est, traversînd rîurile Bahlui, Strîmba, Jijia, Dragostina şi Prut.

Datorită reliefului construcţia nu a creat dificultăţi antreprenorului care a angajat ingineri valoroşi ca M. Papadopolu, P. Peretz, G. Niculcea [48]. Pe distanţa de 21,419 km s-au construit trei staţii: Iaşi, Cristeşti, Ungheni. De la Socola pînă la Ungheni, pe o distanţă de 16 km, linia are şi ecartament normal şi ecartament larg, contribuind la legarea ţării noastre la tranzitul feroviar internaţional.

Exploatarea se făcea în regie în virtutea legii din 11 iunie 1874 [49], printr-o direcţiune instituită la Iaşi şi sub supravegherea Ministerului Lucrărilor Publice, cu ajutorul a patru locomotive şi 121 vagoane (21 vagoane de călători, 95 vagoane de marfă, patru vagoane de bagaje şi un vagon de poştă) [50]. Drept recunoştinţă, guvernul conservator a hotărît ca o locomotivă să poarte numele antreprenorului [51]. Avînd caracteristicile tehnice ale liniilor de cîmpie şi stabilind legătura dintre liniile Companiei Lemberg—Cernăuţi—Iaşi şi calea ferată din sud-vestul Rusiei, traficul său era format din cereale şi mărfuri în tranzit.

Rusia nu şi-a respectat angajamentul luat, deoarece în vara 1874, cînd linia Chişinău—Prut (începută în anul 1871 de o companie străină) era gata, s-a dărîmat tunelul de la Cornești [52]. Compania a dat faliment, lucrările au fost preluate de o altă societate străină şi au durat încă doi ani [53].

Calea ferată Iaşi—Ungheni a revenit în Adunarea Deputaţilor la 16 decembrie 1874 [54], cînd C. Aninoşianu a citit raportul comisiei financiare şi proiectul de lege privind bugetul

---

[40] *Ibidem*, col. 4.
[41] *Ibidem*, p. 925, col. 1.
[42] *Ibidem*, col. 2.
[43] *Ibidem*, nr. 171. joi 8 august 1874, p. 1055, col. 4.
[44] *Ibidem*, col. 5.
[45] *Ibidem*, nr. 168, sîmbătă, 3 august 1874, p. 1042, col. 2.
[46] Prin decretul nr. 1719 din 3 septembrie 1876 a fost destituit fiindcă a insultat pe prefectul judeţului şi pe procurorul general al Curţii de Apel din Iaşi care inspectau lucrările podului de peste Prut. (vezi „Monitorul...", nr. 203, duminică 12 septembrie 1876, p. 5018, col. 1).
[47] „Monitorul...", nr. 171, joi 8 august 1874, p. 1055, col. 5.
[48] *Ibidem*, nr. 143, sîmbătă 1 iulie 1878, p. 3842, col. 3.
[49] *Ibidem*, nr. 280, duminică 22 decembrie 1874, p. 1570, col. 5.
[50] *Ibidem*, nr. 14, marţi 20 ianuarie 1876, p. 352.
[51] *Ibidem*, nr. 160, miercuri 23 iulie 1875, p. 3609, col. 2.
[52] *Ibidem*, nr. 128, joi 13 iunie 1874, p. 815, col. 1.
[53] *Ibidem*, nr. 144, vineri 4 iulie 1875, p. 3253, col. 2.
[54] *Ibidem*, nr. 280, duminică 22 decembrie 1874, p. 1570, col. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe 1875. La discuții, A. Văsescu [55] a întrebat dacă veniturile acestei linii acoperă cheltuielile și cînd va fi gata podul de peste Prut. Ministrul lucrărilor publice, George Gr. Cantacuzino a recunoscut că veniturile liniei sînt foarte mici, mai ales în lunile de iarnă, dar și-a exprimat speranța că excedentul ei să crească, după joncțiunea cu rețeaua rusă.

La solicitarea lui L. Eraclidi, raportorul C. Aninoșianu a mărturisit că cheltuielile de exploatare a liniei Iași—Ungheni se ridicau la 15 000 lei/km, în timp ce la celelalte căi ferate erau de 10 000 lei. Guvernul român nu putea să închidă linia, astfel că Adunarea Deputaților a aprobat cu 61 voturi și 10 voturi contra, creditul solicitat de 226 243 lei [56].

Linia a provocat o nouă dezbatere în Adunarea Deputaților la 15 februarie 1877 [57], cînd P. I. Cernătescu a prezentat raportul comitetului de delegați ai secțiunilor (Ioan Lățescu-Boldur, Lache Nicolau, P. I. Cernătescu, Stancu Becheanu, Gheorghe Morțun, Grigorie Serurie, Panait Gheorghiade) și proiectul de lege cu privire la scutirea de taxe vamale a materialelor ce se importau pentru construirea căii ferate Iași—Ungheni, alcătuit încă din 1872 de ministrul lucrărilor publice Nicolae Kretzulescu. Majoritatea delegaților au respins proiectul de lege, pe motiv că această scutire nu s-a prevăzut în contract.

La discuții, primul vorbitor a fost N. Furculescu care a recunoscut meritele lui Eliad ce „a executat mai bine decît străinii lucrările" și „ca întreprinzător român a știut să fie la înălțimea datoriei sale" [58], dar s-a declarat împotriva proiectului de lege ce impunea țării noi cheltuieli în momentul cînd oamenii politici erau disperați că nu găseau mijloacele financiare ca să echilibreze bugetul.

Ministrul lucrărilor publice, I. Docan [59], a răspuns că nu cunoaște diferitele faze prin care a trecut concesiunea Eliad și a susținut „ca om din partea locului" că lucrările sînt foarte bune. Studiind dosarul întreprinderii, a constatat că cererea lui Eliad era dreaptă, fiindcă „o asemenea scutire a fost recunoscută și întreprinzătorilor străini" și că „este recunoscut și admis pretutindeni că ceea ce se introduce într-o țară pentru construirea drumului de fer, este scutit de darea vamală" [60]. I. Docan a criticat pe Furculescu că a exagerat pretenția antreprenorului de la 72 000 lei la 190 000 lei, dar a recunoscut că suma era enormă pentru statul român în starea financiară în care se afla. A continuat ministrul de finanțe, D. A. Sturdza [61], care a afirmat că în toate concesiunile feroviare s-a prevăzut „ca materialul de construcțiune să fie scutit de vamă în tot timpul construcțiunii", că în contractul cu Eliad „este o scăpare de vedere, că nu s-a prevăzut această scutire". Încă din noiembrie 1872, ministrul lucrărilor publice, N. Kretzulescu, și-a dat seama de eroare și a venit singur cu această rectificare la Cameră la 19 ianuarie 1873. Din punct de vedere contractual, Eliad „nu este în drept să reclame această scutire", dar „justiția cere că precum pe concesionarii străini de drum de fer i-am scutit de taxa vamală pentru materialul de construcțiune al unor asemenea lucrări, să scutim și pe întreprinzătorul român care și-a dat osteneala a construi drumul de fer" [62].

Împotriva celor doi miniștri s-a ridicat deputatul Brăilei, Nicolae Blaremberg [63], susținînd că statul nu are nici o datorie față de Eliad, mai ales după ce linia a fost construită. El a criticat pe Eliad că a compromis construirea cheiului Brăila și a cerut ca suma să fie destinată portului dunărean „ca o dreaptă și slabă reparațiune pentru pagubele ce suferă după urma acestui antreprenor" [64]. Poziția lui Blaremberg a fost sprijinită de G. Vernescu [65] și N. Furculescu [66], în timp ce Gr. Berendei a subliniat meritele lui Eliad în canalizarea Dîmboviței și a propus „precum au fost dispensați ceilalți concesionari străini, asemenea e drept să fie dispensat și concesionarul român" [67].

Din nou a luat cuvîntul ministrul lucrărilor publice, I. Docan [68], și a arătat că Eliad a pretins cu 5—6 000 lei pe km, mai puțin decît ceruse Strousberg, deși pe linia Iași—Ungheni

[55] *Ibidem*, p. 1571, col. 1.
[56] *Ibidem*, nr. 10, miercuri 15 ianuarie 1875, p. 161, col. 1—2.
[57] *Ibidem*, nr. 40, duminică 20 februarie 1877, p. 1336, col. 1.
[58] *Ibidem*, col. 3.
[59] *Ibidem*. p. 1337, col. 1.
[60] *Ibidem*, col. 2.
[61] *Ibidem*.
[62] *Ibidem*, col. 3.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*, p. 1338, col. 1.
[65] *Ibidem*.
[66] *Ibidem*, col. 2.
[67] *Ibidem*, p. 1339, col. 1.
[68] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existau multe lucrări de artă. Docan a propus rectificarea unei erori comise involuntar deoarece, din procesele verbale anexate la dosar, a constatat că Eliad a cerut mereu să i se acorde scutirile de care s-au bucurat toți ceilalți antreprenori.

A intervenit și președintele Consiliului de Miniștri, I. C. Brătianu, mărturisind că „dintre toate concesiunile care sînt astăzi în țară, și pentru care am pentru toate o oroare, chiar pentru acelea care s-au dat sub ministerul meu, singura concesiune care a fost curată, care s-a executat într-un mod care a făcut admirațiunea chiar a străinilor, a fost aceasta" [69]. Antreprenorul nu a cerut scutire pentru fierul brut al cărui preț s-a dublat, ci pentru utilajele și mașinile introduse pe calea ferată, Brătianu a arătat că „toate instrumentele de fer, atît pentru industrie cît și pentru agricultură, sînt scutite prin legea vamală" [70].

Cu toate că P. Grădișteanu a criticat pe I. C. Brătianu, Camera a respins raportul comitetului de delegați ai secțiunilor cu 42 voturi contra și 37 voturi pentru [71], astfel că s-a luat în considerație proiectul de lege și s-a trecut la discuția pe articole.

Din nou a luat cuvîntul P. Grădișteanu și a criticat guvernul fiindcă a dat o largă interpretare dispoziției din legea vamală. Chiar dacă se acceptă această largă interpretare a legii vamale din 1875 — afirma Grădișteanu — atunci ea nu se poate aplica la un contract încheiat cu mult mai înainte de promulgarea ei. Dacă guvernul s-a referit la legea vamală anterioară anului 1875, aceasta nu prevedea scutiri pentru materialele necesare industriei și drept dovadă Grădișteanu a amintit de procesele Uzinei de Gaz și ale introducerii tramvaiului, ai căror antreprenori au fost tot români.

Motivînd că „trebuie să încurajăm pe un concesionar român" [72], deputatul Brăilei, R. Campiniu, a propus aprobarea proiectului de lege fiindcă ar reprezenta un act de echitate. Deși N. Dimancea [73] a cerut continuarea dezbaterilor, A. Vizanti a apreciat că deputații s-au edificat în această problemă și a propus trecerea la vot. Proiectul de lege a fost respins de Adunarea Deputaților cu 42 voturi contra și 39 voturi pentru [74].

La 7 martie 1876 [75], s-a deschis secțiunea Iași—Chișinău care avea un terasament slab, mai ales primăvara cînd ploile erau abundente. A apărut o mare dificultate: Prutul nu era atunci traversat de un pod de fier. Prin înțelegerea de la Livadia dintre cele două guverne, în toamna anului 1876 s-au început lucrările pentru pod și la 9 aprilie 1877 [76] i s-a făcut inaugurarea, realizîndu-se astfel jonțiunea celor două rețele feroviare.

În timpul războiului de independență, linia Iași—Ungheni a fost mult solicitată, circulînd trenuri românești și rusești. Desfășurarea operațiunilor militare care impunea ca, pînă la începutul lunii iulie 1877, întreaga armată rusă să fie la Dunăre, a silit pe șeful comunicațiilor militare, generalul M. Katalay, să ceară Ministerului Lucrărilor Publice cîte „zece trenuri pe zi între Ungheni și Giurgiu" [77].

Necesitățile de transport ale armatelor rusești au dus la dublarea orelor de lucru pentru personalul feroviar, iar în unele luni s-a muncit fără întrerupere. Salariile erau foarte mici: un acar primea 80 lei, iar un cantonier 60 lei pe lună [78], ceea ce le permitea doar să-și țină zilele. Criza financiară, în care se zbătea țara, a silit guvernul liberal condus de Ion C. Brătianu să facă o serie de economii pe seama funcționarilor inferiori din transporturi și a creat noi dări. Una din aceste dări a fost scumpirea tarifului feroviar cu 15%, cu excepția liniei Iași—Ungheni, prin legea din 8 martie 1877 [79].

Readus ca director la 4 august 1877, inginerul N. A. Suțu [80] a solicitat sprijinul material al Ministerului Lucrărilor Publice și, fără aprobarea Adunării Deputaților, prin decretul nr. 1838 din 8 septembrie 1877 [81], semnat de prințul Carol la Poradim, liniei Iași—Ungheni

---

[69] *Ibidem*, p. 1339, col. 2.
[70] *Ibidem*.
[71] *Ibidem*, col. 3.
[72] *Ibidem*, p. 1340, col. 1.
[73] *Ibidem*, col. 2.
[74] *Ibidem*, col. 3.
[75] Nicolae I. Peteulescu, *Căi de comunicații și transpoarte pe uscat, pe apă și prin aer*. București-Sud, 1935, p. 121.
[76] C. Martner, *Emploi des chemins de fer pendant la guerre d'Orient 1876—1878*. Paris, 1878, p. 11.
[77] Arh. Stat Buc., Fond Min. Luc. Publ., dos. nr. 17 1877, f. 39.
[78] *Ibidem*, dos. nr. 14/1877. f. 18 și 20.
[79] „Monitorul...", nr. 57, sîmbătă 12 martie 1877, p. 1826, col. 1.
[80] *Ibidem*, nr. 215, sîmbătă 24 septembrie 1877, p. 5607, col. 3.
[81] *Ibidem*, nr. 210, duminică 18 septembrie 1877, p. 5519, col. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

i s-a deschis un credit extraordinar de 90 000 lei pentru executarea unor lucrări necesare. Datorită traficului intens ce s-a făcut pentru transportul trupelor rusești și a materialului de război, guvernul liberal i-a acordat credite suplimentare la 17 decembrie 1877 [82], 21 februarie [83] și 14 iunie 1878 [84], 15 martie 1879 [85].

Valoarea mică a traficului local a dus la deficite în primii trei ani, ca, în 1877, excedentul liniei ferate Iași—Ungheni să se dubleze :

Anul	Venituri	Cheltuieli	Deficit
1874	9 464,80	38 622,50	29 157,70
1875	45 796,50	106 457,70	60 658.20
1876	28 973,08	149 757,22	120 784,14
1877	648 851,85	280 000	— [86]

În concluzie, linia Iași—Ungheni a avut nu numai un rol economic, ci și unul strategic, deoarece în războiul de independență a ușurat transportul armatelor rusești spre frontul din Bulgaria. După 1878, în urma convențiilor încheiate cu căile ferate rusești și cu Compania Lemberg—Cernăuți—Iași, s-a constituit un trafic de import și de tranzit, circulația a sporit considerabil, mai ales în urma legii de unificare a căilor ferate din România de la 1 iulie 1882, și excedentul liniei Iași—Ungheni a crescut an de an, contribuind la progresul economic al țării.

[82] *Ibidem*, nr. 282. duminică 18 decembrie 1877, p. 7364, col. 3.
[83] *Ibidem*, nr. 50. vineri 3 martie 1878, p. 1381, col. 2.
[84] *Ibidem*, nr. 131, joi 15 iunie 1878, p. 3546, col. 1.
[85] *Ibidem*, nr. 72, miercuri 28 martie 1879, p. 2199, col. 3.
[86] *Ibidem*, nr. 71, miercuri 29 martie 1878, p. 2037, col. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FACULTATEA DE MEDICINĂ DIN IAȘI ÎN ANII 1916—1918

DE

GH. SIBECHI

În cadrul general al luptei duse cu imense jertfe de poporul român pentru realizarea unirii tuturor teritoriilor românești, personalul Facultății de Medicină din Iași a înscris în istoria sa unul din cele mai eroice și înălțătoare momente. Prin măreția sa, momentul 1916—1918, meritâ rememorat, constituind o pilduitoare pagină de etică profesională și înalt patriotism.

De la înființare (1879) și pînă la decretarea mobilizării la 14 august 1916, facultatea ieșeană de medicină dăduse țării cîteva sute de doctori în medicină și chirurgie. De asemenea, oferise elevi pentru institutul de medicină militară, care se recrutau prin concurs dintre studenții facultăților de medicină ce absolviseră primii 3 ani de studii [1]. *Profesorii.* Prin legea relativ la serviciul sanitar al armatei (1915) se preciza că, personalul medical înscris în controalele armatei aveau obligația de a servi armata, pînă la vîrsta de 65 de ani în timp de mobilizare și de război [2]. În consecință, prin regulamentul legii respective se prevedea că, puteau îndeplini funcția de medic-șef (echivalent gradului de locot. colonel) actualii și foștii profesori universitari și agregați iar ca medici-subșefi (echivalent cu gradul de maior) — docenții, conferențiarii universitari și șefii de lucrări și clinică [3].

Datorită nevoilor de încadrare a noilor unități militare și formațiuni sanitare create au fost mobilizați mai mulți medici. Spre exemplu, din zece medici de plasă ai județului Iași trei au fost mobilizați iar în orașul Iași au mai rămas doar 37 de medici, făcîndu-se apel ca acei prezenți să îndeplinească și atribuțiile colegilor mobilizați [4]. Se înțelege că, datorită înaltei competențe cît și nevoilor de încadrare a noilor spitale de răniți au fost mobilizate majoritatea cadrelor facultății de medicină. Presa din 23 septembrie 1916 făcea cunoscut numele celor mobilizați, între care erau: Amza Jianu, E. Bacalogiu, Bogdan, A. Dobrovici, Socrat Lalu, M. Manicatide, D. Manolescu, D. Mezincescu, Fr. Reiner, E. Riegler, Slătineanu, Em. Socor, Ștefănescu-Galați, Gh. Tiron, Tănăsescu, N. Deleanu [5]. Ulterior, au fost mobilizați și alții. La 28 octombrie 1916 se comunica rectoratului că marea majoritate a profesorilor sînt mobilizați [6] iar ceva mai tîrziu, la 12 noiembrie, se afirma că toți profesorii facultății sînt mobilizați [7].

Se cunosc însărcinările primite pe atunci de unele cadre. Profesorul Bogdan, mobilizat cu grad de colonel, era repartizat la un spital de răniți, unde, se afla permanent în mijlocul acestora spre a-i vindeca cît mai grabnic [8]. Profesorul Dim. Manolescu era directorul spitalului de la Crivești-Strunga — cu 250 paturi — realizat din inițiativa deputatului Ion Manolescu [9]. Dr. Nimereanu a lucrat la spitalul de răniți „Veniamin Costache" [10] și apoi la

---

[1] Monitorul Oficial, nr. 273, din 13 (26) martie 1912, p. 12925.
[2] *Ibidem*, nr. 276, din 14 (27) martie 1915, p. 12433.
[3] *Ibidem*, nr. 48, din 31 mai (13 iunie) 1915, p. 2312.
[4] „Mișcarea" an. VIII, nr. 195, din 1 sept. 1916, p. 2.
[5] *Ibidem*, nr. 214, din 23 sept. 1916, p. 2.
[6] Arh. St. Iași, fond Facultatea de Medicină, dos. 6/1916—17, f. 130.
[7] *Ibidem*, f. 133.
[8] Mișcarea, an. VIII, nr. 210, din 15 sept. 1916, p. 1.
[9] *Ibidem*, nr. 254, din 15 oct. 1916, p. 2.
[10] *Ibidem*, nr. 277, din 8 dec. 1916, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Spitalul de evacuare nr. 13 [11]. Tereza Savini la Spitalul nr. 267 de la Liceul internat [12], D. Mezincescu la Compania Sanitară Galați [13], V. Răşcanu — cu grad de căpitan la Spitalul militar nr. 4 [14], Gh. Demetriade — medic şef la spitalul de evacuare nr. 4 Bacău [15] ş.a. Spre a evidenția contribuția deosebită a cadrelor didactice ale facultății la acordarea asistenței medicale imperios necesare trupelor e suficient să menționăm că, din 23 de profesori — 11 au fost pe front, din 21 de asistenți — 14 au fost pe front, iar din 14 preparatori, jumătate au îmbrăcat uniforma militară, ceilalți fiind repartizați la diferite spitale din spatele frontului [16]. Aportul e deosebit dacă avem în vedere nevoia acută de medici, lipsă ce s-a încercat a fi compensată şi de misiunea militară franceză (88 medici, farmaciști, veterinari) [17], misiunea sanitară engleză (12 persoane, plus materialul necesar) [18], misiunile medicale ruseşti [19] şi misiunea sanitară americană condusă de Kirkpatrick (cu 11 000 kg material sanitar) [20]. Înfruntînd gloanțele şi flagelul tifosului exantematic, unele cadre didactice, între care V. Immerwol, I. Țăranu, V. Răşcanu, M. Gane, S. Müller, P. Zota, Zlotescu ş.a., şi-au înscris pentru totdeauna numele printre victimele datoriei [21]. Omagiind victimele datoriei, dr. Boțescu, deputat, el însuşi mai tîrziu numărîndu-se printre victime, arăta în şedința din 10 martie 1917 a Camerei: „medici, infirmieri, studenți cad eroic dar prea tăcută este admirația noastră. Aliații au dat la noi exemple de admirație şi ar fi necesar ca un glas să se ridice să salute eroismul tuturor", iar I. I. Brătianu menționa că „recunoştința noastră să meargă atît la cei care îngrijesc cît şi la cei care sînt îngrijiți, căci admirația şi recunoştința noastră trebuie să meargă la toți acei care şi-au făcut datoria către țară [22]. Modul în care şi-a îndeplinit menirea personalul medical a fost sintetizat de cea mai autorizată personalitate a vremii, profesorul I. Cantacuzino: „tineri şi bătrîni, modeşti studenți şi maeştri respectați, doctori în medicină şi infirmieri sau infirmiere... toți s-au purtat cu acelaş curaj față de datoria de împlinit şi față de moartea de înfruntat" [23].

Aflați în uniformă spre a asigura sănătatea trupelor ce stăvileau ofensiva teutonă sau acordînd asistență miilor de bolnavi aflați în spitalele supraaglomerate, expunîndu-şi nu o dată viața în condițiile deosebit de vitrege în care lucrau, cadrele didactice ale Facultății de Medicină din Iaşi, au probat un înalt umanism şi etică profesională, fiind la înălțimea exigențelor timpurilor grele prin care trecea poporul nostru.

Studenții.

Prin legea din martie 1912, se preciza că tinerii care studiau medicina puteau beneficia de amînarea serviciului militar pînă la vîrsta de 29 de ani spre a-şi termina studiile, cu condiția ca anual să dovedească prin acte că frecventează regulat cursurile. După terminarea studiilor, urmau să satisfacă un an serviciul militar cu gradul de medic (farmacist) stagiar, după care, în final, să susțină un examen de specialitate medico-militară, avansarea în grad urmînd numai după participarea la două manevre, dintre care una sanitară [24]. Prin legea relativă la serviciul sanitar al armatei (1915) se preciza că studenții în medicină, începînd din anul IV inclusiv, puteau îndeplini la mobilizare funcția de medic ajutor (salarizare 150 lei lunar), iar studenții din anii I—III erau împărțiți în două clase: sanitari auxiliari clasa I (salariu 80 lei lunar) şi clasa a II-a (salariu 40 lei lunar) [25]. Ulterior, se preciza că la război personalul medical ce nu va fi solicitat de armată va fi repartizat de serviciul sanitar civil.

[11] Arh. St. Iaşi, fond Facultatea de medicină, dos. 8/1917—18, f. 56.
[12] *Ibidem*, fond Spitalul Z.I. 267, dos. 8/1917, nepaginat.
[13] *Ibidem*, fond Facultatea de medicină, dos. 11/1918, f. 25 v.
[14] *Ibidem*, dos. 8/1917—18, f. 12.
[15] *Ibidem*, f. 18 v.
[16] C. Romanescu, *Facultatea de medicină din Iaşi, 1879—1948*, Iaşi, f.e., 1969, p. 217—218.
[17] *Istorie militară românească*, Bucureşti, 1973, p. 241.
[18] „Mişcarea", an. VIII, nr. 248, din 2 nov. 1916, p. 1.
[19] *Ibidem*, nr. 277, din 8 dec. 1916, p. 2.
[20] „Acțiunea română", an. I, nr. 204, din 6 sept. 1917, p. 2; nr. 214, din 15 sept. 1917, p. 2.
[21] C. Romanescu, *op. cit.*, p. 215.
[22] „Mişcarea", an. IX, nr. 56, din 11 martie 1917, p. 2.
[23] N. Vicol, *Cartea de aur a ofițerilor sanitari şi personalului morți pentru patrie, 1916—1920*, f.a., p. 37.
[24] Monitorul oficial, nr. 273, din 13 (26) martie 1912, p. 12924.
[25] *Ibidem*, nr. 276, din 14 (27) martie 1915, p. 12433—12434.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se stipula totodată că studenții din anii I—III puteau îndeplini funcții de sanitar clasa I, echivalent cu gradul de plutonier [26].

În preajma intrării României în război (octombrie 1915), numărul și vîrsta studenților facultății, din primii trei ani era următoarea [27]:

An univ.	Vîrsta 17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	34	Total
I	1	3	11	17	9	8	3	1	—	1	—	1	—	—	—	—	55
II	—	1	5	13	6	6	6	4	1	3	—	—	—	1	1	1	48
III	—	—	—	2	7	7	2	—	—	—	1	1	1	—	—	—	21
Total	1	4	16	32	22	21	11	5	1	4	1	2	1	1	1	1	124

După declararea mobilizării, studenții din anii superiori, potrivit legislației in vigoare, au fost repartizați la diferite formațiuni militare. Spre exemplu, un număr de 32 de studenți din anul IV au fost repartizați la armata de operațiuni [28]. În săptămînile următoare, mediciniștii ce nu fuseseră repartizați la diferite spitale, erau chemați la Comitetul regional sanitar [29]. În principiu, la spitalele din interior au fost repartizate studentele, cît și studenții din anii inferiori. Spre exemplu, la Spitalul nr. 267, instalat la Liceul internat condus de profesoara Tereza Savini, au fost repartizate doctorandele Ionescu, Paul, Golkron, Bogdan, Apostol [30]. Același spital, în anul 1917, dispunea de 500 paturi, fiind încadrat cu cinci medici și șapte studenți: Buznea Efrosina — anul V, Boldan Elena și Ionescu Elena — anul II, C. D. Vasiliu, anul III și Aurel Weiss — anul II. Studenții din anii III—V erau asimilați deja, datorită lipsei de medici, cu gradul de sublocotenent [31]. În general, studenții ieșeni au fost repartizați aproape la toate spitalele din Moldova, șase dintre ei fiind trimiși la spitalele românești din Rusia [32]. Pierderile grele suferite de corpul medical (după o situație oficială din mai 1917, 130 medici erau morți sau prizonieri, 180 au murit de tifos, 200 erau bolnavi — deci o reducere de 30% [33]) au impus serviciului sanitar al armatei să facă apel în mai mare măsură la tineretul studios. Prin ordinul Marelui Cartier General (Serviciul Sanitar, nr. 12 300 din 31 oct. 1917), au fost chemați în spitale chiar și studenții din anul I. Mai mult, au fost trimiși pe front chiar și studenți din anul II [34].

Condițiile în care au acționat acești tineri lipsiți de experiență au fost inimaginabil de grele: o Moldovă tixită de armată și refugiați, lipsită de alimente, combustibili și locuințe (Iașul, spre exemplu, avea circa 400 000 de locuitori — adică mai mult ca în zilele noastre [35]), toate acestea pe fondul furibundei epidemii de tifos care pur și simplu a decimat populația. Condițiile în care acești tineri trebuiau să ajute bolnavii cu cunoștințele ce le aveau — multe, puține — îngrijorau chiar pe medicii cu stagiu. Iată ce scria la 8 august 1917 un medic de la Socola: „Sîntem nevoiți a îngriji bolnavii, bîjbîind prin întuneric, mai rău ca în cele mai nenorocite și primitive vremuri. Astă noapte, un ofițer cu tifos avînd hemoragie mare intestinală, care îi inunda patul și saltelele, a trebuit să-l schimbăm și să-i facem injecții de serum și altele la lumina unui felinăraș de mînă. În asemenea condiții nu putem lucra și chiar viața noastră este în pericol, căci apărarea de contagiune și infecție este aproape imposibilă în întuneric" [36]. Aceasta era situația într-un spital ce avea 2 000 de paturi.

Condițiile apocaliptice de atunci au fost reținute în scris de cel ce-a văzut aproape tot iadul acela de suferință umană: profesorul Cantacuzino. „Cine a văzut cu ochii săi scenele

[26] *Ibidem*, nr. 48, din 31 mai (13 iunie) 1915, p. 2312.
[27] Arh. St. Iași, fond Facultatea de medicină, dos. 6 (1916—17), f. 100—101.
[28] *Ibidem*, dos. 194 (1917—18) nepaginat.
[29] „Mișcarea", an. VIII, nr. 204, din 11 sept. 1916, p. 1.
[30] *Ibidem*, nr. 217, din 27 sept. 1916, p. 2.
[31] Arh. St. Iași, fond Spitalul Z.I. 267 dos. 4/1917, nepaginat.
[32] *Ibidem*, fond Facultatea de medicină, dos. 9/1918, f. 21.
[33] „Mișcarea", an. IX, nr. 102, din 7 mai 1917, p. 1.
[34] N. Vicol, *op. cit.*, p. 85.
[35] A. Loghin, I. Agrigoroaie, Em. Bold, *Iașul Contemporan*, Iași, 1969, p. 11
[36] Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 4/1917, f. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sfîşietoare ce se petreceau în triajul gării din Iaşi, unde bolnavii de tifos, veniţi din toate direcţiile, pribegi şi dezorientaţi, nemîncaţi şi zdrenţăroşi se îngrămădeau zilnic cu sutele fără ca să li se poată da o baie sau găsi un pat spitalicesc. Cine-şi aminteşte de bolnavii muribunzi şi vagabonzi, pe străzile Iaşului, dîndu-şi sfîrşitul la poarta spitalelor pe care nu-i mai puteau primi. Cine a privit spectacolul înspăimîntător ce se desfăşura în infirmeriile improvizate din jurul Iaşului, Vasluiului sau Romanului unde bolnavii îngrămădiţi cu sutele în cămăruţe restrînse, agonizau şi murcau în mijlocul gemetelor şi strigătelor disperate, fiind lipsiţi de cele mai elementare mijloace de îngrijire. Cine a văzut toate acestea nu-şi poate da seama de chinurile morale şi fizice prin care au trecut medicii care asistau, aproape neputincioşi şi dezarmaţi, faţă de privelişte pe care o oferea acest iad de suferinţe omeneşti, mulţi plătind cu viaţa devotamentul şi energia lor" [37]. Asemănătoare erau şi condiţiile de pe front, unde nenorociţii de bolnavi, măcinaţi de febră, erau păziţi de santinele să nu iasă în ger [38].

Deşi şi-au desfăşurat activitatea confruntaţi cu dificultăţi incredibile, studenţii medicinişti ieşeni au fost animaţi permanent de sentimentul datoriei. Despre aceasta, generalul dr. Vicol scria la 3 ianuarie 1918 prin adresa nr. 1282 Facultăţii de Medicină din Iaşi: „Sînt fericit a vă comunica că fără concursul puternic al acestui element — studenţii medicinişti — începînd de la anul al IV-lea inclusiv, iar mai tîrziu de la al III-lea şi chiar al II-lea, nu aş fi putut asigura mersul serviciului sanitar la regimente şi la formaţiunile sanitare pe cîmpul de luptă atît de periclitat de lipsa de medici. Cu concursul acestor tineri, toţi entuziaşti, am umplut golurile de medici" [39], rezultatele fiind cele scontate.

Făcîndu-şi cu abnegaţie datoria, mulţi dintre studenţi au căzut doborîţi de gloanţe sau în lupta inegală cu tifosul — la 8 aprilie 1918 numărul lor fiind estimat la 50. Între aceştia, menţionăm pe studentul Weiss Iţic de la spitalul 265, slt. Dimitrie Grigorovici de la reg. 13 Ştefan cel Mare, Aurel Lulea, de la spitalul de Campanie nr. 3 al Crucii Roşii unde era ca intern, D. Constantinide ş.a. [40]. Au mai căzut la datorie şi alţi studenţi, unii dintre ei de la facultatea ieşeană: I. Alexescu, Beatrice Apostol, Eugen Avrămescu, Victor Crăsescu, Teodor Emilian, Iosif Glanzstein, Lucia Polichron, Virgil Rădulescu, Adrian Seiu, Şt. Ştefănescu şi alţii [41].

Preţuind spiritul de jertfă şi memoria celor căzuţi, senatul universitar s-a întrunit la 5 aprilie 1918 sub preşedinţia rectorului N. Leon, hotărînd convocarea consiliilor facultăţilor pentru a se stabili modul de comemorare a profesorilor şi studenţilor morţi pentru patrie [42]. La 8 aprilie a avut loc la Iaşi comemorarea medicilor şi farmaciştilor morţi în război: peste 200 medici, 15 farmacişti, un veterinar, 50 studenţi şi alt personal sanitar mediu [43]. În fine, la 16 decembrie 1918 societatea studenţilor în medicină din Iaşi a hotărît comemorarea solemnă a doctorilor şi studenţilor medicinişti morţi în Războiul pentru Întregirea Neamului [44].

Organizarea şi desfăşurarea procesului de învăţămînt

Condiţiile specifice din timpul campaniei au perturbat desfăşurarea normală a activităţii şcolare şi universitare şi, într-o măsură sporită şi a Facultăţii de Medicină.

În general, sesiunea de examene din octombrie nu s-a ţinut, datorită absenţei majorităţii profesorilor [45]. Ca urmare, la propunerea consiliului profesoral din aprilie 1917, Ministerul Instrucţiunii a aprobat cu ordinul 23205 ca studenţii ce nu s-au prezentat la sesiunea din octombrie 1916 dar au urmat cursurile să fie promovaţi din oficiu în anul următor [46].

La începutul lunii noiembrie 1916, rectorul universităţii anunţa că toate facultăţile vor începe cursurile la 15 noiembrie fără a se mai face nici o solemnitate [47]. Facultatea însă a

---

[37] N. Vicol, *op. cit.*, p. 37.
[38] Emilian Ionescu, *În uniformă pentru totdeauna*, 1979, p.
[39] N. Vicol, *op. cit.*, p. 86.
[40] „Mişcarea", nr. 64, din 21.03.1917, p. 2; nr. 82, din 14 apr. 1917, p. 2; nr. 182, din 19 aug. 1916, p. 2; „Acţiunea română" nr. 36, din 26 febr. 1917, p. 2; nr. 69 din 6 apr. 1917, p. 2.
[41] „România eroică" mai-iunie, 1932.
[42] „Mişcarea", an. X, nr. 79, din 6 apr. 1918, p. 2.
[43] *Ibidem*, nr. 83, din 11 apr. 1918, p. 2.
[44] Arh. St. Iaşi, Fond Facultatea de medicină, dos. 9/1918, f. 28.
[45] *Ibidem*, dosar 6/1916—1917, f. 130.
[46] *Ibidem*, f. 192.
[47] „Mişcarea", an. VIII, nr. 253, din 8 nov. 1916, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost declarată închisă, ministerul, prin ordinul 1346 din decembrie 1916, oprind să se facă înscrierea pentru anul I, deși 21 de elevi și eleve au prezentat actele necesare [48].

Abia în toamna anului 1917 s-a pus problema redeschiderii cursurilor. În acest sens, Consiliul profesoral al facultăților de medicină din Iași și București întrunit în zilele de 10, 16 și 23 octombrie 1917, în concordanță cu opiniile profesorului I. Cantacuzino și ale generalului Vicol, au stabilit înscrierea în anul I, cît și aducerea studenților din anii următori. Înscrierea în anul I urma să se facă de către Serviciul Sanitar din Marele Cartier General, preferîndu-se ultima promoție de bacalaureați și în mod excepțional dintre absolvenții din doi ani precedenți. Cursurile erau cele prevăzute în regulament, în plus urmînd să se predea cursuri de epidemiologie, asistența răniților de război și organizarea serviciului sanitar militar. Examenele se țineau din două în două luni, promovarea lor însemnînd obținerea gradului de caporal, sergent și plutonier. După cele șase luni, avea loc examenul de sfîrșitul anului I, trecerea doctoratului I și promovarea în anul II, urmînd ca tinerii respectivi să fie trimiși pe front sau la ambulanțele divizionare. Studentele erau scutite de obligații militare. Studenții din ceilalți ani urmau să vină la Iași în serii, pentru 40 de zile spre a urma cursurile, după care aveau dreptul la examenul de promovare în anul următor. Măsura aceasta asigura pe de o parte avansarea în gradele militare a studenților cît și recuperarea unui an de studii. Bineînțeles, pentru parcurgerea integrală a materiei se prevedea ca după război studentii promovați astfel să mai urmeze 1 an de studii, după care aveau drept de liberă practică. Studenții din ultimul an puteau să-și susțină teza de doctor în medicină și chirurgie prezentînd-o într-un singur exemplar, urmînd s-o tipărească după război și să depună 80 de exemplare la facultate [49]. Ulterior, Consiliul de Miniștri, în ședința sa din 30 noiembrie 1917, a aprobat ca, pe toată durata campaniei, studenții să fie dispensați de prezentarea unei teze de doctorat, titlul de doctor urmînd să li se confere după trecerea ultimului examen de doctorat [50]. Trebuie subliniat că, în atari condiții, 12 dintre absolvenții facultății ieșene au obținut titlul de doctor [51].

Pentru întocmirea programelor de învățămînt inițial pentru anii I, II și VI a avut loc întrunirea profesorilor aflați în Iași la data de 8 noiembrie 1917 [52]. Încă de la 30 octombrie 1917, Serviciul Sanitar din Marele Cartier General a dat ordin ca studenții ce aparțineau armatei să fie chemați la Iași în opt serii a cîte 40 zile, primii — cei din anii II și VI — urmînd să se prezinte la 10 noiembrie 1917 [53]. S-a intervenit, în vederea deschiderii cursurilor, pentru a veni la Iași dr. Demetriade (cursul de dermatologie), Ștefănescu-Galați (clinica geneto-urinară), Manolescu (clinica oftalmologică) și Alex. Taicu (prorectorul facultății) [54].

În vederea ajutorării studenților, s-a stabilit ca, de la data de 17 noiembrie, cei chemați la cursuri să servească masa la spitalul nr. 263 [55].

Din considerente lesne de înțeles a avut loc o oarecare militarizare a facultății. Studenții din anul I purtau uniforma tinerilor cu termen redus. În plus, serviciul sanitar militar intervenea în diferite chestiuni majore. Acesta ordona, spre exemplu, ca studenții din anul I să susțină examenul de caporal la data de 24 decembrie 1917 ora 10 la spitalul nr. 263 [56] Din cei 150 de studenți din anul I, opt nu s-au prezentat la examen și s-a ordonat ca aceștia să fie trimiși imediat pe front. La data de 7 februarie s-a ordonat ștergerea din cataloage a încă patru studenți, care urmau să fie înapoiați unităților militare de care aparțineau [57]. Urmare a concursului substanțial pe care studenții l-au oferit armatei, Serviciul Sanitar din Marele Cartier General a propus ca în perioada 1 iulie 1918—1 iulie 1919 să se parcurgă doi ani de studii, în scopul recuperării anului universitar pierdut (1916—1917), dar sugestia aceasta nu s-a materializat [58].

Analizînd rezultatele examenelor din această perioadă, surprinde numărul redus de studenți respinși. S-ar putea să fie vorba de bunăvoința profesorilor, dar și de cointeresarea mai sporită a studenților, dat fiind că promovarea atrăgea după sine și avansarea militară.

---

[48] Arh. St. Iași, fond Facultatea de medicină, dosar 6/1916—17, f. 139, 183.
[49] *Ibidem*, f. 131.
[50] *Ibidem*, dosar 7/1916—17, f. 142.
[51] C. Romanescu, op. cit., p. 227.
[52] Arh. St. Iași, fond Facultatea de medicină, dosar 6/1916—17, f. 186—187.
[53] *Ibidem*, dosar 7/1916—17, f. 140.
[54] *Ibidem*, dosar 6/1916—17, f. 184.
[55] *Ibidem*, dosar 7/1916—17, f. 165.
[56] *Ibidem*, f. 198 v.
[57] *Ibidem*, dosar 8/1917—18, f. 26, 41 v.
[58] *Ibidem*, f. 98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La anul I, la examenul de anatomie descriptivă ţinut la 25 aprilie 1918 s-au prezentat 136 studenţi (din care 40 fete) fiind declaraţi respinşi zece (din care cinci fete) [59].

La anul II, din seria ce-a urmat cursurile între 15 noiembrie — 31 decembrie 1917, s-au prezentat 29 (din care şapte fete), fiind respinşi cinci (trei la anatomie descriptivă, doi la fiziologie) [60].

La anul III, seria ce-a frecventat cursurile între 12 februarie — 25 martie 1918, s-au prezentat 57 (din care 20 fete), fiind respinşi doar trei (unul la patologie chirurgicală, unul la anatomie topografică, unul la clinica chirurgicală) [61].

La anul V, seria 2 ianuarie — 12 februarie, s-au prezentat la examen 16 studenţi (din care şase fete), toţi fiind declaraţi admişi [62].

La anul VI, din seria ce-a urmat cursurile între 15 noiembrie — 31 decembrie 1918, s-au prezentat la examen nouă studenţi (din care cinci fete), fiind respins unul, la clinica infantilă [63].

La examenul din toamnă, la 12 octombrie 1918 s-au prezentat din anul I nouă studenţi (din care cinci fete), toţi fiind declaraţi admişi [64].

Trebuie subliniat că la cursuri, în anul universitar 1917—1918, au participat şi studenţi care-şi începuseră studiile la alte universităţi, între care 24 de ardeleni (de la universităţile din Cluj, Budapesta, Viena), şapte veniţi de la Paris şi Montpellier şi doi străini (unul de la Atena şi celălalt de la Paris) [65].

Consiliul profesoral din 2 iunie 1918 a decis că studenţii se pot prezenta pentru a trece examenele de doctorate în perioada de vacanţă, între 1 şi 5 ale fiecărei luni [66].

In toamna anului 1918, au survenit numeroase greutăţi ce au amînat deschiderea cursurilor, planificată pentru 22 octombrie [67], apoi 1 noiembrie [68] şi în cele din urmă la 5 noiembrie [69]. Spre exemplu, prof. Bogdan anunţa public deschiderea cursului de medicină legală pentru 23 octombrie 1918 orele 16 şi apoi în fiecare marţi şi sîmbătă [70], dar din cauze neprevăzute a comutat totul pentru data de 1 noiembrie [71].

Pentru asigurarea frecvenţei, s-au înaintat forurilor militare liste cu studenţii ce trebuiau demobilizaţi iar la data de 10 noiembrie s-a decis mobilizarea pe loc a tuturor studenţilor [72].

Odată deschise cursurile, s-a făcut simţită lipsa acută de lemne. Bolnavii de la Sf. Spiridon au început să taie plantaţiile din curte [73]. La 21 noiembrie se telegrafiase Ministerului Instrucţiunii că lipsa de combustibili pentru laboratoare, săli de curs şi clinici va duce la suspendarea lucrului. Totodată, datorită lipsei de curent electric, furnizat la ore tîrzii, în oraş se îngreuiau lucrările de laborator [74]. La 30 noiembrie, s-au distribuit doar 4700 kg de lemne şi acelea verzi [75]. In atari condiţii, profesorul Socor anunţa la 14 decembrie că închide cursul din lipsă de auditori [76].

La 24 decembrie 1918 se cereau din nou lemne pentru camerele facultăţii şi laboratoarelor, în caz contrar facultatea rămînînd închisă [77]. După numeroase demersuri, cursurile aveau să fie redeschise în ianuarie 1919.

---

[59] *Ibidem*, dosar 10/1918, f. 1—3.
[60] *Ibidem*, f. 37, 37 v.
[61] *Ibidem*, f. 37 v — 38.
[62] *Ibidem*, f. 38 v — 39.
[63] *Ibidem*, f. 39.
[64] *Ibidem*, dosar 8/1918, f. 20.
[65] *Ibidem*, dosar 10/1918, f. 35 v — 36.
[66] *Ibidem*, f. 5 v.
[67] *Ibidem*, dosar 8/1918, f. 20.
[68] *Ibidem*, f. 29.
[69] *Ibidem*, f. 33 v.
[70] „Mişcarea", an. X, nr. 240, din 23 oct. 1918, p. 3.
[71] *Ibidem*, nr. 246, din 2 nov. 1918, p. 2.
[72] Arh. St. Iaşi, fond Facultatea de medicină, dosar 8/1918, f. 44, dosar 9/1918, f. 10 v.
[73] „Mişcarea", an. X, nr. 249, din 5 nov. 1918, p. 2; nr. 266, din 28 nov. 1918, p. 2.
[74] Arh. St. Iaşi, fond Facultatea de medicină, dosar 8/1918, f. 45.
[75] *Ibidem*, dosar 11/1918, f. 6.
[76] *Ibidem*, dosar 9/1918, f. 29.
[77] *Ibidem*, dosar 11/1918, f. 28 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Utilizarea spațiului locativ al Facultății de Medicină

Facultatea dispunea de 49 de camere, totalizînd un volum de 8057,05 m³ la care nu se mai efectuaseră reparații din anul 1900 [78]. Încă din 1911, a început construcția noii clădiri, menită a grupa laboratoarele împrăștiate în oraș, dar în 1913 lucrările au fost sistate. În preajma intrării României în război, conducerea facultății insista să se continue lucrările, motivîndu-se că la mobilizare localul ar putea servi ca spital, fiind dotat cu toate instalațiile necesare [79]. Facultatea fiind închisă în anul școlar 1916—1917, încăperile facultății au avut multiple utilizări. Astfel, la 2 septembrie 1916 se preconiza întrebuințarea amfiteatrului facultății pentru cursurile elevilor de la Liceul Național și internat [80]. La 3 septembrie 1916, se solicita profesorilor de la clinica chirurgicală să pună la dispoziția comitetului regional sanitar Iași instrumentele și aparatele chirurgicale pentru a se completa necesarul la spitalele de răniți [81]. Între 2 noiembrie 1916 și 28 iulie 1917, laboratorul de bacteriologie a fost utilizat ca laborator de vaccinuri al profesorului Cantacuzino [82]. Începînd din 18 ianuarie 1917, în localul laboratorului de igienă s-au ținut ședințele societății medicale de război a frontului ruso-român [83].

În februarie 1917, pentru combaterea epidemiei de tifos s-a decis înființarea de noi spitale la Primărie, Palatul de Justiție, Jokey-Club, Școala de Belle Arte, și în alte cîteva școli [84]. Încă de la 17 februarie se decidea golirea laboratoarelor de materiale în valoare de 500.000 lei pentru a se instala în clădire un spital de răniți [85]. În martie 1917, spitalul de răniți nr. 265 fiind transformat în spital pentru tratarea tifosului, răniții au fost evacuați la spitalul instalat în facultatea de medicină — spitalul numindu-se nr. 274 — fiind condus de colonel dr. Sadoveanu [86]. Acest spital a funcționat în local pînă în toamna anului 1917, cînd, evacuat fiind, a lăsat în urmă numeroase stricăciuni [87].

Laboratorul de chimie medicală și biologie, laborator ce ocupa ambele etaje din clădirea situată în str. Săulescu a fost redus la o singură cameră, prin instalarea cenzurii militare și a biroului militar de cartare. La 20 noiembrie 1917, facultatea propunea evacuarea etajului, pentru a se putea efectua lucrările practice cu studenții [88].

La Institutul de Anatomie a fost instalat căminul refugiaților iar în sala de lucrări a laboratorului de histologie a fost plasată bucătăria spitalului și a refugiaților [89].

În 1918, în localul facultății a funcționat un timp și Ministerul de Justiție, care la mutare a luat și o parte din mobilier [90]. În iunie 1918 începînd cu data de 3, Institutul de Anatomie a găzduit al 21-lea congres al asociației generale a medicior [91]. Deasemenea, amfiteatrul Institutului de Anatomie a fost pus, în perioada 9 august — 1 octombrie 1918, la dispoziția Școlii de poduri și șosele [92].

Toate aceste utilizări provizorii au provocat deteriorarea clădirilor, mobilierului, instalațiilor. La acestea se adăugau și intemperiile. Într-un raport din martie 1918 se solicita terminarea aripei din clădirea nouă — ce costase aproape 1 milion — care, neavînd acoperămînt, se ruinase.

Cel mai dificil moment din viața facultății a fost în aprilie 1918. Atunci, cîțiva profesori au lansat propunerea de mutare a facultății la București — ceea ce însemna practic desființarea ei — propunere motivată de realizarea de economii. Presa a protestat împotriva

---

[78] *Ibidem*, dosar 6/1916—17, f. 49.
[79] *Ibidem*, f. 53.
[80] „Mișcarea", an. VIII, nr. 196, din 2 sept. 1916, p. 2.
[81] Arh. St. Iași, fond Facultatea de medicină, dosar 7/1916—17, f. 100.
[82] C. Romanescu, *op. cit.*, p. 223.
[83] „Mișcarea", an. IX, nr. 8, din 12 ian. 1917, p. 1 ; nr. 13, din 17 ianuarie 1917, p. 1.
[84] *Ibidem*, nr. 43, din 24 febr. 1917, p. 1.
[85] Arh. St. Iași, fond Facultatea de medicină, dosar 6/1916—17, f. 148.
[86] „Mișcarea", an. IX, nr. 51, din 5 martie 1917, p. 1 ; nr. 56 din 11 martie 1917, p. 1.
[87] Arh. St. Iași, fond Facultatea de medicină, dosar 6/1916—17, f. 185.
[88] *Ibidem*, dosar 7/1916—17, f. 3.
[89] *Ibidem*, dosar 9/1918, f. 12 v. ; 45 v. ; dosar 10/1918, f. 2.
[90] *Ibidem*, dosar 8/1918, f. 7 v.
[91] „Mișcarea", an. IX, nr. 128, din 4 iunie 1918, p. 2.
[92] Arh. St. Iași, fond Facultatea de medicină, dosar 10/1918, f. 32 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestei uneltiri de „a se răpi Iaşului această facultate" [93], iar rectorul universităţii ieşene şi Ministrul Instrucţiunii şi Cultelor, Simion Mehedinţi, n-au fost de acord. Ulterior, unii profesori s-au transferat la Bucureşti, Facultatea de Medicină rămînînd în Iaşi, pentru a contribui la o tot mai largă afirmare a şcolii medicale ieşene.

Din cele prezentate rezultă că, în anii 1916—1918, cu toate greutăţile neasemuit de mari, întregul personal al facultăţii s-a pus fără ezitare a dispoziţia ţării, aducîndu-şi partea de contribuţie la păstrarea fiinţei naţionale, la salvarea de mii de vieţi omeneşti. Jertfele date de cei căzuţi pe baricadele datoriei rămîn un pilduitor exemplu de slujire a patriei, a ştiinţei, a cauzei sănătăţii oamenilor.

[93] „Ecoul Moldovei", an. XXIII, nr. 13, din 30 aprilie 1918, p. 2, „Iaşul", an. III, nr. 2, din 27 apr. 1918, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SITUAȚIA NUMERICĂ

a cadrelor didactice și studenților facultății de medicină din Iași între anii 1900—1919

Nr. crt.	Anii universitari	Personalul didactic			Studenți înscriși						
					Români			Străini			Total
		Definitivi	Agregați Suplinitori Șefi de lucrări	Total	Studenți	Studente	Total	Studenți	Studente	Total	
1	1900—1901	14	7	21	105	14	119	77	5	82	201
2	1901—1902	14	10	24	83	10	93	68	4	72	165
3	1902—1903	14	7	21	28	1	29	10	1	11	40
4	1903—1904	16	8	24	116	22	138	52	7	59	197
5	1904—1905	18	23	41	101	12	113	32	6	38	151
6	1905—1906	16	31	47	93	19	112	30	10	40	152
7	1906—1907	15	33	48	108		108	26		26	134
8	1907—1908	16	40	56	84	25	109	18	6	24	133
9	1908—1909	14	18	32	90	29	119	15	5	20	139
10	1909—1910	15	7	22	101	26	127	19	3	22	149
11	1910—1911	13	5	18	97	30	127	13	4	17	144
12	1911—1912	15	44	59	105	33	138	16	7	23	161
13	1912—1913	17	35	52	106	26	132	16	6	22	154
14	1913—1914	21	55	76	112	31	143	21	9	30	173
15	1914—1915	22	57	79	112	44	156	32	10	42	198
16	1918—1919	21		62	278	154	432	123	27	150	582

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN EPISOD SEMNIFICATIV AL OPERAȚIEI ROMÂNE DE ACOPERIRE (SEPTEMBRIE 1944)

DE

EUGEN BANTEA

După întoarcerea de arme operată la 23 august 1944 și eliminarea forțelor germane din aria controlată de autoritatea statală proprie, forțele armate ale României se aflau în fața obiectivului strategic (politic și militar) fundamental al eliberării părții de nord-vest a țării (nordul și estul Transilvaniei), anexate de Ungaria prin dictatul de la Viena din august 1940, impus României de conducerea Germaniei naziste, de conivență cu alte puteri. Dar abordarea recuperării teritoriului smuls patrimoniului național legitim n-a putut avea loc în continuarea nemijlocită a fazei insurecționale a războiului din vest al României, căci, la începutul lui septembrie 1944, comandamentele superioare ale Reichului au declanșat o vastă ofensivă prin care, după abandonarea intenției din luna precedentă, de a recuceri în întregime România, vizau măcar o refacere parțială a dispozitivului strategic german din această parte a Europei, „explodat" convergent de sovietici și români. Anume, de a crea un nou front întins pe întregul coronament al Carpaților Orientali și Meridionali, garanție a unei stabilizări de durată. Dacă Carpații Orientali erau deținuți în acea perioadă de ambele părți de trupele germane în virtutea situației dramatice a României acolo ele aveau în față aproape exclusiv forțe sovietice, aria nu fusese cuprinsă în orbita insurecției române), ca să ajungă însă la Carpații Meridionali, aflați de ambele părți sub controlul unităților române, ofensiva germană trebuia să cucerească în întregime spațiul intracarpatic românesc (deci și sudul Transilvaniei dincolo de linia de demarcație stabilită prin dictat) și cîmpia vestică a României (cea a Crișanei și Banatului) pînă la arcuirea terminală a Carpaților.

La această întreprindere nazistă s-a asociat în întregime Ungaria. Recompunerea istorică făcută în România, începînd cu prima monografie propriu-zisă a războiului antifascist [1], a consemnat participarea avută de forțele armate ale Ungariei la noua invazie, îndeosebi în spațiul transilvan. Cînd s-au despuiat sursele istorice primare ale Wehrmachtului, lucrările istorice românești de interpretare au fost puse în fața evidenței că aria de intervenție fascistă a armatei Ungariei a fost mai largă, implicînd și zone asupra cărora Budapesta nu emisese pînă atunci pretenții teritoriale. Astfel jurnalul de război al grupului de armate germane denumit încă, anacronic, Ucraina de Sud relevă că două mari unități ungare au operat, pînă la izgonirea din octombrie, în Bucovina românească [2].

Dar un alt fond documentar, al teatrului de război Sudest (grupul de armate F) — Oberbefehlshaber Südost — cu postul de comandă aflat atunci la Belgrad și care a dirijat invazia spre sud-vestul României, indică o prezență ungară și în invadarea Banatului.

Iată, pe zile, însemnările pieselor operative germane în materie.

O primă notație în acest sens se găsește în înregistrarea convorbirilor telefonice din 4 septembrie efectuate de la sau către comandamentul superior al teatrului de război Sudest (grupul de armate F): *„Ora 18,25:* Ic — Ia [șeful compartimentului cercetare-spionaj — șeful compartimentului operațiilor]: Ofițerul de legătură al Marelui Stat Major ungar solicită: 1) A se arunca în aer și întrerupe linia ferată... [sic] 2) Ungurii *intenționează* [subl. mea] ofensivă asupra Românici direcția Arad. Ungurii roagă ca și noi să în-

---

[1] *România în războiul antihitlerist*, București, 1966, p. 176—185.

[2] Cf. General-maior Eugen Bantea, *Insurecția română în jurnalul de război al grupului de armate german „Ucraina de Sud"*, București, 1974, p. 149—150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

treprindem concomitent o acțiune pornind din Banat [cel iugoslav] ca să distragem forțe din fața lor" [3].

La 10 septembrie, tot în cursul convorbirilor telefonice: *„Ora 18,35:* Ia — Șeful de stat major: Ia:" „Ucraina de Sud comunică că ungurii n-au debușat astăzi direcția Arad, deși prevăzuseră s-o facă" [4].

Pe 11 septembrie, în înregistrările convorbirilor telefonice se găsea și următoarea: *„Ora 10,55: Șeful de stat major — Generalul von Greiffenberg* [împuternicitul pentru Ungaria al comandamentului suprem german]: Șeful de stat major: Vrea să vină la mine un ofițer de legătură ungar mandatat pe lîngă comandamentul superior al teatrului de război Sudest, care are misiunea să sosească imediat de la Budapesta. El solicită pentru Marele Stat Major orientare asupra situației din spațiul Belgrad și Banat. Noi refuzăm, îl virăm spre generalul german împuternicit pentru Ungaria. Generalul von Greiffenberg: Da, șeful Marelui Stat Major ungar a fost chemat pentru mîine la cartierul general al führerului și acolo va fi orientat asupra situației de către führer". *„Ora 11,10: Șeful de stat major — Ic:* Șeful însărcinează pe Ic să comunice următoarele ofițerului de legătură ungar: Șeful de stat major regretă că nu poate face nici o comunicare, deoarece punerea la curent urmează să fie efectuată exclusiv prin intermediul generalului împuternicit pentru Ungaria. Asupra acestei chestiuni va fi pus la curent mîine de Führer șeful Marelui Stat Major ungar" [5].

Următoarele informații în materie datează din 14 ale lunii și sînt conținute într-o apreciere a situației asupra evoluției operației din zona Timișoara făcută la marele comandament balcanic al Wehrmachtului: „Aradul de la 14 IX dimineața în stăpînirea ungurilor". *„Este cît se poate de important ca de acum înainte"* „să se ajungă la o coordonare cu înaintarea ungară de dincolo de Arad". Iar în convorbirea telefonică începută la 10,30 între șeful compartimentului cercetare-spionaj și șeful statului major primul raporta: „Aradul cucerit de unguri astă noapte". Reacția comandamentului strategic german de la Belgrad era formalizată în telegrama trimisă comandamentului german de legătură nr. 14 de pe lîngă corpul 4 de armată ungar [6], în care exista și următoarea frază: „Solicităm insistent ca corpul 4 de armată ungar să mențină legătura cu noi dinspre Arad" [7].

Pînă aici s-ar părea că lucrurile s-au redus doar la o coordonare în mare între forțele germane operînd în Banat și cele ungare operînd în Crișana. Dar la 15 septembrie datele, ceva mai numeroase, asupra contribuției aduse de armata ungară la încercarea nazistă de cucerire a Banatului românesc adaugă noi aspecte. Astfel în înregistrările convorbirilor telefonice cea începută la 10,30 între generalul Curt cavaler von Geitner, șeful de stat major al unui eșalon strategic intermediar de la Belgrad, numit comandamentul militar principal pentru Sudest, și omologul său superior, generalul-locotenent August Winter, consemna printre altele: „Un căpitan român declară că batalioane române și artilerie de la vest de Timișoara ar fi fost deviate pe direcția Arad contra ungurilor. *E bună întrajutorarea cu ofensiva ungurească* [subl. mea]. Șeful de stat major raportat feldmareșalului von Weichs [comandantul superior al teatrului de război Sudest (grupul de armate F)]". În ciorna unui ordin lansat către divizia 4-a SS, marea unitate de șoc adusă special din sudul Iugoslaviei pentru a cuceri Timișoara, textul începea astfel: *„Inamicului din spațiul Timișoara* i s-a abătut atenția prin ofensiva corpului 4 de armată ungar și, conform afirmațiilor unor fugari [cf. ante], pare să fi pus în marș spre nord puternice unități ale trupelor angajate inițial la sud și vest de oraș". *„Divizia 4-a SS de grenadieri blindați 'Poliția'"* „stabilește exactitatea relatărilor fugarilor". *„Misiunea diviziei 4-a SS de grenadieri blindați 'Poliția'*

---

[3] Arhivele Statului București, fond microfilme S.U.A., rola nr. 115 (National Archives of the United States, Microcopy T 311 Roll 191), /sursa e citată în continuare prin sigla ASB 115/, c. 154.

[4] *Ibidem*, c. 382.

[5] *Ibidem*, c. 449.

[6] Era denumirea organismelor mandatate să asigure coordonarea dintre trupele celor două state fasciste. Reciproc, au existat detașamente de legătură ungare pe lîngă comandamente germane cu care se coopera. În momentul dat la extrema dreaptă a fîșiei grupului de armate Ucraina de Sud se afla corpul 4 de armată ungar, deci el era nemijlocit vecinul din stînga al teatrului de război Sudest (grupul de armate F).

[7] Arhivele Statului București, fond microfilme S.U.A., rola nr. 116 (National Archives of the United States, Microcopy T 311 Roll 193), /sursa e citată în continuare prin sigla ASB 116/, cc. 565, 566, 567, 588.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întărite este ca, după ocuparea Timișoarei, a) să stabilească imediat legătura cu unitățile corpului 4 de armată ungar la Arad, ca și cu grupul de armate Ucraina de Sud, prin comandamentul german de legătură nr. 14 de pe lîngă comandamentul corpului 4 de armată ungar la Bekescsaba". Această ultimă prevedere este textual repetată în informarea transmisă de Oberbefehlshaber Südost la grupul de armate Ucraina de Sud. În raportul de seară trimis pe filiera Ic efectul invaziei ungare căpăta următoarele precizări: „În cursul înaintării trupelor germane și ungare efectuate dinspre vest și nord împotriva Timișoarei pînă la 18 km vest, respectiv 16 km nord-vest și 28 km nord de oraș, românii (de presupus că unități ale diviziei 1-a infanterie de dublură sau trupe de grăniceri) de la vest de Timișoara, după opunerea inițială, au rupt contactul deplasîndu-se spre nord-est. Pe cît se pare 2 batalioane române în deplasare de la Timișoara către nord ajuns la marginea de sud Vinga" (la circa 30 de km nord de Timișoara). Două zile mai tîrziu același gen de document făcea referire tot la desfășurările din 15 septembrie: „Forțele ungare, continuînd înaintarea din zona de la sud-est de Oradea spre sud-est și de la Arad spre est și din zona Mako (65 de km vest-nord-vest de Arad Mako e pe teritoriul ungar/) spre sud-est, au ajuns la 15 IX, împingînd o împotrivire restrînsă a românilor, la Beiuș (55 de km sud-vest de Oradea), Ghioroc (20 de km est-sud-est de Arad) și Periam (35 de km sud-est de Mako /circa 50 de km nord-vest de Timișoara/)" [8]. Așadar, începînd cu acest document, reiese că forțele ungare nu s-au mărginit să asiste din Crișana invazia germană din Banat, ci s-au revărsat și ele la sud de Mureșul inferior, în cîmpia Timișoarei. Impactul acțiunii ungare a fost atît de semnificativ, încît a reținut atenția marii unități germane ce presa în jumătatea sudică a Banatului românesc, detașamentul de corp de armată comandat de generalul Willi Schneckenburger. Astfel, în raportul de zi, după cuvintele „în cursul după-amiezii repliere a trupelor române", se explica cauza ei: „degarnisire a Timișoarei direcția nord (relatare făcută de un plutonier-major german)" [9]. De remarcat că ceea ce comunicase un subofițer al Wehrmachtului, probabil scăpat din prizonieratul român în acele momente tulburi ale bătăliei Timișoarei, ajunge în raportul eșalonului strategic trimis comandamentului suprem să fie atribuit... unui căpitan român.

A doua zi acțiunea ungară găsește iar o referire în actele operative ale detașamentului de corp de armată, vecinul de la sud. Astfel, în raportul ce acoperea ziua respectivă se menționa: „Rarefiere a forțelor inamice Timișoara" [10], fără a se preciza cauza, care reiese însă explicit din piesele operative ale marelui comandament strategic german de la Belgrad — pătrunderea ofensivă a forțelor armate ungare în colțul nord-vestic al Banatului românesc. De la teatrul de război Sudest această latură a evoluției operative era evocată întîi în convorbirile telefonice: *„Ora 12,20: Ia — Colonelul Jessel (de la generalul german Budapesta* [11]*)*: Referire: Propunere ofițer de legătură [ungar] pentru spațiul Timișoara la grupul de armate [F]. Noi dăm automat la dv. toate informațiile despre spațiul Timișoara, așa că nu e necesar vreun ofițer de legătură. Propunere amendată: Ofițerul de legătură să fie reținut la divizie [4-a SS mecanizată]. Colonelul Jessel va da răspunsul". Într-un proiect de ordin către divizia 4-a SS (ordinul nu s-a mai trimis fiind considerat depășit de situație — gravă pentru partea germană), care stabilea marii unități să pună stăpînire pe Timișoara, era cuprinsă și propoziția: „și să ia legătura cu marile unități ungare aflate în spațiul Arad". De asemenea, o telegramă a comandamentului superior al teatrului de război Sudest privind acțiunea împotriva Timișoarei era adresată și generalului german împuternicit pentru Ungaria, tocmai pentru ca acesta să transmită Marelui Stat Major de la Budapesta nevoile de cooperare resimțite de partea germană [12].

17 septembrie, apogeul și finișul de fapt al bătăliei, a adus firesc o cantitate mai mare de informații și despre aportul ungar la încercarea nazistă de a cuceri Timișoara. Din nou chiar detașamentul de corp de armată, în poziția de vecin relativ îndepărtat al grupării ce executa ofensiva în cîmpia vestică a României, consemnează și acest aspect, în conspectul jurnalului de război, dar sub o nouă incidență, a fricțiunilor pe care le generează eșecul: „Ora 19.00 chemare repetată făcută de la grupul Behrends" (era o brigadă moto-

---

[8] *Ibidem*, cc. 594, 614, 615; cf. *ibidem*, c. 617; *ibidem*, cc. 612, 687.

[9] Arhivele Statului București, fond microfilme S.U.A., rola nr. 226 (National Archives of the United States, Microcopy T 314 Roll 32), /sursa e citată în continuare prin sigla ASB 226/, c. 107.

[10] *Ibidem*, c. 130.

[11] Sistemul de denumire prescurtată a împuterniciților Wehrmachtului pentru o țară aliată, semiocupată ori zonă mare administrată de Reich, respectiv aici pentru Ungaria.

[12] ASB 116, cc. 632, 654; cf. ASB 115, c. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

blindată SS comandată atunci de gruppenführerul SS Hermann Behrends, care atacase Timișoara dinspre nord-vest, de la stînga diviziei 4-a SS mecanizate, căreia îi fusese subordonat). „Forțele ungare care stau pe loc la Biled (25 de km nord-vest de Timișoara) au fost solicitate să dea sprijin de către obergruppenführerul [eronat, era gruppenführer] Behrends. Promisiunea nu a fost încă făcută" [13]. Actele operative ale eșalonului direct implicat, Oberbefehlshaber Südost, numără o telegramă trimisă practic la sfîrșitul zilei de luptă — ora 22.10 — la detașamentul german de legătură cu corpul 4 de armată ungar: „Facem rugămintea să se împingă înainte unitățile diviziei 8-a de dublură ungare, care au ajuns la 17 IX cu capetele la Biled, astfel ca la 18 IX în zori să atingă Becicherecul Mic, ca să înlocuiască batalioanele de poliție aflate acolo după ce au fost rău bătute [de români] (stark angeschlagene). 2) Linia de despărțire preliminată față de divizia 8-a de dublură: Chichinda [pe teritoriul iugoslav] (la divizia 4-a SS de grenadieri blindați 'Poliția') — Becicherecul Mic (divizia 8-a de dublură ungară) — Giarmata (10 km nord-est de Timișoara, la divizia 8-a de dublură ungară)". Așadar, acest document aduce precizarea marii unități ungare care a executat nemijlocit invazia în colțul nord-vestic al Banatului românesc. În ceea ce comandamentul teatrului de război Sudest a numit „prima directivă" către divizia 4-a SS mecanizată, relatîndu-se la început, așa cum se obișnuiește, situația trupelor amice vecine, exista și următorul punct: „Unități ale diviziei 8-a de dublură ungare au ajuns la Biled și au misiunea ca la 18 IX să înainteze spre Becicherecul Mic". În aprecierea situației de la ora 20,00, concepută personal de comandantul superior al teatrului de război Sudest, feldmareșalul von Weichs, se nota că „divizia 4-a SS de grenadieri blindați 'Poliția' face deocamdată față marșului de apropiere inamic de la Timișoara. Este de așteptat că ea, *în cooperare cu corpul de armată ungar care operează la nord de ea* [subl. mea], este în măsură să interzică inamicului realizarea imediată a unor intenții ofensive, care, după aducerea de noi forțe, ar putea porni de la Timișoara atît pe direcția sud, cît și nord-vest. Dar ea e prea slabă ca să contracareze o lovitură rusească masată, căreia diviziile de dublură ungurești nu i-ar putea rezista în nici un caz". În jurnalul de război există următorul paragraf: „*Conlucrarea cu corpul 4 de armată ungar.* Sînt comunicate comandamentului de legătură nr. 14 dorințele cu privire la divizia 8-a de dublură ungară și linia de despărțire preliminată" [14].

La 18 septembrie, în cea de a „doua directivă" către divizia 4-a SS mecanizată, Oberbefehlshaber Südost indica printre altele: „Prin atacuri cu scop limitat trebuie cîștigate poziții favorabile de plecare la asalt", „îndeosebi trebuie a) obținut o legătură neîntîrziată și de nădejde cu unitățile diviziei 8-a infanterie de dublură ungare de la Biled" [15].

La 19 septembrie o nouă apreciere a situației, semnată de astă dată de șeful statului major al comandamentului superior al teatrului de război Sudest, generalul-locotenent Winter, consemna: „Nu trebuie" „să se scape din vedere că atît înaintarea realizată de mari unități ungare în zona Arad, cît și concentrarea unor noi forțe germane la sud de ea pot stîrni contramăsuri ale inamicului, care se pot inevitabil transforma, dacă vor urma bătălii de amploare, într-o pătrundere în Banat [cel iugoslav]" [16].

Pe data de 20 septembrie se face caz de acum doar de aspectele negative ale cooperării ungaro-hitleriste. În înregistrarea convorbirilor telefonice chestiunea e prezentă în comunicarea începută la ora 9,00 între șeful operațiilor și superiorul său nemijlocit: „Ni s-a comunicat că batalionul ungurilor care realizează nemijlocit joncțiunea spre Timișoara s-a cărat (weg ist) în direcția Arad, din cauza, pare-se, unei amenințări grave ivite pentru Arad dinspre est. *Ora 9,05: Ia — Colonelul Jessel:* Ia: Făcut cunoscut convorbire ora 9,00. Colonelul Jessel: Vreau să verific asta (vezi convorbirea de la ora 9,45). Ia: Dacă corespunde realității, ar fi de întrebat cum își mai închipuie Marele Stat Major ungar că va realiza apoi acoperirea șoselei Timișoara — Seghedin. Colonelul Jessel: Vizita căpitanului Bartha [ofițerul de legătură pe care intenționa partea ungară să-l trimită la Oberbefehlshaber — Südost] a fost reportată. Ora 9,30: *Șeful de stat maior — Generalul Schmedes* [comandantul diviziei 4-a SS, brigadeführer]: 1. Știrea despre divizia 8-a de rezervă [sic] ungară confirmată (vezi convorbirea de la ora 9,05)". *„Ora 10,00:* Șeful de stat major — Colonelul Bonin [de la comandamentul suprem al armatei terestre] (referitor la convorbirea anterioară)": „Șeful de stat major: Divizia 8-a de rezervă ungară a dat înapoi. Ca atare nu mai există la dispoziție nici o siguranță în spațiul Timișoara". Într-o comunicare făcută grupului de armate Ucraina de Sud și generalului german împuternicit pentru Ungaria se arăta: „1) După cît raportează

[13] ASB 226, c. 157.
[14] ASB 116, cc. 693, 690, 757; ASB 115, c. 112.
[15] ASB 116, c. 747.
[16] *Ibidem*, c. 787.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

divizia 4-a SS de grenadieri blindați 'Poliția' la 20 IX, ora 4,40, vecinul de la stînga (divizia 8-a de dublură) în retragere spre Arad. Chemarea telefonică de răspuns a generalului împuternicit pentru Ungaria confirmă aceasta. 2) Fără a putea face abstracție de situația de la Arad, comandamentul superior al teatrului de război Sudest propune angajarea diviziei 1-a blindate ungare [prin aducerea de forțe spre frontiera cu România apăreau noi mari unități ungare la contact] în ofensiva contra Timișoarei în cooperare cu divizia 4-a SS de grenadieri blindați 'Poliția', pentru a garanta un succes rapid de mare penetrație. 3) În acest caz se poate renunța la concentrarea completă a diviziei 4-a SS de grenadieri blindați 'Poliția' și ofensiva poate fi executată cel mai tîrziu la 23 IX". În raportul de zi există și următoarea propoziție: „Pierdut legătura cu divizia 8-a de dublură ungară prin retragerea batalionului la Becicherecul Mic". Jurnalul de război a reținut întocmai această ultimă consemnare, precum și, rezumat, punctul 2 din comunicarea făcută generalului german împuternicit pentru Ungaria [17].

La 21 septembrie o convorbire telefonică efectuată în interiorul statului major al comandamentului superior al teatrului de război Sudest, începută la 16,15, după ce menționa că divizia 4-a SS mecanizată, trecută în subordinea grupului de armate Ucraina de Sud, a primit de la acesta ordinul să treacă totuși la ofensivă (ceea ce schimba ultima misiune, defensivă, fixată de forul tutelar anterior), lucru care de altfel era nerealist și nu s-a putut pune în aplicare, adăuga: „Legătură strînsă cu aripa dreaptă a ungurilor" [18]. Chiar dacă în sens invers decît fusese fixată, adică în retragere în loc de ofensivă, conlucrarea militară dintre armata Ungariei și Wehrmacht a rămas una din puținele prescripții care au fost atunci și ulterior traduse în viață ca atare.

Concluzînd sumar, rezultă în primul rînd că, dincolo de faptul în sine al participării armatei ungare și la cotropirea Banatului, actele operative ale comandamentului german din Balcani implică un aspect rămas controversat pentru tratările istorice de interpretare: cine a avut inițiativa extinderii, măcar parțiale, a ocupării fasciste a României, prin ofensiva lansată pe două laturi, în podișul Transilvaniei și în cîmpia vestică a țării? Documentele citate înclină spre încheierea că această inițiativă, măcar sub formă de instigare, a aparținut Ungariei. Desigur, elucidarea deplină necesită o recuperare a izvoarelor emanate de ambele părți implicate. În al doilea rînd, și legat de aspectul de mai sus, apare că, cel puțin un prim moment, conducerea militară ungară a conceput că în ofensiva dezvoltată dinspre vest asupra României rolul principal revine armatei ungare, iar Wehrmachtului unul auxiliar, de sprijin. Evident, această viziune ținea de o apreciere nerealistă a propriilor potențe. În al treilea rînd, se desprinde că intențiile armatei fasciste ungare au fost ferme în a conlucra eficient cu Wehrmachtul nazist, iar dacă rezultatele au fost slăbuțe sau nule, aceasta s-a datorat decalajului dintre dorințe și capacități, loialitatea forțelor ungare față de aliata lor nazistă nefiind în cauză. Totodată, însă, la partenerii germani a existat înclinarea — nejustificată — de a pune la îndoială această loialitate. Desigur, o apreciere de ansamblu a concursului dat în septembrie 1944 de armata ungară la extinderea cotropirii României necesită despuierea reală a masei de acte operative și politice ungare și germane care acoperă întregul front de contact dintre ungaro-germani și români, deci și din perimetrul podișului Transilvaniei, plus Bucovina.

[17] *Ibidem*, cc. 792, 813, 806; cf. ASB 115, cc. 124, 126.
[18] ASB 116, c. 828.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VECHI SATE DIN ŢINUTUL FĂLCIULUI

DE

C. ISTRATI

I. STĂNILEŞTI

Din lucrul la *Dicţionarul istoric al localităţilor din România* a rezultat pînă acum — pentru judeţele din Moldova, de care se ocupă un colectiv din cadrul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" — un bogat material documentar adunat. În cazul unor localităţi, s-a procedat la culegerea informaţiilor cît mai complete, pentru a se putea trece de îndată la redactarea unor mici monografii istorice. Documentele de care dispune colectivul dezvăluie momente inedite şi interesante din evoluţia acestor aşezări, cuprinzînd informaţii despre geografia istorică şi pun probleme a căror rezolvare este adesea facilitată numai de buna cunoaştere a locurilor respective. Toate acestea îndreptăţesc uneori procedeul de a se redacta expuneri mai întinse decît ar îngădui spaţiul restrîns din cadrul *Dicţionarului*, pentru a comunica astfel unor cercuri mai largi de cititori unele elemente de istorie locală nu lipsite de interes ştiinţific. Pentru început, ne-am îndreptat atenţia, în paginile de faţă, asupra satului Stănileşti din judeţul Vaslui, după care colectivul urmează să prezinte asemenea micromonografii istorice şi pentru alte localităţi.

Satul Stănileşti se află aşezat, după cum se ştie, pe valea rîului Prut, la 10 km spre sud de oraşul Huşi, pe şoseaua ce duce la Fălciu şi Galaţi, fiind una din cele mai mari aşezări rurale ale judeţului. În decursul istoriei sale de aproape şase secole, Stănileştii din fostul ţinut al Fălciului au fost într-o vreme scaunul ocolului domnesc ce purta acelaşi nume, după care a trecut în stăpînirea diferitor boieri, pentru a intra apoi în proprietatea Episcopiei Huşi, iar pe domeniul întins ce s-a constituit în jurul său mai tîrziu au luat fiinţă noi aşezări. Din punct de vedere administrativ, a unit totdeauna sub numele său cătunele mai mici din jur, iar în epoca modernă a devenit centru comunal. Dar Stănileştii au intrat în istorie mai cu seamă în urma luptei care s-a dat în apropierea sa cu prilejul primului război ruso-turc, din anul 1711, cînd domnitorul Dimitrie Cantemir, cu ajutorul ţarului Petru I, a încercat să scoată Moldova de sub dominaţia otomană.

Numele localităţii nu apare din primele documente privitoare la aceste locuri şi nu se cunoaşte încă data exactă a înfiinţării sale, dar se pare că aşezări medievale au fost întemeiate aici încă din prima jumătate a secolului XV. La 3 iunie 1429, Alexandru cel Bun a dat lui Lazăr, Stanciu şi Costea, fiii vornicului Ion (numit şi Oană), pe lîngă alte moşii din Moldova, zece locuri pe Prut, unde să întemeieze zece sate[1]. Documentul arată că hotarul acestor locuri începea de la Unghiul Strîmt, punct ce era situat mai sus de satul lui Ivan Şurinschi, de acolo cobora pe Prut în jos pînă la balta Ochiul, apoi se îndrepta spre apus pînă la pîrîul Sărat şi mergea pe cursul acestuia spre nord pînă ajungea la un alt pîrîu, Dobromira, în lungul căruia cobora pînă se oprea la Prut, la punctul iniţial, Unghiul Strîmt. Locul dăruit era foarte întins, iar Mihai Costăchescu, unul din primii editori ai documentului, arăta că începea din zona Stănileştilor de azi şi mergea, pe dreapta Prutului, pînă aproape de Vetrişoaia, unde se afla balta Ochiul, iar la apus era mărginit de pîrîul Sărata, pe care este aşezat satul Ivăneşti de astăzi, care ar fi totuna cu satul lui Ivan Şurinschi[2]. Pîrîul Dobromira, care ducea

---

[1] *DRH*, A, I, p. 135, unde sînt menţionate şi ediţiile anterioare.

[2] Vezi M. Costăchescu, *Documente moldoneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I, Iaşi, 1931, p. 277—278, unde situiază locurile cuprinse în uric pe Sărata şi pe Prut, urmărind satele de mai tîrziu, între care şi Barbeşti, ale fiilor lui Oană vornicul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din zona văii Săratei pînă la Prut, ar putea fi actualul pîrîu al Voloseniior, care să fi constituit astfel limita de nord a locurilor dăruite. În ceea ce privește limita de apus, trebuie să se înțeleagă că aceasta era culmea dealului dintre Prut și Sărata, deoarece satul lui Ivan Șurinschi, dacă el corespunde actualului Ivănești de pe acest pîrîu, nu era cuprins în dania domnească, ci servea numai ca punct de reper. În sfîrșit, mai trebuie precizat că hotarul de pe Prut nu mergea pe actualul curs al rîului, ci pe unul mai vechi, dispărut de veacuri, ce se afla pe la mijlocul șesului. Pe o schiță de plan din anul 1785, ce cuprinde moșiile din această zonă, de la Pogănești pînă la Oțetoaia[3], este trasat „Prutul Vechi, ce-i zic acmu Pruteţul" care a existat pînă în zilele noastre și a dispărut aproape total cu prilejul recentelor lucrări de hidroameliorare executate aici, la răsărit de acesta apare un alt curs de apă numit „Pînoasa din vechi, ci-i zic acmu Prutul", adică actualul curs al rîului, iar între ele o gîrlă, Rîioasa, cu un braț al ei, Rîioșița. Capetele de răsărit ale moșiilor Voloseni și Stănilești se opresc la Rîioasa și Rîioșița, iar moșiile vecine la sud cu Stănileștii, Stărpenii și Măicanii, merg, de asemenea, „păn în mijlocul șăsului". La rîndul lor, moșiile vecine la răsărit cu acestea, adică Hudiceni, Săratu și Dobreni, începeau de la gîrla Rîioasa sau din mijlocul șesului și treceau peste actualul curs al Prutului și se opreau la pîrîul Lăpușna sau dincolo de acesta. În continuare, spre sud, moșiile Răducani, Broscoșești și Mălădăreni (pe ultima din ele se află așezat satul Condrea), începeau tot din mijlocul șesului și treceau peste Prut, în Basarabia, pînă la hotarul „Celor Două Ceasuri". Așa dar, la vremea cînd au fost dăruite aceste locuri fiilor vornicului Ion, în zona Stănileşti și pînă mai jos, la Lunca Veche, Prutul curgea prin mijlocul șesului, unde, la sfîrșitul secolului XVIII, din vechea albie rămăsese gîrla Rîioasa care a dispărut mai tîrziu, precum și un șir de bălți ce formau hotarul dintre moșiile de pe partea de răsărit și de apus a văii. De aceea, punctul numit la anul 1429 Unghiul Strîmt, care poate să fi însemnat o meandră mai strînsă a rîului, trebuie să se fi aflat prin zona actualului sat Gura Văii, la nord de Stănileşti și la Răsărit de Voloseni, unde șesul Prutului se îngustează oarecum și începe podișul Podolenilor ce se întinde spre nord.

Cu timpul, rîul și-a mutat cursul mai spre apus, la circa 2—3 km, pe ceea ce s-a numit apoi Prutul Vechi sau Pruteţul, care începea din preajma Rîșeștilor și se unea cu albia actuală la sud de Condrea. Pe acest traseu Prutul este menționat în documente de la sfîrșitul secolului XVI și începutul celui următor[4], pentru ca nu mult după aceea să-și schimbe albia pe vechea gîrlă Pănoasa, pe unde curge și astăzi.

Revenind la locul satului Stănileşti, următorul document cunoscut este din 15 martie 1527, cînd fiii lui Costea și ai lui Stănilă — care trebuie să fi fost acel Stanciu menționat în primul document —, au vîndut lui Nica nepotul lui Solcan și vărului său Andreica satul Barbeşti pe care îl stăpîneau în baza uricului de la Alexandru cel Bun[5]. Trebuie precizat că, din teritoriul întins ce fusese dăruit înaintașilor lor, ei vindeau acum numai o parte, pe care luase ființă satul Barbeşti. Se pune însă întrebarea dacă Barbeștii sau Berbeștii, cum i se mai spunea uneori, este unul și același sat cu Stănileștii, cum se consideră pînă acum[6] și dacă moșiile respective corespund ca întindere. Numele de Barbeşti, care apare numai în acest act de vînzare întărită de domn, ar face să se creadă că satul se chema astfel după urmașii unui Barbu, ceea ce arată o origine munteneacă a întemeietorului satului, sau a oamenilor care locuiau în el, element ce se va întîlni în documentele mai tîrzii, dar pînă acum nu este menționat în alte acte. Totodată, însă, denumirea mai poate sugera imaginea unor oameni care

---

[3] Arh. St. Buc., Episcopia Huși, pach. XIII, doc. 38. Aici apare, pe Pruteţ, un „Cotul Stejarului", de la care începe hotarul moșiei Voloseni, dar care este altul decît cel de lîngă Răducani, pe Prut.

[4] La anii 1580—1581, Iancu Sasu a dăruit lui Gavril Sprînceană locul numit Ciortova, situat în dreptul satului Lunca Vechea și care se afla atunci la răsărit de Prut *(DIR*, A, 3/XVI, p. 139—140). În prima jumătate a secolului XVII, urmașii lui Gavril Sprînceană vindeau acest loc și arătau că este „între Pruturi" (Arh. St. Buc., Episcopia Huși, pach. XIX, doc. 2 — documentul este rupt și lipsește data), fapt care arată că atunci rîul încă nu-și stabilise albia de mai tîrziu.

[5] Satul a fost vîndut de Toma, fiul lui Costea, nepoatelor sale Sorca și Marena, fetele Ilcăi și verii lor Oană, cu fratele său Isac și surorile lor Nastasca, Tudora și Magdalina, copiii lui Stănilă și nepoți lui Oană vornicul și ai lui Costea *(DIR*, A, 1/XVI, p. 236).

[6] În Ion Lahovari și colaboratori, *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, p. 464, unde numele apare sub forma greșită Berbeceni. Episcopul Melchisedec, în *Cronica Hușilor și a episcopiei cu aseminea numire*, București, 1869, p. 272, discutînd actul din 1527, arată că mai mulți vînzători ai satului Berbești sînt fiii lui Stănilă, de unde și satul, numit mai întîi Berbești, a luat apoi pe acela de Stănileşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

purtau barbă, modă care era foarte răspîndită în veacurile trecute. Or, vecin cu satul Stănileşti, în partea de nord, se află satul Voloseni, al cărui nume vine de la slavul *volos=păr* şi astfel s-ar putea face o legătură între *Voloseni=Păroşi* şi *Barbeşti* — oameni cu barbă sau bărboşi. Numele nu este o raritate, pentru că ceva mai spre apus de Elan, pe rîul Moisia, există un vechi sat numit Bărboşi. În cazul de faţă, se poate admite posibilitatea ca, aşa cum s-a mai întîmplat şi în alte cazuri, un sat menţionat iniţial în documente cu denumirea românească — aici Barbeşti —, să apară apoi cu una slavă — Voloseni. Într-o hotarnică a moşiei Stănileşti, de la începutul secolului XVIII, se arată că, la malul Pruteţului, hotarul de nord al moşiei, despărţitor de Voloseni, trece pe din jos de siliştea Andrieceştilor [7]. Aceştia nu puteau fi alţii decît urmaşii lui Andreica, unul din cumpărătorii Barbeştilor de la anul 1527, a cărora parte, cu siliştea unde şi-au clădit casele, era în afara moşiei Stănileşti de mai tîrziu, pe moşia Voloseni, ceea ce constituie un temei în plus să se facă legătura dintre Barbeşti şi Voloseni.

Documentele mai tîrzii nu mai amintesc de satul Barbeşti, dar problema existenţei sale a fost reluată în a doua jumătate a secolului XVIII, cînd un Sandu Penişoară şi un Ioniţă Bordea, răzeşi în moşiile din preajmă, deţineau nişte traduceri („sureturi") după uricul din anul 1527, prin care Petru Rareş întărea vînzarea amintită. În hîrtiile lor, satul se numea acum Berbeşti sau Birbeşti şi ei pretindeau că s-ar fi aflat la Şcheia, moşie situată din jos de Lunca Veche de astăzi, la vreo 10 km spre sud de Stănileşti. Răzeşii din familia Timircan, stăpîni ai locului disputat, au dovedit că moşia lor s-a numit totdeauna Şcheia şi nu altfel [8]. Unii martori prezenţi la cercetarea pricinii au declarat atunci că „Berbeştii sînt pe Prut în sus, drept Pogăneştii" [9], iar un altul povestea că, „pe vremea cînd trăie tatăl meu la Stănileşti, îmi arăta pintru o moşie ci să hotăra cu moşia noastră Şopîrlenii, pi din sus, că să chema Berbeştii" [10]. Aşa dar, oamenii îşi mai aduceau aminte de Barbeşti la vremea aceea, că s-ar fi aflat mult mai la nord, în preajma Pogăneştilor, dar tatăl unuia din ei, deşi a locuit în Stănileşti, nu făcea nici o legătură între aceste două sate. Stănileşti şi Barbeşti. Martorii, în schimb, greşeau în mod evident atunci cînd localizau Barbeştii în rînd cu Şopîrlenii şi Pogăneştii, deoarece aceste moşii se aflau pe partea stîngă a vechiului curs al Prutului şi se întindeau mult în Basarabia, în vreme ce Barbeştii, vînduţi ca parte din teritoriul cuprins în uricul de danie din anul 1429, se aflau pe partea dreaptă a rîului [11]. Totuşi, din mărturia lor trebuie reţinută apropierea făcută între cele trei moşii, Barbeşti, Şopîrleni şi Pogăneşti, care se învecinau în capetele lor pe vechiul Prut. Ca atare, se poate admite că Barbeştii de la anul 1527 cuprindeau nu numai moşia Stănileşti de mai tîrziu, ci şi moşia vecină Voloseni, opinie spre care duce legătura posibilă dintre cele două denumiri (Barbeşti şi Voloseni), dar mai cu seamă menţionarea siliştii Andrieceştilor pe moşia Voloseni, lîngă hotarul despărţitor despre Stănileşti. Topicul a dispărut cu timpul, iar locul numit astăzi Silişte, în marginea de răsărit a satului Stănileşti, în şes, nu are nici o legătură cu cea a Andrieceştilor. În sfîrşit, rezultă că moşia cu satul Stănileşti este o parte din vechii Barbeşti, iar numele şi l-a luat, în secolul XV sau XVI de la urmaşii lui Stănilă, care îşi aveau siliştea lor pe această parte de moşie, iar Andrieceştii şi-au stabilit aşezarea, dacă nu o aveau mai înainte de a cumpăra moşia, într-un loc deosebit de al lor.

Mai tîrziu, probabil spre sfîrşitul secolului XVI, din motive necunoscute încă, moşia a trecut în stăpînirea domniei şi aici a fost înfiinţat un ocol, deosebit de acela al tîrgului Huşi care se întindea la nord şi la sud de el. Documentele din prima jumătate a secolului XVII arată că ocolul purta numele de Stănileşti şi că, pe lîngă moşia şi satul cu acest nume, mai cuprindea satul Voloseni şi siliştile Stîrpeni şi Măicani [12], acestea două din urmă

---

[7] „În ţărmurile Pruteţului s-au pus iarăşi un stîlp de piatră, din gios de siliştea Andrieceştilor, unde au fost şi casa lui Costandin Grosul vornic a dumisale Ion Racoviţă ce-au fost vornic mare, a cărue este satul Volosănii" (Arh. St. Buc., Episcopia Huşi, pach. XIII, doc. 19, din 30 iunie 1708).

[8] O hotarnică din anul 1782, a jumătăţii din jos a moşiei Şcheia, arată că judecata începuse încă din 1734 şi a continuat pînă atunci (Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 38, doc. 3). La anul 1772, un Bordea Ţurchi stăpînea samavolnic o parte din Şcheia pe care o numea Berbeşti *(ibidem,* pach. 40, doc. 34 şi 36).

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem,* pach. 38, doc. 7, din 22 iulie 1787, martorul precizînd că, la vremea cînd îi relata cele de mai sus,tatăl său avea 80 ani.

[11] Vezi schiţa de plan din anul 1785, Arh. St. Buc., Episcopia Huşi, pach. XIII, doc. 38.

[12] La 20 februarie 1622, Ştefan Tomşa a dăruit lui Ionaşco Cehan vornic de poartă satul Voloseni, fost domnesc, „ascultător de ocolul Stănileşti" *(ibidem,* pach. LXX, doc. 1,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

situate în partea de sud a Stănileştilor. Admiţînd că noul ocol domnesc corespundea vechii moşii Barbeşti, atunci aceasta se întindea din hotarul Plopenilor, care mai tîrziu a intrat în componenţa tîrgului Huşi, pînă în acela al moşiei Cozicci (Oţetoaia de astăzi). Numele de Barbeşti dispăruse, dacă nu cumva Volosenii continuă, în forma slavă, amintirea lui şi poate aşezarea însăşi. Între timp, moşia s-a divizat în patru părţi, dintre care, pe cea numită Stănileşti a cunoscut o dezvoltare mai mare satul de la care şi-a luat numele ocolul domnesc şi al căruia centru administrativ a devenit.

Existenţa acestui nou ocol domnesc nu a fost de prea lungă durată, pentru că, în prima parte a secolului XVII, domnia l-a dăruit treptat boierilor din preajmă. Astfel, Ştefan Tomşa a dăruit Stănileştii, probabil odată cu Volosenii, vornicului de poartă Ionaşco Cehan, dar primul document cunoscut care atestă acest lucru şi aşezarea cu numele de Stănileşti este un uric de confirmare din anul 1627, de la Miron Barnovschi [13]. Înainte de a muri, noul stăpîn a făgăduit că va dărui Stănileştii nepotului său de frate, lui Racoviţă Cehan, dar domnia a luat din nou satul şi acesta din urmă l-a căpătat abia în anul 1639, de la Vasile Lupu [14].

Tot la această vreme apare în documente şi siliştea Stărpeni sau Sterpeni, cu moşia respectivă, situată lîngă hotarul de sud al Stănileştilor. Numele ei vine de la cuvîntul *sterp* sau *stărp*, care arată că era vorba de o parte cîndva nelocuită a fostei moşii Barbeşti, probabil în urma desfiinţării unei aşezări mai vechi din care a rămas numai locul de siliste. La anul 1630, domnitorul Moise Movilă întărea visternicului Gheorghe Roşca stăpînirea asupra Stărpenilor [15], pe care îi avea danie şi cumpărătură, pentru 130 ughi, de la Alexandru fiul lui Radu voievod (1620—1621), deci cu zece ani mai înainte [16]. Între timp, vornicul Ionaşco Cehan mai obţinuse şi siliştea cu moşia Măicani, alături cu Stărpenii, astfel că ocolul Stănileşti a intrat aproape tot în stăpînirea sa. Cum visternicul Roşca apărea ca un intrus aici cu Stărpenii săi, între ei s-au iscat neînţelegeri şi, la anul 1630, Ionaşco Cehan îl învinuia că şi-a aşezat satul pe hotarul Stănileştilor „şi li-au pus numi Stărpenii", iar celălalt susţinea că este vorba de o altă siliste, de unde rezultă că acolo era o vatră de sat mai veche. Domnia a poruncit episcopului de Huşi să cerceteze la faţa locului şi, dacă se va dovedi că este vorba de un singur sat, să rămînă sub stăpînirea lui Cehan, iar dacă oamenii vor arăta că sînt două sate diferite, fiecare să-şi stăpînească moşia sa şi să se stabilească hotarul dintre ele [17]. Episcopul a procedat doar la o cercetare sumară, mulţumindu-se să constate că satul Stărpeni al vistiernicului Roşca „nu este pe şiliştea cea bătrînă" şi nu a mai trasat hotarul dintre moşii [18]. De reţinut este aici termenul de „siliştea cea bătrînă", din care rezultă vechimea aşezării Stănileştilor, probabil întemeiată, cum s-a arătat mai sus, de către urmaşii lui Stănilă cel din secolul XV. Situaţia celor două moşii s-a clarificat oarecum cu prilejul hotarnicei făcută curînd după aceea de către vornicul de poartă Ionaşco Cujbă, care a deosebit „satul Stănileştii cu cotul Ruşilor, partea lui Cehan vornic, iar satul Stărpenii s-au ales cu cotul Munteni-lor, partea Roşcăi vistiernicul, cu tot cotul Prutului din sus" [19]. Cu alte cuvinte la acea vreme se considera că moşia Stănileşti se împărţea în două trupuri, cu două silişti alăturate, astfel că satul era format din două cătune. Stănileştii şi Stărpenii, care se mai numeau Ruşi şi, respectiv, Munteni. Aceste două nume din urmă, de uz mai mult local, nu mai apar în alte documente. Unul din ele, Muntenii, ar putea îndemna să se facă vreo legătură cu un eventual Barbu de la care să fi derivat vechea denumire de Barbeşti. Dar mai curînd se poate presupune că vechile aşezări se pustiiseră cu timpul, de unde şi denumirea siliştii şi moşiei Stărpeni şi că, în vremea cînd ocolul Stănileşti a fost domnesc, fuseseră aduşi oameni străini, ucrainieni (Ruşii) şi din partea muntelui (Muntenii), care să populeze moşia. Cu excepţia celei

---

publicat în *DIR*, 5/XVII, p. 103—104); la 10 iulie 1626, Ionaşco Cehan căpăta de la Miron Barnovschi siliştea Măicani, tot în ocolul Stănileşti *(ibidem*, pach. XIII, doc. 5), unde, cu un an mai înainte, i se dăduseră două vaduri de mori *(ibidem*, doc. 4), iar la 5 noiembrie 1630, Moise Movilă întărea vistiernicului Gheorghe Roşca siliştea Stărpeni, din acelaşi ocol, pe care o avea de la Alexandru, fiul lui Radu voievod *(ibidem*, doc. 8).

[13] Volosenii au fost dăruiţi lui Ionaşco Cehan pentru 6 cai şi 200 galbeni daţi în trebuinţele ţării *(ibidem*, pach. LXX, doc. 1), iar despre Stănileşti Miron Barnovschi arată că i-au fost daţi pentru servicii aduse ţării şi un cal bun *(ibidem*, mss. nr. 545, f. 13), pe lîngă acestea mai obţinînd şi siliştea Măicani.

[14] *Ibidem*, pach. XIII, doc. 12 şi 13.

[15] *Ibidem*, doc. 8.

[16] *Ibidem*, doc. 10.

[17] Idem, ms. nr. 545, f. 116 v.

[18] Idem, Episcopia Huşi, pach. XIII, doc. 9.

[19] *Ibidem*, doc. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Stănileşti, care s-a generalizat cu timpul pentru întregul sat, despre celelalte denumiri nu se mai păstrează nici o amintire de către localnici.

Hotarnica vornicului Cujbă nu este, totuşi, destul de precisă în indicarea locurilor şi semnelor de pe cele două părţi de moşie. Se arată că Sterpenii începeau, în partea din jos, de la balta Lungul, care trecea şi pe moşia vecină Măicani, după care se înşirau, spre nord, bălţile Simei, Avramului, gîrla Lungu, iar în capătul din sus balta Racila, hotarul Stărpenilor mergînd pînă într-un vad al Pruteţului. Vornicul mai arată că bălţile enumerate, de pe moşia Stărpeni, „sînt preste Prut, despre răsărit, iar bălţile ce sintu pre hotarul Stănileştilor sintu de ceasta parte de Prut, despre apus şi să împreună cu a Volosenilor". Prin Prut aici trebuie să se înţeleagă albia riului la acea dată, dar probabil în curs de schimbare, pentru că tot acum apare şi denumirea de Pruteţ, care a existat apoi pînă în zilele noastre. În baza acestei hotarnice, la anul 1635, Vasile Lupu a confirmat fostului vistiernic Gheorghe Roşca stăpînirea pe satul Stirpenii şi „cutul Muntenilor" [20], de unde rezultă din nou precizarea că partea de sat cu acest nume se afla pe moşia Stărpeni.

Mult mai clară apare situaţia moşiei Stănileşti într-o hotarnică mai nouă, din anul 1708 [21], care s-a condus după aceea făcută de vornicul Cujbă, prezentată mai sus. La această dată, Stănileştii şi Măicanii, cea de a doua moşie situată la hotarul de sud al Stărpenilor, erau stăpînite de vornicul Iordache Ruset. Hotarul de nord al moşiei Stănileşti începea, în capătul de apus, de lîngă un „lac" (numit mai tîrziu „Lacul Porcului" şi trebuie să fi fost o depresiune mlăştinoasă pe podişul de deasupra dealului), traversa coasta dealului şi valea Larga, apoi podişul de la nord de actualul sat Gura Văii şi cobora în şes, trecea pe din sus de Balta Stănileştilor, pînă ajungea la Pruteţ, „carile au fost din zilile bătrînilor pe acolo Prutul", pe malul căruia s-a pus o piatră de hotar din jos de siliştea Andricceştilor, de care s-a vorbit mai înainte, situată pe moşia Voloseni. Peste Pruteţ, hotarul continua spre răsărit, pînă la mijlocul şesului, unde întîlnea moşia Hudiceni (numită mai tîrziu Voinescu), apoi se îndrepta spre sud, alături cu Hudicenii, pînă la balta Racila care aparţinea de moşia Stărpeni, după care se întorcea spre apus, alături cu Stărpenii, traversa şesul şi Pruteţul, valea şi dealul Budului, pînă în dealul Săratei, unde ajungea la hotarul moşiilor Episcopiei Huşi situate în jurul satului Cîrligaţi, iar de aici, pe zarea dealului, spre nord, pînă la „lacul" de unde s-a început a se hotărnici.

În acest document, Stărpenii mai sînt numiţi şi „Stănileştii lui Darie spătarul", ceea ce confirmă supoziţia că moşia Stănileşti, deşi împărţită în două şi a avut multă vreme doi stăpîni diferiţi, ea era una şi aceeaşi. La anul 1655, fostul vistiernic Gheorghe Roşca a vîndut Stărpenii lui Darie Carabăţ, mare comis atunci, pentru 180 oi mari de Lăpuşna şi 100 de cîrlani [22]. Comisul Darie mai stăpînea la acea vreme şi moşia Răducani, situată puţin mai la sud de Stănileşti şi care se întindea, cum s-a arătat mai sus, din mijlocul şesului, spre răsărit, peste Prut, pînă în Basarabia [23]. Stăpînirea Dărieştilor asupra moşiei Stărpeni a durat un secol, timp în care satul şi-a schimbat numele în *Chioipari*: la anul 1756, urmaşii lui Darie Carabăţ au vîndut lui Ştefan Bosie fost jitnicer „Chioiparii, sat întreg ce să hotărăşti din sus cu Stănileştii şi din gios cu Măicanii" pentru suma de 300 lei noi [24]. Este destul de curioasă şi greu de explicat noua denumire dată acestei părţi din Stănileşti. Puternica ei rezonanţă tătărască duce la ipoteza că aici şi-ar fi întemeiat vreo aşezare temporară tătarii care treceau cu turmele la păşunat în dreapta Prutului. Numele *Chioipari* dat satului mai apare şi în două porunci domneşti din anii 1741 şi 1742: prin cea dintîi, se ordona oamenilor din cîteva sate de la ţinutul Lăpuşna, anume Trăisteni, Porceşti, Zberoaia, Scoposeni, Ghermăneşti, Pogăneşti, Stănileşti, Chioipari şi Nisporeni, să aducă lemne de foc pentru curtea domnească [25]. Dacă majoritatea satelor enumerate se aflau atunci numai în stînga Prutului (pentru că mai tîrziu au luat fiinţă dubletele unora din ele şi pe malul de dincoace al riului), Stănileştii şi

---

[20] *Ibidem*, doc. 11.

[21] *Ibidem*, doc. 19, hotarnică făcută de vornicul de poartă Bejan Hudici, Axinte Uricarul şi Tănase Bosie.

[22] *Ibidem*, doc. 15. Stărpenii se arată că făceau parte din ţinutul Lăpuşna.

[23] La anul 1667, Iliaş Alexandru întărea lui Darie Carabăţ fost mare spătar stăpînirea peste satele Stărpeni şi Răducani *(ibidem*, pach. LXV, doc. 1). Darie Carabăţ era ginerele lui Ştefan serdarul, acel „cîine neiertat", cum îl numea Vasile Lupu şi care stăpînise într-o vreme Volosenii *(ibidem*, pach. LXII, doc. 9).

[24] Au vîndut Vasilache Darie, Maria fiica lui Mihai Darie şi Dumitru fiul lui Ioniţă Darie *(ibidem*, pach. XIII, doc. 27).

[25] *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediţie de Corneliu Istrati, doc. nr. 1835, din 15 octombrie 1741, în manuscris.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chioiparii erau în mod neîndoielnic cele de care ne ocupăm aici, iar trecerea lor în rîndul celor din ţinutul Lăpuşna apare cu totul nelogică ; mai curînd, grăbit, scriitorul poruncii a trecut peste tot un singur ţinut, acela al Lăpuşnei. Aceasta cu atît mai mult, cu cît satul Stănileşti, destul de des întîlnit în documentele de la această vreme, apare ca fiind în ţinutul Fălciu [26], iar cea de a doua poruncă, din februarie 1742, este adresată zlotaşilor de la ţinutul Fălciu şi li se scrie să facă cislă dreaptă oamenilor „de Chioipari", care se jăluiseră domniei că erau asupriţi la plata birului [27]. Denumirea de Chioipari pentru satul Stărpeni a fost folosită doar pentru scurtă vreme, dar s-a păstrat un timp în toponimia locală, astfel că, pe hărţile de la sfîrşitul secolului trecut [28], apare cu numele de mai sus un cot al Pruteţului, în dreptul satului Stănileşti, nume de care astăzi localnicii nu-şi mai amintesc.

Ştefan Bosie, noul stăpîn al Stărpenilor — Chioipari, cumpărase cu doi ani mai înainte, la anul 1754, moşiile Stănileşti şi Măicani de la vel medelnicerul Neculai Racoviţă, cu suma de 1 000 lei [29], iar acum el a obţinut şi partea de moşie situată în mijlocul lor. Astfel, moşia Stănileşti s-a unificat şi s-a completat, totodată, cu Măicanii, aşa că din fostul ocol domnesc a rămas separată, pentru totdeauna, numai moşia Voloseni. Asemeni spătarului Darie Carabăţ, Ştefan Bosie stăpînea şi el o moşie în preajmă, anume Hudicenii [30], care începea din capătul de răsărit al Volosenilor şi Stănileştilor şi se întindea, peste Prut, pînă la apa Lăpuşnei [31]. În secolul XIX, Hudicenii au trecut în proprietatea boierilor din familia Anastasie-Voinescu (cel de al doilea nume şi l-au luat de la satul Voineşti pe care îl stăpîneau în apropiere de oraşul Iaşi), astfel că moşia şi-a schimbat apoi numele în Voinescu, aşa cum este cunoscută şi astăzi de localnici.

Moşia Măicani, cea de a patra parte componentă a fostului ocol Stănileşti, este menţionată pentru prima dată într-un document din 8 iunie 1625, cînd Radu Mihnea a dăruit tot lui Ionaşco Cehan, stăpînul Volosenilor şi al Stănileştilor, două vaduri de moară la Măicani, pe Prut, „unde va găsi să-i placă loc de două pietre" [32]. Deci, la acea vreme, pe cursul Prutului devenit mai tîrziu Pruteţul, se mai puteau încă instala mori purtate de apă. Un an mai tîrziu, Miron Barnovschi îi confirma lui Ionaşco Cehan stăpînirea pe silişteа Măicani, arătînd că Radu Mihnea i-o dăruise în schimbul a doi cai buni daţi domniei pentru trebuinţele ţării [33]. Astfel, Măicanii rămîneau legaţi de Stănileşti, cu acelaşi stăpîn [34], pentru a fi apoi vînduţi împreună lui Ştefan Bosie.

Despre Măicani, moşie pe care, la începutul secolului nostru a fost întemeiat actualul sat Lunca Banului, documentele arată că era cînd silişte, cînd sat, dar nu există nici o informaţie precisă şi rămîne să se presupună că, în cazul cînd aici a existat vreo aşezare, aceasta a dispărut cu timpul. De asemenea, documentele nu oferă vreun indiciu cu privire la originea numelui dat acestei moşii. O hotarnică a ei a fost făcută în anul 1708, odată cu a Stănileştilor [35] şi se arată că limita de sud începea, în deal, de la „Hîrtopul lui Frătei", de unde cobora spre răsărit „dîndu-şi coaste cu hotarul vlădicăi de Huşi" (moşia Cozieci=Oţetoaia), traversa drumul cel mare ce venea de la Bîrlad şi apoi tot la vale, pînă la „fîntîna ce se chiamă Împuţita" [36], de pe malul Pruteţului (loc situat la colţul de nord est al satului Oţetoaia) apoi peste Pruteţ, pe după balta Căuşul, pînă la balta Rătunda, din mijlocul şesului. De acolo, hotarul „să învîrtejăşti în sus, pe şăs", cuprindea bălţile Rătunda, Lunguţa, Lungul şi Vetricea, pînă ajungea la moşia Stărpeni, de unde se întorcea spre apus, alături cu Stărpenii, traversa Pruteţul, Gura Edei, urca pe podiş şi trecea „printre pămînturi şi ţarine" pînă în zarea dealului Săratei, după care se îndrepta spre sud şi ajungea la locul de unde s-a început a se hotărnici.

---

[26] *Ibidem*, vezi indicele.
[27] *Ibidem*, doc. nr. 2242.
[28] Harta Marelui Stat Major din anul 1893, scara 1 : 50 000, planşa Z/X.
[29] Arh. St. Buc., Episcopia Huşi, pach. XIII, doc. 26.
[30] La 1776, se confirma stăpînirea lui Ştefan Bosie pe moşiile Hudiceni şi Godeşti *(ibidem*, pach. XL, doc. 19).
[31] Vezi schiţa de plan din anul 1785, *ibidem*, pach. XIII, doc. 38.
[32] *Ibidem*, doc. 4.
[33] *Ibidem*, doc. 5.
[34] La anul 1653, Vasile Lupu întărea lui Racoviţă Cehan stăpînirea asupra satului Măicani *(ibidem*, doc. 14).
[35] *Ibidem*, doc. 19.
[36] În hotarnica moşiei Oţetoaia, din anul 1757, se spune „chişteliţa" Împuţita *(ibidem*, doc. 28).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Marea proprietate boierească ce s-a constituit aici a atras atenția vlădicăi Inochentie de la Huși, care voia să o cumpere pentru Episcopie, stăpînă deja a moșiilor Voloseni la nord și Oțetoaia la sud. În calea planului său se puteau ivi piedici din partea rudelor lui Ștefan Bosie, care ar fi invocat dreptul de protimisis. De aceea, Ștefan Bosie a scris episcopului că, dacă vrea să aibă moșia Stănilești, să nu-i dea bani, căci apoi o vor răscumpăra neamurile, ci să-i dea în schimb moșia Tălpigeni și suma de 1 000 lei [37]. Pînă la urmă, părțile au folosit soluția schimbului, dar într-o altă formă: la anul 1761, „pentru trei sate întregi [...], anume Stănilești Măicanii și Stărpenii, ce sînt alăturea, tot într-un hotar și să hotărăsc cu moșiile episcopiei", Ștefan Bosie a primit satul Pojorîuca din ținutul Soroca și un pod pe Nistru, lîngă tîrgul Soroca [38]. Tranzacția a fost foarte avantajoasă pentru episcopie care, pentru o moșie și un pod ce se aflau departe de tîrgul Huși, a luat o moșie întinsă, situată între altele pe care le stăpînea alături și aproape de scaunul vlădicesc, fiind astfel mai ușor de administrat. Cele trei moșii au fost unite apoi în una singură, sub numele de Stănilești, iar la ea a fost adăugată, sub același nume și moșia Oțetoaia (fostă Cozieci, apoi Gîrla Vlădicăi). Pe noua proprietate astfel constituită a ființat după aceea, pentru vreme de mai bine de un secol, un singur sat, Stănilești, format în final prin contopirea vechilor cătune din siliștile de aici și prin aducerea oamenilor de la Oțetoaia care dispare în a doua jumătate a secolului XVIII. Această mare proprietate începea de la hotarul sudic al Volosenilor și se întindea pe valea Prutului, pe o distanță de aproape șapte km [39], pînă la sud de actualul sat Oțetoaia, unde se învecina cu moșia Cioricești. În cuprinsul ei se aflau pămînturi foarte bune pentru cultura cerealelor, mai cu seamă pe platforma podișului, iar în șes locuri pentru pășune și fînaț, precum și numeroase bălți bogate în pește. În jurul Stănileștilor, episcopia mai stăpînea, în afară de Voloseni, la nord, moșii și părți de moșii pe valea Săratei, la apus, vremelnic Cioricești, la sud și părți din moșiile Dobreni și Săratu ce se învecinau cu Stănilești la răsărit. Lor li se mai adăugau alte multe proprietăți în fostul ținut Fălciu și peste Prut, astfel că vlădica de Huși era cel mai mare latifundiar din partea locului.

Asemeni altor boieri și mănăstiri, Episcopia Huși nu-și administra direct numeroasele proprietăți, astfel că, potrivit obiceiului vremii, moșia Stănilești, la începutul secolului trecut, a fost dată în arendă. Cum arendașul căuta să exploateze pe cont propriu cît mai mult din moșie, ca pretutindeni, s-au ivit neînțelegeri cu sătenii pentru locurile de hrană. Oamenii din Stănilești, în virtutea obiceiului din trecut, cînd foloseau cît pămînt și unde voiau pe moșie, iar episcopia se mulțumea numai cu dijmele luate de la ei, pretindeau și acum să procedeze la fel. În urma reclamațiilor arendașului, Vistieria a poruncit să se aplice legea în vigoare atunci, adică două treimi din moșie să rămînă în folosința sătenilor, iar cealaltă a treia parte să fie pusă la dispoziția arendașului [40]. Astfel, la anul 1822 s-a procedat la măsurătoarea moșiei și împărțirea ei, măsurătoare din care se poate constata că moșia Stănilești, cuprinsă în hotarele de la acea vreme, avea o suprafață de circa 4 060 ha, din care 2 187 ha „cîmpul", adică podișul și dealul, fără vatra satului și 1 873 ha în șes, în afară de bălți. Din aceste suprafețe, sătenilor le-au revenit 1 458 ha în cîmp și 1 250 ha în șes, iar arendașului 729 ha în cîmp și 625 ha în șes, unde avea făcute unele semănături. Pămîntul țărănesc a fost dat în partea de nord a moșiei, pe o distanță de 2 114 stînjeni (4 566,24 m), măsurați pe marginea șesului, din hotarul Volosenilor pînă la gura pîrîului Budu, la Puțul lui Bejan, punct care ar putea fi localizat la colțul de sud est al actualului sat Lunca Banului, iar de acolo și pînă la hotarul de sud al fostei moșii Oțetoaia, la gura Văii Oțetoaia, se întindea locul rămas stăpînesc [41].

---

[37] *Ibidem*, doc. 42.

[38] *Ibidem*, pach. XVI, doc. 1, din 11 septembrie 1761. Întărirea domnească a schimbului s-a făcut la 11 martie 1762 (*ibidem*, doc. 2).

[39] O măsurătoare făcută moșiei, la anul 1822, arată că una din dimensiunile ei, de la nord spre sud, era de 3 170 stînjeni, adică 6847,20 m (1 stînjen = 2,16 m).

[40] *Ibidem*, doc. 44.

[41] Hotarnicul a măsurat lungimea moșiei pe zarea dealului, unde a găsit 2 920 stînjeni, din care a dat 1 947 stînjeni locuitorilor și 943 stînjeni arendașului, iar în partea de jos, unde începe șesul, a găsit 3 170 stînjeni, din care a dat locuitorilor 2 114 stînjeni, iar 1 057 arendașului, în măsurătoare nefiind inclusă vatra satului. În șes a măsurat fălcește, din cauza bălților și, din totalul de 1 317 fălci, a dat 878 locuitorilor și 439 fălci arendașului, aici fiind cuprinse suprafețe cu imaș și unele semănături (*ibidem*, doc. 43). În *Marele dicționar geografic*, loc. cit., se arată că suprafața moșiei Stănilești este de 4 950 ha, în care sînt incluse vatra satului și bălțile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ar fi interesant de ştiut ce suprafaţă de pămînt revenea în folosinţa unui gospodar din Stănileşti în urma acestei împărţiri a moşiei, dar aceasta nu se poate stabili decît cu aproximaţie, recurgînd la datele cuprinse în catagrafia fiscală din anul 1820. Cu prilejul acestui recensămînt, la Stănileşti au fost înscrişi 172 birnici şi 30 oameni din alte categorii (7 slugi ale episcopiei, 6 bejenari slugi ale arendaşului, 4 mazili şi ruptaşi, 12 preoţi, dascăli şi fii lor etc.), iar totalul se ridica la 203 gospodării [42]. În afară de aceştia, trebuie ţinut seamă că mai existau şi un anumit număr de bătrîni şi văduve, necuprins în catagrafiile de la acea vreme, dar totodată, că între cei 203 gospodari erau incluşi şi oameni care locuiau în micile sate răzăşeşti mai mici, din jur, Broscoşeşti, Răducani, Săratu, în măsura în care acestea existau pe atunci şi care, din punct de vedere administrativ şi fiscal, erau legate de Stănileşti, astfel că nu apar separat în catagrafie [43]. Totuşi dacă, adăugînd pe unii şi excluzînd pe ceilalţi, se consideră că satul Stănileşti avea atunci în jur de 200 gospodării, fiecăreia îi revenea, în medie, cîte 13,5 ha pămînt pentru arătură, păşune şi fînaţ. Suprafaţa pare destul de întinsă, în comparaţie cu loturile reduse care le-au rămas ţăranilor prin legiuirile agrare care au urmat după aceea — Regulamentul organic şi Legea rurală. Totuşi, chiar în această situaţie trebuie avute în vedere şi alte considerente şi anume că cei 172 birnici se împărţeau în trei stări, adică 50 fruntaşi, 60 mijlocaşi şi 62 codaşi, iar oamenii din celelalte categorii aveau, în marea lor majoritate, o stare materială asemănătoare celor de frunte. Or, la împărţirea locurilor de hrană între săteni se ţinea seamă de această situaţie, dîndu-se fiecăruia în funcţie de starea sa, astfel că fruntaşii luau mai mult pămînt decît cei de mijloc şi de coadă. În sfîrşit, mai trebuie arătat că arendaşul îşi oprise partea cea mai bună a moşiei, pe la gura Budului în jos, în vreme ce ţăranilor, la nord de Stănileşti, pe coasta mai accidentată a dealului, le-au rămas pămînturi de proastă calitate.

Întrucît mai înainte a fost vorba despre locuitorii satului Stănileşti, vom urmări, pe scurt, evoluţia lor numerică, după datele cuprinse în recensăminte şi catagrafii fiscale. Reamintim, cu acest prilej, că, după luarea în stăpînire de către episcopie a acestor moşii, satele Stărpeni şi Măicani au fost contopite cu Stănileştii, la care erau legate, din punct de vedere administrativ şi fiscal, cătunele răzăşeşti de pe şesul Prutului, arătate mai înainte, ele apărînd separat abia în recensămîntul efectuat la anul 1859. Cum aceste cătune nu aveau nici biserici şi cimitire proprii, legătura lor cu Stănileştii era şi din punct de vedere al vieţii religioase.

În recensămîntul făcut la anii 1772—1773, la Stănileşti au fost înscrise 66 de case, cu acelaşi număr de familii, dintre care una a preotului, iar ceilalţi gospodari deserveau staţia de poştă înfiinţată acolo de administraţia rusă pentru nevoile războiului de atunci cu turcii [44]. Deoarece, ca peste tot, cifrele păreau prea mici pentru cîrmuire, chiar în condiţiile excepţionale create de starea de război, în anul următor s-a procedat la un alt recensămînt, mai riguros, astfel că au fost înscrise 140 familii [45], din care 80 erau „poştaşi" (slujitori la staţia de poştă), 52 rămîneau ca birnici care să poarte havalele, iar restul erau 1 mazil, 2 clerici şi 5 văduve.

La anul 1803, în Condica Vistieriei Moldovei („Condica liuzilor"), Stănileştii apar cu 161 birnici şi 2 oameni fără bir, scutiţi de episcopie [46], dar nu se cunoaşte numărul clericilor, al mazililor şi al ruptaşilor, deoarece acestia sînt trecuţi în cifre globale, pentru întreg ţinutul. Pe aceştia îi găsim abia în catagrafia din anul 1820, cînd s-a văzut că satul număra atunci 203 gospodării. Ţinînd seamă numai de numărul birnicilor, creşterea numerică a locuitorilor nu este prea mare, dar constantă: 132 în anul 1774, 161 la anul 1803, 172 la anul 1820, iar în catagrafia din anul 1831 sînt 186, dintre care 152 birnici propriu-zişi, iar 17 slujbaşi volnici şi alţi 17 „oameni fără căpătîi", categorii fiscale create de Regulamentul organic. Numărul total de familii se ridica acum la 262, datorită faptului că au fost înscrişi pentru prima dată bătrînii şi văduvele, în total de 46 gospodării [47]. O creştere mai însemnată a numărului de locuitori apare în catagrafia din anul 1845, cînd au fost înregistrate 320 familii, însă fără mazili şi ruptaşi [48].

---

[42] Arh. St. Iaşi, tr. 166, nr. 14, ţinutul Fălciu, f. 242—246, ocolul Podoleni.

[43] Satele existau, dar numele lor nu apare în catagrafie, fiind legate de Stănileşti, iar locuitorii aveau pămînt pe moşiile lor răzăşeşti.

[44] P. G. Dmitriev, *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772—1773 şi 1774*, în *Moldova în epoca feudală*, vol. VIII, partea I, Chişinău, p. 71.

[45] *Ibidem*, partea a II-a, p. 210.

[46] *Uricarul*, vol. VIII, p. 242.

[47] Arh. St. Iaşi, tr. 886, nr. 165, f. 1—2.

[48] Idem, tr. 1423, nr. 983, f. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Abia în recensămîntul din anul 1859 Stănileștii au fost înscriși separat de satele din jur, cu 906 locuitori [49], ceea ce, pentru a face o comparație cu cifrele anterioare, ar însemna 180—200 familii. La sfîrșitul secolului trecut populația satului era evaluată la 1 308 locuitori [50], pentru a crește la 1 644 în anul 1912 și la 1 866 locuitori, în 413 gospodării, la anul 1930 [51]. În sfîrșit, potrivit datelor ultimului recensămînt, din anul 1977, satul Stănilești avea 3 024 locuitori, în 930 gospodării [52], ceea ce îl situează între cele mai mari așezări rurale din județul Vaslui.

Prin noua organizare administrativă modernă a teritoriului, din a doua jumătate a secolului trecut, satul Stănilești a devenit centru comunal, cuprinzînd, la un moment dat, un mare număr de așezări, de la Pogănești și Voloseni, pînă la Bumbăta și Pojorăni, incluzînd aici și vechea comună Lunca Banului care își avea primăria la satul Lunca Veche de astăzi [53]. Actualmente, comuna Stănilești are în componență satele Stănilești, Bogdana-Voloseni, Budu-Cantemir, Chersăcosu, Gura Văii, Pogănești și Săratu, cu un total de 6 206 locuitori în 1 770 gospodării [54].

Întinsa moșie a Stănileștilor, la care Episcopia a adăugat și Oțetoaia, a fost secularizată prin Legea rurală din anul 1864, iar în anul următor s-a procedat la împroprietărirea foștilor clăcași. Astfel, la 232 țărani s-au dat, în total, 965 fălci și 10 părjini pămînt (circa 1 380 ha), din care 36 fălci, 20 prăjini în vatra satului [55]. Comparînd aceste cifre cu cele aproape 3 000 ha ce le reveneau prin sistemul celor două treimi din moșie practicat pînă la Regulamentul organic, se poate vedea care a fost rezultatul restrîngerii cotinui a dreptului țăranilor asupra pămîntului pe care îl munceau.

Restul moșiei a devenit Domeniul statului, Stănilești, din care, tot în baza Legii rurale, au fost împroprietăriți treptat „însurățeii" — tineri căsătoriți — care nu aveau de unde primi pămînt pe moșiile satelor în care locuiau. În cazul de față, s-a procedat la întemeierea de noi așezări și, la 19 noiembrie 1878, s-a decis înființarea unui sat, la apus de Stănilești, pe trupurile de moșie numite Miclea și Budu, cu un număr de 240 familii ce urmau să primească fiecare cîte 3 fălci și jumătate pămînt în țarină și cîte 20 prăjini loc de casă, adică 920 fălci în total [56]. Chiar în toamna aceluiași an, primii 12 locuitori puneau temeliile noului sat, dar în anul 1880 numărul proiectat inițial a fost redus la 100 gospodării, cu 350 fălci [57]. Treptat au fost împroprietăriți aici țărani din diferite sate ale fostului județ Fălciu. Un an mai tîrziu, în 1885, s-a hotărît ca noul sat, situat la circa 1—2 km spre apus de Stănilești, în valea Budului, să primească numele de Cantemir [58], în amintirea domnitorului moldovean și a evenimentelor din anul 1711, iar astăzi se numește Budu-Cantemir sau, mai simplu, Budu.

Cîțiva ani mai tîrziu, deoarece proiectul privitor la satul Cantemir a fost redus simțitor, pe domeniul Stănilești au fost înființate încă două sate: unul din ele este Lunca Banului,

---

[49] *Lucrările statistice ale Moldovei*, cap. II, Populațiunea pe 1859 și 1860, Iași, 1862, p. 71. Satele care mai înainte erau unite cu Stănileștii numărau acum 178 locuitori.

[50] Ion Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, p. 464.

[51] Sabin Manuilă, *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. I, București, p. 623. Acum la Stănilești era unit și cătunul Cotul Stejarului (Răducani).

[52] Direcția județeană de statistică a județului Vaslui, *Dezvoltarea economico-socială a județului Vaslui, 1965—1980*, Vaslui, 1981, p. 395.

[53] *Indicatorul comunelor urbane și rurale din Regatul României*, București, 1896, p. 150, arată că din comuna Stănilești făceau parte satele Bălteanu, Bumbăta, Bogdana (Voloseni), Broscoșești, Condrea, Budu Cantemir, Focșa, Hîrtop, Lunca, Pojorăni, Pogănești, Răducani, Stănilești, Săratu și Voinescu. *Marele dicționar geografic al României*, loc. cit., indică numai satele Budu, Broscoșești, Răducani, Săratu, Stănilești și Voinescu.

[54] Direcția de statistică a județului Vaslui, *op. cit.*, p. 395.

[55] La împroprietărire, 59 clăcași cu cîte 4 boi au primit cîte 5 fălci, 40 prăjini, 145 clăcași cu cîte 2 boi au primit cîte 4 fălci și 24 clăcași cu brațele cîte 2 fălci, 40 prăjini, iar 4 oameni au primit numai loc de casă, cîte 12 prăjini și jumătate, Arh. St. Vaslui, Institutii agricole din județul Fălciu, dosar 1/1865—1866, f. 27—30.

[56] *Ibidem*, dosar nr. 2/1879—1888, f. 180.

[57] *Ibidem*, f. 312 și 334.

[58] *Ibidem*, f. 447. Împroprietărirea lor a continuat pînă în anul 1888 și s-au stabilit aici oameni veniți din satele Gugești, Bogești, Pîhnești, Duda, Stănilești, Urlați, Bozia, Cozmești, Mălăiești, Crețești, Pogănești, Ivănești, Gușiței, Dolhești, Curteni și din orașul Huși, *ibidem*, f. 312—334, 378.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numit inițial Lunca Nouă [59], situat la 2 km sud de Stănilești, unde s-au stabilit, de asemenea, oameni din diferite sate ale fostelor județe Fălciu și Vaslui. Tot aici au mai venit, aducînd cu ei și biserica lor pe care au reconstruit-o în noua așezare, locuitorii vechiului sat Lunca Banului ce se afla la 9—10 km sud de Stănilești, unde astăzi se află cătunul Lunca Veche [60]. Foști răzeși, ei își pierduseră pămîntul în prima jumătate a secolului trecut și au trebuit să fie împroprietăriți pe moșia Stănilești, unde au venit și cu vechea denumire a satului lor de baștină. Locul pe care s-a înființat noul sat Lunca Banului se află pe fosta moșie Măicani, veche parte a Stănileștilor, poate într-o siliște de mai înainte, dar noua vatră a fost organizată de la început sistematic.

Celălalt sat, întemeiat în condiții identice, în jurul anului 1907, este mai curînd o reînființare a vechii așezări Oțetoaia [61], pe fosta moșie cu același nume. Un sat mai vechi ce s-a aflat aici, Gîrla Vlădicăi, fusese pustiit cu prilejul războiului din anul 1711, după care a încercat să se reconstituie sub numele de Oțetoaia, dar se pare că Episcopia Huși, devenită stăpînă a Stănileștilor, l-a desființat. Dar istoria interesantă a acestui sat constituie subiectul părții a doua a expunerii de față.

Așa cum s-a arătat la început, Stănileștii sînt cunoscuți în istorie în urma bătăliei care a avut loc acolo între ruși și turci în vara anului 1711. Desfășurarea evenimentelor de atunci este relatată amănunțit în jurnalele de campanie ale unor generali din armata rusă participanți la război [62], dar mai cu seamă în letopisețele vremii, iar importanța evenimentului a făcut să se scrie destul de mult despre el în istoriografia noastră și cea străină. De aceea, fără a intra în detalii, considerăm necesare doar unele precizări cu privire la locurile unde s-au petrecut evenimentele, precizări bazate pe lectura atentă a paginilor din Cronica lui Nicolae Costin și mai cu seamă din Letopisețul lui Ion Neculce, martor ocular la cele întîmplate atunci, la care se adaugă cunoașterea zonei care a servit drept teatru de operațiuni.

Odată încheiate festivitățile de la Iași și de la Țuțora, prilejuite de întîlnirea dintre țarul Petru I și domnitorul Dimitrie Cantemir, armata rusă a reluat marșul său spre sud, pe partea dreaptă a Prutului, înșiată pe o mare distanță. Conform celor scrise de Ion Neculce, în ziua de sîmbătă, 7 iulie, țarul, cu o parte din trupele sale, în special cavaleria comandată de feldmareșalul Șeremetiev, la care se adăugau și moldovenii în frunte cu Dimitrie Cantemir, a ajuns la gura Prutețului, „la casele banului", unde și-a stabilit cantonamentul pentru noapte [63]. Deci, țarul se afla atunci la actualul sat Lunca Veche, numit pe atunci Lunca, apoi Lunca Banului, unde locuia acel Banu [64], probabil un boier mărunt, răzeș al moșiei Păulești pe care era așezat satul. În dreptul acelui sat, atunci situat în șes, Prutețul — cum se numea vechea albie a Prutului — făcea un cot larg spre răsărit și se unea cu actualul curs al rîului la sud de satul Condrea de astăzi, la Gîrla lui Chiriței.

În același timp, un detașament rus, comandat de generalul Ianus, fusese trimis în avantgardă și ajunsese „la gura Sărății", adică la confluența pîrîului Sărata cu Prutul, în zona satului Berezeni. Acolo, generalul Ianus a constatat că turcii, care pînă atunci înaintaseră spre nord pe partea stîngă a Prutului, construiau poduri și treceau dincoace de rîu. El a înștiințat pe țar despre cele ce se întîmplau și, în urma ordinului primit de la împărat, dar mai ales

---

[59] Încă nu am găsit informații în arhive cu privire la data exactă a întemeierii satului. Nu o spune nici Neculai T. Mocanu, în *Monografia comunei rurale Stănilești*, București, 1905, dar, la p. 97, arată că școala din satul Lunca Nouă a fost înființată la anul 1898, dată care trebuie să fie foarte curînd, dacă nu cumva chiar corespunde cu cea a întemeierii satului. Monografia aceasta a fost alcătuită pe baza unui chestionar special, căutînd să răspundă la fiecare din punctele lui, chestionar care avea în vedere, în primul rînd, aspectele de sociologie, etnografie și folclor din viața satelor și care ocupă cea mai mare parte din cele 171 pagini ale lucrării, oferind un bogat material pentru specialiștii din aceste domenii. În schimb, partea istorică este extrem de sumară și săracă în informații, astfel că nu a putut folosi la expunerea de față.

[60] Neculai T. Mocanu, *op. cit.*, p. 13.

[61] La anul 1905, cînd a fost publicată monografia de mai sus, satul Oțetoaia încă nu fusese reîntemeiat și nu figurează între localitățile care alcătuiau atunci comuna Stănilești.

[62] Publicate de Maria Holban și colaboratorii în *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, București, 1982.

[63] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1980, p. 208.

[64] În hotarnica moșiei Oțetoaia, făcută la anul 1757 (Arh. St. Buc., Episcopia Huși, pach. XIII, doc. 28), apare ca martor un Neculai Banu, care poate să fi fost un urmaș sau altă rudă a acelui Banu în casele căruia a fost găzduit țarul Petru I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neputînd rezista presiunii din partea turcilor și a tătarilor, aliații lor, tot mai numeroși de partea aceasta a Prutului, în timpul nopții s-a retras spre satul Lunca, unde, în dimineața zilei de duminică 8 iulie s-a alăturat trupelor ce se aflau acolo. Grosul armatei ruse, compus din infanterie, sub comanda generalului Repnin, rămăsese mult în urmă, deoarece înainta cu dificultate din cauza oboselii oamenilor, a mulțimii carelor cu bagaje și bolnavi, precum și a lipsei de nutreț pentru animale, deoarece lăcustele mîncaseră toată iarba, astfel că ajunsese abia pe la movila Răbîia, adică în zona Albița — Rîșești.

Așteptînd să vină și infanteria din urmă, țarul a încercat mai întîi să oprească înaintarea turcilor la satul Lunca, dar aceștia se adunau tot mai mulți, ocupînd podișul și coasta dealului, în vreme ce parte din ei, dar mai cu seamă cete de tătari, treceau mereu spre nord, în direcția Huși, în acțiuni prădalnice, după obiceiul lor. Tabăra rușilor era așezată pe șes, lîngă „balta Prutețului" care astfel îi apăra o latură. De aici, un corp de cavalerie rusă, de circa 4 000 de oameni, a întreprins un atac împotriva turcilor, pe șesul Prutului, în vreme ce moldovenii, oaste adunată de curînd, sub comanda lui Dimitrie Cantemir, au ieșit la luptă în partea despre cîmp, pe podiș. Moldovenii au atacat cu mult curaj la început, dar, slab înarmați și lipsiți de experiență militară, nu au putut face față ripostei turcilor și au fost siliți să se retragă în tabără. Nici cavaleria rusă nu a obținut vreun succes în acțiunea sa și, abia scăpînd de primejdia ca spahii să-i izoleze și să-i încercuiască pentru a-i nimici, au reușit și ei cu dificultate să revină în tabără [65].

Deoarece corpul de armată al generalului Repnin înainta prea încet, țarul nu a mai riscat să-l aștepte la satul Lunca și, duminică noaptea, a ordonat retragerea spre nord, în întîmpinarea infanteriei, astfel că luni dimineață, în zori, a ajuns „la Stănilești, supt deal" [66]. Între timp a sosit acolo și Repnin, încît cele două corpuri au făcut joncțiunea, locul trebuind să fie imediat la sud de satul Stănilești, în preajma actualului sat Lunca Banului. Acolo terenul între deal și Pruteț era insuficient de larg, astfel că armata rusă nu-și putea desfășura acțiunile, în vreme ce tabăra turco-tătară era întinsă pe podiș și pe deal, pînă sub pădure (astăzi pădurea Baștа sau Tabăra, la apus de Otetoaia și Lunca Banului), iar focurile ei se vedeau pînă spre Huși. În consecință, țarul a hotărît din nou să schimbe amplasamentul armatei ruse și, în vederea noului marș, infanteria s-a rînduit în linii de apărare pe flancuri, în dosul unor metereze mobile („părcane"), iar cavaleria, artileria și convoaile de care la mijloc. Astfel organizați, rușii s-au îndreptat spre răsărit, în direcția Prutului, în căutarea unui loc mai prielnic pentru desfășurarea forțelor și totodată, să-și asigure aprovizionarea cu apă. Dînd mereu lupte cu detașamentele turcești de hărțuială, pentru respingerea cărora au ieșit la contraatac și moldovenii, rușii „așa au mărs luni toată dzioa, pînă-n vremea chindiei, de la Stănilești de supt deal, pînă la Prut" [67]. În comparație cu marșul executat noaptea, de la Lunca pînă la Stănilești, pe o distanță de 8—10 km, acesta de zi a fost mult mai scurt, de circa 5 km, iar manevra a fost posibilă numai în condițiile verii secetoase din acel an, cînd majoritatea bălților din șesul Prutului erau secate.

Ajunși la rîu, rușii și-au instalat tabăra „într-un cot despre Prut", precizează Nicolae Costin [68], unde, pe malul de răsărit, „era un deal mare" [69]. Or, un asemenea loc, într-un cot al Prutului, unde să existe pe malul stîng un deal înalt chiar lîngă rîu, nu este altul în zona Stănileștilor decît la Cotul Stejarului, lîngă actualul cătun Răducani. Acolo armata rusă și-a putut organiza tabăra, apărată din două laturi de cotul rîului, iar din celelalte două părți, în unghi, întărită cu metereze de pămînt, așa cum apare și în schițele destul de sumare ale locului bătăliei cunoscute și publicate pînă acum [70]. Pe dealul opus taberei rusești, peste Prut, la poalele căruia este astăzi satul Tochile-Răducani, își făcuseră apariția alte detașamente turcești, împreună cu Potoski, voievodul Kievului, inamic al țarului, dar aceștia nu se puteau apropia de rîu din cauza artileriei rusești care îi ținea la respect, astfel că rușii își puteau lua liniștiți apă de băut. În schimb, spune Ion Neculce, a fost și „nărocul moscalilor că nu ave turcii de cee parte pușci din deal, că ar fi stricat rău obuzul moschicesc" [71], fapt care confirmă supoziția cu privire la locul episodului final al luptei de la Stănilești, pentru că numai de pe acel deal ar fi putut acționa eficace artileria din acele vremuri asupra unei

---

[65] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 209.
[66] *Ibidem*, p. 210.
[67] *Ibidem*, p. 212.
[68] M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, tom. II, București, 1872, p. 107
[69] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 212.
[70] Maria Holban și colab., *op. cit.*, planșele ediției la p. 224—225.
[71] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tabere de dincoace de rîu. De pe această poziție rușii au rezistat asalturilor repetate ale turcilor care între timp își mutaseră și ei tabăra pe șesul Prutului, adăpostindu-se parțial „în valea cea rîioasă" [72]. Această vale care îi scutea de a mai ridica metereze, nu era alta decît gîrla Rîioasa, veche albie a Prutului, uscată atunci, ce apare pe planul de moșii din anul 1785 amintit mai înainte [73]. Acolo turcii și-au amplasat și artileria, iar toate încercările rușilor de a-i scoate de pe poziție, prin contraatacuri cu grenade, au rămas fără rezultat.

După două zile de lupte, situația era indecisă și deznodămîntul bătăliei nu apărea favorabil pentru nici una din părți. Cu proviziile insuficiente, fără nutreț pentru cai și cu munițiile pe terminate, mai ales pentru artilerie, rușii și-au dat seama că nu pot rezista prea mult asalturilor turcilor care le erau mult superiori ca număr. La rîndul lor, turcii au constatat că au în față un adversar tenace și mult mai bine instruit pentru luptă, cu o artilerie mult superioară din punct de vedere tehnic, care le măturа pur și simplu rîndurile, astfel că ienicerii au început să murmure, refuzînd să-și mai sacrifice viețile în atacuri zadarnice. În consecință, căpeteniile ambelor tabere căutau o soluție care să le scoată din impas și au recurs la tratative, iar după trei zile s-a ajuns la o pace ale cărei condiții conveneau atunci ambelor părți. Armata rusă, bucuroasă că a scăpat de încercuire și înfometare, a început retragerea spre nord, de-a lungul Prutului, pînă la Ștefănești, unde a traversat rîul de partea cealaltă și apoi a trecut Nistrul pe la Soroca. Dimitrie Cantemir l-a urmat pe țar în Rusia, cu o parte din boieri, din care unii, ca Ion Neculce, au revenit apoi în țară.

Așa dar, după ciocnirile mai puțin însemnate de la „Gura Sărății" de lîngă Berezeni și de la satul Lunca, episodul cel mai important al luptei de la Stănilești s-a desfășurat la locul arătat mai înainte, în cotul Prutului de lîngă cătunul Răducani, cătun înființat probabil tîrziu, după anul 1812 și în fața satului Tochile Răducani de pe partea stîngă a rîului. În istorie a rămas sub numele de lupta de la Stănilești, deoarece satul Stănilești era singurul punct de referință mai important din zonă, în jurul său desfășurîndu-se o parte din momentele importante ale războiului dintre ruși și turci și astfel l-au consacrat cronicarii. Astăzi înfățișarea locului nu spune nimic și nu a fost căutată nici o urmă materială care să ducă înfățișarea locului nu spune nimic și nu a fost căutată nici o urmă materială care să aducă o mărturie în plus despre cele petrecute acolo.

În urmă, Moldova a suportat consecințele nereușitei pentru această încercare de a scăpa de sub dominația otomană cu ajutorul noii puteri militare și politice care se ridica la răsărit. Cum se știe, după jafurile cumplite comise de tătari, cărora țara le-a fost lăsată la dispoție de turci ca pedeapsă pentru actul de hainire a domnitorului său, în Principate a fost instaurat, pentru mai bine de un veac, regimul domniilor fanariote. A fost o perioadă controversată în istoriografia noastră, datorită aspectelor ei uneori pozitive, dar mai ales negative, care au frînat un timp dezvoltarea normală a țărilor române.

II. OȚETOAIA

Satul Oțetoaia, din comuna Lunca Banului, județul Vaslui. este situat la 1 km sud de reședința comunală, la baza terasei Prutului și pe o parte a acesteia, la 15 km de orașul Huși, pe șoseaua ce duce spre Fălciu. Împrejurimile satului păstrează urme de locuiri străvechi, încă insuficient cercetate [74], precum și tumuli funerari care serveau cîndva și ca semne pentru limitele moșiei.

Istoria scrisă a satului este interesantă, arătînd că, în evoluția sa, așezarea și-a schimbat de mai multe ori numele pînă s-a ajuns la cel de astăzi, cunoscînd momente de pustiire și desființare, pentru a se reîntemeia apoi. Unele episoade din această istorie sînt cuprinse, pe scurt, într-o hotarnică din anul 1757, în care se arată că, în vechime, moșia și satul se numeau Cozieci (în documente apar și formele Căzăiacii, Coziacii), fiind așezată pe Prut.

Prima atestare documentară sub acest nume apare într-un uric din anii 1602—1604 (unii episcopi de Huși susțineau că actul ar fi din anul 1592) [75], prin care Eremia Movilă a dăruit

---

[72] Nicolae Costin, în ed. M. Kogălniceanu, *loc. cit.*

[73] Arh. St. București, Episcopia Huși, pach. XIII, doc. 38.

[74] Ghenuță Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 171.

[75] Arh. St. Buc., mss., nr. 545, f. 27 r. Așa arată și o copie a uricului, *ibidem*, f. 19—22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Episcopiei Huși satele Plopeni, Căzăecii, Rîșăști și siliștile Crețești și Spărieți din ținutul Fălciu, precum și Căcăcerii din ținutul Lăpușna, acesta din urmă „cu mori în Pănoasa, ce sînt la gîrla Prutului" [76]. Satele și siliștile de mai sus făceau parte pînă atunci din ocolul domnesc al tîrgului Huși și cuprindeau o mare întindere de loc, de la Crețești pe valea Lohanului, Plopenii la sud de tîrgul Huși la care a fost înglobat mai tîrziu, Spărieții pe valea Săratei, la apus de Oțetoaia, apoi Rîșăștii pe Prut, mai jos de Albița, Căcăcerii, la sud de Pogănești și Cozieeii sau Oțetoaia de astăzi. Gîrla Pănoasa, pe care se aflau morile de la Căcăceri, era pe atunci o albie secundară a Prutului, pe unde, așa cum rezultă dintr-o schiță de plan a unor moșii, din anul 1785, rîul avea să-și mute cursul curînd după aceea [77].

Potrivit hotarnicei din 1757, mișia Cozieci, care se numea deja Oțetoaia, începea din mijlocul șesului Prutului și se învecina la nord cu Măicanii stăpîniți de Vasile Racoviță. Hotarul mergea spre apus, peste balta Căușul și peste Pruteț (albia veche prin care Prutul curgea pe la anul 1600), pînă la un pisc din coasta terasei, aflat deasupra unei mlaștine („chișteliță") numită Împuțita, loc ce trebuie să fie la nord de actualul sat Oțetoaia, unde sînt mai multe izvoare și cișmele. De acolo hotarul urca pînă în vîrful dealului, la Piscul lui Epure, unde începea, spre apus, moșia Spărieții și mergea pe zarea dealului, spre sud, pînă la capătul de sus al „Hîrtopului lui Ramandin", adică valea Hîrtopul de astăzi ce străbate pieziș dealul Prutului la sud de Oțetoaia. Apoi, hotarul se îndrepta spre răsărit, alături cu moșia Cioricești, trecea pe la două movile situate pe terasa podișului și ajungea la piscul situat în partea de sud a văii Oțetoaia, dincolo de unde începe șoseaua comunală ce duce la Broscoșești. Mai departe, traversa șesul și Prutețul, pînă întîlnea moșia Răducani, fostă a lui Darie Carabăț, numită atunci „Dezmerdații lui Darie", apoi, alături cu Răducanii, se îndrepta spre nord, prin mijlocul șesului, oprindu-se la colțul Măicanilor. Lățimea moșiei era între 610 și 630 stînjeni, adică, în medie, cam de 1350 m [78].

Din hotarnică se poate vedea că, asemeni moșiilor Măicani, Stărpeni, Stănilești și Voloseni, care se aflau în partea de nord a ei, capătul de răsărit al moșiei Cozieci începea din mijlocul Prutului, unde, în secolul XV, se aflase vechiul curs al rîului care servise de hotar în uricul din anul 1429, prin care Alexandru cel Bn dăduse aceste locuri fiilor lui Ion vornicul [79]. Mai tîrziu, din fosta albie a Prutului a rămas aici un șir de bălți, la răsărit de care se aflau moșiile Răducani, Dobreni, Săratu etc., care treceau apoi peste Prut. Toate aceste proprietăți erau mult mai vechi decît uricul pentru Cozieci, fiind constituite încă din prima parte a secolului XV.

Dania domnească a lui Eremia Movilă a fost succedată, un timp, de porunci către dregătorii tîrgului Huși și ai ocolului Stănilești, ca oamenii din satele dăruite atunci Episcopiei să fie scutiți de obligațiile la care erau supuși cei ce locuiau în satele domnești [80]. După aceasta, informațiile documentare despre Cozieci lipsesc, pentru ca ele să reapară în secolul XVIII, cînd găsim satul cu numele schimbat.

În hotarnica din 15 decembrie 1757, se arată că, „mai-nainte moscalilor celor di demult, cînd au venit cu Petru împărat, fiind sat mare pe această moșie Coziecii, în șăsul Prutului, să numie numile satului Gîrla Vlădicăi și pe numile satului îi zice și moșiii tot Gîrla Vlădicăi. Și, după venirea moscalilor, pustiindu-să acel sat, s-au numit și Oțătoae, pe numile unii fintini ce-au fost făcut de un om Oțăt și de la Petru împărat și pînă acum tot Oțătoae s-au numit" [81]. Noua denumire pe care o purtau, la începutul secolului XVIII, satul și moșia Coziecі este confirmată și de jurnalul de campanie al generalului Allard, ce se afla în slujba lui Petru I, care arată că, în înaintarea sa spre sud, corpul de armată care însoțea pe țar a ajuns și și-a instalat tabăra la Gîrla [82]. De asemenea, Nicolae Costin scrie în Letopisețul său

---

[76] *DIR*, A. 1/XVII, p. 28.

lylo e Nt

[77] Arh. St. Buc., Episcopia Huși, pach. XIII, doc. 38: „Pănoasa din vechi, ci-i zic acmu Prutul".

[78] *Ibidem*, doc. 28.

[79] În schița de plan din anul 1785, moșiile arătate mergeau pînă în gîrla Riioasa și Riioșița (*ibidem*, doc. 38). Vezi și istoricul satului Stănilești.

[80] *DIR*, A, 4/XVII, p. 636, din anul 1620; Arh. St. Buc., Episcopia Huși, pach. LI. doc. 3 și 4.

[81] Arh. St. Buc., Episcopia Huși, pach. XIII, doc. 28.

[82] Maria Holban și colaboratorii, *Călători străini respre țările române*, vol. VIII, București, 1983, p. 437, localitate neidentificată de editorii lucrării. De altfel, Allard greșește, deoarece țarul și-a stabilit cantonamentul la satul Lunca, cu 6 km mai la sud de satul Gîrla Vlădicăi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că o parte din lupta de la Stănileşti s-a dat şi din jos de Gîrla Vlădicăi[83], referindu-se astfel, probabil, la episodul petrecut la satul Lunca. Potrivit tradiţiei conservată în *Marele dicţionar geografic al României*, numele s-ar trage de la faptul că nu episcop de Huşi a poruncit să se sape un canal, o girlă, care să lege Pruteţul de „balta Niculuí" ce se afla în mijlocul şesului Prutului[84]. Topicul Gîrla Vlădicăi se păstrează pînă astăzi în amintirea localnicilor care numesc astfel o gîrlă ce se umplea cu apă în vremea inundaţiilor, străbătînd cîmpul de la Oţetoaia pînă la Brocoşeşti şi care a dispărut în urma lucrărilor recente de hidroameliorare.

Satul cu acest nume a continuat să existe şi după lupta de la Stănileşti, cu toate distrugerile şi risipa la care au fost supuse aşezările de aici cuprinse în zona operaţiunilor militare, dar care s-au refăcut apoi. La anul 1715 este menţionat un Timuş vornic de Gîrla Vlădicăi[85] şi, tot atunci, nişte oameni de acolo plecaseră şi îşi construiseră case într-o livadă de pe moşia Cîrligaţi, iar domnia a poruncit ca ei să se mute în silişte[86]. Este posibil ca ceilalţi oameni din fostul sat Gîrla Vlădicăi, întorşi la locul lor de baştină după terminarea războiului, să nu-şi mai fi refăcut casele pe locul vechii aşezări situat în şes, ci mai sus spre apus, sub terasa dealului, unde se afla acea fîntînă a lui Oţăt. Acest Oţăt trebuie să fi fost originar din vreun sat din preajma Cîrligaţilor, unde, între Leoşti şi Căpoteşti, se afla o moşie cu acest nume[87]. Satul reînfiinţat a purtat o vreme vechea sa denumire de Gîrla Vlădicăi, cum se chema şi moşia mai înainte, pentru ca apoi, cu timpul, să adopte o formă derivată de la numele ctitorului fîntînii în jurul căreia se stabiliseră, sau mai curînd al văduvei acestuia, Oţătoaia. Probabil că această văduvă a lui Oţăt mai trăia pe vremea cînd s-a reînfiinţat satul, pentru că, dacă soţul ei ar fi fost în viaţă, noua aşezare putea să se numească Oţăteni, formă apropiată de numele altui sat, Oţăleni, tot din fostul ţinut Fălciu. Locul unde a luat fiinţă satul Oţătoia este, probabil, acolo unde astăzi se află grupate mai multe fîntîni săpate treptat lîngă una mai veche, în spatele magazinului sătesc de la Oţetoaia de astăzi, loc în care izvoarele sînt bogate în apă bună de băut. Dar, pînă a se definitiva noua denumire a aşezării, se pare că satul a mai purtat, temporar şi ocazional, şi pe aceea de Spărieţi, menţionată în unele documente. Astfel, la anul 1756, cu prilejul unei dispute între Episcopia Huşi şi nişte răzeşi din Cîrligaţi, pentru pămînt din moşiile Cîrligaţi şi Spărieţi, aceştia din urmă pretindeau că moşia Spărieţii, asupra căreia Episcopia îşi apăra dreptul de stăpînire, se afla la Prut. Vlădica susţinea că, dimpotrivă, moşia de la Prut se chema Cozieci, iar cea de la pădure Spărieţi, ambele fiind dăruite Episcopiei de Eremia Movilă[88]. Ceva mai tîrziu, la anul 1775, cercetîndu-se şi făcîndu-se hotarnica locului numit Lăpuşna şi Lăpuşniţa, situat în mijlocul şesului şi unde existau două bălţi ce se chemau astfel, la sud est de Oţetoaia, cei însărcinaţi cu această lucrare arată că au mers mai întîi la hotarul moşiei Stănileşti, moşie care cuprinsese atunci şi Oţetoaia, la Gîrla Vlădicăi, care era hotar moşiei Stănileşti, „unde au fost satul Spărieţii"[89]. Două pot fi explicaţiile pentru care satul a purtat cîndva şi acest nume, care apoi a dispărut: vecină, în partea de apus, „la pădure", cum spunea episcopul, cu moşia Cozieci numită apoi Gîrla Vlădicăi, se afla moşia Spărieţi, ambele dăruite odată Episcopiei Huşi şi este posibil ca uneori să se fi încercat a se numi Spărieţi amîndouă moşiile; cea de a doua explicaţie ar fi că acest nume de Spărieţi, care apare numai după anul 1711, să fi fost dat temporar fostului sat Gîrla Vlădicăi în urma distrugerii şi pustiirii lui cu prilejul războiului ruso-turc, cînd oamenii s-au împrăştiat de spaima oştirilor care au călcat locul.

Existenţa satului refăcut la fîntîna lui Oţăt a fost de scurtă durată, ea încheindu-se după ce episcopul de Huşi a pus stăpînire pe moşiile Măicani, Stîrpeni şi Stănileşti, vecine la nord cu Oţetoaia. Stănileştii fiind aşezarea mai importantă pe acest domeniu nou constituit, este posibil ca, după anul 1761, Episcopia să fi strămutat acolo şi pe oamenii de pe moşia Oţetoaia, făcînd un singur sat, care astfel era mai uşor de stăpînit. Documentul citat mai sus, din anul 1775, vorbeşte despre un *fost* sat, Spărieţii, pe moşia Gîrla Vlădicăi, care nu mai exista atunci. Într-un alt document, din anul 1822, cînd moşia mare a Stănileştilor

---

[83] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, editat de M. Kogălniceanu, în *Cronicile României*, vol. II, Bucureşti, 1872, p. 106.

[84] I. Lahovari şi colaboratorii, *Marele dicţionar geografic al României*, vol. III, Bucureşti, 1900. p. 558—559.

[85] Melchisedec, *Cronica Huşului şi a Episcopiei cu acelaşi nume*, Bucureşti, 1969, p. 187.

[86] Arh. St. Buc., Episcopia Huşi, pach. XIII, doc. 23.

[87] *Ibidem*, doc. 33, din anul 1775.

[88] Arh. St. Buc., mss. nr. 545, f. 27 r.

[89] Arh. St. Iaşi, Documente, pach. 40, doc. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

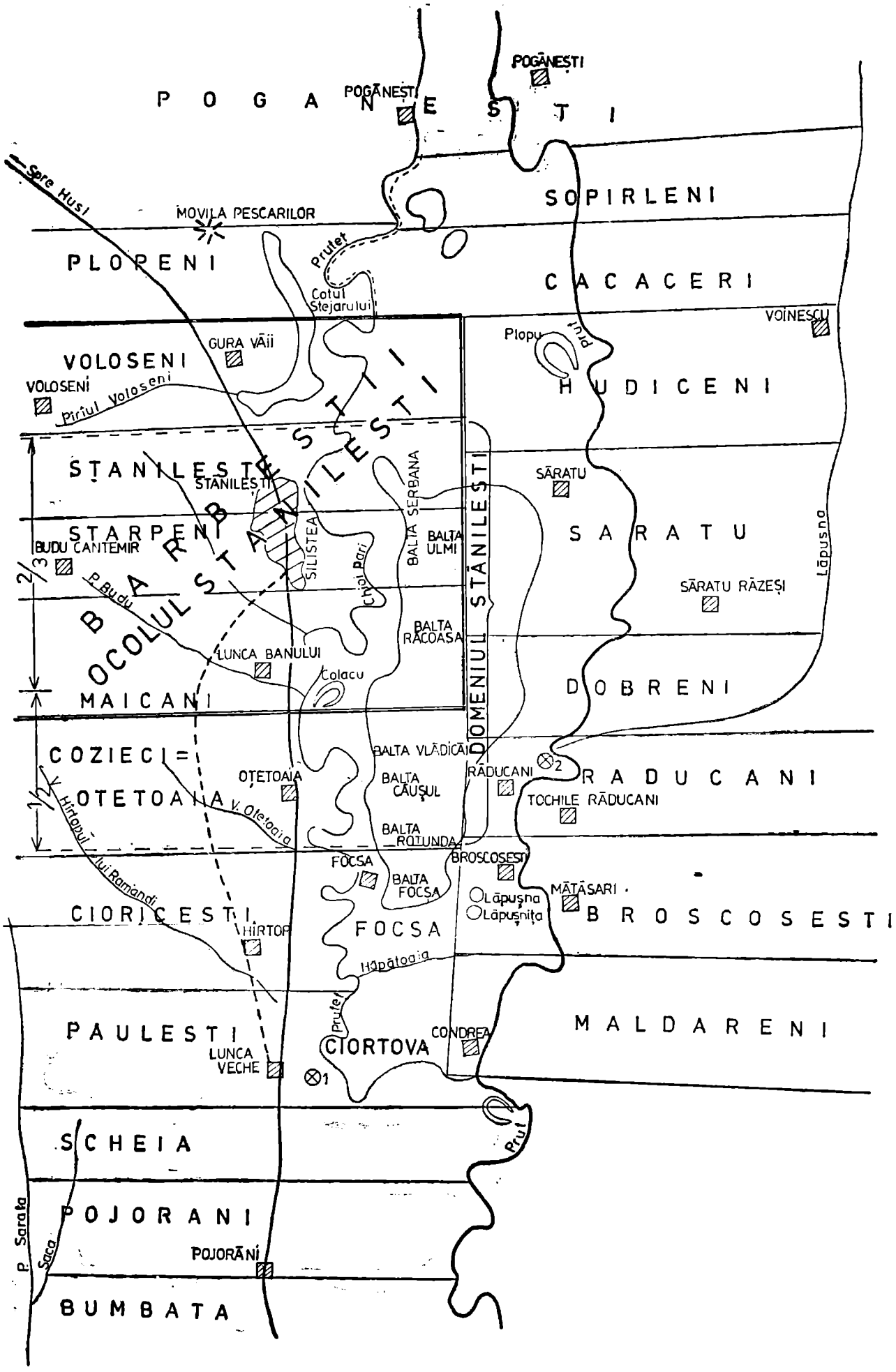

I. *Moșia Stănilești și împrejurimile.* Intocmită după Harta Marelui stat major, din anul 1893, scara 1 : 50 000, planșa Z/X, completată conform informațiilor din documente.

Legenda :

═══	Limitele moșiei Barbești = ocolul Stănilești.
┅┅┅	Limitele domeniului Stănilești.
← 2/3 →	Partea dată sătenilor din Stănilești la anul 1822.
← 1/3 →	Partea de moșie rămasă stăpînească.
⊗ 1	Locul luptei de la satul Lunca, 8 iulie 1711.
⊗ 2	Locul taberei rusești în timpul luptei de la Stănilești, 10—12 iulie 1711.

https://biblioteca-digitala.ro / http://dezrobire.academiaromana-is.ro

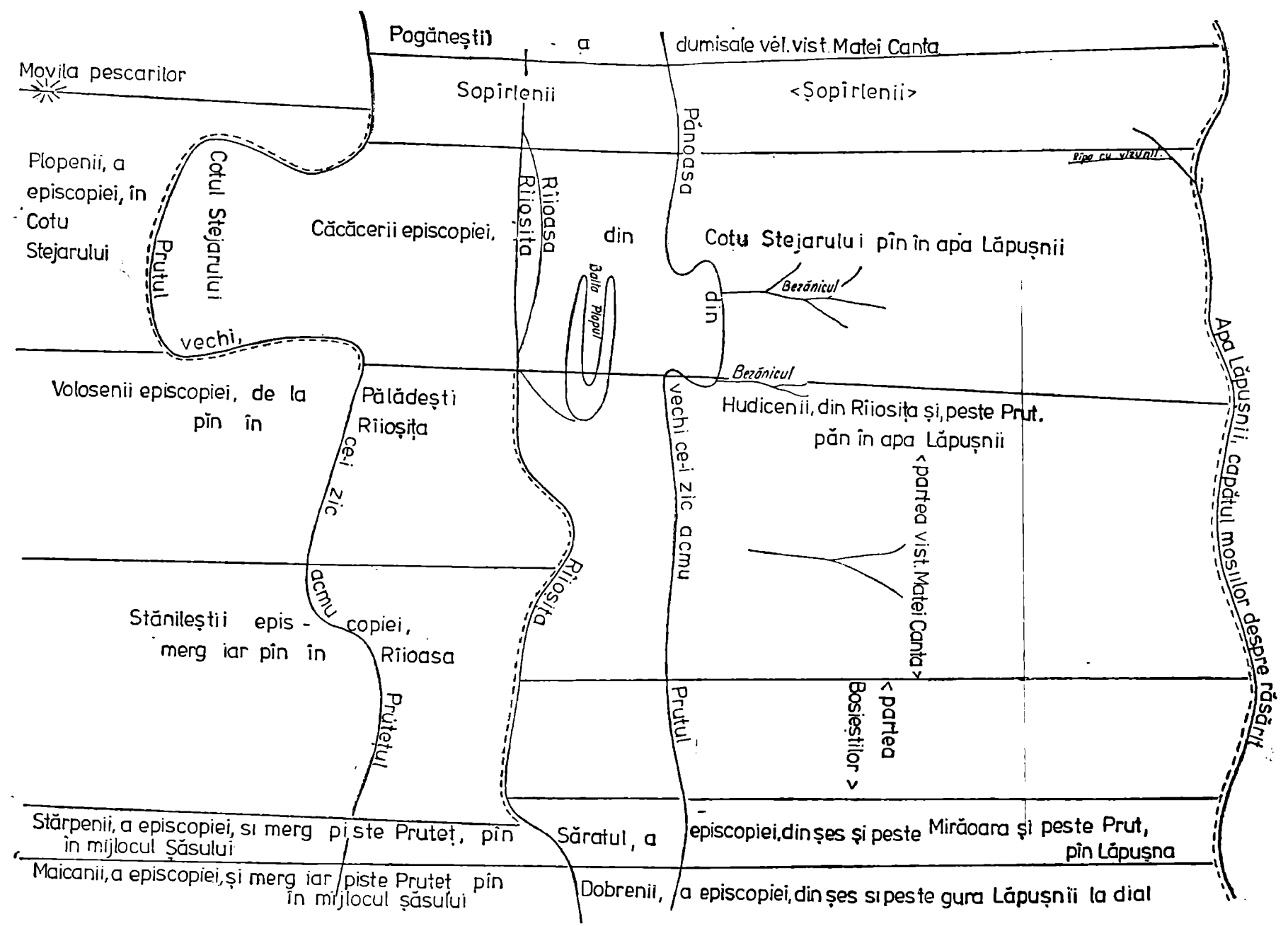

II. *Schița de plan a moșiilor „Șopîrlenii, Căcăcerii, Hudicenii, Stărpenii, Măicanii și Stănileștii", întocmită la 25 mai 1785,*
Reprodusă după originalul de la Arh. St. Buc., Episcopia Huși, pach. XIII, doc. 38, care mai cuprinde măsurile, în stînjeni, a lăturilor moșiilor Căcăceri și Săratu, iar la moșia Hudiceni se arată cîți stînjeni are, în curmezișu, partea vistiernicului Matei Canta și cîți stînjeni rămîn Bosieștilor.

https://biblioteca-digitala.ro/ | http://www.cimec.ro

a fost împărțită în trei, dîndu-se două treimi sătenilor și a treia parte rămînînd stăpînească [90], se vorbește de un singur sat existent în cuprinsul ei, Stănilești, iar hotarul de sud al moșiei corespunde cu vechea limită dintre Oțetoaia și Cioricești. Pe fosta moșie Oțetoaia și pe o parte din Măicani, pînă la gura pîrîului Budu, la limita de sud a actualului sat Lunca Banului, a rămas partea stăpînească a Stănileștilor, tocmai pentru motivul că aici nu exista nici o așezare omenească la acea vreme. În catagrafiile și recensămintele din prima jumătate a secolului XIX, în *Marele dicționar geografic al României* și harta Marelui stat major din anul 1893 nu apare vreun sat pe această moșie [91].

Actualul sat Oțetoaia a luat ființă, îndată după anul 1907, cu prilejul ultimelor împroprietarii din domeniul statului Stănilești, cînd a fost întemeiat și Lunca Banului, pe fosta proprietate a Episcopiei Huși. Noua vatră de sat. în întindere de 51 ha, a fost organizată sistematic, cu ulițe drepte și paralele între ele, întretăiate perpendicular de una principală prin mijlocul așezării, iar locurile de casă tip erau destul de întinse la început (20 de prăjini) și s-au micșorat în cea mai mare parte din diviziuni repetate. S-au adunat aici oameni din mai multe sate ale județului Fălciu, constituind așezarea de astăzi care la anul 1912, deci curînd după întemeierea ei, tot în jurul fostei fîntîni a lui Oțăt, număra 282 locuitori, iar la anul 1930 avea 379 locuitori în 98 gospodării [92]. Cu prilejul ultimului recensămînt, din anul 1977, la Oțetoaia au fost înregistrați 941 locuitori în 234 gospodării [93].

[90] *Ibidem*, doc. 43.

[91] Harta Marelui stat major. din anul 1893, scara 1 : 50 000, planșa Z/X.

[92] Sabin Manuilă, *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. I, București, 1938, p. 623.

[93] Direcția de statistică a județului Vaslui, *Dezvoltarea economico-socială a județului Vaslui, 1965—1980*, Vaslui, 1981, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN DOCUMENT PRIVIND COMERȚUL BRAȘOVULUI CU MOLDOVA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XV (III)

DE

GERNOT NUSSBÄCHER

După publicarea textului registrului din anii 1480—1481 privind comerțul Brașovului cu Moldova și apoi a traducerii *, trecem la analiza informațiilor din acest document de valoare deosebită, întregindu-le cu date și din alte documente.

Registrul conține însemnări din perioada 21 mai 1480—26 martie 1481, deci pe o perioadă de zece luni, în total 214 poziții privind transporturi comerciale între Moldova și orașul Brașov.

Din conținutul însemnărilor registrului putem deduce că în el se notau de către vameși restanțele negustorilor la plata vămii vigesima. Vama „vigesima" reprezenta a douăzecea parte (5%) a valorii mărfurilor și constituia de fapt o vamă de tîrg pentru mărfurile străine importate sau pentru mărfurile destinate exportului. Vama „vigesima" a fost introdusă de regele Matei Corvinul în cadrul reformei veniturilor regale hotărîte la dieta Ungariei din primăvara anului 1467 [1]. În documentele brașovene, este menționată mai întîi în anul 1468, cînd Matei Corvinul, aflîndu-se la Brașov după campania în Moldova, scutește pe brașoveni în mod provizoriu de plata „vigesimei" [2]. Mai tîrziu, vama „vigesima" era arendată de către orașele Brașov, Sibiu și Bistrița, care se îngrijeau de încasarea ei [3].

Faptul că registrul care formează obiectul studiului nostru se referă într-adevăr la încasările vămii „vigesima", rezultă atît din însemnarea 8/4 „Scharosch Paul vigesimam solvit", cît și din sumele unor încasări raportate la valoarea totală a mărfurilor. La poziția 7/3, pentru mărfuri în valoare de 20 1/2 florini s-a perceput o vamă de un florin, deci aproximativ a douăzecea parte. La poziția 14/3, pentru mărfuri în valoare de 206 florini s-a încasat o vamă de nouă florini, deci ceva mai puțin decît a douăzecea parte. La poziția 20/4, pentru pălării în valoare de 20 florini s-a luat o vamă de un florin. Putem trage deci concluzia, că vama „vigesima" nu reprezenta mereu exact a douăzecea parte din valoarea mărfurilor, aplicîndu-se în unele cazuri anumite scutiri sau reduceri. Deci valoarea mărfurilor, calculată după vama plătită, este numai aproximativ de douăzeci de ori mai mare, uneori chiar de mai multe ori.

Întrucît în registrul analizat se notau numai restanțele — fiecare poziție conține cuvîntul „tenetur" = este dator —, trebuie să admitem că un anumit număr de participanți plăteau vigesima integral, fără să mai fie trecuți în registrul datornicilor. Astfel că volumul total al comerțului între Brașov și Moldova în această perioadă trebuie să fie mai ridicat decît cel cuprins în registru.

---

* Cf. *AIIAI*, XXI (1984) și XXII/2 (1985).

[1] cf. Dr. Eugen Csuday, *Die Geschichte der Ungarn*, I, p.451—452.

[2] „a solutione proventuum vectigalis sacrae coronae regni nostri, hoc est ab exactione persolvi debendae eximendos et supportandos, immo eximus et supportamus praesentium per vigesimae de rebus et mercibus ipsorum iuxta decretum novissime Budae suprinde editum vigorem", cf. *Urkundenbuch*, VI, nr. 3578, p. 315.

[3] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, colecția Schnell, III, nr. 40 (1481 iunie 7). Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, nr. 219, p. 121 (1483 iunie 13); Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov. colecția Schnell, II, nr. 23 (1483 decembrie 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Presupunem că pe lîngă registrul datornicilor, care ni s-a păstrat, trebuie să fi existat şi un registru al veniturilor de vigesimă, care pentru anii 1480—1481 s-a pierdut, dar ca gen de act este cunoscut din registrele vamale braşovene păstrate din anii 1503—1554 [4].

Chiar dacă registrul analizat nu ne permite decît consideraţii asupra unei părţi — care nu se poate aprecia cantitativ sau calitativ — a comerţului Braşovului cu Moldova, să analizăm totuşi informaţiile pozitive, pe care ni le furnizează.

Urmărind repartizarea în timp a înregistrărilor, situaţia acestora se prezină astfel :

Perioada 1480	Poziţiile	Nr. poziţii	Restanţe vigesimă total aspri	Din care export spre Moldova	
				nr. poziţii	restanţe vigesimă aspri
21—31 mai	1— 10	10	1 209	—	—
1—30 iunie	11— 36	26	3 103	—	—
1—31 iulie	37— 59	23	1 367	3	175
1—31 august	60— 67	8	760	—	—
1—30 sept.	68— 81	14	1 038	—	—
1—31 oct.	82—106	24	3 008	3	557
1—30 nov.	107—143	37	2 611	—	—
1—31 dec.	144—161	18	1 350	1	50
1 481					
1—31 ian.	162—173	12	781	—	—
1—28 febr.	174—192	19	1 776	—	—
1—26 martie	193—214	22	1 634	—	—
Total		214	18 628	7	782

Trebuie să menţionăm faptul că la cinci poziţii nu este trecută valoarea vămii stabilite sau plătite : 10/7, 15/5, 18/4, 26/3. 34/4 ; astfel că şi totalurile sînt de la bun început incomplete.

Repartizarea în timp a înregistrărilor ne arată două perioade maxime, legate evident de cele două mari tîrguri anuale ţinute la Braşov la sărbătorile Corporis Christi (1 iunie) şi Omnium Sanctorum (1 noiembrie). Cele două minime sînt probabil în legătură cu lucrările agricole de vară şi cu greutatea circulaţiei în timpul iernii.

În analiza registrului vom continua cu prezentarea valorică a transporturilor, care se prezintă astfel :

Valoarea vigesimei pentru un transport	Număr transporturi	Valoarea maximă a mărfurilor dintr-un transport florini
Pînă la 1 florin	90	20
1—2 fl.	59	40
2—3 fl.	27	60
3—4 fl.	13	80
4—5 fl.	8	100
5—6 fl.	3	120
6—7 fl.	6	140
7—8 fl.	2	160
8—9 fl.	2	180

[4] Cf. Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (Secolele XIV—XVI)*, Bucureşti, 1965, p. 97—101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Transporturile cu vama pînă la doi florini, prezintă defalcate următoarea situație :

Valoarea vigesimei : aspri pentru un transport	Număr transporturi	Valoarea maximă a mărfurilor dintr-un transport florini
1— 10	4	4
11— 20	16	8
21— 30	15	12
31— 40	22	16
41— 50	33	20
51— 60	12	24
61— 70	14	28
71— 80	11	32
81— 90	4	36
91—100	18	40

Rezultă că pentru majoritatea transporturilor (aproape jumătate) se plătea o vamă pînă la un florin (50 aspri), iar pentru un alt număr considerabil — reprezentînd peste un sfert — de transporturi se plătea pînă la doi florini (100 aspri). Numărul transporturilor pentru care se plătea o vamă mai mare de doi florini reprezintă ceva peste un sfert din total.

Cele mai valoroase transporturi au avut următorii negustori :

Înregistrarea	Data	Numele negustorului	Marfa	Vama plătită aspri
4/1	23 VI	Wleze Bolgar	boi și pești	355
35/3	26 III	Johannes Kylhaw	ceară	400
1/5	24 V	Urbanus Carnifex	boi	407
14/3	30 X — 5 XI	Gretten Johannes	export spre Moldova	450

Continuăm cu prezentarea mărfurilor care — potrivit registrului — au format obiectul comerțului Brașovului cu Moldova la sfîrșitul secolului XV.

Cele 214 poziții privind transporturi înregistrate se referă la :

— 115 pești și produse de pește (exclusiv)
— 41 pești și alte mărfuri
— 17 boi (exclusiv)
— 5 porci (exclusiv)
— 8 blănuri (exclusiv)
— 6 ceară (exclusiv)
— 2 produse textile (exclusiv)
— 3 fructe din țările sudice (exclusiv)
— 17 mărfuri diferite

Rezultă din această înșirare o ierarhie a mărfurilor, care pot fi grupate astfel :

I. pești și produse de pește
II. vite
III. blănuri
IV. ceară

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. produse sudice şi orientale
VI. produse textile
VII. mărfuri diferite

I. Peşte

Peştele era marfa care avea pe departe ponderea cea mai mare în cadrul comerţului Braşovului cu Moldova. Încercînd o ierarhizare după frecvenţa transporturilor în care ele apar, se poate alcătui următorul tabel:

Nr. crt.	Felul peştilor	Număr transporturi
1	Crapi	104
2	Somni	94
3	Ştiucă	43
4	Moruni	42
5	Nisetri	4
6	Peşti nespecificaţi	3
7	Icre	5

I.1 *Crapi*

Apar în registru sub denumirea latină de „carpo", de obicei la plural şi cu grafia „karpones" (2/1 şi altele), şi cu denumirea germană „Karpfen" în grafia „karpen" (4/5, 6/7 etc.).

Cele 104 transporturi, în care sînt menţionaţi şi crapi s-au efectuat în aproape toată perioada cuprinsă în registru, între 28 mai 1480 şi 25 martie 1481. Singurele „pauze" mai mari au fost în prima jumătate a lunii iulie (20 zile) apoi în a doua jumătate a lunii decembrie şi în ianuarie (43 zile). Înregistrările fiind — după cum am mai arătat — doar parţiale, nu putem exclude posibilitatea comercializării crapilor şi în aceste „pauze".

Cantitatea totală de crapi înregistrată pentru cele 104 transporturi este de 836 1/2 poveri (pondus, zom) [5].

Felul peştilor	Număr *transporturi*
Crapi exclusiv	8
Crapi şi diferiţi alţi peşti	31
Crapi şi somn	26
Crapi şi ştiucă	
Crapi şi morun	2
Crapi şi alte mărfuri	27

Preţul unei poveri de crap poate fi calculat din cele opt transporturi exclusiv cu crapi:

[5] *Quellen*, III, p. 1, totalizează: „carpones zoem 331 1/2, pondera 544 und 2 lit". Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 112 totalizează: crap 930,5 poveri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înregistrarea	Data	Cantitatea poveri	Vama (vigesima) aspri	Vama pentru 1 povară aspri
17/6	24 XI	12	72	6
18/2	25 XI	11	66	6
18/5	26 XI	3	14	$4^{1}/_{2}$
19/2	26 XI	7	40	$5^{5}/_{7}$
19/6	3 XII	11	50	$4^{6}/_{10}$
20/4	8 XII	22	128	$5^{9}/_{11}$
25/4	29 I	9	48	$5^{1}/_{3}$
28/2	19 II	8	45	$5^{5}/_{8}$

Prețul unei poveri de crapi varia, deci, între 90—120 aspri.

Dintre negustorii care au comercializat crapi, cei cu cele mai multe transporturi sînt:

Numele	Transporturi	Perioada
Lucas Swertfeger	8	(iunie—martie)
Scharoschi Paul	7	(octombrie—martie)
Andreas Lederer	5	(august—martie)
Cristel Benkner	4	(iunie—noiembrie)
Krwecz Martin	4	(iunie-februarie)
5 negustori	3	

I.2 *Somni*

Apar în registru sub denumirea latină de „barbatus" (17/5 și altele) și sub denumirea germană „Waller" în grafiile „valar" (1/8), „vallar" (2/4), „Valler Fisch" (3/5), „wallar" (4/10), „Fisch Wallar" (5/9), „Vallar Fisch" (6/6) etc.

Cele 94 transporturi, în cadrul cărora s-au adus și somni. s-au efectuat în toată perioada cuprinsă în registru, între 27 mai 1480—25 martie 1481.

Cele mai mari pauze au fost în a doua jumătate a lunii decembrie (17 zile) și în ianuarie (23 zile).

Cantitatea totală înregistrată de somni a fost de $710^{1}/_{2}$ poveri[6].

Transporturile cu somni se pot grupa astfel:

Felul peștilor	Număr transporturi
Somn exclusiv	5
Somn și diferiți alți pești	55
Somn și crapi	26
Somn și morun	3
Somn și știucă	1
Somn și ceară	2
Somn și „wayl"	1

[6] *Quellen*, III, p. 1, totalizează: „Wallar (Barbati) zoem (pondera) 654 und 2 litt". Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 112. totalizează: somn 685,5 poveri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prețul unei poveri de somni poate fi calculat din cele cinci transporturi efectuate exclusiv cu somn :

Înregistrarea	Data	Cantitatea poveri	Vama (vigesima) aspri	Vama pentru 1 povară aspri
12/6	18 X	10	40	4
14/5	4 XI	16	50	$3^1/_8$
16/7	17 XI	$12^1/_2$	50	4
20/3	4 XII	2	4	2
33/1	21 III	11	47	$4^3/_{11}$

Prețul unei poveri de somni varia deci între 40—85 aspri.

Dintre negustorii care au adus somni la Brașov, cei cu cele mai multe transporturi sînt :

Numele	Transporturi	Perioada
Scharoschi Paul	6	(octombrie—martie)
Fodor Marton	5	(mai—martie)
Lucas Swertfeger	5	(iunie—martie)
7 negustori	3	

I.3. *Știucă*

Apare în registru numai sub denumirea latină de „lucei" (10/4 etc.), de obicei la plural. Cele 43 de transporturi în cadrul cărora s-a adus și știucă, s-au efectuat începînd din a doua jumătate a lunii septembrie 1480 pînă în martie 1481, existînd pauze mai mari în septembrie-octombrie (40 zile). în decembrie (30 zile) și în ianuarie (24 zile).

Cantitatea totală de știuci înregistrată a fost de 225 poveri[7]. Nici un transport nu a fost alcătuit exclusiv din știuci, de 11 ori același transport cuprinde numai știuci și crapi, un transport are numai știuci și somn, iar la restul de 31 de transporturi, știucile fiind împreună cu mai multe feluri de pești.

Prețul unei poveri de știucă poate fi dedus numai cu aproximație din transporturile de știucă și crap, respectiv cu știucă și somn.

Înregistrarea	Data	Cantitatea de		Vama totală transport aspri	Vama aproximativă		Vama aproximativă pentru 1 povară știucă aspri
		știucă poveri	crap poveri		crap aspri	știucă aspri	
16/5	17 XI	$11^1/_2$	$1^1/_2$	50	8	42	$3^3/_4$
18/3	25 XI	4	19	128	112	16	4
19/3	26 XI	9	2	40	10	30	$3^1/_3$
24/5	27 I	3	40	35	26	9	3
28/1	18 II	23	7	162	42	120	$5^1/_2$
29/2	25 II	2	4	28	20	8	4
31/5	9 III	7	3	36	15	21	3
35/1	25 III	5	3	33	13	20	4
26/1	10 II	9	3	4	12	28	$3^1/_9$

[7] *Quellen*, III, p. 1, totalizează „lucei zoem 16 1/2 und pondera 252 1/2". Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 112, totalizează : știucă 280 poveri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prețul unei poveri de știuci varia deci — cu aproximație — între 60—110 aspri.

Dintre negustorii care au adus știucă la Brașov, cele mai multe transporturi le-a adus Lucas Swertfeger (Gladiator) (patru transporturi în noiembrie—martie), urmat de Andreas Lederer (Thimar) (trei transporturi în ianuarie—martie).

I.4 *Morun*

Apare în registru sub denumirea latină de „huso", de obicei la cazul ablativ „de husone" (1/8 etc.), cîteodată și în acuzativ plural „husones" (2/5), și sub denumirea germană de „Hausen", în grafiile „Hausen Fisch" (1/6), „Haussen Fisch" (4/6), „Hawsen" (4/7) etc.

Cele 42 de transporturi cu morun sînt repartizate în timp din mai pînă în decembrie, un singur transport fiind în februarie. Pauze mai mari au fost în lunile iulie (26 zile), august (22 zile) și noiembrie (15 zile).

Cantitatea totală înregistrată de moruni a fost de 357 poveri[8].

În 13 transporturi s-au adus numai moruni, în 29 de transporturi pe lîngă moruni s-au adus și alți pești.

Prețul unei poveri de moruni poate fi calculat din transporturile efectuate exclusiv cu moruni.

Înregistrarea	Data	Cantitatea poveri	Vama vigesima aspri	Vama pentru 1 povară moruni aspri
1/6	26 V	2	16	8
1/9	27 V	14	105	$7^1/_2$
2/6	7 VI	12	92	$7^2/_3$
2/7	7 VI	14	110	$7^5/_7$
2/8	7 VI	12	92	$7^2/_3$
4/3	23 VI	12	92	$7^2/_3$
4/6	26 VI	28	216	$7^5/_7$
5/3	7 VII	8	60	$7^1/_2$
5/4	7 VII	$9^1/_2$	72	$7^{11}/_{19}$
5/5	7 VII	8	60	$7^5/_7$
6/8	17 VII	22	163	$7^9/_{22}$
9/7	10 IX	$9^1/_2$	50	$5^5/_{19}$
10/1	17 IX	7	50	$7^1/_7$

Prețul unei poveri de moruni varia deci între 105—160 aspri.

Negustorii Fodor Marton și Lucas Swertfeger au cele mai multe transporturi cu moruni, cîte trei, în perioada mai—august, respectiv iunie—februarie.

I.5 *Nisetri*

Apar în registru sub denumirea germană de „Stör" în grafia „stoer" (10/2, 13/1) și sub denumirea maghiară de „tok" în această grafie (20/1, 30/1).

Cele numai patru transporturi în cadrul cărora sînt menționați și nisetri, s-au efectuat în lunile septembrie, octombrie, decembrie și februarie, la intervale de cel puțin o lună pînă la aproape trei luni. Nisetrul era deci un pește care a fost comercializat foarte rar.

Cantitatea totală de nisetri înregistrată este de 10,5 poveri (zom. pondus). Ele fiind aduse împreună cu alți pești, prețul lor poate fi calculat numai indirect și aproximativ:

[8] *Quellen*, III, p. 1, totalizează: „husones zoem 356, pondera 4 1/2 therhe 8". Radu Manolescu. *op. cit.*, p. 112, totalizează: morum 365 poveri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înregistrarea	Data	Cantitatea în poveri					Vama totală transp. aspri	Vama aproximativă					
		Crap	Somn	Ştiucă	Morun	Nisetru		Crap	Somn	Ştiucă	Morun	Nisetru Total	Nisetru 1 povară
10/2	21 IX	6	$4^1/_2$	—	—	2	63	30	17	—	—	16	8
13/1	21 X	—	7	—	—	$1^1/_2$	16?	—	21	—	—	?	?
20/1	3 XII	15	—	8	4	6	132	75	—	32	28	?	?
30/1	25 II	1	—	15	—	1	65	5	—	60	—	?	?

Datele din tabelul de mai sus fiind în majoritate neconcludente, rămîne o singură înregistrare, după care vigesima pentru o povară de nisetri ar fi de aproximativ opt aspri, deci preţul unei poveri de nisetri putea să fie în jurul a 160 aspri.

Dintre cei patru negustori care au adus nisetri la Braşov, numai Rawen Hans (10/2) a mai fost înregistrat şi cu un al doilea transport de peşti (13/7), ceilalţi trei: Glogam Simon (13/1), Mihaila (20/1) şi judele din Crasna (30/1) apar cîte o singură dată în registrul analizat.

1.6. *Peşti*

De obicei în registrul datornicilor vămii vigesima peştii sînt specificaţi pe feluri. În trei cazuri sînt numai menţionaţi peşti în general:

Înregistrarea	Data	Numele negustorului	Număr poveri	Vama vigesima aspri	Vama pentru 1 povară aspri
5/2	7 VII	Stoika	$4^1/_2$	20	$4^1/_2$
10/5	26 IX	Stoyka	8	29	$3^1/_2$
22/3	16 XII	Johannes Scerers	6	28	$4^2/_3$

În trei transporturi apar feluri de peşti amestecaţi:

Înregistrarea	Data	Numele negustorului	Denumirea mărfii	Cantitatea poveri
6/7	17 VII	Dobre	mixta karpen Valler	2
22/2	16 XII	German	huzone mixtum cum carpone	$^1/_2$
35/2	25 III	Nicora de Moldavia	de carpone mixtis cum luceis et barbatis	$7^1/_2$

1.6. *Icre*

Pe lîngă peşti, şi icrele au format obiectul comerţului Braşovului cu Moldova. Ele apar sub denumirea germană de „Rogen" (1/7) şi cea latină „Pulagrana" (26/2). Icrele au fost

[9] *Quellen*, III, p. 1. totalizează: „stoer zoem 1 1/2... tok pondera 7"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comercializate în lunile mai, octombrie și februarie, în cantități relativ mici, avînd o valoare foarte ridicată. Vama vigesima pentru icre rezultă din calculele la următoarele transporturi :

Înregistrarea	Data	Alte mărfuri	Icre poveri	Vama totală transport aspri	Vama rest. aspri	Vama icre aspri
1/7	26 V	moruni 22 p.	1	180	156	24
11/5	9 X	crapi 18 p. somni 11 p. moruni 2 p.	$^1/_2$	160	148	12
26/2	11 II	piei de oaie 8 poveri	2 butoaie icre de morun	28	22	6

După aceste calcule, pentru o povară de icre trebuia plătită o vigesimă de 24 aspri, deci prețul unei poveri de icre era de 9 florini și 30 aspri (=480 aspri).

II. *Vite*

Dintre vitele vii, care se exportau la sfîrșitul secolului XV din Moldova spre Brașov, în registrul analizat sînt menționați numai boii și porcii.

II.1 *Boi*

Potrivit însemnărilor registrului, s-au adus din Moldova la Brașov mai ales în perioada mai—octombrie 1480 și apoi la sfîrșitul lui decembrie și la 1 ianuarie 1481 în total 687 boi [10] în 22 de transporturi.

Repartizat pe luni, numărul boilor aduși la Brașov se prezintă astfel :

Luna	Număr transporturi	Cantitatea
mai	4	165 boi
iunie	9	267 boi
iulie	3	90 boi
august	1	64 boi
septembrie	1	35 boi
octombrie	2	45 boi
decembrie	1	17 boi
ianuarie	1	6 boi

Deoarece boii formau de obicei singurul obiect al unui transport — numai în patru transporturi sînt cuprinse și alte mărfuri — avem multe date privind valoarea vămii încasate și putem deduce prețurile.

[10] *Quellen*, III, p. 1, totalizează : 673 bucăți, Radu Manolescu, op. cit., p. 117, dă 690 capete.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înregistrarea	Data	Boi capete	Vama vigesima aspri	Vama vigesima pentru un bou aspri
1/1	21 V	9	43	$4^{7}/_{9}$
1/2	23 V	54	259	$4^{4}/_{5}$
1/3	24 V	18	89	5
1/5	24 V	84	407	$4^{7}/_{8}$
3/3	13 VI	17	80	$4^{3}/_{4}$
3/4	13 VI	30	150	5
3/6	15 VI	25	123	5
3/8	16 VI	10	48	$4^{4}/_{5}$
3/9	17 VI	30	146	$4^{5}/_{6}$
4/9	29 VI	28	166	$5^{13}/_{14}$
7/1	19 VI	61	300	5
8/4	23 VIII	64	294	$4^{2}/_{3}$
10/3	22 IX	35	170	$4^{6}/_{7}$
11/1	5 X	28	110	4
12/1	11 X	17	65	$3^{7}/_{8}$
23/3	1 I 1 481	6	20	$3^{1}/_{3}$

Din acest tabel reiese o oarecare stabilitate o vămii — şi deci a preţului — pentru boi în lunile mai—septembrie, cînd preţul unui bou varia între 93 şi 116 aspri, fiind deci în medie de 2 florini (100 aspri).

In lunile octombrie—ianuarie vama — respectiv preţul — scade, preţul unui bou fiind între 67 şi 80 aspri.

Negustorii care au adus la Braşov mai multe transporturi cu boi au fost :

Numele negustorului	Număr transporturi	Total boi
Hanko de Bolgaria	3	103
Tot Miclos	2	35
Urbanus Carnifex	2	101

In trei cazuri este menţionată asocierea a cîte doi negustori originari din Moldova la un transport de boi :

Înregistrarea	Data	Numele negustorilor	Număr boi
4/9	29 VI	Gal et Paulus de Moldavia	28
7/6	28 VII	Balco et Ylgesch de Moldavia	22
10/3	22 IX	Thomas de Moldavia cum socio	35

In cîteva rînduri, cîte doi negustori braşoveni şi-au adus boii în aceeaşi zi la vama din Braşov, deci putem deduce că chiar dacă nu au fost asociaţi la afaceri, au făcut drumul pînă la Braşov, cel puţin în parte, împreună.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înregistrarea	Data	Numele negustorilor	Număr boi
1/3	24 V	Tot Miclos	18
1/5	21 V	Urbanus Carnifex	84
3/3	13 VI	Tot Miclos	17
3/4	13 VI	Petrus Tarteler	30
3/6	15 VI	Hanko (de Bolgaria)	25
3/7	15 VI	Stanczul Bolgar	20

Desigur că în aceste „caravane" de negustori nu erau cuprinși numai negustorii de boi, ci și cei cu alte mărfuri.

II.2. *Porci*

Porcii au format obiectul exportului din Moldova spre Brașov numai în perioada cuprinsă între sfîrșitul lui noiembrie și sfîrșitul lui decembrie, deci în preajma Sărbătorilor de iarnă. În total s-au efectuat șase asemenea transporturi, aducîndu-se 182 de porci [11]:

Înregistrarea	Data	Numele negustorului	Porci capete	Vama vigesima total aspri	Vama pentru un porc aspri
19/4	29 XI	Bartholomeus de Braschovia	54	110	2
21/2	9 XII	Nicolaus Kobel	11	20	$1^{9}/_{11}$
21/1	11 XII	Lucas Gladiator	65	100	$1^{7}/_{13}$
22/1	16 XII	Andreas Suttor de Rosno	18	36	2
22/4	16 XII	Paulus Sarosi	17	22	$1^{1}/_{3}$
23/5	21 XII	Hanko de Bolgaria	7	(și 17 boi)	

Prețul unui porc variază deci între 27 și 40 de aspri.

III. *Piei și blănuri*

În analiza noastră, prezentăm mai întîi pieile animalelor domestice, apoi blănurile de vînat, exportate din Moldova spre Brașov, așa cum ele apar în registrul datornicilor vămii vigesima din 1480—1481.

III.1. *Piei de bou*

Pieile de bou „pelles bovium" au făcut parte din nouă transporturi din perioada iunie—martie, fiind vămuite fie după numărul lor, fie după greutatea lor.

[11] *Quellen*, III, p. 1, totalizează 171 capete; Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 117, dă numărul de 173 capete.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inregistrat	Număr transporturi	Cantitatea de piei de bou	
		bucăţi	poveri
iunie	3	30	4
septembrie	2	—	$8^1/_2$
octombrie	1	—	3
decembrie	2	4	4
martie	1	—	1

Pentru calcularea vămii pentru piele de bou, putem folosi următoarele date :

Înregistrarea	Data	Piei de bou	Vama vigesima aspri	Vama pentru o unitate aspri
4/2	23 VI	23 bucăţi	5	$^1/_5$ / buc.
13/4	27 X	3 poveri	20	$6^2/_3$ povară

Dacă vama vigesima pentru o piele de bou era de 1/5 aspru, atunci, preţul unei piei de bou era de circa 4 aspri, deci a 50-a parte din preţul mediu al unui bou.

După vama de 6 2/3 aspri pentru o povară de piei de bou se poate calcula că preţul acesteia era de circa 133 aspri şi că într-o povară intrau în jur de 33 piei de bou.

III.2. *Piei de oaie*

Pieile de oaie apar în registru cu denumirea latină „pelles ovium" (6/3, etc.), „de pelle ovile" (19/5, etc.) şi cu denumirea germană „Homel Fel" (5/8).

Au fost aduse din Moldova la Braşov în şase transporturi de către negustori saşi, două transporturi în iulie, cîte un transport în noiembrie, decembrie, ianuarie şi februarie, cantitatea totală fiind de 67 poveri [12].

Pentru calcularea vămii şi preţului pieilor de oaie dispunem de următoarele date :

Înregistrarea	Data	Piei de oaie poveri	Vama vigesima transport aspri	Vama pentru una povară aspri
6/3	7 VII	4	11	$2^3/_4$
18/6	26 XI	$8^1/_2$	24	$2^7/_8$

Preţul unei poveri de piei de oaie era deci în jur de 55 aspri.

[12] *Quellen*, III. p. 1, totalizează „pelles ovium (oviles) zoem 7 und pondera 22", „Homelfell zoem 2"); Radu Manolescu, *op. cit.*. p. 122, totalizează : „piei de oaie şi berbec 44,5 poveri, piei de oaie 40 bucăţi". Considerăm că cifra de 40 din înregistrarea 23/4, se referă la poveri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III.3. *Blănuri de vulpe*

Dintre blănurile de vînat, blănurile de vulpe apar cel mai frecvent în registrul din 1480—1481, sub denumirile latine de „pelles vlpis" (1/4), „pelles vulpes" (6/1) și „pelles vlpinas" (9/4). În șapte transporturi s-au adus la Brașov în total 354 blănuri de vulpe [13]. Trei transporturi au fost în luna mai, două în iulie, cîte unul în septembrie și octombrie, negustorul Petrus Tartaler aducînd astfel de blănuri în două transporturi.

Pentru calcularea vămii și prețului blănurilor de vulpe dispunem de datele despre cele două transporturi efectuate exclusiv cu această marfă.

Înregistrarea	Data	Piei de vulpe bucăți	Vama vigesima aspri	Vama pentru una blană de vulpe aspri
1/4	24 V	52	20	$^{2}/_{5}$
6/2	7 VII	70	29	$^{3}/_{7}$

Prețul unei blăni de vulpe era deci în jur de opt aspri.

III.4. *Blănuri de lup*

Într-un singur transport — 15/2, efectuat de Pwy de Moldovia la 5 noiembrie 1480 — este menționată o cantitate de trei poveri blănuri de lup, care conțineau 207 bucăți [14]. Rezultă deci, că într-o povară erau în jur de 70 de blănuri de lup.

Din înregistrarea registrului — la poziția 15/2 — nu se poate deduce vama plătită pentru aceste blănuri [15].

III.5. *Blănuri de jder*

În registrul analizat apar în trei transporturi blănuri de jder sub denumirea latină de „mardo pelcz" (6/1) și sub denumirea germană „Marder" în grafiile „moder" (9/3) și „morder" (9/4). Transporturile s-au efectuat în iulie (unul) și septembrie (două), aducîndu-se la Brașov 26 blănuri de jder [16].

Însemnare	Data	Blănuri de		Vama transport aspri	Vama vigesima pentru blănurile	
		jder	vulpe		de vulpe	de jder
		buc.	buc.			
6/1	7 VII	14	4	6	$1\,^{3}/_{4}$	$4\,^{1}/_{4}$

Se poate deduce din această singură însemnare că vama pentru o blană de jder este de circa 1/4 aspru, deci prețul unei blăni de jder trebuie să fi fost de circa 5 aspri, ceea ce ni se pare destul de puțin [17].

---

[13] *Quellen*, III, p. 1, totalizează „pelles vulpis 110 stück" (!); Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 122, dă 353 bucăți.

[14] *Quellen*, III, p. 1 și Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 122 citează numai cîte 7 bucăți blănuri de lup.

[15] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 122 dă pentru 7 blănuri de lup un preț total de 70 aspri, după datele din secolul al XVI-lea.

[16] *Quellen*, III, p. 1, totalizează numai 14 blănuri de jder.

[17] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 119, dă prețul mediu al unei blăni de jder în secolul al XVI-lea ca fiind de 20 aspri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III.6. *Blănuri de vidră*

Singurul negustor, care a adus în cadrul a două transporturi şi blănuri de vidră la Braşov, a fost Andreas Lederer din Braşov, care a comercializat şi alte feluri de blănuri. Blănurile de vidră au fost aduse de el — în cadrul transportului 3/1 — după greutate: „oderen zom 1" — şi — în transportul 6/5 după număr: „otter 4" [18]. Fiind menţionate împreună cu alte mărfuri, nu se poate stabili exact vama şi preţul pentru bucata sau povara de blănuri de vidră [19].

III.7. *Alte piei şi blănuri*

În cinci transporturi sînt menţionate „piei sau blănuri" (pelles) fără vreo specificaţie, fiind măsurate cu povara în patru cazuri (2/1, 6/7, 16/6, 28/5) şi pare-se după număr în transportul 5/6 [20].

Nu am putut stabili valoarea vămii şi nivelul preţurilor acestor piei sau blănuri.

IV. *Ceara*

Ceara a constituit o importantă marfă de export a Moldovei spre Braşov, de vreme ce 32 din cele 214 poziţii ale registrului datornicilor vămii vigesima de la Braşov din 1480—1481 o menţionează.

Transporturile cu ceară s-au efectuat între mai şi martie, îndeosebi în lunile octombrie şi noiembrie, pauze mai scurte fiind între iulie şi septembrie (48 zile) şi în februarie—martie (24 zile).

Repartizarea transporturilor pe luni se prezintă astfel, cantităţile fiind trecute rotunjite:

Luna	Număr transporturi	Cantitatea de ceară			
		poveri	saci	chintale	butoaie
mai	1	—	—	1	—
iunie	2	7	2	—	—
iulie	2	—	2	1	—
septembrie	1	—	—	3½	36
octombrie	9	—	31	6	—
noiembrie	9	4	12	4	—
decembrie	2	—	3	—	—
ianuarie	3	—	2	3	—
februarie	2	1	1	—	—
martie	1	—	2	—	—

La înregistrările privind ceara observăm deci o varietate mare a unităţilor de măsură. Prezentăm mai întîi cele cinci transporturi unde ceara constituia obiectul exclusiv al transportului:

---

[18] *Quellen*, III, p. 1, totalizează „otter (oderen) zoem 5", iar Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 122 „blăni de vidră 5 bucăţi".

[19] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 119, menţionează un preţ de 20—40 aspri pentru o blană de vidră în anul 1500 la Sibiu.

[20] *Quellen*, III, p. 1, totalizează „pelles vulpis 110 stück" (!); Radu Manolescu, *op. cit.*, pondus 1/2".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înregistrarea	Data	Cantitatea	Vama vigesima aspri
13/3	27 X	saci 5	80
16/3	13 XI	chintale 3 și 42 funți	60
17/3	19 XI	saci 5	100
18/7	26 XI	poveri 2	76
32/2	15 III	saci 2	20

Din tabelul de mai sus rezultă că măsura de sac este inegal vămuită. Pentru echivalențe, dispunem de următoarele date:

Înregistrarea	Echivalențe
12/3	8 saci = 8 chintale
14/2	1 saci = 1 chintal
15/5	4 saci = 3 chintale 88 funți
17/3	2 saci = 3 chintale 78 funți
22/5	2 saci = 2 chintale 96 funți
25/3	1 sac = 50 funți

Rezultă că un sac conținea de obicei un chintal, dar putea să conțină și aproape două chintale sau numai jumătate de chintal.

Din singurul echivalent de greutate (din înregistrarea 16/3) ar rezulta o vamă de circa 17 aspri pentru un chintal, deci un preț de 340 aspri[21].

Vama pentru două poveri de ceară fiind de 76 aspri, pentru o povară este de 38 aspri[22]. Putem deci deduce, că o povară conținea 4 1/2 chintale (circa 270 kg.).

Nu am putut identifica vreun echivalent pentru „porția" de ceară, menționată în înregistrarea 3/5.

Negustorii cu frecvențe mai multe la comercializarea cerii au fost următorii:

Numele	Număr transporturi	Cantitatea de ceară
Lucas Swertfeger	3	7 porții $^1/_2$ chintal $^1/_2$ povară
Andreas Lederer	2	4 saci + 1 chintal
Bruleders Endres	2	3 saci + 6 chintale
Martinus Krewezze	2	1 sac + $^1/_2$ chintal

V. *Mărfuri meridionale și orientale*

Registrul din 1480—1481 consemnează mai multe feluri de mărfuri meridionale și orientale, tranzitate prin Moldova la Brașov. Este vorba de fructe sudice, condimente și produse textile.

---

[21] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 127 dă pentru secolul al XVI-lea vigesima pentru un chintal de ceară curățată cu 20 aspri și pentru ceară necurățată între 2 și 4 aspri.

[22] *Ibidem*, nota 4 citește 1 fl. 22 aspri și calculează vigesima de 36 aspri pentru o povară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cel mai frecvent erau comercializate lămîile, care erau transportate în butoaie („lageno allemonii"). Cele şase transporturi, unde erau şi lămîi (2/2, 2/3, 2/4, 2/5, 3/2 şi 5/6) s-au efectuat în luna iunie şi la începutul lui iulie, aducîndu-se 62 butoaie cu lămîi. Singurul transport exclusiv de lămîi — 2/3 — ne arată că pentru 14 butoaie de lămîi se plăteau o vamă de 66 aspri, deci pentru un butoi 4 5/7 aspri. În consecinţă, preţul unui butoi cu lămîi trebuie să fi fost de aproape 2 florini (100 aspri). Importul de lămîi s-a realizat de către cinci negustori braşoveni şi un negustor moldovean.

Un alt produs de import erau smochinele, comercializate în „cercuri" („Feigenkrencz"). Doi negustori moldoveni au importat în două transporturi (5/1 şi 6/4) smochine pentru care s-a plătit total 137 aspri. O povară de smochine, care conţinea 9 „cercuri" era taxată cu 15 aspri, deci avea un preţ în jur de 300 aspri (6 florini). Existau cercuri „mari" şi obişnuite de smochine (5/1).

Orezul a fost adus în trei transporturi (8/4. 15/2, 15/4) din Moldova, în total o povară şi cinci chintale. Orezul apare sub denumirile „oriss" (8/4), „gitt" (15/2) şi „rais" (15/4). Fiind adus împreună cu alte mărfuri, nu i se poate stabili vama exactă.

Registrul datornicilor vămii consemnează într-un transport (21/2) şi 15 1/2 poveri de hrişcă („harscha", aduse la Braşov.

Negustorul braşovean Christianus Benkner a adus într-un transport cîte un chintal de piper şi de piatră acră („alaun") (15/4).

În două transporturi (5/5 şi 5/7) s-au adus în total 258 funţi de sare („sal") din Moldova la Braşov.

Amintim, în sfîrşit, o cantitate nedefinită de culoare verde („Farbgrin") adusă la Braşov (3/1).

VI. *Produse textile*

În cadrul relaţiilor comerciale moldo-braşovene, produsele textile pot constitui un grup aparte de mărfuri.

S-au adus îndeosebi de către negustori braşoveni la Braşov într-un transport (3/1), 7 poveri de lînă („vol"), în altul (15/3), 8 bucăţi (pecies) de pînză (tela"). Un produs textil, probabil din mătase era „Kamith", din care s-au adus 7 bucăţi (10/6).

Covoarele orientale — din care astăzi cea mai bogată colecţie din ţara noastră se află la Biserica Neagră din Braşov [23]—au format obiecte ale comerţului Braşovului cu Moldova încă în secolul XV. Negustorii braşoveni Brulederş Endres (12/5) şi Michael Messerschmid (15/3) au adus primul un covor, cel de-al doilea chiar nouă covoare, care reprezentau o mare valoare.

Importul de bumbac se prezintă în registrul analizat astfel :

Înregistrarea	Data	Numele negustorului	Cantitatea de bumbac
14/1	28 X	Hemeschen Johannes	6 chintale (5 saci)
15/3	6 XI	Michael Messerschmid	1 chintal şi 9 funţi
15/4	6 XI	Christianus Benkner	6 chintale şi 17 funţi

În două transporturi (8/3 şi 9/4) s-a adus o stofă de mătase „sericum thablei", cantitatea căreia este redată în unităţi de măsură „litter", folosită numai în acest context.

Negustorul Czihac a adus la Braşov într-un transport (8/3) următoarele produse textile : stofă de bumbac („Bogaschi") 8 bucăţi, baticuri sau basmale („Hoep thuecher" = Haupttücher = Kopftücher) 4 bucăţi şi feţe de pernă („Cziehen") două bucăţi.

Un alt negustor, Thomas de Moldavia, a adus la Braşov de asemenea numai produse textile, taxate cu o vamă de 14 aspri (8/6) : pălării turceşti (Huet twerkesch) 11 bucăţi, ştergare turceşti (turkesch Hamttwech) 5 bucăţi şi pînză albastră („blo Laynuet") 2 bucăţi.

[23] Cf. mai nou : Andrei Kertesz-Badrus, *Türkische Teppiche in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1985.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Singurul produs textil specificat în registrul din 1480—1481 care era exportat de la Brașov spre Moldova erau pălăriile (pileos). Negustorul brașovean Andreas Cerdo a exportat la 13 decembrie 1480 pălării în valoare de 20 florini, pentru care a plătit o vamă de 1 florin (20/4).

VII. *Mărfuri diferite*

În șapte poziții sînt menționate numai „mărfuri" („merces"), la un transport se consemnează „lucruri" („res" — 12/3). Situația acestor transporturi prezintă următorul tabel:

Înregistrarea	Data	Numele negustorului	Denumirea	Valoarea florini	Vama vigesima florini
7/3	19 VII	Michael Messerschmidt	importavit merces ad Moldaviam	$20^1/_2$	1
7/4	19 VII	Petrus des Paffeneidem	idem	27	—
7/5	24 VII	Zoeke Mihal	idem	5	—
12/3	16 X	Lang Andreas	importavit res ad Moldaviam	8 fl. + 80 asp.	—
12/4	16 X	Petrus des Paffeneidam	adportavit ad Moldaviam merces	14	—
12/5	16 X	Brwleders Endres	importavit ad Moldaviam merces	4	—
14/3	30 X 5 XI	Gretten Johannes	idem	206	9
23/4	2 I 1481	Georgius Tassner	importavit merces	18	—

De aici rezultă că mărfurile brașovene erau exportate spre Moldova și taxate cu vama vigesima numai în funcție de valoarea respectivă, de prețul lor. Valoarea totală a mărfurilor din cele opt transporturi fiind de 285 florini și 30 aspri, rezultă că exportul de la Brașov spre Moldova era cu mult mai redus decît exportul Moldovei spre Brașov. Dacă vrem să ne exprimăm mai precaut, trebuie să reformulăm afirmația noastră astfel: în registrul datornicilor vămii vigesima de la Brașov din 1480—1481, apar cu mult mai mulți datornici la importul spre Brașov, decît la exportul spre Moldova. O explicație a acestei situații poate fi aceea, că vameșii acordau credit mai ușor pentru mărfurile aduse la Brașov, care în caz de neplată puteau fi confiscate, decît pentru mărfurile duse din Brașov, unde taxa vamală putea fi încasată numai după întoarcerea datornicului din Moldova. Nu putem aprecia deci din lipsă de informații concrete, volumul și structura exportului brașovean spre Moldova în anii 1480—1481.

Din registrul prezentat au rămas două posturi neclarificate: cei 10 funți de „Thus" aduse de negustorul Czihac la 19 august (8/3) împreună cu alte produse textile, și cele două poveri de „Wayl", aduse de Johannes Scerer la 9 decembrie (21/3). Poate că cercetări ulterioare pot lămuri sensul acestor două expresii și să aducă noi precizări la unele din rezultatele de mai sus.

În continuare, după analiza mărfurilor care au format obiectul comerțului orașului Brașov cu Moldova în anii 1480—1481, vom cerceta participanții la acest comerț. Datorită existenței registrelor de impozite ale Brașovului începînd cu anul 1475, va fi posibilă identificarea negustorilor brașoveni, stabilirea situației lor economico-sociale în cadrul orașului medieval Brașov la sfîrșitul secolului al XV-lea. Cu aceste investigații vom contribui la cunoașterea evoluției acestei categorii sociale într-o perioadă din care lipsesc alte informații pertinente.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mărfuri importate din Moldova spre Braşov 1480 - 1481

Denumirea mărfii	Număr transporturi	Unitatea de măsură	Vama vigesima aspri	Preţul aspri
Crapi	104	povara	4 1/2 6	90 - 120
Somni	94	povara	2 4 3/11	40 - 85
Ştiucă	43	povara	3 5 1/2	60 - 110
Morun	42	povara	5 5/19 8	105 - 160
Nisetri	4	povara	8	160
Peşti	3	povara	3 1/2 - 4 2/3	70 - 95
Icre	5	povara	24	480
Boi	22	cap	3 1/3 - 5 13/14	67 - 116
Porci	6	cap	1 1/3 - 2	27 - 40
Pieile de bou	9	bucata	1/5	4
		povara	6 2/3	133
Piele de oaie	6	povara	2 3/4 - 2 7/8	ca 55
Blană de vulpe	7	bucata	2/5 3/7	ca 8
Blană de lup	1	povara	?	?
		bucata		
Blană de jder	3	bucata	1/4	5 (?)
Blană de vidră	2	povara	?	?
		bucata		
Piei sau blănuri	5	povara	?	?
		bucata		
Ceara	32	chintal	17	340
Lămîi	6	butoi	4 5/7	ca 95
Smochine	2	povara	15	300
Bumbac	3	chintal	?	?
Sare	2	chintal	?	?
Covoare orientale	2	bucata	?	?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. G. DUCA LA CONFERINȚA DE LA LAUSANNE

(Pagini din „Jurnal") (I)

DE

CONSTANTIN BOTORAN

Conferința de la Lausanne din 1922—1923 constituie un moment important în evoluția așa-zisei „chestiuni orientale", chestiune care, timp de cîteva secole, fusese obiect al disputelor dintre marile puteri europene. După primul război mondial, Imperiul otoman, înceta să mai figureze pe harta lumii, urmare firească a intensificării luptei de eliberare a popoarelor pe care le dominase și a înfrîngerii militare a Turciei. Evenimentele petrecute în anii dinaintea și din timpul războiului dovediseră anacronismul acestui imperiu în a cărui istorie, așa cum remarca Georges Clémenceau într-una din ședințele Conferinței de pace de la Paris, „nu se putea găsi nici un singur caz în Asia, Europa sau Africa, unde instituirea dominației turcești asupra unei țări să nu fi fost urmată de diminuarea prosperității materiale și de stagnare a nivelului de dezvoltare culturală" [1]. Dacă acest imperiu — denumit, adesea, „omul bolnav" — reușise să-și prelungească existența pînă la sfîrșitul războiului, aceasta s-a datorat rivalităților dintre marile puteri, care n-au putut ajunge la o înțelegere privind posesiunile otomane ce urmau a fi moștenite de fiecare dintre ele. La sfîrșitul primei conflagrații mondiale, numărul competitorilor s-a redus sensibil ca urmare a prăbușirii imperiilor Rusiei țariste, Austro-Ungariei și Germaniei. Cu toate acestea, „punerea de acord" a puterilor rămase în cursă — Anglia și Franța cărora li se vor alătura Italia, Grecia și Statele Unite ale Americii — rămînea în continuare o problemă greu de rezolvat. Reglementările pe care aceste puteri încercau să le dea „chestiunii orientale" erau departe de a pune bazele unei păci durabile în această parte a lumii, atîta vreme cît tendințele lor imperialiste de acaparare a unor poziții strategice, care să le permită o dominație de lungă durată în zonă, veneau în contradicție atît cu aspirațiile naționale ale poporului turc și ale popoarelor ce făcuseră parte din Imperiu, cît și cu interesele unor țări aflate în imediata vecinătate a zonei, printre care se număra și România. La Conferința de pace de la Paris, unde s-au dezbătut și problemele legate de viitorul Turciei, s-a putut asista la o adevărată tîrguială pe seama împărțirii, nu numai a posesiunilor otomane, dar chiar a teritoriilor naționale turcești. Marile puteri au vehiculat ideea despărțirii Constantinopolului și Strîmtorilor de Turcia și punerea lor sub protecția Societății Națiunilor ; delegația italiană a revendicat Anatolia pentru Italia ; Grecia, prin glasul premierului Eleutherios Venizelos, revendica o serie de teritorii în Asia Mică ce veneau în contradicție cu principiul autodeterminării popoarelor pe baza criteriilor de ordin etnic și lingvistic, unanim acceptat de Conferință. Cercurile conducătoare grecești continuau la Conferință o politică mai veche, cunoscută sub numele de „Marea idee", ce viza refacerea, într-o nouă variantă, a Imperiului bizantin. Marea Britanie urmărea dezmembrarea Turciei, crearea unui vast imperiu în Orientul Apropiat și dominația asupra Strîmtorilor Mării Negre pentru asigurarea securității comunicațiilor din imperiul său colonial avînd ca axă Gibraltarul, Ciprul, Suezul, Adenul și Singapore. Planurile britanice întîlneau o serioasă opoziție din partea Franței, interesată, la rîndul ei, să-și consolideze pozițiile în Levant. Edificate pe deplin asupra importanței economice viitoare a Orientului Mijlociu, în special în ce privește rezervele de petrol, precum și din rațiuni de ordin strategic, Marea Britanie, Franța și Statele Unite ale Americii nu și-au respectat angajamentele asumate în cursul războiului cu privire la acordarea dreptului popoarelor aflate sub dominație otomană la autodeterminare națională. În locul independenței promise, ele au hotărît să instituie asupra acestor popoare o tutelă

---

[1] Edouard Driault, *La question d'Orient 1918—1937. La Paix de la Méditerranée*, Paris, 1938, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internațională sub forma mandatelor care le asigura controlul asupra teritoriilor din zonă. Tratatul de pace semnat la Versailles (28 iunie 1919) preciza, în art. 119, că Imperiul otoman renunță la posesiunile sale în favoarea puterilor aliate victorioase în război.

La Conferințele de la Paris (1919), Londra (februarie 1920) și San Remo (aprilie 1920) nu s-a putut ajunge la aplanarea contradicțiilor dintre învingători în problema împărțirii Imperiului muribund. Tratatul de la Sèvres din 10 august 1920 impunea Turciei condiții care îi lezau în așa măsură suveranitatea și integritatea teritorială încît istoricul britanic William Miller era îndemnat să scrie că „Turcia ca putere europeană înceta practic de a mai exista avînd un teritoriu mai mic chiar decît al Imperiului bizantin în ultimele sale zile" [2].

Evoluția ulterioară a evenimentelor din Asia Mică — victoria revoluției naționale a poporului turc condus de Mustafa Kemal, înfrîngerea armatei grecești și izgonirea ei de pe teritoriul național turc —, precum și contradicțiile dintre marile puteri imperialiste au făcut imposibilă aplicarea în practică a Tratatului de la Sèvres. La sfîrșitul anului 1922, problema unor noi reglementări internaționale în Orientul Apropiat, în concordanță cu schimbările intervenite în această regiune, a fost pusă la ordinea zilei. Prin convenția de armistițiu de la Mudania (11 octombrie 1922) puterile Antantei fuseseră deja obligate să accepte modificarea în favoarea Turciei a unora dintre clauzele importante ale Tratatului de pace de la Sèvres. Această convenție a constituit baza pe care s-au desfășurat negocierile noului tratat de pace cu Turcia în cadrul Conferinței de la Lausanne (21 noiembrie 1922 — 24 iulie 1923). La această Conferință au participat delegații din 12 țări (Marea Britanie, Franța, Italia, Grecia, Iugoslavia, U.R.S.S., Bulgaria, Belgia, Portugalia, Japonia, România și Turcia. Statele Unite ale Americii au trimis numai „un observator". Delegațiile U.R.S.S. și Bulgariei au participat numai la dezbaterile privind regimul Strîmtorilor, ambele în calitate de țări riverane Mării Negre). În timpul negocierilor au avut loc numeroase confruntări între delegația U.R.S.S. — țară cu care Turcia semnase un tratat de prietenie la 16 martie 1920 —, de o parte, și delegațiile engleză și franceză cărora li s-au alăturat delegațiile altor țări aliate, de cealaltă parte. În timp ce guvernele de la Londra și Paris urmăreau să supună noul stat turc controlului lor politic, economic și financiar, recunoscîndu-i în schimb granițele printr-un tratat internațional, guvernul turc considera că la Laussane Turcia trebuia să obțină nu numai pacea, ci — cum arăta Mustafa Kemal — într-o cuvîntare din 6 aprilie 1923 — și „recunoașterea într-o formă corespunzătoare și sigură a independenței și a drepturilor națiunii și țării în problemele administrative, politice, economice, financiare și altele și evacuarea completă a teritoriului național" [3]. Lucrările Conferinței, începute la 21 noiembrie sub președinția lordului Curzon of Kedleston, ministrul afacerilor străine al Marii Britanii, s-au desfășurat în trei comisii — prima pentru problemele teritoriale și militare, a doua pentru regimul străinilor și minorităților din Turcia, a treia pentru problemele financiare și economice, porturi, căi ferate, chestiuni sanitare.

Noul tratat de pace care anula pe cel de la Sèvres fixa granițele Turciei în Europa cele existente în 1913 iar în Asia Mică se restabilea suveranitatea Turciei. Insulele Nenedos și Imbros din Marea Egee erau retrocedate Turciei. Conform articolului 12 din Tratat, insulele Lemnos, Samotrace, Mitilene, Chio, Samos și Nikaria au fost cedate Greciei cu interdicția de a construi fortificații sau baze navale pe ultimele patru dintre ele. Turcia renunța în favoarea Italiei la insulele Dodecanez, Rodos, Cos, Castellorizo. Se lichida regimul capitulațiilor și privilegiilor politice ale străinilor anulîndu-se astfel dreptul puterilor străine de a se mai amesteca în treburile interne ale Turciei sub pretextul „apărării" intereselor conaționalilor lor. Turcia recunoștea întreaga datorie contractată de vechiul regim (130 milioane lire sterline) pe care s-a obligat s-o achite timp de 30 de ani de la semnarea tratatului. În schimb, Grecia era obligată să plătească reparații pentru pagubele cauzate în Anatolia în timpul agresiunii„ Guvernul de la Ankara era recunoscut ca singurul reprezentant al Turciei, stat național cu 14 milioane de locuitori, în imensa lor majoritate turci. Prin prevederile sale teritoriale, Tratatul lichida îndelungata stăpînire otomană asupra unor teritorii neturce din Europa și Asia. Tratatul prvedea, de asemenea, anexarea Ciprului de către Marea Britanie, guvernul de la Londra considerînd insula indispensabilă pentru securitatea comunicațiilor imperiale. Chestiunea centrală, care a polarizat discuțiile din cadrul Conferinței de la Lausanne, a fost cea referitoare la reglementarea navigației prin strîmtorile Bosfor și Dardanele. Punctul de vedere al guvernului turc, expus de Iamet-pașa în ședința din 4 decembrie 1922, reclama ca rezolvarea problemei Strîmtorilor să asigure securitatea Istanbulului, capitala țării

[2] William Miller, *The Ottoman Empire and its Successors (1801—1922)*, Cambridge, University Press, 1936, p. 541.

[3] Johanes Glasneck, *Kemal Atatiirk und die moderne Turkei*, Berlin, 1971, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și sediul califatului, și a Mării Marmara. Poziția Turciei a fost susținută de ministrul de externe sovietic, Gheorghi Vasilievici Cicerin, care s-a pronunțat pentru asigurarea intereselor naționale ale statului turc, pentru interzicerea trecerii prin Strîmtori a tuturor navelor de război atît în timp de pace, cît și în timp de război și pentru libertatea permanentă a navigației comerciale. Punctul de vedere al Angliei, susținut de celelalte puteri aliate, urmărea să contracareze preponderența flotei turco-sovietice în Marea Neagră și să-și întărească influența în Balcani. În acest scop, delegații la Conferință ai acestor țări au militat pentru principiul libertății de trecere prin Strîmtori a tuturor vaselor de comerț sau militare, fără a se face vreo restricție sau a se aduce vreo limitare. Acest principiu a și fost înscris la primul punct al Convenției Strîmtorilor semnată la Lausanne la 24 iulie 1923, cu restricția ca flota militară introdusă de o țară străină în Marea Neagră să nu depășească flota celui mai puternic stat riveran (era vorba, evident, de flota sovietică). Punctul șapte al convenției conținea prevederea potrivit căreia Strîmtorile urmau a fi demilitarizate prin distrugerea fortificațiilor de coastă și se instituia o comisie internațională a Strîmtorilor care veghea la aplicarea convenției [4]. La Lausanne, avea să declare viitorul președinte al Turciei — Mustafa Kemal — au fost rezolvate „socoteli seculare" și „chestiuni încîlcite", începînd cu capitulațiile, cu datoriile publice ale Imperiului otoman și terminînd cu problema Strîmtorilor, situația minorităților etc. [5].

•

Cercurile conducătoare de la București au urmărit cu un viu interes evoluția evenimentelor din Orientul Apropiat și Mijlociu dată fiind importanța economică și politico-strategică pe care o aveau pentru statul român chestiunile ce urmau a fi rezolvate în anii imediat postbelici. Este cunoscut faptul că România făcuse din apărarea păcii și a ordinii teritoriale din Europa însăși baza politicii sale externe. Or, turnura pe care o căpătaseră la un moment dat evenimentele politice și militare din această zonă geografică erau de natură să provoace o serioasă neliniște cercurilor guvernante din România, precum și altor state care promovau o politică similară cum erau Cehoslovacia și Iugoslavia. La 26 septembrie 1922, Constantin Diamandy trimitea lui I. G. Duca, ministrul de externe în guvernul condus de I. I. C. Brătianu, o telegramă conținînd relatarea convorbirii avute cu Eduard Beneș la Geneva în cadrul căreia conducătorul diplomației cehoslovace prevedea „un nou război pe cale de a se declanșa [...], antrenînd Ungaria și Germania care vor încuraja împingerea Rusiei spre Strîmtori" [6]. La rîndul său, Nicolae Titulescu din Londra informa Bucureștiul despre gravele divergențe dintre Anglia și Franța în atitudinea față de Turcia. Tonul presei britanice și convorbirile particulare dădeau ministrului român convingerea că „Anglia se îndreaptă spre un război contra turcilor cu hotărîrea fermă de a-l suporta chiar singură" [7]. Într-o scrisoare particulară din 4 octombrie 1922, el explica lui I. G. Duca motivele înrăutățirii raporturilor dintre Anglia și Franța și aprecia că „România, fie la Conferință, fie înainte, fie pe cale diplomatică, fie pe calea armelor, va avea un rol foarte însemnat de jucat, atît din punctul de vedere al propriilor ei interese, cît și din punctul de vedere al intereselor Înțelegerii [se referă la Antanta — *n.ns.*]. Important este, sublinia Titulescu, ca în aceste negocieri unde se manifestă divergențele marilor puteri, să fie „perfect cîntărite interesele românești" în adoptarea unei hotărîri" [8].

În stabilirea liniei politice a României față de chestiunile orientale cercurile guvernante au trebuit să țină seama de poziția Angliei și Franței, țări pe alianța și sprijinul cărora fusese concepută politica externă românească postbelică, să consolideze raporturile ei cu Iugoslavia, Cehoslovacia și Polonia, țări care găseau în porturile Galați și Constanța cea mai

---

[4] Vezi studiile *Turcia* și *Grecia* semnate de Ion Calafeteanu și, respectiv, Constantin Botoran în *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei. 1821—1923*, București, 1979; Gh. N. Căzan, *Problemele Orientului Apropiat de la războiul mondial la Conferința de pace de la Lausanne (1914—1923)*, în *Relații internaționale în perioada interbelică. Studii*, București, 1980; I. Șeftiuc, Iulian Cârțână, *România și problema strîmtorilor*, București, 1974.

[5] Mustafa Ali Mehmed, *Istoria Turcilor*, București, 1976, p. 369.

[6] Arhiva Istorică Centrală (în continuare A.I.C.), fond Casa regală, dos. nr. 18/1922, f. 2.

[7] Arhiva M.A.E., fond Londra, dosar 72, telegrama confidențială trimisă lui I. G. Duca, 30 septembrie 1922.

[8] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bună comunicație cu mările din sud și, în consecință, „erau puternic interesate în regimul Strîmtorilor", să manifeste grijă față de asigurarea suveranității și securității noului stat turc, creîndu-se astfel, bazele restabilirii în viitor a relațiilor prietenești dintre România și Turcia. Dealtfel, în septembrie 1922, România a reușit să evite participarea la o acțiune militară în zona Strîmtorilor sugerată de guvernul britanic, apreciind că acest act ar fi constituit o dovadă de ostilitate la adresa Republicii turcești. Încă în septembrie 1922, I. G. Duca definea astfel obiectivele ce trebuiau urmărite de guvernul român la tratativele cu Turcia: libertatea Strîmtorilor sub un control internațional; Tracia orientală cu Adrianopolul puteau fi date Turciei; să se evite orice mărire teritorială a Bulgariei [9].

Ca stat riveran al Mării Negre, riverană a Dunării și stăpînă pe două din cele trei guri ale acestui fluviu internațional de mare importanță pentru viața economică a țării, asigurîndu-i contactul cu țările din apusul și centrul Europei, România era vital interesată în regimul pe care negociatorii păcii cu Turcia aveau să-l instituie în zona Bosforului și Dardanelelor. Aceste Strîmtori erau singura ieșire a României la marea liberă a Mediteranei și de aici spre marile căi maritime intercontinentale. „Gurile Dunării și cu prelungirea lor firească, Strîmtorile, sînt problemele cele mai hotărîtoare ale vieții noastre naționale" — arăta Nicolae Dașcovici [10]. Pentru Njcolae Titulescu, Strîmtorile nu erau altceva decît „plămînii prin care respira România" [11]. 83 la sută din comerțul României se efectua pe apă. Prin Bosfor și Dardanele se putea intra în directă legătură cu aliații occidentali, cu care România întreținea strînse relații politice și economice. Prin Strîmtori se efectua importul de echipament militar necesar înzestrării țării și dotării armatei; prin Strîmtori, în eventualitatea unui conflict militar, care i-ar fi putut pune în primejdie integritatea teritorială, România se putea aștepta la sprijinul direct din partea aliaților occidentali. În plus, chiar din primii ani de după război cercurile politice și economice din România au pus bazele unei politici orientale cu obiective clare care vizau extinderea relațiilor economice și politice cu țările din bazinul răsăritean al Mării Mediterane. Această nouă orientare survenită în politica externă a României, era dictată de interese economice bine determinate. În anii imediat postbelici, economia României, ca și economia mondială dealtfel, cunoștea o stare de nesiguranță și dezechilibru ca urmare a distrugerilor, a dificultăților financiare și comerciale provocate de război.

Relațiile comerciale ale României treceau, în această perioadă, printr-o profundă criză ca urmare a noilor condiții ce s-au creat și a schimbărilor survenite în politica economică a statelor pe plan mondial. Pentru redresarea economiei naționale și pentru punerea în valoare a potențialului material și uman de care dispunea România întregită cercurile guvernante au preconizat, și, în parte, au și realizat, impulsionarea industrializării economiei favorizate de însemnatele rezerve de materii prime și surse de energie existente în țară. Asigurarea plății în străinătate a costului utilajului tehnologic necesar industriei și al materialelor necesare înzestrării și dotării armatei implica schimbări esențiale atît în aria geografică, cît și în structura comerțului exterior al României. Aceste plăți puteau fi onorate și prin sporirea și diversificarea exportului în special în acele țări care efectuau plățile în valută forte și cu care se putea ajunge la o balanță comercială activă. Un astfel de debușeu l-au constituit în toată perioada interbelică țările din bazinul răsăritean al Mării Mediterane. Avantajele pe care România le avea practicînd comerțul cu țările din această zonă geografică, partenere excelente pentru produsele românești dar fiind și drumul pe mare fără cheltuieli însemnate, au făcut ca ele să constituie, în planurile cercurilor conducătoare de la București pivotul comerțului României spre răsărit, o poartă a extinderii legăturilor cu alte țări situate în această parte a lumii [12]. Este semnificativă din acest punct de vedere insistența cu care cercurile de afaceri din țară recomandau factorilor de decizie politică să acționeze hotărît în vederea rezolvării tuturor problemelor legate de asigurarea securității liniilor de comunicație dintre România și țările din Orient și de a nu permite vreo atingere a suveranității naționale în tratativele ce urmau să definească regimul gurilor Dunării și al Strîmtorilor Mării Negre, principala arteră de comunicații cu aceste țări.

Vintilă Brătianu, de exemplu, unul din reprezentanții acestor cercuri, atrăgea atenția asupra necesității de a se urmări îndeaproape „transformările care se produc în lumea din afara gurilor Dunării, adică în regiunile mai depărtate către care se îndreaptă apele acestui

[9] Arh. B.C.S., fond St. Georges, dosar 15 (telegr. nr. 253/P., 22 septembrie 1922).

[10] Nicolae Dașcovici, *Regimul Dunării și al Strîmtorilor în ultimele decenii*, Iași, 1943, p. 4.

[11] Nicolae Titulescu. *Documente diplomatice*, p. 781.

[12] Vezi pe larg Constantin Botoran, *Relațiile româno-egiptene în epoca modernă și contemporană*, București, 1974.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fluviu, către coasta nordică și occidentală a Asiei Minore și prin Strîmtorile de la Constantinopol înspre Coasta Orientală a Mediteranei pînă la celălalt drum mare mondial, Canalul de Suez" [13]. Egiptul, Siria, Palestina, Arabia și Irakul — erau, după opinia sa, „țări chemate pentru prima dată după prăbușirea Imperiului roman la o viață normală, de sine stătătoare" —, și îndemna oamenii de afaceri să valorifice posibilitățile create după război de a amplifica raporturile cu ele. El schița, ca primă direcție a politicii economice a statului român, dezvoltarea industriei naționale pe calea încurajării capitalului național și inițiativei particulare; dezvoltarea navigației fluviale și maritime, însoțită de o mai bună și intensă organizare a porturilor pentru a asigura schimburile cu țările situate „în fața gurilor Dunării". Ca primă etapă și cea mai importantă el propunea prelungirea navigației fluviale românești prin cea maritimă de coastă spre vestul și sudul Mării Negre și spre coasta răsăriteană a Mării Mediterane în scopul de a se intensifica relațiile cu țările situate în această zonă „azi aproape inexistente sau cu totul insuficiente". Într-o conferință ținută la 30 martie 1924 el considera că, cercurile economice din țară trebuiau să se intereseze mai îndeaproape „de dezvoltarea și îndrumarea ce vor avea în sus Viena, în jos Constantinopolul și Suezul. Și nu un interes pur de informație, preciza el, ci de sprijin printr-o acțiune directă a politicii românești". Viena prezenta interes datorită legăturilor sale cu regiunile Europei centrale, care găseau „în acest important centru scurgerea pe Dunăre a produselor lor"; Constantinopolul asigura o mare parte a schimburilor dintre Asia și Europa „prin noile căi ferate spre Anatolia și Mesopotamia", iar Suezul prezenta interese „pentru schimbul maritim spre Arabia, Egipt și coastele sudice mai apropiate ale Asiei și estice ale Africii". Ca punct final al acestui program economic el recomanda „pregătirea legăturilor mai strînse cu statele către care se îndrumează viitoarele relații economice" [14]. Prin postul important pe care l-a ocupat, acela de conducător al finanțelor țării în timpul guvernării liberale din anii 1922—1926, Vintilă Brătianu a aplicat în mare parte aceste principii de politică economică, fapt ce s-a reflectat în extinderea și intensificarea relațiilor economice dintre România și țările arabe.

Pentru această redimensionare a politicii economice s-a pronunțat și I. G. Duca, exponent al marelui capital românesc. El atrăgea atenția că față de țările din Asia Mică și din bazinul Mării Mediterane trebuie să se pună bazele unei politici economice precise. Marile posibilități ce se creau după război pentru comerțul cu aceste țări, în special cu Egiptul, Palestina, Siria și Libanul, trebuiau, după părerea sa, urmărite cu atenție de statul român: „Trebuie în privința lor să se facă o adevărată politică economică și o adevărată politică externă pentru ca să asigurăm pentru produsele noastre ca și pentru produsele statelor înconjurătoare ale căror antrepozitari vom fi, debușeuri permanente în aceste ținuturi" [15].

Desigur, aceste îndemnuri adresate exportatorilor români de a extinde cît mai mult spre Orient exportul produselor românești nu izvorau din tendința cercurilor conducătoare din România de a participa, într-un mod sau altul, la împărțirea piețelor sau a surselor de materii prime din aceste zone geografice. „Nu e vorba de un «spațiu vital» de cucerit prin forța armelor, ci prin munca noastră", ținea să precizeze Gr. Trancu-Iași [16]. Într-adevăr, România nu se îndrepta spre țările arabe nici cu arme, nici cu capitaluri pentru investiții, nici cu pretenții de a impune concesiuni sau de a exercita presiuni sau influență asupra guvernelor acestor țări. Dat fiind stadiul de dezvoltare economică în care se găsea, România nu a fost și nu putea fi un stat imperialist.

Mai mult, se poate spune că eforturile țărilor și popoarelor din această zonă de a se elibera de sub tutela puterilor imperialiste au fost urmărite cu viu interes și uneori chiar cu o simpatie declarată public de către cercurile politice din România. Încă din 1911, I. G. Duca lua poziție hotărîtă împotriva politicii colonialiste a marilor puteri: „Este inadmisibil, scria el, ca respectul cel mai scrupulos al principiului naționalităților să fie o concepție intangibilă în Europa și să devie în colonii un precept care se calcă în fiecare zi și nu merită nici cea mai mică băgare de seamă... Dar comedia aceasta, continua el, care constă în a te înfățișa în Europa ca apostolul libertăților și al principiului naționalităților și de a fi în Africa sau în Asia distrugătorul nemilos a tot ce este libertate sau a tot ce este respect al naționalităților, constituie o ipocrizie, la adăpostul căreia Europa nu se mai poate pune...

---

[13] A.I.C., fond Casa regală, dos. 14/1922, f. 1—8 (studiul *Les détroits de la Constantinopole*, 22 iunie 1922, semnat Vintilă Brătianu).

[14] V. Brătianu, *Situația economică creată României mari după război*, în *Politica externă a României în anii 1923—1924*, București, 1925, p. 172—175.

[15] I. G. Duca, *Raporturile economice și politice externe ale României*, în *BIER*, anul VI, 1972, nr. 3—4, p. 162.

[16] „Argus", din 19 iunie 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Civilizațiunea va rămîne incompletă, inferioară, atîta timp cît în numele ei popoarele se vor îngenunchia pentru interesele meschine ale celor tari, sau se vor asupri pentru a satisface poftele de cucerire și de glorie ale celor mari" [17].

În anii de după război alte personalități ale vieții politice românești, economiști, publiciști, printre care C. Diamandy, Gr. Trancu-Iași, Virgil Madgearu, Vintilă Brătianu și alții au exprimat puncte de vedere asemănătoare cu cele ale lui Duca. Accesul popoarelor din Orient spre autonomie și independență, o mai mare libertate a acestora de a-și reglementa afacerile interne și externe în conformitate cu propriile lor interese și fără tutela politică și economică a puterilor străine, toate acestea erau înregistrate la București, de către factorii de decizie economică și politică din țară cu o vădită satisfacție deoarece numai un asemenea curs al evenimentelor putea favoriza extinderea și diversificarea relațiilor dintre România și țările respective. Grigore Trancu-Iași, de pildă, în dorința de a încuraja dezvoltarea relațiilor cu aceste țări, observa, pe bună dreptate, că unele dintre posesiunile coloniale engleze și franceze din Asia, în special cele din Orientul Mijlociu, se bucurau de autonomie care, în multe cazuri, se apropia de cvasiindependența reală și extinderea relațiilor României cu aceste popoare „răspunde unui interes național superior". El făcea precizarea că „populațiile locale nu vor privi cu ochi răi această atitudine deoarece știu că interesul nostru nu e de natură de a stingheri idealurile lor politice" [18].

În cîteva cuvinte, economistul român surprindea cîteva adevăruri de care cercurile conducătoare din România nu puteau să nu țină seamă. De fapt, în condițiile în care burghezia română, în continuă afirmare și dezvoltare în perioada la care ne raportăm, urmărea să dea o largă extindere relațiilor economice cu țările din această zonă geografică, luările de poziție ale unor cercuri realiste din rîndurile ei în favoarea emancipării naționale a popoarelor arabe, în general a popoarelor coloniale și dependente, semnifica, totodată, îndepărtarea obstacolului din calea acestor relații pe care-l constituia tutela economică și politică a marilor puteri asupra acestor popoare.

Iată rațiunile care au determinat participarea activă a diplomației românești la soluționarea chestiunilor orientale ivite după războiul mondial. Căile de comunicație în Marea Neagră și Strîmtori nu mai puteau constitui ca pînă acum subiect de dispută între marile puteri care de cele mai multe ori le stabileau un regim în funcție de interesele lor. Chestiunea Strîmtorilor trebuia examinată în lumina noii ordini politice și a consecințelor sale pentru viața economică a continentului. „Zona de atracție a Strîmtorilor — arăta C. Diamandy — nu se mărginește la regiunile scăldate de Marea Neagră; ea le depășește cu mult și se întinde pe de o parte la centrul Poloniei și Rusiei, iar prin artera Dunării — cu toate perspectivele de joncțiune cu alte fluvii — această zonă atrage în sfera ei sudul Germaniei, Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria și România. Vasele de pe Dunăre strîng și transportă bunuri din toate aceste regiuni și, trecîndu-le prin Strîmtori în Mediterana — nodul intercontinental — le schimbă cu produsele cele mai diferite ale comerțului mondial tot prin aceeași cale a Strîmtorilor [...]. Fără ieșirea liberă la răspîntia Mediteranei, Dunărea nu-și poate îndeplini rolul ei în comerțul mondial" [19]. A se fi admis preponderența unei singure puteri în Marea Neagră, oricare ar fi fost această putere, însemna „enclavarea unor state și națiuni azi consolidate" [20]. Înainte de deschiderea Conferinței de la Lausanne, guvernul de la București și-a expus clar acest punct de vedere: „Strîmtorile trebuie să devină după război o poartă mondială care nu poate fi închisă decît cînd un interes de aceeași importanță o cere" [21]. Guvernul român protestase cu hotărîre împotriva deciziilor Conferinței de la San Remo (aprilie 1920) la care marile puteri învingătoare — Anglia, Franța și Italia — stabiliseră un regim al Bosforului și Dardanelelor fără a lua în considerare interesele țărilor riverane Mării Negre, inclusiv ale României [22]. Delegația română la Conferința de la Lausanne trebuia să ve-

---

[17] I. G. Duca, *Situația din Maroc*, în *VR*, an. VI, 1911, nr. 4, p. 132.

[18] „Argus", din 19 iunie 1939.

[19] C. Diamandy, *Problema strîmtorilor în politica externă a României*, în *Politica externă a României în anii 1923—1924*, p. 205.

[20] *A.I.C.*, fondul Casa regală, dosar 14/1922, f. 2 (studiul *Les détroits de Constantinopole*, întocmit de Vintilă Brătianu la 22 iunie 1922).

[21] *Ibidem*, f. 5.

[22] La această conferință s-a hotărît instituirea libertății de navigație pentru navele comerciale și de război, distrugerea fortificațiilor de pe țărmurile Bosforului și Dardanelelor și instituirea unei comisii pentru supravegherea navigației prin Strîmtori. Din această Comisie făceau parte Marea Britanie, Franța, Italia și Japonia cu cîte două voturi, România și Grecia cu cîte un vot. Cererea delegației române, alcătuită de D. I. Ghica, Al. M. Lahovary și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gheze ca să nu se mai repete „soluțiile atît de puțin logice" înscrise în tratatele trecute cînd „țările al căror debușeu se face exclusiv prin Strîmtori — erau lăsate la o parte sau aveau o jumătate de vot [...]. Prezența lor în Comisia de supraveghere a navigației prin Strîmtori pe picior de egalitate, preciza Vintilă Brătianu, este absolut indispensabilă" [23]. Constantin Diamandy, unul din principalii inspiratori ai politicii românești față de chestiunile orientale, arăta, la rîndul său, că înainte de deschiderea Conferinței de la Lausanne, România a cerut „să fie admisă pe picior de egalitate cu marii noștri aliați. Aceasta a fost «Charta» convocării noastre" [24]. De regimul Strîmtorilor ce urma să se stabilească la Lausanne depindea în mare măsură viitorul relațiilor Românici cu statele din Oriet și Occident.

Cercurile conducătoare de la București se temeau că alianța dintre Turcia și Rusia Sovietică ar fi putut duce la închiderea Strîmtorilor și la întreruperea legăturilor României cu aliații săi. Închiderea vremelnică a Strîmtorilor în cursul războiului italo-turc din 1911, al războaielor balcanice din 1912 și 1913, precum și în cursul primului război mondial avusese consecințe nefaste pentru România. De aceea guvernul român se pronunța hotărît pentru înlăturarea tuturor piedicilor la navigația liberă prin Strîmtori, din oricare parte ar fi venit.

Acesta era mandatul cu care delegația României descindea, la 20 noiembrie 1922, pe malul Lacului Geneva, în orașul Lausanne, unde timp de aproape opt luni aveau să se desfășoare lucrările Conferinței de pace cu Turcia. Delegația avea în frunte pe I. G. Duca, conducătorul diplomației românești, și în componența sa pe C. Diamandy, ministru plenipotențiar la Londra, C. Contzescu, delegatul României în Comisiunile Dunării și colonelul Toma Dumitrescu. Timp de 34 de zile cît s-a aflat în Elveția, I. G. Duca a expus și a apărat cu dibăcie și calm, nelăsîndu-se antrenat în dispute sterile și răuvoitoare provocate de unele delegații, punctul de vedere al guvernului român. El și-a notat cu multă scrupulozitate în jurnalul personal (aflat acum la Biblioteca Academiei), activitatea neobosită de zi cu zi pe care a desfășurat-o la Lausanne împreună cu delegația pe care a condus-o, făcînd-o cunoscută la București primului ministru Ion I. C. Brătianu [25].

Pe baza acestui document, în cele ce urmează, ne vom referi la cîteva aspecte esențiale privind modul de a gîndi și a acționa al ministrului român în cadrul dezbaterilor conferinței, precum și rezultatele acțiunilor pe care le-a întreprins.

Prima problemă de care s-a interesat delegația română chiar din ziua sosirii la Lausanne a fost aceea de a ști dacă în fața acțiunii comune turco-sovietice „va putea fi sau nu un front unic al marilor aliați" [26]. Duca era convins că de unitatea acestui front depindea în mare măsură succesul acțiunii delegației române în cadrul acestei conferințe. Dealtfel, ori de cîte ori interveneau anumite divergențe între aliați provocate, fie de tendința marilor puteri de a lua decizii fără consultarea aliaților mai mici, fie de șantajul lui Mussolini care pentru a da aliaților concursul cerea fel de fel de compensații scandaloase și inadmisibile (Barrère, șeful delegației franceze, spunea: „Cel mai ignobil șantaj, pe care l-am cunoscut de 50 de ani de cînd lucrez în diplomație") I. G. Duca făcea adevărate navete între delegații puterilor aliate, încercînd să le pună de acord asupra chestiunilor de fond aflate în discuția Conferinței. Duca nu exagera cu nimic atunci cînd, după Conferință, afirma: „Guvernul român a exercitat continuu acțiunea sa în sensul unei apropieri între marii noștri aliați, a dus o politică de conciliere între cei a căror înțelegere și bună armonie garantează menținerea integrală a echilibrului european, a evitat o acțiune susceptibilă să provoace între ei fricțiuni" [27]. La deschiderea Conferinței se părea că unitatea dintre marii aliați fusese realizată. „Vestile erau bune" scrie Duca. Harold Nicholson, membru al delegației britanice, îl încredința că înțelegerea dintre Franța și Anglia era desăvîrșită; că s-a ajuns la acord în privința tuturor chestiunilor: libertatea efectivă a Strîmtorilor (comisie, staționare, contingente și dezarmarea țărmurilor Strîmtorilor); Maritza — granița dintre turci și greci cu o zonă demilitarizată; status quo-ul în privința Traciei occidentale; o revizuire a sistemului capitulațiilor etc

---

colonelul Florescu, de a se acorda României două voturi în această comisie a fost respinsă de marile puteri. (Vezi Gh. Cazan, *op. cit.*, p. 31).

[23] *A.I.C.*, fondul Casa regală, dosar 14/1922, f. 6.

[24] C. Diamandy, *Problema strîmtorilor*, p. 207.

[25] Așa cum reiese din jurnal, (publicat, în mare parte, de S. Neagoe în Almanahul „Luceafărul" (1983, p. 49—55 și 1984, p. 63—73), pe timpul ședерii în Elveția, I. G. Duca a avut 55 de întrevederi cu membri ai delegațiilor prezente la Conferință și cu alte personalități politice, 8 întîlniri cu ziariști de la diferite cotidiene cărora le-a acordat interviuri, a luat de 5 ori cuvîntul în plenul Conferinței sau în comisiile de lucru.

[26] Biblioteca Academiei R. S. România, secția manuscrise, Arhiva G. și I. G. Duca, I.

[27] I. G. Duca, *La politique extérieure de la Roumanie*, București, 1924, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nicholson a adăugat că „lord Curzon l-a însărcinat anume să mențină contactul cu delegația română și că e convins că vom lucra mînă în mînă cu atît mai mult cu cît de fapt peste turci ne preocupăm și unii și alții de ruși, adevărații noștri antagoniști în chestia Orientului Apropiat și a Strîmtorilor...". În ce privește însă pe Mussolini, lucrurile stăteau altfel. Într-o scurtă întrevedere avută cu acesta, cu puțin timp înaintea deschiderii Conferinței, Duca constata cu amărăciune: „Cred însă că Mussolini ne e ostil, că e influențat de propaganda ungară și că la Roma sau la Milano va trebui vorbit cu el deschis și hotărît. Trebuie să știm pe ce teren stăm cu Italia. A spus în parlament *rien sans rien*. Așa zicem și noi. Acum am o înfățișare mai puțin energică decît în fotografiile lui: negru ca un țigan și buzat ca un negru; o mască istovită și o privire pierdută; o impresie de forță dar de forță minată de boală sau de defecte care îi răpesc din splendoare nu îmi pot da încă bine seama. Prima impresie fizică — o victimă a avariei. Dealtfel, personaj îmbătat de succes și teatral...".

După ședința de deschidere, pe care Diamandy o caracteriza drept „o ședință de hotel", Duca avea o lungă convorbire la hotelul Serbia cu delegația iugoslavă condusă de ministrul de externe Momtchilo Nincić, în cadrul căreia acordul româno-iugoslav era deplin. „Am constatat cu plăcere, notează ministrul român, că sîntem perfect de acord și am hotărît cu Nincić să fim mereu în contact. (Mica Antantă subzistă și aici sub forma aceasta redusă"). În schimb, în urma întrevederii cu Eleutherios Venizelos, conducătorul delegației grecești, în cadrul căreia acesta din urmă vorbise despre „lovitura crudă pe care o primise Grecia prin înfrîngerea suferită în războiul cu Turcia, și despre „acuzațiile ce i se aduc că el este vinovat de cele întîmplate", Duca nu se arăta dispus să sprijine revendicările Greciei în Asia Mică. „I-am arătat, notează el, că noi avem tot interesul ca Grecia să fie consolidată și puternică și l-am asigurat, în limitele posibile, de sprijinul nostru. Convorbire amicală. Mă uitam mereu la el. Ce situație a avut și ce nebăgat în seamă e azi. Personal am dezaprobat întotdeauna politica sa de la armistițiu încoace și socotesc că lecția pe care evenimentele i-au dat-o e plină de înțelesuri și de învățăminte asupra cărora s-ar cuveni să reflectăm cu toții".

În a treia zi a Conferinței s-a luat în dezbatere problema fixării granițelor europene ale Turciei. Punctul de vedere al aliaților a fost expus de Nincić, urmare a unei prealabile decizii luate în comun, susținut de I. G. Duca. „La ieșire — notează Duca — lord Curzon m-a felicitat în termeni desigur exagerați [...]. Politicește, și aceasta e important, unitatea de vederi româno-sîrbești a produs o impresie profundă". Delegațiile Marii Britanii, Franței și Italiei au susținut la rîndul lor, poziția iugoslavo-română.

Din primele zile ale Conferinței, delegațiile română și iugoslavă, „urmare a modului constructiv al intervențiilor lor", au atras atenția celorlalte delegații, unele dintre ele invitîndu-le ca mediatoare ale diferendelor dintre ele. Așa de pildă, în seara zilei de 22 noiembrie 1922 Venizelos și Stamboliiski, dorind să se înțeleagă prin tratative directe cu privire la modalitățile debușeului Bulgariei la Marea Egee au apelat la intervenția lui Duca și Nincić „așa încît la conferință să venim cîteș patru uniți în jurul unei soluții concrete. Ideea e bună [...]. După lungi discuții a rămas să ne mai întrunim. Aspectul consfătuirii era interesant. Stamboliiski, generalul Savoff și Stancioff [delegația bulgară — *n. ns.*], Nincić, Rakić, Misić [delegația iugoslavă — *n. ns.*], Venizelos, Diamandy și cu mine. Venizelos a fost prolix, fără logică în argumentație, gesticula. O impresie de cafenea. Stamboliiski, din ce în ce mai impresionant. Cînd vorbește, figura lui are ceva care iese din comun și deși nu pricep bulgărește, te captivează puterea ce se desprinde din elocința lui. În unele locuri a fost chiar de o finețe surprinzătoare și care a provocat admirația și mirarea tovarășilor săi diplomatului Diamandy...". O lună mai tîrziu, delegația bulgară făcea un nou demers pe lîngă I. G. Duca de a media în diferendul greco-bulgar. Dacă delegația bulgară a acceptat pînă la urmă soluția de ieșire la Marea Egee prin construirea unei căi ferate și nu prin cedarea de către Grecia a unui coridor, așa cum ar fi dorit, aceasta se datora și stăruințelor lui Duca de a-i convinge pe reprezentanții Bulgariei că ceea ce obținuseră la Conferință „e deja un frumos succes pentru ei la trei ani după pacea de la Neuilly".

Interesante ni se par și impresiile pe care le notează I. G. Duca în urma întrevederilor cu delegațiile americană și japoneză, ambele conduse de ambasadorii la Roma ai țărilor respective. Un diplomat cu experiență, așa cum era Duca, putea ușor constata că prezența celor două delegații nu se datora în primul rînd menținerii solidarității interaliate, ci pentru a apăra interesele unor mari trusturi petrolifere în zona Orientului Mijlociu. Mirosul de petrol care impregnase lucrările Conferinței de pace de la Paris se făcea puternic simțit și aici, la Lausanne. Războiul evidențiase întreaga importanță pe care o prezenta petrolul în politica marilor state capitaliste. Lordul Curzon, președintele Conferinței, afirmase cu puțin timp înainte că „aliații au navigat la victorie pe o mare de petrol". Chiar din anii marii conflagrații, dar mai ales în perioada care a urmat, între marile trusturi petrolifere din Anglia și Statele Unite (cele din Franța jucau un rol minor) s-a declanșat un adevărat război pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acapararea zăcămintelor de petrol din această parte a lumii a căror mărime și valoare fuseseră deja estimate de către experți [28]. Virgil Madgearu, care urmărise îndeaproape această frenetică competiție, arăta că „petrolul apare ca un factor imperialist determinant după război". În ce-i privește pe nord-americani el făcea precizarea că „politica externă petroliferă a S.U.A. după război se identifică cu politica lui *Standard Oil*, așa de mult, încît s-a putut spune, cu drept cuvînt, că înalții demnitari din Washington au început a gîndi, a vorbi și a scrie ca funcționarii lui *Sandard Oil*" [29]. Japonezii continuau și aici duelul lor cu americanii sub pretextul apărării privilegiilor capitulare de care se bucuraseră pe timpul Imperiului otoman. „Americanii sînt aici, notează Duca. Nici ei nu știu să spue bine cum. Observ, și mai mult decît observ, subtilități transoceanice". Iar la conducătorul delegației japoneze, baronul Hayasi, Duca constată „că sub placiditatea sa cam adormită e un observator subtil, plin de spirit și de ironie. Pe Titulescu, acoperindu-l, bineînțeles, cu flori, l-a definit un mandarin chinez fumător de opium. Aș fi curios să știu cu ce săgeată ne va fi gratificat pe noi".

Peste cîteva zile de la discuția avută cu conducătorii celor două delegații Duca avea să se convingă pe deplin despre adevăratele motive ale prezenței lor la Lausanne. Adept al principiului autodeterminării naționale a popoarelor, Duca condamnă în termeni virulenți politica marilor puteri de a-și crea zone de influență în Orientul Mijlociu nesocotind dreptul popoarelor arabe la independență. El descrie cum în ședința din 25 noiembrie o delegație sirianopalestiniană s-a prezentat în cadrul Conferinței și a cerut dreptul legitim la independență. Aici ei s-au convins că „cei mari și puternici" erau departe de a-și menține promisiunile făcute în timpul războiului și urzeau tot felul de planuri pentru a se substitui dominației otomane. Dar să lăsăm pe Duca să povestească: „25 noiembrie (sîmbătă). La 11 misiunea sirio-palestiniană. Un arab bătrîn, obosit și melancolic și un sirian europenizat, deștept. Au spus trei sferturi de oră numai adevăruri. Dominația franceză în Siria, cea engleză în Mesopotamia, statul evreiesc în Palestina [30]: trei greșeli și trei nedreptăți. Eram obligat să ascult și să tac. Grozav îmi venea să strig și să-mi vărs cu ei tot focul împotriva marilor puteri. Spusele lor m-au convins încă odată că de la lumea popoarelor musulmane, de la nesocotirea drepturilor lor naționale va veni pieirea mîndrului Imperiu britanic". Și puțin mai departe ministrul român notează: „Luni vor veni la rînd granițele Turciei înspre Mesopotamia și Siria. Se prevede o dezbatere vie. Turcii cer Mosul; englezii vor să-l păstreze. E lupta pentru petrolul din Asia Mică. Americanii vor interveni și ei. Primul lor delegat, Child, a și citit azi dimineață un fel de memorandum din care rezultă că Statele Unite cer poartă deschisă pentru toți și abolirea înțelegerilor secrete dintre marile puteri. Spectacolul va fi deci interesant de privit. Dar cu asemenea chestii își compromit aliații autoritatea morală și sapă temeliile acțiunii lor în Orient. Dealtminteri toate păsările de pradă ale petrolului s-au năpustit pe Lausanne. E o adevărată invazie. Am văzut pînă și pe senatorul american Hamilton Lewis care astă vară a fost la București. El reprezenta nu știu ce grup de financiari americani interesați în afacerile petrolifere".

La Lausanne I. G. Duca a apărat nu numai interesele României, ci și ale țărilor aliate prietene care nu participau la Conferință — Cehoslovacia și Polonia. Cu miniștrii de externe ai acestor țări sau cu ambasadorii lor la Berna el a ținut contact permanent, discutîndu-se nu numai probleme economice și politice legate de Strîmtori sau regimul Dunării, ci și aspecte ale politicii generale de interes comun.

---

[23] Marea bătălie dintre trusturile americane și engleze, viza, în această perioadă, acapararea acelor terenuri din regiune sub care specialiștii americani descoperiseră că se afla o mare de petrol ce se întindea din Caucaz la Golful Perisc, trecînd prin Persia și Irak, prelungindu-se pînă în inima Peninsulei Arabice (Benoist-Méchin, *Ibn Seoud*, Paris, 1955, p. 360—361).

[29] V. N. Madgearu, *Imperialismul economic și Liga Națiunilor*, în *Politica externă a Romînici*..., p. 75.

[30] După ieșirea Rusiei din război, guvernele de la Londra și Paris, luînd în considerație rolul important pe care evreii americani puteau să-l joace în atragerea S.U.A. în război de partea Antantei, au decis recunoașterea, pe calea unui document oficial, a revendicărilor mișcării sioniste referitoare la crearea în Palestina a unui „cămin național al poporului evreu". La 2 noiembrie 1917, lordul Balfour, secretar de stat la Foreign Office, a făcut o declarație în acest sens sub forma unei scrisori adresate lordului Edmond Rotschild. Acest document venea în contradicție cu promisiunile Angliei față de arabi și transforma Palestina într-o arenă de conflicte neîntrerupte între comunitatea arabă și cea evreiască. Astfel a luat naștere, peste capul și împotriva voinței popoarelor din zonă, spinoasa „problemă palestiniană" cu ecouri dureroase și urmări nefaste pînă în zilele noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 29 noiembrie 1922, ministrul de externe al Cehoslovaciei, Eduard Beneš, prezent în Elveția, venea la Lausanne pentru un schimb de vederi cu I. G. Duca și M. Nincić. Ministrul român era „foarte mulțumit" de această întrevedere. „Le-am atras atenția, scrie el în jurnal, asupra situației din Ungaria și asupra uneltirilor italiene acolo. Le-am arătat că trebuie să facem un demers care să le impună prin solidaritatea noastră. Au fost de acord și am stabilit: 1. Să cerem la Paris menținerea comisiei interaliate, Ungaria nefiind demilitarizată; 2. Să dăm ordin atașaților noștri militari de la Pesta să lucreze de comun acord și să facă împreună, toți, demersurile lor la comisia interaliată; 3. Să atragem cîteștrei atenția guvernului ungar asupra situației actuale care e în opoziție cu tratatele și amenință pacea; 4. Să cerem tot cîteștrei lămuriri Italiei asupra uneltirilor ei la Pesta [împotriva] României în special. Beneš ne-a repetat ceea ce spusese deja lui Victor Antonescu, anume că situația din Germania e foarte gravă și că la iarnă va fi acolo revoluție. Față de toate acestea a trebuit să constatăm că situația generală a Europei e tot mai îngrijorătoare și, prin urmare, că mai mult ca oricînd trebuie să fim strîns uniți. Înainte de a ne despărți am redactat un comunicat pentru presă afirmînd, față de situația generală, solidaritatea Micii Înțelegeri".

Problema centrală care a focalizat atenția delegației române și asupra căreia s-a concentrat activitatea membrilor săi a fost cea privitoare la definirea regimului Strîmtorilor Mării Negre. În ziua de 4 decembrie, I. G. Duca expunea poziția României în această problemă. El arăta că România, țară cu acces la o singură mare, este în cel mai înalt grad interesată ca această mare să rămînă deschisă, printr-un regim de libertate la Strîmtori. Evidențiind faptul că România a manifestat în permanență grijă pentru suveranitatea națională, Duca sublinia că Turcia, stăpînă pe ambele țărmuri ale Bosforului și Dardanelelor, avea, firește, la rîndul ei, tot dreptul să se preocupe ca suveranitatea ei să fie respectată și securitatea teritoriului său să fie pusă la adăpost de orice atingere.

Credincioasă principiului potrivit căruia „cheia Strîmtorilor să nu fie în buzunarul unei singure puteri, care poate, după bunul plac, să deschidă sau să închidă poarta", România s-a pronunțat și la Lausanne pentru crearea unui regim internațional la Strîmtori, care să neutralizeze interesele unei puteri prin interesele comune ale tuturor celorlalte țări. Găsind în regimul existent al Dunării un argument în plus care pleda în favoarea unui regim de libertate în Marea Neagră și la Strîmtori, I. G. Duca se întreba cu drept cuvînt: „Ce-ar însemna internaționalizarea Dunării, dacă Marea Neagră ar fi închisă?". Noul regim al Strîmtorilor trebuia, după opinia delegaților români să aibă la bază următoarele principii: libertatea Strîmtorilor pentru trecerea vaselor comerciale și de război, fără nici un fel de restricție, fără nici un fel de limită; demilitarizarea coastelor Bosforului și Dardanelelor de la Marea Egee pînă la Marea Neagră; instituirea unei Comisii a Strîmtorilor, în forma ce se va preciza ulterior [31].

Ce anume a întreprins delegația României și conducătorul ei pentru a triumfa punctul de vedere expus în fața Conferinței, cum s-a realizat colaborarea cu țările aliate pentru atingerea obiectivului comun, cum s-a realizat o apropiere între România și Turcia chiar în cursul acestei Conferințe [32], toate acestea reies cu multă limpezime din partea a doua a *Jurnalului* pe care o redăm în continuare.

*

4 Dec[embrie] (Luni). Ziua cea mare. Întîlnirea cu rușii pe chestia Strîmtorilor. Am plecat de acasă liniștit. Pe temeiul celor spuse de Barrère [33], eram convins că vor vorbi numai turcii și rușii și, prin urmare, că rîndul meu nu va veni. În fața sediului conferinței, nimeni. Venirea reprezentanților Sovietelor nu provoacă în acest oraș liniște nici o curiozitate. Înăuntru însă mare fierbere. Toate delegațiile cu toți secretarii experți și para secretarii lor. Sala gemea. Ca să nu fie ruși lîngă turci, Secretariatul, din ordinul lui Lord Curzon [34], ne mutase lîngă sîrbi. Stăteam deci lîngă Nincić. Mărturisesc că n-am văzut intrînd delegația rusească fără oarecare emoție [...].

---

[31] Vezi pe larg Ilie Seftiuc, Iulian Cârțână, *op. cit.*, p. 152—156.

[32] Vezi M. N. Popa, *Poziția României față de Turcia în perioada Conferinței de la Lausanne și în anii imediat următori*, în *AUB*, Istorie, 1968.

[33] Camille Barrère, conducătorul delegației franceze la Conferință.

[34] George Nathaniel Curzon, conducătorul delegației engleze, președintele Conferinței.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lord Curzon a dat întîi cuvîntul lui Ismet Paşa[35], care de fapt a refuzat să-şi arate punctul de vedere. A preferat să aştepte expunerea punctului de vedere al celorlalţi. Aceasta a cam indispus pe nobilul lord fiindcă îi strica planul de luptă. Dar n-a avut încotro şi a trebuit să dea cuvîntul lui Cicerin[36] care a citit un lung memoriu, dealtfel nu bine redactat. Punctul de vedere rusesc era cunoscut. Cicerin îl expusese de două zile în „Le Temps": Strîmtorile închise, cheia în buzunarele Turciei, iar în Marea Neagră libertate pentru toţi riveranii de a se înarma cum vor şi cît vor. După aceea Lord Curzon mi-a dat cuvîntul mie. Am expus teza noastră, teza internaţionalizării Strîmtorilor, spre a împiedica uşa Mării Negre de a se închide vreodată în dauna cuiva, şi am încheiat strecurînd propunerea demilitarizării Mării Negre. Am fost foarte viu şi de pretutindeni felicitat şi cred că am expus clar şi concis teza noastră care e şi a aliaţilor. Domnişoara Stancioff, a citit declaraţia lui Stamboliiski[37]: libertatea de trecere numai pentru vasele de comerţ. Venizelos[38] a spus cîteva cuvinte în sensul nostru rezervîndu-şi dreptul de a reveni cînd va cunoaşte precis cererile turcilor şi pe urmă a început o luptă între Lord Curzon şi Ismet. Lord Curzon voind să-l oblige de a vorbi, şi el căutînd fel de fel de mijloace ca să nu-şi precizeze vederile. În cele din urmă, Lord Curzon, văzîndu-şi toate eforturile zadarnice a anunţat cu un ton hotărît că suspendă şedinţa ca să examineze cu ceilalţi aliaţi ce atitudine se cuvine a se lua faţă de tactica turcilor. Atunci Cicerin s-a sculat şi într-o formă obraznică a întrebat de ce aliaţii nu spun punctul lor de vedere, căci noi sîntem aici toţi pe un picior de egalitate, iar nicidecum în faţa arbitrajului Franţei, Angliei şi Italiei? Lord Curzon i-a răspuns mai domol decît mă aşteptam şi, după o lungă deliberare în jurul redacţiei ce se cuvine a se da comunicatului, şedinţa s-a ridicat. La ieşire, Lord Curzon a venit să mă felicite şi să-mi exprime dorinţa lui de a lucra neîncetat în strînsă colaborare, punîndu-mă în curent cu tot ce vor voi să facă. Excelentă hotărîre, numai de s-ar ţine de cuvînt.

După dejun am primit mai mulţi gazetari şi pe Dl.....[39], care venea să-mi mulţumească pentru ajutoarele date Crucii Roşii. Pe seară m-am pomenit cu Venizelos care mi-a spus că a trecut absolut să mă felicite călduros pentru cuvîntarea mea. Bineînţeles, Cicerin m-a şi atacat; prin presă a făcut o ieşire în contra declaraţiilor mele. Mi-e perfect indiferent; sînt hotărît să nu-i fac jocul şi prin urmare să nu alunec pe povîrnişul polemicii cu el.

*

5 Dec[embrie] (Marţi). Zi liniştită după furtuna de ieri. Neavînd şedinţă am fost dimineaţă să mă plimb cu automobilul pe ceea ce numesc *la chemin de la Corniche* pînă la Vevey. Foarte frumos, te-ai crede pe Riviera între Wille-franche şi Beaulieu. Din nenorocire ceaţă. Dejun la Lausanne Palace cu Barrère. Foarte afabil bătrînul. Aş putea zice părintesc dar hotărît, uşor zaharisit. În schimb, Bompart mult mai interesant şi moi vioi decît pare, cunoscînd bine multe din chestiile noastre ca de pildă legea agrară. Am aflat lucruri însemnate. 1. Italienii, ca să continue a da aliaţilor concursul, cer fel de fel de compensaţii scandaloase şi inadmisibile. Un şantaj în toată puterea cuvîntului. „Le plus ignoble chantage que je connaisse depuis 50 ans qui je suis dans la carrière diplomatique", spunea Barrère. Englezii şi francezii sînt hotărîţi, dacă italienii nu cedează, să meargă înainte fără ei. 2. Experţii aliaţi s-au întrunit azi dimineaţă şi au căzut complet de acord în privinţa Strîmtorilor. Propun pentru vasele de război un regim de trecere limitată. În .....[40] cu forţele din Marea Neagră şi de reducere aproape totală dacă riveranii Mării Negre ajung la dezarmarea propusă de noi. Un sistem care ne convine de minune şi care adoptă teza noastră. Păcat numai că Lord Curzon nu se ţine de cuvînt. Mereu îmi spune că ne va convoca, că vrea să lucrăm împreună şi pe urmă tot cei mari se întrunesc şi hotărăsc singuri. Teribilă e mentalitatea Marilor Puteri! Ea biruieşte vrînd-nevrînd şi intenţiile lor cele mai lăudabile. 3. Turcii şi ruşii au fost impresionaţi de şedinţa de ieri. Ismet a fost azi de dimineaţă la Barrère mai conciliant ca de obicei. Barrère a avut impresia că turcii încep să se cam teamă de ruşi. În genere Barrère nu e pesimist.

---

[35] Ismet Inönu, conducătorul delegaţiei turce.
[36] Gheorghi Vasilievici Cicerin, conducătorul delegaţiei sovietice.
[37] Aleksander Stamboliiski, conducătorul delegaţiei bulgare.
[38] Eleutherios Venizelos, conducătorul delegaţiei greceşti.
[39] Text neclar.
[40] Text neclar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După dejun am înapoiat vizita lui Venizelos ; conversație banală. Am primit pe Burmes, directorul de la „Gazette de Lausanne" ; convorbire interesantă ; și, în fine, lungă vizită a lui Ciorăneanu. A scos din sertar toate rufele murdare ale casei lui Take Ionescu. Spectacol urît și întristător. Bietul Belzebuth, ce zbuciumați au fost ultimii ani ai vieții lui ! Vorba lui Conu Mitiță : Să te ferească D-zeu de amorul la bătrînețe ! Că ar fi mai elegant ca Ciorăneanu să tacă, nu mai încape îndoială. Dar se adună atîta venin și atîta ură în sufletele înguste ale servitorilor izgoniți ! Cînd m-am coborît la masă a venit amiralul Lacaze[41] să-mi comunice că aliații au căzut de acord. Ce ne-a spus Barrère dimineață era acum fapt împlinit. Amiralul mi-a remis confidențial copia proiectului pe care Lord Curzon trebuie să-l aducă mîine la cunoștința Conferinței. Firește, mare bucurie în rîndurile noastre. „Vous pouvez etre content, spunea amiralul, nous avons adopté votre poit de vue".

[41] Marie Lucien Lacaze, membru al delegației franceze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„ŞCOALA NOUĂ" DE ISTORIE. MĂRTURII DOCUMENTARE (II)

Pentru a se defini „furtuna" care începuse să agite lumea istoricilor români în al patrulea deceniu al veacului nostru, s-a folosit, la un moment dat (1932), expresia „istoria la răscruce" [1]. *A fost, oare, în adevăr, istoria (= istoriografia) la „răscruce"?*. Cu numai opt ani înainte, cînd „Buletinul Comisiei Istorice a României" îşi relua apariţia după prima conflagraţie mondială, sub conducerea lui N. Iorga şi „cu articole de C. C. Giurescu [2], P. P. Panaitescu [3] şi N. Iorga" — cum se va menţiona pe coperţile volumelor ulterioare — continuitatea şi unitatea şcolii istorice bucureştene păreau asigurate. Debutul, primii paşi, primele lucrări ale celor doi tineri se înfăptuiau sub oblăduirea lui Iorga; stagiul parizian, la Fontenay-aux-Roses (C. C. Giurescu în 1923—1925 iar P. P. Panaitescu în 1924—1926) — *decisiv, din multe puncte de vedere, în formarea ambilor savanţi* — s-a realizat tot datorită lui Iorga. Slujitori, toţi trei — magistrul şi foştii săi ucenici — la catedrele aceleiaşi facultăţi bucureştene, păreau să reîntruchipeze „treimea" şcolii critice din perioada anterioară primului război mondial. *Comitetul Istoricilor Români* — înfiinţat din iniţiativa lui C. C. Giurescu [4] (sub preşedinţia lui Iorga) la 10 decembrie 1927 [5] — putea crea cadrul optim pentru coordonarea eforturilor în vederea mai bunei organizări a muncii în ţară, ca şi pentru participarea la manifestările internaţionale.

A fost, totuşi, imposibil să se păstreze solidaritatea în această formulă? Personalităţi puternice, istoricii «ieşiţi... din „mantaua" marelui polihistor» — după o formulă recent folosită [6] — au simţit tentaţia — *fără îndoială, şi necesitatea* — de a se manifesta separat, de a se defini în cadrul *altei solidarităţi*, pentru afirmarea unor idealuri comune; şi, într-un asemenea caz, *ruptura era absolut necesară?* Într-un studiu de acum cîţiva ani — cînd nu erau cunoscute încă mărturiile documentare care privesc aceste fapte — s-a putut presupune, dincolo de confruntarea strict istoriografică, o nouă „ipostază" a veşnicei înfruntări între *ethos* şi *logos* [7]. Simpla ciocnire dintre „raţiunile" *inimii* şi cele ale *minţii* poate, însă, explica teribila înfruntare care în anii '30 a antrenat o bună parte a intelectualităţii române? Scrisorile adresate de C. C. Giurescu lui Bazil Munteanu sînt absolut revelatoare «pentru voinţa de afirmare şi strategia „şcolii noi"» [8]. Faţă de această „strategie" — pusă într-o lumină mai violentă prin compararea scrisorilor către Bazil Munteanu cu acelea, *din aceeaşi*

---

[1] Este titlul articolului lui Em. Bucuţă, în „Boabe de grîu", III, 1932.

[2] *Legiuirea lui Caragea (un anteproiect necunoscut)*, în *BCIR*, III, 1924, p. 43—74.

[3] *Un manuscript al „Efemeridelor" lui Constantin Caragea banul*, în *BCIR*, III, 1924, p. 113—171.

[4] Constantin C. Giurescu, *Pentru „vechea şcoală" de istorie. Răspuns d-lui N. Iorga*, Bucureşti, 1937, p. 42—43, nota; idem, *Amintiri*, I, Bucureşti, 1976, p. 245.

[5] *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare* (I), în *AIIAI*, XXII/1, 1985, p. 351, n. 30.

[6] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Bucureşti, 1985, p. 275.

[7] Idem, *Logos und Ethos in der rumänischen Kultur*, în „Saeculum", Freiburg/München, 2/32, 1981; în româneşte, în vol. *Biruit-au gîndul*, Iaşi, 1983, p. 49: „Şcolii istorice a lui N. Iorga, încă legată în plan cultural de supremaţia sămănătoristă a *ethosului* i se opunea o nouă şcoală, reprezentată îndeosebi de C. C. Giurescu şi P. P. Panaitescu, una care tindea să redreseze balanţa în favoarea *logos*-ului".

[8] Idem, *De la istoria critică la criticism*, p. 270, n. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioadă, către N. Iorga[9] — ne putem întreba în ce proporție înfruntarea dintre „școala nouă" și „școala veche" (= N. Iorga) mai reprezintă un aspect al luptei dintre *logos* și *ethos*...

Publicarea primului grupaj de mărturii documentare despre „școala nouă" de istorie[10] a pus deja în evidență faptul că istoria acesteia nu se poate scrie (ca, de altfel, a oricărei mișcări culturale similare) fără cunoașterea legăturilor dintre protagoniștii ei. Textele (mai mult sau mai puțin) programatice, cu „solemne recomandații de metodă" (cum spune Iorga într-una din notele sale din „Revista Istorică"[11] ori paginile operelor nu dezvăluie întotdeauna — uneori nici nu lasă să se întrevadă — simțămintele celor care le-au scris și în lumina cărora rîndurile încredințate tiparului își capătă adevăratele valențe, adevăratele sensuri.

Cu cel de-al doilea grupaj, încercăm să facem încă un pas pe această cale, în speranța de a ușura aflarea unor răspunsuri la întrebările formulate. Începe să se întrevadă mai limpede, în stadiul actual al cunoștințelor, cum s-a alcătuit „strategia" grupului de la „Revista Istorică Română" și cine a fost, acolo, „marele strateg". Dar, nu mai puțin, strategia „școlii vechi" — recte, a lui N. Iorga — începe să apară și ea, cred, mai limpede și e o întrebare dacă nu a existat și din partea lui Iorga intenția de a încerca o dezintegrare a grupului de la „Revista Istorică Română"[12]; propunerea lui Panaitescu pentru un loc de membru corespondent al Academiei Române în 1934 și a lui Brătianu ca membru activ în anul următor — *după ce în 1933 se opusese cu vehemență la alegerea lui Giurescu tot ca membru corespondent* — ar putea fi interpretate în acest sens. De altfel, trebuie spus că cei trei fruntași ai „școlii noi" au fost tratați în chip diferit de Iorga. Dacă atitudinea față de C. C. Giurescu a fost tranșantă și definitivă, altfel au stat lucrurile în privința celorlalți doi. Anul 1936 a adus, însă, o înăsprire și a relațiilor cu aceștia, marcînd, dealtminteri, cota cea mai înaltă a întregii înfruntări.

Se obținuse, cu multă străduință — și nu fără amenințarea lui Iorga de a retrage România din Comitetul internațional al științelor istorice[13] — ca acest Comitet să se întrunească la București în aprilie 1936. În ajun, însă, spre sfîrșitul lui martie 1936, un motiv nou se adăugase la întreaga supărare a lui Iorga; banchetul dat la Athénée-Palace pentru a sărbători noua ediție a *Istoriei Românilor* de C. C. Giurescu[14]. La 30 martie 1936, Iorga trimitea lui G. Oprescu, secretarul general al Comitetului Istoricilor Români, următoarea scrisoare[15]:

Scumpe D[omnu]le Oprescu,

Te rog să comunici membrilor comitetului că, fiindu-mi imposibil să primesc pe oaspeții străini alături de dd. Gh. Brătianu și P. P. Panaitescu[16], *glorificatorii insultătorului meu celui mai grosolan, trebuie să aviseze, adunîndu-se cît mai degrabă la o altă alcătuire a Comitetului istoricilor români.*

Primește, te rog, scumpe d[omnu]le Oprescu, asigurarea prieteniei mele.

N. Iorga

---

[9] Cf. Ștefan S. Gorovei, *Pe marginea unor corespondențe*, în „Cronica" (Iași), an. XX, nr. 12 (999) din 22.III.1985, p. 2.

[10] În *AIIAI*, XXII/1, 1985, p. 335—376.

[11] În *RI*, 10—12 XXII, 1936, p. 364 (v. *infra*, p. 396, n. 7).

[12] V. și Constantin C. Giurescu, *Pentru „vechea școală" de istorie*, p. 45.

[13] N. Iorga, *Memorii*, VII, p. 234: „La conséquence en serait que la Roumanie, plus d'une fois méprisée et offensée, se retirera du Comité international des sciences historiques" (scrisoare către M. Lhéritier); cf. și p. 237, 241, 246, 248, 251 („Adunarea Comitetului de istorie va avea loc de Paști în 1936. E o mare satisfacție pentru mine").

[14] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 42; Bazil Munteanu, *Corespondențe*, Paris, 1979, p. 576 (scrisoare de la Gr. Nandriș).

[15] Am copiat această scrisoare acum cîțiva ani, într-o expoziție omagială G. Oprescu, la Biblioteca Academiei Române; ea datează exact episodul banchetului, ca și scrisoarea lui Nandriș, citată în nota precedentă. În *Amintirile* sale, C. C. Giurescu pare a plasa acest eveniment în decembrie 1935 (p. 323—324).

[16] Cuvintele „P. P. Panaitescu" sînt adăugate între rînduri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evident, nu s-a procedat „la o altă alcătuire a Comitetului" şi întrunirea proiectată a avut loc la 13—16 aprilie [17]. Dar, abia încheiată adunarea, în această atmosferă încinsă a apărut monografia lui P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul* [18]. La 30 aprilie, conflictul cu Comitetul Istoricilor Români părea definitiv, Iorga ameninţînd cu părăsirea preşedinţiei [19], anunţată oficial la Adunarea Generală din 26 mai 1936 [20], fără a fi, însă, pusă în aplicare. Paralel, Iorga începuse campania contra cărţii lui Panaitescu [21]. O încercare de a antrena pe cei doi istorici în faţa justiţiei s-a produs în mai 1936 — şi putem bănui elementul de „scandal" : profesorul chemind la judecată pe fostul său student... — fiind oprită (cum se vede din actele publicate acum) chiar de N. Iorga, în iunie 1937. În acelaşi an, înfiinţîndu-se *Institutul pentru studiul istoriei universale*, Panaitescu devine *membru de drept*, fapt care i-a fost anunţat printr-o scrisoare semnată de Iorga însuşi [22].

Cît priveşte raporturile cu Gh. I. Brătianu, e suficient de spus că sinuozitatea lor nu a împiedicat pe contemporani să recunoască în Brătianu pe adevăratul, unicul succesor *integral* al lui Iorga : „*N. Iorga a fost răpus* — va spune Al. Lapedatu în cuvîntul de răspuns la discursul de recepţie al lui Brătianu — *dumitale ţi-a revenit glorioasa lui succesiune — şi la Universitate* [23], *şi la Institutul de istorie universală şi aici, la noi, la Academie*" [24]. Cum a îngrijit Brătianu această moştenire şi la ce înălţime a dus-o într-un interval scurt, omagiind necontenit memoria predecesorului său [25] — se ştie.

Cît priveşte dezintegrarea grupului de la „Revista Istorică Română", am afirmat şi alteori că ea s-a datorat în primul rînd destrămării solidarităţii politice, în condiţiile anilor 1938—1940 [26]. Scrisoarea lui Gh. I. Brătianu din 22 decembrie 1938 [27] e revelatoare în acest sens. Demersul lui Brătianu — care s-a retras atunci din Comitetul de Direcţie al „Revistei Istorice Române" — se înţelege şi mai bine (cunoscătorii perioadei vor sesiza nuanţele) prin scrisoarea [28] pe care N. Cartojan a adresat-o lui C. C. Giurescu o săptămînă mai tîrziu, la 29 decembrie 1938 :

Dragă domnule Giurescu,

Sunt încă sub impresia neplăcută pe care am avut-o, văzînd în ziare că semnătura pe care eu am dat-o, alături de colegii mei de Universitate, pentru adeziunea la „Frontul renaşterii naţionale", în loc să se menţie într-o demnă atitudine academică, a fost despărţită de textul fixat de noi şi transpusă pe o listă cu caracter politic : „fruntaşii partidului...".

Am înţeles, fiindcă nu m-am putut împăca niciodată cu spiritul şi metodele vechilor partide, în care prima electoralul, să afirm, mai ales în actualele împrejurări externe, necesitatea unei puternice solidarităţi a neamului în jurul tronului şi a ideii de reconstrucţie şi organizaţie ; dar m-am înţeles să se dea adeziunei noastre un caracter politic de emigrare dintr-un partid, care de fapt fusese desfiinţat prin noua constituţie şi în care, după cum ştiţi, n-am activat. Dacă aş fi bănuit că lucrurile vor lua această întorsătură, nu aş fi dat

---

[17] N. Iorga, *op. cit.*, p. 329—330 ; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 42.

[18] Cf. însemnarea din *Memorii* (VII, p. 332) la 21 aprilie 1936 : „Panaitescu, care-mi opune o nouă istorie a lui Mihai Viteazul".

[19] N. Iorga, *op. cit.*, p. 334.

[20] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 45.

[21] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 513—514.

[22] Pentru alte aspecte ale acestor relaţii — *ibidem*, p. 514. Cu privire la arborarea doliului la asasinarea lui N. Iorga, v. acum şi mărturia lui Alexandru Balaci, *Cuvînt despre autor*, la Alexandru Marcu, *Valoarea artei în Renaştere*, Bucureşti, 1984, p. 8 ; mărturia lui Pericle Martinescu a fost reprodusă şi în volumul *Umbre pe pînza vremii*, Bucureşti, 1985, p. 78.

[23] Unde fusese chemat înainte de pensionarea lui N. Iorga.

[24] Al. Lapedatu, *Scrieri alese*, Cluj-Napoca, 1985, p. 112.

[25] Cf. Valeriu Râpeanu, *Gheorghe I. Brătianu*, în *Cultură şi istorie*, II, Bucureşti, 1981, p. 166—170.

[26] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 517 ; *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare* (I), p. 338 (şi n. 26).

[27] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 517, n. 209 ; *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare* (I), p. 359.

[28] Copie dactilografiată în arhiva P. P. Panaitescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnătura, ci aş fi aşteptat un alt prilej, în care adeziunea mea ar fi păstrat caracterul pe care l-am vroit.

Procedarea care a schimbat sensul aderării mele mi-a pricinuit o adîncă mîhnire, cu atît mai mare cu cît nici măcar nu mi s-a cerut consimţămîntul şi fiindcă adevăratele prietenii nu se pot întemeia decît pe sinceritate şi loialitate, am ţinut să-ţi aduc la cunoştinţă mîhnirea mea pe această cale.

N. Cartojan

Acestea sînt, aşadar, acele „împrejurări recente" invocate de Brătianu în scrisoarea din 22 decembrie 1938 şi provocate de crearea la 16 decembrie a Frontului Renaşterii Naţionale. Din Comitetul de Direcţie al tomului VIII (1938) al „Revistei Istorice Române", *apărut — întîrzierea se explică, oare, prin aceste întîmplări? — abia în 1939*[29], lipsesc, în adevăr, cei doi: Gh. I. Brătianu şi N. Cartojan...

•

Organizarea noului grupaj de mărturii documentare, deosebită de a celui dintîi, a fost impusă de materialul comunicat de colaboratori, nemaiputîndu-se menţine individualitatea contribuţiilor. Am optat, de aceea, pentru alcătuirea a două „dosare" cu materiale privind pe doi dintre fruntaşii „şcolii noi": P. P. Panaitescu şi Gh. I. Brătianu[30]. La grupul compact de scrisori adresate de primul lui N. Georgescu-Tistu, s-au adăugat cîteva noi epistole către N. Iorga, altele către I. C. Filitti, cîteva acte de studii şi, din arhiva lui P. P. Panaitescu, un grup de mărturii privind relaţiile cu Iorga în perioada 1931—1940. „Dosarul" Brătianu conţine scrisori ale acestuia către I. C. Filitti, Sabina Cantacuzino, dr. C. Angelescu, N. Iorga şi cîteva acte de studii. Tot ceea ce se publică din corespondenţa lui N. Iorga, de la Biblioteca Academiei, precum şi din actele privind Şcoala Română de la Fontenay-aux-Roses reprezintă contribuţia lui **Petre Ţurlea**; scrisorile lui Panaitescu către Georgescu-Tistu şi ale lui Brătianu către Filitti, Sabina Cantacuzino şi dr. Angelescu, precum şi actele de studii aflate la Arhivele Statului din Iaşi au fost culese de **Lucian Nastasă**, Scrisorile lui Panaitescu către Filitti au fost comunicate, simultan, de ambii colaboratori.

Reînnoind apelul către deţinătorii de asemenea mărturii, ţin să mulţumesc în chip deosebit celor care au răspuns deja: profesorului **Const. A. Stoide**, care mi-a îngăduit consultarea şi publicarea scrisorilor din *Anexă*, lui **Andrei Pippidi**, care mi-a încredinţat cele două citaţii în procesul Panaitescu—Iorga şi lui **Adrian A. Rusu**, **pentru scrisoarea** de adolescenţă a lui Gh. I. Brătianu.

Ştefan S. Gorovei

[29] Paul Cernovodeanu, *„Revista Istorică Română". 1931—1947. Bibliografie critică*, Bucureşti, 1977, p. 29.

[30] Un „dosar" identic este în pregătire şi pentru C. C. Giurescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOSAR P. P. PANAITESCU

1. P. P. Panaitescu către N. Georgescu-Tistu

Dintre istoricii grupați în jurul „Revistei Istorice Române", P. P. Panaitescu s-a bucurat deja, pînă acum, de unele prezentări datorate lui Dan Zamfirescu [1] și Ștefan S. Gorovei [2] precum și de publicarea unor fragmente de jurnal și a unei părți din corespondența sa [3], veritabile etape în realizarea unei monografii. În acest context, considerăm oportună publicarea unui lot de scrisori adresate lui N. Georgescu-Tistu [4].

Strînsele relații dintre cei doi datează din anii specializării acestora la Fontenay-aux-Roses, ca membri ai Școlii Române de aici (1924—1926) [5]. De N. Georgescu-Tistu, Panaitescu auzise încă din anii studiilor sale la Cracovia cînd, cel dintîi, semnase „o mică recenzie" în „Dacoromania" despre „eminentul studiu" al lui P. P. Panaitescu, *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu* apărut în „Convorbiri Literare" (LII, 1920; LIII, 1921; LIV, 1922) [6].

Format la „școala" lui Sextil Pușcariu [7] și sprijinit în mod constant de acesta, N. Georgescu-Tistu (1894—1972) își îndreaptă de timpuriu preocupările în direcția studiilor de bibliografie și bibliologie, publicînd din 1922, împreună cu Ion Breazu, bibliografii în „Dacoromania" la *Revista periodicelor* [8]. După moartea lui Al. Sadi-Ionescu, Georgescu-Tistu revine la București, preluînd la Școala superioară de arhivistică cursul de biblioteconomie și bibliografie pe care îl va deschide la 22 ianuarie 1929 cu *Studiul și organizarea cărții* [9]. Conferențiar la Facultatea de litere din București, specialitatea bibliologie (1938—1959), N. Georgescu-Tistu va desăvîrși școala bibliologică română, formînd numeroase cadre pentru

---

[1] Dan Zamfirescu, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, 1981, p. 216—221; 221—230.

[2] Ștefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluții*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 499—523.

[3] *P. P. Panaitescu în lumina scrisorilor din tinerețe*, București, 1970; P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal (1921—1927)*, Cluj, 1974 (ambele apărute sub îngrijirea soției autorului, Silvia Panaitescu); Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Nastasă, *„Școala nouă" de istorie. Mărturii documentare* (I), în *AIIAI*, XXII/1, 1985, p. 352—356 (Petre Țurlea), p. 357—366 (Ștefan S. Gorovei); restituiri documentare, mai vezi: Ștefan S. Gorovei, *Un mare istoric despre romanul unui mare scriitor*, în *Almanah Convorbiri Literare 1985*, p. 65—67.

[4] *Prof. dr. doc. N. Georgescu-Tistu, Bibliografia scrierilor, 1914—1969*, București, 1969, 33 p.; Dumitru Bălăeț, *N. Georgescu-Tistu și zăbava cărților*, introducere la N. Georgescu-Tistu, *Cartea și bibliotecile*, București, 1972, p. 5—41, precum și fragmentele autobiografice din această lucrare: *Din frămîntările de început ale bibliologiei române* (p. 267—271); Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1972, p. 162—165.

[5] Vezi și *N. Iorga, Corespondență*, I, ed. Ecaterina Vaum, București, 1984, p. 27 (nr. 11); *Documente literare*, I, ed. Gh. Cardaș, București, 1971, p. 165, 190.

[6] P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal*, p. 108.

[7] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 126—127; N. Georgescu-Tistu, *Din frămîntările de început ale bibliologiei române*, în *op. cit.*, p. 268; Sextil Pușcariu, *Memorii*, ed. Magdalena Vulpe, București, 1978, p. 543, 777.

[8] „Dacoromania", 1922, p. 853—881; 1924, p. 986—1075; 1929, p. 801—879.

[9] Apărut sub formă de broșură în același an: 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest domeniu de activitate ştiinţifică, înfiinţînd, totodată, un buletin bibliologic, „Scriptum", remarcabil prin calitate şi varietate [10].

Prietenia cu P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu [11], N. Cartojan ş.a., aflaţi în Comitetul de direcţie al „Revistei Istorice Române", i-a oferit posibilitatea de a colabora la această publicaţie cu cîteva recenzii asupra unor lucrări, ca aceea a lui I. Crăciun, *Bibliografii româneşti apărute între 1930 şi 1935. Note şi recenzii* [12], în care critică metoda bibliografică adoptată de autor [13], sau a lui I. Lupu, *Problema cataloagelor pentru bibliotecile noastre ştiinţifice* [14], ca replică [15] la observaţiile aduse lucrării lui Georgescu-Tistu, *Cataloagele de bibliotecă, o problemă tehnică şi culturală.*

Reproducem mai jos textele a 23 de scrisori, părţi poştale şi de vizită aflate la Biblioteca Centrală de Stat, secţia manuscrise, în speranţa că vor contribui la o mai bună cunoaştere a vieţii şi activităţii celor două personalităţi ce au ilustrat cultura românească.

Lucian Nastasă

1

Treboul, 7 iulie
(cu creionul :) 1926

Dragă Tistule,

De ieri dimineaţă ne-am instalat la un hotel-pensiune pe plajă. Vederea e foarte frumoasă, avem o pădure de pini şi o plaje la marginea mării. Vremea e admirabilă, de două zile soare şi cer fără nori. Preţul pensiunii e de 27 fr[anci] pe zi. Fiind cam scump, ne mutăm marţi la Douarnenez, unde am găsit o pensiune în oraş cu 18 fr[anci] pe zi. Am venit aici cu rapidul 8.35 seara sosirea 9 a.m. Bilet dus-întors valabil o lună (cu posibilitatea de prelungire) 153 fr[anci]. Adresa mea pînă marţi: *Hôtel des Salles Blancs a Treboul, par Douarnenez (Finisterre).* După aceea îmi poţi scrie poste restante Douarnenez.

BCS, ms. 26868 Kico

2

Douarnenez, 15 iulie [1926]

Dragă Tistule,

Ne-am instalat în noua pensiune din Douarnenez. Iată a [...] ce-ţi pot da. Costul 18 [franci.] Camerele curate, masa foarte [bine] preparată. Însă fiind oraş aerul nu e aşa de bun ca pe o plajă, plajele sînt cam la vro 2—3 kilometri distanţă (1/2 oră). De asemenea este cam zgomot şi lumea din hotel cam dezagreabilă (funcţionari din port, şi alţi tipi nu prea eleganţi — însă graţie prezenţei celor două dudui a luat un aspect graţios). Noi vom sta cîtva timp aci, apoi ne vom muta aiurea, dacă mai găsim ceva în aceleaşi condiţiuni în alt loc mai plăcut. Altfel oraşul este foarte pitoresc şi animat.

Ieri am făcut o frumoasă excursie cu vaporul la Morgat, am vizitat peşteri admirabile. Vremea foarte frumoasă, cam prea caldă.

Ce mai veşti de la Băncilă ? [16]

Salutări la toţi colegii

Cu drag,
Kico

Hotel Jean Bart. Rue Jean Bart.
Douarnenez (Finisterre)

BCS, ms. 26869

[10] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 147—148.

[11] În acest sens, vezi corespondenţa aflată la BCS (ms. 26730—26735, 6 ianuarie 1926—22 octombrie 1927).

[12] Extras din *AIINC*, VI, 1936, 29 p.

[13] In *RIR*, VII, 1937, fasc. III—IV, p. 401—411.

[14] Apărut în „Convorbiri Literare", LXXI, 1938, p. 400—415.

[15] *RIR*, IX, 1939, p. 341—344.

[16] Filozoful Vasile Băncilă, coleg la Fontenay-aux-Roses.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3

București, 19 septembrie 1926

Dragă Tistule,

Sînt în București de Marți, am călătorit bine și fără peripeții, afară de cele din gare de l'Est. Eram atît de zăpăcit și de turburat de încurcătura de acolo cu locurile noastre ocupate, încît nici n-am putut sta de vorbă cu cei cari au avut amabilitatea să mă însoțească la gară. De aceea te rog să mă scuzi precum și Pop și Bănățeanu [17], cari mi-au fost de un mare ajutor. Mai sînt dator cu scuze și lui Băjenaru [18], de la care n-am putut să-mi iau rămas bun. Dimineața, cînd am plecat din Fontenay, Ianculescu [19] mă aștepta cu automobilul și eu nu eram încă gata, așa că în ultimul moment nu am mai putut trece pe la el sus.

Aici este vreme frumoasă, cald, praf și țigănie. Am văzut pe Muți Mănescu [20] care-ți trimite salutări. El e foarte ocupat cu afacerile moșiei, speră să termine însă în curînd și să poată pleca în Grecia și apoi la Paris.

De Ștefănescu [21] am aflat că a renunțat la excursia în Grecia. El este acum la Agapia.

L-am văzut de asemenea pe Giurescu, care este bine. Și-a tipărit acum lecția de deschidere a cursului său [22].

Ieri am fost la Vălenii de Munte. L-am găsit pe Iorga foarte aferat și preocupat de chestii politice. Chiar în seara ceia a plecat la Cluj să asiste la înmormîntarea lui Vasile Bogrea [23] împreună cu Cusin [24]. Cred că ați aflat de moartea lui Bogrea la Viena în urma unei operații. Acum a fost transportat la Cluj, unde va fi îngropat azi.

Cu Iorga cu greu am putut vorbi ceva interesant. Mi-a spus că la Fontenay a numit în locul meu pe Dorin Popescu, asistentul lui Pârvan, iar în locul tău pe un tip de la Cluj, a cărui nume îmi scapă. Era vorba să fie numit și Băjenaru [25] de la Iași, însă aflînd că e însurat, Iorga i-a spus că nu poate sta cu soția la școală [26]. El făcuse o cerere să fie admis ca membru fără obligația de a sta în școală, nici de a lua masa acolo. La refuzul lui Iorga, i-a răspuns cu o „scrisoare de injurii", anunțîndu-l că-l va da în judecată. Așa că lucrurile s-au stricat. Cardaș se pare că a renunțat, obținînd un ajutor de la prințul Brîncoveanu. De alți membri n-a fost vorba.

Băncilă [27] i-a scris lui Iorga cerînd să vie deocamdată numai două luni la școală înainte de Crăciun, ceia ce i s-a admis. Mi-a scris și mie din Brăila că ai lui s-au făcut sănătoși și că va pleca în curînd spre Paris.

Mélanges-ul abea zilele acestea va începe să fie culeș; eu mi-am luat lucrarea înapoi, spre a mai adăuga cîte ceva din fișele pe cari le lăsasem la București [28].

Iorga era cam rău dispus și preocupat, cred de politică, și de aceea nu m-a întrebat de nimeni și de nimic. Se vorbește că ardelenii, precum și Argetoianu vor face o înțelegere cu țărăniștii și Iorga va rămîne pe dinafară.

---

[17] Lingvistul Sever Pop și orientalistul Vlad Bănățeanu, deasemeni membri ai Școlii române de la Fontenay-aux-Roses.

[18] Pictorul Dan Băjenaru, coleg la Fontenay-aux-Roses: în 1927 va debuta la Salonul de toamnă din Paris.

[19] Victor Ianculescu, subdirectorul Școlii române.

[20] Nicolae Mănescu, fost coleg de facultate al lui P. P. Panaitescu.

[21] Profesorul I. D. Ștefănescu, cel „care a clădit o parte din sufletul meu și-mi pare cea mai de preț" (P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal*, p. 10).

[22] C. C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, București, 1926 și în *RI*, 1926, nr. 7—8, p. 137—185 (Vezi și C. C. Giurescu, *Amintiri*, I, București, 1976, p. 210).

[23] Vasile Bogrea, lingvist de mare cultură, unul dintre cei mai devotați prieteni ai lui N. Iorga.

[24] Al. Cusin, redactor la „Neamul Românesc".

[25] Neculai Bejenaru (?), elev și mai apoi asistent al lui Ilie Minea.

[26] În aceiași situație se afla și N. Georgescu-Tistu; vezi și C. C. Giurescu, *Amintiri*, p. 187—188.

[27] Vasile Băncilă.

[28] Este vorba de lucrarea lui Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés Roumaines*, tipărită în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, V, 1926, 95 p. (pentru aceasta vezi și scrisoarea adresată lui N. Iorga la 30 septembrie 1926 în: Ștefan S. Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 354).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am văzut deasemenea pe domnişoara Grigorescu-Mutu [29]. Mi-a spus că a fost numită profesoară la Buftea, că are un atelier în Parcul Carol şi că speră să vie în curînd la Paris, dacă cumva nu se va mărita. La Văleni am văzut pe domnişoara Brătescu-Bîlul, care s-a îngrăşat foarte mult şi e profesoară la şcoala de misionare.

Am impresia că mi s-a trimis la Paris Anuarul Institutului de Istorie din Cluj. Spune te rog, d[oam]nei Carteron [30] să mi-l trimită aici, şi dacă ar trebui să plătească ceva pentru transport voi aranja cu ea.

Am călătorit cu Fortuneştii pînă la Arad, au fost tot timpul foarte amabili cu noi şi ne-au fost chiar un moment dat de mare ajutor.

Cît mă priveşte, am început „lupta" pentru a-mi crea o situaţie, lucrurile se anunţă foarte bine, dar trebuiesc multe alergături şi răbdare [31].

Cum nu pot scrie tuturor colegilor în parte, comunică-le, te rog, cele ce i-ar putea interesa din scrisoarea mea şi multe salutări. Lui Raşcu [32] îi voi cerceta în curînd cărţile de cari m-a rugat, îi voi scrie cu această ocazie.

Scuză-mi te rog această scrisoare aşa de dezordonată, demnă de un istoric (?).

Cu dragoste

BCS. ms. 26870 Kico

4

Bucureşti, 14 octombrie [1926]

Dragă Tistule,

Am fost azi la ministerul de finanţe şi mi s-a spus că pricina întîrzierii valutei tale la Paris este faptul că banii s-au depus aici abea acum o săptămînă (adică pe la 6—7 octombrie). Acum s-a trimis ordinul, aşa că probabil vei primi banii înainte de sosirea acestei scrisori.

De certificat n-a fost nevoie.

Afacerile mele continuă să meargă destul de bine. Consiliul profesoral al facultăţii de litere a votat crearea unei conferinţe de Istoria Slavilor în legătură cu istoria română pentru subsemnatul. Greutatea stă însă în trecerea ei în buget. Iorga, care soseşte mîine de la Văleni, mi-a promis că va interveni în acest sens pe lîngă guvern (cu care este acum în tandreţe) [33].

După multe alergături am obţinut să se constituie comisia pentru examenul de docenţă (Iorga, Bianu, Cancel, Murnu), dar va mai fi întîrziere pînă ce ceilalţi membri vor fi designaţi de universităţile din Cluj, Iaşi şi Cernăuţi: Probabil că nu va avea loc decît pe la 15 Noiembrie.

Iorga va veni anul acesta la Paris în decembrie se zice, va ţine întîi conferinţe la Roma.

Eu deocamdată am luat nişte ore la un liceu, cum este aproape de mine şi sînt toate 11 ore în trei după amiezi, îmi convine. Liceul e nou înfiinţat pe prelungirea Dorobanţi şi se va numi Mihai Eminescu [34], funcţionează de o lună. Director e Victor Papacostea [35], între profesori e Alexandru Claudian [36], Petre Haneş [37] etc.

---

[29] Maria Grigorescu, membră a Şcolii române din Fontenay-aux-Roses, trimisă la Belearte în 1923 (cf. C. C. Giurescu, *Amintiri*, p. 164).

[30] Îngrijitoarea de la Şcoala Română.

[31] Panaitescu se referă la obţinerea unei catedre universitare în Bucureşti, cu toate că nu lipseau ofertele nici la Iaşi, în acest sens, vezi P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal*, p. 121; Ştefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii*, p. 506.

[32] Poetul I. M. Raşcu.

[33] Guvernul generalului Al. Averescu (30 martie 1926 — 4 iunie 1927).

[34] Va activa la acest liceu pînă la 1 septembrie 1927 (cf. Ştefan S. Gorovei, *loc. cit.*).

[35] Victor Papacostea (1900—1962), va deveni mai tîrziu profesor la Facultatea de Litere din Bucureşti, fondator şi director al Institutului de studii şi cercetări balcanice. Va face parte, începînd cu 1936, din comitetul de direcţie al „Revistei Istorice Române". A întemeiat şi condus revista „Balcania".

[36] Al. Claudian (1898—1962), sociolog; din 1941, profesor universitar la catedra de sociologie şi etică din Iaşi.

[37] P. Haneş (1879—1966), profesor, istoric literar şi editor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Muţi [38] şi-a deschis un atelier de sculptură în parcul Carol, este acum şi profesoară de desemn la Buftea.

Pe aici e foarte frumos şi cald o toamnă admirabilă cum numai la noi poate fi.

Cu drag

Kico

Salutări la toţi colegii.

BCS, ms. 26871.

5

Bucureşti, 17 februarie 1927

Dragă Tistule,

Nu ţi-am răspuns pînă acum la scrisoare, pentru că făceam planul să vin să te surprind la Cluj. Aveam intenţia să viu să stau două zile acolo, să mai cunosc şi lumea universitară, etc. Din nefericire nu am putut pune planul în execuţie şi diferite obligaţii mă silesc să-l amîn la calendele greceşti.

Am primit pe Picot pe care l-am citit şi-ţi mulţumesc mult [39]. E o ediţie elegantă şi scrisorile conţin multe lucruri interesante. Cred că aprecierea aşa de aspră despre Kogălniceanu pornea din inspiraţia viitorului rege Carol, care vedea în el omul lui Cuza.

Eu mi-am deschis cursul cu o lecţie despre „Ioan Bogdan" [40], care a ieşit destul de bine. Am fost prezentat studenţilor de Pârvan, care a ţinut un mic logos melancolic (pentru el) şi amical. Era lume foarte multă, o mulţime de profesori ai facultăţii.

Acum ţin un curs despre influenţa civilizaţiei polone şi ruse asupra noastră.[41]. Deşi cursul meu e facultativ, văd că am auditor foarte numeros şi la lecţia doua (80 fete). De săptămîna viitoare încep şi o oră de seminar.

Am transmis Sylviei cele ce-mi spui. Avem nişte intenţii grave [42], însă am aflat cu mirare că postul Paştelui începe peste trei săptămîni şi că în timpul lui nu e nimic de făcut. În consecinţă e probabil şi posibil că evenimentul fericit va avea loc în Duminica Tomei (1 mai).

Tu ce mai faci? Cînd îţi dai doctoratul?

Aştept cu nerăbdare extrasele şi mai ales „Dacoromania" [43], căci aud că s-a publicat o recenzie de V. Bogrea despre scrierea mea „Influenţa Polonă" [44], etc.

Cu dragoste

Kico

BCS. ms. 26873

---

[38] Cf. *supra*, n. 29.

[39] Este vorba de lucrarea lui N. Georgescu-Tistu, *Correspondence d'un sécrétaire princier en Roumanie : Emile Picot* care împreună cu *Emile Picot et ses travaux rélatifs aux Roumains* — ambele publicate în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1927 şi respectiv 1925 — vor servi la susţinerea examenului de doctorat al lui N. Georgescu-Tistu, la Cluj, în 1927. Aceste două lucrări vor apare în volum la tipografia din Văleni de Munte. (Tot în aceiaşi lună va primi cartea şi C. C. Giurescu care constată, „la prima aruncătură de ochi, că aspectul e foarte îngrijit, aproape elegant. Bine că ai izbutit să obţii de la Văleni un asemenea rezultat" — *BCS*, ms. 26733).

[40] *Ioan Bogdan şi studiile de istorie slavă la români*, lecţie inaugurală ţinută la 10 februarie 1927 şi publicată apoi în *BCIR*, VI, 1928, p. 1—32 (vezi şi P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal*, p. 154).

[41] Pentru cursurile ţinute de Panaitescu, vezi Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 507, n. 98.

[42] Este vorba de căsătoria lui P. P. Panaitescu.

[43] Se referă la recenziile semnate de el în *Dacoromania*, IV, 1926, p. 1238—1251.

[44] P. P. Panaitescu, *Influienţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în *ARMSI*, s. III, t. IV, mem. 4, 1925, 226 p.; recenzia lui V. Bogrea în *Dacoromania*, IV, 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6

Bucureşti, 15 martie [1927]

Dragă Tistule,

Te felicit din toată inima pentru trecerea doctoratului[45] şi-ţi urez, la mai mare. Îmi pare rău că ţi se fac greutăţi pentru ocuparea postului de director al Bibliotecii Universitare din Cluj[46], pentru Conferinţă o să-ţi trebuiască multe alergături, o ştiu din experienţă.

Broşurile le-am primit şi-ţi mulţumesc, zilele acestea îţi voi trimite şi ţie una, precum şi profesorilor din Cluj. Aştept cu nerăbdare şi „Dacoromania", dacă se poate ar fi bine să-mi trimite-ţi ambele volume din anul IV.

Îmi pare bine să te văd în Bucureşti în timpul vacanţelor şi mai ales la nuntă, care după toate probabilităţile va avea loc în Duminica Tomei. În primele zile ale vacanţei nu voi fi însă în Bucureşti, căci plec la Congresul de Bizantinologie de la Belgrad[47], de la care mă întorc abea două zile înainte de Paşte.

Am văzut şi eu în ziare arestarea lui Bogdan, însă nu ştiu alte amănunte. Dacă Murăraşu ţi-a scris ceva mai mult în această chestie, decît este în ziare, comunică-mi, te rog şi mie. De altfel am scris şi eu colegilor la Paris. Fratele meu cel mic a fost trimis de curînd la Paris de o bancă unde lucrează şi a fost ales casier al societăţii studenţilor români (nuanţă Ianculescu)[48]. De curînd ne-a scris (înainte de arestarea lui Bogdan) că Bogdan nu isbutea să justifice întrebuinţarea unor bani ai societăţii şi că a fost silit să demisioneze.

Eu sînt foarte ocupat cu cursul, a cărui preparare îmi ia foarte multă vreme, în schimb am mulţumirea că sînt audiat de foarte mult popor.

Vlădescu[49] a fost numit şi el conferenţiar, prin stăruinţa lui Pârvan, care a profitat de lipsa lui Iorga. Azi îşi deschide cursul. Vreau să văd capul lui Iorga, care soseşte mîine.

Sărutări de mîini doamnei.

Cu dragoste, la revedere

Kico

BCS. ms. 26875.

Bucureşti, 13 septembrie 1927

7

Dragă Tistule,

Zilele astea am sosit din frumoasa călătorie ce am făcut în Italia. În Florenţa, pe care o cunoşti[50], am stat peste trei săptămîni, vizitînd muzee şi monumente de artă. De acolo am făcut o călătorie mai lungă împreună cu nişte membri ai şcolii române din Roma. Astfel am văzut cele mai interesante oraşe medievale din Toscana şi Umbria: Pisa, Siena, San Gimigniano, Perugia şi Assisi. În special aceasta din urmă păstrează toată poezia mistică a sfîntului Francesco iubitorul naturii şi al animalelor. La întoarcere am stat mai

---

[45] Cf. *supra*, n. 39 (vezi şi N. Georgescu-Tistu, *Cartea şi bibliotecile*, p. 334—335).

[46] După întoarcerea din străinătate, Georgescu-Tistu urma să ocupe postul de director al Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj, însă „planul a eşuat din cauza unui ministru atotputernic care a ţinut să-şi plaseze protejatul în acest post". El a apelat la fostul său profesor, I. Bianu, director al Bibliotecii Academiei şi decan al Facultăţii de litere din Bucureşti, care-i va oferi conducerea bibliotecii acestei facultăţi. (Cf. N. Georgescu-Tistu, *Din frămîntările de început ale bibliologiei române*, în *op. cit.*, p. 268—269).

[47] Cel de-al doilea Congres de Bizantinologie (aprilie 1927), la care au mai participat N. Bănescu, Gh. Balş, C. Marinescu, N. Iorga, N. Popescu, arh. P. Antonescu, Gh. I. Brătianu (cf. N. Iorga, *Memorii*, V, f.a., p. 202; idem, *O viaţă de om aşa cum a fost*, ed. Valeriu şi Sanda Râpeanu, Bucureşti, 1976, p. 689—690).

[48] Victor Ianculescu, subdirectorul Şcolii române din Franţa.

[49] Ion Vlădescu, asistent din 1923 şi, din 1927, conferenţiar de istoria românilor. El este editorul *Istoriei românilor din Dacia Traiană* a lui A. D. Xenopol. (Vezi şi *N. Iorga. Corespondenţă*, I, 1984, p. 27, nr. 12).

[50] N. Georgescu-Tistu fusese într-o călătorie de studii în Italia, unde va cunoaşte modul de lucru din Şcoala de arhivistică de la Florenţa, condusă de Luigi Schiaparelli.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult la Veneţia şi am văzut în apropiere şi Ravena cu splendidele mozaicuri bizantine într-o atmosferă regală de aur vechiu.

Acum întors în Bucureşti am reluat ocupaţiile şcolare şi am început să-mi prepar cursul de anul acesta la Facultate [51]. Văd că lucrezi mereu, am citit un articol al tău în „Societatea de Mîine" şi un rezumat al unei conferinţe ce ai ţinut la Universitatea populară din Văleni [52].

Îţi trimit un pachet de broşuri, un extras din articolul meu scris la Paris pentru „Revue des Études Slaves" [53] şi un articol din Omagiul lui Bianu [54]. Te rog, ca de obicei abuzez de amabilitatea ta, să împarţi şi celorlalţi profesori broşurile, bineînţeles cînd se vor întoarce din vacanţă.

Scrie-mi, te rog ce mai faci, ce planuri ai şi dacă cumva vei trece prin Bucureşti. Sărutări de mîini doamnei. Multe salutări de la Sylvia.

Cu dragoste

Kico

Str[ada] Paris 30 Parcul Bonaparte-Bucureşti.

BCS. ms. 26874 Bucureşti, 27 sept[embrie 1] 927

8

Dragă Tistule,

Am primit cărţile comandate de mine la anticariatul „Ardealul" şi văd că nota e scrisă de mîna ta aşa că-ţi mulţumesc pentru osteneală. Trimit chiar acum un mandat poştal. Îţi mulţumesc deasemenea pentru împărţirea broşurilor mele. Am primit nişte broşuri ale lui Drăgan [55] de unde conchid că le-a primit pe ale mele.

Bianu n-a sosit încă, se complace în plăcerile Italiei. De la Academie mi-au spus că probabil va sosi mîine sau poimîine.

Aş fi încîntat să te avem aici [56]. Sper să te văd zilele astea.

Eu am început şcoala, am luat 8 ore la gimnaziul catolic, pe cari le fac în două dimineţi. În restul timpului prepar cursul pentru facultate. Voi ţine anul acesta şi un curs de limbă polonă.

Pe aici călduri tropicale.

Cu dragoste

Sărutări de mîini doamnei. Salutări de la Sylvia.

Kico

BCS. ms. 26872

9

Bucureşti, 19 octombrie 1927

Dragă Tistule,

Îţi mulţumesc pentru broşura ce mi-ai trimis şi mă bucur de vestea că s-ar putea să ne vedem în curînd. Ar fi bine dacă ai izbuti să te aşezi definitiv în Bucureşti, aici ai avea desigur mult mai multe posibilităţi de lucru şi am forma un mic cerc de prieteni cari ne-am vedea cît mai des. Mă gîndesc să-l putem aduce odată aci pe Băncilă [57], de ce

---

[51] În anul şcolar 1927/1928, P. P. Panaitescu va ţine un curs despre *Influenţa rusă şi polonă asupra vechii culturi române*, (cf. Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 507, n. 98).

[52] N. Georgescu-Tistu, *Opera bibliografică a Ligii Naţiunilor*, în *Buletinul cursurilor de vară*, Vălenii de Munte, 1927, p. 81—86.

[53] P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în *RES*, VI, 1926, fasc. 3—4, p. 245—262.

[54] Idem, *Ştiri noi despre Miron Costin şi familia lui*, extras din *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, „Cultura Naţională", 1927, 8 p.

[55] Nicolae Drăganu (1884—1939), lingvist şi filolog, profesor la Universitatea din Cluj.

[56] Cf. *supra*, n. 46.

[57] Vasile Băncilă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu sîntem noi în posibilitatea de a ne ajuta prietenii ? De asemenea mă gîndesc la Muţi, care se va stabili în Bucureşti la terminarea studiilor.

A propos de prieteni, îţi anunţ că Lambrino [58] a fost numit suplinitor al catedrei lui Pârvan şi că soseşte zilele acestea în Bucureşti (aceasta după propunerea lui Iorga).

Eu sînt destul de ocupat cu prepararea cursului de la facultate pe care vreau să-l am gata înainte de începerea cursurilor (măcar lecţiile pînă la Crăciun). Altfel mai am ceva ore la gimnaziul catolic.

Îmi scrii că prepari recenziile la Dacoromania, cum staţi cu tipărirea, aş avea şi eu vreo trei recenzii însă nu am vreme să le scriu acum, poate peste vreo lună (n-ar fi prea tîrziu ?).

Aflu că la Craiova va apare o mare revistă literară în genul şi formatul „Vieţii Româneşti", editată de „Scrisul Românesc" a cărui titlu îl va purta. Director va fi Tomescu [59], şi m-au rugat să colaborez [60].

Sărutări de mîini doamnei. Salutări de la Sylvia.

Cu dragoste
Kico

BCS, ms. 26878

10

Bucureşti, 19 decembrie 1927

Dragă Tistule,

Cînd am primit acum trei săptămîni scrisoarea ta, aveam intenţia să-ţi răspund imediat, după aceia am aşteptat Sf. Nicolae, ca să te felicit. Dar cum în acea zi nu eram în Bucureşti, nu m-am învrednicit nici atunci să-ţi scriu. De aceia trebuie să-ţi transmit acum aceste felicitări combinate cu cele de Sărbători. Sper că nu eşti prea supărat pe mine. În ultimul timp am avut tot felul de neplăceri şi de belele în special casnice : plecarea servitoarei în ajunul sărbătorilor şi altele de acest fel.

Nu am putut prinde pe Bianu într-un moment favorabil să-i vorbesc de chestia ta. Ştiu însă de la Moisil (care este şi el de obicei la Academie ca director al biroului numismatic) că lucrurile nu merg tocmai bine. Mi-a spus că ştie că Bianu ar vrea să te ia ca ajutor al lui, însă că nu găseşte fondurile necesare. Ar fi bine poate ca acum în vacanţă, cînd eşti mai liber, să vii o zi două la Bucureşti pentru a vorbi cu Bianu. Repartizarea fondului Academiei se face tocmai acum, după cîte ştiu.

Îmi vorbeai de catedra vacantă de Bibliografie la şcoala de arhivari şi bibliotecari [61]. Directorul acestei şcoli este Moisil [62] şi eu predau acolo un curs „isvoare ale istoriei române". Moisil mi-a spus că ar fi încîntat să te aibă la şcoala lui, căci are absolută nevoie de un specialist în această direcţie. Din nefericire, cel puţin pînă acum, o catedră la această şcoală nu reprezintă de loc o situaţie serioasă. Sîntem plătiţi cu diurne numai cîteva luni pe an, cînd se întîmplă, o mie de lei pentru ora lunară. Moisil speră ca în noul buget să poată ajunge la o leafă fixă de 2000 lei ora lunară ; i s-ar fi făcut anume promisiuni pentru noul buget. Catedra mea comportă o oră pe săptămînă, cea de bibliografie însă era de trei sau de patru ore. Chiar dacă prevederile lui Moisil s-ar realiza, ar trebui în orice caz să-ţi aranjezi ceva serios la Academie, socotind aceasta ca ceva subsidiar. În orice caz dacă vii în Bucureşti, putem merge împreună la Moisil, cu care sînt în foarte bune relaţii.

---

[58] Scarlat Lambrino (1891—1964), profesor la catedra de istorie antică şi epigrafie a Universităţii din Bucureşti. A făcut parte din comitetul de direcţie al *Revistei Istorice Române*. Împreună cu P. P. Panaitescu, a fost ales, la 28 mai 1934, membru corespondent al Academiei Române (cf. *AAR, Dezbateri*, LIV, 1933—1934, p. 111—112).

[59] D. Tomescu, critic literar al revistei „Ramuri", adversar al criticii impresioniste. Semna cu pseudonimul Dinu Vultur.

[60] Panaitescu va publica articolul *Nicolae Bălcescu şi istoriografia română*, în „Scrisul românesc", Craiova, I, 1928, p. 35—39.

[61] Rămasă vacantă prin moartea lui Al. Sadi-Ionescu. Georgescu-Tistu va ocupa această catedră din 1928 pînă în 1948 (cf. Dan Simonescu, *Învăţămîntul bibliologic în România*, în *75 de ani de activitate a B.C.U.*, Bucureşti, 1971, p. 48).

[62] Constantin Moisil.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ce mai e cu Dacoromania? Crezi că-ți pot trimite de pe acum un articol intitulat „O scriere necunoscută a lui N[icolae] Bălcescu"? pentru a fi publicată? E o comunicare ce am ținut la comemorarea lui Bălcescu luna trecută. Analizez o scriere necunoscută a lui N[icolae] B[ălcescu], ce am descoperit într-un calendar.

Cu dragoste și-ți urez sărbători fericite.
Sărutări de mîini doamnei.
Kico

BCS, ms. 26877.

11

București, 11 ianuar[ie]
⟨ștampila poștei: 1928⟩

Dragă Tistule,

Am primit telegrama ta și-ți mulțumesc, dar am renunțat să viu săptămîna aceasta în Cluj. Nu am posibilitatea să anunț pe studenți la vreme și trenurile sînt în așa fel așezate că trebuie să stau cel puțin două zile și alta pe drum, ceea ce nici liceul nu-mi îngăduie.

Dacă nu te deranjează și dacă sînt cărțile oarecum aranjate, te-aș ruga să-mi reții ce poți eventual găsi din lista de cărți pe care o anexez la această scrisoare.

Cu multe mulțumiri îți zic la revedere, sper cît de curînd. Sărutări de mîini doamnei.
Kico

⟨dreapta, sus⟩
Îmi aduc aminte că ai notat pentru mine niște numere din Dacoromania, ce-mi lipsesc.

BCS, ms. 26880.

12

București, 26 ianuarie 1928

Dragă Tistule,

Am primit cele două cărți (Erbiceanu și Tocilescu) și-ți mulțumesc foarte mult. Sper că nu te-ai supărat pe mine că n-am putut veni la Cluj și că nu ți-am răspuns telegrafic. Am stat cîtva timp la îndoială și în urmă am văzut că nu pot pleca.

Mă așteptam să te văd aici, cum rămăsese vorba, pe semne că iar te-ai răzgîndit sau s-a ivit vreo complicație la Cluj. Mi-ar părea rău ca în cele din urmă să nu poți să te stabilești în București. Scrie-mi cîteva rînduri ca să știu cum stau lucrurile.

Pe aici nimic nou, mi-am reluat ocupațiile obișnuite după terminarea vacanțelor și în timpul liber mă ocup cu traducerea și adnotarea călătorilor poloni cari au trecut prin țările noastre[63]. Placheta cu articolele lui Bălcescu am terminat-o și va apărea în curînd[64].

Am citit articolul tău din „Societatea de Mîine" privitor la comemorarea lui Bianu. Altceva nimic nou și interesant.

Sărutări de mîini doamnei.

Cu dragoste
Kico

BCS, ms. 26876.

13

⟨mai 1928⟩

Dragă Tistule,

Îmi pare rău că nu m-ai găsit acasă, aș fi vrut să mai stăm de vorbă. Recenziile nu le pot face decît în toamnă (octombrie), căci peste o săptămînă plec în Polonia. Dacă e

[63] *Călători poloni în țările române*, București, 1930.

[64] Nicolae Bălcescu, *Patru studii istorice. Mersul revoluției în istoria românilor; Miron Costin, istoricul Moldovei; Comentarii asupra bătăliei de la Cossovo; Despre starea socială a muncitorilor plugari*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, „Cartea românească", 1928, 62 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prea tîrziu, nu vreau să încurc revista. Cărţile ce vreau să recenzez sînt : I. Minea, D. Cantemir [65], C. C. Giurescu, N. Milescu [66], I. Bărbulescu, Curente literare slave [67], Mary Ştefănescu, Manasses [68].

Cu dragoste,
Kico
Sărutări de mîini doamnei.

BCS, ms. 26893.

14

Bucureşti, 15 septembrie 1928

Dragă Tistule,

Sosind în Bucureşti am găsit scrisoarea ta din Leipzig, bănuiesc însă că acum eşti în Cluj [69]. M-am bucurat aflînd că ai lucrat cu spor, sper că nu te-ai obosit prea mult.

Eu am fost cam prin toată Europa. În iunie, precum ştii, am stat în Polonia, de unde am adus o ladă cu cărţi şi vreo două sute de fotografii de documente de cea mai mare importanţă. Am stat şi vro două săptămîni la Paris, unde am văzut pe colegii noştri şi şcoala [70] şi apoi în Belgia la Bruges. Acolo am fost înştiinţat că sînt delegat la congresul de la Oslo [71], aşa că fără să mă aştept am fost şi în Norvegia.

Congresul a fost foarte interesant şi Românii au avut mult succes, în special d[omnul] Iorga [72]. Am văzut cu această ocazie multe regiuni interesante cu aspecte neaşteptate, în special regiunea lacurilor interioare din Norvegia [73].

Pe aici am dat iarăşi de căldură şi de intrigi. Tu ce mai faci ? Cum ai aranjat situaţia pe anul ce vine ? Dacă vii în Bucureşti nu uita să-mi dai de ştire, ca să putem sta mai mult de vorbă. Aş vrea să ştiu dacă „Dacoromania" e gata şi dacă recenziile propuse de mine astă-primăvară s-au făcut de cineva (Minea [,] D. Cantemir [,] Giurescu, N. Milescu, I. Bărbulescu [,] literatura slavă) [74] Aş fi dispus să le scriu acum, dacă nu e prea tîrziu.

Sărutări de mîini doamnei. Salutări de la soţia mea.

Cu dragoste
Kico Panaitescu
30 str[ada] Paris. Parcul Bonaparte

BCS, ms. 26881.

---

[65] I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Iaşi, 1926, 421 p.

[66] C. C. Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul*, în *ARMSI*, s. III, t. VII, 1927.

[67] I. Bărbulescu, *Curente literare la români în perioada slavonismului cultural*, Bucureşti, 1928, VII+423 p.

[68] Margareta Ştefănescu, *Influenţa cronicarului medio-bulgar a cronicei lui Manasses asupra literaturii româno-slave şi române vechi*, în „Arhiva", XXXIV, 1927, p. 150—186.

[69] În 1928, Georgescu-Tistu fusese la specializare în Germania unde a lucrat sub conducerea lui Heinrich Uhlendahl în biblioteca Deutsche Bücherei din Leipzig.

[70] Şcoala română de la Fontenay-aux-Roses.

[71] Al VI-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Istorice a avut loc la Oslo (14—18 august 1928).

[72] N. Iorga a prezentat comunicarea *L'interpénétration de l'Orient et de l'Occident au Moyen Âge*, în care combate ideea rolului determinant al Islamului în istoria evului mediu, idee susţinută de Henri Pirenne în a V-a secţiune a Congresului. Comunicarea lui Iorga va apare în *BSHAR*, XV, 1928, p. 15—32 ; în acest sens vezi N. Iorga, *Memorii*, V, p. 296—301 ; idem, *O viaţă de om aşa cum a fost*, ed. 1976, p. 720 ; P. P. Panaitescu, *Congresul internaţional de istorie din Oslo*, în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială*, VIII, 1929, p. 497—499 ; Gh. I. Brătianu, *Les divisions chronologiques de l'histoire*, în *BSHAR*, XVII, 1930, 17 p. (extras) ; M. Berza, *N. Iorga istoric al evului mediu*, Bucureşti, 1944, p. 37.

[73] Vezi şi *P. P. Panaitescu, în lumina scrisorilor din tinereţe*, p. 168—173. În această perioadă P. P. Panaitescu îi trimite lui Georgescu-Tistu o carte poştală cu următorul text : „Multe salutări de la congresul istoricilor din Oslo".

[74] Recenziile vor apare în *Dacoromania*, V, 1927—1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

15

București, 13 octombrie 1928

Dragă Tistule,

Fusei azi la cancelaria facultății și secretariatul mi-a comunicat că a trimis la minister adresa pentru detașarea ta și că va avea grijă să aducă chestiunea ta în proximul consiliu profesoral, care va avea loc joi.

Recenziile pentru Dacoromania nu sînt gata, le voi trimite la sfîrșitul săptămînii viitoare, sper că nu va fi prea tîrziu.

Am uitat să-ți spun cînd te-am văzut că m-a rugat profesorul Wędkiewicz[75] din Cracovia, cunoscutul filoromân (pe care-l cunoaște și d[omnul] Pușcaru[76]) să i se trimită *Dacoromania* volumul IV ambele părți pe care n-a primit-o (fie gratis, fie contra cost).

Fii te rog așa de bun și aranjează această chestie, de stă în atribuțiile tale. Adresa lui St. Wędkiewicz este Lobzowska.27.II Krakow.Polonia.

Sărutări de mîini doamnei. Cu dragoste

Kico

[P.S.] M-ar bucura foarte mult să se aranjeze ceva pentru Băncilă[77]. Pe Motru[78] nu l-am văzut.

BCS, ms. 26879.

16

București, 4 ianuarie

Dragă Tistule,

De Bobotează am invitat cîțiva prieteni la ceai și te rugăm să fii și tu cu noi, ceia ce ne-ar face plăcere (vor fi numai Marcu[79], Vl. Dumitrescu[80] cu surorile și cred și Cartojan[81]).

La revedere, cu prietenie

Kico

BCS, ms. 26884.

17

București, 23 iulie

⟨1934 — ștampila poștei⟩

Dragă Tistule,

Ne-a părut rău că nu te-am putut vedea în București. Telefonul meu e suspendat pînă în toamnă, așa că n-am putut comunica ușor. Te-am căutat la Facultate și la Academie, unde mi s-a spus că te pot găsi; dar fără noroc. Noi plecăm peste două-trei zile (depinde de terminarea formalităților cu valuta) la Belgrad și de acolo în Dalmația. La 1 septembrie sîntem înapoi în București[82].

Îți urăm petrecere frumoasă de vacanță.

Kico

BCS, ms. 26886.

---

[75] St. Wędkiewicz, director al Seminarului român din Cracovia (cf. P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal*, p. 95—96, 114).

[76] Sextil Pușcariu.

[77] Vasile Băncilă

[78] G. Rădulescu-Motru.

[79] Al. Marcu.

[80] Arheologul Vl. Dumitrescu.

[81] Nicolae Cartojan.

[82] Panaitescu va participa în septembrie 1934 la al IV-lea Congres de studii bizantine de la Sofia (*RIR*, IV, 1934, p. 431—432).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

18

26 iulie ⟨ştampila poştei : 1935⟩

Dragă Tistule,

Sîntem la Ekréné de aproape trei săptămîni, facem plaje, băi şi plimbări. În luna august cred însă că vom schimba cartierul spre munte. Am vizitat cetatea zisă a lui Burebista, unde am găsit inelul, revolverul şi masa de noapte a celebrului rege dac (precum şi oasele petrificate ale calului său favorit). În hotel avem trei fakiri, trei nebuni şi trei popi.

Cu dragoste
Kico

BCS, ms. 26883.

19

Bucureşti, 30 iulie 1936

Dragă Tistule,

Scrisoarea ta m-a mişcat mult. Mai ales cînd lucrarea mea este negată şi criticată aşa cum ştii, o apreciere sinceră şi prietenească mă încurajează mult [83].

Îţi mulţumesc din toată inima.

Am primit şi ilustrata. Desigur că locurile acelea ne-ar atrage, dar distanţa mare mă sperie, mai ales pentru o deplasare de două săptămîni, căci la 20 august am vrea să plecăm în Italia [84]. Sîntem însă legaţi de primirea unui bilet de reducere pe c[ăile] ferate de la Roma, care ar putea întîrzia. Restul formalităţilor le-am terminat (valută, paşaport, vize).

Noul aspect al casei este un fapt împlinit.

Biblioteca mea a eşit o adevărată operă de artă, am transformat-o la fel şi pe cealaltă. De asemenea am transformat uşile cari s-au făcut rotunde şi masa mea de nuc negru. Aştept să văd la toamnă, dacă-ţi place şi dacă găseşti, ca specialist, formînd o atmosferă prielnică pentru lucru.

Noi plecăm mîine dimineaţă la Bran, unde vom sta 15—20 zile. Nu ştiu încă unde vom sta.

Pînă acum am lucrat zilnic la Arhivele Statului, pentru colecţia mea de documente din veacul al XV-lea şi am dat şi de multe acte inedite cari îmi vor servi la apărarea lucrării mele despre Mihai, apărare din care am şi redactat o parte [85].

Dar acum ne-a răzbit căldura grozavă şi ne ducem să ne odihnim nitel.

Cu dragoste
Kico

Multe salutări din partea Sylviei.

BCS, ms. 26885.

20

Bucureşti, 30 iulie 1937

Dragă Tistule,

Am primit c[artea] p[oştală] ce ne-ai trimis, cu multă întîrziere, aşa că n-am putut să ne vedem. Acum două zile am trecut cu vaporul *La Dryade* [?] în faţa Eforiei, şi cred că

---

[83] Se referă la atmosfera anului 1936 cînd apariţia lucrării sale, *Mihai Viteazul* a generat o adevărată campanie condusă de N. Iorga împotriva a „ce poate scrie despre Mihai Viteazul un istoric român", o „caricatură" (N. Iorga, *Memorii*, VII, p. 336).

[84] Participă la cel de-al V-lea Congres de studii bizantine de la Roma (septembrie 1936) ; cf. *RIR*, VII, 1937, p. 247—248 (pentru desfăşurarea congresului vezi şi N. Iorga, *cit.*, p. 356—361).

[85] P. P. Panaitescu va răspunde lui Iorga în două broşuri : *Şcoala nouă de istorie. Un răspuns*, Bucureşti, 1936, şi *În jurul lui Mihai Viteazul. Răspuns d-lui N. Iorga*, în *RIR*, VII, 1937 (extras), 32 p. Colecţia de documente la care se referă Panaitescu va apare sub titlul *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936 (vezi şi Ştefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii*, p. 513—516).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţi-am identificat sediul (o clădire cubistă !). Ne pare bine că te odihneşti, iar gîndurile negre, lasă-le focului.

Noi plecăm luni 2 august în Germania şi vom fi înapoi abea pe la 15 septembrie.

Nu mă uita, te rog, cu articolul promis pentru *Călăuza studentului*. Dacă întîrzii eu, lasă-l lui Ţugulea să-l dea la tipar.

Multe dragi salutări.

Kico

⟨alt scris⟩

Noroc şi toată prietenia mea

Sylvia

BCS, ms. 26887. Marburg, 18 august 1937

21

Dragă Tistule

Sîntem la Marburg în drum spre Rin. Aici trăim în plin Ev Mediu german ; un orăşel cu case de lemn sculptat, cu/ poduri de piatră, viţă de vie sălbatecă pe ziduri gotice, toate pe străzi înguste şi în pantă în jurul castelului care domină de pe deal. Am văzut pînă acum multe lucruri frumoase : muzeele din Berlin, berăriile din Dresda şi anticăriile din Leipzig.

Cu dragoste

Kico

⟨alt scris⟩ Noroc Sylvia

BCS, ms. 26888.

22

Bucureşti, 24 iulie 1944

Dragă Tistule

Am primit cartea ta poştală şi-ţi mulţumesc mult pentru felicitări. Mă bucur să am veşti de la voi şi să aflu că sunteţi bine la ţară. Noi stăm la moşie, la mătuşa mea, dar venim din cînd în cînd în Bucureşti. *Scriptum* [86], l-am citit şi am aflat multe lucruri interesante. Se prezintă ca o publicaţie ştiinţifică serioasă. Şi mie mi-au apărut cele două volume : Mircea cel Bătrîn [87] şi cronica lui Miron [88].

Transmite te rog doamnei sărutări de mîini de la mine şi salutări din partea Sylviei.

Cu multă prietenie

Kico

BCS, ms. 18073.

23

⟨f.d.⟩

Dragă Tistule

Mi-a telefonat Băleanu şi mi-a spus că a fost la minister. I s-a comunicat că Oţetea [89] a primit să figureze în comisie. A telefonat şi la Iaşi, Nicorescu [90] era plecat la Cetatea Albă, lăsase vorbă că duminecă seara vine în Iaşi şi să se pregătească la Seminarul Pedagogic pentru examen, începînd de luni. Aşa că examenul va începe regulat. Te aşteptăm miercuri la Iaşi. Ar fi bine însă să vii cu un tren de dimineaţă, ca să fii după amiază în Iaşi, să

[86] „Buletin bibliografic", I, 1943, VIII+298 p. — apărut doar într-un singur număr (cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 147—148).

[87] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, 363 p.

[88] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ediţie critică, studiu introductiv, note şi variante de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1944, 429 p.

[89] Andrei Oţetea. [90] Paul Nicorescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poţi da subiectul pentru a doua zi. În caz cînd nu se poate, vom da noi subiectele, după lecţia ce urmează la limba română în clasele în care se vor face lecţiile (curs inferior).

Cu dragoste
Kico

BCS, ms. 26867[91].

2. P. P. Panaitescu către I. C. Filitti

1

(februarie 1927)[92]

Petre P. Panaitescu

vă roagă să-i faceţi deosebita onoare de-a asista la prelegerea inaugurală a conferinţei sale, care va avea loc joi 10 februarie ora 4 p.m. în Amfiteatrul de Istorie Antică (Facultatea de Litere. Clădirea nouă).
Subiectul : *Ioan Bogdan şi studiile de istorie slavă la Români*".
30, Str. Paris
(Parcul Bonaparte) Bucureşti

BARSR, S $\frac{61\ (1)}{DXXIX}$

; carte de vizită

2

REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ
COMITETUL DE DIRECŢIE Bucureşti, 21 mart[ie] 1933

Stimate domnule Filitti,

Am încercat să vă telefonez, dar n-am izbutit, căci mi s-a răspuns că sînteţi bonlav în pat. Sper că nu e nimic grav şi vă doresc însănătoşire.

În ceia ce priveşte chestia extraselor, pot să vă dau asigurări pentru viitor. Şi noi am fost exasperaţi de specula care se exercită la Cartea Românească şi în urma unor discuţii mai aprinse am rupt contractul cu această tipografie. Nr. I anul III va mai apare acolo, căci e deja cules, dar începînd de la cel următor trecem la *Imprimeria Naţională*, care ne-a făcut oferte rezonabile. În această ofertă se prevăd şi preţuri convenabile pentru extrase, preţuri pe cari Vi le voi comunica, îndată ce va fi încheiat contractul.

În ceia ce priveşte trecutul, adică cele două extrase ale articolelor d[omniei] voastre[93], cred totuşi că se poate obţine o reducere. Am spus secretarului nostru, d[omnul] Bodin, *să ia contact cu d[omnia] voastră şi vă rog să-i comunicaţi factura cu pretenţiile Cărţii* Româneşti şi dînsul va încerca să le mai reducă. Aceasta cu atît mai mult că atari reduceri pentru alte extrase din revistă s-au obţinut în mai multe rînduri.

Aşteptăm cu plăcere cele două notiţe privitoare la lucrările lui Iorga, care se vor publica la partea bibliografică.

Cu cele mai bune sentimente,

P. P. Panaitescu

BARSR, S $\frac{61\ (2)}{DXXIX}$

---

[91] În acelaşi fond, sub numerele 26890—26892, se mai află trei cărţi de vizită, fără interes şi nedatate : „P. P. PANAITESCU / profesor universitar / Aleea Alexandru 35" şi, respectiv, „PETRE P. PANAITESCU / conferenţiar universitar / Aleea Alexandru, 35 / Parcu Filipescu".

[92] Datarea ţine seama de faptul că „prelegerea inaugurală" a avut loc la 10 februarie 1927.

[93] Este vorba, probabil, de articolele tipărite în *RIR*, II, 1932 : *Despre „legătura" lui Mihai Viteazul* (p. 221—231) şi *„Predalica să nu fie"* (p. 337—345).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3

Balcic, 2 iulie 1934

Stimate domnule Filitti,

Nu știu dacă vă mai găsește la București scrisoarea mea. A d[omniei] voastre a pus un timp infinit până mi-a parvenit, probabil pentru că nu avea adresa completă. Firește că se va găsi loc, ca totdeauna, pentru articolul [94] d[omniei] voastre. Cum însă toată lumea s-a risipit, e bine să mi-l dați mie sau d[omnu]lui Giurescu la începutul lui septembrie. Sperăm ca un număr quadruplu cu multe colaborări să apară în noiembrie [95]. Dorim mult și pe a d[omniei] voastre. Regret că origina fraților Greceni, pe care-i speram întrucîtva strămoși ai mei [96] nu este cunoscută. Dar istoria e istorie.

Cu cele mai bune sentimente,

P. P. Panaitescu

BARSR, S $\frac{61\ (3)}{DXXIX}$; carte poștală cu adresa: D[omniei] sale Domnului I. C. Filitti, Str. Oltarului 3 bis, București III.

3. P. P. Panaitescu către N. Iorga

1

Fontenay aux Roses, 19 iulie 1925

Mult stimate domnule profesor,

Chiar azi am dat d[omnu]lui Ianculescu, pentru a vă trimite, lucrarea mea [97] la „Mélanges", precum și o cerere de concediu pe lunile septembrie și octombrie [98].

Mă tem că lucrarea mea să nu fie cam lungă, cred însă că lucrul este impus de bogăția materialului, în orice caz rămîne ca d[umnea]v[oastră] să apreciați dacă trebuie publicată așa cum este.

Bibliografia ce am adus la urmă nu este, vă rog să credeți, o paradă de erudiție, ci o necesitate de neînlăturat, deoarece mai toate scrierile rușești citate de mine în cursul lucrării au titluri foarte lungi și se găsesc în publicații periodice, cari deasemeni, după obiceiul rusesc, au titluri la fel. Trecîndu-le în bibliografie am cîștigat mult loc, făcînd citații prescurtate sub pagini, suprimînd numele revistelor și colecțiilor în cari se află lucrările.

Titlurile cărților rușești le-am transcris cu alfabet rusesc, aș dori, dacă se poate, să rămîie așa. În caz cînd nu s-ar putea găsi literă rusească, cum voi veni la toamnă în țară, voi trece pe la Văleni pentru a face transformările necesare la corecturi [99].

Am continuat și după plecarea d[omniei] voastre din Paris cu cercetarea bibliografiei istorice rușești, în special a marilor colecții de cronici, documente și reviste.

Lucruri interesante am găsit privitoare la Dimitrie Cantemir, necunoscute d[omnu]lui Ciobanu în ultima sa lucrare, apoi mai multe relații de călătorie în țările noastre încă din veacul XVII. În cronicile slavo-ruse, a căror despuiere n-am terminat-o încă, am dat de multe știri interesante pentru istoria Moldovei în veacul XV.

Am avut norocul să pot lucra în una din cele mai bogate biblioteci slave din Europa, care aparține rezidenței iezuite din Paris (moștenită în parte de la răposatul p[ărinte]

---

[94] *Cine erau frații cărturari Radu și Șerban Greceanu*, în *RIR*, IV, 1934, p. 65—70.

[95] Volumul IV, 1934, a apărut, în adevăr, ca un „număr quadruplu".

[96] „Speranță" întreținută de faptul că mama istoricului aparținea familiei Greceanu, dar legătura acestei familii *din Moldova* cu aceea omonimă din Țara Românească este inexistentă; pentru „frații Greceni", v. *supra*, n. 94.

[97] *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)* a apărut în „Mélanges de l'École Roumaine en France", Première partie, 1928.

[98] Raportul lui Ianculescu asupra lucrărilor se află în același volum de corespondență, la f. 396—399.

[99] Titlurile rușești au rămas, pînă la urmă, în transcriere!

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pierling). Deşi biblioteca s-a închis, printr-o amabilitate deosebită a direcţiei am obţinut să pot urma lucrul acolo şi pe timpul vacanţei.

Odată cu aceasta vă trimit pentru „Revista Istorică" o dare de seamă a unui articol al d[oam]nei Kasterska cu traducerea interesantului testament al lui Tadeu Hasdeu [100].

Primiţi, vă rog, respectoasele mele salutări.

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 321, f. 365—366.

2

[decembrie 1925] [101]

Membrii Şcoalei române din Franţa întrunindu-se cu prilejul sărbătorilor, respectuos vă roagă să primiţi expresia sentimentelor lor de devotament, admiraţie şi recunoştinţă, dorindu-vă sănătate deplină pentru continuarea activităţii spre binele neamului.

dr. P. P. Panaitescu, D. Băjenaru, V. Băncilă, N. Georgescu-Tistu, R. P. Hette, J. M. Raşcu, D. Murăraşu, Sever Pop, P. Paşchivski.

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 331, f. 110.

3

Bucureşti, 19 mart[ie] 1934

Mult stimate domnule profesor,

Domnul Th. Holban [102], care a studiat multă vreme în Polonia, a adunat în timpul şederii acolo o foarte frumoasă colecţie de documente din veacul al XVI-lea privitoare la istoria noastră. Îmi permit să-l recomand atenţiei binevoitoare a domniei voastre. De altfel cuprinsul colecţiei şi importanţa documentelor, pe care le prezintă deocamdată în regeste, sînt o recomandaţie îndestulătoare.

Domnul Holban doreşte să dea colecţia întreagă în transcriere completă şi cu traduceri româneşti pentru *Buletinul Comisiunii Istorice*. Cred că toată colecţia ar cuprinde 150—200 pagini de tipar. S-ar putea, la rigoare, tipări în două volume consecutive ale Buletinului. Domnia voastră veţi aprecia desigur şi veţi hotărî cum este mai bine [103].

Profit de această împrejurare pentru a vă reînoi expresiunea sentimentelor mele de devotament şi aleasă stimă.

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 406, f. 105—106.

Raguza, 1 august 1934

Vă trimit respectuoase salutări din oraşul pe care l-aţi descris odinioară cu atîta dragoste.

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 409, f. 206 (carte poştală ilustrată).

---

[100] S-au publicat în *RI*, 10—12/XI, 1925, p. 318—321 ; testamentul lui Tadeu Hasdeu — la p. 319—321.

[101] Datarea propusă ţine seama de faptul că Panaitescu semnează cu titlul de *doctor*, obţinut în octombrie 1925.

[102] Istoricul Teodor Holban — cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 721—722. V. şi documentele din anexa prezentului grupaj.

[103] Colecţia de documente a lui Teodor Holban nu a mai văzut niciodată lumina tiparului, în întregime ; un număr important de documente au fost tipărite în acest *Anuar*, XIII, 1976, p. 281—331 ; XV, 1978, p. 465—471 şi XIX, 1982, p. 591—596.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Noi mărturii privind raporturile dintre P. P. Panaitescu şi N. Iorga în anii 1931—1940

1

UNIVERSITATEA POPULARA
„NICOLAE IORGA"
DIN
VĂLENII DE MUNTE
INFIINŢATA LA 1 IULIE 1908
No. 683 * 27 APR[ILIE] 1931

Sediul Central : La „Liga Culturală"
B-dul Schitu Măgureanu 1, Bucureşti I
TELEFON 310/60

Scumpe Domnule Coleg,

Luînd personal conducerea cursurilor de vară de la Vălenii de Munte, v-aş fi foarte recunoscător dacă v-ar fi cu putinţă să colaboraţi la această operă menită a prezenta unui public nespecialist, starea actuală a *chestiunilor ştiinţifice*.

Am fi dorit să putem despăgubi pe acei cari ne ajută, din nenorocire mijloacele noastre nu ajung la aceasta.

Primiţi, vă rog, scumpe Domnule Coleg, asigurarea celor mai bune sentimente.

(L.S.) N. Iorga [104]

Domniei-Sale
Domnului P. P. PANAITESCU, CONFERENŢIAR UNIVERSITATE
Str. Paris 30 (Parcul Bonaparte) Loco III

2

Institutul de Istorie Universală
Cluj

CHITANŢĂ [105]

Am primit de la D[omnu]l *Petre P. Panaitescu* suma de lei 300 (trei sute) ca subscripţie la volumul de omagiu închinat D[omnu]lui N. Iorga.
Cluj, *29.X.*1931

Profesor C. Marinescu (L.S.)

3

COMITETUL ISTORICILOR ROMÂNI
BUCUREŞTI

Bucureşti, 14 aprilie 1932

Convocare [106]

Conform hotărîrii luate în şedinţa Comitetului Istoricilor Români din 12 aprilie 1932 [107], sunteţi rugat a participa la Adunarea Generală, care va avea loc miercuri 20 aprilie 1932, orele 7 d.a. la sediul Institutului Sud-Est european, Str. Banul Mărăcine No. 1.

---

[104] Circulară multiplicată ; semnătura cu parafă.
[105] Formular multiplicat, numele şi data completate cu mîna ; semnătura autografă.
[106] Circulară multiplicată ; semnătura autografă ; „Anexa" lipseşte.
[107] Pentru şedinţa din 12 aprilie 1932, v. convocarea în *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare*, I, p. 363.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ordinea de zi :

1. Alegerea Comitetului Istoricilor Români.
2. Participarea la Congresul Internaţional de Istorie de la Varşovia, din 1933 şi anunţarea subiectelor.
3. Diverse.

Secretar General,
C. C. Giurescu

1 anexă

4

Dlui Prof. P. P. Panaitescu

Domnule Membru [108],

Am onoare să vă informez că Adunarea Generală a Asociaţiei Istoricilor Români, întrunită la 20 aprilie 1932 în localul Institutului Sud-Est European, la convocarea D[omnu]lui Profesor N. IORGA, Preşedinte al Comitetului Istoric Român, a desemnat prin vot, în locul vechiului Comitet al cărui mandat expirase, pe următoarele persoane pentru a face parte din noul Comitet Istoric Român :

Preşedinte : D[omnu]l Profesor N. Iorga

Vice-Preşedinţi : D[om]nii Profesori Al. Lapedatu şi I. Nistor

Membri : D[om]nii Profesori G. Brătianu, Scarlat Lambrino, C. Marinescu, P. P. Panaitescu

Secretar : D[omnu]l Profesor G. Oprescu

Censori : D[om]nii Profesori M. I. Andrieşescu şi M. R. Cândea [109].

Censori supleanţi : D[om]nii Vladimir Dumitrescu şi Radu Vulpe, docenţi universitari.

Aducîndu-vă la cunoştinţă formaţiunea noului Comitet, îmi permit să vă atrag atenţiunea asupra următoarelor :

1. — Că pe viitor adresa oficială a Comitetului Istoric Român este : Institutul Sud-Est European, 1, Str. Banul Mărăcine.

2. — Că membrii făcînd parte din Asociaţia Istoricilor Români se obligă să trimită anual o cotizaţie de 200 lei. În consecinţă, vă rog să binevoiţi a adresa prin mandat poştal sau în altă formă cotizaţia Domniei Voastre, la adresa de mai sus.

3. — Al 7-lea Congres internaţional al Ştiinţelor Istorice se va ţine la Varşovia de la 21—28 august 1933. Pentru ca istoricii români să se prezinte în mod demn de dezvoltarea studiilor istorice la noi, este de cea mai mare importanţă ca să se facă cu această ocazie un număr însemnat de comunicări. Colegii noştri polonezi au insistat în repetate rînduri, exprimîndu-şi dorinţa ca istoricii români să participe la acest congres în număr cît mai mare.

În consecinţă şi spre a putea la rîndul meu informa pe de o parte Comitetul internaţional al Ştiinţelor Istorice iar pe de altă parte biroul Congresului din Varşovia, vă rog să binevoiţi a-mi trimite de urgenţă titlul comunicării pe care intenţionaţi să o face [sic!] la Varşovia, fie că aţi participa la Congres, fie că această comunicare ar fi depusă de către unul din participanţii efectivi.

Îmi permit cu această ocazie să vă amintesc de propaganda pe care unii interesaţi o fac în străinătate pentru a prezenta pe intelectualii români ca inferiori celor din alte ţări. Este deci o nevoie de ordin patriotic şi politic ca România să fie cît mai strălucit reprezentată. În speranţa că veţi fi de acord cu noi în această privinţă, aşteptăm răspunsul Domniei Voastre.

Vă rog să primiţi, Domnule Membru, asigurarea sentimentelor mele colegiale cele mai distinse.

PREŞEDINTE,
N. Iorga

SECRETAR,
G. Oprescu

---

[108] Circulară multiplicată ; semnătura lui Iorga în paraf iar a lui Oprescu autografă ; în dreapta sus, numele destinatarului este scris tot de G. Oprescu.

[109] Litera „M" este de prisos la ambii „cenzori", fiind vorba de *Ion Andrieşescu* şi *Romulus Cândea*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5

Domnule Membru [110],

Am onoare să vă informez că Comitetul internaţional al Ştiinţelor istorice s-a întrunit la Haga de la 4—6 iulie 1932. Toate comisiunile interne şi externe ale acestei asociaţiuni au ţinut şedinţe. Ca urmare a deciziilor luate cu privire la cel de-al VII-lea Congres internaţional din Varşovia (anul 1932) [111], vă rog să binevoiţi a lua notă că toate comunicările congresiştilor trebuiesc să fie anunţate Comitetului organizator (Universitatea din Varşovia), înainte de 1 decembrie 1932.

În acelaşi timp, în vederea unei anchete cerută de biroul comitetului internaţional, *aceia dintre membrii Asociaţiunii Istoricilor Români cari fac parte din comitetul naţional* sunt rugaţi să înainteze secretariatului o mică notă biografică, care va fi transmisă secretariatului general.

Cîţiva dintre istoricii români şi-au luat angajamentul de a colabora la una sau alta din activităţile permanente ale Asociaţiei Internaţionale. Secretariatul îi roagă să binevoiască a-i comunica în ce stadiu se găsesc lucrările întreprinse pentru ca, la rîndul lui, să poată informa Secretariatul General, la Paris.

SECRETAR GENERAL,
G. Oprescu

Domnici Sale
Domnului

(Pe verso, de mînă :) Domnului Profesor P. P. Panaitescu

6

Comitetul [112] naţional al Istoricilor a ţinut, sub preşedinţia D[omnu]lui Prof[esor] Iorga, o şedinţă la 8 noiembrie 1935, la ora 18, în localul Institutului Sud-Est European.

Se hotărăsc următoarele :

1/ Ca răspuns la o scrisoare din partea preşedintelui Comisiunii de Iconografie, comitetul român va informa comisiunea internaţională :

a/ că D[omnu]l Prof[esor] N. Iorga a publicat un volum despre „Portretele Domnilor Români" [113] şi că un al doilea volum cu privire la portretele „Domniţelor Române" este în pregătire [114].

b/ că D[omnu]l Prof[esor] P. P. Panaitescu va redacta pentru numărul Buletinului Internaţional menţionat în scrisoare un articol în care va trata despre „Iconografia unui personagiu român cunoscut" [115]. Tot Domnia Sa va face o listă a personagiilor de la noi, făcînd „figură de umanişti".

2/ Secretarul a comunicat demersurile şi intervenţiile făcute pînă acum în legătură cu sesiunea Comitetului Internaţional care se va ţine la Bucureşti între 13—16 aprilie viitor.

S-a ajuns la următoarele hotărîri :

a/ Şedinţele ordinare vor avea loc la Universitate, Facultatea de Litere. Cea de deschidere se va ţine în sala Dalles sau la Fundaţie.

b/ Programul de primire ar putea cuprinde : un prînz la Ministerul Afacerilor Străine ; o masă oferită de Ministerul Instrucţiei, una de comitetul român, o reprezentaţie la Operă, un concert la Ateneu cu program românesc şi dacă M.S. REGELE binevoieşte să aprobe, o audienţă a Preşedintelui şi o audienţă colectivă a membrilor Adunării.

c/ O excursie la Tîrgovişte, Curtea-de-Argeş în automotoare, şi o excursie mai lungă în Bucovina. D[omnu]l Ministru Nistor [116] îşi ia angajamentul să se ocupe special de această din urmă excursie.

3/ Comitetul însărcinează pe D[omnu]l Prof[esor] P. P. Panaitescu, membru în comitetul ales pentru pregătirea Adunării din aprilie, cu demersurile necesare în privinţa transpor-

---

[110] Circulară multiplicată ; semnătura autografă ; adresa, pe verso, este scrisă tot de G. Oprescu.

[111] Evidentă greşeală, în loc de *1933*.

[112] Circulară multiplicată.

[113] *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, Sibiu, 1929.

[114] *Portretele Doamnelor române*, Bucureşti, 1937.

[115] Soarta acestui articol este neclară.

[116] Istoricul *Ioan I. Nistor* (1876—1962), profesor la Universitatea din Cernăuţi şi membru al Academiei Române, era atunci ministru al Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor sociale (septembrie 1935 — august 1936).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului pe căile ferate şi excursiile congresiştilor. Domnia Sa va fi ajutat de D[omnu]l Vladimir Dumitrescu. D[omnu]l Prof[esor] Oprescu se va ocupa de organizarea şedinţelor şi de chestiunea găzduirii. Va fi ajutat de D[omnu]l Radu Vulpe.

7

Bucureşti, 12 decembrie 1935

Domnule Membru [117],

Comitetul Naţional al Istoricilor s-a întrunit sub preşedinţia D[omnu]lui Prof[esor] Iorga în localul Institutului Sud-Est European, la 23 noiembrie 1935. D[omnu]l Preşedinte a informat Comitetul că în urma unui schimb de scrisori cu preşedintele şi secretarul Comitetului Internaţional, a trimis invitaţiile pentru sesiunea Comitetului Internaţional de la 13 aprilie viitor.

D[omnu]l Preşedinte ne-a informat deasemeni despre avantagiile pe care Direcţiunea Generală C.F.R. este dispusă să le facă cu această împrejurare (scrisoarea no. 159.094 R.A. 1935, din noiembrie 1935):

a/ 50% reducere pentru toţi participanţii la Adunare, cu condiţia ca ei să prezinte un certificat al cărui model este alăturat scrisorii.

b/ 60% reducere pentru excursii, cu condiţia ca itinerarul şi numărul participanţilor să fie anunţat din vreme Direcţiunii Generale C.F.R.

SECRETAR

8

Tribunalul Ilfov S. IV C.C.
23501/20 mai 1936

Tribunalul Ilfov
Nr. 29936/18 mai 1936
Registratura Generală

DOMNULE PRIM PREŞEDINTE [118],

Subsemnatul Nicolae Iorga, profesor universitar, domiciliat în Bucureşti, Şos. Bonaparte Nr. 6, chem în judecată penală pe D[omnu]l Petre P. Panaitescu, profesor universitar, domiciliat în Bucureşti, Aleea Alexandru Nr. 35.

Motivele acţiunei mele sunt: în broşura intitulată „Şcoala Nouă de Istorie" şi având subtitlu „Un răspuns", pag. 1, afirmă că am violat o scrisoare streină, întrebuinţînd textual cuvintele: „Alături de povestea unei tainice scrisori streine violată de Dl. Iorga".

Invinuirea aceasta gravă este calomnioasă, deoarece nicicînd nu am făcut un atare lucru.

Este adevărat că în broşura mea intitulată „Şcoala Nouă de Istorie", care are ca subtitlu „O lămurire definitivă", vorbind de D[omnu]l Profesor C. C. Giurescu şi de relaţiile petrecute în trecut între noi, am scris la pagina 5: „mai tîrziu, am găsit într-o carte din bibliotecă scrisoarea aceluiaşi către un prieten care îi cerea nu ştiu ce lămuriri istorice şi în care i se atrăgea atenţia că, deoarece afirmaţia vine de la mine, ea e prin aceasta chiar nesigură şi trebuie verificată cu atenţie".

Scena la care mă refeream se petrece la Şcoala Română de la Fontenay-aux-Roses (Franţa) şi vorbeam despre Dl. Ianculescu, subdirectorul Şcoalei, căruia i-am predat-o.

Afirmaţia D[omnu]lui P. P. Panaitescu, făcută cu rea-credinţă şi prezentată într-o formă care mă expune oprobiului public deoarece faptul de a viola secretul unei scrisori este pedepsit de lege (art. 156 c.p.), se încadrează în dispoziţiunile art. 294 cod pen[al] şi următorii.

Fapta numitului este cu atît mai gravă, cu cît Dsa cunoştea şi împrejurările şi făcea cu voinţă o afirmaţie mincinoasă în legătură cu mine, lăsînd să planeze asupra cinstei şi onorabilităţii mele o foarte grea învinuire.

În consecinţă, vă rog să-i aplicaţi pedeapsa meritată şi prevăzută de codul penal pentru calomniator, luînd act că mă constitui parte civilă cu suma de un leu ca despăgubiri civile.

Vă rog să-mi fixaţi un termen de urgenţă.

Anexez broşura tipărită de pîrît precum şi broşura mea.

Cu deosebită stimă,

ss) N. Iorga
p[rin] pr[ocurator] Traian Gh. D. Şoimu
avocat

[117] Circulară multiplicată.
[118] Copie dactilografiată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

9

Preşedintele Tribunalului Ilfov
SECŢIA IV-a Civ. Cor.
No. *40.110*

193..... Luna .... ziua .....

CITAŢIE [119]

D. *Niculae Iorga* din *Bucureşti*, str. *Şos. Bonaparte* Nr. *6*, Jud. ....., este chemat în ziua de *26*, ora *12*, luna *mai* anul *1937*, la Tribunalul Ilfov, secţia IV-a civ. cor. din Palatul Justiţiei din Bucureşti, Splaiul Unirii Calea Rahovei Nr. 2, în calitate de *reclamant*, pentru faptul că .....

În caz de neprezentare, procesul se va judeca în lipsă.

Preşedinte,
Horia Bogdan

Grefier,
F. Pâslaru

Dos. Nr. *4164/36*

Arhiva familiei Pippidi, Bucureşti.

10

Preşedinţa Tribunalului Ilfov
SECŢIA IV-a Civ. Cor.
No. *56958*

193..... Luna ..... ziua .....

CITAŢIE [120]

D. *Niculae Iorga* din *Bucureşti*, str. *Şos. Bonaparte* Nr. *6*, Jud. ....., este chemat în ziua de *18*, ora *12*, luna *iunie*, anul *1937*, la Tribunalul Ilfov, secţia IV-a civ. cor. din Palatul Justiţiei din Bucureşti. Splaiul Unirii Calea Rahovei Nr. 2, în calitate de reclamant, pentru faptul că *în proces cu Petre P. Panaitescu.*

În caz de neprezentare, procesul se va judeca în lipsă.

Preşedinte,
Horia Bogdan

Grefier
F. Pâslaru

Dos. Nr. *4164/936*

(În dreapta sus, scris de N. Iorga :) Trebuie renunţat.

Arhiva familiei Pippidi, Bucureşti.

11

Dosar No. 4164/936

TRIBUNALUL ILFOV SECŢIA IV C.C [121]
Sentinţă penală No. 2800
Audienţa de la 18 iunie 1937

Tribunalul compus din :	dl Const. Ionescu	— Jude Preşedinte
	dl Ovidiu Sachelarie [122]	— Jude de şedinţă
Ministerul public prin	dl I. Deleanu	— Procuror
Grefier de şedinţă	dl Stancu Nanu	— Grefier

[119] Formular tip, în care s-au completat numai cele redate în *cursive*. Horia Bogdan era un nepot al Ecaterinei N. Iorga. Numele grefierului nu este foarte clar.
[120] Cf. nota precedentă. [121] Copie dactilografiată.
[122] Cunoscut jurist, mai tîrziu cercetător la Institutul de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La apelul nominal făcut în şedinţă publică, s-a prezentat numai inculpatul Petre Panaitescu prin dl avocat Oanţă, lipsă reclamantul Niculae Iorga.

Procedura fiind completă, dezbaterile au decurs conform procesului verbal de şedinţă întocmit în cauză.

TRIBUNALUL,

Asupra acţiunei penale de faţă introdusă de Niculae Iorga din Bucureşti, Şos. Bonaparte No. 6 prin petiţiunea înreg[istrată] la No. 29936 din 1936 contra lui Petre P. Panaitescu, domiciliat în Bucureşti, Aleea Alexandru No. 35, pentru faptul prevăzut şi pedepsit de art. 294 şi 297 din vechiul cod penal, şi anume pentru denunţare calomnioasă.

Avînd în vedere actele dosarului cauzei, susţinerile inculpatului şi concluziunile dlui procuror Deleanu.

Avînd în vedere că din examinarea actelor din dosar rezultă că acţiunea de faţă este semnată de dl avocat Traian Dimitriu Şoimu, ca procurator al reclamantului Niculae Iorga, iar pe lîngă acţiune dl avocat Traian Dumitriu Şoimu ataşează şi o copie de pe procura dată d-sale de reclamant şi originalul depus în dosarul No. 7586/934 al Tribunalului Ilfov, Secţia III c.c., originalul nefiind prezentat sau depus la dosar de către procuratorul reclamantului.

Avînd în vedere că inculpatul Petre Panaitescu, prin procuratorul său, a prezentat la dosar certificatul cu No. 16784/937 eliberat de Grefa Curţei cu Juri Ilfov, certificat din care rezultă că din dosarul No. 66/935 al acelei Curţi cu Juraţi cît şi în dosarul Nb. 7586/934 al Tribunalului Ilfov, Secţia III c.c. ataşat la dosarul Curţii cu Juraţi arătat mai sus, nu se află nici o copie sau original de procură dat de reclamantul Niculae Iorga dlui avocat Traian Dumitru Şoimu, acel care semnează şi acţiunea de faţă.

Considerînd că întrucît în cauză nu se face dovada calităţii de procurator a d[omnu]lui avocat Traian Dumitru Şoimu, al reclamantului Profesor Niculae Iorga, din această acţiune, Tribunalul urmează a anula ca fiind făcută de o persoană fără calitate acţiunea publică de faţă.

Văzînd şi dispoziţiunile art. 115 din proc(edura] pen[ală],

Pentru aceste motive,

Ascultînd şi concluziunile d[omnu]lui I. Deleanu procuror,

În virtutea legii,

Hotărăşte :

Anulează ca fiind semnată de o persoană fără calitate acţiunea publică de faţă introdusă de Profesor Niculae Iorga, prin procurator avocat Traian Dumitriu Şoimu [123], cu petiţia înreg[istrată] la No. 29936/936 contra lui Petre Panaitescu, din Bucureşti, Aleea Alexandru No. 35.

Obligă pe susnumitul reclamant să plătească statului suma de lei 50 (cincizeci) plus lei 10 (zece) timbru de aviaţie, cheltuieli de judecată.

Sentinţa cu drept de apel în termen de zece zile de la comunicare.

Dată şi citită în şedinţă publică astăzi 18 iunie 1937, în Palatul Justiţiei din Bucureşti, Splaiul Unirii-Calea Rahovei No. 4.

C[onst.] I[onescu]
Ovi[diu] S[achelarie] Grefier,

12

INSTITUTUL PENTRU STUDIUL ISTORIEI UNIVERSALE
CONDUS DE
N. IORGA
BUCUREŞTI
ŞOSEAUNA BONAPARTE No. 6

DOMNULE PROFESOR [124],

In conformitate cu dispoziţiunile legii de întemeiere a *Institutul pentru studiul istoriei universale* şi regulamentul lui, avem onoare a vă aduce la cunoştinţă că sunteţi „membru de drept" al acestui Institut. Credem că nu veţi întîrzia a ne da preţiosul D-voastre concurs.

[123] Pentru acest personaj, v. şi N. Iorga, *Memorii*, VI, p. 244 şi 256.
[124] Circulară tipărită ; *semnătura autografă*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primiţi, vă rog, Domnule Profesor, încredinţarea consideraţiei mele.

DIRECTORUL INSTITUTULUI,
N. Iorga

D-Sale
Domnului profesor P. P. Panaitescu.

13

INSTITUTUL PENTRU STUDIUL ISTORIEI UNIVERSALE
INSTITUT POUR L'ÉTUDE DE
L'HISTOIRE UNIVERSELLE

Bucarest, 4 ianuarie 1938

SOUS LA DIRECTION DE
N. IORGA

BUCAREST (Roumanie)
Şoseaua Bonaparte Nr. 6

Domnule Membru [125],

Institutul pentru studiul Istoriei universale începe lucrările sale din acest an printr-un ciclu de conferinţe în legătură cu istoria universală, care se vor ţinea miercurea în sala teatrului Ligii Culturale din Bucureşti. Dorim să avem şi din partea Dv. o conferinţă şi Vă rugăm să binevoiţi a ne anunţa subiectul şi data, cu începere de la 12 ianuarie 1938, la care puteţi să ne-o acordaţi.

Toate conferinţele vor fi publicate. În cazul cînd nu veţi redacta conferinţa Dv., Vă rugăm să ne înştiinţaţi spre a ne îngriji să luăm note stenografice.

Cu cele mai vii mulţumiri.
Director,
N. Iorga
(L.S.)

Secretar,
A. Sacerdoţeanu

(Pe plic :) D-sale
D-lui Prof. P. P. Panaitescu
Aleea Alexandru No. 35
Bucureşti III
(Pe plic, în stînga sus :) No 43

14

INSTITUTUL PENTRU STUDIUL ISTORIEI UNIVERSALE
INSTITUT POUR L'ÉTUDE DE
L'HISTOIRE UNIVERSELLE

SOUS LA DIRECTION DE
N. IORGA

Bucarest, ianuarie 1940

BUCAREST (Roumanie)
Şoseaua Jianu No. 3
No 10/1940

Domnule Profesor [126],

Institutul pentru studiul Istoriei Universale organizează un ciclu de conferinţe şi Vă roagă a ni da preţiosul Dv. concurs, comunicînd subiectul ce v-ar interesa şi data conferinţei Dvs.

---

[125] Circulară dactilografiată ; *semnătura autografă*.
[126] Circulară dactilografiată ; semnătura în parafă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deoarece într-o conferinţă de anul trecut s-au prezentat vederi părtinitoare în ce priveşte concepţia materialistă, trebuie evitat tot ce poate fi tendenţios şi iritant.

Primiţi, Vă rugăm, Domnule Profesor, asigurarea distinsei noastre consideraţiuni.

Director,

(L.S.) N. Iorga

5. Acte privind studiile

1

⟨15 noiembrie 1923⟩ [127]

Domnule Rector,

Fiind informat că sînteţi dispuşi a da burse pentru străinătate studenţilor universitari, am onoare a vă ruga să alocaţi una pentru fiul meu

Panaitescu P. Petre

Licenţiat în litere iar acum student la Universitatea din Cracovia [128], unde se perfecţionează în limbile slave, în vederea specialităţei de istorie care şi-a ales-o.

Alături vă trimit şi certificatul eliberat de Facultatea de litere din Bucureşti, pe baza căruia vă puteţi face o primă idee asupra acestui tînăr.

Cu distinsă stimă,

Ing. Panaitescu

Parcul Bonaparte — Bucureşti

Anexe :

Un certificat [129].

⟨Marginal, rezoluţia :⟩ D[omnu]l Decan n-a admis înscrierea, fiind licenţiat al Univ[ersităţii] din Bucureşti. Va lua bursă acolo.

Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 3/1923, f. 121.

2

FACULTATEA DE FILOSOFIE ŞI LITERE
DIN BUCUREŞTI

No. 803 Anul 1924, luna iunie, ziua 27

Domnule Ministru,

Am onoare a vă face cunoscut că în şedinţa din 23 iunie 1924, Consiliul Facultăţii, luînd în vedere cererea d[omnu]lui P. Panaitescu, licenţiat în litere, de a fi recomandat la Şcoala Română din Paris [130], vă roagă să daţi curs acestei cereri.

Decan,

D. Evolceanu

Domnului Ministru al Instrucţiunii

⟨Rezoluţia Ministerului, la 11 iulie 1924 :⟩ Se aprobă. Se va comunica D[omnu]lui Prof[esor] Iorga, Director al Şc[olii] Române din Paris.

---

[127] Data înregistrării.

[128] Se afla acolo din februarie 1923.

[129] Anexa lipseşte din dosar.

[130] Stagiul la Paris a început în toamna anului 1924 — cf. *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare*, I, p. 353.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Valaori.

Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul Instrucţiunii, dosar 470/1924, f. 3. În acelaşi dosar se află scrisoarea lui N. Iorga către Ministerul Instrucţiunii, prin care îl recomandă pe P. P. Panaitescu şi pe N. Georgescu-Tistu pentru a fi primiţi la Şcoala din Franţa ; scrisoarea a fost publicată de Ecaterina Vaum în *N. Iorga. Corespondenţă*, I, Bucureşti, 1984, p. 27, dar cu menţiunea greşită a locului (f. 82, în loc de f. 8) şi cu datare dedusă, Bucureşti, 1924, deşi data apare clar pe ştampila de înregistrare a Ministerului Instrucţiunii : 16 august 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOSAR GHEORGHE I. BRĂTIANU

În loc de prefață : o scrisoare de adolescență

Salve Magister !

Ex montibus et silvis Sinaiae tibi scribo ; multos habeo mecum libros, et dum pluvit, opera domini Maioresci historiamque nostram lego. Caelo sereno, ludo cum aliis adolescentibus.

Vale. Te salutat discipulus tuus

Gh. I. Brătianu

Adresa : D-sale D-lui profesor A. B. Brandia, Mănăstirea Neamțu (Jud. Neamț).

Carte poștală ilustrată Sinaia. Castelul Peleș. Coroana Regală și Sala de Arme. Sub inscripție, adaus al lui Gh. I. Brătianu : „rudis indisgestaque moles". Data poștei : Sinaia, 12 aug. 1915.

BCU, Cluj-Napoca, Colecții speciale, Ms. 5168/1 (fond G. Sion).

Trei decenii mai târziu, Gh. I. Brătianu va închina volumul său *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* (București, 1945) **Amintirii întiiului meu dascăl în știința istoriei, A. B. BRANDIA, fost director al Liceului Național din Iași, în nădejdea că spiritul în care a crescut generațiile renașterii României va dăinui și în viitor.**

1. Gheorghe I. Brătianu către I. C. Filitti

Iassy, le 4 Juillet [1] 922

Monsieur,

Je vous remercie de votre aimable lettre et des appréciations si élogieuses que vous avez bien voulu faire au sujet de mon petit travail [1]. Vos remarques m'ont vivement intéressé, et je me permettrai d'y répondre point par point, trop heureux de pouvoir discuter cette question avec un spécialiste de votre compétence [2].

---

[1] Gh. I. Brătianu se referă la articolul său *Les fouilles de Curtea de Argesh* apărut în „Revue Archéologique", Ve série, XIII, 1921, p. 1—23, precedat de un altul : *Săpăturile de la Curtea de Argeș*, în *RI*, 1920, p. 175—177.

[2] Recunoscut prin seriozitatea și probitatea sa științifică, I. C. Filitti a fost atras în mod deosebit, printre altele, și de istoria bisericii — mai bine spus, a lăcașurilor bisericești — publicînd numeroase articole de o deosebită valoare, grupate mai târziu în *Biserici și ctitori*, București, 1932 (pentru activitatea sa vezi, mai recent, I. C. Filitti, *Opere alese*, „Cuvînt înainte" de Georgeta Penelea, București, 1985, p. V—XXIX și „Bibliografia lucrărilor lui I. C. Filitti" în *op. cit.*, p. XXXIV—XLV). I. C. Filitti va scrie și el *Despre Negru Vodă* in *ARMSI*, s. III, t. IV, 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Et tout d'abord une question de méthode : comment convient-il de procéder lorsque l'on découvre un tombeau, dans un lieu historique, et en même temps un dépôt particulièrement riche d'ornements et de bijoux ? Ce cas s'est présenté maintes fois surtout dans le domaine de l'archéologie classique ou préhistorique. Les tombeaux de Mycènes ont donné lieu — vous le savez — à des vives discussions [3] ; en me basant sur le résultat de ces recherches, il me semble apercevoir une méthode erronnée que l'on a également appliquée à Curtea de Argeş. Il est en effet bien téméraire bien *pur scientifique* de proclamer que tel squelette est à coup sûr Agamemnon, Ménélas ou bien, dans notre cas, Radu Negru ou Basarab. L'identification des personnages, *quand il n'y a pas d'inscription bien nette et indiscutable sur le tombeau*, doit être *la dernière étape de nos recherches ;* elle ne doit en aucun cas faire l'objet d'une proclamation à priori, qui ne se base, en somme, sur rien de sérieux.

Ceci passé, examinons les résultats acquis : l'époque des costumes et des bijoux est à peu près fixée ; je crois que tous les renseignements concordent à déterminer *les deux dernières quarts du XIVe siècle*. Ceci n'engage cependant en rien la date de l'édifice, qui peut fort bien être antérieur aux tombeaux — une étude architecturale et iconographique pourrait seule décider de cette controverse. Le deuxième point sur lequel je voudrais attirer votre attention est *la provenance des bijoux*. J'ai cru pouvoir déterminer, dans les bagues aux inscription latines (mentionnées p. 4), des éléments *italiens*. J'ai envoyé un article à ce sujet à la Revue Archéologique, en espérant que la réponse de M[onsieur] Salomon Reinach [4] me sera favorable [5]. Des objets similaires ont en effet été identifiés dans le catalogue du British Museum et dans d'autres collections anglaises ; le Musée de Naples possède également un anneau tout à fait semblable ; je me permettrais de vous envoyer mon article dès qu'il pourra paraître.

D'autres ornements sont incontestablement germaniques (la bague avec „Hi ff ghot") ; le fermail devrait, je crois, faire l'objet d'une étude plus approfondie [6]. Jusqu'à nouvel ordre, j'incline cependant à supposer un travail allemand (soit rhenan soit transylvain). Nous aurions donc une seconde conclusion à formuler : *dans l'influence occidentale, deux courants venus d'Allemagne et d'Italie*. C'est du reste le cas en Serbie à l'époque d'Etienne Dušan (1331—1356).

Ce n'est qu'après avoir résolu tous ces problèmes, que nous pourrons à l'aide des maigres renseignements historiques que nous possédons, déterminer lequel des squelettes est Vladislav ou Radu, et nous prononcer sur la vraissemblance de telle ou telle inscription. (Celles de Voislav et de [V]la[d]is[lav] ont été déchiffrées par M. Drăghiceanu — je me borne à reproduire son opinion, en lui laissant l'entière responsabilité).

Pour ce qui est des armoires, j'estime fort vraissemblable que les princes et les nobles valaques en aient fait usage des exemples similaires pourraient être relevés dans le monde byzantin des derniers temps de l'Empire et en Lithuanie [7].

La signification des „initiales mystérieuses" ne pourra nous être livrée que bien plus tard — jusque-là, le champ est ouvert aux hypothèses. La question de l'expédition de 1376, et de la date *précise* de l'avènement de Radu est certainement très obscure ; des recherches dans les archives hongroises s'imposent. Je regrette de ne pas être suffisamment au courant des travaux historiques magyars, pour pouvoir mettre la chasse au point [8].

Le „voiévode inconnu" de la parti d'entrée est-il un fondateur ou un restaurateur ? Cette dernière hypothèse me semble plus près de la vérité.

---

[3] Gh. I. Brătianu se referă la eroarea săvîrşită de H. Schliemann în datarea celor cinci morminte de pe acropola micenianâ, fapt ce a generat discuţii (o diferenţă de aproape cinci secole între epoca înmormîntărilor şi perioada războiului troian).

[4] „Om de formidabilă învăţătură" — cum îl caracteriza N. Iorga. *(O viaţă de om*, ed. 1984, p. 106) — S. Reinach conducea, ca director, „Revue Archéologique".

[5] Va apărea *Les bijoux de Curtea de Argeş et leurs éléments italiens*, în „Revue Archéologique", VIe série, XVII, 1923, p. 90—110, recenzată de C. Moisil în „Cronica numismatică şi arheologică", IV, 1923, nr. 5—6 (41—42), p. 40—41.

[6] Va publica *Les bijoux de Curtea de Argeş et leurs éléments germaniques*, în *BSHAR*, XI, 1924, p. 39—54.

[7] Tipărise deja un studiu, *Scutul unguresc în armele Basarabilor* (în *RI*, VII, 1921, p. 120—128). De stema Basarabilor s-a mai ocupat C. Moisil în *Numismatica şi Descoperirile de la Curtea de Argeş* (în „Cronica numismatică şi arheologică", I, 1920, nr. 6—7, p. 37—41) unde îl citează şi pe Gh. Brătianu cu articolul din *RI*, 1920.

[8] În 1925 va publica *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier Bassarab en 1377*, în *RHSEE*, II, 1925, p. 73—82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le 2 Août

Vous avez tout à fait raison de dire que le problème principal est celui du changement d'orientation qui se produit dans l'existence de la principauté valaque ; je pense que l'on pourrait attribuer cette transformation à l'affaiblissement de la propagande catholique pendant les luttes intérieures qui livrent la Hongrie à la guerre civile, après la mort de Louis d'Anjou (1382), et surtout au fait de la conquête turque des Balkans, qui me semble avoir fait refluer sur la rive gauche du Danube les éléments susceptibles d'y répandre et d'y fortifier l'orthodoxie gréco-slave. (Cuviosul Nicodim, influences serbes très nettement caractérisées dans l'architecture etc.).

Il est bien difficile de dire si ce fut un bien ou un malheur. Notre nation, si douée aurait-elle eu un avenir meilleur, si l'empreinte de la culture occidentale s'était accentuée dès le début ? Ou bien au contraire le problème entièrement gagnée au catholicisme et magyarisée, aurait-elle laissé les mêmes vivre une vie obscure et souvent misérable, comme en Transylvanie ? Il est déjà bien difficile de savoir ce qui a été ; explorer le domaine de „ce qui aurait pu être" est une entreprise où l'imagination ne connaît plus le frein de la méthode historique. Cependant je crois que, du moment que le rayonnement de la civilisation d'Occident était intercepté d'abord par l'écran hongrois avant d'arriver jusqu'à nous, le retour à l'orthodoxie a fortifié notre résistance nationale. Sans les principautés qui ont posé les fondements même de l'Etat, et de la nation, la Roumanie d'aujourd'hui n'aurait jamais pu se former. Je ne sais si le conflit que décrit Davila dans „Vlaicu-Vodă" a réellement existé ; mais si la „datină" n'avait pas triomphé des „papistasi", notre langue n'aurait jamais connu de phase littéraire ; notre vie nationale, privée de la lumière qui vient „d'en haut", quoiqu'on en dise, n'aurait pas présenté plus d'intérêt que celle des Roumains de Macédonie et d'Istrie. Je serais curieux de savoir quel est votre avis sur cette question.

Je suis fort occupé en ce moment à travailler à ma thèse [9], mais ferai cependant de mon mieux pour vous renseigner au sujet des livres de Cristești. Peut-être Sandu voudra-t-il m'aider dans cette exploration ?

En vous priant de présenter mes hommages à madame Filitti, je vous prie de recevoir, monsieur, l'expression de mes sentiments distingués.

Gh. I. Brătianu

P.S. Une carte de M[onsieur] Salomon Reinach m'annonce que mon second article sur Curtea de Argeș sera inséré dans la Rev[ue] Arch[éologique]. Je vous l'enverrai dès qu'il aura paru.

BCŞ, ms. nr. 18827.

2. Gheorghe I. Brătianu către Sabina Cantacuzino [10]

1

Iași 19.I.[19]27

Dragă Tante Sabina,

Îmi pare așa de rău că n-am putut să te văd dăunăzi la București și te rog scuză-mă dacă n-am putut veni la ora indicată, fiind reținut la Cercul de Studii. Am vorbit cu Simionescu [11], care nu prea vede pe nimeni la Iași pentru chestea comemorării războiului [12]. Cît privește pe cei doi „conferențiari străluciți" de fizică și chimie, ar fi bine să se precizeze *pentru ce* îți pot folosi. E tot pentru ciclul de conferințe privitoare la războiul din '77 ? Probabil că nu. În orice caz, ar fi bine să știm ce subiecte li se cer.

---

[9] Teza de doctorat pe care o va susține, în iunie 1923, la Universitatea din Cernăuți.

[10] Fiica lui I. C. Brătianu, președintă a Universității Libere din București și a altor așezăminte de cultură și asistență socială, Sabina Cantacuzino (1863—1944) este autoarea lucrării *Din viața familiei I. C. Brătianu*, București, 1933—1937.

[11] Ion Simionescu, fost profesor la Universitatea din Iași.

[12] În 1927 se împlineau 50 de ani de la Războiul pentru independență. În anul următor, Gh. I. Brătianu va prezenta la al VI-lea Congres de științe istorice de la Oslo comunicarea *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877—1878 et au Congrès de Berlin*, apărută în volum sub egida Fundației I. C. Brătianu (1928).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am foarte mult de lucru, curs [13], teză [14], cerc de studii, politică, încît adesea nu prea ştiu de care să mă apuc intîi. Sufere corespondenţa, dată fiind şi lenea mea naturală pentru această din urmă ocupaţie.

Elena [15] îţi trimite cele mai bune amintiri. De cînd i-a murit calul, îşi caută ocupaţie aiurea, deşi aici la Iaşi nu poate găsi multe : bucătăria şi... filozofia (pentru ultimul examen de bacalaureat) îi mai dau de lucru.

Sper să te pot vedea la viitoarea mea trecere prin Bucureşti, cînd voi sta ceva mai mult ca rîndul trecut.

Respectuoase sărutări de mîini.

Gheorghe [I. Brătianu]

BARSR, S $\frac{7(8)}{CDIII}$

Iaşi 11 XI [19]29

2

Dragă Tanti Bi,

Firesţe că se poate publica scrisoarea, dacă crezi că este momentul să se facă această publicaţie. Mă bucur de altfel că, măcar anul acesta, comemorarea va fi făcută aşa cum trebuie.

Sunt într-adevăr foarte ocupat şi preocupat de organizarea congresului de la 21 [octombrie] şi mai trebuie să-mi deschid şi cursul.

Toate acestea îmi lasă prea puţină vreme pentru altă pregătire şi sunt din ce în ce mai îngrijorat pentru conferinţa pe care mi-ai fixat-o la 25 [octombrie]. O revizuire sumară a materialului de care dispun îmi dă impresia că subiectul se potriveşte mai degrabă pentru o leţie de Facultate decît pentru o conferinţă, care cere o formă mai atrăgătoare.

Este, ce-i drept, legenda descălecării, dar toată lumea o cunoaşte — şi restul (luptele dintre Unguri şi Tătari, populaţia Moldovii în sec[olul] XIII, importanţa economică a drumului din Galiţia la Cetatea Albă, legătura între istoria negoţului Mării Negre şi expansiunea politică a Moldovii) constituie chestiuni ce pot interesa pe studenţi şi specialişti, dar cari se prezintă într-o formă severă şi, mă tem, plicticoasă. Dar pe lîngă aceste consideraţii de ordin tehnic, mă întreb dacă voi avea timpul să pregătesc aşa cum se cuvine această conferinţă şi nu vreau să dau un fiasco lamentabil cu o improvizaţie.

Îţi supun toate aceste argumente şi mă întreb dacă nu e mai prudent să fiu înlocuit la timp decît să-ţi compromit ciclul.

Elena şi copiii îţi trimit cele mai bune amintiri şi îmbrăţişări, la care adaug respectuoase sărutări de mîini.

Gheorghe [I. Brătianu]

---

[13] În cadrul catedrei de istorie universală şi paleografie latină a Universităţii din Iaşi, Gh. I. Brătianu a ţinut, în anul universitar 1926—1927, cursul *Originile lumii moderne* (cunoştinţe geografice, descoperiri, capitalism, problema reformei religioase, originea statelor mari şi problema echilibrului european), iar la *Ştiinţe ajutătoare* ale istoriei medievale : noţiuni de bibliografie, paleografie, cronologie şi diplomatică (cf. *Arh. St. Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza"* — *Rectorat*, dos. 7 1927, f. 7).

[14] Se referă la *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)*, Bucureşti, 1927, care, împreună cu *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noir au XIIIe siècle* (Paris, 1929), îi vor servi la susţinerea doctoratului de stat la Sorbona, în 1929 (vezi şi C. C. Giurescu, *Amintiri*, I, Bucureşti, 1976, p. 176). De altfel, Gh. I. Brătianu mărturiseşte că : „Am stăruit totuşi să-mi prezint tezele la Paris, nu ca o desconsiderare a titlului unei universităţi româneşti, ci spre a-mi ţine angajamentul luat — încă din decembrie 1922 — faţă de o Facultate străină, şi a nu lăsa foştilor mei profesori impresia că aşi fi urmărit numai un scop practic" (cf. Gh. I. Brătianu, *Memoriu de studii şi lucrări*, Bucureşti, 1942, p. 7).

[15] Soţia istoricului, născută Sturdza (fiica lui Grigore Sturdza).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P.S. Aştept încă răspunsul lui Nenea Vintilă [16] pentru botez [17]. I-am vorbit aşa cum ne înţelesesem, şi urma să-mi trimită răspunsul definitiv la Iaşi.

BARSR, S $\frac{7(9)}{CDIII}$

3

Bucureşti, 24.XI.1929

Dragă Tanti Bi,

Regret că neputînd să-ţi vorbesc ieri la Florica [18], şi negăsindu-te azi la Bucureşti, trebuie să recurg iarăşi la scrisoare. Sunt dezolat de-aţi fi produs încă o dată o încurcătură aşa de dezagreabilă în aranjarea ciclului de conferinţe. Întreabă însă pe Ion Pillat [19] ce înseamnă pregătirea unui congres politic, mai adaugă ocupaţiunile universitare şi vei vedea că nu-mi rămînea timpul neapărat necesar pentru pregătirea unei conferinţe convenabile. Pe lîngă aceste, s-a mai fixat tot pentru mîine o alegere de rector de la care nu pot lipsi în împrejurările de faţă [20]. Sunt bucuros însă că Panaitescu [21] a primit să mă înlocuiască: cunoaşte foarte bine subiectul şi nu cred că Universitatea liberă să regrete această substituire. Îmi pare însă foarte rău că e a doua sau a treia oară cînd ţi-am promis o conferinţă şi nu m-am putut ţine de cuvînt, din cauza unor împrejurări potrivnice cu totul independente de voinţa mea.

Voiam să-ţi vorbesc şi de chestiunea botezului gemenilor. Unchiul Vintilă [22] mi-a spus ieri că s-ar fi înţeles cu tine în această privinţă. Am fi foarte bucuroşi să vii să-i botezi, deoarece, pe lîngă atîtea alte consideraţii, ai fost întotdeauna aşa de gentilă cu noi. Ar trebui însă să stabilim o dată, căci timpul trece, copiii împlinesc în curînd patru luni şi nici nu e bine să se întîrzie mai mult. Ţi-aşi fi deci foarte îndatorat să-mi scrii la Iaşi cînd poţi veni, sau dacă îţi este prea greu acuma să vii pînă la noi. Aş putea s-o rog pe mătuşa mea Olga Sturdza [23], care botează pe a doua fetiţă, să-mi boteze şi băiatul, dar tocmai pentru că e vorba de nepotul tatălui meu şi că îl cheamă Ion, aş fi dorit să fie cineva din familia noastră, nenea Vintilă sau Tanti Bi. Oricum însă, botezul trebuie făcut şi de aceea am venit să te rog să-mi dai un răspuns. Dacă poţi veni, ne faci la toţi o foarte mare bucurie.

Iartă te rog, această scrisoare aşa de lungă, la care mai adaug încă o dată toate scuzele conferenţiarului şi respectuoase sărutări de mîini ale nepotului

Gheorghe [I. Brătianu]

BARSR, S $\frac{7(10)}{CDIII}$

4

18.III.[19]37

Dragă Tanti Bi,

Îţi trimit două notiţe biografice cari au apărut într-o colecţie cehă intitulată „Tvurcove Dejin" [24], în limba armonioasă a lui Şeba — pe cari însă bineînţeles, le-am scris în limba

[16] Vintilă Brătianu (1867—1930), fratele lui I. I. C. Brătianu.
[17] Este vorba de botezul celor doi copii gemeni ai lui Gh. Brătianu (Ion şi Ioana).
[18] Proprietatea familiei Brătianu (jud. Argeş).
[19] Ion Pillat, căsătorit cu Maria I. C. Brătianu sau poetul cu acelaşi nume, fiul acestora.
[20] Va fi ales rector Petru Bogdan (confirmat la 1 decembrie 1929).
[21] P. P. Panaitescu.
[22] Vintilă Brătianu.
[23] Olga Sturdza, mătuşa Elenei Brătianu (vezi *BARSR*, S $\frac{7(4)}{CDIII}$)
[24] Gh. I. Brătianu semnează două articole, *Bratianove*, apărute în *Tvurcove Dekin*, Praga, 1936 (în limba cehă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

franceză. Te-aş ruga să mi le restitui după ce le vei fi citit, neavînd alte exemplare, şi dacă este cazul, să-mi spui ce ţi se pare că lipseşte sau că ar trebui corectat. Am avut însă indicaţia de-a nu depăşi zece pagini pentru amîndouă, aşa că a trebuit să fiu foarte concis.

Respectuoase sărutări de mîini.

Gh. I. Brătianu

(În anexă, Sabina Cantacuzino notează :)
pg. 1 — à l'école d'Etat Major
pg. 4 — I.C.B.[rătianu] era contra abdicării. Scrisori : 23 ian[uarie] 1871 — 24 ian[uarie] 1871 — 27 ian[uarie] 1871.
p[g.] 4 vol[umul] 5 — p. 526.

BARSR, S $\frac{\text{CDIII}}{7(12)}$

5

[30 august 1938 [25]]

Dragă Tanti Bi,

Iată-mă la Zürich [26], după ce am trecut prin Praga, Dieppe şi Paris ceea ce se poate numi un mic ocol. Pe Elena am lăsat-o la Karlsbad, cred că acum a sosit în ţară. Sărutări de mîini.

Gh. I. Brătianu

BARSR, S $\frac{7(13)}{\text{CDIII}}$

6

10.XI.[19]41

Dragă Tanti Bi,

M-am pomenit chemat la telefon de Cenzură în legătură cu un articol al meu [27], dar şi cu conferinţa de miercuri despre „Moldova". Ducîndu-mă acolo, am fost rugat (dealtfel foarte politicos, dar destul de insistent) să amîn această conferinţă, dacă am de gînd să vorbesc şi despre moldovenii din Transnistria, deoarece nu s-a fixat încă un punct de vedere precis în această chestiune. Cum problema alcătuia într-adevăr o parte foarte însemnată a expunerii, nu-mi va fi posibil să obţin autorizaţia pentru miercuri, încît trebuiesc luate măsuri pentru a anunţa că nu se ţine conferinţa la data indicată, urmînd să se fixeze alta mai tîrziu.

Mărturisesc pe de altă parte că n-am protestat cu prea mare vehemenţă, deoarece am foarte hărţuit în ultimul timp, dar pe deasupra mai am încă o răceală, care nu mă avantajează de loc pentru a vorbi în public. Îmi pare foarte rău că deranjez programul, dar dacă e numai o amînare, Universitatea Liberă nu pierde nimic. Din potrivă poate cîştiga un conferenţiar care va avea mai mult glas peste trei sau patru săptămîni decît acum — şi la propriu şi la figurat.

Pentru cealaltă conferinţă sunt în căutarea unui înlocuitor : mi s-au presintat mai multe soluţii şi sper că pînă la sfîrşitul săptămînii să găsesc una convenabilă.

Cu toată afecţiunea şi sărutări de mîini

Gh. I. Brătianu

BARSR, S $\frac{7(14)}{\text{CDIII}}$

---

[25] Data de expediţie a cărţii poştale.

[26] Se va afla la cel de-al VIII-lea Congres Internaţional de studii istorice (septembrie 1938) unde va prezenta comunicarea : *La fin du monde antique et le triomphe de l'Orient* (rezumatul în tomul al II-lea al comunicărilor, p. 518).

[27] Poate în legătură cu *Chronique soviétique* (*RHSEE*, XVIII, 1941, p. 242—249).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7

25.IX.[19]42

Dragă Tanti Bi,

Am primit înştiinţarea pentru o conferinţă în ciclul „Probleme agrare în ţările române" pentru perioada 1864—1907. Pe cît înţeleg, e vorba de perioada *după* reformele din vremea lui Cuza Vodă, şi *înainte* de răscoalele din 1907, despre cari, de altfel, era poate mai greu să vorbesc. Din nefericire, nu văd nimic în perioada *între* aceste evenimente, care să poată face obiectul unei conferinţe. Ar rămîne dezvoltarea agriculturii în timpul lui Carol I — chestiune de statistici în cari nu mă pricep, şi cari de altfel ar merge pentru un articol de specialitate, dar nu pentru o conferinţă.

Cred că e mai bine să suprimi cu totul această parte, care ar rămîne să fie tratată de conferenţiarul însărcinat cu 1907; va trebui să descrie stările cari au precedat revolta şi în modul acesta, va cuprinde şi perioada ce-mi fusese rezervată. În ce mă priveşte, e preferabil să mă păstrez pentru alt ciclu.

În speranţa că nu-ţi fac o încurcătură şi cu respectuoase sărutări de mîini

Gh. I. Brătianu

BARSR, S $\frac{7(15)}{CDIII}$

3. Gheorghe I. Brătianu către Constantin Angelescu

Universitatea Mihăileană din Iaşi
Facultatea de litere
Institutul de Istorie Generală

Bucureşti, 30 iulie 1937

Domnule Ministru,

Vă rog să binevoiţi a dispune ca şi anul acesta să mi se aprobe subvenţia de 60 000 (şase zeci mii) pentru publicarea lucrărilor Institutului de Istorie Generală a Universităţii din Iaşi. Am chiar acum sub tipar o lucrare intitulată: *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*[28], răspuns la unele scrieri de propagandă ştiinţifică potrivnice continuităţii poporului nostru pe teritoriul său actual, şi în pregătire lucrările ce urmează a apare în seria publicaţiunilor întreprinse de institut. V-aş fi deosebit de îndatorat să daţi şi anul acesta preţiosul D[umnea]v[oastră] sprijin acestei serii de lucrări.

Primiţi vă rog, cu vii mulţumiri, încrederea osebitei mele consideraţiuni.

Gheorghe I. Brătianu
Profesor de istorie medievală la Facultatea de litere din Iaşi

D[omnie]-sale
D[omnu]lui Ministru al Educaţiei Naţionale Bucureşti

BARSR, S $\frac{38(12)}{CDLXVI}$

4. Gheorghe I. Brătianu către N. Iorga

1

9 iulie 1931

Mult stimate Domnule Profesor,

Nu credeam că o caricatură fără importanţă — pe care am examinat-o mai de aproape numai după ce mi-aţi semnalat-o — v-a făcut să vă îndoiţi de sentimentele ce totdeauna vi le-am arătat, indiferent de acţiunea sau de atitudinea mea politică.

[28] Va apare în acelaşi an, 1937, (134 p., 1 hartă şi 3 pl.). Lucrarea va cunoaşte şi o a doua ediţie, precum şi versiuni în românește, germană şi italiană.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sunt însă mîhnit de supărarea pe care acest incident v-a pricinuit-o, şi vă rog să primiţi şi cu acest prilej, încredinţarea sentimentelor de recunoscătoare amintire şi de înaltă stimă ce le păstrez îndrumătorului generaţiei noastre în cercetările istorice.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 370, f. 108.

2

Domnule Preşedinte,

Ţin ca la întoarcerea D[omniei] voastre în ţară să fiu printre cei dintîi care să vă felicite pentru noua distincţiune ce v-a conferit-o Universitatea din Paris [29].

Ca unul ce am urmat întîiele D[omniei] voastre cursuri la Sorbona şi Collège de France, acum zece ani, nu pot decît să mă bucur de această nouă legătură între instituţiile ce stau în fruntea activităţii ştiinţifice a lumii şi ţara noastră.

Primiţi, vă rog, şi cu acest prilej, încredinţarea osebitei mele consideraţiuni şi a celor mai alese sentimente.

Gh. I. Brătianu

14 noemvrie 1931

BARSR, CorespondenţaN. Iorga, vol. 374, f. 207.

3

Domnule Preşedinte,

Samavolniciile şi ingerinţele de tot felul ale guvernului, care se puteau prevedea din primul ceas, şi-au atins culmea în ultimele zile! Dela ameninţările la adresa tuturor partidelor de opoziţie s-a trecut la fapte. Şefi de partide şi fruntaşi de seamă ai partidelor sunt atacaţi de bătăuşi plătiţi de autorităţi, la intrarea în sate, întrunirile sunt oprite sau împrăştiate de forţa publică, organizaţii politice sunt suprimate prin acte arbitrare de guvernămînt. S-au făcut şi vărsări de sînge pentru a opri lipirea manifestelor electorale. Se vorbeşte fără nici o rezervă în multe părţi ale ţării, de oprirea alegătorilor dela vot şi de furtul urnelor.

Faţă de aceste împrejurări, am hotărît să depun la Palat un protest adresat M.S. Regelui, în numele Partidului Naţional Liberal pe care îl prezidez, pentru a aduce la cunoştinţa factorului constituţional regimul de teroare şi de abuz prin care guvernul încearcă să împiedice exprimarea liberă a voinţei cetăţeneşti.

Îmi fac o datorie de a vă aduce la cunoştinţă acest demers, lăsînd la aprecierea D[umnea]v[oa]stră şi a partidului pe care îl prezidaţi dacă socotiţi necesară o solidarizare a tuturor partidelor de opoziţie în această-chestiune.

Primiţi vă rog, asigurarea osebitei mele consideraţiuni şi a celor mai alese sentimente.

11.XII.[19]33 Gh. I. Brătianu [30]

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 402, f. 13

4

Domnule Profesor,

Întorcîndu-mă astăzi pentru cîteva ceasuri în Bucureşti, iau cunoştinţă în acelaşi timp de scrisoarea D[omniei] voastre publicată în Neamul Românesc [31] şi de articolul din Mişcarea care a determinat-o.

---

[29] La 7 noiembrie 1931, lui N. Iorga i s-a conferit titlul de *doctor honoris causa* al Universităţii pariziene.

[30] Răspunsul lui Iorga, în *N. Iorga. Corespondenţă*, ed. Ecaterina Vaum, I, p. 211 (din 15 decembrie 1933).

[31] Reprodusă de Ecaterina Vaum în vol. cit., p. 211—213 Iorga i-a răspuns la 6 iulie, printr-o scrisoare publicată în „Neamul Românesc" din 9 iulie *(ibidem*, p. 213—214).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am fost adînc mișcat de întîia parte a scrisorii și foarte mîhnit de sfîrșitul ei. Vă sunt deci dator o lămurire.

Cîtă vreme polemica în jurul volumului D[omnu]lui C. C. Giurescu se desfășura pe un teren științific și avea o latură personală, ea îi aparținea exclusiv, cum de-altfel îi aparține și astăzi. Articolul în chestiune a pornit însă din preocuparea — obișnuită la un ziar de partid — de a apăra pe unul din membrii săi, atunci cînd atacul ia un caracter politic, cum era cazul aici, prin intervenția altor ziare.

Mi-am făcut o regulă, în ce privește Mișcarea, de a nu-mi lua personal răspunderea decît pentru ceeace iscălesc personal.

Totuși, întrucît la începutul acestui articol s-au strecurat, prin inadvertența unui redactor, comentarii cari v-au putut jigni, regret că nu s-a ținut seamă, în coloanele „Mișcării", de legături și sentimente cari, vă rog să credeți, nu era nevoie de scrisoarea D[omniei] voastre pentru a mi le aminti.

Nu vreau să influențez nici o hotărîre a D[omniei] voastre în ce privește relațiile noastre personale.

Vreau numai să-mi exprim mîhnirea că ele ar putea suferi, atunci cînd n-a fost niciodată în intenția mea ca în ziarul partidului pe care îl conduc, D[omnia] voastră să fiți jignit, mai puțin încă insultat.

5 iulie 1935 Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 417, f. 163—164. Scrisoare publicată în „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 146 din 9 iulie 1935.

5

Domnule Profesor,

V-am știut pînă acum un om care ține îndeajuns la onoarea lui, pentru a nu terfeli cu ușurință ceea a altora. V-am cunoscut ca istoric, îndeajuns de convins de nevoia de a nu judeca o cauză înainte de a fi cercetat cu grijă părerile și de-a fi stabilit valoarea și autoritatea izvoarelor. V-am știut destul de sensibil la ce vi s-a părut că atinge prestigiul D⟨umnea⟩v⟨oa⟩s⟨tră⟩ pentru a-mi trimite scrisori de protestare, cînd în ziarul ce reprezintă punctul de vedere al partidului meu, se strecurase fără știrea mea vreun articol sau chiar un desemn de natură a vă jigni. Pe cît îmi amintesc și desigur memoria D⟨umnea⟩v⟨oastră⟩ nu vă poate înșela, întotdeauna în asemenea cazuri am făcut de îndată rectificările cerute.

De mai bine de două săptămîni, „Neamul Românesc" al cărui director politic sînteți, duce o campanie împotriva mea, pe care nu aș fi băgat-o în seamă, de nu ar fi fost stăruința ei, în repetarea unei calomnii.

„Iscălind *fără autorizație*, pe altcineva, D⟨omnu⟩l Gh. Brătianu comitea două isprăvi reprobabile" scrie ziarul D⟨umnea⟩v⟨oa⟩t⟨tră⟩ de eri.

Iar acum cîteva zile: „D⟨omnu⟩l George Brătianu *inventa* o convorbire la telefon cu D⟨omnu⟩l Dinu Brătianu la Pițian.

Îmi dați voie să restabilesc faptele

N-am „inventat" nici o convorbire, ca a existat nu numai cu mine, dar și cu alții, cărora li s-a transmis același punct de vedere.

Am iscălit pe D⟨omnu⟩l Const. Brătianu, secretarul general al partidului, cu autorizația sa, cum rezultă de altfel din scrisoarea ce domnia sa a adresat-o astăzi, directorului „Neamului Românesc", de la care o puteți obține.

Nu mi-am dat, însă, nici un moment osteneala de a-mi preface scrisul neavînd nici o intenție de uneltire sau de conspirație, sau de a mă sustrage de la eventuale răspunderi.

Circularile privind chestiuni interne de partid, cărora articole recente le-au dat o neașteptată publicitate, nu reprezentau cum s-a insinuat nici un îndemn la tulburare sau acțiune subversivă. Ele dădeau expresia unei atitudini de partid, care în fața unor fapte deosebite de tradiția și doctrina sa politică, nu putea fi decît de rezervă și de demnitate, concluzie logică a hotărîrilor sale anterioare.

Față de campania „Neamului Românesc" am încercat de cîteva ori în presă să lămuresc punctul nostru de vedere.

Cenzura m-a împiedicat întotdeauna, lăsînd însă toată libertatea ziarului D⟨umnea⟩v⟨oa⟩s⟨tră⟩ de a continua atacurile sale, fiind asigurat că nu poate primi nici un răspuns.

Mă refuz să cred că socotiți aceasta o metodă de luptă cavalerească și civilizată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu ştiu ce măsuri veţi înţelege a lua în viitor, de un lucru însă ţin să vă asigur, de urmarea ce veţi da demersului meu depinde dacă pot să vă consider mai departe aşa cum v-am privit pînă astăzi, sau dacă trebuie, cu adîncă părere de rău, să cobor şi figura lui Nicolae Iorga în rîndul acelora cărora puterea le-a întunecat sentimentul dreptăţii.

Primiţi, vă rog, Domnule Profesor şi în această împrejurare, încredinţarea osebitei mele consideraţiuni şi a celor mai alese sentimente.

10 mart(ie) 1938

Gheorghe I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa Gheorghe I. Brătianu, S $\frac{9}{\text{CDIII}}$

5. Acte privind studiile

1

Domnule Decan, [32]

Vă rog să binevoiţi a dispune să fiu înscris în anul I-iu al Facultăţii Juridice.
Alăturez :

1) Certificatul de absolvire a liceului Clasic

2) Recipisa de plată a taxei de 60 lei

Primiţi vă rog Domnule Decan asigurarea deosebitei mele consideraţiuni.

Gheorghe I. Brătianu

D(omniei)-sale
D(omnu)lui Decan al Facultăţii Juridice a Universităţii de Iaşi

Arh. St. Iaşi, Fac. de drept, Dosare personale, 48/1920, f. 2

Iaşi, 20.IX.(19)18

Domnule Decan, [33]

Subsemnatul student al facultăţii de Drept, anul I, vă rog să binevoiţi a dispune înscrierea mea pentru examenele acestei facultăţi, sesiunea octombrie a.c., de anul *I* de licenţă [34]. Depun alăturat taxa de examene de cincizeci de lei.

Primiţi vă rog asigurarea respectului şi consideraţiunei mele.

Gh. I. Brătianu

D(omniei)-sale
D(omnu)lui Decan al Facultăţii de Drept Universitatea Iaşi

Arh. St. Iaşi, Fac. de drept, Dosare personale, 48/1920, f. 17

---

[32] Cererea este scrisă de mama sa, Maria Moruzi. Data înregistrării : 2 decembrie 1917 cu nr. 2015.

[33] Data înregistrării : 20 septembrie 1918 cu nr. 1300.

[34] Va susţine următoarele examene : Drept civil I (22 oct. 1918), bilă albă ; Drept penal şi procedură penală (7 oct. 1918), o bilă albă şi una roşie ; Drept roman I, (9 oct. 1918), bilă albă ; (cf. *Arh. St. Iaşi, Fac. de drept, Dosare personale*, 48/1920, f. 14—16).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3

Domnule Decan, [35]

Subsemnatul student al Facultăţii de Drept, anul al II-lea licenţă, vă rog să binevoiţi a dispune înscrierea mea pentru examenele de anul al II-lea, sesiunea iunie a.c. [36]. Alăturat taxa de înscriere de 50 (cincizeci) lei.

Primiţi vă rog asigurarea respectului şi consideraţiunii mele.

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iaşi, Fac. de Drept, Dosare personale, 48/1920, f. 13

4

Iaşi, 24. IX. 1919

Domnule Decan,

Subsemnatul student în anul al III-lea de Licenţă a Facultăţii de Drept vă rog să binevoiţi a dispune înscrierea mea pentru examenul de anul al III-lea de licenţă, sesiunea Octombrie 1919 [37].

Alăturat taxa de înscriere de cincizeci lei.

Primiţi vă rog asigurarea respectului meu.

Gh. I. Brătianu

D(omniei)-sale

D(omnu)lui Decan a Facultăţii de Drept Universitatea Iaşi

Arh. St. Iaşi, Fac. de drept, Dosare personale, 48/1920, f. 3

5

Domnule Decan, [38]

Vă rog să binevoiţi a dispune să mi se elibereze un certificat provizoriu de trecerea licenţei pînă la formarea diplomei de licenţă în Drept.

Primiţi asigurarea osebitului meu respect.

Gheorghe I. Brătianu

D(omniei)-sale

D(omnu)lui Decan a Facultăţii de Drept Universitatea Iaşi

(în stînga sus:) s-a eliberat diploma de licenţă în drept nr. 2471/(1)919, certificat de naştere şi diploma de liceu/3 martie 1920/ss. indescifrabil

Arh. St. Iaşi, Fac. de drept, Dosare personale, 48/1920, f. 1

---

[35] Înregistrată la 5 iunie 1919 cu nr. 4416.

[36] Va susţine următoarele examene: Drept civil II (24 iunie 1919), bilă albă; Procedură civilă (27 iunie 1919), bilă albă; Drept constituţional şi administrativ (28 iunie), bilă roşie; Drept roman II (29 iunie), bilă albă; (cf. Ibidem, f. 9—12).

[37] Va susţine următoarele examene: Economie politică (11 oct. 1919), bilă albă; Istoria dreptului românesc (16 oct. 1919), bilă albă; Drept internaţional public (18 oct. 1919), bilă roşie; Drept civil III (24 oct. 1919), bilă albă; Drept comercial (30 oct. 1919), o bilă albă-roşie (cf. Ibidem, f. 4—8).

[38] Înregistrată la 20 noiembrie 1919 cu nr. 844.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ

[Cele trei scrisori comunicate de profesorul *Const. A. Stoide* — la care se adaugă una din arhiva Iorga, comunicată de *Petre Ţurlea* — îngăduie conturarea unui caz colateral procesului „şcolii noi" de istorie. E admirabilă scrisoarea lui Iorga din 1 mai 1936, întru apărarea lui Minea iar alături cu riposta din „Revista Istorică", pe care am reprodus-o în notă, arată calea — totuşi dreaptă — pe care înţelegea s-o urmeze în raporturile cu colegii de breaslă (indiferent de vîrstă: în 1934 s-a produs un mic atac şi din partea lui I. C. Filitti, în paginile „Revistei Istorice Române", la care a răspuns în „Revista Istorică", fără să renunţe, însă, la cuvintele de preţuire pentru lucrările lui Filitti). — *St. S. G.*]

1

Răteşti (Argeş), 26.VII.1934

Mult stimate Domnule Stoide,

Scrisoarea D[umi]tale mă găseşte la ţară, unde m-am refugiat spre a fugi de valul de căldură [de] la Bucureşti. Îmi pare foarte bine că ai fost recomandat[1] şi cred că nu va fi nici o dificultate ca D[omnul] Iorga să aprobe această numire. Poate ar fi mai folositoare altă cale spre a i se aminti aceasta. Nu că aş fi în imposibilitate să intervin, dar nu se poate şti niciodată cum ar fi primită această intervenţiune.

Cum nu vei pleca înainte de toamnă, avem timpul să-ţi facem programul. Te sfătuiesc, dacă vrei să urmezi la École des Chartes, s-o faci ca auditor liber — altfel va trebui să înghiţi prea multe cursuri de strictă specialitate franceză. Scrisori pentru Diehl, Lot, Roques etc., îţi voi da înainte de plecarea D[umi]tale.

Cu toate urările de succes şi cele mai alese sentimente,

Gh. I. Brătianu

Arhiva Const. A. Stoide, Iaşi

2

Domnule Profesor,

Consiliul Fac[ultăţii] de Litere din Iaşi m-a recomandat pentru un loc de membru la Şcoala Română din Fontenay-aux-Roses, de sub conducerea Dumneavoastră. E vorba de locul D[omnu]lui T. Holban, care a fost recomandat şi acceptat de Dumneavoastră încă de anul trecut, dar nu s-a putut prezenta deoarece nu putea părăsi serviciul ce ocupa. Universitatea din Iaşi a cerut Şcolii Române din Franţa să certifice această neprezentare, dorind să trimeată pe altcineva. În aşteptarea unui răspuns, am fost decomandat eu. Activitatea mea istorică a putut să treacă neobservată de D[umnea]voastră, deoarece am publicat doar articole mărunte în revistele locale. În momentul de faţă pregătesc în colaborare cu D[omnu]l C. Andriescu, fost membru al Şcoalei Dumneavoastră, o serie de monografii asupra domnilor Moldoveni din jumătatea a doua a sec[o]l[ului] al XVII-lea (avem gata de tipar pe „Ştefan

[1] Pentru Şcoala Română de la Fontenay-aux-Roses — v. scrisoarea următoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vodă Lupu"[2]), şi publicarea unui număr important de documente inedite moldoveneşti din sec[o]l[ele] XVI şi XVII.

Vă rog respectuos să acceptaţi recomandarea mea ca membru la Şc[oala] Română de la Fontenay în locul D[omnu]lui Holban şi să avizaţi fie direct, fie prin mine, Universitatea din Iaşi, de această hotărîre a Dumneavoastră.

Primiţi respectuoase mulţumiri.

Const. A. Stoide
licenţiat în istorie

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 406, f. 167.

3

[Vălenii de Munte][3] 19 august 1934

Domnule Stoide,

Ministeriul a confirmat de mult pe d[omnul] Holban[4], al cărui drept nu putea fi prescris prin neprezentare.

Vă voiu avea în vedere la rîndul d[umnea]v[oastră].

Salutări,

N. Iorga

Arhiva Const. A. Stoide, Iaşi

4

⟨Bucureşti⟩[5] 1iu maiu 1936

Domnule Stoide,

Ai văzut cum am preţuit întâile d[umi]tale manifestări[6]. Cele de acum nu pot decît jigni[7]: nu se maltratează aşa profesorul[8] de la care ai folosit. Alături de lucrul lui, cu greşalile omeneşti ce pot fi în el — ai să faci, te asigur, şi d[umnea]ta destule — e atîta cîmp de lucru.

Deşi-mi declari, ca un tînăr din ziua de azi, că nu te laşi sfătuit şi „dus de mînă"[9], vîrsta mea, care aş putea să-ţi fiu bunic[10], tot îşi permite să-ţi dea o îndreptare în acest sens.

N-aş fi făcut-o dacă n-aş fi sigur că poţi da lucruri tot mai bune, căci eşti harnic şi inteligent.

Exemplul giureştean de la noi ar fi păcat să te seducă.

Primeşte, te rog, salutările mele.

N. Iorga

Arhiva Const. A. Stoide, Iaşi

---

[2] A apărut abia în 1938, fiind întîmpinată cu ostilitate de către N. Iorga, în paginile „Revistei Istorice" — cf. N. Iorga, *Procedări de critică greşite ale unei „şcoli noi"*, în *RI*, 10—12/XXIV, 1938, p. 321—329 — vizînd, însă, numai pe C. I. Andreescu.

[3] Ştampila poştei.

[4] Teodor Holban şi-a efectuat stagiul la Paris în perioada 1934—1936.

[5] Ştampila poştei.

[6] Cf. *RI*, 4—6/XXI, 1935, p. 150 şi 192; 7—9/XXII, 1936, p. 271 („E o lucrare vrednică de toată lauda").

[7] Reacţia în „Revista Istorică": «D. Stoide ni trimete din Iaşi extrasul din „Arhiva" în care tratează cum nu se cuvine pe meritosul său profesor, d. Ilie Minea, a cărui îndelungată muncă străduitoare şi nerăsplătită se cuvine să fie onorată de oricine. Urmărirea „greşelilor", unită cu solemne recomandaţii de metodă, în numele ştiinţii de azi, se face după o compromisă reţetă bucureşteană. D. Stoide e un tînăr inteligent, cult şi harnic, de la care aşteptăm altceva decît asemenea „dărîmări". Deocamdată culegem din chiar această broşură preţioase întregiri la biografia lui Grigore Ureche. Notiţa despre Curt Celebi (alt extras, tot din *Revista Critică*), cu un inedit, e excelentă».

[8] Ilie Minea (1881—1943), titularul catedrei de Istoria Românilor la Universitatea Mihăileană din Iaşi — cf. nota precedentă.

[9] Această a doua scrisoare a lui Const. A. Stoide către N. Iorga nu a putut fi regăsită în corespondenţa de la Biblioteca Academiei.

[10] Apreciere eronată, Const. A. Stoide fiind născut în 1902 — cf. *AIIAI*, XX, 1983, p. 627.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PE MARGINEA UNEI RECENZII

DE

DORINEL ICHIM

Este îmbucurător faptul că o publicație prestigioasă, așa cum este *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"* din Iași, acordă atenție, în ultimul timp, și lucrărilor de etnografie. Între acestea, *Zona etnografică Trotuș*, apărută la Editura Sport-Turism, în anul 1983 (autor : etnograful Dorinel Ichim), a suscitat interesul istoricilor, geografilor și etnografilor, fiind recenzată în presa locală băcăoană, în revista de cultură *Ateneu* și prezentată la posturile de radio și la televiziune.

Referitor la *recenzia* aceleeași lucrări, apărută în paginile acestui anuar (vol. XXI, 1984, p. 544—546), sub semnătura lui *Corneliu Stoica*, aș dori să clarific o serie de probleme, atrăgînd atenția asupra faptului că recenzentul comite deseori erori în interpretarea datelor istorice și nu stăpînește domeniul disciplinei etnografice.

Pentru a putea urmări problematica ce se ridică, voi face în continuare observațiile în ordinea în care acestea apar în respectiva recenzie.

*

Cînd se face prezentarea structurii pe capitole a lucrării, s-a omis parcă anume să se facă aprecieri cu privire la cele 56 planșe alb-negru, color și desene. Considerăm că acesta nu este un lucru minor, deoarece realitatea etnografică ilustrată este argumentul faptic, de descriere și comparație, alături de argumentul istoric, arheologic, geografic, lingvistic etc., în cadrul cercetării pluri și interdisciplinare.

În ceea ce privește lipsa bibliografiei selective de la sfîrșitul lucrării, fac următoarea precizare. Dacă autorul recenziei ar fi consultat toate monografiile zonale apărute în colecția „Zone etnografice", ar fi putut constata cu ușurință că nu toate aceste lucrări au bibliografia selectivă trecută la urmă. S-a convenit la o astfel de soluție de către redactorul seriei, din motive de spațiu. S-a procedat astfel și în cazul următoarelor lucrări : Angela Paveliuc-Olaru, *Zona etnografică Botoșani*, București, 1983 ; Georgeta Stoica și Mihai Pop, *Zona etnografică Lăpuș*, 1984, ș.a.

Referindu-mă la „raportul mai echitabil între tratarea istorică și cea etnografică a diferitelor aspecte ale civilizației trotușene", pe care l-a dorit autorul recenziei, mă simt obligat să precizez că lucrarea și-a propus să elucideze problematica legată de *etnografia zonei Trotuș* și *nu istoria văii Trotușului*, ceea ce recenzentul uită parcă anume pe tot parcursul recenziei. Întrucît recenzentul nu cunoaște care este raportul dintre etnografie și istorie în explicarea fenomenului de cultură materială și spirituală a unui popor, a unei etnii sau a unei zone, ca în cazul de față, îi recomand lucrarea cercetătorului în etnografie dr. Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, p. 39. Din capitolul introductiv al aceleiași lucrări se poate familiariza cu domeniul etnografiei, ca disciplină care se ocupă cu descrierea și explicarea fenomenului etnografic, așa cum rezultă din cercetările „pe viu", dar și din reconstituirea acestor fenomene. În reconstituirea acestor fenomene din zona etnografică Trotuș m-am folosit de izvoarele istorice, arheologice, cronologice, documentare, numismatice, toponimice, lingvistice ș.a.

Prezenta lucrare este socotită „o premieră în literatura etnografică trotușană", ceea ce m-a determinat să precizez că recenzentul nu este la curent cu această literatură, deoarece au apărut o serie de studii și articole în speță, în ultimul deceniu, din care citâm : Paul Petrescu, *Tradiție și modernitate în arhitectura populară din județul Bacău*, în „Revista muzeelor și monumentelor", nr. 2, 1979 ; Ion Vlăduțiu, *Meșteri olari băcăoani*, în „Ateneu", nr

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12, 1973 ; Feodosia Rotaru, *Centrul de ceramică din comuna Oituz, județul Bacău*, în „Carpica", XI, Bacău, 1979 ; Dorinel Ichim, *O variantă de căiță necunoscută de pe valea Casinului — Bacău*, în „Revista muzeelor", nr. 1, 1977 ; *Evoluția portului popular din zona Trotușului de munte*, în „Carpica", X, 1978 ; *Tradiție și inovație în ornamentica țesăturilor de interior din zona Trotuș*, în „Carpica", XIII, 1981 și lista lucrărilor ar putea continua. Dacă recenzentul ar fi consultat la timpul potrivit bibliografia apărută în ultimii zece ani, ar fi putut cunoaște preocupările existente în acest domeniu.

Autorul recenziei aduce în discuție un catalog-repertoriu arhivistic și bibliografic întocmit în scopul redactării unui *Dicționar istoric al localităților trotușene*, enumerînd fonduri arhivistice, colecții și publicații de documente, însumînd o bibliografie de 80 pagini. Nu pierde prilejul nici de această dată să mă acuze de insuficientă documentare bibliografică. Desigur că nu am apelat la toată bibliografia de care dispun, deoarece editura mi-a pus la dispoziție un spațiu limitat, de 150 pagini pentru a trata 10 (zece !) capitole de etnografie. Revenind la lucrarea *Zona etnografică Trotuș*, este evident că ea nu se poate raporta la un dicționar istoric care nu este publicat încă. Monografia etnografică pusă în discuție se ocupă de aspectul unitar al culturii materiale și spirituale, de specificul local, fiind o lucrare de sinteză la nivelul unei zone. Folosind cuvintele recenzentului, „Comparația în acest caz este inutilă" (p. 544) și de prisos, aș completa eu.

Este adevărat că am folosit aproape în exclusivitate ca izvor *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1744*, deoarece este statistica cea mai completă, locuitorii fiind consemnați împreună cu meseria și ocupația pe care o au, fiind specificată, totodată, și etnia căreia îi aparțin. Celelalte lucrări pe care mi le recomandă *(Condica liuzilor pe anul 1803, Condica visteriei Moldovei pe anul 1816* ș.a.) au fost consultate, dar acestea se referă mai cu seamă la demografie și foarte puțin la etnografie. Desigur că am apelat și la izvoarele cartografice atunci cînd a fost nevoie, fără însă a le menționa expres (Harta marelui stat major de la sfîrșitul secolului XIX și alte hărți care m-au ajutat să alcătuiesc *harta etnografică a zonei Trotuș).*

În afirmațiile pe care le face cu privire la zonarea etnografică numai ținînd cont de criteriul geografic, avînd la bază văile și bazinele hidrografice, autorul prezentei recenzii riscă să fie acuzat de determinism geografic. Exemplificăm aceasta prin afirmația sa de la p. 545 : „Normal ar fi să avem monografii etnografice ale Văii Trotușului, Bistriței ș.a., și nu cele suprapuse unităților administrative actuale : zona etnografică Bacău, Neamț, Vrancea etc. (vezi harta)" : Față de cele arătate aș putea să-l informez pe recenzent că a apărut mai bine de un deceniu *Etnografia Văii Bistriței*, (Piatra Neamț, 1973) scoasă de un colectiv de cercetători de la Academia R.S.R. Din cele relatate autorul recenziei nu se declară de acord cu faptul că unele zone etnografice și-au luat numele unităților administrative. Oare nu este normal și justificat totodată faptul ca vechea țară a Vrancei, cu independența sa administrativă în evul mediu, puternic marcată de atîtea elemente specifice ale culturii materiale și spirituale, să se numească zona etnografică Vrancea ? Argumentele acestea sînt valabile și pentru zonele etnografice Bacău și Neamț, cu vechile lor vetre de cultură materială și spirituală. Ce poate fi mai elocvent și mai potrivit decît constituirea „sine die", de-a lungul timpului, a unor zone etnografice, care să ia numele ținuturilor și județelor de altădată ! Dacă recenzentul dispune de alte denumiri pentru zonele etnografice mai sus menționate, îi *propunem să le facă cunoscute Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice din București*, pentru a le lua în considerație la alcătuirea Atlasului Etnografic al R.S.R., care se află în curs de elaborare.

Referitor la propunerea pe care o face recenzentul cu privire la luarea în considerație a microzonei „Slănic (ceangăii)", trebuie făcută următoarea precizare. Ceangăii se întîlnesc în multe sate în zonă, dispersate, printre satele vechi românești sau în componența acestora (cf. Dr. Kós Károly, *Tájak falvak hagyományok*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976, p. 103—216 ; Dr. Kós Károly, Szentimrei Judit, dr. Nagy Jenö, *Moldvai csángó népmüvészet*, Kriterion Könyvkiadó, Bucarest, 1981). Referitor la ceangăi, aceștia nu formează o subzonă etnografică în cadrul zonei etnografice Trotuș. Această populație, răspîndită în mai multe sate, dispersate pe afluenții Trotușului, a fost asimilată în mare măsură în ultimele secole, de către populația locală ; modul lor de viață, organizarea gospodăriei, a interiorului locuinței, ocupațiile lor de bază, precum și cele secundare, împreună cu creația artistică populară, vin să confirme faptul că aceștia au fost asimilați, însușindu-și modul de viață românesc, specific zonei. Unele aspecte specifice ale artei lor populare, care se întîlnesc în cromatică, ornamentare, preferința lor pentru anumite piese de port românești, vin să explice și să confirme o trăsătură a artei noastre populare, formulată „unitate în diversitate". Mă așteptam ca recenzentul să vină cu o serie de *completări din etnografia satelor pe care le-a cercetat*, din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dorința de a întregi informațiile etnografice ale cărții, dorință pe care și-a exprimat-o la începutul recenziei, dar pe care nu a reușit să o îndeplinească pe parcurs.

Indiferent de care unitate administrativă au aparținut localitățile Coțofănești, Urecheşti, Tazlău ș.a., enumerate de către recenzent, acestea și-au păstrat specificul etnic și au continuat să creeze în spiritul tradiției. Apartenența lor uneia sau alteia dintre administrații a fost o chestiune de conjunctură.

Recenzentul nu este de acord cu existența drumului ce unea Ardealul cu inima Moldovei, pe văile Oituzului, Tazlăului și prin Bacău, cu valea Siretului, afirmînd că „De fapt, pînă la mijlocul secolului XIX, nu se poate vorbi de un drum care să unească Tg. Trotuș cu Bacăul pe valea Tazlăului". În sprijinul afirmației sale folosește o informație trunchiată, de la 1632, a călugărului Paolo Bonici, care spune că de la Bacău se ajungea la Trotuș pe jos, prin pădure. Aici relatarea călugărului este trunchiată de recenzent. Călugărul relata în continuare: „-acest drum îl cunosc pentrucă l-am bătut timp de patru zile...". Deci însuși călugărul afirma existența acestui drum, după cum rezultă din sursa dată de recenzent, dar trunchierea informației l-a făcut să comită o mare eroare. (Cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 20). Despre acest drum, C. Dimitriu scria: „In vechime, pe valea Turluiului, era drumul ce ducea la Bacău, și lega valea Trotușului cu valea Bistriței. Acest drum se poate vedea bine în harta rusească de la 1839. Pe această vale și în preajma drumului vechiu au existat mai multe sate..." *(Bacăul istoric*, București, 1936, p. 95). „Că valea Tazlăului Mare era artera principală și cea mai scurtă prin care înaintau oștile ce intrau în Moldova pe la Oituz, pentru a pătrunde în inima Moldovei, (se arată în aceeași lucrare la p. 18), este lucru bine stabilit, căci pe aici a fost și drumul vechiu și apoi dispariția multor sate de pe valea Turluiului și a Tazlăului Mare trebuie pusă în legătură cu aceste mișcări de trupe străine".

Cu privire la existența acestui drum, Emil Diaconescu nota: „Astfel de la Bacău se mergea pe la Călugăra și pe cursul pîrîului Turlui în valea Tazlăului, pe la Orășa Mare, la Onești, pe cursul Trotușului, în urmă trecea la Tg. Trotuș unde era vechi loc de vamă în legătură cu pasul Oituz, apoi la Tg. Ocna, se urca în sus la Dărmănești, Comănești, în legătură și Tețcanii, și prin pasul Ghimeș se trecea în Ardeal" *(Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 48).

Acest drum, care mergea pe valea Tazlăului, se bifurca în localitatea Coman spre Albeni și Valea Seacă, unindu-se cu drumul mare al Siretului. Drumul vechi, cunoscut și sub numele de „drumul sării" sau „drumul Ocnei", continua pe calea Turliului, prin Răchitișul de astăzi, valea pîrîului Negel și Bacău. (Cf. Gh. Burlacu, *Ocolul domnesc al Bacăului*, în „Carpica", vol. XIV, Bacău, 1982, p. 167 și harta de la p. 173).

În ceea ce privește unele sate de la periferia zonei etnografice Trotuș sau chiar din afara ei la care m-am referit, există următoarea explicație. În domeniul culturii populare se întîlnește adesea fenomenul de interferență zonală, în cadrul căruia, elemente specifice unei zone se regăsesc în cea învecinată și invers. Necunoașterea acestui fenomen, precum și a altor aspecte specifice etnografiei — criterii de zonare, interferențe zonale, aculturație ș.a. — l-a determinat pe recenzent să se hazardeze în formularea unor afirmații care nu țin de formația sa profesională.

Îmi exprim părerea de rău și totodată regretul că, deși Corneliu Stoica dispune de un foarte bogat material documentar și are preocupări în domeniul istoriei satelor trotușene, nu am avut posibilitatea să-l citez, deoarece nu am întîlnit, pînă în prezent, nici-o lucrare de specialitate publicată sub semnătura dumisale. În eventualitatea în care dorește să-și facă cunoscute public preocupările sale etnografice și istorice, îl invităm să se adreseze colectivului de redacție a revistei „Carpica" — anuar al Complexului muzeal județean Bacău.

Spațiul tipografic restrîns, care mi-a fost pus la dispoziție, nu mi-a dat posibilitatea să prezint întreg materialul pe care l-am adunat, în urma cercetărilor efectuate pe teren, de la arhive, precum și din consultarea bibliografiei de specialitate.

Este regretabil că recenzentul nu stăpînește în întregime evidența așezărilor dispărute, fiind deseori confuz și săvîrșind grave erori. Un exemplu la îndemînă îl constituie satele Măzănăești și Măzărăști, pe care le consideră greșit ca fiind una și aceeași localitate, bazîndu-se pe documentul nr. 204 din *DRH*, A, vol. I.

Dacă se urmărește în continuare curgerea proprietăților din aceste sate, rezultă, de fapt, că avem de a face cu două localități dispărute; una pe Cernu (doc. nr. 204, *DRH*, A, I; *DIR*, A, 1/XVI, nr. 44; 3/XVI, nr. 34; 4/XVII, nr. 263) și alta pe Tazlăul Sărat, în apropierea localității Ardeoanii de astăzi *DRH*, A, II, nr. 68 și 235).

Intrucît în *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc* (1800—1891), București, 1968, nu am întîlnit studii referitoare la etnografia și folclorul satelor zonei etnografice Trotuș, cu excepția unui singur studiu despre creștăturile șalgăilor de la Tg. Ocna

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe droburile de sare, am folosit o serie de lucrări cu caracter general pentru etnografia Moldovei, din *Bibliografia lucrărilor cu caracter folcloric și etnografic publicate de Academia română* (1877—1929), 1968. (A se vedea trimiterile de la subsolul lucrării recenzate, p. 89, nota 1; p. 102 nota 1 ș.a.). Precizez că nu există o bibliografie care să se refere la zona etnografică Trotuș înainte de anul 1975, deoarece, s-ar părea, paradoxal, dar această zonă nu a existat în literatura de specialitate. Specialiștii etnografi, folcloriști, istorici ai culturii populare n-au considerat-o ca zonă propriu-zisă, acest teritoriu fiind asimilat zonei etnografice Bacău (Cf. Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 44). În afară de unele mici scăpări, inerente unei lucrări de început de acest fel, meritul lucrării — opinez, fără falsă modestie — este acela de a fi marcat pe harta etnografică a țării și în Atlasul Etnografic al României o autentică zonă etnografică moldovenească, cea a Trotușului. Această zonă prezintă o serie de particularități deoarece a jucat un rol deosebit în legăturile culturale, spirituale și comerciale ale românilor, situați de o parte și de alta a Carpaților, fiind o zonă tampon între cele două provincii istorice, Moldova și Transilvania.

Observațiile referitoare la lucrarea recenzată întăresc convingerea că pe recenzent l-a interesat numai partea „pur istorică", uitînd parcă în mod voit că această lucrare este o monografie etnografică zonală. Aceste observații, făcute cu obiectivitate verificabilă, sperăm să-l ajute pe Corneliu Stoica să-și însușească corect modalitatea de a face o recenzie, cîntărind cu cumpătare, competență și probitate științifică, mai ales, afirmațiile înainte de a le scrie. Lipsa unei minime documentări din bibliografia etnografică generală, l-a determinat să facă o serie de afirmații pe care am fost nevoit să le lămuresc în prezentul răspuns. Pentru clarificarea acestor probleme recomand lucrarea dr. Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*. București, 1973.

Menționez că nu am avut posibilitatea să folosesc toate izvoarele care mi-au stat la îndemînă deoarece Editura Sport-Turism ne-a propus ca asemenea lucrări să fie accesibile publicului larg. Primele lucrări apărute în această colecție nu au avut trimiteri la subsol tocmai pentru a fi cît mai accesibile publicului cititor. (A se vedea lucrările fără note: Maria Cioară, *Zona etnografică Rădăuți*, București, 1979; Olga Horșia, *Zona etnografică Buzău*, București, 1981, ș.a.).

Deoarece nu am făcut obiecții asupra unor probleme care mi-au scăpat și care au fost pe bună dreptate sesizate, îi mulțumesc lui Corneliu Stoica și-i urez mult succes în activitatea sa de cercetător trotușan. Așteptînd cu interes să-și publice rezultatele cercetărilor sale, sînt convins că va aduce o contribuție meritorie la atît de necesara cunoaștere a istoriei, dar mai ales a etnografiei satelor trotușene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE „TALERUL DE AUR" AL MARELUI VORNIC NICOARĂ: OPINII ŞI... OPINII

DE

OCTAVIAN ILIESCU

În *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"*, t. XXI, 1984, p. 629, cercetătorul Sergiu Iosipescu semnează o recenzie a volumului *La numismatique, source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées* [1], volum apărut la Bucureşti în 1981 şi cuprinzînd lucrările Secţiei de Numismatică din cadrul celui de-al XV-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Bucureşti (august 1980). Apreciindu-l ca un „frumos volumaş, trecut din păcate neobservat", autorul acestei recenzii enumeră principalele contribuţii, adnotînd cîteva, care i s-au părut mai interesante şi formulînd pe marginea lor păreri originale. Una din ele ne-a surprins, nu pentru faptul că vizează răspunsul nostru la intervenţia prezentată de ing. Valerian L. Ciofu, la sesiunea sus amintitei Secţii, ci pentru modul ambiguu în care a fost formulată, fără nici o explicaţie cu privire la contextul în care s-au manifestat cele două luări de atitudine. Procedînd astfel, recenzeatul nu a oferit cititorilor săi nici o posibilitate de a înţelege, cît de cît, despre ce era vorba în realitate, în şedinţa respectivă; mai mult, a lăsat să planeze o adevărată confuzie cu privire la semnificaţia „talerului de aur" al marelui vornic Nicoară, obiect al intervenţiei şi al răspunsului la această intervenţie, judecate de recenzent. Mai ales cel de-al doilea aspect ne-a obligat să revenim asupra acestui subiect, într-o vreme viu dezbătut în literatura de specialitate.

Dar mai întîi să-i dăm cuvîntul recenzentului. După cîteva consideraţii cu caracter general asupra meritelor comunicărilor româneşti, prezentate la Secţia de Numismatică, autorul subliniază, ca un fapt pozitiv, «readucerea în atenţie a unor descoperiri de mult uitate, cum este cazul „talerului" marelui vornic al Ţării de Sus, Nicoară, cumnatul principelui Moldovei, Miron Barnovschi, repus în discuţie de Valerian L. Ciofu şi care — *în pofida întîmpinării de stricte clasificări a lui Octavian Iliescu* [subl. n.] — se leagă foarte bine de capacitatea minuitorilor artelor aplicate din Principatele Române de a reîncepe în veacul XVII emisiunile monetare şi — de ce nu? — de a falsifica moneda străină». Lăsînd la o parte exprimarea greoaie şi, pe alocuri, inadecvată, din pasajul citat, mărturisim că nu înţelegem motivarea reproşului ce ni se adresează prin aprecierea *întîmpinare de stricte clasificări*, referitoare la intervenţia noastră în discuţia deschisă de ing. Valerian L. Ciofu. Se ştie doar prea bine că rigoarea unei clasificări, ca şi aceea a unei exprimări, constituie tocmai criteriul fundamental ce deosebeşte opera ştiinţifică de manifestările unui diletantism necontrolat, chiar dacă uneori nu lipsit de oarecare fantezie ingenioasă.

Pentru a înţelege însă rostul „întîmpinării de stricte clasificări", este necesar să reconstituim cadrul în care s-au înscris cele două intervenţii reţinute de recenzent. Să precizăm în primul rînd că, la propunerea Biroului Comisiei Internaţionale de Numismatică, sesiunea rezervată lucrărilor acesteia la cel de-al XV-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Bucureşti a dezbătut, în ziua de 11 august 1980, tema *Numismatica, izvor al istoriei artelor şi al istoriei ideilor*. Din însărcinarea aceluiaşi Birou, raportul introductiv a fost prezentat de cercetătorul francez J.-B. Giard, membru consilier, care a accentuat mai degrabă slaba atenţie ce i se acordă numismaticii, în calitatea mai sus arătată. Comunicările şi intervenţiile care au urmat s-au străduit să ilustreze rolul numismaticii, ca izvor aparte

---

[1] *La numismatique, source de l'histoire de l'art et de l'histoire des id es. Travaux présentés au XV-e Congrès International des Sciences Hiistoriques Bucarest, 11 août 1980*, avec une préface de Robert A. G. Carson, publiés sous la rédaction de Octavian Iliescu (Commission Internationale de Numismatique), Bucarest, 1981, 101 p., XVI pl.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru disciplinele citate în raport și au subliniat obligația ce revine în primul rînd numismaților de a contura și pune în valoare acest rol. După părerea noastră, aceste idei au reieșit pregnant, pe întregul parcurs al desfășurării lucrărilor Comisiei Internaționale de Numismatică, în cele două ședințe ce i-au fost rezervate la Congresul de la București.

Dintre comunicările prezentate în acest cadru, două au abordat subiecte de numismatică românească și anume, calitățile artistice ale efigiilor principilor emitenți în Țara Românească și în Moldova — Constanța Știrbu [2] — și în Transilvania — Iudita Winkler, Ana-Maria Velter și Francisc Pap [3]. În comunicarea sa, Constanța Știrbu a scos în evidență caracterul convențional al efigiilor voievozilor români din ambele țări, în secolele XIV—XV; de abia începînd cu Despot Vodă, sub influența întîrziată a Renașterii, apare pe monede portretul real al emitentului... [4] Cu totul altul a fost caracterul emisiunilor monetare ale Transilvaniei, examinate de Iudita Winkler, Ana-Maria Velter și Francisc Pap, emisiuni care, apărînd din a doua jumătate a secolului XVI, ne oferă o adevărată galerie de portrete ale principilor Transilvaniei [5].

Pe marginea acestor comunicări, ing. Valerian L. Ciofu, membru activ și vicepreședinte al Societății Numismatice Române, a dezvoltat o intervenție, cerînd să se adauge la exemplele discutate în cele două comunicări medalionul-taler al lui Nicoară, mare vornic al Țării de Sus a Moldovei între anii 1615—1620, 1624—1625 și apoi hatman al acestui Principat, de la 1627 la 1630; în textul scris al intervenției sale, predat spre a fi imprimat, intervenientul a adăugat o descriere completă a acestui „taler al lui Nicoară", însoțită de o reproducere fotografică [6].

În răspunsul nostru la această intervenție, am arătat că „talerul lui Nicoară" nu poate avea nici o legătură cu efigiile monetare ale principilor țărilor române, pentru simplul și bunul motiv că nu are caracter de monedă, iar Nicoară, oricît de mare i-ar fi fost rangul boieresc, nu avea dreptul de a o emite, acest drept aparținînd exclusiv domnului țării, în Moldova ca și în Țara Românească; în continuare, am susținut că acest taler poate fi considerat ca o medalie cu caracter particular, oferită ca dar de Nicoară soților sale, cu prilejul unei aniversări oarecare [7]. Aceste argumente ni s-au părut deajuns, în clipa cînd am intervenit în dezbateri, cu gîndul mai ales la eventualii auditori străini, care ar fi putut pleca din sală cu idei fundamental greșite.

Dar ce este acest taler al lui Nicoară, în jurul căruia s-a stîrnit o discuție ce durează de un secol și jumătate? Fără a reconstitui aici istoricul cercetărilor ce i-au fost dedicate — firul lor poate fi ușor urmărit, consultîndu-se bibliografia redată în anexă —, considerăm totuși necesar a-l descrie. Talerul lui Nicoară este în realitate un medalion de aur, confecționat prin turnare, cu diametrul de 48,5 mm și greutatea de 64.03 g [8]. A fost publicat pentru prima oară în 1836—1837 de către baronul S. de Chaudoir, care l-a și reprodus într-o gravură ce figurează pe una din planșele lucrării sale [9]; această gravură a fost reprodusă de toți autorii care s-au succedat, în lipsa unui clișeu fotografic. Precizarea nu este lipsită de importanță, în aprecierea tehnicii și a detaliilor de execuție.

Ambele fețe ale acestui medalion au fost lucrate prin gravare manuală [10] sau poate prin turnare și cizelare ulterioară [11] și se prezintă astfel:

---

[2] Constanța Știrbu, *Effigies conventionnelles et effigies-portrait dans l'art monétaire de la Valachie et de la Moldavie du XIV-e au XVIII-e siècle*, *vol. cit.*, p. 75—87, pl. V—XI.

[3] Iudita Winkler, Ana-Maria Velter, Francisc Pap, *Le portrait du prince régnant dans l'art monétaire de la Transylvanie aux XVI-e—XVII-e siècles*, *ibidem*, p. 88—93, pl. XII—XV.

[4] Constanța Știrbu, *op. cit.*, p. 76—79.

[5] Iudita Winkler, Aana-Maria Velter, Francisc Pap, *op. cit.*, p. 89—92.

[6] Valerian L. Ciofu, *vol. cit.*, p. 98—100, pl. XVI, 3.

[7] Octavian Iliescu, *vol. cit.*, p. 100.

[8] Datele tehnice după Valerian L. Ciofu, *Talerul de aur al lui Nicoară, marele vornic al Țării de Sus a Moldovei de la începutul secolului al XVII-lea*, în *BSNR*, 70—74, 1976—1980, p. 461—468+ilustrații.

[9] Baron Sd de Chaudoir, *Aperçu sur les monnaies russes et sur les monnaies étrangères qui ont eu cours en Russie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, St. Petersbourg — Paris, vol. I, 1836, p. 113—114; vol. III. Recueuil de planches, 1837, tabela 3, nr. 1.

[10] În acest sens, Valerian L. Ciofu, *op. cit.*, p. 461.

[11] În lipsa unui examen direct — talerul lui Nicoară se găsește la Muzeul Ermitaj din Leningrad, într-un fond inaccesibil — sau cel puțin a unei reproduceri fotografice, avansăm această ipoteză, cu rezervele cuvenite.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Av. Sf. Nicolae văzut din față, în trei sferturi, nimbat, cu barbă, ținînd capul ușor înclinat spre stînga privitorului; e îmbrăcat în odăjdii arhierești, cu mîna dreaptă, binecuvîntînd, în cea stîngă ținînd la piept evanghelia. În stînga, bustul lui Iisus Christos, în profil spre dreapta, nimbat cu cruce și întinzînd spre sf. Nicolae evanghelia; în dreapta, bustul Maicii Domnului, în profil spre stînga, în atitudine de orantă. Inscripție în limba slavă: în părți СТ НИ||КОЛА (Н și И în ligatură); deasupra bustului lui Iisus: ICXC; deasupra celui al Maicii Domnului: HP ΘΥ (М și Т din monograma MHTHP lipsesc din gravura reprodusă de Chaudoir). Cîmpul rămas liber a fost tratat prin hașurare cu linii orizontale [12]. Totul într-o bordură formată dintr-un cerc de perle închis între două cercuri liniare.

Rv. Legenda în limba slavă, pe cinci rînduri, cu următorul text [13]:

† НИКОРЪ КЕЛЪ ДВОРНИКЪ ГОРНЕН ЗЕМЛЕ. СТВОРИ ЕДИНЪ ТА||ЛЕРЪ ЗЛАТ<Ъ>. И СЪ ЛАНЦЬ ЗЛА<ТЪ>|| И ПОДАРОВА КНЕГИНЪ || СВОА ТОДОСІА:

Unele litere sînt în ligatură; la baza inscripției, un ornament. Legenda are următorul înțeles în românește: *Nicoară, mare vornic al Țării de Sus, a făcut un taler de aur și cu lanț de aur și l-a dăruit doamnei sale Todosia.* Totul într-o bordură de perle, la fel ca pe avers (fig. 1).

„Talerul de aur" al lui Nicoară (după S. de Chaudoir)

Din descrierea de mai sus, se pot desprinde cu claritate următoarele concluzii:

1. Talerul de aur al marelui vornic Nicoară [14] nu are nimic de a face cu numismatica Moldovei; așa cum reiese din însăși inscripția pe care o poartă pe revers, era un fel de medalion de aur, atîrnat la un lanț, tot de aur, cu destinația de a fi purtat la gît, ca iconiță *porte-bonheur*, de către Todosia, soția lui Nicoară. Acest medalion a fost confecționat de un bijutier a cărui identitate este cu totul incertă, astfel încît proveniența sa moldovenească rămîne de dovedit.

2. Denumirea de taler este improprie; i s-a zis astfel, datorită mărimii diametrului, apropiat de acel al talerilor de argint contemporani, care era de 40 mm, în general.

3. Pe avers, sînt reprezentați Sf. Nicolae, patronul lui Nicoară, Iisus și Maica Domnului, imagini religioase, fără nici o legătură cu efigiile principilor români emitenți de monede, efigii care au făcut obiectul celor două comunicări mai înainte citate.

---

[12] Aceste hașuri, ca de altfel nici bordurile perlate ale aversului și ale reversului, nu au fost reproduse în desenul ce figurează în albumul manuscris de la Biblioteca Saltikov-Șcedrin din Leningrad; v. Valerian L. Ciofu, *op. cit.*, p. 461 și 466.

[13] Redăm lectura textului după A. A. Kunik și P. A. Sârcu, *Despre originea românească a așa numitului taler de aur al prințului rus Cholmsk*, în *RIAE*, 1, 1883, p. 243.

[14] Pentru identificarea lui Nicoară, vezi A. A. Kunik și P. A. Sârcu, *op. cit.*, p. 244; I. Tanoviceanu, *Talerul zis al Principelui Holmski*, în *Revista din Iași*, 1, 1908, p. 183—188; Valerian L. Ciofu, *op. cit.*, p. 463—464; Aurel H. Golimas, *Un domnitor, o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei*, București, 1980, p. 26—27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Tehnica folosită pentru confecționarea acestui medalion — turnare și apoi gravare manuală sau turnare și cizelare — este total deosebită de aceea la care s-a recurs aproape întotdeauna și în orice caz în secolul XVII, pentru emiterea de monede; acestea erau bătute, cu ajutorul unor tipare. Aceasta a fost tehnica adoptată și în monetăria de la Suceava, la redeschiderea ei sub domnia lui Dabija Vodă, fapt la care se referă recenzentul. Nu este însă nici o legătură între confecționarea unui medalion-bijuterie, cu caracter de unicat, și baterea de monede.

5. În ultimă analiză, „talerul lui Nicoară" ar putea fi considerat ca o medalie de interes privat, confecționată la cererea lui Nicoară pentru a fi oferită soției sale, ca dar de nuntă sau cu prilejul unei aniversări oarecare, între anii 1616 și 1620. Este deci o mărturie de mare preț, ce ne dezvăluie mentalitatea și rafinamentul gustului unui boier moldovean de la începutul secolului XVII. Dar aceasta nu-l îndreptățea pe recenzent să asocieze acest medalion unei tematici complet diferite, cu delimitări precise de ordin juridic, economic și artistic.

În lumina acestor considerații, intervenția noastră din ședința Secției de Numismatică de la 11 august 1980 apare ca deplin justificată și nu mai poate fi taxată ca „întîmpinare de stricte clasificări", cum a apreciat-o, fără nici un temei, recenzentul nostru.

Redăm, în anexă, pentru o mai amplă documentare, bibliografia completă privitoare la „talerul de aur" al marelui vornic Nicoară.

ANEXA

Bibliografia lucrărilor privitoare la „talerul lui Nicoară"

1. Baron S. DE CHAUDOIR, *Aperçu sur les monnaies russes et sur les monaies étrangères qui ont eu cours en Russie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, St. Pétersbourg F. Bellizard — Paris, F. Bellizard Dufour, vol. I, 1836, p. 113—114; vol. III, Recueil de planches, 1837, tabela 3, fig. 1.
2. * * * *Sobranie russkih medalej*, St. Petersburg, 1840, p. 1, nr. 3 (citat după V. PUIU, *op. cit. infra*, sub nr. 5, p. 139, nota 1).
3. A. A. KUNIK, [comunicare în ședința Academiei de Științe din Sankt Petersburg], în *Zapiski Akademii Nauk*, XV, Protocoalele, 1868, p. 138—139 (citat după A. A. KUNIK — P. A. SÂRCU, *op. cit., infra*, sub nr. 4, p. 243).
4. A. A. KUNIK — P. A. SÂRCU, *Despre originea românească a așa numitului taler de aur al prințului rus Cholmski*, în *RIAF*, 1, 1883, p. 243—244.
5. V. PUIU, *„Un taler de aur valah din 1493"*, în *Revista din Iași*, 1, 1908, p. 138—142.
6. I. TANOVICEANU, *Talerul rus al Principelui Holmski, ibidem*, p. 183—188.
7. N. DOCAN, *Studii privitoare la numismatica Țerii-Românești. I. Bibliografie și documente*, în *AARMSI*, seria a 2-a, 32, 1909—1910, p. 516.
8. CONST. MOISIL, *Două monumente vechi moldovenești. Talerul marelui vornic moldovean Nicoară*, în *CNA*, 2, 1921—1922, p. 5—9+ilustrații.
9. I. G. SPASSKII, *Ocerki po istorii russkoi numizmatiki*, în *Numizmaticeskii Sbornik* (Moscova), 1, 1955, p. 47—48 și pl. XI, cu completări de bibliografie rusească la p. 47, notele 3—4 (citat de VALERIAN L. CIOFU, *op. cit., infra*, sub nr. 10, p. 467, nota 2, dar cu precizările noastre).
10. VALERIAN L. CIOFU, *Talerul de aur al lui Nicoară, marele vornic al Țării de Sus a Moldovei de la începutul secolului al XVII-lea*, în *BSNR*, 70—74, 1976—1980, p. 461—468+ilustrații.
11. AUREL H. GOLIMSA, *Un domnitor, o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei*, București, 1980, p. 27 și pl. 5 (nenumerotată).
12. VALERIAN L. CIOFU, [Intervention], în: *La numismatique, source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées...*, Bucarest, 1981, p. 98—100 și pl. XVI, fig. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NECROPOLA DE LA VORNICENII MARI, JUD. SUCEAVA (SEC. XI—XII) : O IPOTEZĂ

DE

PAUL MIHAIL şi ZAMFIRA MIHAIL

Lucrarea lui Mircea D. Matei şi Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare, sec. XI—XVII* (Ed. Academiei, 1982) este o valoroasă contribuţie arheologică la cunoaşterea istoriei aşezărilor româneşti din această regiune. Bazîndu-se pe rezultatele săpăturilor întreprinse de-a lungul a mai bine de un deceniu, cei doi autori fac constatări pertinente referitoare la „vechimea locuirii şi densitatea demografică" în aceste zone. Mircea D. Matei afirmă justificat, documentat că „descoperirile de le Vornicenii Mari (necropola), prin faptul că atestă o prezenţă românească certă în zonă la începutul mileniului al doilea, ca şi cele de la Liteni (aşezare a cărei vechime este acum sigură în secolul XIII) vin să înlăture un hiatus ce s-a dovedit numai aparent, ele constituind, în acelaşi timp, un suport documentar atît de necesar pentru cunoaşterea situaţiei etno-demografice a zonei" (p. 125).

În 1977, în urma surpării unui mal al rîului Drăgoiasa, în dreptul satului Vornicenii Mari, a apărut un schelet, ceea ce a permis descoperirea, într-un perimetru de 70/90 m, a 52 de morminte de înhumaţie. Aşezarea ai cărei locuitori au fost îngropaţi aici nu a fost încă identificată. Conservarea scheletelor era precară, din cauza umidităţii şi a aluviunilor succesive din zonă. Necropola a fost datată din secolele XI—XII.

Succesiunea aspectelor discutate de autor, care ne interesează acum, este următoarea : ritul de îngropare fără sicriu ; poziţia foarte diferită a braţelor ; existenţa cărbunilor lîngă schelete ; existenţa vaselor şi a cioburilor rituale ; existenţa boabelor de cereale lîngă schelet ; lipsa podoabelor în morminte ; dispunerea în teren a mormintelor ; numărul mic al mormintelor de copii.

Considerăm că necropola se caracterizează printr-o succesiune a acestor opt elemente caracteristice care nu au fost întîlnite *reunite în totalitate* la vreo altă necropolă din secolele XI—XII de pe teritoriul României. Astfel, toate înhumările au fost făcute aici prin depunerea decedatului direct pe fundul gropii, nu există nici o urmă de sicriu ; există mai multe tipuri de aşezare a braţelor celor înhumaţi ; în toate mormintele, în jurul scheletului, pe fundul gropii şi în unele cazuri în vase rituale au fost găsite resturi de cărbuni provenind din timpul înhumării ; existenţa în mormînt a unor cioburi şi vase rituale ; au fost găsite boabe de cereale depuse lîngă cel înhumat ; în morminte nu există alt inventar, e o lipsă totală de podoabe ; dispunerea în teren a mormintelor este foarte regulată, ele sînt foarte apropiate ; din 52 schelete, numai 2 sînt de copii.

Din descrierea mormintelor (p. 125—129) lipsesc însă cîteva elemente absolut obligatorii în succesiunea metodologică a operaţiunilor din timpul săpăturilor : nu s-a indicat lungimea scheletului şi nu s-a precizat dacă cele două schelete de copii sînt ale unor copii foarte mici sau mai mărişori ; nu s-a indicat distanţa dintre pereţii neteziţi ai mormintelor (numai la p. 117 se spune că în două cazuri există o lărgime mai mare a gropii în regiunea umerilor în comparaţie cu cea din zona picioarelor, diferenţa fiind, însă, numai de circa 8—9 cm.) ; nu s-au dat rezultatele identificărilor antropologice, deci diferenţierea pe sexe a celor înhumaţi ; de asemenea nu este citată nici o comparaţie cu tipurile de aşezare a braţelor din alte necropole în care înhumarea s-a făcut fără sicriu.

Caracterul creştin al necropolei, aşa după cum a stabilit Mircea D. Matei, autorul acestui capitol, „este în afara oricăror dubii" (p. 119). Ceea ce este de discutat, se referă la ritul de înmormîntare şi la unele afirmaţii pe care le avansează autorul.

Astfel, autorul porneşte de la ideea preconceptă că „poziţia foarte variată a braţelor scheletelor descoperite la Vornicenii Mari impune, aşa cum vom vedea mai departe, anume

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considerații asupra vechimii necropolei și *etapei în procesul creștinării lor* (subl. noastră), în care se vor fi aflat cei înhumați acolo" (p. 118). Varietatea poziției brațelor celor înhumați este deci considerată de autor drept premisă pentru reconstituirea unei presupuse: *„etape a procesului de creștinare* (subl. ns.), în care se găsea colectivitatea ce utiliza necropola de la Vornicenii Mari" (p. 123). Or, din punct de vedere a istoriei răspîndirii creștinismului pe teritoriul României, problema se pune în alți parametri. Este un adevăr recunoscut că poporul român a fost creștinat în perioada creștinismului primar, în primele secole ale erei noastre și descoperirile de pe teritoriul Dobrogei ca și cele din Transilvania atestă practicarea cultului ortodox încă în secolele III—IV e.n.. Un „proces de creștinare" a unei colectivități ar indica faptul că acea colectivitate era formată din elemente alogene, pe cale de asimilare cu populația romanică-ortodoxă care erau românii.

De asemenea d-sa consideră că: „în sînul colectivității omenești care a folosit necropola *nu se cristalizeră* (subl. ns.) încă definitiv, și în forme bine precizate, normele devenite mai tîrziu definitorii pentru înmormîntările creștine" (p. 123) și continuă: „în zona de care ne ocupăm, în vremea respectivă cu greu ar putea fi vorba despre o viață religioasă desfășurată după canoane bine stabilite și îndrumată (dacă nu chiar impusă) de anume conducători spirituali care să posede, ei înșiși, cunoștințe de o fermă rigurozitate" (p. 124).

Or, unul dintre principiile de bază ale creștinismului, transmiterea prin hirotonie a calității de posibil conducător spiritual, se face și se făcea tocmai prin deprinderea ritualului de slujire, deci acest ritual nu putea să se „cristalizeze" la nivelul numai al unei comunități. Ortodoxia a însemnat în primul rînd perpetuarea unei tradiții. De asemenea, în epoca pe care autorul o atribuie acestei necropole, legăturile cu Bizanțul au continuat și în domeniul religios. Iar unitatea ritului ortodox pe întregul spațiu locuit de români infirmă „cristalizarea" unor practici în mici comunități.

Referirea la istoria creștinismului demonstrează că poate fi studiată cronologic propagarea unor practici, care puteau căpăta tente locale, fără ca semnificația spirituală să difere. În cadrul comunităților creștine ritualul vieții religioase în general și al înhumării, în cazul de față, a diferit însă și diferă la cele două categorii de ortodocși: laici și monahi.

Or, constatăm că ritualului care s-a perpetuat pînă în zilele noastre la monahii ortodocși îi sînt caracteristice *toate* particularitățile constatate în necropola cercetată și care nu își găsesc analogii, în totalitatea lor, cu alte asemenea vestigii din perioada cercetată. Firește, în lipsa datelor esențiale referitoare la distribuția pe sexe a scheletelor descoperite, și dacă nu va fi contrazisă de acestea, numai pe baza informațiilor publicate avansăm, cu toată circumspecția, ipoteza că *necropola de la Vornicenii Mari este o necropolă monahală.*

1. Astfel, monahii sînt îngropați și astăzi la mănăstirile de la Athos *fără sicriu*, deși lemn se găsește din belșug în zona respectivă. Bineînțeles, au existat înhumări fără sicriu și în cazul unor laici.

2. Coborîrea în mormînt presupunem că se făcea atunci, ca și acum, cu frînghii sau fîșii trecute pe sub spatele celui decedat și, odată coborît pe fundul gropii, frînghia era recuperată. La coborîrea în groapă picioarele și mîinile celui decedat sînt dezlegate. Deci, din cauza înhumării fără sicriu, a fost posibilă uneori alunecarea sau căderea brațelor, oricum deranjarea poziției lor inițiale. Faptul că în unele situații una dintre mîini este de-a lungul corpului iar cealaltă pe piept sau pe abdomen, ar întări presupunerea noastră. Autorul afirmă: „nu poate fi cu totul exclusă nici eventualitatea ca poziția inițială a palmelor să fi fost modificată de alunecarea acestora, *datorită presiunii pămîntului din groapă*" (p. 117; subl. ns.). Noi adăugăm că deranjarea poziției brațelor se poate să se fi produs în timpul depunerii decedatului pe fundul gropii, deoarece nu credem că va fi coborît cineva să i le aranjeze.

În afara celor două tipuri de așezare a palmelor, pe piept și pe abdomen, în această necropolă unele schelete au brațele puternic îndoite din cot, cu palmele pe umăr. Or, se știe că în biserica primară implorarea divină se făcea prin ridicarea mîinilor (așa cum o perpetuează astăzi numai preoții), deci poziția de înhumare cu brațele îndoite din cot ne indică tocmai această practică străveche. Presupunerea noastră că sîntem în fața necropolei unei așezări monastice credem că este întărită de elementul cel mai specific ritualului de înmormîntare de aici și anume poziția brațelor îndoite în atitudinea „rugătoare", tipică numai clerului.

Autorul arată, pe bună dreptate (p. 123, nota 34) că procesul de uniformizare a poziției brațelor înhumaților, în cimitirele creștine, a fost de lungă durată. Cvasiunanimitatea a două poziții (cu mîinile pe abdomen sau pe piept) din necropolele ulterioare este complinită, în cazul de față, cu poziția „rugătoare". Presupunem că reunirea într-o singură necropolă a trei poziții ar putea avea semnificație simbolică și s-ar putea datora unei diferențieri de cin în cadrul obștei monahale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. Constatarea prezenței cărbunilor în mormintele de la Vornicenii Mari a ridicat mari semne de întrebare. Ei au fost aflați atît pe fundul gropii, în jurul, printre sau peste oasele scheletului, cît și în vase (cioburi) rituale. Or, și astăzi în groapă peste monahi se presară cantități însemnate de cărbuni sau se depun în urne ceramice la căpătîiul lor. De asemenea, se răstoarnă peste ei conținutul cadelniței cu cărbuni încinși, incandescenți în momentul aruncării lor în groapă, ceea ce poate explica acele mici urme de foc găsite în necropolă. Această practică era curentă la începutul secolului nostru la mănăstiri ca Hîrjauca — Orhei, Răciula, Frumoasa ș.a. Afirmațiile autorului : „este ceva mai dificil de înțeles și de explicat ca practică rituală cazul mormintelor în care cărbunii pot fi aflați printre sau peste oasele scheletului" (p. 118) sau „este greu de admis că se practica și aruncarea intenționată peste corpul celui înhumat a unor cărbuni aprinși" (p. 119) sînt contrazise de obiceiul ce persistă în mediul monahal prin răsturnarea cadelniții, așa încît înregistrăm perpetuarea unei practici străvechi.

4. Boabele de grîu găsite în morminte, pe lîngă atestarea unei populații sedentare, ce practica agricultura, pot semnifica și credința în nemurirea sufletului, care se perpetuează în tradiția colivei.

5. Mormintele se caracterizează prin sărăcia inventarului, or tocmai monahii sînt îngropați fără podoabe, într-o simplă haină lungă, încinsă cu fringhie de tei iar însemnele cruce și mătănii erau confecționate din lemn. La fel și majoritatea inventarului liturgic (potir, discos ș.a.) era confecționat din lemn (există astfel de exemplare și în secolul XIX). Umezeala ar explica de ce nu s-au păstrat urmele acestor însemne (cruce, mătănii) din lemn, de obicei de dimensiuni reduse. Lîngă necropolă a fost descoperit un fragment ceramic cu semnul crucii înscris în pastă (p. 123).

De asemenea, lipsa completă a unor podoabe feminine ne întărește convingerea că ne aflăm în fața unei necropole monahale.

Autorul arată (p. 119) că, „cu excepția unui singur mormînt (M. 46), al cărui inventar l-au constituit o lamă de cuțit de fier, aflată parțial sub femurul piciorului drept și a unui inel-verigă de cupru, prins pe falanga inelarului mîinii drepte, în restul mormintelor, atunci cînd ele aveau inventar, acesta consta fie din vase ceramice (M. 9 și M. 16), fie numai din fragmente de vase ceramice". Ne permitem să presupunem că inelul-verigă de cupru, în contextul necropolei-monahale ar putea avea o funcție simbolică și singurul element neobișnuit ni se pare a fi „lama de cuțit de fier aflat parțial *sub* [subl. ns.], femurul piciorului drept".

6. În ceea ce privește vasele și fragmentele ceramice conținînd resturi de cărbuni, am arătat mai sus rostul lor. Firește, depunerea de vase rituale s-a făcut și în morminte de laici (p. 123, nota 36).

7. Nu ne putem pronunța despre cele două morminte de copii (M. 23 și M. 24) deoarece nu s-au precizat dimensiunile și nu s-au făcut nici un fel de aproximări relative la vîrsta lor, dar se știe că novicii erau primiți în mănăstiri de la vîrste fragede (chiar de la 7 ani).

8. În ceea ce privește desimea și regularitatea mormintelor, ca și uniformitatea lor, aceasta reprezintă un argument în plus că membrii așezării erau toți egali între ei.

Necropola, care a durat aproximativ un secol, după cum presupune autorul, în perioada secolelor XI—XII, după datarea autorului, ar aparține, după presupunerea noastră, unei așezări monahale, care reflectă o colectivitate destul de numeroasă, cu o continuitate remarcabilă, care este de apreciat că s-a perpetuat de-a lungul a cel puțin trei generații. Ne alăturăm autorului în ipoteza că încetarea locuirii s-a datorat unor factori geo-climatici și, în primul rînd, inundațiilor.

În concluzie, interpretînd datele furnizate de cercetătorul dr. Mircea D. Matei la p. 117—125, ipoteza noastră este că ne aflăm în fața unei extraordinare necropole tocmai pentru că ea conservă o practică creștină bine cristalizată, transmisă pînă astăzi nealterată, și că deci, necropola de la Vornicenii Mari este o necropolă monahală.

Confirmarea ipotezei va putea fi făcută numai de către specialiști arheologi deoarece, așa după cum afirmă și autorul (p. 122), „implicațiile acestei descoperiri asupra istoriei teritoriului est-carpatic în primele secole ale mileniului al doilea al erei noastre sînt deosebit de profunde".

15 iunie 1985

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ISTORIA DREPTULUI ISLAMIC AL POPOARELOR: DOCTRINA *DJIHAD*-ULUI (II) *

DE

VIOREL PANAITE

2.2. Odată scopul propus, *pax islamica*, logica doctrinei cerea cu necesitate stabilirea caracterului ofensiv pentru *djihad*. Majoritatea jurisconsulților a făcut aceasta prin intermediul teoriei *naskh* (care prevede că textele posterioare le abrogă pe cele anterioare contrare), anulînd versetele din Coran care propovăduiau chemarea la Islam prin convingere, numai războiul defensiv sau cel mult, inițiativa atacului limitată și ea de cele patru luni sacre [104].

Astfel *djihad*-ul ofensiv devine regulă dominantă: „lupta (*djihad*-ul) este obligatorie chiar dacă ei (infidelii) n-au început-o ei înșiși" [105]. Referitor la aceasta as-Shafi'i spunea: „Obligația minimă a șefului comunității este de a efectua o incursiune o dată pe an contra infidelului, fie condusă de el însuși, fie prin trupele sale, conform intereselor Islamului, în așa fel ca *djihad*-ul să nu fie abandonat nici măcar un an, fără motive imperioase" [106].

Djihad-ul ofensiv, desemnat adeseori de către învățați prin termenul *ghazw* (expediție pentru pradă) [107] — tradiția preislamică și-a spus cuvîntul nu numai în conținut, ci și în formă — sau *gaza* de cronicarii osmani, este dus cu scopuri bine precizate, altele decît ale complementarului său, *djihad*-ul defensiv. Acest război are drept ținte „a exalta cuvîntul lui Allah, a face să triumfe religia sa asupra inamicilor săi, politeiștii, a cîștiga recompensa cerească pe care Allah și Apostolul său le-o promite celor care vor lupta pentru cauza lui Dumnezeu și de a pune mîna pe bunurile (infidelilor), pe femeile lor și pe pămînturile lor" [108].

Practic, în propaganda islamică politico-religioasă, „triumful religiei", ca scop final pentru orice război, devenea argument pentru legitimarea lui, iar promisiunea Paradisului și tentația prăzii erau stimulentele imediate și individuale, folosite în atragerea de aderenți la purtarea *djihad*-ului [109].

---

* Prima parte a acestui studiu a fost tipărită în tomul XXII, 1985, al *Anuarului*; numerotarea notelor urmează în continuare.

[104] În acest sens, versetul din *Coran* II, 186 indica inițiativa atacului doar în caz de atac inamic: „Luptați-vă pentru calea lui Allah împotriva celor ce voiesc să se lupte cu voi, însă nu începeți cu nedreptatea, căci Allah nu-i iubește pe cei nedrepți".

[105] E. Tyan, *Djihad*, p. 552.

[106] Citat de as-Sulamî în *Kitâb al-djihad (Cartea războiului sfînt)*, manuscris de la Zâhiriyya din Damasc, f. 174 b, apud. Em. Sivan, *La genèse de la contre-croisade: un traité damasquin du début du XII-e siècle*, în „Journal asiatique", CCLIV, nr. 2, 1966, p. 216.

[107] H. Laoust, *La profession de foi d'Ibn Batta*, p. 47, nota 1; p. 127.

[108] As-Sulamî, *op. cit.*, f. 175 a, apud Em. Sivan, *op. cit.*, p. 216.

[109] Martirajul și prada ar merita cu prisosință un subcapitol aparte (plănuit inițial, dar eliminat din lipsă de spațiu) cu titlul „Stimulentele doctrinei". Element determinant în razia preislamică, prada de război nu va dispare odată cu revelația muhamedană. Din contra, *Coranul* va normaliza regimul prăzii, în special prin sura a VIII-a (a prăzilor). Deși sînt nuanțe, aproape toți doctrinarii au justificat jaful teritoriului inamic, „dacă aceasta putea fi în interesul comunității", adică, dacă ajuta la învingerea necredincioșilor. Conform doctrinei, prada, fie ea mobilă (*ghanîma*), trofeele de pe cîmpul de luptă, fie imobilă (*fai'*), pămîntul ca atare, trebuia să fie împărțită astfel: 1/5 pentru Profet și familia sa (transferată

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cronicile şi actele oficiale osmane, anunţarea „scopului final" devenea un laitmotiv pentru aproape fiecare război pornit împotriva necredincioşilor („ghiauri"). Aceasta este cuprinsă în formula de tipul: Sultanul „s-a hotărît să meargă la război sfînt *(gaza)*" [110], sau: „şi-a pus în gînd şi a îndreptat război sfînt *(gaza)* pentru cauza lui Allah" [111]. În acest sens, mărturia lui Dimitrie Cantemir despre scopul războaielor osmane este elocventă: „Turcii atribuie fericitele succese şi prosperitatea imperiului lor nu atît prudenţei, valorii sau politicii omeneşti, cît mai vîrtos zelului celor dintîi împăraţi ai lor, de a propaga religiunea mahomedană... şi s-au bătut nu pentru a face cuceriri, ci pentru a înmulţi numărul credincioşilor" [112].

Teza *djihad*-ului ofensiv, adoptată de toate şcolile juridice, era impusă, la urma urmei, de logica doctrinei, care cerea transformarea *Casei războiului* în *Casa Islamului*, deci crearea mult visatului *Imperium mundi*. În consecinţă, obligaţia *djihad*-ului ofensiv persistă, teoretic, atîta timp cît universalitatea Islamului nu este realizată, adică, după tradiţii, „pînă în ziua Reînvierii" [113].

Cît priveşte *djihad*-ul *defensiv*, el este prezent în tratatele de drept sunnite, fără a domina însă ofensivitatea, ce trebuia să caracterizeze *djihad*-ul în general. Teoria intra, astfel, în evidentă contradicţie cu practica războinică, căci după sfîrşitul marii expansiuni (după 750) suveranii arabo-musulmani au dus prin excelenţă un război defensiv [114]. Numim *djihad defensiv*, în primul rînd, aşa cum rezultă el din concepţia juristului Sufyân at-Thawrî (715—778), pentru care *djihad*-ul ofensiv nu era decît recomandabil, în timp ce cel defensiv era obligatoriu pentru fiecare musulman [115]. Scopul principal al „războiului sfînt" devenea astfel, în concepţia acestui învăţat, conservarea *Casei Islamului* cel puţin în limitele existente. În al doilea rînd, *djihad*-ul defensiv este războiul dus pentru apărarea teritoriului musulman, pro-

---

apoi, suveranilor musulmani) şi 4/5 luptătorilor în *djihad*, ca preţ al victoriei. (Fr. H. Turpin, *Histoire de l'Alcoran, où l'on découvre le système politique et religieux de Faux-Prophète et les sources où il a puisé sa législation*, à Londres et se trouve à Paris, 1775, tome I, p. 241; *Les lois morales, religieuses et civiles de Mahomet extraites du Koran*, traduction de Savary, à Paris, 1850, tome I, p. 168, nota 1; p. 238—244; H. Laoust, *La profession de foi d'Ibn Batta*, p. 66, nota 1 şi 2; I. Mouragea d'Ohsson, *op. cit.*, vol. V, p. 76—79, 82—84; Abu Yusuf Ya'kub, *op. cit.*, p. 27—33, p. 301—302, 306; A. Morabia, *op. cit.*, p. 365—368; H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, *Shorter Encyclopedia of Islam*, 1953, p. 95—96). Cît priveşte martirajul, el era privit ca recompensă spirituală, alternativa celei materiale, prada. Nu degeaba spuneau musulmanii, cînd mergeau în expediţie: „Ia Shehid, ia Gazi" (sau martir, sau învingător), observa Cantemir. Martirul este „cel ce a fost ucis pe calea lui Allah", adică pe cîmpul de luptă. Unii musulman cu o astfel de calitate i se rezerva tot ce este mai bun în Paradis. Cronicile osmane numese, aproape în unanimitate, pe cei căzuţi în luptă, martiri. (I. Mouragea d'Ohsson, *op. cit.*, vol. II, p. 319—325; vol. V, p. 65; A. Morabia, *op. cit.*, p. 408—415; D. Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, p. 315—316; M. Guer, *Moeurs et usages des Turcs, leur religion, leur gouvernement civil, militaire et politique, avec un abrégé de l'histoire ottomane*, Paris, 1746—1747, tome II, p. 262—263; M. Canard, *Une lettre de Muhammad Ibn Tugi al-Ihsid, émir d'Égypte à l'empereur Roman Lecapène*, în „Byzantion", XI (1936), fasc. 2, p. 721; *Cronici turceşti*, vol. I (sec. XV — mijlocul sec. XVII), volum întocmit de M. Guboglu şi M. A. Mehmet, Bucureşti, 1966, p. 90, 92 (Aşik-paşa-zade spune: „a murit ca un martir"); p. 140 (Suzi Celebi spune: „Şi să ne jertfim pentru sărbătorirea expediţiei sfinte") etc.; *Cronici turceşti*, vol. II, p. 83 (Kâtib Çelebi spune: „şi-a găsit o moarte de martir") etc.).

[110] *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I (1455—1774), ed. M. A. Mehmet, Bucureşti, 1976, p. 4, doc. nr. 4.

[111] *Cronici turceşti*, vol. I, p. 154 (Idris Bitlisi); p. 544 (Kara-Çelebi-Zade spune: „Sultanul arătînd dorinţa de a-şi strînge oştirea în vederea ridicării steagului pentru războiul sfînt *(djihad)* şi pentru mărirea ţinuturilor sale...") etc.

[112] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, vol. I, p. 10, nota 5. Pentru o înţelegere mai bună, ne-am permis o adaptare a traducerii lui I. Hodoşiu, de la 1876.

[113] E. Tyan, *Djihad*, p. 552; Em. Sivan, *op. cit.*, p. 215.

[114] A. Morabia, *op. cit.*, p. 311.

[115] *Ibidem*, p. 310; E. Tyan, *Djihad*, p. 552. Un adept al acestei concepţii se pare că a fost sultanul Murad II (1421—1444, 1444—1451), care, după caracterizarea lui Chalcocondil, „războaie a dus de apărare, nedreptate nu începea, ci, asupra aceluia care a început-o, îndată pornea cu război, năvălind asupra lui; şi cînd cineva nu-l provoca la război nu avea de loc chef să-l pornească..." (Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în rom. de V. Grecu, Bucureşti, 1968, p. 219).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păvăduit în tratatele de drept ca obligatoriu pentru toți credincioșii, fără însă a se diminua caracterul ofensiv ce trebuia să domine „războiul sfînt".

Cu alte cuvinte, *Casa Islamului* trebuia apărată atunci cînd era cazul (chiar oprind *djihad*-ul ofensiv), dar imediat ce condițiile permiteau, lupta împotriva necredincioșilor trebuia reluată.

Pentru un astfel de *djihad* milita as-Sulâmi (1039—1106) cînd scria *Kitâb al-djihad (Cartea războiului sfînt)* pentru a-i impulsiona pe musulmani la luptă împotriva expansiunii „franc" și recucerirea teritoriilor căzute în mîna cruciaților. Spunea el: „războiul pe care trebuie să-l ducem contra teritoriului pe care ei l-au răpit, constituie un război defensiv care urmărește să protejeze indivizii, copiii și bunurile, și a apăra teritoriile rămase în posesiunea noastră. Nimicirea lor și reluarea țării — acesta este unicul scop, care conferă, pe drept, războiului dus contra lor titlul de *djihad* sau *ghazw*" [116].

De altfel, *djihad*-ul defensiv era privit în tratatele de drept ca o excepție (un „stop" către *pax islamica* ce trebuia trecut cît mai repede), căci — ne spune același as-Sulamî — „toate regulile războiului sfînt... nu sînt valabile decît pentru războiul sfînt agresiv contra unui teritoriu (ne)musulman" [117]. În contextul *djihad*-ului defensiv [118], fără a i se neglija tenta ofensivă, se înscrie și instituția *ribât*-ului. Erau fortărețe de concentrare a trupelor musulmane, cu caracter „mînăstiresc" [119], unde luptătorii pentru credință *(murâbitun)*, pregătiți religios și militar, aveau misiunea de a păzi frontierele *Casei Islamului* [120]. La început, aceste „mînăstiri fortificate" au fost folosite ca baze de plecare pentru incursiuni sezoniere în teritoriul inamic (deci pentru *djihad ofensiv)* [121], dar treptat, au devenit garnizoane pentru apărarea teritoriului musulman [122], jalonîndu-i în același timp hotarele [123].

De asemenea, concepția shi'ită privind *djihad*-ul, vis-a-vis de intransigența manifestată în privința lumii sunnite subliniată mai sus, rămîne totuși defensivă. Explicația constă în prescripția, preluată și de al-Hilli (m. 1278), că *djihad*-ul este obligatoriu „cu condiția ca *imâm*-ul... să fie prezent sau să fi delegat pe cineva să conducă *djihad*-ul" [123 bis]. Or, după dispariția ultimului *imâm*, Muhammad al-Mahdî (m. 873), logic, *djihad*-ul este în suspensie, datorită practicii *taqiyya* („ascunzătoare precată"), pînă la reîntoarcerea *imâm*-ului ascuns [124]. Pînă atunci între shi'iți și inamicii lor ar continua să fie un armistițiu temporar *(hudna)*. Într-adevăr, autorii shi'iți moderni vorbesc numai de posibilitatea unui *djihad* defensiv după 873 *(harb difâ'iyyah mugaddasah)* [125]. În același timp, pentru adepții lui Ali *djihad*-ul își schimbă oarecum semnificația, prinzînd o nuanță spirituală din postulatul că, numai prin simpla aderare la credința shi'ită se manifesta un curaj identic cu lupta cu arma în mînă pe cîmpul de bătaie [126].

2.3. Juriștii musulmani au stabilit că *djihad*-ul este o obligație religioasă. Datorită acestei trăsături „războiul sfînt" se încadrează în acel „cult disciplinat *(ibâda)*", de care vorbește Ibn Taimiyya, dorit de Allah și pus în practică de adevăratul credincios prin serviciul său dedicat divinității [127]. Așa cum călugărul creștin se consacră în mînăstire lui Dumnezeu,

---

[116] Apud. Em. Sivan, *op. cit.*, p. 220.

[117] *Ibidem.*

[118] E. Kohlberg, *op. cit.*, p. 68.

[119] G. Marçais, art. *Ribât*, în *EI* [1], vol. III, p. 1230.

[120] H. Laoust, *L'hérésiographie musulmane sous les Abbassides*, în „Cahiers de civilisation médievale X-e—XII-e", X, 1967, nr. 2, p. 169.

[121] Este cazul celor 10 00 de cazărmi, „locuri pentru renegați", de la granița dintre Hurâsân și Transoxiana, unde voluntari ai „războiului sfînt" erau folosiți într-o acțiune independentă de înaintare în Transoxiana împotriva Soghdienilor. (H. Mason, *The Role of the Azdite Muhallabid Family in Marw's Anti-Umayyad Power Struggle*, în „Arabica", nr. 2, 1967, p. 197—198.

[122] Pentru rolul *ribât*-urilor din nordul Africii, vezi E. Lévi-Provençal, *op. cit.*, vol. III, p. 111—112; A. Miquel, *L'Islam et sa civilisation (VII—XX)*, p. 112.

[123] D. Sourdel, J. Sourdel-Thomine, *op. cit.*, vol. I, p. 66.

[123bis] Apud. J. A. Williams, *op. cit.*, p. 268; A. Morabia, *op. cit.*, p. 338.

[124] A. K. S. Lambton, *op. cit.*, p. 183.

[125] R. Peters, *Islam and Colonialism*, p. 2.

[126] E. Kohlberg *op. cit.*, p. 78.

[127] H. Laoust, *Contribution a une étude de la méthodologie canonique d'Ibn Taimiyya*, p. 74. *al-îbâda* este termenul care desemnează toate vorbele și actele interioare și exterioare ale unui musulman agreate de Allah: rugăciunea, postul, sinceritatea, *djihad*-ul etc. *(Ibidem*, p. 74, nota 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la fel musulmanul trebuie să se dedice, printr-un act de pură devoţiune, „războiului pe calea lui Allah" [128]. Similitudinea este exprimată foarte bine de tradiţia : „Nu există monahism *(rahbâniyya)* în Islam ; monahismul acestei comunităţi este războiul sfînt" [129]. Numai că asemănarea este de formă şi nu de conţinut, căci Profetul nu dorea decît să-şi arate opoziţia faţă de viaţa contemplativă şi stima pentru activitatea războinică. Dar, precum în Creştinătate nu toţi credincioşii erau monahi, vom vedea că şi în lumea islamică majoritatea musulmanilor ignora obligaţia de a lupta contra infidelilor. Ca obligaţie religioasă, *djihad*-ul viza pe orice musulman. Totuşi, pentru a lupta într-un „război sfînt" ofensiv existau şase condiţii care limitau participarea (luînd drept criteriu ideal, dorinţa tuturor musulmanilor de a se jertfi pentru Allah) : 1) psihologică — să fie în deplinătatea facultăţilor mintale ; 2) fizică — să fie de sex masculin, „sănătos la trup" ; 3) socială — să nu fie rob ; 4) juridică — să fie major şi să nu fie dator nimănui ; 5) economică — să-şi poată întreţine singur familia şi să-şi poată procura mijloacele necesare pentru expediţie ; 6) de conştiinţă — să fie credincios lui Allah şi să plece la luptă cu gînd bun, cu intenţia sinceră de a se bate pentru propagarea religiei şi nu pentru pradă [130].

Într-o exprimare concentrată, ce aparţine shi'it-ului al-Hilli, totul sună astfel : *Djihad*-ul este o obligaţie religioasă pentru fiecare adult responsabil, liber, legal, bărbat, care este sănătos la trup. Nu este o datorie pentru un copil, o persoană nebună, o femeie, un infirm, un bătrîn sau un sclav" [131].

De fapt, tratatele de drept musulman nu vorbesc despre condiţii, ci despre excepţii de la *djihad*-ul ofensiv, exprimînd pe deplin realitatea (tragică pentru lumea musulmană) ignorării datoriei de a participa la războaiele împotriva infidelilor. Problema excepţiilor (sau a condiţiilor) cade automat în caz de atac inamic, deci în cazul *djihad*-ului defensiv [132].

2.4. Una din problemele viu discutate de învăţaţi a fost poziţia „războiului sfînt" faţă de „stîlpii Islamului *(arkân*, sg. *rukn)*" [133]. Este bine cunoscut faptul că orice individ pentru a deveni un bun musulman trebuie să îndeplinească din punct de vedere sunnit, mai devreme sau mai tîrziu, o singură dată sau permanent, cinci obligaţii religioase : profesiunea de credinţă, rugăciunile, dania, postul şi pelerinajul la Mecca, datorii ce au un caracter individual, recunoscute de la Muhammad încoace ca cele cinci elemente de bază ale religiei musulmane.

Stabilirea faptului că *djihad*-ul este o obligaţie cu caracter colectiv rezolvă în parte problema, excluzîndu-l din sfera „celor cinci temeiuri ale credinţei", cu rezerva unanimităţii învăţaţilor, indiferent de şcoală, în aprecierea *djihad*-ului „ca unul din cele 4, 5, 6, 8 sau 10 elemente care constituie credinţa islamică" [134]. În concluzie, nici sunniţii, nici shi'iţii, nu aşează „războiul sfînt" printre „stîlpii religiei" [135], dar aprecierile la adresa lui sînt mai mult decît onorabile. În acest sens al 6-lea *imâm* shi'it Ja'far al-Sâdig (m. 765) spunea : „rădăcina Islamului este rugăciunea, ramura sa este pomana (dania) şi vîrful este *djihad*-ul pentru cauza lui Allah" [136].

2.5. Deci, *djihad*-ul (ca ofensivă armată împotriva infidelilor) nu trebuie considerat a fi o datorie individuală în sensul celor de mai sus [136 bis]. El este o datorie „colectivă" *(fard kifâya)*, adică se impune comunităţii în întregul ei [137]. Aceasta, prin intermediul puterii suverane, deleagă un anumit număr de credincioşi, care se constituie în trupe mobilizate. În caz că acestea sînt suficiente pentru a purta „războiul sfînt" ofensiv prescris anual, *djihad*-ul

---

[128] E. Tyan, *Djihad*, p. 552.

[129] I. Goldziher, *op. cit.*, p. 117.

[130] M. Maxim, *Introducere în dreptul islamic al popoarelor. Note de curs* (manuscris)

[131] Apud J. A. Williams, op. cit., p. 268. Hanefiţii menţionează printre „scutiţi" şi pe cel mai bun jurist *(faqîh)* al oraşului (R. Peters, *Islam and Colonialism*, p. 17).

[132] Em. Sivan, *op. cit.*, p. 220.

[133] Vezi A. Morabia, *op. cit.*, p. 405—408.

[134] E. Kohlberg, *op. cit.*, p. 65.

[135] Printre excepţiile notabile se numără fatimizii (de tentă shi'ită) şi kharidjiţii, care au ridicat *djihad*-ul la rangul de al 7-lea „stîlp al Credinţei". (Philip K. Hitti, *Précis d'histoire des Arabes*, trad. de M. Planiol, Payot, Paris, 1950, p. 49).

[136] E. Kohlberg *op. cit.*, p. 65.

[136 bis] *Djihad*-ul *major* (al sufletelor) presupunem a fi fost o datorie individuală permanentă.

[137] A. Morabia, *op. cit.*, p. 337 ; E. Tyan, *Djihad*, p. 552 ; J. A. Williams, *op. cit.*, p. 268 ; L Gardet, *Dieu et la destinée de l'homme*, Paris, 1967, p. 446—447.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca obligație religioasă cade în privința celorlalți musulmani [138]. „Dacă trupele mobilizate — spune as-Shafi'i — nu pot (însă) acționa de o manieră satisfăcătoare, datoria (de a combate infidelii) incumbă,..., tuturor celor care au rămas în spate" [139]. Este primul pas de transformare a *djihad*-ului în obligație individuală *(fard 'ayn)*. Dictată de nevoile *djihad*-ului defensiv, obligația individuală de a combate infidelii se impunea de la bun început locuitorilor ținuturilor (statelor) musulmane limitrofe *Casei războiului* și populației din orașele asediate [140]. O regulă care s-a încetățenit printre învățați (mai ales hanbaliți) era ca atunci cînd Islamul se afla în mare pericol, *djihad*-ul să devină o obligație individuală [141].

De fapt, într-un stat organizat suveranul (califul, sultanul), în calitate de șef al comunității musulmane, era cel ce decidea momentul mobilizării generale (adică transformarea *djihad*-ului în *fard 'ayn)* [142]. Concluzia care se impune este că, pentru „reprezentantul lui Allah pe pămînt" *djihad*-ul era în permanență o obligație individuală [143]. În acest sens, celebrul al-Mâwârdî înscria printre cele zece obligații ale califului „apărarea frontierelor" și „războiul sfînt contra celor care se încăpățînează a respinge Islamul după ce fuseseră somați" [144].

Aceste misiuni, considerate ca titluri de glorie, au fost trecute de cele mai multe ori pe inscripții funerare [145] dedicate suveranilor musulmani sau în cronicile dedicate sultanilor osmanlîi [146].

În compensație pentru apăsătoarele obligații, stăteau drepturile de care se bucurau suveranii musulmani în privința *djihad*-ului : 1. „Nici cea mai mică expediție nu se face decît la ordinul *imâm*-ului sau al celui care îl înlocuiește în fruntea trupelor" [147] ; 2) Califul (sultanul) are puteri depline la împărțirea prăzii [148]. De altfel, i se rezerva automat a cincea parte din aceasta *(pencik* la otomani) ; 3) El poate decide în privința încetării *djihad*-ului (tratat de pace, armistițiu etc.), a soartei captivilor sau a regimului *dhimmii*-lor [149]. În plus i se datora din partea musulmanilor o ascultare deplină în toate privințele, inclusiv legea războiului, indiferent de modul în care guverna. „Toți oamenii de știință — spunea tradiționalistul Ibn Batta (m. 997)... de la începutul acestei comunități pînă în zilele noastre au fost unanimi în a proclama că... expedițiile războinice *(ghazw)*... trebuie să fie îndeplinite cu (sub) orice emir (musulman), fie el un om de bine, fie un om pervers" [150].

---

[138] E. Tyan, *Djihad*, p. 552.

[139] Citat de as-Sulamî, apud. Em. Sivan, *op. cit.*, p. 216.

[140] *Ibidem* ; E. Tyan, *Djihad*, p. 552 ; A. Morabia, *op. cit.*, p. 338.

[141] H. Laoust, *La profession de foi d'Ibn Batta*, p. LXXXIII. Pentru kharidjiți *djihad*-ul este permament o obligație individuală. (A. Morabia, *op. cit.*, p. 338).

[142] R. Peters, *Islam and Colonialism*, p. 15 ; E. Tyan, *Djihad*, p. 552.

[143] Am văzut că pentru majoritatea doctorilor shi'iți, regulile privind *djihad*-ul sînt valabile numai cînd *imân*-ul este de față. (R. Peters, *Djihad : War of Aggression or Defense ?*, p. 284). Kharidjiții cereau șefului să conducă personal lupta (E. A. Salem, *Political Theory and Institutions of the Khawârij*, Baltimore, 1956, p. 59). În principiu, la fel cereau și sunniții, dar libertatea delegării unui reprezentant era apreciată ca mult mai mare decît la sectele de mai sus (A. Morabia, *op. cit.*, p. 325).

[144] Al-Mâwârdî, *Le droit de Califat*, Paris, 1925, p. 145—146 ; A. Morabia, *op. cit.*, p. 324. La fel și în concepția lui al-Maghîlî (1401—1505), (Th. Hodgkin, *The Radical Tradition in Muslim West Africa*, în *Essays on the Islamic Civilization. Presented to Niyazi Berkes*, Edited by Donald P. Little. Leden : E. J. Brill, 1976, p. 112).

[145] „Apărători ai Religiei" și „Războinici pentru Credință pe Calea Stăpînului Lumilor" sînt atribute ale suveranilor musulmani înmormîntați în necropola din Chella. (N. Basset et E. Lévi-Provençal, *Chella : une nécropole mérinide*, în „Hesperis", nr. 1—2, 1922, p. 1—93).

[146] Tipic este titlul de *gazi* (luptător pentru credință), cu tentă eroică, pe care cronicarii l-au atribuit majorității sultanilor otomani, începînd se pare, chiar cu Ertogrul și Osman. (Herbelot de Malainville, *Biblioteque Orientale ou Dictionnaire Universel, contenant généralment tout ce qui regarde la connaissance des peuples de l'Orient*, à Maestricht, MDCCLXXVI (1776), p. 338 ; M. Sertoglu, în lucrarea colectivă *Mufassal Osmanli Tarihi (Istoria otomană dezvoltată)*, vol. I, Istanbul, Iskit Yayini, (1958), p. 77.

[147] Abu Yusuf Ya'kub, *op. cit.*, p. 307.

[148] A. Morabia, *op. cit.*, p. 326.

[149] *Ibidem* ; Abu Yusuf Ya'kub, *op. cit.*, p. 102. Nemusulmanii care acceptau plata tributului intrau sub protecția Imperiului islamic, devenind *dhimmii* („protejați", tributari).

[150] H. Laoust, *La profession de foi d'Ibn Batta*, p. 127—128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2.6. Pentru doctrinarii musulmani, problema *bellum justum* (acută pentru Occidentul medieval) n-a constituit de fapt o „problemă". Un raţionament pertinent pentru discutarea acestei chestiuni îl găsim la D. Cantemir. Iată ce zice marele cărturar moldovean: „Un *bellum justum* şi singurul legitim după maximele lor [ale turcilor — *n. ns.*] este războiul pentru propagarea religiei mahomedane; şi din contra, injust este războiul cînd prind armele pentru lăţirea imperiului sau augmentarea veniturilor statului. De unde se poate vedea... că turcii pot avea totdeauna pretext de a da războiului o culoare legitimă" [151].

Deci, pentru musulmani, *bellum justum* ţine direct de faptul că în Islam nu se poate duce alt război în afara „războiului sfînt". Prin natura lui *djihad*-ul este *bellum justum*. Din această cauză, teoretic, justificarea războaielor contra necredincioşilor din afara *Casei Islamului* nu era necesară, mai ales atunci cînd era respinsă somaţia. Odată declarată „lupta pe calea lui Allah", războiul îşi avea asigurată legitimitatea efectelor sale: cuceriri, calitatea de învingător *(gazi)*, de martir *(shahid)*, dreptul de a face captivi etc. [152].

Totuşi angrenarea statelor musulmane în sistemul coexistenţei paşnice, deci recunoaşterea *Casei păcii (dar al-sulh)*, a dus ca în practică războiul să nu înceapă înainte de a se găsi un pretext oarecare, căci justificarea formală (universalizarea Islamului), valabilă numai în ochii musulmanilor, rămînea insuficientă.

3. *Tipologia djihad-ului.*

Luînd în consideraţie multiplele accepţiuni ale noţiunii de *djihad*, modalităţile de îndeplinire a acestei obligaţii şi clasificările după anumite criterii ale autorilor clasici şi contemporani, vom încerca o tipologizare care să se dovedească cît mai cuprinzătoare şi să evite unilateralizările, pentru a înlătura prejudecăţile ce se mai manifestă încă în privinţa raţiunii de a fi a lumii musulmane.

Criteriul care ni s-a părut cel mai nimerit pentru ce ne-am propus mai sus, este *inamicul*, cel ce se opune, indiferent prin ce, realizării unui scop, mai mult sau mai puţin ideal. Înainte de toate să subliniem cîteva din premizele care au stat la baza diviziunii.

Prima este accepţiunea *djihad*-ului de „efort susţinut spre un scop determinat" [153], valabilă pentru toate etapele prin care a trecut Islamul. Ea este trunchiul, din care au început să crească, conform scopurilor religioase, politice sau juridice urmărite, ramuri, sensuri noi ale noţiunii de *djihad*: munca credinciosului pentru a-şi dovedi credinţa [154], acţiune armată contra arabilor nemusulmani [155], război împotriva infidelilor [156], lupta credinciosului asupra eului propriu în vederea perfecţionării morale şi religioase [157], sau, în sfîrşit munca juriştilor în căutarea soluţiilor de drept [158].

---

[151] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, vol. I, p. 107, nota 4. „...numai providenţa divină este autorul victoriilor" — spune tot Cantemir. De unde reacţia faţă de insuccesele armatelor musulmane, din cronicile osmane: „Aşa a fost voia lui Allah" — ar fi spus Mehmed II după înfrîngerea de la Belgrad, din 1456 *(Cronici turceşti*, vol. I, p. 59 — Orudj Bin Adil). Kara-Çelebi-Zade (m. 1598) consideră că motivul celor două înfrîngeri ale lui Murad II (1421—1444, 1444—1451) din Ţara Românească constă în închiderea lui Vlad Dracul şi a fiilor săi „fără ca ei să fi săvîrşit vinovăţii şi păcate". În plus, scopul pentru care sultanul a „ridicat steagul" este formulat în discordanţă cu doctrina: „pentru războiul sfînt *(djihad)* — spune cronicarul — *şi pentru mărirea (înaltului sale*". Iată, deci, cauzele dezastrului. *(Ibidem*, p. 544).

[152] I. Mouragea d'Ohsson, *op. cit.*, vol. V, p. 71.

[153] E. Tyan, *Djihad*, p. 551; M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, p. 55.

[154] Vezi nota 5. Pelerinajul la Mekka, obligaţie pentru orice bun musulman, era privit şi el, datorită greutăţilor călătoriei, ca un fel de *djihad* (E. Lévi-Provençal, *Histoire de L'Espagne musulmane*, vol. III, p. 466).

[155] Semnificaţie impusă de lupta lui Muhammad pentru islamizarea arabilor, întîlnită în surele medineze şi în *hadith*. *(Dictionnaire Arabe-Français-Anglais*, t. III, p. 1823).

[156] Sensul clasic pentru *djihad* din dreptul islamic *(fikh)* *(Ibidem*, p. 1823).

[157] Semnificaţie impusă de tradiţie *(Ibidem*, p. 1824—1825).

[158] În condiţiile în care, etimologic, *fikh* constă în „mobilizarea inteligenţei jurisconsulţilor", el este un „efort pe calea lui Allah", iar tratatele de drept un rezultat al *djihad*-ului dus în acest domeniu. (A. Morabia, *op. cit.*, p. 509—512; J. Schacht, art. *Idjtihad*, în *EI²*, III, p. 1052—1053). *Idjtihad* (efort de interpretare personală) are aceeaşi rădăcină cu *djihad*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din această multitudine de sensuri și semnificații se pot distinge, totuși, un plan spiritual (ce grupează accepțiunile morale, juridice, etc.) și un plan material (cel al luptei armate). Pe baza acestei disjuncții, adăugînd și alte premize, se structurează cele două încrengături ale noțiunii de *djihad : djihad-ul major* (dus în planul conștiinței, fără armă), și *djihad-ul minor* (în plan existențial — lupta armată).

A doua premiză constă în existența a patru căi (modalități), stabilite de juriști pe baza tradiției, prin care credinciosul *(mu'min)* putea să se achite de obligația *djihad*-ului. Universalizarea religiei și realizarea unui *Imperium mundi* mahomedan, întărirea comunității musulmane, a credinței în cuvîntul lui Allah puteau fi atinse, fie că musulmanul acționa *pe calea inimii, cu limbă (cuvîntul), cu mîinile sau cu sabia pe cîmpul de bătaie*. La capătul luptei pe calea lui Allah", indiferent de modalitatea în care s-a acționat, se prefigura Paradisul, ca răsplată pentru efortul depus de musulmanul credincios.

Djihad-ul cu inima privește „lupta împotriva diavolului, în încercarea de a scăpa de îndemnul la rău" [159]. Aceasta este calea pe care se duce „cel mai excelent *djihad*" cel prin care îți cucerești propria persoană [160], căruia A. Morabia îi consacră un întreg capitol sub titlul de *djihad moral individual* [161].

Dimensiunea ascetică, introdusă treptat în lumea musulmană, se structurează pe această formă „domestică" de acțiune, care devine „o luptă spirituală, energică și fără odihnă împotriva sufletului, instigator al răului". „Nu vă ucideți inimile cu excese de mîncare și băutură — ar fi spus Profetul, ci iluminați-le prin foame, și căutați să vă cuceriți prin foame și sete" [162]. Această formă de *djihad* este încadrată de A. Morabia în categoria *djihad-ului spiritual* [163].

Djihad-ul cu limba (cuvîntul) are mai multe accepțiuni. În primul rînd, cuvîntul trebuie folosit într-un scop măreț : universalizarea Islamului. Ibn Hazm (m. 1064), un antishi'it convins, declară : „*Djihad*-ul se împarte în trei categorii : a chema la Allah prin cuvînt ; a duce *djihad* în decursul confruntărilor prin sfat și comanda operațiilor ; a lupta învingător și ostenitor [...]. Prima constituie acțiunea cea mai meritorie [...]. A treia, *djihad*-ul cel mai puțin elevat" [164]. Demne de subliniat sînt primordialitatea și superioritatea *djihad*-ului prin cuvînt față de lupta armată. Aceasta se traduce în dreptul islamic al popoarelor, prin obligația musulmanilor de a-i soma pe necredincioși înainte de începerea războiului.

Considerăm deci somația, în virtutea celor spuse de Ibn Hazm, o formă a *djihad-ului major*, căci ea se adresează conștiinței.

Într-o altă accepțiune, prin cuvîntul, la care putem adăuga și *djihad-ul cu mîinile*, se pot „sprijini cele bune și îndrepta cele rele" în cadrul comunității musulmane [165]. Este vorba de *djihad-ul moral de spirit social*, comunitar — cum îl desemnează A. Morabia [166], o formă mai activistă a *djihad-ului moral individual*, prin care promovarea Binelui devine o responsabilitate colectivă a *ummei*.

Sînt credincioși — spunea Muhammad — toți cei care se opun „... cu mîna cu limba și cu inima celor care resping și nu practică preceptele în care s-au născut..." [167].

Djihad-ul cu mîinile mai are și o semnificație materială, desemnînd activitatea productivă a țăranului sau meșteșugarului, care prin munca lor ajută la întărirea comunității musulmane, atît în timp de pace, cît și în timp de război [168].

Cea de-a patra posibilitate pe care o are un musulman de a se achita de obligația *djihad*-ului, este de a lupta cu sabia pe „calea lui Allah", ceea ce este echivalent cu a duce război împotriva necredincioșilor din afara *Casei Islamului* sau dușmanilor din interiorul comunității musulmane [169]. În jurul acestei forme de *djihad*, rămasă după vorbele Profetului

---

[159] M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, p. 57.
[160] M. Amin, *The Sayings of Prophet Muhammad*, Lahore, 1963, p. 29.
[161] A. Morabia, *op. cit.*, p. 512—521.
[162] M. Amin, *op. cit.*, p. 29.
[163] A. Morabia, *op. cit.*, p. 543—554.
[164] Ibn Hazm, *Kitâb al-milal wa-n-nihal*, Cairo, 1899—1903, vol. 4, p. 135—136, apud. A. Morabia, *op. cit.*, p. 519.
[165] M. Khadduri, *op. cit.*, p. 57. Administrarea măsurilor disciplinare (bătaia) de către autorități este un mod de a face *djihad cu mîinile* (R. Peters, *Islam and Colonialism*, p. 10).
[166] A. Morabia, *op. cit.*, p. 522—531.
[167] M. Amin, *op. cit.*, p. 24.
[168] M. Maxim, *Introducere în dreptul islamic al popoarelor. Note de curs.*
[169] M. Khadduri, *op. cit.*, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu numele de *djihad minor*, s-a constituit doctrina analizată de noi în acest studiu, şi care este de fapt, doctrina *djihad-ului minor*.

A treia premiză, care se constituie şi în criteriu de bază pentru tipologizare, constă în diversitatea celor care se opun, şi a modului în care o fac, cuvîntului lui Allah şi comunităţii musulmane. Toţi se reunesc sub semnul „infidelităţii", inamic generic care ţine mai puţin seama de „infidelul ca persoană" [170], cît de vina ce o poartă cu el.

Aria de cuprindere este foarte mare. De la adepţii altor religii (evrei, creştini, etc.) la fraţii în credinţă care se ridică împotriva autorităţii de drept, de la trupul şi sufletul musulmanului păcătos, pînă la cel ce foloseşte prea mult raţiunea, avem de-a face cu „inamici potenţiali". Această diversitate de situaţii, în care individul sau comunitatea trebuie să lupte permanent, pe orice cale, împotriva duşmanilor Islamului, dă *djihad*-ului un caracter de continuitate. „Iată-ne la reîntoarcerea din *djihad*-ul *minor* (cel cu armele). Vom rămîne să ducem *djihad major:* cel al sufletelor" — spune o tradiţie atribuită Profetului la întoarcerea dintr-o incursiune [171].

În primul rînd, trebuie să ţinem seama de disjuncţia fundamentală dintre inamicii din planul conştiinţei şi cei din plan existenţial. Ca bază pentru aceasta am luat aprecierile lui Ihwan as-Safâ (adept al perfecţionării morale din secolul X). El vedea două categorii de inamici ai credinţei, respectiv două specii de *djihad:* „prima, manifestă şi sclipitoare (răsunătoare), este *djihad*-ul contra infidelilor şi a celor care încalcă legea; a doua, intimă şi obscură, este *djihad*-ul contra demonilor care violează constituţiunea umană şi natura. Se adevereşte că războiul dus contra lor şi opoziţia pe care ei o dovedesc, sînt esenţiale, cîtă vreme pentru infideli este vorba de un război şi o opoziţie contingente (întîmplătoare). În concluzie, ostilitatea noastră în privinţa infidelilor relevă cauze terestre, în timp ce aceea pe care o ridicăm contra demonilor depinde de motive spirituale" [172].

Există deci, înainte de a înfrunta armatele infidelilor, propria persoană (trup, conştiinţă) gata oricînd să cadă în păcat. Împotriva acestei aptitudini trebuie să se ducă principala luptă, sau după cum declara ascetul Malik b Dinâr (m. 754): „Eu sînt însumi în *djihad* contra sufletului meu" [173]. Permanent efort, care, prin intimitatea lui, presupune o mare responsabilitate. Scopul său, realizarea unui „regat interior al lui Allah" [174], este în acelaşi timp, o condiţie esenţială pentru înfăptuirea Imperiului islamic mondial, căci orice musulman care pleacă în războiul sfînt" contra necredincioşilor trebuie să aibă gînd bun, conştiinţa că nu luptă decît pentru exteriorizarea dominaţiei cuvîntului lui Allah ce sălăşluieşte în cel propriu.

A doua categorie de inamic este alcătuită din necredincioşi şi cei ce încalcă Legea. În rîndul lor se poate opera o nouă disjuncţie, între inamicii din interiorul *ummei* (apostaţi, rebeli, briganzi) şi cei din exteriorul ei (politeiştii şi „Oamenii Cărţii"), care va da naştere la două tipuri de *djihad:* intern şi extern.

Demne de remarcat sînt aprecierile învăţaţilor musulmani, făcute la adresa războiului sfînt" armat, comparativ cu celelalte tipuri de *djihad*. În acest sens, lupta cu sabia în mînă este „cea mai puţin elevată" dintre categoriile *djihad*-ului, este *djihad-ul minor* după spusele Profetului, faţă de superlativele ce caracterizează *djihad*-ul dus în planul conştiinţei: „cel mai excelent *djihad*", „*djihad major*", „acţiunea cea mai meritorie" etc. Nu vrem prin aceasta să subapreciem locul luptei armate în cadrul teoretizărilor, mai ales că astfel de aprecieri vin tardiv şi din partea unor moralişti, mistici etc. Din contra, în tratatele de drept musulman din epoca formativă a dogmei şi legii (750—850), *djihad-ul minor* ocupa locul esenţial. Dar pe ansamblu, noţiunea de *djihad* nu trebuie limitată numai la lupta armată. În concluzie, „*djihad*-ul poate fi privit ca o formă de propagandă religioasă, care poate fi dusă prin convingere sau prin sabie" [174].

Deci, luînd în consideraţie cele trei premize, am putut realiza o tipologie a *djihad*-ului prin operarea succesivă a mai multor disjuncţii:

1) Între *djihad-ul major* (dus în planul conştiinţei) şi *djihad-ul minor* (dus în planul existenţial — lupta armată) [175].

---

[170] A. Morabia, *op. cit.*, p. 311.

[171] *Ibidem*, p. 418.

[172] Ihwân as-Safâ, *Rasâ'il*, Beirut, 1376/1957, vol. I, p. 366—367, apud. A. Morabia, *op. cit.*, p. 517.

[173] A. Morabia, *op. cit.*, p. 513, nota 147.

[174] M. Khadduri, *op. cit.*, p. 56.

[175] E. Kohlberg *op. cit.*, p. 66; L. Gardet, *op. cit.*, p. 454.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2) La nivelul djihad-ului major, între *djihad-ul moral* și *djihad-ul spiritual* (ascetism, misticism, *idjtihad*, dorința de cunoaștere etc.).

3) La nivelul djihad-ului moral, între *djihad-ul moral individual* (luptă împotriva pasiunilor și dorințele excesive ale trupului și sufletului) și *djihad-ul moral de spirit social* (educarea semenilor, conform teoriei responsabilității colective a *ummei* pentru promovarea Binelui).

4) La nivelul *djihad-ului minor*, între *djihad-ul intern* (combaterea violentă a factorilor ce amenință integritatea și unitatea comunității musulmane) și *djihad-ul extern* (luptele armate cu necredincioșii din afara *Casei Islamului*).

5) La nivelul *djihad-ului extern*, între *djihad-ul ofensiv* (inițiativa atacului aparține musulmanilor) și *djihad-ul defensiv* (comunitatea musulmană își apără propriul teritoriu) [175].

4. *Concluzii finale*

1. Există o discordanță vizibilă între teorie și practică, ce s-a manifestat cu grade diferite de disproporționalitate, în funcție de epoca istorică, în întreaga existență a legii islamice (*shari'a*). Iar în acest sens, legea războiului și a păcii a ieșit în evidență cel mai mult [177]. Mai nuanțat, problema discordanței se poate pune astfel : pe de o parte, perioadei de maximă activitate războinică (epoca umayyadă) îi corespund foarte puține realizări teoretice în domeniul doctrinei *djihad*-ului, pentru ca ulterior (după 750) să avem o abundență de reflecții teoretice, care ajung a nu mai ține seamă de realitatea politică și militară, fabulîndu-se în jurul unor concepte de mult timp perimate, istoric vorbind. Ajungem astfel, la aprecierea lui W. M. Watt, care, referindu-se la al-Mawârdi (m. 1058) și Ibn Taimiyya (m. 1328), spunea că, „doctrina *djihad*-ului capătă mai mult accent în lucrările teoretice, decît o justifică oportunitatea practică" [178].

Pe de altă parte, respectarea stipulațiilor doctrinei *djihad*-ului a lăsat de dorit în întreaga sa existență. Și totuși, devenind principiu fundamental al existenței oricărui stat islamic, războiul sfînt" dus pentru instaurarea ordinii islamice și ideologia sa vor masca în termeni religioși orice acțiune războinică dusă de vreun principe musulman.

2. Perpetuarea concepției *djihad*-ului de la Muhammad și pînă astăzi a fost condiționată de transformarea acesteia din fenomen religios (de fapt, niciodată *djihad*-ul n-a fost un act pur religios) în act politic, preluat, adaptat și folosit de orice grupare dominantă (vezi cazul Imperiului otoman), în vederea realizării unui stat propriu și a expansiunii sale. Totuși, utilizarea ideologiei *djihad*-ului, atît pentru creșterea entuziasmului luptătorilor pentru război [179], cît și pentru a justifica agresiunile săvîrșite asupra statelor vecine nu ar fi fost posibilă fără existența, cel puțin în evul mediu, unei conștiințe religioase în rîndul musulmanilor.

3. În logica doctrinei, *djihad*-ul (ca război ofensiv contra necredincioșilor) este *un instrument de impunere (cu forța) a păcii*, deci cu finalitate proprie, și nu un scop în sine. Activitatea războinică a statului islamic în genere, trebuie privită prin prisma păcii finale, cel puțin din punct de vedere teoretic. Această *pax islamica* însemna de fapt, impunerea

---

[176] În tradiția shi'ită sînt distinse patru ramuri *(shu'ab)* : 1. *djihad al-nafs* (spiritual) ; 2. război defensiv ; 3. bătălia împotriva inamicului (război ofensiv) ; 4. bătălia pentru a reînvia un obicei neglijat, rămas de la Profet *(ihyâ sunna)*. (E. Kohlberg, *op. cit.*, p. 66).

[177] *The Cambridge History of Islam, Vol. 2. Further Lands. Islamic Society and Civilization*, ed. by P. M. Holt, A. K. S. Lambton, B. Lawis, Cambridge, The University Press, 1970, p. 565.

[178] W. M. Watt, *The Significance of the Theory of Jihad*, p. 392.

[179] Factorii propagandistici ai ideologiei *djihad*-ului au jucat întotdeauna un rol de prim rang acolo unde doctrina era la putere și, mai ales, acolo unde dorința de a lupta pe calea lui Allah se diminuase substanțial, din diferite motive. Iată ce zice Kâtib Çelebi, referitor la situația dezastruoasă de după eșecul suferit în asediul Oradei (1598—1599) : „La invitația lui Saturgi Mehmed pașa, șeicul Ali Dede plecînd în expediția împotriva Oradei, își îndeplinea slujbele religioase în războiul sfînt și ținea predici și încuraja vitejia ostașilor". *(Cronici turcești*, vol. II, p. 56). Propaganda Fâtimidă împotrivă Bizanțului din secolul X urmărea același scop, plus prezentarea suveranului fâtimid drept „singurul dornic și capabil să conducă războiul sfînt". (M. Canard, *L'impérialisme de Fâtimides et leur propagande*, în *Miscellanea Orientalia*, London : Variorum Reprints, 1973, p. 156—193). Pentru rolul Ierusalimului în propaganda anti-cruciată musulmană, vezi Em. Sivan, *Le caractère sacré de Jérusalem dans l'Islam aux XII—XIII siècles*, în „Studia Islamica", XXVII, 1967, p. 149—182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei „ordini" bazată pe principii musulmane, un țel (instaurarea unei anumite ordini) identic cu atîtea alte ideologii cuceritoare. Scopul *djihad*-ului era transformarea *Casei războiului* în *Casa Islamului*, domeniu în care *shari'a* era atotstăpînitoare.

4. Pentru asigurarea eficacității acestui *mijloc de acțiune*, care a fost *djihad*-ul, învățații doctrinari l-au înzestrat cu calitățile: exclusivitate, ofensivitate, obligativitate, *bellum justum*, și chiar dacă acestea au fost diminuate de practica politică și războinică, ele au rămas ca dominante teoretice ale conceptului de război sfînt" contra necredincioșilor.

5. Prin *djihad* nu trebuie să se înțeleagă numai război purtat cu sabia, căci se riscă unilateralizarea conceptului [180]. Aspectele legate de *djihad*-ul cu inima, cu limba sau cu mîinile, de *djihad*-ul moral și spiritual, ne oferă o imagine mult mai complexă și mai nuanțată a noțiunii de *djihad*, care acoperă astfel, o întreagă gamă de eforturi materiale și spirituale ale indivizilor și comunității musulmane în ansamblu, spre realizarea unei societăți ideale.

[180] Sufyân ibn 'Uyayna (m. 814) spunea că *djihad-ul* are 10 părți, din care numai una este lupta cu sabia, restul de nouă constituindu-se în lupta împotriva celui propriu (W. M. Watt, *The Significance of the Theory of Jihad*, p. 392). Pentru shi'iți *djihad*-ul desemnează chiar năzuința de cunoaștere *('ilm)*, sau păstrarea secretelor sectei shi'ite (E. Kohlberg *op. cit.*, p. 66).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTE FALSE ÎN COLECȚIA „DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI", SERIA A (MOLDOVA) (I)

DE

C. CIHODARU

Am avut prilejul să arăt în altă parte importanța colecției *Documente privind istoria României* [1] și să subliniez faptul că ea va continua să rămînă și pe viitor o bună bucată de vreme un util mijloc de informare pus la îndemîna istoricilor noștri medieviști [2]. In prealabil am scos în evidență necesitatea supunerii materialului documentar cuprins în ea la o mai atentă analiză critică în vederea eliminării unor falsuri, lecturi și datări greșite și chiar a unor erori de tipar care ar putea deruta pe unii cercetători neavizați. O astfel de operație este pe deplin necesară, căci prin ea se urmărește întărirea încrederii istoricilor care folosesc un asemenea izvor. Iată pentru ce mi-am propus ca în rîndurile care urmează să semnalez unele falsuri strecurate ca acte autentice în volumele seriei arătate și să rectific unele lecturi și datări greșite. Cercetarea noastră nu deschide în această privință un drum nou, ci merge pe unul mai vechi pe care îl lărgește [3].

Trebuie să se sublinieze aici meritul deosebit pentru grija cu care s-a eliminat un astfel de material inoportun din primele trei volume ale colecției *Documenta Romaniae Historica* [4], fapt care ne scutește să mai reluăm cercetarea materialului implicat în categoria dată din primele șase volume ale seriei arătate (I, II, III, XIX, XXI și XXII).

Numărul celor care au încercat să pună stăpînire, pe baza unor acte false, pe proprietăți străine a fost în trecut, la noi, ca și în alte părți, destul de ridicat. Adesea în actele redactate cu ocazia încheierii unor procese relative la încercarea de a se pune stăpînire pe bunuri străine se arată că una sau alta din părțile împricinate au prezentat documente care s-au dovedit a fi „rele" sau „mincinoase" și că ele „s-au stricat" sau „au fost rupte" [5]. Din nefericire nu toate piesele de genul acesta au fost descoperite și distruse. Au mai rămas destule, care incluse în diferite publicații, pun la încercare atenția și spiritul critic al cercetătorilor și al editorilor de documente. Unele din ele au reușit să pătrundă și în colecția de care ne ocupăm. Le vom prezenta celor interesați să le cunoască, folosind drept criterii de asamblarea lor, proveniența și nu ordinea cronologică în care au fost publicate în colecția dată. Vom lua deci în considerație în primul rînd, actele fabricate de unele mănăstiri ca Todireni (Burdujeni), Sucevița, Neamț și altele, vom trece apoi la evidențierea falsității unor piese făurite de dieci sau uricari, buni cunoscători ai normelor și formularelor folosite la redactarea actelor de proprietate. Avem aici în vedere pe cele datorate talentului unui scriitor ca Arsenie Nebojatco, ajuns, la sfîrșitul carierei sale, să dețină funcția de logofăt al doilea. Astfel de oameni aveau la îndemînă toate elementele necesare pentru a da actelor plăsmuite de ei un

---

[1] În continuare : *DIR*. Toate volumele citate aparțin seriei *A. Moldova*.

[2] C. Cihodaru, *Considerații asupra unor acte autentice declarate false, în «Documente privind istoria României», Seria A (Moldova)*, în *AȘUI*, istorie, XXX (1984), p. 25—41.

[3] Leon Șimanschi, *Autenticitatea și datarea unor acte publicate în „Documente privind istoria României"*, în *AIIAI*, I (1964), p. 87 și urm. ; idem, *Falsificarea parțială a unui document de la Alexandru cel Bun*, în *RA*, Anul XI.VIII (1971), vol. XXXIII, nr. 3, p. 479—488 ; idem, *Un pretins act moldovenesc de la Iuga voievod, ibidem*, Anul I.I (1974), nr. 1—2, p. 297—315.

[4] *DRH*, A, vol. I, II și III, la capitolele „Acte îndoielnice" și „Acte false". Și aici, toate volumele citate aparțin seriei *A. Moldova*.

[5] *DIR*, XVII, 5, p. 227 „și acel uric al acelor oameni... s-a aflat mincinos și s-a luat de la ei și s-a rupt".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aspect de neîndoielnică autenticitate. Pe lîngă actele suspecte datorită unei pene iscusite ca aceea a lui Arsenie Nebojatco, ar putea fi incluse în această categorie cîteva piese provenind de la membrii familiei de boieri Tăutu, care au lucrat de asemenea în cancelariile domneşti [6]. Nu vor fi lăsate la o parte nici documentele false datorate unor boieri sau boiernaşi ca de pildă, Jora, Timpa, Sofioiul şi alţii.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea în structura economică a Moldovei se produseseră prefaceri profunde, care determinaseră domnia să renunţe la vechiul sistem de încasare a veniturilor ei. Instaurarea dominaţiei otomane a determinat generalizarea impozitelor plătite în bani, de toţi locuitorii ţării, cu excepţia boierilor. Se încasau sub formă de dijmă sau de zeciuieli numai acele dări din care se asigura furnizarea unor produse cerute de Poartă pentru aprovizionarea Constantinopolului. Anual, vistieria repartiza pe baza unor recensăminte, dările pe ţinuturi şi arenda încasarea lor unor boieri sau negustori. Se arenda, de asemenea şi strîngerea dijmelor în natură unor gealepi din Imperiul Otoman [7].

Din sumele de bani încasate de la arendaşii de impozite, cea mai mare parte lua calea Constantinopolului pentru plata tributului, pentru învestitura domnilor şi pentru peşcheşuri. O altă parte, destul de consistentă, revenea curţii domneşti. Negustorii furnizori ai Porţii, plăteau domniei valoarea furniturilor care li se puneau la dispoziţie sub preţul obişnuit [8].

Generalizarea plăţii impozitelor în bani asupra majorităţii locuitorilor din ţară a determinat domnia să renunţe la propriile ei domenii feudale, la satele constituite din punct de vedere administrativ în ocoale şi legate în ceea ce priveşte predarea dijmelor şi de efectuarea unor obligaţii în muncă de curţile domneşti şi de cetăţile din ţară. În această vreme primele îşi pierduseră rolul lor de centre militare, iar celelalte fuseseră distruse sau lăsate să se ruineze. Locuitorii din satele domniei plăteau acum vistieriei aceleaşi dări ca şi cei din satele boiereşti sau mănăstireşti. Dat fiind modestul lor aport la umplerea vistieriei statului, domnii luaseră obiceiul de a le lăsa în folosinţă viageră unor favoriţi sau le dădeau pentru a răsplăti serviciile aduse de unii boieri sau slujitori. Cînd erau dăruite definitiv sau vîndute se spunea că „au umblat din mînă în mînă şi din boier în boier" [9]. Venitul pe care îl aduceau vistieriei satele din acest fond de stat era destul de modest, din cauza administrării neglijente şi a rapacităţii boierilor dregători. Vînzarea lor era oprită ca unele ce nu aparţineau domnului în scaun, ci domniei sau mai bine zis statului. Se putea face din acest fond danii de locuri sau sate unor mănăstiri. Transferarea unor astfel de sate în proprietate străină trebuia justificată. Din această cauză în actele care se redactau atunci cînd ele deveneau proprietăţi particulare, se înscra motivarea că „nu au fost de nici un folos domniei mele", că „banii" sau „caii luaţi în schimbul lor" „s-au dat în treaba ţării" sau că ele s-au înstrăinat „cînd a fost mare greutate pe ţară", fie cînd „a venit" în ţară, cutare sau cutare înalt dregător otoman [10].

Nefolositoare deveniseră acum, de asemenea, braniştile, adică teritoriile împădurite din munţi, rezervate de domnie ca locuri de vînătoare sau destinate creşterii vitelor pe seama ei. Era normal ca boierii şi mănăstirile să încerce a pune stăpînire pe astfel de sate şi branişti de care domnia se dezinteresa, ca de nişte bunuri care aduceau venituri nesatisfăcătoare. Pentru a ocoli calea normală a cumpărării lor de la domnie pe cai sau pe bani, în multe cazuri s-a făcut uz de documente false.

---

[6] *DIR*, XVI, 2, p. 217, 239—240; XVII, 1, p. 14; XVII, 5, p. 350—351.

[7] *DIR*, XVI, 4, p. 19—26.

[8] *Ibidem*, XVI, 3, p. 446 (nr. 536 şi 537); p. 447 (nr. 538 şi 539); p. 450 (nr. 544 şi p. 451 (nr. 546).

[9] *Ibidem*, XVI, 3, p. 198—199.

[10] Daniile de sate în schimbul unor cai încep să apară în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu. La 19 aprilie 1560, el dă la trei familii pentru „şase cai buni" şase părţi din şapte ale satului Bălăneşti pe Pereschiv, sat pe care nimeni nu avea vreun document. (*DIR*, XVI, 3, p. 80—81). Ioan Vodă cel Viteaz dăruia fraţilor Ioan Golăi logofăt şi Ieremia pîrcălab două „locuri de pustie" la 10 mai 1574 adică după începerea ostilităţilor împotriva Imperiului Otoman (v. *ibidem*, p. 36, 76—77). Destrămarea domeniului domnesc ia mari proporţii în vremea lui Petru Şchiopul şi continuă sub domnii următori pînă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, cînd a fost complet lichidat (v., de ex., *ibidem*, XVI, 3, p. 45—50, 83—84, 90, 94—95, 107—108, 109—110, 121, 250, etc.). Prima înstrăinare de sate pentru cai şi bani pare să fie cea din 16 martie 1577, cînd Petru Şchiopul voievod, vindea lui Bilăe, mare vornic de Ţara de Sus, satul domnesc Cămileşti de pe Bîrlad, „ascultător" de ocolul Tîrgului Tecuci, pe 400 de zloţi „şi opt cai buni". În document se făcea menţiunea că „nu era domniei mele de nici un folos".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timpul domniei lui Petru Vodă Șchiopul, domnie slabă și dominată politicește de boierime, unii fruntași ai acestcia ca, de pildă, cei din familia Movileștilor, au pus să se construiască mănăstirile Todireni (Burdujeni) și Sucevița. Prima a fost ctitoria lui Toader Movilă, membru mai în vîrstă a numitei familii, iar cealaltă, a fraților mai tineri Ieremia, Simeon, viitorii domni și, mai ales, a lui Gheorghe, devenit episcop de Rădăuți și apoi mitropolit al țării.

Frații Movilă dispuneau de o avere apreciabilă, compusă din numeroase sate [11], care, totuși, împărțite pe numărul membrilor familiei, devenea, luată în parte, destul de modestă, în orice caz insuficientă pentru a înzestra din ea niște mănăstiri fruntașe cum tindeau să devină cele arătate mai sus. Zestrea lor inițială s-a constituit din moștenirea lui Toader Movilă și a mitropolitului Gheorghe care nu au avut succesori. Ceilalți au dăruit mai puțin, avînd în vedere o înzestrare onorabilă a urmașilor lor. Fondatorii celor două mănăstiri, în dorința lor de a spori averea fundațiilor ctitorite de ei, au rezolvat această problemă cu ajutorul unor acte false prin care și-au însușit sau au încercat să-și însușească sate din fondul de stat sau din patrimoniul unor boieri și slujitori neglijenți. Pentru acapararea lor au folosit uneori acte fabricate de ei înșiși, acte care au provocat în mai multe cazuri interminabilele procese înaintea domnului și a sfatului domnesc. Așa a fost bunăoară, cel declanșat pentru stăpînirea satului Cobîlia, de pe Nistru, între mănăstirea Todireni, fondată de Toader Movilă și adevărații lui proprietari.

Satul Cobîlia din ținutul Soroca, este menționat în documente pentru prima oară la 15 aprilie 1482, cînd Ștefan cel Mare întărea stăpînirea asupra lui ușarului Cozma care îl cumpărase de la Ștefu Spineanu și de la soția acestuia Fetca, fiica lui Cămilă [12]. Stăpînirea urmașilor direcți ai lui Cozma, devenit pîrcălab de Neamț, în timpul lui Bogdan voievod, fiul lui Ștefan cel Mare, nu a decurs neîntreruptă. Probabil cu ocazia împărțirii satelor moștenite și a unor schimburi de moșii făcute între membrii acestei familii, satul Cobîlia a ajuns în stăpînirea unui frate a lui Cozma. Acesta l-a vîndut lui Gonța vornic. Așa rezultă dintr-un document din 25 martie 1529, cînd Petru Rareș voievod întărea lui Pavel Scripcă brănișter stăpînirea asupra satului în cauză, confiscat de la susnumitul Gonța pentru vicleniе „cînd și-a pus nume de domn și și-a pierdut capul" [13]. Din fraza cu care se încheie acest act se vede că pretendența lui Gonța la tronul Moldovei a avut loc în intervalul dintre lunile ianuarie 1527 și martie 1529, mai sigur în vara anului 1528, cînd cancelaria domnească nu a emis nici un document [14]. Prins de oamenii lui Petru, el a fost executat. Presupunerea că ar fi fost iertat și că ar mai fi trăit pînă spre sfîrșitul domniei lui Rareș [15], cînd ar fi vîndut satul arătat, lui Ioan Movilă, logofăt nu se dovedește a fi întemeiată [16].

Satul Cobîlia de la Soroca a rămas sub stăpînirea lui Pavel Scripcă brănișterul [17] și a urmașilor săi imediați, în rîndul cărora a intrat și Ioan Movilă, ca soț al Greacăi, fiica

---

[11] *DIR*, XVI, 2, p. 238—239.

[12] *DRH*, II, p. 371—372. La data de 17 ian. 1491, același Cozma ușar, este arătat drept cumpărător al unui sat, Călinești de pe Cobîlele de la Roman *(ibidem*, III, p. 177—179). Cozma a devenit pîrcălab de Neamț în timpul domniei lui Bogdan voievod (v. *DIR*, XVI, 1, p. 83, 85, 96, 98).

[13] *DIR*, XVI, 1, p. 318.

[14] Cu privire la Gonțea, pretendent la tronul Moldovei în vara anului 1528, v. C. Cihodaru în vol. *Petru Rareș*, București, 1978 ; p. 77 ; Leon Șimanschi, *Ibidem*, p. 41 și nota 56 ; G. Coriolan, *Petru Rareș înainte de domnie și Petru Pribeagul*, București, 1909, p. 41—44 ; Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 272.

[15] În documentul din 25 martie 1529 (v. *DIR*, XVI, 1, p. 318) se arată precis că Gonțea „și-a pus capul", adică a fost executat. La fel solul lui Rareș, trimis pe la începutul lunii decembrie 1528 la regele Poloniei (Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, 1, p. 18) informa că pretendentul care se ridicase de curînd împotriva suveranului său a ajuns „in potestatem domini sui voievodae et praemium ambitiones suae recepise", ceea ce înseamnă același lucru.

[16] În legătură cu aceasta v. Ilie Minea, *Pretendența lui Gonțea, fost vornic*, în *CI*, V—VII (1929—1931), p. 355—356 ; idem, *Iarăși despre Gonțea vornicul și încă ceva*, ibidem, VIII—IX (1932—1933), f. 2, p. 215—219 ; idem, *Cînd a fost pretendența lui Gonțea vornicul*, ibidem, f. 3, p. 253—260 ; idem, *Aron Vodă și vremea sa*, ibidem, f. 1, p. 183 ; C. A. Stoide, *Pretendența lui Gonța vornicul*, în „Arhiva", XL (1933), nr. 3—4, p. 132—135 ; idem, *Precizări în legătură cu pretendența lui Gonțea*, ibidem, XLI (1934), nr. 1—2, p. 56—57. Tot acolo și recenzia sa la art. lui I. Minea, p. 189—199.

[17] Nu trebuie să fie confundat cu Scripcă pîrcălabul, contemporanul său. A mai avut un frate Spiridon Scripcă, de asemenea, brănișter.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuşcăi şi nepoată a susnumitului brănişter [18]. După moartea lui Ioan Movilă şi a Greacăi satul a fost scos în vînzare de fiul lor Toader Movilă. Pe o astfel de cale el a ajuns în stăpînirea lui Pătraşco, pîrcălabul de Neamţ [19], fiul lui Cozma pîrcălabul, fostul lui proprietar [20]. Se vede deci că la răscumpărare s-a folosit dreptul de protimisis. Felul cum s-au transmis drepturile de proprietate asupra satului în cauză, se poate vedea dintr-un ispisoc dat de domnul Gaşpar Graţiani în 10 mai 1620. Se enumără aici actele doveditoare de stăpînirea răzeşilor descendenţi din Cozma pîrcălabul şi anume ispisocul lui Ioan Vodă cel Viteaz, act prin care satul Cobîlia revenea la vechii săi proprietari şi apoi alte două de confirmare, unul de la Petru voievod Şchiopul şi altul de la Aron voievod.

După moartea lui Toader Movilă, călugării de la mănăstirea Todireni, fondată de acesta, cunoscînd actele de proprietate rămase de la el, au revendicat satul şi au deschis proces în faţa domnului Ieremia Movilă, fratele lui Toader. La judecată, care li se întrevedea că le va fi favorabilă, călugării necunoscînd adevărata istorie a satului Cobîlia de pe Nistru, au prezentat acte false. Neavînd informaţii clare asupra lui Gonţea fost vornic, ei au fabricat, avînd la dispoziţie ca model acte din vremea lui Rareş şi documentul scris de Dumitru Vascanovici, la 4 februarie 1548 [21]. Din cuprinsul lui se poate constata că nu aveau date precise în ceea ce priveşte limitele domniei lui Petru Rareş şi nici pe cele relative la tragicul sfîrşit al lui Gonţea din vara anului 1528. Documentul acesta poate fi clasat ca un fals indiscutabil. Dat în numele lui Rareş, însă la un an şi cinci luni după moartea sa, scris pe hîrtie, fapt puţin obişnuit pe acea vreme şi încă pe hîrtie cu filigran, o broască ţestoasă, inexistent pe atunci, purtînd semnătura marelui logofăt, alt fapt neobişnuit, el nu poate trece drept autentic. Scrisul lui este şi el mai nou şi nu al primei jumătăţi a secolului XVI [22].

S-a presupus totuşi că actul în cauză ar fi fost reconstituit în secolul XVIII după un regest al documentului original, a cărui dată corectă ar fi fost cea de 4 februarie 1546 [23]. O astfel de ipoteză ar putea fi acceptată, dacă el s-ar prezenta ca o piesă izolată, singură considerată drept falsă, dar ea se încadrează într-o serie de documente fabricate, provenind de la Movileşti, din care serie numai cîteva au fost dovedite pînă în prezent ca atare. Dintre aceste citäm în primul rînd uricul obţinut de logofătul Ioan Movilă la data de 20 aprilie 1554 [24]. Din actul original s-a păstrat doar pergamentul cu pecetea atîrnată. El a fost şters, spălat şi scris pe la sfîrşitul secolului XVII sau în primele decenii ale secolului XVIII. Noul text rezultat de pe urma acestei operaţii are la bază pe cel distrus în cuprinsul căruia s-au făcut mai multe adaosuri. Printre ele se pot număra şi explicaţiile date cu privire la originea dreptului de proprietate asupra satului Cobîlia. În textul interpolat se repetă întreaga poveste cu cumpărarea satului în cauză de la Gonţea vornic, fiul lui Păcurar, omiţîndu-se numai expresia „şi-a pus capul". Se urmărea în felul acesta să se provoace confuzie între nepoţii de frate ai pîrcălabului Cozma, care au vîndut în adevăr satul Cobilia lui Gonţea şi între nepoţii de fiu ai aceluiaşi Cozma, care au răscumpărat şi stăpînit satul arătat în ultimele trei decenii ale secolului XVI şi cu unele întreruperi în secolul următor.

Dacă documentul din 20 aprilie 1554 a fost cercetat de editori cu atenţia cuvenită şi a fost înserat de ei în categoria celor „îndoielnice", nu tot aşa s-a procedat cu cel din 20 mai 1582. Deşi s-a semnalat contradicţia dintre faptul că Ieremia „mare vornic" [25] şi Simeon Movilă „paharnic" sînt arătaţi aici ca prezenţi înaintea domnului Iancu Sasu, care le-ar fi confirmat acum stăpînirea asupra satelor moştenite de ei de la logofătul Ion Mo-

---

[18] În prima sa căsătorie, Ioan Movilă a avut de soţie pe Greaca, fiica Anuşcăi, nepoata Maruşcăi şi a lui Pavel Scripcă brănişter. Din această căsătorie a avut fiu pe Toader Movilă şi fiică pe Greaca. Din a doua căsătorie cu Maria, a avut fii pe Ieremia, Simeon, Gheorghe mitropolitul şi o fiică Şcheauca, soţia hatmanului Balica. V. N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 414. Cu privire la neamul lui Scripcă braniştenul v. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXV, p. 2—3 ; *Buletinul Ion Neculce*, V, p. 352.

[19] *DIR*, XVI, 3, p. 43—44 (document din 5 martie 1575, în sfat).

[20] *Ibidem*, XVII, 4, p. 471.

[21] *DIR*, XVI, 1, p. 614.

[22] Documentul a fost declarat fals, de asemenea, de Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IX, p. 25—30.

[23] C. A. Stoide, în „Arhiva", XLI (1934), p. 192.

[24] *DIR*, XVI, 2, p. 238—239.

[25] Mari vornici în sfatul domnesc din acea vreme au fost Iurescul şi Condrea Bucium. Calificativul „mare" ar putea fi un adaos al traducătorului. Simeon nu era paharnic căci la acea dată această funcţie era deţinută de Golăe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vilă [26] și între constatarea făcută de documentul din 20 ianuarie 1582, publicat în același volum, că la acea dată, frații Movilă, împreună cu surorile și cumnații lor, se aflau fugari în Polonia [27], totuși editorii l-au încadrat printre cele autentice. În acest act Ieremia poartă titlul de „fost ceașnic" [28] și în adevăr nu a mai avut altul în perioada anterioară. S-ar fi putut constata că nici titlul acordat lui Ieremia nu corespunde cu cel dat de documentul amintit. Falsificatorii știau ca și cronicarul Grigore Ureche [29], că Ieremia ar fi deținut dregătoria de mare vornic, dar nu aveau date precise în legătură cu vremea cînd a reușit să ocupe acest înalt post după reîntoarcerea în țară în toamna anului 1582, atunci cînd începea, după mazilirea lui Iancu Sasul, cea de a doua domnie a lui Petru Șchiopul [30].

În cuprinsul actului luat în discuție, după ce se enumeră, ca și în uricul falsificat din 1554, un mare număr de sate, se adaugă că toate „le erau de baștină" în afară de Cobîlia și de Novoseliță Hudinților [31]. Primul, confiscat de Petru Rareș de la Gonțea, fost vornic, pentru trădare, ar fi fost dăruit de acest domn logofătului Ioan Movilă. Se adaugă că acesta nu s-ar fi mulțumit să stăpînească satul arătat numai în virtutea daniei domnești, ci că l-ar fi și cumpărat de la fostul pretendent la domnie, iertat, se înțelege de Petru. În nici unul din cele trei acte fabricate în numele Movileștilor pentru satul Cobîlia nu se menționează că în urma hitleniei sale, Gonța „și-ar fi pus capul", adică ar fi fost executat. Se arată că el l-a obținut prin cumpărare, cum, de altfel, și era cazul, însă nu de logofătul Movilă, ci de la nepotul lui Cozma, pîrcălab de Neamț, în timpul lui Ștefan cel Mare (bătrînul Ștefan voievod) care ar fi emis uricul de confirmare, transmis apoi după vînzare lui Ioan Movilă. Falsificatorii nu știau însă că fostul ușar Cozma, a devenit pîrcălab de Neamț abia în timpul domniei lui Bogdan III [32], fiul lui Ștefan cel Mare și că a rămas în continuare ca boier fără dregătorie în sfatul urmașului său Ștefăniță [33]. Vînzarea s-a făcut deci în timpul unuia din aceștia, mai sigur în timpul celui din urmă.

În ceea ce privește celălalt sat, Novoseliță Hudinților, se adaugă în documentul din 20 mai 1582, că el ar fi fost dat lui Ioan Movilă abia în timpul domniei lui Ioan Vodă cel Viteaz. S-ar fi făcut acolo o moarte de om, iar proprietarii neputînd achita amenda, a plătit în locul lor Ioan Movilă și a luat el satul în cauză. Este problematic însă că acest boier să fi mai trăit pînă în timpul acestei domnii. După izgonirea lui Lăpușneanu din țară, el a trecut de partea lui Despot și a fost logofătul acestuia pînă la sfîrșitul domniei [34]. Revenit în țară Lăpușneanu a hotărît pedepsirea boierilor care îl trădaseră și colaboraseră cu Despot. Printre ei se numără și fostul logofăt. Pentru a scăpa de pedeapsă el a intrat în mănăstire și a devenit călugăr cu numele de Ioanichie [35]. A mai putut trăi încă vreo zece ani pînă în timpul domniei lui Ioan Vodă cel Viteaz, fără a mai manifesta însă vreun interes pentru afaceri „lumești", cum era, bunăoară, plata unei datorii pentru uciderea unui om străin. Ar fi putut-o plăti fiul său Ieremia care devenise deja mare ceașnic în timpul domniei lui Bogdan Lăpușneanu [36], predecesorul lui Ioan Vodă pe tronul Moldovei. În orice caz acum

---

[26] *DIR*, XVI, 3, p. 188—189.

[27] *Ibidem*, p. 181.

[28] Ieremia a fost ceașnicul lui Bogdan Lăpușneanu în anii 1569—1570 (v. *DIR*, XVI, 2, p. 185—232).

[29] *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 212—213.

[30] Primul document care atestă revenirea Movileștilor în țară ar putea fi considerat cel din 6 ianuarie 1583, dat lor pentru satul Mîndrești (*DIR*, XVI, 3, p. 198—199). În cuprinsul său sînt menționați, Gheorghe Movilă, episcop de Rădăuți, Toader, Ieremia vornic, Simeon aprod, Șcheauca, cneaghina lui Balica hatman și o altă soră Greaca, fiii lui Ioan Movilă logofăt. În lista martorilor, unde se înscriu înalții ierarhi ai țării și marii dregători, nu figurează episcopul de Rădăuți și marele vornic al Țării de Sus, adică Gheorghe Movilă și fratele său Ieremia, ca unii ce, chipurile, ar fi fost interesați în proces. Documentul, așa cum se va vedea mai jos, este însă suspect. La acea dată Ieremia nu ajunsese încă mare vornic. Abia la 6 august 1583, el este menționat în mod sigur ca mare vornic al Țării de Sus.

[31] *DIR*, XVI, 3, p. 189.

[32] *Ibidem*, XVI, 1, p. 83—86 (1510, sept. 21 — 1513, martie 17).

[33] *Ibidem*, p. 98—127 (1515 dec. 18 — 1518 apr. 23).

[34] Ultima dată este amintit ca mare logofăt la data de 17 iunie 1563 (v. *Ibidem*, XVI, 2, p. 167.

[35] *Ibidem*, XVII, 2, p. 41 (doc. din 12 mai 1606); v. și A. Mezrobeanu, *Rolul politic al Movileștilor*, în *CI*, I (1925), p. 185—186.

[36] *DIR*, XVI, 2, p. 185—232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

actele de dispoziție, în ceea ce privește averea familiei se făceau de fiii săi, ca, de pildă, vînzarea spre sfîrșitul domniei arătate a satului Balasinești pe Vilia [37].

În prezent, așa zisul document original, emis de Iancu Sasul la 20 mai 1582, nu se mai găsește. S-au publicat însă două traduceri făcute după el, ambele în anul 1805. Prima, fără specificarea datei de lună și zi, aparține lui Vasile Nicolaevici, tălmaci Kesaro-crăiesc la Cernăuți. A fost publicată de M. Kogălniceanu care arăta că ea, împreună cu originalul, se aflau în posesia sa [38]. Data documentului pretins original, de 1581 (7060) decembrie 20, este greșită în ceea ce privește luna [39]. În schimb cea făcută cu mai multă grijă și pricepere la 1 iulie 1805 de polcovnicul Pavel Debrici de la mitropolie, are 20 mai 1582 (7060) [40] și aceasta este cea reală. Prima traducere conține numeroase greșeli în redarea numirilor de sate și în înțelegerea unor termeni [41].

În lipsa documentului pretins original nu se pot face nici un fel de observații în legătură cu pergamentul, scrisul, cerneala și limba lui. Contradicțiile existente în textul traducerii făcute după el sînt totuși suficiente pentru a-l considera fals, ca și pe altele care urmăreau același scop. Rămîne real doar faptul că logofetul Ioan Movilă stăpînise în trecut satul Cobîlia de pe Nistru ca zestre adusă de prima sa soție, Greaca, nepoata lui Scripcă brănișterul, proprietar al acestui sat, după executarea lui Gonțea.

Urmașii lui Pătrașcu pîrcălabul, care răscumpărase satul în vremea lui Ioan Vodă, au obținut confirmări a stăpînirii lor acolo de la domnii următori, Petru Șchiopul și Aron Vodă [42]. În timpul domniei lui Ieremia Movilă, la o dată pe care nu o putem preciza, fratele acestuia Toader, fiul Greacăi și al lui Ioan Movilă, a pretins că satul în cauză i-ar fi fost împresurat de nepoții lui Pătrașcu pîrcălabul pe nedrept. Judecat „frățește" în procesul dezbătut în fața divanului domnesc, el a avut cîștig de cauză. Îndată, l-a dăruit ctitoriei sale, mănăstirii Todireni, care l-a stăpînit tot timpul cît au deținut Movileștii puterea în țară. După îndepărtarea lui Constantin Movilă din domnia Moldovei, în timpul lui Ștefan Tomșa voievod, vechii proprietari ai satelor cotropite de Movilești, printre care și Cobîlia, au cerut domnului să le facă dreptate, lucru care s-a și întîmplat [43].

În timpul domniei lui Radu Mihnea, călugării de la mănăstirea Todireni au redeschis procesul și au prezentat domnului uricul făcut „cu blestem" sub Ieremia Movilă. Radu s-a temut să înfrunte amenințările cuprinse în el și le-a restituit satul la data de 1 septembrie 1616 [44]. A revenit însă mai tîrziu asupra acestei hotărîri și răzeșii au ajuns din nou proprietari acolo. Stăpînirea lor în Cobîlia a fost confirmată, de asemenea, de Gaspar Vodă Grațiani [45].

Necurmatele procese susținute de răzeși împotriva călugărilor de la mănăstirea Todireni, au ruinat pe unii din ei, care, neavînd cu ce plăti cheltuielile făcute, au vîndut în timpul domniei lui Alexandru Coconul, la data de 26 noiembrie 1629, o jumătate din satul Cobîlia marelui logofăt Dumitrașco Ștefan [46]. Peste cîteva luni cumpără și cealaltă jumătate [47]. De la fiii acestuia, satul a trecut repede la alți proprietari, prin vînzare, în timpul domniei lui Moise Movilă Vodă. Acesta afla acum că satul ar fi fost domnesc și stăpînit de bunicul său, logofătul Ioan Movilă. Își permite deci să-l ia de la noii lui proprietari și să-l dăruiască, la data de 13 noiembrie 1633, unui favorit al său, Pătrașcu Ciogolea al treilea

---

[37] *Ibidem*, XVI, 3, p. 31. Satul menționat fusese „ayezat" de Ioan Movilă, logofăt „cu sila sa".

[38] „Arhiva Românească", vol. I, ed. a 2-a (1860), p. 90—93. Această traducere a fost folosită de I. Minea în *Iarăși despre pretendența lui Gonțea*, l.c.p., 217—218 și de C. A. Stoide, în „Arhiva", XLI (1934), nr. 1—2, p. 56—57.

[39] Greșala a fost observată de A. Mezrobeanu, *o.c.*, p. 187, nota 1, dar el nu s-a putut pronunța, întrucît nu a cunoscut cealaltă traducere.

[40] *DIR*, XVI, 3, p. 188—189.

[41] De ex. expresia на Башовѣ „pe Bașeu" (rîu) a fost prefăcută în numele de sat *Nabași*, iar termenul *pricut* a fost tradus prin „mademuri". Bălțile de pește sînt „balde de pește"; expresia и съ млини на чорна „cu mori pe Ciorna" a devenit „satul Naciorna". Apoi „Soroțcăuți" în loc de „Broscăuți" etc.

[42] *DIR*, XVII, 4, p. 471.

[43] *Ibidem*, p. 32.

[44] *Ibidem*.

[45] *Ibidem*, p. 471.

[46] Gh. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 112—114.

[47] *Ibidem*, p. 129—131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

logofăt [48]. După alte peripeții, care nu interesează aici, satul a fost reluat de aga Gheorghe Catargiul. În urma unui proces dezbătut înaintea lui Vasile Lupu, el obține recunoașterea drepturilor sale împotriva lui Ciogolea și a călugărilor de la mănăstirea Todireni. În continuare el rămîne în stăpînirea boierilor Catargiu [49].

Călugării însă nu s-au putut resemna să le scape o pradă ca aceasta. Peste 70 de ani de liniște, ei au intentat din nou proces la data de 26 decembrie 1722 marelui logofăt Ilie Catargiu [50]. De data aceasta, domnul Mihai Racoviță găsește uricul lor de danie de la Toader Movilă „răsuflat" și dă cîștig de cauză logofătului. Credem că la acest proces călugării au adus la divan pe lîngă uricul arătat și pe cel de la Alexandru Lăpușneanu, din 20 aprilie 1554, șters și rescris cu o caligrafie proprie primelor decenii din secolul XVIII.

Încercarea Movileștilor de a pune stăpînire pe căi nepermise pe satul Cobîlia nu se prezintă ca un fapt izolat în istoria acestei familii. Au mai fost și altele, așa cum arată documentul din 1 septembrie 1616. Se notează acolo că după moartea lui Toader Movilă și după alungarea din scaun a lui Constantin Movilă, în fața noului domn, Ștefan Tomșa, s-au dezbătut procese în care călugării de la mănăstirea Todireni au fost acuzați de cotropirea unor sate răzășești, ca satul Gligeni, din ținutul Soroca, înregistrat în uricul ras și rescris din 1554, Cîrneni, Sîrbi, Dumești [51] și Jerdieni [52] din alte ținuturi. Pentru a combate falsurile mănăstirești se cere în unele cazuri să se aducă jurători, lucru pe care răzeșii reușesc să-l facă, iar călugării, nu [53].

Pentru înzestrarea mănăstirilor ctitorite de dînșii, Movileștii au folosit nu numai cotropirea unor sate răzășești, ci au atacat și fondul de sate aparținînd domniei. În felul acesta au lucrat pentru lărgirea domeniului creat de ei mănăstirii Sucevița. Pentru stăpînirea unor sate, acesta dispunea de acte care nu oferă nici o garanție de autenticitate. Așa se prezintă, de exemplu, cele referitoare la satul Mîndrești de pe Siret.

Primul dintre aceste acte este cel cu data de 6 ianuarie 1583, dat de Petru Șchiopul fraților Movilă, Gheorghe, episcop de Rădăuți, Toader, Ieremia vornic, Simeon aprod, și surorilor lor Greaca și Șcheauca, soția lui Balica hatman, fii și fiice ai lui Ioan Movilă logofăt [54]. Se arată acolo că boierii susarătați s-au plîns domnului „cu mare mărturie și cu megieși de primprejur și de la curte" spunînd că satul Mîndrești de pe Siret ar fi fost al lor „dreaptă ocină și dedină de la întemeierea țării". Uricile pe care le-ar fi avut „de la domnii de mai înainte", ei le-ar fi „pierdut cînd au prădat turcii țara noastră". Și după aceea satul în cauză ar fi „umblat din mînă în mînă și din boier în boier" pînă la domnia aceasta a lui Petru Vodă Șchiopul. Acum ei ar fi aflat „un uric al strămoșului lor Petru Hudici, care ar fi avut de *danie* acel sat, de la Ștefan voievod cel Bătrîn și ar fi pierdut „acel uric, cînd au venit turcii la Pîrîul Alb asupra lui Ștefan voievod". Roagă pe domn să le întoarcă acel sat, însă să nu fie al lor, ci al unei mănăstiri zidită de Gheorghe episcopul de Rădăuți (Sucevița), cu hramul Botezul Domnului. E de notat că Movileștii, care sfințiseră această mănăstire în ultimile luni ale anului 1581 și care în anul următor fuseseră fugari în Polonia nu au fost prezenți în ziua de 6 ianuarie, ziua hramului mănăstirii, din anul 1583 la Sucevița, pentru a-l prăznui [55], ci la Iași unde cereu domnului sate pentru această ctitorie a lor. Nu a luat parte la această prăznuire nici chiar prea sfințitul și rugătorul părinte, Gheorghe, episcop de Rădăuți. Ca buni creștini, Movileștii ar fi putut interveni în această pricină la domn cu cîteva zile mai înainte și să prezinte la hramul mănăstirii dania domnească. În calitate de „slujitori credincioși", ei au rămas totuși la Iași în această zi de 6 ianuarie, zi în care domnul, însoțit de întreaga sa curte și numerosul alai al ostașilor și slujitorilor săi, trebuia să asiste la ceremonia religioasă a sfințirii, apelor, apoi la parada ostașilor săi. Natural că după ceremonia religioasă urma un mare ospăț la curte. Cu toate că ziua se dovedea a fi încărcată peste măsură, totuși domnul obosit și de o constituție trupească șubredă, împreună cu boierii din sfat, doritori de a mai prelungi ospățul sau puțin cam înfierbîntați de pe urma lui, găseau pînă la urmă timpul necesar pentru a rezolva probleme arzătoare pentru Movilești. Se poate pune deci întrebarea, pentru ce nu i-a sorocit domnul la

---

[48] *Ibidem*, p. 144—145.
[49] *Ibidem*, p. 211—213.
[50] În *Surete*, vol. IX, există și alte documente în legătură cu procesele referitoare la satul Cobîlia.
[51] *DIR*, XVII, 4, p. 32; XVII, 5, p. 101, 124.
[52] *Ibidem*, XVII, 3, p. 142.
[53] *Ibidem*, 4, p. 471
[54] *Ibidem*, XVI, 3, p. 198—200.
[55] Era primul hram la care ei puteau fi prezenți.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

divan într-o altă zi, anterioară sau posterioară sărbătorii amintite. O altă întrebare la care cu greu se poate formula un răspuns satisfăcător se poate referi la mijloacele pe care le-au folosit Movileştii pentru a convinge pe numeroşii megieşi ai satului Mîndreşti şi pe alţi martori să întreprindă o lungă călătorie, spre a fi prezenţi aici, la Iaşi, la curte, pentru a sprijini acţiunea întreprinsă de jeluitori, tocmai într-o astfel de zi.

O altă întrebare suplimentară s-ar referi la faptul că nimeni din familia Movilă, descendentă din Petru Hudici, nu a intervenit la domnii care s-au succedat în scaun şi n-a revendicat stăpînirea asupra satului Mîndreşti, ci l-a lăsat timp de mai bine de un secol „să umble din mînă în mînă", din boier în boier". Răspunsul pe care îl dau ei înşişi, anume că Petru Hudici a pierdut actele în timpul invaziei turceşti din vara anului 1476 nu este prea convingător. În cazul cînd lucrurile s-ar fi întîmplat chiar aşa cum arătau urmaşii săi în 1585, el putea urma calea obişnuită pentru a obţine un alt act de proprietate, aducînd înaintea domnului şi a sfatului domnesc un număr de martori care să ateste că în adevăr îl cunosc ca proprietar în satul arătat. Pentru ce a neglijat Petru Hudici această cale legală de refacere a actelor sale de proprietate şi a lăsat satul „să umble din mînă în mînă şi din boier în boier" ?

În anii care au urmat imediat invaziei turceşti din 1476, el nu mai putea întreprinde o asemenea acţiune pentru simplul motiv că nu mai era în viaţă [56], dar o puteau face fiii şi moştenitorii săi, Roman şi Iaţco [57].

Movileştii de la sfîrşitul secolului XVI deţineau oarecare informaţii cu privire la existenţa în trecut a unui sat cu numele Mîndreşti pe Siret în proprietatea boierilor din familia Hudici. Se prea poate că documentul din 14 aprilie 1435 prin care Ştefan voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, confirma printre altele lui Petru Hudici stăpînirea asupra satului, „unde a fost curtea lui Mîndrea" [58], se mai afla pe atunci în arhiva lor. E dificil totuşi să identificăm satul acesta cu Mîndreştii de pe Siret numit uneori Balinţi, proprietate în acceaşi vreme a boierilor Jumătate. Un document dat de Alexandru cel Bun la 7 iulie 1430, cu ocazia împărţirii averii rămase de la boierul Ion Jumătate, între fiii săi Giurgiu, Ştefan şi Mîndrea, arată că celui din urmă îi revenea printre altele satul Balinţi de pe Siret [59]. De la el l-au moştenit fiica sa Maruşca şi nepoţii lei de frate, Silea şi Donea [60], aşa cum arată un alt document dat la 17 martie 1492 de Ştefan cel Mare nepoţilor şi strănepoţilor lui Ion Jumătate pentru „satul Mîndreşti pe Siret, unde au fost Balinţii". Se dau aici hotarele acestui sat, şi se poate vedea că el era situat între satele Vlădăuţi (Vlădeşti) Hrişcani şi Călinăuţi (Călineşti) [61]. Se mai arată apoi că uricul pe care l-au avut boierii Jumătate pe satele împărţite între ei, s-a pierdut, fapt care era „ştiut" „domnului" şi „boierilor" săi. Uricul acesta s-a păstrat în original şi a ajuns în stăpînirea mănăstirii Sucevita [62]. El era cunoscut deci Movileştilor.

Lipsesc actele privitoare la transmiterea proprietăţii satului Mîndreşti după această dată. Dintr-un act cu data de 27 decembrie 1519 [63] se poate vedea că el a fost cumpărat de Bogdan voievod, fiul lui Ştefan cel Mare, de la nepoţii lui Calian. A devenit deci „domnesc" pe această cale şi nu din cauza pierderii uricelor în 1476. Dacă admitem că Ion Jumătate a fost căsătorit cu fiica unui oarecare boier Calian, proprietar al satului Calianouţi, vecin cu

---

[56] Un boier cu numele de Hudici este menţionat în documentul din 13 decembrie 1421, în lista sfatului lărgit care a asistat pe Alexandru cel Bun la redactarea lui pentru a acorda fostei lui soţii Ringaila o pensie anuală şi a unor domenii (vezi *DRH*, I, p. 69—70). Poate fi aceeaşi persoană cu Petru Hudici, membru al sfatului domnesc între anii 1433 şi 1449 *(ibidem*, I, p. 168—169 şi II, p. 3). Pentru ultima dată este menţionat la 20 iunie 1453, cînd, cu fiul său Iaţco şi cu ginerele său Şandru, vindeau logofătului Mihu, satul Verijeni, *(ibidem*, I, p. 45—46). În doc. 1456, prin care Petru Aron accepta plata tributului cerut de sultan, apar numai fiii săi Roman şi Iaţco Hudici *(ibidem*, p. 85—86).

[57] Membru al sfatului domnesc de la 12 ianuarie 1487 *(ibidem*, 3, p. 3—4) pînă la 24 noiembrie 1492 *(ibidem*, p. 230—233).

[58] *DRH*, I, p. 193—194.

[59] *Ibidem*, p. 146—147.

[60] *Ibidem*, III, p. 213—219 (două doc. cu data de 17 martie 1482).

[61] *Ibidem*, p. 217—218. Pentru localizarea lui în cuprinsul com. Vlădeni, judeţul Botoşani, vezi M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 303.

[62] *DRH*, III, p. 218. Pentru satul Mîndreşti în proprietatea mănăstirii Sucevita, vezi *BCIR*, I, (1915), p. 235.

[63] *DIR*, XVI, 1, p. 153—154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mîndreștii, atunci Marinca și cu nepoții ei de frate erau „nepoții lui Calian" și vînzători ai satului către Bogdan voievod.

Satul în cauză a rămas foarte puțin timp sat „domnesc" căci la data de 27 decembrie 1519 el a fost dăruit de Ștefan voievod, fiul lui Bogdan, lui Ieremie vistier. În urma fărămițării neîncetate a proprietății lor, urmașii acestuia au devenit simpli răzeși. Movileștii au găsit mijloacele pentru a-i sili să le cedeze proprietățile lor și să renunțe la un proces în care șansele de a-l cîștiga erau minime pentru ei.

Contradicțiile expuse mai sus nu constituie singurele anomalii care pot fi surprinse în cuprinsul documentului din 6 ianuarie 1583. Mai existau și altele. Una din acestea ar fi, de pildă, atribuirea rangului de vornic lui Ieremia Movilă, înregistrarea lui Vartic ca mare vornic al Țării de Jos și împodobirea lui Melentie Balica, soțul Șchiancăi, sora Movileștilor, cu titlul de „hatman". Pentru a dovedi existența unor contradicții în această problemă, o cercetare a componenței sfatului domnesc este necesară. Din păcate, acte în care acesta să fie înregistrat în cele două luni de domnie a lui Petru Șchiopul, anterioare actului în cauză, lipsesc. Acesta este primul document care ne informează asupra competenței acestui înalt for de guvernămînt la data de 6 ianuarie 1583 în care Ieremia este notat ca mare vornic, iar Vartic ca mare vornic al Țării de Jos. Cu toate acestea, la 9 ianuarie 1583, deci numai la trei zile după emiterea actului cerut de Movilești, s-a emis un act care se încheia cu formula: „Bucium mare vornic a învățat" [64]. Enigma se poate dezlega cu ajutorul unui alt document și anume cel emis la data de 14 martie 1583, pentru satul Brudurești. El înregistrează pe Condrea Bucium ca vornic al Țării de Jos și pe Vartic ca mare vornic al Țării de Sus [65]. Urmează deci că Ieremia Movilă nu a fost făcut mare vornic imediat după revenirea sa în țară. Actele [66] emise după data înregistrată mai sus, prezintă această situație pînă în luna august 1583, cînd componența sfatului domnesc se schimbă [67]. E de notat că în actul din 6 ianuarie 1583, Ieremia Movilă apare cu titlul de mare vornic numai acolo unde se înșiră beneficiarii daniei domnești. În lista sfatului nu mai întîlnim numele său întrucît, el, în calitate de donatar nu putea să figureze și în lista celor care garantau cu „credința lor" că drepturile conferite prin actul în cauză vor fi respectate. Balica, înregistrat ca soț al Șchiaucăi, unul dintre beneficiari, este notat cu titlul de *hatman*. În sfat el apare însă ca *portar de Suceava* [68]. Titulatura de *hatman* ca un adaos la cea de *portar de Suceava* apare în ultimii ani ai secolului XVI. În timpul domniei lui Aron Vodă, Răzvan apare numai portar de Suceava [69]. În timpul domniei lui Ieremia Movilă, funcția aceasta este încredințată fratelui său Simeon, care își spune „hatman și portar de Suceava" [70]. Locul acestei înalte dregătorii se schimbă de acum înainte. În perioada mai veche ea venea imediat după cei doi mari vornici [71] și apoi este trecut în fruntea sfatului domenesc [72]. Prin urmare și titlul de hatman dat lui Melentie Balica atît în documentul din 1 august 1583 ar putea constitui un indiciu că actele discutate mai sus nu au ieșit din cancelaria domnească la data arătată în ele.

Mai rămîne să se lămurească și o altă nedumerire și anume, pentru ce numai după opt luni și acelea încă neîncheiate, Movileștii au cerut domnului, la 1 august 1583 un nou act pentru același sat Mîndrești [73]. Cu unele mici deosebiri, textul celor două acte este asemănător. Beneficiarii, frații Movilești, sînt înșirați în aceeași ordine. În ambele, jeluirea lor a fost susținută de o „*mare mărturie*" și cu *megieșii lor de primprejur* și de la curtea domnească. Și în unul și în altul se arată că „satul Mîndrești, care este pe Sitet, le-a fost ocină dreaptă și dedină de la întemeierea țării", În continuare se spune că „uricele pe care le-au avut de la domnii de mai înainte, ei le-au pierdut, cînd au prădat turcii țara noastră". Mai

---

[64] *DIR*, XVI, 3, p. 200.
[65] *Ibidem*, p. 202.
[66] *Ibidem*, p. 206, 209, 211, 213, 214, 217, 219.
[67] *Ibidem*, p. 227. Actul acesta din 6 august 1583, privește înzestrarea mănăstirii Sucevița, ctitoria Movileștilor. În lista sfatului nu mai apare Condrea Bucium ca vornic al Țării de Jos. Locul său este ocupat de Vartic. Ieremia Movilă este vornic al Țării de Sus, iar Balica *hatman*.
[68] *DIR*, XVI, 3, p. 198, 199.
[69] *Ibidem*, XVI, 4, p. 106, 107.
[70] *Ibidem*, p. 158.
[71] *Ibidem*, p. 288. Pînă la data de 8 apdilie 1600.
[72] *Ibidem*, p. 161.
[73] *Ibidem*, XVI, 3, p. 222—223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

departe textul este reprodus în felul următor: „și după aceea acel sau a trecut (umblat)[74] din mînă în mînă și din boier în boier pînă în zilele domniei mele. Iar cînd este acum, ei au aflat[75] un uric al strămoșului lor, Petru Hudici, pe care l-a avut de danie [...] de la Ștefan voievod cel Bătrîn și a pierdut acel uric, cînd au venit turcii la Pîrîul Alb asupra lui Ștefan voievod". Și în unul și în altul se arată că satul nu se dă solicitanților, ci mănăstirii Sucevița, ctitoria lor. În ambele documente se întîlnește clauză de anulare a unor documente relative la satul arătat, în cazul în care cînd ele s-ar ivi, clauză formulată doar cu unele mici deosebiri.

Desigur că există și alte diferențe între un text și altul. Astfel, în al doilea, invocația verbală lipsește și nu se indică prin nici un semn existența celei simbolice. În primul s-a omis să se specifice că satul Mîndrești avea loc de „mori" pe Siret. În actul cu data de 1 august 1583 nu există nici o referire cu privire la hotarul satului. S-a lăsat la o parte, de asemenea, lista sfatului domnesc. Tot aici, numele marelui logofăt Stroici nu mai apare în formula de coroborare, ci este trecut, jos, numai ca semnatar al actului, după formula „domnul a spus". În schimb în acest al doilea exemplar s-a înscris unul din cele mai strașnice blesteme.

Nu credem că lipsa mențiunii cu privire la locul de moară din primul document, relativ la satul Mîndrești, a determinat pe frații Movilă să ceară confirmarea stăpînirii lor asupra satului arătat printr-un nou act. Le trebuia altul care prin formula blestemului să înspăimînte pe cei ce s-ar fi ispitit să conteste valabilitatea actului și în același timp și dreptul de stăpînire al mănăstirii asupra actului citat. Reamintim că existența blestemului în actul dat de Ieremia Movilă mănăstirii Sucevița pentru satul Cobîlia, a determinat pe unii domni ca Radu Mihnea și Gașpar Grațiani[76] să ezite a da cîștig de cauză foștilor proprietari nedreptățiți de acest domn și de fratele său.

Actele pentru satul Mîndrești s-au păstrat numai sub forma unor copii. Originalele, adică pretinsele originale, lipsesc și din această cauză nu se pot face observații cu privire la pergament sau hîrtie, cerneală, scris și pecete. Din analiza conținutului lor rezultă totuși destule elemente pentru a le considera ca niște falsuri menite să aducă satul Mîndrești în stăpînirea mănăstirii Sucevița[77].

Documentul din 6 ianuarie 1583 nu este singurul fals folosit de călugării de la mănăstirea Sucevița pentru a rotunji și a lărgi domeniul dăruit de ctitorii ei. Au mai recurs și la alte acte de genul acesta. Unul din ele va fi fost cel pe a cărui bază, logofătul Ion Solomon[78] dăruia puțin mai înainte de 1 mai 1584, muntele Giumălăul acestei mănăstiri. El pretindea că soția sa, Marica, fiica Mariței călugărița, îl moștenise de la bunicul său hatmanul Luca Arbore. La 1 mai, călugării, împreună cu donatorul arătat, s-au prezentat înaintea domnului și a divanului său, rugînd să li se facă ispisoc domnesc de confirmare a stăpînirii lor asupra muntelui în cauză[79]. Pe temeiul actelor de proprietate, înfățișate de logofătul Ion Solomon, s-a redactat noul document, care s-a păstrat în original, cu pecetea și semnătura autografă a lui Petru Vodă Șchiopul. Autenticitatea sa rămîne discutabilă. False au fost însă dovezile aduse de donator în fața domnului și a divanului său. Ele pretindeau că muntele arătat a fost proprietatea lui Luca Arbore, bunicul soției sale. Acesta îl stăpînise pe baza unui „privilegiu de cumpărătură de la Bogdan voievod cel Bătrîn"[80]. Nu ni se spune de la cine cumpărase Arbore muntele arătat. Munții în acea vreme erau proprietatea domniei, iar aceasta nu obișnuia nici să-i vîndă, nici să-i dăruiască. Domnii nu vindeau, ci dăruiau pe atunci, pentru slujbă, nu sate, ci locuri pustii spre a fi colonizate. În schimb cumpărau sate de pe la boieri.

În cazul cînd Luca Arbore ar fi cumpărat în adevăr acel munte, el l-ar fi lăsat moștenire urmașilor săi. S-au păstrat mai multe acte de la fiicele și nepoții săi, de împărțire a

---

[74] Așa în doc. din 1 august 1583. Unele diferențe care apar în termenii și expresiile folosite la redactarea acestor acte pot proveni și de la traducător.

[75] „găsit" (1 august 1583).

[76] Vezi de exemplu, *DIR*, XVII, 4, p. 32.

[77] Documentul din 1 august 1583 poartă în volum nr. 275 (vezi *DIR*, XVI, 3, p. 222, 223). La p. 553 se dă o planșă după el. De la prima vedere se poate constata că ea nu reproduce o copie, ci un document original, care nu este cel indicat, ci acel care poartă nr. 276 de la p. 224.

[78] Logofăt al II-lea în 1588. Vezi N. Grămadă, *Cancelaria în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în „Codrii Cozminului", IX, p. 194; uricar între 1562—1572, *Ibidem*, p. 210.

[79] *DIR*, XVI, 3, p. 251—252.

[80] Bogdan III Orbul, fiul lui Ștefan cel Mare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

satelor moștenite de la bunicul lor. În nici unul nu este trecut muntele Giumălăul. În schimb, în cîteva din ele se menționează existența unor documente false, făurite de logofătul Ion Solomon. Astfel, de pildă în actul din 2 mai 1585, numai la doi ani după dania arătată, fiicele [81] și nepoții lui Luca Arbore își împărțeau cele 19 sate, rămase lor moștenire de la susnumitul boier, dar printre ele nu se află nici o mențiune cu privire la existența vreunui munte numit Giumalău. Se spune doar că în partea Mariței, soacra lui Solomon, au căzut satele Hrincești, Drăgușeni — ambele cu mori și Căjvenii. Spre sfîrșitul actului s-a adăugat clauza: „Și ispisoacele ce a avut Solomoneasă [82] de mai înainte vreme, ei le-au rupt dinaintea noastră. Și dacă se vor mai afla, iar ele să nu aibă credință niciodată" [83].

La data de 19 mai 1587, aceiași beneficiari obțineau o nouă confirmare asupra acelorași sate [84]. Și acest document, ca și celălalt, este original, cu pecete, și prin coincidența care adesea dă de bănuit, ambele sînt scrise de același uricar, Dumitru. Mai provoacă unele nedumeriri faptul că al doilea document s-a dat în aceeași problemă a împărțirii satelor rămase de la Luca Arbore, dar probabil că a fost necesar în urma unor noi provocări ale lui Ion Solomon cu actele lui false. Și în acest nou document s-a înserat clauza: „Și dacă vreodată se vor mai afla unele privilegii și ispisoace făcute de Solomon logofătul, fără știrea lor, făcute cu înșelăciune, ele să nu se creadă niciodată". Și de data aceasta, ca și la prima împărțire, Mariții, soacra lui Solomon, îi cădeau aceleași sate.

Textul cu privire la împărțirea satelor rămase de la Luca Arbore, a mai fost reprodus fără deosebiri esențiale, într-un alt act cu data de 4 iunie 1588, păstrat numai în traducere [85]. El a fost emis cu ocazia unei noi prezentări a clanului Arbore în fața domnului și a divanului său, provocată de o jalbă a septuagenarei sau octogenarei Marița [86], care împreună cu nepoatele ei, fiicele lui Solomon logofăt s-a plîns împotriva celorlalte neamuri ale ei, că și-ar fi împărțit moștenirea rămasă de la Arbore pe temeiul unor documente făcute „mai înainte de Solomon logofăt cu vicleșug", fără știrea celorlalte rude. Aceasta era numai bănuiala ei, căci domnul a constatat că împărțeala a fost făcută de bună voie, „după alte ispisoace". În continuare se arată din nou modul cum s-au împărțit satele la urmașii celor șase fiice ale lui Arbore. Se mai adaugă în plus o dispoziție relativă la satele moștenite de la Ana, una din cele șase fiice, moartă de curînd fără copii. Celelalte rude cer ca să se respecte dispozițiile ei, lăsate „cu limbă de moarte" și satele ei se dau unor nepoți preferați de ea. Înainte de încheiere se înserează din nou clauza cu privire la anularea și distrugerea actelor falsificate de logofătul Solomon [87].

Ne oprim aici cu urmărirea modului cum a decurs transmiterea moștenirii lui Luca Arbore. Ceea ce interesează aici este numai autenticitatea actelor pe care logofătul Solomon pretindea că se întemeiază dreptul său de stăpînire asupra muntelui Giumalău. Am înșirat mai sus criteriile potrivit cărora considerăm că dăruirea muntelui Giumalăul mănăstirii Sucevița a fost făcută de logofătul Ion Solomon pe baza unor documente false. În această privință s-ar mai putea descoperi alte indicii din examinarea hotarnicei muntelui dat mănăstirii amintite. Ea precizează că „hotarul [88] începea la obîrșia [recte „gura"] Putnișoarei" și mer-

---

[81] Din documentele publicate în legătură cu moștenirea lui Luca Arbore, se vede că fiicele sale, anume Odochia, Marița și Ana mai erau încă în viață între anii 1583—1587. Cea din urmă e arătată ca răposată în anul 1588. Aveau o vîrstă înaintată, cu cel puțin peste 65 de ani. Sînt menționate într-un document din 5 decembrie 1576, v. *DIR*, XVI, 3. p. 78—79.

[82] *Solomoneasa* este Marica, soția lui Solomon logofăt și fiică a Mariței călugărița, fiica lui Luca Arbore.

[83] *DIR*, XVI, 3, p. 280—281.

[84] *Ibidem*, p. 359—360.

[85] *Ibidem*, p. 388—389.

[86] În textul traducerii numele acesta are forma Marica.

[87] În titulatură lipsește numele domnului, dar faptul acesta s-ar putea datora neglijenței traducătorului.

[88] Deasupra termenului ХОТАРЪ (sic) s-a scris de aceeași mînă, însă cu altă cerneală, cuvîntul ГЪРА „gură". Evident corectura nu era destinată apelativului „hotar", ci termenului „obîrșia" și prin urmare traducerea „gura hotarului" nu este bună. Corect trebuia să fie în textul tradus „gura Putnișoarei" și nu „obîrșia" ei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gea. . .[89] „pînă la gura Dornei", pe Bistriţa în jos, pînă la gura Coboltei[90] şi pe Cubolta în sus, pînă la muntele Ridicinii[91], <şi> pe Izvorul Giumalăului[92] în jos, pînă la Moldoviţa[93]. Pentru a închide complet circuitul, ar fi trebuit să mai adauge „şi de aici la gura Putnişoarei de unde am început". Călugărilor li s-a părut prea mică suprafaţa limitată de acest circuit şi au cerut să li se mai înscrie în hotarnică şi alte locuri a căror poziţie geografică nu este prea clar definită.

Grăbit să mai adauge la acest domeniu alte „hotare", scriitorul omite să mai înregistreze formula de încheiere a hotarnicei, adică fraza: „şi de aici la gura Putnişoarei, de unde s-a început" şi continuă expunerea adăugînd: „şi toate plaiurile mai sus scrise". Arată mai departe că logofătul Ion Solomon a mai dăruit mănăstirii „toate plaiurile[94] ce sînt pe acel drum[95] al Gemenelor[69] şi cu Bîrnarul şi cu toţi munţii şi izvoarele mai sus scrişi". Rezultă de aici că pe lîngă muntele Giumalăul ale cărui hotare sînt descrise în prima jumătate a expunerii, susnumitul logofăt mai dăruia Suceviţei nişte „plaiuri" situate mai spre sud de domeniul Giumalăul, pe lîngă drumul ce mergea la satele Gemenea, precum şi muntele Bîrnarul, cu mult mai departe spre sud, pe latura apuseană a Bistriţei. Hotarele lor însă nu se descriu. Rămînea la bunul plac al călugărilor să pună stăpînire pe teritorii cît mai întinse.

Dispoziţia lipseşte din act. De asemenea nu s-a înregistrat în cuprinsul său nici sfatul domnesc. S-a mai omis şi formula de coroborare. În schimb nu lipseşte formula dezvoltată a blestemului. În lipsa marelui logofăt nu se înregistrează vreun alt dregător ca ispravnic de act. E de mirare cum a putut domnul semna un act avînd cuvinte scrise printre rînduri şi locuri albe în text, fără avizul marelui logofăt sau a unui alt mare dregător însărcinat să-i ţină locul. Scriitorul a uitat să-şi noteze numele în josul actului redactat de el. În cuprinsul acestuia se întîlnesc destule greşeli gramaticale, românisme şi cuvinte stîlcite.

Trebuie să se mai observe apoi că munţii Giumalăul şi Bîrnarul nu lipsesc numai din actele privitoare la proprietăţile lui Luca Arbore, dar şi din alte documente ale mănăstirii Suceviţa. În *Sama* mănăstirilor din anul 1742, aceasta apare numai ca proprietară a satelor Mîndreşti, Horodnic şi jumătate din Vatra Dornei[97].

În rîndurile de mai sus s-au căutat în primul rînd date pentru a dovedi falsitatea documentelor pe baza cărora logofătul Ioan Solomon dăruia mănăstirii Suceviţa muntele Giumalăul, dar din analiza actului prin care domnul confirma o astfel de danie se poate trage concluzia că nici acesta nu poate fi scos în afara bănuielii că autenticitatea lui este dubioasă. Poartă semnătura domnului, dar ea putea fi imitată. Stampila este deteriorată şi nu ne poate furniza nici un indiciu.

Principalul ctitor al Suceviţei, mitropolitul Gheorghe Movilă, cu complicitatea fraţilor săi, a descoperit uşor alte mijloace pentru a extinde mult mai departe spre sud de munţii Giumalău şi Bîrnar, posibilităţile călugărilor de la această mănăstire de a valorifica poienile din această regiune muntoasă a ţării, dar acolo, mai ales în teritoriul din regiunea Ceahlăului, ei s-au lovit de concurenţa celor de la Bisericani şi de la Bistriţa, care le-o luaseră înainte în acţiunea de cotropire a branişţilor domniei. Pentru a izbuti să atingă rezultate satisfă-

---

[89] Loc alb în text. S-ar putea completa „şi de aici (de la gura Putnişoarei) peste Mestecăniş, la Bistriţa".

[90] În prezent pîrîul acesta se cheamă Colbul. Numele acesta a fost deformat de scriitorul actului din cauza folosirii unei ciorne pe care se afla scris дажє до ѹста Колбол, та на колбол вышѣи „pînă la gura Colbului şi pe Colbul în sus"...

[91] Muntele lui Ridicină nu se poate descoperi în această regiune pe traseul hotarului indicat. Cred că este vorba de muntele Rarău. Scriitorul încerca să slavizeze acest nume plecînd de la termenul sl. рѣдъкъ „rar". Prin adăugirea sufixului — -инъ obţinea рѣдъчинъ care declinat dădea la genitiv forma . Subţiat puţin, el devenea рѣдъчиновн adică „al lui Rarău".

[92] Izvorul Giumalăului este un pîrîu, afluent al Moldovei la Pojorîta.

[93] Moldoviţa este un afluent al Moldovei la satul Vama, deci departe de Pojorîta şi de gura Putnei. E de crezut că scriitorul se referea aici la rîul Moldova însuşi care, aproape de izvoare se numea Moldoviţa, aşa cum Bîrladul aproape de obîrşie este un Bîrlăzel.

[94] În text greşit и со пданитоми în loc de и со пданинами „cu plaiurile". În ediţia citată s-a tradus „şi cu poienile de păscut" *(DIR*, XVI, 3, p. 252).

[95] În text на то пѫтьлѹю Цѣмирилор.

[96] Satele cu numele de Gemenea se află pe drumul care merge de la Chiril, de pe Bistriţa, spre Stulpicani.

[97] Ioan Bogdan, în *BCIR*, I, (1915), p. 235—236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cătoare, în această direcție, ei au recurs la documente falsificate pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea, adică din timpul domniei lipsită de autoritate a lui Petru Șchiopul. Pretindeau că teritoriile cotropite le-ar fi fost dăruite de Alexandru cel Bun sau de Ștefan cel Mare [98].

În procesele pe care le-au purtat împotriva celor de la mănăstirea Sucevița, călugării de la Bistrița și Bisericani au avut cîștig de cauză, mai ales după căderea Movileștilor spre sfîrșitul anului 1611. Astfel, la data de 1 august din acest an, cei de la Bisericani s-au plîns domnului Constantin Movilă că li s-ar fi luat de fostul mitropolit Gheorghe Movilă o poiană de sub Ceahlău și dată unei mănăstiri întemeiate de dînsul (Sucevița) [99]. Poiana în cauză fusese dată însă mai înainte, de Ieremia Movilă și de Simeon Movilă mănăstirii Bisericani. Domnul lasă acea poiană mai departe în stăpînirea călugărilor de la Sucevița, însă dă în schimb Bisericanilor trei poiene, Cîrnul, Bicazul și Biserica lui Iov cu locul de braniște din jurul lor. Din descrierea hotarului în care erau cuprinse aceste poiene, se poate vedea că nu era vorba de niște simple curături făcute în codru, ci de un teritoriu întins cuprinzînd mai mulți munți. Foarte mulțumiți de modul cum reușiseră să inducă în eroare pe dregătorii din sfatul lui Constantin Movilă, călugării din mănăstirea Bisericani s-au prezentat și înaintea lui Ștefan Tomșa, dar se pare că de data aceasta, ei au obținut numai vechea poiană luată de Gheorghe Movilă și locul de braniște din jurul mănăstirii. Pentru a nu pierde prada, ei au ras actul eliberat de domnie și peste vechiul text au redactat altul nou în care se vorbea numai de cele trei poiene menționate mai sus și locul din jurul lor. Au omis hotarnica, probabil din lipsă de spațiu. Data a fost însă modificată în 11 decembrie 1611, dar acum domn încă mai era Constantin Movilă [100].

Nu putem să trecem mai departe fără a semnala un alt document privitor pe Movilești în cuprinsul căruia întîlnim contradicții care ne dau de gîndit asupra autenticității lui. Este vorba de un uric dat de Petru voievod Șchiopul la 7 mai 1583 lui Ieremia vornic pentru a-i confirma stăpînirea asupra unei case din Iași cumpărată de la Marica jupîneasa lui Pața vornic [101]. Documentul acesta, publicat în volumul al treilea, secolul XVI, din colecția arătată, la pagina 216, pretinde că la acea dată Ieremia Movilă era mare vornic, dar documentul de pe pagina următoare 217, cu data de 10 mai 1483 susține că funcția de mare vornic pe acea vreme mai era deținută încă de Bucium și de Vartic. Constatarea aceasta atîrnă greu la cîntărirea autenticității documentului citat mai sus. Ne-am îndoi în această privință, dacă ea ar fi singura afirmație cu privire la deținerea funcției de mare vornic de către Ieremia Movilă într-o vreme cînd el nu o avea.

Răsturnarea Movileștilor și înscăunarea lui Ștefan Tomșa ca domn al Moldovei, a constituit un bun prilej și pentru călugării de la mănăstirea Bistrița să recapete și alte poieni de sub Ceahlău luate de la ei de mitropolitul Gheorghe Movilă. Astfel la 16 februarie 1612, ei se plîngeau noului domn în legătură cu două poieni ce le fuseseră răpite de ierarhul amintit. Ca urmare a acestei plîngeri ele le-au fost restituite [102]. Prezentaseră acte de danie de la Alexandru cel Bun.

Nu știm dacă au făcut uz acum de documentul prin care Petru Șchiopul le întărea la 16 iulie 1576, braniștea mănăstirii împreună cu cele două poieni [103]. Actul trebuie clasificat însă în categoria celor false. Este suspect în primul rînd din cauza formularului. După titulatură se înregistrează intervenția egumenului acestei mănăstiri, care roagă pe domn să întărească stăpînirea acesteia asupra „vechii" sale branișți. Nu se enumără actele de proprietate asupra ei, cu nominalizarea domnilor care le-au dat, ci se menționează vag „un uric de întăritură". Apoi se trece imediat la descrierea hotarului, adică la hotarnică, parte care ar fi trebuit să urmeze imediat după dispoziția domnului. Circuitul trasat în hotarnică închide o suprafață foarte întinsă, cuprinzînd întreaga regiune muntoasă de pe o parte și alta a Bistriței, de la gura Pîngărăciorului în jos pînă la hotarele braniștei mănăstirii Tazlău. Stăpînirea mănăstirii se întindea spre răsărit și peste culmea de pe latura stîngă a Bistriței pînă în valea pîrîului Chiojdu. În această descriere se intercalează și poienile de sub Ceahlău care sînt în

---

[98] Pentru astfel de acte false făcute de mănăstiri cu scopul de a pune stăpînire pe branișt ile domnești, v. *DRH*, I, p. 421—422 (11 apr. 1411, mănăstirea Moldovița); p. 427—428 și 430—431 (două acte cu data de 12 martie 1437, m-rea Neamț); *DRH*, II, p. 418—421 (10 oct. 1458, m-rea Bistrița); *DRH*, III, p. 534—535 (5 martie 1493, m-rea Humor).

[99] *DIR*, XVII, 3, p. 27—28.

[100] *DIR*, XVII, 3, p. 233—234 (la îndoielnice).

[101] *Ibidem*, p. 216—217.

[102] *Ibidem*, XVII, 3, p. 47—48.

[103] *Ibidem*, XVI, 3, p. 74—75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afara hotarelor acestei branişti. Nu se arată înainte de descrierea hotarnică, cercetările întreprinse de domn şi de sfetnicii săi în legătură cu afirmaţiile egumenului şi dovezile prezentate de acesta. Abia către sfîrşit se spune „deci noi, dimpreună cu boierii noştri am cercat şi am aflat că acel hotar al braniştei ieste cu adevărat al sfintei mănăstiri Bistriţa". După această constatare urmează imediat dispoziţia prin care domnul acordă confirmarea solicitată. Ar fi fost normal ca locul următor să fi fost ocupat de clauza prohibitivă prin care interzicea folosirea braniştei de către alţi oameni fără voia călugărilor. Ea este însă trecută imediat după hotarnică.

În continuare se dă lista membrilor sfatului domnesc, care garantau cu „credinţa" lor respectarea hotărîrii domneşti. Este curios că într-un astfel de act s-a omis să se treacă blestemul. În formula de coroborare, locul unde trebuia să se treacă numele marelui logofăt a rămas alb. Lipseşte, de asemenea, numele celui care a scris actul. Aceste omisiuni ar fi putut să nu fi existat în pretinsul original şi să fie datorate celui care a făcut copia, tîrziu, în secolul XIX sau, în cazul cînd textul lui ar fi fost redactat în limba slavă, traducătorului.

Documentul devine suspect nu numai din cauza modului cum a fost formulat, ci şi pentru faptul că, în compoziţia sa, sfatul domnesc nu corespunde celui dat de actele anului 1576, aceasta fiind data cu care se încheia documentul în cauză. S-ar putea admite că numele de Gheorghe, dat unuia din cei doi pîrcălabi de Hotin să fie o lectură greşită în loc de Gavril [104], dar nu corespund nici cei de la Neamţ, sau de la Roman [105]. Portar de Suceava era în acel an Slăvilă şi nu Gheanghea. El a continuat să deţină această dregătorie pînă după data de 22 februarie 1578, cînd dispare [106]. Gheanghea, portar de Suceava este întîlnit abia într-un document din 18 aprilie 1578 [107]. Sfatul domnesc înregistrat în acest document este cel din perioada imediat următoare actului din 18 aprilie 1578 în care locul unde trebuia să se treacă numele stolnicului este lăsat alb. Primul act care ne dă după această dată numele tuturor membrilor sfatului domnesc este din 4 iulie 1578. Aici numele dregătorilor înscrişi în el sînt exact aceleaşi ca şi în actul pentru braniştea mănăstirii Bistriţa, analizat mai sus, cu condiţia ca să se rectifice Ghilău în Bilăie, Valica în Balica, iar Cetatea Albă în Cetatea nouă [108]. Uricul acesta păstrat numai într-o copie în limba română a aparţinut mănăstirii Neamţ. El a fost însă emis tot mănăstirii Bistriţa pentru satele Mogeşti, Lupeni şi Peneul din sudul Moldovei, la care copistul a mai adăugat altele două, tot pe Siret şi anume Bărlinţii, de la gura Tertenei şi Ardenovţie. Întregul pasaj începînd de la cuvintele: „şi iarăşi satul anume Bărlinţi în gura Tertenei..." pînă la „care sînt date de răsposaţii domni de mai înainte..." a fost introdus cu ocazia copierii actului în 1826 la mănăstirea Neamţ. Din cele discutate mai sus reiese că documentul din 16 iulie 1576, dat mănăstirii Bistriţa pentru braniştе poate fi inclus în categoria celor false. Se mai poate adăuga că şi cel din 4 iulie 1578, al aceleiaşi beneficiare nu a rămas, cu ocazia copierii, nealterat şi că el cuprinde o parte de text care nu exista în original.

Oricine se poate întreba, oare cu ce scop au copiat călugării de la mănăstirea Neamţ un act care a aparţinut mănăstiri, Bistriţa. Răspunsul la această întrebare îl descoperim dacă cercetăm un alt act din 13 februarie 1594, act dat de Aron voievod mănăstirii Neamţ pentru confirmarea stăpînirii satului Piscu, din ţinutul Tecuci şi a unei bucăţi de loc de lîngă satul Miţeşti (Mogeşti), din ţinutul Covurlui, în urma unei hotărniciri [109]. Nu s-a păstrat nici un *fel de document original sau cu pretenţie de original, ci numai o copie tîrzie.*

Deşi satul arătat, ca şi locul „nehotărît" erau de „hrană" călugărilor de la mănăstirea Neamţul, cererea delimitării lor a fost făcută de aceştia în unire cu cei de la Bistriţa. Numele mănăstirii Neamţul, beneficiara confirmării domneşti, s-a înregistrat în locul al doilea şi scris printre rînduri, dar o astfel de neglijenţă s-a putut datora copistului. Venind înaintea domnului, călugării bistriţeni „au zis că au o bucată de loc de pămînt nehotărît, un sat Miţeştii (Mogeştii) [110], ce sînt în ţinutul Covurluiului şi alt sat Piscul [111], ce sînt în ţinutul

[104] *Ibidem*, p. 70—76.
[105] *Ibidem*.
[106] *Ibidem*, p. 93.
[107] *Ibidem*, p. 96. Aici numele de *Sima*, dat unuia din cei doi pîrcălabi de Roman trebuie citit *Sava*. Postelnic era Brut şi nu Curt cum greşit s-a copiat.
[108] *Ibidem*, p. 99—100.
[109] *Ibidem*, XVI, 4, p. 103—104.
[110] Satul Mogeşti şi-a schimbat numele în Măxineni în cursul secolului XVIII. În urma unor revărsări a apelor Siretului, satul acesta, ca şi cuturile care depindeau de dînsul, a fost părăsit de locuitori. A fost reînfiinţat în anul 1879, sub numele de Independenţa. Sătenii de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tecuciului, ce sînt de hrană mănăstirii Neamțului" și au cerut să li se dea un hotarnic. Domnul a acordat o asemenea însărcinare „slugii" sale Pătrașco Tălabă, care nu deținea și nici nu deținuse un rang de dregător oricît de mic. Singura sa calitate era cea de „om bun și cunoscătoriu". El „s-au sculat și au luat [...] oameni buni și bătrîni și megieși de primprejur și alții dintr-acel ținut" și a hotărnicit satul. Nu-l numește, dar se înțelege că este Piscul. Îi află hotarul, „pe unde din veac au stăpînit", începînd din „vîrful unei movile mari, ce este în gura Suhuluiului". A ridicat acolo un stîlp. Au mers apoi drept la Bîrlad, la gura Iezerului [112]. Acolo, „în mijlocul Iezerului au ridicat doi stîlpi". În acest loc pusese trei stîlpi Cozma spătar, care „au fost hotărnicit mai înainte lor" [113]. Se observă că pînă aici nu dă nici un nume de om bun și bătrîn, precum și nici o indicație cu privire la satele unde locuiau.

Hotărnicirea nu s-a oprit aici. Au fost chemați și alți oameni buni și bătrîni, cu „barbe albe", care au luat „brazde după cap" și au continuat restabilirea hotarului. Au pus stîlpi noi, care, se vede, erau de lemn. Numai într-o movilă săpată în pădure au pus o piatră mare. În general s-au urmărit și s-au respectat semnele puse de spătarul Stan. Documentul dat de domn reproduce foarte fidel pretinsa mărturie hotarnică întocmită de Tălabă, încît uneori întîlnim în text expresii cu verbul pus la persoana I, ca, de pildă: „noi așa am aflat tot hotarul".

După ce încheie descrierea hotarului, documentul înregistrează dispoziția prin care domnul întărește mănăstirii Neamț satul Piscu. Deși instanța supremă de judecată constată că între cele două părți s-a ajuns la o „de bună voie tocmire și dreaptă hotărîre", s-a poruncit totuși celor de la Bistrița, adică tocmai acelor care interveniseră pentru hotărnicirea satului, „să nu aibă a se mai ocolisi de locul acesta". Documentul se încheie cu interdicția de a se mai pîrî în viitor. Lipsește formula de coroborare și semnătura sfatului domnesc.

Din textul acestui document apocrif se mai poate constata că la data fabricării lui, cele două sate, Piscu și Mogești, deveniseră silișți. Prin 1772, cel din urmă apare în catagrafii cu numele schimbat în Măxineni [114]. Satul Peneul, dependent de el, se mai afla încă în proprietatea mănăstirii Bistrița, dar, în primele decenii ale secolului XVIII, el trecuse sub stăpînirea Neamțului [115].

---

aici, împroprietăriți la acea dată, au fost aduși din satele vecine. V. *Marele dicționar geografic al României*, p. 54 (sub numele *Independența*) și p. 300 (sub numele *Măxineni*).

[111] Era proprietate a mănăstirii Neamțul.

[112] Probabil, în textul, pe care îl reproducea copistul aici, era scris „gura Gerului".

[113] Un spătar cu numele de Stan nu se întîlnește în documente. Descoperim însă un Stan comis în timpul domniei lui Petru Șchiopul, v. *DIR*, XVI, 3, p. 203 și urm.

[114] P. G. Dimitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, VII, p. 1, Chișinău, 1975, p. 174.

[115] Corneliu Istrate, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iași, 1979, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PE MARGINEA UNEI ISTORII A RELAȚIILOR ROMÂNO—TĂTARE

Trecut în lumea umbrelor la o vîrstă cînd experiența și întinsele sale cunoștințe i-ar fi îngăduit să lucreze încă mult și cu mult folos pe ogorul așa de întins și de fertil al cercetărilor istorice românești, Alexandru Gonța (10. VIII. 1918 — 24 I. 1977)[1] *este, încă, prezent printre colegii săi de breaslă prin lucrările lăsate în manuscris și care, treptat, văd lumina tiparului;* Anuarul *nostru a contribuit el însuși la valorificarea acestei prețioase moșteniri*[2]. *O lucrare mai întinsă — realizată în cadrul* Institutului de Istorie „N. Iorga", *unde Al Gonța a fost unul din cercetătorii cei mai distinși, timp de un sfert de veac — privește legăturile românilor cu Hoarda de Aur și ea a fost tipărită acum trei ani*[3]. *Pentru această carte, redacția* Anuarului *a primit două prezentări, semnate de cunoscuți specialiști, cu observații interesante și folositoare. Comitetul de redacție a socotit, de aceea, că publicarea ambelor prezentări este utilă pentru însuși subiectul luat în cercetare, lăsînd ambilor recenzenți libertatea de a-și exprima punctele de vedere.*

Șt. S. G.

*

Invazia mongolă și formarea marilor imperii ale nomazilor stepelor euroasiatice a continuat și în ultimele decenii să polarizeze interesul principalelor centre istoriografice de pe mapamond. Pe lîngă numeroase lucrări de sinteză, au fost editate sau reeditate diverse izvoare narative referitoare la contactele hoardelor mongole cu popoarele din Asia și din jumătatea răsăriteană a Europei. Totodată, cercetările arheologice întreprinse în așezările aflate sub dominația hanilor și emirilor au dezvăluit laturi necunoscute ale vieții economice și culturale a mongolilor.

Principalele probleme legate de pătrunderea mongolilor în regiunile carpato-dunărene și de consecințele acestui eveniment de covîrșitoare importanță au fost oglindite și în literatura istorică românească mai veche sau mai nouă, atît în studii speciale, cît și în sintezele referitoare la istoria spațiului carpato-dunărean datorate lui A. D. Xenopol, N. Iorga, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu și Gh. I. Brătianu. Meritorie în acest sens este îndeosebi lucrarea lui Aurelian Sacerdoțeanu *(Marea invazie tătară și sud-estul european),* tipărită la București în anul 1933.

Cu toate aceste contribuții, istoriografia românească resimțea de multă vreme lipsa unei lucrări cuprinzătoare, care să îmbrățișeze într-o perspectivă amplă toate aspectele esențiale ale contactelor seculare dintre români și năvălitorii asiatici. Acestei necesități a încercat să-i vină în întîmpinare regretatul istoric Alexandru Gonța.

---

[1] Cf. *AIIAI,* XVI, 1977, p. 723—724.

[2] *Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în secolele XIV — XVI (Originea istorică a Cobilelor),* în *AIIAI,* XIV, 1977, p 261—275; *Femeia și drepturile ei la moștenire în Moldova, după „obiceiul pămîntului",* în *AIIAI,* XVIII, 1980, p. 597—602; *Mărfuri și negustori moldoveni în Transilvania în secolele XIV—XV,* în *AIIAI,* XIX, 1982, p. 525—529. Alte două studii vor fi publicate în tomurile viitoare.

[3] Alexandru Gonța, *Românii și Hoarda de Aur 1241—1502,* München, Jon Dumitru — Verlag, 1983, 192 p. + o hartă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Specialist pasionat și meticulos, beneficiar al unor cunoștințe vaste și temeinice, Alexandru Gonța este autorul unor contribuții de valoare în domeniul medievisticii. Scrupulozitatea și respectul pentru adevăr l-au făcut să se autocenzureze permanent, oprindu-l să ofere tiparului numeroase lucrări aflate în stare finită sau cvasifinită, elaborate în vremea cînd a activat în cadrul institutelor de istorie din Iași și București. Între acestea se numără și volumul pe care îl prezentăm, dedicat relațiilor dintre români și mongoli începînd cu marea invazie din 1241—1242 și terminînd cu prăbușirea statului Hoardei de Aur în 1502. Alte lucrări de mai mică întindere i-au fost publicate postum, în ultimii ani, în paginile *Anuarului Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"* din Iași, ele întregind imaginea asupra valențelor sale profesionale.

În cuvîntul introductiv al volumului, semnat de George Ciorănescu și intitulat sugestiv *O carte de mult așteptată* (p. 7—11), este relevată utilitatea abordării unui subiect ca cel ales de Al. Gonța pentru istoriografia românească și se scot în evidență cîteva din problemele elucidate în mod fericit. De asemenea, se deplînge, pe bună dreptate, lipsa unui indice, neuniformizarea ortografică a cîtorva nume proprii și faptul că monografia nu a putut beneficia de datele informative puse în valoare în ultimii ani, din cauza aminării tipăririi sale (p. 10).

Lucrarea propriu-zisă debutează printr-un capitol intitulat nepotrivit *Tătarii sau mongolii și Țările Române în secolele XIII—XVIII*, care de fapt este o succintă trecere în revistă a principalelor izvoare și a istoriografiei problemei, însoțită de anumite considerații asupra conținutului și valorii lor (p. 13—18). Din această enumerare s-ar fi cuvenit poate să nu lipsească, între altele, sintezele lui Deguignes, H. H. Howorth, P. Pelliot, A. N. Nasonov și G. A. Fedorov-Davîdov, cu atît mai mult cu cît unele din ele i-au fost cunoscute autorului.

În continuare, s-a schițat cadrul politic al spațiului carpato-dunărean din perioada anterioară pătrunderii mongolilor, insistîndu-se asupra migrației ungurilor, pecenegilor și cumanilor, precum și asupra acțiunilor întreprinse de regatul arpadian, menite să-i impună dominația în regiunile extracarpatice (p. 18—27). În mai mică măsură s-au făcut referiri asupra stadiului evolutiv al societății românești.

Capitolele următoare ale volumului sînt afectate explicării etimologiei etnonimelor *tatar* și *mongol* și prezentării etapelor expansiunii mongole spre apus înainte și după 1223, an în care hoardele trimise de Gingis-han înaintează pentru prima dată în stepele meridionale ale Europei Răsăritene. Ipoteza participării românilor la lupta de la Kalka, alături de cumani și ruși (p. 33—35), ni se pare insuficient fundamentată. În schimb, subscriem la părerea că sub numele de brodnici nu se ascund românii (p. 35). Puțin probabil, însă, ca brodnicii să fi fost identici cu berendeii, așa cum a crezut I. Ferenț.

În ceea ce privește mobilul principal al marii invazii din 1236—1242, autorul consideră că acesta a fost luarea în stăpînire a Stepei cumanilor *(Deșt-i Kîpciak)* (p. 39). Interesul particular al mongolilor pentru arealul ponto-caspic avea la bază rațiuni economice, pășunile întinse din regiunea respectivă oferind condiții admirabile pentru păstoritul intensiv, ocupația lor de bază. Autorul urmărește în continuare etapele marii invazii în Europa Răsăriteană și Centrală, insistînd mai cu seamă asupra acțiunilor militare desfășurate în teritoriile locuite de români. Distrugerile ținuturilor atacate au fost explicate ca fiind efectuate pentru a nu se risca ridicarea celor învinși și izolarea invadatorilor (p. 42). În același context este reluată discuția asupra unei îndelung controversat pasaj din cronica persanului Rășid od-Din, unde se relatează pătrunderea lui Orda și Baidar în Țara Ilavut și înfruntarea lor de către Baserem-ban, identificate în mod eronat de numeroși istorici cu Țara Oltului și, respectiv, cu voievodul Basarab. Reluînd unele observații făcute încă de G. Strakosch-Grassmann (nu Grossmann !) și adăugînd altele personale, Al. Gonța dezvăluie confuziile făcute (p. 42—43), concluziile sale fiind în mare parte identice cu cele ale regretatului orientalist Aurel Decei, care a dedicat analizei textului lui Rășid od-Din un documentat articol (cf. *Revue Roumaine d'Histoire*, XII, 1, 1973, p. 101—121). Stabilirea căilor de pătrundere ale armatelor mongole în spațiul extracarpatic pe baza toponimiei consemnate în actele medievale ulterioare secolului XV sau a unor descoperiri arheologice fără datare precisă (p. 46—48) are puține șanse de a fi sigură. O parte a acestor toponime sînt de dată mai tîrzie și pot fi puse pe seama tătarilor din Bugeac, care au întreprins incursiuni în Țările Române pînă în secolul XVIII. Discutîndu-se raporturile dintre localnicii transilvăneni și invadatori, sînt luate în discuție și însemnările lui Rogerius privind așa-numiții *canesi*. Analiza atentă a pasajelor unde se fac referiri asupra lor l-a condus pe autor la concluzia — la care subscriem — că erau demnitari mongoli investiți cu atribuții administrative și în nici un caz cneji ai românilor (p. 63).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În pofida titlului său — *Țările Române sub dominația Hoardei de Aur (1242—1342)* — următorul capitol se ocupă de retragerea mongolilor din Ungaria și din regiunile românești. Tema enunțată este tratată de-abia într-un alt capitol, cel mai întins din tot volumul (p. 79—132), conținînd multe puncte de vedere originale. Autorul ia în discuție caracterul relațiilor dintre români și mongoli pe parcursul perioadei delimitate de marea invazie din 1241—1242 și de momentul întemeierii statelor feudale românești de-sine-stătătoare. Totodată sînt evocate întreprinderile militare ale mongolilor în teritoriile românești și în regiunile învecinate, ca și alte evenimente care au influențat mai mult sau mai puțin direct evoluția comunităților locale din spațiul carpato-dunărean. În cazul expunerii anumitor evenimente se comit unele confuzii în prezentarea desfășurării și a datării lor. Revelatoare în acest sens sînt paragrafele referitoare la incursiunile lui Nogai în Balcani și Ungaria, ca și la luptele pentru supremație între Toqtai și Nogai.

Numărul informațiilor narative și diplomatice asupra populației românești sporește considerabil pentru prima jumătate a secolului XIV, ceea ce a oferit posibilitatea situării ei mai exacte în angrenajul politic al vremii. A. Gonța consideră că sub denumirea de „schismatici" din actele Curiei sînt desemnați românii, fapt ce nu este întotdeauna dovedit. Dimpotrivă, există mai multe izvoare din care rezultă că „schismaticii" coalizați cu mongolii ar fi rușii din cnezatul Halici-Wolhynia și nicidecum românii. Aceștia din urmă au fost implicați însă în numeroase ciocniri dintre Ungaria și Hoarda de Aur. Monarhii angevini au utilizat adesea elementul militar românesc din Maramureș și Transilvania în politica lor expansionistă din afara arcului carpatic. În cadrul acestor acțiuni, în fruntea formațiunii statale din Moldova avea să fie propulsat Dragoș, aflat sub suzeranitatea lui Ludovic I de Anjou.

Un moment important în modificarea raporturilor de forțe din răsăritul Europei se consideră pe bună dreptate a fi reprezentat victoria cneazului lituanian Olgerd împotriva mongolilor, datată greșit în 1333 (p. 111), în loc de 1362/1363, cînd autorul crede că ar fi avut loc o altă luptă între lituanieni și Hoarda la Sinie Vodî (p. 149—150)! Prin această înfrîngere pozițiile Hoardei de Aur au fost mult șubrezite, ceea ce a mărit șansa emancipării politice a românilor din răsăritul Moldovei.

Pe fondul disputelor dintre tătari, unguri, polonezi și lituanieni pentru Moldova și Halici-Wolhynia, situația politică a devenit și mai încordată spre mijlocul secolului XIV. În această perioadă în fruntea voievodatului moldovenesc de pe versanții răsăriteni ai Carpaților Orientali s-a instaurat maramureșeanul Bogdan, beneficiind de sprijinul activ al populației locale. Fără să dețină argumente plauzibile, Al. Gonța consideră că la mijlocul secolului XIV în Moldova ar fi coexistat de o parte și de alta a Siretului două formațiuni politice deosebite: Valahia Maior și Minor, aflate în stăpînirea lui Dragoș și, respectiv, a lui Bogdan, prima subordonată politic Ungariei, iar cea de a doua Hoardei de Aur (p. 138—141). Pornindu-se de la această premisă falsă, se comit un șir întreg de interpretări inexacte ale diferitelor informații referitoare la evenimentele incandescente din Moldova și din regiunile limitrofe. Cercetările recente au dovedit că, în momentul „descălecatului", Moldova de sud-est se găsea sub administrația directă a Hoardei de Aur (p. 138—141). Pornindu-se de la această premisă falsă, se comit un au reușit, prin urmare, să-și extindă dominația în regiunea menționată.

Urmărind firul evenimentelor din perioada de început a statului feudal moldovenesc, Al. Gonța abordează și problema domniei enigmatice a lui Iurii Koriatovici în ținuturile locuite de români. În mod cu totul surprinzător, actul purtînd data de 1374 este considerat autentic (p. 153), deși asupra caracterului său există deja un consens în literatura istorică românească.

Referindu-se la situația politică din răsăritul Europei, autorul neagă — probabil îndreptățit — influența bătăliei de la Kulikovo (1380) asupra relațiilor românilor cu mongolii și lituanienii (p. 154). În ceea ce privește lupta de la Worskla (1399) dintre lituanieni și mongoli, el se raliază părerilor mai vechi potrivit cărora Ștefan al Moldovei și-ar fi găsit sfîrșitul pe cîmpul de luptă, ca aliat al celor dintîi (p. 158). Participarea armatelor moldovene de partea lui Witold, atestată în mai multe letopisețe ruso-lituaniene, este în afara oricărei discuții. În schimb, nu există nici o mențiune că domnul Moldovei ar fi fost omorît în luptă și nici măcar că ar fi luat parte la ea. Simpla coincidență dintre anul bătăliei și acela al încetării domniei sale este insuficientă pentru a stabili o relație directă între aceste două evenimente. De altfel, numele lui Ștefan lipsește din letopisețele amintite, care înșiră suita de personalități căzute în lupta de la Worskla.

În continuare, sînt evocate contactele dintre moldoveni și tătari în prima jumătate a secolului XV, pentru ca, în ultimul capitol al volumului să se trateze relațiile lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ştefan cel Mare cu Hoarda de Aur (p. 176—192). În secolul XV, Hoarda de Aur nu mai era imperiul întins şi omnipotent din vremea lui Batu-han, fiind divizat în cîteva state mai mici. La desprinderea ireversibilă a hanatului Crimeii de Hoarda de Aur, produsă în anul 1502, a fost implicat şi Ştefan cel Mare, care l-a sprijinit cu armata pe Mengli Ghirai (p. 188—189). Aşa cum singur mărturiseşte (p. 188), Al. Gonţa intenţiona să elaboreze o a doua parte a lucrării privind relaţiile românilor cu mongolii sub titlul *Românii şi hanatul Crimeei sub suzeranitatea Înaltei Porţi (1492—1792)*, proiect care nu i-a fost dat să-l vadă realizat.

În ceea ce priveşte volumul pe care îl prezentăm, se cuvine a releva că acesta însumează un mare efort de documentare, autorul tinzînd să utilizeze toate izvoarele şi întreaga literatură istoriografică care a stat la îndemîna specialiştilor români ce l-au precedat în preocupări. Strădania statornică şi ambiţioasă de a acumula o informaţie cvasiexhaustivă nu a fost, din păcate, întotdeauna dublată şi de realizarea unei analize de profunzime a surselor şi de colaţionarea lor. Sfîrşitul său prematur l-a împiedicat desigur să reflecteze mai îndelung la problemele controversate, să cizeleze forma finală a manuscrisului şi, totodată, să corijeze greşelile de tipar strecurate la redactarea numelor proprii. Compartimentarea volumului nu a fost prea fericit întocmită, fiind frapantă discrepanţa dintre titlul şi conţinutul capitolelor. Vădita înclinaţie a autorului către aspectele de amănunt l-au cufundat nu o dată într-un labirint factologic deconcertant. Luînd uneori în consideraţie izvoare de valoare echivocă sau teze insuficient fundamentate, dar de largă audienţă, impuse de istoriografia mai veche, Al. Gonţa s-a găsit cîteodată în situaţia de a ocoli rezolvările cele mai fericite pentru unele din aspectele tratate în volum. Nu este mai puţin adevărat că şi subiectul ales implică dificultăţi majore, deţinerea unui orizont istoriografic extrem de vast, presupunînd cunoştinţe temeinice selectate nu numai din istoria românilor, ci şi din aceea a Hoardei de Aur, Cumaniei, Imperiului bizantin, Rusiei, Ungariei, Bulgariei, Genovei, Poloniei, Lituaniei, Imperiului otoman şi Papalităţii, pe parcursul a peste un sfert de mileniu. Problemele asupra cărora autorul s-a aplecat cu întreaga temeritate a istoricului stăpînit de pasiunea profesională sînt de un acut interes, în legătură cu ele emiţîndu-se idei ce merită să fie reţinute.

VICTOR SPINEI

*

Istoricul român Alexandru Gonţa, dispărut în plin elan creator, a desfăşurat o activitate bogată în special în domeniul medievisticii, fiind socotit, pe bună dreptate, cel mai bun cunoscător al toponomasticii Moldovei medievale. Contribuţiile sale ştiinţifice, lucrate temeinic, sînt bazate pe izvoare, pe materiale de arhivă şi pe o bibliografie bogată. Între lucrările de proporţii mai mari, rămase în manuscris, s-a aflat şi cartea pe care o recenzăm, captivantă prin noutatea temei şi modalitatea de realizare a investigaţiei. Din nefericire, Al. Gonţa n-a avut şansa — ca şi alţi orientalişti români, ca Dimitrie Cantemir şi Aurel Decei —să-şi vadă tipărită opera la care a lucrat mult, cu pasiunea şi dezinteresul unui adevărat om de ştiinţă. Este meritul soţiei sale, dr. Veronica Gonţa de a fi reuşit să faciliteze publicarea acestei *lucrări, deopotrivă utilă şi interesantă.*

Volumul se deschide cu o frumoasă prezentare, intitulată *O carte de mult aşteptată*, sub semnătura lui George Ciorănescu. Subliniind meritele deosebite ale lucrării, d-sa menţionează şi unele scăderi, datorate în bună parte dispariţiei prematare a autorului. Din acest punct de vedere, ne asociem opiniei lui G. Ciorănescu: se impune o transcriere mai bună, uniformizată, a numelor şi cuvintelor străine, întocmirea unui *indice* pentru folosirea mai rapidă a lucrării, mai buna explicare a unor momente istorice etc.

Cuprinsul propriu-zis însumează o serie de capitole şi sub-capitole, bine sintetizate şi însoţite de o bogată bibliografie, românească şi străină (mai ales europeană): 1. *Tătarii sau mongolii şi Ţările Române în secolele XIII—XVIII* (p. 13); 2. *Situaţia politică a Ţărilor Române înainte de marea invazie tătară* (p. 18); 3. *Cine sînt tătarii sau mongolii* (p. 28); 4. *Cuceririle mongole în Asia şi Europa pînă la anul 1223* (p. 31); 5. *Bătălia de la Calca din 16 iunie 1223 şi cele dintîi raporturi ale românilor cu mongolii* (p. 33); 6. *Cauzele invaziei mongole în Ţările Române* (p. 38); 7. *Invazia mongolă din* anul 1241 (p. 42); 8. *Invazia Moldovei, sudului Transilvaniei şi Ţării Româneşti* (p. 45); 9. *Invazia în Maramureş şi nordul Transilvaniei...* (p. 58); 10. *Invazia mongolă în Ungaria* (p. 67); 11. *Ţările Române sub dominaţia Hoardei de Aur* (1242—1342) (p. 73); 12. *Relaţiile românilor cu Hoarda de Aur...* (1242—1300) (p. 79); 13. *Românii între tătari, unguri, poloni şi lituanieni* (1340—1359) (p. 132) şi cel mai interesant capitol; 14. *Ştefan cel Mare şi relaţiile cu Hoarda de Aur* (p. 176—192). Merită a fi reţinută,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din acest ultim capitol, concluzia autorului că la dărîmarea Hoardei de Aur nu ar fi contribuit atît principii ruși — cum se afirmă de obicei — ci Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, împreună cu Mengli Ghiray, hanul Crimeei (1475—1515). La această prăbușire, a numitului hanat, cu capitala Saray pe Volga [1], a contribuit, însă — după părerea mea — și politica sultanilor Mehmed II și Bayezid II, care, mai ales după cucerirea Caffei/Kefe (9 iunie 1475), nu vedeau cu ochi buni expansiunea Hoardei de Aur în dauna hanatului tătăresc din Crimeea, aflată sub vasalitatea Porții.

Intre contribuțiile românești la aceste probleme, se menționează cu elogii lucrările regretatului profesor Aurelian Sacerdoțeanu (1904—1975), în primul rînd teza sa de doctorat, susținută la Paris — *Guillaumme de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle* [2], și apoi studiul *Marea invazie tătară și sud-estul Europei* (București, 1939). La acestea, se poate adăuga și o altă contribuție a lui A. Sacerdoțeanu despre vechea instituție românească a *procelniciei* [3], care privește o etapă a relațiilor dintre turco-tătari și români în secolele XIII—XIV.

Din bogata literatură rusă și sovietică, despre hanatul din Deșt-i Kipciak, Al. Gonța s-a limitat la cîteva contribuții în frunte cu opera lui B. Grekov și A. I. Iakubovski, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, tradusă (1953) din rusește [4].

Dacă în folosirea lucrărilor străine, europene, despre Hoarda de Aur și hanatul din Crimeea (1420—1783) autorul a mers pînă aproape de exhaustiv, nu putem spune același lucru despre contribuția turco-orientală în problema respectivă. Nu se poate trece peste studiile semnate de Fevzi Kurtoğlu, Fuad Köprülü (m. 1966) [6] Akdes Nimet Kurat (m. 1968) [7], H. Ortekin [8], H. Inalcik [9] și Özalp Gökbilgin [10]. Amintim că acesta din urmă are un studiu intitulat *1313—1357 yillari arasinda Altin Ordu Devleti* (Impărăția Hoardei de Aur în anii 1313—1357), Erzerum, 1972, care, pe lîngă o bibliografie selectivă, are și un rezumat în franceză (p. 53—55). Nu numai istoriografia turcă modernă, ci și cea veche otomană sau turcă-osmană a înregistrat unele preocupări pentru această problemă. Vechile cronici turcești (sec. XV—XVIII) sau numai fragmente pentru Hoarda de Aur și îndeosebi pentru hanatul din Crimeea. De exemplu în cronica lui Yazigioğlu Ali, *Selgiuk-nâme* sau *Tarih-i al-i Selgiuk* (Cronica dinastiei selgiuce) [11], scrisă

---

[1] Cf. I. N. Borozdin, *Stolița Zolotoj Ordi...* (Capitala Hoardei de Aur), Moscova, 1917

[2] În „Mélanges de l'École Roumaine en France", IX, 1929, p. 161—335.

[3] Cf. A. Sacerdoceanu, *„Procelnicul" — o instituție medievală românească*, în AUB, Istorie, XV, 1966, p. 49—58.

[4] B. D. Grekov, Al. Jakuboskij, *Zolotoj Orda i ego padenie* (Hoarda de Aur și decăderea ei), Moscova — Leningrad, 1951, 478 p. + 83 pl. + h. (Izdatel'stovo Akad. Nauk S.S.S.R.) (recenzat în *SCIM*, II, București, 1951, p. 173—176 de Mihail Guboglu).

[5] *Ilk Kırım hanlarının mektupları* (Scrisorile primilor hani ai Crimeei), în „Belleten" I, 3—4, Ankara, 1937, p. 641—655, pl. XX—XXI (facs.) și îndeosebi *Son Altun Ordu kükümdarının II. Mehmed ye bir mektubu* (O scrisoare a ultimului suveran al Hoardei de Aur către monarhul otoman Mehmed al II-lea), *ibidem*, II, 5—6, 1938, p. 247—250, pl. XX—XXI (facs.).

[6] *Altin Ordu'ya aid yeni araştırmalar* (Cercetări noi cu privire la Hoarda de Aur), în „Belleten" TTK, V, Ankara, 1941, p. 397—436.

[7] *Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler* (Yarlikuri — porunci și scrisori referitoare la hanii Hoardei de Aur, Crimeei și Turchestanului), în „Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları", Istanbul, 1940, 212 p. in 8°.

[8] *Kırım Hanlarının Seceresi* (Arbore genealogic al hanilor Crimeei), Istanbul, 1938.

[9] *Giray* art. în „Islâm Ansiklopedisi" fasc. 38 Cüz (Istanbul — 1948), p. 783 — 789; *Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığının Osmanlı tabiliğine girmesi ve Ahitnâme meselesi* (Intrarea hanatului din Crimeea sub supușenia otomană, după documente noi, și problema tratatului), în „Belleten" TTK. VIII, 30, Ankara, 1944, p. 183—230 etc.

[10] *Tarih-i Sahib Giray Han* (Histoire de Sahib Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551). Édition critique, traduction, notes et glossaire par Dr. Özalp Gökbilgin, Ankara, 1973, 150 p. in 8° etc.

[11] Msse turcești în Bibl. Topkapsarvı Istanbul, fond Revan 1390, R. 1391 și R. 1392 — catalogate de F.E. Karatay, *TKSM. Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, Istanbul, 1961, p .301—302 cf. Mihail Guboglu, *Crestomație turcă...* București, 1977/1978, p. 23—50 + facs.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe la 1424, și în versiunea sa târzie (sfîrșitul secolului XVI), abreviată de Seyid Lokman, cu titlul de *Oguz-náme* (Cronica oguză) [12], — de fapt un *Selgiuk-náme* (Cronica selgiucă) — sînt fragmente care privesc Hanatul Hoardei de Aur din „Deșt-i Kipčak" sub Berke han (1257—1267). La un moment dat, se afirmă că fostul sultan selgiuchid Izeddin II Kaykauz (> Gagauz), ocrotit de Berke han, a domnit din Crimeea pînă în sudul Moldovei, unde exista și un meccet, iar sub Yazicizade Ali (1390—1451), moldovenii *(Boğdanlii)* creșteau în această moschee porci. Începînd din prima jumătate a secolului XVIII, se observă, în istoriografia otomană, preocupări speciale fie pentru Hoarda de Aur, fie pentru hanatele tătărești din nordul Mării Negre, întinse pînă în sudul Moldovei numit „Bugeac" [13]. Amintim cronicile lui Seyid Mohmed Riza, *es-Seb' es-Seyâr fi ahbar fi mülük tatar* (Știri despre cele șapte planete călătoare din țările tătare) [14] și Ibrahim efendi bin 'Ali din Caffa *(Kefevî)*, *Tevarih-i Tatar Han... ve Deșt-i Kipciak ülkeleri* (Istoriile hanilor tătari... și țările Deșt-i Kipciakului), editată de 'Abdul-Halil Remzi pe la 1798—99 (1213 H). [15]. O lucrare mai nouă aparține lui Halim Ghiray, *Gülbeyn Hanan* (Grădina de trandafiri a hanilor), ed. a II-a, Istanbul, 1909 (1327 H.). Este de reținut că aceste cronici și istorii tătărești cuprind fragmente privitoare și la țările române, în special pentru Moldova.

Al. Gonța discută și despre identitatea mongoli—tătari, deși, de fapt, nu sînt unul și același popor. Tătarii sînt mai mult o fuziune de turci și mongoli, tribul *Tatar* se întîlnește la un cronicar persan din secolul X. Cuvîntul *tatar*, după unii filologi turci, ar deriva din *tat+ar*, însemnînd „om străin", ceea ce în concepția româno-bizantină ar corespunde cu „barbar", om care borborosește. „Desti Kipoiak" (p. 33) apare în loc de Deșt-i Kipçak, denumire dată pentru stepele unui vechi popor turc, numit *kipčak*, după unii cumani. Avem în toponimia Moldovei de sud *Tatar—Kipčak* (Kopceak) etc. (cf. *Dicționarul geografic al Basarabiei* de Zamfir Arbore, București, 1904). Înființarea orașului Iași, pe la 1238 (după Gh. Ghibănescu) este discutabilă (p. 39, nota 15). Unele afirmații sau trimiteri nu sînt bine precizate sau fundamentate. Ca erori tipografice: „popa" (p. 116) recte *papa* de la Roma, fără a fi identificat. Într-un titlu rusesc apare — „otroșenie" în loc de *otnoșenie* (p. 120), însemnînd relații; „comitetului (p. 134 ?); Mateo (p. 145), recte *Matheo*; „ca coroane" (p. 152) în loc de *a coroanei*; rușește „ocorniti" (p. 154) — corect ar fi *okormiti* — „a duce undeva, a mîna; a hrăni" etc.

Participarea unui contingent românesc la bătălia de la Cossova (15 iunie 1389), cu turcii lui Murad I (p. 159), precum și participarea unui alt contingent românesc, trimis tot de Mircea cel Bătrîn la bătălia de la Ankara (28 iulie 1402) sînt probleme foarte discutabile. Izvoarele contemporane nu afirmă așa ceva. Sînt inserări ulterioare, tendențioase, spre a mări numărul adversarilor.

Pînă și numele unor hani ai Hoardei de Aur, contemporani cu Ștefan cel Mare, sînt deformate sau chiar greșite. Așa de ex. apare șih (?) Ahmed (p. 160), în loc de Șayh sau Șeyh Ahmed (1481—1502). La pag. 167 apare sed (?) Ahmed, recte ar fi Sayd sau Seyid Ahmed sau Ahmad I (1456—1481) și Sayd Ahmed II (1481—1502), fratele și coregentul celui de mai sus. Ne surprinde că i-a scăpat fie lui Al. Gonța, fie corectorilor, numele lui Murteza *(Murtaza)* khan sau Murteza bey al Hoardei de Aur (1481—1499). Se știe că acesta a participat cu un mare contingent de oaste a Deșt-i Kipciak-ului (= Hoardei de Aur) la asedierea și cucerirea Cetății-Albe *(Akqirman)*, în august 1484 (889 H.), pricinuind multe pagube Moldovei și populației sale (cf. *Cronicile turcești anonime*, ed. Fr. Giese 1922, trad. 1925 și J. Kissling, 1966 și 1967). Apoi — spun cronicile anonime: cu învoirea sultanului Bayezid II (mongolo-tătarii) se întoarseră în ținutul lor cu mult „plean și doium", adică cu o pradă numeroasă din Moldova. I-au scăpat autorului nu numai unele cronici (Anonime turcești, ed. Fr. Giese), ci și lista hanilor Hoardei de Aur publicată de subsemnatul [16]. Dacă regretatului nostru istoric nu-i puteau fi accesi-

---

[12] Mss. turc în Bibl. Nat. Viena Nr. H. Or. 1 001 (apud G. Elugel Cat.) cf. Mihail Guboglu, *Crestomație turcă*..., p. 391—402 + facs.

[13] Cf. art. *Bucak*, în „Islâm Ansiklopedisi" vol. 2. Cilt, Istanbul, 1950, p. 142—147 (Aurel Decei).

[14] Cf. Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*..., Leipzig, 1927, p. 281.

[15] Titlul complet: *„Tevarih-i Tatar ve Dağistan ve Moskov ve Deșt-i Kipçak Ülkelerindir"* (Istoria țărilor hanului tătar, a Dagistanului, a Moscovei și a Deșt-i Kipceakului) cu o prefață de Ca'fer Seyd Ahmed.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bile contribuțiile în limba turcă, în schimb ar fi meritat că fie folosit articolul lui Jean Richard, *La Conversion de Berke et les débuts de l'islamisation de la Hoarde d'Or* (în „Revue des Études Islamiques", XXXV, 1967, p. 173—184).

În altă ordine de idei, amintindu-se de relațiile turco-moldovenești în ajunul domniei lui Ștefan cel Mare, Al Goanța, menționează „tratatul" încheiat la 9 iunie 1456. În realitate, n-a fost un tratat, ci numai un *privilegiu (Biti-*„scrisoare" echivalează un *berat-*brevet), acordat de sultanul Mehmed II negustorilor lui Petru Aron, domnul Moldovei, din Akqirman, în schimbul haraciului de 2 000 de galbeni deja primiți (cf. Fr. Kraelitz, N. Iorga, N. Beldiceanu, M. Guboglu etc). Numitul act fiind întărit numai cu monograma sultanului *(tugra-tura)* nu are caracter bilateral, ci unilateral. În acest caz poate fi un tratat? Credem că nu. De asemenea, tratatul din „1479" (data discutabilă) între Mehmed II și Ștefan cel Mare, citat de Al. Gonța (p. 185 și nota 82 de la p. 191) nu are un adevărat caracter de tratat, fiind și el un act unilateral. De vreme ce sultanul cere dublarea haraciului de la 3 000 la 6 000 de galbeni și mai ales „să fii prieten prietenilor noștri și dușman al dușmanilor noștri" cred că are mai mult un caracter de dictat decît de tratat bilateral. De fapt, pînă la pacea de la Zitvatorok (11 noiembrie 1606), care prefațează tratatul de la Karlowitz (ianuarie 1699), turcii n-au cunoscut tratate bilaterale sau multilaterale. Vechile tratate otomane sînt un fel de privilegii sau capitulații acordate puterilor străine. Este cît se poate de sugestiv titlul unui studiu din 1948 al istoricului ieșan N. Grigoraș, *A existat un tratat între Mehmed II și Ștefan cel Mare?*

Unele scăpări, impreciziuni și chiar mici greșeli se datoresc, desigur, în mare parte, tipografiei și corectorilor neversați în aceste probleme dificile. Regretăm că autorul n-a avut parte să trăiască și singur să-și îmbunătățească manuscrisul, înainte de tipărire, și apoi să-și facă personal corecturile.

Importanța și utilitatea acestei lucrări pentru istoriografia noastră ar impune o nouă versiune, pusă la punct sub diverse aspecte și rapoarte, și tradusă eventual, într-o limbă de mare circulație (franceză sau engleză). Prima versiune română putea avea un rezumat în franceză și engleză, o hartă a hanatului Hoardei de Aur. Într-o eventuală nouă ediție ar trebui să se țină seama de valoroasa operă a istoricului Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV* (București, 1982), avînd știri bogate și despre relațiile Moldovei cu împărăția Hoardei de Aur (cf. *Indice...*, p. 357/I). Același lucru se impune și pentru contribuțiile semnate de Ernest Oberländer și Irina Oberländer-Târnoveanu, care au în vedere relațiile cu Hoarda de Aur și sub raport numismatic [17]. În muzeele noastre se găsesc monede de la hanii Hoardei de Aur, ceea ce atestă anumite relații de ordin comercial-economic. Pe lîngă lărgirea și adîncirea acestui studiu valoros, se impune continuarea cercetării relațiilor românești cu hanatul Ghirayd din Crimeea (1420—1783), și chiar, mai tîrziu, cu unele drîmbe nogaiene-tătărești, rămase în Bugeac pînă la tratatul turco-rus de la București (1812), acesta fiind termenul ultim pînă la care țările române — în special Moldova — au fost legate de trecutul mongolo-tătăresc prin mii de fire istorice.

MIHAIL GUBOGLU

[16] Cf. Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*. Studiu și album, București, 1958, p. 115—116 (Hanatele tătărești din nordul Mării Negre: 1. *Hoarda de Aur...*).

[17] *SCIVA*, 1 32, 1981; *AIIAI*, XXII/2, 1985.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MISCELLANEA GENEALOGICA (II)

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

Materialul genealogic adunat de-a lungul unor ani de cercetări avînd, de obicei, alte obiective, își vădește, uneori, însemnătatea și pentru studii de alt ordin decît acela pur genealogic sau de istorie politico-socială, putînd ajuta la investigarea, într-un cadru mai larg, a vechii culturi românești. Nu e lipsit de interes și importanță a stabili mediul în care s-au format cei ce aveau să contribuie la înălțarea acestei culturi, mediul în care au lucrat și legăturile de rudenie care, aproape întotdeauna, nu au putut rămîne fără influență asupra lucrului lor. Cultura românească a veacurilor XVII—XVIII rămîne un teren foarte larg și fertil pentru cercetări pornite din diverse unghiuri, luîndu-se, însă, în considerație, într-o măsură mai mare ca pînă acum, informațiile și sugestiile care pot rezulta din confruntarea permanentă cu documentele [1].

1. *Enache Buzilă și familia sa*

Familiei Buzilă îi aparțin două personaje care încep să prezinte interes pentru istoria vechii noastre culturi: *Vasile Buzilă*, probabil autorul cronicii paralele în varianta „pre scurt" din 1733 [2] și fiul său, *Enache Buzilă*, cel care, plătind ca să i se facă o cópie „de pre izvodul cel vechi moldovinescu" al *Istoriilor* lui Herodot, a înlesnit păstrarea acestei vechi traduceri, fiind, în stadiul de azi al cunoștințelor, *cel dintîi intelectual român care a dorit să aibă un exemplar din traducerea operei lui Herodot*. Însemnarea din 2 iulie 1746 — preluată și de manuscrisul (cópie din 1816) care a ajuns pînă la noi — îi dă titlul de logofăt [3]. Despre familia Buzilă, a adunat cîteva date și editorul traducerii *Istoriilor*, Liviu Onu [4], dar fără să închege o mică istorie și o genealogie a ei; din aceste date, se vede, totuși, că avem de-a face cu un neam de boieri aflat, în secolul XIX, în zona Botoșanilor, adică în aceleași locuri unde viețuiseră și Vasile Pogor și Stavarache Tăutu (alți posesori, ulteriori, ai traducerii lui Herodot, *probabil înrudiți între ei*) și unde se afla și mănăstirea Coșula (ultimul depozit al manuscrisului, unde l-a și găsit N. Iorga, în 1908). În acest „context" botoșănean, nu era inutil de precizat că Enache (Ianache) Buzilă avusese, și el, proprietăți în același ținut, la Socrujeni. Dintr-o veche spiță genealogică, publicată de Gh. Ghibănescu *încă din 1916* [5] — ca și din celebra Condică a lui Constantin vodă Mavrocordat, citată doar pentru „particularități grafice și lingvistice" [6] — Liviu Onu ar fi putut afla că Enache Buzilă era chiar fiul acelui *jitnicer Vasile Buzilă*, pe care d-sa îl cunoaște ca fiind menționat de o va-

---

[1] Cf., în acest sens, comunicarea pe care am prezentat-o la Zilele Institutului, *Cărturari români în veacurile XVII—XVIII. Un plan de lucru* (Iași, 9 mai 1986).

[2] Ștefan S. Gorovei, *Un cronicar necunoscut?*, în „Cronica", Iași, an. XXI, nr. 10 (1049) din 7. III. 1986, p. 6.

[3] Herodot, *Istorii*, ed. Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, București, 1984 — Liviu Onu, *Prefață*, p. XIII.

[4] Liviu Onu, *Cea mai veche traducere românească a* Istoriilor *lui Herodot și problemele pe care le ridică. Studiu filologic*, în volumul citat în nota precedentă, p. 626, n. 22.

[5] În revista „Teodor Codrescu", an. I, nr. 9, 1. VI. 1916, p. 143.

[6] Liviu Onu, *op. cit.*, p. 627: „excepționala și monumentala colecție de documente *Condica Mavrocordaților*". Fără comentariu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riantă a cronicii lui Neculce şi răposat în octombrie 1746 [7]; drepturile în Socrujeni — proprietate deasemeni menţionată în Condica lui Constantin Mavrocordat [8] — îi veneau de la mama acestuia, o anume *Alexandra* [9] şi Enache însuşi a primit în dar, la 1758, de la o rudă mai îndepărtată, părţi în acelaşi sat, ca şi în alte cinci sate [10]. Documentul respectiv îl numeşte „ot vistierie", ca şi acela din 1756, privitor la împărţirea moşiei Socrujeni [11]. Toader (Toderaşcu, Teodor) Buzilă (n. 1796) şi Gheorghe Buzilă (n. 1798) — unioniştii botoşăneni semnalaţi de Liviu Onu — sînt urmaşii lui Enache.

Un lot de acte, din fostul depozit al Bibliotecii Academiei Române, îngăduie însă reconstituirea mai detaliată a istoriei şi genealogiei acestei familii pentru aproape 175 de ani, în legătură cu stăpînirea lor la Rediuri (ţinutul Hîrlău, ulterior *Botoşani*) [12].

La 25 mai 1675, *popa Toader* şi fratele său *Simion diaconul* primeau o parte din Rediuri, pe Jijia, de la marele vistier Toderaşco Iordache Cantacuzino, dînd în schimb pămîntul lor de la Glăvăneşti [13]. Pentru diaconul Simion, s-a propus identificarea cu *Simion dascălul*, „colaboratorul" postum al lui Grigore Ureche [14], dar această identificare nu se poate susţine. Conform unui document din 24 martie 1705, popa Toader din Glăvăneşti a avut următorii copii: *Gligorie diacul de cămară* (întîlnit şi ca pisar de documente), Vasile Ion, Măria şi Tănase [15]. Cel dintîi este tatăl jitnicerului Vasile Buzilă şi bunicul lui Enache Buzilă. Numit, la 1705, „Gligorie, diiacul de la dumnealui Ilie Catacozino vel vist(ier)" [16], acest personaj a lăsat un foarte interesant izvod [17], cu date genealogice privind familia sa; se vede, din acest izvod, că s-a născut la anul 7165 (1656/1657), s-a căsătorit la 20 ianuarie 1680 şi a avut zece copii, din care cinci (Neculai, Toader, Ursul, Tofana şi alt Neculai) erau deja morţi la data întocmirii izvodului; pînă la alcătuirea diatei (15 martie 1717), îi mai moare unul (Răducanu), rămînîndu-i patru: *Vasilache* (n. 14 august 1689); *Paraschiva* (n. 8 iulie 1692); *Cîrstea* (n. 7 august 1695) şi *Maria* (n. 14 august 1704) [18]. În diată, diacul Gligorie dă şi numele soţiei sale: Alexandra, fata lui Efrosi din Buneani [19], informaţie care corespunde cu cele din spiţele publicate de Gh. Ghibănescu [20].

Gligorie diacul de cămară a murit *după 30 iunie 1719* [21] şi *înainte de 8 august 1722* [22], cînd, la o judecată pentru Rediuri, vine fiul său, *Vasile* [logofăt] *de vistierie*, menţionat ca atare şi la 1723 şi 1725 [23]. La 3 iunie 1735, Constantin vodă Mavrocordat, întărind lui *Vasile biv cămăraş de izvoade* părţile din Rediuri, arată că era fiul lui *Gligorie, diacul de*

---

[7] *Ibidem*, p. 626, nr. 22; după T. Bălan, *Documente bucovinene*, V, Cernăuţi, 1939.

[8] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 308.

[9] *Documente din Basarabia*, adunate de P. S. Visarion Puiu, Const. Tomescu, Ştefan Berechet şi Ştefan Ciobanu, Chişinău, 1928, p. 106—108.

[10] Academia Română, *Creşterea colecţiunilor*, aprilie — septembrie 1911, p. 138; azi, Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, CXXXV/128.

[11] *Documente din Basarabia*, cit., p. 106.

[12] Academia Română, *Creşterea colecţiunilor*, XLIV—XLVII, 1933—1936, p. 26—54; documentele — sub cotele CCXIV/27 — 100 şi CCXV/9 — 93 — proveneau de la fostul consilier legislativ Ioan Corjescu (*ibidem*, p. 57), care desigur urmaşul acelui *Constantin Corjescu*, care la *1874* era proprietarul moşiei *Rediul lui Buzilă* (plasa Jijia, judeţul Botoşani), unde a construit o biserică (*Marele dicţionar geografic al României*, V, 1902, p. 226—227)

[13] *Creşterea colecţiunilor*, cit., p. 26—27; cota CCXIV/38.

[14] Andrei Pippidi, recenzie la D. Velciu, *Grigore Ureche*, în *RdI*, 10/32, 1979, p. 1995.

[15] *Creşterea colecţiunilor*, cit., p. 30 — documentul CCXIV/51, pentru părţile din Rediuri.

[16] *Ibidem*, p. 30 — documentul CCXIV/52.

[17] *Ibidem*, p. 27 — documentul CCXIV/42.

[18] *Ibidem*, p. 32 — documentul CCXIV/63; datele de naştere sînt din documentul citat în nota precedentă.

[19] *Ibidem* — lăsa fetelor, Paraschiva şi Maria, toate părţile din Buneani pe Jijia (ţinutul Dorohoi), „ce li să vine lor moşie de pre maică-sa Alexandra, fata lui Efrosi din Buneani".

[20] În revista „Teodor Codrescu", I, 1916, p. 143 şi II, nr. 10, 1. I. 1934, p. 159.

[21] *Creşterea colecţiunilor*, cit., p. 32 — documentul CCXIV/65.

[22] *Ibidem*, p. 32—33 — documentul CCXIV/69; *Vasile Buzilă, diac de vistierie* apare şi la 23 aprilie 1721 (acelaşi depozit, V/3), judecîndu-se pentru un ţigan.

[23] *Ibidem*, p. 33 — documentele CCXIV/70, 71, 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

divan [24]. Formula folosită în acest document pentru a-l desemna pe Vasile cămărașul drept *boier al domnului* arată legăturile care se stabiliseră între Constantin vodă Mavrocordat și cămărașul său, care îi izvodise „pre scurt" cronica paralelă. Cîștigînd încrederea domnului, Vasile Buzilă a fost avansat; nu știu dacă a trecut și prin funcția de *treti logofăt* — șeful ierarhic direct al cămărașilor de izvoade [25] — dar în 1742, cu titlul de *biv vtori logofăt* [26], a fost însărcinat de același Constantin vodă Mavrocordat să conducă lucrările de reparații la cetatea Vozia (Oceakov) [27]; din răstimpul cînd Vasile Buzilă era ca un fel de reprezentant al domnului Moldovei la Oceakov, o bogată corespondență este înregistrată în Condica lui Constantin Mavrocordat [28]. Răsplata pentru ducerea la bun sfîrșit a acestei delicate și primejdioase misiuni a fost ridicarea lui Vasile Buzilă la rangul de *jitnicer*, cu care e menționat în 1743 [29] și în 1744 [30]; ca *fost mare jitnicer*, e amintit în 1746, cînd a și murit [31]. Se pare că a avut relații cu Ion Neculce, căruia i-a împrumutat bani [32]. A avut loc de case în Iași, pe la ulița Măjilor [33], în vreme ce fratele său Cîrstea Buzilă a moștenit casele din același oraș, în ulița Feredeielor [34], la care a adăugat altele, în ulița sîrbească (strada Lăpușneanu de azi), vîndute la 4 septembrie 1761 de urmașii săi: *Constantin*, *Catrina* și *Safta* [35]; Catrina a fost căsătorită cu Ioniță Dicul Roșca [36] iar Safta (probabil) cu Mîrza băcalul [37]. Dacă descendența lui Cîrstea Buzilă (mort între 1755 și 1761) s-a încheiat, pare-se, cu acești copii — la care se mai adaugă două fiice: *Ruxanda*, căsătorită cu Neculai Dimisie [38] și o alta, căsătorită cu Vasile Stihi [39] — în schimb, cea a jitnicerului Vasile Buzilă a continuat prin fiul său Enache, singurul născut (sau supraviețuitor) din căsătoria cu o *Maria* [40].

Enache Buzilă, născut pe la 1720, și-a început cariera încă în timpul vieții tatălui său; pe cînd acesta era la Oceakov, *Enache sîn Vasile Buzilă* a fost rînduit — pentru ținutul Suceava — între „boierii zlotași" trimiși să adune „cifertul dintîi", în august 1742 [41]. Logofăt de vistierie (și el!) cîțiva ani — cunosc mențiuni pentru 1746, 1756, 1758 — Enache Buzilă va urca pînă la rangul de *stolnic*; ca *biv vel stolnic*, scrie diata Catrinei Cuza, la 2 aprilie 1761 [42]; ca *stolnic*, e atestat de *sama* vistieriei Moldovei din 1764 [43]. A murit înainte de 14 aprilie 1777, cînd e menționată soția sa, *stolniceasa Despa Buzilă* [44]. S-ar părea că

[24] *Ibidem* — documentul CCXIV/75.

[25] Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939, p. 268.

[26] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 280 (cp. cu p. 290); v. și *infra*, n. 28.

[27] Cf. Adriadna Camariano-Cioran, *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 139, n. 203.

[28] N. Iorga, *op. cit.*, p. 250, 280, 281, 284, 285—286, 296—297, 298, 299, 300, 302, 303, 306, 333, 354, 359, 361, 362, 365, 366, 368, 377, 389, 390, 391.

[29] *Creșterea colecțiunilor*, cit., p. 33 — documentul CCXIV/76

[30] *Documente din Basarabia*, cit., p. 106.

[31] T. Bălan, *Documente bucovinene*, V, p. 10—18.

[32] *BCIR*, IV, p. 81.

[33] *TC*, V, 1935—1936, p. 22.

[34] Diata tatălui său — *supra*, n. 18; v. și *IN*, I, p. 32; la 1755, avea casă pe ulița Sîrbească.

[35] *IN*, III, 1923, p. 86—87.

[36] I. Nădejde, *V. G. Morțun. Biografia lui, genealogia și albumul familiei Morțun*, Bucuresti, 1924, p. 62.

[37] *IN*, III, p. 88. [38] *TC*, I, p. 143.

[39] Arh. St. București, *Documente istorice*, CCXIV/21.

[40] *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente 1393—1849*, București 1983, p. 298, nr. 906 — document din 6 septembrie 1754, pentru satul Bălteni, ținutul Iași.

[41] Condica lui Constantin Mavrocordat, f. 844 v. (informație comunicată de Corneliu Istrati, care a pregătit pentru tipar acest adevărat monument al veacului XVIII; îi exprim și aici mulțumirile mele).

[42] *BCIR*, VIII, 1929, p. 61, fig. Aici, fig. 1—2.

[43] *IN*, IX, p. 48; trăia și mama sa — p. 49: „jicniceroaia lui Buzilă". La fel fusese și în 1763 (*IN*, V, 1925, p. 72 și 74).

[44] *Creșterea colecțiunilor*, cit., p. 35 — documentul CCXIV/94; v. și CCXIV/95 (1777 mai 13), CCXV/1 (1778 martie 10), CCXV/3 (1780 iulie 15); *Creșterea colecțiunilor*, XXIII, octombrie — decembrie 1913, p. 187 — documentul CLVI/32, din februarie 1779 (semnalat de Nistor Ciocan; îi mulțumesc și aici).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decesul său a survenit în intervalul 1772—1774, întrucît în recensămintele efectuate atunci de autoritățile ruseşti de ocupație, la Şendreni apare ca proprietar stolnicul Enache Buzilă [45] iar la Rediuri — stolniceasa „Buzne" [46] (evidentă greşeală de lectură pentru *Buzilă*, explicabilă în grafia chirilică); în alt loc, e arătat ca stăpîn la Rediuri stolnicul „Buzne" [47].

Din datele înfățişate pînă aici, se observă că avem de-a face cu o familie în care *scrisul* e, din tată în fiu, o adevărată *profesiune*, astfel încît în ei putem vedea *virtuali copişti de manuscrise*: Grigorie — *diac de divan* (de *cămară*); Vasile — *logofăt de vistierie*, apoi *cămăraş de izvoade* (logofăt de taină); Enache — *logofăt de vistierie*; fiul acestuia din urmă, *Vasile Buzilă*, e menționat şi el (1780, 1783, 1787) tot ca *logofăt „ot vistierie"* [48].

Cunoaşterea acestor detalii, depăşind simplul interes genealogic, ar fi îngăduit formularea a încă două ipoteze privind modul în care Enache Buzilă a ajuns în situația de a-şi aduce în bibliotecă o cópie după *Istoriile* lui Herodot; vechea traducere putea exista între cărțile familiei Cantacuzino — şi acești boieri greci ar fi putut dori *ei* o tălmăcire a operei lui Herodot în limba noii lor patrii — sau, dacă totuşi rămînem la presupunerea că manuscrisul prim s-a aflat în biblioteca Mavrocordaților, obținerea unei cópii i-a putut fi înlesnită lui Enache de însuşi tatăl său, Vasile Buzilă jitnicerul, care mai trăia în vara anului 1746.

Cît priveşte circulația ulterioară a manuscrisului, trebuie avută în vedere posibilitatea unei înrudiri între Enache Buzilă, Vasile Pogor şi Stavarache Tăutu; ipoteza aceasta e sugerată de un document din 25 iunie 1744, un „aşezămînt" pentru stăpînirea satului Socrujeni de către mai mulți boieri, între care Vasile *Buzilă*, Savin *Tăutu* şi Constantin Timuş medelnicer [49]; o Safta *Timuş* a fost căsătorită cu Andrei *Pogor* [50], fără să pot preciza, însă, înrudirea dintre acesta din urmă şi Vasile Pogor.

Cel de-al doilea Vasile Buzilă, „ot vistierie", a avut un fiu, *Petrache Buzilă*, ajuns şi el jitnicer (1796, 1805, 1808, 1810), mort între 5 octombrie 1810 [51] şi 14 aprilie 1813 [52]; stăpîn de case în Iaşi, în Muntenimea de Mijloc (str. Muzelor, apoi N. Bălcescu) [53], s-a căsătorit cu fata lui Pascal vtori paharnic [54], avînd mai mulți copii: trei băieți — *Teodor*, *Gheorghe* şi *Vasile Buzilă* [55] (primii doi fiind unioniştii botoşăneni deja amintiți) — şi trei fete, din care una, *Elena*, s-a călugărit sub numele de *Epraxia* [56], *Anca* (m. 14.IV.1813 la Iaşi, „în casa tătîne-său") a fost soția lui Ioan Mătieş [57] iar *Nastasica* — a lui Iordache Gane [58]. În aceste condiții, e cel puțin ciudat faptul că nici *Vidomostia* boierilor moldoveni din 1829, nici paharnicul Sion în *Arhondologia* sa nu menționează nici un membru al familiei Buzilă, cel din urmă mulțumindu-se cu numai... cinci cuvinte: „Moldovan vechi, neam de boieri" [59]!

---

[45] *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 şi 1774*, I, Chişinău, 1975, p. 173.

[46] *Ibidem*, p. 64

[47] *Ibidem*, II, p. 247.

[48] *Creşterea colecțiunilor*, XLIV—XLVII, p. 36 — documentele CCXV/3 şi CCXV/5; p. 37 — documentul CCXV/11.

[49] *Documente din Basarabia*, cit., p. 106; „Savin" Tăutu pare a fi o greşeală, în loc de „Simion".

[50] Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, DCXX/168.

[51] *Creşterea colecțiunilor*, *cit.*, p. 41 — documentul CCXV/58.

[52] Martin Bodingher, *Catalogul cărților rare şi prețioase*, III, Iaşi, 1976, p. 195

[53] *IN*, III, 1923, p. 70—72; IV, 1924, p. 130—131.

[54] *IN*, III, p. 71.

[55] *Creşterea colecțiunilor*, cit., p. 45 — documentul CCXV/48. Căminar la 1847 (*bidem*, p. 54, documentul CCXV/25), Vasile Buzilă pare să se fi căsătorit cu Profira Ghelleme (născută Botez) — Arh. St. Iaşi, Tr. 1346, op. 1528, nr. 49 şi Tr. 1596, op. 1826, nr 63.

[56] Martin Bodingher, *op. cit.*

[57] *Ibidem*. O scrisoare către *Ioniță Mătieş pitar*, la 1816 — N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, Bucureşti, 1902, p. 524—525.

[58] *Creşterea colecțiunilor*, XXVIII—XXX, 1916—1919, p. 108 — documentul CLXXX/268; semnalat de colegul Nistor Ciocan.

[59] Ed. 1973 p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceilalţi Buzileşti, semnalaţi de Liviu Onu — la care se mai pot adăuga fraţii *Simion* şi *Tofan Buzilă* (1784), fiii unui *Ştefan Buzilă* (1765), răzăş de Petreşti [60] — par să nu fi aparţinut acestei familii.

2. *Enache (Ioasaf) Luca şi familia sa*

Cărturar al veacului XVIII, neînregistrat de *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (Bucureşti, 1979), Ioasaf Luca şi-a consacrat activitatea „răspîndirii literaturii istorice şi cronicii lui Neculce" în mod special, al cărei text l-a copiat de cel puţin şase ori: „Unul dintre copiştii cei mai harnici ai operei lui Neculce este nepotul său, Ioasaf (după numele călugăresc) Luca, fiu al vistierului Ştefan Luca care era căsătorit cu Maria, sora cronicarului şi cu care acesta a fost totdeauna în cele mai bune raporturi. Ioasaf ajunge pînă la treapta de ieromonah (după cum reiese dintr-o însemnare a sa din 1775), *dar alte date biografice despre el nu se cunosc*" — menţionează editorii *manuscrisului Mihail* (din 1781) [61].

Întîmplarea mi-a scos înainte cîteva documente care luminează mai mult viaţa şi activitatea acestui cărturar. O hotarnică din 1794 a satului Cristeşti (ţinutul Lăpuşna) arată că părţile stăpînite acolo de *ieromonahul Ioasaf Luca* au trecut nepoatei sale de soră, *Maria*, soţia lui Toma Hristodor, de la care au trecut la fiica acestora, *Nastasia*, soţia lui Anastasi Panul Lipţicanul [62]; în hotarnică, se citează — după obicei — şi unele documente mai vechi, între care unul din 11 septembrie 1726, prin care Mihai vodă Racoviţă întărea lui Ştefan Luca biv vel vistier părţile din Cristeşti, urmînd un altul, din *noiembrie 1748*, de împărţală a moştenirii între fraţii Toma Luca medelnicer şi *„Enachi Luca (adică Ioasaf Luca ieromonah de sus numit)"*.

Această menţiune a documentului din 1748 constituie, de fapt, cheia pentru stabilirea identităţii personajului, regăsit, apoi, şi în alte acte cu numele său de mirean; astfel, la 28 noiembrie 1743, e menţionat — în judecata pentru Colunești, tot în ţinutul Lăpuşna — sub forma „Ianachi, ficiorul Lucăi vist(iernic)" [63]. În legătură cu stăpînirea unor părţi din aceleaşi sate, Cristeşti şi Colunești, *Ianache Luca* mai este menţionat într-un document datat doar cu vălcatul — 7265 (1 septembrie 1756 — 31 august 1757) [64]. Ca vînzător la Colunești este amintit şi într-un izvod din mai 1765 [65], dar se pare că între timp se călugărise: *Iosaf monahul, răzeş ot Colunești*, apare ca martor într-un act din 5 august 1757 [66]. Este destul de ciudat că Enache Luca nu figurează în actul prin care fraţii săi — Mihalache, Toma şi Ilinca — şi-au împărţit, în decembrie 1728 [67], averea rămasă de la mama lor. Aceasta din urmă, Maria (soţia vistiernicului Ştefan Luca), era sora cronicarului numai după mamă, fiind născută din căsătoria Catrinei Cantacuzino („Muta") cu Enache grămăticul, cel despre care cealaltă fată, Sanda Done (strămoaşa Văcăreştilor [68]), va scrie aceste cuvinte: „fiind tatăl mieu spudeos, precum îl ştiu toţi" [69]. Ieromonahul primise, deci, la botez, prenumele bunicului său matern, celorlalţi doi fraţi atribuindu-li-se prenume din neamul Cantacuzinilor (Mihail şi

---

[60] T. Codrescu, *Uricariul* XVII, p. 76—93.

[61] Paul Mihail şi Zamfira Mihail, în studiul introductiv la *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca*, Bucureşti, 1980, p. X (subl. mea).

[62] L. T. Boga, *Documente din Basarabia*, II, Chişinău, 1938, p. 153 şi urm. Anastasia a murit, se pare, la 1820, fiind îngropată la Episcopia de Huşi (N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 254). Pentru fraţii *Anastasie* şi *Constantin Panu*, neguţători lipţcani din Iaşi, v. *Creşterea colecţiunilor*, XXVII, iulie — decembrie 1915, p. 169 (documentul CLXXVI/27, din ianuarie 1786) şi p. 171 (documentul CLXXVI/24, din 4 decembrie 1795).

[63] Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Lăpuşnei*, Bucureşti, 1937, p. 187

[64] Idem, *O moşie kogălniceneasca: Colunestii din ţinutul Lăpuşnei*, în *AR*, VIII, 1942, p. 34; v. şi p. 8—9.

[65] *Ibidem*, p. 43—44.

[66] *Ibidem*, p. 34.

[67] *BCIR*, IV, 1925, p. 63—64.

[68] Cf. N. Iorga, *Originea moldoveană a lui Ienăchiţă Văcărescu*, în *ARMSI*, s. III, t. X, 1929.

[69] I. Tanoviceanu, *Contribuţii la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, în *ARMSI*, s II, t. XXVII, 1905, p. 242 (16); *BCIR*, cit., p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toma). *Enachi Luca* e menționat, sub această formă, în pomelnicul bisericii de la Prigoreni [70], în schimb lipsește din pomelnicele Doljeștilor, unde se află multe din rudele sale [71].

În linie paternă, cel mai îndepărtat strămoș este *popa Istrate*, beneficiarul unei întăriri domnești, la 30 ianuarie 1634, pentru satele Vărzărești pe Bîc și Vărzărești pe Nîrnova, moștenite de soția sa, *Călina*, de la Hrăbor postelnicul [72]; fiul lor *Luca* — pîrcălab de Lăpușna în 1655 [73] sau de Chișinău (1669) [74] — căsătorit cu *Gherghina*, fiica lui Dumitru Cărăbăț, și el pîrcălab de Lăpușna [75], a fost ctitorul bisericii Sf. Nicolae cel Sărac din Iași (în Muntenimea de mijloc) [76]. Generația următoare este reprezentată de copiii lui Luca pîrcălabul: *Gavril Luca*, *Negruța* și *Irina* [77]; cel dintîi e cunoscut cu titlul de *căpitan* [78]; din căsătoria cu *Safta Gorie Leoa* (familie din care va descinde și Paul Gore, istoric și genealogist) au rezultat patru copii — doi băieți și două fete [79]. Descendența lor este deosebit de interesantă: una din fete, *Tofana*, căsătorită cu comisul Gligoraș Arbure, este strămoașa lui Mihail Kogălniceanu [80] iar unul din fii, sulgerul *Adam Luca*, este strămoșul lui Alexandru Ioan Cuza [81]. Ceilalți copii au fost *Angheluța* (soția medelnicerului Ioniță Iamandi) și *Ștefan Luca* vistiernicul (fratele mai mare). Amîndoi frații par să fi murit la vîrste destul de înaintate: Adam Luca mai trăia în mai 1743 [82] iar Ștefan Luca, încă în viață în iulie 1742 [83], era mort în noiembrie 1743, cînd între stăpînii de la Colunești apare fiul său Enache [84].

Descendența acestor doi frați e destul de bogată, dar dificil de urmărit: fiii lui Adam Luca au luat, de la o vreme, prenumele tatălui lor drept patronim! Conform pomelnicelor de la Doljești, Adam Luca a avut patru băieți care mai trăiau în 1763: *Vasile*, *Constantin*, *Gavril* și *Grigoraș* [85]; în 1749, Vasile și Constantin, postelnici, se numeau *Luca*, iar Grigoraș (și el postelnic) se numea *Adam* [86]! Ulterior, toți s-au numit Adam: așa apar în catastiful de dăjdii de pe la 1760 [87] și în sămile vistieriei din 1763 și 1764 [88]. Un frate mort mai tînăr a fost, probabil, jitnicerul *Ioniță Adam*, a cărui văduvă e menționată la c. 1760 și la 1764 [89].

Pune probleme și descendența lui Ștefan Luca. Singura fiică a acestuia, *Ilinca*, a fost căsătorită cu logofătul Hurmuzaki Crîstea [90] (m. 21.XI.1738 [91]); ei sînt tulpina marii familii

---

[70] N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 62.

[71] Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iași, manuscrise, III-57, III-58, V-23 și V-33 (voi reveni cu un studiu special despre aceste manuscrise și despre pomelnice în general); mențiunile din Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, p. CXII și XVII, p. LIX, despre un *Enache Luca*, rezultă din interpretarea greșită a datelor din aceste pomelnice, unde e menționat, de fapt, *Enache grămăticul!*

[72] Aurel V. Sava, *Documente...*, cit., p. 44—46. [73] *Ibidem*, p. 74—76.

[74] T. Codrescu, *Uricariul*, XXIV, p. 424; v. și *IN*, V, 1925, p. 122.

[75] Aurel V. Sava, *op. cit.* p. 91—92; *Uricariul*, cit.; Ștefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, în *CI*, s.n., XII—XIII, 1981—1982, p. 310.

[76] *IN*, V, 1925, p. 122; v. și studiul lui C. Turcu, *O biserică din Iași dispărută: Sf. Nicolae cel sărac din Muntenime*, în *MMS*, 1—2/XLII, 1966, p. 98—99.

[77] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVII, p. 67.

[78] Cf. *CDM*, IV, nr. 339 și 341; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, VII, p. 2, 201, 230.

[79] Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 93; *AR*, VIII, p. 8; documente în *Surete și izvoade*, VII; Sever Zotta, în „Arhiva genealogică", I, 1912, p. 132.

[80] *AR*, cit.

[81] Ștefan S. Gorovei, *Strămoșii cunoscuți ai principelui Al. I. Cuza*, în vol. *Cuza vodă — in memoriam*, Iași, 1973, p. 27 (ulterior, această tablă de strămoși a fost considerabil îmbogățită și completată).

[82] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 412.

[83] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, p. 95—96.

[84] Cf. *supra*, n. 63

[85] BCU, Iași, ms. III-58, f. 11 r.; în ms. V-23 (din 1759) — în aceeași ordine, cu rangurile: Constantin *stolnic*, Gavril și Gligoraș *cluceri* (toți cu *vel!*).

[86] Tudor Mateescu și Marcel D. Ciucă, *Arzuri ale Moldovei către Poartă în secolul al XVIII-lea*, în *CI*, s.n., III, 1972, p. 347, 349, 350, 352.

[87] N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 97 și 109.

[88] *IN*, V, 1925, p. 72—73; IX, p. 48.

[89] N. Iorga, *op. cit.*, p. 98; *IN*, IX, p. 49.

[90] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 261; *Creșterea colecțiunilor*, XVII, ianuarie — martie 1911, p. 38 — document din 18 martie 1742.

[91] T. Balan, *Documente bucovinene*, IV, Cernăuți, 1938, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hurmuzaki [92]. Dintre băieți, unul a fost *Enache Luca*, devenit ieromonahul Ioasaf ; ceilalți doi, *Mihalache* și *Toma*, au urcat treptele ierarhiei boierești. Mihalache Luca a fost căsătorit cu Ecaterina, fiica vornicului Ioan Sturza [93], lăsînd, pare-se, un fiu, *Ștefan* (menționat în pomelnicele Doljeștilor) ; stolnicul Toma Luca — purtătorul de grijă al casei surorii sale, rămasă de tînără văduvă cu mulți copii — ar fi tatăl unui *Mihalache Luca*, ai cărui fii sînt personaje cunoscute în prima jumătate a veacului trecut, vornicul *Ioan Luca* și spătarul *Toma Luca* [94] : Ioan Luca, născut pe la 1783, a murit la 6 iulie 1847 [95] iar Toma Luca a murit la 1 ianuarie 1831 [96].

Enache (Ioasaf) Luca a fost atașat de copiii surorii sale, în special de singura fiică a acesteia, Maria, căreia i-a dăruit, în 1766 și 1774 [97], ceea ce pare să fi fost singurele sale proprietăți, moștenite de la înaintași : părțile din Colunești și Cristești. Pentru doi dintre nepoții săi de soră — *Alexandru* și *Matei Hurmuzaki* — Ioasaf a rescris cronica lui Neculce (manuscrisele românești 53 și, respectiv, 252 de la Biblioteca Academiei Române). Un alt nepot a fost probabil botezat de el, întrucît i-a purtat numele : *Enache Hurmuzaki*, om cu existență dramatică (furat de țigani la 15 ani, s-a întors între ai săi după o pribegie de 43 de ani) [98].

De la Ioasaf Luca se cunosc, azi, șase manuscrise de cronici (cinci la Biblioteca Academiei și unul în posesia lui Paul Mihail), precum și — după identificarea lui Gabriel Strempel — un exemplar din *Floarea darurilor* (tot la Biblioteca Academiei) ; dintre acestea, sînt datate numai patru manuscrise de cronici : două din 1766, unul din 1775 [99] și unul (manuscrisul Mihail) din 1781 — acesta fiind și ultimul an din care îmi este cunoscută o știre documentară despre Ioasaf Luca, aflat atunci în judecată cu Ecaterina Razu [100].

La cele ce se știu despre activitatea sa, se mai pot adăuga unele amănunte destul de semnificative ; astfel, Ioasaf Luca nu s-a ocupat numai cu copierea de manuscrise, ci a tradus și documente slave [101] și a alcătuit opise de acte vechi [102]. Există, probabil, și alte manuscrise asupra cărora a trudit ori care îi pot fi atribuite și, desigur, documentele mai pot furniza știri despre viața sa. *Un adevărat cărturar al veacului XVIII rămîne de descoperit* [103].

---

[92] *Ibidem*, VI, p. 236—237 ; Sever Zotta, *Eudoxiu Hurmuzaki*, în „Arhiva genealogică", I, 1912, p. 149—150.

[93] BCU, Iași, ms. V-23, f. 89 ; N. Iorga, *op. cit.*, XXII, p. 120 ; *IN*, IX, p. 49.

[94] Spita din *AR*, VIII, p. 8 ; după C. Sion (ed. 1973, p. 149), acești doi frați ar fi greci, fii ai „dascălului" Luca, pravilist. Mama lor era Ecaterina Gavril Miclescu și mai aveau o soră, Ecaterina, căsătorită cu Mihalache Negri (Mihail I. Kogălniceanu, *Știri noi despre viața și activitatea lui Ludovic Steege*, în AR, IX/2, 1944, p. 222).

[95] Mihail I. Kogălniceanu, *op. cit.*, *TC*, III, p. 178.

[96] Martin Bodingher, *op. cit.*, p. 332. Documente despre acești doi frați, din depozitul Academiei Române (acum la Arh. St. București, *Documente istorice*), în *Creșterea colecțiunilor*, XXXI—XLIII, 1920—1932, p. 209—281 ș.a.

[97] L. T. Boga, *op. cit.*, p. 154 ; Aurel V. Sava, *O moșie kogălniceneasca*, cit., p. 25 (originalul — la Arh. St. București, *Documente istorice*, CXIV/45), fig. 3.

[98] Sever Zotta, în „Arhiva genealogică", II, 1913, p. 80—82.

[99] G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, I, București, 1959, p. 139—140.

[100] L. T. Boga, *op. cit.*, p. 154 ; hatmanul *Vasile Razu* cumpărase și la Colunești *(Creșterea colecțiunilor*, XVII, ianuarie — martie 1911, p. 38) ; în pomelnicul de la Prigoreni, figurează și *Maria Răzoaia* cu fiii ei (N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 62). Este, deci, de presupus o înrudire.

[101] Publicate de I. Caproșu în *AȘUI*, XXX, 1984, *istorie*, p. 51—58 (din păcate, sînt *copii* după aceste traduceri, care nu au mai reprodus și datele cînd s-au efectuat).

[102] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 1, p. 218.

[103] V. și articolul *Un cărturar de descoperit : Enache (Ioasaf) Luca*, în „Cronica" ..

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://bibliotheca-digitala.ro / http://axenopol.academiaromana-is.ro

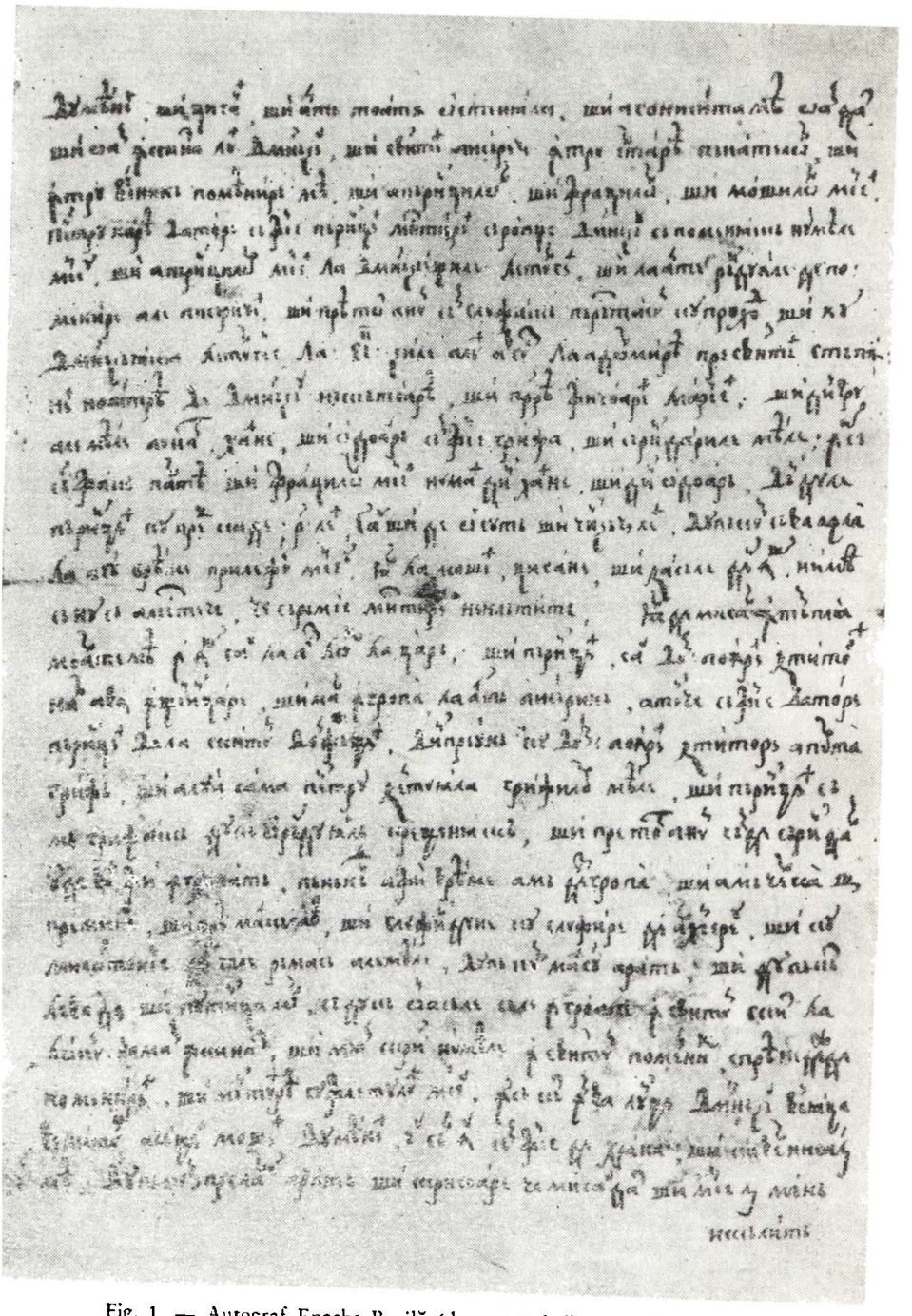

Fig. 1. — Autograf Enache Buzilă (documentul din 2 aprilie 1761).

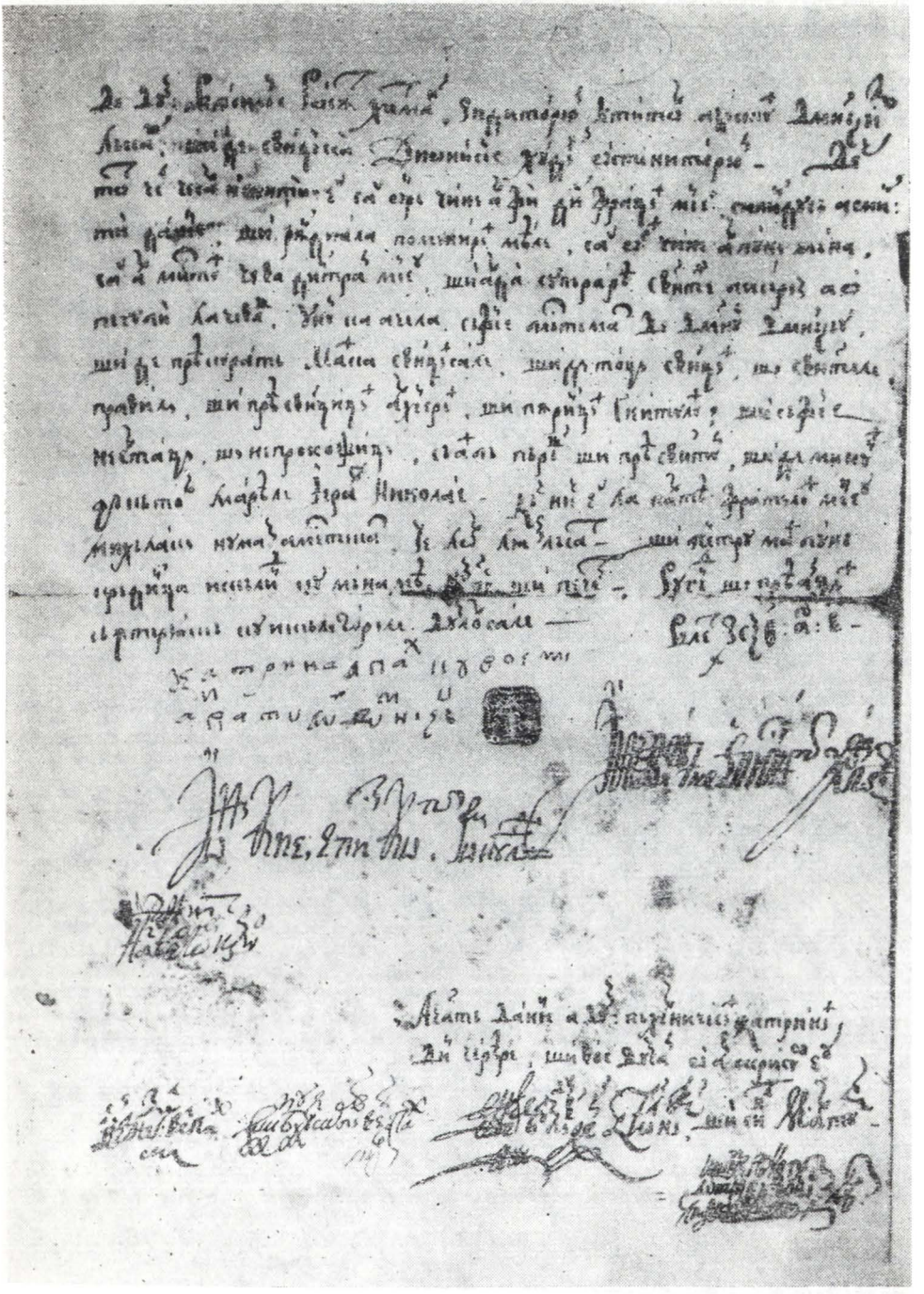

Fig. 2. — Finalul aceluiași document, cu semnătura lui Enache Buzilă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

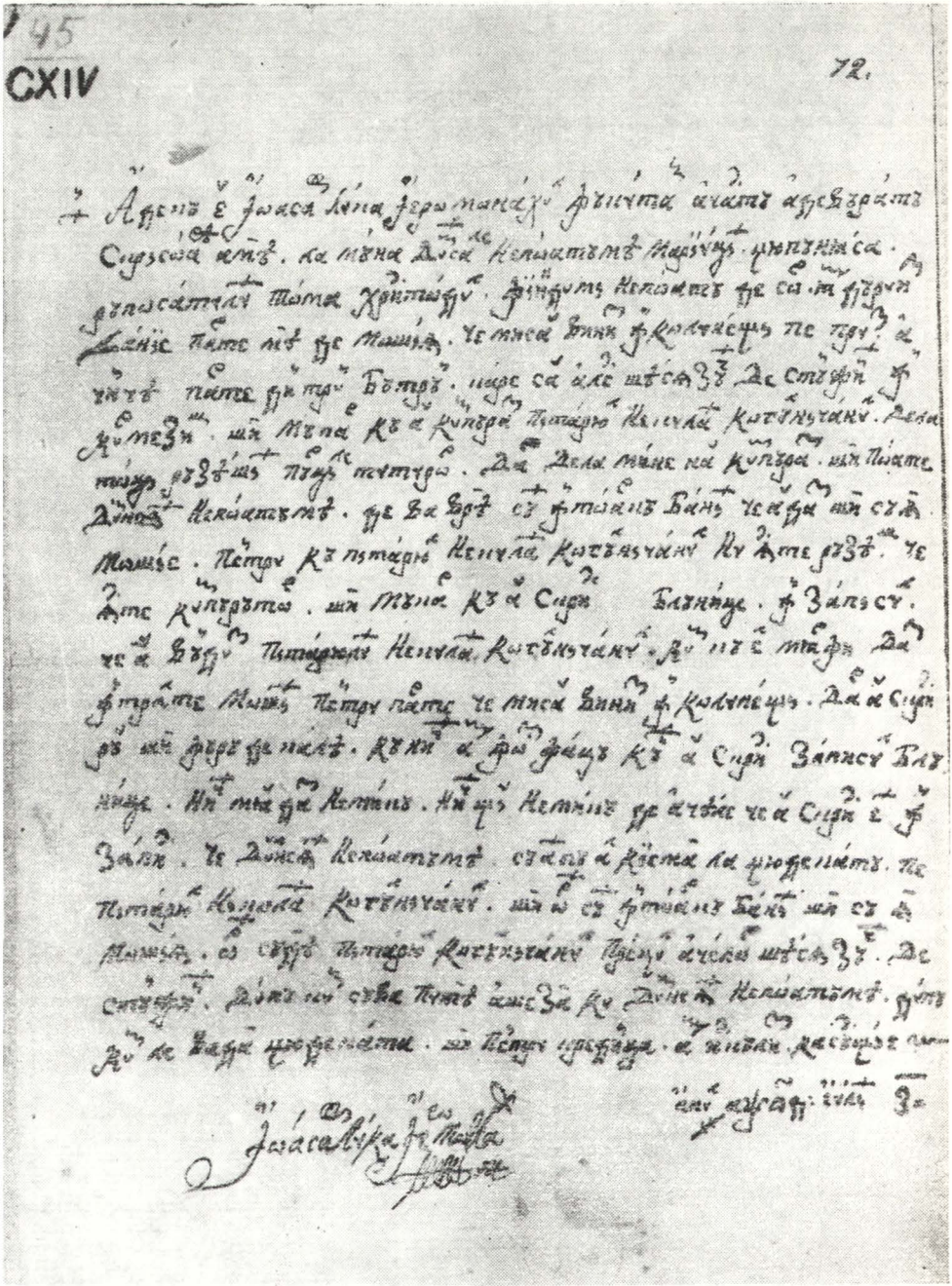

Fig. 3. — Autograf Ioasaf Luca (documentul din 7 iulie 1774).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI IAȘI

Lucrare de indiscutabilă utilitate, model metodologic pentru repertoriile viitoare ale altor județe, repertoriul alcătuit de Vasile Chirica și Marcel Tanasachi *, apărut la Iași — vol. I (1984), vol. II (1985) — este un instrument de lucru care reflectă nivelul încă deficitar al istoriografiei noastre în domeniul cercetărilor auxiliare. Este lăudabil efortul autorilor de a sistematiza un material informativ impresionant, îmbogățit cu propriile descoperiri din peste 850 de obiective. Am fi dorit însă o mai atentă fișare și prezentare a datelor, valoarea unui instrument de lucru constînd tocmai în precizia și completitudinea lui. Desigur, într-o etapă în care lipsesc repertoriile toponimice, colecțiile sau măcar cataloagele complete ale documentelor ca și dicționarele istorice ale localităților, nu putem reproșa nici celor mai scrupuloși cercetători erorile care se perpetuează *inevitabil* în asemenea lucrări. Asupra altor confuzii și erori, care puteau fi evitate, stăruim în cele ce urmează.

Nu am avut în vedere partea arheologică propriu-zisă, domeniu în care ne declinăm competența, deși o examinare sumară ne-a dezvăluit și aici o greșeală surprinzătoare, ca aceea a transferului întregii informații arheologice de la *Ciubota Roșie*, com. Valea Ursului, jud. Neamț, la *Valea Ursului* din com. Miroslava, unde este chiar cartată (vol. I, p. 239). Am urmărit doar informațiile documentare, care nu sînt inutile într-o lucrare de arheologie. Dimpotrivă, este un *incontestabil merit al autorilor încercarea de a corobora dovezile care argumentează mai bine atîtea fenomene de mare importanță pentru medievistica românească*. Multe dintre aceste informații sînt însă lacunare și, mai ales, inexacte.

Observații generale :

— atestările documentare nu sînt totdeauna cele mai vechi, fiindcă s-a utilizat *Dicționarul geografic al județului Iași* de Al. Obreja, lucrare ea însăși deficitară sub acest aspect și care nu se recomanda prin însuși specificul ei ;

— anul primei atestări este adesea considerat dată a întemeierii satului, eroare asupra căreia nu mai insistăm ;

— schituri și mănăstiri construite în timpul unui voievod sînt socotite ctitorii ale domnului respectiv ;

— confuzii între localități omonime ;

— sate existente și astăzi sînt considerate dispărute ;

— localizări greșite sau imprecise ale unor sate dispărute.

Cercetarea noastră se referă la localități și stațiuni arehologice din com. Dagîța, Grajduri, Horlești, Ipatele, Mădîrjac, Mironeasa, Scînteia, Șcheia, Tansa, Țibana, Țibănești, Voinești, toate din bazinul superior al Bîrladului, în sudul județului Iași. Observațiile sînt numeroase, dar numai confruntarea lor permanentă cu informațiile din *Repertoriu* va evidenția diferențele dintre erorile nepermise și lacunele scuzabile.

---

* Documentația istorică a fost realizată de Rodica Popovici (colaboratoare), pentru perioada medievală, Vasile Chirica, pentru epoca modernă, și Marcel Tanasachi pentru așezările menționate în *Marele Dicționar Geografic al României (MDGR)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XXI. *Dagîţa*

XXI.1. Vechiul sat Bruduresti începe să fie numit *Dagîţa* în sec. XVIII. O menţiune anterioară anului 1803, în iunie 1775 : „Carp ficiorul Sărcului ot Nagăţă" (sic ! greşală de lecţiune sau de tipar) [1]. Pe altă parte a moşiei Bruduresti se va formă satul Tansa [2].

XXI.2.B. Un cătun al satului Bălusesti, numit *Tabăra*, este menţionat în 1846 [3]. Aceasta este „tabăra" consemnată de Gr. Tocilescu. Dar Tabăra şi Bălusestii sînt satele din com. Icusesti, jud. Neamţ.

XXI.6. Pi.scu Rusului este atestat în harta rusă din 1835 : Chiscu Rusului, cătun cu 5—20 locuitori [4].

XXI.7, 9. şi XXI.10.D., F., G., J. Mai multă confuzii. Satul Zece Prăjini este format din fostele cătune de ţigani Ursari şi Lingurari [5] care nu trebuie confundate cu Poienile (greşeală preluată din *Indicator*, 1974). *Crucea Roşie* este numele aceloraşi cătune în 1896 [6], constituite deci înainte de 1921, probabil după 1864.

XXI.10.C., E. Satele Ciurea şi Holm sînt considerate dispărute, dar ele sînt astăzi în com. Poienari, jud. Neamţ.

XXI.5., 10.I. Satul Russeni, considerat dispărut, este actualul Mănăstirea, numit, corect, *Rucşeni* [7].

XXX. *Grajduri*

XXX.1.B. Fragmentele ceramice de la Poiana Schitului, monumentul(?) şi cimitirul sînt vestigii ale fostului schit al Boroseştilor, făcut la mijlocul sec. XVIII de logofătul Manolache Costache [8].

XXX.2. În 1803, sînt menţionaţi 21 cărbunari gospod, fără să se indice satul lor [9], care poate fi Cărbunarii. În 1812, imaşul menzilului Bordea era în poiana dinspre Cărbunari [10].

XXX.3. Atestare a satului Corcodel în 1831 [11], anterioară deci anului 1835.

XXX.7. Localitatea Valea Satului, menţionată în 1831 [12], este un sat de la începutul sec. XIX, înfiinţat pe moşia Ciocîrleşti, pe părţile mănăstirilor Bîrnova şi Golia [13]. Informaţia despre întemeierea satului de (sic !) Ştefan cel Mare este o tradiţie fără suport istoric, consemnată de C. Chiriţă [14].

XXX.9. Bordea nu este un sat nemenţionat în izvoare scrise. Este cunoscută fîntîna Bordii, atestată în 1682 [15] şi 1693 [16] şi numită într-o celebră probă lingvistică din 1685 : „Dzi, grece, cal murgu la fîntîna Bordii" [17]. Lîngă fîntînă, pe drumul mare dintre Scînteia şi Iaşi, apar în a doua jumătate a sec. XVIII un menzil şi o cîrşmă, pe

---

[1] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, V, 1, p. 26.
[2] M. Ciubotaru, *Toponime istorice în bazinul superior al Bîrladului*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 678.
[3] T. Codrescu, *Uricariul*, XV, p. 381.
[4] Biblioteca Academiei, Hărţi, D-XIX/1.
[5] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 2402, din 1917, şi nr. 2268, din 1928.
[6] *Indicator al comunelor urbane şi rurale din Regatul României*, Bucureşti, 1896, p. 331.
[7] *Marele Dicţionar Geografic al României*, IV, 1901, p. 275.
[8] Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 39, plic 2, nr. 51.
[9] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XV, p. 219.
[10] Arh. St. Iaşi, *Ibidem*, nr. 78.
[11] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 265.
[12] *Ibidem*, p. 265.
[13] T. Codrescu, *op. cit.*, p. 396.
[14] C. Chiriţă, *Dicţionar geografic al judeţului Vaslui*, 1889, p. 203.
[15] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, IV, 1, p. 61.
[16] *Ibidem*, p. IV, 2, p. 17.
[17] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, 1980, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locul sanatoriului Bîrnova [18]. În legătură cu stația de poștă de la Bordea [19] ia ființă, în apropiere, satul Bordea, menționat în 1816 [20] și în anii următori [21].

XXX.9.F. Aici nici o informație despre satul Sîrbi, atestat în 1423 martie 31 [22] Pe moșia Sîrbi s-au întemeiat satele Sîrbi și Ciocîrlești, apoi, în jurul anului 1800, Corcodel și Valea Satului. Sîrbii se numesc *Grajduri* de la începutul sec. XIX. (1820) [23].

XXXVI. *Horlești*

XXXVI.6.H. Nu a existat un sat Lenești în com. Horlești ci lîngă orașul Negrești, jud. Vaslui, menționat la 8 mai 1593 și dispărut încă din sec. XVII [24]. Greșeala se datorește faptului că Lenești (Linești) apar în legătură cu satul Boțești, azi Parpanița, lîngă Negrești, confundat cu satul Boțești din com. Horlești.

XXXIX. *Ipatele*

XXXIX.1.H., L. Punctele arheologice de pe dealul Osoi (nr. 8 și 12) documentează așezarea feudală a satului Petrești.

XXXIX.3., 7 N. Satul Șendreni (Șendrești) se numește oficial *Bicu* după noua organizare a comunelor rurale din 1904 [25].

XXXIX.3.A. Fragmentele ceramice din sec. XVII—XVIII din punctul nr. 16 (Pe Beci) confirmă o seliște a Șendreștilor, indicată pe un plan din 1843 [26]

XXXIX.4. Satul Borăști se numește *Cuza Vodă* din 1931 [27].

XXXIX.7.A., H. Am atras atenția asupra confuziei [28] dintre satul Borăști de pe Bîrlad, dispărut în Moșia Dumești, jud. Vaslui, atestat cu acest nume în 1546 [29], fost Terpești, în 1502 [30], și Borăști de pe Rapoda, com. Ipatele, menționat în 1596—1597 [31], azi Cuza Vodă. Un alt sat Borăști, numit și Leontina, în 1558 [32], trebuie localizat lîngă Pungești, jud. Vaslui.

XXXIX.7.B. Nu a existat un sat Broșteni pe Velna.

XXXIX.7.C. *Chiujdeștii* nu este o altă denumire a satului Slobozia ci un sat dispărut, la circa 1 km vest de Frenciugi, com. Șcheia, la obîrșia pîrîului Văscănească, unde se arată seliștea, într-un plan din 1843 [33].

XXXIX.D., E. Satul Giurgești (1465) și satul lui Giurgea (1528) sînt aceeași așezare, dispărută în moșia Șcheia, numită în sec. XVII *Hotcești* și *Căpotești* [34].

XXXIX.F. Toponimul *Halița*, denumind o moșie, este atestat încă în 1532 [35], dar cătunul cu același nume nu este consemnat decît în 1889 [36].

---

[18] Arh. St. Iași, *Ibidem*, nr. 83, plan din 1869.

[19] P. G. Dmitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, VII, 2, Chișinău, 1975, p. 174 (recensămîntul din 1772) și Arh. St. Iași, *Documente*, pachet 499/8, mențiune din 1810.

[20] C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iași, 1981, p. 115.

[21] D.G.A.S., *Isprăvnicia ținutului Iași*, București, 1984, nr. 181, 228 ș.a.

[22] *DRHA* I, p. 79. Toate volumele citate în continuare — din *DIR* și *DRH* — aparțin aceleiași serii *A. Moldova*.

[23] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, p. 247.

[24] M. Ciubotaru, *O străveche așezare de pe valea Bîrladului: Negrești (jud. Vaslui)*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 326.

[25] Aurel Ghinea, *40 ani de administrare a județului Vaslui*, București, 1906, p. 198.

[26] Biblioteca Academiei, H. 2435 D-LXXVI 32.

[27] *Tablou de regrupare a comunelor rurale*, București, 1931.

[28] M. Ciubotaru, *Toponime istorice...*, p. 678.

[29] *DIR*, XVI, I, p. 461—462.

[30] *DRH*, III. p. 489.

[31] *DIR*, XVI, IV, p. 148.

[32] *DIR*, XVI, II, p. 107.

[33] Biblioteca Academiei, H 2435 D-LXXVI 32.

[34] M. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 679.

[35] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 63.

[36] C. Chiriță, *op. cit.*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XXXIX.J., K. Petreştii (1472), sat contopit cu Ipatele, nu trebuie confundat cu Petrileşti (1443),[37], Petreşti (1521)[38], care se numeşte din sec. XIX şi *Sasova*[39], com. Rebricea.

XLIII. *Mădîrjac*

XLIII.1. Satul Mădîrjac (Mădîrjeşti), din com. Bălţeşti, jud. Iaşi, este atestat la 17 noiembrie 1488[40]. Popa Simion din Mădîrjeci cumpără în 1614 poiana Micodim de pe Sacovăţ[41]. În sec. XVII urmaşii popei Simion deschid alte poieni menţionate în 1661[42], 1669[43], 1680[44], 1694[45]. În 1668 răzeşii din Mădîrjaci, de pe Bahlui, îşi împart poienile Mădîrjaci[46]. Este evident că satul Mădîrjac de pe Şacovăţ s-a format în poieni încă din sec. XVII, fapt confirmat de fragmentele ceramice din sec. XVII—XVIII descoperite în punctele 2 şi 3. Satul este menţionat relativ tîrziu, în 1846: Mădîrjacu şi Mădîrjeasca Fotii[47].

XLV. *Mironeasa*

XLV.1. Mironcasa este Poiana Mironesei, din 1816.

XLV.1.F., 4.E. Fragmente ceramice din sec. XVII—XVIII confirmă existenţa satului din poiana Mironesei pe vatra actuală, reprezentată pe un plan din 1818[48] şi pe un altul din prima jumătate a sec. XIX[49]. Nu se confirmă deci informaţia despre o altă vatră a satului, la sud-vest de Mironeasa, lîngă lacul Dracului.

XLV.2. Schitul Hadîmbul nu a fost construit de Vasile Lupu şi „înnoit şi făcut" de Grigore Ghica voievod, în 1659. Pe locul unei mai vechi biserici de lemn, cunoscutul *Iane* (nu *Ioan*) Hadîmbul, miluit de Gheorghe Ghica, la 7 februarie 1659, cu un loc „să-şi facă o bisericuţă"[50], zideşte mănăstirea Dealul Mare, care primeşte danii ante 1663[51], între 1661—1694[52]. La sfîrşitul sec. XVIII, mănăstirea este închinată mănăstirii Galata[53]. În apropiere se va forma în sec. XVIII un cătun, Schitul Hadîmbu[54], iar mai la nord-est satul Hadîmbu.

XLV.5.C., D. Satul Frunzişul este numele nou (1964) al satului Lingurari, anterior anului 1864, fiindcă apare în planul din primele decenii ale sec. XIX[55].

LXVI. *Scînteia*

LXVI.1.C. Ceramica din sec. XIV—XV şi XVI—XVII, descoperită în văiuga numită *Rătusca*, documentează cu certitudine aşezarea satului dispărut „unde a fost Moişă Filozoful" (1423), numit apoi *Ostăşeşti* (1494) şi *Bîrceşti* (1628).

---

[37] *DRH*, I, p. 341.
[38] *DIR*, XVI, I, p. 176.
[39] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 263.
[40] *DRH*, III, p. 428.
[41] *DIR*, VXII, II, p. 159.
[42] *CDM*, III, p. 157.
[43] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 501/59.
[44] *Ibidem*, pachet 402/132.
[45] Biblioteca Centrală de Stat, Documente istorice, XIII/1 f.
[46] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 405/25, 26.
[47] T. Codrescu, *op. cit.*, p. 402.
[48] Arh. St., Bucureşti, Planuri, jud. Vaslui, nr. 1.
[49] *Ibidem*, Planuri, jud. Iaşi, nr. 86.
[50] Paul Mihailovici, *Documente moldoveneşti...*, Iaşi, 1933, p. 48.
[51] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 422/7.
[52] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Galata, pachet V/1, 2, 3, 4.
[53] *Ibidem*, pachet V/7, 8.
[54] Arh. St. Bucureşti, Planuri, jud. Vaslui, nr. 1, din 1818, şi Planuri, jud. Iaşi, nr. 86, f. a. l. z.
[55] *Ibidem*, Planuri, jud. Iaşi, nr. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LXVI.1.E. Fragmentele ceramice din sec. X—XII, XV—XVII şi XVII—XVIII, din vatra satului Scînteia, la est de biserică, localizează satul „unde a fost Mîndrea" (1436), numit apoi *Scînteieşti* (1607—1608), *Scînteia*.

LXVI.1.G. De asemenea, ceramica din sec. XV—XVI din acest punct trebuie considerată în perimetrul vechiului sat Scînteia.

LXVI.1.J. Biserica ale cărei ruine au fost semnalate în 1954 de învăţătorul Marian, necartată, este acum precis localizată prin degajarea, în 1984, a fundaţiei. Biserica s-a aflat în faţa Căminului Cultural.

LXVI.2. Bodeşti este satul „unde a fost Oană Sinescul" (1436). În 1569 (7077) este vîndută a patra parte din satul „unde a fost Oană Sinescul cari acum se numeşte Bodeştii" [56].

LXVI.3. La nord de satul Boroseşti este dealul Lesele, „Pe Lese". Surse de informaţie diferite explică formele toponimului, toate greşite: dealul *Lessu*, *Leşilor*, pe *Lesa*. O greşeală care aparţine autorului *Repertoriului* este inversarea punctelor 11 şi 12 de pe harta comunei Scînteia (p. 36). Punctul nr. 11, este pe dealul Leselor iar punctul nr. 12 este Cujba. Materialele de pe dealul Leselor, la 300 m nord de Boroseşti, din sec. XI—XII şi XIII localizează „satul unde a fost Boris" (1436), Borişeşti (1462).

LXVI.4. Prima menţiune a satului Ciocîrleşti nu este din 1690 ci la 11 mai 1618 [57]. O menţiune mai veche, din 20 octombrie 1615 [58], poate fi pusă în legătură cu acest sat, dar şi cu Ciocîrleştii din ţinutul Neamţ. Ciocîrleştii au apărut pe moşia Sîrbi, dar vechiul sat Sîrbi (1423) este Grajduri.

Dealul Ţiclău este la nord-vest de Ciocîrleşti, nu la sud-vest.

LXVI.5., 9.K., L. Lunca Rateş este considerat, în *Repertoriu...*, contopit cu Lunca, fost Lingurari. Satul Lunca aparţine com. Grajduri şi este situat pe dreapta pîrîului Rebricea iar Lunca Rateş este în com. Scînteia, pe dreapta şi stînga pîrîului Cocoara. Se preia din Al. Obreja informaţia inexactă că Lunca Rateş datează din 1864. La originea satului este însă rateşul din tîrguşorul de pe moşia Boroseşti înfiinţat în 1845, la cererea vornicului Ioan Costache, care avea deja iarmaroace şi zi de tîrg săptămînal [59]. Aici se construieşte rateşul Epureanu, nu rateşul Iepurelui (stridentă etimologie populară), adică al lui Ioan Costache Epureanu, apoi al fiului său Manolache, pînă în 1855 [60]. Rateşul Epureanu era pe moşia Boroseşti, dar nu se confundă cu satul Boroseşti.

LXVI.6. Rediu este atestat şi în 1774 (nu 1772), dar este mai vechi. Moşia Dămăcuşeni este menţionată din sec. XVII [61] iar satul cu acelaşi nume este frecvent întîlnit în documente din sec. XVIII—XIX. În 1887 localitatea se numeşte *Rediu-Dămăcuşeni* [62] iar în *Dicţionarul* lui C. Chiriţă *Rediu Scînteii* [63]. Aşezarea de astăzi este o vatră nouă, de după 1864, într-un rediu menţionat în 1709 [64], 1780 [65], 1786 [66].

LXVI.7. Tufeştii de sus nu este întemeiat în 1772 ci doar atestat şi la această dată. La 8 martie 1617, Tufeştii erau un pricut al satului dispărut Dzemeşeşti [67].

LXVI.7.B. Ceramica semnalată de locuitori pe dealul După Curte provine din vechea silişte a Tufeştilor de sus, din sec. XVII—XVIII, poate chiar din mai vechiul Dzemeşeşti (sec. XV—XVII) [68].

LXVI.D., H. Cîrpa şi Filoneasa sînt două cătune, aparţinînd de Scînteia, pe stînga şi, respectiv, pe dreapta pîrîrului Rebricea.

---

[56] G. Duzinchevici, *Regeste şi documente vechi moldoveneşti*, în *CI*, an. V—VII, 1929—1931, p. 162.
[57] *DIR*, A, XVII, IV, p. 276.
[58] *DIR*, A, XVII, III, p. 144.
[59] Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 49, plic 2, nr. 69.
[60] *Ibidem*, nr. 71, 74—76.
[61] Biblioteca Centrală de Stat, Documente, XX/102; doc din 3 febr. 1667.
[62] *Indicator al comunelor...*, Bucureşti, 1887, p. 305.
[63] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 158.
[64] *CDM*, V, p. 224.
[65] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 622/32.
[66] G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 166.
[67] *DIR*, A, XVII, IV, p. 106.
[68] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 425/153; plan de la începutul sec. XIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LXVI.9.F.,J. Vechile sate dispărute Drăgeştii şi Grecii (1462) nu pot fi localizate decît în interfluviul pîraielor Rebricea şi Cocoara, pe o parte a moşiei Valea Satului, fostă a mănăstirii Bîrnova care cumpărase în 1628 cele două silişti.

LXVI.9.U. Tufeştii de Jos nu au dispărut, contopindu-se cu Rediu, ci există şi astăzi, dar în com. Rebricea, jud. Vaslui. Prima menţiune, în 1833 [69].

LXXII. *Şcheia.*

LXXII.1. Se consideră că numele anterior al satului Şcheia este *Pojereşti*, atestat la 24 august 1443. Este aici o confuzie care îşi are originea în *Dicţionarul* lui C. Chiriţă [70], asupra căreia revenim. Satul Pojereşti din 1443 este indicat pe Rebricea şi poate fi localizat cu aproximaţie, fiindcă şi astăzi toponimul *Pojorasca* denumeşte un pîrîu, o vale şi o moşie, pe dreapta pîrîului Rebricea, între moşiile Căueşti şi Tatomireşti (jud. Vaslui). În sec. XIX o parte a moşiei Pojorasca este a familiei Ciurea [71], care o alipeşte la moşia Şcheia. Aşa se explică faptul că Pojorăştii apar ca o parte din Şcheia (moşie, nu sat !), în 1889.

LXXII.4. J. Drăguşenii au avut o silişte foarte veche, indicată într-un plan din 1816 [72] şi documentată acum de ceramica din sec. XV şi XVI—XVII, care localizează satul din 1432 şi 1443. O altă silişte, cu cimitir, în acelaşi plan, la nord de ieşirea din Drăguşeni spre Şcheia, circa 1 Km.

LXXII.6. *Poiana Şcheii* este numele nou al satului Găunoasa, format la începutul sec. XIX. Satul nu apare într-un plan din 1806 al Şcheii [73], dar în 1820 era cotună a Şcheii [74].

LXXII.7.A., C., D., F. Fragmentele ceramice sînt culese din silişteа de pe Stavnic a Căpoteştilor [75].

LXXII.10.E. Ciuroaia, parte de nord a satului Şcheia de jos (1889), este un cătun format în jurul anului 1800 pe partea din moşia Şcheia a lui Anastasă Ciurea şi a soţiei sale Zoiţa, care o stăpînea între 1795—1806 [76]. În harta rusă din 1835 este cartat cătunul Ciuroi [77].

LXXII.10.G. Satul Făoreni, menţionat în 1634 [78], nu are nici o legătură cu cătunul Fauri, de lîngă movila lui Faur, la nord de Şcheia apărut abia în sec. XIX. Identificarea urmează indicele de nume din *DRH*, A, XXII.

LXXIV. *Tansa*

LXXIV.1. Problema Brudureştilor este clarificată [79]. Moşia foarte mare a satului din sec. XV s-a împărţit în două. În dreapta pîrîului Gîrbovăţ (în harta com. Tansa, p. 396, şi în descrierea punctului LXXIV. 1. B. apare, greşit, Bîrladul) a rămas moşia numită *Bruduреşti* iar din sec. XVIII *Dagiţa*, în timp ce partea din stînga se va numi *Tansa*, jumătatea lui Simion Tansa şi a urmaşilor lui în sec. XV. Este probabil că silişteа veche a satului Bruduреşti-Tansa este aceea de la Padeşu.

LXXIV.2.C. Silişteа cu urme de locuire din sec. XIV—XV este probabil vechiul sat Suhuleţ, în nici un caz Bruduреştii *(vezi supra)*.

LXXIV.5.A. Satul Bereşti, atestat în 1469, nu trebuie localizat în com. Tansa [80]. Studiul atent al documentelor conduce spre o identificare sigură acum. Menţionat cu

---

[69] Ioan C. Băcilă, *Împărţirea administrativă a Moldovei în anul 1833*, în volumul *„În amintirea lui C. Giurescu...*, Bucureşti, 1944, p. 155.

[70] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 167.

[71] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 659/51 ; plan din 1860.

[72] Biblioteca Academiei, H 2354 D-LXXIV-4.

[73] *Ibidem*, H 2457 D-LXXVII-16.

[74] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 248.

[75] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, V/35 ; plan din sec. XIX ; Biblioteca Academiei, H 2354 D-LXXV-14.

[76] T. Codrescu, *Uricariul*, XXI, p. 320 sqq.

[77] Biblioteca Academiei, H D-XIX/1.

[78] *DRH*, A, XXII, p. 135.

[79] M. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 678.

[80] *Ibidem*, p. 677—678.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest nume pînă în 1656 [81], satul nu poate fi decît Armășenii de astăzi, din com. Băcești, jud. Vaslui, al urmașilor lui Lungul armașul. Identitatea celor două sate a fost presupusă, cu incertitudine, de C. Cihodaru [82].

LXXX. *Țibana*

LXXX.1. În 1855 se înființează tîrgușorul Țibana, dar așezarea este mai veche. În 1679, toponimul *Țibana* denumea o moșie [83] iar în harta rusă din 1835 un cătun.

LXXX.5. Moara Ciornei s-a format la începutul sec. XIX. În 1831 aici locuiau 19 răzeși [84].

LXXX.2., 6., 13.F., G. Sînt prezentate confuz și inexact localitățile Alexeni, Oproaia, Paraschiveni, Pănoasa. Satul Pănoasa este o așezare constituită după 1864, cu 83 familii de țigani în 1889. În 1921 satul se divizează: la nord Alexenii iar la sud Pănoasa, numită apoi, după 1931, *Oproaia*. Paraschivenii sînt o parte din moșia Pănoasa.

LXXX.13.K. Nu rezultă existența unui sat Vilnești lîngă satul Gîrbești din mențiunea celor două localități în același document, din 1606.

LXXXI. *Țibănești*

LXXXI.1.B. Siliștea de la acest punct este aceeași cu siliștea Marginii, de la LXXXI. 7. A. Nu contestăm însă existența a două puncte arheologice. Aici a fost cătunul Marginea, atestat în 1816 și în deceniile următoare. C. Chiriță consemnează numai numele dealului Marginea [85].

LXXXI.1.E., F. Fragmentele ceramice din feudalismul tîrziu și din sec XVIII confirmă siliștea Țibănești, reprezentată pe un plan din 1837 [86].

LXXXI.2. La 25 martie 1585, în hotarnica Ivănești lor apare toponimul *Glodurile* [87] iar la 18 ianuarie 1599 *Gura Glodului* [88]. Satul Glodeni s-a ivit pe vechea moșie a Gîrbeștilor, din care o parte era stăpînită în sec. XVIII de familia Gîndu [89]. Aici era satul Gîrbești, care nu trebuie confundat cu celălalt Gîrbești (Roșcoaia), de la nord, din com. Țibana. Siliștea Gîrbeștilor este indicată într-un plan din 1824 [90], la confluența pîraielor Grindu și Pietrosu, adică la sud de satul actual. Nu se confirmă deci informația locuitorilor care arată vatra veche pe dealul Rotunda. Acolo a fost cătunul de țigani Gîrbeștii lui Costin sau Gîrbești — Lingurari, numiți apoi *Rotunda — Lingurari* [91]. După desființarea satului Glodeni, de lîngă Jigoreni, al Gîndulesei în 1774 [92], locuitorii s-au mutat pe moșia Gîrbești și au format satul nou Glodenii Gîndului, al lui Ioan Carp în 1816 [93]. Nu se confundă deci Glodenii Gîndului cu Glodenii de lîngă Jigoreni, de asemenea al familiei Gîndu, sat dispărut la care se referă doc. de la **LXXXI.10.G.** și localizarea, corectă, de la **LXXXI.4.D.** Se atrage atenția asupra confuziei **(LXXXI.4.)** care se face totuși la **LXXXI.10.G.**

LXXXI. 3. G. O mențiune mai veche decît aceea indicată, a satului Grieși, la 1 august 1615 [94]. În sec. XIX—XX satul se mai numește și *Iazul Mucului*. Nu a existat lazul Nucului (greșeală de tipar în *Dicționarul* lui Frunzescu), **LXXXI 10. H.**

---

[81] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, 1, nr. 56.
[82] C. Cihodaru, *Cîteva constatări în legătură cu proprietatea feudală...*, în *SCȘI*, Istorie, an XII, fasc. 1, 1961, p. 50.
[83] Arh. St. București, Documente istorice (Academie), CXL/170.
[84] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, p. 266.
[85] C. Chiriță, *op. cit.*, p. 111.
[86] Arh. St. București, Planuri, jud. Vaslui, nr. 38.
[87] *CDM*, I, p. 187.
[88] *DIR*, A, XVI, IV, p. 244.
[89] Safta Gînduleasa, soția lui Ilie Gîndul, era nepoata cămărașului Andronic (vezi infra).
[90] Arh. St. București, Planuri, jud. Vaslui, nr. 2.
[91] Arh. St. Iași, Hărți și planuri, nr. 2403.
[92] P. G. Dmitriev, *op. cit.*, 1, p. 237.
[93] C. Istrati, *op. cit.*, p. 77.
[94] *DIR*, A, XVII, III, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LXXXI.3.G. Nu se cartează o descoperire din 1961 din satul Petreşti, considerat, probabil, dispărut, pe lîngă Iazul Mucului. Dar despre Petreşti, înglobat la Ipatele, informaţii la XXXIX. 7. J.

LXXXI.4. Satul Jigoreni este foarte vechi şi nu se poate susţine că s-a format de locuitorii din Glodeni, dispărut. Biserica din Jigoreni este construită pe moşia Glodeni.

LXXXI.4.H. Siliştea veche a Jigorenilor a fost într-adevăr pe pîrîul Jigoranca, la Movilă, unde ceramica din sec. XV—XVIII confirmă localizarea din planul din 1824 [95].

LXXXI.4.G. Ceramica din sec. XVII—XVIII, de la Candachia, provine probabil dintr-o locuinţă izolată. Aici se arată în 1824 casele clucerului Enache [96].

LXXXI. Satul Războieni nu este menţionat în nici un indicator de localităţi pînă în 1931. Se preiau informaţii eronate din *Dicţionarul* lui Al Obreja, care presupune o înfiinţare a satului în 1864.

LXXXI.6. Satul Recea este o vatră nouă a vechiului Spineni (Recea veche). Cu numele actual este indicat în harta Bauer (1781), *Reesch* [97], apoi în 1820 [98].

LXXXI.8.A., 10.J., L. Siliştea de la nr. 29 nu este vatra veche a Găurenilor (azi, Văleni) ci a satului dispărut încă din sec. XVIII Mireşti [99].

LXXXI.9. *Descoperiri şi semnalări necartate.*

A., K. Cimitirul din Olăşei se poate localiza în siliştea satului Olăşei, menţionat în 1607 aprilie 30 [100] şi dispărut în sec. XVIII, prin contopirea cu Armeneştii în satul Cotic, com. Todireşti, jud. Vaslui. Siliştea Olăşeilor, în 1837, la circa 1 km nord de Cotic, la vărsarea pîrîului Ivăneasca în Şacovăţ [101]. Nu a existat un sat numit *Olăneşti* (greşeală în *Dicţionarul* lui C. Chiriţă [102], preluată în *MDGR.*).

B. În satul dispărut Glodeni a existat o mănăstire zidită de cămărăşul Andronic, în timpul lui Constantin Duca vodă, şi atestată la 18 iunie 1697 [103].

C. Siliştea Ivăneştilor, cu cimitirul şi locul bisericii, se poate carta cu precizie, la nord-vest de Ţibăneşti [104], aproape de cota 225,2.

LXXXI. 10. *Informaţii documentare*

A. Braşoveniţa, var. *Braşovinţa, Braşovniţa,* era o livadă în 1768 [105], unde se formează un cătun, atestat în 1816 [106], la nord-est de Găureni [107] şi contopit apoi cu acesta.

B. Căscoeştii sînt astăzi o parte a satului Tungujei.

C. Nu a existat un sat Făureşti, lîngă Jigoreni. Localizarea se bazează doar pe succesiunea toponimelor în doc. din 1583.

D. Satul Găureni s-a numit *Văleni* din 1964, nu după 1833.

Este corectă localizarea Gîrbeştilor lui Costin pe dealul Rotunda, dar în contradicţie cu alte informaţii (vezi supra).

M. Spinenii a fost satul vechi Recea, situat pe pantele de vest ale dealului Borăştilor, pe stînga pîrîului Răcea, la circa 1 km. sud de actualul sat Recea. Satul mai exista în

---

[95] Arh. St. Bucureşti, Planuri, jud. Vaslui, nr. 2.
[96] *Ibidem.*
[97] Biblioteca Academiei, Atlase, III 317.
[98] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 250.
[99] Arh. St. Bucureşti, Planuri, jud. Vaslui, nr. 2 (1824) şi nr. 39; Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 528 (1846).
[100] *DIR*, A, XVII, II, p. 103.
[101] Arh. St. Bucureşti, Planuri, jud. Vaslui, nr. 38 (1837).
[102] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 191.
[103] Arh. St. Iaşi, Documente, 400/21.
[104] Arh. St. Bucureşti, Planuri, jud. Vaslui, nr. 2 (1824).
[105] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, 2, p. 105.
[106] C. Istrati, *op. cit.*, p. 77.
[107] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 528 (1846)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1844 pe acest loc [108]. Astăzi sînt cîteva locuințe izolate, lîngă fosta moară de pe pîrîul Răcea.

LXXXVIII. *Voinești*

LXXXVIII.2. Satul Lungani nu este format în 1772 (1872, greșală de tipar) ci doar menționat la această dată. Dacă Lunganii sînt fostul Mălăești, atunci prima atestare poate fi consemnată la 6 martie 1487.

LXXXVIII.3. Schitul Stavnic a fost construit pe moșia Lungani, în jurul anului 1730 [109]. Satul Stavnic, întemeiat pe moșia schitului, este menționat în 1833 [110].

Observație. Am inclus în cercetarea noastră numai acele așezări din comunele Horlești și Voinești, care sînt situate pe valea Stavnicului.

MIRCEA CIUBOTARU

[108] Arh. St. București, Documente istorice (Academie), MCCXCIII/190.
[109] Arh. St. Iași, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 17, plic 1, nr. 7, 9.
[110] Ioan C. Băcilă, *op. cit.*, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AES = Analele economice şi statistice
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de lingvistică şi istorie literară (Iaşi)
AM = Arheologia Moldovei
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN = Acta Musei Napocensis
Anale = Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM = Analele Moldovei
APR = Analele Parlamentare ale României
AR = Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH = Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI = Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL = Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare
ARMSŞ = Academia Română, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
ASI = Archivio Storico Italiano
AŞRS = Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială
AŞUI = Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi
AUB = Analele Universităţii Bucureşti
BAGIR = Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România
BCI = BCIR
BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER = Buletinul Institutului Economic Român
BIRE = Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM = Buletinul Institutului Românesc de Organizare Ştiinţifică a Muncii
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia Românească Veche
BS = Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH(BSHAR) = ARBSH
BSNR = Buletinul Societăţii Numismatice Române
BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP = Buletinul Societăţii Politehnice
BUGIR = Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România
BZ = Byzantinische Zeitschrift
CDM = Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat, Bucureşti, vol. I—V
CDM. S. 1 = idem, Supliment 1
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CL = Cercetări literare
CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique
CvL = Convorbiri ltierare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR = Documente privind istoria României
DOP = Dumbarton Oaks Papers
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IN	= „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iași
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS	= Kratkie soobșcenia o dokladah i polevih issledovaniah Instituta istorii materialnoi kulturî (Moscova)
LR	= Limba română
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MemAnt	= Memoria Antiquitatis (Piatra Neamț)
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
NE	= Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEH	= Nouvelles études d'histoire
ÖO	= Österreichische Osthefte
RA	= Revista Arhivelor (ambele serii)
REB	= Revue des études byzantines
REI	= Revue des études islamiques
RER	= Revue des études roumaines
RES	= Revue des études slaves
RESEE	= Revue des études sud-est européennes
RFR	= Revista Fundațiilor Regale
RGI	= Revista generală a învățămîntului
RHMC	= Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE	= Revue historique du Sud-Est européen
RdI	= Revista de istorie
RI	= Revista istorică
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RM	= Revista muzeelor
RMM	= Revista muzeelor și monumentelor
RREI	= Revue roumaine d'études internationales
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRSI	= Revista română de studii internaționale
Rsl	= Romanoslavica
SAI	= Studii și articole de istorie
SAMNB	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO	= Studia et Acta Orientalia
SCB	= Studii și cercetări de bibliologie
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei
SCI	= Studii și cercetări istorice (ultimele din *CI*, seria veche)
SCIM	= Studii și cercetări de istorie medie
SCIV	= Studii și cercetări de istorie veche
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN	= Studii și cercetări de numismatică
SCȘI	= Studii și cercetări științifice, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review
SlavAnt	= Slavia Antiqua (Varșovia-Poznan)
SMIC	= Studii și materiale de istorie contemporană
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie
SMIMd	= Studii și materiale de istorie modernă
SMMIM	= Studii și materiale de muzeografie și istorie militară
SOF	= Südost-Forschungen (München)
StCl	= Studii clasice
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai
TC	= „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Ukb	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR	= Viața românească.

Autorii sînt rugați să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Difuzarea „Anuarului" în țară este asigurată de către redacție; în străinătate, revista poate fi procurată prin intermediul ILEXIM, serviciul export-import presă, str. 13 Decembrie nr. 3, P.O.B. 1—136, 1—137, telex 11226, 70 011 — București.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:
XVI/1979, 672 p., 40 lei
XVII/1980, 896 p., 40 lei
XVIII/1981, 872 p., 40 lei
XIX/1982, 928 p., 76,50 lei
XX/1983, 696 p. (cu tabla de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei
XXII/1, 1985, 376 p., 40 lei
XXII/2, 1985, 640 p., 75 lei.

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p., 15 lei
Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale.* 214 p., 18 lei
Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie)*, 214 p., 21 lei
Supliment IV *(Anglo-Romanian Relations after 1821*, vol. îngrijit de Gh. Buzatu). 301 p. + ilustrații, 42 lei
Supliment V (Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie)*, 133 p. + ilustrații, 30 lei
Supliment VI *(Culture and Society*, vol. îngrijit de Al. Zub), 222 p., 25 lei
Supliment VII (Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781—1862)*, 174 p., 40 lei.

Tiparul executat sub cd. 270
la Întreprinderea poligrafică Iași
Str. 7 Noiembrie nr. 49

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
tom. XXIII/1, p. 1—464, Iași, 1986

Lei 50

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro